

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 54

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2015

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.
Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 8 від 26 березня 2015 року)*

*Збірник затверджено постановою президії ВАК України
від 22 квітня 2011 року № 1-05/4*

Редакційна колегія:

Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Білоус П. В., доктор філологічних наук, професор;
Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, доцент;
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор;
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, професор;
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, професор;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України;
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, професор.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / укладачі : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 54. – 316 с.

У збірнику містяться статті, присвячені проблемам сучасного мовознавства та порівняльного літературознавства, а також методиці навчання іноземних мов. Збірник рекомендовано науковцям, викладачам, студентам-філологам і всім, хто цікавиться філологічною наукою.

УДК 81. 161. 2+
81. 111
ББК: 81. 2 Укр. +
81. 2 Англ.

*Адреса редколегії:
35800, Україна, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2,
Національний університет «Острозька академія»,
факультет романо-германських мов*

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2015

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 811.161.2:614.253

Я. В. Андрейко,

Харківська медична академія післядипломної освіти, м. Харків

МЕТОДИ НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті описано методiku викладання російської мови як іноземної на різних етапах вивчення мови. Проаналізовано значущість як традиційних методів (репродуктивних, словесних), так і активних. Описано дискусійні методи, метою яких є покращення і закріплення знань, збільшення обсягу нової інформації, вироблення вміння сперечатися, доводити свою думку, точку зору і прислухатися до думки інших.

Ключові слова: російська мова як іноземна, традиційні методи навчання, дискусійні методи навчання, словниковий запас.

В статье описана методика преподавания русского языка как иностранного на разных этапах изучения языка. Проанализирована значимость как традиционных методов (репродуктивных, словесных), так и активных. Описаны дискуссионные методы, целью которых является улучшение и закрепление знаний, увеличение объема новой информации, выработка умения спорить, доказывать свое мнение, точку зрения и прислушиваться к мнению других.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, традиционные методы обучения, дискуссионные методы обучения, словарный запас.

The paper describes the methodology teaching of Russian as a foreign language at different stages of language learning. It is analyzed the significance of traditional methods (reproductive, verbal) and active ones. It is described discussion methods, the aim of which is to improve and consolidate knowledge, increase the new information, develop the ability to argue, to prove one's opinion, point of view and listen to the opinions of others.

Keywords: Russian as a foreign language, traditional teaching methods, discussion methods of teaching, vocabulary.

Проблема навчання російської мови як іноземної постійно знаходиться в ряду актуальних проблем комунікативної лінгвістики та педагогіки.

Курс російської мови у вищій школі (зокрема у медичних вузах) – професійно орієнтований курс і основна його мета полягає в тому, щоб допомогти іноземним студентам опанувати мовою навчальної, наукової літератури за фахом і підготувати їх до спілкування в професійній сфері.

Оскільки мета навчання російської мови як іноземної відрізняється від цілей навчання інших дисциплін, тому важливим є не накопичення знань, а оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю. Теоретичні та практичні аспекти формування іншомовної комунікативної компетенції суб'єктів професійної освіти аналізуються в роботах В. І. Байденко, Т. М. Балихіної, М. Н. Вятютневої, І. А. Зимової, Д. І. Ізаренкової, Л. П. Клобукової, А. К. Маркової, Є. І. Пасової, В. В. Сафонової, А. В. Хуторського, А. Н. Щукіної та ін. Питання, що пов'язані з мовною підготовкою іноземних студентів медичного профілю, розглядаються в дослідженнях Е. Р. Бердникової, Є. І. Гейченко, Є. В. Єршової, О. Л. Корольової, Л. П. Мухаммада, Е. С. Суздалевої, М. М. Циренкової та інших.

Сьогодні перше місце серед методів навчання російської мови як іноземної належить комунікативному методу (назва запропонована Є. І. Пасовим). Його метою є розвиток у слухачів умінь розв'язувати комунікативні завдання засобами іноземної мови, вільно спілкуватися з носіями. Таким чином, мова засвоюється під час природного спілкування, організатором і учасником якого є викладач. При цьому слухач виконує роль суб'єкта цього спілкування і постійно повинен діяти. Тому основним завданням статті є аналіз методів викладання російської мови як іноземної.

Залежно від джерела знань, виділяють методи словесні, наочні, практичні. Засобами реалізації словесного методу виступають бесіди; наочного – ілюстрації, таблиці, відеофільми, комп'ютерні презентації; практичного – експерименти, ділові ігри тощо. Кожен з цих методів має широкі можливості відносно розвитку або удосконаленню мовленнєвої компетенції іноземних студентів. На початковому етапі при навчанні іноземних студентів (слухачів), які російську мову вивчають, починаючи з алфавіту, варто використовувати репродуктивний метод. Ідеться про застосування вивченого на основі зразка або правила. Репродуктивні вправи особливо ефективно сприяють відrobітку практичних умінь і навиків, оскільки перетворення на навик вимагає неодноразових дій за зразком.

Однак використання активних методів навчання є запорукою отримання позитивних результатів за короткий термін. Активні методи навчання допомагають викладачеві російської мови як іноземної одночасно вирішити три взаємопов'язаних завдання:

- 1) підпорядкувати процес навчання впливу викладача;
- 2) забезпечити активну участь в навчальному процесі всіх студентів як підготовлених, так і не підготовлених;
- 3) встановити безперервний контроль за процесом засвоєння навчального матеріалу.

В основі активних методів навчання лежить діалогічне спілкування, в процесі якого розвиваються комунікативні здібності, вміння вирішувати проблеми колективно, розвивається мовлення.

Методична система завдань у медичному університеті має охоплювати три цикли навчання: гуманітарний, фундаментальний, професійно-орієнтований, що сприятиме збагаченню індивідуального словникового запасу, кращому засвоєнню й розумінню наукових термінів, якими мають оперувати фахівці професійної медичної галузі.

Дидактичний матеріал необхідно добирати такий, який містив би зв'язні тексти різних стилів (художнього, наукового, офіційно-ділового), що мали б не тільки навчальну, а й виховну цінність і, крім того, відповідали б нормам літературного мовлення. Типологія завдань і вправ може складатися із: а) завдання на формування власне мовленнєвих навичок, в основі якого контроль і вдосконалення мовлення; робота над мовленнєвими різновидами завдань; використання лінгвістичної та довідкової літератури; б) завдання на формування професійно зумовлених навичок, зокрема, побудова власних висловлювань на фахову тематику; публічні виступи; моделювання професійно-мовленнєвих ситуацій; оформлення ділової фахової документації.

Кожне із завдань може складатися із вправ, що містять: а) фонетично-стилістичні завдання – аналіз фонетичного оформлення текстів різних стилів, редагування речень; б) лексично-стилістичні – дослідження стилістичного забарвлення мовних одиниць, знаходження відтінків у значенні багатозначних слів, синонімів, антонімів, омонімів; заміна однієї синонімічної одиниці іншою; конструювання текстів наукового та офіційно-ділового стилів; редагування текстів; в) граматично-стилістичні – дослідження особливостей уживання окремих форм займенників; конструювання речень і текстів з різними формами дієслів; аналіз текстів наукового та офіційно-ділового стилів; редагування текстів; опрацювання різноманітних словників.

Для того, щоб студенти змогли самостійно знаходити найбільш вдалі способи вирішення поставлених перед ним завдань, вони повинні отримати необхідні наукові відомості про цей предмет і знати загальні способи вирішення подібних завдань. При цьому студентів пропонується система наукових понять, а не готові відомості про який-небудь предмет. Цей підхід допомагає активній стимуляції уваги студентів.

Іноземні студенти-медики повинні мати в активі широкий запас фахової термінології для вільного володіння усним і писемним професійним мовленням. Виробленню мовного чуття сприятимуть саме переклади. Пропонуючи завдання на переклад, слід спонукати студентів вдумливо аналізувати науковий текст, добирати такі виражальні засоби, які б якнайточніше передавали його зміст російською мовою. Крім того, варто рекомендувати студентам вести індивідуальний словник, куди студенти записуватимуть незнайомі терміни і словосполучення, які необхідно знати напам'ять. Завдання можуть бути наступними: 1) до поданого тексту скласти фаховий словник; кілька термінів увести в речення, 2) дати відповіді на запитання, правильно вживаючи медичні терміни; 3) переказати поданий текст російською мовою. Ці вправи допоможуть іноземним студентам сприймати лекції з основних дисциплін, що в свою чергу забезпечить підготовку до практичної роботи та подальшого навчання.

Відомо, що при вивченні іноземної мови словниковий запас може бути як активним, так і пасивним, тому на заняттях необхідно використовувати дискусійні методи, метою яких є покращення і закріплення знань, збільшення обсягу нової інформації, вироблення вміння сперечатися, доводити свою думку, точку зору і прислухатися до думки інших. По-перше, необхідно навчити іноземних студентів висловлювати свої думки логічно, правильно, послідовно. Для цього можна використовувати метод «PRES» [1]. Мета цього методу полягає у допомозі студентам прояснити свої думки, а також сформулювати і представити свою думку у чіткій і стислій формі.

Структура:

1. ПОЗИЦІЯ Я вважаю, що... (висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд)

2. ОБГРУНТУВАННЯ...тому, що... (наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції)

3. ПРИКЛАД... наприклад... (наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію)

4. ВИСНОВКИ Отже/тому, я вважаю... (узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити).

При вивченні медичної термінології можна використовувати метод «риб'яча кістка» [1]. Переваги методу «риб'яча кістка»:

- Формується вміння описувати ситуацію, вміння мобілізуватися, виділяти головне;
- Формується навик публічних виступів;
- Формується комунікативний навик – шанобливе ставлення до того, хто відповідає (функція аудіювання);
- Формується звичка аналізу отриманих даних.

Метод дозволяє виявити прогалини в теоретичних знаннях. Умови проведення цього методу полягають в наступному: студентам за допомогою запропонованих карток пропонується побудувати «скелет риби», боки якої будуть складатися з відповідей на питання етіології, методів лікування. Остов (каркас) риби буде складатися з відповідей на питання «клінічні синдроми» (симптоми) при даному захворюванні. Хвіст риби – з відповідей на питання «профілактика захворювання». При цьому відповіді на питання повинні бути лаконічними, чіткими й однозначними. Після відповідей на всі питання викладач просить всю групу звернути увагу на вибудований скелет риби і одному зі студентів доручає зробити узагальнення. Викладач виправляє мовленнєві помилки студента. Студенту-експерту пропонується зробити узагальнення за відповідями студента.

Також при вивченні медичної термінології можна застосовувати метод «Термінологічне доміно». Якщо студентів багато, їх об'єднують у команди по декілька учасників. Складають картки, у лівій частині яких можуть бути, наприклад, поняття, а у правій частині – їх визначення. Картки розрізають на дві половини. Гра полягає у тому, щоб кожен учасник гри набрав найбільшу кількість правильних співпадань можливих пар. При цьому активізуються або запам'ятовуються як поняття, так і їх правильне визначення. За допомогою цього методу викладач використовує на занятті 3 види діяльності, а саме: читання, говоріння, аудіювання.

Допомагає запам'ятовуванню медичних термінів і розвитку усного мовлення використання кросвордів. Існує декілька способів використання кросвордів у навчальному процесі.

1. Дані визначення і необхідно вгадати поняття.
2. Дані і визначення, і поняття, необхідно знайти пару.
3. Поділити студентів на групи. Кожна група отримує кросворд лише з частиною понять, яку необхідно пояснити.

Основними видами завдань на практичних заняттях мають бути і творчі роботи, що сприятимуть виробленню в студентів практичних умінь та навичок, потрібних для продукування зв'язних висловлювань на професійну тематику: опрацювання основної та додаткової лінгвістичної літератури з вивченої теми; підготовка усних і письмових відповідей на запитання, що стосуються теоретичного фахового матеріалу; вправи аналітичного й конструктивного характеру з використанням різних типів словників; складання різних видів ділових паперів (за зразками); написання анотацій на основі опрацьованої літератури; виступи з повідомленнями; обговорення та коментарі до виступів тощо.

Отже, формування професійного мовлення студентів вищого медичного навчального закладу – вимога державного значення, що залежить не стільки від суті засвоєних студентами понять, термінів і правил, скільки від вдалого добору дидактичного матеріалу, що сприяв би опануванню фахової медичної лексики, вільному продукуванню висловлювань на професійну тематику. Від того, наскільки вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими вміннями й навичками іноземні студенти, залежить їхня активність у виробничому та суспільному житті країни. Щоб засвоєні теоретичні відомості набули практичного значення, необхідно постійне тренування у застосуванні знань у мовленнєвій діяльності. Мовна освіта має бути самодостатнім складником фахової підготовки майбутніх спеціалістів і впливати на соціальне становище та суспільний престиж набутої професії.

Література:

1. Активные методы обучения в медицинском ВУЗе : учебное пособие / С. Сарсенбаева, Ш. Рамазанова, Н. Баймаханова. – Алматы, 2011. – 36 с.
2. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.
3. Огарев Е. И. Компетентность образования: социальный аспект / Е. И. Огарев. – СПб. : РАОИОВ, 1995. – 85 с.
4. Реутова Е. А. Применение активных и интерактивных методов обучения в образовательном процессе вуза (методические рекомендации для преподавателей Новосибирского ГАУ). – Новосибирск : Изд-во, НГАУ, 2012. – 58 с.
5. Прудникова Н. Н. Педагогическая технология формирования иноязычной компетенции студентов неязыковых вузов: Автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.01. Саратов, 2007.
6. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного : учебное пособие для вузов. – М., 2003.

УДК 378:3/8

О. М. Барно,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізуються вихідні положення вивчення проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів. Визначаються та аналізуються основні підходи, що складають теоретичну основу дослідження: особистісно-орієнтований, суб'єктний, системний, культурологічний та полікультурна парадигма. Аналізуються методологічні та дидактичні принципи дослідження.

Ключові слова: компетентність, полікультурна компетентність, формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів, методологія дослідження, принципи дослідження.

В статье анализируются основные положения изучения проблемы формирования поликультурной компетентности будущих учителей. Определяются та анализируются основные подходы исследования: личностно-ориентированный, субъективный, системный, культурологический и поликультурная парадигма. Анализируются методологические и дидактические принципы исследования.

Ключевые слова: компетентность, поликультурная компетентность, формирование поликультурной компетентности будущих учителей, методология исследования, принципы исследования.

The article analyzes the problem of the main assumptions of formation of polycultural competence of future teachers. The article examines and identifies the main approaches that constitute the fundamental basis of the study: personality-oriented approach, subjective, system-based, and cultural and polycultural paradigm. The article analyzes methodological and didactics principles of research.

Key words: competence, polycultural competence, the formation of polycultural competence of future teachers, methodological research, principles of research.

Постановка проблеми та її актуальність. При вивченні проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів першим кроком є визначення теоретико-методологічних основ та принципів дослідження. Вони закладають координати теоретичного аналізу, окреслюють площину експериментального дослідження та дозволяють сформулювати власну позицію у інтерпретації отриманих даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нашу думку, формування полікультурної компетентності майбутніх учителів є складним багатозначним процесом, що ґрунтується на певних теоретико-методологічних засадах, які визначаються особистісно-орієнтованим (Г. О. Балл, І. Д. Бех, О. О. Бодальов), діяльнісним (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв), суб'єктним (Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн), компетентнісним (В. П. Беспалько, Л. В. Калініна, О. М. Пехота, Г. К. Селевко) системним (О. Г. Асмолов, Н. В. Кузьміна, В. А. Семіченко), культурологічним (Г. П. Васянович, В. М. Гриньова, Н. Б. Крилова, М. П. Лещенко, С. О. Черепанова) підходами та полікультурною парадигмою (М. А. Араджіоні, В. Б. Євтух, Т. С. Кошманова, Н. М. Лавриченко, А. Перотті).

Розгляд проблеми формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів в межах кожного з означених підходів дозволить виділити певні принципи, на засадах яких може бути організований цей процес.

Під принципами розуміємо – 1. генералізовану ідею, основне правило, основну вимогу до діяльності, поведінки тощо [3]; 2. переконання, норм, правило, яким керується хтось у житті, поведінці [4].

Формуванням принципів у педагогіці займалися С. І. Архангельський, М. Г. Гарунов, Ю. Г. Фокін, А. М. Новіков, В. І. Андрєєв, А. А. Золотарьов. О. О. Андрєєв пропонує класифікувати принципи на методологічні та дидактичні. Методологічні принципи дозволяють осмислити педагогічні проблеми з філософської точки зору і вибудувати індивідуально-особистісну філософію викладача. Автор пропонує такі методологічні принципи: аксіологічний, культурологічний, антропологічний, гуманістичний, синергетичний, герменевтичний, валеологічний [1].

Не менш важливими є дидактичні принципи, які дозволяють науково-обґрунтовано підготувати і провести навчальний процес. Дидактичні принципи у вищій школі це – «положення, які фіксують залежність між цілями підготовки спеціалістів з вищою освітою і закономірностями, які спрямовують практику навчання у вузі» [1, с. 146]; «основні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчання у відповідності з його загальними цілями і закономірностями» [1, с. 147].

Мета статті. У цій статті ми ставили за мету визначити методологічні та дидактичні принципи формування полікультурної компетентності майбутніх учителів в межах кожного з означених вище теоретичних підходів.

Викладення основного матеріалу. Спробуємо охарактеризувати і пояснити логіку утворення таких об'єднань:

Суб'єктний підхід – герменевтичний метапринцип. Суб'єктний підхід передбачає розгляд особистості майбутнього викладача як суб'єкта власного професійно-особистісного розвитку, який виявляє різні ставлення до світу: споглядальне, діяльнісне, усвідомлююче. Таке бачення наділяє кожну особистість потенційною можливістю рефлексивного ставлення до світу, коли за словами С.Л. Рубінштейна виникає осмислений погляд на життя і кожен вчинок людини відображає її світогляд і рівень особистісної свободи [2]. Оскільки герменевтика означає «роз'яснюю», дотримання герменевтичного

принципу сприятиме розуміючому, рефлексивному ставленню до навчальної інформації. У контексті професійної освіти майбутніх вчителів і формування у них полікультурної компетентності герменевтичний метапринцип дозволить забезпечити високий рівень усвідомлення навчання, оскільки сприятиме розвитку професійної рефлексії студентів.

Культурологічний, компетентнісний підхід – культурологічний мета принцип. Сутність компетентнісного підходу в вищій освіті – створення умов для того, щоб студенти оволоділи іншими компетенціями і компетентностями. В нашому дослідженні у центрі уваги знаходиться професійна і полікультурна компетентність майбутніх вчителів, що дозволяє говорити про безпосередню близькість компетентнісного і культурологічного підходів. У процесі формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів важливо враховувати те, що рівень культури людини визначається не тільки тим, ким вона є сьогодні, але і тим, до чого вона прагне, якими компетентностями хоче володіти. Згідно культурологічного метапринципу одна з унікальних характеристик людини з високою культурою – це здатність до безперервної самоосвіти, самовиховання і саморозвитку.

Ми спробували співвіднести теоретичні підходи методологічні і дидактичні принципи формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів (Рис. 1.).

Рис. 1. Теоретичні підходи та принципи формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів

Гуманістичний підхід – метапринцип гуманістичної спрямованості. У контексті формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів метапринцип гуманізації полягає у врахуванні пріоритетних цінностей викладача і студентів, у створенні сприятливих умов для оволодіння студентами соціальним досвідом і цінностями різних народів, для прояву їх творчої індивідуальності та високих моральних і інтелектуальних якостей. Все це дозволить забезпечити соціальну захищеність майбутніх вчителів, оскільки формування полікультурних гуманістичних цінностей сприятиме більшій адаптивності до сучасних умов праці, що диктуються інтеграцією суспільства та зближенням культур.

Системний підхід – синергетичний метапринцип. Дотримання синергетичного метапринципу безпосередньо дозволить притримуватися системного підходу у процесі формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів, оскільки за словами С. С. Шевелевої, синергетика є частиною загального системного аналізу [5]. За принципом синергетики формування полікультурної компетентності є відкритою системою, яка розглядається з позицій самоуправління, самоорганізації, самотворення. Саме тому, ми вважаємо, надзвичайно важливим рефлексивний компонент у структурі полікультурної компетентності, який створює передумови для саморозвитку майбутніх вчителів.

Полікультурна парадигма – аксіологічний метапринцип. На нашу думку, врахування положень полікультурної парадигми передбачає дотримання аксіологічного метапринципу. Зв'язок тут безпосередній, оскільки аксіологічний принцип вимагає аналізу пріоритетних педагогічних цінностей в освіті. А в теперішніх умовах ціннісні орієнтири в процесі навчання мають бути спрямовані на розвиток духовних якостей та розвиток полікультурної свідомості майбутніх вчителів, що диктується об'єктивною логікою розвитку сучасного світу.

В даний час проблема взаємодії учасників педагогічного процесу в сучасній школі набуває все більшої гостроти. Тому удосконалення роботи нової школи неможливо без її рішення так, як відносини між вчителем та учнями стали значно складніше і напруженіше. У чималому ступені реалізація гуманно-демократичних ідей педагогіки співробітництва залежить від умінь вчителя правильно організувати мовну взаємодію з учнем в навчальній діяльності.

Як відзначає Ю. Н. Кулюткін, ефективна взаємодія вчителя і учня становить необхідний канал, завдяки якому здійснюється соціальна організація поведінки учня. Відомо, що сприятливі відношення між вчителем і учнями в навчальному процесі особливо необхідні для формування позитивних якостей особистості учня та професійного вдосконалення навчального.

Найважливішою умовою встановлення мовленнєвої дії між вчителем і учнем є комунікативна діяльність, яка значною мірою проявляється саме на уроках іноземної мови.

При вивченні іноземної мови передбачається досягнення чотирьох цілей навчання: практичної, освітньої розвиваючої і виховної. Практична мета в навчанні іноземної мови займає чільне положення й передбачає практичне оволодіння вміннями говоріння на рівні, достатньому для здійснення спілкування в усіх видах мовленнєвої діяльності. Культура спілкування на уроках іноземної мови залежить значною мірою від мовленнєвої діяльності вчителя, знань норм мовного етикету, особливо автентичних. Тому в новій державній програмі з англійської мови для університетів велика увага приділяється досягненню інтеркультурної і транскультурної свідомості випуски.

Під час підготовки вчителів англійської мови необхідно приділяти увагу правильності мовної поведінки в процесі спілкування, а саме: правильної і грамотної мови; суворой адекватності висловлювань, специфічних особливостей мовної поведінки носіїв мови. Під час практичних занять з мови особливу увагу необхідно приділяти оволодінню студентами Classroom

English-виразами класного вжитку; нормативністю, емоційно-експресивним забарвленням мови; особливостями національного мовного етикету носіїв мови, через який реалізується принцип ввічливості. Знання особливостей етикету мовного спілкування англійців дозволить уникнути курйозних ситуацій неадекватного мовної поведінки майбутнього вчителя.

У період проведення занять по практиці мовлення важливо навчити студентів користуватися формулами культурного мовної поведінки носіїв мови, сформувати соціолінгвістичних компетенцію майбутнього вчителя вдосконалювати професійну мовну діяльність.

Знаючи англійську мову, студенти часто використовують в мовній діяльності з учнями не автентичні вирази, що призводить до зниження загальної культури спілкування іноземною мовою: «Good for you» в контексті «добре» (коментар хорошої відповіді учня).

Наведемо кілька прикладів автентичних виразів, якими повинен користуватися вчитель нового типу і в яких студенти найчастіше допускають помилки:

1. May I know what your name is?
2. How are things with you? How do matters stand?
3. May I ask you to do something for me? It is this....
4. Would you mind my asking you to... ?
5. Look here: could I trouble you to... ?
6. There is something I should very much like you to do for.. The point is..
7. I'll be delighted (very glad) to do it.
8. I am very sorry, I think I can't manage it.
9. There is a question I should like to put you. 10. I should very much like....
11. It's really fine. It's just wonderful! It's just amazing!
12. I wouldn't say I like this.
13. It's nothing to write home about.
14. I quite fall in with you.
15. Will you, please, repeat it again?
16. I am sorry. I don't quite follow you.

Таким чином, метою практичної підготовки майбутнього вчителя є формування професійної мовної компетенції, що дозволить більш якісно організувати взаємодію учасників навчального педагогічного процесу в школі.

Реформування системи вищої освіти а разом з тим і системи навчання іноземних мов у вузі що почалося в 80-90 роках ХХ століття, було обумовлено змінилася соціально-економічною ситуацією та невідповідністю рівня підготовки фахівців соціальному замовленню. Головним недоліком навчання виявилось те, що кругозір вузькопрофільного фахівця був недостатнім для успішного здійснення практичної діяльності в сучасних умовах. В значній мірі це стосувалося професійно-значущих ситуацій міжкультурного спілкування, що припускають розвиток міжнародних ділових контактів, створення спільних підприємств, інтенсифікацію професійної діяльності в тісному контакті з закордонними партнерами.

Визнання важливості інтелектуального і культурного освіти людини вимагає і знання іноземної мови. Мови не тільки як засобу спілкування, але складової частини людини, його приналежність суспільству.

При вивченні іноземної мови все більше усвідомлюється необхідність оволодіння не тільки мовними структурами, але й тим, що «лежить за мовою»: «фоновими знаннями» культурою країни або країн досліджуваної мови. Особливо гостро ця проблема відчувається при підготовці висококваліфікованих фахівців.

Вузівський фахівець – це широко освічена людина, що має фундаментальну підготовку. Відповідно, іноземна мова фахівця такого роду – і знаряддя виробництва, і частина культури, і засіб гуманітаризації освіти. Все це передбачає фундаментальну і різнобічну підготовку з мови.

Викладачі нашого вузу поряд з практичною метою курсу іноземної мови (навчання іншомовного професійного спілкування) ставлять також освітні та виховні цілі, реалізація яких пов'язана з думкою загального рівня культури майбутніх фахівців формування у них готовності сприяти налагодженню міжкультурних і наукових зв'язків. Здатність брати участь у міжкультурній комунікації має дуже велике значення для фахівців, зайнятих у сфері міжнародного бізнесу. У зв'язку з цим особливого значення набуває той аспект комунікативної компетенції, який передбачає знайомство з конкретною національною культурою, оскільки ефективне спілкування, тобто досягнення взаєморозуміння при спілкуванні, як з гуманітарних питань, так і в професійному плані, не можливо без урахування партнера і, отже, всього комплексу характеристик та специфіки комунікації, даної національної культури.

Для досягнення ефективності у міжкультурному спілкуванні недостатньо набути мовні вміння та навички, необхідно навчитися користуватися цією мовою. Потрібно сформувати пізнавальну та комунікативну культуру особистості. А для цього необхідно метою навчання іноземної мови зробити підготовку до міжкультурної комунікації.

Міжкультурна комунікація як мета навчання у вузі повинна поділятися на загально-гуманітарну і професійно-орієнтовану, а не зводиться тільки до читання текстів за фахом. На початковій стадії передбачається-навчання загально-гуманітарній комунікації (відомості про народи-носії даної мови; типові ознаки нації і характерні національні інтереси; специфічні реалії, які супроводжуються щоденними ситуаціями-спілкування; теми-табу і інше).

На наступних етапах навчання специфіка міжособистісної комунікації доповнюється соціокультурною, професійною і діловою комунікацією, знання якої має особливе значення для учнів (адже є відмінності в традиціях, нормах ділового спілкування).

Професійна підготовка студентів-нефілологів повинна орієнтуватися на підвищення рівня їх культурної обізнаності, а також сприяти розвитку ряду особистісних та організаційних якостей, що дозволяють успішно здійснювати професійні завдання. Одним з можливих шляхів підвищення культурної обізнаності студентів представляється формування міжкультурної компетенції в рамках курсу навчання іноземних мов у немовному вузі.

Серед ефективних засобів методичної інтерпретації тексту важливу роль відіграють елементи сегментній та супrasegmentного рівнів, до яких належать звуки та ритми. Звуки створюють музикальні ефекти (різкі та низькі звуки, гармонійні та навпаки), які реалізують звукові ефекти або трансформують емоції, враження та почуття. Ритм надає фразам рухомості та головним чином передає емоційний стан, який досить складно передати вербальними засобами. Розглянемо уривок Шатобріана, присвячений нічному шуму пустель Нового Світу та подивимось, як він зображує непомітні та різкі звуки.

Aupres, tout aurait ete silence et repos, sans la chute de quelques feuilles, le passage d'un vent subit, le gémissement de la hulotte: au loin, par intervalles, on entendait les sourds mugissements de la cataracte du Niagara, qui, dans le calme de la nuit, se prolongeaient de desert et exprimaient a travers les forets aires.

Chateaubriand, *Genie du Christianisme*, I, V, 12.

Слабкі приголосні [J], [f], [s], [v] передають найслабкіші звуки, наприклад, chute, feuilles, passage, vent. І, навпаки, найнегармонійні приголосні [k], [t], [g] передають найрізкіші звуки, наприклад, le cataracte du Niagara. Фрази закінчуються сьома повторами одного й самого звуку [e] = e.

У вищеведених рядках Шатобріана, обрані звуки ніби імітують шум образних речей. Звуки не завжди мають нромовисне значення, але комбінуючись один з іншим за допомогою асоціацій або контрастів, вони надають фразам музичності та можуть призвести до інтерпретації. Сонорна система прозового (найбільше звичайно віршового) тексту виступає неочінним засобом сприйняття та текстової інтерпретації, звідки можна дізнатися про зображені ефекти та його прихований зміст.

У прозовому тексті, ритм утворюється завдяки паузам, що розділяють фрази та групи всередині фраз, а також повторам та симетрії однієї структури. А, у віршовому тексті, наголошені склади приєднуються до звуків та пауз, що підсилює експресивність ритму, в цезурі або в кінці вірша. Аналізуючи уривок М. Пруста, ми відмітили однією рисою паузу між ритмічними елементами та двома – розподіл синтаксичних груп. Три риси сигналізують про відділення однієї частини фрази (в кінці якої спостерігається висхідна інтонація) від другої (де голос значно падає). Структура *arges...* повторюється двічі; структура *plus...*, п'ять разів; структура *a + infinitif...*, чотири рази. Прикметник *seules* відділений двома досить сильними паузами від іменника, який він визначає п'ятьма ритмічними елементами.

Mais, // quand d'un passe ancien / rien ne subsiste, // apres la mort des etres, // apres la destruction des choses, // seules, // plus fetes / mais plus vivaces, // plus immateriales, // plus persistantes. // plus fideles, /// l'odeur et la saveur restent encore longtemps comme des ames, // a se rappeler, // a attendre, // a esperer, // sur la ruine de tout le reste, // a porter / sans flechir, // sur leur gouttelette presque impalpable, // l'edifice immense du souvenir. Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu*.

Таким чином, він відірваний, виділений, як і *mais* (інше наголошене односкладне слово, що також позначає думку вилучення). Слово *souvenir* виділяється наприкінці фрази й далеко відкинуте від дієслова, якому воно підпорядковане (*porter*). Це ключове слово тексту й твору Пруста (згадаймо назву). Фраза Пруста яскраво відображає будову спогадів: широкий, величезний, розгалужений. Вона збільшується за допомогою надмірного прагнення до розвитку останньої групи слів. Ритм – натхнення будь-якої фрази, вірша. Він підкреслює, виділяє теми та почуття. Вивчаючи ритм, можна досягти глибочини тексту. Спостереження за ритмом фраз виступає ще одним з ефективних засобів сприйняття та методичної інтерпретації тексту.

В Україні стрімко зростає інтерес до перекладацької професії. Причини цього очевидні – новий статус країни як незалежної держави, що встановила дипломатичні відносини й розширила співпрацю з багатьма важливими партнерами, інформаційний вибух і глобалізація, внаслідок яких професія стала масовою в усіх розвинених країнах і вимоги до неї різко зросли. Відбувається переоцінка ролі, завдань і способів перекладу [10, с.89].

Проф. Р.П. Зорівчак наголошує на тому, що «професія перекладача означає постійну, самовіддану працю принаймні над двома культурами».

У самому широкому змісті слова, мова – це вся система культури, оскільки за допомогою її встановлюється міжлюдський зв'язок. Як випливає з аналізу спеціальної літератури, проблема взаємодії мов і культур відноситься до числа найбільш складних. Процеси взаємодії мов переважно (більшості народів світу відбуваються за посередництва англійської мови як мови міжнародного (інтернаціонального) спілкування. Через англійську мову найчастіше запозичуються терміни, наукові й методичні поняття, що відображають специфічні особливості національної культури, побуту, науки й техніки.

Характеризуючи взаємовідносини мови й культури, варто враховувати, що мова за своєю соціальною природою покликана відображати й виражати своїми засобами всі сфери матеріальної й духовної культури у відповідності зі своєю специфікою. Мова – найважливіший засіб оволодіння культурою, її пізнання й творчості, спілкування людей у її сферах, її розвитку й прогнозування, її естетичного сприйняття. Питання про релевантність для перекладу етнокультурної специфіки мовних одиниць визначається відмінностями соціальних систем і культур.

Переклад лексичних одиниць, що відображають соціально-класову структуру суспільства, як правило, здійснюється – шляхом підбору їх контекстуальних відповідників із арсеналу суспільно-політичної термінології мови перекладу. Соціальну варіативність мови слід розглядати у тісному зв'язку з соціальною активністю суспільства – соціально-політичними і соціально-психологічними змінами, які в ньому відбуваються.

Особливо помітна наявність семантичного фону при контрастивному зіставленні лексично еквівалентних слів у різних мовах. Наприклад, коли француз каже *Il est gentilhomme*, це значить, він належить до дворянського стану.

Коли англієць каже *He is a gentleman*, його слова носять певну якісну оцінку, властиву швидше вихованню і освіті, ніж його походженню».

Так під час існування кріпосницької системи, класової і станової нерівності сформувалися українські фразеологізми (наприклад, *Не буде з Івана пана; моя хата с краю*), які перейшли у фонд історизмів. Треба також відзначити, що аналіз внутрішньофразового контексту відображає риси свідомості дійсності. Наприклад, те що в даному суспільстві існує певна соціальна чи станова нерівність (слуги і пани) свідчать такі фразеологізми: *I'll servant will never be a good master – Поганий слуга ніколи не стане добрим паном; «servants make the worst masters – з слуг виходять найгірші пани, «не дай боже з Івана пана».*

Про необхідність відображення національно-культури специфіки оригінального твору у перекладі свідчать численні висловлювання лінгвістів-перекладознавців, наприклад і Ж. Мунена: «Щоб перекладати з іноземної мови, слід виконати дві умови, кожна з яких необхідна і ні одна з яких сама по собі не достатня: вивчити іноземну мову; вивчити етнографію того соціуму, виразником якого є ця мова» [11, с. 96]. Таким чином, щоб стати фаховим перекладачем, слід домогтися певного рівня професійної мовознавчої компетенції, світоглядної культури, що означає лінгвістичне вміння бути водночас сприймачем текст відтворювачем. Перекладач мусить володіти текстотворчою та комунікативною компетенцією. Студентів треба навчити постійно мислити й відчувати в площині двох мов чи ширше, двох культур. Мова, за В. Гумбольдтом, – душа нації. У ній відбито національний характер, душа народу, культура, система соціальних відносин та традицій. Слід виховати в студентів любов та повагу до неоціненного скарбу слова загалом, відчуття відповідальності за власне мовлення.

Висновки. Серед перерахованих об'єднань «теоретичний підхід – метапринцип» немає пріоритетних. Всі вони рівнозначні для процесу формування полікультурної компетентності і, що важливо, тісно пов'язані між собою та взаємозалежні. Виділені нами пари є умовними і задають певну схему аналізу. Як кожна схема вона допомагає зрозуміти і сність явища, але в деякій мірі спрощує реальність. Саме тому, ми не намагалися якимось чином узгодити з кожною парою окремих дидактичних принципів, а виділили блок об'єднань між собою, взаємодоповнюючих принципів. На нашу думку,

застосування такого комплексу дидактичних принципів дозволить забезпечити формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

Перспективи подальших досліджень. Перспективи дослідження вбачаємо у розробці та впровадженні моделі формування полікультурної компетентності майбутніх вчителів на основі визначених теоретичних підходів та методологічних і дидактичних принципів дослідження.

Література:

1. Андреев А. А. Педагогика высшей школы. Новый курс / А. А. Андреев. – М. : Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2003. – 264 с.
2. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
3. Рапацевич Е. С. Современный словарь по педагогике / Е. С. Рапацевич. – М. : «Современное слово», 2001. – 928 с.
4. Забіяка І. М. Тлумачний словник сучасної української мови / І. М. Забіяка. – К. : Арій, 2007. – 463 с
5. Ширіна О. О. Взаємозв'язок загальнолюдського й національного в полікультурному вихованні / О. О. Ширіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2010. – № 16 (203). – С. 159–163.

УДК 811.111:378.147

Л. П. Бойко,

Київський Університет права НАН України, м. Київ

ІННОВАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті розглядаються особливості формування іношомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей з використанням інноваційно-комунікативних технологій.

Ключові слова: іношомовна комунікативна компетентність, студенти немовних спеціальностей, інтерактивні методи, колективно-групове навчання, полікультурна вихованість.

В статье рассматриваются особенности формирования иноязычной коммуникативной компетентности у студентов неязыковых специальностей с использованием инновационно-коммуникативных технологий.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетентность, студенты неязыковых специальностей, интерактивные методы, коллективно-групповое обучение, поликультурная воспитанность.

This article features the formation of the foreign language communicative competence of students of non-linguistic specialties in teaching foreign languages at the Universities through the use of innovative communication technologies and reveals the essence, purpose, objectives and the effective use of interactive methods in teaching foreign languages.

Key words: the foreign language communicative competence, students of non-linguistic specialties, of innovative communication technologies.

Інтеграція української освіти в європейський простір, політичні, соціальні та економічні перетворення, що відбуваються в нашій країні, підписання Україною Болонської декларації, сприяли подальшому вдосконаленню системи вищої освіти в цілому і викладанню іноземних мов зокрема. Наразі виникли сприятливі умови для поглиблення міжнародного співробітництва, участі навчальних закладів, учених, науково-педагогічних працівників і студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств, а також обміну студентами, організації спільних проектів, забезпечення спільних підприємств висококваліфікованими фахівцями. Тому соціальне замовлення висуває нові вимоги до навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів (ВНЗ), метою яких є формування та розвиток творчої, соціально адаптованої особистості, готової до продуктивної діяльності в умовах ринкового економічного суспільства, особистості, яка вільно володіє однією або кількома мовами і здатна до взаємодії з носіями різних мов.

Проект Ради Європи «Сучасні мови» передбачає підвищення ефективності навчання іноземних мов (ІМ), зокрема, за рахунок передових методів і технологій.

У програмі з англійської мови для ВНЗ зазначено, що метою навчання ІМ у ВНЗ є оволодіння мовою як засобом комунікації, який сприяє розвитку у студентів здатності використовувати її як інструмент спілкування в умовах взаємодії у багатонаціональному й полікультурному просторі, та набуття професійно-спрямованої іношомовної компетентності для успішного виконання подальшої професійної діяльності [9, с. 119].

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти визначено основні напрями професійної підготовки фахівців, що передбачають досягнення студентами немовного факультету достатнього рівня іношомовної комунікативної компетенції (ІКК) у професійній сфері спілкування [3, с. 273]. Проблема формування ІКК у студентів немовних спеціальностей висвітлено у працях А. Астадур'ян, Л. Бороженець, Н. Гавриленко, О. Григоренко, М. Євдокімова, В. Зикова, Е. Комарова, Н. Кучеренко, Т. Лучкіна, Ю. Маслова, О. Метолькіної, О. Фадейкіна та ін.; методику формування ІКК досліджували також вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти, а саме: І. Баценко І. Берман, В. Борщовецька, В. Гнаткевич, О. Ізмайлова, Н. Катрич, Е. Мірошніченко, Ю. Пассов, Ю. Солодовнікова, О. Тарнопольський, В. Тенішева, О. Чиханцова, С. Шатілов, Р. Елліс (R. Ellis), І. Нейшн (I. Nation), Н. Шмітт (N. Schmitt), В. Віддовсон (W. Widdowson) та ін. Вчені зазначають, що ІКК є невід'ємною складовою підготовки студентів немовних спеціальностей, оскільки сприяє продуктивній взаємодії з навколишнім світом: успішному професійному становленню майбутнього фахівця. Тому перед вищою школою постала потреба пошуку і впровадження актуальних методів навчання ІМ, які сприятимуть формуванню ІКК у студентів немовних спеціальностей.

Хоча нелінгвістичні ВНЗ мають сприятливі умови для організації ефективного навчального процесу викладання іноземної мови: сучасне обладнання, навчально-методичне забезпечення і відповідну матеріальну базу, проте викладання ІМ у вищезазначених навчальних закладах має і свої особливості, оскільки ІМ не є профільним предметом і тому кількість годин, відведених навчальними програмами на вивчення цієї дисципліни, є недостатньою для досконалого опанування. Однак викладачі іноземних мов, готуючи майбутніх фахівців в різних галузях, таких як право, міжнародні відносини, медицина, інформаційні технології тощо, застосовують різні методи навчання, які в методиці отримали назву комунікативно-ділових або інтерактивних.

Термін «інтерактивні методи» ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц: «inter» (англ.) взаємо-, «act» (англ.) діяти. Інтерактивність у навчанні іноземним мовам – це здатність до взаємодії, перебування у режимі дискусії, діалогу,

гри. Відповідно інтерактивним може бути будь-який метод, під час застосування якого студент є учасником, що виконує певну дію: говорить, керує, моделює ситуацію, пише, робить нотатки, креслить, тощо, тобто він не є пасивним слухачем. Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організується на засадах постійної активної взаємодії усіх учасників процесу. Це – співнавчання, взаємонавчання, (колективне, групове, парне, навчання у режимі співпраці), де студент і викладач – рівнозначні суб'єкти процесу, які розуміють, що, чому і заради чого вони виконують ті чи інші дії, рефлектують, інсценують. Викладач виступає в ролі організатора процесу навчання або консультанта. У процесі інтерактивного навчання викладач не «замикає» весь процес на собі. Є дві необхідні умови для досягнення результату під час впровадження елементів інтерактивного навчання, це – план дій і конкретні завдання для студента і викладача, та співпраця між студентами в групі, між студентом і викладачем. Результатів у навчанні можливо досягти лише через взаємні зусилля учасників процесу навчання, за умови чіткої організації, що передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, тощо.

Інтерактивні методи сприяють інтенсифікації й оптимізації навчально-виховного процесу та: полегшують процес засвоєння програмного матеріалу; активізують навчальну діяльність студентів; формують навички аналізу інформації, творчого підходу до засвоєння навчального матеріалу; сприяють вмінню формулювати власну думку, правильно її висловлювати, додавати свою точку зору, аргументувати й дискутувати; допомагають моделювати різні ситуації й збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації; навчають слухати іншу людину, поважати альтернативну думку, прагнути до діалогу; навчають налагоджувати конструктивні стосунки в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, шукати компроміси; допомагають знаходити раціональні шляхи розв'язання проблем, формувати навички проектно-діяльності, самостійної роботи. Крім того, використання інтерактивних методів дозволяє реалізувати ідею співпраці тих, хто навчає, і тих, хто навчається, вчить їх конструктивно взаємодіяти, значно підвищує мотивацію до навчання, сприяє оздоровленню психологічного клімату на занятті, створює доброзичливу атмосферу. У процесі виховання студентів науковцями виділяється таке поняття як «полікультурне виховання», критеріями якого виділяють: толерантність (розвиненість, відкритість, альтруїзм, емпатія); інтеркультурна компетенція (здатність особистості здійснювати інтеркультурну комунікацію, досягати взаєморозуміння в ситуаціях міжкультурного спілкування на основі застосування лінгвокультурологічних знань); критичне мислення (розвиненість полікультурної свідомості); мотивація прагнення особистості до самостійного набування гуманітарних знань і використання їх у власній життєдіяльності [7, с. 224].

Оснóву інтеркультурної компетентності складають комунікативні лінгвокультурологічні знання (комунікативна і лінгвокультурологічна компетенція). От чому предметам гуманітарного циклу, а саме іноземним мовам, що мають загальну лінгвокультурологічну змістовну лінію, надається пріоритетне значення у процесі навчання інтеркультурної комунікації, а отже підвищені полікультурної вихованості студентів [6, с. 36].

Зміна загальної мети і вимог до рівня володіння мовою привела і до зміни вимог щодо вмінь письма. Студент повинен вміти написати діловий лист відповідно до його логіко-композиційної структури, оформити ділову документацію, скласти письмове повідомлення з приводу прочитаного, написати реферат, резюме, анотацію статті тощо. Студенти повинні володіти іноземною мовою на такому рівні, щоб мати змогу одержувати з різних джерел інформацію, яку б вони могли використовувати у своїй професійній діяльності: проводити переговори, робити презентації, брати участь у дискусіях та співбесідах, укладати угоди, обробляти кореспонденцію та укладати контракти, тому найефективнішими прийомами для досягнення цієї мети є використання наступних інтерактивних методів: дискусійний (М. В. Кларін, Г. А. Китайгородська); метод рольових ігор (Г. А. Китайгородська, М. А. Аріян); метод проектів (Є. С. Полат, М. Ю. Бухаркіна); використання мультимедійних (комп'ютерних) технологій.

За останні десятиріччя інформаційні технології зазнали такого глобального поширення, що зараз уже важко уявити життя сучасної людини без них. На сучасному етапі можна без особливих труднощів навести приклади використання інформаційних технологій у всіх галузях. Тому у стратегії розвитку освіти в Україні пріоритетом є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [4, с. 23].

Інформаційні технології позитивно впливають на процес навчання і виховання насамперед тому, що змінюють схему передачі знань і методи навчання. Водночас впровадження таких технологій у систему освіти в умовах становлення інформаційного суспільства ґрунтується на застосуванні комп'ютерів і телекомунікацій, спеціального устаткування, програмних і апаратних засобів, систем обробки інформації, тощо. Сучасні інформаційні технології мають бути ефективним інструментом, який полегшить засвоєння знань, зробить навчання інтерактивним, комунікативно спрямованим, цікавим, наочним, індивідуальним.

Серед вітчизняних науковців, які розглядають питання застосування сучасних інформаційних технологій (мультимедійних) у процесі вивчення іноземних мов, слід зазначити таких: С. П. Кожушко, В. В. Корж, Н. Насонова, А. С. Нісінчук [2, с. 7]. Цікавий приклад наводять українські дослідники інтерактивного навчання О. Пометун та Л. Пироженко, які, пояснюючи методу інтерактивних технологій, звертають увагу на те, що наш мозок схожий на комп'ютер, а ми – його користувачі. Щоб комп'ютер працював, його потрібно ввімкнути. Так само потрібно «ввімкнути» і мозок студента. Коли навчання пасивне, мозок не вмикається. Комп'ютер потребує правильного програмного забезпечення, щоб інтерпретувати дані, введені в його пам'ять. Наш мозок повинен пов'язати те, що нам викладають, з тим, що ми вже знаємо і як ми думаємо. Коли навчання пасивне, він не простежує ці зв'язки і не забезпечує повноцінного засвоєння.

Нарешті, комп'ютер не може зберегти інформацію, якщо вона не оброблена і не «закріплена» за без спеціальної команди. Так само наш мозок повинен перевірити інформацію, узагальнити її, пояснити її комусь для того, щоб зберегти її в банку пам'яті. Коли навчання пасивне, мозок не зберігає те, що було представлено [5, с. 11]. Спираючись на нові технології, викладачі ІМ при виборі методики навчання опираються на можливості оптимізації навчального процесу за допомогою використання мультимедійних презентацій. Таким чином студенти навчаються: навичкам вибірково отримувати необхідну інформацію; точно її записувати іноземною мовою; оформляти короткі повідомлення; стисло викладати думку; визначати тему та основні ідеї тексту і записувати їх; письмово формулювати своє ставлення до прочитаного; оформляти пункти плану; користуватися словником і довідковою літературою. Використання мультимедійних технологій при навчанні, наприклад, писемному мовленню на заняттях зі студентами ВНЗ допомагає змінювати форму навчання на комунікативну, інтерактивну, вивчати мову не аналітично, а критично формувати здатність висловлюватися, виражати думки за рахунок умінь слухати, читати, говорити і писати, підтримувати ефективну мотивацію та зв'язок із реальним життям, виховувати та розвивати особистість студентів одночасно з процесом засвоєння нових знань, розвивати уміння самостійно здобувати знання, обробляти інформацію англійською мовою, що сприяє, у свою чергу, розвитку критичного мислення та формуван-

ню компетенції навчатися протягом життя, викликати інтерес до отримання інформаційних повідомлень та відтворення власних (так звана інформаційна прогалина – невід’ємна складова інтерактивного обміну інформацією).

Отже, використання мультимедійних технологій значно розширює та урізноманітнює програму вивчення іноземних мов, надає доступ до різноманітних автентичних матеріалів, розширює мотивацію студентів до навчання, надаючи їм можливість працювати над мовою у зручному для них темпі, що сприяє, таким чином, індивідуалізації навчання. З метою формування ІКК студентів немовних спеціальностей на заняттях з іноземних мов доцільно застосовувати такі методи навчання як імітаційні, які передбачають, як правило, навчання професійним умінням і навичкам та пов’язані з моделюванням професійної діяльності, інакше кажучи, імітуються як ситуація, так і сама професійна діяльність; неігрові, що передбачають аналіз конкретних ситуацій; вирішення ситуаційних задач; вправи на виконання індивідуальних завдань; ігрові (рольова, ділова гра). У межах нашого дослідження зупинимося на одному з найбільш ефективних інтерактивних методів навчання, який набув особливого поширення – «Кейс-стаді» (метод аналізу конкретних ситуацій). Він ґрунтується на концепції розвитку розумових здібностей студентів і спрямований на розвиток творчого мислення. «Кейсом» може стати будь-яка ситуація спілкування (в тому числі професійна ситуація), що вимагає її негайного вирішення шляхом обговорення, тобто за допомогою знання ІМ «кейси» наповнені професійним змістом і передбачають поєднання знання ІМ та професійної компетентності студентів того чи іншого напрямку підготовки.

На нашу думку метод «Кейс-стаді», що реалізується у вигляді конкретної форми, наприклад, презентації, рольової або ділової гри, круглого столу, проекту, сприяє успішній реалізації низки освітньо-виховних цілей, якими є: отримання невідомої раніше інформації; розвиток компетентності та вміння працювати з літературою; виховання відповідальності за свою роботу, удосконалення комунікативних навичок; розвиток творчих здібностей; налагодження надійних зв’язків у колективі, впевненості в собі.

Метод «кейсу» сприяє формуванню у студентів немовних спеціальностей ІКК, оскільки, по-перше, «кейси» дозволяють спиратися на міждисциплінарні зв’язки і створити наближене до реальності професійне середовище, що дозволяє поєднати навчання ІМ із використанням студентами набутих ними професійних навичок та вмінь.

По-друге, наближеність до реальних ситуацій підвищує вмотивованість студентів, дозволяючи подолати психологічні бар’єри, які виникають при відпрацюванні аналогічних мовних навичок у традиційному навчальному середовищі.

По-третє, аналіз «кейсів» вимагає від викладача певної позааудиторної та аудиторної підготовки, яка є ефективним видом навчальної діяльності. Як свідчить практика, студенти більш відповідально й творчо готуються до розбору «кейсу», виконуючи певну кількість навчальних завдань, які за традиційних умов сприймалися ними формально.

Таким чином, здійснений аналіз наукових джерел свідчить про те, що ефективність формування ІКК у студентів немовних спеціальностей та становлення їх як компетентних і конкурентоспроможних фахівців залежить від вибору методів навчання ІМ. Застосування інтерактивних методів у навчанні ІМ студентів немовних спеціальностей має ряд переваг, оскільки завдяки їм студент займають активну позицію, що передбачає не лише засвоєння знань з мови, а й сприяє навчанню професійно-орієнтованого спілкування.

Література:

1. Азарова Н. В. Використання інформаційних технологій навчання у вищих юридичних закладах освіти / Н. В. Азарова. – [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://intkonf.org/azarova-nv-vikoristannya-informatsiynih-tehnologiy-navchannya-u-vischih-yuridichnih-zakladah-osviti/>
2. Андрущенко В. П. Стратегія освіти (За матеріалами звіту відділу філософії та прогнозування розвитку освіти Інституту вищої освіти АПН України, 2006) / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 5–9.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. вид. : д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Концепція стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–21 роки. – 23 с.
5. Корнеева Л. И. Современные интерактивные методы обучения в системе повышения квалификации руководящих кадров в Германии: зарубежный опыт / Л. И. Корнеева // Университетское управление: практика и анализ. – 2004. – № 4(32). – С. 78–83.
6. Кузибецкий А. Управленческая культура: лидер и его команда / А. Кузибецкий, Н. Рождественская // Народное образование. – 2001. – № 6. – С. 50–64.
7. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пирожниченко. – К. : Видавництво А.С.К, 2004. – С. 7, 11, 19, 224.
8. Портал сучасних педагогічних ресурсів: Пашиків К. В., Мартиненко М. Ю. Організація самостійної роботи студентів у ВТНЗ засобами інформаційних технологій. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://intellectinvest.org.ua/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_15/
9. Програма з англійської мови для професійного спілкування [кол. авторів Г. Є. Бакаєва, О. А. Борисенко, І. І. Зуєнок, В. О. Іванішева та ін.]. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
10. Ярова О. Б. Формування англомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей засобами електронної комунікації. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://intkonf.org/k-ped-n-yarova-ob-formuvannya-anglomovnoyi-komunikativnoi-kompetentnosti-studentiv-nemovnih-spetsialnostey-zasobami-elektronnoyi-komunikatsiyi/>

УДК 378.4.881.111.1

О. А. Брона, Р. І. Комар, Л. В. Сологуб,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

НАВЧАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Статтю присвячено питанню оволодіння студентами природничих спеціальностей фаховою термінологією в процесі вивчення англійської мови для спеціальних цілей. Визначено основні критерії вивчення лексичного матеріалу, розглянуто різні типи лексичних вправ, необхідних для поповнення та закріплення термінологічного галузевого вокабуляру майбутнього фахівця.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних цілей, професійна компетенція, мовна компетенція, лексична компетенція, термінологія.

Статья посвящена проблемам овладения студентами естественных факультетов специальной терминологией в процессе обучения английскому языку профессионального направления. Определены основные критерии изучения лексического материала, рассмотрены различные типы лексических упражнений, необходимых для пополнения и закрепления терминологического отраслевого вокабуляра будущего специалиста.

Ключевые слова: английский язык профессионального направления, профессиональная компетенция, языковая компетенция, лексическая компетенция, терминология

The article focuses on the problems of vocabulary skills developing in students of natural sciences at ESP classes since the acquisition of vocabulary is a fundamental and important component in gaining professional competence. The main stages of teaching subject specific vocabulary, namely, 1) new lexical items introduction, 2) vocabulary consolidation and practice, and 3) vocabulary mastering in the given specific learning situation are presented. The authors describe various types of lexical exercises for enriching students' scientific vocabulary. The exercises were developed and combined into the course books «English for Physicists», «English for Geologists», and «English for Biologists». The course books have been used in the process of ESP teaching for several years and proved to be successful. The authors suggest the use of a variety of exercises within each stage of specific vocabulary teaching that would appeal to learner's different aims. For this purpose, the best types of vocabulary exercises to present new terminology items are grouping exercises and those aimed at producing phrases based on newly acquired items with the focus on teaching correct item pronunciation. To consolidate and practice terminology vocabulary the authors suggest using the exercises of receptive, productive and communicative character (e.g., guessing the meaning of target terminology in the text, processing specific vocabulary with varied associations, finding the mistakes in a piece of text and correcting them, etc.). Creative tasks (e.g., pair work, group work, project presentation and its discussion, etc.) proved to be a successful tool to be used at the third stage of integrating ESP vocabulary into a learner's language system.

Key words: ESP, professional competence, language competence, lexical competence, terminology.

Постановка проблеми. В сучасних умовах прискорення інтеграційних процесів у світовому професійному просторі посилюється проблема іншомовної професійної компетенції майбутніх фахівців. Згідно з положеннями Болонської конвенції, прийнятої в 1999 році і підписаної Україною в 2005 році, приєднання нашої держави до європейського освітнього простору передбачає мобільність студентів, а пізніше – кваліфікованих фахівців та науковців у межах світового освітнього та професійного простору. Для досягнення цієї мети студент повинен володіти, окрім певної професійної компетенції, й належним рівнем володіння іноземною мовою професійного спілкування, тобто іншомовною професійною компетенцією. Це повністю узгоджується з Загальноєвропейськими рекомендаціями, за якими «користувачі мови – це члени суспільства, які мають виконувати певні завдання у певних умовах, специфічному оточенні та в окремій сфері діяльності і, завдяки реалізації комунікативних мовленнєвих компетенцій, досягати бажаного результату» [5, с. 34]. Важливою складовою даного процесу є оволодіння студентами вишів термінологією відповідної галузі, оскільки, на думку Дж. Річардса, словник та лексичні одиниці знаходяться в центрі комунікативного процесу [8, с. XI].

Огляд останніх досліджень. Проблеми формування лексичної компетенції потрапили в поле зору вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, Н. К. Склярєнко, Н. О. Микитенко та Ю. І. Пассов визначили загальні принципи організації процесу навчання лексики, О. Б. Тарнопольський, С. П. Кожушко, О. В. Тинкалюк досліджують специфіку використання лексики у навчанні англійської мови майбутніх економістів, О. П. Зеленська – майбутніх юристів тощо.

Метою нашої статті обрано систематизацію лексичних вправ, спрямованих на засвоєння термінологічного вокабуляру студентами природничих спеціальностей вишів.

Виклад основного матеріалу. Розширення лексичного запасу в процесі вивчення англійської мови для спеціальних цілей є одним з головних аспектів її викладання. Процес засвоєння фахової термінологічної лексики студентами природничих спеціальностей передбачає вивчення загальнонаукової термінології та оволодіння термінологією конкретної науки, оскільки, як зазначає російський дослідник В. М. Лейчик, термінологія посідає центральне місце, є семантичним ядром мови науки [7]. Термінологічна лексика необхідна студентам для читання автентичних фахових текстів з метою отримання потрібної інформації та подальшого спілкування із закордонними колегами-фахівцями, для написання наукових робіт і представлення їх в міжнародних професійних виданнях тощо. Викладач англійської мови за професійним спрямуванням повинен знати лінгвістичні особливості термінологічної лексики, вміти застосувати певні види вправ для активізації її подальшого вживання в усному та писемному мовленні.

Як зазначає О. П. Зеленська, підвищену увагу викладачів до розвитку лексичної компетенції студента можна пояснити наступними факторами:

- від ступеня володіння лексикою залежить змістова сторона висловлювання;
- неоднорідність лексики, необхідної для запам'ятовування;
- засвоєна лексика є базовою;
- навички щодо використання одиниць мовного матеріалу є важливим компонентом головних видів мовленнєвої діяльності – читання, письма, аудіювання та говоріння [6, с. 199–200].

Формування лексичної компетенції в процесі навчання англійській мові для спеціальних цілей відбувається під час роботи із фаховими текстами, які, на думку української дослідниці К. Я. Кусько, «є засобом становлення професійної, точніше мовнопрофесійної майстерності майбутніх фахівців» [4, с. 13].

Викладачами кафедри іноземних мов для природничих факультетів ЛНУ імені Івана Франка створено комплекс навчальних посібників з іноземної мови для природничих спеціальностей, які застосовуються в процесі викладання англійської мови для спеціальних цілей. Обсяг термінологічної лексики, представленої у даних посібниках, є достатнім для забезпечення комунікації студентів в межах тематики спілкування, визначеною програмою з англійської мови за професійним спрямуванням. З метою засвоєння та закріплення термінологічної лексики укладачами було запропоновано низку лексичних завдань, враховуючи послідовність операцій із засвоєння термінологічної лексики: введення термінологічної одиниці та засвоєння її значення (перший етап) → закріплення термінологічної одиниці в пам'яті студента (другий етап) → практичне застосування терміна, розвиток творчих вмінь використання фахової лексики в підготовленій і спонтанній комунікативній ситуації (третій етап).

На першому етапі доцільним є застосування вправ репродуктивного характеру на номінацію та диференціацію лексичних одиниць, на їх підстановку та трансформацію, підбір відповідників рідною мовою. Вправи даних типів сприяють первинному накопиченню обов'язкових та потенційно-обов'язкових термінологічних лексем, необхідних для читання фахової літератури та спілкування англійською мовою у сфері певної спеціалізації, що відповідає меті курсу і програмі з іноземних мов для природничих факультетів вищих навчальних закладів. Останнє обумовлює відбір матеріалу з огляду на поняттєво/концептуально-базовані навчальні курси (на відміну від функціонально-базованих), в ході яких студенти

повинні оволодіти способами висловлення основних терміно-номінацій базових наукових концепцій, наприклад, властивості та форми, місцезнаходження/розташування у просторі, структура, вимірювання, процес.

Практична апробація матеріалу та завдань, які знайшли своє подальше відображення у підручниках з англійської мови для студентів фізичного [1], геологічного [2] і біологічного [3] факультетів, довела, що найкращим типом вправ першого етапу є групування та побудова фраз/словосполучень з новими словами, при цьому нові терміни подаються за наступною схемою, яка має наступний вигляд: термін англійською мовою, (транскрипція), тлумачення англійською мовою, переклад рідною мовою. Оскільки існують певні складнощі з належним артикулюванням термінів, у посібнику для геологів транскрипцію подано у таблиці базових термінів, у посібнику для біологів її винесено у глосарій, а у посібнику для фізиків вона відсутня. Робота на занятті довела доцільність включення еталону вимови у вправи, що містяться у посібнику, оскільки студент відразу сприймає правильний варіант аудіально, візуально чи в інтегрований спосіб, що обумовлено різними типами пам'яті.

Вправи на групування виконуються в інтерактивному форматі, наприклад, виокремити слова які відносяться до базової наукової концепції «форма», «процес», «структура» у вигляді лексико-семантичної карти. Після цього відбувається активація нової лексики у самотійно складених фразах/словосполученнях/реченнях, причім практика доводить, що якщо студент використовує нову лексику у не властиво термінологічному контексті, то процент її запам'ятовування зростає.

Другий етап передбачає закріплення термінологічної одиниці в пам'яті студента, а також її активне вживання у реченнях/понадфразових єдностях. Отже, на цьому етапі доцільно використовувати вправи рецептивно-продуктивного, умовно-комунікативного та комунікативного характеру, які сприяють виявленню в текстах визначень або пояснень активної термінологічної лексики, розумінню значень лексем у контексті, відтворенню термінів та продукуванню споріднених з ними або однокорених слів. Наприклад, студентам пропонується здогадатися значення невідомих слів у тексті, встановити асоціативний зв'язок між термінами, добрати відповідні лексичні одиниці з огляду на умови здійснення комунікації, правильно поєднуючи слова при формулюванні своїх висловлювань, знайти у тексті необхідну інформацію для обґрунтування своїх думок, підготувати тези або скласти план тексту з метою подальшого його обговорення. Вміння, набуті в ході виконання таких завдань, дозволяють студентам підготуватися до вищого, тобто продуктивного етапу роботи з терміно-лексемою. Семантизація фахової лексики в такому вигляді забезпечує більш високий рівень оволодіння мовою фаху і скерована на розвиток мовної і смислової здогадки, а також на вміння орієнтуватися в незнайомому іншомовному тексті.

Оскільки зміст англомовних текстів у згаданих підручниках тематично узгоджується зі змістом спеціалізованих курсів того чи іншого факультету, то іншомовна термінологія інтегрується з фаховими знаннями студентів, а отже, є підґрунтям для формування комплексу внутрішніх і зовнішніх мотивів до оволодіння англійською спеціалізованою лексикою з огляду на обрану спеціальність.

Метою третього етапу є вдосконалення використання нових лексичних одиниць на рівні тексту. Досягнути цього можна за допомогою, наприклад, виконання післятекстових вправ, тобто вправ рецептивно-продуктивного та комунікативного типу. В цьому випадку завдання студента – автоматизація використання засвоєних терміно-лексем і словосполучень у як підготованому, так і спонтанному мовленні. Доцільність виконання таких завдань полягає у парній та груповій формах мовленнєвої взаємодії. Вживання засвоєної термінологічної лексики у парах, невеликих групах і колективно у дискусії за темою опрацьованого тексту, при проведенні презентацій забезпечує досягнення необхідного рівня сформованості комунікативної компетенції. Окрім того, післятекстові завдання направлені на контроль розуміння змісту, на стиснення, скорочення та інтерпретацію тексту і вміння висловити особисту думку щодо теми тексту, виходячи з базових знань, отриманих на заняттях зі спеціальних предметів. Наприклад, беручи до уваги завдання одного з видів наукової комунікації – письмової комунікації – студентам пропонується подати звіт з проведеної лабораторної роботи (lab report). Оскільки такий тип текстів безпосередньо стосується обраного фаху, комунікативна настанова, тобто готовність виконати поставлену задачу, є доволі високою. В якості додаткової мотивації в цьому випадку можна надати студентам можливість відтворити (якщо дозволяють умови) дослід, опис якого вони подають у звіті, коментуючи свої дії англійською мовою. Такий комплексний синтез усного і писемного мовлення має певне виховне значення, робить процес вивчення термінологічної бази неординарним, гнучким і професійно зорієнтованим та особистісно вмотивованим, оскільки через навчальну діяльність на заняттях з іноземної мови наближено відтворює майбутнє науково-професійне робоче середовище, вимагає фахових знань та мовних навичок.

Застосування всіх трьох етапів засвоєння терміно-лексем сприяє встановленню контекстуальних лінгвістичних (когезійних) та, відповідно, логічних (когерентних) зв'язків, оскільки і перший, і другий компонент є надзвичайно важливим для розуміння наукового фахового тексту, його певних конструктивних частин і структури загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом знання та оволодіння студентами термінологічною лексикою відіграє важливу роль у викладанні англійської мови для спеціальних цілей. Вдале поєднання різних видів завдань допомагає студентам розпізнавати та розуміти фахову термінологію, вживати її у потрібному контексті, будувати власну фахову культуру. Перспективою подальших розвідок вважаємо створення системи вправ, спрямованих на роботу з фаховими словниками, удосконалення творчих та комунікативних завдань для ефективного засвоєння термінології в процесі вивчення англійської мови для спеціальних цілей.

Література:

1. Брона О. А. Англійська мова : навч. посібник / О. А. Брона, Л. В. Сологуб, О. Я. Цурковський. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 340 с.
2. Брона О. А. Англійська мова для геологів : навч. посібник / О. А. Брона, О. А. Шумська. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 123 с.
3. Волгін С. О. Англійська мова для біологів : навч. посібник / С. О. Волгін, М. С. Козолуп, Р. І. Комар. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 248 с.
4. Дискурс іноземномовної комунікації / заг. ред. К. Я. Кусько. – Львів : Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 495 с.
5. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
6. Зеленська О. П. Формування лексичної компетенції в процесі навчання англійської мови для спеціальних цілей курсантів ВНЗ МВС України / О. П. Зеленська, А. В. Посохова // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 110, Т. 1. – С. 198–200.
7. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 4-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
8. Richards J. Series editor's preface / J. Richards // Schmitt N. Vocabulary in language teaching. – Cambridge : Cambridge university press. – P. i-xiii.

І. А. Бронетко,

Херсонський державний університет, м. Херсон

ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається змістовий аспект формування лінгвосоціокультурної компетенції учнів, компоненти лінгвосоціокультурної компетенції, принципи та методи формування лінгвосоціокультурної компетенції.

Ключові слова: лінгвосоціокультурна компетенція, лінгвістична компетенція, соціокультурна компетенція, інформаційні технології, електронний підручник.

В статье рассматривается содержательный аспект формирования лингвосоциокультурной компетенции учащихся, компоненты лингвосоциокультурной компетенции, принципы и методы формирования лингвосоциокультурной компетенции.

Ключевые слова: лингвосоциокультурная компетенция, лингвистическая компетенция, социокультурная компетенция, информационные технологии, электронный учебник.

The article reviews the semantic aspect of forming lingvosociocultural students' competence, principles and methods of forming lingvosociocultural competence, its' aim at the lessons of foreign languages, defining the role of e-books in formation of pupils' lingvosociocultural competence. Current models of communication demonstrate that studying a foreign language you need to include linguistic and socio-cultural components in the form of regional geographic information, information about national holidays, music and other important facts of the studied country (habits, gestures) therefore discussed in the article modern technology helps the effective lingvosociocultural competence's formation.

Keywords: lingvosociocultural competence, linguistic competence, socio-cultural competence, information technology, electronic textbook.

Одним із пріоритетних напрямів модернізації освіти є навчання іноземної мови. Воно створює умови для комунікативно-психологічної адаптації школярів до нової культури, сприяє подоланню бар'єрів у використанні іноземної мови як засобу спілкування. У свою чергу, лінгвістична та змістова складова іншомовного спілкування тісно пов'язана з додатковими знаннями учнів про реальність, мовленнєву поведінку носіїв мови. Вміння оперувати набутими знаннями в уявних і реальних комунікативних ситуаціях становлять лінгвосоціокультурну компетенцію учнів.

Найважливіше завдання сучасного навчання іноземних мов визначається формуванням у учнів лінгвосоціокультурної компетенції, що передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, мова якої вивчається, про норми мовленнєвої та немовленнєвої поведінки її носіїв і вміння будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей і норм. Тим самим сучасна концепція мовної освіти робить важливий акцент на необхідності не обмежувати вивчення іноземної мови її вербальним кодом, а формувати у свідомості студента «картину світу», притаманну носієві цієї мови як представникові певної культури й певного соціуму.

Доцільність паралельного вивчення мови та культури доводиться у роботах багатьох учених, таких як: О. В. Бирюк, Н. Ф. Бориско, Є. М. Верещагін, І. А. Воробйова, Н. Д. Гальскова, Л. П. Голованчук, А. Й. Гордєєва, А. С. Іванова, Н. Б. Ішханян, О. О. Коломінова, В. Г. Костомаров, С. О. Могилицевим, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, М. О. Фаснова, В. П. Фурманова, М. Вугам, L. Damen, C. Kramsch, G. Neuner, B. Tomalin, G. Zarate та інших. Досягнуто вагомих результатів: проблема паралельного вивчення мови та культури в учнів загальноосвітньої досліджується І. А. Воробйовою, Л. П. Голованчук, А. Й. Гордєєвою, О. О. Коломіною, у студентів вищих навчальних закладів – О. В. Бирюк, С. О. Могилицевим, Л. П. Рудаковою, О. І. Селівановою, В. Н. Топаловою, М. О. Фасновою. Проте, як свідчить проведений аналіз наукової літератури, увагою більшості науковців оминається питання формування лінгвосоціокультурної компетенції в учнів основної школи. Лише в роботі Л. П. Голованчук йдеться про можливість та необхідність формування культурно-країнознавчої компетенції як складника соціокультурної компетенції в учнів основної загальноосвітньої школи.

У словнику методичних термінів [1, с. 245] компетенція визначається як сукупність знань, навиків, умінь, що формуються у процесі вивчення тієї чи іншої дисципліни, а також здатність до виконання будь-якої діяльності. У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи» [6, с. 874].

У ході дослідження встановлено, що компонентами лінгвосоціокультурної компетенції учнів є: лінгвістична (мовознавча) компетенція, соціолінгвістична компетенція, соціокультурна, країнознавча компетенція, лінгвокраїнознавча компетенція, лінгвокультурознавча компетенція.

Якщо перераховані складові сформовані на належному рівні, то це дає змогу людині легко орієнтуватися в іншомовному середовищі, швидко адаптуватися до нього та конструктивно вирішувати перешкоди, які виникатимуть у процесі міжкультурної комунікації. В процесі формування соціокультурної компетенції учнів вони дізнаються про іншу культуру, вивчають її історію та знайомляться з різноманітними сферами сучасного життя представників іншої культури. Це веде до процесу вивчення іноземних мов на якісно новий, продуктивний рівень і дозволяє сформувати у процесі навчання різносторонньо розвинуту й багатогранну особистість, у майбутньому – гнучкого спеціаліста, здатного адаптуватися до умов нового середовища, та до вимог суспільства, що постійно змінюються. В процесі вивчення іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування учень пізнає іншу культуру, вивчає інші зразки соціальної поведінки і має можливість порівняти їх зі знаннями, набутими у рідній для нього культурі, і таким чином учитися розуміти представників інших культур.

Успішне оволодіння лінгвосоціокультурною компетенцією зумовлене науковими підходами до навчання і базується на дидактичних і методичних принципах.

У межах досліджуваної проблеми виділяємо такі принципи: науковості, системності і послідовності, зв'язку теорій з практикою, доступності, наочності, проблемності.

Дидактичні принципи утворюють певну систему, реалізують гуманістичну спрямованість навчання, орієнтацію на виховні та розвивальні цілі, систему моделювання і прогнозування педагогічного процесу. Часто принципи навчання внутрішньо суперечливі. Водночас реалізація кожного принципу тісно пов'язана з реалізацією інших: науковість і систематичність – із доступністю; доступність – із наочністю тощо. Це свідчить про їх взаємозв'язок і взаємодоповнення. Ефективність навчання і педагогічної діяльності залежить від урахування основних вимог системи дидактичних принципів.

Формування лінгвосоціокультурної компетенції передбачає окрім окреслених вище принципів також взаємодію традиційних і нових підходів до навчання іноземної мови: компетентнісного й особистісно-орієнтованого в поєднанні з комунікативно-діяльними, функціонально-стилістичними, лінгвістичними, текстоцентричними, соціокультурними.

У змісті навчання лінгвосоціокультурної компетенції виділяємо поряд з підходами та принципами навчання – методи навчання іноземної мови.

На думку багатьох дослідників (Ю. Бабанський, В. Онищук, О. Савченко, М. Махмутов, Т. Шамова, Т. Шукіна та ін.), основними критеріями класифікації методів навчання є дидактична мета, джерела знань, логіка засвоєння навчального матеріалу, рівень самостійності учнів. Сьогодні відомі класифікації методів за джерелами знань (С. Дмитровський, О. Текучов, Я. Федоренко, С. Чавдаров), за рівнем пізнавальної діяльності учнів (І. Лернер, М. Скалкін), за способом взаємодії викладача й учнів (Ю. Чабанський, О. Беляєв, С. Караман, В. Мельничайко).

За класифікацією Шукіна А., усі методи можна поділити на чотири групи: прямі (інтуїтивні), свідомі, інтенсивні, комбіновані.

До методів першої групи відносимо: аудіолінгвальний та аудіовізуальний.

Друга група методів включає: свідомо-практичний (Б. Беляєв, Т. Вцель, О. Шкляєва, Е. Шубін) та свідомо-порівняльний (І. Грузинська, О. Миролубов, І. Рахманов, Р. Розенберг, Л. Щерба).

До третьої групи входять: сугестопедичний метод (Г. Лозанов, Г. Китайгородська) і його модифікація – релаксопедія (Востріков, Шварц).

Відповідно до проблеми формування лінгвосоціокультурної компетенції виділяємо четверту групу означених вище методів: функціонально-комунікативний (І. Бім, В. Слободчиков, А. Сбарков); комунікативний (Ю. Пасов); діяльностно-комунікативний (Н. Складенко) та системно-комунікативний (Р. Мартинова).

Широко вживаним на заняттях є метод бесіди, який полягає в тому, що зміст вивчуваного матеріалу розкривається у відповідях учнів на поставлені вчителем запитання. За словами П. Підкасистого існують різноманітні види бесіди: вступні, бесіди-повідомлення або евристичні бесіди, закріплювальні [7, с. 241].

Метод роботи з підручником є одним з найважливіших методів навчання. Поділяємо думку І. Підкасистого, який вважає, що перевага цього методу у «можливості для тих, хто навчається, багаторазово опрацьовувати навчальну інформацію у доступному для нього темпі та в зручний час [7, с. 493].» Дотримуючись поглядів ученого про ефективність зазначеного методу, який залежить від сформованості вміння читати і розуміти прочитане, вважаємо, що ефективність методу роботи з електронним підручником у навчальному процесі насамперед визначено якістю попередньої підготовки учнів працювати з підручником й комп'ютером, сформованими в них навичками читання, слухання, сприймання навчальної інформації з комп'ютера та її трансформацію в усному і письмовому мовленні.

Надзвичайно ефективними методами навчання лінгвосоціокультурної компетенції учнів старшої школи є інтерактивні технології, особливої уваги заслуговує кейс метод. Це інтерактивний метод навчання, що дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності. Він сприяє розвитку винахідливості, вмінню вирішувати проблеми, розвиває здібності проводити аналіз проблем, спілкуватися іноземною мовою [3, с. 22–24]. Кейс-метод передбачає перехід від методу накопичення знань до діяльнісного, практико-орієнтованого щодо реальної діяльності.

Корисним видом діяльності є створення *дискусій* іноземною мовою, тематика яких може бути різноманітною. Доцільно створювати тематично-орієнтовані дискусії, прив'язуючи їх до соціокультурної компетенції учнів та застосовуючи відповідну спеціалізовану лексику. За основу таких обговорень можна брати інформацію з аутентичних текстів, об'яв, афіш та газетних статей. Учитель бере на себе роль організатора спілкування, формулює питання, звертає увагу на оригінальні думки учнів, суперечливі запитання, допомагає у розв'язанні напружених моментів, що виникають під час дискусії [5, с. 41–46].

Найпопулярнішим і разом з тим досить ефективним методом організації навчання для учнів старшої школи є метод проєктів. Є. С. Полат відзначав, що метод проєктів передбачає визначену сукупність навчально-пізнавальних засобів та дій учнів, які дозволяють вирішити ту чи іншу проблему в результаті самостійних пізнавальних дій та припускають презентацію цих результатів у вигляді конкретного продукту діяльності [8, с. 127].

У проєктній роботі з використанням електронного підручника учні залучаються до створеної учителем пошукової навчально-пізнавальної діяльності. Використання проєктних технологій робить можливим формування та розвиток пошуково-дослідницьких, комунікативних, технологічних, інформаційних компетенцій, формує креативність, стимулює інтелектуальну активність, розвиває комунікативні вміння, допомагає формувати міжпредметні зв'язки, вчить використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології у вивченні іноземної мови, допомагає оволодіти навичками роботи в групі, формує соціальну мобільність [11, с. 254–257].

До засобів навчання в сучасній лінгводидактиці прийнято відносити саму мову в її функціональному аспекті – мовлення учителя й учнів, які є основними учасниками педагогічного дискурсу. Усе більшої популярності набуває інтегративна група засобів – навчально-методичний комплекс «підручники, посібники, збірники вправ і завдань, диктантів, переказів, словники, енциклопедії». Відповідно до сучасного рівня науки оновлюється традиційний дидактичний (роздавальний) матеріал (спеціальні картки, документальні фотомалюнки, листівки тощо), наочність (таблиці, схеми, лінгвістичні карти, репродукції картин тощо) і технічні засоби навчання, серед яких найбільш поширеним є комп'ютер.

Для занять англійської мови в школах можливим є використання комп'ютера як інструментального засобу навчання: для залучення інформаційного банку і структурування навчального матеріалу; пошуку потрібних даних, представлення результатів у наочній формі; укладання каталогу навчально-методичної інформації з предмета.

Доцільність використання електронних підручників з різних предметів є незаперечним фактом. Необмежені технічні можливості цих засобів навчання сприяють модернізації системи освіти відповідно до вимог суспільства, а також допомагають максимально врахувати індивідуальні здібності учнів.

Сьогодні в науці відсутній єдиний погляд на тлумачення цього поняття: «електронний підручник» розуміють як педагогічний програмний засіб, апаратне й програмне забезпечення, комп'ютерна програма та ін. [9, с. 44]. Деякі автори подають такі терміни: «навчальний матеріал на машинних носіях» та автоматизований навчальний курс», що виступають синонімами до поняття електронний підручник» [2, с. 55].

На думку Ю. Машбиця [4, с. 45], О. Соловова [10, с. 73] та ін., електронним підручником можна назвати групу навчальних комп'ютерних програм, що вміщують у собі навчальний матеріал дисципліни, курсу, розділу чи окремої теми. Електронний підручник, здебільшого розрахований на самостійне опанування навчальної інформації, повинен доповнити традиційний друкований підручник.

Під час формування лінгвосоціокультурної компетенції засобами електронного підручника метод бесіди сприяє розвитку усного й писемного мовлення, спонукає до розкриття власних ідей, заохочує до самостійної індивідуальної діяльності.

Застосування електронного підручника у вступній бесіді з учнями спрямована на формування мети уроку, постановку завдань, які повинні розглянути учні.

Самі різноманітні можливості електронного підручника покликані залучити учнів до постійної взаємодії (письмової, усної) з усіма учасниками навчального процесу, активного пошуку нових і закріплення вже набутих знань шляхом власних зусиль, комунікативно доречного використання всіх норм мовлення під час усних або письмових відповідей, розвитку творчої ініціативи під час застосування евристичної бесіди.

Проведення закріплювальної бесіди після використання електронного підручника стимулює учнів до подальшої навчальної діяльності, бо під час такої бесіди учні можуть показати не тільки знання теорії й уміння використовувати їх на практиці, розкрити оптимальні шляхи набуття й реалізації знань.

Спілкування засобами електронного підручника і мережі Інтернет сприяє формуванню усного діалогічного та писемного мовлення учнів. За допомогою письмового віртуального діалогу учнів між собою або з учителем на будь-яку тему, передбачену програмою, можна навчитися висловлювати власні думки й пропозиції, не остерігаючися зовнішніх і внутрішніх чинників (непевненість, страх виступу перед аудиторією), добирати потрібні слова й конструювати речення, користуючись при цьому додатковою інформацією, що є стимулом для вироблення навичок пошуку в процесі писемної комунікації.

Контактне спілкування – усне спілкування. Ознаки контактності виявляються в процесі групового навчання засобами електронного підручника, де невеликі міні-групи учнів «можуть спільно працювати з одним мультимедійним додатком, розвиваючи при цьому навички співпраці, ведення діалогу з іншими учнями. Таке спілкування частіше відбувається на завершальному етапі уроку, під час підведення підсумків своєї діяльності.

Отже, електронний підручник з англійської мови – мультимедійний засіб навчання, побудований на загальнодидактичних, лінгводидактичних та специфічних принципах навчання мови і спрямований на формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетентностей учнів.

Таким чином змістовим компонентом формування лінгвосоціокультурної компетенції учнів загальноосвітньої школи виступають принципи, методи, засоби.

Література:

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (Теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – СПб. : «Златоуст», 1999. – 472 с.
2. Компьютерная технология обучения : словарь-справочник / под ред. В. И. Гриценко, А. М. Довгяло. – Киев, 2002. – 89 с.
3. Кошманова Т. Кейс-метод в педагогической освіті США / Т. Кошманова // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 22–24.
4. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения / Е. И. Машбиц. – М. : Педагогика, 1988. – 192 с.
5. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Під. ред. С. Ю. Ніколаєвої та ін. – К. : Ленвіт, 1999. – С. 300–320.
6. Новий тлумачний словник української мови(у трьох томах). том 1, А – К / Укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. – 926 с.
7. Педагогіка: підручник для студентів педагогічних вузів і педагогічних коледжів / під ред. П. І. Підкасистого. – М. : педагогічне товариство Росії, 2002. – С. 551.
8. Полат Е. С. Теоретические основы составления и использования системы средств обучения иностранному языку для средней общеобразовательной школы. Автореф. докт. диссерт. / Е. С. Полат. – М., 1989. – 167 с.
9. Розробка та застосування у навчальному процесі електронних підручників // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2002. – № 4. – С. 44–46.
10. Соловова А. В. «Електронне навчання: проблематика, дидактика, технологія / А. В. Соловова. – Самара : «Нова техніка», 2006. – 462 с.
11. Хоменко О. В. Зміст навчання англійської мови у 10–11 класах середньої загальноосвітньої школи: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. В. Хоменко. – К., 2001. – С. 10–20; С. 5–9 Kasper L. F. New Technologies, New Literacies: Focus Discipline Research And ESL Learning Communities / Loretta F. Kasper // Language Learning & Technology. – 2000. – Vol. 4, № 2. – P. 105–128.; Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 135 с.

УДК 372.881.111.1

А. М. Габовда, Т. М. Кравченко,

Мукачівський державний університет, м. Мукачеве

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються засоби вдосконалення навчання молодших школярів іноземної мови, одним із яких є дидактична гра. Вона спрямована на засвоєння й використання конкретних знань, умінь, навичок і є засобом навчання. Проаналізовано класифікацію ігор вітчизняними та зарубіжними науковцями. Обґрунтовується використання дидактичної гри у процесі навчання, що активізує навчально-пізнавальну діяльність молодших школярів, сприяє розвитку творчого мислення, умотивовує навчальну діяльність учнів.

Ключові слова: дидактична гра, навчально-пізнавальна діяльність, молодші школярі, засіб.

В статье рассматриваются средства совершенствования обучения младших школьников иностранному языку, одним из которых является дидактическая игра. Она направлена на усвоение и использование конкретных знаний, умений, навыков и является средством обучения. Проанализирована классификация игр отечественными и зарубежными учеными. Обосновывается использование дидактической игры в процессе обучения, которая активизирует учебно-познавательную деятельность младших школьников, способствует развитию творческого мышления, обуславливает учебную деятельность учащихся.

Ключевые слова: дидактическая игра, учебно-познавательная деятельность, младшие школьники, средство.

Means of improving training of primary schoolchildren to a foreign language, one of which is a didactic game, have been considered in the article. It is aimed at the acquisition and use of specific knowledge, skills and is a learning tool. The classification of games by national and foreign scholars has been analyzed. The use of didactic games in the learning process has been justified, which activates the educational and informative activity of primary schoolchildren, fosters creative thinking, determines learning activities of schoolchildren.

Keywords: didactic game, educational and cognitive activity, primary schoolchildren, means.

Визнання на державному рівні доцільності вивчення іноземної мови з другого класу загальноосвітньої школи підтверджує вагомість цього навчального предмета для реформування змісту початкової освіти, його значення для реалізації перспективних завдань розвитку особистості: підвищення рівня освіченості, загальної культури, формування готовності до міжнародного та міжкультурного співробітництва, сприяння практичному оволодінню іноземною мовою [4]. Цей підхід змушує замислитися над завданнями раннього навчання іноземних мов й можливостями їх реалізації. Серед завдань, які потребують розв'язання, є вибір ефективних і оптимальних засобів навчання молодших школярів. Одним із засобів навчання іноземних мов є дидактична гра, оскільки з точки зору вчених, вона спрямована на засвоєння й використання конкретних знань, умінь, навичок і є засобом навчання, основний педагогічний зміст та призначення якого – навчити діяти. Дидактична гра є засобом цілеспрямованого керівництва викладачем розумовою діяльністю учнів, а також засобом формування таких пізнавальних структур, які забезпечують можливість самостійно регулювати свою розумову діяльність [1; 7].

Застосування педагогічної технології використання дидактичної гри у процесі навчання активізує навчально-пізнавальну діяльність молодших школярів, сприяє розвитку творчого мислення, умотивовує навчальну діяльність учнів. Але увага дослідників здебільшого зосереджується на з'ясуванні сутності навчально-ігрової діяльності, визначенні її дидактичних можливостей у навчально-виховному процесі тощо. Як правило, поза увагою вчених залишається той факт, що саме по собі застосування дидактичної гри не може цілком гарантувати підвищення ефективності навчальної діяльності учнів. Лише за певних дидактичних умов педагогічна технологія використання дидактичної гри може сприяти активізації пізнавальної діяльності учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз спеціальної літератури засвідчив, що у вітчизняній та зарубіжній науці відсутні усталені погляди на класифікацію ігор, взагалі, й дидактичних, зокрема, що не дозволяє віднести ту чи іншу дидактичну гру до певної групи. Не існує також і чітких підходів до визначення дидактичного статусу гри. Учені відносять її до методів навчання (В. Н. Бурков, О. О. Вербицький, Д. М. Гвішіані, В. Ф. Комаров та інші), до прийомів навчання (А. Балаєв, З. Істоміна), до форм навчання (А. Бондаренко, А. Венгер), до видів навчальної діяльності (Т. Олійник, В. Чистяков), а також категоризують дидактичну гру як засіб навчання (О. О. Деркач, В. М. Плахотник, О. Я. Савченко, С. Ф. Щербак та інші).

Дидактична гра на межі дошкільного і молодшого шкільного віку залишається домінантним видом діяльності дітей цієї вікової категорії (Д.Б. Ельконін).

С. П. Рубінштейн вбачає зв'язок гри з працею у змісті ігор: всі вони, звичайно, відтворюють ті чи інші види практичної неігрової діяльності. Гра пов'язана з працею, але й відрізняється від неї. Їх спільність та відмінність виступають насамперед у їх мотивуванні. Основна різниця між ігровою та трудовою діяльністю – в загальному ставленні до неї особистості [6].

А. С. Макаренко теж не протиставляв гру праці, більше того, він виступав за її синтез: у кожній грі є робоче зусилля та зусилля думки, гра без зусилля – завжди погана; гра приносить дитині радість; дехто вважає, що робота відрізняється від гри тим, що в роботі є відповідальність, а в грі її немає [2]. Це твердження помилкове, оскільки у грі також є відповідальність, наприклад, за особистий внесок у перемогу власної команди чи групи.

Для зручності використання на уроках словесних ігор їх диференціюють на три основні групи: ті, що формують у учнів уміння виділяти суттєві ознаки предметів; ті, що розвивають у дітей уміння порівнювати, зіставляти, робити висновки щодо характерних ознак предметів; ті, що розвивають уміння узагальнювати та класифікувати предмети за їх властивостями [3].

Використовуючи гру як засіб формування в учнів нових знань, умінь і навичок, вчитель наповнює її дидактичним змістом, тобто вносить в ігрову діяльність певний навчальний матеріал, перетворюючи гру-розвагу на *дидактичну гру*.

У сучасній теорії навчання існують різні підходи до визначення дидактичного статусу ігор. Одна група науковців відносить гру до *методів* навчання (В. Н. Бурков, О. О. Вербицький, Д. М. Гвішіані, В. М. Єфімов, І. І. Кобиляцький, В. Ф. Комаров, В. Г. Грем, Ж. К. Толордава та ін.). М. Г. Стельмахович, розкриваючи сутність гри, відносить її до методів навчання і виховання. [8].

Інша група вчених категоризує гру як *прийом* навчання (А. Балаєв, З. Істоміна). З точки зору О. Я. Савченко [7] та інших учених, дидактична гра це засіб навчання, оскільки, на думку О. О. Деркач, С. Ф. Щербак, вона спрямована на засвоєння й використання конкретних знань, умінь, навичок і є засобом навчання, основний педагогічний зміст та призначення якого – навчити діяти. Дидактична гра є засобом цілеспрямованого керівництва викладачем розумовою діяльністю учнів, а також засобом формування таких пізнавальних структур, які забезпечують можливість самостійно регулювати свою розумову діяльність [1].

У зв'язку з тим, що процес навчання носить двосторонній характер, гра має певне значення як для процесу наочності (дидактична гра), так і для процесу учіння (пізнавальна гра). А це означає, що дидактична гра – це навчальна гра. Яка застосовується у процесі навчання, реалізує певні функції, має навчальну мету і завдання. Таким чином, дидактична гра, що використовується на уроці з певною метою, може бути як навчально-педагогічною, так і навчальною та пізнавальною, тобто виконувати функції перелічених видів ігор.

Дидактична гра, відповідно до тлумачення українського педагогічного словника, – це різновид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, стосунками, мовою, як засобом спілкування між людьми. Це дитяче моделювання соціальних відносин. За умови правильного та вмілого керівництва з боку дорослих гра сприяє формуванню: емоційної, моральної й інтелектуальної сфер дитини; розвиває її уяву; сприяє фізичному вдосконаленню; виховує волю до дії і здатності до гальмування – якості, необхідні людині у трудовій і суспільній діяльності.

Ф. Фребель став основоположником поняття «дидактична гра». Він першим класифікував її як педагогічне явище, а також довів, що гра може цілком реально виконувати навчальні функції.

Науковці А. І. Сорокіна та О. І. Удальцова стверджують, що дидактичні ігри, в яких відсутній яскраво виражений елемент гри (тобто її розважальний компонент), перетворюються на звичайні навчальні завдання [9].

В. С. Шубинський зазначав, що 85% навчальної діяльності в школі здійснюється у репродуктивних, нетворчих формах, а це означає, що особливого значення набуває гра, виступаючи одним із важливіших засобів розвитку творчості

учнів. Окрім того, ігрова діяльність є могутнім інструментом, який здатний викликати зацікавленість школярів на уроці, а вона, у свою чергу, – це механізм, з якого виникає мотивація учіння. Підтримання мотивації учнів у процесі навчання засобами гри сприятиме швидкому та якісному засвоєнню знань, формуванню умінь і навичок.

Деякі вчені, зокрема, П.А. Ружник, вважають, що під час організації дидактичної гри учні оперують лише знаннями, які вони вже мають, а відтак її можна використовувати тільки з метою закріплення набутих учнями раніше навичок і умінь [9]. Інша група науковців, які вказують на те, що на початковому етапі навчання саме під час використання дидактичних ігор найбільш ефективно засвоюються нові знання, формуються і розвиваються навички та вміння (З. М. Богуславська, А. А. Венгер).

Відрізняються погляди вчених і на сутність поняття «дидактична гра» з точки зору діяльнісного підходу. Досить часто дидактичну гру ототожнюють з ігровою діяльністю. Таке формулювання уявляється дещо поверховим, оскільки існує суттєва різниця між поняттями «дидактична гра» й «ігрова діяльність». Відомо, що дидактична гра це обов'язково сукупність двох взаємозалежних видів діяльності – навчальної й ігрової, причому реалізація однієї з них – навчальної, здійснюється засобами іншої – ігрової.

Термін *навчально-ігрова діяльність* точніше описує сутність та структуру дидактичної гри.

Дидактична гра у навчальному процесі виконує такі функції: навчальну, виховну, розвивальну, мотиваційну, контролюючу, компенсаційну, релаксаційну й оздоровчу.

Навчальна функція спрямована на формування в учнів системи знань, умінь і навичок на різних етапах навчальної діяльності.

Виховна функція визначається цілями виховання і спрямована на формування наукового світогляду, пізнавального інтересу, самостійності у здобуванні знань, моральних якостей.

Як зазначає у своєму дослідженні О. П. Усова, дидактична гра – могутній виховний чинник, який в педагогічному процесі доцільно використовувати для організації життя дитини та її діяльності.

Щодо розвивальної функції дидактична гра сприяє розвитку мислення, формуванню ефективної розумової діяльності; успішному виконанню учнями різних розумових операцій (аналіз, синтез, конкретизація й абстрагування, порівняння й узагальнення) у процесі гри. Поєднуючись з працею, навчанням, мистецтвом, спортом, вона забезпечує необхідні емоційні умови для всебічного гармонійного розвитку особистості.

Контролююча функція реалізується з метою встановлення якості знань, рівнів навченості учнів, їхніх здібностей до самостійного вивчення предмета, рівня інтелектуального розвитку дитини і рівнів сформованості пізнавальних інтересів.

Засобами дидактичної гри можна успішно здійснювати всі види контролю результатів навчання (попереднього, поточного, тематичного, підсумкового).

Дидактична гра реалізує релаксаційну функцію через зняття втоми, організацію відпочинку, рухову діяльність тощо.

Значення цієї функції дидактичної гри у молодшому шкільному віці важко переоцінити. За свідченням психологів учні початкової школи швидко втомлюються від навчальної діяльності.

Відомо, що успішна організація навчального процесу у значною мірою залежить від того, наскільки вчитель умотивує дії учнів. Без мотиву не може виникнути жодна діяльність, у тому числі й навчальна. Серед усіх методів і засобів навчання молодших школярів, саме дидактична гра найповніше реалізує мотиваційну функцію. Доказом може слугувати той факт, що у процесі навчально-ігрової діяльності в учня виникає мотив, суть якого у тому, щоб успішно виконати взятю на себе роль (П. М. Щербань).

Компенсаційна функція дидактичної гри проявляється у здатності цього засобу певною мірою компенсувати відсутність або брак навчального досвіду у молодшого школяра, а також у прискоренні адаптації дитини до нових умов життєдіяльності, а саме включення у шкільний соціум.

Дидактичні ігри заповнюють прогалини дефіциту рухової активності у навчальному процесі й, за твердженням фізіологів, підвищують загальну працездатність дітей й на уроці.

Адаптуючи поняття «дидактична гра» до особливостей навчання іноземних мов, необхідно зазначити, що саме у цьому контексті вона найбільш повною мірою може використовуватись як засіб організації на уроці *навчального іншомовного комунікативного середовища*. У процесі навчально-ігрової діяльності виникає мовленнєве середовище для здійснення іншомовного спілкування. Ефективність цього середовища полягає у його здатності створювати на уроці ситуації реального спілкування.

Узагальнивши існуючі результати ми припускаємо, що використання дидактичної гри як засобу організації *навчального іншомовного комунікативного середовища* забезпечує: ефективне діяльнісне, особистісно-орієнтоване формування й удосконалення іншомовних комунікативних умінь та навичок учнів, загальний розвиток молодших школярів у процесі іншомовного спілкування, створення уявних ситуацій спілкування, умотивування іншомовної мовленнєвої діяльності учнів початкової школи.

Мотивом для участі в ігровій діяльності є природне прагнення молодших школярів грати, а виконання вправи, зазвичай, відбувається за вказівкою вчителя.

Гра – це спільна діяльність вчителя й учнів. У процесі навчально-ігрової діяльності створюються умови для тісної співпраці цих суб'єктів навчального процесу. Як засвідчили спостереження за навчально-ігровою діяльністю молодших школярів, для більшості дітей не властиво брати ініціативу у грі, вносити свої пропозиції, проявляти самостійність, аналізувати результати дидактичної гри та визначати переможців. А відтак, великого значення набуває навчальне співробітництво вчителя й учнів, а особливо управлінська діяльність вчителя, на усіх етапах дидактичної гри.

Як засвідчує педагогічний досвід, складні, незрозумілі ігри (їх зміст і правила) призводять до механічного сприймання навчального матеріалу. У кінцевому результаті це спричиняє негативне ставлення й втрату інтересу учнів до вивчення іноземної мови. А це означає, що відібрані дидактичні ігри повинні бути посильними для молодшого школяра, а правила гри мають вказувати на характер і послідовність розумових і практичних дій у процесі навчально-ігрової діяльності. Така доступність досягається за умови урахування психологічних особливостей дітей, рівня розвитку їхніх психічних процесів, вікових можливостей, життєвого і навчального досвіду.

Стосовно предмета «Іноземна мова» реалізація цієї умови повинна забезпечуватися через вибір таких дидактичних ігор, у змісті яких передбачено навчальний матеріал, що визначений у чинній програмі та підручниках із іноземних мов для початкової школи [5; 9]. Це досягається завдяки тому, що ігри можна використовувати для різних цілей, які ставить учитель: актуалізація знань учнів, їхнього навчального досвіду; збудження та підтримання інтересу до вивчення іноземних мов; формування на їх основі нових понять і уявлень; закріплення й систематизація вивченого матеріалу; перевірка міцності та рівня усвідомленості знань учнів; здійснення зв'язку навчання з життям тощо.

Отже, доступність дидактичної гри віковим можливостям учнів початкової школи, урізноманітнення її видів у процесі навчання іноземних мов, всебічна підтримка молодших школярів на підготовчому, діяльнісному та завершальному етапах навчально-ігрової діяльності, застосування ігор, які стимулюють розвиток мотиваційної сфери та пізнавальної діяльності учнів цієї вікової категорії, сприяють адаптації дітей до шкільного середовища дозволить забезпечити ефективність педагогічної технології використання дидактичної гри у навчанні іноземних мов молодших школярів.

Література:

1. Деркач А. А. Педагогическая эвристика: Искусство овладения иностранным языком / А. А. Деркач, С. Ф. Щербак. – Москва : Просвещение, 1991. – 5 с.
2. Макаренко А. С. Гра. Твори / Антон Семенович Макаренко. – Київ, 1954. – Т. 4. – 307 с.
3. Миронова Р. М. Игра в развитии активности детей: Кн. для учителя / Р. М. Миронова. – Минск : Народная асвета, 1989. – 176 с.
4. Про типові навчальні плани загальноосвітніх закладів на 2001/2002 – 2004/2005 навчальні роки // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2001. – № 9. – 22 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 2–12 класи. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 208 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Москва : Педагогика, 1976. – 416 с.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів пед. факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Генеза, 1999. – 368 с.
8. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : Учебное пособие / Г. К. Селевко. – М., 1998. – 50 с.
9. Удальцова Е. И. Дидактические игры в воспитании и обучении дошкольников / Е. И. Удальцова. – Минск : Народная асвета, 1976. – С. 34–39.
10. Усова А. П. Роль игры в воспитании детей / Под ред. А. В. Запорожца. – Москва : Просвещение, 1976. – 96 с.

УДК 378:811.11

І. Ю. Голуб,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті розглядаються особливості відбору навчальних матеріалів у процесі вивчення іноземних мов з метою формування у тих, хто навчається, соціокультурної компетенції. Обґрунтовано необхідність особливого підходу до відбору та організації навчальних матеріалів, визначено та пояснено критерії відбору, наведено приклади відібраного за цими критеріями матеріалу.

Ключові слова: соціокультурна сенсифікація, соціокультурна компетенція, міжкультурна комунікація, навчальні матеріали, критерії відбору, методика навчання іноземних мов.

В статье рассматриваются особенности отбора учебных материалов в процессе изучения иностранных языков с целью формирования в обучающихся социокультурной компетенции. Обоснована необходимость особого подхода к отбору и организации учебных материалов, определены и объяснены критерии отбора, приведены примеры отобранного по этим критериям материала.

Ключевые слова: социокультурная сенсификация, социокультурная компетенция, межкультурная коммуникация, учебные материалы, критерии отбора, методика преподавания иностранных языков.

The article examines the peculiarities of the selection of educational materials in the process of foreign languages study, aimed at forming students' sociocultural competence. The necessity of the specific approach to selection and structuring of educational materials is proved, selection criteria are determined and explained, the examples of the educational material selected according to the criteria are presented.

Key words: sociocultural sensitizing, sociocultural competence, intercultural communication, educational materials, selection criteria, method of foreign language teaching.

Беззаперечною є важлива роль соціокультурної компетенції (СКК) у навчанні міжкультурної комунікації у процесі вивчення іноземних мов (ІМ). Запропонований нами підхід до формування СКК шляхом розвитку *соціокультурної сенсифікації* (КСК) студентів полягає в усвідомленні ними, факту взаємозалежності мови і культури, взаємовпливу рідної та іноземних мов і культур у процесі комунікації та передбачає розвиток *чутливості* до можливих результатів такого взаємовпливу [2].

Ця методика формування СКК тих, вимагає особливого ставлення до відбору навчальних матеріалів, що стало *метою* цієї статті. Для її досягнення слід розв'язати такі **завдання**: обґрунтувати необхідність особливого підходу до відбору та організації навчальних матеріалів з метою формування СКК тих, хто вивчає ІМ, визначити та пояснити критерії відбору, навести приклади відібраного за цими критеріями матеріалу.

Відповідно до одного з принципів міжкультурного комунікативного підходу – проблемно-комунікативної зорієнтованості навчальних матеріалів, навчання ІМ у вищих та середніх навчальних закладах відбувається здебільшого за сучасними підручниками/навчально-методичними комплексами вітчизняних чи іноземних авторів.

Методика формування СКК шляхом розвитку КСК передбачає комплексне формування соціокультурних мовленнєвих умінь безпосередньо на заняттях з ІМ, а не у рамках вивчення окремого предмету «(Лінгво)країнознавство», тому вбачаємо за необхідне відбирати навчальний матеріал, який відповідає темам, підтемам навчальної програми та підручника, за якими працюють учні чи студенти, або вводити у підтему нові (але пов'язані з нею) проблеми спілкування.

Наведемо приклад такого підходу до організації матеріалу: тема розділу у підручнику «Відпустка і подорожі» → підтема: «Враження від подорожей». У цей розділ додатково введено проблему «Бачимо саме те, що очікуємо?», під час обговорення якої розглядається вплив існуючих стереотипів про певну іноземну країну та її соціум на наше власне сприймання цієї країни під час перебування у ній. Для обговорення цієї проблеми можна використати автентичний текст «New York – 7. Tag Abfahrt» німецького автора Ю. Бекера (J. Becker) про його перебування у Нью-Йорку, в якому він завдяки рефлексії власної поведінки туриста підводить читачів до думки про своєрідну «запрограмованість сприймання» [3, с. 37].

Такий підхід відповідає нашим ідеям про комплексність навчання міжкультурної комунікації, коли на базі проблемно-тематичного навчального матеріалу підручника, моделювання викладачем ситуацій міжкультурного спілкування і застосування ним методичних прийомів СКС відбувається формування СКК [2, с. 40–59].

Отже актуальною стає проблема відбору (додаткового) навчального матеріалу, який дозволив би змоделювати ситуацію діалогу культур: рідної та іноземної на заняттях з ІМ. Для її вирішення пропонуємо скористатись *основними критеріями відбору матеріалу до соціокультурного мінімуму*, запропонованими Н. Ф. Бориско[1, с. 118], що були проінтерпретовані нами:

- 1) *репрезентативність*: матеріали повинні ідентифікуватись із конкретною культурно-мовною спільнотою, індивідом як представником певної соціальної групи цієї спільноти, причому в полі уваги повинні бути не лише культурно-мовні спільноти України і країн, мова яких вивчається, але й інших іноземних культур. Завдяки цьому формується полікультурна компетенція;
- 2) *достовірність*: матеріали повинні відповідати комплексним сферам дійсності, визначеним на основі важливих універсальних антропологічних категорій і основних функцій буття; необхідно є реальна наявність вибраних змістів у культурі іншомовної спільноти і їх прояв у мовному досвіді суспільства;
- 3) *типовість*: матеріали повинні відображати характерні особливості культурно-мовних спільнот, типові моделі поведінки їх членів, а також типові особливості міжкультурного діалогу країн рідної та іноземної мов.
- 4) *сучасність*: матеріали повинні відповідати сучасному стану розвитку суспільства й існуючим у ньому соціальним відмінностям; *актуальний історизм*: матеріали повинні виявляти вплив історичних подій на сучасну культуру;
- 5) *соціокультурний потенціал*: матеріали повинні надавати можливість ефективно формувати вміння відкривати для себе іноземну культуру, орієнтуватись у ній, брати участь у міжкультурній комунікації, а також можливість формувати загальні соціокультурні стратегії незалежно від ІМ;
- 6) *контрастивність*: матеріали повинні експліцитно або імпліцитно вказувати на культурно-мовні відмінності або/і спільні риси;
- 7) *ступінь інтерференції з рідною культурно-мовною спільнотою*: матеріали повинні відображати соціокультурні явища, які начебто співпадають у двох або кількох культурах і тим самим спричиняють непорозуміння і труднощі.

Крім цих проінтерпретованих основних критеріїв відбору матеріалу, ми визначили ще декілька *додаткових критеріїв*. Вони зумовлені застосуванням розробленої нами методики розвитку СКС і уточнюють та конкретизують описані вище основні критерії відбору.

Серед матеріалів не повинні переважати тексти інформативного характеру, наприклад: довідкова література про країни ІМ та їх культури. При відборі слід віддавати перевагу матеріалам, в яких висловлюються різні суб'єктивні думки і точки зору носіїв мови щодо проблеми – *критерій суб'єктивності змістів*. Такі суб'єктивні погляди чудово підходять для того, щоб навчитись змінювати перспективу, дослідити, чим пояснюється погляд представників іноземної культури, порівняти його із власним, обдумати можливі варіанти зіткнення різних позицій під час спілкування. Наприклад, пропонуємо студентам розкрити соціокультурні значення лексем «Student», «Alt sein in Westeuropa» і даючи їм завдання знайти у текстах підручників, журналах, Інтернеті відповідну інформацію, ми звертаємо їхню увагу на тексти-інтерв'ю, або тексти, в яких автори розповідають про свій особистий життєвий досвід. Звичайно, інформацію, отриману із таких текстів, не можна узагальнювати і вважати її абсолютно об'єктивною і типовою, проте з таких окремих значень і смислів, складається загальна картина щодо місця і функції поняття, що досліджується, у системі понять іноземної культури.

Для демонстрації різних перспектив у погляді на певну культурно-мовну спільноту ефективним є використання матеріалів, авторами яких є іноземці, адже їхній погляд може значно відрізнятись від погляду представників цієї культури – *критерій іноземного авторства*. Такі матеріали допоможуть студентам усвідомити вплив рідної культури на сприймання людини і причини та механізми виникнення міжкультурних непорозумінь. Наприклад, використання текстів іноземних авторів, які відповідають на питання, що на їхню думку є «типово німецьким» показує, наскільки відмінними можуть бути погляди представників різних культур на німецьку культуру і відносність стереотипів про певну націю [3, с. 38–39]. Під час роботи з такими матеріалами цікавим є залучення і власної культурної перспективи, тих хто навчається.

Для формування СКК слід відбирати тексти ІМ із значним соціокультурним потенціалом і їхні переклади, зроблені фахівцями – *критерій використання перекладів*. Особливо цікавими є такі переклади, в яких специфіка тексту-оригіналу вимагає застосування «культурного фільтру» [4, с. 139], тому серед матеріалів, що використовуються для навчання, можуть бути оригінали текстів та їх різні переклади, наприклад: дослідний і комунікативно адекватний варіанти перекладу німецькою мовою офіційного українського листа-подяки [4, с. 141].

Враховуючи те, що дуже часто студенти на учні вивчають дві ІМ, необхідно використовувати в процесі розвитку СКС тексти з різними ІМ, особливо з метою зіставлення і порівняння різних культурно-мовних спільнот – *критерій використання текстів різними ІМ*. Наприклад, розкриваючи соціокультурні фонові значення лексем у німецькомовних культурах за допомогою контекстів, студенти намагаються розкрити значення лексем-відповідників у англослов'янських культурах, працюючи з відповідними англослов'янськими матеріалами, наприклад, шукаючи інформацію на англослов'янських сайтах в Інтернеті [5].

При такому підході до формування СКК, коли важливими є вміння самостійно відкривати для себе іноземну культуру через ІМ і міжкультурне спілкування, інтерпретувати іншопольову дійсність, працювати з різними автентичними матеріалами і адекватно поводитися в ситуаціях міжкультурного спілкування, важливими є знання з теорії міжкультурної комунікації [6]. З цієї метою слід використовувати у навчанні спеціально відібрані матеріали з теорії міжкультурної комунікації – *критерій інформування про теорію міжкультурної комунікації*. Для оволодіння цими знаннями потрібно відібрати відповідні матеріали, зокрема, про: поняття «культура» і культурні стандарти поведінки, особливості процесу міжкультурної комунікації, стратегії поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування, лінгвістичні фактори, які впливають на процес міжкультурного діалогу тощо. Таку інформацію можна знайти у навчальній і науково-популярній зарубіжній та вітчизняній літературі.

Окремо слід зупинитися на такому додатковому критерії відбору матеріалів як їх відкритість – *критерій відкритості*. Сформулюємо наше розуміння цього критерію:

- по-перше: у міжкультурному навчанні не може бути суворого і сталого канону змістів і матеріалів, зокрема через те, що деякі соціокультурні матеріали мають здатність відносно швидко втрачати свою актуальність;
- по-друге: соціокультурні матеріали повинні давати простір для роздумів, рефлексії, інтерпретації, доповнення, тобто повинні сенсифікувати до особливостей іншопольового світу;
- по-третє: відкритість передбачає врахування конкретної навчальної ситуації, конкретних інтересів і запитів тих, хто навчається, і, як наслідок, допускає додатковий відбір матеріалів безпосередньо під час навчання. До відбору потрібно залучати самих студентів чи учнів, їхній практичний досвід міг би увійти в основу навчальних матеріалів;

• по-четверте: тематичний відбір матеріалів треба здійснювати таким чином, щоб з тем можна було виділяти підтеми і утворювати своєрідну сітку підтем з проблемним полемізуючим характером.

Окрім розглянутих вище якісних критеріїв відбору, потрібно, беручи до уваги обмежений навчальний час і безмежність поняття «культура», виділити також кількісний *критерій вибірконості змістів*, тобто встановити кількісні обмеження під час відбору матеріалу. Необхідно уникнути перенасичення навчальних матеріалів інформацією різних планів, слід свідомо відмовитись від намагання подати повну всеохоплюючу картину культурно-мовних спільнот рідної та іноземної мов та особливостей їх діалогу [7, с. 60-61]. У процесі навчання можна розглянути лише окремі аспекти іншокультурного світу, проте вибірковість змістів, «exemplarisches Lernen» (термін У. Цойнера) [8, с. 41] не заважає формуванню СКК. Розгляд певного соціокультурного символу слід розпочинати з тексту, що ілюструє конкретну ситуацію з життя представників цієї культурно-мовної спільноти, а матеріали, що містять документи, довідкову інформацію, історичні екскурси повинні служити для класифікації й узагальнення культурних символів, а також сприяти усвідомленню студентами впливу культури на життя суспільств і комунікацію. Тому особливості *організації матеріалу за змістом* та його *подачі під час навчального процесу* полягають у русі від конкретного до загального, від окремого суб'єктивного погляду до відносно об'єктивної інформації, що дозволяє навчитись відкривати для себе іноземні культури у процесі вивчення ІМ. Наприклад, формуючи вміння розкривати соціокультурні фонові значення лексичних одиниць [5], як навчальний матеріал можна використовуватися асоціації студентів чи учнів з лексичною одиницею, елементи соціокультурного значення якої розкриваються, приклади асоціацій представників іноземної культури, різні види автентичних текстів, що дозволяють розкривати (часто через суб'єктивні висловлювання їх авторів) фонові значення лексеми у відповідній культурі, більш загальні інформаційні тексти, що характеризують відповідне соціокультурне явище, і, нарешті, тексти, що дозволяють глянути на соціокультурні відмінності на рівні понять, мовних дій, моделей поведінки з перспективи теорії міжкультурної комунікації.

Отже, під час відбору навчального матеріалу для формування СКК у процесі вивчення ІМ було використано основні (загальноприйняті) і додаткові (визначені вперше) критерії відбору. Проте вирішальним у соціокультурно спрямованому навчальному процесі є не матеріали, а методичні прийоми роботи з ними.

Література:

1. Бориско Н. Ф. Теоретичні основи створення навчально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов (на матеріалі інтенсивного навчання німецької мови): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Н. Ф. Бориско. – К., 2000. – 508 с.
2. Голуб І. Ю. Формування у майбутніх перекладачів соціокультурної компетенції у процесі вивчення німецької мови після англійської: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / І. Ю. Голуб. – К., 2010. – 373 с.
3. Голуб І. Ю. Використання стереотипів для формування соціокультурної компетентності студентів на заняттях з іноземної мови / І. Ю. Голуб // Іноземні мови – № 4. – Київ : Ленвіт, 2012. – С. 35–40.
4. Голуб І. Ю. Сенсibilізація майбутніх перекладачів до впливу соціокультурних факторів на здійснення перекладу перекладачів / І. Ю. Голуб // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2012. – № 1003. – С. 137–141.
5. Голуб І. Ю. Розкриття соціокультурного потенціалу лексичних одиниць з метою формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення іноземних мов. / І. Ю. Голуб // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Вип. 42. – Острог, 2014 – С. 197–200.
6. Голуб І. Ю. Проблема ефективності засвоєння студентами знань із міжкультурної комунікації / І. Ю. Голуб // Німецька мова в українському контексті: формування мовної компетенції, контрактивні дослідження та міжкультурна комунікація: ХІХ Міжнародна науково-практична конференція Асоціації українських германістів: тези доповідей / Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова – Одеса, 2012. – С. 55–56.
7. ABCD-Thesen zur Rolle der Landeskunde im Deutschunterricht // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig, 1990. – Heft 5. – S. 306–308.
- Zeuner U. Landeskunde und interkulturelles Lernen. Eine Einführung / U. Zeuner. – 1997. – Режим доступу: http://tu-dresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/fakultaet_sprach_literatur_und_kulturwissenschaften/germanistik/daf/dateien/materialien_zeuner/zeuner_reader_landeskunde.pdf 12.01.2015.

УДК 378.147:[316.77:165.194]

Н. М. Гудкова,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття присвячена аналізу комунікативно-когнітивного підходу до викладання іноземної мови фахового спрямування у вищому навчальному закладі. Обґрунтовано необхідність розвитку когнітивних здібностей студентів для формування професійної ініомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: комунікативно-когнітивний підхід, когнітивні здібності, процес пізнання, професійна ініомовна комунікативна компетентність.

Статья посвящена анализу коммуникативно-когнитивного подхода к преподаванию иностранного языка профессионального направления в высшем учебном заведении. Обоснована необходимость развития когнитивных способностей студентов для формирования профессиональной иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов.

Ключевые слова: коммуникативно-когнитивный подход, когнитивные способности, процесс познания, профессиональная иноязычная коммуникативная компетентность.

The article analyzes the communicative and cognitive approach to teaching a professionally-oriented foreign language at higher educational establishments. The necessity of development of cognitive abilities of students to form a professional foreign communicative competence of future professionals has been proved.

Key words: communicative and cognitive approach, cognitive abilities, cognition, professional foreign communicative competence.

Якісно новий та динамічний розвиток економічних, політичних, крос-культурних зв'язків, зміна політичних режимів, модифікація цінностей та поглядів, зміна структури суспільства, поява інноваційних технологій кинули виклик сучасній науці. Сьогодні змінюється не тільки суспільство, виникають нові наукові концепції та парадигми. Трансформуються й гуманітарні науки: соціологія, психологія, педагогіка та методика викладання дисциплін, метою яких є формування образу людини, що здатна мислити по-новому, розуміти логіку змін і адаптуватися до них, бути готовим до творчості, перетворенням і самореалізації.

Характерною рисою нової наукової парадигми є стирання межі між гуманітарним і природничо-науковим знанням. Відбувається формування нового міждисциплінарного синтезованого знання, в якому особливу роль відіграє дисципліна «Іноземна мова».

Перехід до нової дослідницької парадигми, що виражена в логіці ступеневої освіти, викликав переосмислення підходів у методиці навчання іноземної мови, яка передбачає безліч підходів у вищій іншомовній освіті для досягнення різних цілей: практичних, академічних, науково-дослідницьких, професійних. Сутність цих підходів (системного, міждисциплінарного, традиційного, особистісно-орієнтованого, особистісно-діяльнісного та інших похідних підходів) розкрита в філософській, педагогічній, психологічній науковій літературі. Деякі підходи, такі як ситуаційний, контекстний, поліпарадигмальний, інформаційний, ергономічний, з'явилися порівняно нещодавно, але вже міцно увійшли в науковий обіг і отримали визнання серед вчених. Сюди ж відносяться й синергетичний та компетентнісний підходи, які включають категорії системності та міждисциплінарності.

Однією з інноваційних стратегій у психолого-педагогічній методиці навчання іноземної мови майбутніх бакалаврів і магістрів є динамічний розвиток їх *когнітивних здібностей* (когнітивний, від англ. *cognitive* – «пов'язаний з ментальними процесами розуміння» [14, с. 229]). Авторами когнітивної теорії навчання іноземних мов, яка була розроблена на основі когнітивної психології, вважаються Дж. Брунер та У. Ріверс. Ця теорія базується на наступних положеннях: 1) розвиток мислення є невід'ємною складовою процесу оволодіння мовою; навчання мови не повинно будуватися лише на сприйнятті та механічному заучуванні одиниць мови або правил, студентів слід залучати до активного процесу пізнання суті явищ, створювати умови для реалізації особистісних орієнтирів; 2) студенти повинні бути активними учасниками процесу навчання, під час якого необхідно враховувати їхні індивідуальні інтереси і особливості; 3) процес навчання має носити соціально обумовлений характер – як студенти, так і викладачі повинні бути залучені в процес взаємного пізнання і розуміння один одного і співробітництва в період вчення та навчання.

У вітчизняній методиці викладання іноземної мови когнітивні стратегії втілюються на різних рівнях:

- рівень правила – виконання мовних дій відповідно до правил;
- рівень значення – усвідомлення і розуміння значення вживаних мовних одиниць;
- рівень виконання мовної діяльності – усвідомлення того, як мовець буде висловлювання, з чого починає, чим закінчує, які доводи наводить;
- соціальний рівень – усвідомлення змісту того, про що йдеться у висловлюванні, яку функцію воно несе (прохання, заперечення і т. ін.);
- культурологічний рівень – усвідомлення того, наскільки інформація та її мовне оформлення відповідають культурним нормам носіїв мови;
- когнітивний стиль роботи – усвідомлення студентами того, як він навчається, які прийоми використовує, оцінка їх ефективності, а також самооцінка рівня володіння мовою.

Названі рівні когнітивності співвідносяться з компонентами комунікативної компетенції і свідчать про вплив когнітивних процесів на її формування. Так, при визначенні комунікативної компетенції L. Bachman використовує поняття «комунікативне мовне вміння», що складається з багатьох компетенцій, однією з яких є когнітивна (*cognitive*). Вона полягає у «готовності до створення комунікативного вмісту в результаті мовно-розумової діяльності: взаємодія проблеми, знання і дослідження» [9, с. 199]. Можна погодитися з низкою вітчизняних та зарубіжних вчених (Б. Г. Ананьєв [1], Г. В. Барабанова [2], С. Є Зонтова [3], С. Б. Ковриго [4], Н. А. Сура [6], R. C. Anderson [7], D. P. Ausubel [8], R. F. Baumeister [10], R. C. Gardner [11], A. H. Maslow [12] та ін.), які вказують на визначальну роль врахування когнітивних здібностей при створенні освітніх технологій, спрямованих на формування компетенцій, які, на відміну від набутих знань, можуть модифікуватися, комбінуватися й у цій якості являти собою відправні пункти для прийняття евристичних рішень.

Підходом, що лежить в основі розвитку когнітивних здібностей, є *комунікативно-когнітивний підхід*, який виник як реакція на прямий підхід з його установкою на інтуїтивне оволодіння мовою, і передбачає усвідомлення, розуміння учнями одиниць мови і формування здатності пояснювати вибір і вживання таких одиниць в процесі спілкування [13, с. 98].

Актуалізація когнітивних стратегій у навчанні іноземної мови обумовлена бурхливим розвитком когнітивної лінгвістики, яка виникла в результаті усвідомлення антропоцентризму як головного принципу мовознавства на рубежі XX–XXI століть. У центрі уваги представників когнітології знаходиться проблема зв'язку мови і мислення, питання придбання, зберігання, обробки та відтворення знань, у тому числі й мовних. Тому, у контексті методики навчання іноземної мови комунікативно-когнітивний підхід є пріоритетним, оскільки дозволяє вирішити питання організації знань в пам'яті суб'єкта, співвідношення вербального та образного компонентів у процесі запам'ятовування і мислення.

В основі процесу пізнання та, відповідно, й в основі комунікативно-когнітивного підходу лежить активність особистості. Когнітивний підхід до навчання реалізується в тому випадку, коли відбувається заміна суб'єктно-об'єктних відносин на суб'єктно-об'єктну взаємодію, тобто коли студент є активним учасником процесу навчання, а не об'єктом навчальної діяльності викладача. Під час когнітивного підходу людина, яку навчають, є центром освітнього процесу, є особистістю, що мислить, яка активно переробляє інформацію [7, с. 65]. Таким чином, саме когнітивний підхід у навчанні робить комунікативну методику більш динамічною і надає новий імпульс для поновлення методичної думки.

Осміслене навчання – це процес співвідношення та прикріплення нового матеріалу до існуючих сталих об'єктів у когнітивній структурі. Увійшовши до когнітивного поля, новий матеріал взаємодіє з вже увімкнутою концептуальною системою та співвідноситься з категорією, яка підходить. Факт того, що матеріал може бути співвіднесений із сталими елементами в когнітивній структурі, свідчить про його осмислення. Матеріал, що є вивченим осмислено, віднесене до певної категорії знання, на відміну від вивченого напам'ять, має значно більший потенціал для зберігання в довгостроковій пам'яті.

Під час комунікативно-когнітивного підходу особливе значення набуває опозиція «навчання» та «вчення». Під категорією «вчення» розуміють самостійну, свідому учбову діяльність, метою якої є набуття нових знань. Ця категорія протиставляється формальній процедурі «навчання», яка перешкоджає розкриттю когнітивних здібностей. Велика увага приди-

ляється пізнавальної сторони навчання, розкриттю здібностей, вихованню самоповаги. Однією з головних умов організації учбового процесу є вміння надавати та отримувати допомогу. При цьому, викладач допомагає лише тоді, коли допомога є дійсно необхідною. Свідомий внесок кожного оцінюється всіма учасниками процесу.

Врахування таких характерних для студентів бакалаврату та магістратури показників як розвинена увага, гарна пам'ять є когнітивною основою освітніх технологій, спрямованих на формування іншомовної професійної комунікативної компетенції. Вибір комунікативно-когнітивного підходу як ключового в методологічній основі методики викладання іноземної мови обумовлений зазначеними психофізіологічними характеристиками і закономірностями розвитку людини. У процесі навчання йде активне формування особистості, виробляється власний стиль поведінки у вченні. Ступінь комунікативної і когнітивної складності матеріалу, що вивчається, визначає проблематику навчального спілкування, його зміст, глибину і об'єм. Крім того, зміст освітнього процесу, форми аудиторної та позааудиторної роботи, методи і прийоми на основі комунікативно-когнітивних технологій, навчання у співпраці сприяють розвитку зазначених пізнавальних процесів особистості та розкриттю когнітивних здібностей студентів, що дозволяють формувати нові професійні й особистісні якості, збагачувати професійний і соціальний досвід.

Комунікативно-когнітивні технології характеризуються своєю спрямованістю на розвиток навчально-пізнавальної компетенції, вони розвивають інтелектуальні здібності студентів, привчають їх до спостережливості, рефлексії, формують навчально-дослідницькі та науково-дослідні вміння, розвивають критичне мислення, стратегії розуміння усних та письмових текстів професійної спрямованості. Ці технології включають в себе складання концептуальних карт, роботу з таблицями, схемами, колажування, створення проєктів з використанням кейс-методу, участь у навчальних та наукових конференціях та ін.

Формування міжкультурної компетентності на основі комунікативно-когнітивного підходу – це комплексний освітній процес, що здійснюється на основі цілісної методико-філологічної моделі, яка припускає: підбір теоретичного матеріалу, що відображає сучасні тенденції в мові і мовній політиці; аналіз міжкультурних універсалій і опозицій; реалізацію навчально-практичних заходів, орієнтованих на акцентуацію та освоєння культурних відмінностей, відображених в окремих фрагментах картини світу. При такому підході формування професійної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців, коли «майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання і досвід» [5, с. 28], стає метою навчання, чинником, що визначає всю навчально-методичну організацію курсу з іноземної мови, і засобом активізації особистісного потенціалу студента.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 2000. – 350 с.
2. Барабанова Г. В. Методика навчання професійно-орієнтованого читання в немовному ВНЗ : монографія / Г. В. Барабанова. – К. : Фірма «Інкос», 2007. – 315 с.
3. Зонтова С. Є. Когнітивний підхід до навчання іншомовної лексики / С. Є. Зонтова // Проблеми сучасної педагогічної освіти: 36. наук. праць. – Ялта : РВВ КГУ, 2005. – Вип. 8, ч. 2. – С. 89–93.
4. Ковриго С. Б. Комунікативно-когнітивний підхід у навчанні англійської мови / С. Б. Ковриго // Англійська мова та література: науково-методичний журнал. – Харків : Основа, 2010. – № 36. – С. 17–23.
5. Степанова І. С. Реалізація комунікативного підходу до викладання іноземних мов у технічних вишах: Матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта». – 2008. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/stepanova.php>.
6. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою: Автореф. дис.... канд. філол. наук: 13.00.04. – Луганськ, 2005. – 20 с.
7. Anderson, R. C. Readings in the psychology of cognition [Text] / R. C. Anderson, D. P. Ausubel. – Holt, Rinehart and Winston, 1965. – Original from the University of Michigan Digitized Jun 13, 2006. – 690 p.
8. Ausubel, D. P. Educational psychology: a cognitive view [Text] / D. P. Ausubel. – Holt, Rinehart and Winston, 1968. – Original from the University of Michigan Digitized Jul 14, 2008. – 685 p.
9. Bachman, L. Fundamental Considerations in Language Testing [Text] / L. Bachman. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 408 p.
10. Baumeister, Roy F. The self in social psychology [Text] / Roy F. Baumeister. – Psychology Press, 1999. – 492 p.
11. Gardner, R. C. Attitudes and motivation in second-language learning [Text] / R. C. Gardner, W. E. Lambert. – Newbury House Publishers, 1972. – 313 p.
12. Maslow, A. H. Motivation and personality [Text] / A. H. Maslow. – New York: Harper & Row, 1970. – 369 p.
13. O'Malley J. M., Chamot A. U. Learning strategies in second language acquisition / J. M. O'Malley, A. U. Chamot. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 340 p.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1540 p.

УДК 378: 811. 111 – 057. 875

О. П. Дацків,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ДРАМАТИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті конкретизовано структуру комунікативної культури вчителя іноземних мов, визначено роль і місце вмінь комунікативної взаємодії у структурі комунікативної культури вчителя іноземних мов, обґрунтовано доцільність застосування різних форм драматизації з метою підвищення рівня комунікативної культури студентів, подано приклади вправ та завдань для формування вмінь комунікативної взаємодії.

Ключові слова: майбутні вчителі іноземних мов, драматизація, комунікативні вміння, комунікативні вправи, комунікативні завдання, комунікативна культура, мовленнєві вміння говоріння, форми драматизації.

В статье конкретизирована структура коммуникативной культуры учителя иностранных языков, определены роль и место умений коммуникативного взаимодействия в структуре коммуникативной культуры учителя иностранных языков, обоснована целесообразность применения различных форм драматизации с целью повышения уровня коммуникативной культуры студентов, даны примеры упражнений и заданий для формирования умений коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: будущие учителя иностранных языков, драматизация, коммуникативные умения, коммуникативные упражнения, коммуникативные задачи, коммуникативная культура, речевые умения говорения, формы драматизации.

The structure of communicative culture of the foreign languages teachers have been determined, the role and place of communicative interaction skills in the structure of communicative culture of teachers of foreign languages have been specified, the expediency of various forms of dramatization in order to increase the level of communicative culture of students have been proven, the examples of exercises and activities for the formation of a communicative interaction skills have been provided.

Communicative culture of future teachers of foreign languages can be seen as a systemic phenomenon, which is manifested in the general ability to understand the student and teach him to understand other people and himself and described as a subsystem of knowledge, communication skills and awareness in the system of the crosscultural communicative competence. Formation of crosscultural communicative competence by means of dramatization includes, in addition to gaining relevant knowledge, lexical, grammatical and phonetic sub-skills and skills in all kinds of speech activity, psychological, sociocultural and sociolinguistic components essential for communication.

The use of dramatization for teaching foreign speaking is directly related to the solution of strategic task of higher education – the formation of communicative culture of future teachers of foreign languages because dramatization is aimed at the development of crosscultural communicative competence in drama games, role-plays, improvisations, simulations and theatre projects. In addition, dramatization develops personal qualities and abilities of students, expanding the repertoire of their behavior through communication and formation of professionally oriented competence of foreign languages teachers at the beginning stage of their training.

Key words: future foreign language teachers, dramatization, communicative skills, communicative activities, communicative tasks, communicative culture, speaking skills, forms of dramatization.

Модернізація вітчизняної освіти і її входження у загальноєвропейський освітній простір висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів. Одним з основних напрямів освіти вбачається підготовка нової генерації педагогів, здатних до продуктивної взаємодії і співпраці. Реалізація завдань, визначених Національною доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті, в якій наголошується на необхідності становлення демократичної системи навчання та виховання, забезпечення зв'язків між освітою і суспільством, неможлива без змін у змісті професійної підготовки вчителя [5]. Суспільство потребує вчителів, які відзначаються високим рівнем комунікативної культури. Комунікативна культура педагога – складний соціально-педагогічний феномен, який досліджували Є. П. Белозерцев, О. В. Бондаревская, І. Ф. Ісаєв, В. Н. Карташова, В. П. Кузовльов, І. Я. Лернер, А. В. Мудрик, Н. Н. Нікітіна, М. Н. Скаткін, В. А. Сластьонін, Т. І. Туркот, Т. К. Чмут та ін.

Серед проаналізованих праць нами виявлено комплексні дослідження, присвячені розробці технологій розвитку комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов. Так, Н. М. Битюцкая (2006) запропонувала тренінгові, міжкультурну і професійно-орієнтовану педагогічні технології розвитку комунікативної культури студентів педагогічних коледжів, І. І. Комарова (2000) дослідила формування культури педагогічного спілкування, І. О. Татаріна (2006) обґрунтувала і довела можливість використання засобів педагогічної риторики для формування іншомовної комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов на старшому ступені навчання. Однак, наскільки нам відомо, застосування драматизації як засобу формування комунікативної культури майбутніх вчителів іноземних мов досі не привертало уваги дослідників.

Метою цієї статті є розкриття деяких ключових аспектів проблеми формування комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов засобами драматизації. Завдання дослідження: 1) конкретизувати структуру комунікативної культури вчителя іноземних мов, виходячи із специфіки предмета; 2) охарактеризувати роль і місце вмінь комунікативної взаємодії у структурі комунікативної культури вчителя іноземних мов; 3) обґрунтувати доцільність застосування різних форм драматизації з метою підвищення рівня комунікативної культури студентів і запропонувати приклади вправ та завдань, створених на основі застосування драматизації з метою формування вмінь комунікативної взаємодії.

Розглянемо структуру комунікативної культури вчителя іноземних мов. Т.І. Туркот визначає комунікативну культуру педагога як складний соціально-педагогічний феномен, що складається з декількох взаємопов'язаних компонентів: комунікативні настанови; знання; комунікативні вміня, які реалізуються при певних умовах і залежать від зовнішніх умов і внутрішніх чинників [7].

Для майбутніх учителів іноземних мов надзвичайно важливими є *комунікативні настанови* на відкритість, толерантність, намагання відверто висловлювати свої думки і переживання; *знання* еволюції загальної теорії комунікації, історії вчення про педагогічне спілкування; соціально-культурних норм і етики педагогічного спілкування; психолого-педагогічних закономірностей ефективного педагогічного спілкування; *вмінь* педагогічно доцільно організовувати педагогічне спілкування і керувати ним; стимулювати спілкування, організовувати обмін інформацією (діалогове спілкування), ефективно використовувати засоби вербальної і невербальної комунікації, використовувати педагогічну техніку (вибрати правильний стиль і тон спілкування, керувати увагою аудиторії, педагогічно доцільно використовувати наочність і технічні засоби навчання).

До *зовнішніх умов*, які впливають на формування комунікативної культури педагога, дослідники відносять специфіку ВНЗ (у нашому дослідженні це специфіка педагогічного ВНЗ), а також специфіку і зміст педагогічної діяльності (навчання іноземних мов і культури), а важливими *внутрішніми умовами* є вік, стать, педагогічні здібності, індивідуально-психологічні особливості, наявність педагогічного досвіду.

За визначенням Н. М. Битюцкої комунікативна культура – інтегративний, цілісний феномен, що є видом професійно-педагогічної культури і визначає напрямок розвитку студентів, єдність особистісно-ціннісного, когнітивного, технологічного і емоційно-креативного компонентів, здатність здійснювати спілкування і приходити до адекватного взаєморозуміння у трьох аспектах – індивідуальному, предметному і професійному [1, с. 7]. Особистісно-ціннісний компонент дослідниця визначає як сукупність цінностей та особистісних особливостей, які проявляються у таких психічних властивостях як рефлексія, емпатія, децентрація, особистісна ідентифікація. Технологічний компонент – оволодіння технологією педагогічного спілкування, а когнітивний компонент передбачає розвиток мовних, мовленнєвих і соціокультурної компетентностей, необхідних і достатніх для визначеного рівня; навчання норм міжкультурного спілкування; розвиток культури усного і писемного мовлення іноземною мовою в умовах офіційного і неофіційного спілкування.

Якісна інформаційно-сміслова сторона педагогічної взаємодії, на думку І. І. Комарової, є основою комунікативної культури майбутніх учителів. До її складових вчена також відносить «здатність учителя чітко, зрозуміло й переконливо висловлювати свої думки та почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів інформаційного обміну з учнями» [3, с. 9].

І. О. Татаріна визначає іншомовну комунікативну культуру як складний різновид іншомовної мовленнєвої діяльності викладача, метою якого є створення оптимальних умов для продуктивної педагогічної взаємодії за допомогою ефективного педагогічного спілкування [6, с. 5].

Компонентами іншомовної комунікативної культури вчителя іноземних мов за І. О. Татаріною є: 1) уміння педагога оформлювати своє висловлення відповідно до чинних мовних норм і норм культури спілкування; 2) уміння складати план успішної реалізації задуму висловлення на основі стратегічного закону риторики і реалізовувати риторичну стратегію за допомогою комунікативно-мовленнєвої тактики; 3) уміння встановлювати і підтримувати контакт під час мовленнєвої взаємодії за допомогою правил мовленнєвого етикету [6, с. 8].

Узагальнюючи проаналізовані дослідження, комунікативну культуру майбутнього вчителя іноземних мов можна розглядати як системне утворення, яке виявляється в загальному вмінні зрозуміти того, хто навчається, і навчити його розуміти інших людей і себе і визначити як підсистему знань, комунікативних умінь та усвідомленості у межах системи міжкультурної комунікативної компетентності. Формування міжкультурної комунікативної компетентності включає, крім відповідних знань, лексичних, граматичних і фонетичних навичок та вмінь в усіх видах мовленнєвої діяльності, суттєві для спілкування психологічний, соціокультурний і соціолінгвістичний компоненти [4 с. 91].

Готуючи майбутніх учителів іноземних мов, необхідно забезпечити високий рівень сформованості міжкультурної комунікативної компетентності у єдності її компонентів, що надалі сприяло б виконанню ними професійних функцій і вихованню комунікативної культури учнів.

У розробленій нами методиці формування вмінь говоріння у майбутніх учителів англійської мови засобами драматизації передбачено і формування комунікативної культури, оскільки драматизація як сукупність прийомів взаємодії викладача і студентів у драматичних та рольових іграх, імпрровізаціях, симуляціях і театральних проектах, спрямованих на формування іншомовної комунікативної компетентності [2, с. 6] є ефективним засобом розвитку усіх складових комунікативної культури студентів.

Встановлено, що процес навчання говоріння засобами драматизації буде успішним, якщо він спрямований на особистість студента, його реальні потреби і мотиви, соціокультурні, індивідуальні програми розвитку; усвідомлюється студентами як процес, що залежить, передусім, від них самих; забезпечується вміннями викладача виявляти мотивацію говоріння у кожного студента і спрямовувати її на формування вмінь говоріння; має діяльнісний, когнітивний, творчий характер; орієнтований на логіку розвитку особистості студента, його суб'єктивного внутрішнього стану; стимулює прояв власної активності студентів, радості та задоволення від спілкування.

Ми визначаємо дві групи прийомів розвитку вмінь мовлення засобами драматизації: 1) залучення студентів до участі в мовленнєвих комунікативних вправах та завданнях (драматичних іграх, імпрровізаціях, рольових іграх, симуляціях та театральних проектах); 2) організація обговорення та аналізу результатів навчальної діяльності студентів.

Викладач виконує роль фасилітатора і в окремих випадках учасника спеціально організованої навчальної діяльності, спрямованої на формування вмінь говоріння, а студенти залучаються до цієї діяльності на засадах співпраці, співпереживання, толерантності і доброзичливості.

Далі обґрунтуємо доцільність застосування визначених нами форм драматизації для формування комунікативної культури і наведемо приклади вправ та завдань.

Драматичні ігри проводяться з метою створення умов для включення студентів у діяльність із застосуванням драматизації, а саме: фізичного та психологічного налаштування студентів на виконання завдань та вправ на основі прийомів драматизації. Методика навчання іноземних мов та театральна педагогіка мають у своєму арсеналі чимало драматичних ігор, які можна застосовувати для вдосконалення навичок (передусім лексичних та фонетичних), для формування вмінь говоріння, а також для розвитку творчих, когнітивних та загальнонавчальних умінь.

Приклад 1.

Форма драматизації: драматична гра

Pre-speaking activity

– *What is the difference between a formal and informal greeting?*

– *Who might you greet using a formal/an informal greeting?*

Work together as a group. Start milling about the room. Greet each other just by shaking hands, move on, and greet the next S you meet.

b. Greet each other in a more specific way:

like a long lost friend;

like a boss;

like a former colleague you like a lot;

like a colleague you don't really trust.

Post-speaking activity

– *How did you use body language in greetings?*

– *Did your partners react to your greetings appropriately?*

– *Have you learned anything new about greeting people in English speaking countries?*

Організація рольової гри полягає в ознайомленні студентів із запропонованими обставинами та предметом спілкування – компонентами комунікативної ситуації, у межах якої розгортається рольова гра, розподілі ролей, виборі простого реквізиту. Викладач проводить моніторинг діяльності студентів, допомагаючи лише у разі потреби.

Приклад 2.

Форма драматизації: рольова гра

Work in pairs. Role-play:

S1: You found a job and are planning to throw a party for your friends. Make a list, call and invite people to your party using the following expressions:

How would you like to...?

May I have the pleasure of...?

May I invite you... ?

S2: Your friend is inviting you to a party. You can (can't) come. Thank for the invitation. Use the following expressions:

Thank you very much. This is kind of you.

Thank you very much. I'd love to.

That's very kind of you – but I'm afraid I have already arranged/promised to ...

What a pity! I would have loved to come.

В імпровізаціях студенти виконують ролі, які вони визначили самостійно. Дія відбувається у визначеному ними місці, у визначений час, визначеними способами її виконання. Таким чином, усі компоненти мовленнєвої ситуації певним чином є створеними студентами, а тому стають для них особистісно значущими і такими, що запам'ятовуються і міцно засвоюються.

Приклад 3.

Форма драматизації: імпровізація.

Read the list of phrases below. Which of those phrases you would use in formal situations? Work in groups of four. Improvise a conversation (formal or informal) where each of you could use one of the phrases. Act it out in front of the rest of class. Use appropriate body language.

a) *Are you ready yet? / You ready yet?*

b) *Too late. / It's too late.*

c) *Fine, thanks. / I'm fine, thanks.*

d) *Is she Ukrainian? / Yes, she is Ukrainian. / Is she Ukrainian? Yes, Ukrainian.*

Симуляція – драматизація, в основі якої лежить подія, учасники якої мають функціональні ролі, обов'язки та достатньо обізнані з проблемою, щоб виконувати ці обов'язки. Втілення повномасштабної симуляції у навчальний процес потребує цілого циклу занять. Кінцевою метою може бути відтворення, скажімо, світу компанії, телевізійної студії, редакції газети чи урядової структури. Зазвичай викладачі відмовляються від застосування цього типу драматизації на заняттях через брак часу, але погоджуються з тим, що симуляції є ефективними у формуванні вмінь говоріння.

Приклад 4.

Форма драматизації: симуляція.

Цілі: удосконалити мовні навички і методичні вміння студентів.

Інструкція: Work in groups of 4. You are trainees on your teaching practice. The teachers you work with asked you to choose fairy tales for a school English drama contest. How will you choose the fairy tales? What would the casting be like? When will you rehearse? How will you teach students to speak their lines correctly? Who will be responsible for costumes, make-up, props etc?

Театральний проект охоплює процес підготовки до постановки та відтворення на сцені для глядачів літературної або створеної самими студентами вистави. Метою такого проекту є і процес підготовки, і результат – сама вистава. Театральний проект виконується із дотриманням послідовності етапів виконання проекту: визначення цілей, організації та планування, вибору засобів, виконання проекту, презентації та оцінки проекту.

Обговорення є важливим кроком в організації навчання засобами драматизації, оскільки воно дає можливість студентам критично оцінити результати своєї діяльності та діяльності інших, виявити сильні та слабкі сторони в презентаціях інших груп, висловити своє захоплення результатом діяльності власної групи та інших груп, доброзичливо вказати на недоліки у підготовці та / чи презентації. Цей крок в організації навчання створює можливості для рефлексії. Вважаємо за необхідне використовувати на практичних заняттях такі завдання з метою цілеспрямованого навчання рефлексивної діяльності. Наприклад:

– Скажіть, які граматичні (фонетичні, лексичні) навички вдосконалив вправа, яку ви щойно виконали?

– Порівняйте комунікативний потенціал двох виконаних вправ.

– Порівняйте спосіб виконання вправи Вами і Вашим партнером. У кого вийшло краще? Чому?

– Чи сподобалась вам вправа /завдання? Чому (ні)? Як можна її покращити?

Отже, застосування драматизації як технології навчання іншомовного говоріння безпосередньо пов'язане із вирішенням стратегічного завдання вищої освіти – формування комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов, оскільки ця технологія насамперед сприяє формуванню міжкультурної комунікативної компетентності у драматичних іграх, рольових іграх, імпровізаціях, симуляціях і театральних проектах. Крім того, драматизація спрямована на розвиток особистих якостей і здібностей студентів, розширення репертуару їхньої поведінки через залучення до діяльності спілкування, а також формування професійно орієнтованої компетентності майбутніх учителів іноземних мов уже на початковому ступені навчання.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розгляді особливостей формування комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов на середньому ступені навчання та в укладанні комплексу вправ для формування у студентів умінь комунікативної взаємодії засобами драматизації на заняттях з дисципліни «Практичний курс англійської мови».

Література:

1. Битюцкая Н. Н. Педагогические технологии развития коммуникативной культуры будущего учителя иностранного языка в условиях педагогического колледжа : автореф. дис. на стиск. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» Н. Н. Битюцкая. – Елец, 2006. – 25 с.
2. Дацків О. П. Методика формування вмінь говоріння у майбутніх учителів англійської мови засобами драматизації : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Дацків Ольга Павлівна. – К., 2012. – 321 с.
3. Комарова І. І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. І. Комарова. – Тернопіль, 2000. – 19 с.
4. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : Курс лекцій : [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої – К. : Ленвіт, 2011. – 344 с.
5. Національна Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – №29, 18 липня. – С. 4-6.
6. Татаріна І. О.. Формування іншомовної комунікативної культури майбутніх учителів засобом педагогічної риторики : дис... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Татаріна Інна Олександрівна. – Одеса, 2005. – 249 с.
7. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. Посібник [Електронний ресурс] / Т. І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с. Режим доступу: http://pidruchniki.com/13680808/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli

Н. А. Джава,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

DEUTSCH LEHREN LERNEN: BESONDERHEITEN DES HANDLUNGSORIENTIERTEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS

У статті розглядається роль діяльнісно орієнтованого процесу навчання іноземних мов, описується роль завдань у вивченні та викладанні мов, пропонуються активні форми проведення занять з іноземної мови на основі діяльнісного підходу.

Ключові слова: діяльнісно орієнтований процес навчання, активні форми роботи, проблемні завдання, творча взаємодія.

В данной статье рассматривается роль деятельностного подхода в процессе обучения иностранным языкам, описана роль заданий в процессе обучения и изучения языка.

Ключевые слова: деятельностный процесс обучения, активные формы работы, проблемные задания, творческое взаимодействие.

This article deals with the role of the activity-oriented approach to studying of foreign languages, describes the role of tasks in the process of teaching and studying languages.

Key words: activity-oriented approach to studying, active forms of work, problematic tasks, creative interaction.

Um die Lernenden kreativer und effizienter auf das Ziel: «Fremdsprachliche Handlungsfähigkeit im Beruf» vorzubereiten, suchen wir nach Möglichkeiten, den Fremdsprachenunterricht in der beruflichen Bildung für Lehrende und Lernende sinnvoller zu machen. In unserem Artikel wird das didaktische Konzept «Handlungsorientierter Unterricht» vorgestellt, in dem wir Gründe für den Einsatz dieses Konzepts nennen, seine Merkmale beschreiben und die Konsequenzen erläutern, die handlungsorientierter Unterricht in der Praxis hat. Es werden Anregungen und Beispiele für eine Umsetzung in die eigene Praxis gegeben. Niemand kann heute noch davon ausgehen, dass er den erlernten Beruf gleichermaßen bis zur Pensionierung ausüben wird. Neue technologische und politische Entwicklungen, die Herausbildung der Informationsgesellschaft und die Globalisierung der Wirtschaft führen zu ständigen Änderungen im Berufsprofil. Einmal gelerntes fachliches und berufliches Wissen reicht nicht mehr aus. Um mit den Veränderungen Schritt halten zu können, müssen wir die Lernenden darauf vorbereiten, ihr Leben lang um- und neu lernen zu können. Dazu müssen wir ihnen dabei helfen, das Lernen zu lernen. Nur so werden sie auf die Informationsgesellschaft vorbereitet und in der Lage sein, schnell und flexibel auf immer neue Änderungen zu reagieren, und sich selbstständig neue Informationen zu beschaffen und zu verarbeiten. Handlungsorientiert heißt nichts anderes als Orientierung im Handeln. Der Schüler soll nicht passiver Empfänger von Informationen sein, sondern an Handlungen mitwirken. Er soll aktiv handelnd lernen. Hoffmann/Langefeld heben hervor, dass die Handlungsorientierung Wahrnehmen, Denken und Handeln verknüpft und somit ein Wechselspiel zwischen praktischem Tun bzw. konkreten Erfahrungen und kritischer/systematischer Reflexion ermöglicht [1, S. 24]. Gudjons verbindet mit dem Begriff «handlungsorientierter Unterricht» ein Unterrichtskonzept, das den Schülern einen handelnden Umgang mit den Lerngegenständen und -inhalten des Unterrichts ermöglichen soll [3, S. 27].

Handlungsorientierung ist das Prinzip eines Sprachunterrichts, in dem die Lernenden darauf vorbereitet werden, sprachlich handeln zu können, und dies auch in der Klasse / im Kurs simulieren [2]. Um uns dem Ziel *Entwicklung der beruflichen Handlungsfähigkeit* in unserem Unterricht zu nähern, brauchen wir dafür geeignete Lehr- und Lernkonzepte. Dabei bietet sich das Konzept «Handlungsorientierter Unterricht» als Perspektive an. «*Handlungsorientierter Unterricht ist ein ganzheitlicher und schüleraktiver Unterricht, in dem die zwischen dem Lehrer und den Schülern vereinbarten Handlungsprodukte die Organisation des Unterrichtsprozesses leiten, so dass Kopf- und Handarbeit der Schüler in ein ausgewogenes Verhältnis gebracht werden*» [2]. In dieser kompakten Definition findet man fast alle Merkmale, die einen handlungsorientierten Unterricht kennzeichnen. Wenn es unser Ziel ist, dass die Lernenden motivierter, kreativer und selbständiger sind, sich berufsbezogene Kenntnisse und Wissen nachhaltiger erarbeiten, neben fachlichen auch methodische und soziale Kompetenzen entwickeln, dann bietet sich handlungsorientierter Unterricht als ein Weg zum Ziel an, weil in einem handlungsorientierten Unterricht *die Lernenden*: Verantwortung übernehmen, selbstständig arbeiten, ihre Erfahrungen und Interessen mit einbringen können, Zusammenhänge zu anderen Lernbereichen herstellen können, einen Sinn in ihrem Tun, Zusammenhang zu zukünftigen Tätigkeiten sehen, mit allen Sinnen lernen können, mit anderen kooperieren und kommunizieren. *Die Lehrenden*: den Lernenden etwas zutrauen, beraten, Lernumwege zulassen, Fehler als einen positiven Faktor im Lernprozess sehen, vereinbarte Zielvorgaben durchführen, von der Fachsystematik abweichen, mit Kollegen kooperieren, die zu erlernenden Kompetenzen zeigen [4].

Bei der Umsetzung dieser neuen Qualifikationen in den Unterricht kommt den Lehrenden eine besondere Rolle zu. Ihre Aufgabe ist es, den Unterricht so zu gestalten, dass die Schüler den hohen Anforderungen und Standards künftig gerecht werden. Es steht deshalb nicht nur die inhaltliche Dimension im Vordergrund, sondern verstärkt auch die methodisch-didaktische Umsetzung der Inhalte gemäß den vorher angesprochenen Qualifikationen. Verstärkt wird diese Tatsache noch dadurch, dass Wissen ein sehr kurzlebiges Kapital ist, das ständig erneuert und erweitert werden muss. Während man davon ausgeht, dass für das

Hochschulwissen eine Halbwertszeit von *zehn* Jahren und für das *berufliche Fachwissen* von *fünf* Jahren besteht, ist *Technologiewissen* bereits in *drei* Jahren, *EDV-Wissen* sogar in einem Jahr nicht mehr auf dem aktuellen Stand. Diese Zyklen werden immer kürzer. Je kurzlebiger aber das Wissen ist, desto mehr Gewicht muss im Unterricht darauf gelegt werden, dass Lernende über Qualifikationen verfügen, die das lebenslange Lernen ermöglichen.

Zielsetzung eines modernen Unterrichts ist es, eine Berufsfähigkeit zu vermitteln, die Fachkompetenz mit allgemeinen Fähigkeiten humaner und sozialer Art zu beruflicher Handlungskompetenz verbindet. Durch Vermittlung von übergreifenden Qualifikationen sollen die Lernenden in die Lage versetzt werden, sich auf die schnell ändernden Lebens- und Arbeitsbedingungen einzustellen. Die Kenntnis unterschiedlicher Lern- und Arbeitstechniken und die Bereitschaft, diese einzusetzen, befähigen zum lebenslangen Lernen. Deshalb wird den Schlüsselqualifikationen Flexibilität, Leistungsbereitschaft, Kreativität, Kommunikation und Kooperationsfähigkeit ein sehr hoher Stellenwert eingeräumt.

Für die Schule erwächst daher die Notwendigkeit, Unterricht so realitätsnah wie möglich als handlungsorientierten Lernprozess zu organisieren. Handlungsorientierter Unterricht sollte daher folgende Merkmale aufweisen: *Schüleraktive Unterrichtsorganisation* (die Unterrichtsorganisation ist so auszurichten, dass die Lernenden befähigt werden, sich selbstständig Wissen anzueignen, Probleme zu lösen, Entscheidungssituationen zu bewältigen und die Umsetzung von Entscheidungen in Handlungen zu erproben);

Planung, Erarbeitung und Auswertung des Unterrichts unter Einbezug der Lernenden (dies bedingt ein Unterrichtsarrangement, welches dem Selbstlernen und der Selbstorganisation des Lernprozesses – wo immer möglich und sinnvoll – Vorrang einräumt. Die Aufgabe von Lehrenden ist es, Aktivitäten einzubringen, die den Lernprozess anregen und die Lernumwelt strukturieren); *Ganzheitlichkeit* (die Inhalte werden in ihren Bezügen zu anderen Lernbereichen bearbeitet. Damit wird den Schülern der Zusammenhang von Themengebieten deutlich, die sonst isoliert nebeneinander stehen. Projektunterricht, Fallstudien, Planspiele, Rollen- und Szenenspiele – überwiegend in Partner oder Gruppenarbeit – verstärken die Problemorientierung und fördern die Sozialkompetenz); *Erarbeitung von Handlungsergebnissen* (diese reichen von vorzeigbaren Gegenständen (z.B. von Dokumentationsprodukten bei Projekten), über Aktionen und Vorführungsprodukten (z.B. beim Rollen- und Szenenspiel) zu Rückmeldungen aus Spielsituationen (z. B. bei Fallstudien und Planspielen); *Öffnung der Schule*

(Ausweitung fächerverbindenden Unterrichts und Ganzheitlichkeit des Unterrichts fördern die Zusammenarbeit von Lernenden und Lehrenden, aber auch die kooperative Planung im Lehrerteam. Handlungsorientierter Unterricht öffnet die Möglichkeiten zur Förderung individueller Lernwege entsprechend den Voraussetzungen der Lernenden und lässt die Anpassung von Arbeitsaufträgen an unterschiedliche Lerngruppen zu. Zugleich öffnet sich die Schule nach außen, indem Schüler erkunden können, welche Informationen oder Materialien hilfreich sind). Also, handlungsorientiertes Lernen hat folgende Merkmale: Es ist: *subjektbezogen*, d.h. es geht von Erfahrungen, Interessen und Bedürfnissen der Lernenden aus; *ganzheitlich* in Bezug auf die komplexe Lebenswirklichkeit und interdisziplinäre Wissenschaftlichkeit sowie in Bezug auf die Gesamtpersönlichkeit des Lernenden; *interaktionsbetont* durch soziales Lernen und verantwortungsbewusstes Handeln; *tätigkeitsstrukturiert*, d.h. es führt durch eigenes, aktives Tun zum Kompetenzaufbau [6].

In einem handlungsorientierten Unterricht ändert sich die Rolle der Lehrenden. Sie werden von der Rolle des Wissensvermittlers weitgehend entlastet. Der Schwerpunkt der Arbeit liegt vielmehr in der fachlichen und methodischen Beratung und Unterstützung sowie in der Begleitung des selbständigen Lernens.

Die Hauptaufgabe der Lehrenden besteht darin, für die Lernenden berufsrelevante Handlungssituationen zu schaffen, in denen die Lernenden die Fremdsprache als authentisches Verständigungsmittel verwenden; im Team zu gemeinsamen Lösungen kommen und so berufsnahe Szenarien trainieren; Wege aufzuzeigen, wie die Lernenden Schwerpunkte setzen; Ziele erreichen und aus Möglichkeiten auswählen können. Die Rolle des Lehrenden wird leichter, weil er nicht mehr der allseitig verantwortliche Entscheidungsträger und Initiativnehmer ist. Ein kooperatives Lehren und Lernen ist befriedigender und weniger erschöpfend als ein stark lehrergesteuerter Unterricht. Die Rolle des Lehrenden wird aber auch schwieriger, weil sie komplexer wird. Der Fremdsprachenlehrer muss nicht mehr «nur» die Sprache selbst vermitteln, sondern auch darüber informiert sein, in welchen Handlungssituationen die Zielsprache Branchen- und kulturspezifisch angewendet wird. Darüber hinaus muss er Kompetenzen vermitteln, d.h. Strategien und Methoden, die den Lernenden das *Lernen-lernen* transparent machen und ihnen so ein lebenslanges, autonomes Lernen ermöglichen. Das alles geht nicht von heute auf morgen; es ist ein Prozess in kleinen Schritten, wobei der Lehrende langsam weniger steuert und immer mehr das selbständige Tun begleitet. Das erfordert bei den Lehrenden Qualifikationen, die bei der Aus- und Fortbildung verstärkt berücksichtigt werden müssen.

Lernende, die noch keine oder nur geringe Erfahrungen mit handlungsorientiertem Unterricht haben, können anfänglich unsicher und hilflos sein. Es ist nicht leicht, Verantwortung für das eigene Lernen zu übernehmen und das eigene Lernen zu beobachten. Sie müssen in kleinen Schritten zu mehr Selbstständigkeit und Eigenverantwortung hingeführt werden. In der Gestaltung, Überwachung und Auswertung ihres eigenen Lernprozesses brauchen sie am Anfang eine stärkere Steuerung. Auf der anderen Seite kommen die Lernenden mit – wenn auch recht unterschiedlichen – Vorkenntnissen und Erfahrungen in den Unterricht. Sie haben auch Erwartungen und Vorstellungen von dem, wie Unterricht sinnvoll auf die berufliche Zukunft vorbereiten sollte. Die Tatsache, dass handlungsorientierter Unterricht prozessorientiert ist und die Lernenden mit Kopf, Herz und Hand auf ein Handlungsprodukt hinarbeiten, hat den Vorteil, dass die schwächeren Schüler in diesem Unterricht Talente zeigen können, die im herkömmlichen Unterricht selten oder nie zum Tragen kommen, geschweige denn zu Erfolgserlebnissen werden. Man denke dabei an das Gestalten von Plakaten, Umgang mit dem PC usw. Auch das Lernen und Arbeiten in der Gruppe kann für einige ungewohnt sein. Kritik nehmen und geben, das eigene Verhalten und das Anderer beurteilen verlangt eine sorgfältige Begleitung.

Wenn die berufliche Handlungsfähigkeit in der Fremdsprache das Ziel des berufsbezogenen Fremdsprachenunterrichts ist, dann sind folgende Inhalte und Themen fester Bestandteil des Fremdsprachenunterrichts: das Trainieren von Sprachhandlungen, die sich an konkreten beruflichen Aufgabenstellungen und Handlungsabläufen orientieren, das Verwenden der Fremdsprache als authentisches Verständigungsmittel, Kontakte zu Betrieben und Experten, Brief- bzw. E-Mail-Partnerschaften, Schüler-, Studentenaustausch, Stimulieren und Vorbereitung von Auslandspraktika, Vermitteln von Strategien [5].

Für die Bearbeitung von thematischen Einheiten reicht das Lehrbuch oft nicht aus. Die Lehrenden müssen also selbst geeignetes Material finden und so aufbereiten, dass die Lernenden anhand dieses Materials angeregt und angeleitet werden, selbstständig weiter zu recherchieren. Handlungsorientierter Unterricht ist ein Unterricht, in dem ein hohes Maß an Anschaulichkeit angestrebt wird. Das bedeutet, dass alle sich bietenden Möglichkeiten der Veranschaulichung im Unterricht zu nutzen sind. Folgende Anforderungen sind an das Material zu stellen, es muss berufsbezogen, aktuell, motivierend, anschaulich, weitgehend authentisch, lerner- und curriculumorientiert, modular angelegt sein. *Begreifbares* Material, wie z.B. Formulare, Belege, Abbildungen, Speisekarten, Rechnungen, Lieferscheine, Fax etc. bieten dabei für den Fremdsprachenunterricht Möglichkeiten zur Veranschaulichung. Für das Finden von Material ist das Internet eine unerschöpfliche Quelle. Darüber hinaus gibt es elektronische *tools*, mit denen Lehrende und Lernende leicht Übungen zu Texten erzeugen können. Doch eines darf man nicht vergessen: Handlungsorientierter Unterricht ist materialintensiv!

Es gibt eine Vielfalt an handlungsorientierten Methoden. Oft werden verschiedene Methoden abhängig von den Zielsetzungen, der Zielgruppe, der Phase innerhalb eines Handlungsablaufs miteinander verknüpft oder gemischt. Die Methoden aktivieren und motivieren die Lernenden, bieten die Möglichkeit, mit Kopf, Herz und Hand zu lernen, regen zu Kommunikation und Kooperation an, fördern selbstständiges, eigenverantwortliches Arbeiten und problemlösendes Verhalten, stimulieren das Erlernen von Lern- und Arbeitstechniken, das Entwickeln von Kompetenzen und das Erwerben von Qualifikationen [7].

Ist der handlungsorientierte Unterricht wieder nur einfach eine der vielen

Modeerscheinungen? Wir sind nicht dieser Ansicht. Wir werden darin durch die Tatsache bestätigt, dass dieser Ansatz als leitendes Prinzip in den Lehr- und Ausbildungsplänen gilt. In vielen europäischen Ländern, z.B. in den Niederlanden, wird dieses Konzept in der Sekundarstufe verbindlich vorgeschrieben, an berufsbildenden Schulen zunehmend praktiziert und auf Fortbildungsveranstaltungen als innovative Form vorgestellt und proklamiert.

Aus den oben beschriebenen Auswirkungen ergeben sich die Vorteile, aber auch

Stolpersteine und mögliche Hindernisse. Handlungsorientierter Unterricht ist in der Vorbereitung aufwendiger und in der Durchführung oft störungsanfälliger, aber er macht auch mehr Spaß und motiviert. Im Schulalltag wird es nicht immer gleich zur

Reinform kommen. Mit realistischen kleinen Schritten in die Richtung anzufangen, ist dabei entscheidend: Zum einen berücksichtigt man so die oft nicht stark vorhandene Willenskraft der Lernenden, zum anderen stärkt es das eigene positive Verhältnis zu dieser Art von Unterricht.

Literatur:

1. Hoffmann, B. / Langefeld, U. : Methoden-Mix. Unterrichtliche Methoden zur Vermittlung beruflicher Handlungskompetenz in kaufmännischen Fächern. Darmstadt: Winklers, Gebrüder Grimm, 2001. – 160 S.
2. Glaboniat M. Profile Deutsch. / M. Glaboniat, M. Müller., H. Schmitz u.a. – Berlin, Langenscheidt Verlag, 2003. – 168 S.
3. Gudjons H. Pädagogisches Grundwissen. 11. grundlegend überarbeitete Auflage, – Bad Heilbrunn / Obb. : Julius Klinkhardt, 2012. – 400 S.
4. Ende K., Grotjahn R., Kleppin K., Mohr I. – DLL 6 Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung. Fort- und Weiterbildung weltweit. – München, Klett-Langenscheidt, 2014. – 152 S.
5. Kaiser F.-J. Methodik des Ökonomie-Unterrichts. Grundlagen eines handlungsorientierten Lernkonzeptes mit Beispielen. 3. Auflage. – Bad Heilbrunn/ Obb. : Julius Klinkhardt, 1999. – 384 S.
6. <http://www.goethe.de/r/dservlis.htm>
7. <https://www.goethe.de/de/spr/unt/for/dll/kon.html>

УДК 81'243: 37(430)

Н. Б. Дзюбишина,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

РАННЄ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК ОДНЕ З АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано погляди німецьких фахівців на запровадження навчання іноземних мов у дошкільній та початковій освіті, визначено організаційні зміни в ранньому навчанні іноземних мов у Німеччині.

Ключові слова: *раннє навчання, іноземна мова, рідна мова, мотивація.*

В статье проанализированы взгляды немецких специалистов на введение обучения иностранных языков в дошкольном и начальном образовании, определены организационные изменения в раннем обучении иностранных языков в Германии.

Ключевые слова: *раннее обучение, иностранный язык, родной язык, мотивация.*

The article analyzes the views of the German experts on the implementation of teaching of foreign languages in the preschool and primary education; it has been determined the organizational changes in the early teaching of foreign languages in Germany.

Key words: *early education, a foreign language, the native language, motivation.*

Процес реформування та модернізації вітчизняної системи освіти передбачає запозичення європейських освітніх стандартів. Знання мов належить у нинішній час до базових компетенцій, якими б мали володіти європейські громадяни. Вони сприяють розвитку їхньої освітньої і професійної мобільності, є необхідною передумовою європейського демократичного громадянства. Однією з актуальних тем мовної політики Ради Європи і Європейського Союзу, яка конкретно розв'язується на рівні країн-членів, є раннє навчання іноземних мов.

Орієнтиром виступають Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, розроблені за дорученням Європейської Ради. Вони дають чітке визначення рівням володіння мовою, котрі встановлюють комунікативні навички, активні та рецептивні вміння та мовну компетенцію в певних галузях, мають на меті досягнення більшої уніфікації та прозорості у вивченні іноземних мов серед країн-членів Європейського Союзу, що сприяє полегшенню взаємного визнання мовних сертифікатів та кооперації між навчальними закладами різних країн [1].

Питання раннього навчання іноземних мов є досить дискусійним. Ця проблема знайшла відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (В. Г. Редько, В. М. Плахотник, Ш. О. Амонашвілі, Л. В. Щерба, М. І. Жинкін, О. І. Зимня). Ретроспектива розвитку навчання іноземних мов у Німеччині стала предметом наукових пошуків таких учених, як Х. Кріст, К. Шредер, Г. Сартер, Е. Біттнер, М. Вольтер та ін.

Мета статті – проаналізувати погляди німецьких фахівців на запровадження навчання іноземних мов у дошкільній та початковій освіті, визначити організаційні зміни в ранньому навчанні іноземних мов в Німеччині.

Раннє навчання іноземних мов належить до тем, які багато обговорюються в нинішній час як у зарубіжній так і вітчизняній науці. Переважна більшість спеціалістів говорить на користь його запровадження. Великий інтерес до нього проявляють і батьки дітей дошкільного і раннього шкільного віку. На основі даних нейролінгвістичного і психолінгвістичного засвоєння мови рекомендується починати навчання іноземних мов десь близько 10–11 року життя дитини, коли завершується процес формування граматичної системи рідної мови. При цьому до навчання іноземної мови не варто включати абстрактні правила, а мовну інформацію подавати не ізольовано, а у семантичному і синтаксичному контекстах. З іншого боку, вчені підкреслюють корисність навчитися іноземної мови у віці до 11 років, з огляду на здатність правильно засвоїти вивому, оскільки в пізнішому віці найважче засвоюється власне просодія [6, с.125].

Генератором реформ німецької освітньої системи є об'єднання Forum Bildung (1999 2001), продовженням якого стала ініціатива Bildung Plus. Серед п'яти рекомендацій-висновків FB була зокрема, рання та індивідуальна підтримка дітей, тобто на рівні дитячих садків і початкових шкіл, включно з дітьми іммігрантів, спрямована на розвиток їхніх мовних здібностей. Висновки FB являють собою офіційну позицію німецької освітньої політики щодо розв'язання цієї проблематики. Необхідність раннього навчання іноземних мов підкреслює і керівництво міністерства освіти Німеччини.

Що стосується раннього навчання іноземних мов, у Німеччині йдеться про два напрямки: навчання іноземної мови (англійської або французької) німецьких дітей і навчання німецької мови дітей іммігрантів.

У рамках діяльності FB було видано в низці публікованих матеріалів тематичний збірник з семінару «Fremdsprachenerwerb – Wie früh und wie anders?», який проходив у 2001 році. На семінарі було презентовано декілька теоретичних досліджень, у яких фахівці доводили конкретними прикладами з практики, що раннє навчання іноземних мов є адекватним, корисним, якщо воно реалізується методами, адекватними віку дитини.

У виступі Е.Бітнер (E.Bittner) узагальнила питання, які FB вважає за найважливіші у зв'язку із засвоєнням іноземних мов:

- 1) підтримка і розвиток інтересу дітей до навчання іноземних мов в дитячих садках і початкових школах;
- 2) раннє засвоєння мов методами, які є адекватними віку дітей;
- 3) використання іноземної мови як засобу комунікації, що передбачає його підсилення у двомовному навчанні на інших ступенях загальноосвітніх шкіл [2].

Г.Сартер (H.Sarter) у своєму дослідженні, обґрунтовуючи доречність раннього навчання іноземних мов, зазначає, що опанування більше, ніж однією мовою, чи то одночасно від народження, чи в ранньому дитячому віці, можна вважати не лише нешкідливим для розвитку психіки дитини, але також таким, що відповідає нормальній діяльності, пов'язаній із засвоєнням мови усіх людей і таким, що розвивається безпроблемно, якщо дано адекватні вихідні умови. Автор наголошує, що мова йде про раннє навчання мов загалом, а поняття «іноземна мова» є результатом політичного розвитку – виникненням різних держав, далі це поняття підтримується шкільною освітою (предметом «іноземна мова»). При цьому формулювання «раннє вивчення мов» вказувало на те, що у дітей на рівні дитячого садка і початкової школи ще не завершено опанування рідною мовою, а діти іммігрантів у цей період опановують німецьку як першу іноземну мову. Однак, вони мають розвинуту відповідно до свого віку одну мову, за допомогою якої знайомляться зі світом. Авторка зазначає, що у дитячому віці спонтанно проходить засвоєння не лише рідної мови, але й другої, що однак, не означає, що діти вивчають мову краще: вони її вивчають інакше, ніж дорослі або учні юнацького віку [9].

На думку авторки, чим молодшими є діти, тим подібнішим є засвоєння рідної мови і другої мови, хоча й не є повністю ідентичним. Чим більше засвоєною є перша мова, тим більше це впливає на засвоєння другої мови (інтерференція). Хоча мову діти опановують спонтанно, це однак не відбувається саме собою, вони мають бути до цього засвоєння мотивовані. Дуже важливою для них є особливо в дошкільному віці автентичність, справжність використання мови; тільки пізніше можна використовувати мову і у «віртуальних ситуаціях». Необхідно, щоб кожна мова для дитини була пов'язана з конкретною особою, котра нею говорить. Не менш важливими є методичні засоби засвоєння мови в малих дітей – це спів і гра. Авторка підкреслює необхідність виділення достатнього часу для засвоєння мови малими дітьми, оскільки в протилежному випадку воно може бути непродуктивним.

Німецька дослідниця П.Юнг (P.Jung) займалася питанням навчання рідної мови дітей іммігрантів. Вона зазначала, що результати дослідження опанування мов дітьми, які виростають у двомовному середовищі, котре було реалізоване у 2001 році в Гамбурзі, показує, що чим більше ці діти вчать у початковій школі англійську мову, тим менше часу приділяється їх рідній мові: водночас наголошувалось, що англійська і рідна мова іммігрантів вважаються важливішими, ніж офіційна мова країни, тобто німецька. Авторка також звернула увагу на обставину, що занадто раннє навчання англійській і виняткова концентрація на ній означають вилучення інших мов з навчальних планів [8].

Німецькі фахівці підкреслюють, що чим ранішим є початок навчання іноземних мов, тим різноманітнішими мають бути його методи. Суттєвим вважається відхід від традиційного навчання мов як системи на користь комунікативних навичок. Окремі вчені не заперечують необхідність опанування мови способом, адекватним віку дитини, який містить віршики, пісні, ігри, проте цілком не погоджуються з цією точкою зору, оскільки вважають, що мову як систему вчити легше в певній системі – цей спосіб полегшує розуміння і запам'ятовування нового матеріалу і можливість контролю своїх результатів навчання [7].

З точки зору FB, раннє навчання іноземних мов у дитячому садку і початковій школі має принципове значення. Тому FB рекомендувало його запроваджувати. Метою ознайомлення дітей зі світом іноземних мов є не лише усвідомлення їхнього існування, але й зацікавлення ними. Мовні навички вважаються однією з ключових компетенцій, необхідних для культурного розвитку Німеччини і важливою передумовою ранньої індивідуальної підтримки, оскільки через опанування мови діти розвивають також свою особисту ідентичність. Існуючі методи навчання іноземних мов не можна просто перенести в незмінній формі на учнів раннього віку, тому FB підкреслює необхідність розробити нову концепцію опанування іноземними мовами в ранньому віці, підготувати вчителів, вихователів, котрі мали б здатність розвивати інтеркультурну свідомість дітей. У ранньому навчанні іноземних мов FB вбачає основи «ціложиттєвого» навчання, зокрема в тому, що діти мотивовані до навчання і опановують вміння вчитися. Особливу увагу треба приділити переходу учнів на інші типи та ступені шкіл. FB надалі зосереджується на мовній підтримці дітей іммігрантів при їхньому опануванні німецькою мовою.

Прихильником раннього навчання іноземних мов є також Р.Фройденштайн (R.Freudenstein) з університету Марбург. Він вважає, що раннє навчання мало б починатись вже в дошкільному віці, не пізніше на рівні початкової школи, оскільки в цьому віці діти вивчають іноземні мови найкраще, їхня здатність імітувати є найбільшою. Тому навчання дітей іноземних мов у цьому віці мали б забезпечувати носії мови. Наголос мав би робитися, на думку автора, на екстенсивне слухання неструктурованого іншомовного матеріалу [5].

Автор нагадує, що ще Я.А.Коменський писав у своїй «Великій дидактиці», що кожна мова повинна вивчатися більше її використанням, аніж вивченням правил, чим сформулював основну ідею принципу комунікативності у навчанні. Автор констатує, що діти віком десяти років вже засвоїли найважливіші правила природного використання рідної мови, при цьому не вміючи їх сформулювати. Ця обставина вела до багатьох досліджень, метою яких було з'ясувати, чи є таке природне засвоєння мови можливим щодо іноземної і другої мов. Учений підкреслює, що знання граматики сприяє тривалішому засвоєнню іноземної мови, зокрема з таких причин:

- здатність оперувати формальними аспектами мови допомагає учневі продовжувати навчання іноземної мови і після закінчення школи;
- здатність аналізувати мову допомагає учневі досліджувати незалежно від учителя незнайомі аспекти мови, з якими при її опануванні він зустрічається;
- експліцитні відомості про мову пропонують учневі орієнтаційну допомогу при вивченні мови і можуть створити уявлення про граматику іншої мови і таким чином полегшувати її засвоєння.

В. Блейгл (W. Bleyhl) з педагогічного інституту в Людвігсбургу констатує, що в педагогіці вважається очевидним, що іноземна мова засвоюється інакше, ніж рідна мова. Автор наводить деякі відмінності між засвоєнням рідної та іноземної мов.

1. В обох випадках існують великі відмінності між індивідами, і в темпі їхнього навчання, і в досягнутому рівні опанування мовами.
 2. Тип помилок, які допускають учні при вивченні іноземної мови, відповідає принциповим помилкам, які допускаються при засвоєнні першої мови – і це на всіх вікових ступенях.
 3. Порядок засвоєння граматичних структур відповідає засвоєнню першої мови і його не можна змінити навчанням.
- Спільні риси, на думку автора, наступні:

1. Має місце багатовимірне поєднання знань про світ і знань про мову з новими мовними явищами.
2. Власний початок мовлення є індивідуальним і ситуативно різним.
3. Для початку власних граматичних конструкцій необхідний певний обсяг засвоєного словникового запасу.

Автор підкреслює, що недостатньо лише запитати, чи навчання іноземної мови має бути керованим або ж проходити за принципами засвоєння рідної мови. Важливим є усвідомлення, що навчання мов не проходить лінійно, оскільки мову не можна вкласти – навіть дидактично – до одновимірної лінійності. Лінійно засвоєні мовні знання є малоефективними. Умови навчання іноземної мови треба оптимізувати. Для навчання іноземної мови можна використати дидактику рідної мови. Засвоєння рідної та іноземної мов вимагає осіб, з якими можна спілкуватися, і цікавих текстів з життя. Важливим є, щоб дитина мала нагоду відчувати успіх, оскільки він мотивує дитину до подальшого навчання. Під час навчання має бути збережено пріоритет аудіювання. Автор не погоджується з поглядом, що свідоме засвоєння граматичних структур полегшує процес навчання іноземної мови, оскільки він вважає, що учні можуть ним почувати себе перевантаженими. Учні мала б бути надана можливість вибору способу засвоєння іноземної мови, який є для них найбільш доречним. Визначну роль відіграє вчитель, котрий має дітей увести до іномовної культури і мотивувати їх до навчання [3].

Альтернативу раннього навчання іноземної мови представляє мовна пропедевтика. Синонімами цього терміну є мовний підготовчий курс, мовне пробудження (*Sprachaufmerksamkeit*). Цей тип мовної пропедевтики розвивається в деяких європейських країнах з 80-х років XX століття. Цією проблематикою займається міжнародний проект *Janua linguarum*. Проект координований європейським центром сучасних мов в рамках програми *Socrates – Lingua*. Метою мовної пропедевтики є «не навчати певної мови, чи певних мов, але готувати до цього навчання (учні навчаються вчитися)» [4, с. 256]. Принцип мовної пропедевтики полягає в тому, що учень на рівні початкового ступеня освіти проходить через такі види діяльності, які йому дають можливість усвідомити розмаїте мовне багатство, що його оточує, розпізнати довільний характер мов і тим самим відійти від обмеженого національними рамками погляду на мову і культуру.... Дві головні компетенції, до яких спрямовується мовна пропедевтика, це:

- 1) вміння вчитися мовам;
- 2) вміння жити у багатоманітному в мовному і культурному сенсі суспільстві.

Їх досягнення зумовлене прищеплюванням певних позицій, навичок і знань, які розвиваються в цілісних і взаємопов'язаних навчальних одиницях з різним тематичним спрямуванням [4, с. 256].

У німецькій фаховій літературі ми зустрічаємось з поняттям *Begegnung mit Sprachen* (зустріч з мовами), котре розуміється як розвиток сприйняття дітьми мов, як засіб міжлюдської комунікації і пізнання інших культур. На нашу думку, це можна вважати мовною пропедевтикою.

На основі аналізу фахової літератури можемо визначити, що федеральні землі Німеччини реалізували в останні роки зміни в ранньому навчанні іноземних мов і в галузі інтеграції навчання іноземних мов до фахових предметів. До найважливіших з цих змін належать наступні.

1. Майже у всіх федеральних землях перша іноземна мова в основних школах починається вивчатись з 1 або 3 класу. До цього пристосоване навчання і на нижчому секундарному ступені.
2. З плином часу іноземні мови запроваджуються частково як мови викладання інших предметів – двомовною формою вивчається, наприклад, фізика, хімія і біологія.
3. Раннє опанування стосується передусім англійської як другої мови, а також мов сусідніх країн. Реалізуються модельні експерименти двомовного навчання дітей у дитячих садках.
4. У численних заходах і акціях вивчення мови партнерів було передумовою для закордонних обмінів та інтеркультурного навчання.

5. Використовуються нові форми і методи навчання і викладання іноземних мов.

6. Цілеспрямованим запровадженням нових технічних засобів дедалі розвивається автономне навчання.

7. Школи усіх ступенів працюють зі Спільною європейською рамкою для мов і європейськими мовними портфоліо.

8. Нові методи навчання іноземним мовам відбилися і в підготовчій і подальшій освіті вчителів.

З викладеного вище випливає, що раннє навчання іноземних мов у Німеччині є визначною тенденцією мовної політики, воно підтримується і низкою фахівців, і більшістю громадськості. Ця тема є дуже актуальною в більшості європейських країн, котрі реагують на рекомендації Ради Європи і Європейського Союзу в галузі мовної освіти, зокрема тим, що знижують межу початку навчання іноземних мов і уможливають навчання двома іноземними мовами протягом обов'язкового шкільного навчання.

Література:

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Bittner E. Eröffnung des Workshops / E. Bittner // In Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin. – Bonn: Forum Bildung, 2001. – S. 6–9.
3. Bleyhl W. Fremdsprachenlernen – «gesteuert» oder nach den Prinzipien des Mutterspracherwerbs? / W. Bleyhl // Fremdsprachenunterricht. – 2005. – №3. – S. 2–7.
4. Fenclová M. Jazyková propedeutika pro základní školu aneb kudy do evropské multilingvní budoucnosti / M. Fenclová // Pedagogika. – 2004. – roč 54. – S. 251–260.
5. Freudenstein R. Success of differing approaches to language learning (methods) / R. Freudenstein // Educational Research Workshop on the effectiveness of modern language learning and teaching, 5–8 March 1996. – Strasbourg, 1996.
6. Greger D. Školní vzdělávání. Zahraniční trendy a inspirace / D. Greger, V. Ježková. – Praha: Karolinum, 2007. – 266 s.
7. Hüfner A. Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? / A. Hüfner // In Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin. – Bonn: Forum Bildung, 2001. – S. 78–81.
8. Jung P. Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? / A. Hüfner // In Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin. – Bonn: Forum Bildung, 2001. – S. 70–72.
9. Sarter H. Frühes Sprachlernen in Kindergarten und Grundschule: Je früher, desto anders / H. Sarter // In Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin. – Bonn: Forum Bildung, 2001. – S. 10–23.

Н. Є. Дмитренко,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Розглядається питання формування інформаційної компетенції майбутніх вчителів іноземної мови. Освітлено актуальність проблеми; уточнено визначення інформаційної компетенції вчителя іноземної мови та подано її компонентний склад; розроблено номенклатуру умінь, що розвиваються на основі навчальних Інтернет-ресурсів; окреслено основні положення формування інформаційної компетенції вчителя іноземної мови.

Ключові слова: інформаційна компетенція, навчання іноземної мови, інформаційно-комунікаційні технології в навчанні.

Рассматривается вопрос формирования информационной компетенции будущих учителей иностранного языка. Освещена актуальность проблемы; уточнено определение информационной компетенции учителя иностранного языка и представлен её компонентный состав; разработана номенклатура умений, развиваемых на основе учебных Интернет-ресурсов; определены основные положения формирования информационной компетенции учителя иностранного языка.

Ключевые слова: информационная компетенция, обучение иностранному языку, информационно-коммуникационные технологии в обучении.

The article is devoted to the problem of formation of informative competence of future foreign language teachers. This paper addresses the issue of the development of informational competence in teaching foreign languages. The author discusses the importance of the problem of formation of informative competence and its urgency, analyses scientific sources, gives definition of «informational competence of future foreign language teachers», develops taxonomy of communicative skills of future foreign language teachers developed via new computer technologies, and describes the main principles in the formation of informational competence of future foreign language teachers. Didactic foundations of the formation and development of the information competence of the future foreign language teachers in order to effectively prepare them for the usage of informative technologies in professional activity have been investigated in the article. Main components of informative competence of future foreign language teachers are observed and described. Namely, definite groups of conditions for such preparation have been defined to which the author has suggested to include normative, organizational, psychological and pedagogical conditions. They have been given proper reasoning in the article. It is expected, that mastering of offered skills of informative competence independently will allow the future teacher of the foreign language to develop and use resources of informative communicative technologies (e.g. computer-assisted language learning) in learning process. It is provided also, that the skills and informative competence obtained by them will be developed and be improved, and application of multimedia technologies and computer-assisted language learning will not be incidental in teaching foreign languages.

Key words: informational competence, teaching foreign languages, computer-assisted language learning.

Актуальність дослідження. Сучасний економічний розвиток України вагомо вплинув на процес інформатизації всієї системи освіти. Інформатизація загальної середньої і вищої професійної освіти отримала особливий імпульс завдяки державним цільовим програмам з інформатизації освіти. Дані програми сприяли створенню технічних умов для інтенсивного використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі, включаючи і навчання іноземної мови. У ряді педагогічних і методичних досліджень ученими розкривається дидактичний потенціал впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання іноземної мови: реалізація особистісно-орієнтованого підходу до навчання, багаторівневість, створення умов для формування всіх компонентів іншомовної комунікативної компетенції, максимальний облік інтересів і потреб тих, хто навчається (С. В. Бондаревська, М. Н. Євстігнеєв, Є. С. Полат, П. В. Сисоєв).

Аналіз наукових джерел. За останні роки у вітчизняній і зарубіжній науці проводились дослідження, в яких вивчалися питання використання засобів синхронної і асинхронної комунікації, а також учбових Інтернет-ресурсів в процесі навчання іноземній мові (J. Belz, S. Mills, A. Muller-Hartmann, R. O'Dowd, L. Lee, S. Thorne, З. В. Возгова, Н. Н. Грігор'єва, Л. І. Морська, І. Н. Розіна, Н. С. Тирхєєва). Проте аналіз цих та інших робіт свідчить про те, що такі дослідження носять фрагментарний, несистемний характер, оскільки в них вивчається вплив лише одного конкретного типу синхронної або асинхронної комунікації на формування іншомовної комунікативної компетенції. Загалом така фрагментарність у використанні інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні іноземної мови пояснюється загальною невідповідністю вчителів упроваджувати в навчальний процес в повному об'ємі і на постійній основі інформаційно-комунікаційні технології. В зв'язку з цим виникає протиріччя між соціальною потребою в мовній підготовці учнів засобами інформаційно-комунікаційних технологій і неготовністю вчителів-практиків в повному об'ємі використовувати інформаційні технології в процесі навчання іноземної мови.

Тому, не дивлячись на наявні дослідження в галузі використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні іноземної мови, слід констатувати ряд неопрацьованих і невивчених проблем, а саме: не розроблено визначення інформаційної компетенції відносно методики викладання іноземної мови; не визначений компонентний склад стосовно методики викладання іноземної мови; не визначена номенклатура комунікативно-когнітивних і комунікативно-мовних умінь, що розвиваються за допомогою Інтернет-технологій; відсутній курс підготовки педагогічних кадрів щодо використання Інтернет-ресурсів у навчанні іноземної мови.

Метою статті є проведення аналізу компонентного складу інформаційної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови та розробка номенклатури умінь, які свідчать про сформованість інформаційної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови, а також визначення основних положень формування зазначеної компетенції.

Під інформаційною компетенцією вчителя іноземної мови ми розуміємо здатність використовувати широкий діапазон інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання іноземної мови і культури країни мова, якої вивчається.

Компонентний склад інформаційної компетенції по-різному представлений в роботах дослідників з різних галузей наукового знання. Зокрема, С. В. Трішина виділяє наступні компоненти [3]:

1) *когнітивний* – процес аналізу, переробки, отримання, передачі, прогнозування, надання, відбору і зберігання інформації. Іншими словами, це знання і коректне застосування інформації в професійній діяльності;

2) *ціннісно-мотиваційний* – створення мотиваційних цінностей, прояв інтересу до оволодіння та використання інформації, що сприяє розширенню знань, самовдосконаленню особи, а надалі і передачі знань;

3) *техніко-технологічний* – робота з інформацією за допомогою інформаційних технологій. Комп'ютер стає головним засобом роботи з інформацією для досягнення навчальної мети;

4) *комунікативний* – використання мов для встановлення, підтримки спілкування і передачі інформації, оволодіння засобами спілкування (вербального, невербального);

5) *рефлексивний* – самосвідомість і самооцінка особи, вплив на думку інших. Цей компонент сприяє усвідомленню свого призначення в інформаційному суспільстві, відбувається саморегуляція професійної діяльності – всебічний аналіз результатів.

Слід відзначити, що дана класифікація компонентного складу інформаційної компетенції носить суто теоретичний характер і не може бути використана на практиці в існуючому вигляді. Це відбувається тому, що не існує чіткої грані між вміннями, складовими різних компонентів. Навпаки, в реальному житті багато умінь одночасно відносяться до декількох компонентів.

У зв'язку з цим відповідно до компонентів інформаційної компетенції пропонуємо перелік комунікативно-когнітивних умінь, складових інформаційної компетенції вчителя іноземної мови. Зважаючи на те, що вміння ціннісно-мотиваційного і рефлексивного компонентів є загальнопедагогічними і можуть відноситися до різних видів компетенції ми вирішили виключити їх з нашого переліку. Так, інформаційну компетенцію майбутнього викладача іноземної мови складатимуть наступні вміння:

- здійснювати пошук і відбір Інтернет-ресурсів на іноземній мові;
- критично оцінювати отримувану інформацію;
- використовувати різні пошукові системи і технології пошуку за навчальними цілями;
- використовувати програмне забезпечення для створення авторських учбових Інтернет-матеріалів;
- використовувати засоби синхронної і асинхронної Інтернет-комунікації у процесі навчання іноземної мови;
- упроваджувати сучасні Інтернет-технології в навчальний процес.

Слід також відмітити, що компонентний склад інформаційної компетенції не статичний, а може змінюватися залежно від появи та застосування нових, ще ефективніших інформаційно-комунікаційних технологій. Тому зазначені вміння, відображають інформаційну компетенцію фахівців в галузі навчання іноземної мови на сучасному етапі.

Практично кожен дослідник, що займається проблемою інтеграції Інтернет-технологій в процес навчання іноземної мови, розглядав питання освітнього потенціалу Інтернет-ресурсів. Додаткова можливість створення інформаційно-навчального середовища навчання, безумовно, сприяє підвищенню рівня соціокультурної компетенції учнів. Інтернет створює унікальні умови для ознайомлення з культурною різноманітністю співтовариств країн, мова яких вивчається, що далеко не завжди може дати традиційний підручник з іноземної мови [2]. При цьому іноземна мова використовується як основний засіб освіти і самоосвіти. Проте практично у всіх дослідженнях експліцитно або імпліцитно дослідники говорять про ресурси Інтернету як про додаткові або допоміжні освітні матеріали. На нашу думку, зазначені ресурси слід розглядати як аналогові, або альтернативні у навчальному процесі.

Як свідчать сучасні дослідження, відсутність у учителів необхідної підготовки для роботи із засобами інформаційних технологій – одна із головних причин, що стримують їхнє всебічне та цілеспрямоване використання у навчальному процесі.

Тому формування та розвиток належного рівня інформаційної компетенції майбутніх учителів – актуальне завдання, вирішення якого буде сприяти педагогічно доцільному використанню можливостей інформаційних технологій з метою вдосконалення навчально-виховного процесу.

Необхідність формування та розвитку професійного рівня інформаційної компетенції майбутніх учителів іноземних мов зумовлена такими положеннями:

– *реалізація соціального замовлення, що диктується інформатизацією сучасного суспільства*: 1) необхідність підготовки майбутнього вчителя іноземних мов у галузі інформаційних технологій; 2) необхідність використання педагогічних та інформаційних технологій для підготовки учнів до самостійної пізнавальної діяльності;

– *розвиток особистості майбутнього вчителя іноземних мов, його підготовка до самостійної продуктивної іншомовної діяльності в умовах інформаційного суспільства (окрім передачі інформації та закладених у ній знань), що передбачає*: 1) розвиток конструктивного, алгоритмічного мислення завдяки особливостям спілкування з інформаційними технологіями; 2) розвиток творчого мислення за рахунок зменшення частки репродуктивної діяльності; 3) розвиток комунікативних здібностей на основі виконання спільних проектів з учнями із країн, мова яких вивчається; 4) формування вміння приймати оптимальні рішення у складній ситуації (під час мовних телекомунікаційних ділових ігор, роботи з програмами-тренажерами тощо); 5) розвиток умінь філологічної дослідницької діяльності (під час роботи з моделюючими програмами та інтелектуальними навчальними системами);

– *інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу*: 1) підвищення ефективності та якості навчання завдяки використанню інформаційних технологій; 2) виділення та використання стимулів активізації пізнавальної діяльності учнів; 3) поглиблення міжпредметних зв'язків у результаті використання сучасних засобів обробки інформації при вирішенні навчальних завдань [1, с. 82].

Висновки. У статті було запропоновано визначення інформаційної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови як здатність використовувати широкий діапазон інформаційно-комунікаційних технологій в процесі навчання іноземної мови і культури країни мова, якої вивчається. У процесі аналізу компонентного складу інформаційної компетенції була розроблена номенклатура умінь, які свідчать про сформованість інформаційної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови, а також визначенні основні положення формування зазначеної компетенції.

Література:

1. Морська Л. І. Інформаційні технології у навчанні іноземних мов : навчальний посібник / Л. І. Морська. – Тернопіль : Астон, 2008. – 256 с.
2. Сысоев П. В. Современные учебные Интернет-ресурсы в обучении иностранному языку / П. В. Сысоев, М. Н. Евстигнеев // Иностранные языки в школе. – 2008. – № 6. – С. 2–10.
3. Тришина С. В. Информационная компетентность как педагогическая категория / С. В. Тришина // Интернет-журнал «Эйдос». 2005. 10 сент. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>.

О. П. Іванцова,

Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова Державного університету телекомунікацій м. Житомир

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ МОВИ В УМОВАХ ВИСОКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ

У статті розглядаються прийоми інтенсифікації вивчення мови у вищому військовому навчальному закладі в умовах високого інформаційного та психофізіологічного навантаження. Пропонується метод асоціативного сприйняття інформації та характеризується метод прискореного (динамічного) читання.

Ключові слова: інтенсифікація, асоціативне мислення, прискорене читання, військова освіта

В статье рассматриваются приемы интенсификации изучения языка в высшем военном учебном заведении в условиях высокого информационного и психофизиологической нагрузки. Предлагается метод ассоциативного восприятия информации и характеризуется метод ускоренного (динамического) чтения.

Ключевые слова: интенсификация, ассоциативное мышление, ускоренное чтение, военное образование.

The article covers the techniques of intensifying language learning in higher military educational institution under high informative and physiological tension. The method of associative learning is studied and an accelerated (dynamic) method of reading is characterized.

During the training process intensification in highly informative and psychophysiological tension refers to increasing the effectiveness of learning, not by simply increasing labor costs, time of teachers and military students, material resources, which are typical for extensive development, and primarily due to their more efficient use and creation of favorable conditions perception of educational material. This provides a more complete and reasonable use of the achievements of pedagogics and psychology, social and other sciences.

The aim of intensifying training in higher military school – through integrated use of the most effective forms, methods and means of teaching and the organization of close cooperation between them to ensure better satisfying the current requirements to practice training of military specialists.

Association, as a kind of sublimation of conscious and unconscious processes occurring in the man's mind, and actually an associative process, which is an involuntary form of mental activity of students, reveal significant potential for raising the efficiency of learning.

Method of accelerated (dynamic) reading has a scientific basis and is aimed at optimizing the process of reading, using a variety of methods and techniques and will develop the severity of peripheral vision; widen the field of coverage of the text and increase the amount of information that is perceived; learn highlight important in the text and reject a minor.

Key words: intensification, associative thinking, accelerated reading, military education.

Під інтенсифікацією навчального процесу в умовах високого інформаційного та психофізіологічного навантаження розуміється підвищення ефективності навчання не шляхом простого збільшення затрат праці, часу викладачів і слухачів, матеріальних ресурсів, що характерно для екстенсивного розвитку, а в першу чергу за рахунок їх більш раціонального застосування та створення сприятливих умов сприйняття навчального матеріалу. Це передбачає більш повне й розумне використання досягнень педагогіки й психології, суспільних та інших наук.

Мета інтенсифікації навчання у вищій військовій школі – шляхом комплексного використання найбільш ефективних форм, методів і засобів навчання, а також організації тісної взаємодії між ними забезпечити більш повне задоволення сучасних вимог практики до підготовки висококваліфікованих військових спеціалістів.

При інтенсифікації процесу навчання здійснюється подолання бар'єрів, для чого створюється спеціальна психофізіологічна ситуація, яка мобілізує організм на їх подолання. Для цього створюється дозоване інформаційне перевантаження у сполученні з одночасною психологічною компенсацією в ігрових формах у вигляді психоемоційного сугестивного розвантаження. Таким чином, сама інформаційна стимуляція дозволяє завантажувати в підсвідомість великі обсяги інформації, яку спочатку реально використовувати неможливо, але ця підсвідома інформаційна база, аналогічно забутому минулому досвіду, при створенні стимулюючої ситуації в ігрових формах забезпечує процес згадування раніше завантаженої в підсвідомість інформації [2, с. 230].

При аналізі можливостей підвищення інтенсивності сприйняття нових знань не обійтися без аналізу принципів асоціативного сприйняття психікою слухачів деякою стимулюючого впливу, який спонукає його систему сприйняття до тих чи інших дій; методику навчання прискореному (динамічному) читанню.

Асоціативне сприйняття. У загальному випадку, при формуванні у індивіда стійких знань з необхідною якістю в системах інтенсивного навчання доцільно використовувати особливості людської психіки запам'ятовувати на рівні підсвідомості багаторазове повторення сукупності стимулів-впливів, що провокують у індивіда прогнозовані відповідні реакції, а, отже, дії індивідів, їх світогляд і рівень сприйняття нових знань, в тому числі, можуть бути керованими і програмованими. Метод, за допомогою якого аналізується сукупність людських реакцій на зовнішні впливи-стимули, називається методом вільних асоціацій.

Асоціація, будучи свого роду сублимацією свідомих і несвідомих процесів, що відбуваються у свідомості людини, і власне сам асоціативний процес, що представляє мимовільну форму психічної активності слухачів, дозволяють виявити значні резерви підвищення ефективності процесу засвоєння матеріалу.

До пояснення особливостей утворення асоціацій як мисленнєвого процесу і творчої основи створення художніх образів звертався М. Ломоносов. Він констатував факт поєднання слів у певні ланцюги, ланки яких представлені парними сполуками (корабель – море, море – буря), а їх поряток і розташування зумовлені уявою митця [1, с. 157]. О. Потебня вважав асоціативність одним з основоположних чинників утворення рядів уявлень: «Асоціативність полягає в тому, що різномірні сприйняття не знищують взаємно свою самостійність, а залишаючись самі собою, зливаються в одне ціле» [3, с. 136].

Асоціативні паралелі – це закономірні зв'язки, котрі виникають у процесі мислення між елементами психіки, в результаті яких поява одного елемента в певних умовах викликає образ іншого, пов'язаного з ним. Інакше кажучи – це зв'язки між окремими явищами, фактами чи предметами, котрі відображені у свідомості та закріплені у пам'яті особистості. Формування асоціацій – це складний психофізіологічний процес, адже передбачає зв'язок між окремими нервово-психічними актами, думками, уявленнями, почуттями особистості. Будь-яке слово, сказане, прочитане або почуте, приводить в дію величезний механізм асоціативних зв'язків, який формує певний образ. Утворюючи асоціації, людина виявляє своє

бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу, що формується в період її становлення в певному соціальному, культурному, ментальному та лінгвістичному просторі, що закарбовується у її підсвідомості [5, с. 18].

Для того щоб цілеспрямовано розвивати асоціативне мислення, потрібно освоїти запропоновані вправи:

1. Шукаємо асоціацію запропонованому слову (institute – training; peacekeeper – mission).
2. Шукаємо ряд асоціацій. Спочатку називаємо слово, а потім складаємо асоціативний ряд, в якому кожне наступне слово пов'язане асоціативно з попереднім (officer – war – weapon – gun – threat). Ці ланцюжки будуть унікальними, оскільки у кожного слухача виникне свій асоціативний ряд.
3. Створюємо асоціативний ряд. Спочатку називаємо слово (institute) і підбираємо до нього слово-асоціацію (officer) і між ними потрібно створити асоціативний ряд (classes, drills, barracks, exams).
4. Підбираємо до двох слів-означ асоціативне слово (skilful, combat – operation).

Прискорене (динамічне) читання. Для інтенсифікації процесу прискореного (динамічного) сприйняття зорової інформації застосовуються різноманітні прийоми, способи, засоби та методики швидкого читання.

Основу прийомів навчання швидкому читанню складають логіко-семантичні прийоми роботи з текстом, розвиток зорового сприйняття, навичок прогнозування смислового змісту текстів, активізація та розширення словникового запасу, тренування уваги, пам'яті, уяви.

Методика навчання прискореному (динамічному) читанню має наукову основу та направлена на оптимізацію процесу читання, застосування різноманітних методів та прийомів дозволить: розвинути гостроту периферичного зору; розширити поле зору охоплення тексту та відповідно збільшити кількість інформації, яка сприймається; позбутися звички проговорювати про себе; навчитися виділяти головне в тексті та відкидати несуттєве [4].

Успіх навчання швидкому читанню забезпечується достатньою частотою занять, їх тривалістю, періодичним повторюванням та ускладненням програми навчання.

Для зазначених способів читання статистично визначенні значення швидкості та ступеня засвоєння змісту.

Поглиблене, звичайне і швидке читання потребує розуміння змісту тексту з коефіцієнтом засвоєння не нижче 0,7 при умові повного відтворення всіх елементів тексту.

Швидкість читання:

50 – 100 сл/хв. – поглиблене читання;

150 – 200 сл/хв – звичайне читання;

400 – 600 сл/хв – швидке читання;

800 – 1600 сл/хв – вибіркоче читання, воно передбачає неповне зорове сприйняття (пропуск 30% і більше строк) і допускає ступінь засвоєння змісту тексту нижче 50%).

Дослідження роботи зорового аналізатора дають наступні значення параметрів руху очей при читанні зі швидкістю 400 – 100 слів за хвилину відповідно:

кількість фіксацій очей на 100 слів тексту: 90 – 220;

кількість слів, що сприймаються за одну фіксацію: 2,0 – 0,3;

кількість регресій на 100 слів тексту: 15 – 50.

Наведені дані дозволяють легко знайти показник, за яким із певністю можна судити про швидкість читання. Таким показником є кількість фіксацій й та кількість інформації, яка сприймається за цю фіксацію.

Кількість фіксацій очей не відповідає кількості слів у тексті. Це залежить від ступеня знайомства слів та широти поля зору читача. На незнайомих словах фіксації частіше, ніж на знайомих, де значну роль відіграють фактори передбачення, догадки.

Постійне тренування дозволяє розвинути гостроту периферичного зору, збільшити поле зору та відповідно збільшити кількість інформації, що сприймається.

З метою підвищення гостроти периферійного зору та розширення поля зору охоплення тексту виконуються систематичні тренувальні вправи, однією з яких є систематична робота з комплектом таблиць Шульте. Кожна таблиця (зразок показаний на рис. 1) розділена на 25 однакових квадратів, в яких у довільному порядку розташовані цифри від 1 до 25.

11	18	5	9	6
24	2	12	16	22
7	17	10	3	14
15	4	21	1	20
25	8	19	23	13

Рис. 1. Таблиця Шульте

Таблиці мають розміри 20х20 см (приблизно 10 шт.) повинні відрізнятися одна від одної порядком розташування цифр. Зчитування цифр робиться про себе за порядком зростання від 1 до 25 (без пропусків). На першій стадії роботи з таблицями, дозволяється тільки вертикальний рух очей, горизонтальні рухи очей недопустимі. У подальшому треба намагатися бачити таблицю повністю та відшукувати цифри використовуючи периферійний зір. За звичай, людина, яка починає працювати з таблицями Шульте, зчитує цифри за 40–50 сек. Необхідно домогтися зчитування кожної таблиці за час, що не перевищує 25 секунд [6].

Пропонуємо також зразок використання таблиці на заняттях з іноземної мови.

an	antijamming	ant	antiquary
ankle	antenna	antimilitaristic	antipersonnel
antiaircraft	a	antiaircrafter	anti
antitank	annexation	anklet	antinuclear

Рис. 2. Таблиця для іноземної мови

Паралельно треба тренуватися в читанні текстів із вузькими колонками (20–25 знаків), використовуючи тільки вертикальний рух очей. У подальшому тренування зорового сприйняття проводиться за звичайним книжковим текстом у примусовому режимі читання, у так званому режимі штурму, коли на читання сторінки дається 15 секунд. Потім, час поступово збільшується й доводиться до 30 секунд. Якщо в першому випадку вимагалось отримати тільки уяву про зміст книги, то у другому – необхідно зрозуміти й осмислити зміст книги.

Комплексне використання всіх розглянутих прийомів значно підвищить швидкість читання та ступень засвоєння тексту.

Сукупність запропонованих принципів інтенсифікації навчального процесу дозволить забезпечити професійну підготовку офіцерів та підвищення кваліфікації працівників.

Література:

1. Ломоносов М. История. Филология. Поэзия / М. Ломоносов. – Т. 2. – М. : Наука, 1986. – 494 с.
2. Петрусинский В. В. Автоматизированные системы интенсивного обучения / В. В. Петрусинский. – М. : «Высшая школа», 1987.
3. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
4. Хрипко В. В. Некоторые проблемы интенсификации и практической направленности обучения в высшей школе: Военная мысль / В. В. Хрипко. – 1986. – № 11.
5. Jung C., Rilkin F. The Association of Normal Subjects // C. Jung, Studies in Word – Association, New-York, 1919a.
6. www/ magicspeedreading.com

УДК 378:811.111

В. О. Калінін,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ КОЛАБОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ

Стаття присвячена можливостям використання колаборативного навчання у формуванні міжкультурної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови. Автор обґрунтовує переваги використання різних форм даного виду навчання, акцентує увагу на двох важливих компонентах міжкультурної компетентності – комунікативному та методичному.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, колаборативне навчання, навчання у співпраці, методична компетентність, комунікативна компетентність.

Статья посвящена возможностям использования колаборативного обучения в формировании межкультурной компетентности будущего учителя иностранного языка. Автор обосновывает преимущества использования разных форм данного вида обучения, акцентирует внимание на двух важнейших компонентах межкультурной компетентности – коммуникативном и методическом.

Ключевые слова: межкультурная компетентность, колаборативное обучение, обучение в сотрудничестве, методическая компетентность, коммуникативная компетентность.

The article is devoted to the possibilities of using collaborative learning for the development of intercultural competence of future English teachers. The author of the article grounds the advantages of using different forms of collaborative learning and focuses on two most important components of the intercultural competence – communicative and methodological.

Key words: intercultural competence, collaborative learning, cooperative learning, communicative competence, methodological competence.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства наука і освіта відіграють важливу роль як рушійна сила прогресивних змін у країні. Зазначене ставить принципово нові вимоги до сучасного вчителя як до творчої особистості, яка повинна бути готова до роботи в інноваційному режимі, до оновлення процесу навчання в руслі євроінтеграції та інтернаціоналізації в освіті. Українській школі необхідний вчитель з високим рівнем професіоналізму, який прагне до саморозвитку та самоосвіти, вміє застосовувати ефективні методи та технології навчання, що максимально підвищують результативність навчання.

В добу діалогу культур і нової мовної політики в Європі однією з пріоритетних компетентностей майбутнього вчителя іноземної мови є міжкультурна компетентність.

За програмою з іноземної мови для мовних ВНЗ формування міжкультурної комунікативної компетентності є однією з практичних цілей навчання [3]. Слідом за Г.В. Єлізаровою, під **міжкультурною комунікативною компетентністю** ми розуміємо здатність особистості успішно і адекватно спілкуватися іноземною мовою в ситуаціях міжкультурного спілкування різних типів та видів з урахуванням основних зовнішніх соціокультурних та внутрішніх ситуативних факторів [1, с. 2].

Беручи до уваги той факт, що Україна остаточно обрала шлях входження до Європейського освітнього та культурного простору, інтеграції з європейськими країнами, інтернаціоналізації ділових стосунків в різних сферах діяльності людини, питання ефективного володіння міжкультурною компетентністю набуває особливої актуальності і для майбутнього вчителя іноземної мови, який повинен не лише володіти даним видом компетентності, але й бути ретранслятором іншомовної культури для своїх потенційних учнів. Саме учитель іноземної мови повинен стати ключовою фігурою в реалізації нової мовної політики в Європі і в Україні.

Проблема інтеграції компонентів культури до процесу навчання іноземної мови розглядалась в роботах Н. Ф. Бориско, С. Ю. Ніколієвої, Ю. І. Пасова, В. В. Сафонові, С. А. Тер-Мінасові, О. Б. Тарнопольського, J. Harmer, M. Wallace та ін.

Авторами розкрито багато теоретичних питань навчання іноземної мови і культури, запропоновані деякі технології формування міжкультурної компетентності учнів школи та студентів ВНЗ. Ми припустили, що формування даного виду компетентності майбутнього вчителя іноземної мови у стінах ВНЗ буде успішним, якщо відбуватиметься на основі колаборативного навчання.

Співпраця є базовим поняттям в особистісно-орієнтованому підході до навчання іноземної мови, оскільки все навчання будується на спілкуванні, співпраці студентів в процесі пізнавальної діяльності. Основною концепцією співпраці є проблемна спрямованість, формування критичного мислення студентів.

Методиці колективного навчання присвячена велика кількість робіт зарубіжних та вітчизняних методистів, зокрема J. Johnson, S. Kagan, A. Maslow, R. Olsen, K. Rogers etc. Деякі з них розглядають даний вид навчання як групову інтерактивну технологію і називають її *кооперативним навчанням* (cooperative learning) або навчанням у співпраці. Наряду з даним терміном в методичній літературі широко використовується термін *колаборативного навчання* (collaborative learning), що передбачає більший елемент самостійності виконання дії і мінімальне керівництво з боку вчителя, тому й належить до вищого, творчого етапу спільної діяльності.

На відміну від кооперативного навчання, яке більше відноситься до етапу формування різноманітних навичок того чи іншого інтелектуального вміння і має чіткий алгоритм, колаборативне навчання передбачає діяльність на більш просунутих етапах творчого застосування отриманих знань, дослідження критичного мислення в якості інструмента пізнавальної інтелектуальної діяльності.

Вчені довели, що у тих випадках, коли ставиться задача роботи з інформацією, її аналізу, узагальнення, оцінки більш доцільною, педагогічно виправданою буде організація колаборативного навчання.

Є.С. Полат визначила деякі переваги колаборативного навчання, з якими не можна не погодитися:

- робота в групі допоможе уникнути ризику прийняття невірної рішення;
- над виконанням завдання працюють як мінімум чотири людини, що зменшує вірогідність втрати важливих деталей;
- при роботі в групі створюються умови для більш повної реалізації інтелектуального потенціалу кожного з її членів;
- група стимулює своїх членів до взаємодопомоги, підтримки один одного, відповідальності не лише за себе, але й за всю групу;
- робота в групі випрацює терплячість, готовність підкорюватися спільним інтересам, сприймати думку інших, чесно дискутувати [4, с. 122].

Ми вважаємо, що колаборативне навчання є найбільш вмотивованим для майбутніх вчителів, тому що дає їм можливість самостійно вирішувати поставлені задачі, знаходити оптимальні варіанти виходу зі створюваних міжкультурних ситуацій, так як вони працюють на значно вищому інтелектуальному рівні, використовуючи отримані раніше знання та вміння критичного мислення в якості інструмента пізнавальної діяльності. Досягнення учасниками групи певного консенсусу в обговоренні запропонованої проблеми також вимагає вдосконалення значимих для міжкультурної комунікативної компетентності інтелектуальних вмінь: протиставляти свою точку зору іншим, аргументувати її, шукати спільне в різних точках зору, погоджуватися з думкою більшості тощо. Такі вміння покращують міжособистісні стосунки під час комунікації, сприяють збереженню психологічної стійкості в групі.

Крім того, оскільки колаборативне навчання будується на основі принципу реалізації особистості в колективі, воно дозволяє майбутньому вчителю «розкритися», реалізувати себе та вдосконалити не лише свої професійно-методичні вміння, але й особистісні ставлення. Реалізуючи себе в колективі, студенти вчаться адекватно оцінювати себе й тих, хто знаходиться поряд з ними, вибудовувати стосунки з людьми, працювати над своїми недоліками.

Тому **метою** нашої статті є спроба розглянути можливості колаборативного навчання у формування міжкультурної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.

Наш досвід роботи у вищій школі показав, що для того, щоб оволодіти міжкультурною компетентністю майбутній вчитель повинен оволодіти як мінімум двома видами компетентностей – комунікативною та методичною. Слідом за О. М. Семеног, під *комунікативною компетентністю* ми розуміємо сукупність особистісних якостей, можливостей, мовленнєвих та позамовленнєвих знань та вмінь: вона забезпечує здатність мовця орієнтуватися в ситуаціях спілкування, обирати відповідну модель спілкування [5, с. 65].

В основі методичної компетентності лежать знання основ методики навчання іноземної мови та вміння використовувати її в своїй професійній діяльності. Оволодіння даною компетентністю, інтегрованою в умовах колаборативного навчання студентів, прискорює процес формування професійно значимих вмінь.

Колаборативне навчання студентів у мовній групі може бути організовано в різних формах в залежності від мети навчання. Наведемо приклади формування двох найбільш значущих для майбутнього вчителя іноземної мови складових міжкультурної компетентності (комунікативної та методичної) в різних формах на матеріалі теми «Schools in England».

Індивідуальна форма передбачає індивідуальну роботу зі студентами, яким було запропоновано стати «експертами» в межах даної теми й підготувати для інших учасників групи міні-лекцію на 15-20 хвилин. Для того, щоб «експерт» зміг стимулювати своїх одногрупників до спілкування, викладач допомагає йому з вибором основних положень міні-лекції, можливим використанням ілюстративного матеріалу, рекомендаціями необхідної літератури і найголовніше – з формуванням комунікативних завдань, які спонукають до спілкування, та методичних, які дають майбутньому вчителю можливість побачити перспективу використання даного матеріалу у процесі своєї професійної діяльності.

Формат викладу експертної міні-лекції студент обирає самостійно. Це може бути коротка доповідь, «заочне» відвідування різних типів шкіл, надання результатів інтерв'ювання учителів, які працюють в різних англійських школах тощо.

Можлива *комунікативна задача* експертної міні-лекції: *You are going to listen to the summary of three school-leavers' interviews about the schools they studied at. Identify pluses and minuses of studying in different types of schools in England.*

Можлива *методична задача*: *On the basis of the information presented, formulate the questions you may discuss with senior learners at school.*

Груповою формою є найдоречнішою, коли група отримує одне спільне завдання, яке вони можуть вирішити лише разом, спілкуючись один з одним, використовуючи свої знання, отримані з інших дисциплін та інших джерел.

Спіраючись на власний досвід тощо, матеріалом для подібної роботи може стати спеціально створений кейс або проблемна ситуація з теми, що вивчається.

Можлива *комунікативна задача*: *Read the article of a headmistress of a primary school in England, who is against some policies the current system of education in Britain pursues. Think and decide what you can advise the headmistress to make her job at school more enjoyable.*

Можлива *методична задача*: *Bearing in mind the information you've got, formulate the tasks for a role-play which make take between: two primary pupils, a pupil and a headmistress, a pupil and his/her parent etc.*

Диференційована груповою роботою має багато можливостей урахування різних інтересів та здатностей студентів й може проводитися з використанням різноманітних технологій – group investigation (групове дослідження), jigsaw (ажурна пилка), crossover group etc. Наприклад, завершуючи вивчення теми «Schools in England», цікавим буде проведення групового дослідження (group investigation), спрямованого на формування вмінь аналізу та синтезу всієї наявної інформації з теми, вміння проводити паралель, порівнювати дві системи освіти – англійську і українську.

Можлива комунікативна задача: *Draw a parallel between schooling in England and Ukraine in terms of:*

- *types of schools;*
- *official exams;*
- *the national curriculum.*

Можлива методична задача: *Adapt the information on these items suitable for intermediate learners.*

Практика показує, що інтегроване використання різних групових форм та технологій колаборативного навчання є ефективним, так як студенти отримують можливість не лише самостійно використовувати отримані знання в нових ситуаціях спілкування, але й можуть на їх основі самостійно планувати технології навчання своїх потенційних учнів. Надана майбутнім учителям самостійність в оволодінні комунікативною та методичною компетентностями міжкультурної компетентності сприяє розвитку креативності, нестандартності використання вивченого, випрацюванню «почерка» своєї професії.

Література:

1. Єлізарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Єлізарова. – СПб. : Каро, 2005. – 352 с.
2. Ніколаєва С. Ю. Типова програма навчальної дисципліни «Методика навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх навчальних закладах (Бакалаврат)» / С. Ю. Ніколаєва. – К. : Вид. центр КНЛУ – 2011. – 52 с.
3. Програма з англійської мови для університетів, інститутів (п'ятирічний курс навчання): проект – Вінниця : Нова книга. – 2001. – 245 с.
4. Полат Є. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Є. С. Полат, М. Ю. Бухаркіна. – 3 изд. – М. : Издательский центр «Академия», 2010. – 368 с.
5. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах пед. університету). дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / О. М. Семенов. – К., 2005 – 625 с.
6. Johnson D. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive and Individualistic Learning. – Boston : Allyn and Bacon, 1999. – 90 p.
7. Kagan S. Cooperative Learning: Reasons for Teachers, Inc. 1 co-op; 1994. – 600 p.

УДК 378. 147

Г. Б. Козловська,

Українська академія банківської справи НБУ, м. Суми

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ І ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті висвітлюється роль інноваційних технологій в процесі вивчення і викладання іноземної мови професійного спрямування. Інноваційні технології сприяють підвищенню мотивації до вивчення іноземної мови, ефективності та індивідуалізації процесу навчання, активної педагогічної взаємодії викладача і студентів, створюють оптимальні умови для творчого використання інформації в самостійній пізнавальній діяльності студентів, оскільки іншомовна професійна компетентність стає найважливішою якістю фахівця.

Ключові слова: інноваційні технології, іноземна мова, інформаційно-комунікаційні технології.

В статье освещается роль инновационных технологий в процессе изучения и преподавания иностранного языка профессиональной направленности. Инновационные технологии способствуют повышению мотивации к изучению иностранного языка, эффективности и индивидуализации процесса обучения, активному педагогическому взаимодействию преподавателя и студентов, создают оптимальные условия для творческого использования информации в самостоятельной познавательной деятельности студентов, поскольку иноязычная профессиональная компетентность становится важнейшим качеством специалиста, который более востребован на рынке труда.

Ключевые слова: информационные технологии, иностранный язык, информационно-коммуникационные технологии.

The article deals with the role of innovative technologies in learning and teaching foreign language for professional purposes. Innovative technologies contribute to the motivation to learn a foreign language, efficiency and personalization of the learning process, active pedagogical interaction of teachers and students, optimize conditions for the creative use of information in the individual cognitive activity of students because foreign language professional competence becomes the most important characteristic for a specialist who is in great demand on the labor market.

Keywords: innovative technologies, foreign language, information and communication technologies.

Серед чинників, які все більше впливають на розвиток системи формування професійних якостей фахівця в сучасних умовах, чільне місце посідає процес інформатизації системи освіти. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) все ширше використовуються як суспільний продукт, що забезпечує інтенсифікацію всіх сфер економіки, прискорення науково-технічного прогресу, розвиток педагогічної науки, демократизацію суспільства. З урахуванням цього постає необхідність детального розгляду питань інформатизації освіти та формування професійної компетенції педагогічних кадрів.

У науковій думці тема впровадження інноваційних технологій в освіту актуалізувалася порівняно недавно. Сьогодні існує значна кількість відповідних публікацій, в яких увага акцентується на використанні сучасних технологій у вивченні і викладанні іноземних мов [1; 4; 5; 7; 9; 10].

Метою даної статті є висвітлення ролі сучасних інноваційних технологій у вивченні і викладанні іноземної мови професійного спрямування в умовах глобалізації світу.

Інновації – сутність постіндустріального, інформаційного суспільства, постійні зміни якого проблематизують буття людини [5, с. 151]. Особливе значення цей феномен має для освітньої галузі України, в межах якої реалізуються програми підготовки як фахівців, так і громадян. Інноваційні методи навчання іноземних мов, які базуються на гуманістичному підході, спрямовані на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу, створюють передумови для ефективного поліпшення навчального процесу у вищих навчальних закладах [6, с. 111]. Інноваційна діяльність в освітній сфері є принципово важливою відповіддю на виклики сучасності, що детерміновані переходом суспільства до інноваційного типу розвитку і зумовлюють гнучкість системи освіти, її відкритість до нового (у різних сферах людського життя), реалізацію конкурентоспроможних освітніх національних і транснаціональних проектів. Імплементация освітніх інновацій є запорукою конкурентоспроможності національної освіти, її здатності формувати інноваційну людину.

У педагогічній літературі наявні різні підходи до визначення поняття «інновація». Науковці звертають увагу на розходження між нововведенням і зміною: зміна повинна містити в собі поліпшення відповідно до заздалегідь поставлених цілей. У педагогічних інноваціях завжди є відкрита самим учителем або запозичена нова ідея, тому новаторський досвід має бути осмислений у вигляді ідеї або концепції. В зв'язку з цим викладачеві необхідно опанувати науковою рефлексією, що дозволяє співвідносити ту чи іншу інноваційну систему з безліччю завдань конкретного дослідження.

Нововведення й інновації відображають зміст і організацію нового, інноваційний процес – це формування й розвиток змісту й організації нового. Інноваційні процеси необхідно свідомо проектувати, а потім упроваджувати їх у наявні структури досвіду, здійснюючи тим самим крок розвитку [5, с. 151]. Проблема модернізації освіти не може бути розв'язана, якщо робити ставку на окремих творчих, інноваційно-налаштованих людей. Необхідно налагодити процес управління формуванням і розвитком інноваційної культури педагогів, створити відповідний соціально-професійний та психологічний механізм. Інноваційна культура – це система цінностей, що відповідають інноваційному розвитку суспільства, держави, регіонів, галузей економіки, підприємств, установ, організацій і відображають індивідуально-психологічні якості, інші найважливіші соціальні цінності людини, котрі сприяють формуванню та розвитку інноваційно-активної особистості [4].

Швидке впровадження Інтернет-технологій створило всесвітню комунікаційну платформу, що відкрила шляхи для перегляду традиційних засобів здійснення освіти. Сучасний учитель має розуміти це і намагатися співіснувати з цими формами, а не конкурувати, включаючи такі способи набування знань. Він також має вміти використовувати ці нові форми роботи, щоб виконати надану йому суспільством роль провідника, котрий зможе впорядкувати і структурувати і чітку систему знання, що надходять до учнів з різних джерел [2, с. 83]. Така позиція вчителя збільшить його авторитет серед студентів й дасть йому можливість безупинно професійно зростати.

Комп'ютеризоване навчання на уроках іноземної мови реалізується на таких принципах, як:

- *індивідуалізація* (можливість персонально працювати з кожним учнем, враховуючи його здібності, рівень знань, умінь та навичок);

- *диференціація* (можна обирати та пропонувати студентам необхідні варіанти навчальних завдань, певної складності й кількості та у такій послідовності, що відповідає їхнім пізнавальним можливостям, рівню знань та умінь);

- *інтенсифікація* (наявні різні засоби презентації навчального матеріалу, його структурування з широким залученням інтерактивних видів і форм робіт) [8, с. 48].

Серед головних дидактичних функцій, що можуть бути реалізовані за допомогою комп'ютерних технологій треба зазначити такі:

- *пізнавальна* (наприклад, використовуючи комп'ютерні технології та Інтернет, можна отримати будь-яку необхідну інформацію та використовуючи навчальні програми на яких відображені текст, звук, зображення, відео – сприяє пізнавальній активності студентів);

- *розвиваюча* (робота студентів з навчальною програмою крім активації лексики сприяє розвитку таких необхідних пізнавальних процесів, як сприйняття, логічне мислення, пам'ять, увага);

- *тренувальна* (за допомогою комп'ютерних програм учні мають можливість самостійно у нетрадиційній формі тренувались та перевірити свій рівень знань та умінь та умінь з певної теми, визначити конкретні прогалини, доопрацювати їх та виконати запропоновані завдання ще кілька разів з метою покращення своїх результатів);

- *діагностична* (використовуючи комп'ютерні технології, вчитель має змогу швидко здійснити контроль та з'ясувати рівень засвоєння навчальної теми студентами);

- *комунікативна* (під час роботи студентів з навчальними програмами, ведучі діалог з комп'ютером студенти долають бар'єр боязливості; у студентів формується добре відношення до предмету, вони оволодівають значним базовим рівнем спілкування іноземною мовою) [8, с. 49].

Використання комп'ютеру у процесі вивчення англійської мови сприяє виконанню таких завдань:

- *зацікавлення іноземною мовою* (під час роботи з навчальною програмою діє методичний прийом «перенесення» студентів в іншомовну ситуацію, наближену до реального життя. Також у студентів виникає крім цього інтерес до роботи з комп'ютером, зокрема до різноманітних комп'ютерних програм);

- *унаочнення навчального матеріалу* (за допомогою навчальних програм можна поєднати чуттєві, слухові та зорові компоненти впливу на сприйняття тексту студентами);

- *розширення знань студентів з певної навчальної теми* (так, відповідні CD-диски надають безліч цікавої та корисної ілюстрованої інформації за темами, які у звичайних підручниках, як правило, недостатньо цікаво подані; студенти також мають можливість розширити свої знання за допомогою використання комп'ютерних технологій не тільки з предмету «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», а й отримати певні знання та досвід ситуацій, наближених до реальних);

- *перевірка та самоперевірка набутих знань та умінь* (працюючи з навчальними програмами студенти мають можливість перевіряти себе, дивлячись на результати уроку; також на заняттях з використанням комп'ютера дуже швидко проходять тестування, виконання контрольних вправ).

На сучасному етапі спостерігається така тенденція: зростання темпів старіння інформації в різних сферах людської діяльності, а також збільшення темпів інтеграційних процесів у багатьох галузях знань визначають необхідність формування готовності до набуття, відновлення і розширення знань, відповідно – суттєво змінюється характер самої педагогічної діяльності, що потребує змін у професійній компетенції педагога. Професійна компетентність – одна із системо-утворюючих якостей сучасного фахівця, до розуміння проблеми якої в умовах модернізації освітнього процесу інтерес значно підвищився. Зокрема набуває актуальності питання формування професійної компетенції майбутніх учителів засобами Інтернет-технологій у режимі on-line.

Для завдань, пов'язаних з навчанням, використовують два формати on-line зв'язку: webinar (або on-line семінар) webcast (веб-конференція). Розрізняються вони ступенем інтерактивності: у вебінарі, як і на звичайному семінарі, є можливість взаємодіяти з лектором – виконувати його завдання, відповідати на його питання і задавати свої. На веб-конференції більшу частину говорить спікер. Після завершення заходу залишається запис, який також можна використовувати в цілях навчання; фактично це готовий продукт.

Вебінар – це «віртуальний» семінар, організований за допомогою Інтернет-технологій. Він володіє всіма перевагами традиційного семінару, крім можливості «кулуарного» спілкування між відвідувачами, а також «живого» спілкування між ними і доповідачем [7]. Це, мабуть, єдині істотні недоліки вебінарів. Переваг значно більше: витрати на організацію вебінарів істотно нижчі; висока доступність для «відвідування» слухачами (не потрібно купувати квитки на транспорт); значна економія часу на організацію; зручність для «відвідувачів» (сприйняття інформації в звичній обстановці, без сторонніх шумів тощо); інтерактивна взаємодія між доповідачем і «відвідувачами», а також «відвідувачів» між собою.

Можливості мультимедійних навчальних програм з кожним роком розширюються, збагачуючи навчальне середовище яскравою і динамічною наочністю. В Інтернеті відбуваються педагогічні форуми, конференції, «круглі столи», дистанційні дискусії, здійснюється дистанційне навчання. Кожний учитель може створити власний сайт, скористатись готовими шаблонами і дистанційними консультаціями, що представлені у всесвітній мережі. Він має змогу розмістити на цьому сайті свої напрацювання: розробки креативних уроків і виховних заходів, дидактичні матеріали та ін. Обмін між учителями такими методичними розробками збагатить кожного, хто прагне до вдосконалення навчально-виховного процесу [2, с. 83]. Фахівець, якого сьогодні потребує навчальний заклад, має не лише вміти передавати інформацію, а й формувати в учнів уміння самостійно, безперервно навчатися, одержувати знання, вдосконалювати свою інтелектуальну культуру.

Використання комп'ютерних технологій при вивченні іноземної мови професійного спрямування відкриває доступ до нових джерел інформації, підвищує мотивацію студентів до отримання та обробки професійної інформації іноземною мовою, підвищує ефективність самостійної роботи, дає нові можливості для творчості, надбання та закріплення професійних навиків, дозволяють реалізувати якісно нові форми та методи навчання іноземної мови професійного спрямування. Говорячи про методичні переваги навчання іноземної мови професійного спрямування за допомогою мультимедійних слід зазначити, що цей метод має більший ступінь інтерактивного навчання, дає можливість обирати темп та рівень завдань, покращує швидкість засвоєння граматичних конструкцій та накопичення словникового запасу. До технічних переваг цього методу можна віднести можливість виконувати технічний переклад, використовувати програми перевірки граматики та орфографії, використання інтерактивних відео- та аудіороликів при навчанні усному мовленню. Маючи можливість демонструвати схеми, вертежі та рисунки за тематикою професійного навчання ми реалізуємо принцип наочності [1, с. 11–12].

Нам імпонує погляд О.В. Купчинської, яка вважає, що наш мозок схожий на комп'ютер, а ми – його користувачі [3, с. 34]. Щоб комп'ютер працював його треба ввімкнути. Так само потрібно «ввімкнути» й мозок студента. Коли навчання пасивне – мозок не вмикається. Зрештою, комп'ютер не може зберегти інформацію, якщо вона не оброблена і не «закріплена» за допомогою спеціальної команди. Аналогічно наш мозок повинен перевірити інформацію, узагальнити її, пояснити комусь, щоб зберегти її в банку пам'яті. До того ж, як відомо, численні факти добре запам'ятовують комп'ютери. Студенти ж повинні мати інші навички: думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї й концепції вже на основі цього вміти шукати потрібну інформацію, трактувати її і застосовувати в конкретних умовах. Цьому саме і сприяють інноваційні технології.

Серед чинників, які визначають готовність і здатність вищого навчального закладу ефективно використовувати досягнення ІКТ для розв'язання дидактичних завдань, є такі: наявність дидактико-методичної бази, яка включає дидактичні програмні засоби у комплекті з необхідними навчальними і методичними матеріалами та відпрацьовані прийоми їх ефективного використання в навчальному процесі; задовільний рівень інформаційної культури викладачів та студентів, їхнє знайомство з можливостями ІКТ і вміння використовувати ці можливості у своїй практичній роботі; гнучкість системи керування освітніми закладами, її готовність до змін у змісті навчання, здатність перебудовуватися, поширювати прогресивні організаційні форми і методи навчальної роботи.

Розвиток ІКТ дозволяє формувати новий метод навчання, оснований на аналізі інформаційних ресурсів. Учитель у процесі інноваційної діяльності інтегрує новітні педагогічні та ІКТ, активно використовує в навчально-виховному процесі засоби мультимедіа, набуває навичок програмування, створення комп'ютерних презентацій та інших нових інформаційних продуктів. Таким чином, інноваційна та інформаційна культура вчителя в умовах сучасного інформаційного суспільства тісно пов'язані, взаємно зумовлюють розвиток одна одної. Сучасні комп'ютерні технології застосовуються в усіх сферах діяльності людини. Все більше професійно спрямованих предметів викладаються з використанням комп'ютерних технологій. Саме тому треба приділяти як умога більше уваги використанню засобів нових інформаційних технологій у вивченні та викладанні іноземної мови професійного спрямування.

Отже, вивчення і викладання іноземних мов сьогодні неможливо без інноваційної складової. Інноваційні технології, які ми застосовуємо на уроках іноземної мови, сприяють підвищенню мотивації до її вивчення, ефективності та індивідуалізації процесу навчання, активної педагогічної взаємодії викладача і студентів, створюють оптимальні умови для творчого використання інформації в самостійній пізнавальній діяльності студентів, оскільки іншомовна професійна компетентність стає найважливішою якістю фахівця. Для досягнення максимального ефекту необхідно використання широкого спектру інноваційних технологій у процесі вивчення і викладання іноземної мови професійного спрямування.

Література:

1. Афанас'єва Л. В. Інноваційні підходи до вивчення іноземної мови професійного спрямування (впровадження мультимедійних технологій) / Л. В. Афанас'єва // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти: зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 11–13.
2. Коломієць А. Розвиток інформаційної культури педагога в процесі професійної інноваційної діяльності / А. Коломієць, Т. Коломієць // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Серія: Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 80–83.
3. Купчинська О. В. Інноваційні технології у вивченні і викладанні іноземних мов / О. В. Купчинська // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти: зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 32–5.
4. Носков В. И. Инновационные технологии в гуманитарном ВУЗе / В. И. Носков, А. В. Кальян, О. В. Мирошниченко и др. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=41&C=813
5. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ: [монографія] / Р. С. Гуревич, Г. Б. Гордійчук, Л. Л. Коношевський, О. Л. Коношевський, О. В. Шестопал; за ред. проф. Р. С. Гуревича. – Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2011. – 348 с.
6. Пассов Е. И. Концепция коммуникативного иноязычного образования / Е. И. Пассов, Л. В. Кибирева, Э. Колларова. – СПб. : Златоуст, 2007. – 200 с.
7. Пеньковский М. 10 советов по организации успешных вебинаров / М. Пеньковский [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ims2002.nwru/02-r4f12.html>
8. Ткачук-Грушицька Л. В. Інноваційні технології при викладанні іноземної мови / Л. В. Ткачук-Грушицька // Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти: зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – С. 47–50.
9. Kozlovskaya A. The role of a foreign language teacher in the multimedia environment / A. Kozlovskaya // Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Суми : ВВІП «Мрія», 2013. – С. 170–171.
10. Kozlovskaya A. Multimedia applications in the foreign language classroom / A. Kozlovskaya // Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Том 1. – Суми : ВВІП «Мрія», 2014. – С. 138–139.

О. Є. Кравець,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ АВТОРСЬКОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (КОМУНІКАТИВНА ФАЗА)

У статті розглянуто етап передачі навчальної інформації комунікатором (викладачем) та переведення її у поле засвоєння знань комунікантом (студентом) через канал передачі інформації (навчальний процес) із використанням розроблених на попередньому етапі засобів комунікації, що забезпечують формування готовності та здатності суб'єктів комунікації (як викладача, так і студента) мобілізувати набуті знання, вміння, досвід і способи діяльності та поведінки для ефективного розв'язання завдань, які виникають у процесі їх життєдіяльності.

Ключові слова: комунікатор, комунікант, навчальна інформація, проектувальна діяльність, викладач вищої школи.

В статье рассмотрен этап передачи учебной информации коммуникатором (преподавателем) и перевод ее в поле усвоения знаний коммуникантом (студентом) через канал передачи информации (учебный процесс) с использованием разработанных на предыдущем этапе средств коммуникации, обеспечивающих формирование готовности и способности субъектов коммуникации (как преподавателя, так и студента) мобилизовать полученные знания, умения, опыт и способы деятельности и поведения для эффективного решения задач, возникающих в процессе их жизнедеятельности.

Ключевые слова: коммуникатор, коммуникант, учебная информация, проектировочная деятельность, преподаватель высшей школы.

Based on theoretical analysis, historical and educational characteristics of the three conceptual spaces are provided: educational information, projecting activities, professional and pedagogical activity of higher school teachers; their relationship in the context of the problem is defined. On the basis of investigating the problem, in the course of professional and pedagogical activity of teachers at higher educational institutions, in accordance with current requirements of society technology of projecting educational information in the course of professional and pedagogical activity of higher school teachers is theoretically grounded and experimentally tested; its effectiveness is proved; the results of experimental work are analyzed; the prospects of further scientific research are defined.

Key words: information, educational information, project, projecting of educational information, professional and educational activities of higher school teachers.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти із застосуванням новітніх інформаційних технологій та постійним удосконаленням форм, методів і засобів навчання гостро постає питання пошуку потрібної інформації та її реалізації. З одного боку це пояснюється прагненням людини до самовдосконалення та розвитку завдяки здобуттю нових знань, з другого – приносить задоволення, формує досвід, адаптує до життя. У межах такого підходу створюються умови для забезпечення конкурентноспроможності майбутніх фахівців різних галузей на ринку праці, озброєння їх методологією творчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка окремих аспектів досліджуваної проблеми знайшла своє відображення у таких напрямках, як: розвиток професіоналізму викладачів вищої школи у вітчизняній та зарубіжній педагогіці (О. І. Гура, О. А. Дубасенюк, А. І. Кузьмінський, З. Н. Курлянд, С. В. Лісова, О. С. Падалка, А. А. Сбруєва та ін.); загальні питання теорії інформації (А. М. Колмогоров, Ю. І. Шемакін, Р. Хартлі, К. Шеннон та ін.); проблеми інформатизації освіти (С. О. Бешенков, В. С. Ледньов, О. М. Спірін та ін.); розробка змісту та методів проектування в освітніх системах (В. С. Безрукова, Д. Ш. Матрос, О. Є. Остапчук, Л. І. Романкова, Е. І. Сундукова та ін.). Однак на етапі активної модернізації вітчизняної системи освіти наявний рівень особистості та професійної адаптації викладачів вищої школи в інформаційному просторі не відповідає сучасним вимогам суспільства щодо використання педагогічної інформації в процесі розв'язання навчально-професійних завдань. Тому актуальним є дослідження теоретичних та практичних аспектів упровадження технології проектування навчальної інформації викладачем ВНЗ у процесі професійно-педагогічної діяльності, яка, з одного боку, є важливим шляхом організації навчальної інформації, а з іншого – забезпечує продуктивну взаємодію викладача та студентів у ході професійної підготовки, виступає важливим засобом становлення професіонала нової форми.

Процес взаємодії викладача зі студентами носить комплексний характер та поділяється на декілька етапів: докомунікативний, комунікативний, та посткомунікативний. На етапі *докомунікативної фази* відбувається формування цілей діяльності та визначення потреб щодо обміну інформацією, а також чітко окреслюються та конструюються способи інформаційної взаємодії.

Метою даної статті є представлення змістового наповнення шляхів реалізації інформаційної взаємодії (викладач-студенти) на заняттях з іноземної мови з використанням авторської технології проектування навчальної інформації (комунікативна фаза). *Комунікативна фаза*, або власне комунікація (безпосередня реалізація навчальних завдань), включає передачу та сприймання навчальної інформації та переведення її у поле засвоєння знань.

Організаційно-дидактичні заходи етапу докомунікативної взаємодії є підґрунтям для реалізації II етапу. Зазначений етап включає передачу навчальної інформації комунікатором (викладачем) та переведення її в поле засвоєння знань комунікантом (студентом) через канал передачі інформації (навчальний процес) із використанням розроблених на попередньому етапі засобів комунікації, що забезпечують формування готовності та здатності суб'єктів комунікації (як викладача, так і студента) мобілізувати набуті знання, вміння, досвід і способи діяльності та поведінки для ефективного розв'язання завдань, які виникають у процесі їх життєдіяльності.

Процесуальний характер зазначеної взаємодії потребує використання форм і методів навчального процесу, спрямованих на активізацію роботи студентів із навчальною інформацією в аудиторний та позааудиторний час.

Представимо загальний алгоритм впровадження форм пред'явлення інформації у навчальному процесі вищої школи з орієнтацією на викладання іноземної мови для студентів непрофільних факультетів (фізико-математичного, соціально-психологічного, історичного).

Однією із найважливіших проблем є напрацювання інструментарію практичної дидактики, що дає змогу викладачеві навчатися моделюванню педагогічного процесу і проектуванню результатів своєї діяльності. Викладач повинен уявляти собі, як весь процес вивчення навчальної дисципліни, так і окремі його ланки, починаючи від конкретної теми і закінчуючи

кожним заняттям. У кожній окремо взятій ланці представлення навчальної інформації має бути своя логіка щодо структури.

З дидактичною метою пропонуємо поділяти заняття на наступні типи: вивчення нового матеріалу, комплексне застосування, узагальнення й систематизацію знань, комбіноване заняття, контрольнo-облікове, заняття повторення нового матеріалу. Така класифікація сприяє усвідомленню й осмисленню блоку нової навчальної інформації та її закріпленню. Ці типи занять відображають основні етапи процесу навчання.

Конструкція ж занять, чи локальна технологія, – це система завдань для самостійної групової або колективної роботи і рівень взаємодії викладача та студентів. За таких умов «основна конструкція» – уявлення про основні форми організації навчального процесу – залишається незмінною, а постійно доповнюється певними «каркасами» з методів залежно від того, яку мету ставить перед собою педагог.

Відповідно, процес формування проєктувальної діяльності на основі навчальної інформації викладачем вищої школи потребує використання теоретичних і практичних методів щодо набуття та застосування на практиці знань, умінь і навичок і формування на їх основі фахових знань у студентів.

Методами проєктування навчальної інформації будемо називати способи послідовної взаємодії тих, хто навчається, і тих, хто навчає, спрямованої на організацію засвоєння змісту навчання.

Цілісний цикл фахової підготовки студентів ВНЗ забезпечується використанням способів стимулювання, розвитку, контролю знань з боку викладача та самоконтролю. Отже, за характером пізнавальної діяльності виділяємо чотири групи методів організації проєктувальної діяльності, що співвідносяться з чотирма етапами засвоєння навчальної інформації:

1. **Етап антиципації і первинного закріплення** (методи антиципації).
2. **Етап рецептивно-репродуктивний** (рецептивно-репродуктивні методи сприймання навчальної інформації).
3. **Етап репродуктивно-продуктивний** (рецептивно-продуктивні методи).
4. **Етап креативно-контрольний** (креативно-контрольні методи).

Розглянемо їх більш детально.

І. Етап антиципації і первинного закріплення навчальної інформації включає постановку цілей і завдань ціннісних орієнтацій і мотивів щодо формування інформаційно зорієнтованої компетентності майбутніх спеціалістів із предмета, що викладається. Цей етап розглядається нами як етап побудови «входження» студентів у новий блок навчальної інформації, їх включення до нового складного процесу професійної соціалізації, набуття нового статусу – ретранслятора набутих знань, а також формування психологічних новоутворень, які пов'язані з професійним становленням, що забезпечує перехід на досягнення особистісного рівня в майбутній професійній діяльності. На цьому етапі відбувається підготовка студентів до сприймання нової навчальної інформації та здійснюється її первинне закріплення. У перекладі з латинської антиципація (*anticipation*) означає передбачення подій, завчасне формування уяви про щось. Цей термін як спеціальну психологічну категорію ввів у науковий ужиток у 1880 році В. Вундот. Узагальнюючи різноманітні формулювання цього поняття, що знайшли широке відображення в роботах багатьох учених, можна стверджувати, що антиципація – це здатність передбачати, діяти і приймати ті чи інші рішення з певних питань у часі й просторі по відношенню до очікуваних подій і результатів інтелектуальної діяльності. Цей процес забезпечує відображення дійсності в мозку, в результаті чого словесно формулюється (завдяки внутрішньому мовленню) стан навколишнього середовища і значення тих чи інших впливів у момент безпосереднього сприймання. Іншими словами, за рахунок вірогідних зв'язків відбувається прогнозування, визначення (з тією чи іншою мірою точності) або передбачення майбутнього. Відповідно, методи навчання, що застосовуються на цьому етапі спрямовані на підготовку студентів до ознайомлення з новим навчальним матеріалом, створення мотивації для навчання. Основою цієї групи, у контексті досліджуваної проблеми, є методи психологічного впливу, серед яких:

– *залучення та утримання уваги аудиторії* – передбачає використання викладачем ряду психологічних ефектів. Для залучення уваги студентської аудиторії і виділення нової навчальної інформації нами використовувалися наступні *форми представлення інформації*: певна кольорова гама, звуки, засоби кодування інформації, такі як: опорні сигнали, малюнки, схеми, ключові слова за темою, шуми різного походження.

Етап антиципації і первинного закріплення матеріалу передбачає використання й *методу когнітивного дисонансу*. Його метою є стимулювання студентської аудиторії до використання розумових маніпуляцій з почутим чи побаченим. Якщо інформація викликає непогодження (дисонанс), то студент позбавляється від нього, змінюючи своє ставлення до джерела інформації або думки (поведінки) залежно від внутрішніх факторів. Важливими прийомами у ході реалізації зазначеного методу стали навчальні *ситуації самопізнання і самовираження* у формі спілкування з викладачами, одногрупниками, проблемно-дискусійні завдання, творчі лінгво-педагогічні презентації. *Ефект парадоксальності, подиву* значно сприяє первісному ознайомленню з навчальною інформацією.

На **II етапі – рецептивно-репродуктивному**, експериментальна робота щодо формування інформаційно зорієнтованої компетентності полягала в організації умов, спрямованих на подальший і більш глибокий саморозвиток студентів в оволодінні ними навчальною інформацією, формування звички диференціювати навчальний матеріал і на його основі репродукувати знання шляхом використання і розвитку різних видів мислення у процесі сприймання інформації. Методами технології проєктування навчальної інформації на цьому етапі стали: словесні, дедуктивні і репродуктивні методи. Серед *словесних методів навчання* виділяємо: *міні-лекції, евристичні бесіди, зустріч зі спеціалістом* тощо.

Використання міні-лекцій дало можливість викласти частину нового матеріалу у вигляді *короткої розповіді* та первинно закріпити його. Вказаний метод організації навчальної інформації дозволяє ввести професійно важливі поняття та категорії з навчального предмета до наукового обігу студентів, допомагає поставити проблемні запитання щодо розуміння теми. За допомогою створення умов *евристичної бесіди* в таких режимах як студенти – викладач, студенти – студенти виникли умови для вдалого «входження» останніх до специфічного світу педагогічної професії, що сприяє активізації їх пізнавальної діяльності, а викладачеві має змогу керувати і направляти колективну думку. *Міні-лекція з аналізом конкретних ситуацій* – це один із способів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, що за формою є дискусією, однак для обговорення виносяться не окремі питання, а конкретна проблемна ситуація, обговорення якої намагаються організувати. Формами представлення інформації у такому випадку стають: відео фрагменти, уривки творів, крилаті висловлювання, аудіо тексти, таблиці, графі тощо. Зазначений етап передбачає використання й *репродуктивних методів навчання* – застосування навчального матеріалу на основі певного прикладу або правила. У такому випадку діяльність студентів має алгоритмічний характер, тобто зводиться до виконання професійних завдань відповідно до інструкцій, правил в аналогічних до продемонстрованих ситуаціях. Репродуктивні методи відображають загальний рівень підготовки студентів до заняття і є необхідною базою їх подальшої успішної роботи. Формами представлення інформації в межах означеного методу стали опис картин, малюнків, пояснення правил, схем, переказ тексту, коментар до газетної статті тощо.

На III етапі – **репродуктивно-продуктивному**, ми ставили за мету спрямування студентів до подальшого засвоєння навчального матеріалу та самостійного представлення навчальної інформації. На цьому етапі основним способом підготовки студентів до професійної діяльності стало її моделювання у вигляді драматизації, ділової гри тощо. В умовах підготовки студента – майбутнього педагога до його педагогічної діяльності, наприклад, ми припускали, що моделювання його професійної діяльності має здійснюватися у відповідних педагогічних ситуаціях. Прикладом реалізації моделювання педагогічної ситуації стали підготовлені студентами-математиками елементи уроків з геометрії іноземною мовою. Кожному студенту групи пропонувалося в якості вчителя підготувати елемент уроку з певної теми. Така форма завдань сприяла не тільки репродукції вивченого, але була засобом формування проєктувальних здібностей студентів на основі навчальної інформації.

Метод використання локальних технологій використовувався нами як нестандартний метод навчання, що допомагає обговорити завдання, визначити ставлення (думку) партнера до того чи іншого питання, провести критичний аналіз роботи, сформулювати підсумок теми, що вивчається. Під час накопичення локальних технологій відбувається їх обговорення, усвідомлення сутності та перспективності використання у професійній діяльності, що дозволяє розподілити їх на загальні (можна використовувати у всіх навчальних предметах) та спеціальні (в окремих навчальних предметах). Прикладом використання зазначеного методу є технологія Едварда де Бона «Шість думаючих капелюхів» («6 Thinking Hats»), що направлена на розвиток критичного осмислення навчальної інформації майбутніми фахівцями, заохочення висловлення різних поглядів тощо. Критичне мислення – це здатність особистості долати в собі однозначно-догматичне сприймання світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків, користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого припущення. Це вміння людини адекватно визначати причини і передумови наявних в її житті проблем, готовність докласти зусиль для їх практичного (а не риторичного) подолання, адаптації до нових умов чи потреб суспільства. До навичок критичного мислення відносяться: інтерпретація (категоризація, розшифровка глумачення значень); аналіз (перевірка доказів, порівняння альтернатив, побудова висновків); пояснення (визначення результатів, обґрунтування альтернатив, побудова висновків); пояснення (визначення результатів, обґрунтування процедур, представлення аргументів); саморегуляція (самооцінка, самокорекція). Технологія розвитку критичного мислення складається з графічної організації матеріалу, діаграми причинно-наслідкових зв'язків, діаграми Венна, «інша сторона медалі», ВВФ (врахуйте всі факти), ПМЗ (Прагнення, Мета, Завдання), РН (Результати та Наслідки), НВП (Найбільш Важливий Пріоритет), АМВ (Альтернативи, Можливості, Вибори), ІТЗ (Інші Точки Зору).

Аналіз першоджерел сприяє формуванню вмінь організації самостійної роботи з фаховою літературою і викликає інтерес до проєктування навчальної інформації у студентів як майбутніх фахівців. Формами представлення інформації в роботі з першоджерелами виступають довідники, газетні статті, словники, автентичні тексти.

IV. Етап – креативно-контрольний передбачає побудову умов для ґрунтовного, глибокого і усвідомленого оволодіння навчальним предметом у вигляді сформованих на певному рівні знань, умінь і навичок, творчого ставлення студентів до набутих знань, які є досягненням своєрідних вершин творчого становлення і самоактуалізації у формуванні інформаційно-зорієнтованої компетентності. На цьому етапі майбутні фахівці повинні продемонструвати особистісні знання з технології проєктування навчальної інформації. Методи, що застосовуються на цьому етапі, можна систематизувати на основі прийомів (дій та операцій) отримання зворотного зв'язку в ході формування системи знань, умінь і навичок із фахової дисципліни в ході реалізації авторської технології: методи усного контролю; методи письмового контролю (метод тестового, графічного та машинного контролю); методи самоконтролю; методи творчої реалізації знань.

Практичне значення дослідження визначається тим, що апробовано технологію проєктування навчальної інформації; проведено аспекти дослідження професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу, яка може бути використана як засіб виявлення його конкурентоспроможності в умовах постійного оновлення інформаційного простору та покладена в основу моніторингу дослідження інформаційнозорієнтованої компетентності серед студентів. Представлені нами етапи забезпечують формування готовності та здатності суб'єктів комунікації (як викладача, так і студента) мобілізувати набуті знання, вміння, досвід і способи діяльності та поведінки для ефективного розв'язання завдань, які виникають у процесі їх життєдіяльності.

Література:

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Глосарій термінів з технології освіти. Париж. : ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – 1989. – 44 с. – Режим доступу : <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/map/terms/176> – 5.03. 2012 р. – Загол. з екрану.
3. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб модернізації освітніх систем на засадах євроінтеграційних процесів // Інформаційно-комунікаційні технології у сучасному освітньому просторі : зб. матеріалів Всеукр. науково-методичного семінару міжнар. участю, (Кременець, 1–2 грудня 2011 р.) / за заг. ред. Л. О. Данильчук, Т. В. Захарчук, І. Ф. Лизун. – Кременець : Вид-во КОГП ім. Тараса Шевченка, 2011. – 128 с.
4. Naveh-Benjamin M. Asymmetry Between Encoding and Retrieval Processes: Evidence from Divided Attention and Calibration Analysis / M. Naveh-Benjamin. – C. : Education, 2000. – 435 p.
5. Pivio A. Mental Representations: A Dual Coding Approach / A. Pivio. – New York : Oxford University Press, 1986. – 369 p.

УДК 811.161.2

Г. Т. Кузь,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НАВЧАЛЬНІ СЛОВНИКИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті зроблено огляд сучасних українських лінгводидактичних праць, проаналізовано наявні лексикографічні праці з погляду можливості їх використання у лінгводидактичному процесі, обґрунтована необхідність опрацювання окремих фразеографічних напрямів – фразеографії навчальної та лінгвокультурологічної. Автор зазначає, що опрацювання навчальних фразеологічних словників ставить перед лексикографом проблему виокремлення національно-культурного складника у фразеології, яка має вирішуватися у двох аспектах: як виокремити національно-марковані фразеологізми та як здійснювати їх семантизацію.

Ключові слова: фразеографія, лінгводидактика, лінгвокультурологічний коментар.

В статье сделан обзор современных украинских лингводидактических работ, проанализированы имеющиеся лексикографические работы с точки зрения возможности их использования в лингводидактическом процессе, обоснована необходимость разработки отдельных фразеологических направлений – фразеологии учебной и лингвокультурологической. Автор отмечает, что разработка учебных фразеологических словарей ставит перед лексикографом проблему выделения национально-культурного компонента в фразеологии, которая должна решаться в двух аспектах: как выделить национально-маркированные фразеологизмы и как осуществлять их семантизацию.

Ключевые слова: фразеология, лингводидактика, лингвокультурологический комментарий.

The article outlines modern Ukrainian linguodidactic works, analyses Ukrainian latest lexicographic works from the point of view of possibility to use them as teaching material. The necessity to work on separate phraseological trends: educational and linguocultural phraseography is substantiated.

The author states that working on learner phraseological dictionaries poses a problem for a lexicographer to single out national and cultural component in phraseology that should be solved in two ways: how to single out nationally marked phraseological units, and how to make their semantization.

Analysis of Russian and Polish phraseographers' works enabled us to present available in modern linguistics representations of country study potential of phraseology. But many dimensional, detailed definitions despite their linguodidactic and cultural and cognitive value cannot be used in learner dictionaries taking into consideration their addressee and the purpose of such dictionaries. Didactic aspect, in author's point of view, imposes such requirements to linguistic and cultural semantization of phraseologisms, simplicity in their definitions, brevity, reference to analogous definition in student's native language or comment of its exoticity, focus on modern language practices in commenting communicative potential.

While compiling phraseological dictionaries it is worth to take into account what is the target audience of the dictionary (age, major, native language of the user, social status), why the dictionary is needed for, how to find necessary information in the dictionary.

Key words: phraseography, linguodidactics, linguistic and cultural commentary.

За період незалежності в Україні активно формується окремий напрям прикладного мовознавства – лінгводидактика української мови як об'єкта вивчення для іноземців. Попри чималі здобутки у цій сфері українських та зарубіжних україністів, на сьогодні існує ще чимало невирішених проблем, зокрема і з підготовкою та виданням навчально-методичних та лексикографічних праць.

Огляд останніх українських лінгводидактичних видань показує помітні успіхи у напрямі підготовки підручників різного типу для різних аудиторій. Згадаємо тут хоча б декілька останніх видань: навчальні комплекси «Крок 1» та «Крок 2» колективу науковців Національного університету «Львівська політехніка» (2011; 2014), низку підручників («Українська мова для іноземців: модульний курс» (2012) О. Антонів та Л. Паучок, «Мій Львів» (2013), «Україна – Польща. Dialog kultur» (2014) О. Антонів, С. Романюк та О. Синчак), написаних фахівцями кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. І. Франка, підручники закордонних українців (Б. Зінкевич-Томанек та О. Баранівської «Język ukraiński dla początkujących» (2012), Г. Лесної «Украинский язык для стран СНГ» (2010), «Українська мова: посібник із розвитку мовлення» А. Архангельської, О. Левченко та В. Мокієнка (2012) та ін.).¹

Меншу увагу українські фахівці з лінгводидактики приділяли навчально-лексикографічним виданням, укладенню словників-довідників, а особливо лінгвокраїнознавчого спрямування.

Спілкування людей, які мають різне бачення світу, є надзвичайно складним та суперечливим. Ось чому країнознавча інформація набуває неабиякої ваги в міжкультурному спілкуванні, а отже і в процесі вивчення іноземної мови: можна стверджувати, що саме завдяки лінгвокраїнознавчій насиченості навчального процесу забезпечується психологічна готовність включення у різні сфери життєдіяльності, прискорюється практично-побутова акультурація та формування комунікативної компетенції.

Лінгвокраїнознавчий матеріал, окрім цього, є потужним важелем для створення і підтримки інтересу до вивчення іноземної мови. Використання такої інформації збагачує студентів відомостями країнознавчого характеру, активізує навчальну діяльність, сприяє розвитку інтересу до вивчення іноземної мови, розширює словник студента, знімає втому, напруженість, створює доброзичливу психологічну атмосферу.

У цьому зв'язку важливими є лінгвокраїнознавчі словники, які є симбіозом одномовних чи двомовних словників та енциклопедичних довідників. Це особливий різновид навчальної лексикографії, який має на меті роз'яснити особливості вживання, додаткове смислове навантаження, політичні чи інші конотації слів, словосполучень, фразеологізмів або назв, а також надати важливу фонову культурну інформацію. У такому словнику семантизують лексику та фразеологію, що відображає історію, спосіб життя, традиції та звичай народу, мову якого вивчають чужоземці. Адже відомо, що чужинці найчастіше мають труднощі з адекватним сприйняттям національно-специфічних образних засобів мови.

В українській лексикографії існують словники такого спрямування, призначені, щоправда, для носіїв мови: «100 найвідоміших образів української міфології» за редакцією О. Таланчук, «Знаки української етнокультури: Словник-довідник» В. Жайворонка, «Шкільний словник з українознавства» О. Потапенка та В. Кузьменка та «Україна в словах. Мовнокраїнознавчий словник-довідник», який підготували викладачі Волинського державного університету імені Лесі Українки тощо.

Окремо належить відзначити колективну роботу науковців кафедри прикладного мовознавства Львівського національного університету ім. І. Франка над «Лінгвокраїнознавчим словником власних назв української мови», шість зошитів якого вийшли друком у 2005-2007 рр., і включають лінгвокраїнознавчу інформацію про власні географічні назви, назви релігійних та державних свят, астрономічні назви, власні імена людей та ін.

Спеціально для чужоземців створено підручники країнознавчого і краєзнавчого характеру: Л. Антонів, О. Туркевич та ін. «Мій Львів» (2013); С. Дерба «Знайомство з Україною» (2012); І. Ключковська та ін. «Мандрівка Україною: навчальний посібник з української мови як іноземної (рівень B2)» (2012); Г. Швець «Знайомтеся: Київ» (2011).

Як бачимо, наявні лінгвокраїнознавчі дидактичні, лексикографічні та інші праці стосуються перш за все слів (символів, власних назв та ін.). Поза увагою укладачів, які займаються навчальною лексикографією, залишився вагомий пласт одиниць, що характеризуються культуро-репрезентативною функцією, – фразеологізми та паремії.

Метою нашої статті є представити наявні у сучасній лінгвістиці способи репрезентації лінгвокраїнознавчого потенціалу фразеології з навчальною метою та інтенсифікувати обговорення концепції нових навчальних лінгвокраїнознавчих фразеологічних словників – одномовних чи перекладних.

¹ Детальний аналіз здобутків української лінгводидактики див. Швець Г. Д. Становлення методики викладання української мови як іноземної / Г. Д. Швець // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39 (4). – С. 361–369.

Українська навчальна фразеографія, як і фразеографія країнознавча на сьогодні ще не виокремилася із загальної фразеографії, тобто окремий корпус навчальних фразеологічних словників ще не сформований, не існує лінгвокраїнознавчих фразеологічних словників. Традиційні українські фразеологічні словники, які використовуються і з навчальною метою, на жаль, не містять такого компонента, як лінгвокультурологічний коментар. Виняток становлять словникарські праці М. Номиса та І. Франка, а також декілька лексикографічних праць останнього десятиліття (наприклад, «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу» Т. Космеди, Т. Осіпової (2010); «Популярний коментований словник українських прислів'їв та приказок» В. Северенюка (2012)), у яких лінгвокультурологічна інформація різного роду присутня бодай фрагментарно. У цьому ряду варто згадати також «Фразеологічний словник української мови» В. Д. та Д. В. Ужченків (1998), призначений для учнів середньої школи, у якому, окрім тлумачення та граматичної і стилістичної характеристики, подані історико-etimологічні та культурно-етнічні коментарі.

І хоч автори довідника «Сучасна українська фразеографія» Ж. Краснобаєва-Чорна та А. Боровик у передмові зазначають, що усі фразеологічні словники містять екстралінгвальну інформацію [2, с. 6], адже, за В. Ужченком, вона може бути представлена відбором одиниць, окремими їх компонентами, усім фразеологічним словокомплексом, вказівкою на особливості вживання одиниці, способом розміщення у словнику, ілюстраціями, іномовними відповідниками тощо [8, с. 50], однак така інформація не завжди може бути «прочитана» іноземцями та її носіями мови – нефілологами, а з цього виникає потреба укладання окремих лінгвокраїнознавчих фразеологічних словників, які в тому числі можна було б використовувати з навчальною метою.

Суттєві досягнення в цьому напрямі має російська одномовна фразеографія. Маємо на увазі перш за все працю В. Феліциної та В. Мокієнка «Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь» (1990), а також найновіші видання: «Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий» за редакцією В. Телії (2006); «Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики» М. Алефіренка та Л. Золотих (2008); «Фразеологический объяснительный словарь русского языка» за редакцією А. Баранова і Д. Добровольського (2009) та ін. Названі праці дають можливість простежити динаміку наукового розуміння лінгвокраїнознавчої інформації та способів її опису в російській лексикографії.

Вагому частину російської фразеографії складають навчальні словники: дослідниця російської навчальної фразеографії О. Рогальова, автор дисертаційного дослідження «Современная учебная фразеография: теоретические проблемы и конструирование словарей» аналізує у своєму дослідженні словникові статті аж 37 навчальних словників російської фразеології, переважно призначених для школярів-носіїв мови [7, с. 5].

Значний досвід лінгвокраїнознавчого словникарства зафіксований у працях польських лексикографів. Зокрема, потребу лінгвокультурологічного коментування втілено, наприклад, у «нефразеологічних» працях Ю. Люкшина та В. Змажер «Polsko-rosyjski tezaurus konstant kulturowych» (2007) та В. Копалінського «Słownik mitów i tradycji kultury» (2011). Наявні в польській лексикографії фразеологічні словники переважно укладені за принципами тлумачних, проте містять також лінгвокраїнознавчі коментарі та коментарі стосовно вживання наведених фразеологізмів (напр., Stanisław Bąba, Gabriela Dziamka, Jarosław Liberek «Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego» (1997); «Słownik frazeologiczny PWN» (2011); «Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem» (2008)).

На необхідності і своєчасності лінгвокраїнознавчого опису фразеології у словниках наголошує О. Левченко у статті «Перекладна слов'янська фразеографія: теоретичні засади та практична реалізація». Зокрема, вона звертає увагу на вагоме значення лінгвокультурологічних коментарів для укладання перекладних фразеологічних словників, які можуть стати базою для подальших зіставних та перекладознавчих студій [4, с. 160].

З іншого боку, вважаємо, що варто наголосити і на зворотному взаємозв'язку: прикладним результатом зіставного опису значень фразеологічних одиниць є опрацювання контрастивних словників, які не лише дають повну картину семантичного обсягу фразеологізму, але й відображають національно-специфічні особливості семантики мовних одиниць двох порівнюваних мов. Саме порівняльні дослідження можуть стати одним із джерел виокремлення лінгвокраїнознавчої інформації, необхідної для вміщення у навчальних та інших словниках, адже усвідомлення і виокремлення її може відбуватися в тому числі і в процесі зіставного дослідження.

О. Левченко відзначає вагомий здобуток слов'янської фразеографії у ділянці опрацювання фразеологічних паралелей. І хоч українська частина у цьому доробку славістів-фразеологів представлена ще відносно скромно (детальніше про це у довіднику «Сучасна українська фразеографія»), українсько-слов'янські і не тільки фразеологічні паралелі, описані у словниках, дадуть можливість розв'язати не лише значну кількість перекладознавчих проблем, але й можуть стати основою лінгводидактичного опису української фразеології. Так, як свого часу лінгвокраїнознавство зародилося і отримало імпульс для розвитку в сегменті лінгводидактичних студій, на сучасному етапі зіставні дослідження, зокрема фразеології, можуть стати поштовхом до лексикографічного опису країнознавчої інформації.

Необхідність опрацювання навчальних фразеологічних словників ставить перед лексикографом проблему виокремлення національно-культурного складника у фразеології, яка має вирішуватися у двох аспектах: як виокремити національно-марковані фразеологізми та як здійснювати їх семантизацію.

Традиційно виокремлення лінгвокраїнознавчого пласту у фразеології базувалося на підставі широкого розуміння етнолінгвістичної природи фразеології, сформульованого у передмові до словника «Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь» В. Феліциної і В. Мокієнком. Вони зазначають, що фразеологізми становлять країнознавчу цінність (оскільки відображають національну культуру) у трьох аспектах, по-перше – нерозчленовано, усіма елементами, тобто ідіоматичними значеннями, по-друге – розчленовано, тобто лексичним складом, по-третє – своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описували звичаї, традиції, особливості побуту й культури [9, с. 7]. Відповідно до цих тез до лінгвокраїнознавчого опису найчастіше залучалися фразеологізми:

- що відображають народні звичаї, обряди, вірування, в тому числі й релігійні уявлення;
- пов'язані з фольклором та художньою літературою;
- фразеологічні одиниці з етикетною функцією;
- специфічні для певної мови фразеологізми з компонентами зоонімами, фітонімами, соматизмами та ін. (контрастивний аспект);
- із компонентами-назвами культурно значущих об'єктів: онімів, традиційних побутових предметів;
- фразеологізми із компонентами-символами та назвами загальнолюдських понять (життя – смерть, праця – лінощі, розум – дурість та ін.).

О. Коурова у доповіді на Міжнародному симпозіумі «Лексикографія і фразеографія в контексті славістики» (2011), окрім названих вище, звертає увагу на такий критерій як стійкість, яка реалізується або в регулярній відтворюваності, або

в колективній пам'яті, або в інтертекстуальному потенціалі [, 121]. Із частотністю використання фразем включення або невключення їх до навчальних лінгвокраїнознавчих фразеографічних праць пов'язує і В. Мокієнко [1, с. 15].

Виокремлені параметри добору лінгвокраїнознавчої фразеології дають можливість створювати базові тезауруси – фразеологічні мінімуми, які можуть стати основою подальшого опрацювання фразеології з навчальною метою. Треба наголосити, що потреба в таких мінімумах була відзначена ще наприкінці ХХ ст. Так, Л. Паламар, автор однієї з перших докторських дисертацій з лінгводидактики української мови як іноземної «Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості», поряд з іншими напрямками її розвитку відзначає необхідність створення лінгвокраїнознавчого та краєзнавчого мінімумів, необхідних для спілкування в комунікативних ситуаціях побутового та соціально-культурного характеру [6, с. 7].

Потребу різного типу фразеологічних навчальних словників відзначає В. Мокієнко у статті «Современная русская и славянская сопоставительная фразеология (синхрония и диахрония)»: «до цього часу ми не маємо фразеологічних словників-мінімумів для носіїв різних мов, для різного етапу навчання і різної професійної орієнтації... Ні в одній слов'янській країні (як, власне, і в усій Європі) не створено частотного фразеологічного словника, на основі якого і можна було би створювати мінімізацію навчального матеріалу» [5, с. 15].

Навчальний аспект вимагає застосування додаткових критеріїв відбору матеріалу для творення фразеологічного мінімуму, і врешті фразеографічного його опису, особливо якщо мова йде про навчання іноземців. Аналіз дидактичних напрацювань щодо виокремлення параметрів фразеологічних мінімумів, здійснений нами у статті «До проблеми формування фразеологічного мінімуму», дав можливість зробити висновок, що важливими для відбору фразеологічного мінімуму є такі критерії: лінгвокраїнознавча та комунікативна цінність, доступність, нормативність, пов'язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразеологічну одиницю стисло і знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові/екзотичність, орієнтація на сучасну дійсність. На різних рівнях вивчення мови ранжування за важливістю названих критеріїв буде різним [3, с. 128].

Проблема адекватного і вичерпного опису культурологічної інформації також активно опрацьовується сучасними лексикографами. З цього погляду важливою новаторською лексикографічною працею є «Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий» за редакцією В. Телі (2006), в якому вперше у світовій практиці культурологічний коментар представлений у форматі словникової статті. Значущою інновацією цього словника є також розмежування трьох зон культурологічного коментаря: етимологічної, країнознавчої та культурологічної. Третя зона коментаря містить інтерпретацію фразеологізму з точки зору його багатоманітних зв'язків із усіма відомими одиницями осмислення світу, описаними в лінгвокультурологічних дослідженнях (з архетипними опозиціями, міфологічними уявленнями, ритуалами, біблійними пластами культури, фольклорно-літературними джерелами, кодами культури, видами тропів, типами дискурсів, образними аналогами з інших мов тощо).

Лінгвокультурологічний коментар у фразеографічних працях має на меті виявити у фразеологізмах як мовних знаках репертуар втілених в їх змісті і формі культурних смислів, застосовуючи для цього ті засоби і способи, на основі яких стає можливою інтерпретація фразеологізмів в контексті культури. Проте такі багатомірні, деталізовані тлумачення, незважаючи на їх лінгводидактичну і культурно-пізнавальну цінність не можуть бути використані у навчальних словниках з огляду на специфіку їх адресата та мету таких словників. Дидактичний аспект диктує такі вимоги до лінгвокультурологічної семантизації фразеологізмів: доступність тлумачення, його стислість, відсилання до аналога в рідній мові або коментування його екзотичності, орієнтація на сучасні мовленнєві практики у коментуванні комунікативного потенціалу.

З огляду на вищезазначене, при укладанні навчальних фразеологічних словників варто брати до уваги, кому адресований словник (вік, спеціальність, рідна мова користувача, соціальна характеристика), для чого потрібен словник, як знайти у словнику потрібну інформацію.

Роль словників у осмисленні культури окремих народів і людства в цілому є неocenною. Незважаючи на те, що різні жанри довідників по-різному представляють культуру, залежно від завдань конкретного словника, націленості його на користувача, від критеріїв нормативності тощо, будь-який словник відображає культуру народу. Вимоги часу диктують необхідність розробки нових типів лінгвокультурологічних словників, першочерговим завданням яких є фіксація національно-культурної специфіки і пошук оптимального способу для цього.

Література:

1. Коурова О. Концепция лингвокультурной ценности / О. Коурова // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2011. – № 3(33) – С. 119–123.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна українська фразеографія: Довідник / Ж. Краснобаєва-Чорна, А. Боровик. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 93 с.
3. Кузь Г. До проблеми формування фразеологічного мінімуму / Галина Кузь // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2013. – Вип. 8. – С. 122–129.
4. Левченко О. Перекладна слов'янська фразеографія: теоретичні засади та практична реалізація / О. Левченко // Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. – К., 2013. – С. 159–164.
5. Мокієнко В. Современная русская и славянская сопоставительная фразеология (синхрония и диахрония) / В. М. Мокієнко // Przegląd Rusycystyczny. – Katowice, 2008. – С. 9–26.
6. Паламар Л. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореф. дис....д-ра пед. наук / Л. Паламар. – Київ, 1997. – 45 с.
7. Рогалева Е. Современная учебная фразеография: проблемы и конструирование словарей: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / Е. Рогалева. – Великий Новгород, 2014. – 42 с.
8. Ужченко В.Д. Фразеологічні словники як зібрання фонової інформації / В.Д. Ужченко // Лінгвістика. – 2006. – № 4. – С. 47–56.
9. Фелицина В. Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь / В. П. Фелицына, В. М. Мокієнко; под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова. – Москва, 1990. – 240 с.

О. В. Лось,
Національний технологічний університет, м. Чернігів

КОМПЕТЕНЦІЇ ТЬЮТОРА В СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються функції тьютора в системі дистанційного навчання. Визначаються основні компетенції, необхідні для дистанційного багаторівневого супроводу студента ВНЗ. Наголошується на необхідності спеціалізованої мовної підготовки тьютора у дистанційному навчанні іноземної мови.

Ключові слова: дистанційне навчання, тьютор, компетенція, супровід, ефективна взаємодія, організація навчального процесу.

В статье рассматриваются функции тьютора в системе дистанционного обучения. Определяются основные компетенции, необходимые для дистанционного многоуровневого сопровождения студента ВУЗа. Автор акцентирует внимание на важности специализированной языковой подготовки тьютора в дистанционном обучении иностранному языку.

Ключевые слова: дистанционное обучение, тьютор, компетенция, сопровождение, эффективное взаимодействие, организация учебного процесса.

The article deals with tutor's functions in distance learning. The basic competencies necessary for distance students' support are defined. The author analyzes a specific role of tutor in the distance learning and defines tutor as a person responsible for managing and facilitating the learning process and providing organizational, technical and psychological support, covering diverse sides of student life. Tutor reveals as a moderator, a guide, a person who accumulates learning resource. Tutor simplifies the transfer of knowledge and helps students in the process of individual learning and application of acquired skills. This fact determines the following specific competencies of tutor. The organizational competency requires the personal tutor experience in online learning, flexibility in learning, ability to identify targets for students, feel their potential and organize their learning process. Psychological competency is based on tutor's ability to create a confident environment for students, to detect problems and to solve them, to encourage communication and to exchange the ideas, to show a positive attitude and to create effective interaction between the students. Technical competency embraces knowledge of the operating system and distance learning platform in use. Professional competency is necessary to evaluate the whole learning progress, to moderate useful web resources and to use them as triggers in e-tasks while creating a feedback to students. Online communication competency covers a full range of specific skills in the virtual environment. Tutor personality competency includes a high motivation and the ability to adapt to new educational context, new methods and new roles. All these competencies are crucial for effective multilevel support in distance learning.

Keywords: distance learning, tutor, competency, support, effective interaction, learning process management.

Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в країнах Західної Європи на початку 80-х років уможливив впровадження дистанційної освіти. У сфері освіти ІКТ почали розглядатися як універсальний інструмент, що здатен вирішити усі проблеми, й до тепер, Інтернет і онлайн технології не є винятком цього спрощеного уявлення про систему дистанційного навчання, яка може обійтися без посередництва людини. Поступово з'ясувалося, що в схемі дистанційного навчання неабиякого значення набуває роль тьютора, умовно кажучи посередника між студентом та викладачем-розробником дистанційного курсу. Дослідженнями соціально-педагогічних, організаційних та кадрових аспектів дистанційного навчання займалося багато таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Л. Бендова, Ю. Деражне, П. Закотнова, Н. Мараховська, Т. Кошманова, В. Глікман, Дж. Селмон. На наш погляд, на етапі впровадження дистанційної освіти у ВНЗ України слід приділити особливу увагу саме організації процесу навчання, ефективність якого залежить від специфічних компетенцій тьютора. У нашій статті ми робимо спробу проаналізувати роль та функції тьютора в системі дистанційної освіти та визначити компетенції, необхідні для продуктивної організації онлайн навчання.

Поняття «тьютор» є доволі широко вживаним терміном і має різні значення, як то «наставник, помічник, модератор, репетитор або посередник». Глумачний словник «Oxford Wordpower Dictionary» пропонує наступне визначення терміну «тьютор»: 1. приватний вчитель, який вчить одну особу або дуже малу групу людей; 2. вчитель, відповідальний за невелику групу осіб, що навчаються в школі, коледжі або університеті. Відповідно до Словника сучасної освіти «Dictionnaire actuel de l'éducation» Р. Лежандра, «тьютор – це куратор, гід, інструктор, який навчає одного студента або невелику групу студентів одночасно; виконує функції студентського радника» [6, с. 1378]. Отже, безпосередньою функцією тьютора є консультативна функція у питаннях навчання або допомога у вирішенні особистих питань. Ж. Барньє (Barnier Georges) використовує термін «тьютор» для позначення кваліфікованої людини, яка не тільки консулює, а й підтримує того, хто навчається. Крім того, тьютор іноді постає репетитором, тобто суб'єктом, який надає додаткові індивідуальні освітні послуги учням, що мають труднощі у навчанні [3, с. 127].

Дослідниця В. Глікман (Glikman Viviane) наголошує, що тьютор має дещо спільне з викладачем. Це людина, яка знаходиться в аудиторії й здійснює персоналізовану навчальну функцію, тобто передає знання студенту індивідуально або працює в невеликій групі студентів. В сучасних світових інформаційно-комунікаційних реаліях вираз «онлайн тьютор» означає будь-кого, хто займається технічною підтримкою студентів та сприяє їх ефективному дистанційному навчанню. Тому в дистанційному навчанні тьютор здебільшого виступає «посередником» між навчальним закладом і розробниками навчальних дистанційних курсів з одного боку, та студентами з іншого [7, с. 223]. Сама взаємодія зі студентством може відбуватися індивідуально або колективно. В системі очного навчання саме викладач виконує функцію передавача знань, тоді як в дистанційному навчанні педагогічне посередництво забезпечується особами, які кваліфікуються як тьютори. У більшості випадків ці тьютори є також викладачами, й іноді трапляється, що вони виконують тьюторську функцію одночасно із своєю основною діяльністю – викладацькою. Дуже часто такі перекваліфіковані у тьюторів викладачі отримують додаткову освіту відповідно до своїх нових функцій. Отже, підсумовуючи вищесказане, виокремимо основні збіжності й визначимо тьютора як особу, яка відповідає за полегшення процесу навчання й надає підтримку, що охоплює різноманітні спектри студентського життя. Тьютор постає супровідником, гідом, людиною, що акумулює навчальний ресурс. Він повинен водночас спрощувати процес передачі знань і допомагати студенту в процесі індивідуального навчання і застосування набутих знань. На цьому етапі ми можемо виділити чотири основні функції тьютора, а саме: підтримуючу, супроводжуючу, кураторську і ресурсну. До поля діяльності тьюторів можна також додати наступні функції:

– інформування студентів щодо вибору відповідних навчальних курсів;

- методологічна допомога, що стосується методів і розвитку метапізнавального процесу;
- дидактична допомога, здебільшого центрована на змісті обраного курсу;
- психологічна підтримка, що охоплює мотиваційний аспект;
- соціальна й особистісна допомога з метою задоволення практичних та матеріальних потреб студента;
- організаційна допомога, що стосується полегшення доступу до адміністративного ресурсу, як то налаштування робочих графіків, вільний доступ до навчального ресурсу, тощо;
- технічна допомога з налаштування та сумісності програмного забезпечення;
- спеціалізована допомога у випадку специфічних потреб студента;
- допомога у налаштуванні колективної роботи.

Виходячи з цього, роботу тьютора можна розподілити на координаційну діяльність, безпосередній супровід та технічну підтримку. Координаційна діяльність охоплює соціальну функцію тьютора та його здатність встановлювати й налагоджувати контакт зі студентами, надавати їм психологічну підтримку, створювати сприятливе навчальне середовище для групової взаємодії. Безпосередній супровід залучає знання тьютора з фаху та методологічну допомогу, а саме поради студентам стосовно того, як треба навчитися вчитися: методи організації роботи, індивідуальний супровід студента або супровід в групі, аналіз досягнень. Технічна підтримка пов'язана з дистанційним налаштуванням програмного забезпечення й добірці відповідних засобів комунікації. П. Закотнова наголошує на організаторській, інформаційній, комунікативній та розвиваючій функціях тьютора. Перша стосується організації навчальної діяльності студентів. Друга функція полягає в наданні студентам певного обсягу теоретичного матеріалу з тематики курсу та контролю над його засвоєнням. Його комунікативна функція вибудовується під час спілкування зі студентами. Остання ж спрямована на активізацію пізнавальної діяльності студентів та на сприяння їх особистому розвитку [1, с. 55–56].

Н. Хатков та Ю. Павличенко акцентують увагу на тому, що тьютор – фахівець, на якого покладена дистанційна організація навчального процесу. Він не обов'язково має бути викладачем, бо на перший план у його роботі виходять організаційні, консультаційні (щодо використання програм, вирішення позазаттатних ситуацій) і контролюючі (перевірка користувачів під час проведення контрольних та екзаменаційних робіт) функції [2]. Отже, функція тьютора здебільшого модеруюча. На думку дослідниці Б. Дені (Brigitte Denis), тьютору слід обмежитися спілкуванням з студентами, організацією навчання (веденні журналів обліку, оцінюванні, обговоренні або доведенні до відома студента критеріїв оцінювання, визначенні показників, що свідчать про рівень успішності) [5, с. 116–118]. Так, роль тьютора зводиться до двох основних функцій: організації роботи студента та посередництва.

В багатьох системах дистанційного навчання розробкою курсів, підготовкою планів та друкованих матеріалів до курсу займаються фахівці, тобто викладачі. Вони не залучаються до організації дистанційної роботи зі студентами. Тьютори також володіють певними знаннями з фаху, але присвячують вагомому частину робочого часу спілкуванню зі студентами. Має місце певне зміщення професійних компетенцій. Так, Дж. Селмон (Salmon Gilly) наголошує на тому, що більшість компетенцій, якими мав би володіти тьютор, набуваються «шляхом тренувань і практики». На думку дослідниці, тьютору не обов'язково мати багаторічний досвід і виняткові кваліфікації, але тільки той рівень знань, що є необхідним для курсу, на якому вони працюють. Основною компетенцією для організації дистанційного навчання дослідниця вбачає наявність «емоційного інтелекту», що складається з мотивації та інтуїції, бо саме емоційний аспект є рушійною силою будь-якої комунікації або відносин між людьми [8, с. 53–55]. Погоджуючись з думкою попередніх науковців, зазначимо лише, що тьюторський супровід має здійснюватися не тільки на організаційному та технічному рівні, але фаховому. Тому важливим фактором у взаємодії тьютора зі студентом стають знання тьютора зі спеціальності, так би мовити, зсередини. Особливо вагомим це зауваження буде у дистанційному навчанні іноземної мови, де без ґрунтовного знання мовного контенту тьютором не може йтися ні про організацію самостійної, ні індивідуальної роботи студента. На підтвердження цього наведемо приклад опитування серед студентів університету м. Руан, користувачів дистанційної платформи WebCT щодо ефективності взаємодії тьюторів, викладачів та студентів [4]. З 112 опитуваних студентів 41 % студентів не контактували з тьютором, 37 % мало контактували, 19 % досить часто й 3 % відповіли «дуже часто». Інакше кажучи, 78 % студентів не зверталися або рідко зверталися по допомогу до тьютора. Більшість опитуваних зізналися, що у вирішенні складних питань поклалися на обговорення, що читали на форумах. До того ж спілкування з тьютором щодо наповнення курсу виявилось мало ефективним, так як здебільшого тьютори не були фахівцями у визначеній галузі, тоді як постійного контакту з питань зі спеціальності потребували біля 55 % студентів. Вони зазначили, що їм бракувало усного спілкування, очних зустрічей, індивідуальної допомоги зі спеціальності, а також чітких відповідей на конкретні питання, у той час як діалог з тьютором обмежувався відсиланнями на певні електронні ресурси. Отже, як демонструє наведений приклад, однією з умов якісного дистанційного супроводу має бути спеціалізована підготовка тьютора з курсу, за яким він закріплений. У дистанційному навчанні іноземної мови окрім організаційних та технічних компетенцій необхідною стає спеціалізація з мови, яка викладається або якою укладено дистанційний курс. Тьютор повинен виправляти письмові роботи студентів, імперативно надавати свій коментар, мати змогу відповісти на питання лінгвістичного характеру щодо контенту в запропонованих завданнях, слідкувати за розвитком навчального процесу окремого студента або групи, призначаючи, наприклад, телефонні або онлайн зустрічі з метою провокування усного висловлювання іноземною мовою. Саме тому в деяких університетах Франції з огляду на специфіку дистанційного викладання іноземної мови, група для тьюторського супроводу не перевищує 5–6 студентів.

Дослідивши різні аспекти діяльності тьютора в дистанційному навчанні, визначимо основні компетенції, що дозволять здійснювати ефективний багаторівневий супровід студента впродовж навчання:

1. Організаційні компетенції. Відпочатково для тьютора бажаними є власний досвід онлайн навчання, гнучкість у підходах до різних типів навчання; вміння визначати цілі для інших; бачити потенціал онлайн навчання окремого студента або окремої групи; здатність провокувати розвиток здібностей студентів, діяти як каталізатор, вміти аналізувати і синтезувати, піддавати сумніву власні дії, управляти зворотною дією, вміти змусити працювати або стати активним діячем того, хто пасивно поводить себе у навчанні.

2. Психолого-педагогічні компетенції. Важливими в даній сфері стають уміння створити атмосферу довіри; визначати, коли контролювати групи, а коли не контролювати, виявляти щире зацікавлення у житті студента, захопити його до спілкування та обміну думками, позитивно ставитись до студента як особистості, створити ефективну взаємодію між студентами в групі (взаємодія в парах, організація синхронних та асинхронних обмінів).

3. Технічні компетенції. До цих компетенцій першочергово належать знання діючого програмного забезпечення та дистанційної платформи; швидкість читання з екрану, мобільність та постійний доступ до інтернету; здатність оцінювати

базові структури онлайн конференцій і потенціал веб- та інтернет навчання; вміння користуватися певними характеристиками програмного забезпечення, розрахованих на тьюторів, наприклад, здійснювати контроль, архівування, встановлювати контакт; вміння користуватися певними функціями програмного забезпечення, щоб відстежувати дії студентів як користувачів платформи, а саме історію повідомлень, моніторинг часу користування, підсумок роботи; створювати зв'язки з іншими навчальними функціями програми, додавати онлайн ресурси, не заважаючи роботі учасників; уміти налаштовувати і проводити онлайн конференції та інші онлайн заходи, створювати навчальне середовище, вміти користуватися альтернативними програмним забезпеченням та платформами.

4. Фахові компетенції. На нашу думку, освітній кваліфікаційний рівень підготовки тьютора з фаху має бути на рівні бакалавра. На зазначеному рівні він матиме достатні знання і досвід, з якими зможе поділитися, а також долучити власний внесок; вільно орієнтуватиметься серед корисних онлайн ресурсів необхідної тематики. Тьютор повинен вміти започаткувати обговорення, ставити питання, які привертатимуть увагу студентів, знати, коли слід втрутитись в роботу, а коли залишатись на відстані, оцінювати роботу студентів, рівнозначно враховуючи внесок кожного, перевіряти розуміння й нерозуміння пройденого матеріалу, оцінювати в цілому навчальний прогрес. Модерування корисних вебресурсів дозволить використовувати їх як тригери в онлайн завданнях, творчо продукувати зворотній зв'язок у учасників.

5. Компетенції ведення онлайн комунікації. Реалії сучасного буття в мережі вимагають специфічних навичок і вмінь, як то бути ввічливим і толерантним під час письмової онлайн комунікації, вміти складати чіткі, короткі онлайн повідомлення; створювати «присутність» і «видимість» у віртуальному середовищі; вміти вести усну онлайн комунікацію, реагувати відповідним чином на повідомлення, бути коректно «видимим» онлайн, отримувати й управляти очікуваннями студентів; вміти взаємодіяти шляхом змісту повідомлень, припиняти контакт між кількома користувачами, вирізняти причини, проблеми онлайн, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

6. Особистісні компетенції тьютора включають впевненість і мотивацію, вміння бачити особистість в кожному студенті, здатність адаптуватися до нового навчального контексту, нових методів, нової аудиторії і нових ролей; демонструвати зацікавленість в комунікації зі студентами, позитивне ставлення, ентузіазм і завзятість; знати, як створити і підтримувати результативне і послідовне онлайн навчання.

Отже, дослідивши основні функції тьютора в дистанційному навчанні, ми окреслили шість груп компетенцій (організаційні, психолого-педагогічні, технічні, фахові, компетенції ведення онлайн комунікації та особистісні компетенції), необхідні для ефективної діяльності тьютора у здійсненні багаторівневого супроводу студента або групи студентів в умовах дистанційного навчання. Однією з умов якісного дистанційного супроводу має бути спеціалізована підготовка тьютора з курсу, за яким він закріплений.

Література:

1. Закотнова П. В. Подготовка преподавателей вуза к деятельности в системе дистанционного обучения : дис.... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Закотнова Полина Владимировна. – Омск, 2004. – 211с.
2. Руководство для подготовки обучающего и контролирующего комплекса компьютерных методических разработок при организации самостоятельной работы студентов: Учебное пособие / Д. Г. Осетров, Н. Д. Хатьков, Л. И. Шангина, Ю. А. Павличенко. – Томск, 2009. – 37 с.
3. Barnier G. Le tutorat dans l'enseignement et la formation / Georges Barnier. – Paris : l'Harmattan, Savoir et Formation, 2001. – 287 p.
4. Béziat J. Formateur en ligne : vers un modèle d'action / Jacques Béziat // Distances et Médiation des Savoirs. – Centre national d'enseignement à distance, 2012. – № 1. – [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://dms.revues.org/116?lang=en>.
5. Denis B. A conceptual framework to design and support self-directed learning in a blended learning programme / Brigitte Denis // Journal of Educational Media. Special Issue. Blended Learning: blending the issues and concerns of staff and students. – Vol. 28. – № 2–3, October 2003. – P. 115–127.
6. Dictionnaire actuel de l'éducation / Renald Legendre. – Montréal : Guérin Éditeur, Éditions ESKA, 1993. – 1500 p.
7. Glikman V. Des cours par correspondance au E-learning / Vivienne Glikman. – Paris : Presse Universitaire, 2002. – 304 p.
8. Salmon G. E-Moderating : The Key To Teaching And Learning Online / Gilly Salmon. – New York : Routledge, 2011. – 273 p.

УДК 81'33:007:316.77

Л. Л. Макарук,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

МУЛЬТИМОДАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ У ЦИФРОВОМУ СТОЛІТТІ

У статті розглянуто низку понять: мультимодальна грамотність, візуальна грамотність, медіаграмотність та ін. Проаналізовано їх специфіку з урахуванням пріоритетних тенденцій розвитку соціуму. Зосереджено увагу на тому, що в ХХІ ст. відбулася переорієнтація традиційних парадигм як результат, виникла закономірна потреба у переосмисленні усталених дефініцій. Обґрунтовано поняття мультимодальна грамотність та візуальна грамотність з огляду на лінгвістичні вектори розвитку сучасного соціуму. Звернуто увагу на потребу уніфікації термінів і їх дефініцій.

Ключові слова: мультимодальна грамотність, візуальна грамотність, медіа грамотність, невербальні компоненти комунікації.

В статье рассмотрен ряд понятий: мультимодальная грамотность, визуальная грамотность, медиаграмотность и др. Проанализирована специфика этих понятий с учетом приоритетных тенденций развития социума. Обращено внимание на то, что в ХХІ в. произошла переориентация традиционных парадигм как результат, возникла закономерная необходимость пересмотреть установленные дефиниции. Охарактеризованы понятия мультимодальная грамотность и визуальная грамотность принимая во внимание лингвистические векторы развития современного социума. Освещена необходимость унификации терминов и их дефиниций.

Ключевые слова: мультимодальная грамотность, визуальная грамотность, медиаграмотность, невербальные компоненты коммуникации.

This article deals with the concepts of multimodal literacy, visual literacy, and media literacy. The distinctive features of these specific concepts have been analyzed in the light of the developmental patterns which can be observed in modern society. A great deal of attention has been focused on the fact that traditional paradigms are in the process of being reoriented in the

21st century. As a result of this evolution, it is necessary to reconsider some definitions which we may have assumed to be fixed permanently. The terms themselves are in need of being standardized, as well as the definitions associated with them. At a broader level, the concepts of multimodal and visual literacy have been characterized in terms of the approaches which are proving to be appropriate for present-day linguistic study.

Key words: *multimodal literacy, visual literacy, media literacy, non-verbal means of communication.*

Сучасне англомовне комунікативне середовище не перестає дивувати реципієнтів неординарністю викладу матеріалу, поліфонічністю семіотичних ресурсів, розмаїттям прикладних програм, які відповідають інтересам і потребам найвибагливіших співрозмовників. Природне бажання людини постійно перебувати в курсі актуальних подій, отримувати інформацію з перших вуст, мати можливість висловлювати власний погляд, зумовлює закономірну потребу в пошуку оптимального інформаційного ресурсу, здатного задовольнити її комунікативні потреби.

Постановка проблеми. Гіперактивний розвиток інформаційних технологій сприяв удосконаленню традиційних форм і появи інноваційних способів спілкування, значному розширенню спектра семіотичних ресурсів, які використовують під час комунікативних актів. Як наслідок, цілком новий статус отримали писемні невербальні засоби, які стали об'єктом і предметом аналізу низки вітчизняних та зарубіжних розвідок. Одна із проблем, яка на фоні інших виглядає зовсім незвично, стосується мультимодальної та візуальної грамотності, яка, своєю чергою, полягає в опануванні навичками читання і письма в цифровому столітті.

Водночас гостро постає питання про доцільність створення, укладання й вивчення мультимодальної граматики, оволодіння якою дасть змогу кожному індивіду пришвидшити та полегшити процеси інформаційного обміну. Більше того, опанування базових знань уможливить ідентифікацію інформаційних об'єктів першочергової та другорядної важливості, сприятиме зосередженню уваги на найважливіших графічних засобах, які сприятимуть декодуванню семантики та виявленню ключової ідеї відповідного блоку, що становить певний інтерес для реципієнта.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема, порушена в статті не традиційна, і вочевидь порівняно нова у вітчизняному мовознавстві, це підтверджує небагато робіт, на які натрапляємо в різних джерелах [10; 11]. Незначний і спектр розвідок, присвячений цій тематиці в зарубіжній лінгвістиці. Найбільше уваги цій проблемі приділено у працях Barnes B. S. [1], Dondis A. Dondis [2], Jewitt C. [3], Kress G. [4; 5] Leborg C. [6] та Walsh M. [10]. Серед ключових робіт, на які можна впевнено спиратися, аналізуючи окремі аспекти візуальної грамотності, такі: «*A Primer to Visual Literacy*» [2], «*Literacy in the New Media Age*» [4], «*Reading Images: the Grammar of Visual Design*» [5], «*Visual Grammar*» [6] та ін. Названі студії, що стосуються означеної проблематики, не вичерпують усіх проблем, які виникають під час аналізу мультимодальних текстів, що й зумовлює **актуальність** обраного вектора дослідження.

Мета статті полягає в проведенні аналізу поняття *грамотність* та низки нових, дотичних, що з'явилися внаслідок розширення спектра семіотичних ресурсів, які використовують під час комунікативних актів.

Завдання роботи – розмежувати терміни *грамотність*, *візуальна грамотність*, *мультимодальна грамотність*, *медіаграмотність*; обґрунтувати доцільність їх уживання; виявити диференційні ознаки; з'ясувати специфіку, ураховуючи лінгвістичні парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження й обґрунтуванням отриманих результатів. «*The more you know, the more you see*» [7] – саме таку назву має розділ одного з поліаспектних доробків у царині візуальної комунікації «*Visual Communication: Images with Messages*» [7] професора Каліфорнійського університету Paul Martin Lester. Таку номінацію можна вважати своєрідним постулатом, який, з одного боку, спонукає до самовдосконалення, з іншого – уводить в оману, і знову ж таки, змушує задуматися над рівнем знань, їх обсягом.

На думку одразу спадає й інший крилатий вислів, який належить Сократові: *I know that I know nothing*. Упродовж життя в людини неодноразово виникає така думка: чим більше вона пізнає та осягає, тим складніше їй у конкретних ситуаціях стверджувати, що її рівень компетенції надзвичайно високий і це допомагає уникнути труднощів під час розв'язання проблем, які потребують застосування певних умінь та навичок. Наведені вище влучні вислови можна вважати своєрідними твердженнями, які стимулюють людину здобувати нові знання.

Незважаючи на те, що лексичні одиниці, за допомогою яких вони сформовані, видаються на перший погляд надто типовими, однак, якщо задуматися над їх змістом, вони мають неабиякий семантичний потенціал. Paul Martin Lester [7] використовує це твердження не випадково, адже в епоху інформаційної революції семантично значущим можна вважати всі засоби, починаючи від графічної репрезентанти літери й закінчуючи зображенням, яке може бути частиною слова, самим словом чи виконувати функцію доповнення до тексту.

У середині минулого століття вважали, що проблема оволодіння базовими навичками письма й читання вичерпана. Вочевидь завжди актуальне і відкрите питання, що стосується вдосконалення цілком відомих форм та методів навчання, які ґрунтуються на ключових методиках під формування рівня грамотності особистості. У суспільстві побутує думка, що базові навички читання і письма, отримані в школі, дають змогу стверджувати, що людина грамотна.

Недотримання окремих принципів орфографії, наявність певних огріхів у відповідному рукописі чи під час читання не дають жодних підстав вважати людину неосвіченою. Уміння та бажання розвивати й удосконалювати в подальшому отримані знання залежать винятково від індивіда й часто визначаються його інтелектуальними здібностями. І з такою думкою варто погодитися. Однак одразу виникає запитання: чи достатньо сьогодні цих базових знань, щоб належним чином зуміти сприйняти отриману інформацію, передовсім зрозуміти її зміст й зреагувати на неї.

Поза сумнівом залишається і те, що на запитання наступного змісту «Що Ви розумієте під навичками читання й письма?», пересічні індивіди здебільшого були б одноставними під час відповіді: читання передбачає оволодіння алфавітом, умінням правильно поєднувати відповідні літери, які утворюють склади, що формують відповідні слова, висловлювання, речення; що ж до письма, то це вміння графічно репрезентувати літери на папері, які також утворюють певні слова та висловлювання.

Припускаємо також, що незначний відсоток опитаних, напевно, задумався над тим, що читання та письмо, у їх традиційному вимірі й трактуванні в окремих моментах можуть бути дещо застарілими. Адже далеко не всім близьке твердження, що зображення чи інші графічні компоненти потрібно вміти читати та відповідним чином зображати їх, і цьому потрібно теж вчитися, як і традиційному письму та читанню, оскільки комунікативне середовище перенасичене візуальними компонентами, що й викликає закономірну потребу в переосмисленні поняття *грамотність*.

Усе очевиднішим стає і те, що грамотна людина повинна вміти читати й писати (створювати) текст не лише мономодальний текст, а передовсім – мультимодальний. Мономодальний текст містить складники, які належать до однієї семіотичної системи, мультимодальний поєднує в собі одиниці кількох знакових систем одночасно. У зарубіжних джерелах

задекларовано відносно нову проблему, яка, поза сумнівом, згодом здобуде статусу традиційної, – це грамотність ХХІ ст. Вочевидь саме інформаційна революція спровокувала потребу в її аналізі. Зазначимо також, що питання грамотності має стосунок не лише до практичних курсів вивчення англійської мов – і як рідної, і як іноземної – чи таких дисциплін, як педагогіка, теорія і методика викладання – це також і новітня лінгвістична проблема, що потребує аналізу.

Сучасне трактування грамотності полягає не лише в традиційних навичок письма та читання а й передбачає наявність додаткових (запам'ятовування, розуміння, використання отриманих знань у конкретних ситуаціях, уміння аналізувати, оцінювати і створювати щось). Унаслідок інформаційної революції переважності індивідів мимоволі модифікувалися.

Чільне місце в житті багатьох посіли гаджети, які змусили комунікантів опанувати нові техніки й методики роботи та оволодіти цілком інноваційними й раніше невідомими інформаційними продуктами. Традиційні паперові періодичні видання і книжки замінили електронні. На зміну поштовим листам прийшли імейли, замість друкарських машинок сьогодні використовують комп'ютери, тощо. Наслідком означених причин сучасних трансформацій можна вважати розширення спектра базових компетенцій, потрібних для повсякденного спілкування.

Як результат, у зарубіжних розвідках натрапляємо на нові терміни, значення яких значно ширші, ніж традиційна одиниця, як-от: *візуальна грамотність (visual literacy)*, *медіаграмотність (media literacy)*, *мультимодальна грамотність (multimodal literacy)*, *графічна грамотність (graphic literacy)*, *онлайн грамотність (online literacy)*, *інформаційна грамотність (information literacy)*, *цифрова грамотність (digital literacy)*, *грамотність у медіаепоху (literacy in the new media age)*.

З-поміж досить широкого спектра термінологічних одиниць, на нашу думку, особливої уваги заслуговують лише три: *мультимодальна грамотність*, *візуальна грамотність*, *медіаграмотність*. Поняття *мультимодальна грамотність* на відміну від низки інших, споріднених із ним, – узагальнене. Стосовно інших воно універсальне й може бути навіть взаємозамінним. Термін *мультимодальна грамотність* можна вважати й макропоняттям, яке складається з кількох мікропонять (*друкована грамотність*, *візуальна грамотність*, *інформаційна грамотність*, *медіаграмотність*, *графічна грамотність*, *онлайн грамотність*). В одній із розвідок [8] у межах мультимодальної грамотності виокремлюють *друковану грамотність*, *візуальну грамотність*, *інформаційну грамотність*, *медіаграмотність* й *графічну грамотність*.

Навички друкованої грамотності уможливають читання книжок, газет, знаків, карток, розкладів, етикеток. Візуальна грамотність має безпосередній стосунок до зображень, фотографій, ілюстрацій, постерів, розміру шрифту, комбінацій кольору, картин, діаграм, графіків. Інформаційну грамотність пов'язують з Інтернетом, електронними листами, відео-конференціями, спілкуванням у соціальних мережах, із блогами, чатами, форумами. Медіаграмотність ототожнюють з анімаціями, звуковими ефектами, фільмами, техніками творення фільмів, оголошеннями і музикою. Графічна грамотність сприяє декодуванню символів, ікон (іконічних знаків), діаграм, креслень, вимірювальних пристроїв, графіків, карт.

Такий поділ дещо нечіткий, адже сьогодні щоб уважати себе грамотним потрібно також уміти читати і створювати візуальні об'єкти. В Інтернет-середовищі містяться ілюстративні компоненти, тому не зрозуміло, чому до інформаційної грамотності не належать постери, діаграми, графіки. Більше того, у блогах, чатах й на форумах функціонують графічні ілюстративні компоненти, які одночасно є візуальними. Теж саме стосується і графічної грамотності. Символи, як відомо, можуть бути створені й за допомогою зображень; карти, наприклад, наочно ілюструють місце розташування певних об'єктів; та ін. Очевидно, графічні компоненти можуть бути водночас й візуальними.

На основі запропонованої вище класифікації Julie Smith-Armstrong [9] пропонує вирізняти друковану грамотність (графічні новели, романи, комікси, газети, знаки, картки, розклади, етикетки), візуальну грамотність (зображення, фотографії, ілюстрації, плакати, розмір шрифту, кольорові комбінації, картини, графіки, графічні новели (романи), комікси), онлайн грамотність (Інтернет-зображення, імейли, веб-конференції, соціальні мережі, скайп, ігри, подкасти, You tube) та медіаграмотність (анімації, музика, звук та звукові ефекти, відео, фільми, оголошення).

Однак такий поділ не виправданий і до певної міри суперечливий, оскільки наведені терміни споріднені між собою. Так, на нашу думку, *медіаграмотність* охоплює друковану грамотність, інформаційну грамотність, візуальну грамотність, графічну грамотність, онлайн грамотність, цифрову грамотність. Медіаграмотність – поняття досить широке. Уважаємо за потрібне зазначити: медіаграмотність передбачає володіння комплексом полівекторних умінь і навичок, володіння якими дає змогу дозволяє зрозуміти запропоновану різноманітну інформацію, що потрапляє до реципієнта будь-якими каналами. Ідеться про телебачення, відео, газети (паперові та електронні), і про інші прикладні програми, які є посередниками між продуцентом та реципієнтом і уможливають інформаційний обмін. Тому така диференціація має певні недоліки.

Більше того, функціонування кількох термінів (*друкована грамотність*, *інформаційна грамотність*, *візуальна грамотність*, *графічна грамотність*, *цифрова грамотність*) можна замінити однією одиницею, а саме: *медіаграмотність*. Не менш важливий аспект – візуальна грамотність, адже сучасний медійний простір містить значну частину візуальних складників, використання яких не випадкове, а тому їх розуміння потребує відповідних умінь і навичок. І в цьому разі візуальна грамотність безпосередньо належить до ширшого поняття – *медіаграмотність*.

Варто зазначити, що використання широкого спектра термінів на позначення одного й того самого поняття чи явища «засмілює» метамову конкретної галузі знань. Логічно та правомірно було б виокремити одну одиницю і послуговуватися нею. Цілком погоджуємося з підходом G. Kress, T. Van Leeuwen [5], які у своїх розвідках використовують термін *мультимодальна грамотність*. Зважаючи на те, що сучасне спілкування – і усне, і писемне – здебільшого гібридне, оскільки, крім словесних, складається і з несловесних (зображення, схеми, таблиці) одиниць. Саме ця одиниця найкраще відображає сутність і специфічні ознаки комунікації та є універсальним терміном, який удадо поєднує всі означені типи грамотності.

З-поміж досить широкого спектра термінологічних одиниць, на нашу думку, особливої уваги заслуговують такі: *мультимодальна грамотність* та *візуальна грамотність*. У рамках візуальної грамотності основна увага зосереджена на зображеннях та інших нелітерних компонентах. Мультимодальна грамотність – поняття ширше та універсальне, оскільки охоплює володіння усіма уміньми й навичками, що дозволяють читати й створювати (писати) інформаційні блоки, які містять різні складники.

Barnes B. Susan зазначає, що «візуальна грамотність – необхідна умова візуальної комунікації; візуальна грамотність робить людей стійкішими до маніпуляцій» [1, р. 3]. G. Kress вважає, що «співіснування інших засобів (окрім мовних – авт.) піднімає проблему, яка стосується їх функцій. Виникає питання щодо того, чи невербальні знаки повторюють функцію мовних одиниць; чи вони є допоміжними стосовно вербальних; чи вони виконують повноцінну роль, і, якщо так, то таку ж роль яку виконують писемні знаки, чи іншу? У випадку якщо вони відіграють іншу роль, то це залежить від їхньої будови, складників чи від їхніх можливостей?» [4, р. 35].

Окрім цих питань виникає й низка інших, відповіді на які можна виявити шляхом аналізу окремих мультимодальних текстів. Серед них – проблема, що стосується використання невербальних засобів в окремих інформаційних блоках, які

покликані передовсім вразити людей. Однак іноді такі способи маніпуляції перетворюються на безглузде поєднання вербальних і невербальних форм, які радше заплутують читача, ніж сприяють розумінню, запам'ятовуванню й, відповідно подальшій реакції.

Поза сумнівом залишається й той факт, що графічні тренди сьогодні популярні. Проте, якщо читач недосвідчений та з будь-яких інших причин не може виявити справжнє значення й встановити логічний взаємозв'язок вербальних складників та невербальних засобів, останні перетворюються на перешкоду та ускладнюють процес сприйняття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Упродовж тривалого часу грамотність пов'язували лише з умінням читати й писати. Цифрове століття спростувало таке твердження і змусило всіх цивілізованих індивідів отримувати додаткові знання та навички й застосовувати їх під час кодування та декодування інформації. Вочевидь продукування інформації – процес складний і тривалий; іноді ж, навпаки, не дає можливості продуценту ні на мить зволікати й змушує якомога швидше ознайомити цільову аудиторію з матеріалом, створеним за лічені хвилини.

Проблема мультимодальної та візуальної грамотності зацікавила учених ще в середині минулого століття, особливого апогею вона набула сьогодні, коли англomовне комунікативне середовище перетворилося на універсальний ресурс, що легко вміщує широкий спектр різноформатних інформаційних джерел, у яких співіснують вербальні та невербальні складники. Ідентифікація їхнього значення залежить від комунікативних компетенцій, які необхідні кожній людині у ХХІ ст.

Перспективними видаються подальші розвідки в царині мультимодальності, спрямовані на диференціацію понять та уніфікацію термінів, що формують метамову мультимодальної лінгвістики. Не менш вагомими та цікавими будуть також й дослідження, покликані виявити статус та роль невербальних компонентів комунікації, що функціонують у сучасному англomовному комунікативному просторі.

Література:

1. Barnes B. Susan. An Introduction to Visual Communication: From Cave to Second Life / Susan B. Barnes. – N. Y. : Peter Lang Publishing Inc., 2011. – 273 p.
2. Dondis A. Dondis. A Primer to Visual Literacy / Dondis A. Dondis. – Cambridge & London : The MIT press, 1998. – 194 p.
3. Jewitt C. Multimodality, «Reading», and «Writing» for the XXI Century / C. Jewitt // Discourse: Studies in the Cultural Politics and Education. – 2005. – Vol. 26, No 3, September. – P. 315–331.
4. Kress G. Literacy in the New Media Age / G. Kress. – London & N. Y. : Routledge, 2003. – 208 p.
5. Kress G. Reading Images: The Grammar of Visual Design / G. Kress, T. van Leeuwen. – 2nd ed. – London : Routledge, 2006. – 312 p.
6. Leborg C. Visual Grammar / Christian Leborg. – N. Y. : Princeton Architectural Press, 2004. – 95 p.
7. Lester P. Visual Communication: Images with Messages / P. Lester. – Canada : Wadsworth Cengage Learning, 2006. – 450 p.
8. Multimodal Literacy : Presentation [Electronic resource]. – Silverton PS Catalyst Team, 2008.
9. Smith-Armstrong J. Summary of Readings about Multimodal Literacy [Electronic resource] / Julie Smith-Armstrong. – 2010. – Access mode : <https://tplmillparkheights.wikispaces.com/file/detail/Summary+of+readings+about+Multimodal+Literacy.docx>
10. Walsh M. Reading Visual and Multimodal Texts: How is «Reading» Different? [Electronic resource] / M. Walsh // Australian Journal of Language and Literacy. – 2006. – Vol. 29, No 1. – P. 24–37.
11. Квитка О. Л. Лингвистические методы в анализе явлений современного визуального языка / О. Л. Квитка // Вісник Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв. Сер. «Мистецтвознавство. Архитектура». – 2011. – № 4. – С. 17–21.
12. Масімова Л. Г. Візуальна грамотність у системі медіаосвіти / Л. Г. Масімова // Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 26 (65), № 3. – С. 172–176.

УДК 811.111:37.02

Л. Ф. Могольницька,

Житомирський державний технологічний університет, м. Житомир

АНГЛОМОВНІ ТЕКСТИ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті розглянуто англomовні публіцистичні тексти кінематографічної тематики (ТКТ) як елемент лінгвокультурологічного підходу до навчання іноземних мов. Виявлено лексичні одиниці на позначення попереджень щодо художнього фільму, що описують основні цінності американського суспільства кінця 20 – початку 21 століття. Встановлено «важливі теми» («big issues»), яким приділяється особлива увага в американському кінематографі кінця 20 – початку 21 століття.

Ключові слова: лінгвокультурологічний підхід, тексти кінематографічної тематики, «важливі теми», культурні цінності.

В статье рассмотрены англоязычные публицистические тексты кинематографической тематики (ТКТ) как элемент лингвокультурологического подхода к обучению иностранным языкам. Выявлены лексические единицы для обозначения предупреждений относительно художественного фильма, описывающих основные ценности американского общества конца 20 – начала 21 века. Установлены «важные темы» («big issues»), которым уделяется особое внимание в американском кинематографе конца 20 – начала 21 века.

Ключевые слова: лингвокультурологический подход, тексты кинематографической тематики, «важные темы», культурные ценности.

The article considers English publicistic cinematography texts (CT) as a part of culture oriented approach to teaching foreign languages, namely linguistic and cultural. Linguistic and cultural approach presupposes a fairly deep knowledge of a foreign language to study manifestations of culture in that language. This approach to teaching language makes it possible to interpret the language as a component of culture, a means of its reflection, formation and storage. Meaning of words of different languages reflects and transmits lifestyle and way of thinking of a particular society. They are valuable clues to understanding the culture. Taking into account Anna Wierzbicka's theory and exactly that «keywords» can discover a set of cultural values and attitudes, we made an attempt to identify «key words» in CT and establish a set of concepts behind these linguistic means of their implementation, which are basic for American films of the late 20th – early 21st century. CT semantics represents knowledge of feature films, which were Oscar nominees for the best picture in 1998 – 2002. A feature film is considered to be a carrier of particular people's mentality and its national character. It clearly expresses the outlook of people, their moral, social, aesthetic and other ideals. Knowledge of the films is detected by means of language. On the

basis of linguistic data we reproduce fragments of reality, reflected in feature films. Studying CT comments on the feature film category we established a set of «important issues» («big issues»), which film censorship pays special attention to. Revealed lexical units denoting film warnings indicate the problems urgent for American society at the end of the 20th – beginning of the 21st centuries: free sex, culture, language, violence, drugs.

Keywords: linguistic and cultural approach, cinematography texts, «big issues», cultural values.

Методика викладання іноземних мов базується на тезі про те, що мови повинні вивчатися в нерозривній єдності зі світом і культурою народів, що говорять цими мовами [16]. Для повноцінного спілкування іноземною мовою необхідним є не тільки вміння володіти мовним матеріалом, але й знання культури та звичаїв певної спільноти людей. У процесі навчання іноземної мови формуються загальні компетенції, які складаються з: – декларативних знань, що включають знання світу, соціокультурні знання та міжкультурне усвідомлення; соціокультурна компетенція передбачає засвоєння студентами знань соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей та морально-етичних норм свого та інших народів, а також формування умінь їх використовувати у практичній діяльності; – практичних та міжкультурних умінь і навичок, таких як соціальні вміння, навички повсякденного життя тощо [17].

Проблема інтеграції компонентів культури у навчання іноземної мови давно привертає до себе увагу вчених. У сучасній лінгводидактиці існує ряд культуроорієнтованих підходів (лінгвокраїнознавчий, соціокультурний етнографічний, лінгвокультурологічний та міжкультурний) до навчання іноземних мов, що сприяють активізації знань про культурні особливості країн і народів, мова яких вивчається.

У даній статті ми розглянемо сучасні англомовні тексти кінематографічної тематики (ТКТ) як елемент одного з культуроорієнтованих підходів до навчання іноземних мов, а саме лінгвокультурологічного (Н. Д. Арутюнова, В. В. Красних, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, В. Н. Телія та ін.). Лінгвокультурологічний підхід передбачає досить глибокі знання іноземної мови для дослідження проявів культури народу в цій мові. Цей підхід при навчанні мови дає можливість інтерпретувати мову як компонент культури, засіб її відображення, формування і зберігання. Значення слів різних мов відображають і передають спосіб життя і мислення, характерний для певного суспільства. Вони являють собою цінні ключі до розуміння культури [1, с. 267]. Керуючись теорією А. Вежбицької і саме тим, що «ключові слова» можуть привести у серцевину цілого комплексу культурних цінностей та установок, зроблено спробу виявити «ключові слова» у ТКТ і встановити набір цінностей та проблем, які стоять за цими засобами мовної реалізації, що є базовими для американських художніх фільмів кінця 20 – початку 21 століття.

Художній фільм є носієм, виразником менталітету конкретного народу, його національного характеру. У ньому чітко виражений світогляд народу, моральні, соціальні, естетичні й інші ідеали. Художнє кіно чітко реагує на зміни цінностей у суспільстві [2, с. 65], відображає інтереси глядача та виступає індикатором уподобань масової свідомості [4, с. 24]. Знання про художні фільми містяться в семантиці ТКП, що аналізують такі кінофільми, та виявляються за допомогою мовних засобів. На основі мовних даних ми відтворюємо фрагменти дійсності, відображеної у художніх фільмах, у тому вигляді, як вона сприймається різними кіномитцями: сценаристами, режисерами, акторами, критиками. Адже означення у мові отримують не все, що існує навколо нас, а тільки відображений у нашій свідомості світ [3, с. 5; 10, с. 101]. У процесі комунікації митці представляють не цілий фрагмент світу, а тільки ті складові, що, на їх думку, є найбільш значущими і найповніше характеризують фрагмент дійсності [5, с. 111].

ТКТ присвячені аналізу художніх фільмів, визнаних кращими Американською академією кіномистецтва в 1998 – 2002 роках. Для того, щоб бути включеним до списку найкращих, кінофільм має відповідати таким вимогам: мати історичну значущість, критичне визнання, нагороди, популярність, що визначається прибутком від касового збору, прокату, продажу відеокaset, продажу кінофільму різним телеканалам [13]. За даними сайтів [14; 15; 18 та ін.] найпопулярнішими фільмами, що були названі на здобуття премії Оскар у номінації «Краща картина» у 1998 – 2002 роках, виявилися:

1998 р. – «Титанік» («Titanic»), «Секрети Лос-Анджелесу» («L.A. Confidential» (LAC)), «Розумник Віл Хантінг» («Good Will Hunting» (GWH));

1999 р. – «Закоханій Шекспір» («Shakespeare in Love» (SIL)), «Спасіння рядового Раяна» («Saving Private Ryan» (SPR)), «Життя прекрасне» («Life is Beautiful» (LIB));

2000 р. – «Краса по-американськи» («American Beauty» (AB)), «Шосте відчуття» («The Sixth Sense» (TSS)), «Своя людина» («The Insider»);

2001 р. – «Гладиатор» («Gladiator»), «Ерін Брокович» («Erin Brockovich» (EB)), «Трафік» («Traffic»);

2002 р. – «Ігри розуму» («A Beautiful Mind» (BM)), «Володар перснів» («The Lord of the Rings» (LOTR)), «Мулен Руж» («Moulin Rouge» (MR)).

Культура вимагає від своїх представників називати й означати те, що є в її розумінні корисним, практичним і важливим. Мова фіксує в знаковій формі арте- і ментофакти матеріальної, духовної культури людини, в цілому відображає ціннісні орієнтації соціума, систему його моральних, етичних і естетичних переваг, ілюструє особливості менталітету конкретної спільноти. Мова постає своєрідною унікальною картиною світу, яка відрізняється від інших мов конкретним способом репрезентації та витлумачення дійсності.

Дослідивши коментарі в ТКП, що супроводжують визначення категорії художнього фільму, ми встановили «важливі теми» («big issues» [6, с. 74]), яким приділяється особлива увага з боку кіноцензури. Американська кіноасоціація розробила систему рейтингових оцінок кінофільмів, що дозволяє визначити прийнятність певного фільму для різних вікових категорій глядачів. Така система оцінювання набула обов'язкового статусу в кіноіндустрії. Сучасна система рейтингових оцінок включає такі: Rated G – фільм для всіх вікових категорій, PG – означає, що кінофільм містить матеріал, не рекомендований для дітей, і тому вони можуть дивитися фільм тільки в супроводі батьків, PG-13 – перегляд фільму дітям до тринадцяти років заборонено, R – дітям до сімнадцяти років дозволяється дивитися фільм тільки в супроводі дорослих, NC-17 – діти до сімнадцяти років до перегляду не допускаються. Ту чи іншу оцінку кінофільм отримує залежно від наявності в ньому брутальних слів, сцен жорстокості, сексуальних сцен [9].

Ця система оцінювання знаходить відображення в ТКТ, де рейтингова оцінка подається окремим блоком, виділеним графічно курсивним чи напівжирним шрифтом і збільшеним пробілом. Досліджувані нами кінофільми отримали оцінки двох видів – PG-13 (BM, TSS, LOTR, MR, LIB, Titanic) та R (AB, EB, LAC, SIL, GWH, SPR, Gladiator, The Insider, Traffic): USA, 1999. *Rated R. 121 minutes (AB: 11)*. Крім зазначення категорії фільму, у тексті містяться пояснення, за що фільм отримав ту чи іншу оцінку: «A Beautiful Mind» is *rated PG-13 (Parents strongly cautioned). It has some upsetting scenes and mild sexual content* (BM: NYT 21.12.01). ERIN BROCKOVICH (131 minutes, at area theaters) is *rated R for body display and*

profanity (EB: WP 17.3.00). RATING: *R for pervasive drug content, strong language, violence and some sexuality* (Traffic: SPI 5.1.01). Rating: «*The Insider*» is rated R (Under 17 requires accompanying parent or adult guardian). It includes profanity (The Insider: NYT 5.11.99).

Американська кіноасоціація намагається попередити передбачувану сучасною культурологічною наукою втрату духовних цінностей і формування культу насилля. Оскільки попкультура і, зокрема, кінофільми як складники масової комунікації, з одного боку, та як елементи попкультури з іншого, є впливовим видом мистецтва [7, с. 12; 8, с. 25]: ... *popular culture can have a profound effect on how the public perceives issues and politics* (Traffic: 12), то Американська кіноасоціація, запровадивши систему рейтингових оцінок фільмів, намагається уберегти суспільство, як свідчать наведені приклади, від негативного емоційного впливу, від морального занепаду й спустошення. Виявлені лексичні одиниці на позначення попереджень щодо художнього фільму свідчать про основні проблеми, що хвилюють сучасне американське суспільство: 1) вільні сексуальні стосунки: *mild sexual content, body display, sexuality, sexual situations, nudity, sensuality, sex-related dialogue*, 2) культура мови: *language profanity, strong language, raw language, brief language*, 3) насилля *war violence, strong violence, Holocaust-related elements, violence, intense graphic combat*, 4) наркотики *pervasive drug content*.

У ТКТ нами виявлені опорні лексичні та синтаксичні одиниці, що вводять основні теми американського кінематографа кінця 20 – початку 21 століття: *the real story is ..., to be the story of..., to tell the story of ..., the subject of this movie ..., «A Beautiful Mind» / film / movie / story / drama / play is about ..., the movie's central focus, ... as its central topic, dramatization of..., emphasis is on ..., the heart of the story here is / its heart is ..., the film portrays..., themes that are worth exploring* тощо. Аналіз ТКТ з урахуванням вищезазначених мовних одиниць дозволив виділити їхній основний тематичний репертуар, що водночас відбиває тематику американських кінофільмів кінця 20 – початку 21 століття. Результати кількісного аналізу мовних одиниць свідчать, що в центрі уваги американських художніх фільмів кінця 20 – початку 21 століття і, відповідно, ТКТ знаходиться:

- персонаж-людина, її внутрішній світ: ... *I think that films are about people* (Titanic: 19); «*This is not really a movie about a lawsuit,*» Soderbergh continues. «*It's about a person* who cannot seem to reconcile how she views herself with how others view her» (EB: 20);

- інтелектуальні характеристики: ... *the movie ... remains a mediocre rendition of his great mind* (BM: WP 21.12.01);

- стосунки з іншими людьми: *The movie chronicles Wigand's relationship with «60 Minutes» producer Lowell Bergman ...* (The Insider: 21);

- основні проблеми, з якими вона стикається, а саме наркотики: ... *Traffic will do ... with some truth about American drug problems* (Traffic: New Republic 22.1.01);

- злочинність, напр., *The story ... concerns a murder case that whirls through the corridors of the Los Angeles Police Department* (LAC: SFE 19.9.97); *This is the story of a movie. About crime and violence. Corruption* (LAC: SFC 17.4.98);

значний вплив ЗМІ, напр., *It made me realize that the perception of the film, no matter what you do, is that it's about tobacco and it's about TV»* (The Insider: 22). *There is, I admit, a contradiction in a film about journalism that itself manipulates the facts* (The Insider: CST 5.11.99).

Так, тематичний репертуар ТКТ і кінопродукції, лексичні одиниці на позначення попереджень щодо художнього фільму у блоках рейтингових оцінок кінофільмів свідчать про те, що найвищою цінністю в американському суспільстві виступає людина як особистість, що має певні фізичні й духовні характеристики, людина з її почуттями, думками, така, що взаємодіє з іншими членами суспільства. У кінці 20 – на початку 21 століття в американському суспільстві актуальними виявляються проблеми злочинності, наркоманії, забруднення, війни, ЗМІ, бізнесу, сім'ї та політики.

Література:

1. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
2. Дмитриев А. И. Фотография, кино и телевидение как три фазы развития одного искусства в эпоху господства экранной культуры / А. И. Дмитриев // Культурология в теоретическом и прикладном измерениях: матер. междунар. научно-практич. семинара. – Кемерово; М. : Рос. ин-т культурологии, 2001. – С. 60–67.
3. Ломов Б. Ф. Вербальное кодирование в познавательных процессах / Б. Ф. Ломов, А. В. Беляева, В. Н. Носуленко. – М. : Наука, 1986. – 128 с.
4. Почепцов Г. Г. (мл.) Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 1999. – 352 с.
5. Почепцов Г. Г. (мл.) Теория и практика коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Центр, 1998. – 352 с.
6. Трепакова А. В. Совершенный мир. О популярности американской кинопродукции в России / А. В. Трепакова // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – № 4. – С. 70–79.
7. Bordwell D. On the history of film style / D. Bordwell. – Cambridge : Harvard Univ. Press, 1997. – x + 322 p.
8. Dominic S.R. The Dynamics of Mass Communication / S.R. Dominic. – Boston: McGraw-Hill College, 1999. – xxiii + 568 p.
9. MPAA film rating system // http://en2.wikipedia.org/wiki/MPAA_rating_system#Original_Ratings
10. Taylor R. J. Language and the cognitive construal of the world / R. J. Taylor, R. E. MacLauray // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10, № 1. – P. 100–104.
11. <http://www.aboutfilm.com/features/pearce/feature.htm>
12. http://www.vanostinstitute.org/drbill/01_02_27.htm
13. <http://infoplease.com/ipea/A0760906.html>
14. <http://ebts.dk/topBox98US.htm>
15. <http://us.imdb.com/Top/>
16. <http://interconf.fl.kpi.ua/ru/node/1165>
17. <http://www.ippo.if.ua/predmety/inoz/index.php?r=site/stattya&id=191>
18. <http://movies.go.com/boxoffice/alltime.html>
19. <http://www.geocities.com/Hollywood/Academy/9610/transcript.html>
20. <http://movieweb.com/movie/erinbrockovich/erinbroc.htm>
21. <http://www.geocities.com/Hollywood/Cinema/1501/indexmotp.html>
22. http://velvet_peach.tripod.com/fpacinsider.html

И. Б. Петриченко,

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара, г. Днепропетровск

О РОЛИ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

У статті проаналізовано різноманітні форми позааудиторної роботи, що сприяють глибокому засвоєнню лінгвістичних, літературознавчих, краєзнавчих знань студентами-іноземцями на початковому етапі навчання. Досліджено методичні основи позааудиторної роботи в іноземній аудиторії. Описано такі форми позааудиторної роботи з іноземними студентами як олімпіада з російської мови, студентська наукова конференція, літературні вечори російською мовою та екскурсія.

Ключові слова: позааудиторна робота, комунікативна компетенція, міжкультурна комунікація, краєзнавчі знання.

В статье рассматриваются различные формы внеаудиторной работы, способствующие глубокому усвоению лингвистических, литературоведческих, страноведческих знаний студентами-иностранцами на начальном этапе обучения. Раскрываются методические основы внеаудиторной работы в иностранной аудитории. Описываются такие формы внеаудиторной работы с иностранными студентами как олимпиада по русскому языку, студенческая научная конференция, вечера на русском языке и экскурсии.

Ключевые слова: внеаудиторная работа, коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникация, страноведческие знания.

This article discusses the various forms of extracurricular work developing linguistic, literary, country traditions and culture knowledge by foreign students at the initial stage of training. Russian, studied by foreign students, is an object of scientific knowledge and the means of communication. A full-fledged language training consists of learning both linguistic material and mastering speech activity.

Knowledge of language system is a prerequisite for the successful formation of speech skills and providing communicative tasks solution. Understanding language facts and their functioning aims at the formation of linguistic competence – mastering language system for the reason of the successful communicative function implementation, i.e. communicative competence. The study of regional geography material ensures the completion of background knowledge, causes an adequate perception of extralinguistic reality, i.e. developing cross-cultural competence. The formation of these three types of competencies (linguistic, literary, cross-cultural) create diverse foreign students training provided by various types of classes. The purpose of this article is to discuss the methodological foundations of extracurricular work for a foreign audience. Main issues include the description of the following kinds of extracurricular activities: competition in the Russian language for foreign students, party in Russian for a foreign audience, Student Conference, Russian guided tour for foreign students.

The main task of the practical course of Russian language – to develop the correct verbal behavior of the target language, create speech skills and abilities to meet communicative tasks. Development of communicative competence is the primary task of the practical course. Intention to meet the challenges of intercultural and lingual-cultural communication contribute to the students' communicative competence. Well organized extracurricular work organically combined with the educational process, creates emotional discharge. As a supplement to classroom work it helps students successfully master Russian and also gives a more complete picture of life in country. Rational compatibility obligatory and optional activities can yield to integrated training of foreign students. Thus, extracurricular work is important part of the intensification of the educational process.

Keywords: extracurricular work, communicative competence, intercultural communication, regional knowledge.

Русский язык, изучаемый иностранными студентами, представляет собой объект научного познания и средств общения. Полноценное обучение языку складывается из обучения языковому материалу и из обучения речевой деятельности. Знание системы языка является необходимым условием успешного формирования речевых навыков и умений, обеспечивающих решение коммуникативных задач. Осмысление языковых фактов и их функционирование имеет целью формирование лингвистической компетенции – овладение системой языка для успешного осуществления коммуникативной функции, то есть для развития коммуникативной компетенции. Изучение страноведческого материала обеспечивает пополнение фоновых знаний, обуславливает адекватное восприятие экстралингвистических реалий, то есть развивает страноведческую компетенцию. Формирование этих трёх видов компетенций – лингвистической, коммуникативной, страноведческой, создающих разностороннюю подготовку иностранных студентов, обеспечивается различными формами занятий. Главная задача практического курса русского языка – выработка правильного речевого поведения в условиях изучаемого языка, то есть формирование речевых умений, обеспечивающих выполнение коммуникативных задач. С нашей точки зрения, развитие коммуникативной компетенции – первоочередная задача практического курса.

Проблемы межкультурной коммуникации в процессе обучения русскому языку как иностранному в научной и методической литературе исследовались Г. Д. Томахиным, В. В. Сафоновой, С. Г. Тер-Минасовой, Е. И. Пассовым, В. С. Библером и др. Они изучали данную проблему на уровне диалога культур и цивилизаций. В Украине эти вопросы исследовали С. Ю. Николаева, Т. И. Олейник, Л. Ф. Рудакова, И. Г. Тараненко, С. П. Кожушко и др. По мнению учёных, преобладающим коммуникативным мотивом в поликультурном пространстве является стремление к знаниям, любознательность, привлекательность новой культуры и языка. Речь идёт о необходимости более глубокого изучения мира носителей языка и их культуры в широком смысле слова, их образа и стиля жизни, национального характера, потому что реальное употребление слов в речи в значительной степени определяется знанием социальной и культурной жизни говорящего на данном языке народа. По мнению С. Г. Тер-Минасовой, для этого необходимо знать как можно глубже мир изучаемого языка, потому что только через многообразие языков для нас открывается богатство мира и многообразие того, что мы познаём в нём: человеческое бытие становится для нас шире, поскольку языки в отчётливых и действительных чертах дают нам различные способы мышления и восприятия. «Каждый урок иностранного языка – это перекрёсток культур. Потому что каждое иностранное слово отражает иностранный мир и иностранную культуру» [3, с. 25].

Огромную роль в формировании коммуникативной компетенции играют различные формы внеаудиторной работы с иностранными студентами. Эта работа продолжает процесс обучения, но не дублирует его. «Основываясь на добровольности и интересе, внеаудиторная работа как бы расширяет рамки обучения иностранному языку и способствует лучшему усвоению, а главное, активизации языкового материала. Изучение иностранного языка становится действительно интересным, знания, приобретенные в процессе обучения, перестают быть пассивным накоплением и становятся действительно активными и нужными. Внеаудиторная работа позволяет студентам применить свои знания, умения вне аудитории, рас-

ширить их общий кругозор. Кроме того, она даёт возможность студентам увеличить объём времени для практики в иностранном языке, что крайне существенно для получения прочных умений и навыков» [2, с. 34]. К формам внеаудиторной работы можно отнести экскурсии, просмотры спектаклей и кинофильмов, студенческие научные конференции, вечера на русском языке, олимпиады. Различные формы внеаудиторной работы со студентами не только способствует повышению уровня овладения практическими знаниями языка, но и помогают глубже усвоить лингвистические, литературоведческие, страноведческие и другие знания в теоретическом плане. Таким образом, внеаудиторная работа со студентами имеет большое как теоретическое, так и практическое значение.

Целью данной статьи является раскрытие методических основ внеаудиторной работы в иностранной аудитории. Основная задача – описать следующие формы внеаудиторных занятий:

- 1) олимпиада по русскому языку для иностранных студентов;
- 2) вечер на русском языке в иностранной аудитории;
- 3) студенческая научная конференция;
- 4) экскурсия на русском языке для студентов-иностранцев.

Олимпиада по русскому языку является одной из форм внеаудиторной работы, которая вызывает повышенный интерес среди студентов к изучаемому предмету. Основная цель олимпиады – дальнейшее совершенствование изучения русского языка как неотъемлемой составляющей части образования, получаемого иностранными студентами в вузах Украины. В соответствии с планом деятельности международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы (МАПРЯЛ) регулярно проводятся международные олимпиады по русскому языку, в которых принимают участие иностранные студенты и школьники из различных стран мира.

В апреле этого года на базе кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев ДНУ будет проходить IX межвузовская олимпиада по русскому и украинскому языку среди иностранных студентов. Ежегодно в олимпиаде принимают участие иностранные студенты из всех вузов Днепропетровска. В ходе олимпиады каждый участник экзаменуется в двух комиссиях: письменная речь и устная речь. Так, например, среди грамматических заданий для студентов, обучающихся на подготовительном факультете, могут быть предложены следующие:

- а) поставить подходящий по смыслу глагол в правильной форме;
- б) найти и исправить ошибки в предложении;
- в) составить предложение из данных слов и т.п.

Студентам, обучающимся на 1–4 курсах, могут быть предложены следующие задания: выбрать правильную грамматическую форму в предложенных тестах (например, *В своём сообщении вы должны... новые слова (применить, употребить); Картины этого художника ... жизнь народа (отражают, выражают)*). Кроме грамматических тестов студентам предлагают выполнить лексические задания. Например, необходимо объяснить значение некоторых фразеологизмов (*сколько лет, сколько зим; в двух словах; как свои пять пальцев* и т.п.). Студентам предлагаются и оригинальные задания, позволяющие проверить не только их знания по русскому языку, но и их творческий потенциал. Например, при проверке устной речи используются комиксы Бидструпа «Букет», «Весёлое рождество», «Шляпа» и др., по которым предлагается составить устные рассказы. Все виды заданий предполагают углублённые знания студентов по грамматике и лексике русского языка. При оценке речевых навыков и умений члены комиссии учитывают такие параметры, как темп речи, быстрота восприятия вопроса или предложенной ситуации, глубина раскрытия темы. Конкурсные испытания показывают достаточно высокий уровень знаний по русскому языку и страноведению у всех участников. Для победителей олимпиады учреждены специальные награды (почётные грамоты, толковые словари русского языка, билеты в театр и т.п.).

В системе внеаудиторной работы особое место занимает вечер на русском языке. Это обусловлено рядом причин:

- а) вечер отличается от экскурсий, просмотров спектаклей, которые основаны только на восприятии;
- б) подготовка вечера невозможна без активной деятельности студентов;
- в) это деятельность носит целенаправленный творческий характер;
- г) организация вечера предполагает коллективную направленность личности, заинтересованность студента в успехе всего мероприятия;
- д) подготовка и проведение вечера отличаются особой творческой атмосферой, располагающей к сближению и взаимопониманию студентов.

При организации вечера следует учитывать общественные, коллективные и личностные потребности студентов, определяющие основные цели и задачи вечера, тему вечера и форму его проведения. Например, вечер отдыха проводится на подготовительном факультете в канун Нового года. Студенты с удовольствием исполняют песни на русском языке, инсценируют русские сказки и т.п. Тематический вечер «Моя страна» проводится в конце учебного года. Как правило, в группах на подготовительном факультете обучаются студенты из разных стран. С большим энтузиазмом учащиеся готовят разнообразные презентации, в которых собран самый интересный материал о своей Родине. Часто студенты надевают национальную одежду, исполняют гимн страны, рассказывают, как приготовить национальные блюда и т.п. Такое мероприятие знакомит иностранных студентов с жизнью, историей и культурой той страны, откуда приехали их товарищи по группе. Целесообразно привлекать к проведению такого вечера и украинских студентов, которые в свою очередь готовят презентацию об Украине. Художественный вечер – это литературный, музыкальный или вечер на основе нескольких видов искусства (например, вечер поэзии, который знакомит студентов с творчеством русских и украинских поэтов). На художественном вечере важна особая располагающая атмосфера. Его лучше проводить в тесной дружеской обстановке, вовлекая всех участников в это мероприятие. Кафедра перевода и лингвистической подготовки иностранцев ДНУ ежегодно проводит межвузовский конкурс чтецов среди студентов-иностранцев. Учащиеся различных вузов города с интересом участвуют в подготовке и проведении художественного вечера. На конкурсе звучат стихотворения Пушкина и Шевченко, Есенина и Леси Украинки, Рождественского и Рубцова. Таким образом, иностранные студенты получают литературоведческие знания. Подготовка вечера любого типа включает в себя следующие этапы:

- а) определение основных направлений деятельности;
- б) составление сценария или программы вечера;
- в) репетиционная и технически-организационная работа.

Одним из главных требований к организации вечеров иностранных студентов является интернациональный характер мероприятий, участие в их проведении украинских студентов, что повышает у иностранцев мотивацию совершенствования своей русской речи. Умелая организация и проведение вечера мобилизует студентов на проведение каждого нового мероприятия.

К формам внеаудиторной работы можно отнести и экскурсии. На кафедре перевода и лингвистической подготовки иностранцев ДНУ с иностранными студентами проводят различные экскурсии (экскурсия по городу, экскурсия в научную библиотеку ДНУ, экскурсии в художественный и исторический музеи, экскурсии в другие города Украины: в Запорожье, в Полтаву, в Умань и т.д.), организуют посещение театра оперы и балета и театра «Верим», филармонии и т.д.

Хотя страноведческие и лингвострановедческие материалы, представленные в учебных пособиях, содержат определённую информацию об Украине, они не всегда позволяют в достаточной степени познакомить иностранцев с историей, географией, экономикой, культурой нашей страны. Безусловно, страноведческие пособия, знакомящие иностранцев с традициями, обычаями, привычками граждан нашей страны, целесообразны. Однако на начальном этапе обучения, когда студенты не могут ещё читать на русском языке книги и статьи собственно страноведческого характера, актуальным является проведение экскурсий. Особенно важно во время экскурсий использовать материалы местного страноведения. Непосредственно перед экскурсией со студентами проводится определённая подготовительная работа. Преподавателями кафедры ПЛПИ ДНУ разработано методическое пособие, включающее лексический материал для проведения разнообразных экскурсий. Так, например, перед экскурсией в научную библиотеку ДНУ им. Олеса Гончара студентам предлагаются такие задания: запомнить значения новых слов, прослушать и повторить словосочетания, прочитать и перевести текст, ответить на вопросы по тексту и т.п. Методическое пособие включает лексический материал для проведения таких экскурсий как в театр оперы и балета, в аэрокосмический музей, в ботанический сад, в художественный музей, в планетарий, в Петриковку – центр народного творчества и т.д.

Ярким примером публичной подготовленной монологической речи студента-иностранца является выступление на научной конференции. Научно-практические тематические конференции иностранных студентов ежегодно проводятся кафедрой ПЛПИ ДНУ. На конференцию приглашаются студенты-иностранцы всех вузов города, которые достигли определённых успехов в изучении русского языка. Конференции стали уже традиционными, к ним готовятся и студенты, и преподаватели. По итогам конференции выпускается сборник творческих работ студентов-иностранцев города Днепропетровска. Например, в 2014 году была проведена конференция под названием «Наполним музыкой сердца», на которой были представлены такие доклады как «Очаровательные ритмы утончённой музыки Туниса», «О китайских музыкальных инструментах», «Традиции и современность в музыке жителей Узбекистана» и другие [1]. Очень важно, чтобы студент-иностранец продемонстрировал свои знания и умения в изучении русского языка.

Следует отметить, что широкие возможности внеаудиторных форм работы неразрывно связаны с аудиторным обучением. И только рациональная совместимость аудиторных и внеаудиторных занятий может дать положительные результаты комплексной подготовки иностранных студентов. Таким образом, внеаудиторные формы работы становятся важным звеном интенсификации учебного процесса, направленного на совершенствование подготовки иностранных студентов.

Литература:

1. Матеріали IV всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України». – Дніпропетровськ, 2014. – 170 с.
2. Стёпина Т. М. Организация внеаудиторной работы со студентами в неязыковом вузе / Т. М. Стёпина. – Актуальные проблемы обучения иностранных студентов. Материалы VIII межвуз. научно-практ. конф. – Днепропетровск, 2006. – 92 с.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2008. – 624 с.

УДК 811.112.2

Т. О. Пивоварчук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

MODERNE METHODEN DES FRÜHEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS

Статтю присвячено аналізу та можливостям впровадження сучасних комунікативно-орієнтованих методів та прийомів раннього вивчення іноземної мови, що сприяють розвитку ініціативної мовної та мовленнєвої компетенцій дітей, їх соціалізації та інтеграції у європейське суспільство, мовна політика якого спрямована на багатомовність кожного громадянина.

Ключові слова: *раннє вивчення іноземної мови, метод TPR (метод повного фізичного реагування), метод CLIL (предметно-мовленнєве інтегроване вивчення іноземної мови), нарративний метод, комунікативний метод.*

Статья посвящена анализу и возможностям применения современных коммуникативно-ориентированных методов и приемов раннего изучения иностранного языка, способствующих развитию иноязычной языковой компетенции детей, их социализации и интеграции в европейское общество, языковая политика которого направлена на многоязычие каждого гражданина.

Ключевые слова: *раннее обучение иностранному языку, метод TPR (метод полного физического реагирования), метод CLIL (предметно-языковое интегрированное обучение), нарративный метод, коммуникативный метод.*

This article examines the analysis and opportunities of the introduction of modern communication-oriented methods and techniques of early foreign language learning, contributing to the development of foreign language speech and language competences of children, their socialization and integration into European society, language policy of which is aimed to multilingualism of every citizen.

Key words: *early foreign language learning method TPR, method CLIL, narrative method, communicative method.*

Immer häufiger spricht man heute vom «Frühen Fremdsprachenlernen» und dessen Vorteile. In der Strategie für Mehrsprachigkeit der Europäischen Union wird das Fremdsprachenlernen gefördert und so hat die Sprachenpolitik der EU zum Ziel, dass alle EU-Bürger zusätzlich zu ihrer Muttersprache zwei weitere Sprachen beherrschen sollten. Da sich die ukrainische Politik an die Grundlagen und Prinzipien der europäischen Politik orientiert, sollte, unserer Meinung nach, auch die Sprachenpolitik unseres Staates den Aufbau des frühen Fremdsprachenlernens und der Sprachenvielfalt propagieren. Je kleiner Kinder sind, desto größer ist ihre Lernbereitschaft, besonders, wenn es ihnen spielerisch und ohne Zwang vermittelt wird.

Die Frage darüber, welche Ziele dieser frühe Fremdsprachenunterricht verfolgen sollte und nach welchen methodischen Prinzipien Lehrer und Lehrerinnen sinnvollerweise vorgehen sollten, damit der Fremdsprachenunterricht eine positive Einstellung des Kindes zu Fremdsprachen fördert, wird in diesem Artikel gestellt.

Der Begriff «Methode» kommt vom griechischen Wort «methodos», was «der Weg zu etwas hin» bedeutet. Aus dieser Grundbedeutung lässt sich sehr allgemein ableiten, dass Unterrichtsmethoden Verfahren des Lehrens, also der Unterweisung und Anleitung sind, die im Unterricht Anwendung finden. Methoden werden in der Regel nicht fertig konzipiert «auf den Tisch gelegt». Oft ist es nur ein Ansatz, der sich vielleicht durchsetzt, dann durch andere Ansätze ergänzt wird. Was ist nun die Methode, mit der man am besten Fremdsprachen lernt? Wie Ruth Albert schreibt, ist dies unter Sprachdidaktikern umstritten. «Leider ist es auch sehr stark von Moden abhängig, welche Methoden gewählt werden. Bis in jüngste Zeit wurden immer wieder neue Methoden so eingeführt, dass sie davor üblichen Methoden radikal abgelehnt und durch das neue Verfahren ersetzt wurden. Inzwischen ist man der Meinung, dass es ganz verschiedene Typen von Lernern gibt, die auf unterschiedliche Weise lernen, und die deshalb auch unterschiedlichen Methoden brauchen» [1].

Methodenkenntnis erlaubt es trotzdem, für die jeweilige Zielgruppe, deren Fähigkeiten und die vorgegebenen Lernziele die geeignete Methode (das Lehrwerk) bzw. von Fall zu Fall den möglichst besten methodischen Weg auszuwählen [4].

Der vorliegende Artikel will vier für den frühen Fremdsprachenunterricht geeignete Methoden analysieren, deren Ziel ist es, die Kinder so früh wie möglich – und so lange wie nötig – spielerisch und stressfrei, aber gezielt und systematisch in ihrem Erwerb der deutschen Sprache zu unterstützen.

Unter *Total Physical Response (TPR)* wird eine Fremdsprachenlehrmethode verstanden, die auf einigen grundlegenden Beobachtungen des kindlichen Spracherwerbs aufbaut, z.B. dass das Zuhören und Verstehen von verschiedenen physischen Reaktionen begleitet ist (lächeln, nach etwas greifen, etwas aufnehmen, schauen usw.) – lange bevor die Lernenden beginnen, die Sprache selbst mündlich zu gebrauchen. Bei TPR wird Lernen mit körperlicher Aktivität kombiniert. Es soll Spaß machen und so entspannt wie möglich sein.

Diese Methode wurde in den 60-er Jahren von dem Psychologen James J. Asher nach ca. 30 Forschungsjahren entwickelt. Ashers Überlegungen basieren auf dem Erwerb der Muttersprache eines Kleinkindes, bei dem das Hörverstehen dem Sprechen lange vorausgeht. Das Kleinkind nimmt Sprache zunächst als undifferenzierte Lautfolge wahr. Mit der Zeit lernt es, dass eine Lautfolge mit einer Handlung oder einem Gegenstand korrespondiert. Keiner zwingt das Kleinkind zu sprechen. Es beginnt damit, wenn es dazu bereit ist.

Auch beim Fremdspracherwerb sollten die Lernenden nicht zum Sprechen gezwungen werden, sondern vielmehr soll die silent period respektiert werden [2, s. 3–6].

Der Unterricht mit TPR läuft nach festen Mustern ab: Die Lehrkraft beschreibt in Worten eine Handlung und führt diese gleichzeitig pantomimisch oder real aus. Sie fordert die Lernenden auf, die Handlungen ebenfalls in gleicher Weise auszuführen. So lernen sie zunächst, auf einfache, kurze Aufforderungen zu reagieren. Nach und nach werden die sprachlichen Äußerungen komplexer, aber die Grundmethode bleibt unverändert.

Charakteristika von TPR sind:

1. Die Lehrkraft gibt Anweisungen und die Lernenden handeln in Reaktion darauf.
2. Die Befehlsform ist – auch auf fortgeschrittenerem Niveau – die am häufigsten benutzte sprachliche Form. Für Asher steht das Verb in der Imperativ-Form im Vordergrund. Im Vergleich zum Englischen unterscheiden sich jedoch die grammatischen Formen des Imperativs. So bedeutet das englische «sit down!» auf Deutsch entweder «setz dich!» oder «setz euch!» oder «setzen wir uns!». Dieses Phänomen sollte beim Methodentransfer bedacht werden.
3. Der Schwerpunkt des Unterrichts liegt auf der Fertigkeit des Zuhörens und auf dem Umsetzen des Gehörten in körperliche Bewegung.
4. Die mündliche Produktion. Die Lernenden brauchen erst dann zu sprechen, wenn sie sich dazu bereit fühlen bzw. genügend Selbstvertrauen dazu haben.
5. Wo immer möglich wird Humor in die Unterrichtsstunden gebracht, damit diese stressfrei und angenehm verlaufen.

Das mit TPR einzuführende Wortmaterial muss sorgfältig ausgewählt werden. Die Aufforderungen und die zugehörigen Bewegungen müssen eindeutig sein. Das neue Vokabular sollte schrittweise eingeführt werden, der Wortlaut und die Reihenfolge der Äußerungen müssen immer gleich sein. Begriffe und Phrasen, die mit TPR gelernt werden, müssen in den einzelnen Stunden sehr oft wiederholt werden. Die Lehrkraft sollte auf ein mäßiges Sprechtempo und saubere Aussprache achten.

TPR sollte als Methode den ganzen Sprachlernprozess begleiten, ist aber besonders für den Einstieg in eine neue Sprache geeignet. Mit ihr können pro Unterrichtsstunde bis zu 30 neue Wörter verstanden werden. Das führt zu Erfolgserlebnissen, die als Motivation für das weitere Lernen genutzt werden können.

TPR ist eine sehr effektive Möglichkeit eine Fremdsprache zu erlernen und bietet ein schnelles Verstehen der Fremdsprache, unabhängig von der Schulbildung, Unterstützung der Langzeiterinnerung, Stressfreiheit. Der Zwang, sich in der neuen Sprache gleich äußern zu müssen, entfällt. Der Zeitpunkt, wann man beginnt, sich in der neuen Sprache zu äußern, kann selbstbestimmter gewählt werden. Da TPR zu den multisensorischen Lehr- und Lernmethoden gehört und auditives, kinästhetisches und visuelles Lernen fördert, entspricht es den Bedürfnissen aller Lerntypen.

Vorlesen und Wahrnehmung (narrative Methode).

Der Begriff Narration kommt von dem lateinischen Wort «narrare», das «erzählen» bedeutet. Er ist als Oberbegriff sowohl für Geschichten (Narration als Produkt) als auch für das Erzählen von Geschichten (Narration als Prozess) zu verstehen. Unabhängig von Form und Inhalt einer Geschichte gibt es einige konstituierende Merkmale: eine Geschichte braucht Figuren beziehungsweise Handlungsträger und sie muss sich in einer erzählten Welt abspielen, die sich durch ihren Orts-, Zeit- und Realitätsbezug eindeutig bestimmen lässt.

Geschichten können bereits am Anfang des DaF-Angebots erzählt werden. Wie bei der TPR-Methode wird hier die rezeptive Fertigkeit «Hören» geschult, und es gibt für die Kinder keine Notwendigkeit, Deutsch zu sprechen. Darüber hinaus hören die Kinder ganze Sätze und Strukturen. Wichtig ist, dass beim Erzählen eine besondere Beziehung zwischen Zuhören und dem Erzähler/der Erzählerin entsteht. Geschichteerzählen kommt dem muttersprachlichen Lernen nahe; es ist ein Sprachbad, bei dem die Kinder mit einer Mischung aus Gestik, Mimik, Stimmungsmodulation und Bildeinsatz konfrontiert werden.

Die erzählten Geschichten sollten einen Bezug zur Erfahrung und Lebenswelt des Kindes und einen Spannungsbogen haben. Hilfsmittel wie Bilder, Stimme, Gestik und Mimik und sprachliche Wiederholungen innerhalb der Geschichte erleichtern den Verstehensprozess. Da Kinder es lieben, die gleichen Geschichten immer wieder zu hören, sollte jede Geschichte aufgeschrieben und im gleichen Wortlaut wiederholt vorgetragen werden.

Beim Vorlesen sollte man darauf achten, dass die Kinder das Vorlesen als Moment der Sammlung, der Ruhe und des In-Ruhege lassen-Werdens erleben können. Das gelingt, indem man während des Lesens keine Fragen an die Kinder stellt, sondern vielmehr darauf vertraut, dass die Kinder selbst die Fragen stellen werden, die für ihr Verständnis wichtig sind. Man sollte auf spontane Zwischenfragen der Kinder eingehen, ohne den Text allzu lange zu verlassen.

Das Selberrmachen von Büchern macht den Kindern Lust auf die Geschichten. Man kann darum Bilder ausmalen, eigene Poster, Collagen und Bilder zu einer bestimmten Geschichte entwerfen, die Geschichte spielerisch rekonstruieren (pantomimisch, mit Geräuschen, Folientheater usw.)

Die Fremdwörter oder neue Begriffe sollte man durch Bildeinsatz, Gestik und Mimik/Pantomime, Stimmodulation, Gegenstände, Wiederholungen wichtiger Textstellen erklären.

Der kommunikative Ansatz im Fremdsprachenunterricht stellt Kommunikationsfähigkeit in Alltagssituationen als das wichtigste Lernziel auf. Die Themen orientieren sich an den kommunikativen Grundbedürfnissen (Essen, Wohnen, Wetter, Gesundheit...) der Lernenden; dabei spielt die Alltagskultur eine überragende Rolle bei der Themenfindung. Das Regelpauken tritt in den Hintergrund, das Sprechen und Hören ist wichtiger als das Lesen und Schreiben. Es gibt vorrangig authentische Texte, keine Übersetzungen und wenig Grammatik.

CLIL – Ansatz

Kleinere Kinder lernen leicht in lebensnahen Situationen, und je jünger sie sind, desto eher lernen sie ganzheitlich und mit allen Sinnen. Am Anfang allen Lernens steht das Erfahren, Entdecken und Erforschen. Kinder brauchen Lernprozesse, die Bewegung, Sinneswahrnehmung und Erkenntnis effektiv miteinander verknüpfen. Der Motor solcher Lernprozesse sind die kindliche Neugier und der Forschungsdrang. Die Motivation spielt eine wichtige Rolle. Die Erfahrung, gemeinsam mit anderen etwas in einer fremden Sprache zu erforschen, zu entdecken und zu verstehen, ist ein besonderes Lernerlebnis. Es stärkt das kindliche Selbstbewusstsein und schafft die Grundvoraussetzungen für nachhaltiges Sprachenlernen: eine positive Einstellung.

Der Begriff CLIL (Content and Language Integrated Learning) beschreibt das integrierte Lernen von Sprache und Inhalt. Bei diesem von der kommunikativen Methode geprägten Ansatz werden die Inhalte des Unterrichts, z.B. die Inhalte eines Sachfaches wie Geografie, Biologie oder Kunst, in der fremden Sprache unterrichtet. Die inhaltlichen (Lern-)Ziele des Sachfaches und des Spracherwerbs sind gleichbedeutend. In der Fachliteratur spricht man deshalb auch von Doppelfokus, wenn es um CLIL geht.

Besonders konsequent findet diese Methode im Immersionsunterricht Anwendung. «Schwimmen lernt nur, wer sich ins Wasser wagt», lautet das Prinzip dieses Ansatzes. Dazu passt der Begriff «Sprachbad», der häufig zur Beschreibung dieser Methode verwendet wird.

In allen CLIL-Konzepten kommt der Erfolg nicht ganz von allein. «Rettungsinseln» und individuelle «Schwimmhilfen» tragen zum Erfolg bei. Dazu gehören angemessene Materialien, die das fachliche und sprachliche Lernen gleichsam unterstützen, sowie Verstehensgerüste für unterschiedliche Lernertypen und besondere Interaktionsmethoden. Die hohen Anforderungen des Immersionsunterrichts an die sprachlichen, fachsprachlichen und kommunikativen Kompetenzen der Lehrkräfte lassen es vermutlich kaum zu, dass sich diese anspruchsvollste Variante der CLIL-Methode durchsetzen wird.

Besonders geeignet für den CLIL-Unterricht sind Fächer mit einer großen Handlungsorientierung, z.B. naturwissenschaftliche Fächer, in denen man mit Experimenten arbeitet, oder Fächer, in denen man Medienprojekte durchführen kann. Diese Experimente, Medienprojekte oder andere Fachinhalte werden in der Fremdsprache durchgeführt. Je mehr sich die Kinder handelnd mit Inhalten beschäftigen, desto eher vergessen sie, dass sie nebenbei auch eine Sprache lernen. Zusätzlich entwickeln sie – auch das fast nebenbei – individuelle Sprachlernstrategien. Kinder können über kleine Experimente zum Hören, Sehen, Riechen, Schmecken und Fühlen intensive Sinneserfahrungen machen und dabei in Kontakt und Austausch mit der Erzieherin/Lehrerin und den anderen Kindern kommen. Gleichzeitig machen sie authentische Erfahrungen mit der deutschen Sprache.

Alle oben genannten Methoden des frühen Fremdsprachenunterrichts nutzen altersgemäße, psychische und physische Eigenschaften des Kindes wie Neugier, Wissbegierde, Kommunikationsbedürfnis, Bereitschaft und Fähigkeit zur Nachahmung sowie Artikulationsfähigkeit. Sie bieten dem Kind eine zusätzliche Möglichkeit, sich vielseitig zu entwickeln, sich ganzheitlich mit einer Fremdsprache zu befassen und haben günstige Auswirkungen auf das Lernen im Allgemeinen [5]. Nach der Beschäftigung mit wichtigen Methoden sollte sich trotzdem die Überzeugung einstellen, dass es keine besten aller Unterrichtsmethoden gibt. «Die fremdsprachendidaktische Forschung hat in den letzten Jahrzehnten die Vorstellung aufgegeben, es gäbe so etwas wie universelle, d.h. für alle Menschen, die rund um die Globus Fremdsprachen lernen, gültige und fest gefügte Lehrmethoden. Und die Frage, ob man annehmen kann, dass alle Menschen auf die gleiche Weise Fremdsprachen lernen, gehört gegenwärtig zu den spannendsten Fragen der Fachdiskussion!» [2, s. 38].

Literaturverzeichnis:

1. Albert, Ruth (o.J.): Vorlesung «Einführung in die Psycholinguistik» (Lektion 5: Mehrsprachigkeit, 5. 4. 3 Der Einfluss von Lehrmethoden): <http://web.uni-marburg.de/fb09/igs/institut/abteil/daf/service/Reader> (15. 03. 2006).
2. Asher, James J. (1969): «The Total Physical Response Approach to Second Language Learning. The Modern Language Journal 1, S. 3–17.
3. Neuner, Cerhard (1997): Die Lernenden im Blickpunkt. Wege der Didaktik und Methodik des fremdsprachlichen Deutschunterrichts ins nächste Jahrtausend. In: Fremdsprache Deutsch. Zeitschrift für die Praxis des Deutschunterrichts, Sondernummer II / 1997 (Trends 2000), S. 38–48.
4. http://www.hueber.de/wiki-99-stichwoerter/index.php/Metoden_des_Fremdsprachenunterrichts
5. http://kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2005_O_Fremdsp-Grundschule.pdf, / Stand: März 2011: 2-3).

УДК 811

Г. С. Поваляева,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

КАРНАВАЛЬНА СКЛАДОВА ІСПАНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ ЧАТІВ

У статті запропоновано розглянути Інтернет чат як прообраз класичного карнавалу, що має специфічні ознаки та складові. Ефект карнавальності чату обумовлений, у першу чергу, різновидом комунікації – інтерактивною – та формою комунікації – діалогом між людьми за допомогою комп'ютера. Дослідження було зосереджене на вивченні феномену карнавалу в розумінні його М. М. Бахтіним. Спираючись на концепцію М.М. Бахтіна, було виділені ознаки карнавальності віртуального спілкування та її структуру.

Ключові слова: карнавал, Інтернет чати, віртуальне тіло, амбівалентний сміх.

В статье предлагается рассмотреть Интернет чат как прообраз средневекового карнавала. Эффект карнавальности чата обусловлен, в первую очередь, разновидностью коммуникации – интерактивной – и формой комму-

никации – диалог между людьми посредством компьютера. Исследование сосредоточено на изучении феномена карнавала в понимании его М.М. Бахтиным. Опираясь на концепцию М.М. Бахтина, было выделено признаки карнавальности виртуального общения и его структуру.

Ключевые слова: карнавал, Интернет чаты, виртуальное тело, амбивалентный смех.

The article suggests to consider Internet chat as a prototype of the Medieval carnival, which has its specific characteristics and components. The effect of chat carnival is caused by the kind of communication – interactive – and the form of communication – the dialogue between people by means of computer. The investigation was concerned of studying the carnival phenomena in Bahtin's perception, because there are a lot of similar features between the Medieval carnival and virtual carnival. Based on Bahtin's conception, there were distinguished the characteristics and structure of virtual carnival communication. The main point of semiotic theory carnivalization which was observed by Bahtin, consist in using the term «carnival» – the annual celebration before Lent to all cultural phenomena of nowadays. At the centre of concept – the idea of «binary oppositions inversion». In contrast to carnival chat has no boundaries, it is not limited by time, because it is always «on that side» of reality. However, if you are user of chat room, as well as carnival participant, you must be fully subordinated to ideas and laws, but then you begin to live in virtual life, temporarily cutting off the real society. The specific features of Internet communication determine differences between virtual and the Medieval carnival: communication between users by means of computer; users don't see each other and may be not acquainted with at all; masks(nicks) can be changed at any time; the carnivalization deal with language, its rules, and its parodies which we can take as the language game.

Key words: carnival, Internet chat, virtual body, ambivalent laugh.

Одна з основних проблем, з якою зустрічається дослідник розглядаючи чат комунікацію – форма комунікації, якою представлено чат. Щодо цього існує декілька точок зору: чат порівнюють із п'єсою [4, с. 67], з салонами та кав'ярнями XVIII століття [6, с. 109], з карнавалом [3, с. 5]. Сьогодні великого поширення набуває ідея про те, що Інтернет чат подібний до карнавалу.

Завдання дослідження – розглянути Інтернет чати як прообраз карнавалу, виділити ознаки карнавальності віртуального спілкування та її структуру.

Матеріал дослідження – іспаномовні Інтернет чати та роботи М.М. Бахтіна «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя та Ренесансу», «Проблеми поетики Достоевського».

На наш погляд, ефект карнавальності чату обумовлений, у першу чергу, різновидом комунікації – інтерактивною – та формою комунікації – діалогом між людьми за допомогою комп'ютера. Дослідники цього різновиду комунікації також відзначають, що ефект карнавальності відбувається і тому, що користувачі в чаті спілкуються не тільки за допомогою комп'ютера, вони спілкуються з комп'ютером. Так, дослідник віртуальної комунікації У. Хоффманн представляє таку ідею: «Через те, що засобом спілкування виступає комп'ютер, відкриваються можливості людської діяльності, в процесі якої згладжуються межі між користувачами-людьми та користувачами-машинами» [5, с. 120]. За даними спілкування в чатах, наведеними У. Хоффманн, мережевий простір «населений» «роботами», «агентами», «павуками», «мандрівниками», «черв'яками», які успішно інтегровані в процес комунікації, конкуруючи з користувачами-людьми. Приклади з чатів показували, що користувачі не завжди були здатні ідентифікувати подібну форму спілкування як сурогат спілкування і відрізнити тексти, що породжуються людьми, від текстів, що породжуються машиною.

Підхід В. Нестерова до проблеми розмежування суспільства на реальний і віртуальний соціум знаходить підтвердження і у Й. Мюллера, з точки зору якого комунікація за допомогою комп'ютера не стільки симулює віртуальний світ, скільки більшою мірою створює соціальний світ. На думку автора, віртуальне тіло, яке живе у віртуальному соціумі, не має таких параметрів як расова, класова та статевая приналежність. Він, також, висуває гіпотезу про те, що поняття тіла набуває в комп'ютерну еру іншої трактовки, ніж раніше: сьогодні ми можемо говорити про «віртуальну тілесність» і про протиставлення «матеріального та нематеріального тіла», що відкриває можливість іншого розуміння значимості тіла. Таким чином, всесвітня комп'ютерна мережа сприяє «звільненню від тіла». Однак, тілесність в жодному разі не зникає, а перетворюється в образ «віртуального тіла» [3, с. 73].

Ми розділяємо думку В. Нестерова, який вважає карнавал прообразом чату, і з цією метою звернімося до феномену карнавалу в розумінні його М. М. Бахтіним. В етимологічному аспекті «карнавал» трактується таким чином: *cagne val* (італ.) – прощавай, м'ясо або *carrus navalis* (лат.) – корабель дурнів [1, с. 392].

М.М. Бахтін виділяє певні складові карнавалу, які обумовлюють його структуру:

1. Провідне карнавальне дійство – це обрядове дійство. Карнавал торжествує саме зміну, процес змінюваності, а не те, що змінюється. Карнавал функціональний, а не субстанціональний. Провідне карнавальне дійство увінчання-розвінчання пронизане карнавальними категоріями: вільним фамільярним контактом, карнавальними мезальянсами (раб – король), профанацією (гра символами вищої влади) тощо.

2. Амбівалентна природа карнавалу полягає в двоєдності карнавальних образів, які об'єднують у собі два полюси заміни та кризи (наприклад, хвалу та лайку, юність та старість), характерні для карнавального мислення парні образи, підібрані по контрасту (високий – низький, товстий – тонкий) і за подібністю (двійнята – близнюки). Це особливий прояв карнавальної категорії ексцентричності, порушення звичайного і загальноприйнятого, життя, виведене із своєї звичайної колії.

3. Амбівалентністю відрізняється і карнавальний сміх. У ньому злилося висміювання і тріумф. Це глибоко світоспоглядальний і універсальний сміх. Така специфіка амбівалентного карнавального сміху.

4. Карнавальна природа пародії. Пародіювання – це створення двійника, який розвінчує, це той же світ «навиворіт».

5. Карнавальна площа була символом всенародності [1, с. 204].

В роботі «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя та Ренесансу» М. М. Бахтін характеризує святкування карнавального типу в ту епоху таким чином: «вони давали абсолютно інший, підкреслено неофіційний, позацерковний і позадержавний аспект світу, людини та людських стосунків; вони начебто будували по ту сторону всього офіційного іншого світу і друге життя, до яких усі середньовічні люди були більшою чи меншою мірою причетні, в яких вони у певні строки жили» [1, с. 84–86]. Про карнавальний соціум М. М. Бахтін пише: «...на карнавалі всі вважалися рівними. Тут... панувала особлива форма вільного фамільярного контакту між людьми, розділеними у звичайному, тобто позакарнавальному, житті нездоланими бар'єрами станового, майнового, службового, сімейного та вікового стану» [1, с. 173].

Суть семіотичної теорії карнавалізації, викладена М. М. Бахтіним, полягає в тому, що він застосував поняття карнавалу, щорічного свята перед великим постом, до всіх явищ культури Нового часу. В центрі концепції – ідея про «інверсії двоїчних протиставлень», тобто перевертання суті бінарних опозицій. Коли народ виходить на карнавальну площу, він прощається з усім мирським перед довгим постом, і всі основні опозиції християнської культури і всі побутові уявлення міняються місцями (В. Руднев цит. по «Словник культури XX століття»).

Про карнавалізацію людського спілкування досить детально писав М. М. Бахтін, особливо в роботі «Проблеми поетики Достоевського», де лінгвіст, роблячи екскурс в історію розвитку карнавальних жанрів, особливо відзначає з них серйозно-сміхові, об'єднані глибоким зв'язком із карнавальним фольклором, проникнуті карнавальним світовідчуттям, яке ставить образ і слово в особливе ставлення до дійсності.

Автор називає карнавальний сміх «амбівалентним сміхом», тобто направленим і на самого того, хто сміється. В чаті ми спостерігаємо таке: межі серйозного і несерйозного здаються дуже хиткими через неможливість спостерігати емоції, міміку, жести співрозмовника, чути інтонацію фраз, які вимовляються. На наш погляд, через відносність кордонів між серйозним та сміховим і виникає той унікальний ефект, властивий, у першу чергу, вільним чатам і, меншою мірою, іншим електронним формам комунікації [2, с. 169].

Отже, спираючись на концепцію М. М. Бахтіна, можемо виділити такі ознаки карнавальності віртуального спілкування:

1. Карнавал розглядається як синкретична видовищна форма обрядового характеру, як видовище без поділу на глядачів і виконавців: його не споглядають і не розігрують, а живуть у ньому, тобто живуть карнавальним життям. Закони, заборони тощо на час карнавалу відміняються, відміняється всяка дистанція між людьми і набуває чинності фамільярний контакт між людьми.

2. Карнавал сприяє створенню нового модусу взаємин людини з людиною, що протиставляється всемогутнім соціально-ієрархічним стосункам позакарнавального життя. Ексцентричність як особлива категорія карнавального світосприйняття органічно пов'язана з категорією фамільярного контакту.

3. Категорія карнавального світосприйняття – карнавальні мезальянси – також пов'язана з фамільяризациєю. Вільне, фамільярне ставлення поширюється на все: на всі цінності, на всі думки, явища та речі.

На відміну від карнавалу, чат не має просторових меж, він не обмежений часовими рамками, тому що він існує завжди «по той бік» реальності. На противагу карнавальному дійству, якому відводився встановлений термін, чат існує паралельно дійсності, і для переміщення з однієї реальності в іншу достатньо секунд. Однак, потрапляючи в чат, комуніканти, так само як учасники карнавалу, повинні повністю підпорядковуватися його ідеї і законам, тільки тоді вони починають жити віртуальним життям, відключившись тимчасово від реального соціуму.

М. М. Бахтін робить цікаве зауваження щодо вербальної форми спілкування на карнавалі: «...було вироблено начебто особливу мову карнавальних форм та символів;...особливі форми майданного мовлення і майданного жесту, які не визнають ніяких дистанцій між тими, хто спілкується, вільні від звичайних норм етикету а пристойності» [2, с. 39]. Інтернет-чати також мають специфіку вербального та невербального спілкування, яку ми розглянемо детальніше. Відзначимо лише, що, знаходячись у чаті, комуніканти зайняті створенням свого віртуального образу, який відрізняється від реального, що відбувається за допомогою різноманітних семіотичних засобів.

Результати порівняння середньовічного та віртуального карнавальних соціумів можна коротко представити в таблиці 1.

Таблиця 1

Ізоморфні та аломорфні характеристики середньовічного та віртуального карнавалів

	Середньовічний карнавал	Віртуальний карнавал
Мотив спілкування	Вихід із реального соціуму	Вихід із реального соціуму
Тип комунікації	Стандартна	Інтерактивна
Форма комунікації	Комунікація між двома і більше учасниками	Комунікація між користувачами Інтернету за допомогою комп'ютера
Часові, просторові параметри	Обмежений	Необмежений
Ідентифікатор учасника	Карнавальна маска	Псевдонім
Вербальні, невербальні засоби спілкування	Особливий стиль мовлення: просторіччя, інвективи і т.д. Міміка, жести, тілесний контакт	Гібридний стиль мовлення. Специфічні ритуалізовані і невербальні засоби спілкування

Отже, сучасна комп'ютерна карнавалізація має ті ж самі ознаки, що і середньовічний карнавал. Однак специфіка Інтернет-спілкування обумовлює такі відмінності комп'ютерної карнавалізації від справжнього карнавалу: середньовічна площа змінилася на всесвітню комп'ютерну площу, тобто спілкування між учасниками чату відбувається за допомогою комп'ютера; участь беруть мільйони людей, що, безсумнівно, значно більше, ніж на площі середньовіччя, які не бачать один одного і можуть бути незнайомими один з одним взагалі; маски, псевдоніми, придумані і можуть бути змінені в будь-який момент за бажанням автора; карнавалізація в першу чергу стосується мови, її норм, пародій на неї і проявляється у мовній грі.

Перспективи дослідження – за відсутності тілесності людина творить свій віртуальний образ, який можна порівняти з карнавальною маскою, тому цікавим, на наш погляд, є подальший ґрунтовний аналіз псевдонімів іспанських Інтернет чатів.

Література:

- Бахтин М. М. Собрание сочинений / Михаил Михайлович Бахтин. – Т. 5. – М. : Советский писатель, 1997. – 614 с.
- Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. – Изд. 4-е. – М. : Советский писатель, 1979. – 317 с.
- Нестеров В. К вопросу о динамике сетевых сообществ / В. Нестеров // www.flogiston.ru/articles/netpsy/groupdyn (a).
- BeiBwenger M. Kommunikation in virtuellen Welten: Sprache, Text und Wirklichkeit. – Stuttgart: ibidem-Verlag, 2000. – 222 p.
- Hoffmann U. Culture, Technology, Communication : Towards an Intercultural Global Village, 1997. – 406 p.
- Thimm C. Chat communication in the Internet, 2000. – 370 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- www.elchat.com
- www.chateagratis.net
- www.chatear.com

І. М. Свириденко, С. С. Кухарьонук,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті проаналізовано підходи вчених до трактування сутності іношомовної комунікативної компетентності; розкрито особливості формування іношомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей за допомогою активних методів навчання. Наведено приклади деяких активних методів навчання: дискусія, дебати, метод проектів на заняттях з англійської та німецької мови. Доведено, що на заняттях з використанням активних методів навчання іноземної мови студенти засвоюють та усвідомлюють значущість навчального матеріалу, який згодом використовують у реальному житті.

Ключові слова: іношомовна комунікативна компетентність, компетенція, активні методи навчання, особистісно-орієнтований підхід.

В статье проанализированы подходы ученых к трактовке сущности иностранной коммуникативной компетентности; раскрыты особенности формирования иностранной коммуникативной компетентности студентов немязыковых специальностей с помощью активных методов обучения. Приведены примеры некоторых активных методов обучения: дискуссия, дебаты, метод проектов на занятиях английского и немецкого языков. Доказано, что на занятиях с использованием активных методов обучения иностранного языка студенты усваивают и осознают значимость учебного материала, который со временем используют в реальной жизни.

Ключевые слова: иностранная коммуникативная компетентность, компетенция, активные методы обучения, личностно-ориентированный подход.

The article analyzes the approaches of scientists to the interpretation of the essence of foreign communicative competence. It is noted that foreign language communicative competence is an integral feature of professional specialist, covering active substructure, such as knowledge, abilities, skills and methods of professional activity and communicative substructure, like knowledge, abilities, skills and ways to implement professional communication.

Some aspects of communicative competence of students of non-linguistic specialties using active teaching methods are given. Active teaching methods provide self-development and self-actualization. These techniques encourage finding the solution of educational problems in various aspects, such as improving students' cognitive activity, creating positive learning motivation and effective assimilation of large amounts of educational information. Some examples of active teaching methods, such as discussion, debate, project-based learning are introduced in the English and German classes.

It is proved that in the classes with the use of active teaching methods, the students learn and recognize the importance of educational material that will be eventually used in real life.

Keywords: foreign communicative competence, non-linguistic specialties, active teaching methods, discussion, debate, project-based learning.

У сучасних умовах розвитку державності відбувається новий етап модернізації системи освіти, зростають вимоги до майбутніх фахівців, які передбачають не лише високий рівень знань і вмінь за фахом, але й володіння іноземною мовою. Інтеграція України у європейський та світовий освітній простір зумовлює нове бачення основної мети вивчення іноземних мов у вищих закладах освіти. Вчені наголошують насамперед на зміні статусу навчальної дисципліни «іноземна мова» з точки зору її культурологічної функції, адже мова – не тільки «джерело комунікативної діяльності, але й засіб пізнання, формування і передачі думки, вираження почуттів, емоційних станів людини, засіб реалізації усіх потреб освіченого народу» [4].

Невід'ємним компонентом освіти постає навчання іноземній мові, а володіння іноземною мовою – не лише показник високого культурного рівня особистості, а й запорука її успішної професійної діяльності. З огляду на це, проблема формування іношомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей набула особливої актуальності й стала предметом низки наукових досліджень.

У програмі з іноземної мови для вищих навчальних закладів зазначено, що метою навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі є оволодіння мовою як засобом комунікації, який сприяє розвитку у студентів здатності використовувати її як інструмент спілкування в умовах взаємодії у багатонаціональному й полікультурному просторі, та набуття професійно-спрямованої іношомовної компетентності для успішного виконання подальшої професійної діяльності [8].

У загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти визначено основні напрями професійної підготовки фахівців, що передбачають досягнення студентами немовних факультетів достатнього рівня іношомовної комунікативної компетенції у професійній сфері спілкування [3].

Мета статті – розкрити особливості формування іношомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей за допомогою активних методів навчання.

Доведено, що іношомовна комунікативна компетенція є складним багатокомпонентним явищем. Проте слід зауважити, що дослідники розглядають її з різних позицій як поняття «компетентність» і «компетенція», так і їхні складові та види.

Учені розглядають у сучасних дослідженнях іношомовну комунікативну компетентність як необхідний людині рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з огляду на власні здібності й соціальний статус [2, с. 13].

Ю. Солодовнікова досліджуючи іношомовну комунікативну компетентність як умову вдосконалення професійної підготовки фахівця, зазначає, що вона є комплексним особистісним ресурсом, що забезпечує можливість ефективної взаємодії у процесі використання іноземної мови як засобу вирішення професійних задач [10].

А. Андрієнко розглядає іношомовну професійну компетентність майбутнього фахівця як здатність здійснювати міжкультурне професійно спрямоване спілкування; взаємодіяти з носіями іншої культури, беручи до уваги національні цінності, норми та уявлення; створювати позитивний настрій спілкування для комунікантів; вибирати комунікативно цілеспрямовані способи вербальної та невербальної поведінки на основі знань про науку і культуру інших народів у межах полілогу культур [1, с. 16].

Є. Клименко визначає іношомовну професійну компетентність майбутнього фахівця як результат затрачених зусиль, спрямованих на формування таких іношомовних знань і вмінь, які відображають лінгвістичний, професійно-контекстуаль-

ний, психологічний, соціальний та ситуативний стан мови як засобу професійного спілкування в сфері фінансів та особистісного спілкування [6, с. 63].

Н. Сура тлумачить іншомовну професійну компетентність як володіння індивідом необхідною сумою знань, умінь і навичок, що визначають ступінь сформованості його професійної діяльності, стилю професійного спілкування та його особистості як носія визначених цінностей, ідеалів і професійної свідомості [12, с. 8].

В. Тенішева наголошує, що іншомовна професійна комунікативна компетентність фахівця є складним інтегративним цілим, яке забезпечує компетентне професійне спілкування іноземною мовою в умовах міжкультурної комунікації. При цьому зауважується, що спочатку потрібно навчити студента іншомовному спілкуванню, а потім інтегрувати його іншомовну комунікативну компетентність у систему виробничих зв'язків, тобто використання знань іноземної мови на практиці [13].

Необхідно зазначити, що іншомовна комунікативна компетентність є інтегральною характеристикою професійної діяльності фахівця, яка охоплює діяльнісну (знання, уміння, навички та способи здійснення професійної діяльності) та комунікативну (знання, уміння, навички та способи здійснення професійного спілкування) підструктури.

Отже, компетентність – це знання, уміння, навички та способи організації спілкування, а компетенція – здатність фахівця використовувати набуті знання та сформовані вміння.

Такі вчені як А. Астадур'ян, Л. Борозенець, Н. Гавриленко, О. Григоренко, М. Євдокімова, В. Зикова, Е. Комарова, Н. Кучеренко, Т. Лучкіна, Ю. Маслова, О. Фадейкіна досліджували проблему формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей; методику формування іншомовної комунікативної компетентності розглядали вітчизняні та зарубіжні вчені-методисти, а саме: І. Баценко І. Берман, В. Борщовецька, В. Гнаткевич, О. Измайлова, Н. Катрич, Е. Мірошніченко, Ю. Пассов, Ю. Солодовнікова, О. Тарнопольський, В. Тенішева, О. Чиханцова, С. Шатілов, Р. Елліс (R. Ellis), І. Нейшн (I. Nation), Н. Шмітт (N. Schmitt) та інші. З'ясовано, що іншомовна комунікативна компетентність є невід'ємною складовою підготовки студентів немовних спеціальностей, адже сприяє продуктивній взаємодії з навколишнім світом, тобто успішному професійному становленню майбутнього фахівця. Саме тому перед вищою школою виникає потреба пошуку і впровадження у практику актуальних методів навчання іноземних мов, які сприятимуть формуванню іншомовної комунікативної компетентності у студентів немовних спеціальностей.

Для студентів немовних спеціальностей зміст навчання іноземної мови має бути оптимізований з точки зору рівня професіоналізації, тобто тематико-професіоналістичним. Професіоналізація викладання іноземної мови здійснюється за допомогою формування навичок спілкування за професійною тематикою. Однак, такий підхід не вирішує задачу формування умінь та навичок, необхідних студентів для здійснення завдань професійного змісту з використанням засобів іноземної мови. Тому формування іншомовної комунікативної компетентності, яке передбачає «накладання» іншомовних навичок на предметний зміст професії під час виконання професійних завдань, вбачається як підхід, у межах якого викладання дисципліни «Іноземна мова» у навчальному плані підготовки майбутнього фахівця, не формально, а змістовно буде спрямовано на досягнення цієї мети [5].

Навчання іноземної мови у немовному вищому навчальному закладі ми розглядаємо як навчання міжкультурної комунікації, нерозривно пов'язане з використанням сучасних методів. Так, О. Сафроненко зазначає, що «сьогодні основне завдання навчання іноземної мови полягає в навчанні професійно-орієнтованого спілкування» [9], а сам процес навчання має бути практикоорієнтованим. Отже, необхідно знайти такі універсальні методи навчання іноземної мови, які дозволять досягти більш високого рівня підготовки фахівців шляхом інтеграції мовної та професійної сфер.

Таким чином, визнання особистісно-орієнтованого підходу, як нової парадигми освіти й виховання, призвело до змін у постановці цілей, у відборі змісту, принципів і технологій навчання іноземних мов. Особистісно-орієнтований підхід дозволяє впроваджувати у навчальний процес активні форми та методи навчання, які сприяють розвитку творчих здібностей студентів, критичному мисленню, умінню переорієнтуватися у сучасному суспільстві. В якості найбільш адекватної технології навчання іноземних мов виступає навчання в групах та парах, використання проєктів, як методу, який розвиває творчість та викликає емоційну розрядку студентів.

Зазначимо, що нині у практиці підготовки студентів вищих навчальних закладів поряд із традиційними методами навчання досить широко застосовуємо інноваційні, серед яких особливе місце займають активні методи навчання. Активні методи навчання – це методи, що стимулюють пізнавальну діяльність студентів, вони будуються в основному на діалозі, який передбачає вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми та характеризуються високим рівнем активності студентів. Саме таке навчання загальноприйнято вважати «найкращою практикою навчання» у сучасному ВНЗ [11, с. 297].

Основною метою активних методів навчання іноземної мови є формування іншомовної комунікативної компетентності студентів, а всі інші цілі (освітня, виховна, розвивальна) реалізуються в процесі здійснення цієї головної мети. До активних методів навчання, що використовуються у практиці навчання іноземної мови належать: «Мозковий штурм», «Кейс-стаді», ділові ігри, дискусії, дебати, метод проєктів, «Аналіз ситуацій», тренінги і т.д.

Активні методи навчання іноземної мови забезпечують саморозвиток, самоактуалізацію особистості, дозволяють студенту самому шукати і усвідомлювати способи вирішення життєвих ситуацій. Окрім того, ці методи забезпечують вирішення освітніх завдань у різних аспектах: підвищують пізнавальну активність студентів; сприяють розвитку творчих здібностей та нестандартності мислення; допомагають активізувати самостійну діяльність; сприяють розвитку комунікативно-емоційної сфери особистості студента; формують позитивну навчальну мотивацію, ефективне засвоєння великого обсягу навчальної інформації; сприяють розвитку пізнавальних процесів – мови, пам'яті, мислення; допомагають розкрити особистісно-індивідуальні можливості кожного студента [11, с. 297].

Необхідно зазначити, що активні методи навчання можуть бути використані на різних етапах навчання іноземної мови. Дослідження показують, що на заняттях з використанням активних методів навчання іноземної мови (якщо вони орієнтовані на досягнення конкретних цілей і правильно організовані), студенти засвоюють матеріал найбільш повно і з користю для себе, тобто вони усвідомлюють значущість навчального матеріалу і думають, яким чином будуть застосовувати отримані знання в ситуаціях реального життя або подальшого навчання [11, с. 298].

Головне при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей – це формування іншомовної комунікативної компетентності.

З метою формування іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей на заняттях з іноземної мови у вищому навчальному закладі доцільно використовувати такі активні методи навчання: імітаційні, які передбачають, як правило, навчання професійним умінням і навичкам та пов'язані з моделюванням професійної діяльності, інакше

кажучи, імітуються як ситуація, так і сама професійна діяльність; неігрові, що передбачають аналіз конкретних ситуацій; рішення ситуаційних задач; вправи, виконання індивідуальних завдань; ігрові, розігрування ролей (рольова, ділова гра) [7].

На заняттях з іноземної мови ми застосовуємо наступні активні методи навчання, як дискусії, дебати та метод проєктів. Наведемо приклади деяких активних методів навчання на заняттях з англійської та німецької мов на прикладі теми «Подорожі. Опис міста».

Приклади дискусії:

– Which are the most exciting cities in the world to visit? Why?

– Beschreiben Sie verschiedene Sehenswürdigkeiten, die sich in einer Stadt befinden. Lassen Sie die Gruppe erraten, welche Stadt Sie gemeint haben.

Приклад дебатів:

– Debate on: «The journey of a thousand miles begins with a single step».

– Besprechen Sie : «Man reist nach Osten, man reist nach Westen, aber zu Hause ist es am besten».

Приклад методу проєктів:

– Prepare a project about the perfect day out in the best city you have ever visited. Work in groups of four

– Projektarbeit zum Thema «Die Städte Deutschlands». Arbeiten Sie in kleinen Gruppen (3-4 Studenten in jeder Gruppe). Jede Gruppe repräsentiert eine der Städte Deutschlands.

Отже, ефективність формування іншомовної комунікативної компетентності студентів немовних спеціальностей залежить від вибору методів навчання іноземної мови. На нашу думку, саме використання активних методів навчання іноземної мови сприяє активній позиції студентів, що передбачає не лише засвоєння знань з мови а й навчання професійно-орієнтованого спілкування.

Література:

1. Андриенко А. С. Развитие иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности студентов технического вуза (на основе кредитно-модульной технологии обучения): Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08 / А. С. Андриенко. – Ростов н/Д, 2007.
2. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. 2001. № 3. – С. 13–16.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. укр. вид. : д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
5. Катрич Н. Д. Формування іншомовної компетентності студентів політехнічного коледжу [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://intkonf.org/katrich-nd-formuvannya-inshomovnoyi-kompetentnosti-studentiv-politehnichnogo-koledzhu/>. – Заголовок з екрану.
6. Клименко Е. В. Формирование иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности будущих финансистов: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. Калуга, 2004.
7. Кругленко О. С., Кучма М. Б. Використання активних методів навчання [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NMIW_2011/Philologia/1_80065.doc.htm. – Заголовок з екрану.
8. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [кол. авторів Г.Є.Бакаєва, О.А.Борисенко, І. І.Зуєнок, В.О.Іванішева та ін.] – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
9. Сафроненко О. И. Программно-методическое, технологическое и кадровое обеспечение качества системы многоуровневой языковой подготовки студентов неязыковых вузов / О. И. Сафроненко. – Ростов н/Д : Изд-во ООО «ЦВВР», 2006. – С. 43.
10. Солодовникова Ю. Ю. Формирование иноязычной коммуникативной компетентности как условие совершенствования профессиональной подготовки специалиста социальной работы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ю. Ю. Солодовникова. – Курск, 2009. – 28 с.
11. Сумцова О. В. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов технических вузов при использовании активных методов обучения иностранному языку / О. В. Сумцова // Молодой ученый. – 2012. – № 2. – С. 297–298.
12. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою 2005 года: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Луганськ, 2005.
13. Тенищева В. Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции: автореф. дис. на соискание уч. степени д. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. Ф. Тенищева. – М., 2008. – 44 с.].

УДК 811.111'36

Н. Ю. Сердюк,

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

РЕФЛЕКСІЯ ПІД ЧАС ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемі педагогічної рефлексії майбутніх учителів іноземної мови під час їх педагогічної практики в школі. Визначено роль рефлексії під час практики у процесі формування професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Виявлено першочергові та основні кроки педагогічної рефлексії студента-практиканта; запропоновано засоби, якими ці кроки можуть бути реалізовані.

Ключові слова: професійна компетентність, педагогічна практика, майбутній вчитель іноземної мови, рефлексія, засоби, щоденник вчителя.

Статья посвящена проблеме педагогической рефлексии будущих учителей иностранного языка во время педагогической практики в школе. Проанализирована роль рефлексии во время практики в процессе формирования профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка. Определены первоочередные и основные шаги педагогической рефлексии студента-практиканта; предложены средства, которыми эти шаги могут быть реализованы.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогическая практика, будущий учитель иностранного языка, рефлексия, средства, дневник учителя.

The article deals with the problem of the future foreign language teachers' pedagogical reflection during a teaching practice at school. The role of such reflection in the process of the foreign language teachers' professional competence formation was analyzed. The prior and basic steps in the practice-teacher's pedagogical reflection were identified; the means for realizing of these steps were proposed in the article.

Keywords: professional competence, teaching practice, future foreign language teacher, reflection, means, teacher's diary.

Концепція модернізації сучасної української освіти передбачає підготовку кваліфікованих, конкурентоспроможних, компетентних фахівців на рівні світових стандартів. На сьогоднішній день важливою умовою для особистості вчителя іноземної мови в школі є високий рівень не лише теоретичних знань і практичних умінь, а його здатності до нестандартного творчого мислення та педагогічної рефлексії. Процес формування такого вчителя здійснюється не лише на теоретичному рівні, але і на практичному, що реалізується в процесі проходження педагогічної практики, тож вважаємо питання рефлексії під час педагогічної практики як чинника формування професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови актуальним.

Проблеми педагогічної практики досліджували багато вітчизняних учених, зокрема Л. Аврамчук [1], О. Блінова [2], І. Котик [3] та ін.; питання формування професійної компетентності учителів іноземної мови вивчало чимало вчених (Н. Барграмова, О. Бігич, Н. Бориско, С. Ніколаєва та ін.). Проте, аналіз наукової літератури показав, що проблема рефлексії майбутніх учителів іноземної мови під час їх педагогічної практики в школі та її ролі у формуванні їх професійної компетентності характеризується недостатньою теоретичною та методичною розробленістю.

Метою статті є визначення ролі рефлексії під час шкільної практики майбутніх учителів іноземної мови у процесі формування їх професійної компетентності, запропонувати основні її кроки та засоби її реалізації.

На сьогодні педагогічна практика є важливим моментом у формуванні самооцінки, усвідомлення себе в ролі педагога, самовдосконалення. Студенти мають усвідомити головне значення педагогічної практики, яке полягає в тому, що майбутній педагог уперше засвоює ту рольову поведінку, яка стане визначальною у його подальшій професійній діяльності. З метою зробити цю першу спробу вдалою, а у подальшому сприяти розвитку власної професійної компетентності, студентів варто використовувати всі можливі засоби, у тому числі і педагогічну рефлексію.

Рефлексію трактують як «здатність займатися самоаналізом, тобто здатність до критичного переосмислення власного досвіду [4, с. 4]».

Педагогічна рефлексія – систематичний процес самоспостереження та самооцінки педагога, який передбачає спостереження за власною діяльністю в класі, обдумування причин того, що він робить і чи воно спрацьовує взагалі з метою подальшого внесення змін. Тому рефлексія студента-філолога під час практики в ЗОШ може бути ефективним чинником формування професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови.

Ми переконані в тому, що педагогічна практика може бути влучним часом для початку процесу рефлексії майбутнього вчителя. Переважно на час практики студент стає вчителем одного класу, проте викладання у двох класах чи більше є також нормою через невелику кількість годин і учнів або ж велику кількість студентів. Тож, майбутній вчитель іноземної мови під час педагогічної практики в ЗОШ має чудову нагоду сфокусуватися хоча б на одному класі та побачити риси власного вчителювання в ньому, – наприклад, яким чином він вирішує випадки поганої поведінки або як заохочує своїх учнів більше говорити іноземною на уроках і інше. Таким чином, у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови актуальність і цінність вбачаємо у педагогічній рефлексії студента-практиканта, яка може проходити у багатьох етапах, де першочерговими та основними кроками вважаємо наступні.

Першим кроком у педагогічній рефлексії студента-практиканта є збір, запис і аналіз інформації стосовно того, що відбувається на уроках. Цей крок може бути реалізований декількома засобами:

1. *Щоденник вчителя* – індивідуальний щоденник, у якому студент з метою сприяти формуванню власної професійної компетентності аналізує з психолого-педагогічної точки зору свою та учнівську діяльність на кожному проведеному ним занятті, знаходить причини успіхів і проблем, шляхи вирішення останніх, тощо. Не варто плутати цей щоденник із тим щоденником студента-практиканта, який вони здають разом із усією документацією.

Недарма ми пропонуємо його назвати саме «Щоденником вчителя», оскільки, роблячи нотатки особистість має асоціювати себе не зі студентом, а зі справжнім учителем, який усвідомлює відповідальність за свою педагогічну діяльність і має чітку мотивацію для її вдосконалення, розуміє важливість і необхідність такого щоденнику на регулярній, послідовній основі, прагне до педагогічної та особистісної самореалізації. Важливо, щоб ця особистість була здатна не лише на самодисциплінованість і самокритику, а й на неупередженість, на толерантність, дружні стосунки з учнями, їх батьками і колегами, мала стійке бажання працювати вчителем у майбутньому.

Таким чином мета цих двох щоденників є зовсім різною: у щоденника студента-практиканта метою є наведення основних даних про клас і розпис кожного дня в школі (зустрічі, заняття, заходи й уроки, зокрема їх структура та хід і записи методистів та вчителів), метою «Щоденника вчителя» є, завдяки регулярному аналізу кожного проведеного ним заняття з психолого-педагогічної точки зору, визначити причини успіхів і проблем на уроці для подальшого вдосконалення себе як вчителя.

Пропонуємо розділити кожний запис у щоденнику на п'ять основних частин: 1) мета та завдання уроку; 2) діяльність і методика; 3) управління класом; 4) учні; 5) вчитель (самоаналіз). Студентам доцільно б: у першій частині висвітлити думки стосовно: рівня розуміння учнями матеріалу та складності теми і завдань, наявності відповідних проблем, рівня отриманого результату, тощо; у другій – проаналізувати різноманітність і цікавість засобів навчання та видів діяльності, рівень використання часу, методів і принципів навчання, введення нових засобів, методів навчання, можливі шляхи покращення структури, наповнення уроку, тощо; у третій – проаналізувати власне управління класом: обраний темп уроку, різноманітність обраних видів роботи та результат їх використання, чіткість у поставленні завдань перед учнями, надання кожному учневі можливості прийняти активну участь на уроці, тощо; у четвертій – проаналізувати рівень діяльності учнів, їх зацікавленості у ході уроку, що їм сподобалося і навпаки, порівняти настрій і поведінку класу на початку і в кінці уроку, чи весь урок вони розмовляли суто іноземною мовою, спробувати визначити можливі проблеми тощо; у п'ятій – проаналізувати власну діяльність на уроці, зокрема рівень самоконтролю, тобто зробити самоаналіз і самооцінку, тощо.

Пропонуємо приблизний план кожного запису для «Щоденника вчителя» (TEACHER'S DIARY) у вигляді орієнтовних частин і запитань:

1. Lesson objectives:

- Did the pupils understand what we did in the lesson?
- Was what we did too easy or too difficult?
- What problems did the pupils have (if any)?
- Was there a clear outcome for the pupils?
- What did they learn or practise in the lesson? Was it useful for them?

2. Activities and materials:

- Did activities last the right length of time?

- *What different materials and activities did we use?*
- *Did the materials and activities keep the pupils interested?*
- *Did I use any new methods? Did it/they keep pupils interested?*
- *Could I have done any parts of the lesson differently?*

3. Classroom management:

- *Was the pace of the lesson right?*
- *Did I use whole class work, groupwork, pairwork or individual work?*
- *What did I use it for? Did it work?*
- *Did the pupils understand what to do in the lesson?*
- *Were my instructions clear?*
- *Did I provide opportunities for all the pupils to participate?*
- *Was I aware of how all of the pupils were progressing?*

4. Pupils:

- *Were all the pupils on task (i.e. doing what they were supposed to be doing)? If not, when was that and why did it happen?*
- *Was their behaviour good? If not, when was that and why did it happen?*
- *Were they active all the time? If not, when was that and why did it happen?*
- *Which parts of the lesson did the pupils seem to enjoy most? And least?*
- *What was the mood of the class at the beginning and at the end? Did it change for the better?*
- *How much English did the pupils use?*

5. Teacher/Me:

- *Was my self-control good? If not, when was that and why did it happen?*
- *Did I manage to keep my positive until the end of the lesson? If not, when was that and why did it happen?*
- *Did I do all I planned before? If not, when was that and why did it happen?*
- *Which parts of the lesson did I enjoy most? And least?*
- *How much English did I use?*
- *If I taught the lesson again, what would I do differently?*

Таким чином, студент в своєму «Щоденнику вчителя» має після кожного уроку висвітлити те, що на ньому сталося, включаючи власні відчуття, реакції на події і репліки учнів, а також поведінку учнів, їх реакції стосовно цих подій, висловлень вчителя та своїх однокласників; причини успіхів і невдач, їх наслідки; можливі шляхи вирішення проблем, закріплення та посилення успіху тощо, – тобто власне думки та аналіз. Окрім цього, студент може просто написати запитання, якщо в нього наразі не має відповіді, або має певні сумніви, або він ще далі захоче про це поміркувати або проконсультуватися з класним керівником, вчителем мови, методистом, психологом, поговорити з батьками тощо. Тобто студент може писати все, що захоче і вважає за потрібне та варте уваги; чим більше він пише, тим детальніше може проаналізувати ситуацію в майбутньому чи розказати іншим; гарно описану ситуацію він може згадати й через місяць, рік, а той більше. Коли вся інформація зібрана і студент-практикант зробив свої висновки, що є суто суб'єктивною думкою, то варто дізнатися про стан справ зі сторони.

1. *Відгуки інших педагогів за результатами їх спостереження за уроком, проведеним студентом-практикантом.* Цей процес забезпечується власне порядком проходження студентами педагогічної практики, оскільки він закріплюється не до класу, а до вчителя, який має продемонструвати як треба вести заняття, а потім спостерігає за уроками практикантів, аналізує і оцінює. Окрім вчителя, на уроках має бути методист, який також може дати поради стосовно проведення уроку, або ж інший педагог. Тобто кількість присутніх педагогів може бути від двох і більше (якщо урок комбінований, виховний захід, тощо). Студент також може запросити на урок і своїх колег-практикантів, думка яких може бути цінною. Так, відповідно до другого кроку, варто попросити їх зібрати і висловити інформацію про побачений урок, можливо зробити нотатки, які вам будуть у нагоді. Результати їх спостереження допоможуть виявити майбутньому учителеві ті недоліки та переваги, які він не бачив, або мало звернув уваги, таким чином з'явиться нове поле для рефлексування, наприклад: як він справляється з помилками, власними і учнівськими, як він реагує, який тон і лексику вибирає у спілкуванні, показати на психологічні особливості деяких учнів, тощо.

2. *Відгуки учнів.* Використовуючи методи бесід та анкет, студент також може запитати своїх учнів, що вони думають про те, що відбувається в класі, їх діяльність і співпрацю. Їх думки та сприйняття можуть розширити та зробити більш цікавою вже зібрану інформацію.

Після врахування всіх власних висловлених і іншими людьми думок, пропозицій і зауважень, варто переосмислити свою діяльність, зробити роботу над помилками та перейти до наступного кроку, – перевірити діяльність шляхом запису уроку на аудіо та відео.

Другим кроком у педагогічній рефлексії студента-практиканта є відео- та аудіозаписи уроків, сприятиме підтвердженню чи спростуванню прогресу його та, відповідно, учнівської діяльності на уроці.

Відео- та аудіозаписи уроків можуть дати дуже корисну інформацію для роздумів: студент, наприклад, може несвідомо зробити якісь речі на уроці або сказати щось (слова-паразити, тощо); дії учнів, які практикант не побачив через певні причини. Аудіозаписи можуть бути корисними при розгляді аспектів педагогічної розмови та відповісти на питання типу: *Скільки студент говорить? Про що? Чи чітко ставить завдання та дає пояснення? Скільки часу ви приділяєте розмові з учнем? Як ви ставитеся до неї?* Відеозаписи можуть бути корисними для показу практикантові аспектів його власної поведінки, даючи відповіді на запитання типу: *Де стоїть практикант? До кого говорить? Як ставиться до учнів?* та ін.

Третім кроком у педагогічній рефлексії студента-практиканта є пошук шляхів вирішення невіршених раніше питань і проблем. Оскільки майбутній вчитель-філолог може прийти до висновку, що деякі питання чи проблеми залишилися невіршеними, то йому варто пошукати відповідну інформацію, про їх вирішення чи усунення. У такому випадку корисними будуть:

- посібники та методичні рекомендації для викладання іноземних мов, запропоновані українськими та зарубіжними вчителями, науковцями;
- журнали для вчителів, де можна знайти наукові статті широкого кола;
- сайти не лише для викладачів іноземної мови, а й також для психологів, де можна знайти корисні навчальні, психолого-педагогічні ідеї;
- спілкування з представниками передового педагогічного досвіду, міста чи країни, багато з яких також мають свої сайти, форуми, сторінки в соцмережах тощо;

• звертання до іноземних колег, існують також багато груп, форумів і сайтів в Інтернеті;
• перегляд уроків іноземної мови зарубіжних колег і колег українських, занять різних шкіл з вивчення іноземних мов тощо, яких також дуже багато є в електронній мережі.

Для майбутнього вчителя іноземної мови актуальним буде виконання таких кроків переважно не на рідній мові, а на тій мові, що ним викладається в школі та, відповідно, вивчається ним у ВНЗ. Таке додаткове використання іноземної мови сприятиме вдосконаленню усного та писемного іншомовного мовлення, а й, отже, сприятиме комунікативній компетентності загалом.

На нашу думку, педагогічна рефлексія майбутнього вчителя іноземної мови є циклічним процесом, тому що як тільки він починає вносити певні зміни у власну педагогічну діяльність, змінюються її результати, що розпочинатиме новий цикл самооцінки та рефлексії.

Вважаємо за доцільне після закінчення педагогічної практики під час підсумкової конференції доцільно обговорити не лише результати, творчі звіти студентів, а й представити їх результати і досягнення у власній рефлексії, де у довільній формі студент має відобразити подію з практики, що викликала найбільше переживань стосовно себе як майбутнього педагога, і зазначити до яких висновків він дійшов і які відповідні дії були зроблені.

Отже, на наше переконання, формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови також ефективно відбувається в умовах педагогічної практики в ЗОШ. Основну актуальність і цінність вбачаємо у педагогічній рефлексії студента-практиканта, яка може проходити у багатьох етапах, де першочерговими кроками вважаємо такі: 1) збір, запис і аналіз інформації, що можуть бути реалізовані декількома засобами: «Щоденник вчителя», відгуки інших педагогів за результатами спостереження за уроком, проведенням студентом-практикантом, та відгуки учнів; 2) відео- та аудіозаписи власних уроків з метою їх подальшого аналізу; 3) пошук шляхів вирішення невирішених раніше питань і проблем. Визначено як доцільне на підсумковій конференції представлення студентами результатів і досягнень рефлексії під час педагогічної практики, де під результатами можуть бути рішення здійснювати щось у педагогічній діяльності зовсім у інший спосіб або підтвердити правильність власних дій і думок. Ми переконані, що систематична педагогічна рефлексія буде сприяти не лише самооцінці, а й, найосновніше, розвиткові професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови.

Перспективою дослідження є побудова професіограми майбутнього учителя іноземної мови на засадах рефлексивного підходу.

Література:

1. Аврамчук Л. А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів / Лідія Андріївна Аврамчук // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 122–126.
2. Блінова О. Є. Відкритість як мотиваційна готовність майбутнього вчителя до педагогічного спілкування / Олена Євгенівна Блінова // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1/2. – С. 97–103.
3. Котик І. О. Роль рефлексії у формуванні готовності до вибору професії / Інна Олександрівна Котик // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 3. – С. 67–71.
4. Полякова Г. Показники педагогічної творчості вчителя / Г. Полякова // Психолог. – 2006. – № 35. – С. 3–5.

УДК 371.314

О. М. Серняк,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

КОМУНІКАТИВНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ. БАР'ЄРИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД

Статтю присвячено комунікативно-орієнтованому навчанню іноземної мови. Проаналізовано причини недостатнього оволодіння іноземними мовами на комунікативному рівні випускниками вітчизняних шкіл та ВНЗ. Визначено основні бар'єри та перешкоди комунікативно-орієнтованого навчання іноземної мови. Обґрунтовано засоби впливу на процес підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності, а також відображено практичний досвід реалізації комунікативно-діялісного підходу до навчання іноземних мов шляхом впровадження колективних технологій навчання іноземних мов.

Ключові слова: комунікативно-орієнтоване навчання іноземної мови, постметодичний період, комунікативний підхід, діялісний підхід, колективні технології навчання, колективна навчально-пізнавальна діяльність.

Статья посвящена коммуникативно-ориентированному обучению иностранному языку. Проанализированы причины недостаточного овладения иностранными языками на уровне общения выпускниками отечественных школ и ВУЗов. Определены основные барьеры и препятствия коммуникативно-ориентированного обучения иностранному языку. Обоснованы средства воздействия на процесс повышения уровня иноязычной коммуникативной компетентности, а также отражено практический опыт реализации коммуникативно-деятельностного подхода к обучению иностранным языкам путем внедрения коллективных технологий обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: коммуникативно-ориентированное обучение иностранным языкам, постметодический период, коммуникативный подход, деятельностный подход, коллективные технологии обучения иностранным языкам, коллективная учебно-познавательная деятельность.

The article deals with the communication-based learning of a foreign language. The approach enables the teachers of foreign languages to carry out an independent analysis of a variety of modern strategies of learning of foreign languages, a host of techniques and adequate application of theoretical generalizations. This approach allows the integration of different strategies, technologies and methods of foreign language teaching.

The paper analyses the reasons of insufficient acquisition of foreign languages at a communicative level by secondary school leavers and graduates of the universities. The problem is that while teaching a foreign language at schools or colleges the knowledge of the language is often given more importance than the practical skills to use the given language.

The main hurdles to the communication-based learning of a foreign language are identified. The main barriers to the sufficient level of a foreign language acquisition consist in lacking skills of spontaneous speech; insufficient knowledge of colloquial «spontaneous speech units» and fillers of silence; inability to start and maintain a conversation in a foreign language;

a feeling of confusion and fear before a foreign language intercourse; lacking practical linguistic skills (lexical, grammatical, phonetic).

One of the means which influences the process of enhancing foreign language communicative competence is the implementation of communicative and active approach to foreign language teaching specifically the formation of foreign language skills and knowledge in the process of the active foreign language intercourse. The convergence of the process of learning a foreign language and real communication is of great significance. In this regard, the students' cognitive activities are organized so that they should carry out motivated language intercourse with the purpose to solve communication problems.

The implementation of communicative and active approach to learning foreign languages is carried out through the collective learning technologies of teaching foreign languages.

Keywords: *communication-based teaching of foreign languages, the postmethod period, communicative approach, active approach, collective learning technologies, collective learning-based cognitive activity.*

Стратегію і тактику української вищої школи сьогодні визначає програма входження до загальноєвропейського освітнього простору, яка формується на засадах Болонського процесу. Інноваційні зміни у системі освіти України вимагають підвищення рівня оволодіння іноземними мовами. У навчальних програмах початкової ланки середньої школи закладено обов'язкове вивчення іноземної мови з раннього шкільного віку.

Проте, мусимо визнати той факт, що навіть за умов вивчення іноземної мови впродовж кількох років у середній, а потім і у вищій школі, відсоток людей в Україні, які оволоділи іноземною мовою на рівні спілкування з іншими носіями, залишається невисоким.

До недоліків і так званих слабких місць у сучасній підготовці з іноземної мови можна віднести брак умінь експромтного висловлювання; недостатнє знання розмовних «готових мовленнєвих одиниць» та заповнювачів мовчання; брак умінь починати і підтримувати розмову іноземною мовою; розгубленість і побоювання перед спілкуванням. Разом з тим, фіксується недостатньо вільне висловлювання своєї думки і розуміння чужої, скованість та неспроможність іншомовного висловлювання через недостатню практичну актуалізацію мовних засобів (лексичних, граматичних, фонетичних). Такі результати свідчать про брак у респондентів практичних умінь користуватись іноземною мовою.

Відповідно, перед фахівцями з викладання іноземної мови постає завдання першочергового визначення як ефективно спрямувати вивчення іноземної мови і задовольнити потреби учнів та студентів в оволодінні іноземною мовою. Актуальним, як ніколи, є підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності українців і забезпечення визначення шляхів для підвищення рівня іншомовного спілкування на комунікативному рівні.

Час знову виявити причини низького рівня підготовки з іноземних мов як у середній, так і у ВНЗ та знову шукати ефективні шляхи вирішення проблеми. Нагальною, вимогою, на наше переконання, стає поєднання спеціалістом з викладання іноземної мови повної палітри новітніх педагогічних підходів, стратегій і технологій навчання іноземної мови та професійних знань про загальні історичні закономірності навчання іноземних мов, про існуючі напрями роботи у цій галузі вчених, педагогів та методистів.

Проблема підвищення рівня комунікативної спрямованості вивчення іноземних мов була і залишається предметом досліджень цілої низки науковців-дослідників та методистів-практиків (В. Бухбіндер, М. Гез, О. Вишневський, М. Ляховицький, С. Ніколаєва, В. Скалкін, Н. Скляренко та ін.). В Україні сформована система професійних знань вчителя іноземної мови про основні підходи до вивчення іноземних мов: свідомо-практичний (В. М. Плахотник); комунікативно-функціональний (Т. Л. Сірик); інтенсивний (М. К. Скляренко); комунікативно-особистісний (Л. В. Биркун); комунікативно-діяльнісний (О. І. Вишневський); системно-комунікативний підхід (Р. О. Мартинова) [3, с. 27]. Проте, мусимо визнати, що в українській школі, як у середній, так і у вищій не завжди вдаються до практичного втілення означених підходів.

Метою нашої статті є аналіз причин недостатнього оволодіння іноземною мовою на комунікативному рівні; визначення основних бар'єрів та перешкод комунікативно-орієнтованого навчання іноземної мови, обґрунтування педагогічних умов і засобів впливу на процес підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності, а також відображення практичного досвіду реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання іноземних мов шляхом впровадження ефективних колективних технологій.

На сучасному етапі, безумовно, позитивним є велика кількість підходів до вивчення іноземних мов та інноваційних методик, розроблених і обґрунтованих ученими. Це озброює спеціаліста з викладання іноземної мови новими знаннями і надає йому можливість зробити свій власний вибір. Якщо раніше вчителі-практики, як правило, змушені були суворо керуватись інструкціями педагогів і психологів, лінгвістів і методистів, то тепер спеціалісти з іноземної мови, отримують повне право вирішувати для себе, який саме альтернативний варіант технології вони обиратимуть, користуючись досвідом сьогодення та власними розробками.

Це засвідчує про перехід до нового періоду, який характеризується інтеграцією різних підходів, стратегій, технологій до навчання іноземних мов, який у зарубіжній методиці викладання іноземних мов має назву постметодичного [9, с. 38] і характеризується визнанням того, що жоден підхід чи технологія на практиці не можуть бути реалізовані у чистому вигляді, без адекватних змін.

Як зазначає Б. Кумардівелу, означений підхід дозволяє спеціалісту з викладання іноземних мов стати на шлях незалежного аналізу великої кількості сучасних узагальнюючих стратегій навчання іноземної мови, різноманітних методик та адекватного застосування теоретичних узагальнень. Це, перш за все, період інтеграції різних підходів, технологій, методів, зміна співвідношення між центром і периферією, практикою і теорією [9, с. 39].

Оскільки характерною рисою постметодичного періоду є автономія спеціаліста-практика, учитель середньої школи і викладач ВНЗ повинні володіти належним рівнем професійної підготовки для застосування інтегрованих технологій, які поєднують класичні й інноваційні технології навчання у практичному функціонуванні.

Проблема, на нашу думку, полягає у тому, що навіть на факультетах іноземних мов, там, де найшвидше запроваджують нові методики навчання іноземних мов, знанням про мову і надалі часто надається більше значення, ніж практичним умінням і навичкам користування самою мовою. Причиною є і надалі недостатнє врахування фахівцями з і викладання іноземних мов комунікативного підходу до навчання іноземної мови, який полягає у тому, що основна увага приділяється практичному застосуванню іншомовних знань, навичок та умінь для ефективного усного чи письмового спілкування.

Один із розробників такого підходу в Україні, О.І. Вишневський, наголошував, що вивчення іноземної мови полягає не у простому засвоєнні знань про мову, котрі залишаються на рівні простого запам'ятовування фактів, а основна увага спрямовується на практичне застосування іншомовних знань, навичок та умінь для ефективного усного чи письмового спілкування. Належне володіння іншомовною компетенцією означає опанування учнями та студентами не тільки мовни-

ми формами, але і сформованість у них уявлень про те, як їх використовувати в реальній іншомовній комунікації [1, с. 56].

Це, як вказує вчений-методист, забезпечує пряме входження в комунікацію. При такому підході, який не даремно називають комунікативним, здійснюється засвоєння мовного матеріалу і формування мовленнєвих навичок та умінь. Цей процес проходить паралельно з комунікативною діяльністю і на її фоні [1, с. 11].

Специфіку забезпечення комунікативного підходу у навчанні іноземних мов зарубіжні вчені-методисти [5] вбачають у формуванні іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь шляхом і завдяки здійсненню учнями іншомовної мовленнєвої діяльності. Важливим є максимальне зближення процесу навчання іноземної мови і реального спілкування. У зв'язку з цим навчальна діяльність учнів організується з метою здійснення учнями вмотивованих дій з мовленнєвим матеріалом для вирішення іншомовних комунікативних завдань.

З метою забезпечення комунікативного спрямування навчання іноземної мови мовленнєва діяльність на уроці іноземної мови має носити діяльнісний характер, основний принцип якого полягає у тому, що для ефективного навчання учень повинен бути активно залучений до навчально-пізнавального процесу. Увесь процес вивчення учнем іноземної мови повинен фокусуватися на такій навчально-пізнавальній діяльності, яка, в свою чергу, базується на проблемному навчанні, навчанні у дії. Акцент на діяльнісний аспект передбачає, що процес навчання організується як навчальна діяльність суб'єкта, і що об'єктом навчання є мовленнєва навчальна діяльність. У навчанні іноземної мови учитель зосереджує увагу учнів на діяльності, у процесі якої засвоюється мова. Засвоєння мови відбувається безпосередньо в її комунікативній функції [1, с. 46].

Тому, навчання іноземної мови в школі слід орієнтувати на практичні потреби спілкування з носіями мови (в усній чи письмовій формі), що виражається у принципі комунікативної спрямованості. Це вимагає перенесення акценту з форми на функцію, з лінгвістичної компетенції на комунікативну, з мовної правильності на спонтанність та автентичність (природність комунікації, котра розглядається як серія мовленнєвих актів, що використовуються для певної мети) [6, с. 3]. Водночас, саме навчання іноземної мови передбачає розвиток іншомовної мовленнєвої діяльності.

Як зазначає І. А. Зимняя, об'єднання двох означених підходів сприяє розробці загально-дидактичної основи навчання іноземної мови в різних умовах викладання на якій формується той чи інший метод навчання іноземним мовам [2, с. 23].

Хоча комунікативно-діяльнісний підхід давно визнано головним і направляючим у сучасній методиці навчання іноземних мов, мусимо визнати, що на практиці він часто поступається традиційному підтримуючому навчанню. Причиною, на наше переконання, є те, що для практичного впровадження означених підходів спеціалістів з викладання іноземних мов не вдаються до застосування адекватних технологій навчання іноземної мови.

Такими, на нашу думку, є колективні технології навчання іноземних мов. У сучасній методиці означені технології навчання виступають у всій різноманітності термінології: навчання у співпраці, коопероване навчання, колективне навчання, а також навчання у групі.

Колективні технології навчання іноземних мов базуються на колективній навчально-пізнавальній діяльності, яку розглядаємо як вид організації навчальної діяльності учнів чи студентів, що передбачає реалізацію їх об'єктивної необхідності у співпраці та суб'єктивної потреби у спілкуванні, а саме: усвідомлення учасниками спільної мети навчальної діяльності, об'єднання спільних зусиль та цілеспрямований розподіл праці з метою виконання спільного навчального завдання, забезпечення умов колективної взаємодії, що передбачає міжособистісний взаємозв'язок, взаємовплив та взаємна відповідальність, координованість та узгодженість дій, взаєморозуміння, взаємоконтроль між членами навчального об'єднання у процесі розв'язання колективного завдання [4, с. 12].

На наше переконання, технології колективного навчання та технології взаємного навчання повинні бути в арсеналі спеціаліста з викладання іноземної мови, зорієнтованого на підвищення якості викладання іноземної мови.

Як зазначає С. Каган, технологія навчання у групі передбачає принцип оптимального навчання, що вимагає усвідомлення спільних мотивів й інтересів членів групи. Навчання у групі робить вчителя й учнів, викладача і студентів учасниками своєрідної «спільності» і навчання стає справою всіх і вимагає усвідомлення конкретних мотивів й інтересів учня [8, с. 123].

Пропонуємо розглянути особливості застосування колективних форм роботи у процесі вивчення іноземної мови у порівнянні з традиційними формами організації навчання, основою якого є неколективні (фронтальні та індивідуальні) форми роботи у табл. 1

Таблиця 1

Порівняльна характеристика ефективності форм навчально-пізнавальної діяльності у процесі вивчення іноземної мови

Показники	Фронтальні форми	Індивідуальні форми	Колективні форми
Забезпечення спілкування у безпосередньому контакті з учасниками групи.	Часткове	Відсутнє	Високе
Ефективність оволодіння фонетичними, лексичними та граматичними засобами спілкування	Середня	Низька	Висока
Вирішення комунікативних завдань, спрямованих на досягнення мети спілкування	Часткове	Початкове	Завершене
Продуктивність діяльнісного обміну під час розв'язання проблемного навчального завдання	Задовільна	Відсутня	Висока
Забезпечення злиття процесів навчально-пізнавальної діяльності учнів та спілкування,	Часткове	Відсутнє	Достатнє
Розгорнутість комунікативних мовленнєвих ситуацій	Частково обмежена	Обмежена	Широка
Забезпечення принципу колективної взаємодії	Часткове	Відсутнє	Високе
Забезпечення ефекту спільного зусилля	Часткове	Відсутнє	Високе
Спосіб освоєння фонду навчальної інформації	Керовано-розподілений	Керовано-індивідуальний	Партнерський
Стимулювання пізнавальної активності учнів	Опосередковане	Індивідуально-зумовлене	Активне
Координація та кооперація дій	Часткова	Відсутня	Чітко-виражена

Наведений вище аналіз спонукає до висновку, що переваги колективних форм організації навчально-пізнавальної діяльності у процесі вивчення іноземних мов полягають у високій продуктивності діяльнісного обміну під час розв'язання колективних навчальних завдань; у активному стимулюванні пізнавальної активності учнів. Застосування колективних форм організації навчально-пізнавальної діяльності забезпечує злиття процесів навчально-пізнавальної діяльності учнів та спілкування, високий рівень вирішення комунікативних завдань, спрямованих на досягнення мети спілкування, партнерський спосіб освоєння фонду навчальної інформації та чітко-виражену координацію та кооперацію дій у процесі розв'язання колективних навчальних завдань.

Таким чином, аналіз причин недостатнього оволодіння іноземною мовою на комунікативному рівні учнів українських середніх шкіл та студентів ВНЗ доводить, що основними перешкодами на шляху до комунікативно-орієнтованого навчання іноземної мови є недостатня практична реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання іноземних мов. Впровадження спеціалістами з викладання іноземних мов ефективних колективних технологій є ефективним засобом впливу на процес підвищення рівня іншомовної комунікативної компетентності.

Література:

1. Вишневський О. І. Діяльність учнів на уроці іноземної мови / О. І. Вишневський. – К. : Рад. школа, 1989. – 223с.
2. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 220с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. / За ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.
4. Серняк О. М. Формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного управління колективною навчально-пізнавальною діяльністю учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / О. М. Серняк. – Тернопіль, 2008. – 23 с.
5. Brown H. D. Principles of language learning & teaching / H. D. Brown. – USA : Prentice-Hall, INC. 276 p.
6. Davies Norman F. Training Fluency: An essential factor in language acquisition and use / F. Norman // RELC Journal. – 1982. – V. 13. – № 1. – P. 1–13.
7. Hammerly H. An integrated theory of language learning & teaching & its practical consequences / H. Hammerly. – USA; Canada : Second Language publ., 1985. – 245 p.
8. Kagan S. Cooperative Learning Resources for Teachers / S. Kagan. – Riverside, CA : Spencer Kagan University of California, 1999. – 298 p.
9. Kumardivelu B. The Postmethod condition: merging strategies for second / foreign language teaching / B. Kumardivelu // TESOL Quarterly. – 1994. – v. 28, № 1. – P. 27–49.

УДК 37.014.1

М. О. Сторчак,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЗА ГРАМАТИКО-ПЕРЕКЛАДНИМ МЕТОДОМ

Досліджено граматико-перекладний метод навчання іноземній мові у вищому навчальному закладі. Метод спрямовано на формування у студентів навичок читання та перекладу навчальних текстів шляхом вивчення граматичних правил, а також на розвиток логічного мислення за допомогою вправ та писемного мовлення. Визначено основні принципи граматико-перекладного методу, його недоліки та переваги.

Ключові слова: граматико-перекладний метод, навичка читання та перекладу, навчальний текст, граматичне правило, логічне мислення, писемне мовлення.

Проведено исследование грамматики-переводного метода обучения иностранному языку в высшем учебном заведении. Метод направлен на формирование у студентов навыков чтения и перевода учебных текстов путем изучения грамматических правил, а также на развитие логического мышления с помощью упражнений и письменной речи. Приведены основные принципы грамматики-переводного метода, его недостатки и преимущества.

Ключевые слова: грамматико-переводной метод, навык чтения и перевода, учебный текст, грамматическое правило, логическое мышление, письменная речь.

The grammar-translation method to teach a foreign language at university is presented. The method is aimed at the formation of students' reading and translation skills using educational texts by studying grammar rules, as well as the development of logical thinking through exercises and the written language. The basic principles of the grammar-translation method are provided. The advantages and disadvantages of the method are described.

Key words: grammar-translation method, reading and translation skill, educational text, grammar rule, logical thinking, written language.

Іноземна мова є не тільки найважливішим засобом міжнародного спілкування, але й суттєвою складовою успішної кар'єри студентів. Високий рівень володіння іноземною мовою передбачає якісну мовну підготовку в вищій школі, яка формує людину як особистість і сприяє її розвитку в усіх сферах життя. На сьогоднішній день у вищій школі існує велика кількість сучасних методик викладання іноземної мови, до яких належить і граматико-перекладний або класичний метод.

Ця робота присвячена дослідженню граматико-перекладного методу навчання іноземній мові у вищих навчальних закладах. **Мета роботи** полягає у тому, щоб дослідити граматико-перекладний метод, виявити його переваги і недоліки з метою поліпшення методики викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах. **Об'єктом дослідження** є граматико-перекладний метод. **Предметом дослідження** виступають засоби навчання і методичні прийоми, які використовуються у процесі навчання іноземній мові та спрямовані на покращення ефективності викладання. **Актуальність дослідження** обумовлена нагальною потребою у сучасних ефективних освітніх технологіях. Дослідники викладання іноземної мови постійно знаходяться у пошуку найбільш ефективного методу навчання. Кожного року створюються підручники, розробляються методики викладання, проводяться чисельні дослідження [10].

Дослідженням особливостей граматико-перекладного методу займалися такі вчені і науковці, як Н. М. Беленкова, В. І. Климюк, Н. Є. Кузнецова, С. Ю. Ніколаєва, К. О. Рябова, А. Н. Щукін та ін. Вони вважали, що в навчанні з використанням граматико-перекладного методу основна увага має приділятися вивченню граматичних правил, що розвивають

логічне мислення у студентів, сприяють успішному читанню та перекладу навчальних текстів і допомагають розпізнавати та пояснювати те чи інше граматичне явище у письмовому контексті.

Граматико-перекладний метод є одним з основних у сучасній системі освіти [4]. Основи цього методу були закладені І. Мейдингером та Г. Оллендорфом наприкінці XVIII-го століття [2]. Він був широко розповсюджений в усіх країнах Європи [7, с. 287]. Представники граматико-перекладного методу вважають, що вивчення іноземної мови має загально-освітнє значення, яке зводиться до розвитку логічного мислення внаслідок систематичного вивчення граматики [6, с. 1]. Метою навчання іноземної мови в межах граматико-перекладного методу є загальна освіта студентів, розвиток логічного мислення в результаті перекладу текстів і виконання вправ граматичної спрямованості [11, с. 192; 7, с. 288]. Для досягнення цілей студенти мусять докладно ознайомитись з граматичною системою мови та опанувати лексику [3].

Самим систематизованим рівнем мови є його граматики. Отже, вивчення граматичної системи грає найважливішу роль у вивченні іноземної мови. Одиницею вивчення граматики є правило, яке необхідно знати напам'ять, розуміти та вміти застосовувати на практиці [12], знаходити та відрізняти граматичні конструкції в текстах і вміти їх пояснювати [9]. Слід зазначити, що студенти технічних спеціальностей мають математичний склад розуму, завдяки чому вони з легкістю відтворюють граматичні конструкції у своїх перекладах. Для деяких спеціалістів, наприклад програмістів, важливо знати іноземну мову для того щоб описувати програми, для них менш важливим є спілкування, і тому саме граматико-перекладний метод найбільш доцільний у навчанні таких студентів [9]. Навчальні посібники, складені за даним методом, пропонують монотонну систему вправ (відповіді на запитання, вставка пропущеного слова в певній граматичній формі, трансформації з однієї граматичної форми в іншу, наприклад, із теперішнього в минулий час, диктанти, твори з вживанням обов'язкових лексичних одиниць і граматичних конструкцій і, звичайно, переклад з іноземної мови на рідну і навпаки). Даний набір завдань повторюється в підручнику з параграфа до параграфа, що веде до зниження мотивації студентів [12]. В рамках граматико-перекладного методу навчання іноземній мові виділяється так званий «контекстний підхід», згідно з яким всі граматичні правила ілюструються на прикладах в усному або письмовому контексті. Приклади показують, як те чи інше явище вживають носії мови у відповідних комунікативних ситуаціях. Для зняття додаткових труднощів всі граматичні правила, а також завдання до вправ, формуються рідною мовою, яка в системі граматико-перекладного методу грає центральну роль. Головною метою навчання є читання текстів та їх переклад на рідну мову, що досягається через знання граматики. У цьому і полягає суть граматико-перекладного методу [12].

Крім граматичної системи, студенти мають опанувати лексику [3]. Вона розглядається лише як ілюстративний матеріал з вивчення граматики. Лексичний мінімум подається як двомовний глосарій (список слів) і вимагає механічного заучування напам'ять. Ніяких способів пояснення значення слів, крім перекладу, не практикується [12]. Мови відрізняються одна від іншої звуковим і графічним чином, тому рекомендується їх заучувати поза контекстом як ізольовані одиниці [6, с. 1]. В області лексики, на думку Майкла Левіса і Джиммі Хілла, основний акцент необхідно зробити на вживанні тих лексичних сполучень, які використовуються в реальній комунікації. При цьому треба уникати надмірного використання повсякденної, розмовної мови.

Основу навчання іноземній мові становлять тексти, які підбираються з урахуванням вивченого граматичного та лексичного матеріалу [6, с. 1]. Тексти служать засобом ознайомлення студентів з чужою культурою [12]. Вони читаються і перекладаються на рідну мову, при цьому аналізуються граматична структура та лексика. Матеріал створюється і вивчається від найпростішого до найважчого, оскільки істотним елементом граматико-перекладного методу є градація граматичного матеріалу. Контроль результатів навчання в рамках граматико-перекладного методу відбувається за допомогою граматичних тестів або письмового перекладу заданого тексту [3]. Деякі методисти, наприклад Р. Оллендорф, вважають, що змістовна сторона перекладів мусить бути безглуздою і відштовхувати учнів, щоб вони зосередили свою увагу на граматичному аспекті. Цілком ймовірно, що подібним «методом» не можна забезпечити навіть елементарного володіння мовою [6, с. 1].

Проаналізувавши особливості навчання іноземній мові за граматико-перекладним методом, представники методу обґрунтували його основні принципи [11, с. 192]:

1. В основу навчання має бути покладена граматики, оволодіння якою дає можливість перекладати тексти і виконувати вправи граматичної спрямованості.
2. В якості провідних засобів навчання розглядаються синтез та дедукція. Спочатку студенти мають завчити слова та граматичні правила, а потім на їх основі навчитися конструювати речення.
3. Основним прийомом розкриття значень лексичних одиниць та граматичних форм є дослівний переклад, а засобом їх зберігання у пам'яті є заучування напам'ять.

Дидактичним матеріалом, на якому будується навчання, є тексти, які перекладаються на рідну мову, аналізуючи при цьому граматичну структуру та лексику [3]. Вони слугують засобом ознайомлення студентів з чужою культурою [12] і відображують справжню мову [11, с. 192].

Вищезгадані характеристики та принципи навчання свідчать про те, що граматико-перекладний метод має свої недоліки та переваги. Цей метод дозволяє засвоювати граматику на дуже високому рівні і допомагає розвинути логічне мислення у людей, для яких природно сприймати мову як сукупність граматичних формул [7]. Головними перевагами граматико-перекладного методу є деякі прийоми роботи з текстом (аналіз та переклад важких місць, пошук у тексті вивченого лексичного, граматичного матеріалу та ін.) [7, с. 289].

Окрім переваг, граматико-перекладний метод має також серйозні недоліки. Він не дуже добре орієнтований на оволодіння мовою як засобом спілкування, навіть у плані навчання читання. Основною його метою є розвиток логічного мислення в результаті вивчення граматики або шляхом читання та перекладу текстів. Характерним для цього методу є відрив форми від змісту. Так, в деяких підручниках для вправ навмисно підбираються зовсім не пов'язані одне з одним речення, щоб не відволікати увагу студентів від форми, яка в мові визнається єдиним об'єктом вивчення. Це нерідко призводить до перекручування змісту та порушення норм рідної мови, наприклад: «Чи одягає ваш брат капелюх замість того, що одягти костюм? – Він одягає свій костюм раніше, ніж капелюх» [7, с. 289]. Лексичній частині приділяється недостатньо уваги. Вивчення лексики зводиться до механічного заучування слів. Читання та переклад виконуються в строгій формі. Тексти, пропоновані для читання, містять в собі літературну мову. Але цього недостатньо для того, щоб вільно володіти мовою і розуміти оточуючих в мовному середовищі навіть при гарному знанні літературної мови [4].

Таким чином, граматико-перекладний метод забезпечує глибокі знання граматики, так як вивчення кожного граматичного правила постійно закріплюється на великій кількості різноманітних вправ, вмінні з легкістю читати і перекладати тексти у будь-якій сфері діяльності, а також створювати свої власні речення. Вивченню лексики граматико-перекладний

метод приділяє мало уваги. Слова та словосполучення заучуються напам'ять лише в межах граматичного матеріалу, крім того, не практикується графічна форма та звукова вимова слова. Такий підхід не дозволяє у подальшому розмовляти на іноземній мові і володіти бездоганною вимовою. З читанням та перекладом текстів поповнюється словниковий запас слів, але ефективність навчання не є максимальною. Оволодіння усною мовою нехтується, бо зі знанням лише граматики та навичками перекладу не можна вільно спілкуватися на іноземній мові і добре орієнтуватися у мовному середовищі. Постійне вивчення граматичних правил та переклад текстів на заняттях іноземної мови роблять навчальний процес нудним та нецікавим. Поступово втрачається бажання та інтерес вивчати мову у майбутньому і нехтується будь-яка можливість спілкуватися на ній. Щоб запобігти таких помилок у процесі навчання, викладач має добре планувати свій урок, при цьому враховуючи вік, потреби і бажання студента. Перед викладачем стоїть завдання цікаво викладати матеріал, щоб стимулювати студента у подальшому працювати над мовою, постійно вдосконалювати свої знання і досягати успіхів у її вивченні. Викладач має будувати навчальний процес на основі новітніх технологій викладання іноземної мови, враховуючи рівень знань й інтереси студентів.

В перспективі доцільно дослідити зв'язок граматико-перекладного методу з сучасними інтерактивними методами з метою оптимізації процесу навчання іноземній мові.

Література:

1. Беленкова Н. М. Интерпретации традиционного метода обучения иностранным языкам зарубежными методистами [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ст. : <http://festival.1september.ru>.
2. Грамматико-переводной (традиционный) метод [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ст. : <http://filolingvia.com>.
3. Климык В. І. Короткий огляд методів навчання іноземної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://www.rusnauka.com>.
4. Кузнецова Н. Э. Современные методики преподавания английского языка в высших учебных заведениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ст. : <http://sibac.info>.
5. Методи і прийоми у викладанні англійської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://bukvar.su/pedagogika>.
6. Методи вивчення іноземної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://osvita.ua>.
7. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підруч. / [кол. авт. під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.
8. Особливості навчального процесу з англійської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://schoolnetua.blogspot.com>.
9. Рябова К. О. Перекладні методи навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://www.kamts1.kpi.ua>.
10. Теорія і методика викладання іноземних мов [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://ua-referat.com>.
11. Щукін А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика : учеб. пособ. [для преп. и студ.] / А. Н. Щукін. – М. : Филоматис, 2004. – 416 с.

УДК 37.013.46

І. П. Тригуб,

Національний університет харчових технологій, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ ІТ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

ІТ розглядаються як інноваційні технології викладання іноземних мов. У статті подано теоретичний аналіз використання тесту при навчанні іноземної мови. Подаються можливості теста для формування іноземної комунікативної культури студента та для досягнення основних цілей навчання.

Ключові слова: інформаційні технології, інноваційний підхід, іноземна мова, тести, контроль рівня сформованості знань.

ІТ рассматриваются как инновационные технологии преподавания иностранных языков. В статье предоставлен теоретический анализ использования при изучении иностранного языка. Предоставляются возможности теста для формирования коммуникативной культуры студента и для достижения основных целей обучения.

Ключевые слова: информационные технологии, инновационный подход, иностранный язык, тесты, контроль уровня сформированности знаний.

Internet resources are considered to be the innovative technologies of foreign languages teaching. In the article the theoretical analysis of testing in foreign language teaching is conducted. Using resources of testing in study process to form of students' foreign communicative culture and achievement of the main aims of teaching subject are considered.

Key words: information technologies, innovative approaches in teaching, foreign language, tests, level of knowledge assessment.

Актуальність. В наш час відбуваються суттєві зміни в області освіти у зв'язку з впровадженням нових ІТ у процес навчання. Використання мультимедійних засобів, Інтернет-ресурсів і навчальних програм стало активно впроваджуватись в процес навчання у вітчизняних ВУЗ. Не минули ці впровадження і при вивченні таких дисциплін як іноземні мови. Сам процес впровадження ІТ у процес навчання почався недавно. Але темпи, з якими поширюється цей процес є надзвичайно стрімкими. Перспективи використання ІТ на сьогоднішній день досить широкі. З усіх існуючих засобів навчання комп'ютери щонайкраще інтегруються у структуру навчального процесу і максимально наближають процес навчання англійської мови до реальних умов. За допомогою комп'ютерів значно розширюються можливості викладачів по індивідуалізації навчання й активізації пізнавальної діяльності студентів у навчанні англійської мови. А за допомогою сучасних технологій процес навчання можна максимально адаптувати до індивідуальних особливостей студентів [1]. Тому при застосуванні комп'ютерів на практичних заняттях з англійської мови значно підвищується інтенсивність навчального процесу, засвоюється більший обсяг навчального матеріалу, якщо порівнювати з аналогічним часом в умовах традиційного навчання.

Проблематика роботи. Сучасна система освіти проходить складний процес оновлення, реформування й трансформації відповідно до європейських вимог. Все це, з огляду на сучасні світові глобалізаційні тенденції, зумовило курс на пошук

та впровадження ІТ та методик викладання іноземної мови. Проблема навчання іноземних мов у ВУЗ сьогодні, безумовно, вимагає системного аналізу мовленнєвої діяльності з психолінгвістичних, лінгвістичних, психологічних позицій. Оволодіння студентами ВНЗ ґрунтовними знаннями, професійними вміннями та навичками є однією з найважливіших проблем у професійній підготовці. Висококваліфікований фахівець має бути активним учасником міжкультурної комунікації, володіти навичками усного та писемного мовлення відповідно до професійної ситуативної тематики, бути спроможним опрацьовувати іношомовну фахову літературу та інформативні матеріали. Тому навчальна дисципліна «Іноземна мова професійного спрямування» передбачає формування професійної іншомовної компетенції студентів, що є сприятливим для ефективної участі в процесі навчання та задоволення професійних потреб спеціаліста та очікувань суспільства у майбутньому. Тому проблема використання ІТ у процесі навчання англійської мови професійного спрямування майбутніх фахівців є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій науково-педагогічної літератури свідчить, що теоретичні проблеми використання інноваційних методів навчання знайшли відображення у роботах В. Г. Власова, А. В. Власова, С. Ю. Ніколаєва, І. В. Коломійця, І. Є. Булаха, В. С. Аванесова. Проблемою розробки та впровадження ІТ у навчальний процес займається велика кількість провідних дослідників, серед яких С. У. Новиков, Є. С. Полат, Т. А. Поліпова, Л. А. Цветкова. Додамо, що дослідження проблеми використання новітніх ІТ у навчанні іноземної мови займаються як українські, так і зарубіжні науковці: М. Варшавер, Ю. Гапон, В. Ляудіс, Є. Маслико, Е. Носенко, К. Brucher, M. Collins, M. Simonson, A. Thompson.

С. В. Фадєєв у своїй праці «Про питання застосування комп'ютера в навчанні ІМ» зазначає, що розвиток комп'ютерних технологій значно вплинув і потіснив традиційні методики викладання, а також змусив викладачів та лінгвістів вирішувати проблеми, про існування яких вони навіть і не підозрювали [2]. Аналізуючи зміни, що відбуваються у методиці навчання (а саме визначаються особливості впровадження сучасних ІТ під час навчання іноземної мови), зазначені дослідники обґрунтовують, що ІТ – це педагогічний інструмент, який дає змогу збагатити та розширити викладання іноземних мов.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати доцільність запровадження ІТ у навчальний процес та окреслити ті сфери, у яких їх комунікативної культури.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку нашої держави, входження України в європейський та світовий простори, все гостріше постає необхідність розробки та впровадження оптимальних засобів навчання. Іноземна мова є одним із основних механізмів реалізації інтеграційних процесів. ВНЗ відіграють велику роль в становленні інноваційних процесів та підготовці висококваліфікованих спеціалістів в контексті євроінтеграції. Сучасна освіта має за мету дати студентам знання з різних галузей мовознавчої науки. Основним змістом діяльності ВНЗ повинно стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, що надасть змогу студентам досконаліше оволодіти сучасними знаннями [3]. Забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних вимог є одним з важливіших завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої освіти в галузі викладання іноземних мов. Ці вимоги є актуальними і для студентів економічних спеціальностей у ВНЗ. Вкрай важливою є можливість застосовувати набуті знання з професійної та особистісної тематики, тому іноземна мова виступає необхідним засобом здійснення іношомовної комунікативної культури.

Основною умовою успішного навчання студентів економічного профілю професійно спрямованого спілкування англійською мовою є врахування їхньої майбутньої професійної діяльності в навчальній діяльності у ВНЗ.

Основна мета викладача іноземної мови немовного ВНЗ – це сформувати у студентів уміння спілкуватися у межах професійно-орієнтованої тематики, а також адекватно реагувати на запитання у межах професійно-орієнтованої ситуації [4]. Відбір мовного матеріалу вимагає від викладача обізнаності в сучасних досягненнях найновіших галузей лінгвістичної науки. Тому, з метою досягнення найвищої ефективності процесу викладання іноземних мов, слід враховувати його закономірності, принципи, сучасні форми і методи, особливості зовнішніх і внутрішніх умов. Слід мати на увазі ще й таку особливість дисципліни «іноземна мова», як навчання мовної діяльності, що можлива лише в мовному спілкуванні. Основна мета вивчення іноземних мов полягає у формуванні комунікативної компетенції, яка є поєднанням багатьох складових. Іноземною мовою не можливо оволодіти не маючи реальних умов комунікації, не оволодівши відповідно іношомовною технікою та не засвоївши інформацію, яка є необхідною для адекватного спілкування та взаєморозуміння. ІТ дають в повній мірі здійснити цю можливість через спілкування. Завдяки ІТ розширюються можливості вивчення іноземних мов. Розвиток техніки, поява мультимедіа та інших ІТ дає змогу створювати і навчальні комп'ютерні програми, враховувати індивідуальні особливості студентів, підвищуючи мотивацію та рівень засвоєння інформації та навчального матеріалу [5]. Але не кожен викладач готовий до інтеграції комп'ютерної техніки та інших мультимедійних засобів у процес навчання іноземних мов у зв'язку з стрімким розвитком ІТ. Необхідною передумовою впровадження ІТ в процес навчання є те, щоб кожен викладач усвідомлював той факт, що комп'ютер не є механічним педагогом, а є засобом для покращення та розширення можливостей навчального процесу. Також слід зазначити те, що на сучасному рівні розвитку комп'ютер може брати на себе великий обсяг рутинної роботи викладача, даючи йому час для творчої діяльності. Існують критерії, за якими визначається придатність технічних засобів навчання і контролю для використання на заняттях з англійської мови: повинні відбиватися процес підвищення продуктивності праці й ефективності всього процесу навчання; керування і моніторинг правильності навчальних дій кожного студента; підвищувати інтерес до вивчення мови; забезпечення оперативного зворотного зв'язку і контролю дій усіх студентів під час навчання; оперативна робота з відповідями, суть якої полягає у їх уведенні без тривалого їхнього кодування і шифрування. Зазначимо, що завдання викладача полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння мовою для кожного студента, вибрати такі методи навчання, які дозволили б кожному проявити свою активність, свою творчість. Завдання викладача – активізувати пізнавальну діяльність студента в процесі навчання іноземним мовам. Сучасні педагогічні технології такі, як навчання у співпраці, проектна методика, використання нових ІТ, інтернет-ресурси допомагають реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей студентів, їхнього рівня навченості. Закономірним стає те, що в останні роки все частіше піднімається питання застосування нових ІТ у ВНЗ. Це не тільки нові технічні засоби, а й нові форми та методи викладання, новий підхід до процесу навчання. Ще раз наголосимо, що основною метою навчання іноземних мов є формування і розвиток комунікативної культури студентів, навчання практичному оволодінню іноземною мовою. Ефект застосування ІТ з метою підвищення професійної спрямованості вивчення іноземної мови у ВНЗ, як показує практика, найбільш помітний, коли вони застосовуються в системі занять, забезпечуючи оволодіння цілим комплексом умінь, закладаючи результативну базу для його ефективної реалізації в житті. І саме комунікативний підхід у навчанні іноземної мови як стратегія, що моделює спілкування, спрямована на створення психологічної і мовної готовності до спілкування, на свідоме осмислення матеріалу і способів роботи з ним, а так само на усвідомлення вимог до ефективності висловлення. Для користувача мови реалізація комунікативного підходу в Інтернеті не є складною. Комуні-

кативне завдання повинне пропонувати студентам проблему або питання для обговорення, причому студенти не просто діляться інформацією, але і оцінюють її. Важливо, щоб таке завдання надавало можливість гнучкого використання всіх знань і вмінь студентів. Основним критерієм, що дозволяє відрізнити цей підхід від інших видів навчальної діяльності є те, що студенти самостійно вибирають мовні одиниці для оформлення своїх думок. У них є можливість виразити себе як особистість і свій досвід за допомогою іноземної мови, а саме особистість поставлена в центр теорій освіти для майбутнього. Крім того, важливою є робота спрямована на вивчення можливостей інтернет-технологій для розширення світогляду, налагодження і підтримки ділових зв'язків і контактів зі своїми колегами в англомовних країнах.

Використання Інтернету в комунікативному підході мотивовано: його ціль полягає в тому, щоб зацікавити студентів у вивченні іноземної мови за допомогою новітніх ІТ. Студенти повинні бути готові використовувати мову для реальної комунікації поза заняттями. При цьому термін «комунікативність» не повинен розумітися вузько, чисто прагматично. Комунікативність це не тільки встановлення соціальних контактів за допомогою мови або оволодіння «туристською мовою». Це прилучення особистості до духовних цінностей інших культур – через особисте спілкування і через читання. Цей підхід, реалізований в Інтернеті, залучає студентів шляхом зосередження їх на цікавих для них темах і надання їм можливості вибору текстів і завдань для досягнення цілей програми. Комунікативна здатність студентів розвивається через Інтернет шляхом залучення їх у рішення широкого кола значимих, реалістичних, змістовних і досяжних завдань, успішне завершення яких доставляє задоволення і підвищує їх впевненість у собі. Комунікативне навчання мови за допомогою Інтернету підкреслює важливість розвитку здатностей студентів і їхнє бажання використовувати іноземну мову для спілкування. Першорядне значення надається розумінню, передачі і вираженню змісту, а вивченню структури і словника іноземної мови служать цій меті. На додаток до комунікативних потреб, студентам необхідно освоїти методику роботи в Інтернеті, щоб бути більш відповідальними за своє власне навчання. Їм потрібно виробити здатність справлятися з ситуацією, коли їхні мовні ресурси недостатньо адекватні; мати гарні навчальні навички; здатність оцінювати свою власну мову і успіхи, а також здатність визначати і розв'язувати навчальні проблеми. Розвиток самостійності студента за допомогою Інтернет являє собою поступовий процес, який варто постійно заохочувати. Можливо, найбільш важливим завданням, що стоїть перед викладачем англійської мови, є знаходження оптимальних способів вести студентів до поступово зростаючої самостійності. Щоб перевірити ефективність засвоєння студентами вивченого матеріалу, викладач здійснює контроль, під час якого перевіряє рівень засвоєння матеріалу та навчальних досягнень студентів. Контроль у навчанні є невід'ємним елементом навчального процесу, функція якого полягає у встановленні зворотного зв'язку між студентом і викладачем. Це складний та відповідальний процес, один з найбільш трудомістких та пов'язаний з багатьма факторами та труднощами. Це можуть бути особливості викладацької роботи, специфіка традиційної форми перевірки вивченого матеріалу, вибір та підбір завдань, відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання та ін., що необхідно враховувати. Але кожна з форм контролю має особливості й залежить від мети, змісту та характеру навчання. Під час проведення контролю на практичних заняттях з іноземної мови у ВНЗ також можуть використовуватися сучасні ІТ навчання. Тому організація контролю навчального процесу може потребувати широкого застосування ІТ. При використанні ІТ з метою оцінки контролю якості знань студентів досягається її велика об'єктивність. В наш час активно розробляються програми, які мають тестову форму, суть яких полягає у тому, щоб швидко й систематично перевірити знання студентів. Тестовий контроль (від англ. test – випробування, іспит) все ширше використовується для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни. Тестування, як одна із форм із використанням ІТ для формування іншомовної комунікативної культури студента, має ряд переваг, а саме: допомагає уникати надмірних хвилювань як студентів, так і викладача; дозволяє систематично перевіряти знання усіх студентів одночасно; дає можливість викладачеві охопити велику кількість студентів, використовувати однаковий навчальний матеріал для перевірки знань та однакові умови щодо процедури тестування; стимулює студентів до самоконтролю; заощаджує аудиторний час, збільшує об'єктивність педагогічного контролю; мінімізує суб'єктивний фактор під час оцінювання; орієнтує на сучасні технічні засоби навчання та використання комп'ютерних навчальних та контролюючих систем. Оскільки головна і відмінна риса тесту – його об'єктивність, а головна функція – поставляти студентові кількісну інформацію, будемо стверджувати, що тест – один з найефективніших засобів контролю в навчанні іноземної мови, але в новому мовному тестовому форматі: тести з використанням комп'ютера; тести, що пристосовані для комп'ютера; тести на основі Інтернету [6]. Тому уже давно не стоїть питання про можливість використання гнучких та універсальних ІТ при вивченні іноземних мов, оскільки це дає викладачеві можливість за допомогою комп'ютера шукати, вилучати, зберігати, надавати будь-яку за виглядом та змістом навчальну інформацію. Складання тестів передбачає таку послідовність дій від викладача: визначення мети тестування; структурування навчального матеріалу; вибір оптимальної форми тестових завдань; визначення методики оцінювання; складання тестових завдань та їх апробація; визначення якості тесту; організація тестування. Наголосимо, що тести навчальних досягнень (за метою тестування тести поділяються на констатуючі, діагностичні, прогностичні; констатуючі тести в свою чергу поділяються на тести навчальних досягнень та тести загального володіння іноземною мовою) використовуються для перевірки рівня сформованості граматичних навичок та умінь, метою яких є визначення рівня навчальних досягнень студента у процесі оволодіння іншомовною компетенцією.

Висновки. Отже, в сучасних умовах викладання у ВНЗ не можна обмежуватися тільки традиційними формами і методами навчання, необхідно впроваджувати учбовий процес ІТ, а саме елементи мультимедійного навчання і тестування знань студентів. Таким чином, впровадження сучасних інноваційних технологій і підходів до викладання іноземної мови студентам немовного ВНЗ є необхідним та законним. Як показує практика, використання ІТ у навчанні підвищує якість навчального процесу та інформативність матеріалу, розвиває пізнавальні здібності студентів та їх прагнення до самовдосконалення. Доведено на практиці, що використання інноваційних методів навчання не лише формує та розвиває пошуково-дослідницькі, комунікативні, інформаційні компетенції, але й формує креативність, стимулює інтелектуальну активність, допомагає формувати міжпредметні зв'язки, вчить використовувати ІТ і тому підвищує мотивацію студентів до вивчення іноземної мови. Застосування ІТ у процесі викладання іноземної мови студентам економічних спеціальностей ВНЗ дає можливість викладачеві розвивати і реалізовувати педагогічні, методичні, дидактичні, психологічні принципи для формування іншомовної комунікативної культури студента.

Література:

1. Носенко С. Л. Застосування ІТ в освіті / С. Л. Носенко // Іноземні мови в школі. – 2004. – № 6.
2. Фадеев С. В. Про питання застосування комп'ютера в навчанні ІМ / С. В. Фадеев // Іноземні мови в школі. – 2003. – № 5.
3. Кобзар О. Б. Дидактична роль інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи // Нові технології навчання: Наук.-метод.зб. / Ред.кол.: В. О. Зайчук, О. Я. Савченко, М. Ф. Дмитренко та ін. – К. : НМЦВО, 2002. – Вип. 32. – С. 86–96.

4. Образцов П. И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов / П. И. Образцов, О. Ю. Иванова. – Орел : ОГУ, 2005. – 114 с.
5. Берещук М. Я. Тестовий контроль і рейтинг в освіті / М. Я. Берещук, Ю. П. Бархасєв, Г. В. Стадник. – Харків : ХНАМГ, 2006. – 106 с.
6. Аванесов В. С. Композиция тестовых заданий / В. С. Аванесов. – М. : Центр тестирования, 2002. – 237 с.

УДК 81'243:81-13

В. Ю. Тютюнник, Ю. Є. Давиденко,*Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпропетровськ***О. В. Кондрашева,***Регіональний інститут державного управління академії державного управління при Президентові України, м. Дніпропетровськ*

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНОЗЕМНА МОВА В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»

У статті розглядається питання застосування інтерактивних технологій при вивченні дисципліни «Іноземна мова в професійній діяльності». Робиться короткий огляд основних тенденцій та проблем, пов'язаних з розвитком та застосуванням новітніх технологій у викладанні іноземної мови за професійним спрямуванням в непрофільних вищих навчальних закладах.

Ключові слова: технологія, новітні технології, гуманістична педагогіка, інтерактивна технологія навчання, кооперативне навчання, ситуативне моделювання, інтерактивні методи.

В статье рассматривается вопрос использования интерактивных технологий при изучении дисциплины «Иностранный язык в профессиональной деятельности». Делается краткий обзор основных тенденций и проблем, связанных с развитием и применением новых технологий в преподавании иностранного языка в непрофильных высших учебных заведениях.

Ключевые слова: технология, современные технологии, гуманистическая педагогика, интерактивная технология обучения, кооперативное обучение, ситуативное моделирование, интерактивные методы.

The World society is undergoing rapid social and economic development. Under the conditions of constant changes people need to get new high quality knowledge and practical training to develop their personal qualities and professional skills. In this respect educational system has to be constantly improved and reply to the challenges of contemporary society.

For decades, English has been used as the language of international professional life in all spheres; however, only recently it has become the most widespread instructional language in higher education. The rapid implementation of Content and Language Integrated Learning (CLIL) classrooms across Europe responds to academies' and universities' pressing need to attract international students, promote teacher-student exchanges and ultimately adapt higher education institutions to the new demands of the job market. In the specific case of Ukraine, academies are gradually incorporating English as the vehicular language mainly in postgraduate programs as well as in some bilingual degrees (PSACEA experience) in an attempt to face the challenges of today's rapidly changing globalized world. English language instructors have been faced the challenge to develop new advanced methods of teaching English introducing interactive technologies and high technologies in the professional activities of the higher school teaching staff.

Interactive technologies of teaching are being considered in the article regarding their role in teaching the discipline «English for special purposes». The aim of the article is to make brief review of major tendencies in new technologies development in the field of foreign languages methods of teaching and their application in higher school students' training when foreign language is used by the trainees as an instrument of their professional skills development and further professional studies or scientific investigations.

Key words: technology, innovative technologies, humanistic approach of pedagogies, interactive technology of training, cooperative learning, situational modeling, interactive methods of foreign language teaching.

У сучасній педагогічній науці і практиці є дві цілком різні стратегії – стратегія формування та стратегія розвитку. **Стратегія формування** – педагогічне втручання зовні у внутрішній світ учня, нав'язування йому вироблених суспільством способів діяльності і оцінок. **Стратегія розвитку** – розвиток особистісного потенціалу учня, його самоактуалізація. Саме стратегія розвитку, або особистісно-орієнтована освіта, зараз потребує розроблення з технологічного боку.

Особистісно-орієнтоване навчання не суперечить стандартизації вищої освіти, а демонструє стан переходу світової системи вищої освіти у нову якість. Реалізація цієї мети потребує перш за все застосування новітніх інноваційних технологій. Серед завдань, які поставлені сьогодні перед вищою школою є завдання реалізації накопичених освітніх технологій і розробка та втілення в життя новітніх підходів до гуманізації педагогічної взаємодії викладача зі студентом і колективом в цілому.

Поняття педагогічна технологія останнім часом широко поширилося в науці та освіті і стало невід'ємною частиною освітнього процесу. При цьому і по нині триває дискусія про саму сутність педагогічної технології, яка знайшла відображення в численних наукових та методичних працях, як у колишньому СРСР, а потім у Країнах СНД та і по всьому світу. Суттю цієї дискусії є зіткнення двох точок зору: одні вважають педагогічну технологію комплексом сучасних технічних засобів навчання, інші – процесом комунікації. Окрема група авторів об'єднують у цьому понятті засоби і процес навчання. На заході цими питаннями в різні роки опікувались такі вчені як Л. К. Ларсон, Б. Ф. Скіннер, Д. Д. Фінн, С. Пейперт, М. Кларк, Ф. Персивіль і Г. Веллінгтон, М. Вульма, С. Сполдінг, А. Ламсдейн, П. Мітчелл, Р. Томас та інші. У колишньому СРСР це питання простежується ще у 20-х роках в працях І. П. Павлова, В. М. Бехтерева, А. А. Ухтомського, а пізніше з 60-х – 70-х у працях Т. А. Львіної, А. І. Космодем'янської, М. В. Кларина, І. А. Лернера. Зараз ця проблема не менш жваво обговорюється і аналізується у працях П. Р. Атутова, В. П. Безпалько, В. І. Боголюбова, Г. А. Бордовського, В. А. Извозчикова, М. В. Кларина та інші. На заході найбільш повно цю проблему розробив та визначив П. Д. Мітчел. В українській педагогіці найбільш вдало це питання розглянуто і визначено у книзі «Освітні технології» за редакцією О. М. Пехоти. На думку О. М. Пехоти, сьогодні педагогічну технологію можна визначити як «систематичний метод планування, застосування й оцінювання всього процесу навчання й засвоєння знань шляхом обліку людських і технічних ресурсів і взаємодії між ними для досягнення найефективнішої форми освіти» [10, с. 22]. Розглядаючи проблеми існуючих освітніх технологій в даній статті ми лише торкаємося проблеми визначення самого поняття «педагогічної технології»,

не менш дискусійними є і інші теми: такі як визначення структури педагогічної технології, або класифікація існуючих педагогічних або освітніх технологій, що може бути предметом окремого дослідження.

У даному дослідженні ми аналізуємо так звані «інтерактивні технології» і доцільність їх застосування як складових навчальної діяльності з вивчення дисципліни «Іноземна мова професійної діяльності». За відсутністю у науково-методичній літературі будь-якої визначеної класифікації цих технологій, ми беремо за основу їх умовну робочу класифікацію за формами (моделями) навчання, у яких реалізуються інтерактивні технології надані в науково-методичному посібнику «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» О. І. Пометун, Л. В. Пироженко [11, с. 43].

Вибір освітньої технології – це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактик навчання та стилю роботи викладача зі студентом. Технологія навчання відображає шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах навчальної дисципліни, теми, питання й у межах цієї технології. Вона близька до окремої методики. Її ще можна було б назвати дидактичною технологією. Діяльність викладачів-новаторів можна зарахувати до персоналізованих технологій (personal technology).

Одним із засобів інтенсифікації навчального процесу в цілому та, зокрема, навчання іноземних мов, є використання сучасних комп'ютерних технологій та всесвітньої інформаційної мережі Інтернет. Поєднання новітніх технологій з іноземними мовами додають цінності освіті, підтримують більш продуктивну педагогіку, забезпечують зміну відношення до навчання учнів та студентів, стимулюють спілкування, що спонукає до науки.

Успіх навчального процесу з іноземної мови в значній мірі залежить від того, які прийоми та засоби використовуються для його організації та управління, а також від матеріально-технічного та методичного забезпечення як аудиторних, так і позааудиторних занять. Сьогодні, як свідчить наша практика, використання сучасних комп'ютерних технологій у процесі навчання іноземних мов дозволяє не лише покласти на комп'ютер частину функцій викладача (перевірка завдань та оцінювання успішності, підказки, нагадування теоретичних положень та багато іншого), а й значно розширити та урізноманітнити аспекти навчальної діяльності, відкрити принципово нові можливості для керування навчальною діяльністю, для її інтенсифікації.

Викладання іноземної мови в «непрофільних» вищих учбових закладах потребує використання новітніх технологій, які обіймають різні види навчальної діяльності: навчальну, самостійну і індивідуальну. Така дисципліна, як «Іноземна мова в професійній діяльності» є обов'язковою у вищих учбових закладах, де іноземна мова не є фахом для студентів, а використовується ними як інструмент для розширення знань з фаху, а інколи і їх практичного застосування, що часто є мотивацією для сучасного професіонала.

Групова навчальна діяльність є поширеною формою проведення практичного заняття з вивчення іноземної мови. За такої організації навчальної діяльності кількість слухачів завжди більша, ніж тих, хто говорить. Усі студенти в кожен момент часу працюють разом чи індивідуально над одним завданням із наступним контролем результатів. За колективної організації роботи в невеликій групі, студенти об'єднують єдину навчальну мету і викладач керує роботою кожного студента, опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. У межах спільної діяльності індивідууми прагнуть одержати результати, що є вигідними для них самих і для всіх членів групи. Позитивний ефект співробітництва за колективної організації роботи в групі робить цю організацію роботи одним з цінних інструментів в арсеналі викладача з іноземної мови. Другий основний елемент спільного навчання – особистісна взаємодія, що стимулює діяльність. Це виражається і в усному поясненні того, як вирішуються проблеми, і передача друзям власних знань і перевірка розуміння одержаної інформації, і поєднання вивченого матеріалу з практичним його використанням в мовленнєвій діяльності.

Таким чином, використання групових форм діяльності студентів при вивченні іноземної мови є однією з умов використання інтерактивних технологій навчання, які розподіляють на чотири групи залежно від мети заняття та форм організації навчальної діяльності студентів:

- Інтерактивні технології кооперативного навчання;
- Інтерактивні технології колективно-групового навчання;
- Технології ситуативного моделювання;
- Технології опрацювання дискусійних питань.

Інтерактивні технології кооперативного навчання представляють для нас достатній інтерес, бо парна і групова робота організується як на заняттях засвоєння, так і на заняттях застосування знань, вмінь і навичок. «Робота в парах», наприклад, дуже корисна під час засвоєння лексики, вона дозволяє: обговорювати короткий текст, завдання, письмовий документ; узяти інтерв'ю і визначити ставлення партнера до заданого читання, тексту, лекції, відео та іншої навчальної діяльності; зробити письмовий аналіз чи редагування письмової роботи один одного; сформулювати підсумок заняття чи серії занять з теми; проаналізувати разом проблему, вправу чи текст; протестувати та оцінити один одного, дати відповіді на запитання викладача, підготувати діалог. «Ротаційні (змінювані) трійки» дуже підходять для засвоєння граматичного матеріалу. Діяльність студентів, у цьому випадку, є подібною до роботи в парах. Цей варіант кооперативного навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу та обговоренню нового матеріалу з метою його осмислення, закріплення та засвоєння. Існує багато інших інтерактивних технологій кооперативного навчання, які застосовуються для активізації навчального процесу на практичному занятті: «два – чотири, всі разом», «карусель», «робота в малих групах», «пошук інформації», «коло ідей», «акваріум». Не менш цікавими для нас є і технології колективно-групового навчання. Такі технології як «мікрофон», «кожний вчить кожного», «ажурна пилка», «аналіз ситуації» (case method).

Одними з найбільш поширених при вивченні іноземних мов є технології ситуативного моделювання або ігрові технології. Модель навчання у грі – це побудова навчального процесу за допомогою включення студента у гру (передусім ігрове моделювання явищ, що вивчаються). Тут для нас особливо цікавим є розігрування ситуації за ролями («рольова гра», «програвання сценки», «драматизація»). Ця технологія імітує реальність призначенням ролей учасникам і наданням їм можливості діяти «наче насправді». Особливий інтерес представляють технології опрацювання дискусійних питань. Вони можуть використовуватись в групах як з досить високим рівнем володіння іноземною мовою так і з середнім рівнем мовної підготовки. Так метод ПРЕС (PRES, МППО) може використовуватись на різних рівнях мовленнєвої компетенції для засвоєння лексичних кліше.

Змістове наповнення і активізація практичного заняття з іноземної мови є однією з важливих складових навчального процесу, коли від вдало застосованих технологій і особистості викладача залежить успішне засвоєння студентами навчального матеріалу.

Самостійна робота студентів та слухачів вищих навчальних закладів є важливим та невід'ємним елементом вивчення навчальних дисциплін нормативного блоку будь-якого навчального плану. Нові навчальні програми з дисциплін включають різні види самостійної роботи, на які виділяється певна кількість часу. Це означає те, що слухачі повинні правильно організувати свою самостійну роботу. Для цього мають існувати передумови для самостійної роботи студента: навчальний матеріал (підручники, методичні розробки, посібники), технічні засоби навчання (програмне забезпечення з дисципліни).

Важливою складовою успішного виконання завдання, яке передбачає самостійне опрацювання, є правильна та чітка постановка мети завдання викладачем, вміння студента працювати з іншомовною літературою та методичними матеріалами, технічними засобами та перевірка викладачем кінцевого результату виконання самостійної роботи студентом.

Самостійна робота передбачає самостійне опрацювання матеріалу, який подається на практичному занятті в аудиторії:

1. Виконання домашніх завдань, які передбачені навчальним планом з використанням методичних рекомендацій і посібників.

2. Роботу в класі ТЗН: самостійна робота з комп'ютерними програмами, які надають студентам можливість працювати з теоретичними основами граматики або тренування лексики з фаху, передбачають просте модельне граматичне трансформування, виконання тренувальних тестів з граматики або лексики зі зворотнім зв'язком (відповідями та коментарями), завданнями для самоконтролю тощо.

Такий вид самостійної роботи з використанням комп'ютерних програм забезпечує успішну підготовку студентів до складання тестів поточного та підсумкового контролю, підсумкової співбесіди з лексичного матеріалу дисципліни. Забезпечення умов і засобів самостійної роботи студентів, її організація і контроль є нагальним завданням викладачів. Вдало спланована і організована самостійна робота студентів розширює можливості самостійного опрацювання студентами навчального матеріалу, різноманітність завдань і засобів для самостійної роботи студентів дозволяє підходити до вивчення навчальної теми з різних ракурсів, що призводить до кращого засвоєння матеріалу.

Індивідуальна робота з вивчення дисципліни «Іноземна мова професійної діяльності» є такою складовою навчального процесу, що розвиває навички творчості, науково-дослідження, дає змогу для саморозкриття здібностей і інтересів кожного студенту. Передбачається те, що студент може вибрати тематику індивідуальної роботи за своїми професійними інтересами. Ця робота є підсумком тих знань граматики, лексики з фаху, які використовуються та розширюються ним в процесі виконання індивідуального завдання. Формою індивідуальної роботи може бути підбір фахової літератури іноземною мовою з подальшим її читанням і перекладом, реферуванням, анотуванням, написанням реферату, тез доповіді, виступ з доповіддю в групі або на науково-практичній конференції.

Як свідчать зарубіжні науковці, при навчанні мов за допомогою комп'ютера виникають нові методи та форми навчання такі як 1) *autodidaxie* – до цієї форми той, хто мові навчається, так чи інакше звертається у той чи інший момент навчання для того, що зібрати інформацію у мережі Інтернет; 2) *apprentissage guidé* – форма навчання, яка характеризується тим, що студент самостійно вибирає форми роботи з матеріалом, який йому було запропоновано викладачем; 3) *apprentissage dirigé* – при цій формі навчання як навчальний матеріал, так і методи його опрацювання добираються викладачем. Великою перевагою всіх цих нових форм навчання є те, що студент (і це головне) установлює свій персональний ритм навчання, який і є, як вважає більшість науковців, основним чинником мотивації.

Таким чином, комп'ютери дозволяють узагальнити великий пласт інформації, що сприяє значному збільшенню обсягу навчального матеріалу, який засвоюють студенти за одне практичне заняття. Велика інформаційна місткість дозволяє також представляти мовну модель у різних контекстах та комунікативних ситуаціях. При навчанні іноземних мов викладачами кафедри обов'язково враховуються вікові особливості тих, хто вивчає мову, що, в свою чергу, впливає на підбір мовного матеріалу, види та форми навчання, його інтенсивність та інформативну насиченість. За допомогою комп'ютера можливо якнайкраще оптимізувати оволодіння мовними моделями та конструкціями, запропонував, наприклад, в одній і тій самій навчальній комп'ютерній програмі завдання різних рівнів складності.

Особливо важливим виявляється використання новітніх комп'ютерних технологій та глобальної мережі Інтернет при дистанційній системі організації та управління навчальним процесом з іноземної мови для студентів заочної форми навчання. Можливість використання електронних конспектів лекцій, методичних вказівок, електронних пакетів навчальних матеріалів до вивчення різних дисциплін, пов'язаних з вивченням іноземних мов, не лише підвищує ефективність навчання, а й дозволяє дистанційно коригувати цей процес та керувати ним.

Резюмуючи все вищезазначене, можна констатувати, що використання новітніх комп'ютерних технологій та Інтернет-ресурсів суттєво підвищує рівень навчання і значно урізноманітнює спектр пропонуємих завдань. Наше дослідження показало, що використання цих технологій під час самостійної роботи студентів з ТІСЕ-технологіями виявляється одним із найефективніших засобів сьогодення, який сприяє формуванню у студентів плюрилінгвальної та соціокультурної компетенції. Всі вищезазначені види навчальної роботи, педагогічні технології тільки тоді мають практичний результат, якщо спираються на технологію, без якої сьогодні неможливо уявити собі педагогічну діяльність з будь якого предмету. Такою технологією є педагогічна технологія «Створення ситуації успіху». Ситуація успіху – це суб'єктивний психічний стан задоволення наслідком фізичної або моральної напруги виконавця справи, або творця явища. Така ситуація визиває позитивну мотивацію до навчання, може змінити на краще усе відношення студента до навчання. Вірно створена ситуація успіху стає точкою відліку для змін у взаєминах з оточуючими, для подальшого розвитку особистості. Усе сказане вище, ще раз підтверджує, що процес вивчення іноземної мови потребує напруженої розумової роботи студента і його активної участі в цьому процесі.

Література:

1. Атутов П. Р. Технология и современное образование / П. Р. Атутов // Педагогика. – М., 1996. – № 2. – С. 37–43.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Изд-во Педагогика, 1989.
3. Боголюбов В. И. Педагогическая технология: эволюция понятия / В. И. Боголюбов // Советская педагогика. – 1991. – № 9. – С. 18–26.
4. Бордовский Г. А. Новые технологии обучения: Вопросы терминологии / Г. А. Бордовский, В. А. Извозчиков // Педагогика. – 1993. – № 5. – С. 12–15.
5. Дреер А. Преподавание в средней школе США / А. Дреер. – М., 1983.
6. Ильина Т. А. Понятие «педагогическая технология» в современной буржуазной педагогике / Т. А. Ильина // Советская педагогика. – 1971. – № 9.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе / М. В. Кларин. – М., 1989.
8. Кларк М. Технология образования или педагогическая технология? // Перспективы. Вопросы образования. – М., 1983. – № 2. – С. 78.
9. Освітні технології у школі та вузі: Матеріали науково-практичної конференції/ За науковою редакцією О. М. Пехоти. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999.
10. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2004.
11. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004.

В. Я. Чорний,

Львівський інститут банківської справи УБС НБУ, м. Львів

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО АСПЕКТУ У ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ВИКЛАДАННІ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ

Стаття присвячена проблемам ефективності використання комунікативного аспекту викладання професійної іноземної мови для студентів економічних факультетів. Аналізуються мовленнєві уміння, а також лінгвістична, лексична, граматична, семантична компетенції. Визначаються критерії формування іноземної компетенції магістрів спеціальності «Облік та аудит», майбутніх фахівців-економістів.

Ключові слова: професійна іноземна мовленнєва комунікативна компетенція, лінгвістична, лексична, граматична, семантична компетенції.

Статья рассматривает проблемы эффективности использования коммуникативного аспекта преподавания иностранного языка студентам экономических факультетов. Анализируются языковые умения, а также лингвистическая, лексическая, грамматическая, семантическая компетенции. Определяются критерии формирования иноязычной компетенции магистров специальности «Учет и аудит», будущих специалистов-экономистов.

Ключевые слова: профессиональная иноязычная коммуникативная компетенция, лингвистическая, лексическая, грамматическая, семантическая компетенции.

The article is dedicated to the issues of communicative approach efficiency use for economic faculty students foreign languages training. Language skills, linguistic, lexical, grammatical, semantic competence are analyzed. The criteria of foreign languages competence of Master Degree students (qualification of «Accounting and Auditing») are also defined.

Key words: professional foreign languages communication competence (culture), language skills, linguistic, lexical, grammatical, semantic competence.

Зміцнення державності України, соціально-економічні й політичні зміни в суспільстві, інтеграція в Європу вимагають інноваційних підходів до навчання мов задля інтенсифікації та оптимізації навчального процесу.

Одним із напрямів програми викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах є спрямованість на спеціалізацію та майбутню професійну діяльність студентів [4]. Відповідаючи радикальним змінам, що здійснюються в національній системі вищої освіти в Україні, які були започатковані процесом інтеграції країни в європейський простір вищої освіти, навчальні програми іноземних мов спрямовані на «формування у студентів професійної мовної компетенції, що сприятиме їхньому ефективному функціонуванню у культурному розмаїтті навчального та професійного середовища» [2].

Метою навчання іноземній мові є оволодіння іноземною мовою як засобом комунікації для успішного виконання подальшої професійної діяльності [1]. В даному випадку йдеться про комунікативність як основний компонент навчання, що визначає кінцеву мету навчання іноземної мови – набуття студентами комунікативної компетенції в усному і писемному мовленні, тобто здатності міжкультурного спілкування залежно від конкретної ситуації. Наведені обставини роблять актуальним розвиток навичок роботи зі словником, що сприяє формуванню іноземної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей, тобто вміння правильно використовувати іноземну мову у відповідних реальних комунікативних ситуаціях.

Розробкою проблеми комунікативності в навчанні іноземної мови займалися багато вчених і відомих методистів в різних країнах, а саме Н. В. Бордовська, О. О. Леонтьєв, У. Літлвуд, А. К. Михальська, Р. П. Мільруд, І. Р. Максимова, Ю. І. Пасов, Е. Піфо, Г. Уїдоусан, Л. А. Шипіліна та інші. Інтерес до комунікативності не є випадковим, переваги методу безперечні, він набуває все більшого значення в навчанні іноземних мов, адже практичне застосування комунікативного методу дає можливість розвинути здібності особистості та активізувати її творчі задатки [5].

Метою статті є дослідження ефективності комунікативного аспекту у професійно-орієнтованому викладанні фахових дисциплін економічного профілю іноземними мовами. Комунікативну компетенцію студента можна розглядати як здатність здійснювати мовленнєву діяльність через реалізацію комунікативної, мовленнєвої поведінки на основі фонологічних, лексико-граматичних, соціологічних і країнознавчих знань та навичок відповідно до різноманітних завдань і ситуацій спілкування [3].

Виклад основного матеріалу. Мовна поведінка вимагає набуття лінгвістичної компетенції (мовленнєвих умінь та мовних знань), соціолінгвістичної та прагматичної компетенції, які утворюють необхідну основу для виконання завдань, пов'язаних з навчанням та роботою. Розвиток комунікативної компетенції відбувається відповідно до здатності студентів навчатися, їх предметних знань та попереднього досвіду і здійснюється в межах ситуативного контексту, пов'язаного з навчанням і спеціалізацією.

Мовленнєві вміння (говорити, слухати, читати й писати) як важливий складник лінгвістичної компетенції включені до загальних цілей навчання і розвиваються в інтегрований спосіб. Вони визначаються й інтегруються відповідно до мовної поведінки, яка є специфічною для сфер і ситуацій, що відповідають різним видам діяльності.

Лінгвістична компетенція як знання та вміння використовувати мовні одиниці складається з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної та орфоепічної компетенцій.

Лексична компетенція складається з лексичних та граматичних елементів. На вибір лексичних елементів впливають академічні та/або професійні сфери і ситуації, в яких вони повинні вживатися.

Граматична компетенція як знання та вміння користуватися граматичними ресурсами мови розглядається як цілісний механізм виконання комунікативних завдань у рамках даної ситуації. Мовні функції, необхідні для виконання комунікативних завдань, визначаються контекстом, пов'язаним з навчанням і спеціалізацією.

Семантична компетенція, яка передбачає здатність студента усвідомлювати й контролювати організацію змісту, інтегрується у розвиток мовленнєвої комунікативної компетенції, оскільки питання змісту посідають центральне місце в комунікації. Відношення слова до його загального контексту, внутрішньолексичні зв'язки, значення граматичних елементів, категорій, структур та процесів, такі логічні зв'язки як наслідковість, пресупозиція, імплікативність мають велике значення в розумінні та продукуванні дискурсу.

Фонологічна, орфографічна та орфоепічна компетенції формуються настільки, наскільки це необхідно для усної та письмової комунікації в рамках академічного й професійного середовища.

Лінгвістичний аспект навчання англійської мови тісно пов'язаний з використанням англійської мови для міжкультурного спілкування. Згідно з основними напрямками викладання іноземних мов в Україні, нами було розроблено та втілено Робочі програми навчальних дисциплін «Професійна іноземна мова» (фахова) для студентів-магістрів за напрямом підготовки «Економіка і підприємництво» [3]. Для прикладу оберемо спеціальність «Облік та аудит», що викладається для студентів 5 курсу Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ.

Спираючись на відмінність навчання іноземної мови від інших дисциплін, що полягає в оволодінні іншомовною **мовленнєвою діяльністю**, а не в накопиченні знань, теорія навчання та виховання як складові педагогіки служать основою для висвітлення педагогічного аспекту формування іншомовної соціокультурної компетенції. Отже, наведемо зразок викладу дисципліни «Професійна іноземна мова» (фахова) для студентів магістерського рівня за напрямом підготовки «Економіка і підприємництво», спеціальністю «Облік та аудит»: **Мета та завдання навчальної дисципліни.**

Мета: удосконалення інтегрованих мовленнєвих умінь та навичок професійного спілкування іноземною мовою на рівні досвідченого користувача (C1), який забезпечує необхідну комунікативну спроможність в академічній та професійній сферах в усній та письмовій формах; оволодіння новітньою фаховою інформацією з іншомовних друкованих та електронних джерел.

Завдання: розвиток мовної, прагматичної та міжкультурної компетенції студентів; набуття навичок розуміння основних ідей текстів фахової тематики, узгодженої з цілями і змістом спеціальностей студентів; розуміння тривалого іноземного мовлення; формування спроможності вільно користуватися письмовим та усним академічним та професійно-спрямованим монологічним і діалогічним мовленням, перекладати з іноземної мови на рідну та з рідної на іноземну тексти фахової тематики; опанування широким діапазоном професійної термінології і понять; розвиток навичок критичного мислення, вирішення проблем, презентації ідей; стимулювання самостійності студентів, навчання впродовж життя та самоосвіти.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

граматичні структури, що є необхідними для гнучкого вираження відповідних функцій та понять, а також для розуміння і продукування широкого кола текстів в академічній та професійній сферах.

- правила синтаксису іноземної мови, щоб мати можливість розпізнавати і продукувати широке коло текстів в академічній та професійній сферах.

- мовні форми, властиві для офіційних та розмовних реєстрів академічного і професійного мовлення.

- широкий діапазон словникового запасу (у тому числі термінології), що є необхідним в академічній та професійній сферах.

- як досягти порозуміння зі співрозмовником при обговоренні питань, пов'язаних зі спеціалізацією;

- як застосовувати відповідні засоби вербальної комунікації та адекватні форми ведення дискусій та дебатів при підготовці публічних виступів з галузевих питань;

- як знаходити нову текстову, графічну, аудіо та відео інформацію, що міститься в англомовних галузевих матеріалах (як у друкованому, так і електронному вигляді), користуючись відповідними пошуковими методами та термінологією;

- як аналізувати англомовні джерела інформації для отримання даних, що є необхідними для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень;

- як писати професійні тексти і документи англійською мовою з низки галузевих питань;

- як писати професійні листи, демонструючи міжкультурне розуміння та попередні знання у конкретному професійному контексті;

- як перекладати англомовні професійні тексти на рідну мову, користуючись двомовними термінологічними словниками, електронними словниками та програмним забезпеченням перекладацького спрямування.

вміти:

Аудіювання:

- Розуміти довготривале мовлення на абстрактні та складні теми академічного та професійного спрямування.

- Розпізнавати широкий діапазон професійної термінології та реєстрів.

- Розуміти основні ідеї та розпізнавати відповідну інформацію в ході детальних обговорень, дебатів, офіційних доповідей, лекцій, бесід, що за темою пов'язані з спеціальністю.

Говоріння

Діалогічне мовлення:

- Брати участь у розмові чи дискусії на складні та незнайомі теми, пов'язані з навчанням та професією.

- Наводити чітку аргументацію стосовно актуальних тем в академічному та професійному житті (напр., під час семінарів, дискусій).

- Реагувати на основні ідеї та розпізнавати суттєво важливу інформацію під час детальних обговорень, дискусій, офіційних переговорів, лекцій, бесід, що пов'язані з навчанням та професією.

- Спілкуватись та поводитись адекватно, невимушено і спонтанно, не вагаючись підбирати слова у типових академічних і професійних ситуаціях.

- Телефонувати з конкретними цілями академічного і професійного характеру, висловлювати думки щодо змісту автентичних радіо- та телевізійних програм, пов'язаних з академічною та професійною сферами;

- Реагувати на оголошення, складні повідомлення та інструкції в академічному та професійному середовищах, адекватно реагувати на позицію/ точку зору співрозмовника;

Монологічне мовлення:

- Робити чіткі, детальні, структуровані описи та презентації зі складних навчальних і професійних тем, враховуючи підтеми і деталізуючи окремі положення змісту.

- Чітко виступати з підготовленими індивідуальними презентаціями з широкого кола тем академічного та професійного спрямування.

- Продукувати чіткий, детальний монолог з широкого кола тем, пов'язаних з навчанням та спеціальністю.

Читання

- Читати та розуміти в деталях довгі складні тексти академічного та професійного змісту, використовуючи відповідні стратегії для різних типів читання.

- Розуміти автентичну академічну та професійну кореспонденцію (напр., листи, факси, електронні повідомлення тощо).

- Розрізняти різні стилістичні реєстри усного та писемного мовлення, коли здійснюються різні наміри спілкування.

- Розпізнавати весь діапазон професійної термінології, зрідка користуючись довідковими ресурсами.

Письмо

• Писати з високим ступенем граматичної коректності чіткі структуровані тексти, завдання та звіти академічного та професійного спрямування, розгортаючи, порівнюючи, підтримуючи і деталізуючи погляди додатковими думками, наводячи аргументи і приклади

- Заповнювати бланки для академічних та професійних цілей з високим ступенем граматичної коректності.
- Готувати і продукувати ділову та професійну кореспонденцію.

Соціолінгвістична та прагматична компетенції.

• Розуміти, як ключові цінності, переконання та поведінка в академічному та професійному середовищі України відрізняються при порівнянні однієї культури з іншими (міжнародні, національні, інституційні особливості).

• Розуміти різні корпоративні культури в конкретних професійних контекстах і те, яким чином вони співвідносяться одна з одною.

• Застосовувати міжкультурне розуміння у процесі безпосереднього усного і писемного спілкування в академічному та професійному середовищі.

• Належним чином поводити себе й реагувати у типових світських, академічних і професійних ситуаціях повсякденного життя, а також знати правила взаємодії між людьми у таких ситуаціях (розпізнавання відповідних жестів, спілкування очима, усвідомлення значення фізичної дистанції та розуміння жестикуляції у кожній з таких ситуацій).

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль I. Регулювання діяльності банків в умовах глобалізації економіки **Тема 1. Міжнародна економічна інтеграція та міжнародний менеджмент.** Розглядаються питання про форми міжнародної економічної інтеграції; регулятивні інститути глобальної економіки (IMF, IBRD etc.); транснаціональні корпорації; ділову етику в контексті глобалізації. Студенти знайомляться з основними особливостями маркетингу в банках, особливостями складання анкет для проведення опитування клієнтів у банках. Приділяється увага опрацюванню мовних моделей, необхідних для читання, розуміння та перекладу спеціальної літератури з питань, що розглядаються. Активізуються граматичні моделі в процесі удосконалення навичок усного мовлення та письма. Робота над розвитком навичок академічного письма. Опрацювання мовних моделей для ведення дискусії.

Змістовий модуль II. Особливості складання фінансової звітності. **Тема 2. Особливості складання фінансової звітності.** На прикладах автентичних матеріалів вивчаються особливості ведення фінансової звітності: бухгалтерського балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів та звіту про власний капітал. Студенти активізують мовні експоненти для роботи із табличними даними та графіками. Приділяється увага опрацюванню термінології, необхідної для читання, розуміння та перекладу спеціальної літератури з питань, що розглядаються. Активізуються граматичні моделі в процесі удосконалення навичок усного мовлення та письма. Робота над розвитком навичок академічного письма: структура та особливості складання різного плану фінансових звітів. Опрацювання мовних моделей для ведення дискусії: giving personal opinion and paraphrasing, comparing and contrasting; speculating. Опрацювання мовних експонентів для опису графіків.

Тема 3. Індивідуальні проекти студентів. Презентація, аналіз та обговорення індивідуальних проектів студентів за тематикою, що вивчалася протягом семестру.

Тема 4 Реферування та анотування фахових текстів з друкованих та електронних джерел за тематикою, що вивчалася протягом семестру

Висновки. Отже, міжпредметна координація (співвіднесення) є дієвим засобом укріплення взаємозв'язків у навчанні фахових дисциплін та іноземної мови за професійним спрямуванням. Вона також допомагає студенту краще зрозуміти взаємозалежність речей і подій у глобалізованому світі, сприяє цілісному сприйняттю навколишнього середовища. Міжпредметна координація створює умови для актуалізації знань студентів у різних наукових галузях, спонукає до пошуку нової цікавої інформації щодо життя, ведення бізнесу, манери вирішення різнопланових проблем. Вона дає змогу кожному студенту відчувати себе дослідником, долучитись до реалій раніше не відомої, чужої культури. Експериментальна частина дослідження дає підстави стверджувати, що міжпредметна координація виявилась дієвим педагогічним засобом сприяння розширенню соціокультурної компетенції студентів економічних спеціальностей.

Література:

1. Бобильова О. Комунікативний метод як метод активізації творчих можливостей особистості / О. Бобильова // Англ. мова та література. – 2005. – № 26 (108). – С. 2–4.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [за ред. С. Ю. Ніколаєвої]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Навчальна програма з дисципліни « Професійні іноземна мова (фахова) ». – Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2013–28 с.
4. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Бакаєва Г. С., Борисенко О. А., Зуєнко І. І.]. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
5. Сенченко В. О. Формування іншомовної комунікативної компетенції студентів вищих технічних навчальних закладів. Гуманізм та освіта [Електронне наукове видання матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції] / В. О. Сенченко. – Режим доступу : 2006.<http://www.comf.vstu.vinnica.ua/2008/txt/>.

УДК 811.111:81'42

О. В. Шевченко,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ТА МОВОЗНАВСТВА

Стаття присвячена вивченню комунікативної компетентності та комунікативного підходу майбутнього викладача французької іноземної мови та мовознавства.

Ключові слова: вивчення французької іноземної мови, підготовка викладачів французької іноземної мови, комунікативний підхід, лінгвістика.

Статья посвящена изучению коммуникативной компетентности и коммуникативного подхода будущего преподавателя французского иностранного языка и языкознания.

Ключевые слова: обучение французскому иностранному языку, подготовка преподавателей французского иностранного языка, коммуникативный подход, лингвистика.

The article is devoted to the study of communicative competence and communicative approach future teacher of French foreign language and linguistics.

Keywords: French foreign language teaching, teacher training, the French foreign language, communicative approach, linguistics.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В контексті сучасної мовної освіти у вищих навчальних закладах існує проблема міжнародного та міжнародного спілкування. Іншомовна комунікативна компетентність як основа культурної обізнаності є невід'ємною складовою у підготовці студента-філолога.

Особливий інтерес до проблеми розвитку комунікативних умінь які повинні бути освоєні не лише студентами але й викладачем іноземної мови, спостерігається у галузі викладання іноземних мов. Отже, **актуальність** обраної теми обумовлюється тим, що на сучасному етапі розвитку іншомовної освіти велика увага повинна приділятися створенню відповідних умов в яких студенти-філологи могли б розвивати свої комунікативні здібності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням пов'язаним з проблемою спілкування було і залишається об'єктом вивчення для представників різних галузей науки: філософії (М. М. Бахтін, М. С. Каган, В. М. Соколова); методології (В. А. Сластьонін, Н. В. Кузьміна); педагогіки (А. А. Деркач, В. А. Кан-Калик, А. В. Мудрик). Питанням соціальної компетентності в контексті компетентнісного підходу в освіті займалися такі вчені як С. Є. Шишов, П. Шародо, Д. Кост.

Зі зростанням інтересу до проблеми розвитку франкомовної комунікативної компетентності студентів-філологів у сучасних працях вчених, значне місце відводиться: вивченню підготовки майбутніх викладачів у вищому навчальному закладі (Н. В. Майер), сутності мовної комунікації (С. Муаран), методиці навчання іншомовної мовленнєвої діяльності (Ж. Пейтард, С. Муаран).

Наукова новизна: полягає в тому, що вперше визначено поняття комунікативна компетентність викладача французької іноземної мови та його складові, обґрунтовано зв'язки між дидактикою іноземних мов та лінгвістикою з метою визначення концепцій, понять та теорій, які зможуть допомогти викладачеві французької іноземної мови покращити свої навички комунікативних вмінь.

Теоретико-методологічною основою дослідження є компетентнісний підхід в освіті (І. А. Зимня, Н. В. Кузьміна, Р. Уайт, Н. Хомський); теорія та практика професійної підготовки викладачів іноземної мови (І. А. Зимня, В. А. Сластьонін).

Мета статті – визначити умови розвитку комунікативної компетентності викладача французької іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Останнє велике відкриття в історії дидактики іноземної або другої іноземної мови стала поява комунікативного підходу. Незважаючи на те, що цей підхід був створений в 70-х роках, з плином часу він змінювався але його основні принципи залишились сталими: в центрі уваги студент, застосування автентичних документів, створення умовно-функціональних конструкцій, мовленнєва дія. Завдання комунікативного підходу, «навчити спілкуватися» на іноземній мові, тому він є найбільш використовуваний у навчанні французької іноземної мови.

Однією з вагомих ліній цього підходу являється «особистісно орієнтоване навчання». Тобто викладання або навчання мови розглядається як процес в якому перевага надається мовним потребам студента де вони використовують свої власні навчальні стратегії, які відповідають їхнім навчальним здібностям.

Комунікативний підхід створений та розроблений за допомогою теоретичної основи різних галузей наук, таких як: психологія, педагогіка, соціологія, лінгвістика та мовознавство, які надають викладачу іноземної мови певний статус і різноманітні ролі в процесі навчання. Ці ролі вимагають використання великої кількості знань, умінь і навичок пов'язаних з дисциплінами, які зробили свій внесок в створення комунікативного підходу та його впровадження в навчальний процес.

В цій статті ми хотіли вирішити питання підготовки викладачів французької іноземної мови, з точки зору мовленнєвих знань якими вони повинні володіти, щоб реалізувати навчання, яке відповідало вимогам та принципам комунікативного підходу. Для цього, в першу чергу, потрібно вказати на роль викладача, що саме об'єднує лінгвістику і дидактику іноземних мов з концепцією та практикою комунікативного підходу зокрема.

Відома дослідниця яка займається питанням комунікативної компетентності І. Зимня вважає, що універсалізація перетворень у галузі освіти, забезпечення студентської й викладацької мобільності так само як і поняття комунікативної компетентності передбачає певну термінологічну уніфікацію [1, с. 42]. Тому стало питання введення поняття компетентності й компетентнісного підходу в освіті, яке визначається зміною освітньої моделі навчання майбутніх викладачів іноземної мови.

Ще одним напрямком який сприяв розвитку комунікативного підходу в освіті стало мовознавство (лінгвістика). Воно було представлено в області навчання іноземних мов у 40-х роках в період розквіту прикладної лінгвістики (використання мовних тенденцій в процесі розробки іншомовних методів навчання), яка позначила початок наукової ери в галузі навчання іноземних мов.

Саме це дало поштовх до змін в прикладній лінгвістиці і в 70-х роках призвело до появи нової галузі наук: дидактика іноземних мов, яка породила комунікативний підхід. Відтепер дидактика мов більше не підпорядковувалась лінгвістиці, а стала загальною дисципліною для всіх. Вона стала автономною і прийняла не домінуючу роль, а лише іноді вносила свої корективи які слугували опорою в навчанні: «певні проблеми які вивчає лінгвістика не цікавлять викладачів педагогіки і навпаки, деякі педагогічні аспекти мови не впливають на лінгвістику». Roulet, 1972: 90.

Е. Берард вважає що: «Комунікативний підхід має особливість урізноманітнювати умовні запозичення які використовуються. Така різноманітність здійснюється коли лінгвістика не є домінуючою і де існує велика кількість предметних дисциплін: соціолінгвістика, психолінгвістика, етнографія спілкування, аналіз дискурсу» [3, с. 48]. Можна сказати, що з тих пір коли зародився комунікативний підхід ситуація особливо не змінилася адже галузь дидактики мов завжди мала зв'язки з дисциплінами, які брали участь в її безпосередній розробці та застосуванні.

Порівняння Ж. Пейтарда і С. Муаран показує досить чітко природу цього взаємозв'язку: «Взаємодія між навчанням мов і гуманітарними науками (антропологія, етнологія, лінгвістика, психологія, соціологія, освітні науки...) є досить схожими на взаємозв'язок здоров'я та медичними науками або між управлінням та соціально-економічними науками» [8, с. 83].

Для того, щоб узагальнити це питання, ми вивчили зв'язки між дидактикою іноземних мов з лінгвістикою на основі використання двох найкращих словників в галузі дидактики мов. Перший з них *Dictionnaire de didactique des langues de R. Galisson et D. Coste* (1976), в якому чітко відчувається вплив прикладної лінгвістики. В другому словнику *Dictionnaire*

de didactique du français langue étrangère et seconde de J.-P. Cuq et al. (2003), було нараховано близько 100 записів з 660, які стосуються більше мовних наук ніж загального мовознавства.

Тому не лінгвістика і не лінгвісти диктують викладачеві як потрібно викладати. Її завдання забезпечити лише методикою та науковими матеріалами викладача, який сам повинен будувати свій шлях викладання. Адже тепер він виконує роль актора, посередника, людини яка приймає рішення, джерела знань, тренера, мотивуючого, керуючого, консультанта, спостерігача: » це аніматор у всіх сенсах цього слова» К. Тагліант [10, с. 15]

Навчальна програма є досить важкою, тому необхідно бути компетентним у всіх сферах діяльності і викладач іноземної мови повинен володіти поглибленими знаннями декількох галузей наук (особливо ті які сприяли розробці комунікативного підходу), різноманітними вміннями і навичками (які повинні доповнюватися і допомогти в подальшому розвитку професійного досвіду).

Також потрібно уточнити, що його завдання не обмежуються тими які він повинен реалізувати в аудиторії; по за нею це так само пошуковець та розробник наукових матеріалів. Саме тому існує думка, що викладач: «не являється унікальним джерелом усіх знань, але він керує та створює умови сприятливі для навчання, який вчиться навчати не для того, щоб впровадити свої академічні знання, а використати дидактичні вміння, щоб дозволити студенту приймати власні рішення в навчанні» [5, с. 83].

Однією з найбільших труднощів для викладача який використовує комунікативний підхід, це гнучкий та сприятливий характер концепції підходу, який є частиною методики. Саме тому його застосування вимагає послідовного порядку дій враховуючи потреби студента і викладач є «необхідною умовою успіху комунікативного підходу» Е. Берард [3, с. 62].

Підготовка фахівця з іноземної мови, вимагає знань двох загальних напрямків, кожен з яких має свою підсистему: педагогічна підготовка для володіння знаннями з методики викладання (техніка викладання, педагогічні матеріали, шкала оцінювання, психологія навчання...) і мовна підготовка.

На думку Ж.-П. Кука, викладач французької іноземної це, перш за все, викладач: «тієї національності і тієї вивчуваної культури яку викладає француз. Якщо дисципліна є загальною, професійна ідентичність урізноманітнюється і створюється за допомогою конструкцій власних знань і навичок» [5, с. 105]. Таким чином, потреби майбутніх викладачів та їх бачення, які вони використовують у своїй підготовці, повинні варіюватися в залежності від контексту.

Викладачам які викладають французьку мову не рідну, необхідна мовна підготовка, з метою покращення їх знань про мову та її використання. Адже коли ми говоримо про комунікативну компетентність як ключову компетентність, ми говоримо про концепцію комунікативного підходу в основі якого лежать комунікативні здібності студента.

Поняття комунікативна компетентність змінювалась після «бездоганної» моделі Якобсона. І на сьогодні це кінцевий результат складного процесу. Це – здатність мовця відображати та інтерпретувати відповідним чином певні дії з метою адаптації власного мовлення до комунікативної ситуації, враховуючи зовнішні фактори які впливають на неї: простору і часу, особливості учасників мовленнєвої дії, їх роль та ставлення до соціальних норм...» [5, с. 48].

Ця компетентність містить в собі певні складові, які по різному описувались лінгвістами після Д. Хаймса (1972). Щоразу інші аспекти були взяті за основу і кожна нова точка зору лінгвіста була провідною. Тим не менше основні елементи цієї компетентності є загальними для всіх значень; різноманітність спостерігається у вторинних компонентах.

Наприклад С. Муаран виділяє чотири складові комунікативної компетентності: лінгвістична, дискурсивна, дослідна і соціокультурна, тоді як М. Каналь і М. Свейн говорять про одну лише стратегічну компетентність. А.-С. Бертю і Б. Пай (1993) виділяють лінгвістичну, дискурсивну і стратегічну компетентності; пізніше вони додали міжкультурну та енциклопедичну компетентності. Французька дослідниця К. Кербра-Орекшионі збагатила поняття логічною та прагматичною компетентностями, в той час як П. Шародо представив лише семіолінгвістичну компетентність. Розуміння та продукування яке містить мовленнєва дія можлива при взаємодії усіх вище названих компонентів та вміння ними користуватися.

Отож кращим – якщо не єдиним – засобом навчитися спілкуватися і створити комунікативну дію, як бачимо є викладач іноземної мови, який є рушійною силою та покликаний спрямувати студента для того, щоб він досягнув бажаного результату і увібрав би в себе найкращі комунікативні навички французької мови.

Висновки. Процес підготовки викладачів іноземних мов, а особливо процес розвитку їх комунікативної компетентності повинен бути підкріплений науково-теоретичною базою. Для мовного рівня вона може формуватися за допомогою лінгвістичних знань. Основи дисципліни можуть використовуватися викладачем для того, щоб освоїти базові принципи використання комунікативного підходу і виправити свої недоліки в знаннях про мову; зрозуміти її та подолати труднощі які виникають в процесі навчання; показати свою роль і допомоги студентам навчитися говорити французькою мовою.

Кожне суспільство має свою власну систему навчання та викладання, саме тому практика викладачів французької іноземної мови може організовуватися в різних країнах по різному. Як писав Кук: «перевірка знань, умінь і навичок є навчальним процесом який веде до їх здобуття і є продуктом освіти певної культури» [5, с. 104].

Більшість програм підготовки викладачів в університеті включає в себе об'єднані курси мовознавства, тому важливо їх організовувати на основі конкретних потреб кожної країни.

В контексті багатьох країн світу де французька мова вивчається як іноземна, майбутні викладачі французької іноземної мови мало, а часом і зовсім не володіють знаннями з мовознавства перед тим як вступити до університету. Тому, що в програмі середньої освіти, лінгвістика загалом це факультативний курс де найчастіше вивчається граматики. Саме тому мовознавство повинно займати провідне місце в програмі департаментів підготовки викладачів французької іноземної мови. Адже такі курси організовуються для того, щоб подолати труднощі які виникають при використанні концепції комунікативного підходу.

Варто підкреслити, що майбутні фахівці повинні володіти поняттями та теоріями загальної лінгвістики та її галузями наук (фонетика, фонологія, морфологічний аналіз, лексикологія, семантика) так само як мовними науками (теорія висловлювання, прагматика, аналіз дискурсу, текстуальна лінгвістика, аналіз дискурсу в дії).

Ми вважаємо, що використання усіх цих принципів які містить комунікативний підхід, дозволить майбутньому викладачу французької іноземної мови активно діяти у своєму власному навчальному процесі. Але слід пам'ятати також, що викладання лише теорії може призвести до певних проблем, що лінгвістичні курси повинні бути розроблені для того, щоб показати як майбутній викладач-філолог повинен подавати свої знання студентам в процесі викладання французької мови на різних рівнях.

Література:

1. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативноцелевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. И. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

2. Майер Н. В. Структура методичної компетентності майбутнього викладача французької мови / Н. В. Майер // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – 36. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 42. – Ч. 3. – С. 128–135.
3. BÉRARD, E. (1991). L'approche communicative. Théorie et pratiques. Coll. Didactique des langues étrangères. – Paris : CLÉ International.
4. BERTHOUD, A.-C. et B. PY (1993). Des linguistes et des enseignants. Maîtrise et acquisition des langues secondes. Coll. Exploration. – Berne : Peter Lang.
5. CUQ, J.-P. (sous la dir. de) (2003). Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde. ASDI. Paris : CLÉ International.
6. GERMAIN, C. (1993). Évolution de l'enseignement des langues: 5000 ans d'histoire. Coll. Didactique des langues étrangères. – Paris : CLÉ International.
7. KERBRAT-ORECCHIONI, C. (1990). Les interactions verbales. Tome 1. Coll. Linguistique. – Paris : Armand Colin.
8. PEYTARD, J. et S. MOIRAND (1992). Discours et enseignement du français -les lieux d'une rencontre. Coll. F. – Paris: Hachette.
9. TAGLIANTE, C. (1994). La classe de langue. Coll. Techniques de classe. – Paris : CLÉ International

УДК 372.881.1

Л. М. Штохман,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

КРЕАТИВНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Розглянуто явище креативності як спосіб успішного оволодіння іноземною мовою. Висвітлено принципи та особливості креативності у навчанні іноземної мови. У цьому контексті, базуючись на працях західних методистів, проаналізовано передумови ефективної творчої діяльності у навчальному процесі. Встановлено, що виконання творчих завдань спонукає студентів до толерантного сприйняття різних способів їх вирішення.

Ключові слова: креативність, навчання, іноземна мова, творча діяльність.

Рассмотрено явление креативности как способ успешного овладения иностранным языком. Высветлены принципы и особенности креативности в изучении иностранного языка. В этом контексте, основываясь на работах западных методистов, проанализированы предпосылки эффективной творческой деятельности в учебном процессе. Выявлено, что выполнение творческих заданий побуждает студентов к толерантному восприятию разных способов их решения.

Ключевые слова: креативность, обучение, иностранный язык, творческая деятельность.

The article deals with the concept of creativity as a mode of efficient foreign language acquisition. Highlighted are the principles and features of creativity in a foreign language teaching. In this context, the prerequisites of efficient creative activities described by foreign training coordinators are presented. It is revealed that creative tasks encourage students to tolerantly percept different ways to solve them.

Key words: creativity, training, foreign language, creative activity.

Як відомо, стиль мислення закладається з дитинства, а в студентські роки продовжується формування творчої особистості, здатної до генерування і використання нових ідей, задумів, нових підходів, нових рішень. Вагому роль у цьому відіграє постійна підтримка навчальної діяльності, її сприятливого емоційного клімату. Активізація навчання відбувається завдяки активному використанню психологічних, особистісних можливостей, якими володіють викладач та студенти. Творча робота у вивченні іноземної мови підвищує самооцінку студентів, коли вони бачать власні рішення тих чи інших питань, результатом чого стає справжня комунікація і співпраця.

Креативність – сума інтелектуальних та особистісних особливостей індивіда, який здатен генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні та нешаблонні способи вирішення проблемних завдань. Творчість як синонім креативності базується на розвинених, мисленні, уяві, інтелекті. Як зазначає О. Дубасенюк, на даний час креативність розглядається як функція цілісної особистості, що не зводиться до інтелекту, залежна від цілого комплексу її психологічних характеристик [1, с. 125].

Вивченням питання креативності у вітчизняній психолого-педагогічній науці займалися В. Моляко, М. Папуча, Я. Пономарьов, М. Савчин, у світовій – Г.Ю.Айзенк, Ф.Баррон, Д.Векслер, М.Вертгеймер, Дж. Гілфорд, Х. Грубер, Р. Крачфілд, А. Маслоу. Педагогічні проблеми розвитку творчої компетентності вивчали Т. Базаров, А. Бермус, О. Дубасенюк, Г. Мешко, М. Морайс. Питання розвитку творчості при вивченні іноземної мови досліджували І. Бім, Р. Горбуліна, І. Зимняя, С. Максим'юк та інші [1; 6; 7].

Метою нашої статті є огляд сучасних досліджень іноземних науковців з питання креативності на заняттях іноземної мови.

Активізація навчальної діяльності значним чином залежить від викладача, який створює умови для позитивної і дружньої атмосфери на занятті. Цьому питанню присвячені праці Judit Fehér, яка стверджує, що навіть саме вживання мови вже є творчою дією: ми перетворюємо думки на мову, яку можна почути чи побачити. Ми здатні утворювати речення і довгі тексти, які не чули і не бачили раніше. Коли ми даємо студентам творчі завдання, ми тренуємо їх додаткове вміння – вміння творчо думати. Для виконання творчих завдань студенти використовують мову як засіб, в її першочерговій функції. Це готує їх до застосування мови поза аудиторією. Такі завдання урізноманітнюють роботу в аудиторії завдяки врахуванню особистих ідей і талантів кожного.

Roger von Oech визначає чотири основні ролі у творчому підході і називає їх Дослідник, Митець, Суддя і Воїн. Ці метафори передусім представляють різні способи мислення під час творчої діяльності. Для створення атмосфери вивчення мови, сприятливої для творчої діяльності, необхідно з'ясувати свої творчі ролі [9, с. 68].

Дослідник – це роль для пошуку нової інформації та ресурсів. Дослідник читає книги, журнали, розмовляє з людьми, колекціонує речі, відвідує бібліотеку, заходить в інтернет, тобто збирає матеріали та інформацію.

Митець – це наша роль для перетворення цих ресурсів та інформації на нові ідеї. Зазвичай креативність обмежують до функції обдумування, хоча не приймаючи до уваги три інших, крім красивих ідей нічого створити не вдається.

Суддя – наша роль для оцінювання переваг ідей і прийняття рішення про подальші дії. Наш суддя повідомить нам, котра з ідей найкраще відповідає меті і котра є можливою в умовах обмежених ресурсів, часу чи можливостей.

Роль Воїна призначена для втілення ідей в життя. Воїн здійснить план, який Суддя обрав з-поміж ідей, які надав Митець, використовуючи інформацію і матеріали, зібрані Дослідником. Ці якості в різних пропорціях представлені в кожному з нас. Базуючись на них, студенти можуть створювати різну навчальну атмосферу і творчий процес.

Досліднику важливо отримати необхідну інформацію та ресурси, тобто піти до бібліотеки чи зайти в Інтернет, поговорити з колегами чи з викладачем, взяти інтерв'ю, колекціонувати речі тощо. Якщо ресурси недоступні протягом часу навчання, можна продовжити процес пошуку пізніше. Значно важливіше студентові вміти знайти інформацію і потрібні ресурси. Це також означає, що викладач вже не розглядається як той, хто дає знання та інформацію, а швидше як посередник в процесі.

Митець потребує творчого процесу без втручання Судді. Надто поспішне оцінювання зупиняє потік ідей. Як викладач, так і студенти повинні повністю утримуватись від оцінювання в період генерування ідей.

Linus Pauling, Нобелівський лауреат з хімії, якось сказав «Найкращий спосіб отримати нову ідею – це мати багато ідей». Emil Chartier, французький філософ, прийшов подібною думки, але цілком іншим шляхом «Немає нічого небезпечнішого, ніж ідея, якщо вона у вас єдина» [4]. У той час, як перше твердження нагадує про необхідність терплячого очікування, аж доки нас не осяє блискуча ідея, друга застерігає від надто швидкого захоплення однією, на наш погляд найкращою думкою. Подібно до цього, викладач має пересвідчитись, що студенти володіють достатнім часом для генерування достатньої кількості ідей.

Коли підходить черга Судді, необхідно пересвідчитись, що студенти не шукають єдину правильну відповідь, а можуть оцінювати можливості як такі. Завдання для них мають бути «відкритими», з багатьма варіантами вирішення, а вони мають володіти повною свободою вибору. Викладач може допомогти із встановленням критеріїв оцінювання ідей.

Бійцю потрібен час, простір і деякі засоби. Активні дії неможливі, коли студенти сидять рядами спиною один до одного. Якщо можливо, варто їх попросити сісти в коло або зайняти місця навколо столу.

Тому, як стверджує Judit Fehér, кожен вид діяльності потрібно робити творчим, надавати кожному ціль – дещо більшу, ніж просто завчати слова чи фрази. Ця мета може досягатись з допомогою отримання певного результату – складання списку покупок, щоб приготувати новий десерт на день народження друга чи навіть розігруванням театральної сцени – студенти пишуть сценарій вистави. В такому виді діяльності мова використовується як засіб досягнення подібності з реальним життям [2].

Деяким людям вчитись особливо важко, якщо вони не мають змоги проявляти свою творчість, адже вони не розуміють виконання завдань заради виконання чи тренування мови без контексту чи реальної потреби. Досвід доводить, що більшість людей отримують кращу мотивацію, натхнення та виклик, якщо можуть створити щось цінне, те, що відображає їх власну природу.

Доки студенти не володіють мовою на відмінному рівні, їм допомагають так звані компенсуючі стратегії (методи компенсування мови в комунікативних ситуаціях: міміка, малювання, перефразування), де якнайкраще використовуються творчі, образні способи вираження.

Важливо, щоб студенти, вивчаючи мову, мали достатній запас часу, простору та свободи і могли використовувати свою уяву та фантазію. Це часто означає, що необхідно зачекати з висновками до кінця виконання завдання, бути відкритим до багатьох можливих рішень, відповідей, результатів. Студентам потрібно розуміти, що в таких завданнях рідко буває одне вірне рішення, що є багато можливих цінних варіантів. Саме це спонукає до толерантності щодо неоднозначності на занятті. Керівництво творчими заняттями вимагає від викладача бути здатним прийняти на себе роль фасилітатора чи помічника [6, с. 126].

Письменник Arthur Koestler, описує творчу думку як «мислення, що діє в більш ніж одному плані». З його словами, її також можна назвати «пограничним станом», адже її результатом є «баланс між думкою та емоцією». Протилежним до творчого мислення він називає рутинне мислення, що діє лиш в одному плані [3; 5].

Основною особливістю креативного мислення є присутність двох способів мислення, двох рішень, варіювання між ними. Koestler також відзначає мінливу, непостійну природу креативної думки. Звідси він робить такі висновки щодо креативності у вивченні мови:

- з огляду на мінливу природу творчої діяльності вона є більш непередбачуваною, ніж інші види діяльності. Саме тому особливо необхідно створити невимушену атмосферу під час вивчення мови;
- для внесення елементу творчості до звичних видів роботи на занятті потрібно додати елемент трансформації, переходу, зміни між двома варіантами [4; 9, с. 34].

Перший із них – зміна ролей – те, що часто відбувається на заняттях і може легко бути використане у вивченні мови – рольова гра, розігрування ситуацій чи написання листа (до героя з оповідання або малюнка), виконання ролі героя з оповідання чи малюнка. Наступним із можливих є перевтілювання в предмет чи зміна предмета на особу і мовлення від його імені Наприклад:

- ви – портфель топ-менеджера. Розкажіть про своє життя, чи
- опишіть функції і переваги машини для виготовлення морозива для того, щоб її продати.

Серед прийомів для урізноманітнення завдань на занятті методисти відзначають наступні:

Зміна точки зору – студенти повинні скласти список п'яти найважливіших речей, які б вони взяли із собою на відпочинок на морському узбережжі.

– наступним завданням може бути складання списку речей для матері з маленькою дитиною чи для когось із дуже світлою шкірою. Використання дихотомій «за» і «проти», «позитивне» і «негативне», «переваги» і «недоліки» також природним чином створює перехід між точками зору:

– студенти діляться на пари, один з них обирає речення із сильною точкою зору (н.-д. куріння необхідно заборонити). Перш за все завдання полягає у тому, щоб навести аргументи на підтримку цього твердження, наступним завданням є пошук контраргументів.

Зміна рівня свободи – на першому етапі студентам дається необмежена свобода, пізніше – накладаються ті чи інші обмеження:

– група студентів планує будівництво будинку, маючи всі необхідні для цього кошти. Пізніше викладач оголошує, що сума зменшується наполовину і дає завдання зробити необхідні зміни.

– іншою технологією є зняття обмежень. Розглядаючи попередню ситуацію, її можна повернути навпаки і розпочати із найменшої доступної суми. Коли економічні плани готові, їм можна повідомити про вигреш великої суми.

– студенти готують перелік проблем у світі, які на їхню думку неможливо вирішити (н.-д.: Неможливо запобігти ві-йнам) і згодом обговорюють, як їх вирішити.

Перехід від відомого до невідомого – порівняння, аналогії і метафори представляють невідоме, порівнюючи його з чимось подібним і відомим:

– студенти описують, чим вони подібні або відрізняються від аспірину, м'яча, тварини і представляють себе через ці порівняння;

Зміна жанрів чи засобів – студенти змінюють прозу на поезію, поезію на драму, лист на інтерв'ю, вони розігрують пісню, як драму тощо.

Перехід між частинами і цілим – студенти здогадуються про зміст статті із заголовку, про сюжет картини з її частини, оповідання – з ілюстрацій чи окремих слів з нього, заголовок – зі змісту мультфільму, кінець фільму – з його початку тощо [4].

Цей перелік далекий від повного і щоб детально представити справжню природу креативності створити такий про-сто неможливо. Основна ідея у тому, що діяльність необхідно продумувати так, щоб можливим був перехід між різними способами її розгортання, двома підходами до неї. Це також посилює відкритість творчої діяльності і навчить студентів толерантно сприймати наявність різних способів її вирішення.

Серед обов'язків викладача у такій діяльності – опитування, підбадьорення і підтримка, зміна критеріїв і правил:

- питання часу повинне бути ретельно продумане: необмежений час (внутрішній, особистий) необхідний для обдумування; лімітований час (контрольований ззовні гнучкими рамками) потрібен для вибору найкращої ідеї, прийняття рішення (створення постера чи постановка вистави).

- коли планується творча діяльність, різним студентам надаються різні ролі – чи за їхнім бажанням, чи ті, які на нашу думку будуть корисними для них.

Для плідного творчого мислення необхідною є позитивна і дружня атмосфера, яка посилюється традиційним підбадьоренням та схвальним зворотним зв'язком, коли учасники спілкування відчують себе в безпеці від критики. Аплодисменти, призи, усміхнені обличчя та інші винагороди дозволяють студенту пересвідчитись, що викладач та друзі позитивно оцінюють його успіхи, що у свою чергу буде добре впливати на загальне ставлення до предмету [2].

Оцінювання повинне стати невід'ємною частиною творчого процесу, а у цьому випадку важливо не обмежуватись лише оцінюванням вживання мови, адже це дозволить студентам зробити висновок про те, що сам результат діяльності не має значення. Judit Fehér наголошує, що різноманітнішим та точнішим є оцінювання, то більш мотивуючим та інформативним воно є для студентів. Різноманітність досягається використанням різних джерел: самооцінювання, оцінювання колегами-студентами, оцінювання викладачем. Мета такого оцінювання також різна: оцінюються різні характеристики використання мови та сам процес (як відбувається взаємодія між студентами та яку роль у ній виконує кожен студент) за допомогою різних критеріїв, попередньо узгоджених між учасниками. На оцінювання впливає також мета діяльності та критерії, що були визначені [3].

Американський науковець, соціолог Neil Postman вважає, що після завершення курсу навчання люди втрачають внутрішній інтерес до світу та бажання активно цікавитись новим. [4] Такий результат, безперечно, не є бажаним для жодного педагога. Тому, забезпечуючи студентів можливістю творчої думки і діяльності на заняттях, можемо намагатись робити все можливе, щоб ефективно спростувати цю, часто правдиву думку.

Література:

1. Дубасенюк О. А. Креативність майбутнього вчителя як передумова роботи з обдарованими учнями / О. А. Дубасенюк // Еліта і обдарованість: точки перетину: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. – Київ : ІОД, 2010. – С. 124–127.
2. Fehér J. The essence of creativity [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.teachingenglish.org.uk/article/essence-creativity>
3. Fehér J. The features of creativity [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.teachingenglish.org.uk/article/features-creativity>
4. Fehér J. Creativity in the language classroom [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.teachingenglish.org.uk/article/creativity-language-classroom>
5. Koestler A. The act of creation / A. Koestler. – London : Arkana, Penguin group, 1989. – 751 p.
6. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.
7. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська [та ін.], за ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
8. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.П.Н., 2002. – 136 с.
9. Von Oech R. A whack on the side of the head. How you can be more creative. Creative think. – California : Grand Central Publishing, 1992. – 256 p.

УДК 37.09 : 811.111 + 004.77

О. В. Ябурова,

ДНВЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано науково-методичне забезпечення процесу міжкультурної комунікації. Доведено, що міжкультурна комунікація це цілеспрямований процес взаємодії суб'єктів освітнього процесу, який передбачає оволодіння професійно-значущими концептами ініціомовної культури на основі інтерактивності, духовності та перцептивної готовності до ефективного міжкультурного спілкування в межах міжнародної співпраці.

На думку авторки, завдання вищої школи – виховувати фахівців із високим рівнем сформованості ініціомовної комунікативної компетентності, здатних до продуктивних дій на засадах ініціомовних компетенцій у професійній ініціомовній комунікації.

Ключові слова: спілкування, комунікація, ініціомовна комунікація майбутнього фахівця, ініціомовна комунікативна компетентність, творче мислення педагога, пріоритетність виховних впливів, лінгвокультура.

В статье проанализировано научно-методическое обеспечение процесса межкультурной коммуникации. Доказано, что межкультурная коммуникация это целенаправленный процесс взаимодействия субъектов образовательного пространства, который предполагает овладение профессионально-значимыми концептами иноязычной культуры на основе интерактивности, духовности и перцептивной готовности к эффективному межкультурному общению в рамках международного сотрудничества.

По мнению автора, задача высшей школы – воспитывать специалистов с высоким уровнем сформированности иноязычной коммуникативной компетентности, способных к продуктивным действиям на основе иноязычных компетенций в профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: *иноязычная коммуникация будущего специалиста, общение, коммуникация, иноязычная коммуникативная компетентность, творческое мышление педагога, приоритетность воспитательных влияний, лингво-культура.*

The article analyzes scientific and methodological means of future teachers' intercultural communication; taking into account the results of scientific literature analysis it is possible to consider foreign language communication as a direct process of cooperation of the subjects in the educational surrounding, which means to obtain professionally notable concepts of foreign language culture on the base of interactivity, spirituality and perceptive readiness to effective intercultural communication in the ranks of international cooperation.

The author also stresses that effective foreign language communication is based on foreign language communicative competence, which is a multileveled integral personal characteristic that allows the person to set goals and solve problems of different levels of complexity in effective ways in the spheres of foreign language cooperation. According to the author's viewpoint the aim of the higher educational establishment is to graduate specialists, future teachers, with the high level of foreign language competence, obtained in the process of studying, ready for productive activities on the base of foreign language competences in professional communication.

The author offers two courses in the field of intercultural communication for observation. Their aim is to spread future teacher's outlook, enhance their social, cultural and communicative competence using verbal and non-verbal means of communication in the process of self-realization.

Key words: *future teachers foreign language communication, communication, cooperation, foreign language, communicative competence, teacher's creative thinking, priority of upbringing influence, linguo-culture.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Економічна глобалізація, інтеграція України в європейський освітній простір, розширення культурних зв'язків між державами, підвищення ролі освіти та науки в суспільстві, зумовлюють підвищення вимог до володіння майбутніми фахівцями нормами міжкультурної професійно орієнтованої комунікації, що сприятиме подоланню мовного бар'єра, налагодженню співпраці та взаємовідносин між людьми, установленню контактів у сфері освіти. Головною стратегією сьогодення стає підготовка фахівця, який вільно володіє іноземною мовою, орієнтується в полікультурному світі та вміє ефективно взаємодіяти з представниками інших ментальностей.

За цих умов іношомовна комунікація, створення системи іношомовної професійної комунікативної компетентності мають стати об'єктами цілеспрямованого навчання студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Розширення сфери міжнародних контактів і вивчення іноземних мов зумовлюють зацікавлення до іношомовної комунікації як наукової так і практичної галузі, що нині переживає динамічний розвиток у всьому світі. Водночас постає потреба у визначенні сутності іношомовної комунікації, формулюванні її базових принципів, аспектів вивчення. Ключовою ознакою іношомовної комунікації є її інтердисциплінарність, що зумовлює необхідність звернення до багатьох суміжних галузей, насамперед до мовознавства, культурології, соціальної психології. Інтердисциплінарність іношомовної комунікації забезпечує її ефективність у фактично необмеженому практичному застосуванні: від вивчення іноземних мов до дипломатичної діяльності та різноформатних міжнародних обмінів, кінцевою метою яких завжди є порозуміння і налагодження контактів між людьми, які належать до різних національних і культурних спільнот.

Загальнотеоретичні аспекти визначення змісту та складових іношомовної комунікації фахівців різних галузей досліджувалися в працях Л. Галікова, Л. Гапоненко, Т. Смельянова, В. Зикова, Г. Ізмайлова, О. Іскандарова, Н. Кіш, О. Клименка, А. Мінін, Ю. Федеоренко та ін.

Проблемою формування іношомовної компетентності займаються вітчизняні й зарубіжні науковці: І. Бім, М. Бірам, В. Бухбіндер, М. Вятюшев, Н. Гез, Е. Зеєр, Р. Мільруд, С. Пасов, В. Сафонова, М. Свейн, О. Тарнопольський.

Питання формування вмінь, прийомів і навичок іношомовної комунікації майбутнього спеціаліста не втрачає актуальності в педагогічній теорії і практиці, бо мінливість соціокультурних умов і реалій вимагає ретельного перегляду й добору методів та прийомів, якими послуговується в освітньо-виховному процесі вища школа.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Теоретична та практична актуальність проблеми зумовила мету статті, що полягає в дослідженні проблеми іношомовної комунікації, з'ясуванні її сутності та змісту, аналізу науково-методичного забезпечення процесу міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Поняття іношомовної комунікації відображає два взаємопов'язаних процеси: мовлення та комунікацію. Тобто ми маємо справу з інтеграцією та своєрідним синтезом мови як суспільного явища, що має нормативний характер, мовлення як найуніверсальнішого засобу комунікації та мовленнєвого спілкування як умотивованого живого процесу між учасниками.

Аналіз літературних джерел дає змогу дійти висновків, що нині в науці є більше сотні визначень комунікації. Так, ще в 70-х роках ХХ ст. Ф. Данк у статті щодо цього поняття зафіксував 95 дефініцій і згрупував їх у 15 категорій [8, с. 21]. Привертає увагу дослідження польської вченої Г. Валінської де Гекбель, предметом дослідження якої була «комунікація» в американській теорії масової комунікації. Вона зафіксувала понад 200 дефініцій в американській літературі, й виокремила в них 18 семантичних категорій [8, с. 21].

Не може залишитися поза увагою філософська й довідкова література, у якій комунікацію визначено як «фундаментальну ознаку людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємодіюванні людей» [7]; «змістовну сутність соціальної взаємодії» [6]; «спеціальну сферу людської діяльності, що виникла й розвивається суспільством із метою взаємного обміну думками» [10]; «зв'язок, під час якого відбувається обмін інформацією між системами в живій і неживій природі й суспільстві» [5].

Отже, комунікація – явище складне, багатогранне і його можна розглядати з різних підходів і позицій.

У багатьох наукових працях терміни «спілкування» й «комунікація» часто вживаються синонімічно, проте в публікаціях останніх років сформульовано суттєві розбіжності між цими поняттями.

На думку Г. Дев'ятової, спілкування – це соціально зумовлений процес обміну думками й почуттями між людьми в різних сферах їх пізнавально-трудової діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів комунікації. Комунікація, на думку автора, є соціально обумовленим процесом передачі й сприйняття інформації в умовах

міжособистісного й масового спілкування різними каналами за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо). Суть комунікації в тому, що це цілеспрямоване спілкування, яке реалізується в конкретних ситуаціях згідно з нормами мовленнєвої діяльності [1, с. 13].

Під професійною іншомовною комунікацією розуміємо, як правило, «складний і цілеспрямований процес взаємодії кількох людей у межах їх професійної діяльності, які вирішують діяльнісні завдання за посередництва впливу на інтелект, погляди, поведінку й емоції один одного» [3, с. 23].

Дослідники констатували, що в нових економічних умовах значно змінюється сутність поняття, що досліджується. До професійної іншомовної комунікації включається не лише мова конкретної спеціальності, а головне – уміння диференційовано застосовувати мову у варійованих професійних ситуаціях спілкування, знання культурологічного аспекту.

Специфіка іншомовної професійної комунікації педагога зумовлена, передусім, специфічним, а саме творчим мисленням педагога, пріоритетністю виховних впливів, умінням бути взірцем для своїх вихованців, що впливає на хід, стратегію, тактику та результат комунікації.

Володіння іноземною мовою не лише дозволяє успішно здійснювати міжкультурно-професійну взаємодію, а й допомагає формувати людину духовну як ідеал суспільства. Зазначимо, що лінгвосоціопсихологічні й культурологічні знання про іншомовний соціум формують у майбутнього фахівця перцептивну готовність до ефективного міжкультурного спілкування та до міжнародної співпраці.

Ефективна іншомовна комунікація ґрунтується на іншомовній комунікативній компетентності, що є багаторівневою інтегральною особистісною якістю, яка дозволяє людині ставити та ефективно розв'язувати завдання і проблеми різного рівня складності у сферах іншомовної взаємодії. Як підкреслювали дослідники, майбутній фахівець, що досяг високого рівня сформованості іншомовної комунікативної компетентності, здатен продуктивно діяти на засадах іншомовних компетенцій у професійній іншомовній комунікації [9, с. 5].

Науково-методичне забезпечення процесу міжкультурної комунікації може бути відображено в програмах різних курсів для аудиторної та самостійної роботи студентів, в планах проведення різних тренінгів, семінарів, майстер-класів, диспутів і т. д.

Розглянемо навчальну програму дисципліни «Основи інтерактивної комунікації» спрямованої на формування іншомовної компетенції в рамках лінгвопрофесійного середовища в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців педагогічного профілю.

Навчальна програма вивчення дисципліни «Основа інтерактивної комунікації» складена на основі Державного стандарту початкової освіти, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти та відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напрямку 6.010102 початкова освіта. Вона була обговорена та рекомендована до видання науково-методичною радою Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основні лінгвістичні особливості змісту інтерактивної комунікації, її оптимальної структури, закономірностей та функцій. Ключовою ознакою цього курсу є його інтердисциплінарність, що зумовлює необхідність звернення до багатьох суміжних галузей, основні серед яких мовознавство, культурологія і соціальна психологія. Серед основних засобів інтерактивної комунікації, що впливають на процес розвитку мовної особистості, крім традиційного мовного аспекту курс навчає різноманітним способам вираження емоцій, передачу інформації, жестам, міміці, звичаям, традиціям та віруванням.

Метою викладення навчальної дисципліни «Основи інтерактивної комунікації» є поповнення загальнокультурної, соціокультурної та комунікативної компетенції майбутнього вчителя, розвиток у студентів міжкультурної свідомості в процесі його самореалізації, як форми само прояву, досягнення окремої мети під час мовленнєвої діяльності, осмислення сутності професійної мовної підготовки.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи інтерактивної комунікації» є ознайомлення студентів з необхідною лексичною та граматичною базою для здійснення іншомовного спілкування, навчання студентів культурним особливостям різних народів у процесі професійної підготовки, особливостям вербальних і невербальних засобів передачі інформації, формування особистісно-професійних якостей майбутніх вчителів в межах полікультурного розвитку особистості.

Програма навчальної дисципліни містить такі змістові модулі: інтерактивна комунікація в письмовій формі та інтерактивна комунікація в усній формі. Згідно з вимогами курсу студенти повинні знати основи лексичного та граматичного матеріалу для здійснення вербальної комунікації в іншомовному середовищі, правила складання, написання та обробки кореспонденції іншомовного походження, стандарти комунікативної поведінки у різноманітних, динамічних та непередбачуваних ситуаціях міжнародного спілкування, особливості вербальної та невербальної поведінки комунікантів, особливості та тонкощі формальних та неформальних міжкультурних стосунків, культурні особливості різних народів, норми та правила культурної поведінки.

За результатами вивчення курсу студенти повинні набути наступних вмінь: написання неформального листа описуючи життєві події, особисті проблеми, запитуючи необхідну інформацію; написати формального листа офіційною мовою (аплікаційний лист, лист-подяка, офіційний запит); написати статтю в газету висловлюючи свою негативну або позитивну думку; написати листа редактору журналу пропонуючи шляхи вирішення гострих соціальних проблем; виражати та підтверджувати аргументами свою думку, розпочати та підтримувати дискусію, залучати інших людей до діалогу; обговорювати переваги та недоліки, висловлювати згоду чи незгоду з думкою опонента, робити висновок дискусії, уточнення отриманої інформації.

Ще одним варіантом курсу практичної спрямованості з метою формування, розвитку та удосконалення спеціальних компетенцій у сфері міжкультурної комунікації, знайомства з основами кросскультурної професійної комунікації може служити курс «Практикум з міжкультурної комунікації». Курс націлений на розвиток культурної сприйнятливості, здатності до правильної інтерпретації конкретних проявів комунікативної поведінки в різних ситуаціях міжкультурних контактів і може бути запропонований для студентів як мовних, так і не мовних вищих навчальних закладів.

У результаті освоєння курсу студенти повинні **знати** специфіку міжкультурної специфікації; етичні засади суб'єкта міжкультурної комунікації; рівні володіння мовної, культурної та комунікативної компетенції; методи вивчення культурних систем і міжкультурних ситуацій; цінності, норми, вірування, символи культур досліджуваних мов; соціокультурні символи і бар'єри міжгрупового і міжнародного спілкування; специфіку міжкультурного інтернет-спілкування; методи полегшення процесу акультурації в ході здійснення міжкультурних програм і проєктів; прийоми оптимізації кросскультурного спілкування; особливості міждержавних культурних контактів.

У процесі освоєння курсу «Практикум з міжкультурної комунікації» у студентів розвиваються наступні компетенції:

1. Загальнокультурні компетенції: орієнтуються в системі загальнолюдських цінностей і враховують ціннісно-сміслові орієнтації різних іншопольових спільнот і груп; володіють навичками соціокультурної та міжкультурної комунікації, що забезпечують адекватність соціальних і професійних контактів; володіють культурою мислення, здатністю до аналізу, узагальнення інформації; вміють ставити цілі і вибирати шляхи їх досягнення; володіють культурою усного та писемного мовлення; здатні займати громадянську позицію в соціально-особистісних конфліктних ситуаціях; усвідомлюють значення гуманістичних цінностей для збереження і розвитку сучасної цивілізації; готові прийняти моральні зобов'язання по відношенню до культурної спадщини людства.

2. Професійні компетенції: мають уявлення про етичні та моральні норми поведінки, прийняті у іншопольовому соціумі, про моделі соціальних ситуацій, типові сценарії взаємодії; володіють готовністю долати вплив стереотипів і здійснювати міжкультурний діалог в загальній і професійній сферах спілкування; володіють необхідними знаннями в галузі соціології, психології та культурології, що дозволяють адаптуватися до мінливих умов при контакті з представниками різних культур; вміють моделювати можливі ситуації спілкування між представниками різних культур і соціумів; володіють навичками організації групової та колективної діяльності для досягнення спільних цілей колективу.

Структура курсу може включати такі розділи як: «Професійні основи міжкультурної комунікації», «Комунікація та культура», «Мова в аспекті міжкультурної комунікації», «Ефективна комунікація в різних сферах міжкультурного спілкування», «Конфлікти в міжкультурному спілкуванні».

Розглянемо більш детально зміст двох із наведених вище розділів найбільш практично значимих для сучасного українського студента. Розділ «Ефективна комунікація в різних сферах міжкультурного спілкування» включає наступні теми: складання комунікаційного портрета особистості, розгляд соціокультурних стимулів і бар'єрів міжгрупового і міжнародного спілкування, визначення своєрідності міжкультурного діалогу, опосередкованого інтернетом, аналіз повсякденних ситуацій міжкультурної комунікації (туризм, дозволи, спорт, навчання), розгляд сфери освіти і науки в аспекті міжкультурної комунікації, підготовка, організація та ведення зустрічей, брифінгів та прес-конференцій різного рівня з використанням декількох робочих мов, розгляд методів полегшення процесу акультурації в ході здійснення міжкультурних програм і проєктів.

Розділ «Конфлікти в міжкультурному спілкуванні» включає наступні теми: відпрацювання прийомів оптимізації кроскультурного спілкування, відпрацювання навичок дозволу і уникнення міжкультурних конфліктних ситуацій, аналіз способів подолання етнокультурної упередженості, розгляд проблем міждержавних культурних контактів, розгляд проблем міжкультурної комунікації та глобалізаційних процесів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сучасна вища освіта має забезпечувати високий рівень компетентності майбутніх фахівців, сприяти їхній ініціативності, мобільності, самостійності, створювати сприятливі умови для розвитку та самовдосконалення особистості. За цих умов реалізація успішної іншомовної комунікації набуває особливої актуальності й повинна розглядатися інтеграційно, з урахуванням виховного, духовного, культурологічного та лінгвокультурологічного аспектів. Проведений аналіз основних джерел наукової літератури та пропонує курсів практичного спрямування дає підстави характеризувати іншомовну професійну комунікацію як процес цілеспрямованої взаємодії суб'єктів освітнього процесу, які належать до різних лінгвокультур. Цей процес передбачає оволодіння професійно-значущими концептами іншомовної культури на основі інтерактивності, духовності та перцептивної готовності до ефективного міжкультурного спілкування в межах міжнародної співпраці.

Література:

1. Девятова Г. Г. Формирование готовности будущих учителей иностранного языка к межкультурной коммуникации : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Г. Г. Девятова. – Сибай, 2002. – 27 с.
2. Нагорнюк Л. С. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх журналістів / Л. С. Нагорнюк // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 19 – С. 95–101.
3. Озерова М. В. Содержание профессионально направленного обучения иностранному языку в неязыковом вузе / М. В. Озерова // Профессиональная коммуникация как цель обучения иностранному языку в неязыковом вузе : сб. науч. трудов / Моск. гос. лингвист. – 2000. – № 454. – С. 23–32.
4. Пассов Е. И. Мастерство и личность учителя : на примере преподавателя иностранного языка / Е. И. Пассов. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 240 с.
5. Педагогіка : Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2005. – 720 с.
6. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
7. Психологічна енциклопедія / авт.-уклад. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Різун В. Основи масового спілкування як духовного єднання і порозуміння / В. Різун // Вісник Львівського ун-ту. Серія : Журналістика. – 2001. – Вип. 21. – С. 20–25.
9. Федоренко Ю. Професійно зорієнтована іншомовна комунікація у контексті сучасної освіти / Ю. Федоренко // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 4. – С. 3–6.
10. Философский словарь / ред. И. Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

КОРПУСНІ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПИСУ МОВНОЇ СИСТЕМИ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА

УДК 811.112.2'373.46:33

S. Druzhbyak, O. Savitska,
Nationale Universität «Lwiwer Polytechnika»

ZWEIGLIEDRIGE METAPHORISCHE WORTVERBINDUNGEN IM WIRTSCHAFTSDEUTSCHEN

У статті розглянуто двочленні метафоричні словосполучення в сучасній німецькій термінології. Зроблено семантичний та морфолого-синтаксичний аналіз вказаних термінологічних одиниць, визначено їх продуктивні моделі. Досліджено особливості функціонування двочлених метафоричних словосполучень у фахових текстах, розглянуто причини використання цих одиниць в термінології, проаналізовано ступінь їх ідіоматичності.

Ключові слова: метафора, двочленне метафоричне словосполучення, економічна термінологія, метафоризація, мотивація.

В статье рассматриваются двучленные метафорические словосочетания в немецкой экономической терминологии. Произведен семантический и морфолого-синтаксический анализ данных терминологических единиц, установлены их продуктивные модели. Исследованы особенности функционирования двучленных метафорических словосочетаний в экономических текстах, рассмотрены причины использования этих единиц в терминологии, проанализирована степень их идиоматичности.

Ключевые слова: метафора, двучленное метафорическое словосочетание, немецкая экономическая терминология, метафоризация, мотивация.

In the article considered binomial economical terms affiliation formed by the metaphorization. The understanding of the metaphorization nature is connected with several difficulties caused by different approaches to this process in the scientific literature, with the presence of discordant and issues that are not studied enough.

The semantic formation of the terms, which is based on the metaphorical foundation envisages segregation of motivating feature or features and creation of the close motivating connection between two reality phenomena.

All terms, which are produced with metaphorization, are motivated. The internal form of the metaphorical economical term is meaning of lexical units used as the material for the economical concept nomination. The transparent internal form leads to accuracy and clarity of the metaphorical term, its meaningfulness and connection with the common used language. The imagery of metaphorized terminological units is slackened with nominative function of the metaphorized term, because of that it has a tendency to extinction. The analysis testified that the binomial metaphorical compounds in the economical professional language in professional economics are not rare occasional phenomenon, but the whole system formed by certain semantic models and represented by such main groups of metaphors: anthropomorphic, environment and natural phenomena, domestic, military, by the color, by the physical characteristics, medical and zoomorphic. The anthropomorphic metaphor is the most frequently used in the German economical terminology, it is based on the analogy of biological and psychological characteristics of people, social or family relationships. In some cases the metaphorized word, transforming into the turning terminological unit, changes not only in the semantical way, but also in the grammatical one. As a result, the qualitative adjectives in the process of metaphorization lose the grammatical category such as comparison. The structural analysis of binary metaphorical names uncovered five types of connections: adjectives, verbs, nouns, numerals and participles. The noun is a part of 99.42% analyzed units. The largest amount of binary compounds is represented by the metaphorical model «Adjektiv + Substantiv». Binomial metaphorical terms affiliation is often used in the professional periodicals, that indicates their understandable semantics not only for professionals but also for the ordinary people.

Key words: metaphor, binary metaphorical compound, economical terminology, metaphorization, motivation.

In der Zeit der Globalisierung, Industrialisierung und aktiver Entwicklung der Wirtschaftsprozesse wurden sowohl die Herausbildung, als auch die wissenschaftliche Erforschung und Systematisierung der Fachsprache Wirtschaft zu einer wissenschaftlichen Notwendigkeit. Trotz diesem Erfordernis sowie der zahlreichen Untersuchungen zum Wirtschaftsdeutschen ist dieser Objektbereich immer noch lückenhaft. Zu einer der solchen Lücken gehört auch die Betrachtung der Metaphern in der Terminologie.

Teilweise gelten Metaphern heute noch als unerwünscht oder sogar als schädlich in der Fachsprache. Manche Autoren meinen, dass sie den Anforderungen an Termini widersprechen [8, S. 67-68]. Es wurde aber nachgewiesen, dass Metaphern in den Fachsprachen reichlich vorkommen und die Grundlage von neuen Untersuchungen bilden [1, 2, 3, 4, 6].

Im vorliegenden Artikel wird die Metapher als eine terminologische Erscheinung untersucht. **Das Ziel** dieser Untersuchung besteht darin, eine aktuelle semantische und morphologisch-syntaktische Analyse der häufigsten zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen im Wirtschaftsdeutschen zu geben und die Gründe ihres Gebrauchs im Fachbereich zu erforschen.

Der Korpus umfasst 200 zweigliedrige metaphorische Wortverbindungen, die aus den Fachzeitschriften und den Fachwörterbüchern ausgesondert wurden.

Bei der Suche nach zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen in verschiedenen Fachmaterialien sollten wir zuerst zwischen den allgemeinsprachlichen und fachsprachlichen Wortverbindungen unterscheiden. Zur Abgrenzung diente für uns die Behauptung, dass «fachsprachliche Phraseologismen eindeutig Sachverhalte oder Objekte benennen, die fachspezifischen Charakter haben und deshalb auch nur innerhalb der Fachsprache als fest gefügte Wendungen reproduziert werden» [7, S. 214]. Man kann vom fachspezifischen Charakter ausgesonderter Wortverbindungen sprechen, weil sie eine Komponente enthalten, die einen wirtschaftsbezogenen Charakter hat.

Die zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen treten gleichzeitig als Terminus und als Wortverbindung auf. Als Terminus wird es durch Vorhandensein der Definition, Tendenz zur Monosemie in Rahmen seines terminologischen Feldes, Abwesenheit von Expression, stilistische Neutralität charakterisiert. Als Wortverbindung sind Fachwortverbindungen eine bestimmte syntaktische Konstruktion.

Zuerst werden syntaktische Merkmale der zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen betrachtet. In solchen Wortverbindungen tritt ein Element als Attribut auf und drückt das wesentliche, für das Hauptwort in der Wortverbindung gekennzeichnete Merkmal des Objektes aus. Zu den zweigliedrigen Wortverbindungen werden auch präpositionale Wortverbindungen angerechnet, weil die Präposition ein Hilfswort ist und als selbständiges Mitglied der Wortverbindung nicht behandelt wird.

Nach dem morphologisch-syntaktischen Kriterium werden folgende Modelle der zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen herausgefunden:

1. Adjektiv+Substantiv. Diese Gruppe beträgt 61% und bildet den größten Teil aller Fachwendungen, z. B.: *krankte Wirtschaft* – *слабка економіка*, *wilder Streik* – *несанкціонований страйк*, *weiche Währung* – *слабка валюта*, *nasse Stücke* – *невкладені цінні папери*, *lebhaft Nachfrage* – *жвавий попит*.

Die Bildung der neuen Benennungen durch adjektivische metaphorische Wortverbindungen ermöglicht eine präzisere Begriffsdifferenzierung, was ein Einwortterminus nicht immer schaffen kann. In wirtschaftlichen terminologischen zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen, die nach diesem Modell gebaut sind präzisieren die Adjektive den Terminus aus verschiedenen Standpunkten, z. B.: Ort: *börsenfähige Aktien* – *акції, що котируються на біржі*; Stufe: *drastische Preiserhöhungen* – *різке підвищення цін*; Zeit: *kurzlebige Güter* – *товари короткочасного користування*; Richtung: *direkter Absatz* – *прямий збут*; Zustand: *totes Kapital* – *капітал який не приносить прибутку*; Funktion: *stiller Gesellschafter* – *негласний компаньйон*; Reihenfolge: *außerordentliche Abschreibungen* – *першочергові амортизаційні відрахування*, usw. Mehr um semantisches Kriterium geht es weiter.

Fleischer behauptet, dass solches phraseologische Modell in der Allgemeinsprache nicht zahlreich auftritt [5, S. 142-144], im Gegensatz dazu entstehen im Wirtschaftsdeutschen antonymische Paare, die polare Begriffe des terminologischen Systems bilden, z. B.: *aktive* – *passive Handelsbilanz* – *активний* – *пасивний торговельний баланс*; *harte* – *schwache Währung* – *сильна* – *слабка валюта*.

Einige Adjektive können terminologische Reihen bilden, z. B. *offen, flau, still, direkt, frei, flüssig, lebhaft, schwarz, schwach*: *stille Rücklagen* – *приховані резерви*, *прихований резервний капітал*, *stiller Gesellschafter* – *негласний компаньйон*, *flauer Absatz* – *повільний збут*, *flaue Börse* – *ринок, для якого характерне падіння курсів*, *flaues Geschäft* – *повільний хід справ (бізнесу)*.

Dieses Modell der zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen ist sehr produktiv, weil solcher Terminus einerseits informativ aber kurz ist und leicht verständige Struktur hat, andererseits die Fachkommunikation nicht erschwert.

2. Substantiv+Verb, Präposition+Substantiv+Verb (14%), z. B.: *e-n Kredit abdecken* – *погашати кредит*, *die Abmachung verletzen* – *порушувати умови договору*, *e-e Rechnung bereinigen* – *сплачувати рахунок*, *an die Börse gehen* – *випускати акції і пропонувати їх інвесторам*.

Alle Verben von diesem strukturellen Modell bekommen die terminologische Bedeutung in der Verbindung mit der Kernkomponente und reproduzieren das Sem «Aktion – Objekt der Aktion». Solche metaphorischen terminologischen Wortverbindungen sind sehr verbreitet und das zeugt, dass das Verb sehr wichtig für die Terminologiebildung im Wirtschaftsdeutschen ist. Zum Konkretisierung der Bedeutung sind verschiedene Präpositionen gebraucht: *an, auf, um, mit, ohne, für, gegen, zu, über, in, aus, bei, durch*.

3. Substantiv+Substantiv, Substantiv+Präposition+Substantiv (13%), z. B.: *Abflauen der Nachfrage* – *зниження попиту*, *Abfluss von Kapital* – *відтік капіталу*, *Verschleicherung der Bilanz* – *завульовування (приховування) балансу*, *Gang an die Börse* – *випуск (акцій) на біржу*, *Notierung im Freiverkehr* – *котирування поза біржовим оборотом*.

Bei substantivischen Wortverbindungen ist der terminologische Begriff, der durch das Hauptwort ausgedrückt ist, durch das Genitiv- oder Präpositionalattribut erweitert. Die häufigsten, bei diesen Wortverbindungen gebrauchten Präpositionen sind «*von*» und «*an*». Außerdem gebraucht man bei der Erstellung dieser Art von terminologischen Wortverbindungen die große Anzahl von Präpositionen, die terminologische Bedeutung präzisieren: *mit, ohne, für, gegen, zu, auf, um, über, in, aus, bei, seitens, durch*.

4. Partizip I und Partizip II + Substantiv (9%), z. B.: *bereinigte Lohnquote* – *чиста норма заробітної плати*, *eingefrorene Devisen* – *блокована (заморожена) валюта*, *rückläufige Nachfrage* – *зниження попиту*. Für die Bildung der zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen tritt das Partizip II häufiger auf.

5. Zahlwort+Substantiv (3%), z. B.: *zweite Hände* – *товар, що перебував у вжитку*. Solche terminologischen Wortverbindungen stellen in unserer Forschung eine Randerscheinung dar.

Was semantische Klassifikation der zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen im Wirtschaftsdeutschen anbetrifft, können die einzelnen unmittelbaren Konstituenten, die das metaphorische Merkmal tragen, aus mehreren Bereichen stammen.

Nach dem semantischen Kriterium werden folgende Modelle der solchen Wortverbindungen herausgefunden: Naturmetaphern, Haushaltsmetaphern, Militärmetaphern, Farbenmetaphern, Metaphern der physikalischen Charakteristiken, Medizinmetaphern und Tiermetaphern.

1. Menschenmetaphern (27,6%), z. B.: *körperliche Bestandaufnahme* – *інвентаризація наявних матеріальних цінностей*, *frisierte Bilanz* – *підчищений баланс*, *flaue Börse* – *ринок, для якого характерне падіння курсів*, *ein finanzkräftiges Unternehmen* – *самостійне підприємство*, *hübsche Geldsummen* – *великі грошові суми*, *zweite Hände* – *товар, що перебував у вжитку*. Diese Gruppe ist am größten. Im modernen Wirtschaftsdeutschen basiert sich die Menschenmetapher auf der Analogie mit biologischen und psychologischen Charakteristiken der Menschen, Sozial- oder Familienverhältnissen.

2. Naturmetaphern (19,1%): *Abfluß von Arbeitskräften* – *відплив робочої сили*, *flüssige Aktiva* – *ліквідні активи*, *Kredite einfrieren* – *заморожувати кредити*, *Zufluß von Geldern* – *приплив грошей*.

3. Metaphern der physikalischen Charakteristiken (14,6%): *bewegliches Kapital* – *рухомий капітал*, *rückläufige/ansteigende Nachfrage* – *обмежений/зростаючий попит*. Dank dieser Art der Metaphorisierung bekommen abstrakte Wirtschaftstermini verschiedene physikalische Eigenschaften.

4. Haushaltsmetaphern (13,7%): *e-n Kredit abdecken* – *погашати кредит*, *Abdeckung der Auslandsschulden* – *сплата зовнішніх боргів*, *erste Adresse* – *першокласний кредитор*, *bereinigte Lohnquote* – *чиста норма заробітної плати*, *den Gläubiger abfinden* – *розраховуватися з кредитором*, *gebundenes Kapital* – *імобілізований (зв'язаний) капітал*, *e-n Kredit sperren* – *блокувати кредит*. Der Kern solcher Metaphern bildet die mit dem Haushalt verbundene Lexik.

5. Farbenmetaphern (10%): *schwarzes Geschäft* – *нелегальний бізнес*, *schwarze Zahlen* – *показаний прибуток*, *grauer Markt* – *напівофіційний ринок*.

6. Militärmetaphern (7%): *die Bekämpfung der Inflation* – *подолання інфляції*, *der Sturz des Kurses* – *різке падіння курсу*. Sie zeigen Verständnis und Wahrnehmen einiger auf Geld- und Einkommenerwerb gerichteten Wirtschafterscheinungen mit den Begriffen «*Kampf*» oder sogar «*Krieg*».

7. Medizinmetaphern (4,8%): *die Finanzen sanieren* – *оздоровлювати фінансову систему*, *soziale Wohlfahrt* – *соціальне забезпечення*, *Phase des Produktlebenszyklus* – *фаза життєвого циклу товару*, *Sanierung der Unternehmen* – *санация (оздоровлення) підприємств*.

8. Tiermetaphern (3,2%): *die Preise klettern* – *ціни повільно ростуть*, *wilder Streik* – *несанкціонований страйк* (*страйк без належного попередження*).

Andere Metaphernarten (27,6%):

– **Prozessuelle Metaphern:** *fest abschließen* – укласти термінову угоду, *ein Angebot einholen* – запрошувати брати участь в торгах.

– **Metaphern der physikalischen Größen:** *Umlaufgeschwindigkeit des Geldes* – оборотність грошей;

– **Raummetaphern:** *obere Preislage* – верхній рівень цін;

– **Technische Metaphern:** *technologische Lücke* – технологічний розрив (відставання в технологічному розвитку);

– **Richtungsmetaphern:** *direkter Absatz* – прямий збул.

Wie die angeführten Beispiele zeugen, kann man in der Wirtschaftsterminologie metaphorische Termini aus verschiedensten Bereichen finden. Solche zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen treten oft in den Wirtschaftstexten auf, z. B.:

Die US-Börsen starten den Freitagshandel mit leichten Verlusten. Der kalte Winter sorgte für einen unerwarteten Rückgang der Produktion. Ein langes Wochenende und ein strenges Wetter sorgen wohl für einen ruhigen Handel (WW 2014/14/02).

[...] *in einer Stadt, in der galoppierende Inflation die monatlichen Durchschnittseinkommen von umgerechnet etwa 470 Euro wegfrisst.* (WW 2014/25/10).

Die will eine Isolation ihres Wachstumsmarkts verhindern. (WW 2014/04/08).

Die Devisenbeschränkungen könnten zwar kurzfristig eine Kapitalflucht verhindern, sagten Volkswirte und private Unternehmer (WW 2014/02/06/).

Angesichts der jetzt beschlossenen massiven Sanktionsverschärfungen droht eine weitere Abkühlung der Wirtschaftsbeziehungen zwischen dem Westen und Russland. [...] (WW 2014/17/07).

Zweigliedrige metaphorische Wortverbindungen kann man nach der Bedeutung der Komponenten innerhalb und außerhalb der phraseologischen Verbindung als teildiomatische bezeichnen. Meist kommt eine Komponente in übertragener Bedeutung vor, was der Wortverbindung eine gewisse Bildhaftigkeit gibt.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Analyse des Wirtschaftsdeutschen vom Standpunkt der Metaphorisierung die Erkenntnis bestätigt, dass dieser Bereich der Fachkommunikation an zweigliedrigen metaphorischen Wortverbindungen reich ist. Die größte morphologisch-syntaktische Gruppe der untersuchten Wortverbindungen bilden adjektivische zweigliedrige Wortverbindungen, die einer präzisierten Begriffsbestimmung dienen. Die zweitgrößte Gruppe sind verbale metaphorische Wortverbindungen, in denen sich Substantive mit Verben verbinden, die drittgrößte – substantivische Wortverbindungen, die viertgrößte – partizipiale Verbindungen. Nach dem semantischen Kriterium werden Naturmetaphern, Haushaltsmetaphern, Militärmetaphern, Farbenmetaphern, Metaphern der physikalischen Charakteristiken, Medizinmetaphern Tiermetaphern und andere Metaphernarten herausgefunden. Eine gründliche Untersuchung der Terminologie setzt nicht nur die Analyse der unmittelbaren Termini, sondern auch ihrer Verbindbarkeit, fachlicher Wortverbindungen, Wendungen und syntaktischer Merkmale des Fachtextes voraus, was das Objekt der künftigen Forschung bildet.

Literaturverzeichnis:

1. Бондарчук М. М. Структурно-семантические параметры русской авиационной терминосистемы (макрополе «движение летального аппарата»): Автореф. дис... канд. филол. наук / Маргарита Николаевна Бондарчук. – К., 2000. – 32 с.
2. Вовк Л. Р. Семантична деривація як один із креативних механізмів словотвірної номінації біржово-банківської діяльності / Л. Р. Вовк // Німецько-українські міжмовні стосунки (міжкультурна комунікація і лінгводидактика): Матеріали доповідей та виступів Третьої Міжнародної конференції германістів (12–13 жовтня 2007 року) / Відп. редактор Кияк Т. Р. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 3–9.
3. Дружбяк С. В. Метафоричні терміни в системі соціально-економічної лексики (на матеріалі німецької мови) / С. В. Дружбяк // Культура народов Причерноморья. Научный журнал, № 142, т.1. – 2008. – С. 222–224.
4. Donalies Elke Basiswissen Deutsche Phraseologie / Elke Donalies. – Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2009. – 132 S.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer – 2., durchges. und erg. Aufl. – Tübingen: Niemeyer, 1997. – 357 S.
6. Földes Csaba Phraseologie disziplinär und interdisziplinär / Csaba Földes. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2009. – 766 S.
7. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / Lothar Hoffmann – Berlin: Akademie-Verlag, 1987. – 308 S.
8. Roelcke T. Fachsprachen / Thorsten Roelcke – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. – 250 S.

Illustrationsquellen:

9. Дружбяк С. В. Німецько-український словник економічних термінів / С. В. Дружбяк. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 160 с.
10. WW – Wirtschaftswoche – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wiwo.de/archiv/>

УДК 811.11-112, 81-112.2, 81-112.4, 81'32, 81'33

О. Є. Басалкевич,

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів

ДІАХРОННА МОДЕЛЬ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ У ДАВНЬОШОТЛАНДСЬКІЙ МОВІ

Розглядається процес еволюції синонімічних рядів якісних прикметників у давньошотландській мові на матеріалі словника давньошотландської мови (*Dictionary of the Older Scottish Tongue, DOST*). Ряди будуються на хронологічній основі. Виявляється діахронний текстовий прототип кожного члена синонімічного ряду, що є датованим входженням у певне літературне джерело давньошотландської мови періоду 1100-1720. Для таким чином побудованого ряду встановлюються наступні принципові характеристики: історична домінанта, історичне ядро та периферія. Фоном дослідження слугує мова Шотландії до 1700 року, а саме давньошотландська мова, що має безпосереднім джерелом спершу Нортумбрський діалект староанглійської мови та згодом середньоанглійські запозичення. Ці два мовотворчі впливи мотивовані історичним контекстом. Твірна старо- та середньоанглійська лексика подана поряд з романськими, кельтськими, скандинавськими та нижньогерманськими запозиченнями у етимологічних відомостях описової структури, що відтворює ряд синонімів у порядку їхньої появи, підтвердженої відповідним текстовим прототипом, його датою та бібліографічними параметрами, відповідною семантичною ознакою та ваговим коефіцієнтом. Дана структура є звітом сконфігурованої бази даних *IsetIntro*, що містить вичерпні описи з *DOST* та виконує

всі необхідні обрахунки. Сукупність даних описових структур становить часткову інтерпретацію історичного тезауруса давньошотландської мови, на основі чого здійснюється доповнююче дослідження – діахронної семантичної структури слова. Для повноти опису та аналізу вводяться деякі ймовірнісні та нечіткі характеристики.

Ключові слова: словник давньошотландської мови, словник шотландської мови, історична синонімія, діахронний синонімічний ряд, історична домінанта, історичне ядро та периферія, діахронний текстовий прототип, діахронна семантична структура, історичний тезаурус, якісні прикметники, нечітка множина, характеристична функція чіткості, нечітка лінгвістична змінна, розподіл Пуассона.

С помощью электронного словаря древнешотландского языка изучается процесс эволюции синонимических рядов качественных прилагательных. Построение таких рядов носит хронологический характер и для каждого слова предполагает наличие датированного диахронического текстового прототипа, этимологических сведений, исследуемого семантического компонента, литературного источника и весового коэффициента. Вводятся определения понятий лингво-исторического толка: исторической доминанты, исторического ядра и периферии синонимического ряда. Лексикон древнешотландского языка – производной Нортумбурского диалекта староанглийского языка – в меру исторических корреляций пополнялся староанглийскими, кельтскими, романскими, скандинавскими и нижнегерманскими заимствованиями, что и отображено в этимологическом разделе вышеуказанной лексикографической структуры. Совокупность таких объектов является некоторым приближением исторического тезауруса, вследствие чего представляется возможным исследовать диахроническую семантическую структуру слова. Данное исследование реализуется с помощью разработанной реляционной базы данных IsetIntro. Для глубины предлагаемого в работе анализа вводятся вспомогательные вероятностные и нечеткие характеристики.

Ключевые слова: словарь древнешотландского языка, историческая синонимия, качественные прилагательные, диахронический синонимический ряд, историческая доминанта, историческое ядро и периферия, диахронический текстовый прототип, диахроническая семантическая структура, исторический тезаурус, нечеткие множества, характеристическая функция четкости, лингвистическая переменная, распределение Пуассона.

Subject of the suggested research is adjective synonymy in Older Scots regarded in the process of its evolution. The appearance of Older Scots qualitative adjectives and their affiliation into synonymous series is traced through the Dictionary of the Scottish Language (DSL), in particular the electronic representation of its Older Scots component – the Dictionary of the Older Scottish Tongue (DOST). The relative word birth date is ascertained from documented Scottish literature artifacts for the period of 1340–1720. The main characteristics of historical or diachronic set, namely generic word, historical core and periphery are defined on the chronological basis. The background of the research – Older Scots (1100–1700) – is regarded in the context of its development from the Northumbrian branch of Old English. The correlation with English lexis is covered within the etymological section of the framework, representing the succession of synonyms, built in chronological ascending of dates of the target word meaning appearances, and supported with the appropriate weight coefficients, the mentioned origin inquiries, text prototypes and source titles. The framework is enacted by the query of the configured IsetIntro database, comprising the exhaustive description extracts from DOST and providing all the needed calculations. The hierarchical semantic structure or the diachronically expanding sense structure of a word is extricated from the constructed frame entries indicating time, etymology, meaning and source aspects. The mentioned electronic representation corresponds to the main requirements of the historical thesaurus compilation which must take due account of the cultural and linguistic interplay with respect to Older Scots cross-border influences. A computational contribution into the suggested research is combined from the complementary probabilistic-fuzzy approaches, which enables a certain quantitative analysis into the nature of the synonymous series evolution. The accuracy of the results is justified by a considerable lexical selection and stipulated by the found associations and theoretical references. Scots synonymy is argued to be of relevance for the description of the issues of onomasiological proximity of English in its cross-cultural context.

Key-words: historical synonymy, diachronic set, generic word, historical core and periphery, diachronic semantic structure, textual prototype, historical thesaurus, qualitative adjectives, DSL, DOST, Poisson distribution, fuzzy sets, membership function, fuzzy linguistic variable.

Пропоноване у статті дослідження належить до лексикографічних розробок історичного типу. Поняття історичної синонімії набуває конкретних рис у побудові діахронних синонімічних рядів якісних прикметників давньошотландської мови.

Дане моделювання реалізовується на основі словника давньошотландської мови (Dictionary of the Older Scottish Tongue, DOST), що є складовою електронного словника шотландської мови (Dictionary of the Scottish Language, DSL) [9]. Попередня версія інтерфейсу словника детально описана у [2]. Тип дослідження виходить з основних принципів побудови історичних тезаурусів. Орієнтуючим є дослідження [7], що гармоніює з розробкою історичного тезауруса англійської мови. Вступом до даного представлення є [3]. Попередній лексичний аналіз джерельної мови був здійснений автором у [1] на основі [9].

Описова структура цільових рядів повинна забезпечувати вичерпну інформацію щодо кожного входження. Представляє інтерес датований текстовий прототип, тобто цитата з літературного джерела, у якій це слово задокументоване вперше. Особливої уваги заслуговують етимологічні відомості, що виявляють походження слова, відслідковуючи його орфографічну трансформацію при переході з однієї мови в іншу. На розгляд виноситиметься й значення слова, зокрема та його семантична компонента, згідно якої будується ряд. Можливим також видається встановлення діахронної семантичної структури слова, що окреслюється у поєднанні в хронологічний ланцюжок тих семантичних ознак слова, за якими воно буде різні синонімічні ряди. Для подальшої оцінки отриманих структур необхідно ввести деякі ймовірнісні та нечіткі характеристики, що відіграють комплементарну роль у викладі формалізованої моделі дослідження.

Отже, матеріалом дослідження є давньошотландська мова, історичній періодизації якої відводять проміжок часу з V ст. до 1700 р., виділяючи підперіоди долітературної шотландської – V ст. – 1375 р., ранньої шотландської – 1375–1450 рр. та середньошотландської – 1450–1700рр. Останній, у свою чергу, поділяється на період ранньої середньошотландської – 1450–1550 рр. та період пізньої середньошотландської – 1550–1700 рр. [8, с. 95].

Давньошотландська мова (1100–1700), похідна староанглійської мови, розпочала свій розвиток на шотландських територіях Лотіансу та Стретклайду з вторгненням англів у V–VI ст. До 1100 року англійці зберігали автентичність своєї мови. Її подальшому поширенню сприяло правління Малкольма III, який у 1058 запровадив староанглійську мову при своєму дворі. Вплив середньоанглійської мови на розвиток давньошотландської мав місце завдяки королю Девіду, який у 1124 запросив у країну норманську знать, челядь якої розмовляла північно-англійською мовою зі значними скандинавськими запозиченнями, та англійському королю Едварду I з його вторгненням у Шотландію в 1305 році. Після перемоги Роберта Брюса біля Баннокбурна в 1314 році та проголошення незалежності Шотландського Королівства давньошотландська мова розвивалась самостійно аж до Унії 1603 року, набувши статусу державної та витіснивши до далеких північних околиць кельтську (гельську) шотландську мову. Об'єднання Корон Англії та Шотландії у 1603 суттєво позначилося на подальшій історії давньошотландської мови, остаточно підпорядкувавши її нормам англійської [1, с. 9]

Щодо інших культурних та мовних впливів, то важливу роль відіграло зближення Шотландії з Францією, що на довгий час стала основним стратегічним та культурним партнером королівства. Унаслідок чого спостерігався значний вплив французьких запозичень у давньошотландську мову, на якій вже суттєво позначився міграційний рух скандинавських, фламандських і нормандських переселенців та, природно, вплив кельтського субстрату. Давньоскандинавська мова набула суттєвої впливовості на Шетландських островах, Оркні та частині Кайтнесу. На цих територіях вона навіть змінила свою назву на *Norn* та широко вживалася аж до XVII століття, що помітно позначилося на місцевих діалектах. У Середні Віки Шотландія перебувала у тісних торговельних стосунках з Фландрією, Люксембургом, згодом Бургундськими Нідерландами, ввівши у свій лексикон морську, побутову та торговельну лексику [1, с. 9].

Характер лексичної еволюції давньошотландської мови, досліджений у [1], спостерігається й у творенні синонімічних прикметникових рядів. Досліджувані лексеми являють собою або асимільовану середньоанглійську форму або запозичення: романське, кельтське, скандинавське чи нижньогерманське. Зрідка текстовий прототип представляється топонімом і реферує до староанглійської лексеми.

З метою реалізації вищеописаних завдань створено реляційну базу даних *IsetIntro*, її детальний опис викладено у [3]. На даному етапі досліджень конфігурацію дещо ускладнено. Зокрема, описова структура доповнена етимологічним розділом, де подається походження слова та його орфографічна трансформація на шляху до статусу в давньошотландській мові. Часто такий ланцюжок відображає рух слова крізь дві-три мовні системи. Крім того, опис кожного входження поповнений семантичною компонентою, згідно якої слово входить у даний синонімічний ряд та орфографічними давньошотландськими формами слова. Для ілюстрації дослідження виберемо семантичне поле *brade – narrow* (Рис. 1).

<i>OS syno</i>	<i>Year</i>	<i>Coeff</i>	<i>Word forms</i>	<i>Origin</i>	<i>Etymology details</i>	<i>Meaning</i>	<i>Text prototype</i>	<i>Title</i>	<i>Author</i>
brade	1200		1 braid, brad, braide, brayd, bread, breid, bred	English	[Northern ME. brade, brad (midl. and southern brode, brod), early ME. brad, OE. brad.]	Broad or wide, in various applications.	Bradestrothe, Brademedwe	Place-names	
wyd	1375	0,6211028	wyde, wid, vyd(e, wyid, vide, void	English	[ME and e.m.E. wide (Orm), wid (c1250), wyd (Manning), wyd e (Rolle), OE wid.]	Of great extent, vast, extensive in area, spacious in all directions.	The wode is bath braid and vyde;	The Bruce.	John Barbour
utmast	1380	0,6102771	umast, umaste, umaist, umest, umeist, umais, (unmeist), wmast, wmest, omast, owmest, oumaist, amast, amaist	English	[ME vuemeste, iuemaste (both Ancr. R.), ouemeste (c1280), omest (c1430), OE ufemest, superl. of ufera (Over adj., Uver adj.).]	Most important or far-reaching.	Scho let hym wyt the vtmast thinge, That he wes but a fundlynge;	Legends of the Saints.	Barbour, John
large	1420	0,5236721	laarge, larg; lardg(e, lairdge, learge, lerge	English	[ME. large (a 1200), e.m.E. lardg(e, OF. large fem., superseding larg masc. (see Larg). In MSS. of Wyntoun sometimes written largis, -es.]	Ample in capacity or extent; spacious, roomy, extensive, wide, broad.	He made ... a bull off bras, Large [C. Largis] and hole wyth-in;	The Orygynale Cronykil of Scotland, by Andrew of Wyntoun	Wyntoun, Andrew of; Laing, David
sid	1451	0,4565531	side, syd(e, syed, syid	English	[ME and e.m.E. sid (Orm), side (Cursor M.), syde (a1310), OE sid. Cf. ON síðr.]	Long, wide, large; pendulous.	The ymage of Sanct Andro ... with a side cote ewin to his fute;	The Acts of the Parliaments of Scotland. 1124–1707.	Thomson, T., Innes, C., Record Commission (eds.)
roum	1475	0,4045601	roum, rowm(e), roume; rome; room(e)	English	[ME and e.m.E. rume (Orm), room (Cursor M.), rowme (Rolle), room (c1635), OE rúm, ON rúmr, MDu. ruum, ruyrn, MLG rúm, ruem.]	Spacious; extensive; broad.	A rowme passage to the wallis [they] thaim dycht;	The Acts and Deidis of the illustere and vailegant Campioun Schir William Wallace, Knight of Ellerslie. By Henry the Minstrel, commonly known as Blind Harry.	Blind Harry; Moir, James (ed.);
rife	1500	0,3504619	ryfe, ryif, rief, ryef, riffe, ryffe; ryaf	English	[ME and e.m.E. riue, rife, late OE ryfe (for *rife), ON rífr.]	Wide spread; prevalent; of common occurrence; frequently met with.	I haue oft tymes bene quhair gude hes bene ryfe;	The Taill of Rauf Coilgear.	
ample	1542	0,2585266	ample, ampill	English	[Late ME. ample (Caxton), F. ample, L. amplus.]	Abundant; extensive; full; complete.	(be large and ample commission).	The Acts of the Parliaments of Scotland. 1124–1707.	Thomson, T., Innes, C., Record Commission (eds.)
oppin	1572	0,1945727	oppin, opin e, -inn, -yn(e, -en, opne; oppine, oppyn(e, -oyn, -en; vppin, apin	English	[ME. and e.m.E. open, opyn, etc., OE. open.]	oppin licht = broad daylight	Not only to forbeir the company of men, bot alsua from loking on the oppin licht;	Ane Detection of the Doings of Marie Quene of Scottis.	Buchanan, George;
brod	1590	0,1556005	brode	English	[e.m.E. brode, replacing Sc. braid Brade a.]	Broad.	My plesand pathe and ampill port ... So brawe and brod;	Poems of John Stewart of Baldynneis.	John of Baldynneis
vast	1590	0,1556005	wast, vaest	English	[e.m.E. vast (1575-85), vaste (1590), F. vaste, L. vastus.]	Extensive, enormous, large, great.	If it be your fate wast seas to love, of my becalmed breast leame how to move;	The Works of William Fowler, Secretary to Queen Anne.	Fowler, William; Meikle, H. W., Craigie, J. and Purves, J. (eds.)

main	1598	0,1428097	mayne, mane, main e, mayine, mean(e, men	English	[ME. main, mayn(e, main (Layamon), partly ON. meginn, megn, adj., strong, powerful, partly OE. mægen- ON. megin- (Main n.1), in compounds. The early examples recorded in OED. and Stralman-Bradley are from north. records and from west-midl. allit. verse only.]	Extensive, considerable (stretch of water); open (sea, ocean).	Quhatevir land is betuene thir twa mane fludes Forth ... and Tai, Fife is called;	The Historie of Scotland written first in Latin by..Johne Leslie..and translated in Scottish by Father James Dairymple.	Leslie, John Bishop of Ross; Cody, E.G. (ed.);
dreich	1600	0,1339492	dreigh, dreiche, drigh	English	[ME. dregh, dreg (dreig) (13th c.), OScaud. *dreug-, dreug-, ON. drjgr.]	Extensive; lasting, tedious, tiresome, slow.	Dreigh river marks, with hights and hidden houis, ar perillous;	Miscellaneous Poems.	Alexander Montgomerie
heich	1602	0,1296189	hech(e, heiche, heych; hegh, heegh, heigh(e; heich, heych, hiegh	English	[ME. heigh, northern hegh, early hee3, hegh, heh, OE. hēh, hēah. Cf. Heicht a. and Haich(e, Hich. Uncommon before the 16th century, the common early forms being Hey, He, and Hie.]	Of edging-lace or braid: broad.	Heich peirling to his mutchis; ... small peirling;	Compota thesaurariorum Regum Sootorum.	Dickson, Thomas (ed.);
spacious	1633	0,0625	spatious, spaciou, spatiows	English	[ME and e.m.E. spacious (Wyclif), spaciuous (Caxton).]	Of an area of land: large, extensive.	The parochine of Aberdour ... is soe great and spatious that the hail parichioners thairrof can not convenientlie resort to the parochie kirk;	Illustrations of the Topography and Antiquities of the Shires of Aberdeen and Banff.	
OS_syno	Year	Coeff	Word_forms	Origin	Etymology_details	Meaning	Text_prototype	Title	Author
narrow	1200	1	narrow, nar(r)ow(e, nar(r)ou, narow, narraw, nawreye; nerou, nerrow	English	[ME (14th c.) and e.m.E. nar(r)ow(e, ME. narwe (Orm), nar(u)we (13th c.), narowe (13th c.), nerewe (12-13th c.), neruwe (Anscr. R.), narou (12th c.), naru (Orm), narw (Rolle), OE. nearu, -o, inflected nearwe.]	Narrow, constricted, in usual lit. applications.	Narrow -, Narewgate	Liber Sancte Marie de Melros.	Innes, Cosmo Nelson (ed.)
strait	1375	0,6524823	strate, strait t, strait(t, strayth, strait e, strayte, strait(t, streit, streyt, street, streait(t, stryte, straight, streight, streicht	English	[ME and e.m.E. streit (Layamon), strait (Cursor M.), strayte (c1300), strait (Rolle), streyt (Wyclif), streight (Lyogate), OF estreit (c1155 in Larousse) tight, close, narrow, L. strictus, p.p. of stringere to tighten, bind tightly. Cf. Stri(c)k adj.]	Of a (means of) passage, way, road, entry, channel, etc.: So narrow as to make access or transit difficult.	Ane euill place, That so strait and so narrow was, That twa men sammyn mycht noch ryde;	The Bruce.	John Barbour
special	1384	0,6346099	spetial(l, adj., spes(s)- and -ial(l)(e, -yal(l)(e, -yelle, -iell, -ell, -eail, -e)ale, -aile, -al, -yll, -uill, spashelle, speaciale, spyciall	English	[ME and e.m.E. special e (Anscr. R.), speycal (Manning), special (c1325), special l (1340-70) all adjs., special e (Cursor M.), speycalle (15th c.), special l (c1440), spetiall (1545) all advs., also special (1280), special l (1473), speycall (Caxton) all nouns, OF especial, -ial and special (12th c., all in Larousse), L. specialis individual, particular f. speciēs; Species n.]	Having a particular or limited application, relating to a particular action, state of affairs, person, etc., for a particular purpose or with reference to a particular instance or case. Chiefly, with reference to legal processes, documents, letters, etc.;	That speciall trew and assurance sail [be] be twix thaim ... hauenand the force and effecte in all poyntz as the next trewe gangand be fore;	An Edition of Early Scots Texts from the Beginnings to 1410.	Slater, Jane
neir	1400	0,6028369	neir, ner, neir, neyr, nier, nir, neer	English	[ME. ner (Cursor M.), e.m.E. nere (Caxton), neer(e, near(e, attributive applications of Nere adv.2 Cf. Ner a.)]	Close, narrow.	A schip or tua ar in a neir [B. narow] havin;	Versions of 'the lawys of schippis'.	
smal	1473	0,4678723	smal (l, sma(w, smal le, smal e, small(l, smayll, smealle, smell, smau, smaa. Pl. also smal lies.	English	[ME and e.m.E. smal e (c1200), smal (Layamon), smel (c1275), small(l, small(l, OFris. smel, MDu., MLG. smal, ON. smár (< * smal s. Cf. smal i n. smal l cattle, etc.)]	Of relatively little breadth, narrow.	vij elne of smale rybbanis for the King;	Compota thesaurariorum Regum Sootorum.	Dickson, Thomas (ed.);
finit	1490	0,4241135	fynit(e)	English	[Late ME. fynyte (1493), L. finitus.]	Finite, limited in amount.	The synnis are fynite, and thoct that war infinite, 3it his ment excedis in gudnes;	The Meroure of Wyssdome, composed..by Johannes de Irlandia.	Ireland, John

pin-hippit	1508	0,3683688	pyn-hippit	English	[Pin n.1] [ME. pinn(e) (c 1325), pyn (Chaucer), pynn(e) (14th c.), e.m.E. pin (c 1530), late OE. pinn, peg (a 1100), pin (14th c.), point or peak (c 1450), a cask (1570), also in various transf. uses.]	That has thin or narrow hips.	Thow pure pynhippit vgile averhill With hurkilland bonis holland throw the hyd;	The Poems of William Dunbar.	Dunbar, William
scars	1511	0,3624113	scars(e), scairs(e), scaroe, skars(e), skaroe, scars, scarss(e), skars(h), scharoe; skairs(e), skairoe, scairis, skairis, scairrh, skairrh, (scairrh), skairsche, schairs, schairoe; skers(e), skersis, skerche, solers	English	[ME and e.m.E. skars (1290), scars e (1340), OF eschars, e scars (12–13th c. in Godefroy), late L. * scars us, f. p.p. of *excarpere = L. excerpere to pick out.]	Of a length of time: short; restricted.	Providing sic defence as for the skars tyme thai mycht;	The Mar Lodge Translation of the History of Scotland.	Boece, Hector 1465–1536; Watson, George (ed.);
bare	1535	0,3347518	bere, beir, ber, berre, beir(e), beyr(e), bair, bayr, bare, bear(e), beer, P.t. bar(e), bair(e), bayr, baere; bur(e), burr(e), buyr(e), bw(y)ir; bore, boir, boon(e), bowir, P.p. bom(e), bomme; bor(e), boir, boyr	English	[ME. bere (beere, beare, bare), beren, OE. beran (ONhb. beara). The p.t. corresponds to ME. bare, bar (OE. baer) and bore (rare before 1600), and the p.p. to ME. bom, boren (OE. boren), southern bore, whence the forms without -n in Sc.]	Limited in amount; scanty.	(thair thrift wes ay so bair and thin)	The Buik of the Croniclis of Scotland: or, a metrical Version of the History of Hector Boece. Stewart	William Stewart
scleuder	1542	0,3208511	slender, -ir, sclendir, sklender, -ir; sklinder, sklander; slindir	English	[ME sclendre (Chaucer), slendre (13.), AF esclendre (MED). The alleged F. esclendre (Palsgrave, 1530) and early Flem. slinder (Kilian, 1569) are of doubtful authenticity (ODEE).]	Of the human mind or its powers, also of a person's ability to do something: Limited; moderate; slight.	A thousand tymes bettir set fourtha, then my sclendir capacite and witt is able to ... declair heir;	The Bannatyne Miscellany.	Scott, Sir Walter, Laing, D. and Thomson, T. (eds.);
unthik	1560	0,2255319		English	[Thik adj.] [ME and e.m.E. picke (c1200), pikke (a1250), pykke (Manning), thik (Rolle), thikke (Fiers Plowman), thikk (c1400), thike (a1400- 50), thicke (1536), thick (1558), OE picce, ON pykkir.]	Narrow.	The passage owt and going furthe wes high and rair unthik;	The Works of William Fowler, Secretary to Queen Anne.	Fowler, William; Meikle, H. W., Craigie, J. and Purves, J. (eds.)
pactional	1669	0,0686525	pactional	English	[e.m.E. pactional (1624).]	Of a prince: Having his powers restricted by prior agreement.	Do they think that all the limited and pactional princes are but cyphers?	Jus Populi Vindicatum.	Stewart, James of Goodtrees;
laich	1669	0,0686525	laiche, laych(e), laiych; laigh(e), leaigh; leich; leigh, liche; leach(e); laicht, laycht, leaycht	English	[North. ME. laghe (Cursor M.), midl. and south. loogh, log, louh, early lāh (12th c., Orm), ON. lāg-r. cf. Law a. Cf. also Lach(e) and Lauch. Sometimes printed (and ? occas. written) with t in place of c as laith etc.]	Narrow (lae).	Heigh lae for band and gravat, ... laigh lae therto;	The Book of the Thanes of Cawdor; a Series of Papers selected from the Charter Room at Cawdor, 1236–1742.	Innes, C. (ed.); Sp.C.,
taxative	1670	0,0686667		Latin	[Med. or mod. L. taxativus.]	In legal or quasi-legal contexts: Limited in power or scope, not definitive or absolute.	Boyes had expressly transferred such a right only, as he himself had from Smith, which was only taxative, and not absolute;	Supplement to the Dictionary of the Decisions of the Court of Session.	Brown, M. P.

Рис.1 Лексико-семантичне поле brade-narow складене з двох діахронних синонімічних рядів.

У розділі 'Meaning' знаходимо 'Broad or wide, in various applications.' для brade та 'Narrow, constricted, in usual lit. applications' для narow. (Рис.1) В етимологічному розділі brade позначене як лексема англійського походження з ланцюжком трансформацій, що веде від староанглійської форми *brād* до Нортумбрського *brade* [Northern ME. brade, brad (midl. and southern brode, brod), early ME. brad, OE. brād]. Щодо *narow*, то в розділі 'Origin' також знаходимо English, 'Etymology details' пропонують [ME. (14th c.) and e.m.E. nar(r)ow(e), ME. narrwe (Orm), nar(u)we (13th c.), narewe (13th c.), nerewe (12–13th c.), neruwe (Anscr. R.), nareu (12th c.), naru (Orm), narw (Rolle), OE. nearu, -o, inflected nearwe]. До вказаних характеристик додамо вже описані у [3] час появи слова, діахронний текстовий прототип з бібліографічними відомостями джерела та ваговий коефіцієнт. Самі ж вхождения шикуються в структурі у хронологічному порядку, що дозволяє такому формуванню називатися діахронним синонімічним рядом. Перше слово кожного ряду називаємо історичною домінантою, тобто лексемою, що першою відображала конкретну семантичну ознаку.

Діахронна семантична структура (ДСС) слова відрізняється від звичкої семантичної структури хронологічною впорядкованістю семантичних компонент. У даному дослідженні ДСС виявляється за семантичною ознакою, з якою слово входить у синонімічний ряд. На основі датованих текстових прототипів даного слова для всіх зафіксованих у дослідженні семантичних компонент розгортається його ДСС.

Наприклад, ДСС для слова dreich відображена на Рис.2.

dreich

OS_synony	Year	Coefficient	Hyperonym	Meaning	Text prototype	Title	Author
dreich	1598	0,26747311828	late	Extensive; lasting, tedious, tiresome, slow.	Lata is lang and dreich;	Fergusson's Scottish Proverbs; from the original print of 1841: together with a larger MS collection of about the same period, hitherto unpublished.	Fergusson, David; Beveridge, Erskine (ed.);
dreich	1600	0,13394919169	wide	Extensive; lasting, tedious, tiresome, slow.	Dreich river marks, with heights and hidden houis, ar pemlous;	Miscellaneous Poems.	Alexander Montgomerie
dreich	1605	0,18988816403	large	Extensive; lasting, tedious, tiresome, slow.	The craig was vgly, stay and dreiche, ... I was effrayit to mount so heich;	The Poems of Alexander Montgomerie.	Alexander Montgomerie

Рис.2 Діахронна семантична структура слова *dreich*

Отже, *dreich* володіє трьома семантичними ознаками *late*, *wide*, *large* (чи входить до трьох синонімічних рядів, домінуючими семантичними ознаками яких є *late*, *wide*, *large*). Згідно кожної ознаки *dreich* задокументоване окремим текстовим прототипом, звідки впливає їх хронологічний порядок. Проте за всіма трьома семантичними компонентами слово належить до одного й того ж лексико-семантичного варіанту *Extensive, lasting, tedious, tiresome, slow*.

bare

OS_synony	Year	Coefficient	Hyperonym	Meaning	Text prototype	Title	Author
bare	1450	0,7783298188	honest	Not covered (up); exposed, open.	(birds on blossoms bair)	The Book of the Howlat.	Holland, Sir Richard.
bare	1535	0,33475177305	narrow	Limited in amount; scanty.	(thair thrift wes ay so bair and thin)	The Buik of the Cronicles of Scotland: or, a metrical Version of the History of Hector Boece. Stewart	William Stewart

Рис. 3 Діахронна семантична структура слова *bare*

У випадку ж *bare* (Рис.3) семантичні компоненти *honest* та *narrow* прилучають слово до різних лексико-семантичних варіантів, історично першим з яких є *Not covered (up); exposed, open*. Відповідно, двома діахронними синонімічними рядами давньошотландських прикметників, до яких з різними ваговими коефіцієнтами належить *bare* є вище досліджений *narrow*-ряд:

narrow (1), *strait* (0,65), *special* (0,63), *nere* (0,60), *smal* (0,45), *finit* (0,42), *pin-hippit* (0,39), *scars* (0,38), ***bare*** (0,33), *sclender* (0,32), *unthik* (0,23), *pactiounal* (0,07), *laich* (0,07), *taxative* (0,07)

та *reddy*-ряд: *reddy* (1), *rud* (0,99), *suthfast* (0,99), *lel* (0,99), *graith* (0,99), *hartly* (0,99), *mid* (0,96), *richtwis* (0,93), *straucht* (0,89), *unsuspect* (0,88), *round* (0,87), *simpil* (0,87), *apert* (0,81), ***bare*** (0,78), *evin* (0,75), *veritable* (0,76), *richt* (0,76), *trew* (0,75), *afald* (0,73), *upricht* (0,73), *awfald* (0,69), *aufald* (0,67), *anefald* (0,66), *herty* (0,65), *gain* (0,63), *plain* (0,62), *patent* (0,59), *leful* (0,59), *nere* (0,57), *hamely* (0,56), *precordial* (0,54), *pert* (0,53), *undissimilate* (0,53), *honest* (0,53), *harty* (0,52), *hard* (0,48), *efald* (0,48), *immediat* (0,44), *raddy* (0,44), *sincer* (0,42), *mutual* (0,42), *loyall* (0,41), *squar* (0,40), *frank* (0,38), *trasty* (0,37), *nakit* (0,35), *sound* (0,34), *opin* (0,34), *siker* (0,33), *direct* (0,31), *suth* (0,31), *onfold* (0,31), *liberal* (0,30), *lovesome* (0,24), *intyre* (0,18), *strik* (0,16), *real* (0,16), *eufauld* (0,15), *plump* (0,12), *serious* (0,04), *singil* (0,01).

Кожний синонім входить у ряд з певним ваговим коефіцієнтом. Формула для його обчислення

$$W_i^{(y)} = \frac{y_i - y_{\min}}{y_{\max} - y_{\min}} \left(\frac{1}{n+1} - 1 \right) + 1$$

передбачає врахування діахронного діапазону ряду ($y_{\max} - y_{\min}$), тобто проміжку часу від появи найстаршого слова ряду (історичної домінанти) до наймолодшого, а також часової відстані до появи конкретного синоніма ($y_i - y_{\min}$) та кількості слів у синонімічному ряді n . [7, с.27] Зміст такого коефіцієнта – у відображенні першості, часової близькості чи часової віддаленості члена ряду. При нульовій віддаленості чи максимальній близькості даний коефіцієнт набуває значення 1, при віддаленні слова від часу започаткування ряду коефіцієнт W_i спадає до нуля. Слова, задокументовані в одному джерелі, наділені однаковими ваговими чи радше дистанційними коефіцієнтами.

Математичною моделлю даного дослідження передбачене трактування такого коефіцієнта як характеристичної функції чіткості чи належності $\mu_A(x)$, що вказує на належність елемента x нечіткій множині A . В даному випадку такою множиною виступає діахронний синонімічний ряд, відповідно елемент x – слово, що входить у цей ряд з конкретним $\mu_A(x) = W_i$. Назвемо кожну нечітку множину домінуючою семантичною ознакою розглядуваного діахронного синонімічного ряду. Наприклад, *brade*-ряд назвемо нечіткою множиною *Wide* та *narrow*-ряд нечіткою множиною *Narrow*, оскільки слова у них об'єднуються за вказаними семантичними ознаками, відображаючи першість у їх представленні відповідною функцією належності $\mu_A(x)$.

Співзвучними є й поняття ядра та периферії у нечіткій множині та семантичному полі. В даному випадку семантичне поле складається з двох нечітких множин (двох рядів), тому володіє двома ядрами чи згустками репрезентативних значень, до яких належать елементи з функціями належності у встановлених для кожної множини межах, що дозволяє для зручності дослідження відсікати периферійну частину традиційно довгих рядів давніх мов. Наприклад, у нечіткій множині *Honest* (чи розглянутому вище *reddy*-ряді) при встановлених для функції належності межах $0,55 < \mu_A(x) < 1$ розглядатимуться лише перші 30 найдавніших синонімів.

Відповідно термін 'семантична ознака' приймемо за нечітку лінгвістичну змінну, яка набуватиме своїх значень у різних нечітких множинах з різною функцією належності. Наприклад, для слова *bare* нечітка лінгвістична змінна 'семантична ознака' набуває значення *Honest* з функцією належності 0,78 та *Narrow* з $\mu_A(x) = 0,33$ (Рис.3). Для слова *dreich*, 'семантична ознака' набуває *Late* з $\mu_A(x) = 0,27$, *Wide* з $\mu_A(x) = 0,13$ та *Large* з $\mu_A(x) = 0,19$ (Рис.2). Тобто ці слова входять до

вищевказаних нечітких множин з певним значенням функції належності. Під $\mu_A(x)$ розуміється першість у відображенні словом того чи іншого значення. Використані поняття нечіткої логіки (нечітка множина, функція належності та нечітка лінгвістична змінна) висвітлені у [5, с. 39–47].

З огляду на комплементарність ймовірнісних та нечітких оцінок, математична модель даного дослідження включати-ме і ймовірнісну характеристику. Отриманих даних достатньо для застосування закону Пуассона до визначення ймовірності надходження слів у синонімічний ряд.

Згідно з формулою $P_\lambda(m) = \frac{\lambda^m}{m!} \times e^{-\lambda}$, $m=0,1,2,\dots$, де λ середня кількість подій A , що настають за час t у потоці [4, с.40], можна визначити ймовірність того, що діакронний ряд міститиме m слів. У нашому дослідженні, при середній кількості слів у ряді 27 за середній період часу ≈ 500 років, ймовірність того, що синонімічний ряд давньошотландських прикметників міститиме 10 слів становить 0,0001, 27 слів – 0,076, 40 слів – 0,004. Причому, мінімальна кількість слів у ряді 3, максимальна – 86, мінімальний період часу 59, максимальний – 646. Отже, найімовірніше, що такий ряд міститиме біля 30 слів. Варто уточнити, що для правдоподібності розподілу період часу з початком у 1375 чи 1380 роках розширюється до 1100, оскільки твори Джона Барбора «Брюс» (1375) та «Легенди святих» (1380) своєю появою завершили період долітературної давньошотландської мови, який почався близько 1100 року, і тому всі слова, що входили у вжиток в цей період датовані 1375 чи 1380 роками, що і пояснює велике їх скупчення в цьому околі.

До вищеподаного викладу додамо, що на практиці діакронна семантична структура слова часто співпадає зі звичайною семантичною структурою, а діакронний семантичний ряд з синхронним, оскільки згідно з твердженням Дж. Ципфа існує статистичний зв'язок між віком слова та його частотністю, тобто найдавніше слово є найбільш вживаним [6, с. 3]. А це в свою чергу підміняє досліджуване поняття першості поняттям частотності, що може дещо розширити діапазон даного дослідження.

Таким чином, у статті розгорнуто багаторівневу діакронну лексикографічну модель фрагмента історичного тезауруса давньошотландських якісних прикметників. Дослідження зосереджене довкола побудови діакронних синонімічних рядів та діакронної семантичної структури слова. Представлення даних та необхідні обчислення здійснені завдяки реляційній базі даних IsetIntro. Запропоновано базові принципи математичної моделі для всестороннього аналізу та подальшого розвитку концепції.

Література:

1. Басалкевич О. Є. Характер лексичної еволюції давньошотландської мови / О. Є. Басалкевич // Іноземна Філологія. – Львів, 2014. (у друці)
2. Басалкевич О. Є. Електронне представлення словника шотландської мови. Історія створення та функціональні можливості // Іноземна Філологія. – Львів, 2014. – Вип. 116. (у друці)
3. Білінський М. Е. Діакронні дослідження синонімії з використанням реляційної бази даних / М. Е. Білінський, О. Є. Басалкевич // Комп'ютерні науки та інформаційні технології. Вісник НУ «Львівська Політехніка». – Львів, 2011. – № 710. – С. 204–208.
4. Володарський Є. Т. Статистична обробка даних / Є. Т. Володарський, Л. О. Кошева. – К.: Видавництво НАУ, 2008. – 307 с.
5. Сявак М. Інформаційна система «Нечіткий експерт» / М. Сявак – Л.: Видавництво ЛНУ ім. Франка, 2007. – 318 с.
6. Арапов М. В. Математические методы в исторической лингвистике / М. В. Арапов, М. М. Херц. – М.: Издательство «Наука», 1974. – 165 с.
7. Bilynskyi M. Synonymous string as a diachronic reconstruction: The OED Middle English Evidence for verbs and deverbal coinages / M. Bilynskyi // Inozemna Philologia. – Lviv, 2009. – Issue. 121. – p. 20–43.
8. Jones Ch. – The English Language in Scotland: an Introduction to Scots / Ch. Jones. Scotland. – Tuckwell Press, 2002. – 120 p.
9. The Dictionary of the Scots Language. [Електронний ресурс] / Caroline Macafee A History of Scots to 1700 // Edinburgh: Scottish Language Dictionaries, 2007. – www.dsl.ac.uk

УДК 81'276.6: 359

О. А. Дакі,

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного Дунайський факультет морського та річкового транспорту, м. Ізмаїл

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті розглянуто тематичні групи у складі української морської терміносистеми, функціонування якої сьогодні пов'язане з певними проблемами, адже вона знаходиться у процесі становлення; запропоновано критерії для класифікації тематичних груп; подано їх тематичну класифікацію за екстралінгвістичними чинниками, а також окреслено склад аналізованих груп.

Ключові слова: термін, морська терміносистема, тематичні групи, морська справа, мореплавання.

В статье рассмотрены тематические группы в составе украинской морской терминосистемы, функционирование которой сегодня связано с определенными проблемами, поскольку она находится в процессе становления; предложены критерии для классификации тематических групп; подана их тематическая классификация, учитывающая экстралингвистические факторы, а также очерчен состав анализируемых групп.

Ключевые слова: термин, морская терминосистема, тематические группы, морское дело, мореплавание.

The article deals with thematic groups in the Ukrainian marine terminology, its functioning is closely connected with some problems today. There are suggested the criteria for the classification of thematic groups; there is submitted their thematic classification considering extralinguistic factors. Is presented the composition of the analyzed groups.

Keywords: term, marine terminology, thematic groups, shipping.

Постановка проблеми. У наш час помітно зростає роль наукових та галузевих терміносистем, а їх обсяг та вплив на розвиток загальнонаціональної мови збільшується. Функціонування української морської терміносистеми сьогодні пов'язане з певними проблемами, адже вона знаходиться у процесі становлення, зокрема в умовах міжкультурної комунікації. Особливої актуальності зазначене питання набуває у професійному спілкуванні спеціалістів та науковців, у викладанні та опануванні спеціальних морських дисциплін, тому що ці процеси потребують знання та постійного використання морських термінів, зокрема їх класифікації.

Мета роботи: виділити тематичні групи української морської термінології, подати їх класифікацію. У зв'язку з метою статті були поставлені такі **завдання**: розкрити специфіку поняття «тематична група»; окреслити склад та подати класифікацію основних тематичних груп української морської терміносистеми. Матеріалом дослідження послужили словники термінів, енциклопедичні видання, а також підручники [3; 5; 8] і навчальні посібники [1; 4].

Проблеми класифікації тематичних груп термінів були предметом дослідження таких мовознавців, як Л. В. Козак, Л. В. Харчук, Л. А. Халіновська, О. Я. Андріянова, Л. В. Ярова. Так, у статті Л. В. Козак розглянуто предметно-поняттєвий аспект української технічної термінології, подано класифікацію цього шару лексики за тематичними групами [6]. Розвідку Л. В. Харчук присвячено аналізу тематичних груп електроенергетичних термінів на поняттєвому рівні терміносистеми, що складає основу її організації [11]. У публікації Л. А. Халіновської проаналізовано окремі тематичні групи авіаційної лексики на позначення назв «літальних апаратів» та «повітряних суден» [10]. У роботі О. Я. Андріянової досліджено військово-морську термінологію української мови: етапи її формування та семантику [2], кандидатська дисертація та монографія Л. В. Ярової присвячені російській морській термінології судноводіння (лінгвістичний аналіз) [13; 14].

У мовознавчій літературі існує певна невизначеність тематичних груп як класу слів, деякі причини цього пояснюються у працях Д. М. Шмельова. На його думку, тематичні групи є такими групами слів, що «виділені на базі предметно-логічної спільності, які у багатьох випадках характеризуються і певними спільними для них власне мовними ознаками» [12, с. 103–104]. До важливої ознаки тематичної групи відносять позамовну зумовленість елементів і різнотипність зв'язків між її членами або їх відсутність. «Тематична група заснована на позамовних зв'язках денотатів, відношення одиниць різноманітні або взагалі відсутні, ім'я поля – слово або словосполучення, яке не входить у групу, включає одиниці різних частин мови, що з'єднуються однією або кількома спільними семами» [7, с. 33].

Вважаємо, що тематична група – це «об'єднання лексичних одиниць, засноване на позалінгвістичній дійсності, в основі визначення якого лежить подальше членування загального поняття, що входить у зміст категорії пізнання» [9, с. 47]. У нашій роботі йдеться про тематичні групи термінів, об'єднані загальним поняттям «**морська справа**». Особливість тематичної групи у цьому випадку виявляється у поєднанні логічного членування широкого поняття «**морська справа**» і його мовного «наповнення», мовного членування уявлень людини про цю ділянку об'єктивної дійсності. Для дослідження системних зв'язків у морській терміносистемі використовуємо традиційний метод опису семантичних об'єднань. Застосування методики компонентного аналізу щодо дефініцій морських термінів надасть можливість визначити належність лексем-термінів до певної тематичної групи за спільною ключовою семою.

Насамперед, розкриємо, який обсяг має поняття «**морська справа**», для цього звернімося до його визначення в енциклопедичному словнику. Так, на початку ХХ століття, коли був виданий Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та В. А. Ефрона, «**морська справа**» складалася з таких компонентів-сем: 1) кораблебудівні науки (теорія корабля і корабельна архітектура); 2) морська практика; 3) кораблеводіння; 4) пароплавна механіка, а також із компонентів, які відносяться до військово-морської справи: 5) морська артилерійська справа; 6) мінна справа і 7) морська тактика» [20, с. 902].

У Морському словнику К. І. Самойлова (1941) склад елементів поняття «**морська справа**» включав такі компоненти поняття, як: кораблебудування, теорія корабля, морська практика, кораблеводіння, морська артилерійська справа, що майже є повторенням авторитетного Енциклопедичного словника Ф. А. Брокгауза та В. А. Ефрона (1890–1907), незважаючи на значний часовий проміжок між вищезазначеними виданнями. Проте у словнику К. І. Самойлова є деякі відмінності та доповнення у подачі поняття, як-от наступні його елементи: торпедно-мінна справа, судова електротехніка й зв'язок [19].

У поняття «**морська справа**» ще з початку ХХ століття у словниках та енциклопедіях зафіксовано такий його компонент як **кораблеводіння**, сучасний зміст якого знаходимо у словниках: «**КОРАБЛЕВОДІННЯ**, 1) процес, що забезпечує керування кораблем в інтересах досягнення намічених цілей плавання і його безпеки. Кораблеводіння спирається на теорію морської навігації, маневрування, метеорології, океанографії й морську практику» [15, с. 198].

Зазначимо, що термін **корабель** є синонімом до терміна **судно**, а лексеми-терміни **кораблеводіння** та **судноводіння** є синонімічними. Подамо також значення терміна **судноводіння** за словником: «**СУДНОВОДІННЯ**, прикладна наука, що вивчає теоретичні й практичні питання, пов'язані з вибором оптимального шляху судна в морі й забезпеченням точного проходження вибраним шляхом. У судноводіння входить ряд дисциплін, що розробляють методи й засоби водіння суден: навігація, лоція, морехідна астрономія, радіонавігація, гідрометеорологія, океанографія й ін.» [17, с. 287]. Отже, виділяємо разом із спільними ключовими семами наступні одноіменні тематичні групи: навігація, лоція, гідрометеорологія, океанографія, морехідна астрономія, радіонавігація.

Упродовж ХХ століття зміст поняття «**морська справа**» змінювався, у пізніших словниках він став співвідноситися із змістом поняття «**мореплавання**». З розвитком мореплавання та науково-технічного прогресу у застосуванні кораблів, суден та інших плаваючих засобів відбулася більша спеціалізація, що було зафіксовано словниками. Порівняймо: «**МОРЕПЛАВАННЯ** (МОРЕПЛАВСТВО), діяльність людства в Світовому океані з використанням кораблів, суден, інших плаваючих засобів для вирішення військових, економічних, наукових та інших завдань. Розрізняють військове мореплавання і торгове» [15, с. 256]. Отже, у сучасний зміст дефініції поняття «**мореплавання**» («**мореплаводство**») включаємо також спільні семи '**військове мореплавання**' та '**торгове мореплавання**', які є назвами одноіменних тематичних груп.

Для продовження класифікації опираємося на дефініцію поняття у Морському енциклопедичному довіднику: «**ТОРГОВЕЛЬНЕ МОРЕПЛАВАННЯ**, діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу й пошти, для рибних і інших морських промислів, видобутку корисних копалин, виробництва буксирних і рятувальних операцій, а також для інших господарських, наукових й культурних цілей» [17, с. 329]. Отже, основною класифікаційною ознакою для тематичної групи **торгове мореплавання** є ключова сема '**призначення**'.

У статті обмежимося описом складу кількох основних тематичних груп морської терміносистеми, відібраних за наявністю спільної ключової семи, як-от:

1. Теорія судна (корабля), серед складу цієї тематичної групи є наступні терміни: *геометрія корпусу судна, теоретичне креслення судна, головні розміри судна, посадка судна, марки осадок, коефіцієнти повноти судна, плаучість, рівновага плаваючого судна, центр ваги судна, осадка судна, вантажна марка, остійність, крен, кренування судна, непотоплюваність, ходкість, керованість, хитація суден* тощо.

2. Судноводіння (кораблеводіння). У склад цієї тематичної групи входять наступні підгрупи:

навігація, яка об'єднує, наприклад, терміни: *азимут, аксіометр, гірокомпас, горизонтальний паралакс, далекомір, дальність видимого горизонту, девіація, дрейф, курс, кільватерний струмінь, компас, пеленг, маневрування, маяк, навігаційні небезпеки, нактоуз, на траверзі, ортодромія, радіолокатор* тощо;

лоція, яка об'єднує, наприклад, терміни: *хребет, поріг, підводна гора, банка, мілина, осушення, підводна коса, бар, улоговина, мілководдя, брили, берегова лінія (берегова риса), узбережжя, перешийок, порт (морський), аванпорт, гавань, басейн, хвилелом, пристань (дебаркадер), шлюз, причальна тумба, причальний рим, верф, стапель, елінг, сліп, док, прохід, морський канал, фарватер, галс, рейд, маяк, буй, віха, локсодромія, ортодромія* тощо;

гідрометеорологія, яка об'єднує, наприклад, терміни: *штіль, штормовий вітер, шторм, сильний шторм, жорстокий шторм, ураган, порив вітру, поривчастий вітер, шквал, морський бриз, береговий бриз, панівний вітер, пасат, північний вітер, хвиля, дзеркально-гладка поверхня, слабе хвилювання, зиб, помірне хвилювання, значне хвилювання, сильне хвилювання, дуже сильне хвилювання, виняткове хвилювання, круте хвилювання, невелика хвиля, високі круті хвилі, бурхливе море, прибії, зиб відсутня, слабка зиб, помірна зиб, сильна зиб, дуже сильна зиб, крута зиб, прибії, цунамі, бурун, короткі хвилі, середні хвилі, довгі хвилі, зустрічна хвиля, попутна хвиля, бортова хвиля* тощо;

океанографія, яка об'єднує, наприклад, терміни: *материкова обмілина, шельф, ложе океану або моря, глибоководна океанічна западина (жолоб), підводний каньйон, риф, підводна долина, кораловий риф, валуни, галечники, гравій, піски, мулисті піски, мули, глини, атолл, архіпелаг, шхери, півострів, мис, коса* тощо;

морехідна астрономія, яка об'єднує такі, наприклад, терміни: *широта, довгота, висота, компасний пеленг, поправка компаса, схід, захід, небесна сфера, судновий час, час верхньої кульмінації світил, світило, Місяць, Сонце, Юпітер, Венера, Альтаір, Аркатур, азимут верхнього краю Сонця, Полярна зоря, меридіональна висота Сонця, обсервація, середня квадратична похибка, висотні лінії положення, небесний екватор, центр небесної сфери* тощо;

радіонавігація, яка об'єднує такі, наприклад, терміни: *радіопеленгатор, радіокомпас; радіодалекомір, радіомаяки, радіосекстант, радіостанція, радіохвилі, радіолокація, радіомовлення, інерціальна навігаційна система* тощо.

3. Морська практика. У склад цієї тематичної групи включаємо наступні підгрупи, у складі яких є, наприклад, такі терміни:

пристрій судна: *бімс, бортовий кіль, ватервейс, вертикальний кіль, верхній твіндек, водонепроникна переборка, горизонтальний кіль, днище, карлінгс, кіль, кінгстон, комінгс, контрофорс комінгса, контрофорс фальшборту, корпус, леерна огорожа, мидель-шпангоут, палуба, змінний пояс, рамний бімс, стрингер, таранна переборка, фальшборт, флаг-шток, флор, форштвень, ширстрек, шпангоут, шпация, шпигат, штормовий портик* тощо;

оснащення трюму: *баласина, забортна арматура, вимірювальна трубка, кінгстонний ящик, лаз, люк, відсік, пайол, тиллерс, подволок* тощо;

люкові закриття: *швидкодійоча задрайка, водонепроникні люкові кришки, клини, комінгс люка, кріплення люкових кришок, кришка люка* тощо;

суднові двері та люмінатори: *водонепроникні двері з клиноподібними задрайками, з задрайками і тягами, двері бортові, баранчик, бортовий люмінатор, глухий люмінатор, задрайка, загартоване скло* тощо;

якірний пристрій: *якір Холла, болт, веретено, клюз, лапа, скоба веретена, тренд, якірна скоба, якірний дзвін, брашпиль* тощо;

швартовий пристрій: *брашпиль, кранець, кипова планка, кнехт, шпринг, клюз, качка швартова, швартова лебідка, швартовий клюз, штіль*;

щогли: *ажурна щогла, ванти, гафель, грот-щогла, вантажна колонка, двонога щогла, клотик, освітлювальна щогла, парна щогла, рей, сигнальна щогла, фок-щогла, шпор щогли* тощо;

рульовий пристрій: *аксіометр, балансирне кермо, баллер, румпель, румпельне відділення, гелмпорт* тощо;

гвинт і вал: *ахтерштевень, вал, гребний вал, гребний гвинт, дейдвуд, кінцевий вал, гвинт* тощо;

рятувальні засоби: *кіль-поручні, плаваючий блок, плаваючий якір, гідротермокостюм, трап, фалінь, рятувальний жилет, рятувальний кінець з муссингами, рятувальний буй, плавучий якір* тощо;

корпус, приміщення та обладнання судна: *корпус судна, надбудови, аврал, пояс змінної ватерлінії, шпигат, рундук, шафка, баранці, люмінатори, палуба, танки, цистерни, пайол, трюм, комінгс, лючина, футишок, рангоут, такелаж, талрепи, снасті, штаги, ванти, шкимушгар, альтанка, гордень, клетневать, огини, блоки, бухти, такелаж, таль, стропи, кранці, лин, перлин, канат, каболка, шкимушгар, лаггин, фал, рим.*

Дослідження тематичних груп морської терміносистеми надало можливість окреслити її ядро та периферію. Ядром морської терміносистеми вважаємо такі тематичні групи, які виділили на основі поняття «**морська справа**»:

1) **теорія судна (корабля);**

2) **морська практика** із такими підгрупами: пристрій судна: оснащення трюму, люкові закриття, суднові двері та люмінатори, якірний пристрій, швартовий пристрій, щогли, рульовий пристрій, гвинт і вал, рятувальні засоби, морські сигнали та ін;

3) **судноводіння (кораблеводіння)** із такими підгрупами: навігація, лоція, гідрометеорологія, океанографія, морехідна астрономія, радіонавігація;

4) **військове мореплавання;**

5) **торгове мореплавання.**

Наведені морські терміни неоднорідні як за походженням, так і за структурою, серед них є назви власне українські, наприклад: *баранчик, лапа, веретено, огорожа, лаз* тощо, так і терміни, запозичені з інших мов, як-ось: *брашпиль, кранець, кнехт, шпринг, клюз, аксіометр, баллер, румпель, гелмпорт* тощо.

У морській лексиці переважають запозичені терміни та терміни-композиції (*грот-щогла, фок-щогла, мидель-шпангоут, флагшток*) та словосполучення (*кипова планка, швартова лебідка, швартовий клюз, балансирне кермо, румпельне відділення*), вони найбільш чисельні.

Висновки. Особливість тематичної групи морської терміносистеми полягає у сукупності галузевих терміноодиноць, об'єднаних спільною тематикою і заснованих насамперед на екстралінгвістичних ознаках, через те що морська термінологія відображає систему понять, які стосуються більш широкого поняття «**морська справа**». Системний характер української морської термінології виявляється насамперед у системних зв'язках лексичних значень термінів, що утворюють різні семантичні підсистеми, до яких належать тематичні групи підгрупи, мікрогрупи.

Перспективами подальших розвідок вважаємо створення методологічних засад опрацювання поняттєво-термінологічної лексики фахового мовлення, а також створення українських морських термінологічних словників, які враховуватимуть тематичну класифікацію.

Література:

1. Алексішин В. Г. Практическое судовождение / В. Г. Алексішин, В. Т. Долгочуб, О. В. Белов // Одесская национальная морская академия. – Одесса : Фенікс, 2006. – 376 с.
2. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика : автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. Я. Андріянова. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2011. – 21 с.
3. Бронштейн Д. Я. Устройство и основы теории судна: [учебник] / Д. Я. Бронштейн – Л. : Судостроение, 1988. – 336 с.
4. Варбанец Т. В. Метеорология. [учебное пособие] / Т. В. Варбанец. – Одесса : Фенікс, 2008. – 228 с.
5. Дмитриев В. И. Навигация и лоция. [учебник для вузов] / В. И. Дмитриев, В. Л. Григорян, В. А. Катенин. [под ред. В. И. Дмитриева]. – М. : ИКЦ Академкнига, 2004. – 471 с.
6. Козак Л. В. Тематична структура української технічної термінології / Л. В. Козак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl15.pdf>
7. Полевые структуры в системе языка. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 196 с.
8. Снопков В. И. Управление судом [учебник для вузов] / В. И. Снопков. – Санкт-Петербург : АНО НПО Профессионал, 2004.
9. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К. : Наукова думка, 1990. – 183 с.
10. Халіновська Л. А. Тематичні групи на позначення назв літальних апаратів та повітряних суден в українській авіалексичі / Л. А. Халіновська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id90/>
11. Харчук Л. В. Тематична класифікація українських електроенергетичних термінів / Л. В. Харчук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51291/12-Kharchuk.pdf?sequence=1>
12. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1973. – 280 с.
13. Ярова Л. В. Російська морська термінологія судноводіння (лінгвістичний аналіз). автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – російська мова / Л. В. Ярова. – Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 2000. – 21 с.
14. Яровая Л. В. Русская морская терминология судовождения / Л. В. Яровая. – Одесса : Фенікс, 2005. – 200 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

15. Военно-морской словарь / [гл. ред. В. Н. Чернавин]. – М. : Воениздат, 1989. – 511 с.
16. Военный энциклопедический словарь. Министерство обороны СССР. Институт военной истории. – М. : Военное издательство, 1983. – 864 с.
17. Морской энциклопедический справочник: в 2 т. [под ред. Н. Н. Исанина.] – Л. : Судостроение, 1987. – Т. 1. – 512 с.
18. Павлов А. С. Военно-морской флот России и СНГ 1992 г. [справочник]. Выпуск 2 / А. С. Павлов. – Якутск, 1992. – 161 с.
19. Самойлов К. И. Морской словарь / К. И. Самойлов. – М. : Военно-морское издательство НКВМФ СССР. – 644 с.
20. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. – С.-Пб. : Брокгауз-Ефрон 1890-1907. – Т. XIX (38) : Михаила орден – Московский Телеграф. – 1896. – 6, 477-960, II, 2 с, 21 л. ил., карт. – 517 с.

УДК 81'373.423

О. М. Демська,

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

СЛОВО І ТЕРМІН 'ОМОНІМ' В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКАРСТВІ

У статті представлено короткий аналіз історії лексикографічного осмислення слова і терміна 'омонім' в українському мовознавстві. Виявлено певну однотипність тлумачення аналізованої одиниці і як слова, і як терміна, але також деяку недосконалість їхнього тлумачення.

Ключові слова: омонім, визначення, словник, енциклопедія.

В статті представлено короткий аналіз історії лексикографічної інтерпретації слова і терміна 'омонім' у українському мовознавстві. Виявлено певну однотипність тлумачення аналізованої одиниці і як слова, і як терміна, але також деяку недосконалість їхнього тлумачення.

Ключевые слова: омоним, определение, словарь, энциклопедия.

The study of the homonyms in Ukrainian linguistics began with two articles by L. Bulakhovsky «Iz zhizni omonimov» and «De l'homonymie dans les langues slaves». It was in 1928, and from this time there is no completed research about the lexicographic interpretation of the word and the term 'homonym' in this field of studies. That is why we propose a brief analysis of the definitions of this lexical unit as a common word and as a linguistic term. The common word 'homonym' first appeared in two Ukrainian dictionaries, «Russian-Ukrainian Dictionary» (1924-1933) and «Orthographic dictionary» by H. Holoskevych (1929), but the definition of the term appeared before the definition of the word 'homonym' in the «Dictionary of linguistic terms» by Ye. Krotevych and N. Rodzevych in 1957. In other words after the term's explanation, the word's dictionary definition was shaped in Ukrainian linguistics. Namely, the word 'homonym' was first defined in eleven volumes of «Ukrainian Language Dictionary» (1970-1980); then, in the «Big Ukrainian Language Dictionary» (seven editions from 2001 till 2009, Editor V. Busel); and «Ukrainian Language Dictionary» (Editor V. Zhajvoronok, 2012). All these explanations of the common word are the same as the term's explanation. That is confusing, in view of the fact that the word and the term are different units of the language system. Therefore it is necessary to consider the information about the notion 'homonym' from «Ukrainian Language Encyclopaedia» and to supplement the explanation of the common word and the term 'homonym' in the modern Ukrainian dictionaries of different types.

Key words: homonym, definition, dictionary, encyclopaedia.

Початки сучасної української традиції вивчення омонімів та омонімії датуємо 1928 р. і пов'язуємо з двома статтями Л. Булаховського «Из жизни омонимов» [2, с. 330–342], яка виходила двічі – у колишньому Ленінграді 1928 р. і перевиданням у Києві 1978 р., та «De l'homonymie dans les langues slaves», опублікована в Парижі цього ж 1928 р., перевидана російською мовою «Об омонимах в славянских языках» [3, с. 320–329] у Києві 1978 р. Однак, попри те, що омоніми перебували у полі зору лінгвоукраїністів від кінця 20-х рр. минулого століття й особливо після так званої Дискусії з питань омонімії, яка розгорнулася у радянському мовознавстві наприкінці 1950 – початку 1960 рр., упродовж усього цього часу аж до сьогодні усе ще не маємо аналізу лексикографічного опрацювання слова й терміна 'омонім' як окремої розвідки. Тому пропонуємо увазі читача матеріал покликаний заповнити цю прогалину, що й визначає його актуальність. Аналіз лексикографічного опрацювання слова й терміна 'омонім' як окремої розвідки важливий не лише з огляду інтродукції дослідницької логіки класичного мовознавства, а й через українську нагальну потребу по-справжньому повернутися обличчям до корпусних та лек-

сикографічних комп'ютерних технологій опису мовної системи й термінознавства. Важливість ця продиктована сутнісною природою як корпусних, так і лексикографічних (часто йдеться про корпусно-базовані лексикографічні технології) технологій, які вимагають попереднього теоретичного осмислення традицій, сучасного стану та шляху розвитку словникового опису мови загалом та її різних сегментів, чіткого з'ясування природи лінгвальних явищ та однозначного розуміння термінів на їх позначення. Крім того, для технологічного опрацювання мови важливим є розуміння суті саме омонімії та омонімів, оскільки від цього залежить успіх процедури зняття неоднозначностей за умови корпусного опрацювання текстів.

Проблема 'омоніма' у словнику є прикладом позірно простої для з'ясування. З'ясовуючи те, яким чином загально-мовний або термінологічний словник чи енциклопедія опрацьовує реєстрове слово 'омонім', звернімо увагу й на інший важливий лексикографічний аспект – подання омонімічних одиниць мови у словнику, причому залежно від того, який саме рівень мови лексикографовано, реєстровими одиницями можуть бути морфеми, лексеми, фраземи, синтаксеми тощо. Якщо ж зосередитися на омонімії слів, то, знову ж таки, слід пам'ятати про вивчення традицій, методів, прийомів опису омонімів у різних словниках національної мови з погляду діакронії та синхронії, а також про переклад омонімічних слів з мови на мову. Усвідомлюючи всю складність поставленого завдання, його обсяги та обмежені можливості журнальної публікації, зосередимося власне на історії лексикографічної інтерпретації винятково слова й терміна 'омонім' у словниках сучасної української мови від першої половини XIX ст. і до сьогодні.

Слово **омонім** у нас уперше з'являється у словнику, чи реєстрі, «Російсько-українського словника» (1924–1933) за редакцією А. Кримського, С. Єфремова [13], точніше у третьому томі за редакцією С. Єфремова 1927–1928 рр., та в «Правовисному словнику» Г. Голоскевича [5], тобто 1929 р., попри те, що цим двом лексикографічним працям передували такі справді непересічні словники як «Краткий малоросійский словарь» (1818) О. Павловського [11], «Словарь малоросийского или юго-восточнорусского языка...» (1838–1843; друк 1966) П. Білецького-Носенка [1], «Словникъ живої народної, письменної і актової мови Руськихъ Югівцян Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії» (1873; 1882) Ф. Піскунова [12], «Малоруско-німецький словарь» (1885–1886) Є. Желєхівського та С. Недільського [10], «Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» (1906) В. Доманицького [6], «Словар української мови» (1905–1907) за редакцією Б. Грінченка [15], «Словник московсько-український» (1918) В. Дубровського [7] та низка інших, де не натрапляємо на реєстрову одиницю 'омонім'. І в академічному словнику, і у Г. Голоскевича, аналізована лексема подана якнайпростіше у формі однини з протетичним *г*- і наголошеним другим складом та ремаркою *гр.* у «Правовисному словнику» та без протетичного приголового, з наголошеним третім складом, перекладене тотожним відповідником з урахуванням відмінності графічного зображення голосного [i], без ремарки в «Російсько-українському», відповідно: **гомонім**, -ма, -мові, (*гр.*) [5, с. 109]; **Омонім** – **омонім** (ма) [13, с. 1796].

Після Г. Голоскевича та академічного словника 'омонім' через форму однини з протетичним *г*- лексикографують К. Кисілевський, З. Кузеля та Я. Рудницький: **гомонім**, -ма, -мові [8, с. 33]; **гомонім** <-а> *т* **Номонум** *п*; **-ний** <-на, -не> **homonym**[isch] [18, с. 147]. Крім того, «Правовисний словничок» К. Кисілевського засвідчує варіантність наголошування, яка, ймовірно, супроводжує появу й поширення аналізованого слова в українській мові, бо у Г. Голоскевича також маємо наголос на другому складі, а в академічному словнику – на третьому; натомість «Українсько-німецький словник» З. Кузеля та Я. Рудницького наголошує другий склад. У пізнішому «Російсько-українському словнику» 1955 р. за редакцією М. Калиновича при перекладі реєстрової одиниці **омоним** унормовано позицію наголосу на другому складі, що корелює з наголосом вихідної одиниці слівника, а саму словникову статтю доповнено ремаркою *лінгв.*: **омоні́м** *лінгв.* **омонім**.

Попри те, що вербальна одиниця 'омонім' з'являється у реєстрі українських словників у 1928 – 1929 рр., уперше його витлумачено лише в 1957 р. і то не як слово, а як термін у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. Кротевича, Н. Родзевич [див.: 9, с. 110–111], що визначило засади лексикографування 'омоніма' у загально-мовному словнику тлумачного типу. До появи «Словника лінгвістичних термінів» описувану одиницю інтерпретовано у формі однини, що не зовсім коректно, оскільки повинно бути мінімально дві тотожні за планом вираження й семантично несумісні одиниці, аби відбулася омонімія як така. Натомість після виходу «Словника лінгвістичних термінів» і «Словник української мови» в 11-й тт. [16], і «Великий тлумачний словник української мови» за редакцією В. Бусела (усі видання, починаючи з 2001 по 2009) [4] подають форму множини, але якщо СУМ 1970–1980 реалізує це шляхом відсилання від заголовкового слова у формі однини до множини, то ВТСУМ за редакцією В. Бусела не вдається до такого засобу, а СУМ за редакцією В. Жайворонка [14] взагалі повертається до засад словників початку століття й пропонує форму однини реєстрової лексеми 'омонім'. Далі, усі тлумачні словники після «Словника лінгвістичних термінів» *de facto* переписують запропоновану ним дефініцію, дещо модифікуючи її, узгоджуючи форму заголовкового слова й граматичне оформлення пояснювальної частини статті, подаючи або ні ремарку *гр.*, *лінгв.*, наприклад:

Словник лінгвістичних термінів:

ОМОНІМИ, омонимы (від *гр.* *homos* – однаковий, *опута*, *опома* – ім'я) – слова, однакові за звучанням і різні за значенням [9, с. 110].

Словник української мови в 11-й тт.:

ОМОНІМ *див.* **ОМОНІМИ**. [16, т. V с. 695]

ОМОНІМИ, *ів, мн. (одн. омонім, а, ч.)*. Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням [16, т. V с. 695].

Великий тлумачний словник української мови:

ОМОНІМИ, *ів, мн. (одн. омонім, а, ч.)*. Слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням [4, с. 842].

Словник української мови:

ОМОНІМ, *а, ч. [...] лінгв.* Слово, однакове за звучанням з іншим, але різне з ним за значенням [14, с. 685].

Отже, маємо підстави стверджувати, що українська лексикографічна традиція з'ясування значення лексеми 'омонім' закорінена в описі терміна **омоніми** в «Словнику лінгвістичних термінів» Є. Кротевича, Н. Родзевич 1957 р.

В українському мовознавстві дещо, хоча не кардинально, відрізняється від загально-мовної енциклопедична інтерпретація термінопоняття **омоніми**, репрезентована «Енциклопедією Українська мова» (2000; 2004). Мінімальною є відмінність дефініції термінопоняття 'омоніми' в енциклопедії та у «Словнику...» Є. Кротевича і Н. Родзевич, але за обсягом і змістовим наповненням енциклопедична стаття усе ж відрізняється від словникової, оскільки тут маємо розгорнутий науковий виклад знань про омоніми й омонімію сучасної української мови [див. 17, с. 434–436], що відповідає ідеї енциклопедії. Проте філологічні словники, що вийшли друком після цього теоретичного наукового видання, не враховують ні загальної інформації про омоніми й омонімію, ні навіть енциклопедичної дефініції, що набула такого формату:

ОМОНІМИ [...] – слова або їхні окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення [17, с. 434].

При тлумаченні слова *омоніми* у філологічному словнику доцільно було б врахувати і, відповідно, доповнити словниковий опис елементами 'абсолютно різні значення' й 'написанні', але не зважати на 'або...' з огляду на орфографічні принципи сучасної української мови, а отже лексикографувати його так: ОМОНІМИ, -ів, *мн.* (*одн.* омонім, -а, *ч.*) – слова, однакові за звучанням і написанням, але абсолютно різні за значенням...; або – слова, однакові за звучанням і написанням, що мають різні, не пов'язані між собою значення. Далі будувати словникові статті до заголовкових слів *омофони* – однакові за звучанням, але різні за написанням і значенням, і *омографи* – однакові за написанням, але різні за звучанням і значенням. Щодо числової форми заголовкового слова, то тут також доцільно бути послідовним та корелювати засади лексикографування як слів, так і термінів 'омонім', 'синонім', 'антонім', 'паронім' etc. Паралельно з уточненням тлумачення лексеми *омонім(и)*, особливо у її термінологічному прояві, зважаючи на технологічний аспект повинно йтися про ширший контекст розуміння тотожності форм і несумісності значень й охоплювати семантичну двозначність, чи *ambiguity*, невідзначеність, або *vagueness*, оскільки всі ці явища разом із уже традиційною *омонімією* зазвичай стають каменем спотикання у процесі програмного опрацювання мови.

Отже, з появою наприкінці 1920-х рр. у словниках українських словників реєстрової одиниці 'омонім(и)' починають формуватися засади її словникового подання – усталення числової форми заголовкової одиниці, спосіб з'ясування значення, ілюстрування тощо. Однак говорити про завершеність цього процесу все-ж не доводиться, що гірше, сучасні філологічні словники тлумачного типу не надто враховують досягнення лінгвоукраїністики у галузі омоніміки, що звукує можливості технологізації дослідницьких процесів.

Література:

1. Білецького-Носенко П. Словарь малороссийского или юго-восточнорусского языка...» (1838–1843; друк 1966)
2. Булаховський Л. А. Из жизни омонимов [Текст] / Леонид Арсеньевич Булаховський // 36. наук. праць в 4-ох тт. – Т. 3. – К. : «Наукова думка», 1978. – С. 330–342.
3. Булаховський Л. А. Об омонимах в славянских языках [Текст] / Леонид Арсеньевич Булаховський // 36. наук. праць в 4-ох тт. – Т. 3. – К. : «Наукова думка», 1978. – С. 320–329.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюга-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпін'я: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Голоскевич Г. Правописний словник [Текст] / Г. Голоскевич. – Вид. 10 (препринт). – Лондон, 1977. – 451 с.
6. Доманицький В. Словарик: Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів [Текст] / В. Доманицький. – К. : Друк. С. А. Борисова, 1906. – 128 с.
7. Дубровський В. Словник московсько-український [Текст] / В. Дубровський. – К. : Рідна мова, 1918. – 542 с.
8. Кисілевський К. Правописний словничок [Текст] / д-р. К. Кисілевський. – Львів : ДВШК, 1934. – 179 с.
9. Кротевич Є. Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів [Текст] / За заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
10. Малоруско-німецкий словарь: У 2-х тт. [Текст] / Уложили: Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. – Львів, 1886. – VIII + 1118 + 10 с.
11. Павловський А. П. Краткий малороссийский словарь [Електронний ресурс] / А. П. Павловський // Грамматика малороссийского наречия. – СПб., 1818. – <http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm#slovar>.
12. Піскунов Ф. Словникъ живої народної, письменної і актовї мови Руськихъ Югівщан Російської і Австрійсько-Венгерської царстві [Текст] / Ф. Піскунов. – К., 1882. – 304 с.
13. Російсько-український словник: У 3-х тт. [Електронний ресурс] / Гол. ред. А. Кримський, С. Єфремов. – К., 1924–1933. – http://r2u.org.ua/html/krym_details.html
14. Словник української мови [Текст] / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1316 с.
15. Словник української мови [Текст] / Упоряд. Б. Грінченко. – Препринт. – К. : Наукова думка, 1996–1997. – Т. I – I V.
16. Словник української мови. [Текст] / Відп. ред. І. К. Білодід. – Тт. I–XI. – К. : «Наукова думка», 1970 – 1980.
17. Тараненко О. О. Омоніми [Текст] / О.О.Тараненко // Енциклопедія Українська мова. – Київ : Ви-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. – 434–436 с.
18. Українсько-німецький словник [Текст] / Склали Зенон Кузеля, Ярослав Рудницький при співпраці Карла Г. Маєра. – Ляйпціг : Отто Гаррасовіц, 1943. – 1494 с.

УДК 001.4(802.0):336.71

О. І. Дуда,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ПРИКМЕТНИКА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРИ З ФІНАНСОВОЇ СПРАВИ)

Результатом проведеного аналізу ад'єктивної термінологіки англійської мови на матеріалі літератури з фінансової справи стало встановлення особливостей термінологізації та семантизації прикметників в межах досліджуваної терміносистеми. Автором здійснено кількісну обробку ад'єктивного термінологічного корпусу фінансової галузі за показником відсоткового співвідношення.

Ключові слова: термінологізація, семантизація, термінологізований прикметник, ад'єктивний термінологічний корпус.

Результатом проведенного анализа адъективной терминологии английского языка на материале литературы по финансовому делу стало определение особенностей терминологизации и семантизации имен прилагательных в пределах исследуемой терминотерминологической системы. Автором осуществлено количественную обработку адъективного терминологического корпуса финансовой отрасли по показателю процентного соотношения.

Ключевые слова: терминологизация, семантизация, терминологизированное имя прилагательное, адъективный терминологический корпус.

The determination of the terminologization peculiarities of the adjectives within the investigated term system became the result of the accomplished analysis of the English adjective terms based on the professional financial literature. The calculation of the adjective terms within financial sublanguage with the percentage index was realized by the author.

Key words: terminologization, semantization, terminologized adjective, adjective term system.

На сучасному етапі розвитку економіки України все більшого значення набуває наявність ефективно організованого фінансового ринку, здатного забезпечити потреби економіки в інвестиціях шляхом акумуляції тимчасово вільних фінансових ресурсів. З огляду на те, що фінансовий ринок країни формується в умовах трансформаційних процесів, він потребує ретельного дослідження як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Через незначний період функціонування порівняно з економічно розвинутими країнами, вітчизняний фінансовий ринок має певні вади, які не останньою чергою спричинені недосконалістю та невпорядкованістю української фінансової терміносистеми як реципієнта відповідної англійської.

Відтак, на сучасному етапі постала потреба виробити власну національну термінологію на позначення понять фінансової галузі. Цьому у значній мірі сприятиме врегулювання питання термінологізації англійських прикметників фінансової галузі та їх перекладу українською мовою.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу сучасної англійської фінансової терміносистеми, чутливої до швидких змін та появи нових фінансових понять відповідної галузі. Термінологізація англійських прикметників ще не була об'єктом окремого дослідження. Функціонування цих терміноодиниць у економічній сфері загалом і у фінансовій зокрема, а також широке використання їх у загальнономовній комунікації детермінує встановлення загальних та специфічних закономірностей формування досліджуваної терміносистеми.

Мета цієї статті – встановити особливості процесів термінологізації та семантизації англійських прикметників в межах фахової літератури з фінансової справи. Огляд стану проблеми, виконаний в обсязі нашого дослідження, показав, що для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання**: розглянути та проаналізувати сучасні підходи у вирішенні проблеми визнання за прикметником статусу терміна; встановити критерії відбору ад'єктивної термінолексики до матеріалу дослідження; здійснити кількісну обробку ад'єктивного термінологічного корпусу досліджуваної галузі за показником відсоткового співвідношення; проаналізувати семантичні засоби термінологізації англійських прикметників на матеріалі досліджуваної субмови фінансової галузі.

Об'єктом нашої розвідки є ад'єктивний корпус англійської фінансової терміносистеми, а **предмет** дослідження становлять особливості термінологізації загальнономовжаних прикметників виокремлених з масиву фахової літератури з фінансової справи.

Проблема визнання за прикметником статусу терміна залишалась дискусійною, доки переважала точка зору на іменну природу терміна. Згідно цієї точки зору постулювалось, що система іменників в європейських мовах настільки розвинена, що основний термінологічний склад цих мов цілком може бути вичерпаний іменниками [4, с. 61]. За прикметником заперечували право бути терміном і з причини «несамостійності його граматичних категорій», і тому, що «абстрагування якостей і властивостей від їх носія досягається у мові за посередництва категорії «предметності» [1, с. 93; 4, с. 63]. Але вказана відмінність прикметника не є ознакою його в термінології. Це є лише ознака даної граматичної категорії. Різні поняття можуть мати різну частининомовну репрезентацію.

Наукове поняття про предмет, явище матеріалізується у субмові за допомогою іменника. Наукове поняття про ознаку, властивість репрезентується у субмові переважно за допомогою прикметника. І якщо прикметник виражає спеціальне поняття, а також відповідає усім іншим лінгвістичним вимогам, котрі висуваються до нього, як до терміна (однозначність у межах однієї субмови, стилість, системний характер), то чи є ще підстави, аби вважати його лише «словомформою метамови» [5, с. 11]? Тим більше недостатньою для цього, з нашої точки зору, є підстава стверджувати, що семантика прикметника в структурі терміна відходить від загальнономовної через відповідність вимогам певної сфери знань [4, с. 62]. Ми вважаємо, що семантику прикметника в субмові певної галузі знань слід розглядати диференційовано, тобто розрізняючи два різні типи прикметників: 1) терміни-прикметники і 2) термінологізовані прикметники [7, с.135].

Терміни-прикметники виражають певні наукові поняття про ознаку, якість, властивість процесу чи явища галузевої терміносистеми і не мають відповідників у загальнономовній мові. Тому стосовно цього типу прикметників твердження того, що їхня семантика відходить від загальнономовної не є коректним, з нашої точки зору [4, с. 62]. Виокремлені терміни-прикметники досліджуваної нами терміносистеми, а саме: financial, fiscal, monetary, multi-currency, taxable, cashable, cashless, cash-rich, excisable не містять у своїй смисловій структурі загальнономовжаних значень. Інакше кажучи, смислова структура цих прикметників вичерпується значеннями, котрі виражають поняття про ознаку винятково фінансової галузі, не викликаючи асоціацій з іншими сферами. Такі ад'єктивні терміни можна віднести до абсолютних термінів.

Інакше виглядає справа з прикметниками, котрі є загальнономовними за своїм походженням. Термінологізація таких прикметників супроводжується лексико-семантичними та лексико-граматичними змінами, які, проте, не спростовують факт функціонування термінологізованих прикметників у ролі термінів у фаховому тексті [9, с. 93].

Деякі термінознавці стоять на засадах, що такий прикметник у складі терміна виступає як його структурний елемент, поєднуючись з іменником настільки, що утворює з ним стійке словосполучення [6, с. 161]. З цього приводу варто зазначити, що в мовознавстві існує низка досліджень, спеціально присвячених валентності прикметника з іменником [1; 2; 6], де наголошується, що прикметники не мають своєї чіткої семантики. Вона вважається «розмитою» та «розпушеною». Дослідники, які притримуються цієї точки зору, ставлять семантику прикметника в залежність від семантики іменника і таким чином декларують ускладненість семантичної структури прикметника. Наші спостереження дають підстави вважати, що лексичне значення прикметника не завжди встановлюється в залежності від лексичного значення сполучуваного з ним іменника. Властивість прикметника актуалізовувати в сполученні з одним і тим же іменником різні значення свідчить про його семантичну незалежність [7, с. 161].

Визнаючи за прикметником право самостійно виражати спеціальне поняття, ми робимо акцент на вживанні прикметника у розкладних термінологічних словосполученнях (ТСС), де зберігається самостійність кожного з компонентів. У складі тільки такого типу ТСС прикметник зберігає статус самостійного терміноелемента. На різне призначення прикметника у складі ТСС звертає увагу Т. Панько, пропонуючи ретельно розрізняти з одного боку, термінуючу функцію прикметника, коли він разом із означуваним іменником входить до складу термінологічного словника у ролі цілком рівноправного терміна від тих випадків, коли прикметник сам по собі не має термінологічного характеру [8, с. 112]. Це положення слугувало критерієм у відборі ад'єктивної термінолексики до матеріалу дослідження.

З поля зору дослідження усуваються таким чином прикметники, вжиті у нетермінологічному значенні. Корпус відібраних прикметників із термінологічним значенням склав 1108 одиниць, із них лише 9 одиниць відповідають критерію абсолютного ад'єктивного терміна: financial, fiscal, taxable, monetary, multi-currency, cashable, cashless, cash-rich, excisable. Семантична структура цих ад'єктивних термінів, як вже зазначалось, повністю вичерпується значеннями, котрі реалізуються в межах англійської фінансової терміносистеми. Таким чином, у відсотковому співвідношенні термінологізовані прикметники становлять 99,2% від усього масиву досліджуваної англійської ад'єктивної термінолексики фінансової галузі.

Семантична структура відібраних термінологізованих прикметників (ТП) буде розглядатися як лексико-семантична парадигма, яку вітчизняні термінознавці відносять до одного з рівнів парадигматичних відносин [8, с. 89]. Парадигматичні

відносини між лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) у семантичній структурі прикметника передбачають наявність в останнього словникового інваріанта і семантичних варіантів.

Розглянемо семантичну структуру прикметника *convertible* за словником В. К. Мюллера: 1) оборотний, змінюваний, змінний, заміний; 2) відкидний; 3) *фин.* оборотний, конвертований. Властивість «обмінності» покладена в основу інваріантної ознаки, котра проявляється у всіх ЛСВ, які між собою різняться семантичною ознакою «способу обмінності». Термінологізація цього прикметника обумовлена спільністю семантичної ознаки, вираженої твірним компонентом, що є основним носієм значення твірного слова-терміна і зберігається в похідному слові – в прикметнику. Основними морфологічними засобами термінологізації ад'єктивної лексики є наступні афікси: *-bile, -ive, -ist, -ic, -ed, -y, -able*.

Основним семантичним засобом термінологізації загальноновживаних прикметників є розвиток власної семантичної структури. Так словник OSDE фіксує 9 ЛСВ семантичної структури прикметника *hard*: 1 (*contrasted with soft*) *firm; not yielding to the touch; not easily cut; solid: as hard as rock*. 2 (*contrasted with easy*) *difficult (to understand or explain): she found it ~ to make up her mind. That man is hard to please. 3 causing unhappiness, discomfort, or pain; difficult to bear: have / be given a ~ time, experience difficulties, misfortunes, etc. 4 severe; harsh: a ~ farther; ~ words, showing no sympathy, take a hard line, be uncompromising. 5 (of the body) having hard muscles & not match fat: Exercises soon made the boys ~. 6 done, doing (something) with much effort or force; strenuous: a ~ worker. 7 (of the weather) severe: a ~ winter / frost. 8 (of sounds) The letter «c» is hard in «cat». 9 (various uses) *hard and fast (rules, etc.), that cannot be altered, hard of hearing, deaf*.*

Термінологічне значення прикметника *hard* розвинулось на основі першого ЛСВ-ту загальноновживаного прикметника для найменування спеціального поняття про ознаку реалії фінансової сфери: *hard currency, hard dollars. Hard currency* – тверда валюта: 1) валюта із стабільним курсом або курсом, який підвищується; 2) золото чи монета на відміну від банкноти; 3) конвертована валюта.

Термінологізація прикметника *hard* спричинила: а) граматичні зміни: ТП *hard* втратив в межах фінансової галузі ознаки якісного прикметника, що виражається у формальній відсутності ступенів порівняння; б) семантичні зміни: ТП *hard* вступив до нового синонімічного ряду: *hard, convertible*. Таким чином, ТП *hard* відокремився не тільки морфологічно, але й лексико-семантично. Це відокремлення дозволило розвинути прикметнику власний ЛСВ: *hard dollars* – комісійна винагорода брокера готівкою за конкретні послуги. В основі інваріантної ознаки ТП *hard* лежить поняття абстрактної якості «незмінності». Для виявлення інваріантної ознаки необхідним є зіставлення ЛСВ-ів загальноновживаного прикметника і відповідного термінологізованого, але одного зіставлення недостатньо – необхідним є дефінітивний аналіз.

Так дефінітивний аналіз ТП *marginal* допомагає виявити інваріантну ознаку «граничності», котра породжує різні варіантні ознаки, які реалізуються у складі таких ТСС: 1) *marginal cost of capital* – зважена вартість додаткового капіталу, залучена за певний період; 2) *marginal rate of tax* – маржинальна ставка податку: ставка податку на найвищу частину прибутку за прогресивної системи оподаткування; 3) *marginal efficiency of capital* – маржинальна ефективність капіталу: річна дохідність останнього у часі додавання елементів капіталу; 4) *marginal lender* – другорядний кредитор.

Таким чином, ми пов'язуємо термінологізацію загальноновживаного прикметника в межах фінансової терміносистеми з понятійним співвідношенням спеціальної ознаки, якості чи властивості будь-якої реалії фінансової сфери та термінологізованого ЛСВ цього прикметника. ТП зазнає якісних змін у своїй семантичній структурі. На основі ЛСВ загальноновживаного прикметника розвивається новий термінологізований ЛСВ, котрий номінує новостворене поняття про спеціальну ознаку, властивість чи якість певного явища чи процесу фінансової галузі. Новостворене термінологічне значення загальноновживаного прикметника розвивається внаслідок вживання його в іншому функціональному стилі, в межах якого прикметник набуває нового відтінку значення, яке згодом оформляється в новий термінологізований ЛСВ.

Таким чином, результат семантичного аналізу ад'єктивного термінологічного корпусу англійської фахової літератури з фінансової справи підтвердив задеклароване положення про те, що основним семантичним засобом термінологізації загальноновживаних прикметників в межах досліджуваної терміносистеми є розвиток власної семантичної структури.

На семантичному рівні термінологізація прикметника пов'язана із звуженням його значення. Потрапляючи під дію процесу термінологізації, колишні загальноновживані прикметники зазнають змін у своїй семантиці і у функціональному плані: якщо прикметник у загальноновживаній мові визначає якості та властивості предмета, конкретизуючи його, то у межах фінансової субмови термінологізований прикметник диференціює спеціальні властивості, класифікуючи денотати.

Плюралізм підходів до класифікації ад'єктивної термінологічної лексики та гостра потреба у номінації нових явищ та процесів фінансової галузі відкривають широкі можливості для впорядкування та систематизації відповідних термінологічних підсистем української та англійської мов, зумовлюючи необхідність укладання двомовних термінологічних словників.

Відтак, аналіз фактологічного матеріалу дозволяє застосувати і до термінологізованої ад'єктивної лексики постулат вітчизняного термінознавства про те, що нове термінологічне значення – це факт мови, а не літературний троп, це значення, закріплене без тривалої еволюції, це лексико-семантичний варіант значення того слова, на основі якого воно сформулювалося; це значення вмотивоване загальноновживаним значенням і таке, що не порушує семантичної єдності слова [8, 201].

Література:

1. Афанасьєва О. Н. Лексическая сочетаемость английских прилагательных, обозначающих большой размер (big, large, vast, enormous, immense, extensive, ample, expansive) в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Афанасьєва Ольга Николаевна. – М., 2007. – 154 с.
2. Босова Л. И. Исследование семантического поля beautiful : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Босова Людмила Игоревна. – Л., 1980. – 206 с.
3. Буракова О. Б. Метафора як засіб термінотворення / О. Буракова. І. Байбакова // Тези VI Міжнар. наук. конф. » Проблеми української науково-технічної термінології». – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 88–92.
4. Бурдин С. Н. О терминологической лексике / С. Н. Бурдин // Научные доклады высшей школы. – 1978. – № 4. – С. 57–74.
5. Головин Б. С. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Головин, Р. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Валентина Петровна Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 248 с.
7. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Дуда Олександра Ігорівна. – К., 2001. – 258 с.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. Д. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
9. Рибачок С. М. Термінологічна лексика як засіб когезії англomовного економічного тексту: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Світлана Михайлівна Рибачок. – Запоріжжя, 2005. – 260 с.
10. A. S. Harnby. Oxford Student's Dictionary of Current English. – Special edition for the USSR. – Moscow-Oxford : Oxford University, 1984. – 769 p.

В. В. Жуковська, В. В. Шилук,

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир

**СТАТИСТИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОВЦЯ
В УСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

У статті розглядається питання соціолінгвістичної ідентифікації мовців в усному американському академічному дискурсі. Зокрема наводяться статистичні дані щодо вживання маркерів хеджінгу як засобів ідентифікації та соціолінгвістичної характеристики комунікантів в академічному дискурсі. Дослідження виконано на матеріалі Мічиганського корпусу академічного мовлення (MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English). Результати статистичної верифікації вживання маркерів хеджінгу подані з огляду на гендерну приналежність мовців, академічну роль комунікантів та предметну галузь, в якій відбувається комунікація.

Ключові слова: фактори ідентифікації, лексико-граматичні маркери хеджінгу.

В статье рассматривается вопрос социолингвистической идентификации говорящих в устном американском академическом дискурсе. В частности представлены статистические данные относительно употребления маркеров хеджинга как средств идентификации и социолингвистической характеристики коммуникантов в академическом дискурсе. Исследование выполнено на материале Мичиганского корпуса академической речи (MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English). Результаты статистической верификации употребления маркеров хеджинга приведены в аспекте гендерной принадлежности говорящих, академической роли коммуникантов и предметной отрасли, в которой происходит коммуникация.

Ключевые слова: факторы идентификации, лексико-грамматические маркеры хеджинга.

The article deals with pressing problems of sociolinguistic identification of speakers in spoken American academic discourse. Sociolinguistic investigations of various types of discourse are concentrated on the analysis of participants of communication, as representatives of a certain social group and conditions of communication. The article is devoted to the investigation of markers of hedging as means of sociolinguistic identification of speakers in academic discourse. In particular, statistic data of markers of hedging usage as means of identification and sociolinguistic characteristic of communicants in academic discourse are presented. The article consists of the description of the material and the methodology of the research of peculiarities of using lexico-grammatical markers of hedging in academic discourse.

The research has been conducted on the basis of MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English. The results of the carried lingvo-statistic verification of the usage of hedges dependent on such sociolinguistic factors of identification as speakers' gender (male/female speech), academic role (speech of teachers (junior faculty, senior faculty) and speech of students (junior graduate, junior undergraduate, senior graduate, senior undergraduate students) and sphere of academic communication (exact sciences (Biological and Health Sciences, Physical Sciences and Engineering) and the humanities (Humanities and Arts, Social Sciences and Education) are stated. The results of the conducted linguistic and statistic research have proved that particular lexico-grammatical markers of hedging can be considered the identifying parameter of the sphere of academic communication and the speaker's gender and academic role.

Keywords: factors of identification, markers of hedging.

Соціолінгвістичні дослідження дискурсу, увагу яких зосереджено на аналізі учасників й обставин спілкування, спрямовані на вивчення соціального середовища мовців та умов, в яких відбувається фахова комунікація. Ідентифікація у соціальному просторі з'являється та виявляється у процесі мовленнєвої комунікації. Комунікант окреслює «своє коло», відмежовуючи себе за яким-небудь «фактором ідентифікації – віковим, етнічним, соціальною чи гендерною приналежності, професії тощо» [1].

Одним із засобів ідентифікації мовців у соціальному просторі є хеджінг, що інтерпретується як «результат ослаблення одного з параметрів мовленнєвої взаємодії» [6, с. 882], або як «комунікативна стратегія, що вербалізується через мовні сигнали-хеджи, і є спрямованою на пом'якшення ілюквативної сили або пропозиційного змісту висловлювання» [5].

Останнім часом спостерігається зростаючий інтерес лінгвістів до вивчення використання хеджінгу в академічному мовленні: G. Myers (1989), R. Markkanen, H. Schröder (1989), P. Simpson (1990), M.-R. Luukka (1992), E. Valle (1993); як засіб вираження ввічливості хеджінг розглядають P. Brown, S. Levinson (1978); орієнтуючись на вираження модальності над хеджінгом працювали G. Myers (1989), P. Simpson (1990) [8, с. 116]. Серед вітчизняних лінгвістів, що займалися вивченням хеджінгу, слід вказати А. В. Ярхо (2004), С. В. Адамович (2011), Е. А. Мусієнко (2012), А. П. Марюхін (2013), Н. Я. Нера (2013).

Незважаючи на значну кількість наукових доробків присвячених лінгвістичному аналізу хеджінгу в текстах різних стилів, функціонування маркерів хеджінгу як соціолінгвістичних змінних у мовленні комунікантів в академічному дискурсі ще не ставало предметом окремого дослідження. Дана стаття має на меті представити результати лінгвостатистичного дослідження особливостей вживання маркерів хеджінгу в усному американському академічному дискурсі як факторів гендерної приналежності мовця, академічної ролі комунікантів та предметної галузі, в якій відбувається комунікація. Матеріалом дослідження слугують 139 затранскрибованих текстів різних жанрів з точних і гуманітарних наук Мічиганського корпусу академічного мовлення (MICASE – Michigan Corpus of Academic Spoken English) загальним обсягом 1 695 540 слововживань [9].

Дослідження засобів ідентифікації мовця у межах соціолінгвістичного підходу безпосередньо торкається питань аналізу соціальної диференціації мовлення. При цьому основною операційною одиницею соціолінгвістичного аналізу соціальної диференціації мови є, так звані, соціолінгвістичні змінні, тобто соціально марковані мовні кореляти стратифікаційної і ситуативної варіативності мови [2, с. 171]. Такими змінними у нашій роботі виступають соціально марковані мовні одиниці – маркери позиції суб'єкта – хеджи.

У сучасній лінгвістиці наявні декілька класифікацій маркерів хеджінгу: О. М. Ільченко (2002), Е. А. Мусієнко (2012), Holmes (1984), Quirk et. al (1985), Brown and Levinson (1987), Hyland (1988) та Urbanová (2003).

У нашому дослідженні ми зупиняємось на аналізі лексико-граматичних маркерів хеджінгу як соціолінгвістичних змінних, що є засобами ідентифікації мовців. До основних факторів ідентифікації учасників академічної комунікації, відносно: гендерну приналежність мовця; предметну галузь, в якій відбувається академічна комунікація; академічну роль комунікантів.

З огляду на фактор ідентифікації «гендерна приналежність мовця» ми аналізуємо мовлення чоловіків та мовлення жінок. В аспекті ідентифікаційного фактору «предметна галузь» ми досліджуємо функціонування маркерів хеджінгу у

точних наук (*Biological and Health Sciences, Physical Sciences and Engineering*) і гуманітарних наук (*Humanities and Arts, Social Sciences and Education*). З огляду на ідентифікаційний фактор «академічна роль комунікантів» ми розглядаємо мовлення викладачів: *junior faculty, senior faculty* та мовлення студентів: *senior undergraduate, junior undergraduate, senior graduate, junior graduate*.

Для вивчення функціонування хеджінгу як засобу соціолінгвістичної ідентифікації мовців в академічному дискурсі ми взяли за основу лексико-граматичну типологію хеджів, запропоновану К. Хайлендом [7, с. 218]. Відповідно наша класифікація включає 90 маркерів хеджінгу, розподілених на п'ять груп: 1) епістемічні лексичні дієслова (*argue, assume, appear, believe, claim* та інші); 2) епістемічні прислівники (*about, almost, apparently, around, approximately* та інші); 3) епістемічні прикметники (*apparent, doubtful, likely, possible, probable* та інші); 4) епістемічні модальні дієслова (*could, may, might, ought, should* та інші); 5) епістемічні іменники (*assumption, claim, estimate, doubt, hypothesis* та інші).

Виокремивши фактори ідентифікації та проаналізувавши мовлення учасників академічної комунікації, ми виявили кількісні розходження частот вживання досліджуваних лексико-граматичних маркерів хеджінгу (детальніше про особливості функціонування виділених маркерів хеджінгу в аналізованому корпусі див. [3, 4]). Слід зауважити, що отримані кількісні відмінності свідчать лише про певні тенденції вживання маркерів хеджінгу учасниками академічної комунікації. Для того, щоб верифікувати чи можуть отримані кількісні дані бути показниками соціолінгвістичної ідентифікації мовців в академічному дискурсі, тобто чи існує зв'язок між частотою певної групи маркерів хеджінгу і фактором ідентифікації, нами було використано спеціальні статистичні методи, зокрема методи χ^2 та коефіцієнт взаємної спряженості Φ . Метод χ^2 дозволяє встановити наявність чи відсутності статистично значущих зв'язків між явищами, а коефіцієнт взаємної спряженості Φ показує ступінь зв'язку між явищами, що досліджуються, і варіюється від -1 до +1, тобто чим ближчий показник до одиниці, тим сильніший зв'язок. Отримані статистичні дані дозволяють визначити, чи вживання певних лексико-граматичних маркерів є характерним для мовлення чоловіків/жінок, представників точних/гуманітарних наук, викладачів/студентів. З наших обчислень ми виділяємо ті маркери хеджінгу, що мають статистично значущі зв'язки з досліджуваними факторами ідентифікації та позитивний коефіцієнт взаємної спряженості.

Розглянемо досліджувані групи маркерів хеджінгу в аспекті наявних статистично значимих зв'язків між частотою окремих лексико-граматичних маркерів та фактором ідентифікації «гендерна приналежність мовця». Отримані статистичні показники в аспекті зменшення ступеню зв'язку представлені в Таблиці 1:

Таблиця 1

Статистично-значущі зв'язки між лексико-граматичними маркерами хеджінгу та фактором ідентифікації «гендерна приналежність мовця (мовлення жінок/чоловіків)»

Групи маркерів хеджінгу / Гендерна приналежність мовців	Мовлення жінок	Мовлення чоловіків
Епістемічні модальні дієслова	«may» ($\chi^2 = 12,42$, $\Phi = 0,04$) «could» ($\chi^2 = 5,52$, $\Phi = 0,02$)	«should» ($\chi^2 = 44,56$, $\Phi = 0,07$)
Епістемічні прислівники	«sometimes» ($\chi^2 = 72,85$, $\Phi = 0,11$) «maybe» ($\chi^2 = 17,8$, $\Phi = 0,05$) «mostly» ($\chi^2 = 15,44$, $\Phi = 0,05$) «generally» ($\chi^2 = 5,99$, $\Phi = 0,03$) «about» ($\chi^2 = 4,92$, $\Phi = 0,02$)	«nearly» ($\chi^2 = 16,75$, $\Phi = 0,05$) «presumably» ($\chi^2 = 13,42$, $\Phi = 0,04$) «rather» ($\chi^2 = 11,26$, $\Phi = 0,04$) «apparently» ($\chi^2 = 9,66$, $\Phi = 0,04$) «quite» ($\chi^2 = 6,92$, $\Phi = 0,03$) «generally» ($\chi^2 = 5,99$, $\Phi = 0,03$) «essentially» ($\chi^2 = 5,46$, $\Phi = 0,03$) «almost» ($\chi^2 = 5,06$, $\Phi = 0,02$) «frequently» ($\chi^2 = 4,31$, $\Phi = 0,02$)
Епістемічні лексичні дієслова	«tend to» ($\chi^2 = 5,96$, $\Phi = 0,05$) «believe» ($\chi^2 = 5,45$, $\Phi = 0,05$)	«doubt» ($\chi^2 = 6,92$, $\Phi = 0,06$) «indicate» ($\chi^2 = 4,08$, $\Phi = 0,04$)

Отож, отримані статистичні дані свідчать, що мовлення жінок та мовлення чоловіків характеризується переважним вживанням окремих лексико-граматичних маркерів, що належать до певних груп. Ці маркери можна вважати показниками фактору ідентифікації «гендерна приналежність мовця». Випадки, в яких не виявлено статистично значимих зв'язків між частотою лексико-граматичних маркерів та гендерною приналежністю мовця, підпорядковуються загальним закономірностям функціонування лінгвістичних одиниць в академічному мовленні.

Розглянемо досліджувані групи маркерів хеджінгу в аспекті наявних статистично значимих зв'язків між частотою окремих лексико-граматичних маркерів та фактором ідентифікації «предметна галузь». Отримані статистичні показники в аспекті зменшення ступеню зв'язку представлені в Таблиці 2:

Таблиця 2

Статистично-значущі зв'язки між лексико-граматичними маркерами хеджінгу та фактором ідентифікації «предметна галузь (мовлення представників точних/гуманітарних наук)»

Групи маркерів хеджінгу / Предметна галузь	Мовлення представників точних наук	Мовлення представників гуманітарних наук
Епістемічні модальні дієслова	«may» ($\chi^2 = 5,16$, $\Phi = 0,02$)	
Епістемічні прислівники	«maybe» ($\chi^2 = 86,47$, $\Phi = 0,12$) «about» ($\chi^2 = 47,58$, $\Phi = 0,09$) «typically» ($\chi^2 = 25,79$, $\Phi = 0,06$) «usually» ($\chi^2 = 20,17$, $\Phi = 0,05$) «relatively» ($\chi^2 = 7,72$, $\Phi = 0,03$) «on the whole» ($\chi^2 = 6,14$, $\Phi = 0,03$)	«approximately» ($\chi^2 = 23,92$, $\Phi = 0,06$) «essentially» ($\chi^2 = 13,39$, $\Phi = 0,04$) «almost» ($\chi^2 = 7,67$, $\Phi = 0,03$) «around» ($\chi^2 = 6,87$, $\Phi = 0,03$) «rather» ($\chi^2 = 6,83$, $\Phi = 0,3$) «in general» ($\chi^2 = 5,16$, $\Phi = 0,02$) «to a certain extent» ($\chi^2 = 3,9$, $\Phi = 0,02$) «quite» ($\chi^2 = 3,89$, $\Phi = 0,02$)

Епістемічні лексичні дієслова	«tend to» ($\chi^2 = 20,45$, $\Phi = 0,1$) «assume» ($\chi^2 = 15,52$, $\Phi = 0,09$) «guess» ($\chi^2 = 5,82$, $\Phi = 0,05$) «indicate» ($\chi^2 = 4,74$, $\Phi = 0,05$)	«seem» ($\chi^2 = 41,94$, $\Phi = 0,15$) «argue» ($\chi^2 = 13,92$, $\Phi = 0,08$)
Епістемічні прикметники	«likely» ($\chi^2 = 5,06$, $\Phi = 0,11$) «apparent» ($\chi^2 = 3,22$, $\Phi = 0,09$)	«possible» ($\chi^2 = 4,42$, $\Phi = 0,1$)
Епістемічні іменники	«probability» ($\chi^2 = 43,02$, $\Phi = 0,43$) «potential» ($\chi^2 = 5,412$, $\Phi = 0,15$) «estimate» ($\chi^2 = 4,43$, $\Phi = 0,14$)	«claim» ($\chi^2 = 20,91$, $\Phi = 0,3$) «doubt» ($\chi^2 = 10,12$, $\Phi = 0,21$) «possibility» ($\chi^2 = 8,66$, $\Phi = 0,19$) «assumption» ($\chi^2 = 4,84$, $\Phi = 0,14$)

Таким чином, було встановлено, що мовлення представників точних та гуманітарних наук відрізняється частотою вживання певних лексико-граматичних маркерів хеджінгу. Отримані дані можуть слугувати показниками фактору ідентифікації «предметна галузь (мовлення представників точних/гуманітарних наук)». Випадки, в яких не виявлено статистично значимих зв'язків між частотою лексико-граматичних маркерів та предметною галуззю (мовленням представників точних/гуманітарних наук), підпорядковуються загальним закономірностям функціонування соціолінгвістичних змінних в академічному мовленні.

Розглянемо досліджувані групи маркерів хеджінгу в аспекті наявних статистично значимих зв'язків між частотою окремих лексико-граматичних маркерів та фактором ідентифікації «академічна роль» учасників комунікації. Отримані статистичні показники в аспекті зменшення ступеню зв'язку представлені в Таблиці 3:

Таблиця 3
Статистично-значущі зв'язки між лексико-граматичними маркерами хеджінгу та фактором ідентифікації
«академічна роль (мовлення викладачів/студентів)»

Групи маркерів хеджінгу Академічна роль	Мовлення викладачів	Мовлення студентів
Епістемічні модальні дієслова	«could» ($\chi^2 = 45,81$, $\Phi = 0,08$) «may» ($\chi^2 = 22,35$, $\Phi = 0,05$)	«wouldn't» ($\chi^2 = 44,51$, $\Phi = 0,07$) «would» ($\chi^2 = 6,92$, $\Phi = 0,03$)
Епістемічні прислівники	«often» ($\chi^2 = 70,75$, $\Phi = 0,11$) «essentially» ($\chi^2 = 49,31$, $\Phi = 0,09$) «relatively» ($\chi^2 = 43,78$, $\Phi = 0,08$) «typically» ($\chi^2 = 42,18$, $\Phi = 0,08$) «about» ($\chi^2 = 29,52$, $\Phi = 0,07$) «presumably» ($\chi^2 = 16,7$, $\Phi = 0,05$) «sometimes» ($\chi^2 = 15,59$, $\Phi = 0,05$) «rather» ($\chi^2 = 15,3$, $\Phi = 0,05$) «roughly» ($\chi^2 = 13,68$, $\Phi = 0,04$) «around» ($\chi^2 = 12$, $\Phi = 0,04$) «generally» ($\chi^2 = 9,45$, $\Phi = 0,04$) «fairly» ($\chi^2 = 6,84$, $\Phi = 0,03$) «broadly» ($\chi^2 = 5,86$, $\Phi = 0,03$) «apparently» ($\chi^2 = 5,72$, $\Phi = 0,03$) «almost» ($\chi^2 = 5,46$, $\Phi = 0,03$) «frequently» ($\chi^2 = 4,93$, $\Phi = 0,02$) «largely» ($\chi^2 = 3,96$, $\Phi = 0,02$)	«quite» ($\chi^2 = 181,31$, $\Phi = 0,17$) «maybe» ($\chi^2 = 169,46$, $\Phi = 0,17$) «usually» ($\chi^2 = 45,3$, $\Phi = 0,08$) «likely» ($\chi^2 = 8,32$, $\Phi = 0,03$)
Епістемічні лексичні дієслова	«argue» ($\chi^2 = 33,75$, $\Phi = 0,13$) «seem» ($\chi^2 = 25,46$, $\Phi = 0,11$) «tend to» ($\chi^2 = 10,83$, $\Phi = 0,07$) «suppose» ($\chi^2 = 10,74$, $\Phi = 0,07$) «appear» ($\chi^2 = 9,96$, $\Phi = 0,07$) «suspect» ($\chi^2 = 9,76$, $\Phi = 0,07$) «believe» ($\chi^2 = 6,84$, $\Phi = 0,06$) «doubt» ($\chi^2 = 6,67$, $\Phi = 0,05$) «claim» ($\chi^2 = 5,21$, $\Phi = 0,05$)	«guess» ($\chi^2 = 219,66$, $\Phi = 0,34$)
Епістемічні прикметники	«likely» ($\chi^2 = 11,88$, $\Phi = 0,17$)	«possible» ($\chi^2 = 23,67$, $\Phi = 0,25$) «unclear» ($\chi^2 = 7,72$, $\Phi = 0,14$)
Епістемічні іменники	«assumption» ($\chi^2 = 11,39$, $\Phi = 0,22$) «indication» ($\chi^2 = 5,66$, $\Phi = 0,15$)	«probability» ($\chi^2 = 22,05$, $\Phi = 0,31$)

Таким чином, було встановлено, що мовлення викладачів та студентів відрізняється переважною частотою вживання певних лексико-граматичних маркерів хеджінгу. Отримані дані можуть слугувати показниками фактору ідентифікації «академічна роль (мовлення викладачів/студентів)». Випадки, в яких не виявлено статистично значимих зв'язків між частотою лексико-граматичних маркерів та академічною роллю (мовленням викладачів/студентів), підпорядковуються загальним закономірностям функціонування лінгвістичних одиниць в академічному мовленні.

Отже, проведене лінгвостатистичне дослідження функціонування маркерів хеджінгу як засобів соціолінгвістичної ідентифікації мовців в усному американському академічному дискурсі свідчить, що між частотою лексико-граматичних маркерів хеджінгу і конкретним фактором ідентифікації мовця є взаємозалежність. Тобто гендерна приналежність мовців, їхні академічні ролі та сфера, в якій відбувається академічна комунікація, впливають на переважне вживання у їхньому мовленні певних лексико-граматичних маркерів хеджінгу. Перспективою нашого подальшого дослідження є

застосування апробованої методики для аналізу особливостей функціонування маркерів підсилювання як засобів соціолінгвістичної ідентифікації мовців в академічному дискурсі.

Література:

1. Ачкасов В. А. Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора [Электронный ресурс] / В. А. Ачкасов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Том II. – Режим доступа до журн. : <http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/1999/1/8achkas.html>
2. Каменский М. В. К вопросу о социолінгвістической парадигме дискурсных маркеров английского языка / М. В. Каменский // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2007. – № 50. – С. 171–178.
3. Шилюк В. Социолінгвістическая характеристика взаимодействия участников американского академического дискурса (на основе MICASE) / В. Шилюк // Научное сообщество студентов: сборник статей. Студенчтуденч. междунар. науч. – практ. конф. (06 марта 2014 г.) / Гл. ред. Широков О. Н. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2014. – С. 60–69.
4. Шилюк В. Функціонування маркерів хеджингу в усному академічному дискурсі / В. Шилюк // Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: збірник наукових праць / За заг. ред. В. В. Жуковської, О. А. Черниш. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 301–309.
5. Ярхо А. В. Комунікативна стратегія невпевненості в сучасному англійському діалогічному дискурсі [Електронний ресурс] / А. В. Ярхо. – Режим доступу: <http://www.dissert.com.ua/content/32017.html#download>
6. Caffi C. On mitigation / C. Caffi // Journal of pragmatics. – 1999. – V. 31. – P. 881–909.
7. Hyland K. Hedging in Scientific Research Articles / K. Hyland. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company. – 1998. – 318 p.
8. Markkanen R. Hedging and discourse: approaches to the analysis of a pragmatic phenomenon in academic texts / R. Markkanen, H. Schröder. – Berlin : Walter De Gruyter. – 1991. – 280 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

9. Michigan Corpus of Academic Spoken English (MICASE) [Електронний ресурс]. – Dr. Ute Römer, 2010. – Режим доступу : <http://www.helsinki.fi/varieng/CoRD/corpora/MICASE/index.html>

УДК 81'33 (811.161.2 + 811.111)

Н. Д. Засанська,

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДИНИЦЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ МІКРОПОЛІВ ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА / ECOLOGICAL CRISIS В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

У статті висвітлено результати зіставного аналізу функціональних особливостей одиниць навколядерних мікрополів **екологічна криза** / **ecological crisis** лексико-семантичного поля **криза** в сучасній українській та англійській мовах на матеріалі інформаційних інтернет-видань. За допомогою лексичної програми WordSmith Tools 6 (2013) визначено кількісні та якісні характеристики зіставляваних мікрополів.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, методи корпусної лінгвістики, інформаційний текст, функціональність, високочастотна / середньочастотна / низькочастотна / нефункціональна лексема, WordSmith Tools 6 (2013).

В статье освещены результаты сопоставительного анализа функциональных особенностей единиц лексико-семантического поля **экологический кризис** / **ecological crisis** лексико-семантического поля **кризис** в современном украинском и английском языках на материале информационных интернет-изданий. С помощью лексической программы WordSmith Tools 6 (2013) определены количественные и качественные характеристики сопоставляемых микрополей.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, методы корпусной лингвистики, информационный текст, функциональность, высокочастотная / среднечастотная / низкочастотная / нефункциональная лексема, WordSmith Tools 6 (2013).

The article presents the analysis of the corpus-based approach to the lexemes of the semantic field **ecological crisis** in Ukrainian and English. The lexemes of the fields under investigation are chosen on the base of componential analysis of dictionary definitions (Oxford English Dictionary, Dictionary of the Ukrainian Language), while functional peculiarities have been studied on the base of a two-language corpus built of internet news texts. The comparative study has been held with the help of lexical software programme WordSmith Tools 6 (2013).

Key-words: lexical-semantic field, corpus-based method, news text, functionality, high frequency word / medium frequency / low frequency / non-functional lexeme, WordSmith Tools 6 (2013).

Інтеграційні процеси в світі спричиняють зростаючу потребу в багатомовній та міжкультурній компетенції. Нового значення набуває ефективна комунікація, не обмежена мовними бар'єрами. Спілкування стає предметом уваги не лише мовознавців, а й представників політичних інститутів, міжнародних організацій, комерційних установ. В результаті зростає актуальність широкомасштабних досліджень різних мов світу з використанням корпусних методів аналізу мовного матеріалу [10, с. 6].

У сучасних мовознавчих працях під терміном «корпус» розуміють структуровану, систематизовану, програмно оброблену сукупність текстів [2; 7; 8; 10; 16]. Зібрання текстів корпусу будується з реальних фрагментів писемного чи усного мовлення, що дозволяє розглядати корпусний матеріал як емпіричну базу лінгвістичного дослідження [2, с. 125–131].

Як цілісна система, корпус має відповідати певним вимогам. Серед ключових – автентичність, репрезентативність, стандартність, збалансованість та ін. [2; 6; 9; 14; 15]. Досягнення цих завдань можливе завдяки визначеному набору параметрів, що враховуються при побудові корпусу. Параметризація корпусу повинна охоплювати такі виміри як широту (охоплення певної кількості текстів), пропорційність, часову однорідність. Відповідно до мети створення та призначення корпуси класифікують на повнотекстові / фрагментні, динамічні / статичні, діяхронні / синхронні, одномовні / багатомовні, усні / писемні тощо [2, с. 104].

Сучасні лінгвістичні дослідження демонструють спрямованість на пізнання національно-специфічних мовних особливостей, типологічних відмінностей, культурних ознак так само, як універсальних рис зіставляваних мов. Багатомовні

корпуси забезпечують глибоке проникнення в лексичні системи порівнюваних мов та сприяють розумінню тих мовних явищ, що можуть залишитися поза увагою при дослідженні одномовного корпусу. Використання багатомовних корпусів слугує основою для розпізнавання значень слів-полісемантів: виявляється рівень семантичної еквівалентності лексичних одиниць в різних мовах [17, с. 11].

В основі дослідження спільних та відмінних рис лексичних систем сучасної української та англійської мови знаходиться націленість на мовну презентацію спільних фрагментів дійсності, що, з огляду на вплив глобалізації, видається цілком можливим. Так, наприклад, явище екологічна криза є значимим для носіїв обох мов, проте відтворюється в свідомості українців та британців по-різному. Відсутність комплексного аналізу цього явища, зокрема, із застосуванням сучасних засобів дослідження корпусної лінгвістики, ставить завдання проаналізувати особливості функціонування мовних одиниць навколоядерної частини лексико-семантичного поля **криза** в українській та англійській мовах на матеріалі сучасних інформаційних інтернет-повідомлень. Використання методик корпусного аналізу мовного матеріалу дозволяє всебічно розглянути функціонування одиниць у зіставлених лексико-семантичних мікрополях **екологічна криза / ecological crisis**, прослідкувати їх вживання у контексті, виявити семантичні особливості найчастотніших лексем на позначення екологічної кризи в інформаційних повідомленнях сучасної української та англійської мов. У цьому й полягає **актуальність** запропонованого дослідження.

Отже, **метою** статті є зіставне вивчення функціональних особливостей одиниць навколоядерних мікрополів **екологічна криза / ecological crisis**, що належать до лексико-семантичних полів **криза / crisis** в українській та англійській мовах й визначення специфіки презентації цього явища в мовленні сучасних інформаційних інтернет-джерел. Відповідно до поставленої мети, **завдання** статті складають:

- визначення кількісних та якісних характеристик зіставлених мікрополів **екологічна криза / ecological crisis**;
- виявлення рівня частотності кожної одиниці мікрополя в інформаційних текстах;
- поділ лексичного матеріалу на групи за ступенем функціональності (одиниці з високим / середнім / низьким ступенем частотності, нефункціональні одиниці);
- зіставлення семантичних особливостей мовних одиниць в українських та англійських інформаційних текстах.

Матеріал дослідження складає суцільна вибірка інформаційних інтернет-текстів, що містять формальну вказівку на явище **екологічна криза, ecological crisis** (100 українських та 100 англійських текстів, відібраних за 2009–2013 рр.). Джерелами лексичного матеріалу вибірки послуговували інтернет-сайти періодичних електронних видань (The Times, The Guardian, The Daily Mail, The Independent, BBC News, Дзеркало тижня, Україна молода, День та ін.).

Аналіз особливостей функціонування найчастотніших лексичних одиниць мікрополів **екологічна криза / ecological crisis** у зіставлених корпусах дослідження виявляє значну кількість спільних семантичних ознак у мовному відображенні цього явища сучасною українською та англійською мовами. Це ілюструє те, що в реаліях глобалізованого світу екологічна криза має загальний характер впливу на особистість незалежно від її культурного, історичного чи мовного підґрунтя світогляду. Саме відчуття спільної долі є одним з найважливіших чинників, який особливо гостро проявляється в умовах нинішньої деградації природного середовища. Перед країнами всього світу постає питання про необхідність формування принципово нової політики споживання.

Як засвідчують результати аналізу, група українських високочастотних одиниць кількісно менша за відповідну англійську групу – 57 українських та 106 англійських лексем. Проте, незважаючи на кількісну невідповідність зазначених груп, дослідження якісних семантичних ознак розкриває значний ступінь їх функціональної еквівалентності.

Порівняльний аналіз семантичних особливостей вживання ключових одиниць **криза / crisis** у повідомленнях екологічного спрямування вказує на взаємообумовленість і взаємозалежність політики та економіки з проблемами екології. В матеріалі обох корпусів дослідження фіксуються чисельні приклади розкриття поняття екологічної кризи в безпосередньому протиставленні з економічною, політичною, соціальною кризами. Наприклад, порівняйте семантику функціонування ядерних високочастотних лексем **криза / crisis** в зіставлених фрагментах мовлення: укр. *Нинішні політична, економічна, соціальна, екологічна кризи є наслідком багаторічного ігнорування основних засад сталого збалансованого розвитку* (День, 4.03.2014); англ. *We are at a crossroads of multiple crises... the crises of the economy and financial world, of climate change, of peak oil, overall ecological crisis, the water crisis, the biodiversity crisis... it's now a convergent crisis* (The Guardian, 6.03.2012).

Відповідно до отриманих результатів, в обох мікрополях фіксується високий ступінь функціонування мовних одиниць **екологічний / ecological**, котрі реалізують семантичну ознаку взаємозв'язку природи та людини. Напр.: *Можна з упевненістю стверджувати, що епіцентр екологічної кризи перемістився із навколишнього до внутрішнього середовища кожного з нас* (День, 14.07.2012). В британських текстах простежується пряма вказівка на відповідальність влади за погіршення стану екології. Напр.: *Capitalism is responding to the challenge of the ecological crisis with two of its favourite weapons: financialisation and militarization* (The Guardian, 6.03.2014).

Семантичну ознаку безпечного впливу на довкілля реалізують лексеми **зелений / green**. Напр.: укр. *Розвиток і використання зелених технологій може стати новим джерелом зростання* (День, 23.12.2009); *The green future of Wales is at stake* (The Telegraph, 24.05.2013).

Висока частотність лексем **довкілля, середовище / environment** вказує на зростання у наш час загрози для існування самої людини – внаслідок змінювання екологічних умов проживання. Напр.: *Вплив екології довкілля на здоров'я дитини даєтьсь ознаки ще до появи дитини на світ* (День, 19.10.2011). У невтішних перспективах на майбутнє, довкілля може перетворитися на об'єкт глобальних змагань, війн, боротьби економічно впливових країн світу. Напр.: *To the intersection of race, class and gender inequalities, we should now add a fourth dimension: the environment* (The Guardian, 5.05.2014).

Стрімкий технологічний розвиток сучасного суспільства дистанціює людину від природи. Лексичні одиниці **природа / nature** є високочастотними в матеріалі дослідження, що засвідчує їх семантичний потенціал у розкритті явища екологічної кризи. Напр.: *Невже ми настільки збайдужіли і розучилися відчувати себе частиною природи, а природу – частиною нас, <...>* (День, 28.01.2009). Важливість усвідомлення нерозривного зв'язку людини та природи виявляється необхідною умовою спільної боротьби з екологічними змінами. Напр.: *Humanity can live without money, but we can't live without nature and the essential services it provides* (The Telegraph, 15.05.2012).

Аналіз функціональних особливостей лексем **вплив / impact** (n) засвідчує їх семантичну еквівалентність у межах досліджуваних корпусів дослідження. В обох мікрополях фіксується вживання зазначених лексем зі значенням двостороннього характеру проявів екологічної кризи: впливу людини на довкілля, і, як наслідок, вплив наслідків екологічних проблем на людину. Напр.: укр. *Для мінімізації кризових впливів потрібні своєчасні заходи для їх розв'язання* (День, 16.02.2014); англ.

To avoid these and other devastating impacts on the environment, changes in meat consumption and production are essential (The Guardian, 22.01.2012).

У центрі значення екологічної кризи – зміна стану довкілля, відповідно, мовні одиниці **зміна / change** (n) мають високий ступінь функціонування. Напр.: англ. *Climate change particularly affects agriculture and contributes to rising food prices* (The Guardian, 14.09.2012). Екологічні зміни слугують поштовхом до розвитку нових технологій, наукових досліджень, спрямованих на пошук вирішення проблем довкілля. Напр.: укр. *Проблеми, пов'язані з глобальними кліматичними і екологічними змінами, розуміння ролі людини в цих загрозливих змінах породили новий напрям наукової етики – гео-етику* (День, 18.09.2013).

На глобальні масштаби впливу екологічних змін вказує семантика лексичних одиниць **земля / earth, planet**. У повідомленнях зіставлюваних мов розкривається поняття екологічної долі: планета Земля розглядається як спільна і єдина домівка існування людства, тому за її збереження та захист відповідає кожен особисто. Напр.: укр. *В умовах взаємопов'язаних загроз вижити ми можемо тільки разом, тому що ми всі разом і кожен особисто відповідаємо за все, що наповнює Землю* (День, 18.09.2013). Людська діяльність на Землі перетворюється на реальний експеримент, наслідки якого до кінця невідомі. Напр. англ. *The biggest and most important experiment on Earth is the one we're all conducting, right now, on Earth itself* (The Guardian, 30.06.2013).

Відповідно до наукових даних, якщо сучасні темпи збільшення людства та використання ним природних ресурсів планети істотно не уповільняться найближчим часом, то потенціал Землі не зможе задовольнити потреб усього населення. Напр.: *As a result half the countries in the world are in ecological debt and unless the trend is reversed by 2030 it will take the equivalent of two planets to keep pace with demand* (The Telegraph, 29.10.2008).

В обох мікрополях простежується увага до проблеми води. Лексеми **вода / water** є високочастотними в зіставлюваних корпусах дослідження. Напр.: укр. *Коли нафта втрачає цінність, країни змагаються за... воду* (День, 12.06.2008). В матеріалі англійської мови крім питання про надмірне використання води піднімається інша актуальна проблема: прихована вода – «невидимі» для людини затрати води на вирощені продукти харчування. Напр.: англ. *Hidden water is water used to produce things we consume but typically do not think of as containing water* (The Guardian, 30.06.2013).

Як показують результати лексичного аналізу програми *WordSmith Tools 2013*, в зіставлюваних корпусах дослідження виявляються мовні одиниці на позначення наслідків екологічної кризи. Так, лексеми **катастрофа / disaster** демонструють значну семантичну еквівалентність вживання у сучасній українській та англійській мовах. Порівняйте, наприклад, функціональність цих одиниць у інтернет-повідомленнях: укр. *Привид екологічної катастрофи сьогодні матеріалізується й стає жорстокою реальністю нашого буття* (День, 19.06.2012); *It is an ecological disaster spreading from the Gulf of Mexico to Downing Street* (The Mirror, 14.06.2010). Крім того, в англійському мовленні фіксується ще одна високочастотна лексема **collapse**, котра реалізує подібну семантику краху, руйнування, падіння. Напр.: *As our world stumbles to the brink of ecological collapse, the «tipping point» of irreversible climate change, sustainability has become a vital issue* (The Guardian, 17.05.2013).

Отже, зіставний аналіз функціональних особливостей одиниць лексико-семантичних мікрополів **екологічна криза / ecological crisis** виявив значний рівень кількісної та якісної еквівалентності в порівнюваних корпусах дослідження, що засвідчується значною кількістю функціональних збігів в межах груп високочастотних лексем. На нашу думку, це відображає спільні ознаки у базовій оцінці, розумінні, сприйнятті глобальної екологічної кризи українцями та британцями, як одного й того ж самого фрагменту реальності.

Наступним етапом дослідження стане порівняльний аналіз функціональних особливостей одиниць інших мікрополів лексико-семантичного поля **криза / crisis** в українській та англійській мовах (напр., мікрополів **економічна криза / economical crisis, нестача / deficiency, криза ідентичності / identity crisis** та ін.).

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Демська О. М. Текстовий корпус: ідея іншої форми / О. М. Демська. – Київ, 2011. – 282 с.
3. Левицький В. В. Семасіологія / В. В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНЬГА, 2006. – 512 с.
4. Словник української мови: в 11-ти томах [Електронний ресурс]. – Т. 1-11. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Режим доступу : www.sum.in.ua/ – Словник української мови. Академічний тлумачний словник
5. Словник української мови: томи 1–4: А–Ж. [Електронний ресурс]. / [ред. В. М. Русанівський]. – Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2014. – Режим доступу: <http://corpus.ulif.org.ua/exp/vol1/> – Словник української мови. Томи 1–4 (А–ЖУЧОК)
6. Corpus Linguistics and the Web / [eds. Marianne Hundt, Nadja Nesselhauf, Carolin Biewer]. – Editions Rodopi BV, 2007. – P. 1–25.
7. Granger S. Comparable and translation corpora in cross-linguistic research. Design, analysis and applications [Електронний ресурс] / Sylviane Granger // Journal of Shanghai Jiaotong University, 2010. – Vol. 2. – P. 14–21. – Режим доступу до статті : <http://hdl.handle.net/2078.1/75716>
8. Halliday M. Lexicology and Corpus Linguistics / M. A. K. Halliday, W. Teubert, C. Yallop, A. Cermakova. – Continuum, 2004. – 191 p.
9. Leech G. New resources or just better old ones? The holy grail of representativeness // Corpus Linguistics and the Web / [eds. M. Hundt, N. Nesselhauf, C. Biewer]. – Editions Rodopi BV, 2007. – P. 133–149.
10. Lexis in Contrast: Corpus-based Approaches / [eds. Bengt Altenberg, Sylviane Granger]. – John Benjamins, 2002. – P. 3–51.
11. Oxford English Dictionary Online (OED) [Електронний ресурс (передплатний)] / Oxford University Press. – Режим доступу : <http://www.oed.com/>
12. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] / [2nd ed.]. – Oxford University Press, 2009. – 1 електронний опт. диск (CD-ROM, v. 4.0); 12 см. – Системні вимоги: Windows 95, 98, 2000, XP. – Oxford English Dictionary
13. Scott M. WordSmith Tools Manual / M. Scott. – Liverpool: Lexical Analysis Software Ltd, 2013. – 452 p.
14. Stefanowitsch A. Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy / [edited by Anatol Stefanowitsch, Stefan Th. Gries]. – Mouton de Gruyter, 2006. – P. 1–17.
15. Stubbs M. Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics / Michael Stubbs. – Blackwell Publishing company, 2002. – P. 1–80.
16. The Routledge handbook of corpus linguistics / [eds. A. O'Keeffe, M. McCarthy]. – Routledge, 2010. – 711 p.
17. Yohansson S. On the role of corpora in cross-linguistic research / S. Yohansson // Corpora and Cross-Linguistic Research: Theory, Method, and Case Studies [eds. S. Johansson, S. Oksefjell]. – John Benjamins, 1998. – P. 1–50.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

Ілюстративний матеріал взято з офіційних сайтів новин BBC News (www.bbc.co.uk) та періодичних інтернет-видань: Дзеркало тижня (www.zn.ua), День (www.day.ua), Україна молода (www.um.ua), Українська правда (www.pravda.com.ua), The Guardian (www.guardian.co.uk), The Times (www.thetimes.co.uk), The Independent (www.theindependent.co.uk), the Daily Mail (www.dailymail.co.uk), The Mirror (www.mirror.co.uk), The Sun (www.thesun.co.uk) та ін.

О. О. Каліберда,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ
НОВОГО ЧАСУ ТА ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА**

Тенденції розвитку західноєвропейської енциклопедичної лексикографії Нового часу та епохи Просвітництва, О.О. Каліберда. У статті проаналізовано розвиток західноєвропейської енциклопедичної лексикографії Нового часу та епохи Просвітництва. Виявлено загальні підходи до систематизації та кодифікації лексичних одиниць в енциклопедичних словниках цих періодів. З'ясовано, що енциклопедичні інформаційні категорії концентруються головним чином на розгляді понять гуманітарного, природничо-наукового та практичного змісту. Поряд з традиційною формою енциклопедії універсального змісту зароджуються спеціальні енциклопедії.

Ключові слова: енциклопедична лексикографія, універсальна енциклопедія, спеціальна енциклопедія.

В статье проанализировано развитие западноевропейской энциклопедической лексикографии Нового времени и эпохи Просвещения. Выявлены общие подходы к систематизации и кодификации лексических единиц в энциклопедических словарях этих периодов. Выяснено, что энциклопедические информационные категории концентрируются главным образом на рассмотрении понятий гуманитарного, естественно-научного и практического содержания. Наряду с традиционной формой энциклопедии универсального содержания зарождаются специальные энциклопедии.

Ключевые слова: энциклопедическая лексикография, универсальная энциклопедия, специальная энциклопедия.

The article examines the development of West-European encyclopaedic lexicography of the New Time and the Age of Enlightenment. Common approaches to the systematization and codification of lexical units in encyclopaedic dictionaries of these periods have been displayed. It has been found out that the information categories of the New Time encyclopaedic dictionaries mainly focus on the consideration of notions in compliance with the domains of human cognition. Themes of humanitarian, natural-scientific, and practical content occupy the principal part in them.

At the turn of XVII – XVIII centuries, characterized by the growing role of science in society, the discussion about the ideal content of encyclopaedia emerges among the lexicographers. In the early XVII century it was made an attempt to create a picture of the world based on accumulated knowledge that relies on human experience and does not depend on religious ideology. Attention focuses on humanitarian themes or concentrates on 'exact' sciences and crafts. In the result of controversy the theoretical footing of encyclopaedic information systematization is formed on which the modern conception about such types of dictionaries is based.

Along with the traditional general encyclopaedia special encyclopaedias originate. They appear due to the development of theoretical basis of ideal encyclopaedia content, a significant step forward in almost all fields of knowledge, and also change of readers' demands to such type of reference books and represent not simply a collection of information from different fields of knowledge of a certain age, but also reflect practical results of human cognition. A detailed scientific systematization of content is achieved. Theoretical principals of encyclopaedic dictionaries compilation and their typology are formed. They become democratic editions, with a traditional for modern dictionaries structure, available to large sections of the readership.

Key words: encyclopaedic lexicography, general encyclopaedia, special encyclopaedia.

Практика систематизації лексичної системи в форматі енциклопедії має давню історію розвитку в західноєвропейській лексикографічній традиції. Людство завжди прагнуло зафіксувати певні знання і передати їх наступним генераціям за допомогою мови. Дослідження енциклопедичного підходу до кодифікації лексичного матеріалу свідчить про те, що кожний історичний період розвитку людської цивілізації характеризується певними трансформаціями в принципах відбору лексичних одиниць та методами презентації їх значень у лексикографічному довіднику.

Проблеми енциклопедичної лексикографії привертають увагу як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Зберігають свою актуальність і потребують подальшого вирішення питання структуризації лексичного матеріалу в лексикографічному довіднику, критеріїв відбору вхідних слів до словникового реєстру, уніфікованих способів розкриття семантичної структури лексичних одиниць у словнику. Отже, актуальність дослідження визначається окресленими вище проблемами. Завдання статті – проаналізувати західноєвропейську енциклопедичну лексикографію Нового часу та епохи Просвітництва та виявити загальні тенденції систематизації та презентації лексичних одиниць в енциклопедичних словниках цього періоду.

На межі XVII – XVIII століть, що характеризувалася посиленням ролі науки в суспільстві, серед енциклопедистів виникає дискусія стосовно ідеального змісту енциклопедії. На початку XVII століття здійснюється спроба побудувати картину світу на основі накопичених знань, що спираються на людський досвід і не залежать від релігійного світогляду. Увага концентрується на гуманітарній тематиці або зосереджується на точних науках та ремеслах. У результаті полеміки формуються теоретичні засади систематизації енциклопедичної інформації, на яких ґрунтується сучасна уява про відповідний тип словників [1, с. 70–85; 2, с. 13].

Початок цього процесу був закладений Ф. Беконом у роботі «*Instauratio Magna*» [28] («Велике відновлення наук») (1620 р.). Запропонована ним таксономія виглядала так: 1) зовнішній світ: астрономія, метеорологія, географія, мінерали, рослини, тварини; 2) людина: анатомія, фізіологія, здібності, дії; 3) вплив людини на природу: медицина, хімія, архітектура, транспорт, друкарство, сільське господарство, арифметика [6, с. 117].

Подальший розвиток енциклопедичної лексикографії відбувався у двох напрямках. З одного боку, існували енциклопедії, присвячені історичній та біографічній тематиці, наприклад, «*Le grand dictionnaire historique*» («Великий історичний словник») (1674 р.) Л. Морері, «*Lexicon universal*» («Універсальний лексикон») (1677 р.) І. Гофмана, «*Grosses vollständiges Universal-Lexicon*» («Великий повний універсальний лексикон усіх наук та мистецтв») (1731 р.) І. Цедлера.

А з іншого боку, з'явився новий тип енциклопедії, в якому розглядалися переважно ремесла, природничі або гуманітарні науки, різноманітні технічні та практичні теми. Наприклад: «*Encyclopaedia, septem tomis distincta*» [22] («Енциклопедія, що розподілена на сім частин») (1630 р.) Й. Альшtedта, «*Polyhistor literarius, philosophicus, et practicus*» [30] («Полігістор: література, філософія, практика») (1688 р.) Д. Морхофа, «*Biblioteca universale sacro-profana*» [17] («Загальна енциклопедія про священне та світське») (1701 р.) В. Коронеллі, «*Reales Staats-und Zeitungs-Lexicon*» [31] («Енциклопедичний словник державних та газетних термінів») (1704 р.) П. Балтазара, «*Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières*» [23] («Методична енциклопедія») (1782 р.) Ч. Панкука, «*Encyclopédie*» [25] («Енциклопедія») (1782 р.) Г. Ключеля, «*Der grosse Conversations-Lexikon*» [19] («Великий енциклопедичний словник») (1840 р.) Дж. Мейєра.

Поряд з енциклопедіями універсального типу укладаються спеціальні тематичні енциклопедії, починає формуватися їх типологічне різноманіття. Поява таких енциклопедій, як «*Dictionnaire universel*» («Універсальний словник») (1690 р.)

Фурер'є, «*Le dictionnaire des arts et de sciences*» («Словник мистецтв та наук») (1694 р.) Т. Корнеля, «*Lexicon technicum: or, An universal English dictionary of the arts and sciences*» («Технічний лексикон, або Загальний англійський словник наук та мистецтв») (1704 р.) Дж. Харріса, «*Cyclopaedia: or, An universal dictionary of Arts and Sciences*» («Циклопедія, або загальний словник наук та мистецтв») (1728 р.) Е. Чемберса стала відповіддю на зацікавленість аудиторії такого типу інформацією.

А. McDermott вказує на те, що в першій половині XVIII століття ще не усвідомлювалась чітка різниця між енциклопедією та словником [15, с. 175]. Перша енциклопедія англійською мовою «*Lexicon technicum*» [29; 26] Дж. Харріса мала підзаголовок «*An Universal English Dictionary of the Arts and Sciences, Explaining not only the Terms of Arts, but the Arts Themselves*», ніби підкреслюючи, що автор убачає в довіднику не тільки книгу про лексичні одиниці, а й книгу, що містить енциклопедичну інформацію про речі, що описуються.

Англійська енциклопедія Е. Чемберса «*Cyclopaedia*» [18; 16] також містила підзаголовок «*An Universal Dictionary of Arts and Sciences*». Згідно з настановою автора лексичні одиниці та речі розглядалися в ній як єдине ціле. Ця енциклопедія охоплювала такі рубрики, як геральдика, геометрія, архітектура, наука, математика, астрономія, механіка, музика, природознавство. Поруч зі статтями було представлено тисячі ілюстрацій наукових приладів, таких, наприклад, як мікроскоп, зображення моделі сонячної системи та руху планет, велика кількість таблиць, діаграм та креслень. Переважно увага при відборі лексичних одиниць до реєстру цих енциклопедій зосереджувалась на природознавчому, технічному та математичному напрямках [4, с. 36].

Цей період в еволюції енциклопедичної лексикографії характеризується розквітом енциклопедичних словників. Їх поява зумовила низку інновацій, що відбилися на мега-, макро- та мікроструктурі. Зокрема, для висвітлення теми «ремесла та науки» виникла необхідність у залученні до написання словникових статей фахівців цієї галузі. Замість одного укладача залучається авторський колектив. Спостерігається перехід від тематичної макроструктури раннього періоду до алфавітного словника, що надає швидку довідку. Скорочується обсяг енциклопедичних статей. Варто також зазначити, що принаймні до кінця XVIII століття вважалося небажаним включати статті про живих видатних діячів [9, с. 2], проте, вперше така інформація з'явилася в енциклопедії «*Grosses vollständiges Universal-Lexicon*» [27] («Великий повний універсальний лексикон усіх наук та мистецтв») (1731 р.) І. Цедлера.

Енциклопедії починають набувати рис, притаманних сучасним енциклопедичним словникам. Але втіленням усіх інновацій епохи Просвітництва є праця Д. Дідро та Ж. Д'Аламбера «*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*» [24] («Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел») (1751 р.), яка стала основою логічної класифікації, викладу та філософського узагальнення для всіх подальших генерацій енциклопедій.

Структура «*Encyclopédie*» ґрунтувалася на зовсім інших засадах, ніж середньовічні енциклопедії, що укладалися відповідно до догм креаціонізму та семи днів творіння. Французька енциклопедія мала інші принципи організації тексту. Ф. А. Кафкер говорить про те, що для створення «*Encyclopédie*» були застосовані деякі з методів, які використовувалися для укладання «*Cyclopaedia*» Е. Чемберса, а саме: презентація різномірних знань у вигляді генеалогічного дерева та розширена система перехресних посилань. Статті з попередніх видань (Бейля, Чемберса, Морері) були відібрані та перероблені для більшої частини «*Encyclopédie*» [13, с. 46–47], застосовувалась алфавітна систематизація інформації для всього реєстру вхідних слів.

Матеріал трактувався з позицій атеїзму. Критика релігії та церкви посідала особливе місце у змісті, оскільки, на думку просвітителів, релігійний світогляд був головною перешкодою, що стримував ідейний розвиток людства. Філософська концепція енциклопедії спиралася на принцип деїзму – релігійно-філософське вчення, розповсюджене в XVII–XVIII ст.ст., що визнає бога творцем світу, але відкидає його участь у житті природи та суспільства.

Реєстр вхідних слів «*Encyclopédie*» був значно розширений і нараховував понад 20 мільйонів одиниць. Поряд з традиційними науковими темами (математика, граматики, історія, мораль, філософія, література, метафізика, мистецтво, музика, астрономія, природознавство, анатомія, фізіологія, тощо), розглядалися різні ремесла, додавалися детальні креслення, викрійки, описи технологічних процесів, гравюри, які є неперевіреною джерелом інформації про науковий та технічний рівень епохи. Енциклопедія зорієнтована на використанням освіченою людиною ідеалів та норм емпіричного знання. Статті розроблялися авторами-експертами (понад 200 авторів, починаючи з Вольтера і Руссо та завершуючи невідомими та анонімними авторами) в певній галузі і були ними підписані, чого не спостерігалося ні в одній із попередніх енциклопедій.

N.E. Cronk підкреслює, що однією з найоригінальніших рис «*Encyclopédie*» є те, що основна увага зосереджується на питаннях виробництва та технології. Іншою важливою ознакою виступають гравюри, що стали невід'ємним доповненням до статей. Гравюри ілюстрували поняття з промислової тематики та представляли лінгвістичну цінність, оскільки вперше терміни, що вживалися ремісниками, були зафіксовані у словнику та використовувалися для опису інструментів і частин машин [10, с. 136]. Проблеми мови та граматики також посідають важливе місце, зокрема, укладено статті присвячені таким лінгвістичним питанням, як граматична термінологія, походження мови, орфографічна реформа. Багато статей розкривають синонімічні або близькосинонімічні терміни. Отже, ця енциклопедія орієнтувалася на освічену аудиторію, а не тільки на фахівців певної галузі.

Розробку теоретичних засад змістового аспекту енциклопедій продовжив С. Колрідж. Під враженням класифікаційної схеми Ф. Бекона у 1817 р. він уклав план систематизації знань для «*Encyclopaedia Metropolitana*» [21] («Столична енциклопедія»). На його думку, зміст енциклопедії необхідно розділити на п'ять головних класів [9, с. 180–181; 12, с. 781]. Перший клас: чисті науки – формальні (універсальна граматики, логіка-риторика, математика, метафізика) та реальні (або істинні) (мораль, право, богослов'я).

Другий клас: змішані або прикладні науки: змішані (механіка, гідростатика, пневматика, оптика, астрономія) та прикладні: експериментальна філософія (магнетизм – електромагнетизм, електрика, гальванізм, тепло, світло, хімія, звук, метеорологія, форма Землі, припливи та хвилі); мистецтва (архітектура, скульптура, живопис, геральдика, нумізматики, поезія, музика, гравіювання); корисні ремесла (землеробство, тваринництво, торгівля, політична економія, теслярство, мистецтво будови укріплень, теорія кораблебудування, виробництво); природознавство (неживе: кристалографія, геологія, мінералогія; нечуттєве: рослинність, ботаніка; тваринне: зоологія); застосування природознавства (анатомія, фармакологія, медицина, хірургія).

Третій клас: біографії та історія, укладені у хронологічному порядку. Четвертий клас: змішаний та лексикографічний (довідник з географічних назв, філософський та етимологічний словник англійської мови або історія англійських слів; цитати, розташовані відповідно до дати роботи, із якої вони були відібрані). П'ятий клас: аналітичний показчик.

Класифікаційні схеми Ф. Бекона та С. Колріджа були та залишаються актуальними і на сьогодні. А енциклопедія ««дідеротівського» типу стала активно завойовувати позиції у Франції, Німеччині, Швейцарії, Великобританії, Росії та інших країнах, сягнула за океан, до Америки, яка завжди була відома тим, що швидко підхоплювала новітні тенденції європейської культури» [8, с. 82]. Всі вищезазначені процеси слугували основою для формування національних енциклопедичних лексикографій у різних країнах.

Публікація «*The Encyclopedia Britannica*» («Британська енциклопедія») (1768–1771 р.р.) У. Смеллі започаткувала енциклопедичну традицію у Великобританії. У Німеччині виходить у світ «*Conversations-Lexikon*» («Енциклопедичний словник») (1809 р.) Ф. Брокгауза. У Франції видається «*Grand dictionnaire universel du XIX-e siècle*» («Великий універсальний словник XIX століття») (1865–1888 р.р.) П. Ларусса. Першою помітною американською енциклопедією стала «*The Encyclopedia Americana*» [20] («Американська енциклопедія») (1829–1833 р.р.) Ф. Лібера.

Якщо у стародавньому світі, в період Античності та Середньовіччя підґрунтям для створення енциклопедії виступали метафізичні та теологічні засади, то в Новий час даний тип лексикографічних довідників базується на експериментальних фактах та задовольняє потреби науково-технічного прогресу – цим пояснюється практична спрямованість більшості видань. У зв'язку з появою великої кількості нової інформації, теорій, спостережень тощо, які стає складно систематизувати, «вертикальна» ієрархічна структура замінюється структурою з багатьма «горизонтальними» гіперпосиланнями [3, с. 224–225]. Визначальною стає довідкова функція енциклопедій, тому що виникає необхідність у швидкому пошуку інформації фахівцями з певного питання. А ці вимоги задовольняє алфавітне розташування матеріалу, що завоює міцні позиції в макроструктурі енциклопедій, тематична ж класифікація втрачає свою актуальність внаслідок грандіозного прогресу майже у всіх галузях науки.

J. Lynch пояснює перехід на алфавітну макроструктуру труднощами, що виникають при укладанні дефініцій [14, с. 131–132]. У середні віки конструювання макроструктури енциклопедії ґрунтувалось на концепції «порфіріанського древа», тобто систематизація всіх знань мала ієрархічну структуру. Дефініція поняття складалася із зазначення виду та переліку низки диференціальних ознак виду. Такого типу визначення і сьогодні мають досить широке використання у лексикографічній практиці, але, щоб конструювати такі дефініції, необхідна суворі ієрархічна концепція реальності. Кожна річ повинна належати тільки до одного виду. Проте на практиці лексична одиниця може стосуватися більше як одного виду, і, як наслідок, руйнується чітка ієрархічна структура. В результаті цього видове древо розростається до нескінченного ряду диференціальних ознак.

На думку У. Еко «коли виникає практична потреба укласти енциклопедію та обґрунтувати її розділи, система наук бачиться лабіринтом, звивистим шляхом, і таке бачення зводить нанівець будь-яке уявлення наук у формі древа» [7, с. 295]. Це вплинуло на ієрархічну структуру тематично організованих енциклопедій, що були популярні в середні віки, і відповідне зростання кількості енциклопедичних словників з алфавітною макроструктурою.

«*The Encyclopedia Britannica*» вже значно відрізнялась від попередніх енциклопедій принципом класифікації інформації. Як відзначають Т.В. Артем'єва та М.І. Микешин, автори «відмовилися від «філософського методу» співвідношення статей відповідно до логіки розвитку наук та перейшли до формального, більш ефективного способу будови – алфавітного» [2, с. 22]. Створюється словник, який розпадається на потенційно неупорядковану та необмежену галактику часток всесвітнього знання. Словник стає енциклопедією тому, що фактично є «прихованою енциклопедією» [11, с. 68].

Виникає також нова категорія читачів «зі світською освітою», «не студентів, не проповідників, не фахівців і не спеціалістів-учених» [5, с. 62–63], для яких тематична енциклопедія виявилася занадто незручною для швидкого пошуку необхідної інформації. На рівні мікроструктури домінують короткі статті-довідки з окремих питань або статті-огляди, що супроводжуються бібліографічним апаратом.

Таким чином, наприкінці XIX ст. сформувалися основні принципи укладання енциклопедій, а саме: 1) видання національною мовою; 2) алфавітна систематизація реєстрових одиниць; 3) статті будь-якого змісту пишуться фахівцями певної галузі; 4) включаються біографічні відомості про видатних сучасників; 5) широке застосування ілюстрацій, карт, планів тощо; 6) фіксація бібліографічних джерел; 7) аналітичний показник персоналій, міст та менш важливих понять; 8) публікація доповнень з метою оновлення інформації; 9) використання багаточисельних перехресних посилань у тексті [9, с. 199].

Інформаційні категорії енциклопедичних словників Нового часу переважно концентруються на розгляді понять згідно зі сферами людського пізнання. Провідне місце в них посідають теми гуманітарного, природничо-наукового та практичного змісту. Поряд із традиційною універсальною енциклопедією зароджуються спеціальні енциклопедії. Вони з'являються завдяки розробці теоретичних основ ідеального змісту енциклопедії, значному кроку вперед практично у всіх галузях знань, а також зміні читачських запитів до такого виду довідників і представляють собою не просто збірник відомостей з різних галузей наук певної епохи, а відображають практичні результати людського знання. Досягається детальна наукова систематизація змісту, формуються теоретичні принципи укладання енциклопедичних словників та їх типологія. Вони набувають традиційної для сучасних видань структури, стають демократичними виданнями, доступними широкій читачській аудиторії. Подальші наукові розвідки можуть пролягати в площині когнітивної лексикографії з метою виявлення принципів моделювання знань.

Література:

1. Артем'єва Т. В. Науки о человеке в первых изданиях Британской энциклопедии / Т. В. Артем'єва // Человек, 2003. – №6. – С. 70–85.
2. Артем'єва Т. В. Плоды «энциклопедического древа», или два великих проекта / Т. В. Артем'єва, М. И. Микешин // Фило-софский век. Альманах. Вып. 27. Энциклопедия как форма универсального знания: от эпохи Просвещения к эпохе Интернета / Отв. редакторы Т.В. Артем'єва, М.И. Микешин. – СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2004. – С. 13–24.
3. Иванченко Г. В. Энциклопедия как совершенный текст / Г. В. Иванченко, Ю. В. Рыжов // Философский век. Альманах. Вып. 27. Энциклопедия как форма универсального знания: от эпохи Просвещения к эпохе Интернета / Отв. редакторы Т. В. Артем'єва, М. И. Микешин. – СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2004. – С. 221–226.
4. Коробейникова О. В. Принципы построения английских толково-энциклопедических словарей (на материале словарей ци-тат и словарей языка писателей) : дис. ... канд. филол. наук. 10.02.04 / Коробейникова Ольга Викторовна. – Иваново : Ив. ГУ, 2007. – 191 с.
5. Симон К.Р. Термины «энциклопедия» и «свободные искусства» в их историческом развитии / К. Р. Симон // Избранное / Сост. коммент. В. И. Гульчинского; Вступ. ст. Г.Г. Кричевского. – М. : Книга, 1984. – С. 45–67.
6. Скибина В. И. Национально неомогенный язык и лексикографическая практика [Монографія] / В. И. Скибина. – Запорожье : РИП «Видавец», 1996. – 176 с.
7. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре / Серия «Становление Европы» / Пер. с итал. и примечания А. Миролобовой. / У. Эко. – СПб. : «Александрия», 2007. – 423 с.
8. Якушева Г. В. Книга, у которой не будет конца. История энциклопедического жанра / Г. В. Якушева // «Книжное дело», 1993. – № 4. – С. 78–83.
9. Collison R. L. Encyclopaedias: their history throughout the ages. A bibliogr. guide with extensive hist. notes to the gen. encyclopaedias issued throughout the world from 350 b. c. to the present day / R. L. Collison. – New York and London : Hafner publ. Co., 1964. – 319 p.
10. Cronk N. E. Encyclopédie / N. E. Cronk // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2nd ed. – Elsevier Science, 2006. – Vol. 4 : Du-Gen. – P. 136–137.

11. Eco U. Dictionary vs. Encyclopedia / U. Eco // Semiotics and the Philosophy of language. – London : McMillan, 1984. – P. 46-86.
12. Encyclopaedia // The new Encyclopaedia Britannica: Macropaedia: Knowledge in Depth. – 15 ed. – Chi. etc.: Encyclopaedia Britannica, 1994. – Vol. 6: Earth – Everglades. – 1142 p.
13. Kafka F.A. The Encyclopédie in relation to the nine predecessors / F.A. Kafka // Lexicography. Critical concepts. Volume II. Reference works across time, space and languages / Edited by R.R.K. Hartmann. – London and New York : Routledge, 2003. – P. 39–51.
14. Lynch J. Johnson's encyclopedia / J. Lynch // Anniversary Essays on Johnson's Dictionary / Edited by J. Lynch and A. McDermott. – Cambridge University Press, 2005. – P. 129–146.
15. McDermott A. Johnson's definitions of technical terms and the absence of illustrations / A. McDermott // International Journal of Lexicography. – Oxford University Press, 2005. – Vol. 18. – № 2. – P. 173–187.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

16. Bartholomaeus Anglicus. Режим доступу: <http://bestiary.ca/prisources/psdetail1611.htm>
17. Biblioteca universale sacro-profana. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Biblioteca_universale_sacro_profana_antipdf?id=aubGsn5q2IYC&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE730zvq4Q8uZc34FCupopUzsBz4_GpQwImuH07s0x2QxXi4MQ-g4mNc5uK1f3hvBbSZeLitVXem83Dd3bDMAz6Axqkq5zeQbk5pCM8M3phxqf49etlM&captcha=hednesto
18. Cyclopaedia, or an Universal dictionary of arts and sciences. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Cyclopaedia_or_an_Universal_dictionary_o.pdf?id=AmlEAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73XpHtMSQJgQAhhf5GPukPwNRj8J0lfpJPo4MOMGZcimYsS0oe1fj_b0redfdTAC1lSkk-KZMhj9q9iAo2WMwqLA02YWu5SZeilAghKHZsq4UK4&captcha=balten
19. Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände: In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Techniken herausgegeben von J. Meyer. [Abth I], Bd. i-vi; vii, Abth. 1, 3-4; viii-xxiii; II, i-xv (in 45 volumes). Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Das_grosse_Conversations_Lexicon_für_di.pdf?id=o80UAAAAAYAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE71SZxWib6WAnCwyTYxolc3JBoZo4k6TSz6vpKSMaWQYaceOQQ2zBdGWPV_ueG77DViQk5kfayr93rPY5c0_1uTWFWgZxZ6wDAT1-ftZl_glm54&captcha=alecone
20. Encyclopaedia Americana: A popular dictionary of arts, sciences, literature, history, politics and biography, brought down to the present time; including a copious collection of original articles in American biography, Том 1. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyclopaedia_Americana.pdf?id=9VM-AAAAAYAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE73AKjkQ1u6vL0CS5iHiYaeBIJ3S7N3ZskO-dOTIzuOc461KQL2PAYojaDvwT1LM9E_4wPnNE1Qz82dD8p-Zrlbisal-kaCQlhokC8WtVU1Yz-uxf1OA&captcha=qeabal
21. Encyclopædia metropolitana: or, Universal dictionary of knowledge, Том 2. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyclopædia_metropolitana.pdf?id=DztOAAAAAYAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70JrV8wa1f78bQ9Xdwj12GrMZ033G09CS7Ga0f08OalkVG7hmWBUcnlIN9RdkUT7bFrVYkvchCwc5gOf5dN4mSkEcRv-dp58myE_KlIAv98_FTTdDU&captcha=realite
22. Encyclopaedia, septem tomis distinct. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyclopaedia_septem_tomis_distincta.pdf?id=M0AAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE71NDup6mS7nNENAtG2lix72-d1Af8-HZDoao7XwnQe4Fulkyjn6u1GS71TmtW5rK-CBsgTPZyScJ1fCb_BLOhz-Ishdu2yef08a-J47oei2OyJ1-z0&captcha=lexted
23. Encyclopédie méthodique ou par ordre de matières: géographie physique, Том 1. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyclopédie_méthodique_ou_par_ordre_d.pdf?id=PIMPAAAAQAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE71a3vPsNr3yH-kXG06z0QxvWUaVfnfUaB9a6b5M0yHqW83UsV6VB95ddVQrszayMkS-5AYoEedWyOOXgrAJH8nlJitt6cFZo_iaEtszIfL89Awudw&captcha=editikhe
24. Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers: A – AKR, Том 1. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyclopédie_Ou_Dictionnaire_Raisonné.pdf?id=yxNCAAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70dT4aFHO8wXsU7nCrYdravNuToS7C7HfQPKw1LsnmohJurflWkebVxP64RR0ABN_J04uq6Q6bAx-HezR_ROHi-CBXtP-6Ueb4xu_Ld80ziWf0Ueg&captcha=ending
25. Encyklopädie oder zusammenhängender Vortrag der gemeinnützigsten..., Том 2. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Encyklopädie_oder_zusammenhängender_Vo.pdf?id=Qh9CAAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE704fwF4bXb2HhXxFuj2_r7097nbqS61hvzOZ7vV0EvkuPOnb2sDluuRU4aG8jQxQSTfPik_xKPO9IX_OW4rA6o2FS_LJYx7zBP-hKd9BSd8HF49T20&captcha=urroud
26. Gervase of Tilbury. Otia Imperialia: Recreation for an Emperor. (Oxford Medieval Texts) / Gervase of Tilbury / Ed. and tr. by S. E. Banks and J. W. Binns. – N. Y. : Clarendon Press of Oxford University Press, 2002. – 1112 p.
27. Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste... Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Grosses_vollständiges_Universal_Lexicon.pdf?id=BGYhAQAAMAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE738rcR9QA1cQVbHuh-Nzv8dtp7tlyBgipDJ_VwKK7ECu2mPKQUmPyBAYurAlWjcGNG7H4r5-vp5jJdHCO8-R8x50Kawu1O_pyyfT4GY3cRujrEdc0&captcha=platismi
28. Instauratio Magna. Режим доступу: [http://en.wikisource.org/wiki/Instauratio_Magna/Plan_\(Devey\)](http://en.wikisource.org/wiki/Instauratio_Magna/Plan_(Devey))
29. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary Of Arts And Sciences: Explaining not only the Terms of Art, but the Arts Themselves, Том 1. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Lexicon_Technicum_Or_An_Universal_Englis.pdf?id=0GdEAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE70K4sHzykQ02SYzQB1ImbfP5yhgmbX9HaFAHWkyxrTR60QY1SD272L_VfvikUnmEmcBPvSBvolyYcv_U_Kxxw_bJz_hTzCSc2viCo6W7cms8WG5bNo&captcha=naria
30. Polyhistor literarius, philosophicus, et practicus. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Polyhistor_literarius_philosophicus_et_p.pdf?id=bXdbAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE72tKVKVMuUA6c_fSWIZctOcO_IMTD0UIE3k63OqH6eO0PrgjQV3eh4jqhDXtgEUvqLtK_oZQsHVRv-MaKrNNRtAYIJNeVyiGe5KdlGjCaEWxazHjs&captcha=trisiyls
31. Reales Staats- und Zeitungs-Lexicon. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books/download/Reales_Staats_und_Zeitungs_Lexicon.pdf?id=ucZFAAAAAcAAJ&hl=ru&output=pdf&capid=AFLRE71A13UktW8qAZ_yC4QJ1NUK5jGMb-fdJo2nrxYSWaDXF1jY0tnS_NulNj18aMdAanok9fexuMVxSpqZQgeNkxVbya1oevH5RII0-1abOacri2uE4So&captcha=dimorka

УДК 811.111 : 81

М. А. Кізінь,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА ДИСТИНКТИВНІ ОЗНАКИ ТЕРМІНОСИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Етапи формування та дистинктивні ознаки терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови. Кізінь. Статтю присвячено визначенню та аналізу етапів розвитку та формування терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови. У статті розглядаються також основні дистинктивні ознаки вказаної терміносистеми.

Ключові слова: термін, терміносистема, сфера комп'ютерних технологій, етапи розвитку та формування, дистинктивні ознаки.

Этапы формирования и дистинктивные признаки терминосистемы компьютерных технологий английского языка. Кизиль. Статья посвящена определению и анализу этапов развития и формирования терминосистемы компьютерных технологий английского языка. В статье рассматриваются также основные дистинктивные признаки указанной терминосистемы.

Ключевые слова: термин, терминосистема, сфера компьютерных технологий, этапы развития и формирования, дистинктивные признаки.

The stages of forming and distinctive features of the computer science terminological system of the English language. Kizil. The article is devoted to defining and investigation of the stages of the development and forming of the computer science terminological system in the English language. The notion of computer science appeared in the late thirtieth of the previous century while first programmed machines that carried out a set of arithmetic or logical operations automatically appeared much more lately. Their development and constant updating lead to the advent of the new sphere of scientific and technical knowledge – the sphere of the computer science or technologies. This sphere and its notions needed to be designated and named. Due to this a huge number of terms which lately made up the terminological system of the computer science appeared in the English language. Terminological units became a part of the abovementioned terminological system due to the terminologization of number of words of the common stock and reterminologization of other scientific and technical terms. A great number of terms were neologisms which constantly appeared and enriched the terminological system of the computer science under the development. The process of the computer terminology forming was elemental and spontaneous at first. Its regulation and normalization began only in seventieth year of the twentieth century with the final formation of the computer science as a scientific discipline and its achievements and results fixation in different kinds of scientific and popular-scientific literature. Personal computers and the Internet widely spread and available to common users later caused the appearance of new computer terms that enriched the terminological system as well.

Key words: term, terminological unit, sphere of the computer science, stages of forming, distinctive features.

Зародження та стрімкий розвиток комп'ютерних технологій у США в XX-XXI століттях сприяв появі великої кількості нових понять і реалій, що, в свою чергу, зумовило виникнення засобів їх номінації. На даний момент в англійській мові існує численна кількість одиниць на позначення понять і реалій комп'ютерної сфери, що й є засобами формування терміносистеми комп'ютерних технологій.

Незважаючи на той факт, що визначена терміносистема стала об'єктом пильної уваги вітчизняних і зарубіжних лінгвістів і термінознавців у зв'язку з глобальним розповсюдженням її одиниць та їх великою значущістю не тільки для фахівців відповідної галузі, але й для кожного окремого користувача комп'ютера, на сьогоднішній день ще не існує праць, присвячених дослідженню історії розвитку та проблемі етапів формування терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови. Чітко та в повній мірі не визначені, на нашу думку, й базові категоріальні ознаки цієї терміносистеми. Висвітлення окреслених питань і стає завданнями запропонованої наукової праці, в якій також надається визначення поняття терміносистеми комп'ютерних технологій. **Матеріалом** розвідки є фахові теоретичні та науково-популярні праці з проблем розвитку комп'ютерних технологій і науки та теоретико-практичні лінгвістичні праці з проблем дослідження термінології і терміносистем різних мов і сфер професійного досвіду та знання людства.

Зауважимо, що хоча на сьогоднішній день в термінознавстві традиційно виокремлюють три етапи формування й функціонування будь-якої терміносистеми (етап переходу неупорядкованої сукупності термінів до терміносистеми, що здійснюється внаслідок формування теорії та виокремлення певної нової галузі знань; етап зростання обсягу знань в межах прийнятої теорії та збагачення терміносистеми яка обслуговує її; етап зміни теорії і зміни терміносистеми) [1, с. 32-33], визначений підхід вважаємо дещо формалізованим і таким, що унеможлиблює висвітлення реального стану речей щодо історії становлення та етапів розвитку терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови, безпосередньо пов'язаної з появою, розвитком і розповсюдженням самих комп'ютерів та науки про них.

Під терміносистемою комп'ютерних технологій ми розуміємо сукупність термінів, що позначають спеціальні поняття даної сфери та обслуговують її комунікативні потреби. Як наукова дисципліна, комп'ютерні технології / комп'ютерні науки (англ. Computer Science) виникли в 30-ті роки XX століття та представляли собою сукупність теоретичних і практичних знань, які використовували в своїй роботі спеціалісти галузі обчислювальної техніки, програмування, інформаційних систем та технологій [5, с. 12]. Саме ж слово комп'ютер походить від англійських слів «to compute», «computer», тобто «обчислювати», «обчислювач». Первинно слово «computer» позначало в англійській мові людину, яка здійснювала арифметичні дії. Згодом це слово стало засобом позначення обчислювальних машин (комп'ютерів), які виконували багато завдань не пов'язаних із математикою. Появі комп'ютера, що згодом здійснив революційний переворот у всіх сферах життя та власне свідомості людини, передувала велика кількість винаходів, що визначалися прогресом розвитку наукових та технічних знань і досвіду людства.

Хоча необхідність в рахуванні виникла ще на світанку розвитку людства, перший проект програмно-керованої обчислювальної машини був запропонований англійським математиком Беббіджем лише в 1822 році. Проте ідеї науковця значно опереджали технічні можливості того часу та проект подібної машини не був реалізований. В 1935 році німецькому інженеру К. Цузу вдалося побудувати першу обчислювальну машину з механічним програмуванням. У 1943 році американець Г. Ейкен створив першу електромеханічну обчислювальну машину («Automatic Sequence Controlled Calculator»). Обчислювальні машини німецького та американського дослідників були праобразами сучасного комп'ютера, а період часу до їх появи вважається передісторією його створення.

Першою в галузі комп'ютерних наук була стаття А. Тьюринга «On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem», що вийшла у світ у 1936 році [цит. за 5, с. 142]. Саме ця стаття вважається офіційним джерелом фіксування перших комп'ютерних термінів поряд із термінами з інших галузей науки та техніки, що використовувалися науковцями для позначення базових понять комп'ютерної сфери.

Зазначимо, що перший етап розвитку електронних обчислювальних машин (ЕОМ) починається лише з другої половини 40-х років XX століття. В період 1945–1954 рр. науковці розробляли набір структурних елементів, що складали ЕОМ тих часів. Саме у ті часи і розпочався процес стихійного формування термінології майбутньої сфери комп'ютерних технологій, до якої потрапили одно-, дво- та трикомпонентні терміни на позначення системних елементів, особливостей архітектури ЕОМ і майбутніх комп'ютерів і базових принципів їх роботи, зокрема: *processor, central processor, input-output device, random access memory, control unit, assembler, indicator, buffer, adaptor*. Багато одиниць, які використовувалися фахівцями сфери ЕОМ, потрапили до визначеної термінологічної сфери з інших галузей науки та техніки (електромеханіки, електротехніки, математичної логіки, теорії інформації та інш.) внаслідок ретермінологізації. Термінологічного значення набули й деякі загальноживані одиниці англійської мови (*memory, card, menu, pitch, desktop, bar, lock*).

Поява другого покоління ЕОМ (1955–1964 рр.) зумовлена винаходом мініатюрних транзисторів, використання яких призвело до зменшення розмірів, підвищення надійності та продуктивності ЕОМ. В архітектурі обчислювальних машин з'явилися також індексні регістри (*index registers*). Були також розроблені команди для виклику підпрограм, з'явилися мови програмування Algol, FORTRAN, COBOL, які створили передумови для появи програмного забезпечення, що не залежало від типу ЕОМ. На цьому етапі різко збільшилася номенклатура завдань ЕОМ та кількість їх користувачів. В 1960 році американська компанія Digital Electronic Corporation представила перший мінікомп'ютер PDP-1 (Programmed Data Processor), оснащений клавіатурою і монітором. У цей період терміносистема комп'ютерної сфери продовжує бурхливо розвиватися та поповнюватися одиницями, що набували нового значення внаслідок термінологізації (*command, error checking, chorus* тощо) та ретермінологізації (*commutator, control panel, protocol, arithmetic logic unit* і т.і.), вона також починає впорядковуватися та дещо стандартизується, чому сприяють, насамперед, публікації фахівців визначеної галузі, що починають активно з'являтися в наукових виданнях та періодичних виданнях США та інших країн світу.

Збагачення та впорядкування терміносистеми сфери комп'ютерних технологій відбувається й протягом 1965–1970 рр., що вважається періодом появи та розповсюдження третього покоління комп'ютерів, які працювали на інтегральних мікросхемах. Використання інтегральних мікросхем сприяло подальшому зменшенню вартості, габаритів та підвищенню швидкості та ефективності роботи комп'ютера. У цей період також збільшується обсяг пам'яті комп'ютера, відбувається подальша розробка мов програмування, пишеться перша програма мовою Basic. Саме у цей час такі терміни, як *integral scheme, plotter, tabulating card, access control store, activity-based management (ABM)* потрапляють до терміносистеми комп'ютерних технологій. Значна кількість термінів фіксується в наукових працях та статтях, присвячених питанням розробки та вдосконалення комп'ютера, принципів його роботи, мов програмування. Комп'ютерні терміни, як і у попередні періоди, використовуються лише фахівцями визначеної галузі.

Чергова зміна елементарної бази, розробка та виробництво мікропроцесорів, що виконували операції керування, а також логічні й арифметичні операції призвели до появи четвертого покоління комп'ютерів (1970–1980 рр.). Поява та вдосконалення мікропроцесорів дозволило створити персональні комп'ютери (1977 р.), масове виробництво та продаж яких розпочалися у 80-ті роки XX століття у США. Терміносистема комп'ютерної сфери англійської мови продовжує активно розвиватися у ці часи, поповнюючись великою кількістю інноваційних одиниць, дво-, трьох та багатокomпонентних термінів на позначення модифікованої бази комп'ютерів, видів мікропроцесів, особливостей їх устрою, архітектури тощо (*multi-application computer, transputer, chip set, input-output microprocessor, microprocessor analysis package, smart card*). Терміносистема сфери комп'ютерних технологій розширюється також завдяки виникненню значної кількості акронімів і аббревіатур, що походили від багатокomпонентних термінів або ж були створені фахівцями з метою спрощення обміну інформацією, зокрема: *RISC (Reduced Instruction Set Construction)* – *архітектура обчислення зі скороченим набором команд (тип архітектури мікропроцесора)*; *SIMM (single in-line memory module)* – *модуль пам'яті з однорядковим розташуванням виводів*; *SLAM (Symbolic Language Adapted for Microcomputers)* – *спрощена мова програмування для мікроЕОМ*; *SL, SDL, SCDL* – *позначення типів мікропроцесорів і т.і.*

80-ті роки XX століття вважаються початком появи та розповсюдження п'ятого покоління комп'ютерів, що безперервно вдосконалювалося завдяки впровадженню 16-ті, 24- та 32-х ядерних мікропроцесорів, використанню декількох мікропроцесорів, подальшій мультипроцесорній обробці інформації, створенню та вдосконаленню універсальних операційних систем *MS-DOS, Windows, Linux*. Наприкінці XX – початку XXI століття персональні комп'ютери були надбанням широкого кола користувачів, що безумовно вплинуло на розвиток терміносистеми комп'ютерних технологій.

Динамізм розвитку терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови спостерігається саме після 1995 року, коли у масову продаж надходить операційна система Windows. Завдяки надзвичайній простоті вона зумовлює стрімке розширення кола користувачів комп'ютерів, які, в свою чергу, привнесли нові поняття в комп'ютерний лексикон і сприяли його проникненню в загальноживану мову. Особливістю комп'ютерних термінів англійської мови стає те, що вони, на відміну від інших її технічних термінів, у результаті глибокого проникнення комп'ютерної техніки у всі сфери життя суспільства, втратили вузькоспеціальний характер функціонування та стали здобутком загальнолітературної мови, якою користуються нині велика кількість людей у всьому світі, наприклад: *access, alpha-test, beta-test, backup, download, upload, computeracy, connectivity* та інші.

Велику роль у розвитку терміносистеми комп'ютерних технологій англійської мови відіграло також розповсюдження глобальної мережі Інтернет, що відбулося на початку XXI століття. З 60-х по 90-ті роки XX століття Міністерство оборони США розробляло технології передачі інформації через мережу ARPAnet (праобразу сучасної мережі Інтернет) у воєнних цілях. На сьогоднішній день з Інтернетом працює більше 40 млн. користувачів [5, с. 172]. Загальний доступ до всесвітньої мережі Інтернет дозволяє кожній людині не тільки користуватися необмеженими інформаційними ресурсами, але й спілкуватися з іншими людьми, дізнаватися про будь-які новини, рекламувати, купувати та продавати товари і послуги, займатися бізнесом, навчатися, грати, розважатися та навіть шахраювати. Все це знайшло безпосереднє відображення в появі великої кількості одиниць різноманітних одиниць Інтернет-сфери, значна кількість із яких увійшла до терміносистеми сфери комп'ютерних технологій англійської мови, зокрема: *Internet access, Internet governance, Internet protocol, stakeholders, transparent bridge, Web browser, Telnet, Wi-Fi, SLIP (serial line internet protocol), content provider, login, ICQ, IRC, XP Prof* та інші.

В зв'язку з «інтернетизацією» світового співтовариства, створенням, так званого, кіберпростору, під яким розуміють сукупність систем комп'ютерних комунікацій і потоків інформації різної природи, що циркулюють в світових мережах [4, с. 64], в англійській мові з'являється чимала кількість слів із префіксами *cyber-* (*cyberspace, cyberculture, cyberlawyer, cyberian, cybersquatter, cyberpiracy, cybersquatting, cybersecurity*) та *e-* (*e-mail, e-address, e-therapy, e-wallet, e-books, e-shop, e-business, e-list, e-newsletters, e-loan, e-cards, e-entrepreneur*), продовжують з'являтися нові аббревіатури та акроніми, що містять також цифрові позначення (*iSCSI – Internet small computer system interface, B2C – business to customer*).

На сьогоднішній день терміносистема сфери комп'ютерних технологій англійської мови являє собою складну, багаторівневу та багатовимірну макроструктуру польового характеру, що репрезентує якісно нові модули людського буття, опосередковані існуванням комп'ютерного кіберпростору та інтернет-комунікації. Комплексний, полівимірний характер і структурна організація терміносистеми сфери комп'ютерних технологій англійської мови відображає сукупність і закономірність зв'язків, що існують між поняттями комп'ютерної сфери та інших сфер наукового знання в англomовному світі.

Попри тривалий час розвитку терміносистема комп'ютерних технологій англійської мови вважається нині однією з найбільш динамічних та відкритих терміносистем, що постійно оновлюється та поповнюється новими термінами, активно взаємодіє з одиницями інших терміносистем, які внаслідок такої взаємодії ретермінологізуються або стають міжгалузевими термінами (*social engineering, service area, zone coordinator, dead-spot, graininess* та інші.); у межах терміно-

системи з'являються синонімічні терміни (*backing storage, external memory, auxiliary memory, peripheral storage; external device, external unit, out device, peripheral device*). Деякі терміни застарівають та поступово виходять із вжитку (*computer – microcomputer/ personal computer, backing storage – external memory*). Відмітною рисою комп'ютерної лексики є її метафоричність, образний характер, причому визначені характеристики притаманні й термінологічним одиницям (*bracelet, bridge, spider, window, fog index, output spy program*). Інтерактивна взаємодія комп'ютерних користувачів призвели також до появи оцінних та експресивних конотацій у цілому ряду комп'ютерних термінів (*mailstorm, technospeak, crashing program, dead band*). Подібні процеси відбивають природний характер розвитку визначеної терміносистеми та її одиниць, метою створення яких є передача та обмін інформації у сфері комп'ютерних технологій та обслуговування її інформативних і комунікативних потреб. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у детальному аналізі структурно-семантичних і функціональних характеристик визначеної терміносистеми, дослідженні особливостей її впливу на розвиток та особливості функціонування інших терміносистем англійської мови.

Література:

1. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : ЧеРо, 2009. – 256 с..
2. Махачашвілі Р. К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови у сфері новітніх технологій: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Русудан Кирилівна Махачашвілі. – Запоріжжя, 2005. – 22 с.
3. Стрельбицька Л. Інтернет як полігон розвитку природної мови / Л. Стрельбицька // Вісник Нац. ун-ту Львівська політехніка. – 2005. – № 538. – С. 33–38.
4. Downing D. Dictionary of Computer and Internet Terms / D. Downing. – 10th ed. – Covington, Melody Mauldin Covington, 2009. – 554 p.
5. Lengel L. Computer Mediated Communication / L. Lengel, A. Tomic. – London : Sage Publication Group, 2004. – 272 p.

УДК 001.4:796.342

О. П. Коваль,

Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНА ТЕНІСУ ЯК ОДИНИЦІ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано особливості терміна тенісу як одиниці термінології спорту, розглянуто взаємодію термінів та лексики загальнолітературної мови. Зокрема, подано визначення терміна тенісу, акцентовано на вмотивованості терміна як обов'язкової умови існування терміна в терміносистемі.

Ключові слова: термін тенісу, внутрішня форма, вмотивованість, поняття, дефініція, термінологія спорту.

В статье проанализированы особенности термина тенниса как единицы спортивной терминологии, рассмотрено взаимодействие терминов лексики и литературного языка. В частности дано определение термина тенниса, акцентировано внимание на мотивированности термина как обязательного условия существования термина в терминотерминосистеме.

Ключевые слова: термин тенниса, внутренняя форма, мотивированность, понятие, дефиниция, терминология спорта.

The article deals with the features of tennis term as sports terminology unit. The relation between terms and common language has been outlined. The definition of tennis term has been given. The motivation of the term as the precondition to be the part of the term system has been highlighted.

Keywords: tennis terms, inner form, motivation, concept, definition, sports terminology.

Постановка проблеми. Еволюція спортивної термінології відбувалась паралельно з розвитком спорту. Ігри як історично складене явище виникли в глибокій давнині і є самостійним видом діяльності людини. Свого розвитку значною мірою людина завдячує саме гри.

Уважали, що м'яч для різних ігор був створений за зразком сонця, якому люди поклонялись. Зазначимо, що ігри з м'ячем віддалено нагадують теніс, бадмінтон і були відомі ще у Древній Греції і Римі [2, с. 10]. Середньовічна форма тенісу була відома як *real tennis – справжній теніс*, започаткована від гри XII ст. у Франції. Гра у теніс набула великої популярності серед британських королів, у періоди монархій Генріха V та Генріха VII. Поява сучасної версії тенісу відомої як *lawn tennis – теніс на галявині*, її термінологію вперше датують 1873 р., коли Волтер Вінгфілд запатентував гру під назвою *lawn tennis* та збірку правил, розміщену на 80 сторінках книги під назвою «Сфаристика, або Теніс на галявині». Значну кількість термінів Вінгфілд запозичив з французької мови. Серед них сам термін *tennis* – від французького слові *tenez (лови); racquet – від (raquette)*, що походить від арабського *rakhat (долоня); duces – від a deux le jeu (коли обидва гравці мають однакову кількість очок)* [13, с. 74–76].

Отже, перші терміни тенісу – це звичайні, неспеціалізовані слова, з притаманною їм багатозначністю та синонімічними зв'язками. Мечковская Н.Б. зазначила, що у творенні термінів помітним є прагнення зробити їхню внутрішню форму прозорою, а згодом наголосити на вмотивованості назв у визначеннях [10, с. 201]. Дослідження етимології перших термінів засвідчує, що термінологія тенісу ґрунтується на словах загальноповсякденної лексики.

Об'єктом дослідження є англійські терміни тенісу.

Предметом дослідження є особливості терміна тенісу як одиниці спортивної термінології.

Метою статті є проаналізувати особливості терміна тенісу та визначити його місце в лексико-семантичній системі мови.

Завдання дослідження:

- проаналізувати особливості терміна тенісу як одиниці спортивної термінології;
- розглянути проблему взаємодії терміна тенісу та лексики загальнолітературної мови;
- описати явище вмотивованості терміна як особливої умови існування в терміносистемі.

Методологічну основу дослідження визначили ідеї щодо системності

лексики, статусу і шляхів розвитку терміносистем, екстралінгвістичних та лінгвістичних факторів формування метамови окремих галузей знань, викладені у працях: Ю. Д. Апресяна, О. С. Ахманової, С. Г. Бархударова, В. В. Виноградова, Г. О. Винокура, В. Г. Гака, В. М. Грязновой, В. П. Даниленко, Ю. Н. Караулова, Д. С. Лотте, Г. П. Немець, А. А. Реформатського, L. Hoffman, E. Wüster та ін.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі в тенісу є всі передумови, які дають змогу розглядати його як самостійний вид спорту, а саме: 1) розроблені та зафіксовані правила гри; 2) наявність власного інвентаря; 3) існування власної підмови, репрезентованої термінами на позначення понять тенісу.

Перші терміни на позначення тенісу, утворені шляхом спеціалізації значення з'явилися у XIX ст. Вони становлять історичне ядро термінології. Сюди належать *tennis, deuce, love, racquet, ball etc.* Терміни тенісу утворюють термінологію даної галузі, яку також трактуємо як систему, що існує у сфері спорту. Терміносистема тенісу належить до макротермінології, оскільки налічує понад 1000 термінів.

На підставі тверджень С.В. Гриньова вважаємо, що термін у спорті називає науково-професійне поняття, функціонує як одиниця певної спеціальної мови, активно взаємодіє із загальнонавчальною мовою. Зазначимо, що спортивну термінологію використовують як у вузькій сфері, так і в повсякденному спілкуванні. Такі терміни, як *court, tournament, racket* відомі і неспеціалістам, натомість, розуміння таких термінів, як *drop shot, backhand, forehand, American grip* вимагає знання особливої теорії ведення спортивної гри.

Багато загальнонавчаних слів мови професіоналів наділені термінологізованим значенням. Наприклад:

– *court* – 1) *a quadrangular area surrounded by a building or group of buildings* – дворик; 2) *a quadrangular area, either open or covered, marked out for ball games such as tennis or squash* – корт;

– *default* – 1) *failure to fulfil an obligation* – невиконання зобов'язань; 2) *being disqualified from a game* – дискваліфікація гравця [14, с. 287].

Для дослідження спортивної термінології важливо визначити її місце в лексико-семантичній системі мови. Даниленко В.П. виокремлює у мові три порівняно самостійні пласти: 1) нетермінологічна лексика (книжні слова); 2) загальнонаукова лексика – слова, що обслуговують різні сфери науки (*drill – спорт., військ.; draw – спорт., тех.*); 3) термінологічна (*backspin, smash, drop shot*) та ін. [5, с. 17–19].

Фахова лексика постійно розвивається. Арнольд І. В. стверджує, що в розвитку спеціальної лексики відображена історія науки, техніки і культури [1, с. 253]. Отже, термін слугує накопиченню знань та передачі інформації, розкриттю його семантичної суті та функціонування.

У процесі подальшого аналізу спортивного терміна акцентуємо увагу на дефініції терміна.

Лінгвістичний енциклопедичний словник за редакцією В. Н. Ярцевої тлумачить термін як слово або словосполучення, що означає поняття спеціальної галузі знань, діяльності, що входять у загальну лексичну систему мови, лише завдяки певній термінології [12, с.508]. Арнольд І. В. аналогічно розуміє під терміном слово або стійке словосполучення, що слугує уточнювальною назвою поняття, специфічною для будь-якої галузі знань, виробництва, культури [1, с. 249]. На думку Б.Н. Головіна термін – це слово, або словосполучення, яке має спеціальне значення, виражає та формує спеціальне професійне поняття і використовується у процесі пізнання та освоєння наукових, професійно-технічних об'єктів, і відносин між ними [4, с. 5]. Дудок Р. І. так само зазначає, що терміном може бути будь-яке слово, словосполучення, що позначає певне поняття як його інваріант, спеціально створена одиниця, яка має якості неологізма [6, с. 176].

Зазначимо, що в сучасній лінгвістиці поширення набуває антропоцентричний підхід, що аналізує мову у її взаємозв'язку з людиною, її свідомістю, різними видами діяльності.

Найновіше визначення терміна пов'язане з виникненням когнітивного термінознавства. Воно трактує термін як динамічне явище, що формується у процесі пізнання, переходу від мисленнєвої категорії – до вербалізованого концепту. В. М. Лейчик і А. В. Суперанська зазначають про триєдину основу терміна, яку подамо схемою [9, с. 21]. (рис. 1.1).

Рис 1.1. Триєдина основа терміна

На наш погляд, досліджуваний термін тенісу – це слово, або словосполучення, що виражає специфічне поняття сфери спорту, в межах якої є інформативним, змістовним та однозначним.

Із наведених вище численних визначень термін узагальнено поданий як слово або словосполучення, який є мовним вираженням поняття, кінцевою ланкою у триєдиній основі термінів.

Шмельова О. Ю. наголошує на тісному зв'язку термінології та одиниць загальнонаціональної мови, оскільки терміни, утворені на базі понять, лексико-семантичних відносин, а також на їхньому словотвірному та граматичному рівнях, є вагомою частиною загальнонавчальної мови і невід'ємні від неї [11, с. 7]. Такий взаємозв'язок забезпечує постійний процес переходу термінологічної лексики у ранг нетермінологічної (загальнонавчальної), та навпаки.

У процесі аналізу можемо стверджувати, що існує тісний взаємозв'язок термінології і загальнонавчальної лексики, де терміном може бути одне із значень багатозначного слова. Наприклад, *draw* – у літературній мові означає *тяга, витягування, лотерея* і т.п., а в спорті (теніс) – *турнірна таблиця*, наприклад: *Seeded fifth she cruised through the draw to the final without dropping a set* (Посіяна під номером 5, вона дійшла по турнірній таблиці до фіналу, не програвши жодного сету) [15, с. 7]. Наведені термінологічні описи є складовими полісемантичного слова *draw* з поміткою належності до певної галузі знань, у якій вони зберігають свою точність та є однозначними. Межа між термінами та нетермінами може бути визначена за допомогою не тільки контекстуального аналізу, а й структурно-семантичного. Оскільки такі терміни є одночасно одиницями загальномовного та професійно-наукового знання, вони акумулюють мовну і спеціальну інформацію. Загальномовна інформація по-своєму заломлюється у терміні через внутрішню форму постає спеціальну (термінологічну) інформацію про найбільш суттєві ознаки цього об'єкта [3, с. 67–70].

Окремої уваги заслуговує явище вмотивованості термінології, де на рівень мотивації має вплив взаємодія термінології та загальнонавчальної мови. Між ними простежується тісний зв'язок, тому є усі підстави стверджувати, що у більшості випадків терміни вмотивовані.

Головні вимоги до терміна тенісу: стислість, точність та доступність. Перевагу надаємо вмотивованості терміна як обов'язкової умови існування в терміносистемі. Умотивованість є важливою характеристикою терміна як знака, яка є сполучною ланкою між формою та змістом знака, де в її основу покладено внутрішню форму. Д'яков А. С. виокремлює мотивацію як властивість внутрішньої форми, як результат її відповідності значенню. Внутрішня форма не може претендувати на розкриття усього значення мовного знака, її головна функція – чіткий орієнтир на денотат, визначення головних особливостей його значення, як одна з провідних ознак, що відокремлюються у значенні [7, с. 73].

На думку Кияка Т.Р., внутрішня форма – це лише посередник між лексичним значенням та матеріальною мовною оболонкою, тому аналіз внутрішньої форми слова не завжди допомагає визначити значення слова [8, с. 26]. Серед термінів тенісу часто натрапляємо на невідповідність внутрішньої форми та вмотивованості. Внутрішня форма похідного терміна *dirtballer* (гравець, який змагається на глиняному корті) репрезентована двома семантичними компонентами *dirt* і *ball*, проте цей термін не є вмотивованим *dirt*, що підтверджує словникова дефініція – *refers to a clay court specialists (смоцється гравців, які змагаються на глиняному корті)* [www.sportspundit.com].

Кияк Т. Р. стверджує, що вмотивованість – це розумовий внутрішній образ, що потенційно абстрагує і відображає у вигляді аперцепційного уявлення одну чи кілька істотних ознак денотата, викликаних і фіксованих у пам'яті носія мови. Це системна характеристика терміна, що виконує роль «перекидного містка від звукової оболонки до значення» [8, с. 28].

Погоджуємося з класифікацією А.С. Д'якова, який на мовному рівні розрізняє три види вмотивованості: 1) **знакова (семіотична)**, властива лексичним одиницям, що реально функціонують у мові у вигляді мовних знаків; 2) **формальна (словотвірна)**, яка за внутрішньою формою розподіляється на *морфологічну та семантичну*.

Умотивованість термінів допомагає створити мисленнєвий образ поняття, що полегшує розуміння названого ним спеціального поняття за зовнішньою подібністю:

– *collar* – (окантовка); *face of a racket* – (струнна поверхня); *head* (головка ракетки);

за подібністю функції:

– *seed* – (насінина, засівати) – *posiannyi graver*; *slice* – (різати тонкими скибочками) – *rizannyi udar* тощо.

Відповідно до основних логічних категорій розрізняємо

– міжкатегоріальні зв'язки з поняттями, що виражені у формі терміна збігу основ термінів й окремих термінологічних словосполучень: *tour* – (серія турнірів) – *tournament* (турнір) – *tournament director* (директор турніру);

– внутрішні категоріальні зв'язки, які виражаються суфіксами й опорними елементами складних і складених термінів: *player* (гравець) – *stringer* (майстер з натяжки струн на ракетку) – *receiver* (той, хто приймає подачу) – *pusher* (нападаючий гравець). По суті, найвищого ступеня мотивації, на наш погляд, заслуговують терміни з родо-видовими зв'язками. Наприклад: *line* (*pid*) – лінія; *center line* (*вид*) – середня лінія подачі; *baseline* (*вид*) – задня лінія корту; *service line* (*вид*) – лінія подачі.

Найявний тісний зв'язок між підтипами мотивації об'єднує їх в один тип – семантико-морфологічну мотивацію. Тут яскравим прикладом може бути абревіатура. Наприклад: *ATP* (*Association of Tennis Professionals*) – Асоціація тенісистів-професіоналів, *ENHP* (*Extreme Heat Policy*) – правило екстремальної температури.

3) змістову мотивацію визначаємо як структурно-семантичну характеристику лексичної одиниці, що експлікує лексико-семантичний зв'язок між значенням та внутрішньою формою терміна.

Щодо змістової мотивації – у термінології тенісу розрізняємо терміни вмотивовані та семантично нейтральні. Різновидом повністю вмотивованих термінів є *дефінітивні терміни* форма яких значною мірою розкриває зміст названого ним поняття, що виключає необхідність у дефініції: *grass court* – майданчик із трав'яним покриттям; *indoor court* – закритий майданчик. У вмотивованого терміна вибір терміноелемента зумовлений попереднім, нетермінологічним значенням слова. Сюди належать такі терміни, як *accuracy* – точність удару; *alley* – коридор; *beginner* – гравець початківець; *court* – корт тощо. До семантично нейтральних належать запозичені терміни, початкове значення яких нечітко простежується, наприклад: *tennis* – теніс; *love* – нуль – (рахунок); *raquet* – ракетка.

Отже, доходимо висновку, що терміну притаманні загальні та спеціальні ознаки, характерні для галузі знань, яку він репрезентує. Що стосується терміна тенісу, то він має тісний зв'язок із загальноживаною лексикою, яка і впливає на рівень мотивації термінів. Проте головною відмінністю є наявність у ньому дефініції, що надає статусу терміна та робить його зрозумілим за межами контексту у сфері спорту.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у аналізі термінологічної системи тенісу.

Література:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. – 351 с.
2. Барчукова Г. В. Теория и методика настольного тенниса : учебник для студ. высш. учеб. заведений / Г. В. Барчукова, М. М. Богушас, О. В. Матыцин ; под ред. Г. В. Барчуковой. – М. : Изд. центр «Академия», 2006. – 528 с.
3. Володина М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володина. – М., 1997. – 197 с.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания; Академия наук СССР, Институт русского языка / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 242 с.
6. Дудок Р. І. Лінгвопрагматика англomовного гуманітарного терміна : дис... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Роман Іванович Дудок. – Львів, 2011 – 422 с.
7. Д'яков А. С. Основы терминотворения. Семантические и социолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавн. дім КМ Академія, 2000. – 218 с.
8. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц: (количественные и качественные характеристики) : [монография] / Т. Р. Кияк. – Львов : Вища шк., 1988. – 160 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – [Изд 3-е.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
10. Мечковская Н. Б. Методы изучения лексики / Н. Б. Мечковская ; под ред. А. Е. Супруна. – Мн. : Изд-во БГУ, 1975. – 232 с.
11. Шмелёва О. Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка) / О. Ю. Шмелёва. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 120 с.
12. Ярцева В. Н. Лингвистический Энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Советская Энциклопедия, 1990. – 682 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

13. Kolby McHale A beginner's guide to the sport of tennis: understanding the terminology and techniques of the game / Webster's Digital Services USA, 2011 – 152 p.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English / A S Hornby Edited by Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 1538 с.
15. International Tennis Magazine, April 2012, – 7
16. www.sportspundit.com

В. Г. Костенко,

Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

БАЗОВІ КОНЦЕПТИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ОРТОДОНТІЇ

У статті представлена англійська термінологія ортодонції з позиції когнітивної лінгвістики як концептосфери, структура, що упорядковується у вигляді різних за обсягом наповнення змістовою інформацією термінологічних концептів, які формують шари за принципами змістового зв'язку та ієрархії. Розвиток науки, соціокультурні процеси визначають актуальність тих чи інших знань, зумовлюють інтегрування з іншими фаховими терміносферами, породжуючи нові концепти, найсуттєвіші ознаки яких згодом експлікуються у вигляді термінологічних одиниць.

Ключові слова: англійська термінологія ортодонції, термін, концепт, когнітивна структура, міждисциплінарні зв'язки.

В статье представлена английская терминология ортодонтии с позиции когнитивной лингвистики как концептосфера, структура, упорядоченная в виде различных за объемом наполнения содержательной информацией терминологических концептов, которые формируют слои по принципу содержательной связи и иерархии. Развитие науки, социокультурные процессы определяют актуальность тех или иных знаний, обуславливают интегрирование с другими специальными терминсферами, порождая новые концепты, наиболее существенные признаки которых эксплицируются в виде терминологических единиц.

Ключевые слова: английская терминология ортодонтии, термин, концепт, когнитивная структура, междисциплинарные связи.

Cognitive linguistics is a promising paradigm for the analysis of specialized language and the terminological units that characterized it. This article focuses on the peculiarities of conceptual presentation of expert and practical knowledge in orthodontic terminology, its conceptual description and modelling in terms of cognitive linguistics. In today's society with its emphasis on science and technology, the way specialized knowledge concepts are named, structured, described, and translated has put terminology in the limelight. The paper describes an attempt to determine concepts underlying the terminological nomination in orthodontics, vectors of their interrelation and interaction.

Orthodontic terminology may be presented as a conceptual map, or a hierarchy tree formed by cognitive entities representing an abstraction of professional experience and knowledge. These entities may differ by their information capacity and significance of information. There are 4 top nodes (roots of the tree) described as orthodontic hyperconcepts dental and facial morphology / typical dentofacial anatomy; dentofacial anomalies; diagnosis of dentofacial anomalies; orthodontic treatment. They serve as basic information centers in Orthodontics, and, in turn, each of them is branching into more detailed cognitive entities described as terminological concepts that refer to particular objects, phenomena, processes.

Identifying basic concepts may be considered as a fundamental in creating or replenishing terminological database for a certain branch of knowledge. It also helps present the orthodontic terminology as a well-ordered system of knowledge.

Key words: orthodontic terminology, term, concept, cognitive structure, interdisciplinary links.

Сучасна мовознавча парадигма будується на принципах когнітивного підходу до мови, що передбачає вивчення способів мовної репрезентації різних типів знання (лінгвістичного та позалінгвістичного, загального та індивідуального) в мовленнєвій діяльності людини – в процесі побудови та інтерпретації тексту. У руслі лінгвоконцептологічного підходу з'явилися наукові студії, зорієнтовані на когнітивне, зокрема дискурсивне та власне концептуальне бачення терміна та галузевих термінологій (О. О. Селіванова, В. Л. Іващенко, О. А. Олійник, С. Л. Мішланова, В. Ф. Новодранова, І. П. Массаліна, М. Т. Кабре, Ф. Годен, Дж. Сейджер.), у тому числі у контексті міждисциплінарних зв'язків (П. Фейбер, М. К. Тимофєєва, О. Є. Седов).

Умови наукової та професійної комунікації висувають термін на роль одиниці, що інтегрує ті структури спеціального знання, які визначають його когнітивну сутність, відображає ключові властивості предметів, явищ, процесів, а також взаємозв'язки між ними шляхом узагальнення, категоризації, порівняння, абстрагування, аналогії, їхню організацію та репрезентацію в дискурсі. Тому вивчення когнітивних механізмів термінотворення та формування термінологічних систем наразі є одним із пріоритетних напрямів дослідження, який до певної міри уможливує регулювання термінотворчих процесів.

Дослідження термінів та терміносистем в когнітивному аспекті визначають механізми взаємодії індивідуально-особистісних та соціально зумовлених процесів стандартного світовідчуття, світосприймання та мислення (теоретично-абстрактного / практичного, емпіричного / наукового і т. ін.) як опосередкованого й узагальненого пізнання реальної дійсності, що поєднує у собі всі когнітивні процеси та відображає основні характеристики об'єктів, а також взаємозв'язки між ними, способи їх організації й репрезентації в дискурсі. Тож метою запропонованої роботи була спроба вивчення когнітивного аспекту формування англійської термінології ортодонції, представленої як концептосфера, та виявлення її структури, векторів взаємозв'язків та взаємодії структурних елементів. Англійська термінологія ортодонції як когнітивна структура, її будова були предметом дослідження.

Матеріалом дослідження слугували тексти фахових журнальних статей та близько 1000 термінологічних одиниць – репрезентантів терміносфери ортодонції, відібраних з монографій Ф. ван ден Ліндена «Orthodontic concepts and strategies» та Д. Джілл «Orthodontics», спеціалізованих журналів «European Journal of Orthodontics», «American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics», «Journal of Clinical Orthodontics» за 2012–2014 р.р.

Незважаючи на важливість стоматології та ортодонції як галузей науки та клінічної практики, їхній термінологічний апарат залишається одним з найменш досліджених когнітивно-семантичних феноменів. Сучасна ортодонція як галузь стоматології виокремилась близько ста п'ятидесяти років тому, але продовжує гармонійно взаємодіяти з іншими вузькими медичними та стоматологічними спеціальностями, спираючись на їхні здобутки, оскільки без співпраці з хірургами, пародонтологами, імплантологами, ортопедами та іншими спеціалістами неможливе комплексне вирішення стоматологічних проблем у повному обсязі.

Термінологію ортодонції в запропонованому дослідженні розглядаємо з позиції когнітивної лінгвістики як концептосферу – ментальну сферу, що об'єднує певні ментальні образи, одиниці універсального предметного коду (концепти), котрі являють собою структуроване знання про певну професійну та наукову діяльність. Виділення концептів є визначальним для створення чи поповнення термінологічної бази будь-якої галузі знання, оскільки концептуалізація – це і спосіб, і результат квантифікації та категоризації знання [3, с. 78]. Концепти також визначають межі простору конкретної галузі знання чи професійної діяльності. Особливі функціонально-типологічні різновиди концептуальних структур, що

відповідають поширеним і загальноприйнятим ситуаціям в професійній спільноті, до якої належить мовець, визначаються як терміноконцепти. Ґрунтовніше визначення терміноконцепта запропонувала Т.В. Стасюк, відповідно до якого це «раціонально осмислений термінологічний концепт наукового, фахового, експертного знання, який має шарувату структуру, комплексний зміст, ширший-вужчий об'єм, відображений у сукупності категорійних ознак, який водночас є елементом (одиницею) певної системи в досліджуваному фрагменті реальності» [6, с. 89].

Як відомо, концепт, а, отже, і терміноконцепт, – це не гранична одиниця ментально-мовного простору. Згідно з теорією Е. Рош [7], залежно від рівня узагальненості в її вертикальному аспекті розрізняють *гіперконцепти* (суперконцепти, категорійні концепти), базові концепти та гіпоконцепти (опорні концепти). Множина / множинність базових концептів, які виформовуються на основі гіпоконцептів, об'єднується в суперконцепти – таксони, що позначають вищий від концепту, але нижчий від категорії ступінь абстракції та займають суперординаційне положення в ієрархії, організовуючи ієрархічне дерево, що і є моделлю певної концептосфери [1, с. 249].

Традиційно головним методом визначення концепту є когнітивно-дискурсивний та концептуальний аналіз, який здійснюється із застосуванням багатьох методик: дистрибутивного, компонентного, контекстуального, інтерпретаційного, етимологічного, зіставного та інших видів аналізу, асоціативного експерименту [5, с. 258]. Побудова моделі концептосфери *Orthodontics* передбачає виділення основних категорій цієї галузі знання та практики, визначення їхнього концептуального змісту, вивчення дефініцій термінів для виявлення специфіки репрезентації концепту в певному типі дискурсу.

У межах терміносфери *Orthodontics* можна виділити чотири гіперконцептами, які є основними інформаційно-поняттєвими центрами ортодонції: 1) *Dental and facial morphology / typical dentofacial anatomy*; 2) *dentofacial anomalies*; 3) *Diagnosis of dentofacial anomalies*; 4) *Orthodontic treatment*, які перебувають у тісних структурно-сміслових та функціональних відносинах. Такі ментальні утворення є вищими ступенями абстракції і, посилюючись на думку В. Л. Івашенко, їх можна охарактеризувати як системотворчі, оскільки вони існують поза текстом і організовують уявлення про метаспростір окремої функціонально обмеженої галузі знань у структуровану певним чином парадигму відношень та взаємозв'язків, які виникають між термінопоняттями цієї сфери знання [1, с. 126].

Гіперконцепт «*Dental and facial morphology*» складається з таких базових терміноконцептів: *face*, *occlusion*, *dentition*, *dental arch*, *jaws*, *teeth*, *periodontium*, *temporomandibular joint*. Базовий рівень сконцентрував у собі наскрізні, ключові, тематичні архіпоняття, які є системотворчими домінантами знаннєвої організації зазначеного вище гіперконцепта і, загалом, концептосфери *Orthodontics*, та мають текстотворчий потенціал, тобто можуть організовувати знання про класифікації, методи дослідження, етіологію, патогенез, діагностику, методи лікування та профілактики аномалій і деформацій зубощелепного апарату в ієрархію взаємозв'язків, що виникають між термінопоняттями, у межах спеціального дискурсу. Ці архіпоняття втілюються у формі структурно простих, високоінформативних та зазвичай високочастотних термінів, які упродовж тривалого часу не зазнають якихось суттєвих структурних та семантичних змін, оскільки презентують усталені дані, знання про статичні об'єкти. Тому саме статичне ядро формує центр терміносистеми [7, с. 59].

Як уже зазначалось, у складі базових терміноконцептів можна виділити найменші конститuentи концептосфери – гіпоконцепти. Так, наприклад, терміноконцепт *face*, що є однією поняттєвих домінант вищезгаданого гіперконцепта та ортодонції взагалі, охоплює такі гіпоконцепти як *facial form* (the configuration, shape or appearance of the face from an anterior frontal view), *facial pattern* (a term generally used to describe the facial form or the direction and type of facial growth), *facial proportions* (an assessment of the balance of the face from a frontal or profile view), *facial esthetics* (a notion pertaining to facial beauty, symmetry, balance and proportion), *face pleasantness* (attractiveness) (a notion of balance and harmony of facial proportions, including skeletal structures, teeth and soft tissues of the face). Розглянуті гіпоконцепти відбивають уявлення про різні значимі в ортодонції фізичні та функціональні аспекти обличчя в нормі, що, загалом, є цілком традиційними для стоматології і медицини в цілому.

Вивчення спеціальних текстів з ортодонції уможливило виділення множини смислів, закріплених в системі естетичних понять і категорій (*гармонія і міра, прекрасне і потворне*), що, посідають важливе місце і у свідомості професійної спільноти ортодонтів. У сучасній філософії краса є однією з найважливіших категорій естетики й відображає такі властивості суб'єктів, об'єктів та явищ дійсності як гармонійність, досконалість, упорядкованість, що фіксує зміст і семантико-гештальтну основу досконалості, яка сприймається сенсорним шляхом. Тому, на нашу думку, доцільним є виділення концепту *beauty* як одного з базових в рамках гіперконцепту «*Dental and facial morphology*». На окрему увагу та поглиблений аналіз заслуговує концепт *Hollywood smile*, що, окрім суто соціокультурних нашарувань, в сучасній ортодонції набуває дедалі глибшого термінологічного осмислення.

Гіперконцепт «*Dentofacial anomalies and deformities*» утворений чотирма базовими терміноконцептами – *facial deformities*, *malocclusion*, *dental anomalies*, *jaw anomalies*, *anomalies of dental arch relationship*, які репрезентують науково-професійні знання про морфологічні та функціональні характеристики зубощелепних аномалій і деформацій. Так, в рамках терміноконцепту *facial deformities* можна виділити такі ментальні образи меншого рівня абстракції, що відображають порушення гармонії в будові обличчя, як наприклад: *facial asymmetry* (a reduction of similarity or proportion between the right and left sides of the face or the craniofacial skeleton), *facial concavity* (a notion applied to the analysis of a profile, when the shape is described as an inwardly rounded curve from the forehead to the lips to the chin), *facial convexity* (a notion describes an outwardly rounded curve from the forehead to the lips to the chin), *lip incompetence* (a gap between the relaxed upper and lower lips because of a vertical hard and soft tissue imbalance). Загалом, поняття, що входять до когнітивних структур гіперконцепту «*Dentofacial anomalies and deformities*», відображають знання про стандартні / стереотипні ситуації, що стосуються категоризації патологій зубощелепної системи (статичний аспект), закладені у свідомості спеціаліста, уявлення про які, проте, час від часу переглядаються та змінюються, з розвитком спеціальних знань. І справа тут не лише в розвиткові науки, але й у генезі культурних, економічних форм буття. Наприклад, *gummy smile* (showing an excessive amount of gingival tissue above the front teeth when smiling) останнім часом розглядають як естетичне відхилення лише за наявності певних чітко визначених критеріїв.

У рамках гіперконцепту «*Diagnosis of dentofacial anomalies*» можна виділити такі базові терміноконцепти як *head anthropometry*, *orofacial biometrics*, *orthodontic imaging techniques*, *functional diagnosis*, *study casts*, які узагальнюють основні сучасні знання про підходи у виявленні зубощелепних, щелепно-лицевих аномалій та лицевої дисгармонії. Гіперконцепт «*Orthodontic treatment*» об'єднує терміноконцепти *mechano-therapy*, *orthognathic and surgical orthodontics*, *functional physical therapy*, *interceptive orthodontics* у яких втілені знання про лікування та оптимальні способи відновлення функціональності зубно-щелепної системи, досягнення єдності між функцією і естетикою, тобто створення гармонійного союзу здоров'я і краси. Базовий шар цих двох гіперконцептів утворюють структури, що презентують динамічні (процедурні)

знання (сценарії) про перебіг стандартних / стереотипних ситуацій, які складаються з послідовності елементарних дій, що розгортаються в часі та підпорядковуються певній меті.

Зараз неможливо уявити більшість діагностичних методик в ортодонтії без застосування комп'ютерних технологій. Так, використання внутрішньоротових відеокамер з програмним забезпеченням OrthoCAD, Vem Image, Acu Cam, Telescam DMD уможливорює виявлення складних зубо-щелепно-лицьових аномалій, дозволяє змінювати розміри, контрастність зображення, зберегти інформацію в базі даних. Використання програм, що допомагають спланувати, змодельовати та унаочнити результат, який очікується після певної ортодонтичної корекції, ретельно розрахувати параметри ортопедичних конструкцій, забезпечити контроль при їхньому виготовленні та відеоконтроль під час їх фіксації, у значній мірі посприяло тому, що у продовж останніх двадцяти років стоматологічне лікування стало досить високотехнологічним та прогнозованим, і зараз демонструє найвищі показники ефективності в медицині [8, с. 6]. Таким чином, терміноконцепт «*Computer technology*» узагальнює знання та досвід використання комп'ютерних інформаційних систем і технологій, гнучких автоматизованих систем в ортодонтії. Потреба у тих чи інших знаннях зумовлює актуальність пізнавально-регуляторних процесів, визначає їх напрямки. Тому різні за змістовим наповненням компоненти змістової структури терміноконцепту «*Computer technology*» інтегруються зі структурними компонентами гіперконцептів «*Diagnosis of dentofacial anomalies*» та «*Orthodontic treatment*», утворюючи нові терміни, як-от *computerized cephalometrics*, *computer aided designing*, *photocephalometric treatment visualization* і т.п.

Практичні досягнення ортодонтії тісно пов'язані зі здобутками низки інженерно-технічних дисциплін. Тому в досліджуваній терміносфері, зокрема в межах терміноконцептів «*Mechanotherapy*» та «*Orthognathic and surgical orthodontics*» можна виокремити такі гіпоконцепти як «*Materials*», «*Orthodontic appliances*», «*Technical specifications*», «*Technoeconomic study*». Загалом, міждисциплінарність є однією з головних характеристик галузей знання, що розвиваються [2, с. 75].

Отже, ортодонтія – медико-біологічна наука та сфера професійної діяльності, що увібрала сучасні досягнення електроніки, низки інженерно-технічних дисциплін та висуває на передній план не лише питання функціональності, але й естетики, краси. Її термінологія є вербалізованим результатом когнітивної діяльності спеціалістів, пов'язаним із осмисленням та набуттям відповідного професійного досвіду. Вся палітра ментальних одиниць, що функціонує в когнітивному науково-професійному просторі цієї терміносфери, упорядковується у вигляді різних за обсягом наповнення змістовою інформацією терміноконцептів, що формують відповідні шари за принципами змістового зв'язку та ієрархії. Розвиток науки, соціокультурні процеси визначають актуальність тих чи інших знань, зумовлюють їх інтегрування з іншими фаховими терміносферами, породжуючи нові концепти, які згодом втілюються в нових термінологічних одиницях, а також постійно генерують нові поняття, які ще не мають відповідної форми вираження, тому дослідження шляхів термінологізації професійно-наукових знань залишається актуальним. Побудова концептуальної моделі певної галузі знань допомагає установити взаємозв'язок між структурами знань і мовними формами їхнього втілення.

Література:

1. Івашенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [монографія] / В. Л. Івашенко. – К. : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
2. Кантышева Н. Г. Концептуальное моделирование междисциплинарных терминсистем / Н. Г. Кантышева // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 83. – 2013. – № 29 (320). – С. 73–76.
3. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка: науч. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2006. – 226 с.
4. Седов А. Е. Иерархические концепции и междисциплинарные связи генетики, запечатленные в ее метафорах: количественный и структурный анализ терминов и высказываний / А. Е. Седов // Наукословедение. – 2001. – №1. – С. 53–68.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля – Київ, 2006. – 716 с.
6. Стасюк Т. В. Актуалізація соціо- та когнітивних метатермінів у термінознавстві / Т. В. Стасюк. – Наукові праці. Філологія. Мовознавство : науково-методичний журнал. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили. – 2013. – № 211. – Т. 223 – С. 87–92.
7. Rosh E. H. Cognitive representation of semantic categories / E. H. Rosh // Journal of Experimental Psychology. – 1975. – Vol. 104. – P. 192–233.
8. Wall T. P. Dental Medicaid – 2012. Dental Health Care Policy Analysis Series / T. P. Wall. – Chicago : American Dental Association, Health Policy Resources Center. – 2012. – 29 p.

УДК 811

Л. М. Коцюк,

Національний університет «Острозька академія», м. Остроз

ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНОМОВНИМИ ТА РОСІЙСЬКОМОВНИМИ НАУКОВЦЯМИ ПОНЯТТЯ «КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА» (НА МАТЕРІАЛІ WEB-КОРПУСУ)

У статті робиться спроба проаналізувати визначення термінів «корпусна лінгвістика» та «корпусна лінгвістика» у веб-корпусі. Здійснено аналіз джерел та дефініцій зазначеного поняття. Виявлено, що українськомовні та російськомовні вчені трактують корпусну лінгвістику перш за все як галузь прикладного мовознавства. Також представлено приклади визначень корпусної лінгвістики як міждисциплінарної сфери, методології чи інструменту, теоретично-методологічної парадигми.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, веб-корпус, галузь, методологія, теоретично-методологічна парадигма.

В статье делается попытка проанализировать определения терминов «корпусна лінгвістика» и «корпусная лингвистика» в веб-корпусе. Произведено анализ источников и дефиниций указанного понятия. Было определено, что украиноязычные и русскоязычные ученые, прежде всего, рассматривают корпусную лингвистику как область прикладного языкознания. Также представлено примеры определений корпусной лингвистики как междисциплинарной сферы, методологии или инструмента, теоретико-методологической парадигмы.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, веб-корпус, область, методология, теоретико-методологическая парадигма.

The article analyses the Ukrainian and Russian definitions of the term 'corpus linguistics' found in web-corpus. The analysis of the sources and definitions was conducted. It was discovered that Ukrainian and Russian scholars treat

corpus linguistics primarily as an applied linguistics branch. Also, some examples of defining of corpus linguistics as an interdisciplinary sphere, methodology / instrument, or theoretical and methodological paradigm were presented.

Key words: *corpus linguistics, web-corpus, sphere, methodology, theoretical and methodological paradigm.*

Виокремлення будь-якої галузі науки як самостійної дисципліни зазвичай пов'язують з визначення власного предмету, об'єкту й мети дослідження, формування термінологічного апарату, теоретичного й практичного підґрунтя й власних дослідних прийомів. «Корпусна лінгвістика» – порівняно новий термін в українській науці, значення якого неоднозначно витлумачується різними науковцями як в Україні, так і за кордоном. Спробуємо дослідити значення цього терміну через аналіз його дефініцій в україномовній та російськомовній науковій літературі. Нашою метою не є дати остаточне визначення цьому поняттю, а швидше зробити огляд основних підходів до його розуміння, визначити основні напрямки роботи україномовних та російськомовних науковців у цій сфері.

Офіційним першоджерелом терміну «корпусна лінгвістика» вважають працю Яна Аарса та Вілема Мейджса (1984) [2], хоча його вживали й до цього, (як, наприклад, [1; 3]). Сам автор (Ян Аарс) у той час зазначав, що «корпусна лінгвістика» – це досить умовна і не зовсім вдала назва галузі, яка співпадає з назвою інструменту та джерела даних. Через 14 років він все ще не був упевнений, чи корпусна лінгвістика – це окрема галузь лінгвістики чи мовна технологія [3]. Для корпусної лінгвістики процес становлення та визначення виявився тривалим і не зовсім простим: багатим обговореннями та виокремленням цілих напрямків щодо трактування її статусу, основних завдань та об'єкту. На сьогодні у мовознавстві все ще немає однозначної думки щодо визначення місця корпусної лінгвістики серед інших дисциплін чи методологій.

Спроби систематизації різних підходів щодо трактування поняття «корпусна лінгвістика», як наприклад, Антуанети Ренуф [6], Шарлоти Тейлор [7], Стефана Т. Гріса [4], Тетяни В. Бобкової [9], свідчать про неоднорідне розуміння цього терміну сучасними лінгвістами. Помічаємо, що ступінь чіткості розуміння статусу та основних завдань корпусної лінгвістики у певній країні залежить ще й від ступеня вивчення тієї чи іншої мови цієї країни, її поширеності та рівня розвитку. Ось, наприклад, як у 2005 році оцінює статус української корпусної лінгвістики О. Демська-Кульчицька: «на відміну від англо-саксоністики, романо-германістики та славістики корпусне мовознавство в сучасній лінгвоукраїністиці усе ще не оформилося ні як метод, ні як напрямок, ні як дисципліна.» [14, с. 8]. Хоча, у висновках статті 2008 року під назвою «Що таке корпусна лінгвістика? Про що говорять фактичні дані?», Шарлота Тейлор теж саме свідчить й про англomовний термін: «існують радикальні відмінності у репрезентації та розумінні поняття «корпусна лінгвістика» [7, с. 196]. Як свідчення тому можуть бути й слова німецького мовознавця Й. Мукхер'є «Я стверджую, що корпусна лінгвістика виступає і як новий метод (що стосується комп'ютеризованої дескриптивної лінгвістики), і як нова наукова дисципліна (якщо говорити про новий підхід до опису мови)» [5, с. 86]. Деякі лінгвісти навіть у межах однієї публікації не можуть визначитися з її остаточним статусом, як наприклад, у підручнику Захарова В. П., Богданової С. Ю. [20, с. 5–9], де на вступних чотирьох сторінках роботи дано визначення корпусної лінгвістики як розділу комп'ютерної лінгвістики [с. 5], відносно новому підходу в лінгвістиці, самостійної дисципліни [с. 6], методології [с. 7] та сукупності методів, процедур та ресурсів [с. 8].

Оскільки більшість інформації в сучасному світі отримуємо з всесвітньої мережі, спробуємо проаналізувати веб-корпус на предмет розуміння та визначення терміну «корпусна лінгвістика» та «корпусная лингвистика». Для цього скористаємося пошуковою системою WebCorp Live [8], яка допомагає здійснити пошук по усій мережі і представити результати у вигляді конкордансних ліній. Вибірku у наукових статтях проводимо з допомогою програм ПошукВАН та ПоискВАН у Соціальній мережі науковців [33]. Робимо два запити: «корпусна лінгвістика» та «корпусная лингвистика». Аналізуємо джерела, які використовують лише повне словосполучення. Перегляд отриманих результатів з допомогою конкордансних ліній дає можливість визначити контекстне вживання термінів та виокремити ті з них, які подають дефініцію терміну. Як результат, отримуємо перелік тих джерел, у яких їх автори дають визначення обраним нами термінам. До уваги беремо ті визначення, які, згідно аналізу контексту, належать автору джерела. Посилання на визначення інших авторів бралися до уваги як окреме джерело, якщо воно відповідало критерію мовної приналежності.

Отже, україномовний термін «корпусна лінгвістика» визначається у 16 різних джерелах: словнику (Вікіпедія, Студопедія), онлайн-лекціях (Жуковська В. В.), монографіях (Демська-Кульчицька О. М. (2005), Ланде Д. В. (2014)), підручниках (Карпіловська Є. А. (2006), Селіванова О. О. (2008)), наукових статтях (Демська-Кульчицька О. (2003, 2005), Кошка Н. І. (2009), Монахова Т. В. (2009), Загнітко А. (2010), Кузьменко Д. (2010), Дубравська Д. М. (2012), Жуковська В. В. (2012), Кундіс Л. Т. (2012), Лук'янець Г. Г. (2012)). Російськомовному терміну «корпусная лингвистика» дається визначення у 11 різних джерелах: словниках та довідкових сайтах (Вікіпедія, Фонд знань «Ломоносов», Яскевич А. А. (2009)), он-лайн лекції (Плунгян В. А. (2009)), навчальних посібниках (Грудева Е. В. (2012), Захаров В. П., Богданова С. Ю. (2013)), дисертації (Магомедова А. Н. (2004)), наукових статтях (Захаров В. П. (2010), Зуга О. В. (2010), Богданова С. Ю. (2012), Боярська Е. Л. (2013)).

Звернувшись до такого джерела, аналізуємо визначення. Ключові слова, які містяться у визначенні, слугують критерієм віднесення нами розуміння цього терміну до певного напрямку. Як результат, систематизуємо основні напрямки розуміння терміну «корпусна лінгвістика» україномовними та російськомовними мовознавцями.

І. Корпусна лінгвістика – галузь мовознавства, мовознавча дисципліна, напрям, яка займається вивченням мовних фактів. Серед науковців, що просто відносять корпусну лінгвістику до мовознавства як її галузь: Магомедова А. Н. (2004 р.) [29], Яскевич А. А. (2009) [35], Зуга О. В. (2010) [21, с. 4], Боярська Е. Л. (2013) [11, с. 36], Ланде Д. В. (2014) [26]. У протиставленні загальне – конкретне мовознавство, україномовними науковцями корпусна лінгвістика відноситься до останнього [23]. У протиставленні теоретичне – прикладне мовознавство, найчастіше позиціонується як *прикладна мовознавча дисципліна* [15, с. 8; 321, с. 667; 30; 24; 12; 17; 25; 28; 34]. Також існують думки, що корпусна лінгвістика охоплює ділянку як *теоретичного*, так і *прикладного* мовознавства, де дослідження проводяться за допомогою комп'ютерних лінгвістичних корпусів [27; 19]. У зв'язку з тим, що сучасна корпусна лінгвістика безпосередньо пов'язана з використанням комп'ютерних технологій, деякі лінгвісти відносять її до *комп'ютерної лінгвістики* (наприклад, Карпіловська Є. А. (2006) [22], Загнітко А. (2010) [18], Захаров В. П. (2010) [19]. Інші стверджують, що корпусна та комп'ютерна лінгвістика різні за філософією досліджень, оскільки перша має гуманітарну основу, а друга – точних наук. У зв'язку з цим деякі лінгвісти навіть відокремлюють корпусні мовознавчі дослідження, завданнями яких є опрацювання загальної теорії корпусної лінгвістики, вивчення її кореляції з іншими лінгвістичними дисциплінами, типологія корпусів та методика інтерпретації корпусних даних, засади створення текстових корпусів природних мов, від тих, які займаються теорією і практикою програмного оброблення корпусних ресурсів [14]. Сучасна корпусна лінгвістика своїм невід'ємним компонентом має комп'ютерні технології, тому вживання терміну «комп'ютерна корпусна лінгвістика» є абсолютним відповідником терміну «корпусна лінгвістика».

II. Корпусна лінгвістика – незалежна дисципліна (галузь). Від самого початку виникнення терміну «корпусна лінгвістика» вважалася окремою дисципліною, хоча й «недисциплінованою» [3]. На думку сучасних лінгвістів, корпусна лінгвістика вже має свій об'єкт, теоретичні засади, термінологію, методологічні засади та стратегії і, за останній час, значні наукові напрацювання, що дає підстави стверджувати, що вона може називатися дисципліною. Так, російська лінгвістка Грудєва Е. В. переконана, що корпусна лінгвістика по суті своїй є міждисциплінарною областю досліджень [13, с. 8]. У своїй публічній лекції Плунгян В. А. у вузькому сенсі слова визначає корпусну лінгвістику як науку, а взагалі бачить у ній цілу нову ідеологію науки про мову [31].

III. Корпусна лінгвістика – особлива методологія, інструмент. Незначна кількість вчених, чії роботи ми проаналізували, вважають корпусну лінгвістику методологією, яка дає змогу здійснити всебічний аналіз феномену, який вивчається, наприклад Дубравська Д. М. [16].

IV. Корпусна лінгвістика – парадигма (теоретична чи методологічна). За визначеннями науковців, що увійшли до цієї групи, корпусна лінгвістика є багатовекторною дисципліною, така, яка поєднує у собі і теорію, і практику, і філософію, і методологію в залежності від того, під яким кутом розглядається певне явище з використанням корпусів. В україномовній традиції, наприклад, таку думку обстоює О. Демська-Кульчицька [14, с. 45]. Ось як визначає корпусну лінгвістику російськомовна лінгвістка Богданова С. Ю.: «... по-перше, сфера комп'ютерної лінгвістики, оскільки її інструментарій пов'язаний з машинною обробкою матеріалу. По-друге, це діяльність, скерована на створення корпусів текстів, під якими розуміються репрезентативні зібрання текстів у машиночитному форматі з вказівкою на автора висловлювання, місце та час його створення, реєстру (жанру), в якому воно було вжито, та ін. По-третє, це діяльність з використання корпусів текстів для перевірки відомих лінгвістичних теорій та створення нових на основі аналізу великої кількості мовного матеріалу. По-четверте, це методологія, яку можна застосувати до багатьох аспектів мовних досліджень» [10, с. 47].

Отож, результати проведеного аналізу визначень україномовними та російськомовними лінгвістами терміну «корпусна лінгвістика» свідчать, що першочергово науковці сприймають корпусну лінгвістику як прикладну мовознавчу дисципліну, зі своєю особливою теоретичною та методологічною базою, яка може використовуватися й у суміжних гуманітарних науках для залучення до досліджень аналізу мовних даних.

Література:

1. Aarts, Jan and Theo van den Heuvel. 1982. Grammars and intuitions in corpus linguistics. In S. Johansson (ed.). Computer corpora in English language research, 66–84. – Bergen : Norwegian Computing Centre for Humanities.
2. Aarts, Jan and Willem Meijs (eds.) 1984. Corpus linguistics: recent developments in the use of computer corpora in English language research. – Amsterdam : Rodopi.
3. Corpora: First use of the term 'corpus linguistics'. – <http://clu.uni.no/corpora/1998-3/0006.html>
4. Gries, Stefan Th. What is corpus linguistics? Language and Linguistics Compass 3 (2009). – P. 1–17.
5. Mukherjee, Joybrato. 2005. English ditransitive verbs: Aspects of theory, description and a usage-based model. Amsterdam and New York: Rodopi. – P. 86.
6. Renouf An. Corpus linguistics: past and present / in Corpora in Use: In honour of Professor Y. Huizhong // eds. Wei Naixing, Wenzhong, Li, Pu Jianzhong. – 2005. – Режим доступу : www.rdues.bcu.ac.uk/publ/Past_and_Present.pdf
7. Taylor, Charlotte. What is corpus linguistics? What the data says. ICAME Journal 32 (2008). – P. 179–200. – http://clu.uni.no/icame/ij32/ij32_179_200.pdf
8. WebCorp Live – <http://www.webcorp.org.uk/live/search.jsp>
9. Бобкова Т. В. До визначення корпусної лінгвістики у сучасному мовознавстві // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 45. – С. 3–5.
10. Богданова С. Ю. Возможности корпусной методологии в решении лингвистических задач // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2012. – № 2 (18). – С. 47–53.
11. Боярская Е. Л. Концептуальное моделирование процесса разрешения полисемии с использованием корпуса. – Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта, 2013. – Вип. 2. – С. 35–44.
12. Вікіпедія http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0_%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0
13. Грудєва Е. В. Корпусная лингвистика [Электронный ресурс] : учеб. пособие / Е. В. Грудєва. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА. – С. 8.
14. Демська-Кульчицька О. Деякі аспекти корпусної лінгвістики. // Українська мова, 2005, № 1. – С. 50. – Режим доступу : http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/16871/1/Demaska_Deiaiki%20aspekty%20korpurnoi%20linhvistyky.pdf
15. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови : [монографія] / Орія Демська-Кульчицька; [відп. ред. О. Л. Перевозчикова]. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2005. – 219 с.
16. Дубравська Д. М. Внесок корпусної лінгвістики у сучасну лексикографію. / Д. М. Дубравська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 27. – С. 15.
17. Жуковська В. В. Корпусна лінгвістика: історична перспектива та сучасний стан // Матеріали за 8-а міжнародна научна практична конференція, «Ключові висновки в сучасній науці», 2012. Том 18. Філологічні науки. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – 72 с.
18. Загнітко А. Статус прикладної лінгвістики в системі лінгвістичних наук. // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – 2010. – С. 291–318. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=19771>
19. Захаров В. П. Тезаурус по корпусной лингвистике // Информационные технологии и письменное наследие. El'Manuscript-10. Материалы Международной научной конференции. – Уфа, 2010. – С. 95–98. – Режим доступа : <http://www.webcorp.org.uk/live/view.jsp?query=%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0%D1%8F+%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0&url=http%3A%2F%2Ftextualheritage.org%2Fcontent%2Fview%2F361%2F168%2Flang%2Crussian%2F>
20. Захаров В. П. Корпусная лингвистика: Учебник для студентов направления «Лингвистика». 2-е изд., перераб. и дополн. / В. П. Захаров, С. Ю. Богданова. – СПб. : СПбГУ. РИО. Филологический факультет, 2013. – С. 5–9.
21. Зуга О. В. Специализированное интернет-издание «Славянские Евангелия» и актуальные проблемы изучения истории русского языка в иноязычной аудитории. – Вестник Удмуртского университета. История и Филология. – Вип. 2. – 2010. – С. 3–8.
22. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : Підручник / Є. А. Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188 с. – режим доступу : [http://www.inmo.org.ua/assets/files/lib/Karpilovska.%20Vstup%20do%20prykladnoyi%20linhvistyky%20\(2006\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/lib/Karpilovska.%20Vstup%20do%20prykladnoyi%20linhvistyky%20(2006).pdf)
23. Кошка Н. І. Огляд розвитку та стану корпусної лінгвістики в історичному аспекті / Н. І. Кошка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2009. – Вип. 11. – С. 247–252. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2009_11_43.pdf

24. Кузьменко Д. До питання про створення електронного літературного корпусу. // Studia Linguistica. Випуск 4/2010 – Режим доступу : http://philolog.univ.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_4/327_330.pdf
25. Кундіс Л. Т. Національні корпуси іспанської мови. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 27. – С. 39.
26. Ланде Д. В. Елементи комп'ютерної лінгвістики в правовій інформатиці. – К. : НДІП НАПрН України, 2014. – 168 с. – <http://poiskbook.kiev.ua/art/ele/elementry1.pdf>
27. Лінгвістичні корпуси: вихідні поняття та інструментарій. – Студопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.net/10_35829_lingvistichni-korpusi-vihidni-ponyattya-ta-instrumentariy.html
28. Лук'янець Г. Г. Основні напрямки сучасних корпусних досліджень мови та перспективи їх подальшого розвитку. // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – № 44. – 2012. – Режим доступу : <http://journal.nuft.edu.ua/index.php/swnuft/article/view/649>
29. Магомедова А. Н. Корпусная лингвистика и контекстное разрешение лексической многозначности слов. Автореф. дисс. – Махачкала, 2004. <http://cheloveknauka.com/korpusnaya-lingvistika-i-kontekstnoe-razreshenie-leksicheskoy-mnogoznachnosti-slov>
30. Монахова Т. В. Застосування прийомів корпусної лінгвістики в лексикографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Philology.Linguistics/2009_85/85-11.pdf, 2009.
31. Плунгян В. А. Почему современная лингвистика должна быть лингвистикой корпусов? (Публичная лекция, прочитанная 01.10.2009). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.polit.ru/lectures/2009/10/23/corpus.html>.
32. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. – С. 667.
33. Соціальна мережа науковців – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.science-community.org/ru/poiskvak>
34. Фонд знаній «Ломоносов» – Електронний ресурс. – Режим доступа : <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:01210>
35. Яскевич А. А. Корпусная лингвистика // Энциклопедия для школьников и студентов : в 12 т. Т. 1: Информационное общество. XXI век / под общ. ред В. И. Стражева. – Минск : Белорусская энциклопедия, 2009. – С. 167–169.

УДК 811.111'373. 46:33

З. Б. Куделько,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИНОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ДИПЛОМАТІЇ

Стаття аналізує особливості синонімії у англійській терміносистемі дипломатії, досліджує шляхи її появи, різновиди повних та часткових синонімів у даній фаховій субмові.

Ключові слова: терміносистема дипломатії, синонім, семантичний синонім, стилістичний синонім, повний синонім, частковий синонім, джерела синонімії.

Статья анализирует особенности синонимии в английской терминотерминосистеме дипломатии, исследует пути ее появления, разновидности полных и частичных синонимов в данном профессиональном подязыке.

Ключевые слова: терминотерминосистема дипломатии, синонимия, семантический синоним, стилистический синоним, полный синоним, частичный синоним, источники синонимии.

The article highlights peculiarities of synonymy in English diplomatic language, researches ways of its appearing, kinds of full and partial synonyms of the term system of this professional sublanguage.

Key words: term system of diplomacy, synonymy, semantic synonym, stylistic synonym, full synonym, partial synonym, sources of synonymy.

Процес формування нових наукових та технічних термінів, тобто процес найменування нових понять науки й техніки, в основному, проходить за загальними законами мовної номінації, однак термінологічна номінація має і свою специфіку. Однією зі специфічних рис термінологічної номінації є негативне ставлення до термінів-синонімів, проте, практика створення та функціонування термінів свідчить про те, що дане лінгвістичне явище стає все більш характерним для термінології, хоча однією з вимог, яку ставлять до ідеального терміна є вимога відсутності синонімів. Вагомий внесок у дослідження проблеми синонімії в термінології зробили такі вчені, як Е. Вюстер, Д. С. Лотте, Т. Р. Кияк, Я. Є. Думашівський, Р. В. Іваницький, G. Budin, H. Felber, та інші [1; 6; 5; 3; 4; 7; 8].

Метою нашого дослідження є аналіз деяких аспектів синонімії у терміносистемі дипломатії англійської мови, виявлення шляхів їх появи у фаховій субмові дипломатії.

Традиційно до синонімів відносять «близькі або тотожні за значенням слова, що по-різному називають одне й те ж поняття про предмет, явище, дію тощо, але відрізняються між собою або відтінками значень, або стилістичним забарвленням, або одночасно обома ознаками» [2, с. 21].

Визначення синонімії базуються на близькості значення ЛО, в той час як термінологічні синоніми мають абсолютну семантичну взаємозамінність. Тому терміни-синоніми слід визначати як терміни абсолютно тотожні за значенням і взаємозамінні в будь-якому контексті.

Синонімія термінів специфічна у порівнянні з аналогічним явищем у мові загального призначення. Її специфіка зумовлена особливостями лексичного значення терміна, яке вичерпується змістом вираженого наукового поняття (*інтенціоналом*) і не включає периферійні семантичні компоненти (*імплікаціонал*).

Термінологічні синоніми, що визначають одне й те ж поняття в межах відповідної терміносистеми, мають тотожні значення і не мають характерних для загальнономовних лексичних синонімів семантичних, стилістичних і емоційно-експресивних відтінків. Семантична тотожність синонімічних термінів зумовлює їх рівноправне становище в складі синонімічного ряду і повну взаємозаміну в науковому тексті.

Основна і єдина різниця між терміносинонімами, що виражають одне й те ж поняття, пов'язана зі способом представлення і визначення цього поняття, тобто з характером їх внутрішніх форм. У поняття внутрішньої форми ми вкладаємо розуміння однієї або кількох ознак, зафіксованих терміном і реалізованих у морфемній структурі цього терміна.

У процесі аналізу терміносистеми дипломатії виявлено синонімічні ряди, в тому числі і такі, що налічують більше 2 синонімів: *border, frontier, boundary* (кордон); *expenditures, expenses, costs* (витрати); *friction, differences, discord* (незгоди, тертя, чвари); *mediator, agent, ambassador, contact man* (посередник (в переговорах)).

За кількістю синонімів термінологія дипломатії здебільшого наближається до дисциплін описового характеру (історія, медицина й ін.), де кількість синонімів сягає 20% [3, с. 276].

У ході дослідження складу рядів, що формуються синонімічними термінами терміносистеми дипломатії, було виявлено такі джерела синонімії:

1. Спеціалізація слів загальної мови, що ґрунтується на:

а) метафоричному переносі

twin-city – *partner community* (партнерство); *secret talks* – *offstage talks* – *back-room*, *backstage*, *behind-the-scenes negotiations* (закулісні переговори);

б) метонімічному переносі: *insurance policy* – *insurance cover* (страховий поліс): дія – предмет; *currency clause* – *exchange clause* (валютне застереження): дія – місце;

2. Запозичення іншомовних термінів.

four-power conference – *quadrilateral conference* (конференція чотирьох сил); *talks* – *negotiations* (переговори); *platform* – *dais* (подіум); *agenda* – *business of the day*, *business*, *calendar*, *order of business* (порядок денний); *autarky* – *political (economic) self-sufficiency* (автаркія). *apartheid* – *racial segregation* (апартеїд)

3. Скорочення формальної структури терміна:

а) лексичне скорочення:

vanguard – *van* (авангард); *arms* – *coat of arms* (герб); *reservation* – *reserve* (застереження); *refugee immigrant* – *refugee* (біженець)

Невживання якогось компонента може також мати граматичні й морфологічні наслідки: *foreigners* – *foreign citizens/nationals* (іноземці); *belligerent power* – *the belligerents* (воююча сторона); *overhead expenses* – *overheads* (надмірні витрати); *invisible exports* – *invisibles* (невидимий експорт); *letter of credence* – *credentials* (вірчі грамоти).

б) словотвірне скорочення:

prisoner of war – *POW* (військовополонений); *International Monetary Fund* – *IMF* (Міжнародний валютний фонд); *Federal Reserve System* – *FRS* (Федеральна резервна система США); *European Monetary System* – *EMS* (Європейська валютна система);

в) скорочення засобами символіки:

До цього різновиду синонімів належать назви грошових одиниць світу та їхні символи: *Canadian dollar* – *C\$* (канадський долар); *New Zealand dollar* – *NZ\$* (новозеландський долар).

4. Невідповідність внутрішньої форми терміна змістові вираженого поняття, що веде до пошуку більш точного визначення:

state leader – *statesman* – *state figure* (державний діяч); *state* – *nation* – *country* (державна); *citizen* – *national* (громадянин); *treaty* – *agreement* – *pact* – *contract* (договір);

5. Наявність різних шкіл та напрямків, що послуговуються різними термінами на означення одного й того ж поняття:

member country – *member nation* – *member state* (країна-член); *limit of credit* – *credit line* (ліміт кредитування); *fake* – *forgery* – *fraud* (підробка (документів, підпису тощо)); *exchange crisis* – *monetary crisis* (валютна криза).

Лінгвістична природа синонімії визначається різним ступенем семантичної близькості термінологічних одиниць. Аналіз синонімів у термінології ринкових взаємин виявив існування семантичних і стилістичних синонімів. Семантичні (ідеографічні) синоніми відтінюють різні сторони об'єкта, який вони позначають, вказують на різний ступінь виявлення ознаки, а також – на іншу смислову своєрідність слів. Стилістичні – дають різну оціночну характеристику об'єкта, що позначають.

У ході дослідження виявлені стилістичні синоніми, що вживаються в дипломатичному слензі: *flimflam lottery* – сленговий синонім до *fraud* (шахрайство) *shuttle merchant* – сленговий синонім до *traveling merchant* (комівояжер); *hyped-up politician* – сленговий синонім до *well-publicized politician* (відомий політик), а також застарілі синоніми, що вживаються в дипломатичній кореспонденції: *your favour*, *your command*, що є синонімами до *your letter* (ваш лист), *your order* (ваш наказ).

Слід зазначити, що відношення між семантичними синонімами є системними, на відміну від стилістичних, що узгоджується з вимогою стилістичної нейтральності, яка ставиться до термінів.

Семантична сутність синонімії веде до необхідності розрізнення двох видів синонімів – *повних* і *часткових* (відносних). До речі, вважаємо, що термін *абсолютні синоніми* недостатньо точний, оскільки, з одного боку, для лінгвістики поняття *абсолютності* саме по собі некоректне й нереальне і, з іншого боку, навіть за умови повної семантичної ідентичності терміни-синоніми відрізняються своїм стилістичним вживанням. Отже, терміни є повними синонімами тоді, коли зміст їхніх понять ідентичний, тобто коли вони в будь-якому контексті є взаємозамінними [5, с. 95]. Прикладами повних синонімів терміносистеми дипломатії є наступні терміни: *home policy* – *domestic policy* – *internal policy* (внутрішня політика); *foreign policy* – *external policy* (зовнішня політика); *middleman* – *mediator* (посередник).

Повні синоніми представлені:

1) аббревіатурами: *gross national product* – *GNP* (валовий національний продукт); *North Atlantic Treaty Organization* – *NATO* (Організація Північноатлантичного договору);

2) термінами-дублетами іноземного походження: *propagandist* – *agitator* (агітатор); *examination* – *expertise* (експертиза); *bankruptcy* – *crash*, *failure* (банкрутство);

3) термінами-дублетами вітчизняного (тут – англійського) походження: *safety* – *security* (безпека); *government bankruptcy* – *state bankruptcy* (державне банкрутство); *frontier trade* – *border trade* (прикордонна торгівля);

4) складними термінами, в яких один компонент може замінюватись іншим без будь-якої зміни в значенні або вживанні терміна: *mortality rate* – *death rate* (рівень смертності), *dim-sighted policy* – *near-sighted policy* (недалекоглядна політика); *to form a bloc* – *to enter into a bloc* (блокуватися);

5) різнокореневими термінами, що повністю відрізняються за формою: *messenger* – *herald* (вісник); *bribery* – *graft* (хабарництво); *power* – *authority* (влада);

6) однокореневими термінами з різними словотвірними афіксами: *self-finance* – *self-financing* (самофінансування); *advertisement* – *advertising* (реклама); *arbitrator* – *arbiter* (арбітр); *import* – *importation* (імпорт).

Неповними (частковими) є синоніми, що відрізняються за значенням або вживанням; або і за тим, і за іншим. Причинами неповної синонімії в терміносфері дипломатії є:

1) наявність багатьох комунікативних сфер і текстових жанрів: *regular troops* – *active forces* – *armed forces* (регулярні війська); *arms* – *armaments* – *weapons* (озброєння); *recovery program* – *rehabilitation plan* (програма відновлення);

2) нечітке вживання термінів фахівцями: *temporary government* – *provisional government* – *interim government* (тимчасовий уряд); *exaction* – *extortion* (вимагання, здирство); *publicity* – *advertising* (реклама); *insolvency* – *bankruptcy* – *failure* (банкрутство); *private meeting* – *private session* (неофіційна зустріч);

3) вплив засобів масової інформації.

Завдяки впливу засобів масової інформації термінологія дипломатії стала, до певної міри, власністю широких верств населення, адже фактично кожен зацікавлений в інформації щодо політичних подій в своїй країні та закордоном. У намагаючись донести ці події до пересічної людини, автори статей, теле- та радіопередач часто замінюють складні важкозрозумілі терміни більш простими за формою, експресивними виразами; хоча часто вони в більшій або меншій мірі відрізняються за значенням: *to stabilize – to peg* (стабілізувати); *alignment – group, grouping* (угрупкування); *dactyloscopic prints – finger prints* (відбитки пальців);

4) термінологічні запозичення, включаючи інтернаціоналізацію: *militia – home guard* (ополчення); *deficit – shortage* (дефіцит); *guarantee – warrantor* (гарант);

5) американські та британські відповідники: *stockholder – shareholder* (акціонер); *black economy – underground economy* (тіньова економіка); *lawyer – solicitor* (адвокат)

Отже, будучи складовою частиною загальноживаної лексики, термінологія не може не підпорядковуватись законам і процесам розвитку та функціонування мови, за якими «лексичні одиниці задля забезпечення семантичної рівноваги мови та підвищення її комунікативної чіткості виробили здатність до акумуляції у своєму змісті нових значень або їх відтінків» [3, с. 5]. Тому в термінології відбуваються всі лексико-семантичні процеси, включаючи й синонімію, але зі своїми специфічними рисами реалізації даних процесів.

Література:

1. Вюстер Е. Международная стандартизация в технике / Е. Вюстер. – Л.-М.: Стандартиз, 1935. – 302 с.
2. Дубичинский В. В. Интернациональные омонимы, паронимы, антонимы и синонимы в русском языке: Методические рекомендации / В. В. Дубичинский. – Харьков: ХПИ, 1991. – 34 с.
3. Думашівський Я. Є. Синонімія дієслів руху у мові французької спортивної преси: Автореф. дис ... канд. філол. наук.: 10.02.05 / Я. Є. Думашівський. – Київський державний лінгвістичний ун-т. – К., 2002. – 20 с.
4. Іваницький Р. В. Елімінація синонімії в термінографічній діяльності / Р. В. Іваницький // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Германська філологія. – Чернівці, 1996. – Вип. I. – С. 94–100.
5. Кияк Т. Р. Мотивованість лексических одиниць (количественные и качественные характеристики) / Т. Р. Кияк. – Львов: Вища школа, 1988. – 162 с.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1961. – 160 с.
7. Budin G. Language Planning and Terminology Planning – Theories and Practical Strategies // International Conference on Terminology Science and Terminology Planning. In Commemoration of E. Drezen (1892-1992) (Rīga, 17-19 August 1992). – Vienna: TermNet, 1994. – P. 85–93.
8. Felber H. Terminology Manual / H. Felber. – Paris: Unesco; Infoterm, 1984. – v. XXI. – 426 p.
9. Irgl V. Synonymy in the Language of Business and Economics / V. Irgl // Special Language: From Human Thinking to Human Machines. – Philadelphia, 1989. – P. 276–281.

УДК 81'366=512,161

Є. В. Михайлова,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ТРАНСПОЗИЦІЯ – ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається транспозиція як функціональне явище в граматичній системі турецької мови, описуються три рівні взаємопереходу частин мови. Також визначаються первинні та вторинні функції частин мови.

Ключові слова: частина мови, транспозиція, синтаксичний транспозит, морфологічний транспозит, синтаксична функція.

В статье рассматривается транспозиция как функциональное явление в грамматической системе турецкого языка, описываются три уровня взаимоперехода частей речи. Также определяются первичные и вторичные функции частей речи.

Ключевые слова: часть речи, транспозиция, синтаксический транспозит, морфологический транспозит, синтаксическая функция.

The transposition as functional phenomenon in the grammatical system of the Turkish language and three levels of transposition of the part of speech are described in the article. Also defined primary and secondary functions of the part of speech.

Keywords: part of speech, transposition, syntactic transpozit, morphological transpozit, syntactic function.

Частини мови є відносними і неавтономними макрокатегоріями граматичної системи мови, що зумовлюється особливостями функціонування слів у реченні. Лексичний масив мови структурований на семантико-граматичні класи – частини мови, становить динамічну систему мовно-мисленнєвої діяльності, що забезпечує оформлення мисленнєвого змісту у висловлюванні.

Частини мови у такому діяльному механізмі вступають у системні взаємовідношення, які виявляються у їх функціональній реалізації у реченні. Частини мови як семантико-граматичні класи слів виділяються за семантичним, синтаксичним та морфологічним. «Ядрові класу притаманні узагальнено граматичне значення, що корелює з лексичним значенням слова, первинні семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні функції і закріплені за синтаксичними функціями морфологічні показники. Узагальнене граматичне значення, утворене на базі предметного, лексико-денотативного ядра лексико-граматичного класу поширюється також на елементи з іншим лексичним значенням, але в тотожній синтаксичній позиції функціонує в ролі категоріального значення частин мови. Категорійне значення, охоплюючи ядро лексико-граматичного класу і його периферію, вказує на типові синтаксичні особливості слова» [2, с. 20].

Традиційно чотири частини мови дієслово, іменник, прикметник, прислівник визначаються за системною кореляцією семантичного та синтаксичного критеріїв: *дієслово* – семантична категорія процесуальності реалізується у первинній предикативній функції присудка; *іменник* – семантична категорія предметності реалізується у функції суб'єкта або

об'єкта дії, що у структурі речення оформлюється синтаксею підмета або додатка; *прикметник* – семантична категорія статичної ознаки предмета реалізується: в атрибутивній функції, що оформлюється присубстантивним другорядним членом речення – означенням, або в предикативній функції, що оформлюється головним членом речення – складеним іменним присудком; *прислівник* – семантична категорія ознаки іншої ознаки реалізується в атрибутивній функції, що оформлюється придієслівною або приад'єктивною обставиною.

Типовими синтаксичними функціями слова вважаються первинні синтаксичні функції частини мови, які обов'язково корелюють із семантичною категорією цієї частини мови. Зміна первинної синтаксичної функції на вторинну (формально-синтаксичну) визначає транспозицію (конверсію) слова, оскільки набута вторинна функція є первинною для іншої частини мови.

Під впливом функціональних потреб здійснюється перехід однієї частини мови в іншу – транспозиція. Транспозиція, або конверсія, визначається в сучасній лінгвістиці по-різному: транспозиція частин мови, зумовлена зміною синтаксичної функції, коли слово однієї частини мови транспонується в іншу частину мови (субстантивізація, вербалізація, адвербалізація) [7; 8]; невиражена словотвірна похідність [5]; морфолого-синтаксичне словотворення [1; 10]; взаємоперехід частин мови, зумовлений зміною лексичного значення слова, його морфологічною характеристикою, синтаксичними функціями та сполучуваністю з іншими частинами мови [3].

Транспозицію в системі семантико-граматичних класів сучасної турецької мови визначав ще Дж. Дені. У своїй праці «Türkçe Dilbilgisi» (1920 р.) він зазначав, що слова однієї частини мови, виконуючи функції іншої, можуть переходити в розряд іншої частини мови, і наводив такі приклади: *Dün sarışın bir güzelle tanıştım* /Вчора я познайомився з **красунею-білявкою**/; *Kilo alınca tatlı yemeyi bıraktım* /Як тільки я погладшала **перестала їсти солодке**/ – функціональні іменники; *Seninle çok güzel günler yaşadık* /Ми з тобою пережили **багато гарних днів**/; *Sen ne tatlı zosisun* /Яка ж ти **солоденька дитина**/ – функціональні прикметники; *Çocuk güzel konuşuyor* /Дитина **гарно** розмовляє/; *Çok tatlı konuşuyorsunuz* /Ви дуже **солодко** говорите/ – функціональні прислівники; *İnanın bana, siz çok güzelsiniz* /Повірте мені, ви надзвичайно **гарні**/; *Sen bal kadar tatlısın* /Ти **солодка** наче мед/ – функціональні дієслова. *Oh, burası ne güzel!* /Ой, як же тут **гарно**!/; *Oh, ne kadar tatlı!* /Ой, як же **солодко**!/ – функціональні вигуки.

Транспозиційні явища також аналізуються у російських турецьких граматиках А. М. Кононова [4], П. І. Кузнецова [6], Ю. В. Щеки [9] та ін. Проте термінологія для визначення транспозиційних явищ не усталилась у лінгвістиці.

Важливим є чітке термінологічне розмежування конверсійних явищ різного рівня транспозиції, оскільки це впливає на статус слова у граматичній системі турецької мови. У системі мови перехід частин мови може реалізуватись синтаксично, морфологічно і семантично, проте вихідною точкою транспозиції завжди є синтаксичний рівень: зміна синтаксичної функції послаблює категорійну сему слова і зумовлює її подальшу семантичну модифікацію на рівні морфологічних категорій, а далі на рівні лексичної семантики.

Синтаксичний рівень переходу частин мови визначається лише зміною первинної синтаксичної функції на вторинну, що морфологічно не оформлюється у парадигмі слова та не впливає на зміну граматичних значень слова:

Arkadaşım yazın dinledi /Товариш відпочивав **улітку**/ (синтаксичний прислівник) -> *Yazın dinlenme sağlığını olumlu etkiledi* /Відпочинок **улітку** позитивно вплинув на його здоров'я/ (синтаксичний, неморфологізований прикметник).

Морфологічна транспозиція може бути повною, коли оформлюється морфологічними засобами частини мови, в яку переходить, або неповною, коли морфологічне оформлення вихідної частини мови не змінюється. Неповна морфологічна транспозиція відбувається у випадках, у випадках, коли зміна синтаксичної функції, змінює природу граматичних значень слова (нейтралізується одна або декілька грамем), але ця зміна не оформлюється морфологічно граматичними афіксами:

Babam geldi /**Батько** прийшов./ -> *Babamın gelişi* /Прийхід **батька**/ (неповна морфологічна транспозиція іменника в прикметник). Такий рівень транспозиції називається морфолого-синтаксичним.

Повна морфологічна транспозиція характеризується зміною категорійної семантики слова, що морфологічно оформлюється за допомогою спеціальних словозмінних або словотвірних афіксів нової частини мови. Морфологія закріплює нетипові для вихідної частини мови синтаксичні позиції. Наприклад 'процесуальність' -> 'предметність':

Uyku (uy-ku-0) onu masala götürmüştü /**Сон** переносив його у казку/; *Şafak (şafak-0) onu sakinleşmiş* /**Світанок** заспокоював його/; *Patlama (patla-ma-ı) beni uyandırdı* /**Вибух** мене розбудив/ Такий рівень транспозиції називається морфологічним.

Семантичний рівень переходу частин мови, який вважається завершенням транспозиційної деривації, маркується морфологічними афіксами і визначається зміною денотата – слово називає нову реалію дійсності:

Eyden çıkıyordum /Я **виходжу** з будинку/ (синтаксичне, морфологічне і семантичне дієслово) -> *Olaydan çıkma zordu* /**Вихід** із ситуації був складним/ (морфологічний іменник) -> *Mağazadan geniş çıkma otomatik olarak kapatılır* /**Широкий вихід** із магазину закривається автоматично/ (семантичний іменник).

Синтаксичні та морфолого-синтаксичні транспозити є явищем функціонально-синтаксичним. Вони відрізняються семантично від непохідних та похідних слів центру семантико-граматичного класу, оскільки їм притаманна семантика вихідної частини мови та семантика нової синтаксичної позиції. Такі транспозити належать до функціональної периферії тієї частини мови, до якої вони транспозитували, і визначаються як функціональні форми цієї частини мови за характерними для них синтаксичними відношеннями.

Морфологічні та семантичні транспозити, оформлені спеціальними граматичними або словотвірними афіксами нової частини мови, є явищем морфологічним. *Yıldızlar şafakta kayboldu* /Зорі зникли **на світанку**/ -> *Şafaklı yıldızlar gökten kaybolmuş* /**Світанкові** зорі зникли з неба/. Приклад демонструє морфологічну транспозицію іменника в прикметник, яка оформлюється словотвірним афіксом -lı. Такі транспозити завжди є морфологічно вторинними (похідними від слів інших частин мови) і належать до лексичної периферії частини мови, в яку транспозитували.

У граматичній системі турецької мови можливі три ступені транспозиції частин мови – синтаксичний, морфологічний та семантичний у іменник (субстантивізація), у прикметник (ад'єктивізація), у дієслово (вербалізація) та у прислівник (адвербалізація). Наприклад:

1) субстантивізація: *Helikopterde, savaşın başlamasından sonra İngiliz subayları vardır* /Після **початку** війни в **хелікоптері** знаходились англійські офіцери/; *Çatışma durumunda annesi lie aynı odaya sığınmışlar* /У разі **озброєних сутичок** вона із мамою ховалась в тій самій кімнаті/; *İçinden ağlamak geldi* /**Плач** ішов з середини/;

2) вербалізація: *Reis Bey uyaş uyaş kızmaya başlıyordu* /Рейс Бей **починав** сердитись/; *Onları destekleyen bir uğın isim sıralanmış* /Вони **склали спусок** імен тих, хто їх підтримував/; *Bu daha da iz yirtan çığlıktır* /Це **був крик**, який виривав душу/;

3) ад'єктивізація: *Dürüstlük ve doğruya karşı bırakılmaz ödeviydi* /Це було завдання, **яке суперечить** чесності та правді/; *Aynı anda Küçük Ağa sebepsiz, fakat dayanılmaz bir acı duyuyor* /У той самий момент Кючюк Ага відчував **безнідставний, нестерпний біль**/; *Yerinde duramaz oldu* /Він став **безуपинним**/;

4) адвербіалізація: *Sesizce avluda ilerledi. /Він рухався по подвір'ї беззвучно/; Gün ağarırken umutsuzca doğruldu /На світанку він впав у відчай/; Sabahları erkenden erkekler işlerine gidiyorlardı /Із самого ранку чоловіки вирушали на роботу./; ... sabaha kadar dışarda beklediğimi anlattım /... я розповів як до самого ранку чекав надворі/.*

Отже, під впливом функціональних потреб здійснюється перехід однієї частини мови в іншу – транспозиція (конверсія). Залежно від рівня транспозиції – синтаксична, морфологічна, семантична – визначається статус слова у граматичній системі мови та в ієрархічній структурі семантико-граматичного класу (частини мови). Синтаксичні та морфолого-синтаксичні транспозити є явищем функціонально-синтаксичним: слово обов'язково змінює первинну синтаксичну функцію, а також змінює (нейтралізує) або не змінює граматичне значення (одну або декілька грамем), але ця зміна не оформлюється морфологічно граматичними афіксами нової частини мови. Такі транспозити належать до функціональної периферії тієї частини мови, до якої вони транспозитували, і визначаються як функціональні форми цієї частини мови. Морфологічні та семантичні транспозити є явищем морфологічним: слово, яке переходить в іншу частину мови, обов'язково змінює первинну синтаксичну функцію та категорійну семантику, що оформлюється граматичними або словотвірними афіксами нової частини мови. Такі транспозити завжди є вторинними (морфологічно похідними від інших частин мови) і належать до лексичної периферії частини мови, в яку транспозитували.

Література:

1. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 615 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсарі», 2004. – 411 с.
3. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
4. Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. – М. : Академия наук УССР, Институт Языкознания, 1956. – 570 с.
5. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – [2-е изд.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 120 с.
6. Кузнецов П. И. Учебник турецкого языка. Начальный курс / П. И. Кузнецов – М. : ИД «Муравей-Гайд», 2000. – 400 с.
7. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во литературы на разных языках, 1956. – 260 с.
8. Супрун А. Е. Части речи в русском языке / А. Е. Супрун. – М. : Превещение, 1971. – 132 с.
9. Щека Ю. В. Проблема частей речи в тюркских языках в свете традиционного, структурного и функционального подходов / Ю. В. Щека. – Вопросы тюркской филологии. – М. : ИСАА при МГУ, 2006. – Вып. VI. – С. 175–189.
10. Ярцева В. Н. К вопросу об историческом развитии системы языка / Н. В. Ярцева // Вопросы теории и истории языка в свете трудов – И. В. Сталина по языкознанию. – 1966. – С. 68–98.

УДК 811.161.2:801.66(03)

Л. В. Мовчун,

Институт української мови НАНУ, м. Київ

ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ РИМОВИХ ГНІЗД: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Наше дослідження присвячене теоретичним і практичним питанням римографії – обґрунтуванню нового напрямку словникового дослідження римових гнізд на матеріалі поетичних текстів. У статті сформульовані визначення термінів «гніздо», «римова гніздо», дається огляд історії гніздування матеріалу в українських словниках, зокрема у словниках рим. Словник рим, пропонується нами, – принципово новий тип римографічної праці. Це історичний словник-індекс римового гнізда з опорним словом «Україна». Реєстр нашого словника – алфавітний список лексем, з якими компонент «Україна» вступає в реальні римові відношення в поетичних текстах. Вокабула має початкову форму, а стаття є сукупністю паспортизованих римових пар і ланцюгів зі вказівкою на кількість уживань відповідного компонента в текстах. Такий словник відтворює синтагматичні і парадигматичні зв'язки всередині гнізда в синхронії і діахронії. Він показує динамічні процеси, що відбуваються в римових гніздах у сучасній українській літературній мові і сприяє розв'язанню низки лінгвістичних і літературознавчих питань, зокрема дає змогу простежити динаміку римових гнізд у різних аспектах (лексичному, фонологічному, граматичному) та визначити їх кількісні параметри, вивчити лексичний склад римових гнізд, дослідити римостиль поетів, визначити римові кліше тощо.

Ключові слова: рима, римова гніздо, римова пара, римовий ланцюг, словник рим, словник-індекс.

Наше исследование посвящено теоретическим и практическим вопросам римографии – обоснованию нового направления словарного исследования рифменных гнезд на материале поэтических текстов. В статье сформулированы определения терминов «гнездо», «рифменное гнездо», дан обзор истории. Словарь рифм, предлагаемый нами, – принципиально новый тип римографического труда. Это исторический словарь-индекс рифменного гнезда с опорным словом «Украина». Словник нашего словаря – алфавитный список лексем, с которыми компонент «Украина» вступает в реальные рифменные отношения в поэтических текстах. Заголовное слово статьи имеет начальную форму, статья представляет собой совокупность паспортизованных рифменных пар и цепей с указанием количества употреблений соответствующего компонента в текстах. Такой словарь отображает синтагматические и парадигматические связи внутри гнезда в синхронии и диахронии. и способствует решению ряда лингвистических и литературоведческих вопросов, в частности дает возможность проследить за динамикой рифменных гнезд в различных аспектах (лексическом, фонологическом, грамматическом) и обозначить их количественные параметры, изучить лексический состав рифменных гнезд, исследовать римостиль поэтов, определить рифменные клише и т. д.

Ключевые слова: рифма, рифменное гнездо, рифменная пара, рифменная цепь, словарь рифм, словарь-индекс.

Our research is devoted to theoretical and practical questions of rhymography, the grounds of new tendency of rhyme nests vocabulary research based on the material of poetic texts. The article deals with the definition of such terms as «nest», «rhyme nest», the review of material systematization history given in Ukrainian dictionaries, in particular, in rhyming dictionaries. The rhyming dictionary, we offer, is a new type of rhymography work. It is a historical dictionary-index of a rhyme nest in which the main word is «Україна». The list of entries in our dictionary is a list of lexemes, arranged in alphabetical order, in which the component «Україна» is in real rhyme relations in poetic texts. The entry has an initial form. The article is a set of passportized rhyme pairs and chains and indicates the amount of proper components usage in the texts. Our dictionary represents syntactic and paradigmatic ties inside a nest as to synchronic and diachronic consideration. It is called to show dynamic processes which take place in rhyme nest in modern literary Ukrainian and promotes the decision of a number of linguistic and literary questions, in particular, the possibil-

ity to trace the dynamics of rhyme nest in different aspects (lexical, phonological, grammatical) and to designate their quantitative parameters, to study lexical composition of rhyme nest, to investigate rhyme styles of poets, to define rhyme clichés and so on.

Key words: rhyme, rhyme nest, rhyme pair, rhyme chain, rhyming dictionary, dictionary-index.

Постановка проблеми. За будь-якого розуміння рими – чи як кінцевих співзвучних частин слів, чи як самих пар (трійок і т. ін.) слів, що містять схожі звуко-літерні комплекси, – основною одиницею лексикографування при укладанні римаріїв є римове слово (римокомпонент). Ідея пошуку співзвучних слів закономірно втілюється в їх компактному розміщенні за допомогою гніздування, таким чином корпус традиційного загальнономовного римарія складається із розміщених за певним принципом римових гнізд.

Актуальність дослідження. Окреме римове гніздо в його синтагматичних і парадигматичних зв'язках як корпус словника ще не було об'єктом уваги теоретиків і практиків римографії, тому наше дослідження може стати обґрунтованим новим напрямом дослідження співзвучних слів – це і є **метою** нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін *гніздо* в лінгвістиці застосовують щодо 1) системного утворення в мові та 2) його більш чи менш повного лексикографічного опису. У першому випадку йдеться про *лексичне, синонімічне, словотвірне, етимологічне гніздо* [1, с. 109]. Лінгвісти розглядають лексичні гнізда (сукупності спільнокореневих слів, у складі яких слова зв'язані за значенням, граматичними властивостями, морфемною і словотвірною структурами [13, с. 42]) у синхронному плані як словотвірні і кореневі гнізда, а в плані діакронії – як етимологічні [13, с. 42–44]. О. С. Ахманова розуміє під терміном *гніздо* групу слів, «утворених від одного кореня або об'єднаних сучасними морфологічними або семантичними зв'язками» [1, с. 109]. Підставою для об'єднання слів у гніздо може стати не лише семантична чи графічно-структурна спільність, а й фонетико-акцентуаційна [3, с. 8] – в останньому випадку йдеться про римові гнізда.

Гніздовий принцип розміщення лексикографованого матеріалу – одне з питань теорії лексикографії, до якого лінгвісти звертаються в монографіях, статтях і при розробленні інструкцій укладання словників. В. П. Берков, досліджуючи проблематику, пов'язану з роботою над перекладними словниками, визначає гніздо як словникову статтю, у якій об'єднуються кілька лем зі спільною початковою частиною [2, с. 78]. Ширше розуміння гнізда у теоретика лексикографії Л. Згуси: це «група словникових статей, об'єднаних в одну» [15, с. 284]. Таке визначення сучасні лексикографи конкретизують: гніздо – «набір поєднаних між собою формально або значеннєво мовних одиниць» [4, с. 104]. Гніздування лексикографованого матеріалу за принципом похідності застосовують у тлумачних, перекладних, термінологічних та енциклопедичних словниках [12, с. 302–303] для компактного розміщення слів, причому теоретики лексикографії підкреслюють, що економія місця – це єдина причина його застосування [15, с. 284; 2, с. 79]. На думку Л. Згуси, гніздування матеріалу для користувача словників означає більшу практичну незручність порівняно з алфавітним порядком реєстру [15, с. 289]. Ці висновки ґрунтуються на аналізі тих типів словників, у яких моделі розміщення матеріалу можуть бути варіантними.

Історія лексикографії свідчить, що тенденція до групування слів в одній статті виявилася ще в XIX ст. на противагу «механістичності алфавітного подання слів», за висловом П. М. Денисова [5, с. 215], і була зумовлена бажанням показати формальні та семантичні зв'язки лексикографованого матеріалу. Укладач «Словника української мови» П. П. Білецький-Носенко намагався систематизувати лексику на основі формальної спільності як початкових частин слів, так і кінцевих: *Бабуня, бабуся, бабуненька, бабусенька* [БН, с. 48]; *-ва* Оконч. *корень многих имен женского рода, прямой, ед. ч., напр.: буква, клюква, бритва, котва, брюква, Литва и проч., во мн. ч. -вы; также: голова, брова, слава, корова, отава, облава и проч.* [БН, с. 67].

Гніздові статті трапляються також в інших словниках – «Словарі малоруського наріччя» О. С. Афанасьєва-Чужбинського, «Словарі малоросійських ідіомів» М. В. Закревського: *Дурити.. Обдурити, Одурити* [3, с. 319]; *Кивуха, Моргуха, Цокотуха, Ляскуха, от глагола кивати, моргати, цокотати, ляскати, говорится о ветренных женщинах* [3, с. 361]; *Мова.. Вымова, Змова, Змовины, Розмова, Умова* [3, с. 397]; *Бадёрный.. Бадёристый, Бадёренький, Бадёристенький, Бадёритись* [АЧ, с. 291]; *Городить.., Городиться, Город, Городище, Городок, Городський, Городяне* [АЧ, с. 366]; *Гостро, Гостренько, Гострише, Гострить, Гостритись, Гострый, Гостренький, Гостресенький, Гострисенький, Гостриший, Гостроверхий* [АЧ, с. 367].

«Словар української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка більш-менш послідовно вміщує в статтях іменників, прикметників і прислівників деривати з демінутивними й аугментативними суфіксами, прикметники і прислівники у формі вищого ступеня порівняння, а також в одній статті збирає пестливі дієслівні утворення: *Голова.. Ум. Головка, голівка, головонька, голівонька, головочка, голівочка.. Ув. Головище* [Г I, с. 301–302]; *Гладкий.. Ум. Гладенький, гладесенький. Сравни. степ. гладший* [Г I, с. 287]; *Добре.. Ум. Добречко, добренько* [Г I, с. 397]; *Спатки, спатоньки, спаточки, спатуні, спатунечки, спатусі, спатусічки* [Г IV, с. 173].

Корпус першого загальнономовного словника українських рим, укладений А. А. Бурячком та І. І. Гурином, складається з римових гнізд. Кожне гніздо подається в римовій статті (римостатті), яку утворюють римоформа з римокомпонентами [3, с. 12]. Такий словник дає уявлення про римотворчі можливості мови і є синхронним зрізом римових гнізд, що існують у мові: *-олювач* *Засоловач, осмолував, під-с-колувач, поневолювач; -олювачка* *Засоловачка, осмолувачка, поневолювачка, сколювачка; -олюд* *Недо-просто-люд; простолюдин; недолюдок. Див. ще -олю* [СУР, с. 275].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання діакронного лексикографічного опису рим, створення історичного римарія, який би містив реальні рими, тобто вилучені з поетичних текстів пари і ланцюги, неодноразово порушували дослідники і самі римографи. Протягом XX ст. лексикографи здійснювали спроби суцільного опрацювання поетичних текстів нової української літератури і створення зведеної картотеки українських рим. Ці намагання виявилися безуспішними через низку об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема через великий обсяг фактичного матеріалу. Єдиним науково обґрунтованим джерелом історичного дослідження рим залишаються римарії одного автора (одного твору) / словники авторських рим, але вони переважно існують у рукописах [10, с. 122].

Виклад основного матеріалу дослідження. Словник рим, концепцію якого ми пропонуємо, може стати принципово новим типом римографічної праці. Він, як і будь-який історичний словник, має містити паспортизований фактичний матеріал, але представлятиме лише одне римове гніздо. Таким чином, ми зможемо вирішити проблему непомірно великого обсягу матеріалу і труднощів його систематизації на користь детального висвітлення історії певного римового гнізда, починаючи з кінця XVIII ст. Створивши на загальних засадах окремі словники римових гнізд, можна отримати цінний документально засвідчений матеріал для лінгвістичних і літературознавчих досліджень.

Отже, поняття римового гнізда включає як 1) певну групу слів, зафіксовану словником рим і обмежену його статтею, так і 2) віртуальну відкриту групу співзвучних слів, уживаних у поетичних текстах (під віртуальною групою розуміємо

групу, яка потенційно може бути зібрана, зафіксована). Наш словник буде спробою лексикографування римового гнізда в 2-му значенні.

Терміносполученням *римове гніздо* активно послуговуються вітчизняні і зарубіжні римологи [7, с. XVIII; 9, с. 9 та ін.], воно найбільш повно відбиває поняття *група слів, здатних римуватися між собою*, порівняно із паралельно вживаним терміном *риморяд* [6, с. 277; 11, с. 8], *римовий ряд* [8, с. 93]. Поняття риморяду передбачає лінійну послідовність, тоді як слова в гнізді зв'язані не тільки синтагматично, а й парадигматично. Риморядом називають також фіксовану послідовність римових слів у поетичному тексті, але і щодо вживання терміна в такому сенсі виникають застереження, адже співзвучні слова в поетичному тексті розташовуються не в простій послідовності – вони «зчіплюються» між собою на основі звуко-смислової подібності, тому доцільніше позначати такі мінімальні римові єдності усталеними в римології терміносполученнями *римопара* і *римовий ланцюг*.

Підставою для об'єднання мовних одиниць у римове гніздо є фонологічний перегук між ними, який може розпоршуватися і виходити за межі слова (*Співаємо псалом твоїм калинам...* / *Але скажи по правді, роз'ясни нам* М. Зеров; *Лиш десь влаштують у фінансах шахер-махер*, / *А він вже тут, наш доморощений Шумахер* Т. Головащенко). Для сучасної української лексики, що функціонує в силабо-тонічній системі версифікації, більш характерна концентрація спільних фонем у кінцевій частині слова навколо наголошеного голосного (*І голос знов, крізь сутінки і мду*, / *Лунав, як грім: – Лунайте цю скаду!* М. Щербак; *А було, що й котилася зеть*, / *заповзавшиши бути без мене, – / поки я, вірнопідданий кметь*, / *нудив світом й витворював ледь* / *щось негідне, тріскучо-казенне* А. Бортняк).

Центром римового гнізда є домінантна лексема – опорний римокомпонент. Зразки римових гнізд з опорними римокомпонентами ми можемо знайти, наприклад, у загальномовному «Словнику рим російської мови»: *Пирамида – аскарида, гнида, кариатида, обида, панихида, планида, сильфида, ставрида, хламида* [СРРЯ, с. 444]; *Смирный – мирный, эфирный, обдирный, кефирный, зефирный, обириный* [СРРЯ, с. 641]; *Шагать – строгать, лягать, убегать, стегать, оберегать, наступать, пугать* [СРРЯ, с. 803]; *Ярко – жарко, парко, марко, заварка, марка, кухарка* [СРРЯ, с. 839].

Запланована нами праця – словник римового гнізда з опорним римокомпонентом УКРАЇНА. Вибір домінантної лексеми УКРАЇНА як відправної точки лексикографічного опису рим зумовлений його належністю до слів із широкою римовалентністю та важливістю самого концепту 'Україна' в картині світу українців, а відповідно і його вагомою репрезентацією в мові поезії. Матеріалом нашої лексикографічної праці стануть близько 1 тис. римових пар і ланцюгів з компонентом УКРАЇНА, які формують відповідне римове гніздо. Джерело матеріалу – 120 поетичних книжок, а також добірок із журналів і колективних збірок. Коло авторів – від поетів кінця XVIII–початку XIX ст. до сучасних (Ю. Андрухович, Б.-І. Антонич, А. Бортняк, В. Василяшко, В. Герасим'юк, Є. Гребінка, Б. Грінченко, І. Жиленко, О. Ірванець, Л. Костенко, А. Криловець, А. Малишко, І. Малкович, К. Мордатенко, О. Олесь, Б. Олійник, П. Осадчук, Д. Павличко, І. Павлюк, М. Рильський, І. Римарук, С. Руданський, В. Самійленко, М. Сингаївський, Леся Українка, І. Франко, С. Пушко, Г. Чубач, Т. Шевченко та ін.). З творів різних родів і жанрів, що мають поетичну римовану форму (з віршів, поем, драматичних творів), будуть вибрані всі римові пари і ланцюги, одним із компонентів яких є лексема *Україна*. Словник охопить початкові, внутрішні і кінцеві рими (перші два види рим незаслужено рідко стають об'єктом лексикографування в словниках авторських рим). У словнику будуть представлені різні за ступенем фонологічної подібності рими (*пир'їна-Україна* Перебийніс-41, В. Соловей-24, Чернілевський-191; *за билину-через Вкраїну* В. Коломієць-80; *на Вкраїні-господині* Рильський-2-230; *домовини-України-вуглини* Павличко-3-100; *за Україну-гриву* Мордатенко-29). З погляду лексичного складу римового гнізда, словник фіксуватиме як літературну, так і розмовну, діалектну, застарілу, неологічну, жаргонну і т. ін. лексику – усі відповідники римокомпонента УКРАЇНА, які ми виявимо в поетичних текстах.

Отже, словник римового гнізда з опорним компонентом УКРАЇНА – це різновид історичного словника рим, словник-індекс, який міститиме паспортизовані римові пари та ланцюги. Реєстрові слова – лексеми-римовідповідники компонента УКРАЇНА в початковій формі з числовим індексом (вказівкою на кількість уживань у текстах): **плинути 8.;** **поліно 3.;** **провина 7.;** **пустиня 2.** Права частина словникової статті – римові пари (ланцюги) з граматичними ремарками (якщо є потреба) і паспортизацією: **ринуть 2:** *рине-Вкраїна* В. Коломієць-145; *рине-України* Княжич-89; **рівнина 2:** *рівнини Р. -України* Щербак-100; *України Р. -рівнини* Рильський-4-170; **рівно:** *рівно-України* В. Соловей-11; **рінь:** *до ріні-в Україні* Павличко-3-149.

Оригінальна ідея створення словника рим, який би спирався на поетичний матеріал певного автора (Т. Шевченка) і характеризував би римові слова, з одного боку, за синтагматичними зв'язками, а з другого, – за парадигматичними, належала І. Г. Чередниченку [14, с. 18]. Синтагматику рими в такому словнику мав репрезентувати діапазон римовалентності – фактично зафіксовані римопари, а парадигматичні відношення всередині римового гнізда – регулярність римування. Регулярним мовознавець вважав римування за умови, якщо слова виявляються співзвучними в усіх формах (*лежати-замовчати, лежу-замовчу, лежиши-замовчиши, лежить-замовчить* і т. ін.), неповнорегулярним – якщо слова римуються в частині форм (*рій, роя, рої – мій, моя, мої*), а нерегулярним – за умови співзвучності поодиноких форм (*рій-сулій-подій-новій-твій-зумій*) [14, с. 18].

У нашому словнику в основному корпусі будуть показані синтагматичні зв'язки між римовими словами. Ці зв'язки виникають між римокомпонентами в римових парах і ланцюгах (*на Україні-княгиня* Шевченко-2-25; *Україна-жарина-Україна-руїна* Рильський-2-230; *Україна-лине* Забашта-143, Пушко 2013-2-63; *рубіни-України* Павличко-1-441, Олесь-1-249; *Україна-рубіни-коліна-Батьківщино* Сосюра-258). Парадигматику рими представляє вся складна система римових зв'язків між різними граматичними формами римових слів. Парадигматичні відношення у словнику будуть зафіксовані, по-перше, в основному корпусі словника з допомогою граматичних ремарок (якщо є потреба) та прийменників, а по-друге, в доданих до основного корпусу окремих індексах: «Римокомпонент УКРАЇНА в називному відмінку однини», «Римокомпонент УКРАЇНА в родовому відмінку однини» і т. ін., де, власне, і будуть представлені римові пари і ланцюги, у яких опорним компонентом є лексема *Україна* в називному відмінку однини, родовому відмінку однини і т. ін.

Тип словника ми визначаємо як словник-індекс римових пар (ланцюгів). Його планована мегаструктура така: передмова, список скорочень ремарок, список джерел, основний корпус, індекси-додатки.

Висновки. Лексикографування окремих римових гнізд допоможе розв'язати низку завдань: простежити їхню динаміку в різних аспектах (лексичному, фонологічному, граматичному), вивчити лексичний склад, дослідити римостиль певних поетів, дати кількісні характеристики рим, визначити римові кліше. **У перспективі подальші дослідження в цьому напрямку** можуть показати можливості застосування укладеного словника римового гнізда для вирішення конкретних наукових проблем.

Джерела:

- БН** Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підг. до вид. і передм. В. В. Німчука / П. П. Білецький-Носенко. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.
- АЧ** Афанасьев-Чужбинский А. С. Словарь малорусского наречия // Собрание сочинений А. С. Афанасьева (Чужбинского) / Под. ред. П. В. Быкова. – Т. IX. – С.-Пб. : Изд-во Герман Гоппе, 1892. – 464+VII с. – С. 287–464.
- Г** Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : В чотирьох томах / НАН України. Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1996-1997; Т. 1. – 494 с.; Т. 4. – 616 с.
- З** Словарь малороссийских идиомов / Сост. Н. Закревский // Закревский Н. Старосветский бандуриста. – М., 1861. – С. 245–626.
- СРРЯ** Ситникова Е. Словарь рифм русского языка / Ситникова Е. и др. – М. : АСТ : Слово; Владимир : ВКТ, 2010. – 864 с.
- СУР** Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим / А. А. Бурячок, І. І. Гурин. – К. : Наук. думка, 1979. – 338 с.

Література:

- Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
- Берков В. П. Двухязычная лексикография : учебник / В. П. Берков. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Транзиткнига», 2004. – 236 [4] с.
- Бурячок А. А. Вступ / А. А. Бурячок // Бурячок А. А., Гурин І. І. Словник українських рим. – К. : Наук. думка, 1979. – 338 с.
- Демська О. М. Вступ до лексикографії : навчальний посібник / О. М. Демська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 266 с.
- Денисов П. Н. Об универсальной структуре словарной статьи / П. Н. Денисов // Актуальные проблемы учебной лексикографии : сборник статей / Сост. В. А. Редькин. – М. : Русский язык, 1977. – С. 205–225.
- Діброва С. До проблеми формування системи римознавчих термінів / С. Діброва // Українська термінологія і сучасність : збірник наук. праць. Вип. VI. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 276–280.
- Иванчев С. ...и за речника / С. Иванчев, Л. Любенов // Български римен речник. – София : Наука и изкуство, 1967. – С. XVIII–XXX.
- Качуровський І. В. Фоніка : підручник / І. В. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 168 с.
- Матвеев В. М., Хворостьянова Е. В. Предисловие / В. М. Матвеев, Е. В. Хворостьянова // Словарь языка М. В. Ломоносова. Материалы к словарю. Вып. 3 : словарь рифм М. В. Ломоносова : лексикон стиховых окончаний / Сост. Е. А. Захарова, О. С. Лалетина, Е. М. Матвеев ; Отв. ред. С. С. Волков, Е. В. Хворостьянова. – СПб. : Нестор-история, 2011. – С. 7–28.
- Мовчун Л. В. Римографічна спадщина І. І. Гурина в контексті його лексикографічної праці / Л. В. Мовчун // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: збірник наукових праць. Випуск 24. – К. : Освіта України, 2014. – С. 117–125.
- Онуфриев В. В. Словарь популярных рифм : 70 000 сл. / В. В. Онуфриев. – К. : Рифма, 2002. – 345 с. – (Настол. кн. поэта).
- Полюга Л. М. Складові елементи словника (із досвіду лексикографа) / Л. М. Полюга // Записки з українського мовознавства = Орега in linguistica ukrainiana : зб. наук. праць. Вип. 16 / ред. О. І. Бондар ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2006. – С. 299–307.
- Пятаева Н. В. Понятие лексического гнезда в современной лингвистике (к проблеме квалификации и классификации) / Н. В. Пятаева // Филологический класс. – 2003. – № 9. – С. 41–48.
- Чередниченко І. Г. Проблема створення римословника Т. Г. Шевченка / І. Г. Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1966. – № 3. – С. 17–22.
- Zgusta L. Manual of Lexicography / L. Zgusta. – Praha : Academia, 1971. – 360 p.

УДК 81.001.4:11:658.6

А. В. Мороз,

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Чернівці

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ МОВИ ТОРГІВЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті досліджуються етнолінгвістичні аспекти фахової мови торгівлі німецької та української мов, наводяться німецько- та україномовні першоджерела, які засвідчують факти існування мовленнєвої комунікації у сфері економічної діяльності в Німеччині та Україні на ранніх етапах розвитку професійної комунікації, характеризуються періоди інтенсивного формування термінології торгівлі досліджуваних мов.

Ключові слова: етнолінгвістичні аспекти, фахова мова торгівлі, термін, термінологія торгівлі.

В статье исследуются этнолингвистические аспекты специального языка торговли немецкого и украинского языков, приводятся немецко- и украинскоязычные первоисточники, которые свидетельствуют о фактах существования речевой коммуникации в сфере экономической деятельности в Германии и Украине на ранних этапах развития профессиональной коммуникации, характеризуются периоды интенсивного формирования терминологии торговли исследуемых языков.

Ключевые слова: этнолингвистические аспекты, специальный язык торговли, термин, терминология торговли.

The article deals with ethno linguistic aspects of German and Ukrainian special trade languages. Ethno linguistics was studied by many researchers. German and Ukrainian first sources, which testify about facts of existing of the speech communication in the area of economic activity in Germany and Ukraine on the early development stages of the professional communication, are given in this scientific work. The periods of intensive formation of the trade terminology of the given languages are also investigated. German and Ukrainian terminological trade lexis was formed during many centuries. It continues to develop, gets changes, but at the same time it is one complete system which functions and changes with human society together.

Many famous linguists worked on the studying of the ethno linguistic aspects in different special languages, but till now this subject is actual and needs to be investigated.

There is the clear correlation between the education level, culture and language. The lower layers of the society use mostly regional phrases in German and the higher layers use mostly the literature standard. The education and the cultural level develop on the language demonstrations considerably.

The formation of the Ukrainian trade terminology is tightly connected with the development history of the general economic terminology, in which consisting a big amount of lexemes appeared, they are used for the nomination of concepts of the special trade language. In the investigated sublanguage traditional Ukrainian terms are commonly used, it means that there is a tendency to the self-preservation of the national language under the conditions of the terminological expansion.

Key words: ethno linguistic aspects, special trade language, term, trade terminology.

У другій половині XX століття інтереси мовознавства перемістились у сферу мовної комунікації, що спричинило появу цілої низки «подвійних» дисциплін (когнітивної, психо-, соціо-, прагма-, етно- та інших лінгвістик). Етнолінгвістика – це галузь мовознавства, яка вивчає взаємодію мови та її носіїв у широкому значенні, включаючи культуру народу, середовище його проживання, історію, традиції, мистецтво, побут тощо. С. Г. Тер-Мінасова зауважує, що цей напрям намагається «зібрати в єдине всі аспекти і вивчити глобально та всебічно загальний процес фізичного та культурного розвитку людини» [4].

Основи етнолінгвістики були закладені у XIX ст. В. Гумбольдтом, який розглядав мову в тісному зв'язку з її носіями. Як зауважив науковець, саме у мові можна пізнати характер народу-носія. Основні для етнолінгвістики дві тісно пов'язані проблеми можна назвати «когнітивною» (від лат. *cognitio* – пізнання) та «комунікативною» (від лат. *communicatio* – спілкування). Дана галузь мовознавства близька із психолінгвістикою та соціолінгвістикою. Ці види лінгвістик мали значний вплив на дискурс-аналіз, починаючи із 60-х років, оскільки вони приділяють багато уваги явищам лінгвістичної варіативності, зумовленої соціальними факторами. Доречним буде згадати дослідження Броніслава Малиновського, який довів взаємозв'язок мови та культури, зумовлений соціальною та біологічною природою людини [6].

Над дослідженням етнолінгвістичного аспекту працювало багато вчених, серед яких: Е. С. Кубрякова, Л. Я. Петрова, В. Н. Теля, Г. Штейнталь.

Німецька термінологічна лексика, у тому числі й фахова лексика торгівлі, формувалася століттями. Вона розвивається й далі, постійно зазнає змін, проте одночасно виступає цілісною системою, яка функціонує та змінюється разом із людським суспільством.

Німецькомовні першоджерела засвідчують факти існування професійної комунікації в Німеччині від початку X сторіччя, і пов'язані з історією розвитку активних торговельних відносин поміж германськими народами та римлянами. Також і наступного періоду – до XV–XVI сторіч – мовленнєва комунікація у сфері економічної діяльності Німеччини проходила переважно латиною, а до XIX сторіччя зазнавала потужного впливу французької мови. Самостійне становлення професійно спрямованої мови у сфері економічної діяльності в Німеччині – як предмета дослідження – розпочинається з другої половини XIX сторіччя, що засвідчують процеси заміни чужомовних економічних термінів на німецькомовні, а також помітне зменшення кількості засобів мовного етикету, якими була перевантажена ділова німецька мова. З часу посиленого розвитку економічних зв'язків Німеччини за урядування Отто фон Бісмарка мовленнєва комунікація у сфері економічної діяльності істотно збагачується новою економічною семантикою, а також стилістичними та риторичними засобами; з'являються нові ділові жанри, здебільшого рекламного характеру.

Перший етап активного розвитку професійно спрямованих галузей спілкування припадає на добу стрімкого економічного піднесення Німеччини, передусім від 1871 до 1933 року. Вперше від часу об'єднання Німеччини розпочинається посилення популяризації економічних знань, що відобразилося у німецькомовних виданнях з питань провадження торговельних переговорів та ділової документації, а також у засобах масової інформації економічної спрямованості (G. Bohn, F. Kluge). Визначальним у цьому періоді став 1913 рік, коли комерційні організації Німеччини випрацювали уніфіковану систему офіційного діловодства, яка вимагала від суб'єктів інституційного економічного спілкування стислого викладу та стилістичної виразності. Професійно спрямована німецька мова у сфері економічної діяльності цього періоду суттєво збагачується термінами з гуманітарних та природознавчих галузей.

Після Першої світової війни у німецькій мові відбуваються загальні значущі семантичні трансформації в лексиці, пов'язані зі збільшенням кількості лексичних різновидів для негативно-метафоричного мовного відображення економічних процесів. Активні намагання економічних інституцій Німеччини відновити свої зовнішньоекономічні зв'язки сприяли збагаченню німецької мови переважно англійськими економічними термінами. Однак її серйозний розвиток унаслідок втручання націонал-соціалістської ідеології в мовну політику було перервано від 1933 року і до закінчення Другої світової війни.

Другий етап активного розвитку мовленнєвої комунікації у сфері економічної діяльності Німеччини припадає на післявоєнний період. Істотні науково-технічні зміни того часу сприяли збагаченню економічної терміносистеми широкою низкою англіцизмів.

Третій етап розвитку мовленнєвої комунікації у сфері економічної діяльності позначається активізацією мовних кон- тактів унаслідок глобалізації та засвоєння лінгвістикою здобутків інших дисциплін.

Для сьогочасного розвитку торговельних відносин для Німеччини характерне істотне зростання обсягів мовного матеріалу, яким користуються для задоволення комунікативних потреб мовці – учасники економічної діяльності. Сукупність комунікативних та інформаційно-комунікативних взаємодій суб'єктів мовлення, об'єднаних спільною територією, фаховими знаннями та статусно-рольовими правилами, що визначає їхню комунікативну поведінку, позначає комунікативний простір відповідно до сфер професійної діяльності людини. Основна ділянка досліджуваного комунікативного простору – сфера діяльності галузі торгівлі Німеччини та засобів масової інформації, які відображають високий ступінь економічної освіченості сучасного німецького суспільства.

Як показало дослідження, простежується чіткий взаємозв'язок між рівнем освіти, культурою та мовою. Нижні прошарки суспільства вживають у німецькій мові переважно регіональні вирази, а верхні – здебільшого літературний стандарт. Виховання та рівень культури суттєво впливають на мовні прояви.

Щодо української мови, то, за висновками дослідників, сучасна наукова термінологія багатьох галузей знань виникла і формувалася на донауковому етапі термінотворення [5, с. 12]. Питому частку терміносистеми торгівлі становлять терміни, які сформувалися ще в донауковий період у складі загальноекономічної термінології.

На ранніх етапах розвитку письменства в українській мові функціонує пласт лексики, який у пам'ятках нехудожнього тексту має термінологічні риси й протягом століть стабілізується внаслідок уживання в державних документах, функціонування в пресі, діяльності письменників та науковців і т. ін. [3, с. 38]. «Обмін продуктами праці широко здійснювався вже в епоху Київської Русі, тому значна кількість східно-слов'янських термінів, пов'язаних із процесами обміну, своїм корінням сягає давньоруської мови. Сюди належать слова *товар, гроші, торгівля, ціна, купівля, продаж* тощо, які пізніше стали виразниками чітко сформованих економічних понять шляхом збагачення своєї семантики» [2, с. 96]. Саме ці найдавніші лексеми в сучасній термінології торгівлі мають найбільшу системну вартість: вони входять як семантичні компоненти до значної кількості термінів торгівлі, а також за їх участю утворюється велика кількість похідних термінів для позначення вузькоспеціальних торговельних понять: *купівельне рішення, купівельна поведінка, електронна торгівля, товарний знак, торгова марка, ціновий ряд, продаж онлайн, готівкові гроші* тощо.

В українських писемних пам'ятках XIV–XVII ст. (текстах виробничого й торговельного змісту, судових актах, купчих і дарчих документах, описах та реєстрах майна тощо) вживаються слова й вирази на позначення спеціальних понять еко-

номічних відносин переважно сфери торгівлі та виробництва. Активне вживання виробничої лексики в староукраїнський період було зумовлено інтенсивним розвитком і диференціацією різних видів робіт, торговельних відносин, виникненням нових професій, особливо міських, укладанням майнових стосунків.

Інтенсивне формування української економічної термінології припадає на другу половину XIX ст. і пов'язане як з інтенсивним розвитком української економічної науки, так і з певними суспільно-політичними процесами того часу. «Розвиток промисловості, посилення класової диференціації суспільства і класової боротьби, піднесення революційного руху, поширення марксистсько-ленінських ідей на Україні з кінця XIX ст., нові наукові відкриття і загальне зростання культури народу зумовили значне поповнення лексичного складу української літературної мови» [1, с. 157]. «В історії формування української термінологічної лексики в галузі економічних наук останні передреволюційні десятиліття мали велике значення. Основи цієї термінології заклалися саме в ті роки...» [1, с. 206]. У цей час з'являються наукові й науково-публіцистичні праці економічної тематики, написані новою українською літературною мовою. Економічні розвідки, матеріали про народне господарство України від 70-х років до першої Світової війни на східно-українських землях подавала земська статистика; українськомовні економічні праці, незважаючи на всілякі заборони, з'являлися на сторінках журналу «Київская старина», виходили друком дослідження М. Зібер, С. Подолинського, П. Чубинського, М. Яснопольського та ін. Праці українських дослідників В. Барвінського, М. Грушевського, С. Дністрянського, І. Заневича, Б. Навроцького, О. Терлецького, І. Франка та багатьох інших друкувалися в періодичній пресі, яка на той час, як слушно зауважував М. А. Жовтобрюх [1, с. 205], була джерелом формування економічної термінології української мови.

Отже, формування основи термінології торгівлі української мови тісно пов'язане з історією розвитку загальноекономічної термінології, у складі якої виникла значна кількість лексем, використаних для номінації понять фахової мови торгівлі. У досліджуваній підмові широко вживаються традиційні, питомо українські терміни, тобто простежується тенденція до самозбереження національної мови в умовах термінологічної експансії, наприклад, *гуртовий продаж, продаж на гурт (оптовий продаж); крамниця (магазин), крам (товар для збуту); постачання (поставка)*.

Література:

1. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кін. XIX – поч. XXст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
2. Панько Т. І. Від терміна до системи : Становлення марксистсько-ленінської політ економічної термінології у східно-слов'янських мовах / Т. І. Панько. – Л. : Вища шк., 1979. – 148 с.
3. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 624 с.
5. УТіС 1997: Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – 239 с.
6. Malinowski B. The problem of meaning in primitive languages // The Meaning of Meaning / B. Malinowski. – London, 1923. – P. 451–511.

УДК 811:311.21

С. К. Романюк,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглядаються загальні положення статистичної лінгвістики. Описуються лінгвостатистичні методи: критерій Стюдента і критерій χ^2 -квадрат. Наведено конкретні приклади застосування цих методів.

Ключові слова: статистична лінгвістика, статистичні методи, критерій Стюдента, критерій χ^2 -квадрат.

В статье рассматриваются общие положения статистической лингвистики. Описываются лингвостатистические методы: критерий Стюдента и критерий χ^2 -квадрат. Приводятся конкретные примеры применения этих методов.

Ключевые слова: статистическая лингвистика, статистические методы, критерий Стюдента, критерий χ^2 -квадрат.

The article deals with the general problems of statistical linguistics. The statistical methods, such as Student's test and χ^2 -square test, involve the use of different formulas to identify the rules of distribution of linguistic units in speech, to measure the links between language elements and to establish the relationship between qualitative and quantitative characteristics of speech. The examples of these methods application are resulted.

Keywords: statistical linguistics, statistical methods, Student's test, χ^2 -square test.

Постановка проблеми. Мова є надзвичайно складною системою дискретних одиниць, які можуть мати кількісні характеристики. Ці кількісні характеристики властиві одиницям усіх рівнів мовної системи. Будова мови, її функціонування в мовленні, співвідношення мови й мислення, мови й суспільства підкоряються дії статистичних законів [5, с. 3, 6–7].

Статистичні методи у мовознавстві допомагають правильно організувати лінгвістичні спостереження, отримати об'єктивні дані, незалежні від суб'єктивного сприйняття дослідника, забезпечити надійність, точність, достовірність висновків.

З огляду на це залучення статистичних методів є **актуальним** під час опрацювання великих масивів даних у лінгвістичних дослідженнях.

Слід зауважити, що квантитативні методи рідко використовуються в лінгвістичних працях. Серед сучасних досліджень, у яких застосовуються лінгвостатистичні методи можна назвати роботи [1; 2; 4; 6; 7].

Метою статті є аналіз основних понять та інструментів математичної статистики, застосування основних методів та прийомів статистичного дослідження мовного матеріалу та формування статистичних вибірок у лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Оскільки мова – це ймовірнісна, а не жорстко детермінована система, то для її пізнання розроблено квантитативні методи, пов'язані з дослідженням частотних, ймовірнісних та інших нелогічних характеристик [3; 5].

Головним завданням статистичної лінгвістики є застосування математичних методів для розкриття закономірностей функціонування одиниць мови у мовленні, а також у встановленні закономірностей будови тексту.

Розрізняють кількісні й статистичні методи. Кількісні методи зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць. Статистичні методи передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних

одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними та кількісними характеристиками мови.

Коли у роботі дослідника застосовується статистичний аналіз, то у більшості випадків лінгвісту потрібно вирішити два основних завдання – встановити подібність (зв'язок, близькість) або відмінність між отриманими кількісними сукупностями. З цією метою застосовується порівняно невелика кількість методів: критерій Стюдента, критерій хі-квадрат і коефіцієнти спряженості [3, с. 132–133].

Розпочинаючи лінгвостатистичний експеримент мовознавець повинен чітко визначити, що рахувати, тобто, що є об'єктом дослідження; для чого рахувати, інакше кажучи, з якою метою виконується аналіз; і як рахувати чи, які методи застосовуються для розрахунків.

Це означає, що дослідник, по-перше, визначає ті лінгвістичні одиниці, форми та категорії, які будуть статистично обстежуватися в експерименті. Підрахунок можуть підлягати одиниці будь-якого рівня – фонемі або звуку, літері, сполуки звуків, фонем або літер, склади, морфеми, слова, словосполучення, синтаксичні конструкції, тексти тощо. По-друге, мовознавець визначає мету і завдання, які стоять перед статистичним дослідженням, тобто істотні чи неістотні розходження між вибірками. І останнє завдання лінгвіста передбачає визначення обсягу досліджуваного матеріалу для отримання статистично вірогідних результатів, знання правил організації вибірки, обчислення статистичних характеристик, зіставлення статистичних параметрів різних сукупностей, застосування методів визначення зв'язку досліджуваних одиниць у сукупності тощо.

Одним із важливих понять лінгвістичної статистики є поняття генеральної сукупності. Генеральною сукупністю називають однорідний масив (або корпус) деяких одиниць, які належить обстежити.

Наприклад, якщо ми досліджуємо особливості стилю Стівена Кінга, то всі його твори становлять генеральну сукупність. Якщо дослідженню підлягає, скажімо, рекламний дискурс журналу *New Yorker* 1925–1945 рр., то генеральну сукупність становлять собою всі рекламні тексти всіх журналів *New Yorker*, виданих за цей період. При дослідженні структури слова в англійській мові генеральною сукупністю буде словниковий склад цієї мови (реєстр найбільшого словника, доповнений даними різного роду інших словників).

З генеральної сукупності виділяють вибірку, тобто сукупність отриманих для аналізу елементів. Одиниці вибірки – це лінгвістичні одиниці, наприклад, аналізовані слова, речення, фрагменти текстів. Вибірку потрібно організувати так, щоб вона достатньо об'єктивно, надійно і в повній мірі представляла властивості всієї генеральної сукупності.

Кількість відібраного матеріалу може бути дуже великою. Завдання полягає в тому, щоб визначити той мінімум, який був би необхідним і достатнім для одержання надійних результатів. Статистика дійшла висновку, що частота досліджуваного явища залежить від обчислення відносної похибки: чим більша частота, тим менше можна взяти матеріалу для одержання результатів такої ж надійності.

Загальний обсяг вибірки можна знайти за таблицею залежності кількості прикладів від заданої відносної похибки (δ) [5, с. 152]. Зазвичай у статистичних дослідженнях прийнятою вважається похибка у 5% (у випадку найчастотніших одиниць) [5, с. 28]. За даними вищезгаданої таблиці, щоб досягнути 5% похибки, необхідно мати 1538 прикладів. Для низькочастотних одиниць у лінгвістиці допустима похибка 20–30%, тобто 96–43 приклади.

У лінгвістичних дослідженнях типовим завданням є зіставлення двох або більше варіаційних рядів, щоб визначити, чи існує між ними відмінність. Найчастіше для цього використовується критерій хі-квадрат, однак два ряди можуть бути зіставлені за допомогою критерія Стюдента.

Цей метод полягає в тому, що порівнюються середні арифметичні двох сукупностей і за допомогою стандартної похибки t визначається достовірність різниці між середніми арифметичними.

Формула для визначення достовірності різниці між середнім арифметичним [3, с. 75]:

$$t = \frac{d}{S_d}, (1)$$

де d – різниця між середніми арифметичними двох сукупностей, а S_d – середня похибка цієї різниці. S_d знаходиться за формулою [3, с. 76]:

$$S_d = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 + \sum (y_i - \bar{y})^2}{(n_1 - 1)(n_2 - 1)}} \times \frac{(n_1 + n_2)}{(n_1 \times n_2)}, (2)$$

де Σ – сума, x_i і y_i – абсолютні частоти двох вибірок, $\bar{x}$ і $\bar{y}$ – середні арифметичні першої та другої сукупностей, n_1 і n_2 – кількість підвибірок у вибірках.

Розглянемо приклад.

Приклад 1. Припустимо, що досліджувалися складні речення у двох прозових творах різних авторів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок даних для визначення S_d

x_i	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	y_i	$y_i - \bar{y}$	$(y_i - \bar{y})^2$
29	-1,8	3,24	20	-1	1
25	-5,8	33,64	16	-5	25
38	7,2	51,84	27	6	36
30	0,8	0,64	21	0	0
32	1,2	1,44	18	-3	9
			24	3	9
		90,8			80

У першому випадку отримані числа: 29, 25, 38, 30, 32; у другому – 20, 16, 27, 21, 18, 24. Середнє арифметичне для першої сукупності $\bar{x} = 30,8$; середнє арифметичне для другої сукупності $\bar{y} = 21$; кількість першої підвибірки $n_1 = 5$ кількість другої підвибірки $n_2 = 6$.

$$\text{Отже, } S_d = \sqrt{\frac{90,8 + 80}{(5-1)(6-1)}} \times \frac{5+6}{5 \times 6} = \sqrt{\frac{171}{20}} \times \frac{11}{30} = \sqrt{3,14} = 1,77$$

$$t = \frac{30,8 - 21}{1,77} = 5,54$$

Щоб визначити значущість t , нам потрібно знати величину, яку називають ступенем вільності, i , яка обчислюється за допомогою формули [3, с. 76]:

$$d_f = (n_1 - 1) + (n_2 - 1), \quad (3)$$

Отже, $d_f = (5 - 1) + (6 - 1) = 4 + 5 = 9$. За таблицею критичних значень t [5, с. 156] знаходимо, що при $d_f = 9$ і рівні значимості $P = 0,05$ t повинно дорівнювати 2,26, а при $P = 0,01$, $t = 3,25$. За нашими обчисленнями $t = 5,54$, що більше, ніж 3,25 і 2,26. Це свідчить, що між двома дослідженими сукупностями спостерігається суттєва відмінність.

За допомогою критерія χ^2 можна встановити подібність чи відмінність між двома і більше емпіричними розподілами або ступінь відповідності емпіричного розподілу теоретичному. Найбільш розповсюдженою формулою для обчислення критерія χ^2 є [3, с. 88]:

$$(4)$$

де O – емпіричні величини (що фактично спостерігаються), E – теоретично очікувані величини.

Продемонструємо обчислення суми χ^2 на прикладі.

Приклад 2. Припустимо, що ми маємо дані про частоту вживання семи слів $V_1 - V_7$ у творах двох авторів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Слово	Автор		Всього
V_1	10	20	30
V_2	15	25	40
V_3	20	30	50
V_4	25	35	60
V_5	25	45	70
V_6	30	20	50
V_7	50	35	85
Всього	175	210	385

Емпіричні величини – це частоти, наведені у табл. 2. Щоб знайти теоретично очікувані величини, розбиваємо сумарні числа 175 і 210 пропорційно сумарним числам, представленим в останньому стовпчику таблиці (30, 40, 50 тощо). Наприклад, щоб знайти теоретично очікувану величину для першого поля в другому стовпчику, потрібно $\frac{30}{385} \times 175 = 13,6$. Величина, яка фактично спостерігається – 10.

Дані для розрахунку χ^2 знаходяться в наступній таблиці (див. табл. 3).

Таблиця 3

Дані для розрахунку χ^2

O	E	O - E	(O - E) ²	
10	13,6	-3,6	12,96	0,95
15	18,2	-3,2	10,24	0,56
20	22,7	-2,7	7,29	0,32
25	27,3	-2,3	5,29	0,19
25	31,8	-6,8	46,24	1,45
30	22,7	+7,3	53,29	2,35
50	38,6	+11,4	129,96	3,37
20	16,4	+3,6	12,96	0,79
25	21,8	+3,2	10,24	0,47
30	27,3	+2,7	7,29	0,27
35	32,7	+2,3	5,29	0,16
45	38,2	+6,8	46,24	1,21
20	27,3	-7,3	53,29	1,95
35	46,4	-11,4	129,96	2,80
$\Sigma 385$	$\Sigma 385$			$\Sigma 16,84$

Отже, сума $\chi^2 = 16,84$. Оскільки в табл. 2 порівнювалась відповідність частот розподілення слів в творах двох авторів, отримана сума χ^2 повинна дати відповідь, чи є подібність між емпіричними рядами, чи розподілення частот слів у творах двох письменників суттєво відрізняється. Таким чином необхідно визначити значущість отриманої суми χ^2 . Для цього обчислюється ступінь вільності за формулою [3, с. 89]:

$$d_f = (r - 1)(c - 1), \quad (5)$$

де r – число горизонтальних рядків у таблиці, c – число вертикальних стовпчиків у таблиці. Для табл. 2

$$d_f = (7 - 1)(2 - 1) = 6 \times 1 = 6.$$

За таблицею критичних значень χ^2 [5, с. 155] знаходимо, що при $df = 6$ і рівні значимості $P = 0,05$, сума χ^2 повинна дорівнювати 12,6, а при $P = 0,01$ сума $\chi^2 = 16,8$. Відповідно, отримана в результаті обчислень сума $\chi^2 = 16,84$ є значущою. З цього можна зробити висновок, що між розподілом частот двох авторів спостерігаються значущі відмінності.

Висновки. Існування тісного взаємозв'язку між кількісними та якісними характеристиками мови передбачає застосування математичного апарату статистичної лінгвістики, яка займає вагомe місце у вирішенні проблем мовознавства. За допомогою статистичних методів можна дослідити всі рівні мови. Застосування того чи іншого статистичного метода підкоряється перш за все виконанню завдань, які поставлені в дослідженні і залежать від умов експерименту.

Перспективи дослідження. Подальші дослідження пов'язані з проведенням лінгвостатистичного експерименту на матеріалі дискурсу американської комерційної реклами.

Література:

1. Григорійчук Т. Кількісна характеристика синонімів / Т. Григорійчук // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Германська філологія. – Вип. 168. – Чернівці, 2003. – С. 32–45.

2. Жуковська В. В. Лексико семантичні та прагматичні характеристики англійського дієслова у художньому тексті : лінгвостатистичний аспект (на матеріалі популярних політичних романів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Вікторія Вікторівна Жуковська. – К., 2006. – 307 арк.
3. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
4. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики / В. В. Левицкий. – К. : УМК ВО, 1989. – 155 с.
5. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів : навч. посіб. / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 268 с.
6. Перебийніс В. С. Частотні словники та їх використання / В. С. Перебийніс, М. П. Муравицька, Н. П. Дарчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 204 с.
7. Altmann G. Einführung in die quantitative Lexikologie / G. Altmann, D. Baugheri, H. Goebel, R. Köhler, C. Prün. – Göttingen : Peust / Gutschmidt Verlag, 2002.

УДК 37.018.43=03.111=161.2

Б. І. Шуневич, І. М. Дробіт,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів

КОМП'ЮТЕРНІ СЛОВНИКИ ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ: ЛЕКСИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті подано досвід укладання студентами напряму підготовки «Філологія» кваліфікації «Перекладач» Львівського державного університету безпеки життєдіяльності традиційних і комп'ютерних словників з галузі пожежної та техногенної безпеки під час практичних занять з дисципліни «Комп'ютерна лексикографія» спільно з викладачами відповідних технічних кафедр. Описано лексичну базу традиційних словників та програмне забезпечення для укладання комп'ютерних словників з цієї тематики на прикладі «Короткого українсько-англійського словника зі сфери надзвичайних ситуацій» та «Англійсько-українського словника пожежно-технічних термінів».

Ключові слова: комп'ютерний словник, комп'ютерна лексикографія, термін, переклад.

В статье представлен опыт составления студентами направления подготовки «Филология» квалификации «Переводчик» Львовского государственного университета безопасности жизнедеятельности традиционных и компьютерных словарей в области пожарной и техногенной безопасности во время практических занятий по дисциплине «Компьютерная лексикография» совместно с преподавателями соответствующих технических кафедр. Описана лексическая база традиционных словарей и программное обеспечение для составления компьютерных словарей по этой тематике на примере «Краткого украинского-английского словаря отрасли чрезвычайных ситуаций» и «Англо-украинского словаря пожарно-технических терминов».

Ключевые слова: компьютерный словарь, компьютерная лексикография, термин, перевод.

Modern terminology, traditional and computer lexicography among other set a practical aims to meet the needs of society by ordering, organizing and standardizing terminology, compiling dictionaries. The paper describes experience of compiling conventional and computer dictionaries by students of Lviv State University of Life Safety. The students' major subject is English translation. Students compile unidirectional bilingual dictionaries during practical lessons on Computer Lexicography under the supervision of lecturers and instructors from the Department of Foreign Languages and Technical Translation taking into consideration advice provided by lecturers and instructors from relevant technical departments of the University.

The article describes lexical database and software for compiling computer «Concise Ukrainian-English Dictionary of Emergencies» and «English-Ukrainian Dictionary of Fire and Technical Terms.» The dictionaries were compiled grounding on Ukrainian, English and Russian dictionaries, glossaries, reference books, and terminology standards. PolyDic v.1.0 was chosen as software tool to compile electronic dictionaries. It was created by experts of the Technical Committee for Scientific and Technical Terminology Standardization at Lviv Polytechnic National University. The software tool consists of two programs: PolyDic Editor – for typing, formatting and editing dictionary databases, and PolyDic Viewer – for viewing electronic dictionaries.

We consider it advisable to involve in compiling computer dictionaries not only linguists and specialists in the industry for which the dictionary is written, but also students. Such type of work motivates them to use computer dictionaries, including the ones which they compiled, in further professional activities of a translator, and to research terms.

Keywords: computer dictionary, computer lexicography, term, translation.

Фундаментальні дослідження, розроблення і впровадження новітніх технологій у практичну діяльність підрозділів державної служби України з надзвичайних ситуацій мають важливе наукове і практичне значення. Спілкування наукової спільноти у галузі пожежної та техногенної безпеки відбувається різними мовами, оскільки надзвичайні ситуації інколи мають не локальний, а міжнародний, або й глобальний характер (наприклад, ліквідація наслідків аварій на атомних електростанціях, масштабних стихійних лих, тощо). Для цього необхідне добре знання міжмовних відповідників. Поширення наукових здобутків, практичних навиків серед іноземних партнерів у справі забезпечення пожежної та техногенної безпеки, спеціалістів сфери цивільного захисту та фахівців суміжних наукових дисциплін також потребує відповідного мовного забезпечення.

Як слушно зауважив директор Інституту української мови НАН України П. Гриценко, «центральною проблемою сучасного термінознавства залишається упорядкування термінологій різних галузей знань із постійною увагою до точних визначень наукових понять та зв'язків між ними, що має знаходити відтворення у відповідних термінопозначеннях» [2, с. 6].

Це спонукало авторський колектив Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД) до укладання низки галузевих словників, а також дослідження української та іншомовної термінології цієї тематики. Зокрема, укладено іншомовно-українські пожежно-технічні словники-мінімуми термінів обсягом, відповідно, 3000, 1600, 2000 і 5000 термінів [1; 4; 5; 7], а також ілюстрований словник-довідник «Цивільний захист. Частина перша: Пожежно-рятувальна справа» обсягом понад 3000 термінів [3]. Після публікування словників, для збереження за собою авторського права на ці словники, ведеться робота над укладанням на їхній основі однойменних комп'ютерних словників.

Мета нашої статті – поділитися досвідом укладання студентами напряму підготовки «Філологія» кваліфікації «Перекладач» традиційних і комп'ютерних словників з галузі пожежної та техногенної безпеки під час практичних занять з дисципліни «Комп'ютерна лексикографія» спільно з викладачами відповідних технічних кафедр, описати лексичну базу традиційних словників та програмне забезпечення для укладання комп'ютерних словників з цієї тематики на прикладі «Короткого українсько-англійського словника зі сфери надзвичайних ситуацій» та «Англійсько-українського словника пожежно-технічних термінів».

Джерельною базою для створення зазначених словників задля дотримання принципу достовірності й точності слугували англомовні, україномовні, російськомовні словники, глосарії, довідники та українські стандарти на терміни. Основне завдання словника – зафіксувати еквіваленти пожежно-технічних термінів, які б відповідали міжнародним галузевим стандартам.

«Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій» складається з приблизно 5 000 термінів, «Англійсько-український словник пожежно-технічних термінів» – з приблизно 20 000 термінів. До пожежно-технічної термінології належать терміни з галузей пожежної та техногенної безпеки, зафіксовані в науковій, науково-популярній, навчальній літературі, енциклопедичних і галузевих словниках. У словниках подані терміни такої тематики: горіння і вибух, окиснення і термічний розпад, пожежна безпека речовин і матеріалів, зниження пожежної безпеки, вогнезахист, термодинаміка і теплопередача в пожежній справі, пожежна безпека об'єктів хімічної і нафтопереробної промисловості, пожежна безпека на будівництві, пожежна безпека на транспорті, пожежна безпека лісових і сільськогосподарських угідь, засоби пожежогасіння, пожежне водопостачання, пожежні машини, пожежна техніка, обладнання та інструменти, вогнегасники, пожежний одяг і спорядження, гасіння пожеж, пожежна тактика, пожежна сигналізація та ін.

Принцип урахування основних понять галузі займав чільне місце під час підготовки словників, оскільки пожежна та техногенна безпека є міждисциплінарною галуззю й охоплює чималу кількість підгалузей, наприклад: хімію, фізику, механіку, екологію тощо, терміни яких частково представлені у запропонованому словнику для забезпечення читача комплексом сучасних знань у галузі.

Значне місце у словниках відведено і загальнотехнічним термінам, які мають свою специфіку перекладу, а також загальним термінам, які часто трапляються в пожежно-технічній літературі. Деякі терміни потребують не лише перекладу, але й пояснення, тому в словникових статтях подано еквівалент і при потребі його тлумачення. До «Англійсько-українського словника пожежно-технічних термінів» додано також найчастіше вживані скорочення та аббревіатури з науково-технічної та пожежно-технічної літератури. У зв'язку з тим, що в британській та американській літературі немає єдиного підходу до тлумачення низки пожежних термінів укладачі мали певні труднощі при підборі українських еквівалентів.

«Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій» та «Англійсько-український словник пожежно-технічних термінів» призначені для широкої аудиторії користувачів:

– науковці та ад'юнкти, спеціальності 21.06.02 «пожежна безпека», яка охоплює фундаментальні, прикладні та пошукові дослідження з проблем пожежної безпеки, впливу небезпечних чинників пожеж на довкілля, життєдіяльність і здоров'я людей, що спрямовані на захист від пожежної небезпеки;

– наукові співробітники, викладачі, курсанти, студенти навчальних закладів та працівники науково-дослідних установ ДСНС України: Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Національного університету цивільного захисту України (м. Харків), Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Вищого професійного училища Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця), Ліцею цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця), Інституту державного управління у сфері цивільного захисту, Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту;

– офіцерський склад територіальних органів ДСНС України та підпорядкованих підрозділів: Головні управління ДСНС України у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій областях та місті Києві, управління ДСНС України Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Сумській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях;

– працівники підприємств, організацій і установ сфери цивільного захисту.

«Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій» та «Англійсько-український словник пожежно-технічних термінів» – це перекладні словники термінів, в яких реєстрове слово англійської або української мови в різних його значеннях перекладається відповідниками іншої мови. Реєстрові лексеми словника – це однослівні терміни й терміни-словосполучення (одно- й багатокomпонентні); складні слова, утворені за допомогою складання основ. Основний принцип укладання словників – алфавітний. Реєстрові терміни подано жирним шрифтом, їхні відповідники – звичайним. Автори ретельно добирали українські еквіваленти англійських термінів, намагалися коротко й чітко передати їх засобами рідної мови. За критерій добору слугували вмотивованість і поширеність термінологічних одиниць у галузі.

Сьогодні комп'ютерний словник стає невід'ємною частиною лексикографії. Все більше користувачів послуговуються словниками та довідниками в електронних форматах, що зумовлене зручністю пошуку інформації, при цьому використовують їх не лише на стаціонарних комп'ютерах, а дедалі частіше на мобільних телефонах та інших портативних мультимедійних пристроях. Комп'ютерний словник може бути копією паперової версії або містити додаткові ілюстративні та мультимедійні додатки. Комп'ютерний словник – це комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, що дають змогу здійснювати швидкий пошук потрібних слів, а також змінювати напрям перекладу (наприклад, українсько-англійський або англійсько-український).

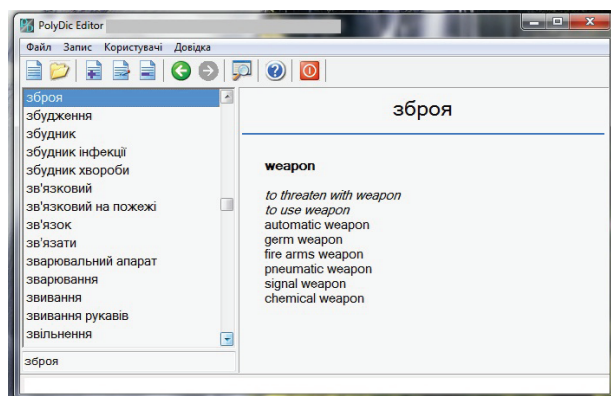

Рис.1

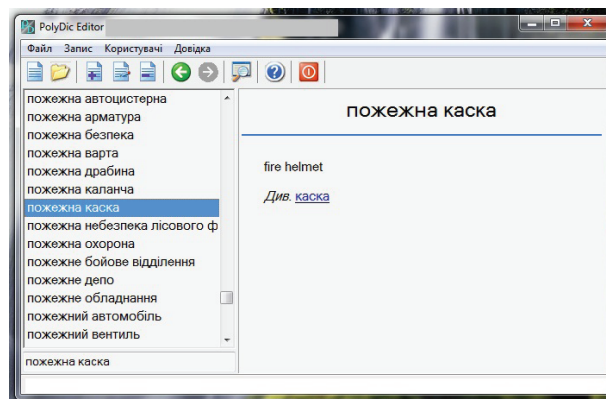

Рис. 2

Під час проведення практичних занять з дисципліни «Комп'ютерна лексикографія» студентам було запропоновано укласти комп'ютерні «Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій» та «Англійсько-український словник пожежно-технічних термінів», залучивши до цієї роботи професорсько-викладацький штат кафедр університету, які безпосередньо викладають та досліджують питання пожежної та техногенної безпеки і добре володіють англійською та українською мовами.

Українська комп'ютерна лексикографія пропонує чималий вибір програмного забезпечення для укладання комп'ютерних словників: Інтегрована лексикографічна система «Словники України» Інституту мовно-інформаційних досліджень НАН України, система електронних навчальних словників «ГЛОСА» Лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного лінгвістичного університету, електронний багатотетматичний тлумачний словник MultiLock Нормативно-термінологічного центру нафтогазового комплексу, систему PolyDic v.1.0 Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології, який створений при Національному університеті «Львівська політехніка» [8].

У другому семестрі на практичних заняттях з дисципліни «Комп'ютерна лексикографія» студенти під керівництвом викладачів кафедри ІМтаТП укладають комп'ютерні словники за допомогою програмного забезпечення PolyDic v.1.0 (Рис. 1–2).

Система укладання та перегляду електронних словників PolyDic v.1.0, створена фахівцями Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології під керівництвом Романа Мисака, складається з двох програм: PolyDic Editor – для набирання, форматування та редагування словникових баз даних та PolyDic Viewer – для перегляду електронних словників. PolyDic v.1.0 є електронним варіантом двомовного або тлумачного термінологічного словника. Програма дає змогу супроводжувати термінологічний словник з фіксованою базою слів і словосполучень та з одним напрямком перекладу. Усі терміни можна вводити із наголосами, що є суттєвим для кращого розуміння перекладу, змісту термінів та їх усного відтворення. Для цього в програму введено спеціальний шрифт із наголосами PolyDic Sans Serif [6].

Вже завершено роботу над укладанням комп'ютерного «Українсько-англійського словника пожежно-технічних термінів» обсягом більше 5 тис. термінів. Наразі ведеться робота над комп'ютерним «Англійсько-українським словником пожежно-технічних термінів» обсягом більше 20 тис. термінів.

Висновок. Сучасне термінознавство, традиційна та комп'ютерна лексикографія серед інших ставлять перед собою практичні завдання, які відповідають потребам суспільства – систематизація, упорядкування та стандартизація термінології, створення галузевих словників, довідників, державних стандартів на терміни і визначення. На нашу думку, до укладання комп'ютерних словників доцільно залучати не лише філологів та фахівців галузі, для якої створюється словник, але й студентів. Така робота мотивує їх використовувати комп'ютерні словники, у тому числі і складені власноруч, у подальшій професійній діяльності перекладача, а також дає стимул для наукового дослідження термінів.

Література:

1. Англо-український пожежно-технічний словник-мінімум / укл. Н. Вовчасти, О. Бугайська та ін. – Львів : Вид-во ЛПІБ, 2005. – 182 с.
2. Гриценко П. Ю. Сьогодення українського термінознавства / П. Ю. Гриценко // Термінологічний вісник: Зб. наук. праць / Відп. ред. В. Л. Івашенко. – К. : ІУМ НАНУ, 2011. – Вип. 1. – С. 5–6.
3. Козяр М. М. Цивільний захист. Частина перша : Пожежно-рятувальна справа. Ілюстрований словник-довідник / М. Козяр, А. Шадрін, І. Кочан. – Львів : Вид-во «Сполом», 2006. – 552 с.
4. Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій. – Понад 5000 термінів і термінологічних сполучень / Вовчасти Н., Бугайська О. та ін. ; За ред. Ковалю М., Шуневича Б. – Львів : Вид-во ЛДУ БЖД, 2010. – 180 с.
5. Німецько-український пожежно-технічний словник-мінімум / укл. Р. Сольський. – Львів : Вид-во ЛПІБ, 2005. – 60 с.
6. Система укладання та перегляду електронних словників PolyDic v.1.0. – Режим доступу до Веб-сторінки: <http://tc.terminology.lp.edu.ua>. – Заголовок з екрана, 2014.
7. Французько-український пожежно-технічний словник-мінімум / укл. І. Попко. – Львів : Вид-во ЛПІБ, 2005. – 74 с.
8. Шуневич Б. І. Українсько-англійський комп'ютерний словник пожежно-технічних термінів: лексичні матеріали, програмне забезпечення / Б. І. Шуневич // Комп'ютерна лінгвістика: сучасне та майбутнє: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23-24 лютого 2012 р. – К. : КНЛУ, 2012. – С. 46–48.

O. Khivotchynska,

Université nationale d'Europe orientale Lessia Oukraïнка

LES PARTICULARITÉS DU FONCTIONNEMENT DE L'ELLIPSE
DANS L'ŒUVRE D'ARTHUR RIMBAUD

Dans le cadre de notre étude, nous nous proposons de relever et d'observer les particularités du fonctionnement de l'ellipse dans les poésies d'un grand poète de l'époque Arthur Rimbaud, d'analyser le phénomène de l'ellipse dans la narration graphique afin d'y asseoir son rôle souverain.

Nous avons analysé des principes théoriques des recherches de l'œuvre de ce grand poète français et nous avons établi que l'ellipse dans la poésie française jusqu'à présent a été étudiée de façon brève, instinctive ou implicite.

Mots-clés : figure de style, ellipse, parataxe, fonctionnement, poésie, particularité, cohérence, incohérence.

У статті аналізуються теоретичні основи дослідження еліпсису та розкриваються особливості його функціонування на матеріалі поезії французького поета Артюра Рембо. Аналізуються праці відомих вчених з цього питання.

Ключові слова: стилістичний прийом, еліпсис, паратакса, функціонування, поезія, особливість, когерентність, некогерентність.

В статье анализируются теоретические основы исследования эллипсиса, раскрываются особенности его функционирования на материале поэзии французского поэта Артюра Рембо. Анализируются труды известных ученых по этому вопросу.

Ключевые слова: стилистический приём, эллипсис, паратаксис, функционирование, поэзия, особенность, когерентность, некогерентность.

This article deals with the theoretical basis and principles of the investigation of ellipse, the peculiarities of its functioning on the material of poetry of the French poet Arthur Rimbaud. Analyzed the writings of prominent scholars on this issue.

Key words: stylistic device, ellipse, parataxe, functioning, poetry, peculiarity, coherence, incoherence.

Pose du problème de recherche et son importance. L'étude de l'œuvre des poètes français fait l'objet de recherche de plusieurs chercheurs. Mais le problème du fonctionnement de l'ellipse dans la poésie des poètes français reste encore loin d'être bien étudié dans la littérature nationale et étrangère. Parmi les chercheurs étrangers qui s'occupaient de l'étude de l'ellipse on cite Michel Noally, Michèle Bigot, Cendrine Pagani-Naudat, Mélanie Marnière, Julien Jonchi, Judith Wulf et d'autres.

L'actualité de notre recherche s'explique par la nécessité de dresser un portrait de l'ellipse avec ses caractéristiques, ses diverses manifestations ainsi que les mécanismes qui la rendent vivante, de mettre en évidence le fonctionnement de l'ellipse dans la poésie, la reconnaissance de la nature et de la fonction de l'ellipse.

Le recours au travail théorique ouvre de nouvelles possibilités de l'interprétation du problème posé.

Présentation du matériel principal et justification des résultats de recherche. Si l'on passe en revue l'ensemble de recherches menées dans ce domaine, le problème de l'ellipse dans la littérature et en particulier dans la poésie n'est pas suffisamment étudié. Malgré l'abondance des avenues qui s'offrent, aucune ne nous paraissait certaine, car, pour reprendre un poncif usé mais à propos, l'ellipse brille par son absence, non seulement parce qu'elle figure parmi les procédés silencieux du discours, mais aussi parce qu'elle est le plus souvent présentée de façon brève ou hâtive dans les traites théoriques.

Les recherches menées révèlent qu'en réalité la notion d'ellipse ne peut s'encaster aisément dans des théories rigides ou des classes étanches sans recoupement possible et que, par conséquent, une compréhension plus complète de l'ellipse passe par d'autres figures rhétoriques ou littéraires.

L'ellipse du grec ancien ἔλλειψις / *élleipsis* («manque, défaut, insuffisance»), est une figure de style qui consiste à omettre un ou plusieurs éléments en principe nécessaires à la compréhension du texte, pour produire un effet de raccourci. Elle oblige le récepteur à rétablir mentalement ce que l'auteur passe sous silence.

Dans le cadre de notre étude, nous nous proposons d'examiner l'ellipse chez A. Rimbaud qui selon Saint-John Perse est «le poète de l'ellipse et du bond». «Chacune de ses phrases, remarque de son côté Jacques Rivière, est à côté des autres. Elle ne conduit pas vers elles. On ne passe pas de l'une à l'autre. Il y a des hiatus partout» [7, p. 132].

Des chercheurs ont depuis longtemps observé le caractère elliptique du style de Rimbaud. En particulier, Henry de Bouillane de Lacoste constatait l'omniprésence, dans *Une saison en enfer*, de ce procédé d'écriture «qui consiste à supprimer entre deux phrases ou membres de phrase la liaison (conjonction ou idée intermédiaire) qui permettrait d'y voir clair :

O mon abnégation, ô ma charité merveilleuse ! ici-bas, pourtant ! (Mauvais sang).

Ce dernier tronçon de phrase, déjà peu clair par lui-même, devient totalement inintelligible par le contexte.

Nous voudrions aussi nous arrêter sur un paragraphe tout entier où les phrases se suivent sans lien apparent, sauf entre la deuxième et la troisième :

Vite ! est-il d'autres vies ? – Le sommeil dans la richesse est impossible.

La richesse a toujours été bien publique.

L'amour divin seul octroie les clefs de la science.

Je vois que la nature n'est qu'un spectacle de bonté. (Mauvais sang)

C'est l'emploi très fréquent de ce système qui donne cette impression d'incohérence, de divagation somnambulique, traduisant l'état mental de Rimbaud durant l'été de 1873» [6, p. 232].

Mais, contrairement à ce qu'en ont dit parfois les tenants de l'illisibilité de l'œuvre de Rimbaud (du moins, d'une partie de son œuvre), ce style haché n'est chez Rimbaud ni spontané, ni dépourvu de logique.

Un autre chercheur de l'œuvre de A. Rimbaud Dominique Combe est d'avis «Que le *mortier* temporel et logique manqué ne signifie évidemment pas l'absence de logique ; simplement, cette logique virtuelle ou implicite – celle du récit par exemple dans *Conte*, *Royaute* ou *Génie* – doit être reconstituée par le lecteur. D'où le sentiment très fort, pour ce lecteur, d'une formidable accé-

lération de la pensée et de l'imagination, qui progresse de *ruptures en sauts*, à travers une suite d'ellipses et, pour parler comme René Char, de *raccourcis fascinants* [...] [3, p. 8–12].

Restituer la cohérence du discours n'est pas toujours facile. Examinons *Une saison en enfer*. Par exemple, ces deux extraits de *Mauvais Sang* où le locuteur, évoquant ses «ancêtres gaulois», se montre rempli du regret que sa «race» barbare ait été si soumise, si imparfaitement civilisée et christianisée. On peut peut-être rétablir ainsi les éléments sous-entendus (nous indiquons entre crochets les mots qui seraient nécessaires à un enchaînement logique):

Début de la 2e section de *Mauvais Sang* :

Si j'avais des antécédents à un point quelconque de l'histoire de France !

Mais non, rien.

*Il m'est bien évident que j'ai toujours été de race inférieure. [C'est pourquoi (?)] Je ne puis comprendre la révolte. [En effet] Ma race ne se souleva jamais que pour piller : tels les loups à la bête qu'ils n'ont pas tuée. 3e section de *Mauvais Sang*.*

Me voici sur la plage armoricaine. Que les villes s'allument dans le soir. [avec tous leurs plaisirs et leurs confort]. [Peu m'importe, car] Ma journée est faite ; je quitte l'Europe. L'air marin brûlera mes poumons ; les climats perdus me tanneront.

Nous constatons que les ellipses repérées se réduisent parfois à un simple mot de liaison: [*c'est pourquoi*], [*en effet*]: on peut parler de *parataxe*. Ailleurs, l'articulation manquante relève de ce que les traités de rhétorique appellent : *ellipse*. Nous avons le sentiment qu'il manque un élément plus important, ou plus étendu : un groupe circonstanciel: [*avec tous leurs plaisirs et leurs confort*] ; une phrase de transition : [*Peu m'importe, car*]. Il va de soi qu'une ellipse, même si elle est génératrice d'une certaine obscurité, n'est pas un défaut de style. Au contraire. Il suffit de comparer le texte initial au texte «corrigé» pour mesurer la supériorité du premier, sur le plan du rythme notamment : rapidité, légèreté.

Il y a parfois chez Rimbaud des ellipses si «vertigineuses» que l'on peut assister à des interprétations fort divergentes chez les commentateurs. Exemple, dans *Barbare* :

Remis des vieilles fanfares d'héroïsme qui nous attaquent encore le cœur et la tête – loin des anciens assassins –

Oh ! Le pavillon en viande saignante sur la soie des mers et des fleurs arctiques : (elles n'existent pas) Douceurs !

On constate un premier rapport logique non marqué, mais facile à rétablir, entre la proposition relative en incise et le reste de la phrase. C'est un rapport d'opposition :

[*Nous sommes*] Remis des vieilles fanfares d'héroïsme – qui [*cependant*] nous attaquent encore le cœur et la tête [...]

Mais quel est le rapport logique entre ce début de phrase et la vision du «pavillon en viande saignante», dans la proposition suivante (qui débute avec l'interjection de surprise «Oh !» et s'achève sur l'exclamation «Douceurs!»)? Pour beaucoup de chercheurs, il semble qu'il n'y ait aucun, qu'il n'y ait là qu'une juxtaposition gratuite d'éléments disparates. Nous croyons au contraire que cette deuxième partie de phrase développe l'idée contenue dans la proposition en incise, avec une valeur logique de cause. On pourrait paraphraser ainsi :

Les «vieilles fanfares d'héroïsme» et «les anciens assassins» sont [*certes*] «loin» maintenant, [*mais*] ils «attaquent encore le cœur et la tête» du locuteur... [*en effet*] [*car*] voici que («Oh !») se présente à lui de nouveau l'image obsédante du «pavillon en viande saignante».

Olivier Bivort fait remarquer à juste titre que l'impression de discontinuité provoquée par le texte rimbaudien n'est pas le seul fruit de la *parataxe*, c'est-à-dire d'une *absence* de particules logiques et de chevilles syntaxiques (adverbes, coordonnants et subordonnants) mais qu'il s'y ajoute par moments la *présence* d'une syntaxe délibérément déviante :

Le dynamisme des énoncés, – cette impression de mobilité du texte épousant le développement de l'image, – n'est-il pas le fruit d'une syntaxe savante, complexe, parfois peu *claire* au sens traditionnel et institutionnel du terme ? Ainsi, tel verset de *Barbare* [...]:

Les brasiers pleuvant aux rafales de givre,

– Douceurs !

– les feux à la pluie du vent de diamants jetée par le cœur terrestre éternellement carbonisé pour nous.

– Ô monde ! –

L'obscurité du passage naît en partie du choc des images, de la précipitation, de l'absence de verbes. Mais la syntaxe n'est rien moins que *claire* : qu'est-ce que «pleuvoir à» en français standard, en 1874 ? Que sont des «feux à la pluie» ? Qu'exprime la hiérarchie des compléments dans «la pluie du vent de diamants?» [1, p. 29–30].

C'est à dire qu'il convient de ranger l'ellipse et la parataxe au sein d'un ensemble plus vaste de pratiques linguistiques (les phrases nominales, les ruptures, les disjonctions, le ton familier...) utilisées par Rimbaud pour désorganiser la phrase régulière et se doter d'une syntaxe originale et souple «pliée aux mouvements de sa pensée, fondamentalement expressive» [1, p. 32].

Il est curieux de constater, tant le texte de Rimbaud sidère ses chercheurs, que certains d'entre eux voient même de la parataxe là où il n'y en a pas, allant jusqu'à dénier toute signification à des connecteurs dûment présents dans le texte.

Ainsi, Atle Kittang, auteur d'une remarquable thèse sur Rimbaud, *Discours et Jeu*, écrit au début de son commentaire de *Génie*, à propos du syntagme : «puisque il a fait la maison ouverte à l'hiver écumeux et à la rumeur de l'été», que la conjonction «puisque» n'aurait là aucune valeur logique. Ce serait «un pur lien non-signifiant». Sa seule valeur résiderait «dans l'évaporation de son sens ou de sa fonction habituelle», afin de désorienter le lecteur [5, p. 222]. Or, tout au contraire, «puisque» présente à cet endroit son sens le plus plein de connecteur logique dans le cadre d'un raisonnement causal. Rimbaud entend démontrer que son «Génie» est déjà présent parmi nous, que son «affection» n'est pas seulement une promesse pour «l'avenir» mais nous est déjà prodiguée dans le «présent». Ce sont les raisons de cette conviction que la conjonction a pour fonction d'articuler et ce sont bien ces raisons que développent les propositions suivantes.

Conclusion. Pour conclure, nous constatons que l'ellipse est très employée dans la poésie; elle est un moyen particulier pour l'auteur de créer son univers et son action.

Nous croyons que l'ellipse, dans son contexte d'énonciation, est toujours automatiquement comblée et ne cause jamais de trouble de la communication. Elle n'engendre jamais de sentiment de frustration amenant à récrire un texte pour compléter ses phrases elliptiques.

Les recherches menées ont révélé qu'une compréhension plus complète de l'ellipse passait par d'autres figures rhétoriques de nature semblable qui, elles aussi, adoptent le non-dit et le non-montré comme lieux d'expression. La cohabitation avec ces figures et la confrontation de diverses conceptions de l'ellipse à travers différents domaines ont permis de synthétiser les résultats en une définition applicable généralement.

Bibliographie:

1. Bivort O. Rimbaud et la langue : modélisations et perspectives / O. Bivort // Actes du colloque international de Zurich. – Eurédit, 2007. – P. 17–38.

2. Cherchi L. L'ellipse comme facteur de cohérence / L. Cherchi // *Langue française*, 2006. – n° 38. – P. 118–128.
3. Combe D. Rimbaud / D. Combe // collection Foliothique. – 2004. – n° 118. – P. 8–12.
4. Haroche C. L'ellipse, ou la maîtrise du manque / C. Haroche, D. Mainguenu // *Études épistémologiques et historiques*, 2003. – P. 143.
5. Kittang A. Discours et Jeu, Essai d'analyse des textes d'Arthur Rimbaud / A. Kittang. – Bergen & Presses universitaires de Grenoble, 1999. – P. 297.
6. Lacoste H. Rimbaud et le problème des Illuminations / H. Lacoste. – Mercure de France, 2000. – P. 305.
7. Rivière J. Dossier Rimbaud / J. Rivière. – Gallimard, 1977. – P. 176.38, 1978, p. 118–128.

УДК 82. 0 : 801. 631. 5

Л. М. Айзенбарт,*Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич***ПОЕТИКА: ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНА**

У статті проаналізовано походження та еволюцію терміна «поетика» у світовій та українській науці про літературу, починаючи від античних часів і до сьогодення, виокремлено його дефінітивні відмінності.

Ключові слова : літературна творчість, літературний твір, літературознавство, поетика, текст.

The article deals with the origin and evolution of the term «poetics» in the Ukrainian and world science literature from ancient times till present. Various definitions of the term «poetics» are also analysed determined.

Keywords : literary work, literary text, literary criticism, poetics, text.

В статье проанализированы происхождение и эволюция термина «поэтика» в мировой и украинской науке о литературе, начиная от античных времен и до сегодняшнего дня, выделены его дефинитивные различия.

Ключевые слова: литературное произведение, литературное творчество, литературоведение, поэтика, текст.

Постановка проблеми. Витоки поетики як окремої філологічної дисципліни простежуються ще в часи виникнення мистецтва, виокремлення літератури як самостійного різновиду художньої творчості. Об'єктами її дослідження є шляхи, засоби і принципи побудови літературного твору як художньої цілісності, закони його створення, функціонування та сприйняття, а також специфіка літературних родів і стилів.

Охоплюючи широкий спектр проблем – від художньої мови та стилю до специфічних законів будови і розвитку літературного роду і жанру, а також еволюції літератури як цілісної системи, поетика як галузь літературознавства, з одного боку, тісно взаємодіє із стилістикою та віршознавством (багато теоретиків включають їх до складу поетики), а з іншого – з естетикою і теорією літератури, що й обумовлюють її вихідні принципи та методологічну основу. Вона передбачає постійний взаємозв'язок з історією літератури і літературною критикою, що постачають необхідний матеріал для аналізу. Зі свого боку, поетика «пропонує» їм теоретичні критерії й орієнтири для класифікації й опрацювання досліджуваного матеріалу аналізу матеріалу, а також для визначення його зв'язку з традицією, з'ясування його оригінальності та художньої цінності.

Окремі науковці називають поетикою ту частину літературознавства, яка на відміну від теорії літератури, вивчає її конкретні сегменти (композиція, мова ліричного твору, версифікація тощо), роблячи спроби замінити її одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, що вивчає специфіку поетичного мовлення [18, с. 89].

У словнику літературознавчих термінів В. Лесин та О. Пулинець тлумачать поетику як один з основних розділів теорії літератури, проте зауважують: «Частіше поетикою називають, на відміну від теорії літератури, ту її частину, яка вивчає питання структури творів, їх композиції, поетичну мову та віршознавство, тобто питання форми літературних творів» [Цит. за: 22, с. 286]. Натомість у «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та В. Теремка ця позиція зазнає рішучої критики в тому плані, що розуміння поетики як вивчення композиції, поетичного, мовлення, версифікації та інших сегментів теорії літератури є спробою «замінити її (поетику) одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, яка має висвітлювати поетичне мовлення» [13, с. 542–543]. Про це вже йшлося у нашій статті. Доходимо висновку, що навіть укладачі термінологічних словників не є одноставними в питанні вичерпного і коректного витлумачення терміна «поетика» (В. Лесин та О. Пулинець, скажімо, схильні до вузького її трактування, натомість Р. Гром'як пропонує ширше її розуміння, наближене до постмодерністського), а відтак він все ще потребує більш чіткої дефініції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема значення лексеми «поетика» в контексті філософії постмодернізму останнім часом досліджували вітчизняні (Т. Денисова, В. Єшкілев, Д. Затонський) та зарубіжні (Х.-Л. Борхес, О. Вялікова, Ж. Деррида, Ж.-Ф. Ліотар, Ю. Хабермас) науковці. Для прикладу, американський лінгвіст Дж. Каллер визначає поетику як науку про стратегії і тактики літератури, що не обмежується вивченням винятково риторичних фігур, а з огляду на ширше розуміння риторики вивчає можливості мовленнєвих актів будь-якого типу [7, с. 80]. Загалом же, на підставі опрацьованих наукових джерел можемо стверджувати, що трактувань терміна «поетика» в сучасному літературознавстві надзвичайно багато. Узагальнивши їх, виокремимо кілька концепцій розуміння означеного поняття. Дослідники проблем поетики (Дж. Каллер, Г. Клочек, М. Кодак, М. Ласло-Куцюк, О. Потебня та інші) вважають, що, з одного боку, ця категорія характеризується певною «мінливістю», а з іншого – експлікує найважливіші змістові домінанти поняття. По-перше, більшість дослідників розуміють поетику як цілісну систему художніх засобів, їх нерозривну естетичну єдність; по-друге, акцентують на принципах будови літературного твору.

Метою нашої статті є проаналізувати змістове наповнення терміна «поетика» в його різноманітних теоретико-літературних проявах у методологічних концепціях від античних часів до сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що поетика – один із найдавніших літературознавчих термінів, він чи не найважче піддається дефініціям.

Уперше лексему «поетика» виявляємо у творах античних мислителів – Аристотеля («Поетика») [2] та Горація («Послання до Пізонів») [8], котрі розуміють її як вчення про художню літературу загалом.

У трактаті «Про мистецтво поезії» («Поетика») Аристотеля (4 ст. до н. е.) простежуємо перші спроби наукової поетики, що істотно відрізнялася від поширених традиційних нормативних поетик. У цьому творі видатний античний мислитель, на противагу неусвідомленому дотриманню традиції, проаналізував розвиток старогрецької літератури, особливо епосу

і трагедії; визначив загальні, стійкі елементи, а також своєрідну природу та принципи внутрішньої будови літературних родів і їх видів. Аристотель уперше запропонував вузьке і широке визначення поетики. Він ототожнював її з поезією і поетичним мовленням загалом. Поезію вчений розумів як наслідування, імітацію (*mimesis*), протиставляючи їй прозу [3, с. 41]. Відмінність поезії та прози, на його думку, полягала у чомусь глибшому, аніж тільки у формі (віршованій, ритмізованій). До речі, цю ж різницю виокремлює і Н. Новосадський у своєму вступі до перекладу «Поетики» [1, с. 13]. Аристотель вперше започаткував виділення поетики в окрему науку, протиставивши їй риторику. Останню філософ уважав мистецтвом переконання, а поетику – мистецтвом імітації та відтворення [7, с. 79]. Більше того, в «Поетиці» виявляємо перші міркування щодо терміна «поетичне мовлення»: діалектизми, метафори, епітети та інші його види, за Аристотелем, позбавляють мову ліричного твору грубої матеріальної приземленості, підносять її у вищі сфери духовного буття. Загальновживані слова натомість надають поетичному тексту зрозумілості [15, с. 158]. Аристотель уперше здійснив теоретичне визначення трьох основних літературних родів (*епос, лірика, драма*), поняття *фабули*, запропонував класифікацію тропів (*метафора, метонімія, синекдоха*) тощо.

На відміну від «Поетики» Аристотеля, віршований трактат Горація «Наука поезії» сприймається вже як класичний зразок нормативної поетики. Метою Горація було вказати римській літературі нові шляхи, спонукати її представників до подолання консервативних патріархальних традицій і створення зразків «високого стилю».

Згодом, у Середні віки, проблеми сутності мистецтва досліджувалися у царині філософії й естетики («Табулятури» майстерзангерів, «Історія санскритської поетики»), а призначення поетики обмежили з'ясуванням нормативних аспектів, зокрема художньої форми літературного твору («Про образи» Херобоска) [14]. У цей час поняття «поетика» було об'єктом численних наукових розвідок (Марбод, Матеус із Вандома, Жан із Гарландії, Готфрид із Вінзауфа, Гервасиф із Меклеу) [13, с. 542].

Проблеми поетики вивчали і в Давній Індії, де певний інтерес викликали естетичні збудники та симптоми настроїв, що виникали при сприйнятті художнього твору, як про це свідчить «Бґаратіянятьяшастра» та інші трактати [12, с. 234].

У часових рамах Відродження та класицизму поетика трансформувалася в самостійну науку («пїтику») з чітко окресленими межами та завданнями («Поетика» Скалігера, «Мистецтво поетичне» Н. Буало, «Підзорна труба Арістотеля» Е. Тезауро та ін.) [13, с. 542].

До XVIII ст. термін «поетика» включав низку нормативних правил для створення та оцінки літературного твору, але саме у цей час розпочинається руйнація класичної форми поетики [22, с. 134 – 140].

У XIX ст. науковий арсенал поетики збагачується філософськими категоріями (Г.-В.-Ф. Гегель), мистецькими концепціями романтиків (Ф. та А. Шлегелі), відкриттями мовознавців (О. Потебня, О. Веселовський), ідеями літературно-громадських критиків (В. Белінський, М. Чернишевський та інші). В означений період поетикою називають «науку, що вивчає поетичну діяльність, її походження, форми і значення» (Ф. Брокгауз, І. Ефрон, 1898 р.) [14]; ту частину літературознавства, яка досліджує конкретні його сегменти (композиція, поетичне мовлення, версифікація і т. д.).

Отже, до середини XIX ст. поетика зберігала значення загальноестетичної категорії, відповідно до тлумачення Аристотеля. Вчений О. Веселовський певною мірою звузив його, увівши до наукового обігу термінопоняття «історична поетика» (за аналогією з історичною граматикою), що стало одним із основних в історії всесвітньої літератури. Але історична поетика, на жаль, не пояснювала багатьох питань специфіки літератури як мистецтва слова. Останні знайшли свій розвиток у теоретичній концепції О. Потебні, котрий сформулював основні ідеї лінгвістичної теорії словесності, тобто теоретичної поетики [20, с. 7].

Упродовж XX ст. дефінітивні розбіжності розглядуваного терміна так і не зникли. Загальновідомо, що погляд літературознавців фокусується на триєдиній структурі: «автор – твір – читач». Прикметно, що у XX ст. категорія автора (історико-біографічний аспект) поступово перестає домінувати в тексті твору, перестає бути обов'язковою, натомість посилену увагу викликають категорія тексту (російський формалізм, структуралізм, семіотика) та категорія читача (рецептивна естетика).

Множинність літературознавчих напрямів в аналізованій період зумовила розширеність значення кола терміна «поетика». Питання мови як знакової системи постають одними з визначальних для розуміння поетики у XX ст. Власне, мова й поетика були проголошені об'єктами дослідження представників російського формалізму (до речі, члени московського лінгвістичного гуртка вважали поетику відгалуженням лінгвістики).

Метою російського і американського лінгвіста та літературознавця Р. Якобсона було передусім відповісти на запитання: «Які чинники роблять мовленнєву інформацію твором мистецтва?» («Лінгвістика і поетика»). Студії науковця в цьому напрямі були важливим підґрунтям для дослідження французьких структуралістів. Структуралістський аналіз літератури значною мірою спопуляризував Р. Барт, а особливості структуральної поетики сформулював Ц. Тодоров. На думку останнього, завданням поетики є не «з'ясування їх [творів] змісту, а пізнання засадничих закономірностей їх появи» [19, с. 41].

Сучасні науковці оперують терміном «поетика» в оновленому, більш широкому розумінні (М. Епштейн, В. Єшкілев, І. Ільїн, Ж.-Ф. Ліотар). Для них це передусім вид світогляду, особливий та неповторний стиль автора, який вражає і зворушує читачів не стільки своєю мистецтвовіршунням, стільки глибокою емоційністю й образністю поетичної мови. До речі, таке трактування поетики суголосне ще її розумінню Аристотелем.

Сучасний погляд на поетику висловлює американський лінгвіст Дж. Каллер: це «наука про стратегії і тактики літератури», яка «вивчає можливості мовленнєвих актів будь-якого типу» [7, с. 80]. Поетичний текст, на думку Дж. Каллера, слід сприймати як структуру інтертекстуальну, «відлуння віршів, створених у минулому, від впливу яких важко позбутися» [7, с. 91]. До розуміння поетики науковець підходить із позицій постмодернізму і вважає її колективною системою поглядів, що формувалася як світоглядний досвід багатьох минулих поколінь. Цей досвід переданий нам у спадок як ключ до розуміння творів минулого, сучасного та майбутнього часу.

Численні дослідження питань поетики російськими та українськими літературознавцями у XX ст. привнесли багато цікавих думок та нових теорій. Скажімо, російський лінгвіст В. Виноградов твердив, що поетика твору дає змогу з'ясувати закони та механізми його побудови. Вчений наголошував, що поетика тісно пов'язана з формою і «...намагається охопити не лише явища поетичного мовлення, але й найрізноманітніші аспекти структури літературних творів» [4, с. 14], передбачає нерозривний синтез їх сюжету, композиції, образів персонажів, мови тощо. До того ж, В. Виноградов підкреслював: «Проблеми композиційного поєднання частин твору як художньої цілісності потребують комплексного підходу – і лінгвістичного, і літературознавчого» [4, с. 187]. І тільки єдність та узгодженість елементів твору можуть увиразнити його поетику. Усі компоненти художньої структури, їх злитість роблять літературний твір неповторним естетичним об'єктом. Форми цієї структурної цілісності й злитості літературного твору, способи її реалізації історично змінюються – як за жанрами, видами, так і за методами художньої композиції [4, с. 206].

В українському літературознавстві наприкінці ХХ ст. особливо популяризуються дослідження поетики окремого письменника й поетики окремого твору. Щодо останнього, то, зрозуміло, що її тлумачення великою мірою визначатиме зміст терміна «літературний твір». Сьогодні ця категорія осмислюється «...як функціонально рухома система зв'язків, де кожен елемент, взаємодіючи з іншими, переносить на них свою енергію і навпаки, а всі разом вони індукують значно сильніше – і якісно інше світло, ніж кожен зокрема» [18, с. 142]. Розуміння твору як внутрішньо узгодженої й цілісної системи додає до категорії «поетика» нового відтінку системності. Український літературознавець Р. Гром'як розглядає поетику «...як сукупність, інтенціонально зорганізовану систему прийомів художнього вираження» [5, с. 21].

Ще один вітчизняний дослідник – М. Гуменний також доводить, що «поетикою... можна назвати ідейно-тематичну і формотворчу систему художнього твору в контексті історико-літературного процесу» [6, с. 27].

Український літературознавець Г. Клочек і собі наголошує, що поетика – це «система, яка складається з елементів і компонентів, тотально організованих на досягнення кінцевого художнього результату» [10, с. 19]. До речі, розмежовуючи поняття «поетика», «майстерність письменника» та «художність», він зауважує, що останні є не що інше, як «постійні» сенси тієї ж таки поетики, до яких, окрім зазначених, належать ще система творчих принципів, художня форма, цілісність, системність. Отже, поетика, за Г. Клочеком, включає такі постійні компоненти, як: 1) засоби художньої виразності; 2) сукупність авторських творчих принципів; 3) художня форма; 4) цілісність, системність; 5) майстерність письменника [9, с. 16]. Як бачимо, дослідник не обмежує поетику завузкими рамками будь-якої методологічної концепції. Він зазначає, що «...слово «поетика» пройшло довгий історичний шлях, і тому воно багато пам'ятає» [9, с. 16]. Відсутність її загальноприйнятих дефініцій Г. Клочек компенсує аналізом змістової структури терміна «поетика», вивченням його так званого «внутрішнього змісту».

Науковець підтверджує думку про системо логічний характер сучасної поетики, адже протягом ХХ ст. в ній відбулися значні еволюційні зміни – з описової поетика поступово стала функціональною. Тепер майже остаточно утвердилися уявлення про поетику художнього твору як про систему, що складається із взаємопов'язаних функціональних елементів. Відтак, на нашу думку, слухним є запропоноване Г. Клочеком розмежування системологічної поетики на поетику: а) окремих компонентів літературного твору (поетика метафори, композиції тощо); б) окремого літературного твору; в) окремого письменника (індивідуальна поетика); г) окремого жанру; г) літературної течії (школи, напрям); д) національної літератури; поетика літератур окремого регіону [9, с. 17].

Вітчизняний літературознавець М. Кодак у монографії «Поетика як система», розуміючи твір «...як нерозривну єдність, результат внутрішньо складної, багаторівневої системно-образної думки» [11, с. 10], виокремлює п'ять його компонентів, що формують системність твору: пафос, жанр, психологізм, хронотоп і нарація.

Отже, у 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст. в українському літературознавстві усталився розгляд поетики як системи, а сьогодні в ньому, з огляду на включення до світового наукового контексту, апробовуються різноманітні численні методологічні концепції, які продукують авторизоване значення коло терміна «поетика». Що більше – вітчизняні науковці намагаються окреслити подальший шлях літературознавчої думки [18, с. 11 – 15], а відтак – відкрити нові перспективи встановлення дефінітивних ознак лексеми «поетика».

Висновки. Таким чином, існує кілька концепцій розуміння поняття «поетика». Наукові дослідження Дж. Каллера, Г. Клочека, М. Кодака, О. Потебні, А. Ткаченко з проблем поетики дають підстави для висновку, що, з одного боку, ця категорія характеризується певною мінливістю, а з іншого, – експлікує найважливіші змістові домінанти аналізованого терміна.

Сучасні літературознавці класифікують поетику на загальну (що оперує загальними закономірностями й елементами художньої літератури) й частинну, окрему (поетика конкретного жанру, певного письменника, окремих творів тощо). Загальна поетика включає теоретичну [синхронічну] (вчення про літературу як систему, її елементи та їх взаємозв'язок) і історичну [діахронічну] (вчення про розвиток і зміну літературних форм). Оскільки всі поетичні форми як продукт історичної еволюції рухливі, мінливість їх різна, бо на одних рівнях розвитку літератури вона має характер кількісних змін, а на інших – виражається в істотних перетвореннях. Власне тому розділення поетики на теоретичну (синхронічну) й історичну (діахронічну) певною мірою умовне, проте його доцільність обумовлена специфікою об'єкта дослідження і виправдана з наукової точки зору.

У результаті розвитку (поряд із загальною) численних окремих поетик в останні десятиліття науковці виділяють ще й особливий її різновид – описову (або описово-функціональну) поетику, мета якої – деталізований опис якого-небудь аспекта чи компонента структурного літературного твору, побудова його умовної «формалізованої» схеми (або теоретичної «моделі» певного літературного жанру). При цьому багато літературознавців (особливо структуралістів) забувають, що така схема (модель) не дає адекватного уявлення про твір як про цілісний, живий організм.

Перспективи подальшого дослідження. Звісно, наша розвідка не вичерпує порушеної проблеми. Вона потребує подальшого глибокого і всебічного вивчення.

Література:

1. Аристотель. Поэтика. – Л.: Академия, 1972. – 120 с.
2. Аристотель. Поэтика. Об искусстве поэзии [Электронный ресурс] // Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Мн.: Литература, 1998. – С. 1064 – 1112. – Режим доступа: <http://reftrend.ru/693588.html>.
3. Бутакова Л. О. Принципы когнитивной поэтики / Л. О. Бутакова // Актуальные вопросы лингвистики: сб. ст. – Тюмень, 2003. – С. 41.
4. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
5. Гром'як Р. Про визначення поетики в світлі естетичної концепції І. Я. Франка / Р. Гром'як // Поетика. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 16 – 21.
6. Гуменний М. Поетика О. Гончара-прозаїка / М. Гуменний // Филологический анализ. Теория, методика, практика: сб. науч. ст. – Херсон, 1993. – С. 22 – 28.
7. Каллер Дж. Теория литературы: краткое введение / Дж. Каллер; [Квинт Гораций Флак. Полное собрание сочинений [Электронный ресурс] / Квинт Гораций Флак; [Клочек Г. Энергия художнього слова: зб. ст. / Г. Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка, 2007. – 448 с.
8. Клочек Г. Так що ж таке поетика? / Г. Клочек // Поетика. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 5–16.
9. Кодак М. Поетика як система / М. Кодак. – К.: Дніпро, 1988. – 158 с.
10. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / [Літературознавчий словник-довідник / [Поетика. Матеріал з Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.
11. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці: Буряк, 2002. – 424 с.
12. Сулима М. Книжниця у семи розділах: літературно-критичні статті й дослідження / М. Сулима. – К.: Фенікс, 2006. – 424 с.

13. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
14. Ткаченко А. Між Хаосом і Космосом, або У передчутті неоструктуралізму / А. Ткаченко // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 11–15.
15. Тодоров Ц. Поетика // Структуралізм : «за» і «проти» [Електронний ресурс] // Ц. Тодоров / сб. статей. – М. : Прогресс, 1975. – 469 с. – Режим доступу : http://zar-literature.ucoz.ru/magistratura/todorov_c-poetika.pdf.
16. Шевченко М. Дивацтва М. Матіос : [про книги М. Матіос «Життя коротке» та «Нація»] / М. Шевченко. – Чернівці, 2000. – С. 7.
17. Шумило Н. М. Під знаком національної самотності / Н. М. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.
18. Jeßing B., Köhnen R. Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft / B. Jeßing, R. Köhnen. – Stuttgart : Metzler Verlag, 2007. – 424 s.

УДК 82 – 1:821.161.2

Н. П. Анісімова,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

«МИНУЛОГО НЕ ВИСТАЧАЄ...»: ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МОТИВІВ У ЦИКЛІ «СУХА РІЗЬБА» ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА

У статті розглядаються основні складові естетичної еволюції «пізнього» В. Герасим'юка. Об'єктом аналізу служать нові вірші, що склали основу циклу «Суха різьба». Предметом наукового дискурсу є національно-історіософський план ліричного відтворення світу. Проводиться зіставлення з ранньою лірикою. Визначається художня своєрідність поезії.

Ключові слова: лірика, мотив, еволюція, образ, метафора.

В статье рассматриваются основные составляющие эстетической эволюции «позднего» В. Герасимьюка. Объектом анализа послужили новые стихотворения, вошедшие в цикл «Сухая резьба». Предметом научного дискурса выступает национально-исторический план лирического отображения действительности. Проводится сопоставление с ранней лирикой. Определяется художественное своеобразие поэзии.

Ключевые слова: лирика, мотив, эволюция, образ, метафора.

The article deals with the main components of the aesthetic evolution of the «late» V. Gerasymyuk. The object of the analysis are the new poems from the series «Dry Thread». The subject of the scientific discourse are demonological, biblical, metaphoric and musical, national and historiosophical plans of the lyric reality representation. The comparison of the early lyrics has been carried out. The artistic peculiarity of the poetry has been defined.

Key words: lyrics, motive, evolution, image, myth, destruction of myths, metaphor.

У ліриці представника поетичного покоління 80-х років ХХ ст. В. Герасим'юка чільне місце посідають історичні мотиви, у вираженні яких простежується естетична еволюція автора. У ранній творчості (збірки «Потоки», «Космацький узір», «Діти трепети») переважає концепція національно-визвольних рухів, утілених через зображення аксіологічно наповнених відтинків історії – боротьби за істинну свободу опришків на чолі з Олексою Довбушем («Довбуш», «На тисові налягає Довбуш», «1745 – петрівка»), протистояння «упівців» і каральних загонів радянської влади («Аркуш льоду. Лід. А де ж ріка?», «Сигла», «Зброя не довела до порога...», «Станичний, я, вискулюючий во плоті...»). Поет розбудовує художні моделі народного спротиву будь-яким формам соціального, культурного і політичного насильства та придушення національних первнів. Варто зауважити, що в поезії 80–90-х автор надавав перевагу трансформувати минулого, пошукам історичних «осьових» періодів (К. Ясперс) у розвитку нації, звеличенню зв'язки її героїв у складному процесі самоідентифікації на матеріалі визвольних рухів.

У циклі «Суха різьба», що ввійшов до збірки «Папороть» (2006), окреслюється нова концепція національної історії, сенс якої – зображення сучасної політичної ситуації в Україні. «Пізній» В. Герасим'юк надає перевагу філософським роздумам про сучасне буття України, гірко констатує згубне для національної свідомості забуття історії: «Минулого не вистачає, хоч у пам'яті – лиця й лиця. / Мене забувають мертві. Ще зміна: суцільний змрок» [2, с. 92]. Насправді, минуле ніколи не покидає поета, проте він свідомий того, що порубіжна доба ХХ–ХХІ століть своїм апокаліптичним ракурсом і межовим загостренням усіх протиріч «виламується» з його попередніх історіософських художніх концепцій. Так виникає потреба перегляду й переоцінки безславного сучасного, що постає як закономірний наслідок драматичних поразок у національно-визвольних змаганнях попередніх епох. Змінюються і стильові реєстри поезії: візійно-міфологічний підхід у зображенні героїчної історії заступають не властиві для «раннього» В. Герасим'юка художньо-виразальні засоби: гостра іронія, сарказм, публіцистичність, увиразнені химерним поєднанням деталей верховинського колориту з суспільними реаліями останнього помешків'я віків.

Художня концепція циклу «Суха різьба» не лежить на поверхні, вона прихована в підтекстових полях ліричного тексту. Перший ключ до їх розкодування криється у самій назві. «Жорстка чоловіча мова» (Д. Стус) В. Герасим'юка естетизується міфологізованим зображенням давньої гуцульської кахлі. В одному з інтерв'ю поет пояснив, що ідейний задум книжки виношувався чимало часу – у процесі внутрішнього змужніння та становлення світогляду: «Різьба – це космогонічні формули, ще далі нічого ми не придумали, та й не тільки ми. Кераміка, кахлі – то молодість. [...] А вже потім, із роками приходять різьба, і всі ці космогонічні формули: формули життя, краси, стійкості. У них прописані і ритмомелодика Карпат, і кодекс честі, і навіть зрада – все там є – тільки зумій увібрати, вмістити у свій світоряд» [1]. «Жорсткість» письма виявляється завдяки зміні смислових реєстрів у художньому вираженні історичних мотивів.

У віршах «Суха різьба» поет звертається до не властивої для творчості 80–90-х проблеми становища митців-неконформістів, які у «застійну» добу вступили в конфлікт із владою. Поезія «Повертаються» є алегорією національної історії доби «пропащего часу» – апогею панування радянської імперії. За допомогою гострої іронії та низки ретроспективних асоціацій поет переплітає зооморфні образи з атрибутикою тоталітарного суспільства: «Я був тоді молодим поетом, / коли перевелися вовки у нашої хаці, / про ведмедів давно ніхто не чув, / оленів давно ніхто не бачив, / щоправда кози дикі зрідка / нагадували піонерський барабанный дріб, / та лисиці брехали, та гади міняли шкіри» [2, с. 29]. Алегорія вірша увиразнена гуцульською міфопоетикою: представники гірської фауни виступають символічними образами «радянщини», що пустила глибокі корені у свідомість сучасної української людини. Наскрізний у поезії прийом ретроспективних асоціацій дає змогу відобразити новітню історію як фантазмагоричне дійство, учасниками якого виступають постколоніальні

суб'єкти. Сатирична згадка про поета Вознесенського, який у Москві «голосив за вовками Горьківської області», спрямована проти великодержавницьких настроїв.

Карл Ясперс убачав причини катастрофічного розпаду традиційних цінностей у занепаді віри, у переході від релігії до безвір'я, що ставало наслідком панування антигуманних політичних режимів. Учений застерігав від поверхового тлумачення духовної деградації: «Це розбожження – не невір'я окремих людей, а можливий наслідок духовного розвитку, який у даному випадкові і справді веде в ніщо» [7, 107]. У світлі ясперсівської концепції, В. Герасим'юк трактує сучасний стан суспільства як критичну масу зла, коли українська людина рокована постійно протидіяти загрозі знищення – національного і культурно-політичного.

Ясперсівська ідея «знебоження» світу особливо гостро втілюється у вірші-алегорії «Шури», езотеричний зміст якого відтворює духовну драму українського Поета за тоталітаризму. Як відомо, дисиденти вимушено перебували в андеграунді – своєрідному культурному гетто застійної епохи. Парадоксальність поетичної думки у тому, що автор підмінює поняття, досягаючи ефекту контрасту. У Герасим'юковій інтерпретації представники влади – ті, чиїми руками знищили В. Стуса, – опиняються у підземеллі: «ви – з підвалу імперії, / ваше місце – серед щурів». Завдяки використанню сарказму, увиразненому емоційно забарвленими просторіччями, розгортаються масштабні репресії тоталітарного режиму, що постають в алегоричній сцені полювання «хижаків» за «жертвою»: «Наче сигнал був для них на межі тисячоліть – / сурма! Труба! / Я впізнаю безпомилково: / хижак спочатку убиває жертву, / а ці гризуть заживо. / Зжерли п'ять мільйонів – / це ж пару Латвій за чисельністю населення – / і далі підуть» [2, с. 56]. Варто наголосити, що мотив гонитви та полювання стає визначальним у творчості поета початку ХХІ ст. («Київська повість»).

Метаморфози історії радянської доби вгадуються в іронічному верлібрі «Ох ті темні окуляри Збігнева Цибульського...», поштовхом до написання якого послужив фільм «Попіл і діамант». Поет з іронією згадує «комуністичну цензуру»: «тільки вона (комуністична цензура – Н. А.) піднесла їх до символу, / бо смішно боротися з окулярами. / Але всі зрозуміли. / Однаково і скрізь: / у Варшаві і в Москві, у Парижі і в Нью-Йорку. / Зрешилося, все скінчилося танками Ярузельського...». Саме цензура змусила генерацію 80-х удаватися до завуальованого метафоричного письма: «Це ж вона відкрила / кілька необхідних поверхів метафори, / що нагіша і дієвіша / від національної дулі в кишені, / бо вся на виду – беріть якщо охопите!» [2, с. 99, 100]. Тобто радянська цензура дала поштовх семантично ускладненому метафоризму письма багатьох поетів. Важливою рисою модерної поезії В. Герасим'юка є індивідуалізм та суб'єктивізм, ґрунтом яких вважається ірраціональний підхід до зображення дійсності, що надає поезії герметичного й елітарного змісту. Виразне публіцистичне звучання вірша пом'якшується ритмізованим малюнком верлібру, наскрізною іронією та емоційно забарвленою лексикою.

Основою історіософської концепції збірок 80–90-х є зображення величних подвигів месників-опришків, вояків УПА, які презентують конкретні історичні епохи. У «Сухій різьбі» немає жодної вказівки на часові межі, натомість з'являється узагальнений образ містичних «чорних хлопців»: «там чорні хлопці були і цвіли!.. / Айя, хло', айя! / Понатирали столи і стволи, / й зникли, як згряя» («Чорні хлопці») [2, с. 70]. Містифікований образ «чорні хлопці» позначений далеким відлунням героїчного минулого, що оживається спогадами лише в душах окремих сучасників, проте не стає осердям спільної національної ідеї. Славетні сторінки історії символізують образи Сірка, Княжого Галича, «вершників засвітих», їм протиставлені образи і семантикою безпам'ятства (залишена стежка, іржа, «душа вертка», сплячі птахи, тьма, дим) («Триптих») [2, с. 35–37]. Героїчне минуле у «Сухій різьбі» постає складовою примарних візій, ностальгійних споминів ліричного суб'єкта про «золотий вік» української державності.

Міфологема героїчної історії випрозорюється з окремих скупих укралень, розкиданих у поодиноких текстах циклу. Їх об'єднує акцентування семантики «колишня слава»: «і звучить «Козацький марш» із вулиці Чапаєва, / колишня князя Святослава, Івана Козаченка...» [2, с. 22]; «і черлене, як Галич твій Княжий, підступить до серця. / Королівський мій Галич повіками обніми» [2, с. 37]. Прикметно, що героїчне минуле позбавлене конкретних обрисів та деталей, його події ніби виривають із потоку марева, постаючи крізь серпанок тьми та диму: «Немовби кадри – в тьму – / в тупім наливів. / Немовби у диму / сріберно-сивім» [2, с. 38]. «Триптих» об'єднує наскрізний образ короля, що в контексті вірша поєднується з ностальгією за державницькою добою Галицького князівства. Сучасне ж життя уявляється поетові театром абсурду, наповненим «кодлом цих мистців», «де ждали короля / в останній яві» [2, с. 38]. Він з'являється-таки, проте його образ позбавлений життєвості та величчя, натомість набуває театралізованого ефекту: «І що зіграти для? / Остання ява. / Вже вихід короля. / Виходить. Слава!» [2, с. 39].

Утім, конкретні факти історії з'являються в окремих віршах циклу, засвідчуючи нову якість стилю «пізнього» В. Герасим'юка: виселення гуцулів у повоєнний період до Караганди набуває одночасно і вселенсько-трагічного, й іронічного звучання. Показовою з цього погляду є поезія «Веселі діди 47-го». У підзаголовку автор називає її «новелою», позаяк за своєю структурою, драматизмом ліричного сюжету твір нагадує малий епічний жанр. За допомогою прийому ретроспекції поет переповідає про «бійців першої світової», які представляють «загублене покоління», що пройшло крізь горнило війни. Події 47-го року, коли гуцули були піддані виселенню за підтримку вояків УПА, постають у несподівано гумористичному аспекті: «веселі діди» разом зі співвітчизниками зазнають насильницького вигнання і їдуть у вагоні до Караганди. Проте гумор – лише зовнішній прийом, швидко стає зрозуміло, що автор із сарказмом пише про репресивні заходи радянської влади по відношенню до верховинців: «Ці люди жили на світі. / Гаврило у Тюдові, Хрущ у Пістині, / казах – під Карагандою у юрті / неподалік від барака. / Я на хвилю вивів їх із небуття, / і одного залишаю серед азійського степу, / бо хоч один мусить іти, / хоч контужений має нести надію» [2, с. 52–53]. Як слушно зауважив Д. Стус, поет підносить «вирвані з дійсності образки до рівня трагедії. Дедалі самотнішої. І ця онтологічна порожнеча втримує від прощання – з гуцульською кахлею» [5, с. 52]. Мотив смерті українця на чужині через репресивні заходи тоталітарної системи – типовий і для представників поетичного андеграунду – І. Калинця, Т. Мельничука, В. Стуса. Надія «дідів» на визволення у контексті твору звучить як віра в невичерпні можливості національного духу, котрий, у супереччя смерті, проростає пагонами волелюбства.

З історичними мотивами циклу пов'язані особливості ліричного хронотопу, зумовлені наскрізною його концепцією. Замість безмежного простору потоків, гір, полонин і величного неба у ранній ліриці, замкнений хронотоп «Сухой різьби» позначений обмеженістю, маргінальністю, хаосом, порожнечою та несвободою: «комуналка на Франка», «довгий коридор, із якого не можу вибратися уві сні» [2, с. 20], «підвали імперії» [2, с. 56], «переплутані вулиці» [2, с. 95]. Ліричний суб'єкт прагне вирватися д'гори – у безмежжя неба, однак йому важко протидіяти силам руйнації, що, «все в цьому світі замкнувши, / чи д'гори, / чи долі...», спричинюють існування індивіда всупереч його волі, «в щілині плоть перевернувши...» [2, с. 79]. Обмежений світ вступає у гострі протиріччя із сакральним простором малої батьківщини, що є символом утраченого народного духу: «Це не територія – / це те, що неможливо охопити, / ні тим більше захопити, / чи схопити на льоту

—/ можна тільки вхопитись / за один із тридцяти його присідків / і вижити, якщо вдасться. / Бо, зрештою, Космач, стає метафорою, / і це може тривати довго...». Поета турбує проблема духовності нації через наступ прагматизму і меркантильності: «От тільки смerek не треба було чіпати. / Раніше тут рубали праліси, / а нині зітнули молодших від мене, / і продають за безцінь. / Це, мабуть, така теперішня метафора. / Але вже не моя» («Космач») [2, с. 110–111].

Публіцистичність як прикметна риса «пізнього» В. Герасим'юка виявляється у прихованій і явній полеміці з іншими митцями – вітчизняними та зарубіжними. Так, «Комуналка на Франка» є інтертекстуальною «сумішшю», що становить іронічний перегук фраз та образів Є. Маланюка, адресований представникам української інтелігенції, які «...про Маланюка взагалі не чули, / та всі як один декламують про блудницю / на історичних роздоріжжях». Гротескне звучання посилює химерне переплетіння маланюківських образів із сакраментальними фразами відомого політика порубіжної доби: «Україна – не повія! – обурюються ті, / кому Україна по цимбалах і по бубну. / Україна – не Росія – це вже напевно, / і стосовно Маланюка, то кожне порівняння кульгає, / і кожен символ і все на світі – / не вся продавалася, не цілком курва, не повністю». Саркастично звучать рядки про сучасну владу та представників політичного Олімпу: «А поки що нас іще єднає спільна кухня, / але ми туди вже не заходимо, / бо там засідає український парламент, / і ми витягуємо шиї, / стовпившись у довжелезному коридорі, / і мене особливо зворушує клятва на Біблію...». Новітня історія нагадує поетові «комунальну кухню», у якій вимушено мешкають його співвітчизники, опиняючись у ролі заручників абсурдної влади [2, с. 21].

Події Помаранчевої революції та постмайданний період набувають ознак ірреального простору, у якому суспільна конкретика химерно переплітається з деталями верховинського пейзажу та культурологічними вкрапленнями: «Третє тисячоліття в горах / почалося з жовтих метеликів / і їх було набагато більше, / ніж у романі Маркеса «Сто років самотності» [2, с. 30]. Згадак про відомий твір представника світової міфологічної течії Г. Маркеса поглиблює культурологічну стихію вірша. Цьому слугує умовний прийом – зіставлення митців тоталітарної держави із представниками зооморфного світу: «Коли я був молодим поетом, / я не оплакував вовків, / а нині їх більше, ніж поетів імперії, / вони роздерли найтипліших сторожових псів, / вони загризають покірних наших овець / на очах смиренних наших баранів...» («Повертаються») [2, с. 31]. Контрастні групи образів («вовки», «сторожові пси», «змії» – й «олені із рогами на півнеба») слугують засобом моделювання іронічного образу сучасної постмайданної епохи, коли людина, як ніколи, опиняється перед екзистенційним вибором (або-або) між вірою та гріховністю: «Здавалося, прокинешся, і вибрік / епохи півстоліття перемкне. / Був вибір між Христом і всім. Я вибрав, / але все інше вибрало мене» [2, с. 33]. Процитований вірш «Вибір» становить суцільну розгорнуту метафору, у якій міфологізація поетичної думки сприяє вираженню наскрізної концепції – стійкості людського духу.

У поезії В. Герасим'юка початку ХХІ ст. історіософські концепції набувають підкреслено публіцистичного та подекуди прямолінійного звучання, яке певною мірою пом'якшується прийомом іронії, алегорії, сатири та гротеску. Публіцистичний струмінь спричинив окремі нарікання критиків та закиди щодо втрати ліричної стихії вірша. Більш слушним видається зауваження Н. Тисячної: «Можливо, багато людей, які шукають естетизму, матимуть претензії до цієї збірки, вважаючи її занадто публіцистичною, хоча я не бачу там публіцистики. Якщо це і публіцистика, то на рівні того, що сьогодні існують проблеми, які заважають людям жити повним життям, про що поет і говорить. Інакше кажучи, він говорить про свої сумніви і про те, що болить» [6]. Отже, доба суспільних потрясінь визначає емоційну тональність і специфіку художньої системи поезії. На думку А. Дністрового, у ліриці В. Герасим'юка «минуле сповіщає про себе з трансцендентного, воно ніби прориває «оболонку» реальності, намагаючись відвоювати первинний гармонійний лад» [3].

Було б помилково думати, що збірка «Папороть» є маніфестом відчаю та песимізму. С. К'еркегор уважав, що трагізм людини лежить у відчаї, вершиною якого є розчарування у собі: «Такий відчай, це хвороба «Я», «смертельна хвороба». Хто впав у відчай, той приречений на смерть» [4, с. 261]. Попри трагічний зміст багатьох віршів, вони позбавлені занепадницьких настроїв. В. Герасим'юк залучає для підтримки образи та цитати з творів відомих класиків, щоправда, наповнюючи їх іронічним змістом. Поет дошукується відповіді на непросте питання – що таке свобода у сучасному глобалізованому світі: «Свобода – це задихана жінка з диктофоном у руці, / яка біжить бульваром Шевченка вгору, / вона тільки що вислухала художника Панаса Заливаху. / і тепер бульвар душить її, як змії... / і вже Той, що в скалі сидить, / кричить: «Лунайте сю скалу!» [2, с. 22]. Такий «коктейль» постатей та реалій шістдесятиницької доби, образів із творів Лесі Українки та І. Франка свідчить про скептичне прагнення автора «закликати» літературні «авторитети» до вирішення складних проблем буття української людини. Для поета – співців месників-опришків та вояків-«упівців» – неприйнятними є покірність та смирення, відтак цілком умотивованими є метафоричні образи грози та блискавок, що символізують надію на відродження: «...нехай гроза періщить, / а блискавки із розчерком зло віщим / сонет смирення умліюка знищить, / як демона, скидаючи в скалу» («Сонет смирення») [2, 46]. Усі старі «демони» – страхи, розпач, зневіра – мають бути подолані: пройшовши тяжкі випробування на хитких роздоріжжях, українська людина, попри всі перепони, має знайти загублену дорогу до національної тожсамості.

Цикл «Суха різьба» відзначається розмаїттям ліричних жанрів. Автор надає перевагу віршам-алегоріям («Щурі»), віршам-терцетам («Рембрандт»), ліричним новелам («Веселі діди...»), віршам-баладам («Пам'яті Тараса Мельничука»), віршам-диптихам («Диптих»), стилізаціям народної пісні («Чорні хлопці»), історичним фрескам («Найсумніший у Києві лев»). Значну частину «Сухої різьби» становлять верлібри. Очевидно, їхня форма давала поетові можливість найповніше втілити свої роздуми про довколишній світ та місце у ньому людини. В одному з інтерв'ю сам автор завважив: «Видається, що різьба вимагає дуже строгої класичної форми, а у мене тут вийшов верлібр, іноді медитативний, іноді – епічного характеру. Але то оманлива річ. Форма має бути відповідною не за зовнішніми ознаками, а за внутрішнім нервом. Раніше у мене був цикл «Суха різьба»: вірші з восьми рядків, строгі, класичні, конкретні. Я розумію, що коли називаєш книжку «Суха різьба», то люди будуть ждати чогось подібного. А тут такі довгі верлібри [...] Правда, є й сонети, і римовані вірші. Але все диктує нерв, а форма може найменше відповідати лаконічності сухої різьби» [1]. Герасим'юкові верлібри позначені важкою розповідною ритмомелодикою, лапідарністю, експресивною сконденсованістю ліричної думки, зв'язком із фольклорною поезією. У поетиці автора верлібр – це своєрідний естетичний бунт проти мертвотної застиглості і поетичної думки, і форми вірша.

«Суха різьба» демонструє філософське поглиблення художньо-виражальних засобів, що свідчить про зростання майстерності поета. Метафоричні образи історіософського змісту набувають сюрреалістичного забарвлення та відзначаються підкреслено карбованим ритмом: «І підступить ліс. І приблизить схил. / І впаде твоя тінь. І впаде моя тінь на різьблений сніг. / Так затрублять іще. І зблисне з могилою» [2, с. 28]. Творчою знахідкою поета є синтез історичного та особистісного змісту в метафорах, що становлять цілу строфу: «Проводиши пальцем по моїм обличчю / і стежку залишаєш. І позичу / сірка в очей – нема на них Сірка. / А є рука пташиної подобі. / Прикушена в її мигтливій дзьобі, / здимається душа моя вертка»

(«Триптих») [2, с. 35]. Гостроту порушеної проблематики підсилює каскад тропів: «Вишнева хмарка вигнула столицю. / Із пам'яті виймаю блискавицю, яка в сосну влетіла край шосо» [2, с. 35]. Метафори здебільшого ускладнені підтекстом, інакомовленням, що розкривається через декодування містичного і міфопоетичного ракурсів: «Хай би один я програв барвлену битву, / хай би нужда душі прожерла її. / Хто заповів мені вітру ловити, / хай би не повергав вої свої» [2, с. 48–49]. Під пером поета навіть відомі фольклорні образи набувають свіжого, оригінального змісту. Так, смерть друга Юрія Приходька викликає асоціації з поширеним баладно-пісенним сюжетом: «Ну хіба не ця проклята пташка / виклювала твої очі, / в які найчистіше і найглибше / в цьому проклятому місті / проникали мої рядки?» [2, с. 89]. Образ «проклятого міста» актуалізує мотив творчої та світоглядної спорідненості двох поетів-верховинців. Улюбленим прийомом «пізнього» В. Герасим'юка стає анжамбеман: завдяки перенесенню фрази з попереднього рядка у наступний поет досягає незбіжності ритмічної паузи зі смисловою, хоч рядок при цьому втрачає свою інтонаційну викінченість: «На берег, де в траві лев із ягням на прозу / поезію міняють, неживу, / не йду – вже не як струг – як звір, що на загрозу / прикинувся мертвим» [2, с. 98].

У «Сухій різьбі» поет не цурається точних рим, які підкреслюють мелодійний ритм його лірики: «Горнеться бж до рук стружскою дошки, / гне, як на зруб, до губ гілку тонку. / Хай би було забрано в нас потрошки / пташки й листка – по звукові, по ковтку» [2, с. 49]. Майстерне поєднання перехресного римування, внутрішніх рим і звукопису (повторення шиплячих і сонорних звуків) надає поетичному тексту таємничо-містичного звучання. Особлива епічна ритмічність ліричного малюнку досягається епіфоричними повтореннями дієслівних форм: «Голі ці віти хоч би в імлю повити, / голі ці ребра хоч би обвити в млу, / тишу відчуті відпущенням і завити, / ліс до вогню притулити – в полиск, в золу» [2, с. 48].

Таким чином, «Суха різьба» засвідчує світоглядно-естетичну еволюцію В. Герасим'юка. У віршах циклу прозирає постання зневіреного та втомленого Поета, котрий у нових суспільних умовах останнього помежів'я віків усвідомлює безповоротну втрату етнічного «коду» українців, розмивання його під натиском глобалізованого світу. Безславне сучасне осмислюється як закономірний наслідок драматичних поразок у національно-визвольних змаганнях попередніх історичних епох. Кризові явища Постмайданної України автор трактує як критичну масу зла, як наслідок «знебоження» світу. Простежуються зміни і в стильовому аспекті: візійно-міфологічний підхід у зображенні героїчних сторінок минулого увиразнюється алегорією, гострою іронією, сарказмом, химерним поєднанням деталей верховинського колориту з сучасними реаліями.

Література

1. Василь Герасим'юк : «Не люблю своє покоління...» : [Електронний ресурс] : Інтерв'ю з Оленою Шварговською : Режим доступу // <http://litakcent.com/2009/04/01/vasyl-herasymjuk-ne-ljublu-svoje-pokolinnja/>
2. Герасим'юк В. Папороть : поезії / Василь Герасим'юк ; [післясл., упорядк. і комент. К. Москальця]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2006. – 328 с.
3. Дністровий А. Археологія етнічної пам'яті : [Електронний ресурс] / Анатолій Дністровий // Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=21&type=critiques>.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет / Серен Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
5. Стус Д. Поезія. Імперія. Різьба / Дмитро Стус // Київська Русь. – 2011. – № 5. – С. 51–52.
6. Тисячна Т. Діалог Поета й часу / Надія Тисячна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-ukrayini/dialog-poeta-y-chasu>.
7. Ясперс К. Духовна ситуація часу / Карл Ясперс // Зарубіжна філософія ХХ ст. – К., 1993. – С. 100–114.

УДК 821.161.2.091»19»: [7.049.1:(477.83-25)]

О. Белявцева,

Інститут Івана Франка Національної академії наук України, м. Львів

ІМАГОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ ІНШОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ ПРО ЛЬВІВ

У пропонованій статті зосереджено увагу на імагологічних особливостях прози західноукраїнських письменників: Миколи Голубця, Богдана Нижанківського, Івана Керницького. Здійснено аналіз візії Іншого у міському тексті Львова 20–30-х років ХХ з огляду на бінарну проекцію українського та польського бачення.

Ключові слова: літературна імагологія, Інший, рецепція, діалог, простір міста.

В предлагаемой статье внимание сосредоточено на имагологических особенностях прозы западноукраинских писателей: Николая Голубца, Богдана Нижанковского, Ивана Керницкого. Осуществлен анализ понимания Другого в городском тексте Львова 20–30-х годов ХХ с учетом бинарной проекции украинского и польского видения.

Ключевые слова: литературная имагология, Другой, рецепция, диалог, пространство города.

The purpose of the paper is to present imagological specific of the prose by the Western Ukrainian writers M. Holubets, B. Nyzhankivskii and I. Kernyskii. The conflict of identities of Ukrainian and Polish discourse is observed in the cultural identity of the city. Lviv is a heterogeneous space of Austrian, Jewish, Armenian, Greek and other nationalities. This city have several versions of its' past, its' multicultural history. From the literary image of the city the history and fragments of individual experience can be defined, and gave new mode of perception. Text of the Ukrainian Lviv is interpreted as a conflict of own, alien and the other (stranger). In the Western Ukrainian prose written during 20–30s of the XX century and dedicated to Lviv the city suburbs is represented with the bounds between the city and the country side, between the downtown and the provinces, and as the space that combines common features of both. Characteristically, that such type of the space is marked as peculiarly Ukrainian space in the city borders. In the analyzed texts the space of Lviv is shown in oppositions of city and village, external and internal, additional burdens have the images of stranger (in prose by B. Nyzhankivskii) and the character of the city's subculture – batiar (in the prose by I. Kernyskii). Special attention was paid to the specific of urban identity in conditions of dialogue between cultures and strategies of self-determination of Ukrainians. It's concluded that on the example of Ukrainian literature of 20–30s where Lviv was interpreted as a Ukrainian literary city, the space of city is built on a spatial oppositions and understanding of the urban identity occurs through the interaction with the other people and cultures.

Key words: Imagology in literary, Other, reception, dialogue, space city.

Літературний текст як джерело імагологічних досліджень формує своєрідний погляд на Іншого, а також відображає систему сприйняття та самоусвідомлення Свого. Світ Іншого пізнається у екстраполяції на Свого, що є однією із найскладніших проблем літературної імагології [7, с. 37]. Безпосереднім предметом зацікавлення імагології є літературні

образи (іміджі) інших народів, у співвіднесенні індивідуальної та національної ідентичності розрізняють автообрази та гетерообрази (образ *Іншого*).

Дослідження імагологічного образу *Іншого* в українській літературі про Львів ХХ століття торкається студій над візією *українця/поляка в польському/українському* літературному дискурсі, що було предметом досліджень Г. Грабовича [4, с. 155–181], Д. Наливайка, Р. Голика [2, с. 609–617] Д. Сосновської, О. Гнатюк, О. Яручик, С. Ульяша та ін. Сприйняття *Іншого* в західноукраїнському дискурсі 20–30-х років ХХ століття як фігура діалогічного мислення укладається у схему протиставлень Я – Інший, Я як Інший та Інший як Чужий, що у свою чергу відповідає еволюції від Чужого до Іншого і від Іншого до Близького – через Третнього [1]. У рамках статті немає змоги простежити докладний образ *Іншого* в українському дискурсі про Львів початку ХХ століття, тому проаналізуємо основні аспекти імагологічних категорій у прозі Миколи Голубця, Богдана Нижанківського та Івана Керницького.

Запропонований до аналізу роман М. Голубця «Люди і блазні», виданий 1928 року оповідає про долю Богдана Корпана, незаконно народженого сина галицького священика та його служниці. На широкому тлі доби автор зображує життя Львова та його передмість до подій 1918 року, які стають кульмінацією та завершенням роману. Пані Янова, яка виховувала малого Даду (Богдана) і вважала його своїм сином жила на передмісті. «Хата пані Янової тулилася до свого садка на глибокому передмісті старого Львова <...> Вулиця, при якій мешкала пані Янова, вся була забудована партеровими домками, що, оточені садами й огородами, викликали враження більше села, аніж міста.» [3, с. 28] У текстах західноукраїнських письменників міжвоєнного двадцятиліття передмістя стає обов'язковим пейзажем і частково маркує український світ міста. Амбівалентна ситуація буття периферії у складі міста породжує ситуацію, у якій передмістя сприймається як окремий, відмежований від міста простір, і як його частина. Переважання на передмістях українського населення, закладає нову модель міста із поділом на *свої/чужі* території та ідентичності. *Чуже* несе постійну загрозу *своєму*, тому його потрібно оберігати і захищати від зовнішніх впливів. У цьому контексті зрозумілим стає поділ топосів та локусів міста на українські на польські, мається на увазі актуалізація певних місць та реальних адрес в українському дискурсі міста та ігнорування у польському і навпаки.

Автор роману намагається не акцентувати на конфлікті між українцями і поляками, тому образів поляків у тексті практично немає, проте відчутним є протиставлення між двома національностями. Пані Янова у роздумах про тогочасне життя розмірковувала про те, «усі були однаково з діда й прадіда Русини, свята свої твердо обсервували, але й з Поляками жили, хоч, вони не раз сміялися, що в Русинів чорні піднебіння. <...> А тепер всі поріжнилися – Поляки з Русинами, а Русини поміж собою жеруться. з того теж добра не буде». [3, с. 16]. Описуючи взаємини між представниками різних національностей, автор пише про те, що «відносини між ними були щирі й сердечні – типова ще для тих часів патріярхальність затирала різниці стану, національності, а навіть віри» [3, с. 29].

У прозі Б. Нижанківського реалізовується дещо інший сюжет сприйняття міста та спостерігається відмінний образ *Іншого*. У збірці письменника «Вулиця» домінантною ознакою стає структура простору і його поділ на свій/чужий. Автор не обмежується локусами центру та околиць, влітаючи у канву міста локуси середмістя, розширюючи межі номінацій до конкретних топонімів, урбанонімів, мікротопонімів тощо [9, с. 111–113]. Б. Нижанківський змальовує локальний урбаністичний колорит, автор робить чіткий поділ простору на внутрішній (закритий простір дому, кімнати, кав'ярні) та зовнішній (відкритий простір вулиць, площ, хідників), помітним є тяжіння до зображення відкритого простору, який сприймається як знайомий і близький, свій. У цьому вбачається традиційне для української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. сприйняття міста як чужого та ворожого не лише за формою, але й за змістом. Село у прозі Нижанківського трактується як місце народження та розвитку, як природне середовище, комфортне для життя, яке рівночасно піддається рефлексії у протиставленні до міста, реалізується мотив виходу, втечі з села до міста і освоєння міського ландшафту. Такі ідейно-тематичні аспекти простежуються в оповіданнях «Дні Степана Гайди» та «Зустріч». Вихідці із села у просторі міста «*іншими*» сприймаються міський ландшафт як чужий. Персонажі письменника відчують свою непричетність до міста, його інакшість, проте інших варіантів розвитку їхнього життя немає. Степан Гайда «*хотів нового. Хотів бачити, хотів чути. Хотів власними руками торкнутися заобрієних коминів і дахів*» [8, с. 5], після бійки та проблем із поліцією герої постає на перехресті міста і села, у нього немає страху ні перед містом, ні перед можливим кримінальним покаранням чи помстою колишнім знайомим, але повертатись до села він не хоче. Місто перемагає і герої повертається назад, щоб жити і працювати для себе. Традиційний для кінця ХІХ – початку ХХ ст. сюжет про деморалізацію вихідця із села (роман «Повія» П. Мирного, твори І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка) набуває зовсім інших інтенцій, важливішими стає самоусвідомлення героєм свого *Я*, його позиція у складних життєвих обставинах, взаємодія з іншими персонажами і орієнтація у соціальній природі міста.

Сюжети оповідань, пов'язаних із мотивом втечі з села чи освоєння міста, будуються на прагненні героя зайняти своє місце, проте межі міста уже окреслені *іншими*, у боротьбі за щоденне існування виникає потреба у завоюванні місця у просторі. Тому також з'являється мотив *чужого* не як просторової домінанти, а як частини архітактного людського поділу на своїх і чужих, оприявнюється візія *Свого* як *Іншого*. «Самі собі чужі», як окреслила б цю ситуацію Ю. Крістева, мова тут йде про чужинця, «який існує всередині нас, якого ми не помічаємо, від якого відмовляємося і з яким водночас себе ідентифікуємо» [6, с. 248.]. Такі приклади знаходимо в оповіданнях «Дні Степана Гайди», «Зустріч», «Раб божий».

Додатковим смисловим образом соціального простору у Б. Нижанківського є *незнайомий*, який є частиною міського пейзажу і органічно його доповнює, надає колориту. «Міста називають місцями, де зустрічаються незнайомці, де вони залишаються поряд і взаємодіють один з одним упродовж довгого часу, залишаючись незнайомцями» [10, с. 5]. За визначенням З. Баумана, незнайомий цікавий тим, що виконує в групі особливі функції, водночас його дії розглядаються переважно зі сторони, до того ж одним із критеріїв визначення незнайомого полягає у єдності близького і віддаленого. Такі функції у прозі Б. Нижанківського виконують одиничні або збірні персонажі, їхня роль переважно незначна, хоча в ряді творів помітна негативна конотація та інтенція таких героїв («Герорист», «Зустріч»).

Цікавою і плідною видається перспектива аналізу текстів присвячених цьому періоду, але написаних у часовому віддаленні. До прикладу, збірка Івана Керницького «Герой передмістя», видана 1958 у Нью-Йорку. І. Керницький був одним із найпопулярніших письменників Західної України перед Другою світовою війною і майже невідомий тепер. Сюжет згаданої збірки зосереджений довкола передмістя Львова – Богданівки, яке у тексті постає як окремий світ: водночас відокремлений від міста і єдиний з ним. Передмістя маркується як маргінальний, периферійний простір, що закладає амбівалентні характеристики міста як власне міста та села. Натомість досить яскраво простежуються антитези *польського/українського*. Оповідання збірки одне з небагатьох літературних джерел, що подають описи революційних ідей та змагань українців за національну ідею. Сюжети текстів І. Керницького розгортаються довкола колізій між польською поліцією

в особі пана Когута та пана Макса, «студента прав Львівського університету», а також студентського життя українців у польському університеті. Автор не акцентує на польсько/українських конфліктах, у його текстах із гумором висвітлюються окремі події із життя міста, актуалізується український світ міста і його проблеми у взаємодії з *Іншим*.

Оповідання «Поліційний агент Когут» та «Реванш пана Когута» творять своєрідну діалогію про життя Львова між-воєнного періоду. Перше оповідання стосується «революційної діяльності» пана Макса та Михайла. Детально виписаним образом є постать поліційного агента Базиля Когута, українця за національністю, причетного до діяльності жандармерії УГА 1918 року. Його образ заперечує романтичний тип «детектива-джентельмена», за спостереженнями Михайла «така нікудишня фігура» профанує персонажі Ніка Пінкертона та Шерлока Холмса і на загал виглядає смішною. Когут – це мовби персонаж небуття, його не приймає український Львів і не зовсім серйозно сприймає польський. У другому оповіданні «Реванш пана Когута» постать поліційного агента подається під іншим кутом зору. Він уже не просто поліційний агент, а пан інспектор, який допомагає пану Максусу оминати долю своїх співкамерників, що їх повезли до Берези Картузької, «там, де Бога немає!». Макс частково змінює свою думку про Когута «*тепер бачу, що не всі шпіцілі однакові каналі <...>. Якби вибухла Україна, то такого Базиля Когута я б вже не вішав за обидві ноги, а тільки за одну*» [5, с. 526].

Інший цікавий не лише своєю несхожістю на *Свого*, але й постійною взаємодією чи зіставленням. Зацікавлення *Іншим* розпочинається з моменту, коли *Свій* та *Інший* входять до однієї системи координат. У цьому контексті утверджується роль і розуміння *Чужого*, який сприймається як *Незнайомий*, який завжди залишатиметься у сфері невідомості і невизначеності. У зіставленні з *Іншим* формується смисловий простір саморефлексії *Я* і розуміння *Свого*. «Свій – Чужий – Інший» і обумовлюють складність таких феноменів, як персоналізація, спілкування, діалог культур тощо. На прикладі літературних творів, присвячених опису простору Львова вибудовується складна схема самопізнання і розуміння буття у семантичному полі впливу інших культур та народів.

Література:

1. Більченко Є. Чужий. Інший. Близький. Філософія діалогу як філософія Третього : монографія / Є. Більченко; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 388 с.
2. Голик Р. Місто і його душа: образ Львова у польській та українській мемуаристичі XIX – початку XX ст. / Роман Голик // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX ст. – Вип. 17 – С. 609–617.
3. Голубець М. Люде і блани: у 2 т. / Микола Голубець. – Львів, 1927. – 334 с.
4. Грабович Г. Мітологізація Львова: відлуння присутності та відсутності / Григорій Грабович // Тексти і маски. – К. : Критика, 2002. – 171 с.
5. Керницький І. Герой передмістя // Король стрільців / Іван Керницький. – Львів : Апріорі, 2012. – 632 с.
6. Крістева Ю. Самі собі чужі / Ю. Крістева. – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 264 с.
7. Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури / Д. Наливайко. – К., 2007. – С. 37.
8. Нижанківський Б. Дні Степана Гайди // «Дванадцятка». Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX століття. Антологія урбаністичної прози / Б. Нижанківський. – Львів : Піраміда. – 2006. – 344 с.
9. Субботина, Т. В. Локус, топос, урбанізм, мікротопонім: к вопросу о содержании пространственных понятий // Вестник Челябинского государственного университета / Т. В. Субботина. – 2011. – № 24 (239). Филология. Искусствоведение. Вип. 57. – С. 111–113.
10. Bauman Z. City of Fears, City of Hopes / Z. Bauman. – L. : Goldsmiths College, University of London, 2003. – P. 2–39.

УДК 811.134.2'42:821.134.2-1'06(82)

Е. Н. Братель,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев

ОТРАЖЕНИЕ ЯВЛЕНИЯ ИММИГРАЦИИ В АРГЕНТИНСКОЙ ПОЭЗИИ

У статті розглядаються особливості вербалізації явища імміграції в аргентинській поезії першої половини XX ст. Окрема увага приділяється розгляду специфіки актуалізації в поезії етнокультурних концептів ІММІГРАЦІЯ, КОНВЕНТІЛЬО і ТАНГО, які з'являються в результаті виникнення нових змістів-цінностей в культурі Аргентини початку XX ст.

Ключові слова: аргентинська поезія; імміграція; конвенітьо; танго; концепт.

В статье рассматриваются особенности вербализации явления иммиграции в аргентинской поэзии первой половины XX в. Отдельное внимание уделяется рассмотрению специфики актуализации в поэзии этнокультурных концептов ИММИГРАЦИЯ, КОНВЕНТИЛЬО и ТАНГО, которые появляются в результате возникновения новых смыслов-ценностей в культуре Аргентины начала XX в.

Ключевые слова: аргентинская поэзия; иммиграция; конвентильо; танго; концепт.

The article dwells on the verbalization of the immigration phenomenon in the Argentinean poetry of the early XX century. The particular attention is paid to the examination of the specific actualization of the ethno cultural concepts IMMIGRATION, CONVENTILLO and TANGO, which appear as a result of the emergence of new meanings and values in the culture of Argentina.

Unlike many Latin American countries, the majority of the population of Argentina has European ancestors as a result of large numbers of immigrants from Europe who came to the territory of the country mainly in the late XIX – early XX centuries. The intensive immigration processes had a great influence on the formation of the Argentinean national language picture of the world and, consequently, on the development of the poetry in Argentina.

The study shows the peculiarities of the verbalization of the key concepts that are related to the immigration: IMMIGRATION, CONVENTILLO and TANGO. The mentioned concepts are analyzed through the images of the Argentinean poetry. The phenomena of the conventillo and the tango are considered to be the ethno specific products of the Argentinean culture of the early XX century that emerged due to the immigration.

The ethnical transformations, the coexistence of different systems of knowledge, and the changes in the artistic and poetic consciousness provoked the appearance of new concepts and a gradual expansion of the conceptual space of the Argentinean poetry. The cultural and historical shifts and qualitative changes of the worldview of the Argentineans are reflected in the poetic images.

Key words: Argentinean poetry; immigration; conventillo; tango; concept.

Иммиграционные процессы, которые происходили в Аргентине в начале XX в., оказали большое влияние на формирование аргентинской национально-языковой картины мира, что отразилось в поэзии того периода. Вследствие возникновения новых этнокультурных концептов в начале XX в. происходит постепенное расширение концептуального пространства аргентинской поэзии. Явления реальности, которые воспринимает человек, отражаются в его картине мира вследствие неповторимого восприятия этих явлений, поэтому картина мира в представлении представителей каждого языка и культуры является особой [2, с. 108–140]. Вербализованный образ мира выстраивается в сознании представителей конкретного этноса, представляя культуру и изменяясь вместе с ее формами.

Вопросы иммиграции в Латинской Америке, а конкретно в Аргентине, рассматривали В. О. Погромский, Н. В. Репина, И. Я. Франкив, М. Г. Шульский. Отображению иммиграции в литературе уделяли внимание Е. О. Куш, И. И. Логвинов, А. Б. Юнацкая и другие, однако особенности проявления факта иммиграции в аргентинской литературе еще не достаточно проанализированы. **Актуальность** статьи обусловлена общей направленностью современных языковедческих исследований на изучение этноспецифических особенностей картин мира. Научная **новизна** статьи заключается в том, что впервые выделяются этноспецифические особенности вербализации концептов ИММИГРАЦИЯ, КОНВЕНТИЛЬО и ТАНГО в аргентинской поэзии первой половины XX в.

Целью статьи является выявление особенностей поэтических образов, которые актуализируют этноспецифические аргентинские концепты первой половины XX в. **Объектом** исследования являются особенности формирования аргентинской поэтической картины мира, а **предметом** – вербализация концептов ИММИГРАЦИЯ, КОНВЕНТИЛЬО и ТАНГО для описания явления иммиграции в аргентинской поэзии первой половины XX в. **Материалом** исследования послужили стихи аргентинских писателей первой половины XX в., на основе анализа которых сделаны выводы об особенностях поэтической картины мира упомянутого периода.

В отличие от многих латиноамериканских стран, в населении Аргентины доминирует европеоидный национальный суперстрат как следствие появления большого количества иммигрантов из стран Европы, которые, приехав на территорию этой страны преимущественно в конце XIX – начале XX в., поскольку из-за развития сельскохозяйственного сектора появилось большое количество рабочих мест [5]. В целом между 1870 и 1929 гг. в Аргентину приехало около 6 миллионов иммигрантов [5]. Иммиграция существенно повлияла на изменение этнографического состава страны и на развитие социально-экономических отношений [3, с. 3].

Иммиграция относится к особому виду перемещения людей, может быть вызвано социально-экономическими, этническими, религиозными, военными и политическими обстоятельствами, однако преобладают причины экономического характера [4, с. 6]. Иммигранты обычно делают значительный вклад в развитие любой страны. Они пытаются идентифицировать себя в новом социуме – найти работу, друзей, войти в новую культуру и сохранить корни национальной культуры [1, с. 239].

Жизненная реальность массового переселения художественно переосмысливается в образах с семьей «надежда», основой которых является метафорическая концептуальная модель АРГЕНТИНА – ЗЕМЛЯ ОБЕТОВАННАЯ: «Con el corazón transido / rebosante de ilusión / sale el emigrante un día / a tierras de promisión» (Manuel Conde González. Poema al emigrante universal) [9], «América fue la tierra qu'él / soñó conquistar con su labor...» (Armando Tagini. Un gallego) [9], «Pero una estrella nos llama del sur. / Y un barco de esperanzas cruza el mar. / América, la tierra del sueño azul» (Roberto Cossa. El Sur y después) [10]. Образ человека, окрыленной мечтой о богатстве, изображается с помощью метонимии, в которой деньги называются светлым металлом: «El rubio metal, bella ilusión, / llenaba de fe todo su ser» (Armando Tagini. Un gallego) [9]. В упомянутых словесных поэтических образах происходит перенос библейского сюжета поисков земли обетованной на явление массовой иммиграции в Аргентине начала XX ст.

Словесный поэтический образ иммигранта актуализирует концептуальную модель ИММИГРАЦИЯ – ПОТЕРЯ КОРНЕЙ: «Yo vengo de la esperanza sin recuerdos» (Cayetano Córdoba Ituburu. La muerte entre los cerros) [6, с. 64], «y por las vides de Galicia como raíz sangrante / tendrá su mente endulzando retornos válidos» (Enrique Urbina García. Tríptico a Galicia) [10], «Nunca olvidaré que en el monte de Corzos había un ruiseñor que cantaba. / Mamá y el mundo habían muerto para siempre y sólo aquella voz los lloraba» (Francisco Luis Bernárdez. Poema de las cuatro fechas) [9], «Allá murió la infancia, / una caricia, una canción, / una plaza» (Roberto Cossa. El Sur y después) [10].

Концептуальное пространство аргентинской поэзии XX в. включает в себя также концепт КОНВЕНТИЛЬО, обозначающий многосемейный дом иммигрантов в бедной части города. Слово «convento» содержит семы «защищенность человека в стенах монастыря» и «подчинение определенным жестким правилам», в то время как слово «conventillo» имеет семы «совместное проживание разных людей в небольшом замкнутом пространстве», «многонациональности» и «многолюдность», что отображено в образах, которые актуализируют концепт КОНВЕНТИЛЬО: «A la luz de tu farol cansado, / conventillo / yo también quiero cantar / tu cosmopolitismo abigarrado» (Raúl González Tuñón. Poema del conventillo) [10], «Cada uno habla allí su propia lengua, / no sea que otro la tienda» (Jewel Katz. En el conventillo) [10], «Me procuro primero un compadrito / un ruso, un francés, un cocliche, / una vieja chismosa, un garabito, / un conventillo» (Carlos Paoli. Sainetes argentinos) [10], «La escena representa un conventillo. / Personajes: un grébano amarrete, / un gallego que en todo se entromete, / dos guapos» (Vacarezza. Soneto) [10].

Этноспецифическим продуктом аргентинской культуры начала XX в., связанным с иммиграцией, является танго. В аргентинской поэзии первой половины XX в. концепт ТАНГО объективируется в образах, в которых происходит осмысление не только отношений между мужчиной и женщиной, но и сложных процессов межкультурного синтеза многих наций в географическом пространстве Аргентины. Гипотетическое моделирование концепта ТАНГО как единицы сознания можно представить как динамическую пространственную схему упорядоченных движений и правильных фигур (квадраты, круги, спирали), которые соотносятся с движениями партнеров. Когда люди танцуют танго, они объединяются и соревнуются одновременно.

Ряд словесных поэтических образов танго имеет аллюзию на историческое событие (испанское завоевание континента и его влияние на менталитет аргентинцев). В XX в. иммигрант приезжает в Аргентину не как завоеватель-конкистадор, а как человек, который должен приспосабливаться к аргентинским культурным стереотипам (явление конкисты в обратном направлении). В поэтических произведениях танго переосмысливается как своеобразная модель межкультурного приспособления и как ритм жизни: «Sos un conquistador: / llegan los hombres rubios a estas tierras / Con la Europa metida muy en el corazón, / pero vos les ponés en seguida a sus hijos / la marca de tu ritmo compadrón» (Fernán Silva Valdes. Tango) [7, с. 347].

Метафорическая концептуальная модель ТАНГО – ПРОТИВОСТОЯНИЕ объективируется в образах, которые конструируются на противопоставлении жизни и смерти: «Siempre estoy pronto para la partida: / ya tengo un nuevo paso si la

muerte / quiere bailar conmigo y con la vida» (Gustavo García Saravi. Memoria para el suburbio) [7, с. 497], «Del Parque Goal el payador / humedecerá sus mejillas / cantando sombrías coplillas / de sangre, de muerte y de amor» (Raúl González Tuñón. Los ladrones) [8, с. 104].

В словесных поэтических образах танго воплощается метафорическая концептуальная схема ТАНГО – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО, в которой происходит перенос признаков живого существа на неживое: «sollozos del bandoneón en cada nota; / Carcajadas de armonía, ríe el piano... la melodía gangosa» (Marcelino del Mazo. Final del tango) [7, с. 270], «El piano entre tus dientes tritura sus gemidos, / el violoncello reza tu llanto a la sordina» (Juan Carlos Lamadrid. El tango) [7, с. 411], «Tango, / que en los atardeceres de extramuros / gemía melancólico» (Francisco Dibella. Casi elegía para el tango) [7, с. 479].

В словесных поэтических образах отражается также тот факт, что танго как стихотворное произведение с музыкальным сопровождением сначала выполнял только один музыкант (чаще гитарист или аккордеонист), а позже сформировались трио различных инструментов: «Tango, / tango / aprendido a bailar en las veredas / cuando el barrio era de árboles... / y los tríos, violín, guitarra y fueye, / gambeteaban el ritmo» (Juan Carlos Lamadrid. El tango) [7, с. 411], «una flauta en un trío de bandoneón y violín, / y vibraba en el ambiente la melodía gangosa» (Marcelino del Mazo. Final del tango) [7, с. 270].

С помощью параллельных конструкций с однородными членами предложения подчеркивается не только разноплановость звучания музыкальных инструментов, но и особая этно-социо-культурная прагматика: «Tocaron tres musicantes / haciendo punt' al festejo: / con flauta, guitarra y arpa, / un rubio, un pardo y un negro» (Francisco García Jiménez. Jue un domingo, en los corrales) [7, с. 492].

Сочетание слуховой, зрительной и одоративной составляющих создает выразительный синестетический образ танго: «Tango... Eres una música que se respira, / Que tiene forma de curva y que huele a mujer» (Fernán Silva Valdes. Agua del tiempo) [7, с. 300]. Слуховой и зрительный образы сочетаются в изображении музыки танго с помощью цветов: «Todo el ambiente está oscuro... / La música es roja y negra» (Manuel Galvez. Bandoneón) [9].

Таким образом, отображение явления иммиграции занимает важное место в образном пространстве аргентинской поэзии начала XX в. Вследствие возникновения новых смыслов-ценностей в культуре Аргентины начала XX в. и влияния новых этнокультурных концептов (ИММИГРАЦИЯ, КОНВЕНТИЛЬО и ТАНГО) на традиционную культуру, происходит постепенное расширение концептуального пространства аргентинской поэзии. Этот процесс сопровождается этноспецифическими трансформациями мировосприятия, сосуществованием различных систем знаний и изменениями художественно-поэтического сознания. Культурно-исторические сдвиги и качественные изменения в мировосприятии косвенно отражаются в развитии поэтического образа.

Литература:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : [курс лекцій] / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
3. Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919–1939 : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / С. П. Качараба. – Львів, 2003. – 34 с.
4. Лапшина І. А. Міжнародна міграція робочої сили: український аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / І. А. Лапшина. – Тернопіль, 2002. – 20 с.
5. Salatino G. O. Historia Argentina – Período 1880-1916 [Електронний ресурс] / Guillermo Osvaldo Salatino. – Режим доступу : <http://www.monografias.com/trabajos11/histarg/histarg.shtml?monosearch>.

Список источников иллюстративного материала:

6. Antología de la poesía argentina, siglo XX / Антологія аргентинської поезії XX століття / [упор. О. Криштальська]. – Луцьк : Ініціал, 1998. – 192 с.
7. Antología documental [Directores de la obra / T. de Lara, I. Leonilda, R. de Panti]. – Buenos Aires : Ediciones Culturales Argentinas, 1981. – 534 p.
8. González Tuñón R. Antología poética / Raul González Tuñón. – Madrid : Visor libros, 1989. – 162 p.
9. Inmigración a la Argentina: Españoles [Електронний ресурс] / [Dir. de la obra M. González Rouco]. – Режим доступа : <http://www.monografias.com/trabajos34/inmigracion-espanoles/inmigracion-espanoles.shtml>.
10. Inmigración y literatura: Poesía 1872-2004 [Електронний ресурс] / [Dir. de la obra M. González Rouco]. – Режим доступа : <http://www.monografias.com/trabajos24/inmigracion-poesia.shtml>.

УДК 821.112.5-3Вербек.09

Ю. А. Ващенко,

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков

«КОМПЛЕКС ИОНЫ» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ РОМАНА АННЕЛИЗ ВЕРБЕКЕ «НЕСПЯЩИЕ» («SLAAP!»)

Роман «Спи!» розглядається в аспекті проблеми інтерференції «високої» і «масової» літератур. Демонструється, що А. Вербек адаптує в межах «мідл-літератури» низку інтелектуальних дискурсів (екзистенціальний, міфопоетичний, карнавальний, фрейдистський, оніричний) і поетологічні прийоми модернізму й постмодернізму (часо-просторові зсуви, фрагментарність, складна нарративна структура, «оголення прийому»). Аналізується структуруюча роль архетипової теми повернення до материнського черева, реалізованої в романі за посередництва біблійного міфу про Йону.

Ключові слова: А. Вербек, «Спи!» («Slaap!»), мідл-література, міфопоетика, «комплекс Йони».

Роман «Неспящие» рассматривается в аспекте проблемы интерференции «высокой» и «массовой» литератур. Демонстрируется, что А. Вербек адаптирует в рамках «мидл-литературы» ряд интеллектуальных дискурсов (экзистенциалистский, мифопоэтический, карнавальний, фрейдистский, онирический) и поетологические приемы модернизма и постмодернизма (пространственно-временные сдвиги, фрагментарность, сложная нарративная структура, «обнажение приема»). Анализируется структурирующая роль в романе архетипной темы возвращения в материнскую утробу, реализованной посредством апелляции к библейскому мифу об Йоне.

Ключевые слова: А. Вербек, «Неспящие» («Slaap!»), мидл-литература, мифопоэтика, «комплекс Йоны».

The article deals with the novel «Sleep!» in aspect of «high» and «mass» literature interference problem. In the article we demonstrate the A.Verbeke's adaptation within the novel of a number of intellectual discourses (existentialistic, mythopoetic, carnival, Freudian, oneiric) and poetological devices of modernism and postmodernism (shifting dimensions of time and space, fragmentariness, complex narrative structure, disillusionment). The structurizing role in the novel of archetypal theme of returning to the mother's womb, which was performed using the appeal to the biblical Jonah's myth also was analyzed.

Key words: A. Verbeke, «Sleep!» («Slaap!»), middle-literature, mythopoetics, «The Jonah complex».

Проблема дифференциации и взаимодействия элитарной и массовой литературной продукции «приобретает особую актуальность в контексте художественной практики постмодернизма, щедро черпающего из арсенала популярной литературы ее приемы» [3, с. 154], – отмечает Н. Т. Пахсарьян. Параметры паралитературы и многие аспекты ее взаимодействия с литературой «высокой» литературоведами выявлены и описаны (установка на «правдоподобие», жанровая заданность, клишированность стиля и др.). Однако исследователи справедливо отмечают наличие среди паралитературных сочинений определенного пласта произведений, ориентированных «не на массового читателя, а на элиту» [4, с. 233], которые «не пренебрегают языковой игрой, подражательно воспроизводя или имитируя своеобразную семантическую и семиотическую саморефлексию – а значит воссоздавая не только «саму жизнь», но и «жизнь литературы, жизнь языка»» [5, с. 155]. Казалось бы, этот признак способен автоматически вывести «массовый» продукт в разряд «высокой» литературы. Однако, как справедливо замечает Н. Т. Пахсарьян, «вторичностью может быть отмечена не только фабула произведения, но и рефлексия о ней писателя» [5, с. 155]. Паралитература, таким образом, не просто адаптирует поэтику, которая может вызвать интерес интеллектуальной элиты, но и демонстрирует, что «<...> эстетические пространства, «поля» элитарной и массовой словесности не только существуют рядом, <...>, но еще и накладываются друг на друга, <...>, порождая в зоне «интерференции» произведения, как бы одновременно принадлежащие обоим полям – как по функции, так и по своим поэтологическим характеристикам» [5, с. 156]. К разряду подобной «серединной», «мидл-литературы» принадлежит, на наш взгляд, и роман нидерландской писательницы Аннелиз Вербеке «Неспящие» («Slaap!», 2003, русск. пер. 2011), эксплуатирующий ряд интеллектуальных дискурсов (экзистенциалистский, мифопоэтический, фрейдистский, карнавалный, онирический) и поэтологические приемы модернизма и постмодернизма (пространственно-временные сдвиги, фрагментарность, сложная нарративная структура, «обнажение приема»). Роман воплощает характеристику, данную паралитературе Б. Дубиним: «Массовая культура – это система символической адаптации к происходящим переменам. Причем адаптации такого типа, которая рутинизирует ход и смысл этих перемен» [1, с. 161].

Цель нашей статьи – продемонстрировать функционирование в структуре романа А. Вербеке «Неспящие» неомифологической парадигмы, выявить структурирующую роль архетипной темы возвращения в материнскую утробу, реализованной посредством апелляции к библейскому мифу об Ионе.

В книге пророка Ионы изложена нарративная основа мифа и его основная мифологема – наказание через проглатывание и прощение (спасение) через выход наружу. «Тогда он сказал им: возьмите меня и бросьте меня в море, и море утихнет для вас, ибо я знаю, что ради меня постигла вас эта великая буря. <...>. И взяли Иону и бросили его в море, и утихло море от ярости своей» [Иона: I, 12, 15]. «И повелел Господь большому киту проглотить Иону; и был Иона во чреве этого кита три дня и три ночи. И помолился Иона Господу Богу своему из чрева кита и сказал: к Господу воззвал я в скорби моей, и Он услышал меня; из чрева преисподней я возопил, и Ты услышал голос мой. <...>. И я сказал: отринут я от очей Твоих, однако я опять увижу святынь храм Твой. До основания гор я нисшел, земля своими запорами навек заградила меня; но Ты, Господи Боже мой, изведешь душу мою из ада. <...>. И сказал Господь киту, и он изверг Иону на сушу» [Иона: II, 1-3, 7, 11].

Библейский текст трактует историю Ионы как спасение, полученное вследствие проглатывания. Как отмечает Г. Драценко, ««Комплекс Ионы» базируется именно на синтезе «проглатывания и спасения». В литературе «комплекс Ионы» встречается, например, в романе В. Гюго «Отверженные»: Гаврош (эдакий «Иона-сирота») прячется во чреве слона. Сюда же примыкает символика Людоода и Мальчика-с-пальчика. Однако наиболее смыслообразующим образом этого комплекса является все-таки рыба, поэтому «комплекс Ионы» порождает символику материнства или материнского чрева (ребенок, как рыба, пребывает в материнских водах)» [3, с. 267]. Концепт «проглатывания», «символически воспроизводит «комплекс Ионы», который, в свою очередь, воплощает психологическое явление эвфемизации проглатывания и антифразирования символического проглоченного» [3, с. 260].

В романе А. Вербеке «Неспящие» миф об Ионе омыслен как реализация архетипной схемы возвращения в материнское чрево (через образ протагониста Бенуа де Хитера). В романе сложно переплетены нарративные голоса (Бенуа-ребенок и Бенуа де Хитер-взрослый, Майя) и сюжетно-временные пласты. Реконструкция фабульной линии главного героя дает такую событийную последовательность: мальчик по имени Бенуа живет с матерью у моря. С ней его связывают глубокая нежность и понимание. Это его «зона комфорта». Мать и сын часто совершают прогулки к морю, ласкаво именую его «наше морюшко» («Наше морюшко, песок, казино, дамба, солнце, наше морюшко, человек с собакой, песок, наше морюшко!» [2, с. 34]). В своих фантазиях ребенок воображает себя китом (ключевое «проявляющее слово» мифопоэтического дискурса в романе): «Я набрал полный рот соленой воды и выпустил вверх соленый фонтанчик. Выплюнул каучуковый загубник и крикнул: «Я кит!»» [2, с. 34] (*Здесь и далее курсив наш – Ю. В.*). Мать Бенуа – проститутка, принимающая клиентов дома. Ребенок трактует визиты мужчин по-своему: он уверен, что мать – повариха, она «кормит» этих мужчин. Соученики Бенуа, посвященные родителями в суть ситуации, травят его. Защищая мать, мальчик камнем пробивает голову своему однокласснику и попадает в исправительный приют. Разлука с матерью переживается ребенком как катастрофа, он мечтает о возвращении домой. В снах и фантазиях маленького Бенуа живет кашалот Фредерик. В полубреду мальчик разговаривает с ним («Я закрыл глаза и стал качаться на спине у кита по волнам нашего морюшка. Он разговаривал со мной через отверстие, которое находилось где-то между его головой и спиной» [2, с. 36-37]). В образах мальчика-кита и кашалота-Фредерика А. Вербеке моделирует символическую инверсию проглатываемого (субъекта и объекта), свойственную мифологическому сознанию. Бенуа грезит о побеге из приюта с матерью: «Я надеялся, что Фредерик прочтет мои мысли и будет ждать нас, готовый к отплытию» [2, с. 58]. Но мать нелепо погибает под колесами полицейского автомобиля: «Это был последний важный день в моей жизни. Все дальнейшее – просто существование» [2, с. 59].

Из монолога Бенуа де Хитера-взрослого [2, с. 83-99] мы узнаем, что теперь он действительно лишь «существует». Бенуа работает «дежурным» в бассейне («Никакая другая профессия не позволила бы мне быть настолько пассивным» [2, с. 84]), коротает время зачитанием. Бассейн с его «химической голубиной» [2, с. 84] – профанный субститут «морюшка», сакрального для Бенуа места прогулок с матерью. «Однажды (*в бассейне. – Ю. В.*) какой-то мальчишка изобразил кита. После этого я до конца дня не мог читать. Я сидел на корточках, обхватив промокшие от дождя и маминой крови колени, и понимал, что я с них больше так и никогда не поднялся» [2, с. 85]. Бенуа выбрал экзистенциальное «бытие к смерти»

(«Первые десять лет я посвятил французским экзистенциалистам <...>» [2, с. 84]). «Существование на троне у кромки воды *гарантировало мне право на медленную смерть*» [2, с. 85]. «По понятным причинам я никогда не посещал церковь. Меня *тошнило* от мысли, что где-то есть Бог, спокойно взирающий на разрушение его творения. Поэтому я всегда отрицал его существование» [2, с. 115]). Так он провел семнадцать лет («До тех пор, пока один все-таки не утонул» [2, с. 86]). Последовало увольнение, усугубление одиночества и утрата сна.

Трагическая гибель матери переживается героем как болезненное столкновение с миром, который «проглатывает» человека, в котором он ощущает себя чужим и одиноким, «чужеродным телом». Бенуа де Хитер – экзистенциалистский «живой мертвец», выбравший пассивность и медленную смерть, – встречает Майю, девушку, очень похожую на его мать, также переживающую «экзистенциальное одиночество» [2, с. 117] и попытку самоубийства и, как и Бенуа, утрачивающую способность спать. «Я обдумывал вопросы, на которые она даст ответ и тем самым снова вдохнет в меня жизнь» [2, с. 117]. Обретение Майи, «двойника» утраченной матери («*Мама стояла под моим окном, такая же молодая, как и раньше*; «Взгляд у нее был лихорадочный, *волосы короче, чем у моей мамы, и улыбка другая*» [2, с. 99]; «<...> танцующие на песке *ноги моей матери*, которые плавно *перерастают в Майежкины ноги*» [2, с. 99]; «От этой женщины одновременно веяло опасностью и *теплом моей матери*» [2, с. 115]) – надежда Бенуа на спасение. Обращает на себя внимание созвучие «Майя – мама» и графическое соответствие написания буквы М волнообразной линии, символизирующей «материнскую» водную стихию («наше морюшко»). Трагическое измерение романа вводит мифологему воды в образах потоков дождя и крови («*промочки от дождя и маминой крови колени*»), обладающих бесконечными смысловорождающими потенциями (дождевая вода как слезы: «Когда на сердце боль, вся вода мира превращается в слезы» [6, с. 107]; соединение аквабразов и смерти, а также амбивалентность воды как субстанции не только смерти, но и жизни; поэтика крови как «поэтика драмы и боли» [6, с. 73], которая благодаря собственному образному богатству несколько отделяется от поэтики воды, однако некоторые ее аспекты важны для трактовки аквабразов [6, с. 16]).

Потеряв на время и Майю, Бенуа переживет сон (сны – «отказ выносить на свет свои тайные и глубинные образы» [7, с. 162]), в котором мечтает остаться (то есть не жить, умереть): «Я медленно сполз со стула на ковер. Меня ничуть не удивило превращение грубой шерсти в гладкую кожу кашалота <...>. Здесь я хотел быть, здесь хотел остаться. Мы поплыли бы в Англию, потом в Марокко. Плыть вокруг света и не останавливаться, ни с кем не встречаться, не видеть домов, *не быть*. Это моя давнишняя мечта, так пусть ее воплощение длится вечно» [2, с. 147]. Воображаемый кашалот из сна Бенуа де Хитера заявляет: «Я выбрасываюсь на берег» [2, с. 147] (раз умирает герой, умирает и его иллюзия). Наяву же герой переживает помешательство, поджигает квартиру и бежит. Добравшись до побережья (вновь «наше морюшко»), он бросается в сторону дамбы и, пробиваясь сквозь толпу зевак, подходит к выбросившемуся на берег киту: «Последнее, что мне запомнилось, был огромный хвост, тщето пытавшийся сбросить с себя канаты» [2, с. 154].

Сакральное пространство романа являет космозацию женского архетипа (материнского лона). Женщина и вода как материнские образы доминируют в воспоминаниях, в воображаемом героя. Мифологический образ «матери-моря» субституирован пространственным образом прогулок с матерью к «морюшку». Образ материнского чрева (моря, чаши, вместительности) выступает в системе символических образов романа как хронотоп пренатального уюта, безопасности и интимности («солнце напоследок *превратило серую гладь с волнами в золотую чашу*» [2, с. 35]. С образом «матери-воды» связаны эпитетные архетипы *теплый, спокойный, глубокий, внутренний, скрытый*. «Она приложила свои *теплые* ладони к моим щекам и поцеловала в лоб. Казалось, мы смотрим друг на друга часами. *Теплота* спустилась куда-то *в середину* моего тела, <...>» [2, с. 33]; «<...> веяло <...> *теплом моей матери*» [2, с. 115]; «Я понимал, что сплю и еще какое-то время буду качаться *на волнах* на спине у Фредерика, убаюканный *безмятежным покоем*» [2, с. 95]. «Метатекстуальный» пассаж, звучащий в беседе Бенуа с пациентом-«психоаналитиком» в лечебнице, «разоблачает» и без того очевидный фрейдистский подтекст отношений героя с матерью и клишированность романной ситуации: «– Но ведь это так примитивно! <...> Подумаешь! Был влюблен в свою мамашу, миленькую путану, отличавшуюся по части кулинарии, <...>, затем душевная травма от злобных монахинь, в довершение всех бед – буйная фантазия... Дорогой мой, да вы опоздали родиться на целый век! Прежде вы могли бы стать великим символистом, но *на сегодняшний день вы клише!* Рыжие бес-тии, сталкивающие Иисуса с креста, дамы в подвязках, выгуливающие свиней – все это из той же оперы!» [2, с. 159-160].

Образы материнского, женского, плотского в романе соседствуют и сливаются с образами еды, чрева, пожирания, проглатывания, что по-карнавальному эвфемизирует производительный акт: от мамы-«поварихи» («<...> всегда *пахло едой и одеколоном*» [2, с. 31], она готовила для Бенуа съедобные «мордашки» из глазуньи, помидоров и картошки, кормила «длядек», которые «так *любили покушать*», «*лопали* у нас дома» и потом стонали «*от резей в животе*». Бенуа-взрослый, утративший смысл жизни, структурирует свое существование приемами пищи – он начинает свой день с ритуала – похода за берлинским печеньем: «<...>, с пищи и с осознания себя как личности» [2, с. 88]. Возвращение в лоно матери, осмысленное в романе как символическая гибель во чреве кита, находит сюжетную реализацию: «Я не слишком разобрал, что рассказывал диктор о мужчине, который пытался *влезть в пасть кашалоту*, при этом дико отбивался от окружающих зевак и спасательной команды, <...>», демонстрируя «<...> *настойчивое желание вернуться в материнское лоно*» [2, с. 164]. А. Вербек и здесь прибегает к «дезиллюзионистскому» приему постмодернистской поэтики, прямо указывая на использованную мифологическую схему.

Можем заключить, что роман «Неспящие» адаптирует и воспроизводит многочисленные «общие места» интеллектуальной литературы. Психологический «комплекс Ионы», ориентированный на мифологическую модель заглатывания героя во чрево кита и его освобождения, смерти и воскресения структурирует все повествование. «Неомифологическая оболочка» собирает элементы хорошо освоенных «высокой» литературой дискурсов: экзистенциалистского («тошнота», «бытие к смерти», «экзистенциальное одиночество»), онирического (сны и видения главного героя), карнавального (материализующие образы еды и производительного акта), фрейдистского (инцестуальный мотив), однако романное целое не дает подлинного «приращения» художественных смыслов. Автор также не избегает соблазна обязательного для паралитературы «хеппи-энда», сохраняя ориентацию на «горизонт ожиданий» массового читателя.

Литература:

1. Дубин Б. В. Слово – письмо – литература: Очерки по социологии современной культуры / Борис Дубин. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 412 с.
2. Вербек А. Неспящие. Роман / Аннелиз Вербек / пер. с нидерл. С. Князьковой. – СПб : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 256 с.
3. Драненко Г. Ф. Міф як форма сенсу та сенс форми. Міфокритичне прочитання творів Б.-М. Кольтеса : монографія / Г. Ф. Драненко. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 440 с.
4. Мельников Н. Г. Понятие «массовая литература» в современном литературоведении / Н. Г. Мельников // Литературоведение на пороге XXI века. Материалы международной научной конференции. – М., 1998. – С. 229–234.

5. Пахсарьян Н. Т. Литература и паралитература: проблемы интерференции / Н. Т. Пахсарьян // Избранные статьи о французской литературе: [Монография]. – Днепропетровск : АРТ-ПРЕСС, 2010. – С. 155–156.
6. Bachelard G. L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière / Gaston Bachelard. – Paris : Librairie José Corti, 1993. – 226 p.
7. Durand G. Les structures anthropologiques de l'imaginaire / Gilbert Durand. – Paris : PUF, 1963. – 518 c.

УДК 82-12: 82-2

С. М. Винар,*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич***КОМУНІКАТИВНА РОЛЬ РЕМАРКИ В «ДРАМИ ДЛЯ ЧИТАННЯ»**

У статті на прикладі драматичної поеми Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді» розглянуто структуру та семантику ремарки як необхідної складової драматичного твору. Особливу увагу зосереджено на комунікативних особливостях ремарки в «драмі для читання» та її значенні для сприйняття твору реципієнтом.

Ключові слова: «драма для читання», ремарка, комунікативна функція, реципієнт.

В статье на примере драматической поэмы Леси Украинки «Ифигения в Тавриде» рассматривается структура и семантика ремарки как необходимой составляющей драматического произведения. Основное внимание сосредоточено на коммуникативных особенностях ремарки в «драме для чтения» и ее значении для восприятия произведения реципиентом.

Ключевые слова: «драма для чтения», ремарка, коммуникативная функция, реципиент.

The article deals with the problem of the structure and semantics of the remark as a necessary component of a dramatical piece by the example of dramatic poem «Iphigenia in Tauris» (Lesya Ukrainka). The author places special emphasis on communicative characteristics of the remark in «drama for reading» and its significance for the perception of the work by the recipient.

Key words: drama for reading, remark, communicative function, recipient.

Постановка проблеми. Дія та конфлікт правомірно вважаються основними жанровими ознаками п'єси, де зазвичай варіюються композиція, проблематика, особливості поетики. Однак у сучасній критиці існує думка про те, що дія – лише окрема складова організації драматичних творів, а не обов'язкова норма для цього роду літератури. Конфлікт як основну рушійну силу драми теж розуміють по-різному. Зокрема, нова драматургія кінця XIX – початку XX ст. характеризується конфліктом, який часто виступає як конфлікт ідей. Такі п'єси складають у світовій драматургії цілий пласт і утворили жанровий різновид, який отримав назву «драма для читання». Прикметною рисою «драм для читання» є постановка серйозних, інтелектуальних проблем, філософська насиченість, наявність внутрішнього конфлікту, конфлікту тонких духовних сфер, який часто залишається імпліцитним. Ця жанрова форма порушує традиційні драматургічні канони і моделює свої власні прийоми та принципи побудови, створює парадигму, відмінну від класичної аристотелівської драми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанрові та композиційні особливості «драми для читання» продовжують протягом тривалого часу викликати інтерес вчених. Істотний внесок в теорію питання зробили, зокрема, вітчизняні науковці – Л. Дем'янівська [2], Б. Мельничук [5], А. Речка [6], М. Сулима [7], С. Хороб [9] та ін. Зокрема і сьогодні у літературознавстві дискутується питання «несценічності», «читабельності» драматичної поеми, яке, проте, неодноразово спростовується театральною практикою.

Постановка завдання. Для сучасного літературознавства з його зацікавленістю комунікативними можливостями художнього твору неабиякий інтерес може викликати питання інтерпретації структурних і семантичних елементів «драми для читання» у площині комунікації, що дало б змогу з'ясувати феномен сприйняття «несценічної» драми реципієнтом.

Метою нашої розвідки є спроба розкрити комунікативні особливості ремарок Лесі Українки на прикладі драматичної сцени «Іфігенія в Тавриді» (тут і далі збережено авторське написання), дослідження їх комунікативного навантаження та функцій у структурі «драми для читання».

Виклад основного матеріалу. Твори, що можуть потрактовуватися як «драми для читання», писали Г. Ібсен, М. Фріш, Г. Гауптман, М. Метерлінк, Б. Шоу та ін. При розгляді драм в аспекті їх читабельності привертає особливу увагу драматургія Лесі Українки. Насамперед із творчістю Лесі Українки пов'язують становлення жанру драматичної поеми (чи «драми для читання») в українській літературі. Драматизм почуттів і думок, притаманний ліриці і поемам Лесі Українки, поступово змусив поетесу вдатися до найвідповіднішої жанрової форми – драматичної поеми. У своїх творах Леся Українка намагалася віддати перевагу ліричному елементу, безпосередньому вияву власних роздумів, почуттів, переживань. Жанр драматичної поеми давав поетесі можливість з найбільшою повнотою втілювати цей задум, адже драматичний елемент органічно підсилював конфліктне начало, в той час як ліричний елемент давав широкий простір для безпосереднього вияву багатьох суб'єктивних поглядів поетеси.

У залежності від домінанти епічних чи ліричних елементів у згаданому типі творів виділяють ліризовану та епізовану «драми для читання». Для ліризованої «драми для читання» характерним є використання монологу як засобу висвітлення внутрішнього світу героя, що особливо є характерним для аналізованого нами твору «Іфігенія в Тавриді». Прикметною рисою «драм для читання» є постановка серйозних, інтелектуальних проблем, філософська насиченість, концентрація уваги на сутності відтворюваного предмета, цим обумовлюється тяжіння відповідних текстів до алегоричності, символіки, закодованості змісту. Навіть серед драматичних поем української поетеси «Іфігенія в Тавриді» драма займає особливе місце. Думки про історичну Тавриду поєдналися в ній з почуттям туги за батьківщиною, історичний символізм переплівся із символізмом античним. Філософські питання суті життя і смерті, що розв'язуються у складній боротьбі думок і почуттів, любов до вітчизни становлять ідейну основу цього твору. У традиційній драмі дія/подія є основним комунікативним засобом вираження сутності персонажів, в той час як для драматичної поеми важлива не так єдність дії, як єдність думки, наскрізної ідеї. В «драмі для читання» дія проявляється не так зовнішньо, як внутрішньо, напруженість сюжету передають не події, а ситуації, озвучені в діалогах та монологах героїв. «Драми для читання» сюжетно простіші, зате сповнені складних філософських узагальнень, інколи схожі на тривалий статичний діалог або ж монолог героїв. Так, Ю. Шевельов визначає деякі твори Лесі Українки як «драми для читання» за головною ознакою – домінантою слова, а не дії.

У Лесі Українки здебільшого не вчинки дають життя драматичній дії, а думка рухає дію і є причиною конфлікту. Основний, внутрішній конфлікт «Іфігенії» – у самій героїні драми. Фабульна сторона поступається безпосередньому ана-

лізу думок та почуттів героїні. Рушійною силою «Іфігенії в Тавриді» є не конфліктне зіткнення характерів, а конфлікт думок, душевна боротьба героїні. Іфігенія бореться сама з собою, зі своїми сумнівами і ваганнями: *О, Артемідо, рятуй мене від мене, захисти!* (Тут і далі текст цит. за [8]).

Специфічною ознакою драматичної поеми, прикладом якої може слугувати «Іфігенія в Тавриді» Лесі Українки, стає зміна природи й функцій авторської ремарки. Науковим усвідомленням специфіки авторської ремарки в українських драматичних творах активно займаються вітчизняні літературознавці С. Хороб, М. Сулима, Ю. Ганошенко та ін. У драматургії ремарка традиційно сприймається як пояснення, що виконує певні функції. Ремарку розглядають як авторський інструктаж, призначений режисеру, акторам. Вона описує місце й час дії, додає штрихи до образу героя, розкриває суть авторського бачення тієї або іншої сцени. Власне кажучи, цим функції ремарки в традиційній драматургії й обмежуються. Серед найбільш значущих традиційних ознак ремарки можна виокремити, по-перше, той факт, що текст ремарки несе специфічну, вузькопрофесійну інформацію, яка призначена лише тим, хто безпосередньо задіяний у підготовці й здійсненні театральної постановки.

Оскільки в драмі вирішальне значення має мова персонажів, що виражає їхні вольові дії й саморозкриття характерів, а її супроводжує ремарка, то вважаємо доречним розглянути її комунікативну спрямованість в тексті. А.Речка аналізує ремарку як один із головних структурних чинників, за якими п'єса трактується як «драма для читання», завдяки чому ремарка виводиться з категорії другорядних елементів драматичного твору [6]. Ці «авторські пояснення... стосовно умов та часу дії, зовнішнього вигляду та поведінки дійових осіб» [4, с.587] виконують у драматичній поемі Лесі Українки значно ширшу роль, ніж у традиційній драмі. Ремарки драматургічного твору Лесі Українки, як і, наприклад, у Чехова, Ібсена, Гауптмана та інших, виходять за межі тільки допоміжного, службового елементу і стають засобом розкриття ідеї драми. Про цю завантаженість ремарки згадує й Я.Апушкін [1, с. 161–168]. Інколи вони обмежені і доведені до кількох слів, але здебільшого ремарки в українській поетесі розгорнуті, широкі, мають свій стиль, а не тільки службове значення і відіграють велику ідейно-художню функцію. Внутрішньо виправданий і конче потрібний, скажімо, опис місця дії у драматичній поемі «Іфігенія в Тавриді», де зображено не лише статую Артеміди Таврійської перед її храмом «з дорійською колонадою і широкими сходами», але й дуже мальовничо відтворено навколишній кримський пейзаж: місце над морем, «голі, дики, сіро-червоні скелі, далі узгір'я, поросле буйними зеленюцями: лаврів, магнолій, олив, кипарисів». Створений тут авторською ремаркою опис місця дії зберігається протягом усієї сцени і створює особливий емоційно-зоровий ефект. Значне місце у ремарці, як бачимо, відведене описовості оповідального типу, нетиповій для драматургії. Зрозуміло, що подібні ремарки не можна обмежити рамками авторських приміток, які відіграють інертну, суто службову роль. Це необхідний, психологічно вмотивований компонент, порушення якого привело б до композиційного та ідейно-естетичного розладу. Прийняття цієї інформації до відома допоможе реципієнту глибше усвідомити суть образу, який втілюється. Такі вказівки, які ми зустрічаємо у ремарках Лесі Українки (особливо це стосується пейзажів), реалізувати на сцені повною мірою іноді неможливо. Ремарки у Лесі Українки надзвичайно образні й емоційно насичені, їх можна розглядати як прозові уривки. Ремарки стають уже не допоміжними, а повноцінними елементами текстової структури, а адресатом їх тепер є не лише постановник або актор, а й читач.

Важлива роль у ремарках належить тим деталям, які оточують героїню. Леся Українка не перевантажує твір предметним антуражем. Поетеса надає перевагу не портретному зображенню (нам відомо лише, що «*Іфігенія в довгій одежі і з срібною діадемою над чолом*»), а деталям, які посилюють психологічну характеристику героїні. За допомогою лінгвістичних засобів, з вираженням оцінним компонентом фіксується тільки найнеобхідніше, те, що проливає світло на характер героя, чи на його становище. Так, в уяві поетеси вимальовується навіть така, здавалось би, незначна деталь: «*стежка від храму до моря, виложена мармуром*». Ця обширна ремарка виступає не лише об'єктивною зарисовкою, що допомагає відтворити в уяві розкішну обстановку Таврійського храму, але й свідчить про любов людей до своєї богині, жрицею якої є Іфігенія, про їхнє поклоніння перед Артемідою, а отже, і про їхню шану до жриці.

Обмеженість драми в передачі думок, почуттів, переживань переборюється сценічним відтворенням інтонацій, жестів, міміки, що нерідко фіксується драматургом у ремарках. Тому, навіть, і значно коротші ремарки у п'єсі не просто вказують на поведінку героїні на сцені, а мають значно глибший підтекст. У них поетеса (на основі зовнішніх проявів – жестів, міміки, а також мовної інтонації) намагається передати душевний стан своєї Іфігенії, ті почуття, які терзають її серце. А монолог дає уже найповнішу картину внутрішнього життя. Дівчина «*падає на коліна перед олтарем і простягає в розпачі руки до статуї*». Це «в розпачі» і різкий контраст благаючої Іфігенії: *Прости мене, величній богине!* [8, с. 167] та безмовної, холодної статуї допомагають поетесі передати всю глибину горя Іфігенії. Для розкриття характеру драматичного героя, як зазначає дослідник творчості Лесі Українки Л. П. Кулінська, однаково важливим є і те, «*що він говорить, і те, як він говорить, хоч останнє теж найтісніше пов'язане із що...*» [3, с. 138]. Таким чином, внутрішнє, душевне, те, що становить суть людини, передається через зовнішнє. Через інтонацію рухи (вказівки на які ми знаходимо в ремарці) розкривається трагізм ситуації, в якій перебуває героїня, її ставлення до змісту сказаного і особливо тоді, коли відчувається суперечливість між вимовленими словами (згідно обов'язку) та її власними переживаннями: *Устами я слова сі промовляю, / А в серці їх нема...* [8, с. 168]. Читачам відповідно ремарка допомагає візуалізувати прочитане, привносить значну додаткову інформацію до основного масиву драматургічного тексту.

Момент особливого драматизму у сцені (Іфігенія близька до того, щоб вкоротити собі життя, така невимовно важка для неї розлука з батьківщиною) супроводжується ремаркою: «*дістає з-за олтаря жертвний ніж, одкидає плац і заміряється мечем проти серця, але раптом пускає меч додолу*». Підготовлена авторським коментарем, ця сцена виступає як самостійний сюжетний епізод. Дія тут постає перед нами не в розвитку, а як моментальна акція, як спалах, як підсумок продуманого і вирішеного для себе.

Закінчується драма ремаркою «*тихою, рівною ходою віддаляється Іфігенія в храм*». Акцентуацію, завдяки інверсії головних членів речення, зроблено на епітети «*тихою, рівною*», якими схоплено найосновніше – вони вказують на душевний спокій, свідчать про ті зміни, які відбулися в думках дівчини після того, як вона прийняла героїчне рішення – жити заради своєї батьківщини. У цьому випадку ремарка не просто авторський акомпанемент, вона є засобом розкриття основної думки драми. З її допомогою дається чітке уявлення про те, що рішення Іфігенії – психологічно обумовлене.

Висновки. Ремарки-описи, ремарки-ретроспекції, ремарки-монологи, які зустрічаються читачеві у Лесі Українки, є комунікативними ланками і можуть бути потрактовані як функціонально важливі, а не допоміжні. Такі чисто сценічні засоби, які ми знаходимо у ремарках, як вказівка на інтонацію, опис жестів, погляду, є тими засобами невербальної комунікації, які доповнюють і поглиблюють зміст тексту, надають йому відповідних специфічних відтінків, формують емоційно-психологічний підтекст. Ремарка несе додаткову інформацію, що має відношення не тільки до театральної по-

становки, а й до збагнення змісту п'єси як літературного твору загалом. Отже, ремарка в «драмі для читання» нерідко має інтертекстуальний характер, що підкреслює її спрямованість, насамперед на читача п'єси, її функції виходять за рамки традиційних: вона розширює контекст твору, акцентує авторську настанову на сприйняття тексту реципієнтом, тому специфіка ремарки може становити інтерес для подальшого дослідження її в комунікативній площині.

Література:

1. Апушкин Я. В. Драматическое волшебство / Я. В. Апушкин. – М. : Молодая гвардия, 1966. – 176 с.
2. Дем'янівська Л. С. Українська драматична поема: Проблематика, жанрова специфіка / Л. С. Дем'янівська. – К. : Вища школа, 1984. – 160 с.
3. Кулінська Л. П. Поетика Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 256 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1977. – 752 с.
5. Мельничук Б. І. Драматична поема як жанр: Літературно-критичний нарис / Б. І. Мельничук. – К. : Дніпро, 1981. – 143 с.
6. Речка А. М. Жанрова специфіка «драми для читання»: автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.06 / А. М. Речка / НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
7. Сулима М. Становлення ремарки в українській драматургії XVII–XVIII ст. / Микола Сулима // Магістеріум. – К., 2000. – Вип. 4: Літературознавчі студії. – С. 17–22.
8. Українка Л. Іфігенія в Тавриді // Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1 : Поезії. – С. 165–170.
9. Хороб С. І. Українська драматургія крізь виміри часу (теоретичні та історико-літературні аспекти драми) : Збірник наукових статей. – Івано-Франківськ, 1999. – 200 с.

УДК 811.112.2'42

О. Б. Галицька,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ЛАУДАТИВНОГО ДИСКУРСУ

Комунікативно-прагматичні особливості німецькомовного лаудативного дискурсу. Галицька О. Б. У статті розглянуто передусім комунікативно-прагматичні функції, які лаудация виконує в німецькому лаудативному дискурсі. Описано жанрові варіації лаудативного дискурсу з аналізом особливостей висловлення лаудатії у німецькій лінгвокультурі. Проаналізовано засоби вербальної репрезентації лаудатії в німецькомовному лаудативному дискурсі.

Ключові слова: лаудация, лаудативний дискурс.

Коммуникативно-прагматические особенности немецкоязычного лаудативного дискурса. Галицкая О. Б. В статье рассматриваются прежде всего коммуникативно-прагматические функции, которые лаудация выполняет в немецком лаудативном дискурсе. Описаны жанровые вариации лаудативного дискурса с анализом особенностей выражения лаудации относительно немецкой лингвокультуры. Проанализированы средства вербальной репрезентации лаудации немецкоязычного лаудативного дискурса.

Ключевые слова: лаудация, лаудативный дискурс.

Communicative-pragmatic peculiarities of German language laudatory discourse. Halytska O. B. The article deals, first of all, with the communicative-pragmatic peculiarities of modern German language laudatory discourse. Laudatory discourse is defined as a communicative event where key speaker's intention is to express laudation. Laudation is also exerted verbally in the sense that it can be used to change social relations and subject positions. Laudation proves to be a means of expressing evaluating positive attitude to the environment. Laudatory discourse sometimes entails processes of mutual address and response, with all participants taking the role of both speakers and listeners, and becoming both emotionally involved to the point of engaging. In this article we explore how participants come to «feel socially organized unit» through the laudatory speech of jubilee and marriage ceremonies. The speakers have «positive face», the consistency of self-image and the desire that this self-image be respected and approved. Laudatory discourse must be seen as a frame for participation and interaction.

This paper also examines the specific functions laudation may perform in the German laudatory discourse. Speech genres of German laudatory discourse are distinguished with regard of the communicative purpose and include jubilee speech and the best man's speech as the prototype genres of this discourse. The article examines the linguistic (stylistic, lexical, syntactic, morphological) means of expressing laudation in modern German language laudatory discourse. Ways of verbalizing communicative strategies and tactics of modern German language laudatory discourse are highlighted. The pragmatic power of performative utterances was located in words themselves, and by itself considered sufficient to create or change social reality (e.g. a marriage). German laudatory discourse has been proved to reveal cultural, social peculiarities.

Key words: laudation, laudatory discourse.

Постановка наукової проблеми та її значення. Переважна більшість нових мультимовних міжкультурних напрямів, які з'явилися у культуроантропологічнозорієнтованій лінгвістиці останнім часом, залишаються здебільшого на периферії інтересів широкого загалу вітчизняних лінгвістів. Етноспецифіка комунікації належить до найцікавіших і чи не найважливіших спрямувань у зіставному мовознавстві / компаративістиці. Тому як ніколи постала проблема формування міжкультурної комунікативної компетентності на засадах толерантності до чужоземних культур та мов, терпимості до чужих культурних стандартів [3, с. 416].

Аналіз досліджень цієї проблеми. У панорамі досягнень світової міжкультурної комунікативної лінгвістики належним чином презентовані теоретична думка та практичний доробок професорів С. Г. Тер-Мінасової, Н.- J. Lüsebrink, J. Bartminski, W. Chleba [4; 8; 10]. Систематизовані описи національних відмінностей у мовленнєвих етикетах простежують у етнолінгвістичних працях А. Вежицької [11].

У центрі зацікавлень українських мовознавців – національно-специфічні характеристики вербального й невербального планів вираження комунікативної ситуації «виправдання» у різномовних художніх дискурсах (див. праці І. Р. Корольова) [1], лаудация в американській та британській лінгвокультурах (М. Д. Рижикова) [2]. Комунікативно-прагматичні особливості сучасного лаудативного дискурсу – тема малодосліджена, зокрема, в німецькій площині наукові пошуки такого характеру досі не проводилися. У цій статті спробуємо простежити національно-специфічні особливості німецькомовного лаудативного дискурсу.

Мета та завдання статті. Мета статті – виявлення комунікативно-прагматичних особливостей сучасного німецькомовного різножанрового лаудативного дискурсу – передбачає вирішення таких завдань:

- уточнити визначення лаудативного дискурсу (далі – ЛД) та його складників;
- описати реалізацію функцій сучасного німецькомовного лаудативного дискурсу (далі – СНЛД) та проаналізувати їх мовленнєву реалізацію;
- з'ясувати ефект комплексної дії лінгвопрагматичних, лінгвокультурних характеристик СНЛД.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Цілком логічним наслідком тричленної класифікації категорій дискурсу, запропонованої І. С. Шевченко [7, с. 10–11], є виокремлення ЛД, трактування якого декларується з поняття дискурсу.

У сучасних уявленнях дискурс тлумачиться масштабно: текст(и) у нерозривному зв'язку із ситуативним контекстом: у сукупності із соціальними, культурно-історичними, ідеологічними, психологічними та іншими факторами, із системою комунікативно-прагматичних і когнітивних ціленастановлень автора, який взаємодіє з адресатом, що зумовлюють особливу – ту, а не іншу – впорядкованість мовних одиниць різного рівня при втіленні в тексті [6, с. 117]. Саме це визначення віддзеркалює деякий аспект феномена, який послужив об'єктом нашого дослідження – СНЛД, що позначає конкретну комунікативну подію, яка фіксується в писемній / усній формах, здійснюється в певному комунікативному просторі та має ілюкативною метою висловлення похвали (пор. [2, с. 3]). У такому розумінні ЛД позначає комунікативний процес, який відображено у внутрішньотекстовій організації ювілейних промов (*Jubiläumsreden*), промов на весіллі (*Hochzeits- Hochzeitsjubiläums- und Verlobungsreden*), що були відібрані з німецьких електронних видань за період 2010-2015 рр. [12]. Складниками цього комунікативного процесу є: автор повідомлення (лаудатор), його адресат (ювіляр, молодята), сфера комунікації, канал повідомлення та інтенція (хвала, пошанування).

Комунікативні події (*Jubiläum, Hochzeit, Verlobung*) отримують епідейктичний, ритуальний статус. Говорячи про специфіку ритуалізації ЛД, хотілося б передусім наголосити той факт, що вона є властивою різним типам дискурсу (наприклад, релігійному, ритуальному, театральному). Відповідно до цього постає питання щодо інтегрованого чи ізольованого вивчення ЛД. Щоб уникнути вживання термінів «чисті», «гібридні» дискурси, введемо поняття інтердискурсивності, що виникає, коли різні типи дискурсів «артикулюються разом в одній комунікативній події» [5, с. 118]). Через нові «артикуляції» дискурсів, змінюються кордони не лише всередині однієї дискурсної формації, а й також між різними його формаціями. Тому в статті різні типи дискурсів об'єднують в одну парадигму, що є, на нашу думку, доречним, доцільним та на часі у зв'язку з тісним взаємопроникненням, перехрещенням і збігом багатьох функцій і жанрів цих дискурсних формацій, актуалізація яких у текстах промов підкреслює складний поліфункціональний характер досліджуваного дискурсу, який виконує низку функцій:

- констатативну (повідомити похвальну інформацію, констатувати ініціацію);
- інтегративну (інтегрувати і консолідувати учасників подій в єдину групу);
- мобілізаційну (мобілізувати учасників на виконання певних дій чи вироблення позитивного ставлення до когось / чогось).

Вищезазвані функції реалізуються в СНЛД за допомогою специфічних мовленнєвих стратегій, які втілюються у композиції, стильових рисах, в морфологічних, синтаксичних, лексичних і риторичних засобах: *Diese Rede kokettiert mit den gemischten Gefühlen des Geehrten* [12].

Ритуальна стратегія реалізується тактиками ініціації та вихваляння. Вплив культурного чинника, тобто належність до німецької лінгвокультури, виявляється в тому, що німці хвалять особисті та професійні якості, характер, а не зовнішність (*Ich bin sicher, Ihr Arbeitsethos, Ihr Fleiß und Ihre Erfahrung färben auf die jungen Leute ab, die Sie bei uns betreuen* [12]), і в тому, що промови містять різноманітні (веселі й важливі) історії з життя (для весільних промов – у віршованій формі): *Und dazu können Sie mit vielen kleinen Geschichten Ihre Wertschätzung für den Jubilar untermauern* [12].

У прототипних жанрах СНЛД – ювілейній промові, промові свідків на весіллі – поєднується осмислення минулого і майбутнього на фоні теперішнього: *20 Jahre im Betrieb, das ist es schon wert, mal in der Schatzkiste der Erinnerungen zu wühlen* [12].

В німецькій лінгвокультурі ритуал, з одного боку, тяжіє до циклічності (весілля й нагородження мають тенденції відбуватися в певні дати, наприклад, нагородження у зв'язку з ювілеєм), а з іншого – ініціацією, тобто переходом одного із його учасників в новий статус (шлюбний, кваліфікаційний): *Aus unserer Kleinen wurde eine Braut, und heute wurde sie in der Kirche mit Andreas getraut* [12].

Маніпулятивна стратегія реалізується тактикою налаштування емоцій, позитивних стимуляцій, створення «кола своїх». Вимовляючи сакральний текст в урочистій обстановці, всі учасники відчувають особливе почуття радісного єднання, адже саме вони є свідками обряду (*In Gegenwart dieser Zeugen frage ich...*). Промова свідків на весіллі загалом характеризується надзвичайно високим градусом емоційної насиченості, яка досягається ряснотою різних стилістичних прийомів і концентрації емотивів: *Jetzt bin ich am Ende, jetzt bin ich am Beginn* [12].

Іронічне згадування сестрою нареченої недоліків імплікує також позитивну характеристику молодої: *Schwester der Braut: Du hast viel erlebt, geweint und gelacht und manchen Blödsinn gemacht* [12].

Сценарний розподіл ролей в ЛД, на відміну від театрального, здійснюється висуненням того із учасників, хто в певний момент приймає на себе роль, приписану ритуальним ходом: *Schwester der Braut:... keiner hat 'ne Rede gehalten. Und deshalb hat die Schwester dran glauben müssen* [12].

Лаудаторами на ювілеях, весіллях можуть бути не лише родичі, друзі, колеги, а й самі ювіляри, наречені.

Ювілейна промова (промова на честь ювіляра і промова ювіляра), весільна промова є текстами перформативного характеру: *... so segne ich euren ehelichen Bund im Namen des Vaters und des Sohnes und des Heiligen Geistes. Amen*. У ситуації шлюбної церемонії та ювілею переважають канонічні перформативи з такими значеннями: мовленнєві ритуали (привітати, пошановувати, дякувати, бажати успіху) та схвалення (хвалити, благословити). Формами маркування перформативу є не лише вживання дієслова або висловлювання у першій особі теперішнього часу, а й також наказовий спосіб, модальні слова, тон голосу, емпфаза, жестикуляція.

Особливістю СНЛД є гумористична тональність (попри стереотип «*Deutsche – Volk ohne Witz*» [9]), тобто прагнення скоротити дистанцію і критично переосмислити в м'якій формі актуальні концепти (HOCHZEIT): *Zu Hause. Der Fernseher läuft und läuft. «Du und dein blöder Fußball!», schimpft die Frau. «Du weißt wahrscheinlich gar nicht mehr, wann unser Hochzeitstag ist!» «Das weiß ich genau!», protestiert ihr Mann. «Das war an dem Tag, als Deutschland gegen England gespielt hat und 3 zu 0 gewonnen hat!»*

Гумористична тональність становить собою емоційну атмосферу спілкування, яка характеризується дружнім ставленням учасників ЛД, з одного боку, і перевертанням певних цінностей, з іншого: *Müllers feiern Blechhochzeit. – 40 Jahre Essen aus der Dose!*

Німецьким промовам характерний «елегантний» літературний стиль і прийоми підсилення, перебільшеної акцентуації того, що вже відомо аудиторії. Індикаторами експліцитної чи імпліцитної лаудації слугують вербальні засоби, а також церемоніальні і ритуальні невербальні дії, обставини відповідного висловлювання.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, ми проаналізували лінгвокультурні комунікативно-прагматичні особливості СНЛД і з'ясували, що культурна належність мовця впливає на процес лаудації у ЛД. Перспектива подальших досліджень пов'язана із обґрунтуванням теоретичних засад вивчення культурного трансферу ЛД.

Література:

1. Корольов І. Р. Комунікативна ситуація «виправдання»: функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.): автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Ігор Русланович Корольов. – К., 2008. – 19 с.
2. Рижикова М. Д. Лінгвокультурні особливості англомовного лаудативного дискурсу: автореф. дис.... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Марина Дмитрівна Рижикова. – К., 2013. – 20 с.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Тер-Мінасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С. Г. Тер-Мінасова. – М.: Слово / Slovo, 2004. – 624 с.
5. Филлипс Л. Дж., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Луиза Дж. Филлипс, Марианне В. Йоргенсен; Пер. с англ. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
6. Чернявская В. Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса: учеб. пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Флинта, Наука, 2013. – 208 с.
7. Шевченко І. С. Дискурс, текст та їхні категорії / Ірина Семенівна Шевченко // Дискурсні стратегії лінгвістики XXI століття: Збірник матеріалів конференції (укр., англ., рос., нім., франц., польск. мовами) / Укл. А. І. Радю. – Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 10-11.
8. Bartmiski J., Chleba W. Wie soll man das sprachlich-kulturelle Weltbild der Slawen und ihrer Nachbarn untersuchen / Jerzy Bartmiski, Wojciech Chleba // Europa und seine Werte. – Frankfurt/M. u. a.: Peter Lang, 2009. – S. 271–287.
9. Best O. F. Volk ohne Witz. Über ein deutsches Defizit / Otto F. Best. – Frankfurt/M.: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1993. – 186 S.
10. Lüsebrink H.-J. Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer / Hans-Jürgen Lüsebrink. – 2., aktualisierte u. erw. Aufl. – Weimar: Verlag J. B. Metzler Stuttgart, 2008. – 213 p.
11. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction / Anna Wierzbicka. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 199 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

12. Redenwelt [Electronic resource]. – Access mode: www.redenwelt.de.

УДК 82.091:[8182]625:94(477)»]

О. В. Гальчук,

Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

(РЕ)КОНСТРУКЦІЯ БАРОКОВОГО МІФУ ПРО АНТИЧНІСТЬ У СВІТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ЗРІЛОГО СИМВОЛІЗМУ

В українській поезії 1920-1930х років виокремлюються такі моделі трансформації античного тексту, як символістська, неокласична і неоромантична, що постали на ґрунті дифузної, характерної для раннього модернізму. Точкою перетину моделей став пієтет щодо (нео)барокової спадщини, домінантою якої є синтез середньовічного й ренесансного, готичного й античного класицизму. Творення поетами зрілого модернізму власного образу-міфу-концепту античності трактується як (ре)конструкція барокового міфу в нових ідеолого-естетичних і суспільно-історичних обставинах.

Ключові слова: бароко, античність, трансформація, рецепція, інтерпретація, типологічні моделі, символізм.

В украинской поэзии 1920- 1930-х годов сосуществовали такие модели трансформации античного текста, как символистская, неоклассическая и неоромантическая, которые сформировались на почве диффузной, характерной для раннего модернизма. Точкой пересечения моделей стал пиекет к наследию (нео)барокко, доминантой которого является синтез средневекового и ренессансного, готического и античного классицизма. Создание поэтами зрелого модернизма, в частности П. Тычины и Д. Загула, собственного образа-мифа-концепта античности трактуется как (ре)конструкция барочного мифа в новых идеолого-эстетических и общественно-исторических обстоятельствах.

Ключевые слова: античность, барокко, трансформация, рецепция, интерпретация, типологические модели, символизм.

In Ukrainian poetry of 1920-1930-ies can be signed out such transformation models of the antique text as symbolist, neoclassical and neo-romantic The reverence for (neo)baroque heritage with the prominent feature of synthesis of the Medieval and Renaissance, Gothic and ancient classicism, became the point of models' intersection. Creation of their own image-myth-concept of antiquity by poets of mature modernism, symbolists P. Tychnyna and D. Zagul in particular, is interpreted as a (re) construction of the baroque myth in new ideological and aesthetic, social and historical circumstances.

Keywords: antiquity, baroque, transformation, reception, interpretation, typological model, symbolism.

Художня рецепція античного тексту в українській літературі має давню й плідну історію. Особливості та результативність кожного з її етапів (а це, власне, від дохристиянських часів і дотепер) зумовлені чинниками внутрішніми, як-от: потреба в ідеологічному, етичному й естетичному «матеріалі» для осмислення особистісних питань, актуальних проблем часу й питань із розряду неперехідних, та зовнішніми – вплив західноєвропейської традиції реципіювання, позитивно чи критично сприйнятий. На основі взаємодії таких напрямів рецепції, як культурно-філологічний, історико-філософський, науково-аналітичний і літературно-художній постав феномен української античності, тобто осягнення культурної спадщини давніх греків і римлян українським словом, одним із етапів розвитку якого стала творчість письменників 1920-1930-х років.

Аналізуючи твори цього періоду (за М. Наєнком, високого модернізму), який збігається з формуванням зрілого модернізму, дослідники не раз наголошували на тенденції освоєння західноєвропейського і ширше – світового художнього досвіду в контексті відновлення європейського вектору нашого письменства. Своєю чергою, це зумовлює і закономір-

ність звернення митців 1920-1930-х років до української барокової спадщини, де багатогранно проявився національний варіант рецепції і трансформації іонаціонального художнього матеріалу, в тому числі й греко-римського. Саме пієтет до бароко став спільною точкою перетину основних – символістської, неокласичної й неоромантичної – моделей так званої позитивної рецепції античності в українській ліриці зрілого модернізму. Визначити параметри перетину символістської парадигми і традиції бароко – мета даного дослідження.

Одним із перших дослідників проблеми «українське літературне бароко і античність» був Д. Чижевський. У праці «Антична література в старій Україні» він виокремлював період XI-XIII ст. і XVI-XVII ст., виходячи з різниці в джерелах (у перший переважали переклади з грецької мови, у другий – з латини), а також методів і форм рецепції античної спадщини [див. : 6]. Для першого із досліджуваних Д. Чижевським періодів характерним є опосередкований, переважно через перекладну літературу («Історія жидівських війн» Йосифа Флавія, «Хроніка» Георгія Амартола, «Хроніка» Івана Малали, «Бджоли», «Ізборник Святослава», «Діоптра», твори Іоана Дамаскина тощо), вплив античності на українську писемність та особлива роль навіть попри «поверховість» і «неточність» біографічних даних, як зазначає учений, ідей Платона на українську культуру в цілому. Тоді як для барокового періоду, тобто XVI-XVII ст., характерними є латинізація мови та безпосереднє знайомство з літературою античності, що, своєю чергою, особливо вплинули на так звані «козацькі літописи». Таким чином, Д. Чижевський визначив вагомість античної спадщини як фактору формування української літературної традиції, роль якої (античності) усвідомлювалась уже в добу бароко. Загалом, східнослов'янське та західноєвропейське бароко живилися спільною ренесансною нормою – естетизованим, обмирщеним середньовічним художнім методом «*amimeton mitema*», який, наголошує М. Ігнатенко, «і об'єднував в одну загальноєвропейську художню систему східнослов'янське бароко з західноєвропейським» [2, с. 76]. Досліджуючи українське бароко, Б. Криса зазначає, що «такої виразної апеляції до попереднього, а точніше до Тексту, з якого все розпочиналося, не знала жодна, окрім барокової, літературна епоха <...> Це стосується насамперед прочитання Святого Письма, співвідношення з ним кожного нового твору, сюжет якого стає втіленням раніше написано чи обіцяного. Сприймання цієї епохи супроводжується широким поняття «книжності», що в сучасних розмовах про літературу проартикульоване як явище інтертекстуальності» [3, с. 3]. Отже, як і в західноєвропейському бароко, інтерес до книжної культури перетворювався на обов'язкове звернення до давніх текстів, у тому числі й античних.

Вплив духовної культури давніх греків і римлян виявлявся передусім у поширенні в Україні філософських течій неоплатонізму, а особливо пантеїзму, що є ознакою творів Кирила Транквіліона Ставровецького, Василя Суразького, Григорія Сковороди. Вони не були просто наслідувачами й популяризаторами філософської спадщини античності, а на її основі розробили оригінальні філософські системи й учення. Ототожнення понять світ, природа, Бог стало характерним і для «високої», і для «низової» духовної культури, знайшовши відображення в піснях, думах, баладах. Такі діячі української культури, як брати Зизанії, Х. Філалет, Григорій Смолицький та інші, були добре обізнані з творами античних філософів, істориків. Античні міфічні мотиви та образи вживаються як символи, алегорії і не вступають у конфлікт із національною традицією. Це той випадок, коли навіть незначний зовнішній культурний імпульс визволяє потенції, закладені у вітчизняній моделі словесної культури й змушує перенести до її писемної форми компоненти, що раніше не виходили за межі фольклору. З другого боку, не можна не брати до уваги й того, що церковний тиск на православних України XVI-XVII ст. був набагато слабшим, ніж на росіян. У Московії православна церква була державною й активно контролювала духовне життя вірян. В Україні тих часів православні письменники мали більшу свободу – і не так через організаційне ослаблення православної церкви, як через те, що енергія місцевих православних ригористів та консерваторів значною мірою поглиналася боротьбою з уніатами й католиками. Специфічною ознакою доби бароко стало активне оперування образами греко-римської міфології як системою дискретних, логічно розташованих образів-алегорій («Вірші» К. Саковича, «Свхаристеріон» С. Почаського, далі – поезія І. Величковського, проза Д. Туптала, переклади І. Мальцевича).

Новий погляд на світські науки та потребу їх вивчення зумовив нову концепцію підходу до античності. Специфіка її рецепції. Як узагальнює Т. Шевчук, детермінується такими естетичними модусами, як введення класичної спадщини в основу освітніх програм у навчальних закладах; опрацювання античної міфологічної символіки з виразною дидактичною функцією; використання міфологем як метафоричного означення певних понять; синтез античного та християнського дискурсу [7, с. 176–177]. Важко уявити митця кінця XVIII ст. без античних мотивів, без гри міфологією, без антологічного номенклатурного орнаменту, без мислення аналогіями. Істинна вченість і першокласні переклади й наслідування йшли поряд із загальнообов'язковою і суто зовнішньою модою. У той час ода, вірш, дружнє послання, прозовий лист, елегія – всі ці жанри промовляли мовою, наповненою якщо не античними образами, то античною термінологією.

Такі ж тенденції є характерними насамперед для творчості репрезентантів символістської моделі, трансформації античності в українській ліриці 1920-1930-х років, зокрема в П. Тичини і Д. Загула. Звернення символістів доби високого модернізму до античності зумовлені, по-перше, пошуками «нового світу», нової вартісно-світоглядної, гносеологічної парадигми (міф як універсальний метаісторичний спосіб сприйняття дійсності), що ґрунтується на іншій, ніж раціоналістично-позитивістська, основі; по-друге, акцентуванням символічності, властивої семіотичній природі міфу; по-третє, прагненням до космоїзації історичного, життя емпіричного, текстового рівнів буття; по-четверте, свідомою культуроцентричною орієнтацією.

Модель, репрезентована в творчості П. Тичини і Д. Загула, дає змогу аргументувати такі риси символізму 1920-30-х років, як суспільна заангажованість проблематики, запропонованої і в радісно-оптимістичному ключі, і в трагічному, аналогії яких відшукуються в античному тексті; акцентуація на проблемах складного морально-філософського осмислення Абсолюту, Всесвіту й особи; питаннях етичного характеру; аспектах національної історії; генетична й типологічна спорідненість із бароковою та романтичною естетикою через синкретизм трьох – античного, біблійного, фольклорного – текстів; застосування різних типів інтертекстуальної стратегії – від прямого залучення прецедентних образів і мотивів до неповторно-авторських узагальнень, які демонструють стирання меж між текстом і реальністю; націленість на сприйняття світу як ієрархії текстів, створюваної за допомогою поезики цитат і ремінісценцій, де античності відводиться важлива роль; прокладання шляху постмодерністській рецепції прикладами надання іронічного пафосу античним концептам, застосуванням ігрової стратегії, інтертекстуальністю тощо.

Виразними тенденціями символістської рецепції античності є екстраполяція української ситуації в античні часи й пошук в античній історії чи літературі матеріалу для поетичної аргументації власних міркувань та художніх узагальнень. Наприклад, П. Тичина опрацьовує античні прототексти у творах «Клеон і Діодот» і «Розкривши Гомера», де міфічний та історичний сюжети витворюють параболу в осмисленні проблеми «людина і держава», у розгортанні суспільних підтекстів, перетворюючись на мову політичної сатири, засіб аллюзії на сучасні авторові події. У «Клеоні і Діодоті» завдяки екстраполяції епізоду відомого «митіленського питання» П. Тичина намагався знайти етичний вимір проблемам із площини «сумісництва імперії і демократії» [1] – питання смертної кари, особи лідера-демагога, переродження громади в пасивну

масу. У творі проводиться аналогія з сучасною авторів Україною. П. Тичина підказує цю аналогію («самостійність» Мітілени) уже в перших рядках твору:

Буде ж знать Мітілена! Згадає вона самостійність!

Зрадити нас в таку хвилю, коли наше військо в поході...

Голови втяти і все тут, що будемо з ними балакати?» [9, с. 196].

А у вірші «Розкривши Гомера» П. Тичина пропонує ремінісценцію античного тексту, де історико-культурний рівень контексту конструє характерний епіграф, а філологічний – «Одіссея» Гомера. Тут продемонстровано специфіку сприйняття античного сюжету з погляду ХХ ст., коли відбувається аксіологічний зсув у трактуванні прецедентних персонажів. Через символи дегуманізованих унаслідок сатирико-травестійної інтерпретації образів Пенелопи й Навсікаї П. Тичина подає поетичне бачення політичної та історичної ситуації в Україні початку 1920-х років, а також намічає тенденцію амбівалентної і критичної репрезентації образу України, яка особливо плідно проявиться пізніше в ліриці С. Маланюка. В означеній тенденції екстраполявання української ситуації в античність прочитується спадкоємність з традицією барокової літератури, зокрема з творчістю С. Кльоновича. У його поемі «Роксоланія» з виразною, як дослідила О. Ткаченко, античною інтертекстуальністю, що виявляється в перегуках з Овідієвими «Фастами» і «Скорботними елегіями» [5, с. 40], фінальні акорди присвячені Україні й поезії. Власне, тим темам, що традиційно сусидитимуть у ліриці символістів зрілого модернізму.

Як і для творчості барокових митців, для поезії символістів зрілого модернізму є характерною й повторюваність певного комплексу античних міфем і міфологем (зокрема, космогонічного й естетико-поетологічного), що забезпечує контекстуальну варіативність їх тлумачення і формує риси інтертекстуальності тексту, поглиблюючи й розширюючи його зміст. Завдяки античному тексту символісти 1920-1930-х років увиразнюють традиційну і для ранніх символістів тематику пошуку сенсу буття суспільного та індивідуального, трагічних переживань самотності й відчуження сильної особистості, інтересу до питань національної історії та соціального життя. Але, на відміну від попередників, частіше надають нових семантичних, переважно трагічних та іронічних, нюансів тлумаченню прецедентних образів і мотивів, вступаючи в полеміку з романтичною традицією їхньої героїзації. Так, забутого ренесансною та бароковою літературою Прометея реанімували поети-романтики (Й. В. Гете, Дж. Г. Байрон, П. Б. Шеллі), доповнивши образ бунтарством, революційним оптимізмом і відповідно надавши Прометееві завершеного вигляду романтичного героя. Символом незнищенності духу народу він увійшов у лірику Т. Шевченка. Саме романтична інтерпретація утверджується пізніше в пролетарській літературі доби соцреалізму. Прометей стає уособленням носія світла й розуму, жертвності в ім'я людства, вищого морального й розумового вдосконалення, тирано- і богоборця. При цьому Есхілів мотив кровного зв'язку Прометея і його небожа Зевса, як і загалом належності титана до старшого покоління божеств, не просто відійшли на задній план, а дивним чином зникли. Натомість у свідомості радянського читача не без допомоги письменницької інтерпретації він «пролетаризувався» та у своїй безкомпромісній боротьбі був готовий остаточно зруйнувати старий світ. Повна відповідність ідейно-естетичному ідеалу громадянина нової країни перетворила міфічного персонажа на один із літературних образів-символів доби. Якщо спочатку Прометей усвідомлює, що врятовані ним новітні люди – це не ті, заради яких варто знову йти на жертву («*Ви сліпі й глухі, ви самов'язні, ви раби й тирани*» [9, с. 484]), то, пройшовши через жах громадянської війни і входження в систему нової тоталітарної системи, він проголошує нове життєве кредо: «*Пійду життя творити нове – хоч би й по трупах*» [9, с. 362], що має стати незаперечним законом життя всього суспільства. Прометей перетворюється на страшну пародію на того, чие ім'я – знак любові до людей, сміливості духу й поступу. Так, у поемі-феєрії П. Тичини «Прометей», віршах «Прометей», «Ходить Фауст» і «Слався!» шлях від дегероїзації до духовної деградації Прометея відтворюється в художньому просторі метажанру антиутопії з уведенням трансформованих елементів античної трагедії.

Частиною барокового міфу про античність в українській літературі є творчість Г. Сковороди. У дослідженні «На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди» Т. Шевчук наголошує, що суттєвою відмінністю його інтерпретації античної міфопоетики став «відхід від традиційного символіко-алегоричного розуміння того чи іншого міфу, створення «міфу в міфі» з виразним індивідуальним тлумаченням сюжету в контексті розуміння його основ із засад християнської культури й основоположної для його вчення теорії себе пізнання» [7, с. 174]. На відміну від письменників попередньої доби, які, підкреслюючи «поганську» сутність греко-римських міфологем, зазвичай інтерпретували їх як мертві алегорії або красномовні метафори, Григорій Сковорода акцентує на духовній змістовності античних образів і сюжетів. Вона «входить у відносини парадигматичного паралелізму з духовними цінностями людства, відкриває загальне в конкретному та єдине у множинному, постає спільним стрижнем ідеальної сфери буття, акумульованої в надбаннях християнської культури» [7, с. 350], а відтак сприяє новому розумінню давніх сюжетів та осмисленню природи окремих міфопоетичних понять.

З українською бароковою художньою практикою, зокрема зі сковородинівською ідеєю «трьох світів» – макрокосму, мікркосму і світу символів, – що виводить на «тематичні сходження» (О. Білецький) з античною традицією, пов'язана лірика і символіста Д. Загула. Особливо виразні вони у творах «Будьмо, як літом зорі вечірні» («*В нашому серці дзеркало раю, / Відблески неба, вічна краса, / Там заховали вічність безкраю, / Ясні та тихі нам небеса*» [8, с. 53]), «Як затихнуть на серці печалі» зі спільними мотивами антропоморфного неба і сприйняття людини як мікркосмосу, що відображає в собі весь космічний макрокосм. Так здійснюється перегук з античним сприйняттям космосу як естетично досконалого й вічного в часі та з проклівським розумінням людини, яку «потрібно розглядати так само, як і весь космос, тому що і людина є маленьким космосом. Вона наділена розумом, логосом, божественним і смертним тілом, на зразок всесвіту» [4, с. 309].

Отже, точками перетину символістської моделі інтерпретації і трансформації античності з бароковою традицією освоєння художньої спадщини давніх греків і римлян є, по-перше, «уписування» історії окремої людини й усього людства в колорит природи як теми і принципу художньої організації тексту, перейнятих романтичною, а потім і символістською лірикою. По-друге, перегук із бароко виявляється у своєрідному колекціонуванні / доборі сюжетів, що нерідко набували нової, відмінної від першоджерела, семантики, де енергія «чужого» сприяє породженню нових імпліцитних смислів. По-третє, в поєднанні античних ремінісценцій із біблійними, що утворило складну систему художнього сприйняття світу як кризового й хаотичного. По-четверте, у функціонуванні античних історичних та міфічних образів як чинників моделювання художньої дійсності, що сприяють алегоричному відтворенню ситуації, адекватної сучасності, чи об'єктивізації внутрішнього світу ліричного героя. Та це лише загальні моменти, які не вичерпують, а, власне, лише накреслюють перспективу подальших досліджень питання трансформації барокової традиції сприйняття античності в українській літературі ХХ ст.

Література:

1. Гушин В. Р. Клеон и митиленский вопрос в «Истории» Фукидида [Електронний ресурс] / В. Р. Гушин. – Режим доступу : <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/1995-05/guschin.htm>

2. Ігнатенко М. А. Генезис сучасного художнього мислення / М. А. Ігнатенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 286 с.
3. Криса Б. Інтертекстуальність у вимірах українського бароко / Богдана Криса // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – Вип. 30. – С. 3–6.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики : История тысячелетнего развития : В 8-и т. / А. Ф. Лосев. – М. : Фоллио АСТ, 2000. – Т. 1 : Ранняя классика. – 848 с.
5. Ткаченко О. Г. Українська класична елегія / Олена Ткаченко. – Суми : СумДУ, 2004. – 256 с.
6. Чижевський Д. І. Антична література в старій Україні // Українське літературне бароко : Вибрані праці з давньої літератури / Д. І. Чижевський. – К. : Обереги, 2003. – 326 с.
7. Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди / Т. С. Шевчук. – Ізмаїл : СМІЛ, 2010. – 360, [2] с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

8. Загуг Д. Ю. Поезії / Д. Ю. Загуг. – К. : Рад. письменник, 1990. – 326 с. (Б-ка поета).
9. Тичина П. Г. Зібрання творів : У 12 т. – Т. 1 : Поезії 1906 – 1934 / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983. – 735 с.

УДК 821.161.2 – 3.09+929Пашковський

Д. Д. Гнілицька,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Сєвєродонецьк

«МІСТО / СЕЛО» ЯК ОДНА З ФОРМ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «СВЯТО»

У статті здійснено спробу дослідження специфіки функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» в романі Є. Пашковського «Свято». Автор статті розкриває зміст поняття «міжкультурна комунікація», з'ясовує художні особливості втілення форми міжкультурної комунікації «місто / село» в романі, аналізує художній текст з метою виокремлення особливостей функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село», а також окреслює шляхи подальшого дослідження цієї теми в прозовості митця. Акцентовано увагу на тому, що виокремлені аспекти міжкультурної комунікації свідчать про реальний міжособистісний конфлікт між сільським і міським способами буття для мешканців. Такий конфлікт породжує екзистенційні зміни на багатьох рівнях життя людей.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, місто, село, опозиція.

В статье предпринята попытка исследования специфики функционирования формы межкультурной коммуникации «город / село» в романе Е. Пашковского «Праздник». Автор статьи раскрывает содержание понятия «межкультурная коммуникация», выясняет художественные особенности воплощения формы межкультурной коммуникации «город / село» в романе, анализирует художественный текст с целью выделения особенностей функционирования формы межкультурной коммуникации «город / село», а также намечает пути дальнейшего исследования этой темы в прозе писателя. Акцентировано внимание на том, что выделенные аспекты межкультурной коммуникации свидетельствуют о реальном межличностном конфликте между сельским и городским способами бытия для жителей. Такой конфликт порождает экзистенциальные изменения на многих уровнях жизни людей.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, город, село, оппозиция.

The article attempts to study the specifics of the forms of intercultural communication «the city / the village» in the novel «The holiday» by E. Pashkovsky. The author discloses the content of the concept «intercultural communication», explains the artistic features of the embodiment forms of the intercultural communication «the city / the village» in the novel, analyzes literary text to identify a functioning form of intercultural communication «the city / the village», and outlines further research on this topic in the writer's prose. It is put emphasis on the fact that the selected aspects of intercultural communication reveal that interpersonal conflict between rural and urban ways of life for residents. This conflict raises existential changes at many levels of people's lives.

Key words: intercultural communication, the city, the village, opposition.

У сучасних умовах розвиток культурних зв'язків відбувається в різних сферах людського життя – туризмі, спорті, особистих контактах тощо. Соціальні, політичні та економічні стрімкі зміни призводять до того, що все більше людей змушені долати культурні бар'єри, які раніше їх розділяли. Взаємодія культур здійснюється саме через контакти між окремими людьми. Такі контакти представляють процес міжкультурної комунікації. Поняття «міжкультурна комунікація» ввели в науковий обіг Р. Трейгер і Е. Холл у своїй роботі «Культура і комунікація. Модель аналізу» (1954), які визначали її як ідеальну мету, до якої повинна прагнути людина у своєму бажанні якомога краще та ефективніше адаптуватися до навколишнього світу.

Е. Холл у праці «The Silent Language» («Німа мова», 1959 р.) більш докладно розвинув ідеї і показав тісний зв'язок між культурою й комунікацією. Фактично поняття «міжкультурна комунікація» виникає як констатація факту взаємодії культур. Тут культура постає однією з основ соціально-комунікативного процесу. Вона пронизує всі аспекти суспільного життя, впливає на розвиток та саморозвиток людини, формування її особистої картини світу, характеризує її ставлення до інших людей. Відповідно до цього комунікативні процеси стають причиною оновлення культури, а людина виступає одночасно і суб'єктом, і об'єктом взаємодії різних культур. У вузькому значенні термін «міжкультурна комунікація» з'явився в літературі в 1970-х роках. У праці Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами» («Communication between Cultures») 1972 року також подано визначення міжкультурної комунікації, яке в цілому збігається з попередніми. Проблеми міжнародної комунікації, типологія такої комунікації, взаємозалежність культури і комунікації, взаємодія різних культур досліджувались у роботах багатьох науковців: Н. Гасанова, Л. Дробіжевої, Б. Єрасова, В. Конєцької, О. Леонтовича тощо.

Ф. Бацевич у своєму «Словнику термінів міжкультурної комунікації» дає таке визначення: «Комунікація міжкультурна (у широкому значенні слова) – увесь спектр можливих типів спілкування, який відбувається понад межами можливих соціальних груп (дискурсивних систем), починаючи від груп, представники яких є носіями різних культур, до комунікації між чоловіками і жінками або колегами різного віку тощо» [1]. Поняття міжкультурної комунікації на сучасному рівні є всеохопним. Важливим складником культури завжди була і залишається художня література, покликана розвивати в людині естетичні смаки, любов до слова. Оскільки твори художньої літератури написані природною мовою, опрацьованою майстрами слова, можемо говорити про комунікацію між читачами і авторами. Доречно звернути увагу на той факт, що першими і другими можуть бути люди різних національностей, віросповідань, соціальних прошарків, чоловіки і жінки,

міські і сільські мешканці тощо. Отже, твори художньої літератури стають таким чином невід'ємним компонентом процесу міжкультурної комунікації, що зумовлює актуальність їх дослідження на сучасному рівні. Для розгляду і вивчення питання особливостей функціонування форм міжкультурної комунікації у творах художньої літератури ми звернулися до творчості відомого українського письменника Є. Пашковського.

Творчість митця у контексті літературного процесу розглядають: Є. Баран («Роман Євгена Пашковського «Свято»: через десять років»), Н. Зборовська («Романи Євгена Пашковського (Поступ художнього пошуку)»), І. Іванишина («Погляд на сучасну прозу через призму творчості Євгена Пашковського»), С. Квіт («Євген Пашковський: вільний муляр готичної вежі», «Одкровення на зламі тисячоліть»), О. Проценко («Мандрівка у свято безнадії і самотності (проблема духовного змертвіння особистості у романі Є. Пашковського «Свято»)»), М. Сулима («Житомирська прозова школа у дзеркалі давньої української літератури»), В. Шевчук («Чи ж буде вороття додому? [Передмова до публікації роману «Свято»]») тощо. Усі статті дослідників насичені елементами аналізу прозових творів Є. Пашковського, які вони відносять до стилістичного потоку чи потоку свідомості. Однак, вивченню питання особливостей функціонування форм міжкультурної комунікації у творах письменника не було присвячено жодної наукової студії. Дослідження аспектів функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» у романі письменника «Свято» стає таким чином актуальним.

З огляду на зазначене, мета нашого дослідження полягає у виявленні аспектів функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» у романі письменника «Свято». Поставлена мета передбачає реалізацію наступних завдань:

- теоретичне визначення поняття «міжкультурна комунікація»;
- аналіз тексту роману з метою визначення особливостей функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» у романі;
- з'ясування художніх особливостей втілення форми міжкультурної комунікації «місто / село» в романі письменника «Свято»;

– окреслення шляхів подальшого дослідження форм міжкультурної комунікації у творах Є. Пашковського.

За формою міжкультурної комунікації твір художньої літератури є непрямою формою. Оскільки ми досліджуємо урбаністичний роман Є. Пашковського «Свято», нас цікавить мікрорівень, на якому відбувається міжкультурна комунікація, – комунікація між міськими і сільськими мешканцями. Вона ґрунтується на відмінностях між містом і селом у стилі і темпі життя, загальному рівні освіти, іншому типі міжособистісних відносин, різній «життєвій філософії».

Роман Є. Пашковського представляє собою синтез народницької стилістики з її ідеалізацією і драматизацією селянського світу і прагматичність міста з його чужинністю і жорстокістю. Автор втілює традиційну сюжетну лінію: шлях селянина-українця до міста з метою його підкорення. Є. Пашковський розповідає історію Андрія Подорожного, який повертається з афганської війни і прямує до міста. Головним топом роману виступає Київ. Місто вимагає від Андрія прагматичності, твердого реалізму, раціонального мислення, висуває нові правила життя, викликаючи на своєрідну дуель.

Першу відмінність міста від села репрезентує стиль і темп життя мешканців. Якщо село викликає у героя легкі і радісні відчуття єдності з природою, повертає у думках до благодатної пори дитинства, юності: «...стежка, спутана пагонами суніць, мальва в затінку підгнилого плоту, хата, куди забігали смалити вільшинове листя... <...> Між кропив'яної зелені, між ситнику і хробусту іржавів звіробій, прядиво чебрецю височіло на купинах; йдучи від ліска бачили: хмари над шиферними покрівлями манячать у блакиті, підпливають назустріч хлібам, лише хмари і білі сільські дахи, підпираючи, втримують небо...» [3, с. 8], то місто зі своїм стрімким і безжалюгідним ритмом, навпаки, навіює своєрідні апокаліптичні відчуття: «Сонця ще не було, туман, осідаючи на тополиному листі, скрапував росою, машини розвозили бензиновий сморідок, – місто ковтало листяний шелест досвітку» [3, с. 9]. Символічним у цьому розумінні постає метро, яке для сільської людини здається своєрідним підземеллям. Є. Пашковський майстерно вводить у текст епізод із сільською бабусею у метро, яке видалось їй пеклом: «...божилась на криваві сигнальні вогні, «ой, людоньки, пекло, живісіньке пекло, оно жахтить, оно що робиця, живе пекло...» [3, с. 42]. Митець навмисно гіперболізує, акцентуючи таким чином увагу на опозиції сприйняття іншого життєвого середовища.

Наступна різниця показана автором у типі міжособистісних відносин. Чітка опозиція «чоловік – жінка» (головний герой роману Андрій і його кохані жінки дівчина Надя) представлена у тексті роману як опозиція «романтичне – прагматичне». У даному випадку саме чоловік із чистотою почуттів, сільською простотою постає своєрідним символом романтичного, а жінка з реального урбанізованого міста стає символом прагматичного. Андрій закоханий у Надю, мріє про одруження. Їхнє перше побачення після розлуки показано у високому стилі: «Андрій уявив: на честь мого приїзду Надя пропустить заняття, куди подасося? Можна взяти пляшину сухого вина і картоплі в торбину, на річковому вокзалі придбати квитки і старезним теплоходом піднятися проти течії по Дніпру, де повинь причесала осоку в прибережжі, нанесла хмизу, ним можна розвести вогонь, гріти руки, вигрібати патином обвуглені картоплини, малими ковтками попивати вино і цілуватись холодними від вина губами» [3, с. 9]. Прагматично і дещо феміністично зображено у романі позиції жінок (Надя, Анна) у сучасному світі: «Сильна ранньою жіночою звабою, не уявляла своїм чоловіком нікого, привабливість заміжжя померкла від прикладу розлучених жінок, які легко обходяться без сімейної скляної фортеці, без чоловічого заробітку; материнство здавалось непотрібно-розкішною забавою, але, якщо знайдеться дитина, вона дасть їй і догляд, і раду, дасть сама, як і багато жінок її віку!..» [3, с. 16]. «Безумовно, у текстуальному світі Є. Пашковського між чоловіком і жінкою – велика прірва, котру не подолати, тому що жінка стала частиною смертоносного міста, вона вже не спроможна любити, не спроможна дарувати життя» [2, с. 97]. Результатом перебування у місті Андрія стає тотальне розчарування, руйнування ідеалізованих мрій про дружню сільську родину і непереборне бажання повернутися до рідного села.

Остання відмінність проявляється у життєвій філософії мешканців. Як бачимо, автор зосереджує увагу на химерності міста для сільської людини. Є. Пашковський уводить до тексту роману символічне повернення героя до ідеального сільського часопростору: «золоте дно дитинства і незмивна проклятість безчасся виштовхувала назад» [3, с. 65]. Для сільського мешканця свято рідної землі і рідної домівки понад усе, воно – святе, чого ми не можемо сказати про городян. «Свято рідної землі дає «впевнений спокій» у завтрашньому дні, надає позитивних емоцій, ліричної настроєвості, душевної міцності, долає самотність і тривогу. Але такий стан примирення зі світом можливий тільки як інтермецо, оскільки сільський ідеальний світ давно уже в минулому – дитинства, юності вже не повернеш» [2, с. 95]. На прикладі Андрія автор доводить, що життя у місті селянина призводить до екзистенційної нудьги, роздвоєння, імітації усіх цінностей (імітація дому, кохання, створення сім'ї тощо).

Отже, виокремлені нами аспекти на мікрорівні міжкультурної комунікації дозволяють говорити про реальний міжособистісний конфлікт між сільським і міським способами буття для мешканців. Такий конфлікт породжує екзистенційні зміни на багатьох рівнях життя людей. За допомогою метафор і символів Є. Пашковський акцентує увагу читачів

на породжені своєрідною міжкультурною комунікацією проблеми сучасного суспільства: пристосування до стрімкого і безжалюного темпу і стилю життя у місті, наростаючу з кожним днем фемінізацію жінок і поступовий відхід, хоч і не підсвідомий, від лона рідної землі.

Наше дослідження стало ще одним на шляху до вивчення аспектів функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» у романі Є. Пашковського «Свято», а надто у добу, коли урбаністична література стала невід'ємним аспектом сучасної культури і життя.

Література:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k>
2. Вертипорох О. Роман Євгена Пашковського «Свято»: традиційна і постмодерна семантика бунту / О. Вертипорох // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2008. – Вип. 138. – С. 92–100. – (Філологічні науки).
3. Пашковський Є. Свято / Є. Пашковський // Дніпро. – 1989. – № 9–10. – С. 4–87.

УДК 82:81:821.161.2:821.112.2

Р. А. Гончарук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ» НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ Г. ГЕЙНЕ В ПЕРЕКЛАДІ Л. УКРАЇНКИ)

У статті розглядаються переклади художнього концепту «щастя» в поезіях збірки «Книга пісень» Г. Гейне. Здійснена спроба аналізу оригінальних поетичних творів та їх перекладу на українську мову дозволяє виявити певні розбіжності в текстах оригіналу та перекладу, які зумовлені ментально, літературно та культурно і які дають змогу глибше зрозуміти акценти, виражені в мові оригіналу.

Ключові слова: художній концепт, переклад, лірика, мотив, образ.

В статье рассматриваются переводы художественного концепта «счастье» в поэзиях сборника «Книга песен» Г. Гейне. Осуществленная попытка анализа оригинальных поэтических произведений и их перевода на украинский язык позволяет обнаружить некоторые несоответствия в текстах оригинала и в переводах, которые обусловлены ментально, литературно и культурно и дают возможность глубже понять акценты, выраженные в языке оригинала.

Ключевые слова: художественный концепт, перевод, лирика, мотив, образ.

This article reviews the translation of the concept art of «happiness» in the poetry collection «Book of songs» H. Heine. An attempt to analyze the original poetic words and their translation into Ukrainian reveals some differences in the original text and translation, that are caused mentally, literary and cultural, and allow to better understand the emphasis expressed in the original language.

Keywords: artistic concept, translation, lyrics, tune, image

Постановка проблеми. Творчості Лесі Українки присвячено на сьогоднішній день величезну кількість досліджень, проте з часом стають актуальними нові аспекти творчості поетеси, котрі ще недостатньо вивчені як у вітчизняному так і в зарубіжному літературознавстві. Одним з таких аспектів є аналіз перекладів Лесі Українки, а саме аналіз перекладів художніх концептів. Концепт «щастя» в перекладах Лесі Українки поезій Г. Гейне є **предметом** нашої розвідки. **Актуальність** дослідження зумовлена зростанням інтересу до перекладацької творчості української поетеси та незначною кількістю досліджень теми концептів у її поезіях. **Основний метод дослідження** – порівняльний та контекстний аналіз, зіставлення форми та змісту оригінальних поезій та їх перекладів на українську мову.

Виклад основного матеріалу. В сучасну епоху інтеграції особливої ваги набуває міжкультурна комунікація, одним з найважливіших елементів якої є переклад. У своїй сутності будь-яка міжкультурна комунікація являє собою переклад концептів однієї культури на мови інших культур. І саме тут виникає багато проблем, які надають величезний простір для досліджень.

Актуальність використання терміну «концепт» пов'язана із розвитком когнітивного напрямку у психології, мовознавстві та появою спеціальних дисциплін: когнітивної психології, психолінгвістики та когнітивної лінгвістики. Поштовхом до активізації когнітивістики слугували дослідження зарубіжних вчених: Ж.Р. Андерсона [3], Р. Джекендоффа [12], Дж. Лакоффа [6] та ін.

Термін «концепт», що є ключовим і для нашої розвідки перебуває в обігу серед науковців порівняно нещодавно – з другої половини двадцятого століття. Концепт є основною одиницею нової науки – концептології, яка, на відміну від культурно-історичної школи, в якій література розглядається як ілюстрація суспільної думки, проявляє інтерес до літературного тексту з точки зору виражених в ньому концептів. І, хоча, термін «концепт» є усталеним терміном для концептології, зміст даного поняття суттєво варіюється в концепціях різних наукових шкіл та окремих вчених. Справа в тому, що «концепт» (лат. *conceptus* – зміст поняття, акт «схоплення») смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання [8]) – категорія мисляча, яку неможна спостерігати, і тому це дає великий простір для її трактування. Дана категорія фігурує сьогодні в дослідженнях філософів, логістів, психологів, культурологів та несе на собі сліди усіх цих нелінгвістичних інтерпретацій. Вперше на просторах радянської науки термін «концепт» вжив С. А. Аскольдов-Алексєєв в 1928 році і визначив його як «уявне утворення, котре замінює нам в процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж роду» [4, с. 269]. Приблизно в той же час Д. С. Ліхачов використовував поняття «концепт» для позначення узагальненої розумової одиниці, яка відображає та інтерпретує явища дійсності залежно від освіти, особистого досвіду, професійного та соціального досвіду носія мови та, будучи певним чином узагальненням різних значень слова в індивідуальній свідомості носіїв мови, дозволяє тим, хто спілкується, долати індивідуальні розбіжності в розумінні слів, що існують між ними [7, с. 281]. А. Вержицька під «концептом» розуміє «об'єкт із світу «Ідеальне», який має ім'я та відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність». А сама дійсність дана нам в мисленні (не у сприйнятті) саме через мову, а не безпосередньо» [9, с. 3]. Німецькомовний словник термін «концепт» визначає як «ідею, ідеал, уяву,

котра абстрагована із сприйняття» [10]. Загалом, якщо розуміти «концепт» як дієву одиницю думки, то слід зазначити, що він є способом та результатом узагальнення знань, оскільки його об'єктом є ментальні сутності, які мають характер ознак і утворення яких значною мірою визначається формою абстрагування, модель якої і задається самим концептом, тому він не лише описує свій об'єкт, але і створює його. С. А. Аскольдов свого часу запропонував розділяти всі концепти на художні та пізнавальні [4, с. 269]. Якщо пізнавальні концепти максимально наближаються до поняття і характеризуються фіксованим, «нерухомим» значенням, художні концепти допускають численні інтерпретації, які, в свою чергу, залежать від кута зору читача та виникають в процесі сприйняття асоціацій, що неодмінно вносять в художній концепт елемент суб'єктивності та непостійності. Саме при перекладі художніх концептів виникає значна кількість проблем, оскільки перед перекладачем стоїть завдання не лише перекласти словникове значення слова, що виражає той чи інший концепт, але і намагатись передати, чи хоча б натякнути на асоціативне поле, яке виникає у зв'язку з даним концептом у носіїв мови оригіналу, врахувати лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, котрі могли впливати на автора, його світогляд. Мову та культуру поєднує їх знаковий та системний характер. І в мові, і в культурі збережена сприйнята, перероблена, структурована картина світу. Таким чином, при перекладі твору на іншу мову концепт переживає неминучі трансформації, сповнюється новими смислами, змінюється асоціативне поле концепту.

Україномовні переклади поезій Г. Гейне в цьому відношенні представляють не аби який інтерес. Протягом століть Німеччина та Україна мали численні культурні, в тому числі літературні впливи та запозичення, розвивали складний процес взаємного зближення культур. Німецькомовна культура та література впродовж тривалого історичного періоду значною мірою впливали на творчість, духовний та культурний розвиток українських митців. І в літературній спадщині української поетеси Лесі Українки переклади з німецької мови поезій Г. Гейне становлять значний творчий пласт.

Коло лексем, які розглядаються в даній розвідці, складено із лексико-семантичного поля «щастя/Glück» в українській та німецькій мовах в творах німецького поета Г. Гейне «Книга пісень» та їх перекладах на українську мову Л. Українки.

Семантичний потенціал українського поняття «щастя» передбачає три основні складові, кожна з яких в свою чергу дає початок новій семантичній лінії: стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; досягнення, успіх, удача; доля, талан [1]. Пошук відповідних німецьких лексем демонструє, що існує єдиний спільний концепт, який охоплює в давні історичні періоди подібні уявлення про цю складову картини світу і в германських і в слов'янських мовах. В німецькій мові семантичне значення лексеми «Glück» зводиться до наступних ліній: обставина, що є результатом особливо сприятливого перебігу обставин, особливо сприятливий випадок, гарний поворот долі; фортуна (персоніфіковане щастя); приємний та радісний душевний стан, в якому перебувають, коли отримують насолоду від отримання найбільш бажаного, стан внутрішнього задоволення та піднесеного настрою, окремі щасливі ситуації, події [10].

Неможна сказати, що в збірці «Книга пісень» лексема «щастя» зустрічається часто. Це обумовлене психологічним настроєм автора при написанні збірки та віддзеркалюється і на настрої ліричного героя збірки. Тематика поезій пронизана почуттям туги героя через нещасне кохання. В нашій розвідці ми робимо спробу аналізу перекладів концепту «щастя» в поезіях збірки.

С. Г. Воркачов відносить концепти «любов» та «щастя» до телеономних концептів. «Телеономні концепти – це вищі духовні цінності, які створюють та втілюють для людини етичний ідеал, прагнення до якого створює моральне оправдання її життя, – ідеал, заради якого варто жити і не шкода вмерти: щастя – «спонукальний мотив любих вчинків любі людини, навіть того, хто збирається повіситись» (Паскаль), кохання, яке керує світом, краса, яка вимагає жертв та врятує світ, істина, свобода, справедливість та віра, за яку йдуть на смерть, і т.д. Телеономні концепти можуть приймати «агоністичну», негативну форму та надавати моральній свідомості «антицінності» – те, боротьбі з чим можна присвятити своє життя: зло, підлість, несправедливість» [5, с. 24]. Щастя як переживання та осмислення ступеню відповідності реальної та ідеальної (бажаної) людської долі – своєрідний спосіб оцінки людиною ступеню задоволення власним життям, досягнення смислу свого життя. Відношення до щастя входить до числа важливих характеристик суті людини, уявлення про щастя належать найдавнішому пласту світогляду, а саме поняття щастя разом із поняттями блага, смислу життя, смерті, бажання та кохання утворюють центральну частину особистісної свідомості.

В поезіях Г. Гейне концепт «щастя» представлений різними семантичними рядами, що знаходить відображення і в перекладах на українську мову. Якщо загалом лексема «щастя» розуміється як почуття задоволення від отриманого, то поезії Гейне пронизані швидше почуттям бажаного щастя, бажаною насолодою, до якого прагне герой, але яке не може отримати. Тобто, семантичний ряд концепту «щастя» в поезії Г. Гейне тісно пов'язаний з надією, а в окремих поезіях і з почуттям журби, туги. Але надія ця в більшості випадків примарна, поєднана із неможливістю досягнути бажаного в житті. Поезія «Saphire sind die Augen dein» [11] («Сапфіри оченьки твої») [2, с. 160] в трьох строфах містить епіфору «O, dreimal glücklich ist der Mann» («Щасливий тричі був би той»), яка підкреслює нездійсненну надію на можливість бути поряд із коханою дівчиною та бажання перемогти суперника.

Зберігши віршовий розмір, тему та ідею поезії Леся Українка зуміла в перекладі відтворити і показати нову семантичну складову концепту «щастя» – нездійсненне бажання, насолода, якої ніколи не відчужає ліричний герой, оскільки не він той «тричі щасливий». Остання строфа починається риторичним вигуком, який зображує усю безсилість героя у прагненні змінити ситуацію та насолодитися взаємним коханням, заздрість до невідомого суперника, що зазнає задоволення володіти коханою дівчиною, а також бажання позбутися цього суперника.

В німецькомовному варіанті поезії «Über die Berge steigt schon die Sonne» [11] («Над горами сонечко сходить з-за гаю») [2, с. 165] концепт «щастя» в його прямому значенні не зустрічається. До своєї коханої дівчини герой звертається «mein Kind» – «моя дитино». Проте Леся Українка в своєму перекладі вірша на українську мову замінює це звертання на «моє щастя ясне», та не в прямому значенні, а в переносному. «Щастям» вона називає кохану дівчину ліричного героя, про яку він мріє, яку кохає, яку воліє бачити, і для якого вона є втіхою, насолодою, щастям, але він змушений покинути любов, тому що вирушає в подорож. І знову виникає тема туги за коханням, неможливості відчувати справжню насолоду від любові, нездійсненого бажання, мрії, недосяжного щастя.

Ще одна поезія, в якій концепт «щастя» зустрічається тільки в перекладі в звертанні це «Warum sind denn die Rosen so blass» [11] («Чого так поблідли ті рожі ясні») [2, с. 137]. Ідейний зміст вірша пронизаний боєм від розставання з коханою дівчиною, туги за втраченим. Леся Українка зуміла передати в своєму перекладі цю духовну картину настрою поета і показала, що кохана дівчина є для нього тим щастям, тим життєвим ідеалом, який він втрачає і якого ніколи не досягне. Тому звертання «mein liebes Liebchen» (моя люба кохана) поетеса замінює на «моє щастя ясне».

Поезія «Ich unglückselger Atlas!» [11] цілковито побудована на антитезі «щастя – нещастя». Духовні пошуки омріяного щастя ліричного героя спричиняють важкий біль, неймовірні душевні та сердечні страждання. Але прагнення насолоди

приносить лише неймовірну біль в серце автора. Він прирівнює себе до давньогрецького титана Атласа (Атланта) і навіть називає себе його іменем. Та ліричний герой перебирає на себе не лише ім'я, а й терпіння та витримку міфологічного велетня і на своїх плечах, і в своєму серці несе на протиставлення омріяного «щастя без міри» – «без міри туги». В німецькомовному варіанті Г. Гейне як антонім до концепту «щастя» вживає концепт «Schmerzen» із семантичним рядом: біль, страждання, горе; та епітет «elend» із семантичним рядом: жалюгідний, вбогий, хворобливий, нещасний. Леся Українка в своєму перекладі «Ох, я нещасний Атлас!» [2, с. 154] обидва цих концепти перекладає одним – «туга» із цілковито ідентичним семантичним рядом: почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею; журба, сум. Завершується поезія розчаруванням та розбитими надіями на щастя; ліричний герой як титан Атлас не отримує щастя і йому лишається лише нести тягар туги цілого світу. В кінці ліричний герой задає собі риторичне питання: чи отримав він від життєвих пошуків душевне задоволення, чи варто, можливо, припинити пошуки щастя, які приносять лиш нещастя?

Ще одна поезія, провідною темою якої є почуття приреченості ліричного героя бути нещасним все життя – це вірш «Ja, du bist *elend*, und ich grolle nicht» [11]. Та в ньому автор не просто почувається нещасним сам, а й прирікає на нещасливе життя і свою кохану дівчину. Тема приреченості звучить в рядках, що повторюються епіфорою в першій та останній строфі вірша «обоє, любя, ми нещасні мусим бути, поки розіб'є смерть серця сумні ...» Ці рядки проходять лейтмотивом усієї збірки «Книга пісень» та визначають її настрої. При цьому в німецькомовному варіанті Г. Гейне вживає епітет «elend», семантичний ряд якого не просто має значення «нещасливий», його пригнічений стан підсилюється такими епітетами як жалюгідний, вбогий, хворобливий.

В поезії «Still ist die Nacht, es ruhen die Gassen» [11] Г. Гейне не вживає слів із синонімічного ряду «щастя». Але в прагненні цілковито розкрити картину духовного світу поета, переживань, які вилились в написані рядки, Леся Українка в перекладі вірша «Ніч тиха, всі вулиці в сні спочивають» [2, с. 153] вживає епітет «*нещасна* година», і тим самим їй вдалося якнайкраще, найглибше наблизити до україномовного читача глибину переживань, душевних мук ліричного героя, коли він кохав, але не став щасливим.

На основі проведеної розвідки ми прийшли до висновку, що концепт є базисом при творенні поетом художньої картини власного світогляду. Концепт формує для читача цілісну картину стилю поета, є важливим для читачької рецепції творів митця. Тому в процесі перекладу важливим є, при неминучій трансформації, зміні асоціативного поля, наданні нових смислів, зберегти функціональну роль концептів в творі. Що блискуче вдалося здійснити Лесі Українці при перекладі поезій із «Книги пісень» Г. Гейне. Аналіз кількох прикладів перекладів концепту «щастя» не дозволяє вести мову про весь його асоціативний ряд, та виявляє в певних випадках суттєві розбіжності в текстах оригіналу і в перекладах, які, проте, мають глибоко концептуальний характер, є ментально, культурно та літературно зумовлені. І на даному етапі видається перспективним подальше комплексне дослідження перекладів художніх концептів у творчості Лесі Українки.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) – т. 11 [електронний ресурс] Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/shhastja>
2. Леся Українка. Поезії. /Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. /Редкол.: Шаблювський С.С. (голов.ред.) [та ін.] – К. : Наук. думка. – 1975. – Т. 2: Поеми. Поетичні переклади. – 1975. – 367с.
3. Андерсон Дж. Р. Когнитивная психология /Андерсон Дж. Р. – СПб. : Питер. – 2002. – 496 с., ISBN: 978-5-272-00216-7
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Аскольдов С.А. //Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология/ Аскольдов С. А. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М.- 1997.
5. Воркачев С. Г. Сопоставительная семантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): Монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
6. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: [Пер. с англ.] / Дж. Лакофф, М. Джонсон / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с. ISBN 5-354-00222-2
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Лихачев Д. С. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М., 1997. – С. 281.
8. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. 1983. [електронний ресурс] Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4425/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A2
9. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научнотехническая информация/Фрумкина Р.М. – 1992. – Сер. 2. – № 3. – С. 3.
10. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.duden.de/rechtschreibung/Konzept>
11. Heine H. Buch der Lieder. [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/>
12. Jackendoff R. Semantic structures. Cambridge (Mass.), 1990; Languages of the mind: Essays on mental representation. Cambridge (Mass.), 1992.

УДК 82.091

Г. С. Деркач,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ФЕНОМЕНА ОСКАРА ВАЙЛДА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано передумови виникнення рецепції життя і творчості Оскара Вайлда в українському літературно-критичному дискурсі в період з 1903 по 1913 рр. Доведено існування сприймаючого середовища та обізнаність з феноменом О. Вайлда в Україні на початку ХХ століття.

Ключові слова: рецепція, літературно-критичний дискурс, Оскар Вайлд.

В статье проанализированы предпосылки возникновения рецепции жизни и творчества Оскара Вайлда в украинском литературно-критическом дискурсе в период с 1903 по 1913 гг. Доказано существование воспринимающей среды и знакомство с феноменом О. Вайлда в Украине в начале XX века.

Ключевые слова: рецепция, литературно-критический дискурс, Оскар Вайлд.

The article deals with the problem of literary and critical perception of the phenomenon of Oscar Wilde in the Ukrainian cultural discourse in 1903–1913. The existence of the environment of O. Wilde and his writings perception in Ukraine in the early XX century is proved.

Key words: reception, literary and critical discourse, Oscar Wilde.

Постановка проблеми. Рецепція феномена Оскара Вайлда в Європі досліджувалась з початку з ХХ століття. Визначною подією у вивченні світової «вайлдіани» є колективна монографія *The Reception of Oscar Wilde in Europe* (2010) [14]. Майже півтисячі сторінок цієї наукової розвідки розкривають картину сприйняття імені та мистецької спадщини О. Вайлда в Австрії, Британії, Данії, Італії, Ірландії, Іспанії, Німеччині, Росії, Угорщині, Франції, Хорватії та Чехії, починаючи з 1890-х – від ранніх перекладів та видань його творів. На жаль, через брак наукових досліджень, Україна в цій монографії була лише кілька разів згадана у зведеній інформаційній таблиці. Тож, спробуємо доповнити галерею сприйняття феномена Оскара Вайлда в Європі, кількома ескізами до українського портрета письменника.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему сприйняття письменника в Англії досліджували Р. Пайн, П. Ребі, Я. Смолл та багато інших. У контексті вивчення рецепції феномена Вайлда в Росії, варто згадати дослідження Є. Бернштейна, О. Добрицької, В. Лукової, Т. Павлової, О. Рознатовської, М. Соколянського, В. Хорольського. Тема рецепції творчості О. Вайлда в Україні спорадично висвітлювалася у статтях Р. Доценка та М. Стріхи. Лише в 2012 році з'явилося цілісне дослідження рецепції О. Вайлда в культурно-історичній свідомості України, де було здійснено зіставлення рецепції письменника в українському та російському літературно-критичних дискурсах зі сприйняттям його в англійському культурному просторі кінця ХІХ – поч. ХХІ ст. [1].

Метою статті є дослідження механізму виникнення і втілення літературної «моди» на О. Вайлда та трансформації його ідей у літературно-культурному середовищі України, а також розкриття еволюції феномена О. Вайлда та історію його рецепції в україномовному дискурсі на її І етапі (1903–1913 pp.).

Виклад основного матеріалу. Рецепція імені та творчої спадщини О. Вайлда в українському літературно-критичному дискурсі була тривалим, поетапним процесом та складним історико-культурним явищем. Українське літературне життя було розпорошеним, отже, сприйняття імені та творів письменника перебувало у прямій залежності від суспільно-політичних умов і відбувалось переважно на тлі поєднання кількох культур: української, російської та польської. Концепція «нового мистецтва», що прийшла із Західної Європи в слов'янську культуру, передбачала необхідність перегляду суспільних функцій та нової ролі мистецтва й критики, і тому в період зародження модернізму українські митці слова у своїх творчих пошуках не могли пройти повз естетику та художню спадщину О. Вайлда. Твори О. Вайлда приходили на українські терени двома шляхами: російським (на Лівобережжя, південь України та на Слобожанщину) та західним (у Галичину).

У цій статті проаналізуємо *І етап рецепції феномена О. Вайлда (1903 – 1913 pp.)* в українському літературно-критичному дискурсі, а саме ознайомлення з естетичними поглядами та творчістю письменника в літературно-мистецьких колах у рамках пізнання «нового мистецтва».

Криза народництва та поява дискурсу модернізму були характерними рисами періоду *fin de siècle* в Україні. У 1903 році в Одесі вийшов альманах Миколи Вороного «З-над хмар і долин», який також пов'язує з початком українського модернізму. Основою платформи М. Вороного та його модернізму був естетизм, а він сам проголосив себе першим українським митцем-естетом та «артистом», запровадивши в українську лірику філософію краси страждання, а також девіз О. Вайлда «мистецтво для мистецтва».

Сприйняття «нового мистецтва» загалом було неоднозначним, а нові ідеї, на кшталт декадансу, символізму, естетизму, вважалися «не українськими». Не стояв на боці «чистого мистецтва» й Іван Франко, стверджуючи: «...многі з новочасних поетів, котрі силкуються ... служити штуці для самої штуки, красоті для краси, без відома попадають у тенденційність» [12, с. 12]. У листі до М. Кривинюка Леся Українка писала: «Як прочитаєте Венг(ерову), то напишіть, яке враження зробили на Вас в її описанні ті різні естети, прерафаеліти, етс. Я в них не бачу ніякого признаку прогресу, як то бачить автор, а багато признаків божевілья або нещирості» [5, с. 383]. Висловлена тут точка зору поетеси збігається з поглядами М. Нордау – автора скандальної на той час монографії «Виродження», де «Великий Естет» зображувався психічно хворим, а його збірка есе «Наміри», що містить погляди на роль і свободу мистецтва та художника – аморальною. Знайомство з письменниками – представниками «нового мистецтва» через вторинні джерела, зокрема, статті зарубіжних і російських критиків, і той факт, що естетичні погляди загалом сприймали (чи не сприймали) українські літератори ще до популяризації творчості О. Вайлда, є характерними рисами української рецепції англійського майстра слова на поч. ХХ ст. Факт, що ім'я Оскара Вайлда прямо не називали, не є свідченням того, що з деякими постулатами його філософії чи мистецькою спадщиною українські літератори не були знайомі. Твори О. Вайлда на той час не були доступними широкому загалу читачів, а мовою оригіналу володіли здебільшого представники інтелігенції. Про це свідчать слова Г. Хоткевича в контексті відстоювання позиції імпресіоністичної критики: «Коли я читаю символіста, я стежу за його символами; читаю Гофмана, По – стежу за логікою їх фантазії чи за фантазією їх логіки; читаю, скажімо, Оскара Вайлда, що на реалістичнім тлі малює фантастичні малюнки, я думаю – чому то й справді штука мусить бути доконче реальною» [13, с. 134–135]. Отже, можемо стверджувати про факт існування в Україні середовища, яке сприймало «нове мистецтво» загалом і філософію та творчість О. Вайлда в цьому контексті зокрема.

Перші роки ХХ ст. чужоземна література стає елементом національної культури, а переклад – елементом літературної творчості українських письменників. На території Великої України (як частини Російської імперії) до 1905 року діяла т.зв. Емська заборона на друкування перекладів українською, тому майже всі вони публікувалися на сторінках галицьких літературних журналів. Перекладали, загалом поети, письменники, науковці.

Часопис «Літературно-науковий вісник» у 1904 році, маючи на меті «наблизитись до новіших течій та напрямків у сучасних літературах європейських», надрукував перший український переклад з О. Вайлда – драму «Саломея» (пер. Ів. Кривецького). Обрання «Саломеї» – найбільш декадентського та символістського твору естета О. Вайлда – не було випадковим. Ця драма мала найменший успіх в англійському просторі – написана французькою, перекладена англійською, вона була заборонена для постановки в Англії (та в Росії – аж до 1917 року). Однак зовсім інша ситуація склалась у східній та центральній Європі. Перша постановка «Саломеї» відбулась в Парижі (1896) в експериментальному театрі, коли Вайлд був ще у в'язниці. Реабілітація англійського письменника розпочалась з цієї п'єси, а точніше – з її німецьких постановок на поч. ХХ ст. в багатьох містах Німеччини та Австро-Угорської імперії, до якої в той час входила Галичина. До постановок «Саломеї» на зламі століть зверталися здебільшого експериментальні театри для модернізації режисури та акторської гри. На такому тлі вийшла українською «Саломея» О. Вайлда.

Рецепція культурного Заходу не обмежувалася перекладацтвом, хоча наступний переклад О. Вайлда в Україні вийшов не скоро. Як пише С. Павличко [9, с. 56], в Галичині австрійські, німецькі та польські журнали й альманахи друкували новини з культурного життя Відня, Кракова, Лондона чи Парижа, які активно обговорювали не лише в університетських містах України. Представники європейського модерну привертати увагу українських літераторів не менше, ніж їхніх колег у Росії чи Польщі. Так, у 1907 році А. Крушельницький у комедії «Орли» подає епіграфом цитату з ще не перекладеного українською роману О. Вайлда «Портрет Доріана Грея».

Поширення модерністських ідей в Україні насамперед пов'язують з «Молодою музою» (в Галичині) та «Українською хатою» (у Великій Україні), які, у свою чергу, також не обійшли увагою творчість Оскара Вайлда.

Львівське літературне угруповання «Молода муза» (1907–1909) було однією з ланок літературних організацій багатьох країн Європи: «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», «Молода Франція», «Молода Польща». Журнал «Світ», який був виразником поглядів молодомузівців, писав, що вони репрезентували «відомий в інших народів напрямок декадентський, символістичний, модерністичний, естетичний – і як там його всіляко називають. Мета цього напрямку – служити Красі» [10, с. 3]. Тут вони не могли пройти повз поезію в прозі О. Вайлда, перекладаючи та публікуючи їх. Щоденник «Рідний край» (редактор – М. Яцків) надрукував поезію в прозі О. Вайлда «Артист» у перекладі Т. С. (криптонім Сидора Твердохліба).

Київський альманах «Українська хата» (1909 – 1914) об'єднав довкола себе прихильників «нового мистецтва» і поставив за мету розширити рамки української літератури та влитися в русло загальноєвропейського культурного розвитку. У цьому контексті важливо згадати про Миколу Євшана. Він не був естетом і «артистом», як М. Вороний, проте найчастіше посилався ім'я, погляди чи цитата з доробку англійського письменника [3]: «І Уайльд правду говорить ...», «... як каже Уайльд» (стаття «Боротьба генерацій і українська література»), «... такий dandy, як Уальд, стає в тюрмі найбільше «святою» людиною», «... смиритись в De Profundis», (стаття «Зигмунд Красінський»), «... коли Уайльд сказав ...» («Герман Банг, артист і чоловік (психологічна студія)»), «... як та душа в оповіданні Уайлда» (критичний огляд «Марія Конопницька»), «Колись Уайлд добре відчув потребу ...», «кличе лорд до Доріана» («Червоні маки...» Про п'єсу О. Олеся «По дорозі в казку»), «... і слушність мав Уайлд, коли протестував проти класиків» («Українсько- і Австрійсько-руські класики»), «недаром говорив Уайльд» (рецензія на поезію Миколи Голубця «Бувають хвилі»), «... знає кінєць гедонізму Уайлда» (передмова до книжки А. Товкачевського «Утопія і дійсність. Збірка статей»), «в своїх «Вимислах» Оскар Уайльд називає ...» («В пугах брехні» – рецензія на п'єсу В. Винниченка «Брехня») тощо. Все це є свідченням ґрунтовного знайомства з філософією та творчістю О. Вайлда, а особливо зі збіркою есе «Intentions», що містить основні догмати його естетики. Як і Вайлд, Євшан стояв на боці літературно-критичного імпресіонізму, закликаючи «залишити переконання за пороґом мистецького храму» [3, с. 24]. Він визнає творчість не лише як «протиставлення себе всьому» (Ф. Ніцше), а і як «естетичний чи філософський гедонізм» (О. Вайлд), а звідси формулює нову роль критики: «...бачити не тільки те, що написано, але й те, що поза ним тільки починається» [4, с. 555]. Такі переконання цілком відповідають трактуванню критики Вайлда, яка є не «вираженням», а «враженням». З іншого боку, український критик, хоч і не підтримував гасел «мистецтво для мистецтва» чи чистої Краси, однак погоджується, з деякими ідеями та поглядами О. Вайлда. Вищевказані посилання також свідчать про обізнаність М. Євшана з «Портретом Доріана Грея», «De Profundis», оповіданнями та казками, незважаючи на те, що українською перекладів майже не було. Погоджується М. Євшан і з тим, що через ув'язнення та смирення О. Вайлд приходить до святості, що також є основою «символістського» міфу про нього, популярного в Росії. Орієнтуючись на західноєвропейські віяння, М. Євшан, як представник усього дискурсу «Української хати», звертається до філософії О. Вайлда, аби підтримати нові течії в українській критичній думці та в літературному процесі.

Концепція сексуальності З. Фрейда та його діяльність привертати увагу багатьох письменників *fin de siècle* і були частиною «дискурсивного вибуху навколо теми сексу, який спостерігається впродовж останніх трьох століть» [8, с. 78]. Виголошуючи свою знамениту промову в суді, О. Вайлд опирався на еллінізм, погляди Платона і Сократа в контексті любові, «яка не сміє назвати свого імені». Агатангел Кримський «відчув, пережив і найсміливіше втілює в літературних формах типові європейські дискурси перелому віків – дисгармонії людської душі, її діонісійства, декадентського гедонізму, екзотичних пристрастей» [8, с. 45]. Українського орієнталіста, історика, літературознавця та фольклориста, письменника, який «чи не найбільше наближається до типу так званого модерного поета» [2, с. 69] А. Кримського, як і О. Вайлда, приваблювала стародавня Греція та погляди грецьких філософів на тему любові. А. Кримський був обізнаним із біографією скандального англійського письменника. Про це свідчать його лекції з арабської літератури, які він читав 1899 року в Лазаревському інституті в Москві. Аналізуючи творчість співця гомосексуальної любові, поета Абу-Новаса, А. Кримський згадує О. Вайлда, роз'яснюючи, що на Заході така елліністична любов карається законом, тоді як на Сході вважається нормальною та звичною. С. Павличко, досліджуючи життя і творчість А. Кримського, наводить паралелі між його романом «Андрій Лаговський» та повістю російського письменника М. Кузміна «Крылья». Основне – це «разюча схожість в аргументації головної проблеми героя і ... автора. Платонізм є аргументом Кримського на захист своїх почуттів, еллінізм – аргументом Кузміна» [8, с. 115]. Зрозуміло, А. Кримський не читав твору М. Кузміна, який було написано пізніше, але, очевидно, що ознайомився з романом «Портрет Доріана Грея» англійського письменника. Беззаперечно, що й М. Кузмін добре знав роман О. Вайлда. Якщо розглядати головних героїв цих трьох творів, то можна помітити, що ними є чоловіки-естети, любителі малярства, музики, театру, поезії тощо. Герої А. Кримського та О. Вайлда є також і творцями краси: один поет та вчений, а інший – художник. Роман «Андрій Лаговський» – суто модерністський твір, один з небагатьох прикладів художньої рецепції декадансу в українській літературі – декадансу, до якого зараховують «Портрет Доріана Грея» О. Вайлда.

Ярослав Івашкевич, проживаючи в Києві, брав активну участь у дискусіях, зокрема щодо філософсько-естетичної доктрини О. Вайлда. З «Великим Естетом» його поєднувало поклоніння «чистій красі». Вайдівські мотиви знайдуть своє відображення у повісті «Зенобія. Пальмура» та романах «Місяць сходить» та «Філярій, син бухгалтера» письменника. Товариш Івашкевича – М. Недзведзький (в майбутньому – автор увертюри «Доріан Грей») був організатором мистецьких «кабаре» в Києві, де молодь читала та обговорювала новини в мистецтві та літературі.

Львівський ілюстрований тижневик «Неділя» в 1912 році в рубриці «Записки» розмістив статтю «Оскар Уайльд про літературні заробітки». Анонімний автор передає суть «невідомого листа передчасно померлого письменника Оскара Уайльда» і схвально підсумовує: «автор сих стрічок, добувши признанє вже за життя, жив вправді з літератури і то незвичайно достатно, се одначе зовсім не уймає правдивости його словам. Рада Уайльда, щоб письменник не ґрунтував свого істновання виключно на доходах з письменства, оправдана навіть серед англійських відносин, ще більше повинна трафити до переконання молодих українських письменників!» [7, с. 8]. У цьому ж році вийшли українською поезії в прозі О. Вайлда «Мистець» та «Учень» у перекладі В. Волошина.

Літературно-науковий журнал для українських родин «Ілюстрована Україна» виходив у 1913–1914 рр. у Львові двічі на місяць. У 1913 році надрукували два українських переклади поезій в прозі О. Вайлда: «Артист» та «Той-що робив добре» (пер. І. Радиславича).

Підсумком цього етапу як сприйняття нового мистецтва, так і рецепції О. Вайлда в україномовному просторі є стаття І. С. Нечуй-Левицького «Українська декадентщина» (1913). Український письменник і критик розкриває генезу, розвиток і поширення доктрини, якою захопилися галицькі та українські письменники. Видно, що він добре обізнаний з монографією М. Нордау «Виродження» – часте цитування і повне сприйняття точки зору німецького критика щодо «модного модернізму, декадентства в усяких його складових частках: еротизмом, символізмом, еротоманією, соромітщиною і ... порнографією» [6, с. 188]. Однак, Вайлда І. С. Нечуй-Левицький зараховує до «повістярів більшої сили і вартості, ... видатних декадентських поетів» [6, с. 219], у програмі яких стоять три ґрунтових принципи: Любов, Краса і Смерть. Кількома словами він подає окремі моменти естетизму О. Вайлда: «Без художності і Краси утвори не мають ніякої вартості, який не був би високий та вартісний їх зміст та їх ідеї... Усякі гріхи – це пуста річ, аби вони були обписані гарно, в усій красі. Передніше за все увір повинен бути гарний, – каже Оскар Уайльд», а також його дендизму – бунт «проти постанов та звичаїв життєвих, релігійних та половых» [6, с. 193]. А сам О. Вайлд – це «той проява, що гуляв у Лондоні по парках в убранні XVI віку з здоровецьким, як гніздо, білим коміром на шії, таки прямо каже, що естетика вище моралі». [6, с. 194]. Слідом за М. Нордау, І. С. Нечуй-Левицький вважає декадентів психічно та нервово хворими, більшість з яких «таки й справді збожеволіли, а Бодлер та Оскар Уайльд одбували висидку в тюрмі за розпутництво» [6, с. 196].

Чужорідним, як «пошесне повітря», вважає український критик декадентство в українській літературі, що з'явилося спершу в Галичині, а згодом і в Україні. Не сприймаючи західноєвропейського декадансу на українському ґрунті, І. С. Нечуй-Левицький протиставляє його «українській декадентщині», наголошуючи на головних розбіжностях, що полягали у: *чистоті мови* (застосування «гарної, чистої української мови», а не «чудернацьких слівців», «чудних ймень» тощо, тоді як у творах представників європейського декадансу звучала переважно «центрально» (літературна) мова); *стилі* (у творах українських прозаїків немає «краси, поезії й доладності, як, наприклад, «в декадента Оскара Уайльда ... й «ґрішні» типи виражені і обмальовані і справді у красі поетичній, в формах доладних» [6, с. 213]); *масштабі та пропорційності* (у країнах Європи декаденти об'єднувалися в літурґки, зустрічалися в улюблених клубах чи кав'ярнях і стояли осторонь літературної більшості, тим самим будучи «неначе розкіш, (а) письменські збитки багатючих літератур, оригінальні і чудернацькі», і «ці збитки часом бувають і поетичні, оригінальні в своїй красі, по своїй доладності і оригінальності картин», тобто, збагачують національну літературу, тоді як у «менших і малих літературах ця декадентщина робить велику шкоду» і знижує їхню якість) [6, с. 213–14].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, даний етап рецепції свідчить про зацікавлення українських модерністів іменем, ідеями, поглядами та платформою О. Вайлда, яке проходило у вузьких літературно-мистецьких колах. Вибір творів для перекладу не був випадковим і вказує на знайомство з доробком англійського письменника. Критичні статті цього періоду, присвячені особисто О. Вайлду, його естетичній платформі чи аналізу творчості українською, невідомі. Знайомство творчої інтелігенції з творами Вайлда слова відбувалося за посередництвом оригіналів, перекладів російською, польською чи іншими європейськими мовами, а також завдяки повідомленням, критичним статтям та рецензіям із чужомовних періодичних видань, про що свідчать численні посилання та цитування О. Вайлда, які є прикладами як репродуктивної, так і продуктивної рецепції О. Вайда і його літературного доробку. На запитання, чому в Україні, на відміну від Росії, не було такої широкої дискусії навколо імені та естетичних постулатів Вайлда і його сприйняття в рамках залучення до «нового мистецтва», можна відповісти словами М. Євшана: «Взаємні їх [сучасних європейських літератур] впливи на себе стали в останні часи такі могутні, що треба з ними числитися серйозно, коли приходить робити баланс національної літератури. Але, ... треба ствердити, що всі наші екскурсії «в Європу» були нещасливі, або схиблені. Ми або губилися там цілком, або вертали назад ...» [11, с. 531]. Єдність етичного та естетичного начал в українській культурі не було подолано, і саме духовність, етика та естетика української культури (чи «філософія серця» Сковороди), виявилася основною причиною протистояння українських письменників західноєвропейському модернізму («філософії життя» Ніцше). З іншого боку, в Україні на межі XIX – XX ст. також не було таких запозятих популяризаторів О. Вайлда, як, наприклад, російські символисти в Росії, не було руху, який повністю і правильно би сприйняв риси європейського «нового мистецтва» загалом та феномен Оскара Вайлда зокрема. Більш детального вивчення вимагають дослідження ранніх перекладів українською творів Оскара Вайлда, а також присутності ідей та поглядів англійського письменника в творчості українських літераторів.

Література:

1. Деркач Г. С.: Творчість Оскара Вайлда в літературно-критичних (англійському, українському та російському) дискурсах: дис.... канд. філол. наук : 10.01.05 / Деркач Галина Степанівна. – Тернопіль, 2012. – 237 с.
2. Євшан М. Агатангел Кримський / М. Євшан // Під прапором мистецтва / М. Євшан. – К., 1913. – С. 69–77.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан : [упоряд. Н. Шумило]. – К. : Основи, 1998. – 658 с.
4. Євшан М. Суспільний і артистичний елемент творчості / М. Євшан // Українська хата. – 1911. – Кн. 11/12. – С. 55
5. Косач-Кривинюк О. Леся Українка : хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Укр. Вільна Академія наук у США, 1970. – 927 с.
6. Нечуй-Левицький І. С. Українська декадентщина / І. С. Нечуй-Левицький // Зібрання творів : у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К., 1968. – Т. 10. – 394 с.
7. О. К. Оскар Уайльд про літературні заробітки / О. К. // Неділя. – Львів. – 1912. – Ч. 15. – С. 8.
8. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм : Складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К. : Основи, 2001. – 328 с.
9. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко ; [передмова Марії Зубрицької]. – К. : Основи, 2002. – 679 с.
10. Світ : літературно-науковий вісник. – Львів, 1907. – № 1. – 62 с.
11. Сучасна польська література і її вплив на нашу / М. Євшан // ЛНВ. – 1912. – Т. 60, Кн. 12. – С. 531.
12. Франко І. Література, її завдання й найважливіші цілі / І. Я. Франко // Збір. творів: в 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 26. – С. 12.
13. Хоткевич Г. Літературні враження / Г. Хоткевич // ЛНВ. – 1908. – Т. 42. – С. 129–138.
14. The Reception of Oscar Wilde in Europe / Stefano-Maria Evangelista (editor) // Continuum : London University Press, 2010. – 496 p.

О. І. Довбуш,

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

ЧИТАЧ ЯК НОСІЙ І ТВОРЕЦЬ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ: СЕМІОТИЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті визначається статус читача у літературній моделі відносин «автор–текст–читач» з погляду семіотики та рецептивної естетики. Аналізуються різні можливі іпостасі автора та читача. Увага приділяється і ролі «реальних» або «емпіричних» літературних комунікантів, і їхнім внутрішньотекстовим взаєминам, які стають можливими завдяки «імпліцитним» та «експліцитним» особам автора та читача. Просліджується закоріненість цих категорій реципієнтів у літературі з високорозвинутою прагматичною природою – масовій белетристиці.

Ключові слова: автор, текст, читач, емпіричний автор, емпіричний читач, імпліцитний автор, імпліцитний читач, семіотика, рецептивна естетика, код.

В статье определяется статус читателя в литературной модели отношений «автортекстчитатель» с точки зрения семиотики и рецептивной эстетики. Анализируются различные возможные ипостаси автора и читателя. Внимание уделяется роли «реальных» или «эмпирических» литературных коммуникантов и их внутритекстовым отношениям, которые становятся возможными благодаря «имплицитным» и «эксплицитным» лицам автора и читателя. Прослеживается укорененность этих категорий реципиентов в литературе с высокоразвитой прагматической природой – массовой беллетристике.

Ключевые слова: автор, текст, читатель, эмпирический автор, эмпирический читатель, имплицитный автор, имплицитный читатель, семиотика, рецептивная эстетика, код.

The exclusion of any of the elements of the model of communication «author–text–reader» significantly dilutes the value of a literary work. The article defines the status of the reader in a literary model of relations of this type in terms of semiotics and reception theory. The viewpoints of the scientists of these fields are largely similar, although often terminologically different.

Difficulty of literary reception of the text is explained by its being semiotically encoded on many layers. It is reader's mind that may update, specify and change the source message into «the literary work». The addressee is given complete freedom of interpretation; however the latter is not unlimited, but controlled by the text and its original creator. There have been analysed various possible kinds of the author and the reader in literary studies. Attention has been paid to the role of «real» or «empirical» literary communicators and their intertextual relationships, enabled by the «implicit» and «explicit» persons of the author and the reader.

The author who is working in the field of popular literature must most clearly know who he is writing for as the addresser and his reader are mutually dependent here. Reception of such texts is often determined by a desire to escape making the recipient often play the role of a «passive» consumer. However, the article concludes that it is not the author who dominates in the field of popular literature, but the recipient whose tastes in the majority of cases predetermine the popularity of any literary work.

Key words: author, text, reader, empirical writer, empirical reader, implicit author, implicit reader, semiotics, reception theory, code.

Вивчення будь-якого літературного твору, на наше переконання, не можливе без з'ясування особливостей його сприйняття читачами. Адже саме «рецепція уможливило життя будь-якого художнього тексту, сприяє його розгортанню у просторі та часі» [7, с. 27]. Особливо зацікавлено у читачеві видається масова література, прагматичне начало якої, на наш погляд, підпорядковує собі усі можливі рівні літературного першоджерела.

Однак читач не завжди займав чільне місце у літературній комунікації. Звіритися на нього почали лише в другій половині ХХ століття. До того часу він постійно знаходився в тіні автора або тексту. Тяжіння лише до одного з елементів моделі комунікації «автор–текст–читач» помітно збіднює цінність літературного твору, яким він стає за умови проходження всіх трьох цих стадій розвитку. З'явою на літературному видноклі читач завдячує представникам феноменологічної критики (Р. Інгарден), герменевтики (Г.–І. Гадамер, П. Рікер), постструктуралізму (М. Фуко, Р. Барт). Однак особливою першості літературному реципієнтові надала школа рецептивної естетики (Г. Р. Яусс, В. Ізер) та її американська модель – «критика читацького відгуку» (С. Фіш та Дж. Куллер). Саме «читання, – вважає В. Ізер, – заставляє літературний твір розгортати притаманний йому динамічний характер» і закладає основу для його існування [9, с. 263]. Завдяки своєму реципієнтові текст виходить на новий щабель власного розвитку і з графічно оформленої низки слів перетворюється на один із реалізованих проявів твору.

Не байдужими до постаті читача були і деякі семіотики, а саме: У. Еко («Роль читача. Дослідження з семіотики текстів» [5]; «Отсутствующая структура. Введение в семиологию» [12]; «Сказать почти то же самое. Опыты о переводе» [13]; «Interpretation and overinterpretation» («Інтерпретація та надінтерпретація») [15]) та Ю. Лотман («Текст в процессе движения: автор – аудитория, замысел – текст» [10]; «Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты» [10]; «Семиотика культуры и понятие текста» [11]). Позиція цих вчених багато в чому подібна до думки їхніх колег із Констанської школи критики, хоча і зазнає часто іншого термінологічного оформлення. Особливу зацікавленість семіотики в комунікативних процесах (і в особі сприймаючої свідомості, зокрема) можна, на наш погляд, пояснити її природою, суть якої, згідно з переконанням У. Еко, полягає у вивченні відношень «між кодами і повідомленнями» [12, с. 138]. «Комунікативна модель, що передбачає залежність повідомлення, переданого адресатові, від різноманітних кодів і обставин, у контексті літературознавчих студій починає функціонувати під знаком взаємин автора і читача (...)» [4, с. 7]. Таким чином, **мета** розвідки полягає у визначенні статусу реципієнта у літературних перемовинах «автор–текст–читач» з позиції семіотики та рецептивної естетики.

Читання – процес динамічний і творчий, який демонструє своїм дослідникам щоразу нові сторони власної багатогранності. Елемент творчості в ньому вбачали і В. Ізер [9, с. 263], і Ю. Лотман [10, с. 109]. Для зауреного в його «води» читача таке умовне плавання може завершитись або відкриттям чогось нового, самозбагаченням, або ж і повним фіаско. Складність художньої рецепції, на наш погляд, закорінена у багатошаровій семіотичній закодованості літературного тексту. Цікаві асоціації щодо процесу сприйняття книги виникли в Умберто Еко, якими він поділився у досить розлогому й метафоричному п'ятому розділі семіотичного дослідження «Відсутня структура». Вчений зокрема зазначає: «читання твору мистецтва можна собі уявити як *безперервний коливальний процес*, в якому від самого твору переходять до прихованих в ньому вихідних кодів і на їхній основі – до вірного прочитання твору і знову до кодів і підкодів, але вже нашого часу, а від них до безперервного порівняння і співставлення різних прочитань, отримуючи задоволення від однієї лише багатолітності цієї відкритої для взору картини, багатозначності, пов'язаної не лише з тим, що нам вдалось певною мірою наблизитись до первинного коду автора, постійно перетворюючи той первинний код» [12, с. 142]. Вважаємо, що такою

широкою своєї думки, семіотик хотів показати значущість кожної з ланок комунікативного ланцюжка «автор–текст–читач», не надаючи першості жодній з них.

Подібні міркування знаходимо і в Юрія Лотмана. Щоправда вчений розгортання читацької рецепції схильний бачити як протилежно спрямований щодо авторських діянь процес [10, с. 109], а не як рецептивне осцилювання, запропоноване його італійським колегою. Текст, спродукований автором, сприймається ним самим як «остання чернетка» [10, с. 112] або як «твір для завершення» [5, с. 100], цілісності якому має надати читач. Останньому надається свобода інтерпретаційних дій, однак вона не безмежна, а контрольована текстом і його первинним творцем. «...*Twір у русі* – це можливість численних різних особистих втручань, однак це не аморфне запрошення до необмеженої співучасті. Запрошення надає виконавцеві твору шанс вставити щось від себе, але це «щось» завжди залишається в межах того світу, який мав на увазі автор» [5, с. 100]. Про непересічну роль реципієнта в осягненні літературного твору розмірковує і Ю. Лотман. Він зокрема зауважує: «Читач вносить в текст *свою* особистість, *свою* культурну пам'ять, коди і асоціації» [10, с. 112], однак, щоб уникнути хаотичної інтерпретаційної всюдозволеності, текстові і читачеві слід, на думку тартуського семіотика, шукати «взаєморозуміння», які повинні засновуватись на принципі «толерантності» [10, с. 113].

Зважаючи на те, що «суттєвою (конститутивною) ознакою висловлювання є його *зверненість* до когось, його *адресованість*» [2, с. 315], письменник в процесі творення свого «шедевру» в ідеалі мав би орієнтуватись на певного читача, враховуючи його смаки та вподобання. Особливо чітко свого адресата повинен, на нашу думку, уявляти автор-белетрист, який першочергово працює на успіх та славу, які є рецептивно залежними категоріями. «На жаль, єдиний, кого неможливо «жорстко» запланувати, – це читач» [5, с. 30], зазначає Умберто Еко у вступі до книги «Роль читача» і все ж намагається віднайти той ідеальний тип реципієнта, який би слугував для емпіричного автора своєрідним «маяком», «дороговказом» у бурхливому неоднорідному морі його культурної дійсності. Вимальований італійським теоретиком семіотики багатолікий образ читача, вважаємо достойним дещо детальнішого аналізу в подальшому.

Свого «Зразкового Читача» Еко нагороджує здатністю «інтерпретаційно трактувати висловлювання так само, як генеративно трактує їх автор» [5, с. 28]. Постійне зважання, письменника на думку свого ідеального адресата, систему його можливих кодів, дозволяє йому «зробити свій текст комунікативним» [5, с. 28] та «відкритим» [5, с. 31], здатним «конденсувати інформацію», набувати пам'яті [11, с. 5]. Таким чином, текст проявляє себе вже не як просте повідомлення, виражене засобами певної мови, а як складна семіотична структура із притаманними їй кодами, актуалізації та конкретизації яким повинна надати сприймаюча свідомість читача. Логічним результатом таких різноманітних перемовин мав би стати досягнутий смисловий консенсус поміж автором, текстом і його реципієнтом, завдяки якому текст набув би нового статусу – «твору».

Окрім того, як зауважує українська дослідниця феномену читання Марія Зубрицька, «процес ідеального порозуміння автора з читачем досить небезпечний для літератури, оскільки його остаточним результатом стане повна вичерпність тексту» [7, с. 222], насправді, небажана та й зрештою неможлива для життя багатогранного, високохудожнього «відкритого» тексту. Однак ця ситуація отримує цілком інше аксіологічне забарвлення в межах масової літератури, яка «засновується на очевидній прагматичній авторській настанові чи авторській інтенції завоювати всілякими засобами якомога більшу критичну масу читачів» [7, с. 189] та повести їх «наперед обумовленою стежкою, нанизуючи ефекти так, щоби збудити жаль чи страх, хвилювання чи безнадію в належному місці та у відповідний момент» [5, с. 29]. Тексти, виснувані на основі такого прагматичного підходу, У. Еко, на противагу «відкритим» надбанням високої літератури, називає «закритими», оскільки вони містять спрощені, максимально наближені одні до одних системи кодів автора і його читача. Втім в межах навіть таких, на перший погляд, простих зразків літературних текстів, за спостереженням італійського вченого, може ховатись можливість помилкового декодування. Особливо це уявнюється, на нашу думку, при перекладі.

Сягнути рівня «вторинних моделюючих систем» допитливий реципієнт може саме в процесі читання, який, за В. Ізером, проходить в два етапи: «першого» і «повторного відчитування», завдяки яким «читач встановлює дійсний вимір тексту» [9, с. 267]. Повторні мандри «лабіринтоподібними структурами» (У. Еко) книги, загалом характерніші для любителів високої літератури, аніж для її молодшої «популярної сестри». У визначені німецьким дослідником фази читання, на нашу думку, можна було б помістити «наївного» та «критичного» читачів, запропонованих Умберто Еко. Для першого – достатньо єдиної зустрічі з твором, в якому його цікавить в основному лише фінал, тоді як «критичний» «матиме задоволення лише від поразки першого» [5, с. 32] і вперто намагатиметься дійти до суті, «реконструювати той риторичний та ідеологічний універсум, ту комунікативну ситуацію, в якій народився твір» [12, с. 141].

Про аналогічну категорію «наївного» книжкового адресата читаємо і в есе Г. Гессе «О чтении книг», в якому взаємини цього типу інтерпретатора з текстом прирівнюються до субординації, що існує між кучером і конем: «книга веде, читач йде за нею слідом» [3, с. 84]. Окрім того, німецький письменник визначає ще два рівні читання, зауважуючи, що кожна людина впродовж свого життя може побувати на кожному з них. Літературний реципієнт другого типу, на переконання Гессе, інколи поводить як дитина, яка грається речами. «Цей читач знає, як знають всі діти, що смисл кожної речі може містити і десять, і сто значень» [3, с. 84] і тому, забавляючись з текстом, намагається всіляко відшукати його глибинний зміст. А ось «читач третього типу – більше не читач» [3, с. 86], – стверджує Г. Гессе, оскільки використовує книгу лише як опору для творення власного твору. Подібними нотками виграє і позиція Р. Барта, ґрунтована на трактуванні читання як «споживання» і «гри» з текстом [1, с. 383]. Читачеві надаються багаті можливості у спілкуванні з текстом, однак, як неодноразово наголошують і В. Ізер, і У. Еко, вони не безмежні і підвладні текстові.

Семіотичний аналіз твору як «синтактико-семантико-прагматичного» конгломерату текстових відношень, передбачає всестороннє вивчення як внутрішньої структури, так і зовнішнього контексту його продукування та функціонування. З огляду на це, саме з таких перспектив, варто було б підходити і до визначення суті основних суб'єктів літературної комунікації – автора та читача. У вище аналізованих класифікаціях увага У. Еко, Г. Гессе, Р. Барта загалом приверталась до проблем «реального» або «емпіричного» автора та його дійсного читача. Однак не менш цікавими і важливими, на наш погляд, є і внутрішньотекстові взаємини цих літературних комунікантів, по-різному номінованих у варіативних наукових концепціях. Тут варто було б згадати «імпліцитного» ([14, с. 149–165]) («абстрактного») [6, с. 161] та «експліцитного» («фіктивного») [6, с. 473–474] автора та такого ж типу читачів, розмежування яких відбулося на основі різного рівня їхньої присутності у тексті. Цікаво простежується закоріненість цих категорій реципієнтів у літературі з високорозвиненою прагматичною природою – масовій белетристиці.

Рецепція спродукованих масовим ринком літературних творів тяжіє, в основному, до «*читання-відпочинку, читання-заспокоєння, читання-втечі*», де адресатові відводиться роль «пасивного» споживача [7, с. 302–303]. На переконання Марії Зубрицької, авторки ґрунтовної вітчизняної праці «*Homo legens: читання як соціокультурний феномен*», «у такому процесі читання як гри-розваги остаточно здобуває перемогу саме автор, а не читач, оскільки його книжки масово читають,

а це ілюструє блискучі технології опановування читацьких смаків та вподобань навіть за допомогою добре використаної ремісничої техніки» [7, с. 304]. Однак, на нашу думку, домінує все таки реципієнт, а не автор, оскільки підлаштовуватись доводиться саме останньому задля подальшої популярності його літературного «дітища».

Пишучи твір, автор напевне не знає, хто його читатиме, і передбачити всі можливі реляції «твір-читач» йому не під силу. Втім, певний ідеальний образ свого потенційного адресата, «який здатний розуміти всі конотації автора, різні «стра-тегії» його тексту» [6, с. 162], він все ж таки має. Як зауважує М. А. Ігнатенко: «ідеальним є той читач, який виправдовує всі сподівання (експектації) письменника» [8, с. 89]. Відтак можемо зробити висновок, що книгу можуть читати представники різних культур, різних епох, різних поколінь, різних класів, різних статей і т. д. і кожен раз у літературному творі відкриватиметься нове дихання, що надаватиме йому свіжості, повноти образу та глибини ідеї.

Література:

1. Барт Р. Від твору до тексту / Ролан Барт // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. : [антологія / упоряд.: Марія Зубрицька]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 380–384.
2. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. : [антологія / упоряд.: Марія Зубрицька]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 310–317.
3. Гессе Г. Магія книги: Сб. ессе, очерков, фельєтонов, рассказов и писем о книгах, чтении, писат. труде, библиофильстве, книгоиздании и книготорговле / Герман Гессе ; [пер. с нем., предислов., послеслов. и комментарии А. Науменко] – М. : Книга, 1990. – 238 с. : ил. – (Полка библиофила).
4. Гірняк М. У пошуках значень, або Мандрівка лабіринтами думок Умберто Еко / Мар'яна Гірняк // У. Еко Роль читача. Дослідження з семиотики текстів / [пер. з англійської Мар'яни Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – С. 5–20.
5. Еко У. Роль читача. Дослідження з семиотики текстів / Умберто Еко / [пер. з англ. Мар'яни Гірняк]. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
6. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия / ИНИОН РАН. Центр гуманитарных научно-информационных исследований. Отдел литературоведения / [отв. науч. ред. А. Е. Махов; вступ. ст. Е. А. Цургановой]. – М. : Intrada, 2004. – 560 с.
7. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
8. Ігнатенко М. А. Читач як учасник літературного процесу / Микола Андрійович Ігнатенко. – Київ : Наукова думка, 1980. – 172 с.
9. Ильин И.П. Теоретические аспекты коммуникативного изучения литературы / Илья Петрович Ильин // Семиотика. Культура. Стиль : Сб. обзоров / АН СССР, ИНИОН. – М. : ИНИОН, 1983. – С. 126–162.
10. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Юрий Михайлович Лотман. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
11. Лотман Ю. М. Семиотика культуры и понятие текста / Юрий Михайлович Лотман / Ученые записки Тартуского государственного университета. – Вып. 515. – «Структура и семиотика художественного текста. Труды по знаковым системам XII» ; [на рус. яз.] – Тарту : Тартуский государственный университет. ЭССР, 1981. – С. 3–7.
12. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко / [перев. с итал. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло]. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.
13. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / Умберто Эко / [перев. с итал. А. Н. Коваля]. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 574 с.
14. Booth W. Types of Narration // Rhetoric of Fiction / Wayne C. Booth. – Chicago : University of Chicago Press, 1961. – P. 149–165.
15. Eco U. Between author and text / Umberto Eco / Interpretation and overinterpretation / Umberto Eco and Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brooke-Rose / [ed. by Stefan Collini]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 67–88.

УДК 821.111(73) – 1.09«19»

О. Р. Заболотна,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

МОТИВ АВТОБІОГРАФІЗМУ У ТВОРЧОСТІ СІЛЬВІ ПЛАТ

Стаття присвячена дослідженню автобіографізму у творчості американської письменниці Сільвії Плат. Основну увагу зосереджено на осмисленні автобіографічного підґрунтя творів авторки. У статті розглянуто особливості художнього введення у тексти творів Сільвії Плат автобіографічного «я». Досліджено різноманітність підходів до самовираження автора біографічного, її світовідчуття та світосприйняття.

Ключові слова: автобіографія, жіноча ідентичність, фемінізм, індивідуальний досвід, стиль життя.

Изучение проблемы соотношения автобиографического начала и художественного вымысла как основных констант литературно-художественного творчества находится в центре внимания современного литературоведения и критики. Автобиографический текст основан на следовании фактической канве биографии писателя. Корни автобиографизма и исповедальности творчества С. Плат следует искать не в канве жизненных перипетий и индивидуальном авторском мироощущении, а в более широком культурном и литературном контексте, во многом обусловленном феминистскими идеями. Статья посвящена исследованию автобиографизма в творчестве американской писательницы. Основное внимание сосредоточено на осмыслении автобиографической основы произведений автора.

Ключевые слова: автобиография, женская идентичность, феминизм, индивидуальный опыт, стиль жизни.

The article is devoted to the autobiographical works of Sylvia Plath.

Intensely autobiographical, Plath's poems explore her own mental anguish, her troubled marriage to fellow poet Ted Hughes, her unresolved conflicts with her parents, and her own vision of herself.

Sylvia's surface perfection was however underlain by grave personal discontinuities, some of which doubtless had their origin in the death of her father (he was a college professor and an expert on bees) when she was eight. During the summer following her junior year at Smith, having returned from a stay in New York City where she had been a student "guest editor" at Mademoiselle Magazine, Sylvia nearly succeeded in killing herself by swallowing sleeping pills. She later described this experience in an autobiographical novel, The Bell Jar.

The novel is semi-autobiographical, describing a young woman's tragic coming of age. The central character, a schoolgirl prodigy, Esther Greenwood, makes her way to adulthood in spite of periodic mental breakdowns. The Bell Jar is particularly poignant when Esther describes her madness as "... a bell jar, stifling and airless that descends without warning..."

Plath told the truth in The Bell Jar – not only the autobiographical truth, though that was part of it—but also a larger truth about how emotional suffering can make people feel isolated under their own airless glass jars.

Key words: autobiography, female identity, feminism, individual experience, lifestyle.

Сільвія Плат – надзвичайно різноманітний поет. Водночас вона могла створювати люті, іронічні, ліричні вірші. Письменниця фіксує у віршах кожен свій крок, її поезія по суті автобіографічна, хоча нестримність асоціацій відводить авторку деколи так далеко від безпосередніх щоденних фактів, що автобіографізм стає малопомітним.

Сільвії Плат притаманне особливе розуміння автобіографічного факту. Варто зазначити, що у своїх щоденниках письменниця писала про палке бажання знайти свій власний поетичний стиль та «голос», «створити щось напружене, що переходить границі солодких секстин та сонетів».

Витоки автобіографізму творчості Сільвії Плат варто шукати не лише в канві життєвих перипетій, а у більш широкому культурному контексті, обумовленому феміністськими ідеями. Окрім корпусу монографій західних авторів, в англо-американському літературознавстві є ряд антологій критичних статей та літературознавчих досліджень в області вивчення появи жіночого автобіографізму. У феміністській критиці жіноча автобіографія розглядається як несумісна з автономною ідентичністю традиційної біографії та заснована на інтерпретації «я» як принципово невіддільного від зовнішнього світу. Такий підхід до автобіографізму дозволяє поєднати індивідуальне та універсальне. Саме тому, звертаючись до автобіографічної розповіді, ми спостерігаємо за тим, як індивід творить свою ідентичність. При аналізі текстів з автобіографічними елементами цей момент створення не варто випускати з виду. У свою чергу саме розуміння автобіографічної пам'яті обумовлено гендерним фактором, що пояснює суттєві розбіжності в створенні авторами-жінками та авторами-чоловіками історій свого життя.

В рамках даного теоретичного контексту, автобіографічна підстава творчості Сільвії Плат набуває можливості нового прочитання. Також варто мати на увазі те, що писала Сільвія Плат у той час, коли формувалося теоретичне переосмислення концепції автобіографічного в англо-американському літературознавстві. Актуальність в західному літературознавстві теоретичного переосмислення жанру автобіографії та самого поняття автобіографізму наочно доводить велика кількість робіт, присвячена цій проблематиці. Будучи свого роду певною ґносеологічною, логічною та лінгвістичною процедурою, текст автобіографічного подання виступає в художньому творі не тільки як спосіб осмислення особистості автора і як спосіб пізнання образів героїв, але також як спосіб описання минулого та сьогодення, як спосіб аналізу певних людських відносин, як спосіб оцінки різного роду яскравих, важливих, характерних та переломних подій. Іншими словами, в тексті художнього твору автобіографічне уявлення є засобом переходу від рівня змісту на рівень сенсу, що дає змогу говорити про його функції творення тексту.

Базовою одиницею автобіографічного подання є автобіографічна подія, яка являє собою досить значиму для персонажа художнього тексту життєву ситуацію, яка включена у складну систему суб'єктивної картини його життєвого шляху. Автобіографічна подія репрезентує менталітет тієї чи іншої особистості, являючи собою вербально-знакову символізацію її культурного досвіду та відображення її картини світу. Спогади про минуле, передані у вигляді певних мовних засобів – це творчий акт, в якому здійснюється перетворення індивідуального досвіду (навіть на рівні повсякденності) в загально значимий культурний факт. Експресивність та образність, здатність яскраво та стисло подати ту чи іншу автобіографічну подію обумовлюють успішне використання автобіографічного уявлення в рамках тексту художнього твору.

Серія автобіографічних уявлень, реалізованих у контексті художнього твору і які являються рядом автобіографічних подій в певному порядку, обумовленому прагматичною настановою автора, формує цілісну динамічну систему «Я-образ». А це забезпечує само репрезентацію особистості в різних часових іпостасях і являє собою об'єктивну картину її повного життєвого шляху.

Визнання неминучої літературної автобіографії дозволяє вирішити питання відносно захоплення Сільвії Плат щодо використання в ліричних творах «масок» та універсальних образів по-іншому. У невизначеній суб'єктивній віднесеності займенника «І» в ліриці поетеси, за яким вгадується то образ самого автора, то «я» персонажа, можна розгледіти поєднання внутрішнього та зовнішнього. Ш. Бенсток визначає це як ознаку жіночого автобіографізму.

З точки зору феміністок певне моделювання автобіографічного «я» та визнання його швидше текстовим конструктом, ніж об'єктивним відображенням особистого досвіду, неминуче, що в свою чергу, не перешкоджає вважати текст автобіографічним. Таким чином, аналізуючи автобіографічні моменти в творчості Сільвії Плат, варто змінити дослідницькі перспективи, зрушивши її з пошуку паралелей між життєвими фактами та поетичними текстами, на проблематику авторської ідентичності та її втілення в тексті.

В поезії «Татусь» Сільвія говорить про прив'язаність до батька та неприяне ставлення до матері. Водночас ми спостерігаємо за стражданням доньки, приреченої на безлике існування в тіні деспотичного батька («In which I have lived like a foot/ For thirty years poor and white») [1], ми бачимо протест проти несправедливого ув'язнення під домашній арешт («You do not do, you do not do/ Any more black shoe») [2]. Текст вірша – розгорнуте звернення ліричної героїні до батька.

Перші рядки поезії «Пані Лазар» носять автобіографічний характер, оскільки являються поетичною розповіддю авторки про наступну спробу самогубства, яка їй не вдалася:

I have done it again.

One year in every ten

I manage it...» [3].

Поетичний дискурс С.Плат представляє смерть стилем життя, банальністю, але також і великою спокусою, перед якою сама поетеса не змогла встояти.

Мотив самогубства можна визначити як наскрізний для всієї творчості Сільвії Плат. Окрім поезій, ми його спостерігаємо і в романі «Під скляним ковпаком», героїня якого довго шукає місце, де можна було б покінчити життя самогубством.

Роман заснований на реальних подіях із життя авторки. Сільвія Плат, старання студентка коледжу, яка нещодавно повернулася з Нью-Йорка, де перебувала на стажуванні в журналі «Mademoiselle Magazine», переживає нервовий зрив, котрий привів до спроби самогубства. Схожий ланцюжок подій розгортається і в романі «Під скляним ковпаком», головна героїня котрого Естер Грінвуд переживає аналогічну внутрішню драму.

В контексті феміністської критики образ жіночої ідентичності тісно пов'язаний з визначенням сім'ї, яка починає розглядатися як «простір (а часом і саме джерело придушення), в якому жінка терпить пригнічення». Оскільки мотиви сім'ї, заміжжя та материнства є центральними темами творчості Сільвії Плат, які визначають художній світ її поезії, проблематику роману, а також роздуми, які містяться у її щоденниках, вважається доцільним детально розглянути цей аспект феміністської критики, котрий зруйнував традиційний погляд на сім'ю як на тихий прилисток від життєвих негараздів.

Сімейні відносини Сільвії Плат з Тедом Х'юзом давно перетворилися у ту сферу, в якій варто шукати пояснення творчим «взлетам», депресіям та трагічному фіналу життя поетеси. Ставлення письменниці до сім'ї, зображене в багатьох її віршах та записах у щоденнику, було доволі таки суперечливим. У 1949 році вона пише: «I am afraid of getting older. I am

afraid of getting married. Spare me from cooking three meals a day – spare me from the relentless cage of routine and rote. I want to be free – free to know people and their backgrounds – free to move to different parts of the world so I may learn that there are other morals and standards besides my own. I want, I think, to be omniscient...». [4] У цьому вигукі сімнадцятирічної поетеси відчувається палке бажання протистояти загальноприйнятій моралі та нормам свого часу. У 1953 році Сільвія Плат роздумує в щоденнику про свого можливого обранця наступним чином: «Мені варто знайти чоловіка з сильним потенціалом, який зміг би в інтимному та інтелектуальному житті слугувати протиположністю моєму «я», тремтливому, динамічному, а я сама по-дружньому захоплювалася би ним – повага та захоплення повинні зрівнювати мене з об'єктом моєї любові». У цьому записі двадцятирічна поетеса виділяє ідею рівності, дружби як основу свого видуманого сімейного життя. Важливо також і те, що для неї інтелектуальний аспект подружжя позначений як рівноправний інтимний сторони. Це свідчить про прагнення Сільвії реалізуватися в шлюбі не просто як жінка, а як особистість.

Виходячи з того, що художній текст викликає в читача складний комплекс переживань та відчуттів, впливає на його психічний стан, торкається його почуттів та емоцій, – виникає необхідність звернути увагу на особистісні характеристики персонажів художнього тексту, оскільки саме вони визначають словесний простір та емоційний настрій художнього твору.

Особистість головного героя твору – проблема складна і вимагає уважного розгляду та аналізу. Образи персонажів, попадаючи в структуру тексту, взаємодіють один з одним, створюючи тим самим його енергетику, суть якої полягає у впливі на почуття та емоції читача. Загальна енергетика художнього твору складається з енергетик його персонажів, яка в свою чергу є сумою автобіографічних подій, кожна з яких характеризує певний відрізок життя персонажа. Являючи собою значиму для персонажа художнього тексту життєву ситуацію, яка домінує у його спогадах, автобіографічна подія таким чином стає базовою одиницею автобіографічного уявлення, котра виступає в художньому творі, як спосіб аналізу певних людських відносин, як спосіб оцінки різного роду важливих та переломних подій.

Хорошим матеріалом для досліджень особистості є тексти автобіографічного характеру, які являють собою її своєрідну культурно-особистісну саморефлексію. Іншими словами, автобіографічні тексти, що створюють образ особистості, уособлюють собою певну діагностичну процедуру, спрямовану на представлення провідних просторів буття особистості з демонстрацією тих форм її взаємодії зі світом, які є для неї найбільш актуальними та значущими. Вищесказане являє собою сукупність здібностей та характеристик людини, які обумовлюють створення та відтворення нею певного твору, який вміщує в собі всі характеристики власного буття.

Образ автобіографізму відіграє досить важливу роль в рецепції творчості Сільвії Плат, визначаючи головний вектор її розвитку. Аналізуючи автобіографічні моменти в творчості Сільвії Плат варто змінити дослідницьку перспективу, перенести її з вияву паралелей між фактами життя та поетичними текстами на проблематику авторської ідентичності та її втілення в тексті, оскільки в творах Плат ми маємо справу не стільки з поетичним відображенням особистого досвіду, скільки з створенням визначеної культурної моделі. Біографічний факт у Сільвії Плат підкоряється поетично сконструйованій ідентичності в творах та є її продовженням. Коріння автобіографізму та сповідальності творчості Сільвії Плат варто шукати не серед життєвих перипетій та індивідуального авторського світобачення, а в більш широкому культурному контексті, багато в чому обумовленого феміністськими ідеями.

Література:

1. Daddy by Sylvia Plath/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.internal.org/Sylvia_Plath/Daddy
2. Daddy by Sylvia Plath/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.internal.org/Sylvia_Plath/Daddy
3. Lady Lazarus by Sylvia Plath/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.poetryfoundation.org/poem/178961>
4. Sylvia Plath/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://roadaditiona.weebly.com/sylvia-plath.html>

УДК 82.091

М. В. Іконнікова,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

ПОЕТИКА ІМЕНІ В РОМАНІ ГРЕМА СВІФТА «ЗЕМНОВОДНИЙ КРАЙ»: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті досліджуються особливості інтертекстуальної антропоніміки роману Г. Свіфта «Земноводний край» («Waterland»). Більшість персонажів твору носять імена, що відсилають до прецедентних текстів світової літератури і культури. За допомогою інтертексту у творі стверджується концепція циклічності історії.

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзія, антропонімія, прецедентне ім'я, циклічність історії, амбівалентність.

В статье исследуются особенности интертекстуальной антропонимики романа Г. Свифта «Водоземье» («Waterland»). Большинство персонажей произведения имеют имена, отсылающие к прецедентным текстам мировой литературы и культуры. При помощи интертекста в романе утверждается концепция цикличности истории.

Ключевые слова: интертекстуальность, аллюзия, антропонимика, прецедентное имя, цикличность истории.

The article deals with the peculiarities of intertextual anthroponimics in G. Swift's novel «Waterland». Most of the characters are named by referring to precedent texts of world literature and culture or have allusive implications. Intertext affirms the novelistic concept of cycling history.

Key words: intertextuality, allusion, anthroponomy, precedent name, cycling history.

Творчість Грема Свіфта є одним із найбільш оригінальних явищ сучасної англійської літератури. Зокрема, його роман «Waterland» (ми пропонуємо власний варіант перекладу назви твору українською мовою – «Земноводний край») визнається видатним художнім явищем такими провідними англійськими літературними критиками, як М. Бредбері [11], К. Х'юїтт [8], Н. Бентлі [10]. Низка проблемно-тематичних і поетикальних аспектів творчості Гр. Свіфта висвітлюється в дослідженнях російських англістів [2; 5; 6], зокрема й у дисертаційному форматі [1; 4]. В українському літературознавстві цьому авторові поки що не приділено належної уваги. З-поміж публікацій, присвячених різним аспектам розвитку новітньої англійської літератури, можна згадати лише одну, відносно невелику за обсягом статтю, автор якої – В.Б. Крамар – розглядає особливості наративу Гр. свифта, зіставляючи його з Дж. Апдайком і Дж. Барнсом [3]. Дослідники відзначали

також інтертекстуальну насиченість твору, однак не виділяли як окремий аспект наукових студій питання інтертекстуального іменування персонажів роману.

У пропонованій розвідці ставиться мета дослідити систему персонажних онімів роману «Земноводний край» у їхній зорієнтованості на прецедентні феномени світової літератури і культури. Важливим завданням дослідження є встановлення засобів переключення соціально-історичної тематики твору за допомогою інтертекстуальної антропонімії в універсальну площину, акцентування загальнолюдського виміру проблематики роману.

Розповідь у романі ведеться від імені учителя історії на ім'я Том Крік (Tom Crick), який перетворює свої шкільні уроки в дискусії на теми «що таке історія», як пов'язані між собою історія соціальна і родова («генеалогічна історія»), особистісна і природна («екоісторія»). Для введення чи означення своїх розповідей наратор використовує у тексті низку синонімів – «story», «tale», «fable» etc. Напр.: «For my father, as well as being a superstitious man, had a knack for telling stories...» («Оскільки батько мій, окрім того, що був забобонним чоловіком, мав дар розказувати історії») [Тут і далі оригінальний текст роману цитується за вказаним у Списку використаних джерел ресурсом за № 12; український переклад наш. – М.І.]; «these fantastic-but-true, these believe-it-or-not-but-it-happened Tales of the Fens» («ці фантастичні-але-правдиві, ці хочеш-вір-хочеш-не-вір-але-це-було Казки Фенів»); «history merges with fiction, fact gets blurred with fable» («історія переплітається з вигислом, факт розмивається байкою»).

Розповіді Тома Кріка набувають у романі сенсу відчайдушних спроб віднайти смисл в історії, що почасти постає як хаос; вони насичені емоційними рефлексіями і загалом можуть сприйматися як свого роду ламентация, «екзистенційний» крик. Порівн., наприклад, такий фрагмент: «Does he see the future as only aperpetuation of the present? Does he see what the future will bring? Does he see that the fate of the future <...> will be only to lament and wearily explain the loss of his confident sentiments? Which way do we go? Forwards to go backwards? Backwards to go forwards?» («Чи не бачить він майбутнє виключно як нескінченне тривання теперішнього? Чи бачить він те, що принесе з собою майбутнє? Чи бачить він те, що долею майбутнього стане лише оплакування і втомлене пояснення втрати впевненості? Куди ми йдемо? Вперед, щоб повернути назад? Назад, щоб іти вперед?»).

У світлі таких пасажів англійське прізвище наратора відчутно вказує на приховану промовистість, асоціюючись із криком і болем, що доповнюється фонетичною співзвучністю: *crick* – *scream*. Цікаво, що в давньоанглійській мові йому відповідало слово *scrik*, а в інших індоєвропейських мовах слова цього семантичного ряду мають звуконаслідувальне походження, пов'язуючись із коренем «-сг-» [Див. : 7].

З роману також відомо, що головний герой несе в собі травму участі у другій світовій війні, посилену ще й тим, що його батько був солдатом першої світової, з якої повернувся з надломленою психікою і довгий час лікувався у спеціальній клініці. У цьому контексті ім'я Том набуває особливого змісту, адже це ім'я (у варіанті «Tommy») зазвичай уживається як узагальнена назва британського солдата рядової ланки. Том Крік був свідком, як він висловлюється, «руїн світу» («a vision of the world in ruins»), і це також стало непроминальною травмою, порівнюваною з відвідуванням концтабору («No tours of the death-camps»). Саме в той період, під час перебування у повоєнній Німеччині в Тома Кріка сформувалося стійке бажання стати вчителем історії, щоб зрозуміти її сенс і роль у житті окремої людини.

Більш очевидно і навіть прямою інтертекстуальною ремінісцентністю характеризується ім'я дружини Тома Кріка Мері. Воно належить до найпоширеніших в англійському іменослові й у першу чергу асоціюється з іменем Богоматері. Саме ця асоціація – у вельми ускладненому й багатозначному, а почасти й травестійному плані – розгортається у романі.

Батьки Мері були правовірними католиками, і вона була названа батьком на честь Святої Діви після смерті матері під час пологів. Харольд Метклаф волів бачити у доньці «маленьку мадонну» («'Mary' became this daughter's inevitable name, and thus Harold Metcalf would have turned her, if he only could, into a little madonna») і віддав її на виховання до монастирської школи святої Грунхільди. Однак це не врятувало дівчинку від гріхопадіння. Завагітнівши, вона змушена вчинити кримінальний аборт за допомогою «відьми» Марти Клей.

У зрілому віці, не маючи можливості народити дитину, Мері викрадає немовля і заявляє, що ця дитина подарована їй Богом. Вся сцена, коли Том Крік приходить додому і застає дружину з немовлям на руках, описана ніби відстороненим поглядом наратора, як свого роду травестійна ремінісценція на Різдво Христове: «Your history teacher stands in the doorway, presenting, before this bizarre Nativity, the posture of an awestruck shepherd...» («ваш учитель історії стоїть на порозі, закликаючи перед цим дивовижним Різдвом, в позі охопленого благоговінням пастуха»). І далі: «Maybe this is where history dissolves, chronology goes backwards» («можливо, тут історія розчиняється, і час тече у зворотному напрямку»).

Таку іронічну інтерпретацію десакралізованого Різдва Христового окремі дослідники вважають відображенням властивого для кінця ХХ століття «розчарування у можливості подолання людством гріховності, втрату віри в божественне одкровення через прихід месії...» [9, с. 72]. На нашу думку, це надто категоричний висновок. У романі, скоріше, йдеться про неприпустимість профанного перенесення священної історії у приватне життя людей і наділення земної людини божественними намірами і можливостями.

Звернемо увагу також на ім'я брата головного персонажа. На перший погляд, воно цілком нейтральне – Дік. Однак у його імені вгадується гротесковість, яка загалом властива цьому персонажеві. Народжений унаслідок інцесту, він не зовсім сповна розуму – у віці 20-ти років не усвідомлює характеру стосунків між людьми; має особливу зовнішність («картопляна голова»; «дубиноподібне тіло»), надзвичайні природні дані і надзвичайну здатність до перенесення фізичних навантажень. Через психологічну травму Дік поклав край своєму життю, кинувшись у води «вічної ріки». Іменування Діка було інспіроване його ймовірно справжнім, «природним» батьком – не Генріхом Кріком, а Ернестом Аткінсоном, який волів назвати свого сина на честь батька, Ернеста Річарда Аткінсона. У допки прихованому листі-зверненні до матері майбутньої дитини, власної ж доньки, Ернест Аткінсон наполягав: «Call him Richard» («Назви його Річардом»). Повним іменем Діка в романі жодного разу ніхто не називає, натомість діти з підготовчого класу, в якому він певний час перебував у чотирнадцятирічному віці, дражнилися з нього, просто викрикуючи «Dick Crick! Dick Crick!», що сприймалося як дитяча лічилка. Молодший брат Том болісно реагує на це, щиро дивуючись, що батьки дали братові таке ім'я: «Now whatever possessed his unthinking parents to call him Richard?».

Особливий статус Діка серед персонажів роману підтверджується його близькістю до природи, зокрема до водної стихії. У його ставленні до роботи на шлюзах, у ловлі вугрів з допомогою верш, у плаванні в каналах фактично здійснюється реалізація, або буквализація метафори «як риба у воді». Мабуть, не випадковим є й те, що за астрологічними характеристиками ім'я Дік майже на всіх рівнях пов'язується з атрибутами водної стихії: зодіакальний знак – Риби; планета – Нептун; колір – морський, зелений; сприятливе дерево – плачуча верба; заповітна рослина – водяна лілія; покровителі із тваринного світу – кит і чайка; камінь – аквамарин. Власне, самовільна смерть Діка супроводжується в тексті відповідним

коментарем наратора, що інтерпретує її як повернення в ту стихію, з якої він вийшов: «He's on his way. Obeying instinct. Returning. The Ouse flows to the sea...» («Він на своєму шляху. Підкоряючись інстинкту. Повернення. Уза тече в море...»).

Принагідно зауважимо, що серед особливих фізичних характеристик Діка неодноразово згадується й обігрується в детально розгорнутій сцені його надто великих розмірів статевий орган, а на мові англійського сленгу слово « *dick* » якраз і позначає цю частину людського тіла.

Про пильну увагу автора роману до симптоматичного іменування персонажів опосередковано свідчить, наприклад, така фраза про одного з Аткинсонів, власне, батька Діка, – Ернеста: « *inclination (true to his name) to take the world in earnest...* » (схильність, **відповідно до власного імені**, приймати світ усерйоз...); виділено нами. – М. І.).

Поле антропонімічної алюзивності роману, сформоване переважно головними героями, доповнюють також і інші персонажі. Так, Хелен Аткинсон, матір Тома і Діка, її батьком, Ернестом Річардом Артуром Аткинсоном, пов'язується в першу чергу з Богоматір'ю. У його, вочевидь, хворій свідомості на тлі безумства першої світової війни й утрати будь-якого світлоглядного оптимізму, формується нав'язлива ідея, за якою його донька має народити Рятівника Світу: « *Ernest Atkinson beats a headlong retreat, backwards, inwards, to Paradise, and starts to believe that only from out of this beauty will come a Saviour of the World* » («Ернест Аткинсон відкидає стрімголову втечу назад, всередину, в Рай, і починає вірити, що тільки з цієї краси може постати Рятівник Світу»). Однак внаслідок антиприродного шлюбу народжується неповносправна у розумовому відношенні людина. Очевидно, що тут має місце травестія ідеї народження новітньої Бого-людини. Утім, характеризуючи цей план розповіді у романі, слід обов'язково зазначити, що така версія народження Діка для Томаса Кріка-наратора є гіпотетичною, адже він переказує і те, що віднайшов у завуальованому тексті щоденника Ернеста Аткинсона, і те, що частково почув від матері, і те, що доходило до нього переважно у вигляді міських чуток. Відтак він сам підкреслює ймовірність відтвореної ним історії-байки, щоразу застерігаючи: « *Perhaps Helen might have said...* » («Ймовірно, Хелен могла сказати...»); « *Perhaps she said instead* » («Можливо, вона натомість сказала») і т. ін.

В силу виняткової краси Хелен Аткинсон вона через своє ім'я асоціюється також із відомою героїнею давньогрецької міфології і Гомерової поеми «Іліада» – прекрасною Геленою зі Спарти, винуватицею Троянської війни. У романі згадується, що все чоловіче населення Гілдсі, адміністративного центру регіону Фен, було «по вуха» закохане в Хелен, а в 30-му розділі роману («Про Рятівника Світу») є епізод, коли військовий парад, влаштований владою міста Гілдсі, зірвався через те, що всі новобранці, йдучи шеренгою, замість того, щоб дивитися на своїх офіцерів, не могли відірвати очей від красуні на трибуні. Те, що наратор не вдається до опису зовнішності героїні, а демонструє вплив краси на сторонніх, явно нагадує добре всім відомий фрагмент із «Іліади», де Гомер не описує краси цариці Спарти, а лише говорить про враження, справлене нею на Троянських старійшин, які під цим враженням погоджуються з необхідністю заради неї вести війну.

В історії роду Аткинсонів важливу роль відіграє Сара, прабабуся головного героя, яка своєю діяльністю нагадує біблійну Сару, прародительку народу Ізраїлевого. Таке саме значення вона має і для народу Фен. Через загадкову смерть Сари Аткинсон (знову ж таки у воді!) вона набуває в очах мешканців Фен міфологічного статусу й водночас оголошується причиною усіх негараздів, які трапляються в краї, а відтак у художній концепції роману історія Сари Аткинсон стає одним із виразників амбівалентно-іраціональної сутності ходу «великої історії». Що ж до міфологізованої історії «земноводного краю», то тут подібне значення має свята Гунніхільда, яка поселилася в очеретяній хатині на болоті й упродовж тривалого протистояння з демонічними силами засвідчила свою святість, згодом заснувала церкву і дала своє ім'я Гунніхільдовому острову і місту Гілдсі.

Як бачимо, більшість персонажів роману «Земноводний край» носять імена, що відсилають до прецедентних текстів світової літератури і культури. З їх допомогою у творі стверджується концепція циклічності історії, включення подій, що стосуються окремих родин і відбуваються на відносно невеликому географічному просторі, у коловорот «великої історії», зумовлюючи взаємозалежність особистісних доль людей і історичного процесу. Відтак останній набуває амбівалентного змісту, постаючи, за словами наратора «потішною абищицею (в оригіналі *artifice*) – яку так легко розбити – але при цьому дорогоцінною».

Поетика імені в романі Г. Свіфта «Земноводний край» у її інтертекстуальному вимірі пов'язана із загальними складовими інтертексту роману (з алюзивністю трактування історичного процесу як коловороту історії, ремінісценціями з англійської класичної літератури, традицією історико-біографічного наративу), а також із художньої системою роману в цілому, зокрема з поетикою амбівалентності, ізоморфністю авторського стилю тощо. Відтак заявлена тема відкриває подальші перспективи дослідження творчості Г. Свіфта.

Література:

1. Джумайло О. А. Английский исповедально-философский роман 1980–2000 гг. : Дисс. ... докт. филол. наук. / О. А. Джумайло. – Ростов-на-Дону, Южный федеральный университет, 2014. – 395 с.
2. Дудкина М. В. Ретроспекция в романе Грэма Свіфта «Водоземье» // Современные научные исследования и инновации. 2014. № 9. – [Электронный ресурс]. URL : <http://web.snauka.ru/issues/2014/09/37788>.
3. Крамар В. Б. Наратив Джона Алдайка, Грэма Свіфта і Джуліана Барнса (компаративістський аспект) / В. Б. Крамар // Наукові праці [Текст] : науково-методичний журнал. – Т. 193. – Вип. 181. – Філологія. Літературознавство / ред. Л. П. Клименко [та ін.]. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 40–44.
4. Сатюкова Е. Г. Феномен «английскость» в творчестве Г. Свіфта: автореф. дис... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2012. – 20 с.
5. Стринков С. А. Субъективная проза Грэма Свіфта: проблема характера и концепция личности в романе «Водоземье» // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Вып. 4(24). – 2013. – С. 185–191.
6. Трынкова О. В. Концепт «HISTORY» в составе метафорических моделей в англоязычном постмодернистском романе // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2008. – № 2. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-history-v-sostave-metaforicheskikh-modeley-v-angloyazychnom-postmodernistskom-romane>
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://fasmer-dictionary.info/>
8. Хьюитт К. О Грэме Свіфте / Карен Хьюитт // Иностранная литература. – 1998. – № 1. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/inostran/1998/1/hewitt.html>
9. Шанина Ю. А. Мифопоэтика романа Г. Свіфта «Земля воды» / Ю. А. Шанина // Российский гуманитарный журнал. – 2013. – Т. 2. – № 1. – С. 65–76.
10. Bentley N. Graham Swift, Waterland / Nick Bentley // Contemporary British Fiction. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. – P. 131–40.
11. Bradbury M. The Modern British Novel / Malcolm Bradbury. URL: <http://ru.scribd.com/doc/23663576/The-Modern-British-Novel#scribd>
12. Swift, Graham. Waterland / Graham Swift [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.freebestread.com/Other/waterland.html>

М. М. Калініченко,*Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне***МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ У ДИСКУРСІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ**

Стаття увиразнює необхідність і плідність досліджень міжкультурних комунікацій, що зумовили національний дискурс північноамериканського романтизму і вплинули на творчість Едгара По, Волта Вітмена, Генрі Торо.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, дискурсивний аналіз, історія північноамериканського романтизму, По, Вітмен, Торо.

Статья акцентирует необходимость и плодотворность изучения межкультурных коммуникаций, которые обусловили национальный дискурс североамериканского романтизма и воздействовали на творчество Эдгара По, Уолта Уитмена, Генри Торо.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, дискурсивный анализ, история североамериканского романтизма, По, Уитмен, Торо.

The article accentuates the necessity and effectiveness of research of the intercultural communications, which conditioned the national discourse of North-American Romanticism and influenced the creative work of Edgar Poe, Walt Whitman and Henry Thoreau.

Key words: intercultural communication, discursive analysis, history of North-American Romanticism, Poe, Whitman, Thoreau.

Постановка наукової проблеми та її значення. Новітня комунікативна філософія, зосереджена на дослідженні діалогічної сутності буття і культури, розпросторює нові, неуторовані шляхи літературних студій. Процеси контактування, впливу і взаємодії зринають у їхній зумовленості не лише комунікацією між відрубними, етнічно, мовно чужими культурами, відокремленими державними кордонами і неподібністю історичної долі. Виникає можливість теоретичної, історико-літературної рецепції складності комунікацій усередині кожної окремо взятої національної культури: контактування відмінних дискурсивних практик, утворених у цілісному соціокультурному дискурсивному просторі. На такому парадигмальному тлі не викликають сумнівів актуальність і валідність проблеми осягнення комунікації між дискурсивними практиками північноамериканського романтизму і тогочасної масової, популярної літератури, що орієнтувалася на смаки й уподобання демократичної більшості населення Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побутування тогочасної масової, популярної літератури зумовлювалося не лишень розважальною або релаксаційною функціями. Вона існувала у полі дискурсивних практик соціального і культурного реформізму: соціальних реформ, лібералізації релігійного життя, аболіціонізму, робітничої реформи, боротьби за тверезість, здоровий спосіб життя і багатьох інших. Дослідження зв'язків реформізму і літератури доби романтизму мають певну передісторію, котра, на жаль, виглядає цариною нереалізованих передумов і втрачених можливостей. Початок був доволі обнадійливим, оскільки ще у 1930-х роках Ван Вік Брукс, Флойд Делл, Рендольф Борн, Гренвіл Хікс і Вернон Льюїс Паррінгтон намагалися аналізувати тогочасний літературний процес доби становлення національної літератури в його найтісніших зв'язках з обставинами соціокультурного буття. Однак поняття «реформізм» вони пов'язували насамперед із соціальною критикою вад капіталістичного суспільства (економічною нерівністю, урядовою корупцією, важкими умовами праці тощо). Культурна складова реформізму залишилася поза увагою науковців. Унаслідок цього соціологічний аналіз перетворився на методологічну доміную, котра врешті-решт унеможливила плідні міжкультурні літературознавчі студії.

Відсутність зв'язку між соціологією і літературознавством швидко спричинила історичний вакуум у студіях північноамериканського літературного процесу. Науковці втратили когнітивну перспективу сприйняття зв'язку художніх і соціально-історичних процесів. У літературознавстві національна культурна історія ніби зникла, занурилася у стан опричуження власної відсутності. Недарма Ван Вік Брукс у розвідці «On Creating a Usable Past» стверджував, що минуле національного мистецтва нагадує «позбавлену історичного змісту порожнечу», котра в естетичній, художній сферах не має «життєвого значення». Отже, запевняв він, якщо не можемо відшукати власне минуле, варто просто «вигадати його для себе» [2, с. 341]. Такому вигадуванню історичного субстрату національної літератури згодом було присвячено роботи відомих науковців: «American Renaissance» Ф. О. Маттіссена, «The American Adam» Р. Льюїса, «Love and Death in the American Novel» Л. Фідлера, «The American Novel and Its Tradition» Р. Чейза, «The Machine in the Garden» Л. Маркса, «The Puritan Origins of the American Self» С. Берковича.

У другій половині сторіччя першорядною завадою студіям над національною культурою постала Нова Критика. На обов'язкову ознаку сучасної, прогресивної науковості перетворилися тези про «автономність» тексту, його незалежність від соціальних обставин. Утворився академічний міф про свідоме заперечення американськими романтиками «примітивної» й «матеріалістичної» демократичної культури. Таке відчуження класиків від реалій національного буття повною мірою відобразила книга «The Age of Reform» (1955) Річарда Хофстадтера. Показово, що її автор взагалі заперечив поняття «реформізм» у 1890-ті роки – подаль від доби романтизму.

У постмодерний час дослідження складності культурного розвитку країни остаточно унеможливив дисциплінарний плюралізм, про який схвально відгукнулися автори «Кембриджської історії американської літератури»: «У наш час вивчення американської літературної історії відбувається за настановами багатоаспектного плюралістичного підходу, до якого залучені найрізноманітніші дослідницькі, критичні й педагогічні дисципліни» [6, с. 29]. Американістика XXI сторіччя справляє враження напрочуд еклектичної науки, яка охоче, але безсистемно і довільно послуговується різноаспектними методиками – від екологічних, етнічних й гендерних студій до постколоніальної антропології й культурології. Така багатовекторність практично унеможливлює цілісне наукове осягнення національної класики у конкретиці соціально та історично зумовленого існування. Зауважимо, що серед американських літературознавців наявні й противники дисциплінарного плюралізму, котрі слушно зауважують: «...нова парадигма американістики ґрунтується на припущенні, що кожна з позицій, з яких здійснюється та чи інша інтерпретація класичних текстів, є не гіршою за інші <...> Внаслідок утвердження цього академічного плюралізму історичні дослідження літератури здійснюються у невизначеній сфері за межами історії» [5, с. 247].

Завдання нашої статті передбачає дослідження культурної комунікації Е. А. По, В. Вітмена і Г. Д. Торо з дискурсивними практиками американської масової літератури і популярного реформізму першої половини XIX сторіччя.

Слід наголосити, що дискурсивний аналіз за самою своєю сутністю передбачає зосередження на культурних контактах. Посткласична гуманітаристика реалізує текстуальне сприйняття всіх проявів соціального, культурного і літературного буття: «поза текстом нічого не існує» [3, с. 83]; історичне знання втілюється у наративній площині [4, с. 132]. Явища й процеси, що визначають, зумовлюють і втілюють існування соціуму, розглядаються за їхньою дискурсивною, вербальною і комунікативною – отже, текстуалізованою природою і сутністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискурсивний аналіз, що забезпечує дієвість студіювання процесів культурної комунікації, протистоїть потрактуванню літератури лишень як слухняної служниці на бучному бенкетуванні, що влаштовують ідеологія разом із політикою. Політики, ідеологи і літератори, попри відмінності власного соціального, культурного статусу, існують у загальному дискурсивному просторі, в якому поміж різними сферами національної культури відбувається постійний, складний, різноспрямований обмін ідеями, гаслами й риторичними фігурами. Саме література незрідка відшуковує риторичні засоби, метафори та ідеї, котрі стають виразним і дієвим утіленням концептів, що трансформують, змінюють суспільство. Добре відомо, що доктрину «Manifested Destiny» (явленої долі), котра згодом перетворилася на концепт, що зосередив та увиразнив сутність національної філософії історії, ще 1839 року оприлюднив Джон О'Салліван, журналіст, редактор і видавець. Словосполука Американська мрія («American Dream») – не менш значуще втілення американізму – вперше з'явилася у книзі літератора і філософа Ральфа Волдо Емерсона внаслідок його роздумів під час подорожі Європою в 1848 році.

Звернення до історії північноамериканського романтизму дозволяє виявити інші, не менш промовисті свідчення тісного сплетіння соціально-політичних процесів із життям національної літератури: дискурсивними практиками національного реформізму і масової літератури першої половини XIX сторіччя. Цей період був надзвичайно складним і сповненим драматичних протиріч, що загрожували обірвати соціально-політичний експеримент, котрий наприкінці XVIII століття уславився на весь світ під назвою «американська демократія». Два цілковито протилежні настрої сперечалися у протиставленні за право посісти першість у свідомості новопосталої нації. То були гранична зневіра, болісне розчарування у демократичних ідеалах і майже безнадійне сподівання на краще майбуття. Південні і Північні штати виглядали «сполученими» лише формально, напливало хмаровиння громадянської війни. Національної єдності не вбачалося й серед політичних організацій країни.

Несправедливість, страхіття буття продукували особливий протестний соціальний і культурний контекст, у якому домінували дискурсивні практики масової літератури і реформізму. Масова література, котра неподільно царювала на ринку друкованої продукції, вдало експлуатувала настрої пересічних американців, без устану постачаючи інформацію про те, що в країні все йде шкереберть. Демократичні ідеали батьків-засновників і мужніх патріотів занапащено й перекручено. Еліта суспільства, його стовпи, можновладці перетворилися на огидних, криводушних і безпринципних хижаків, позбавлених сумління, гідності, релігійних переконань. Двоєдушній еліті протиставлялися злочинці. Акцентувалося на тому, що грабіжники й вбивці постають не лише жертвами суспільства або протестантами. Вони щиріші – отже, за своєю моральною сутністю кращі за удавано добропорядну еліту.

Американський масовий читач «підсів» на сенсаційний друкарський продукт. Довідуватися зі шпальт численних дешевих газет і журналів, романів «у жовтих обкладинках» про кричущі факти урядової і правничої корупції, розбещеності достойників, про жахливі діяння кримінальників – все це стало знадобою суспільства. До її формування швидко долучалася й надзвичайно впливова тогочасна реформістська масова література. Соціальні та моральні реформатори суспільства намагалися відвернути Америку від злочинності, пияцтва, розпусти, утвердити засади моралізму й доброчесності. Заради боротьби з пороками вони вдавалися до їхнього безкомпромісного викриття. Наслідком такої стратегії стало фактичне зближення з сенсаційною літературою. Викривальна за спрямованістю деталізація засуджуваних пороків напрочуд легко перетворювалася на смакування подробиць, на сенсаційно безсоромні розповіді про злочини, спокуси, хибні нахили, сексуальні збочення. Завдяки дифузії моралізму й аморальності, читацька свідомість втрачала скільки-небудь чіткі орієнтири, занурювалася у хаос непроглядного релятивізму.

Позиція, що її обрали у цьому національному дискурсі митці північноамериканського романтизму, заслуговує не лише на особливу увагу. Насамперед вона вимагає розуміння, оскільки традиційна історія літератури досі не налаштувалася на адекватне її поцінування. Слід нарешті подивитися правді у вічі: майбутні класики національного красного письменства не могли й не прагнули уникнути дужого впливу сенсаційності. Доба промовляла мовою сенсаційних газет і «романів у жовтих обкладинках», отже, слід було опанувати цю мову, підкорити собі. Противного разу загрожувала небезпека простувати до згубного відсторонення від життя. Однак й коритися сенсаційності жоден із них не збирався, намагаючись позбавити її руйнівного аморалізму, спрямувати до вирішення власних завдань художнього осягнення соціальних і культурних реалій.

Така стратегія зумовила, зокрема, непросте ставлення Едгара По до масової та реформаторської літератури. На його думку, вона була суголосна настроям демократичної маси й відповідала нестримній енергії, жорстоким і надзвичайним проявам американського буття. Але він заперечував змістову дикість, брутальність сенсаційних і реформаторських текстів, зорієнтованих на потурання наймерзеннішим, неконтрольованим проявам людської психіки, на маргання кореспондувати з темними, руйнівними настроями незадоволення, соціального протесту і звірячими інстинктами демократичної юрби, доведеної жалюгідними умовами власного існування до краю відчаю. Його позиція відкривала перспективи подолання сутнісних вад і ексцесів масової літератури, заохочувала до пошуку шляхів конструктивної трансформації детермінантів сенсаційності.

Усталена історико-літературна репутація По абсолютно не враховує його прагнення водночас використовувати й долати сенсаційність. За традицією, він уважається зразковим утіленням витонченого естетизму, рафінованої інтелектуальності, відстороненої від уподобань демократичного загалу. Однак По не був таким. Неоднозначними були його стосунки з корифеєм сенсаційності Джоном Нілом, романи котрого видавалися сотиссячними накладами. Вони слугували По за джерело багатьох тем, образів і риторичних засобів. 1829 року він присвятив своєму натхненникові збірку «Тамерлан та інші поезії», оскільки вважав цього автора за «одного з наших беззаперечних геніїв». Утім, йому видавалася надміру небезпечною і подразливою бунтівна й вибухова сутність романів Ніла, котрий намагався підірвати основи моральності американського суспільства. По підкреслював, що Ніл створює надзвичайно «потужні книги», але вони «виникають ніби унаслідок нападу божевілля й цілком випадково», перетворюються на щось надміру «екстравагантне, неоднорідне й далеке від митецької досконалості». Загалом він засуджував схильність Ніла до ірраціонального стилю, вбачаючи в цьому небезпечну і неконструктивну руйнацію художньої цілісності літературного витвору.

Не менш складними виявилися його стосунки з реформістською пресою. Відомий майстер страшних історій, По використовував фантастичні й моторошні образи і сюжети, запозичені із антиалкогольних публікацій американських реформа-

торів. Позаяк реформатори, пропагандисти тверезості, попри власні моралістичні заміри, підштовхували своїх читачів на слизке, вдаючись до надміру детальних, отже, й заманливих, розповідей про спокуси алкоголю. По прагнув увиразнити насамперед його страшну руйнівну силу. Особливо це помітно в оповіданні «Чорний кіт» (1843), у якому йдеться про щасливу родину, зруйновану згубною пристрастю до спиртного. В оповіданні «Барильце Амонтільядо» (1846) По також вдався до майстерного психологічного аналізу занепаду особистості, спричиненого алкогольною залежністю.

Значну роль у суспільному житті й культурі Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя відігравали реформи суспільної моралі і планування родини, які справили значний вплив на світогляд і творчість Волта Вітмена. У 1840–1850-х роках було видрукувано низку реформаторських творів, присвячених сексуальній фізіології. Їх автори зосереджувалися на об'єктивному науковому висвітленні і пропаганді здорових сексуальних стосунків. Улюбленими книгами Вітмена зі статеві медицини стали праці відомих реформаторів Едварда Діксона та братів Орсона й Лоренцо Фовлерів. Під час роботи на посаді редактора «Daily Eagle» Вітмен неодноразово згадував книги Діксона й Фовлерів, протиставляючи їх «здоровий науковий метод» висвітлення сексуальності «вульгарним грубошам» sensationної літератури й «ханжеству недосвідченості, яке забороняє навіть згадувати про секс у будь-якій розмові». Поет був особисто знайомий із Фовлерами, вони стали першими видавцями і головними дистриб'юторами його поетичної збірки «Листя трави». Митець вважав тогочасну медичну фізіологію наукою, спроможною звільнити національну свідомість від обмежень пуританської моральності та здолати аморалізм sensationної літератури, пропагувати здорову природну сутність статевих стосунків. Значний інтерес поета до реформаторських творів, присвячених проблемами медицини й фізіології, відобразився у багатьох частинах збірки «Листя трави». У вступі до першого видання 1855 року автор проголошував: «Наука про людську фізіологію здолає усе протиприродне». В першому ж вірші збірки відчутний відгомін його широкого захоплення фізіологічною тематикою:

«Фізіологію від маківки і до п'ят я оспівую:

Не тільки обличчя саме, не тільки мозок сам гідні Музи – Тіло

в цілому ще більше гідне її,

Жіноче нарівні з Чоловічим оспівую» [1, с. 74].

Інші поезії збірки також ушляхетнюють фізіологію людського тіла. Поетові чуже і лицемірство святенників, і розбещеність sensationного аморалізму:

«Дорогий мені кожний орган, кожна відмітна риса – моя чи

будь кого-іншого, щирого й чистого,

Ані дюйма, ні часточки дюйма немає такої, що треба соромитись,

немає й чогось дорожчого за все інше» [1, с. 80].

Плідними зв'язками з дискурсивними практиками реформізму було позначено також творчість і навіть саму особистість Генрі Дейвіда Торо. У когорті американських романтиків він поставав найпопліднішим соціальним бунтівником, відданим ідеї свободи і незалежності людського духу. Свідомо прагнув не лише єднання з реформаторським рухом, намагаючись перетворитися на його лідера, провідника послідовної, безкомпромісної соціальної і культурної демократизації.

Якщо противники капіталістичної економіки влаштовували утопічні комуні на кшталт знаменитої Брук Фрам, він створив ідеальну громаду однієї людини, усамітнівшись у власноруч збудованій лісовій хижі. Коли реформатори-соціалісти закликали американських громадян цінувати просту фізичну працю, Торо проголошував її ледь не головною запорукою гармонійного існування особистості і суспільства. У той час, як послідовники головного дієтолога Америки, реформатора Сильвестра Грехема, пропагували вегетаріанство й інші способи оздоровлення за допомогою спеціального харчування, Торо повністю відмовився від продуктів цивілізованого світу і споживав лише лісові ягоди і гриби, хліб без дріжджів і боби, котрі вирощував на власному городі. Не забував Торо й про заклики популяризаторів антиалкогольної реформи до відмови від спиртного, але простував значно далі за попередників і взагалі не вживав навіть чаю, кави, молока і будь-яких інших напоїв, окрім джерельної води. Реформатори з табору захисників моральності переймалися проблемою патологічної статевої розбещеності в американському суспільстві й культурі. Торо відтворював їхні заклики у своїх творах, але наголошував на тому, що найкращою формою контролю над усіма проявами сексуальності є цілковита відмова від статевих стосунків. Нарешті, його знаменита концепція «громадянської непокорі» (civil disobedience), якою згодом скористалися Махатма Ганді і Мартін Лютер Кінг, сформувалася під впливом відомих публікацій американських реформаторів-пацифістів Ноя Ворчестера і Вільяма Ледда, які заперечували будь-які насильницькі дії. Протестуючи проти рабовласництва і війни з Мексикою, Торо відмовився сплачувати податки, був заарештований і кілька днів перебував у в'язниці. Однак дізнавшись про трагічну загибель войовничих аболіціоністів Елайжі Лууджоя і Джона Брауна, митець заявив, що єдиною справжньою формою боротьби він вважає озброєне подолання рабовласництва.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Навіть побіжний огляд зв'язків творчості По, Вітмена і Торо з дискурсивними практиками масової літератури і соціокультурного реформізму першої половини XIX сторіччя увиразнює невідому традиційній літературній історії картину розвитку північноамериканського романтизму. Дискурсивний аналіз, що актуалізує міжкультурні зв'язки, котрі виникали завдяки комунікації митців із стихією низкої друкованої продукції, відкриває нові обрії наукового пошуку, осягнення процесів становлення північноамериканської літератури у тісному контактуванні з масовою sensationною літературою і реформаторським рухом.

Література:

1. Пісні Нового Світу – улюблені вірші поетів США та Канади (перекладач та упорядник Максим Стріха). – Київ : Видавництво «Факт», 2004. – 340 с.
2. Brooks V. W. «On Creating a Usable Past» / Van Wyck Brooks // The Dial (A Fortnightly Journal of Criticism and Discussion of Literature and The Arts). – 1918, – No. 757. – P. 337–341
3. Lipsitz G. American Studies in A Moment of Danger / George Lipsitz. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2001. – 384 p.
4. Rowe J. C. The New American Studies (Critical American Studies) / John Carlos Rowe. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2002. – 288 p.
5. Spanos W. V. The Errant Art of Moby-Dick / William V. Spanos. – Durham : Duke University Press, 1995. – 374 p.
6. The Cambridge History of American Literature (Volume 2) / [edited by S. Bercovitch]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 887 p.

О. Б. Козій,

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, м. Кіровоград

ДЕМІУРГІЙНИЙ АСПЕКТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПЕРСОНАЖА У ФАНТАСТИЧНІЙ ЕПОПЕЇ Р.ЖЕЛЯЗНИ «ХРОНІКИ АМБЕРА»

Творчість Р.Желязни характеризується розмиванням кордонів між науковою фантастикою та фентезі. Цей жанр може бути названим «науковою фентезі», а його квінтесенція полягає у ваганнях щодо можливості пізнання світу за допомогою науки, що поєдналося із вірою у інші сили, котрі керують світом та його законами.

Ключові слова: деміургія, митець, артефакт, еволюція, архетип.

Творчество Желязны характеризуется стиранием границ между научной фантастикой и фэнтези. Гибридный жанр, в котором работал писатель, лучше всего поддается определению «научная фэнтези». Р.Желязны создавал произведения, наполненные многочисленными аллюзиями и реминисценциями, соединяющие элементы различных жанров литературы.

Ключевые слова: демидургия, художник, артефакт, эволюция, архетип.

The problem of world-creation is one of the leading in classical fantasy, starting with J.Tolkien. Preferably the reference to that aspect is limited to the creation of the new universe by the writer himself. R.Zelazny's creative work is characterized by blurring the boundaries between science fiction and fantasy. The genre in which he worked could be called «science fantasy.» The quintessential of «science fantasy» genre is within the hesitation of the possibility to understand the world via science, which is followed by the belief in some forces that rule the world and its laws.

A striking example of this synthesis in R.Zelazny's works are «The Chronicles of Amber». R.Zelazny's cosmogony combines the features of pagan cosmogony with the idea of Christian God the Creator. The writer creates the Fiery Path or Maze as the entrance to his universe. It was drawn by the demiurge Dwarin. Passing it is a kind of initiation because for an average person it can become fatal.

The writer focuses on the gradual mastering the ability to establish mental contact even without magic cards by the Princes of Amber. The definition of the divine has become an integral part of the creative concept of the writer. Going through the hatred, pain, despair turns a person into a creator. Raising the protagonist and narrator of the first five books, Prince Corwin, to the level of the demiurge, the author embodies in it two divine incarnations: it's God the Father, who created a new world, and the son of a martyr.

Key words: evolution, archetype, creation, artist, artefact.

Проблема деміургії є однією з провідних у класичній фентезі, починаючи з Дж.Толкієна. Переважно звертання до цього аспекту обмежується самим створенням нового Всесвіту, де у ролі творця виступає сам письменник.

Беручи за основу архетипи, міфологічні традиції (як відомо, класичне толкієнське фентезі «виросло» із кельтського та скандинавського героїчного епосу; сучасна література творчо опрацьовує також грецьку, індійську, слов'янську міфологію) автори будують нові реальності із власними законами, віруваннями, релігіями. У створеній Дж.Толкієном міфології детально описаний процес світотворення, присутній персоніфікований деміург, названий Єдиним, Першим, та цей персонаж йде зі сцени, залишаючи своїм творінням право самим обирати власну долю. Герой-демідург присутній у філософській казці Дж. Толкієна «Лист Нігглія», котрий, подібно до булгаковського Майстра, творить новий і світ і власне безсмертя. Різні аспекти проблеми деміургії та деміурга порушив Р. Желязні у фантастичній епопеї «Хроніки Амбера». У цьому творі розкрита тема творця-не Бога, що апіорі є ідеалом та мірилом усього сущого, а людини-творця. Цим персонажем керують пристрасті, іноді згубні та ниці. Але любов до рідного дому, усвідомлення себе його невід'ємною частиною стає рушійною силою, що зумовлює внутрішню еволюцію героя.

Роджер Желязні – лідер літературного руху в американській науковій фантастиці, що отримав назву «Нової хвилі». Твори цього періоду характеризуються зміною акцентів із реальних та прогнозованих досягнень наукового прогресу (робототехніки, космічних подорожей) на людину та її внутрішній світ. Терміном «Нова хвиля» ми завдячуємо французькому «Nouvelle Vague», що вживалося на означення кіномистецтва 1950-х – 60-х років. У літературній критиці цей термін вперше вжив Пітер Шуйлер Міллер стосовно молодих англійських фантастів.

Творчість Р.Желязні характеризується розмиванням кордонів між науковою фантастикою та фентезі. Жанр, у якому він працював може бути названим «науковою фентезі». Фентезі як жанр намагається створити закритий світ, істинну реальність, використовуючи міфічну схему світотворення. Невід'ємним атрибутом цього світу є магія, що водночас стає і способом перетворення цього «вторинного» світу. Квінтесенція жанру «наукової фентезі» полягає у ваганнях щодо можливості пізнання світу за допомогою науки, що поєдналося із вірою у інші сили, котрі керують світом та його законами.

Яскравим прикладом такого синтезу у творчості Р.Желязні є «Хроніки Амбера», які письменник створював протягом восьми років (з 1970 до 1978 рр.). Твір став своєрідним творчим підсумком, хоча і не планувався як такий. Епопея «Хроніки Амбера» складається з 10 романів, композиційно розділених на дві пенталогії. Дана розвідка буде стосуватися лише оповідей, авторство яких письменник переадресовує принцу Корвіну, тобто перших п'яти. П'ятикнижжя Мерліна також порушує проблему творення, батьківської відповідальності творця перед творінням.

У п'ятикнижжі Корвіна викладені уявлення амберитів про світ і їхнє місце у ньому. Амбер можемо тлумачити як аллюзію до давньогрецького Олімпу, населеного сварливими, пихатими та сповненими заздрості богами. Оберон і його нащадки є безсмертними фізично, хоча можуть загинути насильницькою смертю, мають силу деміургів. Ця сила є ідеалістичною за своїм характером, оскільки думки амберитів матеріалізуються у цілі світи, населені *намисленими* ними ж істотами.

П'ятикнижжя Мерліна розвінчує теософічне світосприйняття королівичів Бурштинового королівства. На зміну цій позиції приходить світорозуміння: надістоти, поселені письменником у архетипний центр Всесвіту, не мають змоги (сили, права) створювати нові світи-тіні-віддзеркалення, а лише з легкістю подорожують ними. Звертання до таких «подорожей» також відштовхується від ідеалістичної позиції про первісність думки, ідеї.

Серед найвагоміших та найвпливовіших американських досліджень творчості Р.Желязні варто відзначити праці К.Йоука, Т.Крулика та Д.Ліндскольд. Першою працею, присвяченою вивченню постаті письменника та його художньої манери, є книга К. Йоука – друга самого письменника – «Роджер Желязні» (Roger Zelazny, 1979). Спроба здійснити аналіз доробку фантаста належить його дружині та співавтору Д. Ліндскольд (1993).

Маючи філологічну освіту та будучи обізнаним у різних сферах життя, Р.Желязні творив світи, сповнені численними аллюзіями. У своїх творах письменник торкався проблем людського ества, взаємин, проблем осягнення природи божественного та його досягнення, переймався аспектами внутрішнього мікрокосму особистості.

Космогонія Р. Желязни органічно поєднує космогонію поганську (в основному давньоскандинавську) із міфологією християнського Бога-творця. Центром свого Всесвіту письменник робить Вогненний Шлях, або Лабіринт, що був накреслений деміургом Дворкіном під будівлею амберського королівського палацу. Проходження його є своєрідною ініціацією, оскільки для звичайної людини може стати смертельним. Пройти ним можуть лише ті, у чиїх жилах тече кров Оберона. Проходячи це складне випробування, члени королівської династії є водночас посвяченими і творцями Всесвіту. Перше п'ятикнижжя об'єднане сюжетною лінією пошкодження Шляху-Лабіринту, що призвело до розмивання міжвимірних меж між Амбером та Хаосом, у наслідок чого орди потвор заповнили королівство та найближчі до нього тіні-відображення.

Письменник не одразу відкриває таємницю творення Амбера. Р. Желязни робить свого читача учасником цього відкриття. Разом із принцом Корвіном ми дізнаємося, що шлях-лабіринт (своєрідний ланцюжок ДНК Всесвіту книги) був створений джокером цієї колоди Таро – Дворкіном. За словами самого творця, це було здійснено «за допомогою Судного каменя, власної крові та звуків ліри на острові посеред океану, куди прилетів з Хаосу» [2, с. 204]. Зазначу, що музика є основою світотворення. Таким чином Дворкін бачиться як Творець (з великої літери) складного багатовимірного світу Бурштинового королівства із усіма його Тінями-Відображеннями. Творення Лабіринту власною кров'ю відсилає нас до більшості світових міфологічних циклів, згідно яких світ було створено із частин тіла хтонічних велетнів, в той самий час ця теорія не заперечує пантеїстичного світогляду про Бога-творця як частини, рушійної сили природи. Як справжній деміург, Дворкін усвідомлює, що є частиною Всесвіту (ним же створеного) і самим Всесвітом: «Я – Лабіринт, – сказав він, – у справжнісінькому сенсі цього слова. Проходячи крізь мій розум, аби досягти тої форми, котру він зараз має, – основни Амберу, він наклав свій відбиток на мене так само, як і я на нього. І якимось я зрозумів, що я – це Лабіринт» [2, с. 205].

Світ Амбера є складною й розгалуженою неоміфологією, котра може бути розглянута і як наукова гіпотеза щодо законів світобудови. Подібно до галактик, що мають спіралеподібну форму, усі світи, існування яких не суперечить реальній дійсності та реаліям художнього світу Р. Желязни, а також уявні сконцентровані навколо Амбера. Ці паралельні світи є відображеннями Амбера (світ порядку) та Хаосу. У різних перекладах ці вторинні світи названі відображеннями чи тінями (англ. *Shadows*). Чим ближче вони знаходяться до якогось із так званих полюсів Всесвіту, тим більш є до нього подібними. Р. Желязни плідно користується космогонією скандинавських саг, оскільки точкою відліку та межею цього світу стає дерево Ігг. В корені цього слова впізнаємо ясен Іггдрасил, що вважався центром світобудови в уявленні скандинавів. Ця пейзажна деталь – не лише міфологічна алюзія, а також «загравання» письменника із теорією відносності (це «кінець Хаосу й Порядку, в залежності від того, з якого боку дивитися» [2, с. 384]) та утвердження власної галереї архетипних образів.

Геоміфологема Амбера у художньому світі «Хронік» протиставляється геоміфологемі Хаосу, а разом вони становлять нерозривну єдність антиподів. Ця дуалістичність яскраво простежується на прикладі галереї образів. Зокрема Дворкін – художник-деміург – був сином Єдиного та Хаосу. Останній є алюзією до сповненого протиріччю образу Діви Марії, що є символічним поєднанням жіночого начала та продовження роду й цноти. Творча сутність з'являється там, де сходяться впорядкованість і хаос. Проте у художньому світі «Хронік» це є лише гіпотезою, своєрідною алюзією до філософського питання про первинність буття. Дворкін є водночас і творцем і частиною Амбера.

Постать Дворкіна пов'язана із важливим атрибутом життя королівської сім'ї – колодою родинних Карт, що об'єднують якості вже реального для нас відеозв'язку (коли твір писався, це було такою ж фантастикою, як і подорожі крізь виміри), телепортативні крізь простір одного виміру-Тіні чи крізь декілька тіней.

Суть подорожей між вимірами полягає у свідомій візуалізації змін навколишнього світу та уподібнення до того виміру-тіні, до якого персонажі прагнуть потрапити. Художня гіпотеза письменника співзвучна сучасним науковим гіпотезам про безкінечну кількість вимірів. Згідно цього припущення будь-яке явище чи місце може існувати у безкінечному розмаїтті Всесвіту. Така здібність дає підстави трактувати кожного члена королівської родини Амберу як художника-творця, чутливого до усіх деталей навколишньої дійсності.

Представники королівської династії є втіленням генетичного принципу, оскільки лише кров Амбера дає героям здатність здійснювати подібні подорожі, водночас роблячи їх учасниками деміургічного процесу.

Розвиток сюжету виявляє, що, будучи захищеним від втручання смертних, Вогненний Шлях може бути пошкодженим, знищеним та відтвореним знову за допомогою крові нащадків Дворкіна. Це посилює аналогію із ДНК. Камінь і Шлях, створений за його допомогою, сприймаються героями як живі істоти, оскільки перший прирівнюється до серця («Камінь пульсував, подібно до серця» [2, с. 86]), а другий стає генетичним кодом, котрий об'єднав усіх членів родини. Подорожі між світами стають можливими лише завдяки «використанню образу Лабіринту, що закладений у кожному» [2, с. 86] з амберитів. Корвіна усвідомлює первісну енергію Шляху, що водночас дає силу та снагу, проте може і знищити: «Він (Лабіринт) дав мені (Корвіну) владу над Тінями, він майже відновив мою пам'ять. Він в одну мить знищить мене, коли я спробую його пройти не належним чином. Тому я відчував до нього вдячність із домішкою страху» [2, с. 38]. Одна з сюжетних ліній першої пенталогії пов'язана зі знайденням первісного шляху. Через пошкодження Лабіринту Хаос отримує доступ до Амберу. Мов кровоносною судиною, вони сполучаються Чорною дорогою, котра пускає створіння Хаосу у світ порядку. Це могло б призвести до об'єднання двох вимірів. У художньому світі твору війна між королівствами набирає ознак внутрішньої війни Корвіна, перемогою у якій є еволюція принца Амберу.

Письменник акцентує на поступовому опануванні принцами Амберу здатності до налагодження ментального контакту навіть без магічних карт, що увиразнює їх кровний, генетичний зв'язок, незважаючи на відкриту неприязнь між членами родини. Як і Шлях-Лабіринт, Карти були створені Дворкіном. Цей феномен переростає межі художньої деталі, стаючи архетипним втіленням твору мистецтва. Варто відзначити, що епопея Р. Желязни сповнена численними архетипними образами (дерево, дім, стариган, демон, сонце тощо). Це є результатом зацікавлення письменника теорією К.Г. Юнга. Протягом усього свого творчого шляху Р. Желязни намагався осмислити суть людського існування, прагнучи знайти Бога у самій людині. Тож визначення божественного стало органічною частиною творчої концепції письменника. Шлях крізь ненависть, біль, відчай перетворює людину на творця. Піднісши головного героя та оповідача першої пенталогії, принца Корвіна, до рівня деміурга, автор втілює у ньому дві божественні іпостасі: це і Бог-отець, котрий створює новий світ, і син-мученик. Останній знає, що ризикує й може покласти на віतर спасіння світу власне життя, проте не відступає. Саме Бурштинове королівство у творі слугує першоосновою Всесвіту та архетипним втіленням самої ідеї рідного дому, оскільки «Амбер розташований у всіх напрямках. Або ж у будь-якому, який ти обереш» [1, с. 256]. У ньому герої черпають сили, одна лише згадка про рідний дім надає сили долати перешкоди: «Йти одразу ж стало легше, як тільки я пригадав Амбер. Він був найвеличнішим з усіх існуючих міст. Амбер завжди був і завжди буде» [1, с. 84].

Подолавши Лабіринт, Корвін найперше сповнюється жагою влади. Він упевнений, що його брат Ерік незаконно узурпував трон, тому прагне повернути корону. Неприязнь до брата перетворюється на палку ненависть після жорстокого

приниження та осліплення. У цьому стані Корвін вигукує прокляття. Як філолог, Р.Желязні звертається до магічного аспекту мови, наділяючи руйнівною силою слова, вимовлені амберитами. Тож Корвін, спочатку будучи переконаним, що саме він став причиною прориву кордону між світами Порядку й Хаосу, відкриває в собі всеосяжну любов до Амберу, а отже й всього Всесвіту, починає усвідомлювати справжні почуття до членів своєї родини. Ганелон, маску якого одягає король Оберон, стає справжнім другом Корвіна, хоча раніше вони були ворогами. Він прощає і відпускає батька: «Я так довго ненавидів тебе, так довго звинувачував. Тепер це у минулому і від цих почуттів не лишилося й сліду [...]». Ганелон – батько – давній друг і ворог, я прощаюся з тобою. ... Я сумуватиму за тобою» [2, с. 430].

Прощаючись зі зрадником-Брандом, Корвін спочатку не може відпустити біль і злобу, але потім відкидає їх, прагнучи духовного очищення. Усі брати і сестри проходять перед його внутрішнім поглядом ніби колода карт, Корвін звертається до кожного з них, намагаючись досягти душевної рівноваги. Ставши Художником, подібно до Дворкіна, він переходить на новий рівень буття.

До старшого брата Еріка літописець першого п'ятикнижжя переймається почуттями симпатії й поваги, оскільки обох принципів єднає справжня любов до Амберу. У прощальній промові-прощанні Корвін подумки приходиться до згоди із усіма членами родини, аби потім зникнути у невідомому напрямку.

Створення нового Шляху відбувається майже підсвідомо, оскільки герой спочатку звертається до спогадів про перебування у Парижі в одному із численних життів, його пам'ять сповнюють дрібні слухові та зорові деталі. Єдність із природою проявляється у вируванні стихій при цьому. Проте сконцентрованість на артефакті твірної енергії і його самого перетворює на артефакт: «Нічого не мало значення. Був лише Камінь, палаючий Лабіринт і я сам – я ледве сам себе усвідомлював. [...] На певному рівні я розумів, що теж був частиною цього процесу. Певним чином я знав, що за умови, якби це робив хтось інший, то виник би інший Лабіринт» [2, с. 404].

Ставши деміургом, Корвін усвідомлює себе частиною макрокосму у найширшому його значенні: «Я відчував так, ніби знаходився у центрі Всесвіту, крокуючи по зірках», – згадував він потім [2, с. 405].

Таким чином, шлях героя, прокладений крізь біль і випробування, подолання ненависті приводить його до світотворення. Ставши деміургом, головний герой прощається із знайомим йому Всесвітом та переходить на новий рівень.

Література:

1. Желязні Р. Хроники Амбера: Романи. Кн. 1. / Р. Желязні. – Запорожжє : Российская культура, 1993. – 351 с.
2. Желязні Р. Хроники Амбера: Романи. Кн. 2. / Р. Желязні. – Запорожжє : Российская культура, 1993. – 448 с.
3. Кельтская мифология: Энциклопедия. – М. : Изд-во Эксмо, 2004. – 640 с.
4. Юнг К.-Г. О психологии бессознательного / К.-Г. Юнг // Психология бессознательного. – М.: Канон +, 2003. – С. 27–174.
5. Krulik Th. Roger Zelazny / Th. Krulik. – N.Y. : The Ungar Publishing Company, 1986. – 178 p.
6. Lindsfold J. Roger Zelazny / J. Lindsfold. – N.Y. : The Ungar Publishing Company, 1993. – 138 p.

УДК 82.0

О. П. Колінько,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

У статті робиться спроба мультикультурного аналізу зарубіжної дитячої літератури. Пропонується академічне визначення мультикультуралізму, який з часом розширює межі свого побутування й інтерпретації та стає центром дослідницьких зацікавлень не тільки філософів, соціологів, політологів, культурологів, лінгвістів. Можливістю втілення принципів мультикультуралізму, його практикою останнім часом цікавляться й літературознавці, уможливаючи появу термінів мультикультурна література, мультикультурний аналіз, які цілком прийнятні й для аналізу дитячої літератури, зокрема, й зарубіжної. Саме художні тексти англійської письменниці Жаклін Вілсон, шведського письменника Ульфа Старка та молодшої норвезької авторки Марії Парр демонструють широкі можливості мультикультурного їх прочитання, коли юні читачі мають можливість не тільки ототожнювати свої переживання з тими емоціями й почуттями, які вирують у душах їхніх однолітків з різних країн, але й здобувати досвід Інакшості, порівнювати свій життєвий досвід із досвідом зарубіжних ровесників, примножуючи знання про людей, спосіб життя яких так відрізняється від домінуючої групи. Наголошується також, що психологічні образи дітей у творах Марії Парр універсальні, створюючи психологічний образ Іншого, який здатний наблизити читача до внутрішнього світу людини іншої національності за допомогою витончених і багатозначних сюжетних і характеротворчих засобів.

Висновується, що теми і проблеми, які порушують зарубіжні письменники в творах для дітей, є актуальними і цікавими як для української дитини, так і для англійської, шведської, норвезької. Тому їх варто читати разом: з однолітками, батьками, вчителями, привносячи ідеї розуміння і поваги один до одного із книжкової реальності у життя. Тут якраз повною мірою і спрацює мультикультуральний підхід до вивчення дитячої літератури.

Ключові слова: мультикультуралізм, мультикультурний аналіз, мультикультурна література, зарубіжна дитяча література, Інакшість, психологічний образ Іншого.

В статье делается попытка мультикультурного анализа зарубежной детской литературы. Предлагается академическое определение мультикультурализма, который со временем расширяет границы своего бытования и интерпретации, становится центром исследовательских интересов не только философов, социологов, политологов, культурологов, лингвистов. Возможностью внедрения принципов мультикультурализма, его практикой последнее время интересуются и литературоведы, создавая условия для появления терминов мультикультурная литература, мультикультурный анализ, которые полностью приемлемы и для анализа детской литературы, в частности, и зарубежной. Именно художественные тексты английской писательницы Жаклин Уилсон, шведского писателя Ульфа Старка и молодой норвежской авторки Марии Парр демонстрируют широкие возможности мультикультурного их прочтения, когда юные читатели могут не только отождествлять свои переживания с теми эмоциями и чувствами, которые волнуют их ровесников из разных стран, но и получать опыт Другого, сравнивая свой жизненный опыт из опытом зарубежных сверстников, умножая знания о людях, чей образ жизни так отличается от доминирующей группы. Акцентируется также, что психологические образы детей в произведениях Марии Парр универсализируются, создавая психологический образ Другого, который в состоянии приблизит читателя к внутреннему миру человека другой национальности с помощью утонченных и многозначительных сюжетных и характеротворческих способов.

Подытоживается, что темы и проблемы, которые поднимают зарубежные писатели в произведениях для детей, есть актуальными и интересными как для украинского ребёнка, так и для английского, шведского, норвежского. Поэтому их стоит читать вместе: с ровесниками, родителями, учителями, внедряя идеи понимания и уважения друг к другу из книжной реальности в жизненную. Здесь как раз в полной степени и срабатывает мультикультуральный подход к изучению детской литературы.

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультурный анализ, мультикультурная литература, зарубежная детская литература, Другой, психологический образ Другого.

This article attempts to analyze foreign multicultural children's literature. The academic definition of multiculturalism is proposed here, which eventually pushed the boundaries of its existence and interpretation and became the center of research interest not only among philosophers, sociologists, political scientists but cultural scientists, linguists. The possibility of the principles of multiculturalism, its recent practice and literary interest makes possible to appear such terms as multicultural literature, multicultural analysis, which are quite acceptable to analyze children's literature and foreign one in particular. The literary texts by British writer Zhaklin Vilson, Swedish writer Ulf Stark and young Norwegian author Mary Parr demonstrate broad possibilities to read them through the light of multiculturalism when young readers have the opportunity not only to identify their experiences with the emotions and feelings that are raging in the hearts of their coevals from around the world but also gain experience of Otherness, compare their experience with the experience of foreign coevals, increasing knowledge about people whose way of life is so different from the dominant group. It is noted also that the psychological images of children in Mary Parr's works are universalized creating mental image of the Other, which is able to bring the reader into the inner world of man of other nationalities using sophisticated and valued means to create plots and images.

It is summed that the themes and issues that foreign writers raise in the works for children are important and interesting for the children of all nationalities – Ukrainian and English, Swedish and Norwegian etc. Therefore, they should be read together with coevals, parents, and teachers, bringing the idea of understanding and respecting each other from book reality into real life. So the multicultural approach to the study of children's literature works fully here.

Keywords: multiculturalism, multicultural analysis, multicultural literature, foreign children's literature, Otherness, psychological image of the Other.

Донедавна вважалося, що мультикультуралізм – один із атрибутів культури США к. XX – початку XXI ст., однак в умовах існуючої сьогодні глобалізації це явище перестає бути надбанням певної країни чи держави, більше того, воно універсалізується і набуває багатозначності. «У процесі мультикультурних контактів ми виходимо у простір «між», у простір «транс» із метою віднайдення порозуміння. Це потенційно нова цілісність, нове комунікативне суспільство, в якому виробляються нові комунікативні цінності» [2, с. 7], – слушно зауважує Л. Горбунова.

Найпоширенішим визначенням мультикультуралізму є академічне, яким послуговується більшість дослідників: «Мультикультуралізм – явище суспільного життя, яке полягає в співіснуванні у рамках одного суспільства багатьох культур. Також цим словом називають філософський світогляд і філософську теорію, які стверджують, що наявність у суспільстві багатьох культур – це природний стан суспільного життя і до нього треба ставитись відповідно. З точки зору мультикультуралізму крайністю і відхиленням від норми є намагання утвердити у суспільному житті одну єдину «загальноприйнятну» культуру, що часто буває у суспільствах тоталітарного типу» [5].

Розширюючи межі свого побутування, мультикультуралізм дедалі більше привертає увагу різних вчених – філософів, соціологів, політологів, культурологів, лінгвістів. Можливістю втілення принципів мультикультуралізму, його практикою цікавляться й літературознавці. Адже, як зазначав Едвард Саїд, «суспільство та літературну культуру можна зрозуміти і слід вивчати лише у парі» [6, с. 44]. Ця думка вченого є досить актуальною, позаяк за спостереженням Карен П. Сміт (Karen P. Smith) та Дж. Таксея, мультикультуралізм віднедавна висвітлює набагато більший спектр суспільних і культурних сфер, як-то люди з фізичними особливостями, представники сексуальних меншин, люди різних віросповідань, літні люди, а також ті особи, чий стиль життя так чи так відрізняється від домінантної групи [Цит. за: 4]. Отже, на часі дослідження тих особливостей культурних та літературних процесів, які в сучасних реаліях є основними репрезентантами мультикультуралізму в багатьох художніх текстах. Цей аспект є досить актуальним, що визначає наукову доцільність пропонованої розвідки і окреслює певне коло завдань, цікавих з точки зору заявленої теми: мультикультуралізм в культурі, літературі взагалі й дитячій, зокрема.

«Термін «мультикультурна література», як і мультикультуралізм, передбачає не тільки презентації концепту Інакшості й умовного «вікна» в світ, але й звертається до соціальної справедливості, толерантності, поваги, розуміння, автентичності в літературних текстах і впровадження критичного мультикультурного аналізу при прочитанні будь-якого тексту, написаного для дитини, або ж тексту, що входить в коло дитячого читання» [4], – зазначає О. Луцеська. Вона одна з перших дослідників пропонує вивчати літературу, зокрібно, дитячу, мультикультурно. Такий підхід є новим і досить цікавим у цій сфері. Відомо, що дитяча література та формування її канону як предмету вивчення у вищій школі розглядаються у тісній сув'язі з педагогікою, психологією, теорією літератури, культурологією, адже книжка для дітей покликана формувати як ціннісні аспекти особистості, суспільні погляди, так і навчати й виховувати підрастаюче покоління розуміти себе, свою культурну приналежність. Утім дитяча література висвітлює велику кількість культурних аспектів, які торкаються духовних надбань інших народів. Кожен з нас має певний суспільний і культурний досвід, і тому міжкультурний обмін дасть можливість не тільки для розуміння, а й взаємоповаги до рівноправного співіснування різноманітних форм культурного життя, в тому числі, «субкультурних форм, може стати для полікультурного, фрагментованого суспільства такою поєднуючою ідеологією» [3, с. 99].

Досягнути «поєднуючої ідеології», орієнтованої на загальнолюдські цінності, – справа педагогів і науковців, які працюють з дітьми та дитячою літературою. І ця «формула» є дуже актуальною. Тому є доцільним говорити про мультикультуралізм як один із напрямів вивчення дитячої літератури, в основу якого покладена мета цінувати й розрізняти культуру Інакшості. Звичайно, що Інакшість – це досить критичний концепт, що потребує ґрунтовного обговорення й розроблення методологій його розуміння. А в контексті вивчення дитячої літератури вимагає уточнень і дефініцій. І хоча є різні підходи до цього явища, досить суперечливі й неоднозначні, й іноді цей дискурс навіть заходить в тупий кут і деякі вчені проголошують, що XXI століття буде століттям «сутички цивілізацій» чи «війни культур», усе ж варто наголосити, що при читанні й викладанні дитячої літератури необхідно використовувати унікальну можливість зустрічі з Іншим як потенційно можливим «Я», коли включаються у простір комунікації власні можливості бути Іншими. Як наголошує О. Луцеська, «важливо розуміти, що мультикультурне читання є превентивним методом проти ксенофобії, расизму, нетолерантного ставлення загалом. Поза етнічним питанням мультикультуралізм, як ми знаємо, стосується будь-яких форм Інакшості. А в українській дитячій літературі не висвітлена ґрунтовно культура різних соціальних груп, досі спостерігаються гендерні стереотипи, бракує тем про людей з «особливими» потребами тощо» [4].

А який стан справ з такими питаннями і проблемами у сучасній зарубіжній дитячій літературі? Передаючи не лише знання, а й емоційний заряд любові, який однаково необхідний кожному у будь-якому віці, незалежно від національної приналежності чи місця проживання, звертаючись як до дитини, так і до дорослого, зарубіжна дитяча література останніх двох десятиліть пропонує чимало творів, сюжет яких побудовано за принципом «від стереотипу – до розуміння», коли читач разом з персонажем поступово проймається духовною близькістю з Іншим. Звернімося за прикладами до творів тих зарубіжних авторів, які можна назвати мультикультурними текстами.

Дама Жаклін Вілсон (1945), англійська дитяча письменниця, у творах для дітей торкається темних сторін життя: мати покидає у притулку малу Трейсі Бікер («Щоденник Трейсі Бікер»), новонароджену Ейпріл викидають на смітник («Дівчина-знахідка»), сестри Стар і Долфін живуть із психічно хворою матір'ю-алкоголічкою («Розмальована мама»), родину Пруденс і Грейс тиранить батько-деспот («Уроки кохання»), над дівчинкою Дарлінг знущається вітчим і захистити від нього не може навіть любляча бабуся («Секрети»). Психологію непростой дружби та стосунків двох дівчаток – Вікі і Джейд – розкриває Жаклін Вілсон у повісті «Вікі-Ангел». Більшість її героїнь показані в критичних ситуаціях, які вимагають від них чи то допомоги, чи то прийняття важливих, навіть життєво необхідних рішень. Та її героїні – дівчата із сильним характером: вони витримують різні випробування долі, можуть помилятися, діяти необачно, але, врешті-решт правильно оцінюють і себе, і оточуючих. Це закономірно, адже, за твердженням психологів, образи «Я», що створює у своїй свідомості підліток, відображають усе багатство його життя. Уявлення про фізичне «Я», свій розум, здібності у різних сферах, силу характеру, товариствість, доброту та інші якості, інтегруючись, утворюють когнітивний компонент «Я-концепції» підлітка. З ним тісно пов'язані оцінний і поведінковий компоненти. Для підлітка важливо не просто знати, який він насправді, але й розуміти, наскільки значущими є його індивідуальні особливості, їх оцінка істотно залежить від системи цінностей, що складається завдяки впливу родини й однолітків.

Юні читачі, радше дівчатка, мають можливість не тільки ототожнювати свої переживання з тими емоціями й почуттями, які виростають у душах їхніх однолітків, але й здобувати досвід Інакшості. Читаючи тексти Жаклін Вілсон і аналізуючи їх мультикультурно під керівництвом педагога, діти цілком здатні зрозуміти мотиви й характер поведінки персонажів, їхні непрості стосунки з дорослими, їхні захоплення, пустощі й зовсім недитячі роздуми про життя, справжні цінності, щоб зруйнувати ті чи ті сформовані стереотипи та розширити свій видокруг, порівнювати свій життєвий досвід із досвідом зарубіжних ровесників, примножуючи знання про людей, спосіб життя яких так схожий або відрізняється від домінантної групи.

Письмениця порушує широке коло соціальних проблем: розлучення, усиновлення, життя у дитячому будинку, психічна хвороба рідних чи близьких, зрада; а також багато проблем і комплексів підліткового віку: першого кохання, конфліктів з батьками та вчителями – тобто основних тем і проблем, які хвилюють не тільки англійських дівчаток, а є болючими і злосудними для дитини будь-якої країни, нації. Для юних читачів твори Жаклін Вілсон є цікавими, адже в них простежується основний принцип мультикультуралізму, коли Чужий стає Близьким, відчитуються ті ж проблеми, що існують в будь-якому сучасному суспільстві – чи то англійському, українському чи інших. Тут маємо якраз ту ситуацію, коли «для того, щоб дійти до розуміння іншої культури, необхідно, передусім, вийти за межі власної культури та зробити її предметом свого раціонального пізнання» [2, с. 12].

Своєрідна проза шведського письменника Ульфа Старка (1944) також придатна для прочитання крізь призму мультикультуралізму. Майже усі герої письменника – дидакти, і не просто дидакти, а такі, які впевнено втілюють у життя дидактику і примушують дуже дорослих і правильних читачів по-іншому подивитися на ту або іншу ситуацію. Так, Сікстен («Сікстен») одружує власного батька, щоб звільнитися від його надмірного опікування. Берра, в якого немає дідуся, вибирає його для себе у будинку для людей похилого віку («Чи вмієш ти свистіти, Йоханна?»), сам почувається щасливим і останні дні старого також наповнюються смыслом. Малий Ульф перевдягається дівчинкою для того, щоб його сестричка, яка померла ще до народження, змогла подивитися на цей світ його очима («Моя сестричка – янгол»).

Стрижену під хлопчика Симону через випадкову помилку в новій школі починають вважати Симоном. Проти своєї волі втягнута в маскарад, Симона кидає виклик сусіду по парті, стає першим бешкетником класу, закохує в себе дівчат та переживає перше кохання. Безглузде непорозуміння, мовби снігова лавина, викликає низку ризикованих пустощів у школі. Та ще душевний спокій Симони порушений втратою улюбленої собаки, тривогою за тяжкохворого дідуся, відсутністю взаєморозуміння з вітчимом, першим коханням («Дидакти і зануди»). У двох останніх повістях автор торкається дуже делікатної гомосексуальної теми, якої бракує, скажімо, в творах для дітей українських письменників, однак, це не означає, що вона відсутня у нашому суспільстві. Незвичайні, «дивні» образи дітей Ульфа Старка урізноманітнюють життя, примушують подивитися на світ та різні його проблеми по-іншому, невимушено, прориваючи коло умовностей і комплексів, які оточують дітей і дорослих.

Читаючи твори шведського письменника мультикультурно, діти мали б досвід перенесення свого культурного базису на інший і навпаки, що сприяло б вихованню толерантності, взаємоповаги, духовному й психологічному взаємозбагаченню. Як зазначає В. Будний, «читацьке перегляне чи освіжить в пам'яті те, що він знає про світ і про себе в ньому» [1, с. 383].

Книги норвезької дитячої письменниці Марії Парр (1981) «Важке серце» (2005), «Тоня Гліммердал» (2009) також надаються для мультикультурного аналізу. На перший погляд, це захопливі веселі твори про незвичайні пригоди дітей 9–10-літнього віку. Утім при вдумливому прочитанні окреслюються психологічні образи дітей: 9-річного хлопчика Трілле, його однокласниці та сусідки Лени, які живуть у бухті Щепки-Матільди. Попри невимовну фантазію і неймовірні вигадки, через які діти втрапляють у різні, часом небезпечні ситуації, вони здатні на глибокі почуття, переживання. Тож авторка часто зосереджується на внутрішньому стані дітей, передає їхні емоції, настрої, думки, міркування про зовсім дорослі речі.

Дівчинка Тоня – головна героїня другої книги письменниці, їй майже 10 років, вона хороша, винахідлива і наполеглива, але вона єдина дитина в Гліммердалі, її авторка називає «маленькою володаркою» Гліммердала. Живе вона з татом, а її мама дослідниця морів, нині вона в Гренландії, за висловом Тоні, «хоче з'ясувати, чи багато там криги тане», тобто надовго від'їжджає з дому, залишаючи виховання доньки на батька. Тоня почувається дуже самотньою, її найкращим другом є старий непривітний Гунвальд 74 років, якому вона довіряє свої таємниці, та й він, самотній, так само відкриває дівчинці свою душу. Дівчинка страждає від відсутності друзів-однолітків, утім вона оптимістка, сама собі придумує заняття, розваги та інколи їй стає дуже сумно. Тож книга попри такий, здавалося б, розважальний сюжет, пригоди Тоні, смішні ситуації, у які вона постійно втрапляє, теж торкається важливих проблем: перешкод, що постійно виникають між дітьми і дорослими, показує можливі шляхи їх подолання, торкається проблеми сирітства, коли є батько і мати та ін. Авторка, моделюючи різні ситуації, примушує юних читачів незалежно від їх національної приналежності, прислуховуватися до думок персонажів, співпереживати з ними, симпатизувати їм, оцінювати їх вчинки, зіставляючи зі своїми, робити висновки. Вимальовується «психологічний образ Іншого, який вирізняється з-поміж розмаїтого імагологічного літературного

арсеналу здатністю наблизити читача до внутрішнього світу людини іншої національності за допомогою витонченіших і багатозначних сюжетних і характеротворчих засобів» [1, с. 370]

Дуже схожими є психологічні образи дівчаток Жаклін Вілсон, Марії Парр, А. Ліндгрен. Продовжуючи кращі традиції скандинавської літератури, Марія Парр показує, що дитина – це маленький дорослий з цілим комплексом проблем, зі своїм поглядом на світ, тож вони мають бути урівняні в правах; дозволяє своїм героям сприймати гру як життєву реальність, що вивіщує дитину в її власних очах; звертаючись до теми самотньої дитини, актуалізує проблему дитини-сироти, вкотре привертаючи до неї увагу суспільства. Утім сирітство і самотність, акцентує письменниця, мають радше духовний характер, хоч і соціальний аспект цієї проблеми також прочитується. Таким чином, Марія Парр висловлюється за визнання прав дітей як на суспільному, так і на державному рівні, актуалізуючи один із принципів мультикультуралізму – «зближення концепту свободи індивіду з ідеєю прав людини і прав колективу» [3, с. 100–101].

Отже, твори зарубіжних письменників цілком надаються до аналізу крізь призму мультикультуралізму, виховуючи повагу до певних культурних цінностей, взаємобогачення культур, а також розвитку нової, комунікативної, етики і моралі. А з цього висновується, що мультикультурний чинник може входити у структуру сучасного літературознавчого дискурсу й дитячої літератури, зокрема. Теми, які хвилюють дітей, і проблеми, які порушують зарубіжні письменники в творах для дітей, є актуальними і цікавими як для англійської, шведської, норвезької дитини, так і української й багатьох інших, «навіюючи думку про те, що ми – українці і євреї, англіїці і китайці, чорні, білі й жовті – нащадки Адама і Єви [1, с. 383]. Можливо, тому такі книги варто читати разом, привносячи ідеї розуміння і поваги один до одного із книжкової реальності у життєву. Тут якраз повною мірою і спрацює мультикультуральний підхід до вивчення дитячої літератури.

Безперечно, цією розвідкою не вичерпується повнота осмислення заявленої теми, вона є лише першим кроком до більш глибоких досліджень дитячої літератури крізь призму мультикультуралізму.

Література:

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Кисво-Могиланська академія, 2008. – 430 с.
2. Горбунова Л. Мультикультуралізм в освіті : імперативи, можливості та загрози // Культура і сучасність : альманах – К. : Міленіум, 2011. – № 1. – С. 5–13.
3. Дрожжина С.В. Мультикультуралізм : теоретичні і практичні аспекти / С. Дрожжина // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3 (30). – С. 96–106.
4. Луцевська Оксана. Мультикультурний і критичний мультикультурний аналіз в системі вивчення дитячої літератури США / Оксана Луцевська. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kazkarka.com/studiji/multykulturnyj-i-krytychnyj-multykulturnyj-analiz-v-systemi-vyvchennya-dytyachoji-literatury-ssha.html>.
5. Мультикультуралізм. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org/wiki/.
6. Саїд Едвард. Орієнталізм / Едвард Саїд. – К. : Основи, 2001. – 511 с.

УДК 811

Е. А. Колмыкова,

Измаильский государственный гуманитарный университет, г. Измаил

МИХАИЛ КУЗМИН – ПЕРЕВОДЧИК

Яскравий представник літератури Срібної доби в цілому та російського естетизму зокрема, був відомий не лише як письменник та поет, музикант та художник, але й як критик та перекладач. Метою статті є виявлення ідей Міхаїла Кузміна щодо мистецтва перекладу. Серед питань, що хвилювали М. Кузміна, були: достеменність перекладу, збереження стилю та форми тексту, що перекладається, відповідальність перекладача перед автором літературного твору та перед читачами. Характерною рисою перекладацьких поглядів М. Кузміна є віддзеркалення в них принципів естетизму (єдність форми та змісту, звернення до античності та класики, тощо), представником якого він був.

Ключові слова: переклад, естетизм, форма, стиль.

Ярчайший представитель литературы Серебряного века в целом и российского эстетизма в частности, известен не только как писатель и поэт, музыкант и художник, но и как критик и переводчик. Цель статьи заключается в выявлении идей Михаила Кузмина об искусстве перевода. Среди вопросов, волновавших М. Кузмина, следует отметить: точность перевода, сохранение стиля и формы исходного текста, ответственность переводчика перед автором художественного произведения и перед читателями. Характерной чертой переводческих взглядов М. Кузмина является отражение в них принципов эстетизма (единство формы и содержания, обращение к античности и классике и т.д.), представителем которого он и являлся.

Ключевые слова: перевод, эстетизм, форма, стиль.

An outstanding representative of the Silver Age literature in general and Russian aestheticism in particular is famous not only as a writer and poet, musician and artist, but also as a critic and translator. The article aims at revealing the ideas of Mikhail Kuzmin concerning the art of translation. The most important questions for Mikhail Kuzmin were: the accuracy of the translation, preserving of the style and form of the text to be translated, the responsibility of the translator before the author of the literary work and before the readers. Mikhail Kuzmin's views upon translation reflect the principles of aestheticism (the unity of manner and matter, address to antiquity and the classics, etc.), the representative of which he was.

Keywords: translation, aestheticism, form, style.

Известно, что существует две основные концепции художественного перевода – лингвистическая и литературоведческая. Предметом исследования лингвистов является сам переводческий процесс (поиск лексических, грамматических и текстовых соответствий), в то время как сфера интересов литературоведов – это, прежде всего, аксеологические аспекты перевода. Трудно не согласиться с В. Виноградовым, подчеркивающим взаимозависимость обеих концепций: «...при анализе переводческих проблем, например, на материале художественного перевода, лингвисту не обойтись без эстетических оценок и литературоведческих подходов, а литературоведу, размышляющему о переводе, постоянно приходится обращаться к лингвистическим понятиям» [1, с. 9].

В данной связи безусловный интерес представляет литературное наследие представителей Серебряного века, многие из которых в своем переводческом творчестве соединяли оба подхода – лингвистический и литературоведческий.

Один из ярчайших представителей русской литературы рубежа XIX–XX веков, М. Кузмин известен не только как поэт и писатель, художник и музыкант, но и как переводчик. Многообразие художественного наследия М. Кузмина послужило поводом к изучению его поэзии (А. Лавров и Р. Тименчик «Милые старые миры и грядущий век» (1990), С. Куняев «Жизнь и поэзия Михаила Кузмина» (1992), М. Гаспаров «Художественный мир писателя: тезаурус формальный и тезаурус функциональный: (М. Кузмин, «Сети». Ч.3) (1997), Л. Панова «Русский Египет. Александрийская поэтика Михаила Кузмина» (2006) и др.) и прозы (И. Доронченков «...Красавица, как полотно Брюллова» (1993), О. Бурмакина «О структуре романа М. Кузмина «Тихий страж»» (1996)), А. Тимофеев «М. А. Кузмин в полемике с Ф. М. Достоевским и А. П. Чеховым» (1997), О. Лекманов «Фрагменты комментария к «Крыльям» Михаила Кузмина» (2001) и т.д.). Переводческая же деятельность русского модерниста практически остается вне интереса ученых.

Цель данной статьи состоит в выявлении требований, предъявляемых М. Кузминым к переводу.

Идеи М. Кузмина относительно художественного перевода не систематизированы в одном труде, но разбросаны в многочисленных рецензиях на переводы иностранной литературы современниками.

Необходимо отметить, что в начале XX века в России не существовало четко сформировавшейся школы перевода. В 1918 г., когда М. Горький основал издательство «Всемирная литература» (над созданием которого трудились известные писатели, переводчики и ученые), возникла потребность в теории художественного перевода, которая бы вооружила переводчика «ясными принципами, дабы каждый – даже рядовой – переводчик мог усовершенствовать свое мастерство» [7, с. 4]. Характерно, что на первых порах именно писатели внесли весомый вклад в создание теории перевода: М. Горький (предисловие к «Каталогу издательства «Всемирная литература» при Наркомпроссе», 1919), К. Чуковский, Н. Гумилев (брошюра «Принципы художественного перевода», 1919).

Важную роль в развитии науки переводоведения сыграли «малые исследовательские жанры», столь популярные у представителей Серебряного века. В частности, за десять лет до основания М. Горьким издательства «Всемирная литература» М. Кузмин в критических статьях и рецензиях на переводы своих современников высказывал весомые суждения об искусстве перевода.

Среди вопросов, интересовавших М. Кузмина, значительное место занимает вопрос о точности перевода, об ответственности переводчика перед читателями и перед автором. Так, в рецензии на перевод Зинаиды Ц. «Из Мюссе и Верлена» (1907), М. Кузмин утверждает, что «малейший обман», «недобросовестность в обращении с чужим имуществом» достойны «самого сурового порицания» [6, с. 82–83].

Вольное «обращение» переводчицы Зинаиды Ц. с исходным текстом М. Кузмин комментирует следующим образом: «... что читатель узнает из этой книги? Что Мюссе и Верлен были очень посредственными, пошлыми поэтами, систематически писавшими сонеты в 18 строчек (!) [известно, что стихотворная форма сонет насчитывает не 18, но 14 строк – Е. К.], как две капли воды похожими друг на друга, которых совершенно неизвестно почему считают светилами французской лирики» [6, с. 83]. Возмущение М. Кузмина подобной небрежностью объяснима и понятна. Как эстет, М. Кузмин выступал за совершенство формы произведений искусства, полагая, что творения писателя (а следовательно, и переводчика), должны подчиняться законам гармонии: «... смутные и мрачные вымыслы Эдг. По, необузданные фантазии Гофмана нам особенно дороги именно потому, что они облечены в кристальную форму» [3, с. 6]. Для М. Кузмина искусство, являясь «осуществлением, воплощением, овеществлением», не может существовать «вне формы и материала» [8, с. 377].

Отмечая неточность переводов Зинаиды Ц., русский эстет совершенно справедливо заявляет, что вышеупомянутый автор «своими «переводами» публику ввела в соблазн, а себя поставила в очень незавидное положение», не оставив «от подлинника камня на камне» [6, с. 83].

Заканчивая свою рецензию, М. Кузмин дает следующий совет: «Если ... Вы хотите выпускать Ваши книжки, то не упоминайте, что это – переводы: так будет удобнее и порядочнее, а мы будем иметь дело только с Вами, без посредства великих теней» [6, с. 83].

Несмотря на то, что М. Кузмин требовал соответствия перевода оригинальному тексту, все же он признавал влияние стиля переводчика на перевод чужого художественного произведения. Так, в 1914 г. в рецензии на книгу «Алкей и Сафо. Собрание песен и лирических отрывков» в переводе Вяч. Иванова, он отмечает: «Имя переводчика предопределяет все достоинства и некоторые недостатки перевода» [5, с. 393].

Интерес М. Кузмина вызывал также вопрос о необходимости нового перевода классических произведений, к которому он обращается в статье «Несколько слов о переводе <отрывка из «Илиады» Гомера>» (1933). Интересно, что в этой статье русский эстет выступает уже не как рецензент чужих переводов, но непосредственно как переводчик. Осознавая, что перевод Гомера – это «предприятие настолько ответственное, что установлено оно должно быть на весьма веских основаниях, под которые не подкупаешься, или же надо со всей откровенностью призывать на помощь такие эфемерные поводы, как «устарелый язык бывшего перевода», «непреодолимое желание переводчика» и т. п.» [2, с. 512], М. Кузмин отмечает, что «всякие половинные мотивировки будут неубедительны» [2, с. 512].

Данная статья интересна с точки зрения переводоведческого подхода М. Кузмина. Признавая, что при переводе художественного произведения необходимым условием является наличие определенной системы, русский эстет отмечает, что ему приходилось ею «жертвовать» при необходимости. Так, в русском гекзаметре М. Кузмин широко употреблял спондеи в попытке сохранить все богатство и жизненность гомеровского стиля. Как видим, «жертва» эта вполне оправдана (в отличие от изменений, вносимых Зинаидой Ц. в стихотворные структуры произведений Верлена и Мюссе) [см. выше – Е. К.].

М. Кузмин так аргументирует потребность в более современном переводе классических произведений: «Стилистические особенности перевода тесно связаны с важнейшими вопросами о множестве жизней, переживаемых великими произведениями (потому они и велики) в каждую эпоху по-разному, о необходимости от времени до времени пересмотра мирового запаса литературы и установления новой точки зрения о пригодности для нашей эпохи Гомера (так как бывают такие эпохи, когда часть литературы временно затмевается, чтобы снова появиться потом; так было с Шекспиром в XVIII веке) и т. п.» [2, с. 514]. Как видим, М. Кузмину переводчику близки оба переводческих подхода – и лингвистический, и литературоведческий.

Снова к вопросу о необходимости нового перевода классических произведений М. Кузмин обращается в 1936 г. в статье «От переводчика «Трагедии В. Шекспира «Король Лир»». Признавая, что все предшествующие переводы произведений английского драматурга были точны, благозвучны и высокохудожественны, М. Кузмин настаивает на более современном переводе, обосновывая свою точку зрения следующим образом: » ... с изменением взгляда на творчество Шекспира изменились и требования, предъявленные к передаче его словесного материала» [4, с. 515].

Под этими требованиями М. Кузмин подразумевает «конкретность, вещьность образов и выражений, полновесность и насыщенность». Он призывает не прибегать к «смягчениям и замазываниям, хотя бы для современных ушей выражения

и казались грубыми и резкими». Отмечая тот факт, что «драматургические произведения рассчитаны на сценическую интерпретацию», язык перевода, по мнению М. Кузмина, должен быть удобен для произнесения вслух и передавать с возможной гибкостью интонационные оттенки [4, с. 515].

Как видим, М. Кузмин-переводчик и М. Кузмин-рецензент переводов, ратуя за точность формы и содержания перевода, за их единство, остается верным своей художественной позиции. Но не только в этом проявляется его эстетизм. Он прослеживается и в выборе М. Кузминым для перевода античных текстов («Илиада» Гомера), поскольку модернисты (и эстеты в том числе) были известны своим интересом к искусству античности. Перевод классических произведений («Король Лир» У. Шекспира) также раскрывает эстетизм М. Кузмина, одним из важных принципов которого было обращение за вдохновением к классикам.

Остануться открытими перспективи дальшого изучения воплощения идей М. Кузмина в его собственных переводах.

Література:

1. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
2. Кузмин М. Несколько слов о переводе <отрывка из «Илиады» Гомера> / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т. 3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 512–515.
3. Кузмин М. О прекрасной ясности / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т.3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 5–20.
4. Кузмин М. От переводчика <«Трагедии В. Шекспира «Король Лир»>> / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т. 3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 515–516.
5. Кузмин М. Рецензия на книгу «Алкей и Сапфо. Собрание песен и лирических отрывков» / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т.3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 392–393.
6. Кузмин М. Рецензия на перевод Зинаиды Ц. «Из Мюссе и Верлена» / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т. 3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 80–83.
7. Кузмин М. Эмоциональность как основной элемент искусства / Проза и эссеистика: в 3 т. – М. : Аграф, 2000. – Т. 3: Эссеистика. Критика, 2000. – 768 с. – С. 375–380.
8. Чуковский К. Высокое искусство / Корней Иванович Чуковский. – М., 1964. – 356 с.

УДК 82.09

Т. Б. Кондратьева,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

МИСТЕЦТВО У ДИСКУРСІ ТРАНСКУЛЬТУРАЛІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ ХАРУКІ МУРАКАМІ «ДРУГЕ ПОГРАБУВАННЯ БУЛОЧНОЇ»)

У статті окреслено ключові теоретичні засади транскультуралізму як філософсько-світоглядної течії, простежено особливості трактування категорії ідентичності у цьому контексті, виокремлено характерні риси транскультурного мистецтва. На прикладі оповідання Х. Мураками «Друге пограбування булочної» проілюстровано художню трансформацію концептів транскультуралізму в літературному тексті.

Ключові слова: транскультуралізм, динамічна ідентичність, «позазнаходження», ризоматичність, транскультурні коди.

В статье обозначены ключевые теоретические основы транскультурализма как философско-мировоззренческого течения, прослежены особенности трактовки категории идентичности в этом контексте, выделены характерные черты транскультурного искусства. На примере рассказа Х. Мураками «Второе ограбление булочной» проиллюстрировано художественную трансформацию концептов транскультурализма в литературном тексте.

Ключевые слова: транскультурализм, динамическая идентичность, «вненаходимость», ризоматичность, транскультурные коды.

In the article the key theoretical grounds of transculturalism as philosophical trend have been outlined, the peculiarities of interpreting the category «identity» in this context have been traced, the characteristic features of transcultural art have been defined. Using the example of Haruki Murakami's short story «The Second Bakery Attack» the fictional transformation of transcultural concepts in literary text has been illustrated.

Key words: transculturalism, dynamic identity, «outsideness», rhizomatic nature, transcultural codes.

Виникнення нових парадигм, які спонукають індивіда бачити і мислити по-іншому – це результат зближення між культурами внаслідок спрощення комунікації, що дає змогу відкривати та освоювати нові культурні простори без особливих перешкод. Така ситуація зумовлена різними чинниками: суспільно-політичними (налагодження дипломатичних відносин між різними країнами світу), соціально-економічними (міграційні процеси). Особлива роль відведена розвитку інформаційних технологій, які відкривають практично необмежений доступ до культурного знання усіх епох і народів. За таких умов індивід сам отримує право та можливість обирати і присвоювати досвід інших культур, відповідно адаптуючи його до власних потреб, витворюючи власну нову ідентичність. На зміну відмежованості культур приходить їх взаємоприсутність.

У філософсько-естетичній думці кінця XX – поч. XXI століття виникає новий напрям – транскультуралізм. Вперше цей термін використав кубинський антрополог і соціолог Ф. Ортіз для означення нової стадії відносин між деколонізованими народами та колишніми імперіями. Згодом його використовував у своїх дослідженнях із філософії культури американець польського походження Б. Маліновський. Особливий внесок у розвиток концепції транскультури зробив М. Епштейн, який у свою чергу зазначив, що платформою для виникнення транскультуралізму були дослідження російських культурологів Ю. Лотмана, А. Лосева, В. Біблера, а також праці відомого літературознавця М. Бахтіна, який ввів та обґрунтував один із основних концептів культурології – «позазнаходження» як перспективу, що дозволяє об'єктивно сприймати та оцінювати інші культури без інтерференції з власною культурною ідентичністю. Філософсько-естетичні концепти транскультури окреслені у працях М. В. Тлостанової. Серед українських дослідників над цією проблемою працювали Н. Висоцька, Т. Гуменюк, Т. Надута, які зокрема акцентували увагу на естетичних аспектах, розглядаючи транскультуру в контексті постмодерністського світобачення.

Однак, усі дослідники наголошували на необхідності чіткого розмежування понять мультикультуралізм, міжкультурна комунікація та транскультура. Так, М. Епштейн зазначає, що транскультура – це нова сфера культурного розвитку, що виходить за межі традиційних культур (етнічних, національних, расових, релігійних, гендерних тощо). Вона долає ізоляцію їхніх символічних систем та ціннісної детермінованості і розширює поле «супра-культурної творчості». Дослідник наголошує, що на відміну від мультикультуралізму, який встановлює ціннісну рівність серед різних культур та їхню самодостатність, концепт транскультури передбачає їхню відкритість та взаємозалученість [7, с. 330].

Транскультура – це свобода кожного жити у межах власної «вродженої» культури, чи поза нею, визволяючись від «золотих пут» рідної культури [7, с. 334]. Мультикультуралізм навпаки цінує відданість рідному підґрунтю та природному корінню, а відтак зводить нові стіни між культурами, редукуючи розмаїття особистостей до їхнього походження, їхньої наперед визначеної природи.

Однак, М. Епштейн не відкидає важливості походження індивіда. Він наголошує, що необхідно чітко визначити своє коріння, щоб згодом відірватися та звільнитися від нього [7, с. 339]. Таку ж ідею висловлював Ф. Ортіс, який виокремлював дві фази транскультурації: втрата чи обезкорінення (декультурація) і створення нової культури (неокультурація), відповідно – руйнування і креативність, творчість [5, с. 132]. Н. Висоцька зазначає, що сьогодні метафора пошуку коренів, застосовуючись до національної культури, все частіше поступається місцем образу «ризому», що позначає множинність першооснов, які переплітаються, при відсутності єдиного, головного [1, с. 12].

На думку Тлостанової М. В., транскультураційна модель протистоїть тим моделям, які не враховують належним чином людського розмаїття, плюриверсальності історії. Вона зберігає в процесі комунікації смисли, динаміку і драматичну інтригу живих життів і дозволяє сформувати альтернативний світ, у якому можлива множинність світів [5, с. 137].

Особливе місце у концепції транскультури відводиться поняттю транскультурної ідентичності. Так, М. Епштейн вважає, що межі будь-якої культурної ідентичності занадто вузькі для реалізації всього діапазону творчого потенціалу людини, а тому їх додання не можна вважати зрадою [7, с. 334]. Тут вчений проводить паралелі: природа-культура; культура-транскультура. Бути культурним, на думку дослідника, означає піднятися над власною вродженою ідентичністю, наприклад, «дорослий білий чоловік», через різноманітні самодеконструкції, самотрансформації та інтерференції з іншими ідентичностями, такими, як «жінка», «чорний», «дитина».

М. Епштейн наголошує, що хоча культура вивільняє людину від матеріальної залежності від природи, вона в той же час створює нову символічну залежність від звичаїв, традицій, правил, яких індивід повинен дотримуватися, стаючи членом певної групи чи етносу. Культура демістифікує та долає природну ідентичність, а транскультура демістифікує та долає культурну ідентичність. Цей процес не має меж. Індивід відкриває в собі когось іншого, не себе, опановує досвід інших людей. Походження, безумовно, важливе, але мета культури – не стверджувати його, а відходити від нього, стати рікою, а не греблею. Походження повинно бути вписане в історію його додання. І тоді деконструкція перестає бути метафізичною грою заперечення походження і стане творчою історією вивільнення. Позитивна, конструктивна деконструкція та мультикультуралізм без детермінізму і репрезентації – ось основні концепти ери транскультуралізму [7, с. 340].

Гуменюк Т.П. називає основною ознакою постсучасності рух, розсіювання, перетікання, а транскультуру – новим простором свідомості, у якому усі її теми і фрагменти співіснують [2, с. 25]. А. Дагніно також визначає ідентичність як динамічний, нестійкий, мінливий концепт [6].

Однак, відштовхуючись від філософсько-культурологічного тлумачення явища транскультури, зосередимось на художньо-естетичних аспектах проблеми. Зокрема з'ясуємо, які риси характеризують транскультурне мистецтво. Т. Гуменюк вважає, що завдання сучасного мистецтва – освоєння хаосу, надання абсурдності сенсу, створення «нovoї чуттєвості», перетворення відчужених біографій людей на текст [2, с. 12]. М. Тлостанова виокремлює такі характеристики транскультурних творів мистецтва: метахронотоп транзитності; метаморфність, незавершеність ідентичності; особливе трактування гібридизації і ризоматики; складна гра із бажанням іншого і його одночасне заперечення; специфічна поетика спотворення; трансмедіальні тенденції [5, с. 146]. Дослідниця також відзначає, що у транскультурному мистецтві основним сюжетом є наратив зустрічі з іншим, різні моделі соціокультурної поведінки індивіда в чужих контекстах – від адаптації до імітації, від позичання до присвоєння, від асиміляції до протистояння. Головним елементом, що переосмислюється в транскультурній моделі є трактування різноманітності і відмінності, комунікування з іншим, відмінним і способи взаємодії різних «інакшостей» [5, с. 140]. Типовим вираженням транскультурної ідентифікації і суб'єктності за М. Епштейном є «погранична» свідомість і мислення [7, с. 139].

Солідаризуючись із М.В. Тлостановою, Т. Гуменюк та Т. Висоцька наголошують на «нелінійній» природі транскультурної суб'єктності. У цьому контексті часто згадується образ ризому. Схожість і відмінність виявляється і вивчається у всіх напрямках, часах і просторах і обов'язково в постійній динаміці і взаємодії. М. Епштейн підкреслює, що кожен текст може мати стільки авторів, а відтак і стільки культурних контекстів та підтекстів, скільки потрібно для того, щоб він набув свого значення [7, с.345]. Надута Т. вважає, що процес формування літературного твору з точки зору транскультури передбачає творення нової семіологічної системи. Світ, створений автором, не є замкнутим, відокремленим простором, а знаходиться всередині всіх існуючих культур. Дослідження творчості окремого письменника – це дослідження наявності «естетики транскультурного». Центром такого дослідження обирається простір свідомості транскультурних письменників, аналіз образів нового рівня існування людини у світі, співвідношення загальнолюдського і локального у художньому світі творів, орієнтація на різноманітність духовного життя людства [4, с. 137].

А. Дагніно, аналізуючи творчість транскультурних письменників, оперує терміном «творча депатріація», що трактується, як утвердження свободи письменника від пут культурної приналежності та національних традицій, а також від усіх травматичних почуттів (ностальгія, відчуження, втрата пам'яті, втрата відчуття ідентичності чи рідної мови). Натомість письменник отримує нову перспективу на світ, на інші культури, на людство, і, зрештою, на самого себе [6].

Творчість японського письменника Харукі Муракамі – яскравий приклад такої «творчої депатріації». Хоча він народився в Японії, у сім'ї вчителя японської класичної літератури, він завжди прагнув пізнавати інший, неапонський світ. Читання західної літератури виховало в ньому потяг до модернізації, оновлення літератури, розширення тематичних об'єктів та нехтування традиціями. Згодом, як зауважує Д. Княжич, тривале життя на Заході, постійні подорожі та переїзди наклали свій відбиток на його стиль. За словами самого письменника, він поглянув на Японію очима європейця, тобто перед ним відкрилася перспектива «позазнаходження». Однак, незважаючи на свою прозахідність, у власній творчості він використовує чисто японський принцип сясей (відображення життя) та дзенські мотиви – спостереження й самозаглибленість [3, с. 192].

Опираючись на теоретичні здобутки згаданих дослідників, запропонуємо прочитання оповідання Харукі Муракамі «Друге пограбування булочної» (1985) у парадигмі транскультури. Сюжет твору простий: молоде подружжя прокидаєть-

ся вночі від непереборного почуття голоду і після роздумів та спогадів вирішує пограбувати МакДональдз: вкрати 30 гамбургерів, щоб подолати, позбутися прокляття голоду. Вони вважають, що це прокляття було накладене продавцем у булочній, яку чоловікові не вдалося пограбувати в студентські роки, адже власник добровільно віддав їм хліб в обмін на «пропаганду Вагнера» (він змусив грабіжників слухати музику цього композитора). Глибший аналіз постмодерністських технік, мотивів та символів дозволяє читачеві відшукати та інтерпретувати транскультурні підтекстові коди у оповіданні.

Насамперед, відзначимо, що часопростір твору побудований за принципом транзитності, переходу від одного стану до іншого: від розмови молодого подружжя на затишній кухні до нападу на МакДональдз в темряві ночі, від реальності – в сон, від дійсності – у світ підсвідомих образів та фантазій. Останнє також демонструє зображення пограничної свідомості, що вирізняє транскультурне мистецтво. Дія відбувається вночі. На початку оповідання герої прокидаються, а вкінці – засинають, тому читач може сприйняти події не як відображення реальності, а як сон. Розповідь переривається уявними екскурсами наратора у власну підсвідомість. Він уявляє свій голод як кінематографічний образ вулкану, що знаходиться на дні річки, саме під човном, на якому він пливе. Тут простежуємо дзенські мотиви Мураками – спостереження і само-заглибленість.

Наступною рисою, що надає оповіданню транскультурного значення є ризоматичність, яка проявляється у зверненні письменника до символів Західної цивілізації (як європейської, так і американської): Чарівник країни Оз, Зігмунд Фрейд, колодязь інків, опери Вагнера «Летючий Голандець» та «Тенгейзер», Мак Дональдз, радіо американських збройних сил, ковбойська музика. У свою чергу ці алюзії відсилають читача до інтертекстуального тлумачення їхнього значення через звернення до міфів, легенд, казок та інших первинних контекстів.

Важливу роль у творі відіграє поетика спотворення. Прикладом спотворення, яке, однак, можна пояснити категоріями Інь і Янь, є чоловіча рішучість дружини, та жіноча слабкість і вагання чоловіка під час скоєння нападу. Спотворення також зазнає сам образ хліба, який головний герой двічі намагається вкрати. Так у західній християнській традиції хліб символізує тіло Христове, а споживання хліба завжди супроводжується трепетним ставленням до нього і символізує причастя, тобто залучення індивіда до певного товариства. З іншого ж боку засобами постмодерністської іронії та гри Х. Мураками замінює хліб на гамбургер, що репрезентує американську культуру, чи навіть панамериканські глобалізаційні апетити, «макдоналізацію» усієї світової спільноти.

У центрі розповіді поставлено саме їжу і фізіологічний непереборний голод, що трактується як прокляття. Така метафора влучно ілюструє ідею Е. Епштейна про те, що культура визволяє людину від залежності від природних інстинктів, а транскультура від залежності від рідної культури. Голод уявлявся героєві великою печерою без входу і виходу, порожнечою, що викликала відчуття відсутності – екзистенційної реальності неіснування. Лише в МакДональдзі він відчув, як у що печеру проникає запах їжі, повертаючи його із небуття. Отож з'ївши 20 вкрадених гамбургерів персонажі не лише задовольняють природний інстинкт, а й у своєрідний спосіб долучаються до світової культури.

У творі чітко простежуються трансмедіальні тенденції. Насамперед, виокремимо музичні образи. Так, перша спроба вкрати хліб супроводжувалася операми Вагнера, а саме «Летючий Голандець» та «Тенгейзер» (в основі лібрето обох, як відомо, покладено мотив прокляття), а після другої спроби, жадібно поїдаючи вкрадені гамбургери і запиваючи купленою кока-колою, герої слухають ковбойську музику по радіо американських збройних сил, які, звісно, прагнуть сприйматися визволителями і миротворцями у всьому світі. Важливим також є зображення уявної подорожі на човні у формі кінокадрів, що відкриває перспективу глядача, створює ілюзію «позазнаходження».

Наступною характеристикою твору виокремимо наратив зустрічі з іншим у чужому контексті соціокультурної поведінки, що твориться у формі гри між бажанням іншого та його одночасним запереченням. Цю тенденцію розкрито у мотиві пограбування. З одного боку герой прагне позбутися прокляття і грубо заволодіти майном іншого (не купити, а саме вкрати хліб), однак з іншого – така поведінка зовсім йому не властива, адже він звик дотримуватися правил. Ми бачимо, що на початку оповідання, коли дружина пропонує піти до ресторану, він заперечує, аргументуючи, що не може так пізно виходити з дому. Чи, наприклад, коли їм спадає на думку з'їсти цибулю, посмажену на маслі (все, що змогли знайти у холодильнику), він знову не бажає порушувати правил, адже цибулю не прийнято їсти саму, а лише з іншими стравами. І навіть під час самого пограбування він поводить дещо невідповідно (платить за кока-колою і вимагає не грошей, а гамбургерів, що зовсім збиває з пантелику персонал закладу) і дуже нерішуче, на відміну від його дружини, яка поводить, як досвідчена грабіжниця (знаходить лижні маски, пістолет, зв'язує персонал). Цікаво, що уся ситуація в оповіданні зовсім не виглядає кримінальною, а навпаки – комічною. Під час пограбування інші відвідувачі безтурботно і міцно сплять на столиках, а менеджер, доброзичливо посміхаючись, як і слід за корпоративною етикою МакДональдза, пропонує гроші, а не їжу, адже інакше у нього не зійдеться касовий звіт. Нова, непередбачена ситуація викликає у персонажів відчуття розгубленості, провокує нестандартну і незвичну для них самих поведінку.

І, нарешті, ключовою в оповіданні є художня трансформація проблеми пошуку транскультурної ідентичності. Наскрізно прочитується мотив вивільнення від пут, прокляття, обмежень: «Unless you yourself personally break the curse, it'll stick with you like a toothache. It'll torture you till you die» (Доки ти сам особисто не розірвеш прокляття, воно триматиметься біля тебе, наче зубний біль. Воно буде мучити тебе до самої смерті. – *Переклад наш Т.К.*) [8, с. 33]. Герой прагне отримати право самостійно обирати, що їсти, яку музику слухати, як поводитися, яких правил дотримуватися. У цьому контексті знову повернемося до образу вулкану. На початку оповідання він загрозливо проглядається крізь воду. Виправданим, на нашу думку, є трактування вулкану як символу японської культури, що лежить в основі світогляду автора та головного персонажа. Проте, вкінці вулкан зникає, а вода стає спокійною і прозорою, повільно несучи човна, у якому з полеглим відпочиває герой, у місце «where I belonged» – «туди, куди я належу» [8, с. 33]. Ця фраза має важливе семантичне навантаження і може інтерпретуватися по-різному. Загроза бути поглинутим і ув'язненим рідною культурою минула, герой проник в інші культурні дискурси. Однак, він не бажає знову потрапляти в рамки якоїсь конкретної культурної парадигми, а пливе за течією, постійно змінюється, і належить не конкретному місцю, а лише власному човну, який зможе причалити до будь-якого берега, чи навпаки, знову вирушити у подорож, коли він сам забажає. Образ ріки символізує динамічну, нестійку, мінливу, завжди незавершену ідентичність транскультурного індивіда.

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що оповідання Харуки Мураками «Друге пограбування булочної» є прикладом транскультурного твору, оскільки тут чітко простежуються такі ознаки, як метакронотоп транзитності, ризоматичність образів, поетика спотворення, трансмедіальні тенденції, постмодерністська гра із бажанням іншого, зображення пограничної свідомості, а головне – мотиви вивільнення від обмежень та незавершеної динамічної ідентичності, що визначаються теоретиками транскультуралізму, як ключові для мистецтва цього напрямку.

Література:

1. Высоцкая Н. Транскультура или культура в транс? // Вопросы литературы. – М., 2004. – № 2. – С. 3–24.
2. Гуменюк Т. К. Постмодернізм як транскультурний феномен. Естетичний аналіз: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 09.00.08 / Т. К. Гуменюк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 38 с.
3. Княжич Д. Харукі Муракамі: від сямісену до саксофону / Дмитро Княжич // Літакцент: альм.: сучас. л-ра. в полі твого читання; Вип. 2. – К., 2008. – С. 192–194.
4. Надута Т. В. Транскультурна модель сучасної сіно-американської літератури: теоретичний аспект / Т. В. Надута // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2012. – № 1 (3) – С. 133–139.
5. Тлостанова М. В. Транскультурація як модель соціокультурної динаміки і проблема множинної ідентифікації / М. В. Тлостанова // Вопросы социальной теории. Альманах-ежегодник. 2011. Том V. Человек в изменяющемся мире: Проблемы идентичности / Под ред. Ю. М. Резника и М. В. Тлостановой. – М.: Изд-во Независимого института гражданского общества, 2011. – С. 126–148.
6. Dagnino A. Transcultural Writers and Transcultural Literature in the Age of Global Modernity / A. Dagnino // <http://fhrc.edu.au/transnational/home.html>
7. Epstein M. Transculture. A Broad Way Between Globalism and Multiculturalism / M. Epstein // The American Journal of Economics and Sociology. – January 2009. – Volume 68 (Issue 1). – P. 327–351.
8. Murakami H. The Second Bakery Attack // The Elephant Vanishes / stories by Haruki Murakami: translated from the Japanese by Alfred Birnbaum and Jay Rubin. – New York: A Division of Random House Inc., 1993. – P. 25–33.

УДК 821.131.1-31:159.922.73

І. Б. Кушнір,

Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів

СВІТ ДИТИНСТВА У РОМАНІ Н. АММАНІТІ «Я НЕ БОЮСЬ»

У статті досліджено проблему дитинства у романі Н. Амманіті «Я не боюсь», коли відбувається перше зіткнення дитини зі світом дорослих. Дисгармонійність світу виявляється у творчості Н. Амманіті у темах насильства, страждання, незахищеності дитини, що робить її персонажем активним та борцем за життя. Суб'єктивізоване наративне Я дитини відбиває катастрофічність світовідчуття ХХІ ст., шукає порятунку у дорослих, але знаходить силу протистояти злу у світі тільки у своїй чистій душі. Визначені формальні ознаки роману Н. Амманіті: візуальність, композиційна довершеність, гострий конфлікт для показу ніби із середини складної емоційно-психологічної ситуації, в якій опиняється персонаж. Роман «Я не боюсь» своєю назвою дає відповідь дитини на виклик світу. Він стоїть поруч з кралицями зразками творів про дитинство і проблеми дитини ХХІ ст. А. Гавальди «35 кіло надії», А.-С. Брасм «Я дышу».

Ключові слова: образ дитини, дитинство, архетип батька.

В статье изучена проблема детства в романе Н. Амманити «Я не боюсь», когда ребенок впервые сталкивается с миром взрослых. Дисгармоничность мира проявляется в творчестве Н. Амманити в темах насилия, страдания, незащищенности ребенка, что делает его персонажем активным и борцом за жизнь. Субъективизированное нарративное Я ребенка отображает катастрофичность мироощущения ХХІ века. Он ищет спасения у взрослых, но находит силы противостоять злу в мире только в своей чистой душе. Определены формальные признаки романа Н. Амманити: визуальность, композиционное единство, острый конфликт для показа как-бы изнутри сложной эмоционально-психологической ситуации, в которой находится персонаж. Роман «Я не боюсь» своим названием дает ответ ребенка на вызов мира. Он занимает место возле наилучших образцов прозы о проблеме детства в ХХІ веке: А. Гавальда «35 килограмм надежды», А.-С. Брасм «Я дышу».

Ключевые слова: образ ребенка, детство, архетип отца.

In the article the problem of the childhood in the novel «I'm not afraid» by N. Ammaniti is studied. The author shows the particular situation when the child comes into collision with the world of adults for the first time. The lack of harmony in the world reveals itself in the works of N. Ammaniti in the main themes of violence, sufferance and vulnerability of a child. That's why he became an active character who fights for life. During the period of childhood there is still a strong connection between a child and Nature. The narrative subjectified child's «I» reflects the catastrophic world-view of the ХХІ century. He searches for salvation at adults, but he can only find forces to resist the evil in the world in his own pure soul. The formal peculiarities of the novels by N. Ammaniti are defined: visuality, unity of composition, burning conflict to show as if from within a difficult emotional and psychological situation in which the character is found. This novel by N. Ammaniti by its title «I'm not afraid» gives the child answer to the challenge of the world. The studied novel is rated between the best examples of literature on child's problems and childhood such as «35 kilos of hope» by A. Gavalda, «I can breathe» by A.S. Brasms. Unfortunately there is no translation into Ukrainian of novels by N. Ammaniti. This writer remains quite unknown to Ukrainian audience. This fact shows the topicality of this research.

Keywords: image of a child, childhood, archetype of father.

Ім'я Нікколо Амманіті у сучасній італійській літературі згадується поряд із М. Мандзантіні та А. Барікко. До найвідоміших творів належать романи «Я і ти», «Я не боюсь», «Як велить Бог», відзначений премією значною італійською премією Стрега 2007 р. У засобах медіа прізвище молодого автора часто вживається зі словами талановитий, прогресивний, вражаючий. Його популярності сприяли екранізації його творів: це шість фільмів, знятих відомими режисерами. Романи та оповідання перекладені усіма європейськими мовами, проте, на жаль, ще не маємо українських перекладів.

Доцільно розпочати статтю з огляду головних творів Н. Амманіті. Він дебютував збіркою оповідань з символічною назвою «Бруд» 1996 р. про проблеми суспільства ХХ ст.: наркотики, жорстокість, мафія, вбивства. Перший роман «Жабри» (1997) про пригоди у Індії підлітка із складною раковою пухлиною став пробою пера. Він залишився непоміченим на літературному горизонті, хоча текст став основою сценарію фільму Франческо Раньєрі-Мартінотті 1999 р. У 1995 році Н. Амманіті разом зі своїм батьком, відомим психіатром та викладачем римського університету «Ла Сапєнца», Массімо Амманіті опублікував есе «В ім'я сина», де йдеться про проблеми перехідного віку та дослідження стосунків між батьком та сином. Це важлива публікація, оскільки ця тема стає предметом зображення у його романах [2]. 1996 року одне з оповідань Н. Амманіті у співпраці з Луїзою Бранкаччо увійшло до збірки «Молоді канібали», що закріпило його позицію серед молодих італійських авторів нової хвилі італійської прози. Слава прийшла з виданням роману «Я не боюсь» у 2001

році. Безперечно, цей твір став знаковим у його творчості, оскільки проблема дитини тут стоїть надзвичайно гостро і показана під дуже особливим кутом зору. 2003 року італійський кінорежисер Габріеле Сальваторес зняв фільм, що був нагороджений премією за найкращий сценарій. Підліток як головний персонаж з'являється у глибокому психологічному романі «Я заберу тебе з собою» (1999), де провідним є мотив самотності та загубленості дитини у світі, що призводить до катастрофи та ненавмисного вбивства. Дванадцятилітній П'єтро Морроні знаходить співчуття у сорокалітнього Граціано з чистою душею дитини. У романі «Як велить бог» (2006) продовжується аналіз стосунків батька і сина. Персонажі Ріно та Крістіано Дзено знаходять порозуміння між собою через пройдений випробування життям: це роман про довіру між батьком і сином, що проходить випробування злочинном. Роман 2010 р. «Я і ти» висвітлює стосунки підлітка зі зведеною сестрою-наркоманкою. Лоренцо стає єдиним, хто намагається допомогти дівчині у боротьбі з цієї страшною недугою. Роман «Хай буде свято» (2009) є сатирою на італійське життя (*dolce vita*) епохи С. Берлусконі. Н. Амманіті подає критичне бачення самого себе в образі письменника Франческо Чіба. Як бачимо, підліткова проблематика є однією з провідних у романній творчості Н. Амманіті.

Відсутність ґрунтовних досліджень про творчість цього італійського письменника (можна зазначити лише статтю А. Ямпольської) та аналізу роману «Я не боюсь» спонукали до обрання цієї теми для дослідження.

Роман «Я не боюсь» займає особливе місце у літературі про дітей та дитинство: автор говорить про дружбу, милосердя, благородність і підлість, добро і жорстокість у абсолютно новий спосіб. Книга написана сильно і страшно як новели В. Стефаніка «Новина» чи «Кленові листочки». Страшно тому, що викрадення дитини з метою отримання викупу у Південній Італії не є вигадкою автора, такі факти часто висвітлюються у засобах медіа. Сюжет трилера слугує для розкриття внутрішньої чистоти дитини. Головний персонаж сам розповідає цю пережиту історію, що робить зображену подію абсолютно вражаючою.

Автор вибрав для зображення момент дорослішання: різкий перехід від дитинства до підліткового віку. Щодо своїх персонажів-підлітків Н. Амманіті зауважує, що цей вік цікавий для нього як «етап переходу, трансформації духу і тіла, прощання зі світом дитинства і перехід у дорослий світ» [2]. Тоді ж стосунки між батьком і сином проходять період випробування, це час позбавлення архетипного батьківського авторитету і вибір свого шляху.

Дія твору відбувається 1978 р. у віддаленому італійському селі. Головний персонаж дев'ятирічний Мікеле Амітрано граючись з друзями потрапляє у закинутий будиночок, біля якого є невелика яма. Там на його здивування знаходиться хлопчик його віку на ланцюгу, щоб унеможливити його втечу. Мікеле починає дбати про цього хлопчика, стає його розрадником і другом, приносить йому їжу. Мікеле не так сильно лякає ця страшна «знахідка» у ямі, як пошук відповіді на питання хто це вчинив і чому. Випадково з телепередачі стає відомо, що цього Філіппо викрали з метою отримання викупу. Серед викрадачів – батько Мікеле.

Мікеле бачить свого батька не люблячим і турботливим, а втіленням зла. Цей куток зору настільки незвичний, що він не вірить те, що батько злочинець. У його дитячому світі батько є носієм позитивних цінностей. Пізніше батько пояснить, що він прагнув «жити по-людськи», краще забезпечити свою сім'ю у такий спосіб. Його мета не може бути виправдана обраним засобом для її досягнення. Він трансформується в образ чорного чоловіка-викрадача: «*Мікеле, ти не повинен виходити з дому ніччю, – завжди говорила мама. – В темноті ходити Чорний чоловік, який хвтає дітей і продає їх цыганам. Папа был чорным человеком*» [1, с. 92]. Його настанови не співпадають з його вчинками: «*Так вот, ты никогда не должен говорить неправду. И не должен поливать грязью других. Нужно всегда говорить только правду, особенно тем, кто младше тебя. Правду всегда. Перед лицом людей, Бога и самого себя, понял?*» [1, с. 94].

У світі Мікеле на найвищому щаблі ієрархії перебував батько, поруч з Богом. Проте вони його не чули: ні батько на землі, ні Бог на небі: «*Каждый год, который посылал Бог, в мой день рождения и на Рождество, я просил папу и детского Бога подарить мне футбол, но безрезультатно: никто из этих двоих меня не слышал*» [1, с. 137].

Мікеле шукає себе і своє місце у світі, ставить питання і шукає на них відповіді: «*Почему осы строят гнезда? Кто их научил это делать? Они знают. Это их природа*», – объяснил мне папа, когда я его спросил. <...> *А какая моя природа? Что умею делать я?*» [1, с. 181].

Загострене відчуття добра і зла, справедливості показано у епізоді зради друга Сальваторе. Тільки йому Мікеле може довірити страшну таємницю, та Сальваторе її розповідає іншим. «*У меня все болело: разбитое колено, ребра, рука. Но сильнее всего – сердце. Сальваторе разбил его. Он был моим лучшим другом. Однажды на ветке нашего дерева мы даже поклялись в вечной дружбе. Мы всегда возвращались из школы вместе. Если один выходил раньше, то ждал другого. Сальваторе меня предал*» [1, с. 153]. Мікеле також відчіває себе зрадником: «*Я поступил хуже Иуды, который променял Иисуса на тридцать серебряников*» [1, с. 141], бо він розповів таємницю другу в обмін на футбольну команду.

Для розуміння життєвих цінностей і внутрішнього потенціалу хлопчика використаний символічний образ ящірки. Він виконує дитяче парі пройти по розваленій стіні уявляючи себе ящіркою. Ця тварина має дивовижну здатність до самовідновлення. Вона є символом смерті і відродження у римській міфології. У африканських племен ящірка є знаком пошуку компромісу у складній ситуації. Для Мікеле вона демонструє те, що людина повинна шукати гармонію у собі, так само, як і сили для боротьби з собою через щоразу нове відродження. «*Ящерицы, когда не могут спастись бегом и чувствуют, что их вот-вот схватят, разевают пасть, надуваются и шипят, стараясь напугать тебя, потому что они сами тебя боятся, ты огромный, и последнее, что им остается, – попытаться спастись. А вдруг тебе неизвестно, что они добрые, что ничего плохого не делают и ты их не тронешь*» [1, с. 195].

Співвідношення реального світу з демонічно-фантастичним виявляється у епізоді з страшними монстрами, що введені у текст для підкреслення жорстокості людини. Боячись вигаданих монстрів Мікеле вступає у боротьбу з набагато страшнішими від них – реальними викрадачами дітей. Для хлопчика світ фантастичний співіснує з реальним. Він вчиться перемагати свій страх стаючи на боротьбу з реальною небезпекою, виявляючи сміливість та стійкість.

Ведмеді-полоскуни належать до образів демонічного світу, що лякають дітей, звідси цікаве підкреслення головного лейтмотиву роману: навіть монстри бояться реальних викрадачів дітей, що тримають заручників у нелюдських умовах. «*Медвежата-полоскуны кусаются, потому что боятся людей*» [1, с. 79], – вважає викрадений Філіппо. Свого викрадача він бачить у образі Володаря черв'яків, а Мікеле він сприймає як ангела: «*Ты – мой ангел-хранитель*» [1, с. 80].

Зіткнення зі злом у світі наштовхує Філіппо на думку: «*Мир – это место, полное ям, в которых живут умершие. И луна тоже вся в ямах, в которых другие умерли*» [1, с. 115].

Важливим є епізод роману, де розповідається про символічний сон – знак відсутності любові до ближнього, занепад моралі та духовності у світі. У порівнянні з дітьми дорослі програють у вияві доброти та людяності. Роман змушує задуматися про те, чи добре знаємо своїх рідних і близьких, та й людей загалом. Він ставить питання про те, що можемо

очікувати від них в екстремальній ситуації: «Мне приснился дурной сон. Иисус сказал Лазарю: встань и иди. Но Лазарь не встал. Встань и иди, повторил Иисус. Но Лазарь даже и не собирался воскресаться. Иисус, который походил на Северино, привозившего нам воду в автоцистерне, разгневался. Невообразимо! Когда Иисус говорит: встань и иди, ты должен сделать это, особенно если ты мертвый. А Лазарь, напротив, лежал пластом и не воскресался. Тогда Иисус принялся трясти его, словно куклу, и Лазарь встал и вцепился ему зубами в горло. Оставь в покое мертвых, говорил он окровавленными губами. Я открыл глаза весь в поту» [1, с. 44]. Цей сон стимулює Мікеле піти на допомогу викраденому хлопчику. Автор говорить про те, що зло реальне: батько може виявитися злочинцем, друг – ворогом, сусід – зрадником. У цій складній ситуації батько виявляється слабким, а син – сильним, подаючи приклад відваги і мужності для дорослих. Згідно жеребкування батько повинен вбити ув'язненого Філіппо.

Розв'язка історії є трагічною: Мікеле рятує друга від смерті, коли дізнається, що його йдуть вбивати, сам міняється з ним місцями і не встигає вилізти з ями. Батько стріляє у сина у темряві при спробі втечі. Бо вважає що це Філіппо. Така страшна розплата за вчинений гріх щодо будь-якої беззахисної дитини. Майже біблійними словами завершується історія: «И был папа. И был я» [1, с. 220].

Руйнування впорядкованого світу дитинства з позитивними образами дому, батька, матері є реальністю XXI століття.

У романі персонаж дійшов до такого висновку: «Монстров не существует. Надо бояться людей, а не монстров», – як це говорив йому батько [1, с. 55].

Дисгармонійність світу виявляється у творчості Н. Амманіті у темах насильства, страждання, незахищеності дитини, що робить її персонажем активним та борцем за життя, його найкращі цінності. Суб'єктизоване наративне Я дитини відбиває катастрофічність світовідчуття XXI ст., шукає порятунку у дорослих, але знаходить силу протистояти злу у світі тільки у своїй чистій душі. Незважаючи на моторошні візуалізовані оповіді про жорстокість людини романи Н. Амманіті мають оптимістичний відкритий кінець. Приклад вчинків дитини є шляхом до очищення від бруду і зла дорослих. До формальних ознак роману Н. Амманіті відносимо візуальність, композиційну довершеність, гострий конфлікт для показу ніби із середини складної емоційно-психологічної ситуації, в якій опиняється персонаж.

Роман «Я не боюсь» має широку читачку аудиторію: він справляє однаково сильне враження на всі вікові групи. Він однаково простий та складний одночасно: поставлена проблема є надзвичайно актуальною. Добрий, чистий і благородний дев'ятирічний хлопчик протистоїть світу зла і насильства. Автор майстерно показав сприйняття світу очима дитини. Н. Амманіті написав чудовий твір про перемогу вічних цінностей, ще не втрачених дитиною, над світом дорослих. Добро, що збереглося у чистій душі дитини, врятує світ – такий висновок хочеться зробити після прочитання. Роман «Я не боюсь» своєю назвою дає відповідь дитини на виклик світу. Він стоїть поруч з кращими зразками творів про дитинство і проблеми дитини ХХІ ст. А. Гавальди «35 кіло надії», А.-С. Брасм «Я дихаю».

Загалом творчість Н. Амманіті потребує свого дослідника та перекладача українською мовою.

Література:

1. Амманіті Н. Я не боюсь / Никколо Амманити. – М.: Махаон, 2005.
2. Ямпольская А. В ожидании большого итальянского романа. Творчество Никколо Амманити / Анна Ямпольская [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/voplit/2010/5/ia18.html>

УДК 82.1.111-32.09(73)

А. В. Левченко,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

РОЗУМІННЯ, ЩО РОЗПРЕДМЕЧУЄ, ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНА ТЕХНІКА СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАнь ГРИГОРА ТЮТЮННИКА)

У статті надаються визначення поняттям техніка сприйняття художнього тексту, розуміння, що розпредмечує, розглядаються сучасні підходи до їхнього трактування. Подається теоретичний матеріал та характеризується техніка розуміння, що розпредмечує. Проаналізовано особливості рецепції художнього тексту при використанні техніки на прикладі оповідань Григора Тютюнника та визначено характерні риси творів письменника, які сприяють роботі зазначеної техніки.

Ключові слова: техніка сприйняття художнього тексту, розуміння, що розпредмечує.

В статье представлены определения понятий техника восприятия художественного текста, распределительное понимание. Рассмотрен теоретический материал и краткая характеристика, посвященная технике распределительного понимания. Проанализированы особенности рецепции художественного текста при использовании техники на примере рассказов Григора Тютюнника и определены характерные черты произведений автора, которые способствуют работе указанной техники.

Ключевые слова: техника восприятия художественного текста, распределительное понимание.

There are presented definitions of the following terms: technique of belles-lettres fiction's perception and subject-rebuilding understanding in the article. The author of the article gives some theoretical information, points out the characteristic of the technique of subject-rebuilding understanding and emphasizes the special features of its usage by the recipient. There are analyzed the peculiarities of the perception by using the technique by the examples of the short stories by Hryhir Tiutiunnyk. The author of the article points out the peculiar features of subject-rebuilding understanding that are supposed to help the reader to understand the suggestive content of the text.

Key words: technique of belles-lettres fiction's perception, subject-rebuilding understanding.

Вивчення проблем художнього сприйняття творів мистецтва слова є одним з найбільш плідних напрямків теорії літератури останнього часу. Літературний твір розкриває себе у складній взаємодії автора, тексту та читача, а отже, інтерес до вивчення процесу сприйняття базується на дослідженні багаторівневих відношень у самому тексті.

Існує велика кількість наукових напрямів, що досліджують та розробляють проблеми читачього сприйняття, одним з них є філологічна герменевтика. Філологічне осмислення різноманітних герменевтичних практик має особливе практичне значення. По-перше, філологічна герменевтика завжди виконувала функцію теоретичного забезпечення практичної

сфери, так званого, спілкування автора з читачем. По-друге, на тлі літературознавства виникає можливість осмислення герменевтики як особливого роду філологічної практики. Розгляд герменевтичних проблем з позицій літературознавства та філології дозволяє виробити теоретичні передумови для вирішення проблеми рецепції читачем художнього твору та питання існування ідеального читача. Одним з найактуальніших напрямів дослідження філологічної герменевтики є техніки сприйняття художнього тексту.

Дослідженню герменевтичних технік сприйняття художнього тексту присвячена незначна кількість наукових робіт. Серед найвизначніших розробок слід відзначити праці Г. І. Богіна «Схеми дій читача при розуміння тексту» [2], «Субстанційна сторона розуміння тексту» [3], в яких він визначає поняття техніки сприйняття художнього тексту та надає класифікацію та коротку характеристику найбільш поширеним з них. У дисертаційному дослідженні «Риторика художнього тексту та її герменевтичні наслідки» [4] М. М. Макєєва надає опис деяких технік та визначає особливості їх використання при роботі читача з художнім текстом. Однак, робота герменевтичних технік сприйняття на прикладі певних художніх творів є мало дослідженою та описаною у наукових працях.

Метою статті є визначення та аналіз особливостей використання техніки розуміння, що розпредмечує, при сприйнятті оповідань збірки Григіра Тютюнника «Зав'язь».

Відповідно до мети було поставлено такі завдання: надати визначення понять «техніка сприйняття» та «розуміння, що розпредмечує», проаналізувати використання техніки при сприйнятті художнього тексту; проаналізувати особливості читачького сприйняття при використанні техніки розуміння, що розпредмечує при сприйнятті оповідань, що входять до збірки Григіра Тютюнника «Зав'язь».

Розглядаючи теоретичні питання філологічної герменевтики, принципово необхідно мати на увазі, що кінцева соціальна мета філологічної герменевтики – допомогти комунікації людей у різноманітних герменевтичних ситуаціях при рецепції мовних і інших добутоків культурної й комунікативної діяльності інших людей. У наш час генеза герменевтики не стоїть на місці. Важливе місце у її розвитку зайняли техніки сприйняття. За визначенням Г. І. Богіна, техніки сприйняття, звернені на тексти культури, – це сукупність прийомів системного мислення, що перетворюють нерозуміння в розуміння, а в оптимальних випадках – розуміння в майстерність [1, с. 38]. За його підрахунками існують шість груп технік сприйняття тексту. Загальне число технік поки невідомо.

У статті ми розглянемо техніку розуміння, що розпредмечує. З позиції реципієнта, зайнятого розумінням тексту, зміст бачиться як поле засобів і ситуацій для розпредмечення, що конфігурують художню ідею освоюваного твору. Рефлексивна техніка розуміння, що розпредмечує, досить складна в застосуванні, адже «розпредметити» – означає відновити при зверненні рефлексії реципієнта на текст якісь сторони ситуації розумової діяльності продуцента [2]. В основу схеми дій при розпредмеченні покладені такі рівні розуміння як семантизуюче та когнітивне.

Як відзначає М. Макєєва, розуміння, що розпредмечує, – це високий рівень власне смислового розуміння, пов'язаний з відновленням ситуацій, з відтворенням процесів творення змісту силою рефлексії реципієнта, що супроводжується залученням наявного власного досвіду розумової діяльності, досвіду комунікації, використанням соціально-культурних знань про ситуацію тексту [4, с. 156].

Розуміння, що розпредмечує, провокується спеціальними засобами і прийомами побудови тексту, що представляють непрямі номінації, осмислення яких можливе тільки на основі відтворення змісту. Саме у тексті, а не в мовній системі, закодоване конкретно-духовне, зашифрована людська діяльність. Орієнтованість побудови тексту на розуміння, що розпредмечує, забезпечує цілий ряд моментів, важливих для оптимального розгортання розумової діяльності реципієнта: активізацію процесів рефлексії при відновленні наявного змісту, осмислення образів текстових ситуацій з орієнтацією на декодування.

Важливо відмітити і те, що при розуміння, що розпредмечує, образи текстових ситуацій проходять через два паралельні перетворення: вони одночасно об'єктивуються, стаючи об'єктом розумової діяльності і суб'єктивуються, оскільки будучи пропущеними через індивідуальну суб'єктивність реципієнта, заломлюються і інакше виражаються в ній [4]. Так, риторика художнього тексту робить вплив на процеси розпредмечення, привертаючи увагу реципієнта незвичністю текстових засобів, з одного боку, і, задаючи певний напрям течії рефлексії реципієнта при її сприйнятті – з іншого.

Розглянемо, як працюють техніка розуміння, що розпредмечує, при сприйнятті оповідань Гр. Тютюнника, що увійшли до його першої збірки «Зав'язь».

Деякі дослідники творчості Гр. Тютюнника вбачають у першому творі збірки, «В сутінки», автобіографічні події, тому можливо саме близькістю теми військового дитинства і пояснюється сумбурність викладу. У творі йдеться про спогади хлопчика про часи війни, але наприкінці зненацька переривається хронологія викладу: йдеться про те, як хлопець тікає з дому й по кризі прямує до тітки, а в наступному абзаці вже йдуть спогади героя про його образи на матір. Закінчується твір тим, як матір «ніжно куйовдить чуприну» хлопчика та «втирає шкарубким пальцем мої очі» [5, с. 14]. Такий спосіб викладу стає для читача джерелом інформації, він підкреслює емоційність ситуації, та ставлення до неї автора.

У даному випадку техніка розуміння, що розпредмечує, спрямована на розкриття для реципієнта ідеї твору та його морального змісту. Навіть знаючи про гріх матері та відчуваючи на собі її жорстокість, парубку все одно «кортить радіти, що в мене теж є мати – хороша, як у всіх» [5, с. 13]. Герой ще занадто маленький, щоб зрозуміти почуття своєї матері, яка зраджує батьку, проте він вже вміє пробачати і не осуджує її.

Техніка розуміння, що розпредмечує, допомагає читачеві відтворити загальну картину оповідання «На згарищі». Федора Нестеровича мучить душевна рана, але він сумує не лише через те, що одна з його учениць не змогла назвати дату початку Великої Вітчизняної війни, але й ще через те, що сам намагався забути всі жахи того часу, та людей, що пов'язані з цими спогадами. Його мучать докори сумління за те, що він намагається забути ті події, та померлих людей: «недовго жила стежка після того, як забули її люди. І Федір Несторович сердився на людей, хоч поміж ними бачив лише самого себе» [5, с. 33].

У творі «Дивак» Гр. Тютюнник використовує один зі своїх найулюбленіших образів – образ дитини. Але ця дитина є особливою. Олесь, незважаючи на маленький життєвий досвід, виявився мудрішим за всіх дорослих зі свого оточення. Техніка розуміння, що розпредмечує, допомагає читачеві зрозуміти те протистояння, що створює у своєму творі автор. Маленький хлопчик ще здатен радіти маленьким щасливим миттям життя, і коли наприкінці оповідання дід навчає Олесь життя: «Завзяття в тебе обмалъ. Все чогось у землі порпашися. А треба – в людях. Та ота побіля них, отак... Того – ліктем, того – почотом... Гульк – уперед вишшов» [5, с. 37], читач чудово розуміє на чий стороні опиняються симпатії автора, а за ним і його власні. Хлопчик не розуміє і не хоче розуміти таку школу життя і доводить свою точку зору, захищаючи свого товариша, що потрапив у біду.

Техніка розуміння, що розпредмечує, при сприйнятті оповідання «Сито, сито...» допомагає читачеві відтворити не лише події, але й той душевний стан, той настрій, яким супроводжується цей твір. Душа Ілька протестує проти жорстокості війни, адже у багатьох сім'ях чекають на повернення додому батьків з того пекла. Хлопчик допомагає мамі «ворожити», і від нього залежить, з чим піде дружин солдата – з надією чи відчаєм. Лагідний і довірливий від природи Ілько намагається вселити впевненість у зранене жіноче серце. Риси дитячої психології – в багатьох деталях розповіді. Це й почуття гумору, властиве Ільку: «А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац, а сніг у щілини тишак-тишак...» [5, с. 110], і буквальна інтерпретація: «А чого б це я був їхнім зятем? Думають, як у них є Натка, то я на ній непримінно й женитимусь!» [5, с. 111]. Автор знаходить зворушливий і не позбавлений м'якої іронії спосіб показати серйозне ставлення Ілька до «ворожіння».

Оповідання «Тайна вечера» шокує читача своїм фіналом. Підліток увесь час настирливо думає тільки про їжу і як найбільше свято згадує вечерю в голови сільради: «Он на тому тижні ми як возили солому до голови сільради з Семеном Одарковичем ... то чого й не ставлено нам на стіл: і борщу, і сала мерзлого, з червоненьким усередині, і каші молочної... Пополасували!» [5, с. 119], але через недоїдання і непосильну працю в колгоспі, після пригостання «чаркою» в діда Помазана, куди возив солому, він засинає на морозі, так і не доїхавши додому. В оповідання автор раз за разом підкреслює бідне та голодне становище хлопця. Техніка розуміння, що розпредмечує, спрямована на поєднання всіх натяків, що надає у творі автор та формування розуміння безвихідності цієї ситуації.

Моральному падінню людини присвячене оповідання «Гвинт». Воно написане у іронічній манері, тому техніка розуміння, що розпредмечує, допомагає читачеві зрозуміти ідейну та проблемну наповненість художнього твору. Ситуація, коли матеріальні цінності змінюють життя людей, вже не раз висвітлювалася в літературі, але Гр. Тютюнник зміг вдало підкреслити абсурдність ситуації. Онисько стає непізнаваним, коли йому до рук потрапляє гвинт, через який його син втратив руку: «Трохи згодом у село прибігла оглушена конячина, впряжена в борону, а навздогінці за нею – блідий, закритавлений погонич Семен, старший Ониськів син, з одбитою по лікоть правицею і видзьобнута оком: міну розряджав...» [5, с. 130]. Онисько вирішує використати гвинт та робить власну олійницю. Ця маленька влада кардинально замінює його: «Дитина через той клятий гвинт руки позбулася, а він отаке верзе» [5, с. 136].

Останнє оповідання збірки «Проти місяця» є дуже емоційним і, що найважливіше, оптимістичним. Незважаючи на те, що у творі автор ще раз підкреслює наявність людських вад у кожного з нас, за допомогою техніки розуміння, що розпредмечує, читач розуміє, що автор намагається дати йому надію на те, що все ще можна виправити, необхідно лише бути відкритим для людей та намагатися їх зрозуміти. Такими людьми є головні герої Ладко та його знайома дівчина. Саме їй вдалося побачити, що «у його просторих грудях велике й лагідне серце, і гаряча хвиля збудження трепетно доскопчується в жилах» [5, с. 149]. Ця відкритість та добрі серце поєднують цих молодих людей. Вони розуміють, що відрізняються від своїх друзів чистотою душі, вони навіть здатні зрозумітися без слів і саме цей емоційний стан вселяє в читача надію.

Техніка розуміння, що розпредмечує, допомагає читачеві при сприйнятті збірки оповідань «Зав'язь» відтворити ідейну наповненість та проблематику тексту, побачити в ньому саме те повідомлення, що вклав у твір автор. Уважний до змін, що відбулися в житті села, нових рис, які виникають під їх впливом у соціальному і моральному укладі нового села, письменник по-своєму, оригінально аналізував у збірці складну, подекуди навіть болючу, актуальну проблему міграції сільського населення.

Шукаючи завжди в людині людину, Гр. Тютюнник уловив та відобразив у оповіданнях тривожні симптоми надзвичайно небезпечної соціальної хвороби: загрозу бездуховності для певної частини робітничого класу (так само, як і для певної частини колгоспників), загрозу зростання міщанської, споживацької психології в нових соціальних умовах, а отже й загрозу відступу від моральних принципів нашого суспільного ладу.

Література:

1. Богин Г. И. Методическое пособие по интерпретации художественного текста: Для занимающихся иностранной филологией [Электронный ресурс] / Г. Богин. – Режим доступа : <http://window.edu.ru>
2. Богин Г. И. Субстанциальная сторона понимания текста / Г.И. Богин. – Тверь : Наука, 1993. – 246 с.
3. Богин Г. И. Схемы действий читателя при понимании текста / Г.И. Богин. – Тверь : Наука, 1989. – 156 с.
4. Макеева М. Н. Риторика художественного текста и ее герменевтические последствия: дис. ... доктора филолог. наук: 10.02.19 / М. Н. Макеева. – Тверь, 2000. – 316 с.
5. Тютюнник Г. М. Твори / Г. М. Тютюнник. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1984. – С. 7–154.

УДК 82.091

О. Л. Лотоцька, Л. В. Собчук,

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

КОНЦЕПТ «ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ» У НАРАТИВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НОВЕЛ О. ГЕНРІ ТА АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА

У статті розглядається тенденція мистецької гри у побудові наративу художнього тексту. Евристичну плідність і ефективність протягом аналізу виявив наратологічний концепт «еквівалентності» (поетичної структури наративу, яка детермінується у позачасових зв'язках тематичних і формальних мотивів, зіставленнях і протиставленнях у тексті, що оголюють кут зору персонажів та зовні безпристрасного оповідача), докладно розроблений німецьким славистом В.Шмідом.

Ключові слова: гра, поетизація прози, орнаментальна проза, ліризація, наратив, еквівалентність, тематичні і формальні еквівалентності.

В статье рассматривается тенденция художественной игры в построении нарратива художественного текста. Евристическую плодотворность и эффективность в ходе анализа обнаружил нарратологический концепт «эквивалентности» (поэтической структуры нарратива, которая детерминруется во вневременных связях тематических и формальных мотивов, сопоставлениях и противопоставлениях в тексте, которые обнажают угол зрения персонажей и внешне беспристрастного рассказчика), подробно разработанный немецким славистом В. Шмидом.

Ключевые слова: игра, поэтизация прозы, орнаментальная проза, лиризация, нарратив, эквивалентность, тематические и формальные эквивалентности.

The game as «ornamenting» and one of the principles in narrative construction is discussed in the article. The narratological theory of «equivalency» elaborated by V. Shmid is rather efficient through the analysis of literary paradigms development.

Key words: game, prose poetization, ornament prose, lyricization, narrative, equivalency, thematic and formal equivalencies.

Описуючи детермінований принципами оповіді художній світ новел О. Генрі та українських митців початку ХХ століття, вважаємо доцільним розглянути **наукову проблему**, яка полягає у застосуванні тих «поетичних» прийомів прочитання фікційної прози, що їх В. Шмід називає еквівалентностями і пропонує використовувати при аналізі творчості російських письменників-прозаїків, починаючи з О. С. Пушкіна.

Поняття поетичності художнього твору має безпосередній зв'язок з поетизацією прози. Саме їй, – слушно зауважує С. Павличко, – належить заслуга зламу традиційного наративу [6, с. 133]. Поетизація прози як принцип організації художнього твору виразно виявилася в ліричних новелах американського письменника О. Генрі та українського літератора А. Любченка, які є матеріалом нашого дослідження та мають ознаки художньо-стилістичного різновиду словесного мистецтва, що поєднує в собі характерні риси прози і поезії. Для його позначення в дослідницькій літературі використовуються різні терміни: «поетична», «поетизована», «лірична», «ритмізована» проза та ін. За Л. Новіковим, у роботі надається перевага терміну «орнаментальна проза», тому що глибоке впровадження в оповідь поетичних прийомів, їх проростання виправдовує поняття «орнаменталізм»: неодмінним для орнаменту є повтор тих чи інших образних мотивів, стилізованих деталей образного цілого [5]. А орнамент, – за Р. Мовчан, – «це знак чогось, сукупність якихось зашифрованих змістів, сенсів, він водночас є результатом і знаком гри» [4, с. 285].

Феномен орнаментальності, на думку вчених, виявляється у різні періоди історії літератури: його можна знайти вже в давньоруській літературі в стилі «плетива словес» (Д. Ліхачов), літературі ХІХ століття (у творчості О. Пушкіна, А. Чехова, Ф. Достоевського (В. Шмід), але найчастіше в літературі ХХ ст. У зв'язку з цим у сучасній науці як самостійне художнє явище виділяється орнаментальний стиль. Важливими у ньому стають звернення слів до інших слів у тексті, їхня взаємодія за аналогією чи контрастом, що притаманно поетичному тексту. Саме структурний зв'язок з поезією дозволив усвідомити даний стиль як якісно нове явище. Основою орнаментальної прози, за спостереженням Г. Бахматової, є орієнтація на «відображення часу іншими, неklasичними засобами, демонструючи перевернуте співвідношення між об'єктивним і суб'єктивним світом» [1, с. 20]. Дослідниця зазначає, що у процесі формування орнаментального стилю в українській прозі 20–30-х рр. ХХ століття «можна виділити три джерела: оновлення реалізму за рахунок використання нереалістичної поетики на рівні стилю; художні пошуки й боротьба модерністських течій; проміжні явища, де реалізм і модернізм складно поєднувалися на рівні як стилю, так і методу» [1, с. 16].

Орнаментальну прозу як явище першої половини ХХ століття найточніше характеризує поняття «ліризація», тому що це художнє явище виникло завдяки рішучим експериментам письменників-модерністів, свідомому привнесенню в текст поетичних елементів. Поетичні прийоми в орнаментальній прозі – це не просто окремі прийом, а основний конструктивний принцип організації тексту. Іншими словами, письменникам-орнаменталістам властивий рух від безпосереднього прийому у тексті до змісту, що особливо підкреслено у творах О. Генрі та А. Любченка.

Ліричні новели О. Генрі написані в традиційній для малої форми розповідній манері від третьої особи. Якщо їх розглядати з погляду літературної традиції, то вони близькі до «оповідань на сторінку» А. Чехова (М. Чудакова). У них, як слушно зазначила ще у 40-х роках Т. Сільман, О. Генрі «шукає незвичайного в звичному, романтичного у повсякденному, поезії в прозі» [7, с. 1]. Ці новели можна назвати поетичними з формальної сторони, яка, як відомо, формує і змістовну: в силу своєї лаконічності у них присутня словесна «густота», властива віршам, дотримується принцип «тісноти віршового ряду».

Українська орнаментальна проза перших десятиліть ХХ століття тяжіла до малих жанрових форм, «усуціль ліризованих, де за лаконічною зовнішньою будовою часто був прихований вселенського масштабу смисл» [9, с. 46]. Саме жанр поезії у прозі, на думку М. Яремкович, був «доброю можливістю показати плинну, зрушену з місця дійсність, сповнену нестабільності, непевності» та водночас передати «внутрішню силу, волю, віру й переконання активних учасників тієї грандіозної перебудови життя», їх болі, слабкості та трагедії [9, с. 46].

Аркадій Любченко не вважається однією з ключових фігур української літератури 1920-х років, але його творчий доробок заслуговує на увагу з тих причин, що еволюція письменника певним чином відзеркалює ті творчі шукання, які були характерні для більшості митців 20–30-х рр. А. Любченка по праву можна вважати майстром поетизованої прози в українській літературі. У новелах і повістях письменника, майже невідомого сучасному читачеві, бачимо спробу синтезувати реалістичну й романтичну манеру викладу. Експериментальний шлях прози А. Любченка почав розвиватися паралельно реалістичному й, окрім певної долі «романтики», настрою 20-х років, успадкував ще й дешифрований романтизм, імпресіонізм і деякі риси експресіонізму. Розпочавши експериментувати зі стилістикою, ліризуючи нарацію, утворюючи орнаментальні зачини у «Зямі», прозаїк пішов далі у новелі «Гайдар», вдаючись до орієнтирних романтичних зразків, що базувалися на фольклорній традиції. «Гайдар» А. Любченка – за манерою, тематикою, організацією твору – певною мірою перегукується з «Легендою» М. Хвильового й писався, радше, як мистецький пошук. Новел такого кшталту, як «Гайдар», «Зяма», в дискурсивній практиці прозаїка обмаль, проте якраз вони є індикаторами можливого впливу прози М. Хвильового й експресіонізму на творчу манеру А. Любченка.

Зупинимося на явищах **еквівалентності** в новелах О. Генрі та А. Любченка. Наратолог В. Шмід розрізняє **тематичні і формальні еквівалентності**:

«Тематична еквівалентність ґрунтується на актуалізованій тематичній ознаці, тобто на відібраній для даної історії властивості, яка поєднує два чи більше елементи історії... За наративною субстанцією... розпадається на еквівалентності персонажів, ситуацій і дій» [8, с. 247].

Цікаву еквівалентність персонажів знаходимо в новелі О. Генрі «Споріднені душі». Незважаючи на опозицію героїв (злодій – шанований обиватель), переважає схожість – обом дошкуляє ревматизм: «Вам, знаєте, пощастило – адже ми з ревматизмом давні приятелі. І теж у лівій. Усякий інший продірявив би вас наскрізь...» [2, с. 447]. Саме тому вони знаходять спільні інтереси – які ліки найкраще допомагають від цієї недуги. Закінчується новела ще однією парою, цього разу, гетероперсональних еквівалентностей ситуацій. Злодій і обиватель ідуть випити разом (схожість). Опозиція утворюється завдяки комічній ситуації:

– Ледве не пішов без грошей, – сказав він (обиватель)... Злодій схопив його за рукав.

– Гаразд, пішли, – сказав він грубовато. –...Я вас запрошую. На випивку вистачить [2, с. 449].

Схожу еквівалентність використав і український новеліст у творі «Два листи». Історія в історії (текст у тексті) – так можна охарактеризувати композицію новели. Немолодий чоловік отримує листа. Автор листа, молода дівчина, пише сво-

ему другу дитинства Миколі про своє життя. Її розповідь сповнена яскравих спогадів, енергії, нових вражень й оптимізму. Вона запрошує Миколу приїхати до Харкова: «І якщо буде можливість, раджу завітати сюди, до нас, подивитись, як тут кипить життя, переконатись, як переможно ступає історія, повчитись, як треба бути сильним, рішучим, життєздатним» [3, с. 242–243]. Несподівано розв'язкою новели є те, що адресат послання вже не зможе цього зробити. Читач раптом дізнається, що навіть читає лист не Микола, а його сусід Михайло. Новелістичний пуант разуючий: невідправлена відповідь Михайла була лаконічною. В кількох реченнях описується деградація Миколи і його смерть. У такий спосіб новеліст зіставив дві різні долі. Творцями їх були самі люди, які по-різному ставились до життя.

Еквівалентності ситуацій і дій можуть бути ізоперсональними (відносяться до одного персонажа) та гетероперсональними (належати різним персонажам) [8, с. 248].

У новелі «Фараон і хорал» спостерігаємо ізоперсональну схожість між діями безпритульного Сопі потрапити до в'язниці на Острові, яка «правила йому за квартиру взимку»: шестикратні порушення громадського порядку, прагнучи бути заарештованим, і всі даремно. І ось тоді, коли герой «під впливом музики, що линула зі старої церкви», вирішує знову стати людиною і перемогти «зло, яке полонило його», утворюється еквівалентність-опозиція: полісмен ні за що забирає його: «На Острів, три місяці, – постановив наступного ранку суддя» [2, с. 56].

Гетероперсональна еквівалентність дій відіграє важливу роль у творах О. Генрі. «...тут за очевидною схожістю дій часто приховується глибокий контраст, і навпаки – протилежне нерідко виявляється цілком сумісним» [8, с. 249].

Такий приклад несподіваної гетероперсональної еквівалентності зустрічаємо в новелі «Санаторій на ранчо». У ній розповідається про зустріч городянина з людиною із Техасу. «Цвіркун» Мак-Гайр – «колишній боксер категорії пір'їни, жокей, хитрун, спеціаліст у картах і постійний відвідувач барів та спортивних клубів», програвши останні гроші, хворий і роздратований, потрапляє на ранчо Кертиса Рейдлера, який запросив його, завіривши, що сухе і здорове повітря прерії – кращий засіб поправити здоров'я [2, с. 112]. Зображається зустріч двох ідеологій, двох різних поглядів на життя. Рейдлер ніяк не може зрозуміти, чому його безкорисний намір допомогти слабкому і хворому, недоступний життєвим уявленням Мак-Гайра, а останній не може повірити в добрі наміри скотаря. Наратив побудовано на системі контрастів. Рейдлер зображений як уособлення фізичної могутності і душевної чистоти: «На зріст шість футів два дюйми і широкий у плечах, він був, як кажуть, відкритою душею. Захід і Південь зійшлися в ньому» [2, с. 114]. На противагу йому, «Цвіркун» був «п'ять футів один дюйм... Гострий погляд, гострі щелепи й підборіддя, шрами на кістлявому зухвалому обличчі, сухе жилаве тіло, яке вийшло живим із багатьох okazій, – цей хлопець, задержуватий з вигляду, як шершень, не був явищем новим чи незвичайним у цих краях» [2, с. 114]. Душа Рейдлера відкрита для добра. Мак-Гайр, навпаки, «оцінював людей міркою мешканця тісних міських кварталів» [2, с. 115]; «Він не фермер, – міркував полонений, – та й на шахрая не схожий. Що за птах? Ну, будь пригородові, «Цвіркуне», – чи не краплена в нього колода?» [2, с. 114]. Якщо для Рейдлера людяність і солідарність – це природне ставлення до людини, то Мак-Гайр в кожному бачить ворога. Але повітря і земля повернули «Цвіркуну» радість, любов до життя і здоров'я.

На контрастах побудована і відома новела А. Любченка «Via dolorosa» («Скорботний шлях»), яка дуже нагадує твір американського автора «Поки чекає автомобіль»: кінець новели є антитезою елегійному її початку; протиставляються персонажі твору: романтичний юнак із низів і бездушна цинічна панна. Падіння суспільного статусу останньої натякає на ті зміни, що відбулися в суспільстві. Твір має обрамлення й своєрідну композицію. У новелі застосована персонажна наративна ситуація: герой-оповідач у надвечір'я прогулюється парком. Перед ним розкривається прекрасна картина згасаючого дня. Запізнілий промінь вихоплює з сутінків жіночу постать, і персонаж поринає у спогади про своє минуле кохання: він, бідний парубок, знайомиться з шляхетною панночкою: «Цнотлива, з повільними рухами, вона виходить у білому вбранні і, стомлено глянувши, сідає у лонгшез» [3, с. 115]. Наратор, розповідаючи про романтичне кохання, іронізує, оскільки старий кінь-шкапа став свідком і персонажем у «благородній комедії». Сюзен виявляється нудьгуючою панночкою, яка дозволяє собі флірт з бідним водовозом. Сентиментальний спогад переривається зустріччю в парку з реальною Сюзен, яка стала пропащою жінкою. Вона дуже змарніла й змінилась: тепер це одягнена в чорне самотня жінка, але в героя виникає сумнів: «Невже чорний скромний одяг був тільки захистом цинізму, а зажура – тільки насмішкою?» [3, с. 120]. Але ця зустріч не засмучує героя, адже його кредо подібне до думки його товариша: «Життя! В ньому стільки переконуючої сили й повноти, що трудно дозволити собі байдужість чи слабкість» [3, с. 114]. Підсумковим акордом звучить фабрична сирена, яка сповіщає герою, що завтра знову буде новий день, який породить нові сподівання і мрії.

Контрасна у своїй основі орнаментальна поетика руйнує норми традиційних прозових жанрів. Дійсність практично розпливається у складній, вишуканій тканині оригінальних поетичних образів. На нашу думку, однією з прикметних рис орнаментальних творів О. Генрі і А. Любченка є те, що обидві площини художнього тексту – завуальована дійсність та яскравий поетичний символ чи знак – слово-образ – однаково могутньо промовляють до реципієнта.

У хрестоматійній новелі «Дари волхвів», як і в більшості інших сюжетних творів О. Генрі, сюжет досить банальний: кожен з героїв жертвує найдорожчим в ім'я кохання. Однак автору в лаконічній формі без детального психологічного опису душевних хвилювань персонажів удалося передати складні внутрішні переживання героїні. Психологічна ситуація подана в завуальованій формі через орнаментальні прийоми. Побачити її читачу допомагають певні еквівалентності в тексті: за кожною предметно-зоровою деталлю вгадуються змістові атрибути мінливого внутрішнього світу героїв. У новелі «Дари волхвів» чотири рази виникає фразема-еквівалентність «один долар вісімдесят сім центів», звертаючи увагу читача на важливий для оповідання події [2, с. 9–15].

Основною ознакою орнаментальної прози є її особлива поетична мова, для словесної організації якої характерні повтор і виникаючі на його основі лейтмотиви. Вони виконують різні функції в наративі: при достатньо розробленому сюжеті лейтмотиви існують ніби паралельно, а в тому випадку, коли сюжет ослаблений, лейтмотивність компенсує його відсутність. Лейтмотивом може стати будь-який елемент тексту – слово, фраза, деталь, риса портрету, характеру персонажа, окремий епізод і т. д., що повторюється в тексті щоразу в новому варіанті, стає «пронизуючим». У такий спосіб текст ускладнюється, стає семантично більш насиченим, він уже не розрахований на пасивне сприйняття, неоднозначність орнаментального тексту вимагає співтворчості з боку читача.

Мовні характеристики персонажів – найважливіший засіб оцінки у творах О. Генрі та А. Любченка. Їм досить однієї-двох реплік, щоб передати внутрішній світ персонажа та своє ставлення до нього. У діалозі рельєфно вимальовується ніби сам по собі людський характер, а авторська оцінка, розчиняючись у мові героя, лише іноді виявляється в невеликих коментарях-ремарках. Обидва письменники уже в ранніх своїх оповіданнях є тонкими стилістами, які майстерно поєднують діалог та авторський опис. Вони володіють мистецтвом індивідуалізації та соціальної типізації мови; характер персонажа виявляється в діалозі, жести, а деталь несе авторське оцінювання. У коротких авторських описах великого значення набу-

ває художня деталь. Відбираючи деякі подробиці, акцентуючи на них увагу, письменники повертають предмет та особу до читача їх визначальною стороною. О. Генрі не створює розгорнутих побутових картин, він помічає деякі характерні риси, деталі. Містка деталь є заміною докладних соціально-побутових характеристик героїв та обставин, що зображуються у творі. Так, у новелі «Дари волхвів» численні виразні деталі підкреслюють злиденне існування Юнгів (кнопка дзвінка не працює, табличка на дверях потемніла, дзеркало тріснуло). Деталі доповнюють одна одну, посилюючи цим цілісне враження. Пейзажні замальовки в ранніх оповіданнях частіше відсутні («Заради любові до мистецтва», «Золото і кохання», «Кімната на горищі») або є мінімальними («Дари волхвів»: «Вона тепер стояла біля вікна і сумно дивилася на сіру кішку, яка гуляла по сірій огорожі вздовж сірого двору» (курсив наш. – О. Л.) [2, с. 10].

Різні види і комплекси повторів здатні синтезувати орнаментальне поле підвищеної образності та змушують читача адекватно відреагувати на приховану авторську мотивацію у виборі слова, підказують рух авторської думки і є причиною посилення експресії. Повтори слів і фраз у межах одного твору – характерні риси стилю О. Генрі та А. Любченка, які, очевидно, вважали, що від багаторазового свідомого повторення слів їхнє значення обов'язково сфокусується, проясниться при сприйнятті. «Пані, які роз'їжджають по магазинах в екіпажах, вам цього не зрозуміти. Дівчата, чий гардероб поповнюється на батьківські гроші, вам не зрозуміти, вам ніколи не збагнути, чому Мейда не відчула холодних крапель дощу в День Подяки... Я повторюю, вам цього не зрозуміти...» («Пурпурна сукня») [2, с. 189]. Лейтмотивом у новелі А. Любченка «Via dolorosa» проходять слова шляхетної панночки «Je m'ennuie» (франц. «Мені скучно») [3, с. 113–121].

В. Шмід називає усі вище перераховані прийоми «формальними еквівалентностями», які підкреслюють, виявляють приховану чи створюють неіснуючу досі тематичну еквівалентність, активізуючи тематичну ознаку, що не була відображеною в історії [8, с. 251–258].

Орнаментальний стиль і пов'язане з ним імпресіоністичне «бачення» новел письменника – це результат пошуку нових можливостей власного художнього «голосу», здатного донести до читача найбільш хвилюючі проблеми, оптимально й адекватно виразити світовідчуття письменника, багато в чому екзистенціальне. Центральне місце у творчості О. Генрі займає проблема «маленької людини» і її існування. Звернення письменника до сутнісних основ буття було обумовлено прагненням до широти в зображенні «правди життя» – часто суперечливої, далекої від офіційних ідеологічних установок, дуже індивідуальної. Людське буття для О. Генрі – це, насамперед, потік переживань, «внутрішня біографія» особистості. Лейтмотивна структура, система образів, сюжети в аналізованих творах новеліста будуються навколо декількох ключових домінант, таких як «свобода» і «самотність», «щастя» і «страждання», «любов» і «ненависть», «доля» і «випадок».

Таким чином, наративні можливості у творчій практиці американського та українського письменників постають перед читачем у сукупності цілого ряду тенденцій, процесів та напрямків, які вичленовуються з багатотекстури новелістики О. Генрі та А. Любченка. Пошукова різноманітність феномена митців, їх творчий поліфонізм, експериментування з нетрадиційними формами позначилися на складності усіх цих тенденцій. Проте сам факт їх використання засвідчує гнучкість та своєрідність творчої методи класиків літератури.

Література:

1. Бахматова Г. Український орнаменталізм: загальне і своєрідне (До проблеми концептуальності стилю) / Г. Бахматова // Радянське літературознавство. – 1989. – № 2. – С. 14–23.
2. Генрі О. Вождь червоношкірих : оповідання / О. Генрі. – Харків : Школа, 2005. – 464 с.
3. Любченко А. Вибрані твори / А. Любченко ; передм. Л. Пізнюк. – К. : Смолоскип, 1999. – 520 с. : портр. – (Розстріляне Відродження).
4. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: Монографія. – К.: ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
5. Новиков Л. А. Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого / Л. А. Новиков. – М. : Наука, 1990. – 181 с.
6. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко ; передм. Марії Зубрицької. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
7. Сильман Т. О. Генри : [предисловие] / Т. Сильман // Короли и капуста : избранные рассказы / О. Генри ; пер. с англ. под ред. М. Лорие ; предисл. Т. Сильман. – М., 1946. – С. 3–14.
8. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
9. Яремкович М. Орнаменталізм прози Гната Хоткевича / М. Яремкович // Дивослово. Українська мова і література в навчальних закладах. – 2006. – № 4. – С. 46–49.

УДК 821.113.5-312.1.09»20»Ю.Гордер

Л. В. Мацевко-Бекерська,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

РЕЦЕПТИВНИЙ ГОРИЗОНТ ПРОЗОВОГО НАРАТИВУ В РОМАНІ ЮСТЕЙНА ГОРДЕРА «ЗАМОК В ПІРЕНЕЯХ»

Стаття представляє одну зі складових новітнього літературознавчого дискурсу, який активно зближується із синергетичною парадигмою. Дослідження здійснене із визнанням неможливості розташувати літературний твір у площині точно зазначених координат і точок певної онтологічної цінності. Художній світ роману «Замок в Піренеях» досліджений з позицій нарратології, однак в орбіту структуралістської методології активно залучаються теоретичні засади й принципи герменевтики та рецептивної естетики. У пропонованій роботі акцентовано на понятті рецептивного горизонту, що дає можливість концептуалізувати художній світ роману Ю. Гордера. Міркування про природу художнього дискурсу в прозі Юстейна Гордера та способи його адресації зосереджені в проблемі вибору читачької стратегії.

Ключові слова: наратив, наратор, рецептивний горизонт, художній часопростір, інтерпретація.

Статья представляет одну из составляющих новейшего литературоведческого дискурса, который активно сближается с синергетичной парадигмой. Исследование проведено с признанием невозможности разместить литературное произведение в плоскости точно обозначенных координат и точек определенной онтологической ценности. Художественный мир романа «Замок в Пиренеях» изучен с позиций нарратологии, но в орбиту структуралістской методологии вовлечены теоретические принципы герменевтики и рецептивной эстетики. В предложенной работе акцентировано на понятии рецептивного горизонта, что дает возможность концептуализировать

художественный мир романа Ю. Гордера. Размышления о природе художественного дискурса в прозе Юстейна Гордера и способы его адресации сосредоточены в проблеме выбора читательской стратегии.

Ключевые слова: нарратив, нарратор, рецептивный горизонт, художественное время-пространство, интерпретация.

The article represents one of the components of the newest literary discourse that actively approaches the synergetic paradigm. The terminological paradigm demonstrates the systematization and the integrity of methodological searches and also emphasizes the complexity of unification of the artistic nature of a text. The research is made admitting the impossibility of placing a literary work into the plane of precisely specified coordinates and points of a certain ontological value. The fictional world of the novel «The Castle in the Pyrenees» is examined from the point of view of narratology, but theoretical bases and principles of hermeneutics and receptive aesthetics are actively involved into the orbit of structuralism methodology.

In the suggested work the notion of the receptive horizon is figured out, that gives the opportunity to conceptualize the fictional world of J. Gaarder's novel. Thoughts about the nature of the artistic discourse in the prose by Jostein Gaarder and ways of its addressing are centered in the problem of choice of the reading strategy. That is why the reader's attempt of identification of fictional and private world is the main attribute of the opposition the literary work – the reader. Life stories of Steinn and Solrunn, which are connected because of the tragedy, appear in quite an original way – in the narrative of the electronic correspondence. It is studied that the maximum subjectivity is reached due to the grammatical form of «I-presentation» multiplied by the culminating tension of emotions of both interlocutors. The presence of the «main narrator» becomes obvious only in the final part of the literary work, the flow of memories and the desire to forget everything happens involuntarily and autonomously, though synchronically in the time of actualization of presentation. Through the writing (as a process) the reader approaches the event that is developed though the reading (as a process simultaneous with the writing). The modeled time bifurcation in the fictional chronotope correspondingly outlines the receptive horizon so it does not need any additional means for the reader to «penetrate» into the dramatic world of thought that is born by the tragedy of the distant past.

Keywords: narrative, narrator, receptive horizon, artistic nature of the text, space, interpretation.

Новітнє літературознавство щоразу активніше зближується із синергетичною парадигмою, потребує водночас систематизації та цілісності у методологічних шуканнях, але й акцентуючи на мінімальному шансі уніфікувати художню природу тексту, розташувавши літературний твір у площині визначених координат і точок певної онтологічної цінності. Тому розмаїті підходи до розуміння художнього феномену, до сприймання естетичного контексту набувають нових модифікацій та втілень у пізнанні сутності літературного явища. Зокрема, актуалізується цікавий етап розвитку наратології, коли в орбіту структуралістської методології активно залучаються теоретичні засади й принципи інших літературознавчих шкіл. Особливо показовим цей процес стає у дискурсі поетологічного дослідження як класичної, так і сучасної літератури.

Вивчення нарративних стратегій, що презентують формування новітньої прози, ґрунтується на принципах феноменології (Р. Інґарден), літературної герменевтики (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер), теорії рецептивної естетики (В. Ізер, Г. Р. Яусс), теорії діалогізму М. Бахтіна, структуралізму та семіотики (Р. Якобсон, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, Ц. Тодоров, Ж. Жене, В. Шмід, А. Компаньон), постструктуралізму (М. Фуко). В українському літературознавстві проблему джерела художнього викладу досліджував І. Франко, який узгоджував жанрову специфіку оповідання та повісті із наявністю певної групи слухачів. У роботах М. Кодака, Ю. Кузнецова, Г. Сивоконя, І. Денисюка, М. Легкого, І. Папуші, О. Папуші, Т. Гундорової, Я. Поліщука, М. Руденко, М. Ткачука наратологічний дискурс охоплює поетологічні особливості індивідуального письменницького стилю та окремих літературно-художніх творів. Отож, одним із актуальних «поворотів лінзи поляріда» в дискурсі сучасних наратологічних підходів вважаємо погляд на поетику нарративу норвезького письменника Юстейна Гордера, зокрема, у романі «Замок в Піренейях».

Серед важливих для концептуалізації художнього світу, оригінально змодельованого в прозі Ю. Гордера, варто виокремити поняття рецептивного горизонту. Якщо герменевтична категорія горизонту сприяла модерному сприйманню літературного твору, то заглиблюючись у простір Гордерового світу, варто погодитися, що «парціальність людського досвіду зумовлена поняттям горизонту однаковою мірою як минулого, так і сучасного розвитку, проте під різними знаками. Структурі горизонту кожного досвіду світу властиво, що кожне споглядання чогось імплікує відведення погляду, відвернення від чогось іншого» [10, с. 371]. Рецептивний горизонт (сприймання – розуміння – пізнання – ...) однаково узалежнюється і від сутності читача, і від позиціонування його у багатоголосому естетичному полілозі.

Міркування про природу художнього дискурсу в прозі Юстейна Гордера та способи його адресації можуть бути центровані в проблемі вибору читачької стратегії. Зокрема, теоретично-термінологічне коло позначає п'ять основних типів ідентифікації у процесі читання, що характеризують основні рівні сприйняття – асоціативний, адміративний, симпатичний, катарсичний та іронічний [див.: 3, с. 192]. Пропонуємо диференціювати різні рівні читання як діалогу відповідно до кількох типових моделей психологічної самоідентифікації особи читача – моделей, розрізнених за стратегією щодо: літературного твору, біографічного автора твору, історичного контексту, сучасного актової творення, а також щодо особистісної самотрансформації, котру спричинив твір.

Погоджуємося із твердженням Ж.-П. Сартра, що «процес письма передбачає процес читання як свій діалектичний корелят, і ці два взаємопов'язані акти вимагають двох різних виконавців. Тільки завдяки об'єднанню зусиль автора і читача виникає той конкретний та уявний об'єкт, як продукт розумової праці» [9, с. 43]. У поведженні читача домінує суб'єктивність, часто тенденційна, із переважним бажанням щось здобути безпосередньо від тексту. Тому чільним атрибутом опозиції твір – читач є спроба ототожнення читачем фікційного світу із своїм, приватним. Життєві історії Стейна і Сульрун, через трагедію поєднані в одну, постають у досить оригінальний спосіб – у нарративі електронного листування. Максимальна суб'єктивованість досягається передусім завдяки граматичній формі «я-викладу», помноженій на кульмінаційне напруження емоцій обох співрозмовників. Присутність «основного наратора» стане явною лише у фінальній частині твору, плин спогадів та бажання забути те, чого забути не змогли упродовж багатьох років відбувається наче жимоволі та автономно, хоча й синхронно в часі актуалізації викладу. Через писання (як процес) читач зближується і подією, що розгортається через читання (як одночасний із писанням процес). Змодельоване роздвоєння часу в художньому хронотопі відповідно окреслює рецептивний горизонт, а тому не потребує додаткових засобів для «вживання» читача у драматичний світ думки, народжений трагедією далекого минулого.

Факт початку читання свідчить, що «читач, який бере до рук книгу, свідомий непорушності фундаментального правила літературної гри: перед ним світ фікції, можливої дійсності, який, однак, містить незліченну кількість знаків подібності до реального світу» [3, с. 296]. Оригінальність поетики «Замку в Піренейях» саме тим і визначається, що серед множинності асоціацій читач не має альтернативи та обирає лише суголосні з його унікальними рецептивними настановами. Для осмислення особистої драми двох (а згодом переконаємося, що більше, ніж двох) людей безпосереднє впізнавання

«свого» у текстовому масиві оперуємо новими знаками, новими, власне авторськими, вказівками щодо сприймання чи розуміння, позаяк «текст і читач взаємно активні [...] Текст прагне нав'язати реципієнтам свою систему кодів, свою смислову структуру, а ті в процесі сприйняття не можуть не видозмінювати тексту, оскільки не виконують функції якогось механічного транслятора чи автоматичного споживача інформації, який діє лише за певним набором команд чи програм» [3, с. 209]. Власне домінуюча позиція читача відносно твору є лише короткотривалим початком діалогу, далі (з огляду на фразу-інтригу в експозиції) відбудеться стрімка трансформація ролей – ведучого у розгортанні значення та гравця, котрий погоджується чи сперечається із запропонованими правилами. Лаконічний комплімент Стейна на адресу давньої подруги: «Сультун, Сультун! Якою гарною ти була! Якою чарівною у червоній сукні на тлі фьорду, саду та білої огорожі! Я відразу впізнав тебе, як не впізнати» [1, с. 11] продовжується ремаркою, що окреслює конфлікт: «І дозволь одразу сказати: твоя поява аж ніяк не асоціювалася в мене з «Брусничною Жінкою» [1, с. 11]. Цікава форма «перетікання» логіки в емоцію викликає рецептивний інтерес: читач мимоволі починає смислове шукання того, з ким / чим не асоціюється Сультун. Парадоксальності контакту читача із твором вбачається передусім у свідомій синхронізації вимислу та реальності – фікційний світ художнього твору вписується у цілком реальні обриси у свідомості читача. У цьому разі надзвичайно промовистим є вихід із замкненого комунікативного кола, запропонований В. Ізером: «якщо читання усуває поділ «суб'єкт – об'єкт», що окреслює всі перцепції, то з цього випливає, що читач «потрапляє у полон» думок автора, а останні, спричиняючись до встановлення нових меж. Текст і читач перестають бути у конфронтації один до одного як суб'єкт і об'єкт, але натомість відбувається «поділ» самого читача [...] У процесі читання існують два рівні: чуже «я» і реальне «я», які ніколи не відокремлюються одне від одного» [3, с. 364]. Синхронно із плинном нарації читач стає співучасником давньої трагедії – поступово деталізується загадкова автомобільна аварія, а витрачені Стейном та Сультун роки життя для стирання цієї події з пам'яті, доходять «точки неповернення» – тепер забути не дозволить якщо не історія, то її нарація.

Стратегія читацької поведінки одночасно роздвоюється і свідомо концентрується – у полі сприймання втримуються всі описові компоненти твору та значеннєві відтінки, що активізують уяву та пам'ять читача. Реальне «я» читача змінюється пропорційно з привласненням чужого досвіду, виразно артикулюється нова психологічна сутність читача. З кожним наступним листом набирає значимості вже інша рецептивна субстанція відносно реального читача, котрий перегорнув першу сторінку твору. Із заглибленням у зміст відбувається зміна горизонту сподівань, а конкретний читач позбувається частини власних ілюзій і починає мислити згідно з інтенційною пропозицією чи настановою.

У дискурсі подорожі Піренями, запропонованій Ю. Гордером, переконаємося у слушності думки А. Компаньона: «Читання постає як розгадування загадок (відповідно до Бартового «герменевтичного кола»). Використовуючи пам'ять, воно здійснює архівування прикмет [...] Таке завдання запрограмоване текстом, однак текст обов'язково і перешкоджає його виконанню, позаяк в інтризі завжди існують незаповнені прогалини, невіршувані альтернативи, і сто процентний реалізм неможливий. В кожному тексті є перешкоди, на які неодмінно наражається процес конкретизації» [5, с. 178–179]. Істотна складність для траєкторії читацької поведінки в наративі роману значною мірою зумовлена позірною простотою сюжету: з текстів, навзаєм адресованих учасникам давноминулої автопригоди, точно відтворюється реальна картина, моделюється справжня трагедія, однак свідомість читача слідом за свідомістю обох персонажів впирається докопаному фактові – якщо не вдалося виявити збиту Брусничну Жінку, то її не було. Два рецептивних горизонти намагаються згармонізувати фікційну дійсність, однак простуювання за розгортанням подій неминуче приведе до усвідомлення трагедії як факту, адже остаточним аргументом стане аналогічна автопригода, в результаті котрої загине Сультун. Глибина читацького проникнення в смислову структуру роману якраз і є найістотнішим показником інтенційності літературного діалогу, позаяк за свідчує співзвуччя авторського задуму та спроможності читача цей задум хоча би впізнати. Своєрідність «впізнавання» у часопросторі Піренейської подорожі полягає у рецептивній дискусії: читач знає, що трагедія сталася, але продовжує сподіватися, що цієї події не було. Так, діалог «інтенція – рецепція» трансформується у кількарівневий рецептивний діалог.

Як зазначає П. Рікер, «у момент, коли твір відокремлюється від свого автора, все його буття наповнюється значенням, якому йому надає інший» [6, с. 188]. Рівно як для автора після того, як твір відбувся в літературно-комунікативному просторі, перестає існувати виняткове право на всі значення його творіння, так само для читача не одразу настає момент осяяння чи привласнення чужого досвіду. Спостерігаємо процес реінтеграції, хоча значно активнішу роль в ньому виконує саме читач. Артикуляція невимовленого, як і осмислення вимовленого цілком покладаються на компетентного читача. Масив значень діалогічно кореспондується читачеві, однак завдання самого читача – відчутти поклик автора і зреагувати на нього. Ймовірно, є рація в одному із тверджень стосовно природи мистецького твору: «Твір мистецтва – це створений автором об'єкт, який організовує потік поєднаних вражень так, що кожний потенційний реципієнт по-своєму може зрозуміти той самий твір, первинну форму, яку задумав автор [...] У такому значенні автор продукує закриту в собі форму, щоб її використовували і розуміли так, як він її задумав» [2, с. 526].

Складність інтерпретації романного наративу «Замку в Піренях» можемо ототожнити із множинністю смислу твору чи звести всі модифікації розуміння до інтенційного першоджерела. Естетичності і сугестивності твору зосереджені в консистентній життєвого досвіду реальних осіб (Стейна та Сультун), які змодельовали досить химерний фікційний світ з очікуванням рецепції (передусім власної, а далі – читацької). Тут маємо за обов'язок толерувати автора як первинний авторитет для розгортання рецепції. Скажімо, П. Рікер виразно розмежовує два поняття: текст як зосередження інтенції автора і текст як засіб для читача осмислити себе. Постає питання: рух тексту і текст в русі – діаметральні чи конфліктні категорії? У романі Ю. Гордера відбувається неминуча асиміляція цих двох понять. Проникнення читача в текстовий масив обов'язково спроектується одночасно як на ототожнення свого життєвого досвіду з фікційним, так і на нівелювання первинної смислової структури: «значення тексту, яке ми передбачаємо, по суті, не є інтенцією автора, життєвого досвіду письменника, а швидше тим, що текст означає для кожного, хто виконує його розпорядження. Текст прагне розмістити нас у своєму значенні [...] пояснювати означає виявляти структуру, тобто внутрішні зв'язки залежності, які встановлюють статистику тексту; інтерпретувати означає йти дорогою мислення, яке відкриває текст, розмістити себе *на шляху* до сходу тексту» [8, с. 320]. Суб'єктивна оцінка тексту максимально конкретизована, хоча й надміру ускладнена, натомість об'єктивна – персоналізується і враховує як емоційне враження, так і тривалий естетичний вплив тексту на читача. Неодноразове повторення загадок-ключів «Старече озеро», «Бруснична жінка» окреслює інтригу та конкретизує рецептивне коло.

На завершення естетичного діалогу активізується процес самоідентифікації – самотрансформації особистісних характеристик читача із подальшою асиміляцією з Іншим. Упродовж нарації Інший був ефемерним об'єктом автора, йому адресувалися закодовані значення зі сподіванням на порозуміння. Водночас Інший був невідступним проводирем читача в пошуках смислу історії, що вкарбувалася в пам'ять персонажів і живе там тридцять років, його орієнтиром для визначення достовірності напрямку розуміння прочитаного. Зрештою, Інший став органічною частиною самого читача, адже «в

остаточному підсумку те, про що йдеться в тексті, – це світ, який стоїть за сенсом тексту, світ, який текст проектує і який утворює його горизонт. Слухач чи читач відкривають для себе цей світ відповідно до їх власної здатності сприймати» [7, с. 95]. Рецепція пережила власну смислотворчу еволюцію. Процес читання актуалізував процес естетично-психологічної асиміляції, що в глибині свого здійснення засвідчує не лише стильову досконалість тексту, але й тісну комунікативну погодженість між автором та читачем. Як справедливо зауважує М. Зубрицька, «текст чи книга перетворюють замкненість і закінченість особистого естетичного переживання, вербалізованого в закінченій поетичній чи прозовій формі, у нескінченність та вичерпність рецепційно-естетичного процесу нового переживання. У цьому сенсі Книга стає еквівалентом Світу, а індивідуальний простір художньої уяви окремого автора – топосом естетичних універсалій» [3, с. 271].

Наратив «Замку в Піренях» засвідчує концентрацію думки і наявного естетичного досвіду в розгортанні «розмови мовчки» – читач сприймає текстову основу за своїм індивідуальним стереотипом, поступово входив у простір художнього світу з його неминучим впливом на зміну кута зору читача або на трансформацію психологічної настанови щодо самого твору, а далі – синхронізація очікуваного смислу із фактично знайденим проектує нову особистість. Життєва драма Сульрун і Стейна зазнає не лише різних за глибиною естетичного контакту прочитань, але й відмінних за кінцевою конфігурацією смислу: «читання має характер впочування, самопроекції, самоотожнення. Воно неминуче деформує книгу, пристосовує її до турбот читача» [5, с. 169]. У фіналі не лише завершується читання як особистісний діалог, але й запропоноване рецептивне вирішення змістової інтриги, конкретизований смисл твору в його унікально пізаному змісті.

Окремий читач фактом прочитання, зокрема, роману «Замок в Піренях» асимілює новий відтінок існування твору в загальній культурній, естетичній та ціннісній контекст, адже «онтологізація процесу читання є найбільшим викликом для літературно-теоретичного дискурсу, оскільки найважчою з теоретичного погляду є проблема кореляції окремого читача, його рецепційної свободи з інтерпретаційною спільнотою, її канонами, моделями, редукційними схемами та матрицями» [3, с. 310]. Завершене читання розширює простір «паралельного» до смислу твору світу його значень. Адже «сходження в одній точці тексту і читача започатковує екзистенцію літературного твору, і це сходження ніколи не можна точно передбачити, але завжди воно повинне залишатися можливим для здійснення, оскільки не ідентифікується ні з текстуальною дійсністю, ні з індивідуальними уподобаннями читача» [4, с. 349].

Поетологічна парадигма впливів та стимулюючих чинників у художньому світі роману Ю. Гордера настільки внутрішньо складна, що аналітичні процеси розщеплення звучання твору на різні (відмінні чи співзвучні) голоси є невизначено тривалим як в часі рецепції, так і в часі інтерпретації. Іноді досить складно визначити, чий вплив – текстового простору чи історичності адресата – справляє вирішальний вплив на читача. Переконаємося у слушності тези про «двох авторів»: «Стенограма гуманітарного мислення – це завжди стенограма діалогу особливого виду: складний зв'язок *тексту* (предмет вивчення та обдумування) і створюваного *контексту*, в якому реалізується пізнавальна та оцінна думка вченого. Та зустріч двох текстів: тексту готового і тексту, що створюється і є реакцією, – це зустріч двох суб'єктів, двох авторів. Текст не є річчю, і тому другу свідомість, свідомість, яка сприймає, аж ніяк не можна елімінувати чи нейтралізувати» [10, с. 417]. Рецептивний горизонт формується по-різному на різних етапах прочитання: відповідно до повороту сюжетної лінії текст і контекст стають взаємно активними та взаємозамінюваними. Трагічна подія, коли Сульрун зі Стейном збили на шосе Брусничну жінку і втекли з місця події, сприймається як первинний наратив і визначає інтерпретацію. Із заглибленням і психологічну складову трагедії тридцятирічної давнини переміщається у контекст, натомість текстом стає загибель Сульрун: в автомобільній аварії, скоєній невідомим водієм, котрий зник з місця пригоди. Отож, увиразнюється унікальність рецепції – справедлива кара за злочин здійснюється, однак логічне розуміння смислу не руйнує психологічного бар'єру в свідомості реципієнта: настільки тривалий час переживання, каяття, силювання забути став частиною життя Сульрун, що припинення цього драматичного процесу могло відбутися лише у трагічний спосіб.

Таким чином, наратив роману «Замок в Піренях» засвідчує перспективу щоразу глибшої деталізації можливих проекцій тексту і, відповідно, увиразнення в калейдоскопі особистісного погляду на твір нових відтінків із наділенням постаті читача співавторськими правом та відповідальністю. Рецептивний горизонт відкриває простір для привласнення текстової структури та модифікації художнього світу, водночас асимілюється не лише в екзистенцію значеннєво-естетичної парадигми, але й у загальний історико-культурний контекст, а тому персональне сприймання стає частиною складно синтезованого погляду на твір.

Література:

1. Гордер Ю. Замок в Піренях / Юстейн Гордер / Переклала з норвезької Наталія Іванчук. – Львів : Літопис, 2009. – 244 с.
2. Еко У. Поетика відкритого твору / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 525–538.
3. Зубрицька М. Номо legens : читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
4. Інгарден Р. Про пізнання літературного твору / Роман Інгарден // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 176–208.
5. Компаньон А. Демон теорії / Антуан Компаньон – М. : Изд-во Сабашниковых, 2001. – 307 с.
6. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 458 с.
7. Рікер П. Время и рассказ / Поль Рікер. – М., СПб., 1998.
8. Сартр Ж.-П. Ситуации. Антология литературно-эстетической мысли / Жан-Поль Сартр. – М. : Ладомир, 1997.
9. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр. – СПб. : Алетейя, 2000. – 466 с.
10. Юсс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Г Р Юсс // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 368–405.

УДК 811

І. П. Мегела,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

«ГРА В БІСЕР» ГЕРМАНА ГЕССЕ ЯК ФІЛОСОФСЬКА УТОПІЯ

Стаття присвячена аналізу роману «Гра в бісер» Германа Гессе як філософської утопії і праобразу планетарної культури. Висвітлюється функціонування ордену інтелектуалів у республіці духу Касталії, розкриваються засади гри в бісер як синтезу різних наук і мистецтв, як універсальної мови в оперуванні культурними цінностями людства. Аналізується композиційна побудова роману, філософський зміст його послання.

Ключові слова: гра в бісер, філософська утопія, аскетичний орден інтелектуалів, «фейлетонна епоха», духовна ієрархія, синтез наук і мистецтв, планетарна культура, формалізація, методологізація, квазікоментування, мегатекст.

Стаття посвячена аналізу роману «Гра в бісер» Германа Гессе як філософської утопії і проработи планетарної культури. Освітлюється функціонування ордена інтелектуалів в «республіці духа» Касталії, розкриваються принципи гри в бісер як синтезу різних наук і мистецтв, як універсального мови в оперуванні культурними цінностями людства. Аналізується композиційне побудову роману, його філософський зміст.

Ключевые слова: игра в бисер, философская утопия, аскетический орден интеллектуалов, «фельетонная эпоха», духовная иерархия, синтез наук и искусств, планетарная культура, формализация, методологизация, квазикомментирование, метатекст.

The article considers the novel «The Glass Bead Game» by Hermann Hesse in terms of philosophical utopia and prototype of planetary culture. The article focuses on the activity of the order of intellectuals in the province Castalia, the principles of the glass bead game as the synthesis of various sciences and arts, as a universal language to manage humanity's cultural values. The novel's composition and philosophical sense of its message is also studied.

Key words: glass bead game, philosophical utopia, austere order of intellectuals, «feuilleton» epoch, ecclesiastical hierarchy, synthesis of sciences and arts, planetary culture, formalisation, methodologisation, quasi commentation, megatext.

«Гра в бісер» – філософський роман Германа Гессе, одного з найбільших німецьких письменників ХХ ст., сповнений роздумів про долю світу і цивілізації, культури. Як і багато інших великих мислителів першої половини ХХ ст., відчувачи реальну кризу культури, розмірковуючи над можливими напрямками виходу з неї, Гессе в художній формі показав один з вірогідних шляхів розвитку культури, точніше, її елітарної інтелектуально-естетичної сфери.

Ідея створити «апокаліптичну пісню», оперу чи симфонію, прийнятою музикою занепаду, але яка б не виключала надії на відродження духу, остаточно сформувалася у Гессе до початку 30-х років, коли він визначив для себе два головні джерела «гри в бісер» – музику і математику. Першу, як таку, що здатна підняти людину на вищий щабель злиття з духом, співвіднести індивідуальну музику душі з музикою небесних сфер, а другу, як таку, що відкриває можливість формалізації духовних багатств, нагромаджених людством, і приведення їх до єдиної універсальної мови, семіотичної системи.

«Гра в бісер» створювалася в похмурі роки фашизму в Німеччині і була завершена у 1943-му. В одному з листів за січень 1955 року Гессе писав, що Касталія була його відповіддю фашизму, спробою оспівати духовність в «чужому, отруєному світі» [17]. Водночас письменник порушив питання про необхідність порятунку «духу», про обов'язок інтелігенції повернутися обличчям до «світу практики».

«Гра в бісер» має присвяту – «Прочанам до Країни Сходу», що засвідчує її духовну спорідненість з повістю «Паломництво до Країни Сходу» (1932) – романтичною історією, сповненою символів і ремінісценцій. «Схід» у цьому творі – не географічне поняття – це країна романтики, духовності, краси й добра в душі людини.

Описане у цьому творі паломництво – це подорож у часі: читачі повісті несподівано опиняються то у середньовіччі, то потрапляють у країну казок, то в дитячі та юнацькі спогади автора. Дивовижні самі мандрівники, прочани, «брати по вірі й духу», члени таємничого Ордену. Серед них Дон-Кіхот і близькі Гессе романтики Брентано та Гофман, герой останнього архіваріус Ліндхорст, Генріх фон Офтердінген з роману Новаліса, Трістрам Шенді з роману англійського письменника Лоренса Стерна. Є тут і сучасник Гессе швейцарський художник Пауль Клее і його літературні герої – Сіддхартха, Клінгзор, Гольдмунд. Членів цього братства єднає людяність, ширість, порядність і жадоба до знань. Їм не властивий егоїзм, марнославство, прагматизм. Служіння людям – ось що, на думку письменника, повинно врятувати їх від зневіри і відчаю.

Гессе працював над «Грою в бісер» з 1931 до 1942 року, з тривалими перервами, зумовленими як зовнішніми подіями, так і необхідністю вивчення спеціальних досліджень в галузі музики та математики. Окремі частини твору друкувалися у періодичній пресі, однак всі спроби Петера Зуркампа видати книгу у націонал-соціалістичній Німеччині виявилися безрезультатними. Вперше роман побачив світ у швейцарському видавництві «Фреє і Васмут» 1943 року.

В Німеччині твір вийшов друком тільки у 1946 році. Відтоді він постійно перевидався, виходить різними мовами. У 1946 ці Гессе отримав Нобелівську премію «за натхненну творчість, в якій дедалі з більшою очевидністю проявляються класичні ідеали гуманізму, а також за блискучий стиль», «за поетичні досягнення людини добра – людини, яка в трагічну епоху зуміла захистити справжній гуманізм» [7].

«Гра в бісер» зачепила болючий нерв епохи і викликала велику кількість відгуків. Зокрема, Томас Манн писав таке: «У роботу над XIV главою (роману «Доктор Фаустус» – прим. І.Мегела) втрутилася чудова літературна подія, яка будоражить мене впродовж багатьох днів і в найособистішому аспекті. З Швейцарії надійшли обидва томи «Гри в бісер» Германа Гессе. Після багаторічної праці мій приятель у далекій Монтаньолі завершив томливо-чудовий твір своєї старості, відомий мені досі лише з великого вступу, опублікованому у «Нойе Рундшау». Я не раз говорив, що ця проза близька мені, як «частка моєї плоти». І, побачивши тепер все полотно, я жахнувся його подібності з тим, що поглинало мене самого. Та ж ідея вигаданої біографії – з притаманними цій формі елементами пародії, той же зв'язок з музикою. І тут теж критика культури й епохи, хоча і з переважанням мрійливого культурфілософського утомізму, що дає критичний вихід стражданню і який констатує всю трагічність нашого становища. В цілому зв'язок вражаючий. У мене, щоправда, все гостріше, різкіше, тріпотливіше, драматичніше (тому, що діалектичніше, сучасніше і безпосередніше). У нього – м'якше, мрійливіше, заплутаніше, романтичніше і вигадливіше (у вищому сенсі). Все, що пов'язане з музикою, дуже добротне – антикварне. Дуже широкий інтелектуальний горизонт, велике знання культури. На додачу жартівливість у дусі біографічного дослідження: комізм власних імен...» [9, с. 247–248].

У 1943 році, коли «Гра в бісер» вийшла друком, вчені, інженери, літератори, незважаючи на війну, вважалися елітою суспільства. Але письменник вже тоді передбачав, що верховенство інтелекту – не вічне. Його тоді не зрозуміли, до нього не дослухалися. Хоча вже у самій назві книги чується іронія: «Гра в бісер» – не справа, а гра в порожні скляні намістини. Автор наважився назвати грою не що інше, як духовні прагнення вчених і митців, їх заняття теорією, наукою і мистецтвом. То що ж то за прагнення? – немовби запитує Гессе. Справді, чи це лише гра, чи життєва необхідність? Можливо, що це різновид нової релігії для інтелектуалів? То чому ж має служити духовна діяльність, щоб не перетворитися на марнотратну гру? Як пов'язані хранителі вищої духовної культури з творцями матеріальних цінностей? Яка основа й роль духовності у наш час?

Не випадково, що назва країни, де (у романі Гессе) готують інтелектуальні кадри, походить від міфічного Касталійського джерела на Парнасі, біля якого, згідно з легендою, Аполлон водив хороводи з музами, Гессе й сам вказував на зв'язок своєї Касталії з «Педагогічною провінцією» Гете (роман «Мандри Вільгельма Мейстера» (1821 р. – прим.

І.Мегела), підкреслюючи свою глибоку пошану до корифея німецької культури минулого і свою спадкоємність по відношенню до цієї культури.

Отже, події, описані в романі, відбуваються в далекому майбутньому (2400 р.), у вигаданій провінції Касталії, де в центрі Європи. Касталія подана тут як своєрідна країна – резервація духовного життя, де економіка, виробництво і політика зведені до найнеобхіднішого мінімуму. Основну частину населення провінції складає аскетичний орден інтелектуалів, які займаються навчанням й вихованням молоді, вдосконалюються у грі в бісер. Детального опису гри в романі немає, відомо лише те, що для її опанування необхідні ґрунтовні знання музики, математики й історії культури..

Однак «Гра в бісер» – не утопія у звичному розумінні цього слова, про що неодноразово говорив і сам Гессе, це і не спроба передбачувати майбутнє в дусі сучасної літератури фентезі. Цей твір часто визначають як «інтелектуальний» роман» [11], «роман-притча» [18]. «роман непрямого зображення» [8]. Найбільш точним видається однак означення «Гри в бісер» як «філософської утопії, дія якої відбувається у далекому майбутньому, коли людство встигло розпізнати гіркоту плодів всеохопної прагматичної брехні, хижацького егоїзму та рекламної фальсифікації духовних вартостей, а розпізнавши, створило співвтовариство хранителів істини – Касталійський Орден» [1, с. 12].

«Гра в бісер» – цілий конгломерат жанрових форм: – політичного памфлету, історичного роману, вставних віршів й новел, житіє, «роману виховання». Прикметно, що всі ці традиційні форми використовуються зі значною долею пародійності. Гессе спирається і на традиції: просвітницької повісті XVIII ст., німецького роману – життєпису XVII ст.

Твір складається з трьох, нерівних за обсягом частин: вступного трактату – «популярного» нарису історії Касталії та Гри в бісер, життєпису головного героя Йозефа Кнехта, написаного буцімто від імені касталійського історика з далекого майбутнього і лише «видрукowanego» Германом Гессе... Використання прийому «очуднення», коли автор прикривається маскою видавця, дозволяє створити ілюзію документальності, навіть наукової точності в описі людей, подій, країн й епох, створених його уявою. Як справедливо зазначає російська дослідниця роману «Гра в бісер» Гутерман Ю. О., головним принципом, концептом, який дозволяє говорити про системне, упорядковане існування у романі різних жанрових ознак, є поєднання у тексті двох планів – езотеричного (головного) та екзотеричного (залежного). При цьому езотеричний план утворений філософським змістом роману, а екзотеричний – жанровими категоріями роману-виховання та роману-утопії. Подібний підхід дозволяє розглядати «Гру в бісер» як синтетичний роман з породжуючою основою езотеричного характеру, що дає можливість упорядкувати різні жанрові категорії у межах однієї системи і, відповідно, оцінити твір Гессе комплексно [5].

Подані в заключній частині твору одинадцять поезій і три новели, що мають форму життєписів, і які начебто належать перу самого Кнехта., мовби підкреслюють їх «позачасовий» зміст [19]. Це все варіації того ж служіння – у «різному вбранні», з різним фіналом (недаремно ім'я героя «Кнехт» німецькою означає слуга). Якщо вдатися до порівняння з музикою (Йозеф Кнехт – музикант, його наставник – Магістер музики) то можна помітити, що головний «мотив» мовби кілька разів «програється» у різних тональностях. При цьому, – як зазначає відомий дослідник творчості Г. Гессе Е. Маркович, – оживає вся духовна історія самого письменника, його пошуки, його роздуми про найсуттєвіше як для нього, так і для його сучасників» [10].

Складність побудови, багатство символіки, гра іменами, термінами і поняттями з багатьох сфер духовного життя – все це просто приголомшує. «Гра в бісер» вимагає уважного і вдумливого прочитання, в ній багато що зашифровано, глибоко приховано. Письменник звертається до ідей й образів різних народів: касталійці сприйняли європейське середньовіччя з його символікою, їм не чужа філософія стародавнього Китаю, мудрість індійських йогів, їм близькі математичні знаки, музичні позначення і т.п. «Дослідники, як правило, квапляться розшифрувати всі ієрогліфи гессевської вченості – зазначає Д.Затонський. Але «Гра в бісер» – насамперед роман, художній твір. а не нагромадження чисієсь вторинної філософської мудрості. Безперечно, навіть у важкуватій своїй побудові, у своїй схованій під стилізаторським порошком іронії роман цей – продукт пізньої, досить стомленої культури. А проте в ньому є сила та жива пластичність зображення, що властива справжньому мистецтву слова» [3, с. 20]. Перебирання духовними вартостями, нагромадженими людством, не стає для автора самоціллю безглуздої і безрезультативної, хоча й віртуозної Гри в бісер, що вимагає колосальної підготовки й ерудиції. Попри все це у творі має місце єдність, дивовижна продуманість взаємопов'язаність розділів. Образні мотиви по-різному мовби зливаються під рукою майстра-диригента у струнку симфонію, в якій історія Кнехта проходить головною музичною темою [10].

З розповіді фіктивного історика, який пише біографію Йозефа Кнехта, стає відомо, що індустріалізовану Європу в минулому охопила духовна криза. В той час зміст будь-яких міркувань перестав критично оцінюватися. Про економіку судили артисти, про філософію – журналісти. Наукова діяльність сприймалася зовсім не в наукових цілях, а мистецтво перетворилося на маскульт. Публікації будь-якого змісту стали предметом легкої розваги. В той час, коли світ став менше орієнтуватися на ідеї Істини, Добра і Краси, суспільство почало занепадати духовно. У Гессе таке явище названо «фейлетонною епохою». Однак це не означає, що в ту добу не було оддарованих талановитих людей.. Зовсім ні. Ця доба не була безідейною, але за словами письменника – вона не знала, що робити зі своїми ідеями, оскільки в глибині всього чаївся страх і почуття приреченості. «Вони терпляче вчилися керувати автомобілями, грали в складні картярські ігри й самовіддано розв'язували кросворди, бо були майже беззахисні перед смертю. страхом, болем і голодом, духовно безпорадні, не здатні вже знайти втіху в релігії» [4, с. 33]. Гессе приходять до переконання, що така цивілізація вичерпала себе і перебуває на межі краху.

Але з іншого боку, в умовах культурного хаосу виникає нестримне бажання озирнутися назад, навести лад, повернутися до устояних звичаїв, до непохитних засад, що не піддаються легкомудрим змінам. І як наслідок – голод на істину і право, потяг до розуму, прагнення позбутися хаосу. На засадах таких прагнень і функціонує Касталія – країна інтелектуалів, що чимось нагадує утопічну «державу» Платона, новоевропейський ідеал «республіки вчених».

Касталію часто називають утопією, але в її ладі, укладі, техніці немає нічого утопічного, пов'язаного з суспільством майбутнього. Навпаки, на кожному кроці зустрічаються анахронізми. Життя містечок всередині Касталії, немовби застигло у своїй патріархальності, в той час як життя поза її межами вирує – розвивається промисловість, партії змагаються між собою, працює парламент, існує преса, змагання з Гри в бісер передаються по радіо, мешканці Касталії все ще пересуваються на підводах. Таке ж змішання старовини з витонченою сучасністю відчувається і в побудові, і в мові твору.

«Касталія – не майбутнє, а вічна, платонівська ідея». Водночас Касталія – протиставлення «державі» Платона, де влада належить вченим, які управляють світом. У Касталії, навпаки, вчені і філософи вільні незалежні від будь-якої влади, але досягається така свобода ціною відриву від реальної дійсності. Головне призначення касталійців – педагогічне виховання інтелектуалів, вільних від конюнктури і буржуазного практицизму. Таким чином, Касталія для Гессе – абстракція,

складний символ, прихисток чистої споглядальної духовності, на відміну від світу, враженого «фейлетонізмом». Касталія нагадує «модель», побудовану вченими, всесторонню і критично осмислювану «ймовірність».

Найбільше надбання Касталії – «гра в бісер», мистецтво творення метатексту, синтез різних видів мистецтва в одному універсальному мистецтві.

Згідно з Гессе, гра виникла в середовищі найбільш обдарованих математиків і музикантів. Згодом, в процесі тривалого її розвитку, в розробці її правил стали брати участь і її гравці, хранителі, вся інтелектуально-духовна еліта людства (філологи, мистецтвознавці, філософи, теологи і т.п.). Така гра сформувалася не як утилітарна ігрова діяльність, що синтезує інтелектуальні, наукові, духовні, релігійні, художні цінності і досягнення людства за весь період його існування і перетворилася поступово на «гру гри» – елітарну духовну культуру людства. Її професійно вивчають, досліджують, розробляють, вдосконалюють в елітних школах, проводять святкові змагання при великому скупченні глядачів. Гра має свої складні правила, які пильно контролює касталійська ієрархія на чолі з Магістром Гри. «Ці правила, мова знаків і граматики Гри, становлять різновид високорозвиненого тайнопису, у створенні якого беруть участь багато наук і мистецтв, особливо ж математика й музика (а відповідно й музикознавство), і який може передати й пов'язати зміст і наслідки майже всіх наук. Таким чином, Гра в бісер – це гра всім змістом і всіма вартостями нашої культури, майстер грає з ними десь так, як у добу розквіту живопису художник грав барвами своєї палітри. Всім, що людство в епохи свого піднесення витворило в сфері пізнання, високих думок і мистецтв, що в наступні сторіччя наукового осмислення було закріплене в поняттях і стало спільним інтелектуальним надбанням, – усім цим величезним зібранням духовних вартостей гравець у бісер володіє так, як органіст своїм органом, і орган той доведений до майже неймовірної досконалості, його клавіші й педалі відтворюють весь духовний світ, його реєстри майже незчисленні, теоретично на цьому інструменті можна програти духовний зміст цілого всесвіту» [4, с. 27].

Зародившись як інтелектуальна гра духовними цінностями і схемами, образами, фігурами, мовами, ієрогліфами, мелодіями, науковими теоріями, гіпотезами, що лежать в їх основі, Гра в бісер швидко перейшла від чисто інтелектуальної поверхової віртуозності до споглядання, медитацій та в інші прийоми духовних практик, тобто, перетворилася на своєрідне богослужіння без бога, релігійної доктрини і теології [16]. Головним результатом Гри стало досягнення в її процесі стану найвищої духовної насолоди, неземної радості особливої «веселості».

Гра – це культура, що усвідомила свою внутрішню естетичну сутність і свідомо культивує естетичний досвід буття у світі. Це не поверховий досвід, а саме глибинний, сутнісний. Не випадково Гессе неодноразово підкреслював езотеричний характер Гри. Через незлічені «закоулки архіву» й лабіринти знань, вартостей, витворів культури, через найдавніші духовні практики й східні вчення та міфи, через дзэнські сади і трактати великих схимників, музику Баха й відкриття теорії Ейнштейна справжні майстри Гри. проникають в неосяжні іншими способами таємниці буття, відчуваючи від цього божественну насолоду, набуваючи неземний спокій преображеної й очищеної душі [2].

Концепція, що лежала в основі «гри в бісер», має багато спільного з логічною «машиною Раймунда Луллія – одного з найвпливовіших мислителів європейського високого Середньовіччя, універсальною мовою Готфріда Лейбніца та поняттям синергетика Річарда Бакмінстера Фуллера. Серед «батьків» – гри в бісер Гессе згадує «базельського жартівника, закоханого з однаковою пристрасністю в музику і математику». Мова йде про Карла Густава Юнга, в учня якого Гессе у свій час проходив сеанси психоаналізу. Через те гру в бісер можна визначити як особливу маніпуляцію з символічним, вибудовану за своїми власними законами. Серед компонентів гри Гессе називає і «магічний театр», детально описаний у романі «Степовий вовк», в основі якого лежить ідея К.Г. Юнга про активну уяву».

Йозеф Кнехт, великий *Magister Ludi*, так пише про свій досвід осягнення суті Гри: «Я раптом зрозумів, що в мові чи принаймні в принципі Гри в бісер кожен знак справді всеосяжний. Кожен символ і кожна комбінація символів веде не куди-небудь. Не до окремих прикладів. Експериментів і доказів. А до центру. До таємниці й до серця світу. до першооснови знань. У сьвіті тієї хвилини я побачив. Що кожен перехід з мажору в мінор у сонаті, кожне перетворення міфа чи культу. Кожне класичне, мистецьке формулювання. Коли розглядати його справді медитативно, – це не що інше. як безпосередній шлях до найбільшої таємниці всесвіту. Де між коливанням туди й назад. між тією миттю. коли набирається в груди повітря. І тією. коли воно виходить з грудей, між небом і землею, між Ін'ю і Янь. вічно відбувається священнодійство... тепер я вперше почув внутрішній голос самої Гри. Її потаємна глибока суть озвалася до моєї душі. І відтоді в мені не гасне віра. що наша висока Гра – справді *lingua sacra*, священна, божественна мова» [4, с. 115–116].

Отже, «Гра в бісер» – це розлогі роздуми про культурне буття, про можливість збереження духовності у царині вільної ігрової діяльності. Роман сфокусований на висвітлення трьох головних завдань;

- глобальної критики буржуазної культури (аналіз негативних сторін «феноменології духу» ХХ в.);
- актуалізації класичної культурної спадщини, позитивної «феноменології духу», що включає в собі всю європейську культуру, і яка переростає в духовний синтез Сходу і Заходу);
- проблемі світоглядного обґрунтування культури (культурного синтезу).

Гра відчужена від сучасної культури і життя, тому актуалізація духовних цінностей – головний напрям всієї системи роману. Письменник робить спробу звести цитадель духу для боротьби з бездуховністю. Проаналізувавши всі можливості Гри, він зняв ігрову альтернативу, оскільки вона виявила свою практичну неспроможність. Внаслідок цього роман став блискучою самокритикою шляху порятунку культури за допомогою еліти. Головним підсумком роздумів письменника стало усвідомлення того, що втрата відповідальності за культуру аналогічна відмові від суверенності духовної культури.

Служіння культурі і суспільству – головне призначення інтелігенції. Гра в бісер, якщо розглядати її як явище культури, здатна відтворювати різні за змістом ситуації людської діяльності. Ця її особливість відповідає пошуковій спрямованості сучасної наукової думки. Культурно-філософське моделювання, що зберігає в собі багату досвід різних видів діяльності, подане в гессевській «Грі в бісер» під знаком гуманістичного ідеалу. Письменник називає гру скляних намистин «символічною і багатозначною формою пошуків досконалості» [20]. Семантичне поле Гри в бісер моделює в основному сферу естетичної діяльності, яка розглядається письменником як така, що організовує всі сфери життя суспільства і людини на основі порядку, чіткості, благочестивості й гармонії. Синтез розрізненої поліморфії духовного і матеріального життя набуває у романі Гессе нового естетичного рівня і є вираженням морально-життєвих вартостей. Об'єднання інтелектуальної і моральної сфер складає основу світобачення Гри в бісер. Суворі духовна ієрархія – основа гессевської моделі культури. Стирання індивідуальності і підкорення кожної особи Ордену – найвищий обов'язок всіх мешканців Касталії.

Гессе спирається при цьому на давню традицію; (образ «мудреця», чи «досконалої людини» у давніх китайців, чи ідеал сократівського вчення про чесноти). Письменник не визнає індивідуалізму буржуазного суспільства, але ще більше не сприймає він догми масової культури з її пристрасною до «біографій», до особистого і побутового життя особи. Для

того, щоб побачити велич людини, достатньо проаналізувати її поведінку у конфлікті з собою та ієрархією. Висока пошана може виявлятися тільки трагічним постаттям. Інтерес до індивідууму дозволяється тільки у тому випадку, коли йдеться про справді зразкових людей. Опорою навіть для найдовершенішого товариства з розвинутою ієрархією повинні служити самотні й вільні особистості.

Гессеєвська модель культури, як це не парадоксально, не зорієнтована на творчість. В Педагогічному відомстві не охочуться створення нових художніх творів, оскільки в сучасному хаотичному світі неможливо створити щось насправді цінне. Нетворчий епігонський дух Грі в бісер звернений до культури минулого, з її чистотою і благородством. Тоді постає найважливіша проблема трактування культури – проблема герменевтики. В пошуках довершеності Гессе звертається до класичної музики, до музичного структуралізму ХХ ст., аналізує різні виховні моделі. Письменник намагається осмислити кризу буржуазної свідомості в межах можливостей духовної культури.

В історії не раз так бувало, коли вчені і фахівці виявлялися неспроможними чітко сформулювати й охопити весь комплекс ідей в дусі часу і тоді їх розробка і соціалізація виявлялася під силу лише великим письменникам-філософам. Приклад Г. Гессе – яскраве цьому свідчення. Роман «Гру в бісер» можна розглядати не лише як найвищий зразок органічного поєднання філософсько-естетичних принципів Сходу і Западу, але і як маніфест майбутньої «планетарної культури» (ПК) (термін Середкіної Е. В.), здатної на нових засадах організувати і структурувати соціальний космос [13]. У романі Г. Гессе закладено, по суті справи, вся інформація про генеральні тенденції і закономірності розвитку світової культури в майбутньому. Новий досвід світобачення в контексті глобалізації й інтернаціоналізації сучасного життя, формування нового культурного «гіперпростору», в якому *культуросмисли* і *культуросимволи* всіх епох і народів перебувають у стані безкінечного діалогу-полілогу – все це вимагає більш глибокого й серйозного прочитання цієї «радісно-таємничої книги» (Т. Манн).

У романі «Гра в бісер», умовно кажучи, йдеться про ймовірне становлення планетарної культури, сутність якої полягає в «грандіозній ідеї духовної єдності. Об'єктивними причинами формування ПК є сучасні комунікативні процеси. Тісне контактування різних типів культур потребує нового прочитання, актуалізації «нового розумового бачення» і нової організації гуманітарного знання, що оперує вже «не смислосесущими одиницями, а відношеннями, пучками відмінностей» [6, с. 4].

У 20–40-х гг. ХХ в. зароджувалися проекти уніфікованої науки й уніфікованої мови науки (Л. фон Берталанфі), розвивалася наука про знакові системи (Ч. У. Морріс), в тому числі і семантика (теорія моделей А. Тарського), відбувався тотальний процес математизації й методологізації науки. Ейнштейн виношував задум створення єдиної теорії поля, в якому всі сили зливалися б в єдину на підставі чистої геометрії.

«Лінгвістичний поворот» у другій половині ХХ ст. став логічним завершенням модерністських тенденцій в науці і мистецтві. На зміну раціоналізму Просвітництва прийшов модерністський раціоналізм (неоміфологізм) з його власними уявленнями про вічне й незмінне посеред хаосу й примарності сучасного життя. Виник так званий «культурний модернізм», представники якого Дж. Джойс, М. Пруст, С. Малларме, К. Піссаро були зайняті пошуком особливого способу презентації «вічних істин», створення нових кодів, сигніфікацій і метафоричних аллюзій у мовах, які вони конструювали.

Гессе багато в чому випередив своїх сучасників, створивши твір, в якому головні тенденції науки (формалізація, логізація, математизація, методологізація) блискуче виявлені й закріплені в ідеалізованій моделі інтелекту майбутнього. В цьому сенсі прагнення до *Гри в бісер* – головного набутку Касталії, є квінтесенцією модерністської свідомості з його спробою створення *Супермови*, здатної виразити весь Універсум («світ як ціле»), включаючи внутрішній світ людини «На той час серед людей духу всюди жило палке прагнення знайти засоби вираження для нових здобутків людської думки, вони горнулися до філософії, до синтезу, їх вже не задовольняло цілковите зосередження на своїй дисципліні, яке раніше вони вважали за щастя. То тут, то там якийсь учений проламував мури спеціальної науки і пробував вийти до загального. Багато хто мріяв про новий алфавіт. Про нову мову знаків, якою можна було б закріплювати й передавати один одному новий інтелектуальний досвід» [4, с. 45–46].

Касталія у Гессе – Педагогічна провінція, де живе інтелектуальна еліта людства, яка перебуває на фінансовому утриманні держави. Це матеріалізація дорогої серцю письменника ідеї про «світ безсмертних», за яким так тужать його герої. Вершиною, метою й виправданням інтелектуально-духовного життя Касталії є *Гра в бісер*, «абсолютно вільна і чиста гра уяви, яка відображає рефлексовану в людській інтелектуалізованій культурі ідею абсолютної єдності всесвіту» [15, с. 44]. «Ці правила, мова знаків і граматики Грі являють собою певний різновид високорозвинутого тайнопису, у створенні якого беруть участь багато наук і мистецтв (...), і який може передати зміст і наслідки майже всіх наук [4, с. 27]. При цьому: «збагачення мови Грі способом введення в неї нового змісту підлягав якнайсуворішому контролю верховного керівництва Грі [4, с. 27].

Гра в бісер – шлях до створення справжньої *планетарної культури* за рахунок зведення до спільного знаменника всіх *культуросимволів* людства. Отже, «Гра в бісер – це гра зі всім змістом і всіми цінностями нашої культури...» [4, с. 80]. Але «Гра стала сучасною формою духовності» не стільки завдяки своїм досягненням у науковому аналізі, скільки завдяки набутій давніми таємними способами здатності магічно входити в будь-яку минулу епоху і в будь-який духовний стан» [4, с. 36].

Таким чином, касталійська модель культури являє собою ідеальний синтез двох моделей, модерністської установи на науковий опис Єдності Універсуму і постмодерністської одержимості ідеєю Плюралізму та унікальності *Іншого*. Тобто, єдність у багатоманітності. і це вже не бінарні, жорсткі конструкції, що розколюють світ на ворогуючі елементи, не уніфікована одноманітність, але й не жакливо безладна «ризом-культура» [14, с. 413–414], а первісно божественна нерозчленованість-цілісність духовного і матеріального Універсуму.

Середкіна Е. В. визначає такі ключові поняття касталійського бачення світу:

1. «*супертекст*» як своєрідна вербально-символічна оболонка планети, простір, розширений до безмежності, до якого включені всі стилі, смисли, архетипи, теорії та ідеї, порожені людством за всю історію його існування. Це вже не ієрархія текстів, а саме єдиний глобальний текст, який безперервно народжується і зроджується в кожній точці часо-простору, на зразок тексту, сформованого у глобальній комп'ютерній Мережі і який вибудовується за принципом «скляних намистин» (кожна намистина нанизується на спільну основу!);

2. «*квазікоментування*», як програмна установка адептів касталійської культури, суть якої закладена в афоризмі давньокитайського мудреця Конфуція: «Не творю, а передаю, вірю в старовину і люблю її!» [12, с. 347]. Стрілка часу немовби спрямована назад, у минуле! Там – довершені тексти і бездоганні зразки, які необхідно зберігати, переробляти і передавати наступним поколінням. Правовірний касталієць – хранитель і герменевтик-інтерпретатор світової культури, для чого неминуча «повна відмова від створення творів імистецтва» [4, с. 88]. Внаслідок цього доміантними формами творчості стають коментування (квазікоментування) і тлумачення текстів, створених у минулому. Творчість в Касталії не лише не заохочується, а навіть забороняється. Але в цій «смирненній безплідності» полягає справжня велич *кнехтів касталійської*

культури, що відмовилися від власного марнославного «Его», творчого змагання з минулою величиною епох і дилетантського перевиробництва псевдокультурного мотлоху [13].

Прогноз філософа-антрополога звучить невтішно, – вже в недалекому майбутньому нас очікує стрімкий і болісний перехід до *кастальської моделі культури*, який проявиться, насамперед, через віртуальний світ комп'ютерів, що прагнуть знищити мистецтво, індивідуальну творчість, як таку. Йдеться вже не про розквіт анонімною творчості, а про принципово інший вид творчості – мегатворчість, тобто про колективне майже синхронне творення великою кількістю людей *єдиного* Супертексту, як коментаря до інших текстів. При цьому коментуються вже не зміст джерел-оригіналів, а безкінечні їх інтерпретації та тлумачення! Це будуть «квазітексти-коментарі», «тексти-безкінечні-цитати-без-лапок» (адже й джерело, й оригінал, й автор у *віртуалі* не важливі), «тексти- як-миттєві- відгуки» (на кшталт чат-комунікацій).

Читачі роману Гессе так і не отримують чіткого опису самої гри в бісер: «як же це все виглядало?» і «що в цьому було особливого?» Можна лише виділити окремі аспекти Гри; метамову – як своєрідну поезію, мистецтво поєднання однорідних штучних носіїв (слів) за формою і ритмом; різножанровість, тобто поєднання разнорідних природних носіїв за змістом, у свідомому (смысл текста) і підсвідомому (настрій мелодії). Гессе говорить про особливий статус різновиду гри «що на що схоже», але суть її не розкривається, оскільки йдеться про гру з майбутнім, що передбачає інтерактивність.

Роман є ілюстрацією ідеї мистецтва як безкінечної гри творчості із застосуванням простого правила- осягнення подібності формальних проєкцій пар окремих шедеврів різних культурних жанрів у поєднанні з прихованою претензією на змістову єдність всієї світобудови, щоб «привернути до себе любов простору, почути майбутнього зов» (Б. Л. Пастернак), що дозволяє людині регулювати стратегію своєї поведінки у постійно змінних життєвих ситуаціях.

Роман Гессе не втратив свою злободенність. «Гра в бісер», як справедливо зазначає відомий американський дослідник творчості Гессе Теодор Цюлковський, – «це не телескоп спрямований на далеке майбутнє, а дзеркало, що відображає з хвилюючою гостротою парадигму сьогоденної реальності» [21]. Дивовижно, як міг письменник стільки років тому передбачити нашу дійсність! Адже його критика «фейлтоної культури» така близька до критики сьогоденної поп-культури.

Цілком очевидно, що у наш час домінує розважальне телебачення з гламурними ведучими. Молодь дедалі менше читає художні твори. «Газетне читиво» стає символом епохи, котуються анекдоти, комедії клуб, дрібні пригоди з життя знаменитостей. Все так само, як у Гессе: «Фрідріх. Ніщє і жіночі моди 70-х рр. 19 ст», «Роль болонок в житті відомих куртизанок» і т.п. Як і тоді відбувається девальвація слова.

Приклад Гессе – хранителя і продовжувача кращих традицій культури минулого- «служителя нового» (Томас Манн), який всіляко прагнув зберегти для прийдешнього все те, що сам любив і шанував у минулому – яскраве свідчення високості духу «на краю провалля». Допоки існуватиме людина – доти житиме й культура, бо Гра в бісер немає меж.

Література:

1. Аверинцев С.С. Путь Германа Гессе / Герман Гессе. Избранное. – М.: Художественная литература, 1977.
2. Бычков В. В. Игра / Лексикон неклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / В. В. Бычков, О. В. Бычков / Под ред. В. В. Бычкова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 607 с.
3. Затонський Д. Герман Гессе і його роман «Гра в бісер» / Герман Гессе. Гра в бісер. – Харків: Фоліо, 2001.
4. Гессе Герман. Гра в бісер. – Харків: Фоліо, 2001.
5. Гутерман Ю.О. Поэтика романа Г. Гессе «Игра в бисер» в контексте философии буддизма и даосизма // Диссертация на соиск. Ученой степени кандидата филолог. наук. – М., 1999. – Режим допуску: www.dissercat.com/.../poetika-romana-g-gesse-igra-v-biser-v-kontekste-filosofii-buddizma-i-daosizma.
6. История современной зарубежной философии: компаративистский подход. – Санкт-Петербург, 1997.
7. Лауреати Нобелівської премії. 1901–2001: енциклопедичний довідник / укл. С.О.Довгий [та ін.] – Ювілейне вид. – К.: ДІА, 2001. – 768 с.
8. Лейтес Н. С. Немецкий роман 1918–1945 годов (эволюция жанра). Учебное пособие. – Пермь, 1975. – 324 с.
9. Манн Томас. Собр. Соч в 10 т. Т. 9. – М., 1960. – С. 245–250.
10. Маркович Е. Герман Гессе и его роман / Герман Гессе. Игра в бисер. – М.: Художественная литература, 1969.
11. Павлова Н. С. «У всех пропасть на краю» / Герман Гессе. Игра в бисер. – М.: Издательство Правда, 1992. – С. 18.
12. Переломов Л. С. Конфуций. Луньшю / Л. С. Переломов. – М., 19998
13. Середкина Е.В. Три модели планетарной культуры в контексте романа Г. Гессе «Игра в бисер» // электронный ресурс anthropology.ru/ru/texts/seredkina/glasperlenspiel.html
14. Философия. Учебник (под редакцией В. Д. Губина). – М., 1997.
15. Хуцишвили. Г.Ш. Идея метакультуры в романе Г. Гессе «Игра в бисер» // Философские науки. – 1988. – № 12.
16. Hermann Hesse und die Religion. Die Einheit hinter den Gegensätzen. 6 Internationales Hermann Hesse Kolloquium in Calw 1900 – Dfd Liebenzell / Cflw: Verlag Bernhard Gengenbach.
17. Hesse Hermann. Ausgewählte Briefe. Erweiterte Ausgabe. Zusammengestellt von Hermann Hesse und Ninon Hesse. – Frankfurt a.M., 1974. – S.436 f.
18. Sikander Singh. Hermann Hesse. – Stuttgart, Philipp Reclam, 2006.
19. Willy Michel, Edith Michel. Das Glasperlenspiel / Interpretationen. Hermann Hesse Romane – Stuttgart: Philipp Reclam, 1994.
20. Wilpert Lexikon der Weltliteratur. Werke A-K – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1997. – S480.
21. Ziolkowski T. Der Schriftsteller Hermann Hesse. – Frankfurt: Suhrkamp, 1979.

УДК 821.161.2-143

І. В. Мельничук,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

«ЛЯМЕНТ ДОМУ КНЯЖАТ ОСТРОЗЬКИХ» В КОНТЕКСТІ ТАНАТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ

У статті розглядається панегірик «Лямент дому княжат Острозьких», що є одним із перших творів окремого жанрового комплексу, який обслуговуватиме сферу смерті, виформовуючи танатологічний дискурс в українській бароковій поезії XVII століття. Аналізується також низка характерних для європейського барокового мистецтва мотивів та образів, пов'язаних із світоглядною концепцією уявлень про життя та смерть, що сформувалися в епоху соціально-політичної нестабільності, яка супроводжувала реформаційні та контрреформаційні процеси.

Ключові слова: лямент, ars moriendi, барокова поезія, танатологічний дискурс.

В статье рассматривается «Лямент дома княжат Острожских» как одно из первых произведений отдельно-жанрового комплекса, который в дальнейшем будет обслуживать сферу смерти, формируя танатологический дискурс в украинской барочной поэзии XVII века. Так же анализируются ряд характерных для европейского барочного искусства мотивов и образов, связанных с мировоззренческой концепцией представлений про жизнь и смерть, которые сформировались в эпоху социально-политической нестабильности, сопровождавшей процессы реформации и контрреформации.

Ключові слова: лямент, *ars moriendi*, барочная поэзия, танатологический дискурс.

The article discusses the «Lyament home of the princes of Ostrog». This poetry is one of the first works of many genres, which will continue to represent the scope of the death, to form thanatological discourse in Ukrainian baroque poetry of the XVII century. Analyzed a number of characteristics for the European Baroque art motifs and images related ideas about life and death, which are formed in the era of social and political unrest that accompanied the Reformation and Counter-Reformation process.

Keywords: *lyament, ars moriendi, baroque poetry, thanatological discourse*

Смертність людини як якість виформовує особливий топос буття, в який екзистенціюється людина, і сам акт екзистенції розмикається як віхами – символами смерті. Людина, насамперед, є смертною, і тільки в силу смертності – мислить, діє, в силу своєї смертності вона відкрита діалогу з іншими, наділена владою для вивільнення репресованого еросу.

Смерть у світі фактичного посідає привілейоване місце, виступаючи найбільш потужною жакливо-відштовхуючою силою, безжалісною стихією, що знищує ті особливі предметності, до яких людина прив'язана у своїх потягах, інтересах та турботах. Вона дається людині як факт смерті Іншого, в який людина вживається, коли доглядає вмираючого, під час участі у похованнях, відвідуючи цвинтарі. Цей Інший є референтом її почуттів, потреб, бажань та устремлінь, їх реальністю та шляхом їх реалізації, через Іншого відбувається дооформлення людини до цілого. Через увагу Іншого людині дарується можливість бути виділеною і визнаною унікальним адресатом у комунікативному просторі.

Система художніх принципів бароко, яке відзначалося глибоко песимістичним сприйняттям світу, було сповнене протиріч, сумнівів, розчарування у нетривалості життя, сприймала і відображала смерть як процес у готичному образі *dans masque*. Образ смерті, що нерозбірливо і безжалісно пожирає усе живе, давав письменникам можливість зосередитися на провідній бароковій ідеї крихкості та марності людського життя. Для нестабільного і смутного сьогодення, що шукає визначеності і впорядкованості, – епоха бароко надзвичайно близька по духу. Тому актуальною бачиться спроба дослідити специфіку трансформації основних мотивів танатологічного дискурсу в українській поезії початку XVII ст. в контексті загальних тенденцій європейського бароко.

Гуманістична культура ренесансу, вбираючи в себе елементи культури народної, позбавляє тему смерті середньовічного драматичного звучання. Вона несе в собі більш повне відчуття елементів земного життя. І хоч смерть та думки про неї мають місце у повсякденному житті, проте домінуючою є думка, що будь-який біль є скінченням, що час лікує рани, що Любов та інші земні цінності остаточно беруть гору над смертю.

В українській бароковій літературі від початку XVII ст. поступово формується система жанрів, що обслуговували сферу смерті. З'являються численні трени, лементи, надгробні слова, епітафії: Д. Наливайко «Лямент дому князів Острозьких» (1602), М. Смотрицький «Лямент на смерть Л.Карповича» (1620), Д. Андреєвич «Лямент на смерть І. Василевича» (1628), «Герби і трени на труні ... Сильвестра Косова» (1658), К.Сакович «Вірші на жалісний погреб П. Конашевича-Сагайдачного» (1622).

Одним з найдавніших творів цього жанру є написаний на початку XVII століття «Лямент дому князів Острозьких», авторство якого швидше за все належить діячу Острозького культурного осередку, придворному священику князя Костянтина Василя Острозького, Дем'яну Наливайку.

«Лямент...» оздоблюють декілька гравюр. Назву книги на титульній сторінці обрамлює складна відливна рамка. На звороті дев'ятого аркушу розміщений герб князя Острозького. На звороті десятого аркушу зображені зняряддя мук Христ: високий хрест на Голгофі, спис та губка з оцетом біля нього. Цим художник ніби натякає, що Олександр помер мученицькою смертю за свою віру. За хрестом, на другому плані, зображені високі будівлі, можливо корпуси дерманського Троїцького монастиря.

До цього часу зберігся лише один екземпляр «Ляменту», який знаходиться у народній бібліотеці м. Софії (Болгарія). В острозькому Музеї Книги та Друкарства є ксерокопія цього твору.

Панегірик було створено з нагоди смерті одного з синів князя Костянтина Острозького – Олександра. З п'яти дітей князя лише Олександр не перейшов у католицизм і брав участь у боротьбі проти католицької експансії в Україні. Він активно допомагав батькові відстоювати права Православної церкви, разом з ним очолював світське коло антиуніатського Берестейського собору 1596 року, виступав на ряді сеймів як поборник православ'я. Саме з Олександром князь пов'язував найбільші надії, сподіваючись, що той очолить антикатолицький табір православних магнатів Речі Посполитої. Помер княжич несподівано під час об'їзду своїх володінь, за однією з версій – був отруєний єзуїтами. Звістка про смерть сина приголомшила, стала страшним ударом для Костянтина Острозького, князя паралізувало, оговтатися від цього потрясіння він так по-справжньому і не зміг.

Над могилою Олександра було збудовано пам'ятник з мармуру, молодий Острозький поставав там в образі лицаря, що спочиває: «Гроб божий убраний коштовно на кілька тисяч, що і самі єзуїти дивувалися, стоя на склепі, где княжата лежал».

«Лямент княжат Острозьких» має традиційну для цього жанру форму панегірика-декламації, розрахованого на рецитацію під час поховальної церемонії, що являла собою досить складне дійство, в певній мірі стандартизоване правилами великокняжого етикету. Панегірик складається з восьми окремих уривків-декламацій, адресатами або адресантами яких є особи, з якими небіжчик був пов'язаний родинними або ж соціальними зв'язками: 1) від дружини – небіжчику; 2) від небіжчика – дружині; 3) до товаришів; 4) до синів; 5) до слуг; 6) до всіх посполитих; 7) про того, про кого лемент; 8) Януш до брата тощо.

Перші дві поезії панегірика становлять своєрідний діалог померлого та його дружини. В жіночій партії серед традиційних для голосіння прийомів (нанизування заперечних конструкцій, мотиви нарікання на нещасливу долю, відвство, сирітство дітей, віддана на ласку Богу, що має стати оборонцем вдови і сиріт) подибуємо характерний бароковий образ *життя як вогника свічки* під холодним подихом вітру. Людина померла – отже, свічка згасла, це життя осяювало своїм світлом буття тих, хто знаходився поруч: «Жадная година, бы теж найсвѣтлѣйшая, не здасть ми ся быти ясна, /юж бовѣм свѣча всѣх потѣх моих на вѣки згасла»[2]. Розраду дружині пропонувалося віднайти у дітях. Образ княжичів подається

тут як дзеркальне відображення померлого батька, його посмертне втілення. Наголошується на тому, що природа і походження Острозьких все одно візьме гору, проявить себе, і так за благородними справами синів – буде пізнано і батька.

Своєрідним ідейним центром панегірика постають чотири наступні поезії-декламації (звернення до товаришів, до синів, до слуг, до всіх посполитих).

Слід зазначити, що перша третина XVII століття відзначалася широкою релігійною толерантністю: практикувалися змішані шлюби, різнопохрещення дітей, звичайним явищем була участь у відправах у храмі чужого обряду, часто відбувалися спільні богослужіння, можливим також було поховання у різних конфесійних храмах незалежно від віросповідання небіжчика. За екстремальних обставин ні конфесійна приналежність храму, ні віровизнання церковнослужителя не відігравали ролі в релігійних практиках. На початку XVII століття в Острозі, крім православних церков функціонували: мечеть, синагога, аріанська молільня, кальвіністський та католицький храми. На масовому рівні терпимість до іншої віри обумовлювалася не лише раціонально (як право вільного шляхтича дотримуватися свого обряду), але й містично – як переконаність у тому, що віра є незбагненим даром Божим і підлягає лише Божому осуду чи схваленню, тож не може коригуватися людиною іншої віри.

Нормативні засади, що видаються найбільш дієвими, мали не релігійний, а радше світський характер – *обов'язок пошанування предків і обов'язок патронату над «своїми»,* тобто слугами і підданими, незалежно від їхнього віровизнання.

В очах сучасників князі Острозькі були носіями особливої Божої харизми, вони не тільки володіли відповідним потенціалом майна і престижу, але і носили на собі печатку Божих обранців, у той час, коли інші можновладці в реальному вимірі влади не поступалися Волинським князям, але харизматичної аури не набули. Західноєвропейська культура вимірювала значення людини її розвитком у земному часі і просторі (політична кар'єра, економічна могутність, військові перемоги). Натомість основою оцінки особистості українській культурі XVI-XVII століття, виплеканій на засадах греко-візантійської духовності, був внутрішній духовний розвиток людини, ступінь наближення її до Бога. Крім реального, особистість оцінювалася в надреальному вимірі.

З цим також було пов'язане концептуальне розмежування у воскресіння духовного, «дочасного» і «тілесного», з яких лише перше – духовне – поставало як справжнє звільнення від смерті людського духу, сполучуваного в процесі воскресіння зі «славою» просвітленого тіла. Усвідомлення «двонатурності» людського ества спричинювало двоїсте поцінування людини як належного Богу вінцевого створіння й сприйняття її як такої, що причетна до гріха та відповідальна за нього (Душевник (1607), «Трактат про душу» (1625) Касіяна Саковича, Великий Катехізис (1627) Зизанія, Требник (1646) Могили тощо).

Знаковою виявлялась при цьому диференціація понять реального віку людини та її подвижницького перебування в духовній праці-«борні», що долучає до Бога. Особливою символічності набувала ідея раптовості «останньої години», що видавалась чинною впродовж усього свідомого життя. Притаманне лише людині усвідомлення власної частковості й «розумне пам'ятування» про смерть поставали в очах вітчизняних інтелектуалів єдиною чинною протидією «всегубительству» смерті як наслідковій переступу. Осмислення неповноти екзистенції оберталось оригінальним обстоюванням, усвідомлювалася докорінна умова здобуття «небесних утіх».

У слові до синів саме *віра* постає як фундамент, підвалини могутності дому Острозьких. Віра грецької апостольської церкви дісталася предкам і стала позитивною, вона трималася родом як щит і заставляла тремтіти усіх ворогів, завдяки їй Острозькі набули слави і маєтності. Збереження княжого дому у всій його величі ставиться автором в залежність від *сталості віри*: зрадити віру – втратити усі надбання предків, учтивість, маєтність і здоров'я:

Тою были славны, тою маєтны набыли,
которую, чого, боже, ухováй, если бысте позбыли,
Тогда памятайте мое слово, же з вѣрою сполечне
утратите учтивость, маєтность и здоровье конечно [2]

Бути достойними дому Острозьких – ще один з основних мотивів послання до синів: звучить заклик наслідувати славних предків, наголошується на таких чеснотах, як *віра, діловитість, набожність*. Княжичів настановлюють вести скромний спосіб життя; оминати усі спокуси і марноти світу, поводитися обачно, учтивістю прикрашаючи княжий стан.

Окремо слід відзначити, що автор наголошує на веденні княжичами скромного, аскетичного способу життя. У декламації цей мотив ускладнюється і розвивається до категорії мотивів *ars moriendi*. «Мистецтво вмирання» ґрунтується на уявленні про дочасність і короткочасність людського життя на «цьому світі», яке передчує вічному існуванню душі на «тому світі»; на переконанні в облудності «цього світу» і статечності «того світу», в тому, що земне життя є випробовуванням справжньої цінності людської душі. Тривалість часу, відведеного на це випробування, для випробовуваного невідома. Смерть може перервати іспит у будь-яку мить: «Мене мѣйте прикладом и мое прудкое розстане, / бом, власне, якъ презъ сон был, который приноситъ спане», – наголошує Олександр, звертаючись до синів. З цього випливає цінність часу – в найменшу його одиницю людина має прагнути вмістити якомога більшу кількість «добрих діл» – доказів істинної цінності своєї душі, а відповідно спокутувати якнайбільше своїх «гріхів» (при загальному прагненні до того, щоб вчинити їх якнайменше).

Таким чином бути стриманими у витратах і забаганках княжичам рекомендувалося ще й тому, що якщо *розкіш занадто смакує людині за життя, то по смерті обернеться вона прикрою гіркотою*:

Памятайте ся, абысте его заживали бачне,
стан ваш княжацкий учтивостью оздобячи значне.
Бо которая роскош тутъ на свѣтѣ чловѣку смакуетъ,
тая ся по смерти в горкость прикроу опакуетъ [2]

Проте все-таки основні настанови юним Острозьким є ілюстрацією кодексу європейського лицарства:

- Служіння вірі – відстоювання православ'я бачили Острозькі своїм обов'язком, який самі собі настановили, по суті – *послушенством*; у слові до синів фактично формулюється основне завдання – збереження роду Острозьких як оборонців християнства східного обряду, вірність релігії предків, недопущення відступництва: «Вами хочу похвалитися перед масс-татами/ божим, кгда з вас жаден не будет апостатом [...] Леч, абы презъ сталость вѣры ваших княжацких станов/ дом наш и я з ним доброю славою зъ мертвых повстанув» [2]

- Служіння сюзерену – мислячи себе руськими православними князями, Острозькі настановилися на служінні державі – Речі Посполитій, і саме у державницьких механізмах шукали захисту для свого народу: «Служѣте речи посполитой потужне а вѣрне./живот скромный ведучи, ховаючися помѣрне» [2]

• Покровительство підданим – старшинство і опіка декларується князем відносно підданих його маєтностей; розумно господарювати, обороняти і служити (!) отчизні закликає він синів: «Зоставую вам отчизну вашу всю в цѣлости,/которой обороуницами и дѣдичами будѣте въ смѣлости» [2]

На жаль, благородним настановам княжичів реалізуватися не судилося. За тогочасним звичаєм, якщо шлюб був мішаний (укладався між представниками різних конфесій), то хлопчики при народженні охрещувалися в батьківській вірі, а дівчатка – у материнській. Сини Острозького так само були охрещені за православним обрядом, за життя Олександра їх вихованням займався православний священник Лаврентій Зизаній-Густановський. Після смерті Олександра Анна Костка вирішила перехрестити синів у католицьку віру, її застерігали, що робити того не слід, бо рід Острозьких згасне. Анна не послухалася – усі княжичі померли дітьми, або у юнацькому віці: Кшиштоф – 1606, Олександр – 1607, Василь – 1615, Адам-Костянтин – 1618, Павло-Януш – 1619 року.

Найбільш барочно експресивними видаються два останні поетичні уривки декламації (про того, за ким лямент, та звертання Януша до брата).

Перший має виразно панегіричний характер, стиль уривка – високий, урочистий; акцентовано основні макабричні мотиви: минуцність і швидкоплинність людського життя: «...вѣкъ мой от мене уплынул,/И свѣтъ тот чудный въ окомгненіи минулъ» [2]; смерть мислиться як природний стан речей: хто народився – той мусить умерти, бо це закладено в людській природі, це є неминучим, і ніхто не в силі цьому опиратися. Тому марнославством вважає герой нарікання батька на те, що не породив на світ сина безсмертним:

Прожнось ся теды, отче мой, плачучи, надо мною струдил,
а вшакесь мя на тот свѣтъ не безсмертного породил.
А ижем ся уродил, тедым был еще винен и умереті,
бо ми того не доставало, отъ чегом ся не мог отперети [2].

Смерть для кожного є «долг», обов'язок, а не неволя, не сліпий випадок, тільки Божа воля.

Знаковим є також наявність у панегірику наративної партії Януша Острозького. Молоді роки Януш провів при дворі царя Максиміліана Габсбурга, там під впливом єзуїтів він прийняв католицизм і змінив ім'я. Хоч Януш і був ревним католиком, проте він допомагав православним, виконуючи волю батька і свій синівський обов'язок. У родині Острозьких завжди велику роль відігравала традиція, послушенство і покірність навіть дорослих дітей старому батькові. Від батька Януш успадкував толерантне ставлення до різних віросповідань.

У звертанні Януша до померлого брата міра емоційних страждань через втрату близької людини актуалізується через концепт *страждань фізичних* – той біль, який відчуває тіло, коли від нього відсікається частина. Використано також образ *скривавленого серця*. Як відомо, у біблійній антропології виокремлюється як мінімум три атрибути, через які людина виявляє себе у світі – це дух, душа, тіло. Ці три сфери буття людини злиті воедино, і об'єднуючим первнем постає саме серце. І дух, і душа, і тіло знаходять у серці своє відображення, у серці відбувається взаємозв'язок, синтез, єднання часом абсолютно протилежних елементів, таких як душа і тіло. Так біль серця-душі-тіла Януша через втрату брата постає як всеохопний, біль якого ніщо не може втамувати, на який нема розради, поки життя триває:

Кривавое сердце такими ж слезами плакати ми кажет,
а снать отъ того болю аж до смерти не уляжет.
[...]

Скоро бым едно хотѣл тебе и твоего страху позбыти
и, вытхнувши отъ болю, сердцем и умыслом тя забыти.
Али внят новинами затрѣвожиш моего сердца силы,
которых тяжесть ледво смысли сердца моего зносили. [2].

Таким чином, панегірик «Лямент дому княжат Острозьких» можна вважати одним із перших творів, що згодом згруппуються в окремих жанровий комплекс, який обслуговуватиме сферу смерті, виформовуючи танатологічний дискурс в українській бароковій поезії XVII століття. У «Ляменті...» наявні макабричні мотиви минуцності і швидкоплинності людського життя, необхідність ретельної підготовки до переходу в інший світ (*ars moriendi*), образи, що стверджують нетривалість та ілюзорність людського існування (життя як сон, як вогник свічки). Водночас відзначаємо виразно ренесансний, гуманістичний характер твору: князь і його родина постають перш за все як люди, які не є бездоганними, мають свої страхи, слабкості, відчувають страждання та біль втрат. Острозькі постають як князі-державники, що усвідомлюють свій обов'язок перед народом та вірою, свідомо обираючи шлях заступництва грецької апостольської церкви, відстоюючи права православних в католицькій державі.

Література:

1. Бондарчук Я. «Лямент дому княжат Острозьких» (Дермань, 1604) / Я. Бондарчук // Wołanie z Wołynia = Волянина з Волині. – 2000. – (верес.-жовт.). – Ч. 5. – С. 48; 47.
2. Наливайко Даміан Лямент дому княжат Острозьких// Українська поезія кінця XIV – середина XVII ст. / упор. В. П. Коло-сова, В. І. Крекотень, М. М. Сулима. – Київ : Наукова думка, 1978, 1992. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litopus.org.ua/ukrpoetry/anto17.htm>

УДК 82.09:821.161.2«19»

М. А. Нестелєєв,

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

АРХЕТИП ТІНІ В «ПОВІСТІ БЕЗ НАЗВИ» В. ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті досліджується психосемантична роль юнґіанського архетипу Тіні у повісті В. Підмогильного. Автор наголошує на важливості суїцидальних мотивів у творі письменника як формально-змістових факторів цього архетипу. Аналізуються смислові контексти використання образу тіні у тексті й осмислюється його знаковість у прозі В. Підмогильного.

Ключові слова: архетип, суїцид, Тінь, мотив, модернізм.

В статье исследуется психосемантическая роль юнгианского архетипа Тени в повести В. Пидмогильного. Автор отмечает важность суицидальных мотивов в произведении писателя как формально-содержательных факторов данного архетипа. Анализируются смысловые контексты использования образа тени в тексте и осмысливается его значимость в прозе В. Пидмогильного.

Ключевые слова: архетип, суицид, Тень, мотив, модернизм.

The psychosemantic role of Jungian Shadow Archetype in the V. Pidmohylny's story is studied in the article. The author points out the importance of suicidal motives in the writer's work as a formal and substantive factors of this archetype. The semantic contexts of using the image of shadow in the text and the interpretation of its signification in V. Pidmohylny's prose are also analyzed.

Keywords: archetype, suicide, Shadow, motive, modernism.

В. Підмогильний (1901 – 1937) – один із найвідоміших українських митців, творчість якого припадає на 20-30-ті роки ХХ століття. Талановитий прозаїк зміг органічно поєднати західноєвропейську літературну традицію й український художній канон, створивши надзвичайно цікаву прозу. Його творчість досліджувала велика кількість науковців: М. Жулинський, Л. Пізнюк, Г. Кудря, В. Мельник, С. Луцій та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей художнього архетипу Тіні в «Повісті без назви» (1934) В. Підмогильного. **Актуальність** зазначеної теми полягає у тому, що дослідження архетипів у літературній творчості доби «Розстріляного Відродження» є важливою складовою повноцінного усвідомлення настійних образів колективного несвідомого в психоатмосфері перших десятиліть утворення радянської влади, а твір В. Підмогильного якраз демонструє поширеність ідеї самознищення як змістового наповнення архетипу Тіні, що стає пасивним спротивом абсурдності часу. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати специфіку архетипу Тіні як літературного образу;
- висвітлити особливості суїцидальних мотивів як виразників цього архетипу в тексті;
- дослідити мотивацію вчинків протагоніста й антагоністів «Повісті без назви».

Архетип в аналітичній психології К. Г. Юнга є достатньо нечітко окресленим поняттям, «порожнім, формальним елементом... чимось на зразок а priori заданої формальної можливості уявлення» [7, с. 112]. Тінь – це один з основних архетипів, виділених К.Г. Юнгом (разом із Матір'ю, Духом, Самістю, Анімою й Анімусом). Як структура колективного несвідомого вона актуалізує в собі ті психічні утворення Я, що не приймаються особистістю, і яких особистість намагається позбутися: «Фігура тіні персоніфікує все, що не визнається суб'єктом і що знову і знову – прямо чи непрямо – нав'язується йому, як-от певні менш вартісні риси характеру чи інші неприйнятні тенденції» [7, с. 364-365]. У снах (і відповідно – у художній творчості, що, до певної міри, структурується як записане сновидіння) Тінь є однієї статі з оповідачем і викликає амбівалентні почуття, здебільшого – негативні. Найчастіше в літературі архетип Тіні втілюється у постаті антагоніста твору.

Критик М. Доленго зазначав, що «у Підмогильного «я» його героїв не буває взагалі суцільним..., однак [я] не розбивається особисто-соціальною трагедією на ворожі часті, а чи хімічно розкладається, чи механічно розчавлюється життєвими обставинами на дрібні часті» [1, с. 53]. Подібне психологічне «розкладання» є й у «Повісті без назви». Письменник працював над рукописом твору, коли його було заарештовано (1934 р.). У листі від 16 лютого 1935 р. із заслання до дружини він просив її доробити розділ повісті, який не було передруковано. Хоч текст і лишився незавершеним, проте з тих розділів, які відомі, вже можна виокремити головний конфлікт.

У повісті В. Підмогильний висвітлює декілька епізодів із життя харківського журналіста, інженера за освітою, Андрія Городовського (справжнє прізвище якого – Рудченко). Він приїжджає до Києва у зв'язку з виданням своєї книжки нарисів «про соціалістичну реконструкцію села». Випадково побачивши на вулиці жінку, журналіст захоплюється її красою й довго не може забути про неї. Для того, щоб її розшукати, Городовський навіть повертається знову до Києва з Харкова. У його історії життя вже було кохання, пов'язане зі втратою, тому він прагне використати цей шанс на взаємність, вважаючи цю зустріч доленосною. У журналіста до того ще було юнацьке платонічне почуття до молодшої жінки, із якою Городовський мандрував потягом до Москви з «глухого Гадяча» (виразна алюзія на постать Степана Радченка з роману В. Підмогильного «Місто» – окрім співзвучних прізвищ, цей персонаж також приїжджає «завоювати» місто). У пошуках справжньої пристрасті, співзвучних юнацькому захопленню, Городовський вирішує провести декілька днів у Києві, хоча й не сподівається на якийсь успіх. Фабула твору є доволі простою, однак «Повість без назви» своїм підзаголовком орієнтує на «сутичку деяких принципів, важливих для нашого дня й майбутнього» [3, с. 241]. Історія журналіста Городовського у цьому ракурсі – це всього лише основа для розуміння ідейного конфлікту принципів, які сповідають у повісті художник Безпалько й викладач фізики Пашенко, ідеї висловлені якими якраз і є тим, що вміщає в себе архетип Тіні, це ті згнічені бажання Городовського, які він не може прийняти. Загалом для всіх творів В. Підмогильного характерне зіткнення принципів, ідеологій, боротьба ідей тощо, які найчастіше є автобіографічною проекцією конфліктів власної душі в художній світ.

У «Повісті без назви» слово «тінь» вживається двічі й обидва рази на означення чогось гнітючого й бентежного, яке не залишає надій на самоідентифікацію: «Та туга, якої тінь він відчув ще вчора ввечері, тепер згнітила його вже відверто» [3, с. 266]. А трохи згодом Городовський, побачивши «тінь землі», розмірковує про те, що «життя, не спрямоване в якийсь фокус, ніколи не може бути повноцінним життям, а тільки безбарвним борсанням, яке не полишає після себе нічого, крім пуски, гіркоти і втоми» [3, с. 272]. Невдовзі потому він зустрічає двох персонажів, взаємопротилежні світогляди яких постають для нього однаково неприпустимими.

Так, у повісті зображено художника-пейзажиста Євгена Безпалька, який живе безтурботно й оптимістично, розуміючи мистецтво світлим і радісним доповненням життя. Андрій Городовський повністю заперечує нарцистичний світогляд Безпалька, символічно це показано через роздирання картини, подарованої йому художником. Городовський бачить у митцеві себе, минулого раціоцентриста. Наївний практично-оптимістичний тип світогляду вже є фальшивим і повністю нівельованим для нього, адже він побачив пригрозити істині буття, позбавленого якихось надійних смислів. Випадкова зустріч із жінкою змінила його впорядковане раціоцентричне світобачення. Хоч Городовський вважав свій світогляд вже остаточно сформованим, але, він, як виявилось, відкинув досить значущі для людини ірраціональні, інстинктивні порухи душі. Згнічена влада Тіні якраз і показує свою силу над ним після незабутньої зустрічі з дівчиною.

У деяких аспектах Андрій Городовський нагадує Остапа Шапталу з однойменної повісті В. Підмогильного. Якщо Шаптала після пережитого почуває себе «мандрівником, якого блукливий вогонь без мети водить серед простору» [4, с. 282], то Городовський після зустрічі з незнайомою постає «мандрівником з торбинкою і ціпком після довгої пуги, що стелилася перед ним без краю» [3, с. 241]. Спільне між ними те, що вони обидва не свідомі того, що насправді шукають

/ чекають, проте обидва тексти засвідчують, що шукають вони передовсім самих себе, а знаходять лиш Тінь, екстеріорізацію негативних образів свого колективного несвідомого. У цьому випадку допомагає незавершеність, недосконалість тексту «Повісті без назви». Це дає змогу побачити зв'язок персонажів, який, можливо, було б вже складніше помітити за умов остаточної авторської редакції. Однак це не просто недогляди чи образні співпадіння, адже помітним є розвиток світогляду В. Підмогильного, тому що буддистській ідеї, «радість нерухомості» [4, с. 267], якої дотримується Шаптала, протиставляється соціальний культ мети Городовського, який «ніколи не простив би моменту нерухомості» [3, с. 273]. В обох творах наголошено на владі підсвідомих, ірраціональних, хаотичних потягів Тіні, зрозуміти важливість яких дають змогу ідейні антагоністи головних персонажів: самогубець Лася для Шаптала й ідейний самогубець, викладач фізики Пашенко, для Городовського.

Буддистські мотиви в повісті іронічно посилено з метою пояснити причини світорозуміння Пашенка. Викладач фізики засуджує обмеженість раціональних зусиль людини зрозуміти ірраціональне: «Оскільки розум не співмірний з світом, він тільки здатен відділяти нас від пізнання світу» [3, с. 290]. Справжнє пізнання життя може бути досягнутим лише всупереч розуму й тільки «вчуттям, прозрінням, екстазом» [3, с. 290]. Такий висновок наближає його до метафізичного пізнання через споглядання: «Злитися з світом у його безконечності й вічності – ось дійсний шлях світопізнання» [3, с. 290]. Загалом основоположні причини антисоціальних устремлінь багатьох персонажів В. Підмогильного пов'язані з розчаруванням у пануванні свідомого, раціонального.

В. Підмогильний також актуалізує у тексті мотиви морального жертвопринесення: Пашенко страждає від етичного конфлікту, тому йому треба виговоритись перед смертю, щоб пояснити свою автодеструктивну дію. З. Фройд стверджував, що «саморуйнування особистості не може відбуватись без лібідозного задоволення» [6, с. 364], тому суїцидальна дія несе в собі протиріччя потягів життя і смерті. Психоналітик пов'язував саморуйнування з російськими типами характерів, які «створюють спокусу зробити «гріховний» вчинок, який треба потім спокутувати докорами садистської совісті» [6, с. 363]. Знаково, що зразковим представником російського типу характеру для З. Фрейда є саме Ф. Достоевський, на хужожній моделі персонажів якого орієнтувався В. Підмогильний, створюючи образ викладача фізики.

Пашенко, «людина з немилосердним зором», виконує в дечому схожі функції щодо головного персонажа, як і поет Вигорський щодо Степана Радченка в романі «Місто». Поет теж «слабує» на дуже специфічну хворобу – «на гостроту зору» [3, с. 519], а тому є «сумним явищем на межі двох діб» [3, с. 519]. Їх об'єднує мізантропія та скептицизм, що покликані резонувати з поширеною громадською думкою, яку висловлюють Радченко й Рудченко. Власне, це не випадковий збіг, а свідомий розвиток ідей, проголошених у «Місті». Дуже цікаво, що «найсумнішим явищем у природі» [3, с. 542–543] у «Невеличкій драмі» названо радянську владу, тобто сум стає універсальною характеристикою не тільки особистості, а й історичної епохи. Пашенко однак іде далі за поета, бо зневажає людей за те, що вони не хочуть визнати справжній стан буття, у якому особистість приречена на нікчемність, тому що живе у світі, координати якого – нескінченності і вічності, тоді як людські координати – скінченність і часовість. А люди існують, на думку Пашенка, «лише остільки, оскільки [...] [іх] ще не переїхав якийсь трамвай» [3, с. 285]. Викладач фізики культивує випадок, який «своїм втручанням ламає звичну чи завбачену лінію життя» [3, с. 243]. Історію життя людини ним усвідомлено як історію випадків, де все, починаючи від народження людини, – це «дика вакханалія випадку» [3, с. 282]. Але найбільше, за що він не любить людей, – це за їхнє «одноманітне кривляння», бо суть цих «декораторів голоду і гордості» [3, с. 288] не витримує жодних порівнянь із правдою світу, що постає як ланцюг незрозумілих причин і наслідків, як відбиття несуттєвих, нестійких, одиничних зв'язків дійсності. І найгіршим є те, що все це слугує за основу хисткому розуму людини. Пашенко переконаний, що кожна суспільна система прагне використати людину як бездумний матеріал, і лише «благородна випадковість» ламає сталий хід і знищує доцільність життя. Зневага до інших у викладача фізики викликана фактом їхнього впертого небажання прозріти, незважаючи на всі намагання сущого. Тому якщо випадок калічить людей, «доводить до сліз, до розпачу, до самогубства» [3, с. 245], то вони «кращого й не заслужили» [3, с. 245]. Цілком слушним є для нього бажання це життя обірвати актом «самозасипання» в Печерських ярах, своєрідним поверненням до материнського лона, у фрейдівському тлумаченні. Законірно, що до основних двох «голодів» (шлункового та статевого), про які В. Підмогильний часто пише, Пашенко додає головний, із точки зору християнства, смертельний гріх – гордість [3, с. 279], а завершує своє життя найтяжчим, із точки зору християнства, гріхом – самогубством.

В. Підмогильний, змальовуючи динаміку світоглядних принципів, гостру боротьбу у внутрішньому світі людини, показує, на думку М. Тарнавського, «конфлікт між випадковістю і доконечністю, між неозначеністю і детермінізмом» [5, с. 175]. Андрій Городовський хоча повністю й заперечує філософію випадку Пашенка наступного ранку, проте все ж таки своєю поведінкою стверджує абсурдність будь-якого вибору. Важливо, що ідеї фізика, настільки спокусливі одного дня, викликають щире огиду наступного, адже це якраз і засвідчує той факт, що протагоніст бореться зі своєю Тінню. Почувачи «голод душі» [3, с. 241] та захоплюючись «блудодійством самоаналізу» [3, с. 248], Городовський навіть це переживання вважає схожим на «принадний страх» [3, с. 252], оскільки боротьба з собою водночас і приємна й обтяжлива.

Однак зрозуміти вихід Пашенка – не значить його прийняти. Городовський знайшов смисл життя у продовженні пошуків жінки, тобто він обрав пошуки ідеалу на протигагу примиренню з абсурдом. Власне, його спонукає до дій мрія про гармонійне поєднання чоловіка з жінкою, а одержимість цією ідеєю є спробою уникнути хаосу. Літературознавець С. Луцій, досліджуючи романи В. Підмогильного, слушно стверджує, що в його творах суїцид часто «є проявом безсилля індивіда та свідченням того, що уникнути абсурду неможливо» [2, с. 55]. Образ викладача фізики з «Повісті без назви» є вираженням спроби протистояти абсурдності світобудови, яка завершується трагічно. Сповідь Пашенка – це суїцидальне самозречення. Однак письменник не зображує суїцид Пашенка, оскільки для інтелектуала В. Підмогильного важливим є порефлексувати над проблемою, щоб з'ясувати її психологічну складність, а не описати стрімку зміну дій. Письменник зазначав у «Невеличкій драмі»: «Відтворити нерозуміння, а не знищити його – от, противно науці, основна прикмета мистецтва» [3, с. 571].

Викладач фізики Анатоль Пашенко будує цілісну інтелектуальну візію занепаду людини в раціоцентричному світі. На його думку, суїцид – це такий саме безглуздий вчинок, як і будь-який випадок у нашому житті, оскільки він суттєво не змінює абсурду дійсності. Він зневажає людей навіть фактом своєї можливої смерті. Смысл самогубства, на якому наполягав Пашенко, був логічним розвитком його антисоціальних потягів. Деструктивні мотиви в «Повісті без назви» пов'язані з автодеструкцією викладача фізики, який отримує насолоду від поступового наближення кінця сповіді, що для нього рівнозначне кінцю життя. Загалом для персонажів В. Підмогильного головним є осмислення вчинку, а не його реалізація, не суїцид, а фантазія про суїцид. Архетип Тіні зображується як потужний каталізатор дій, неоднозначний рушій несвідомого, що штовхає на абсурдні вчинки в абсурдному світі. У повісті несвідоме персонажа цілковито перемагає над

його свідомим, що також можна вважати опосередкованим вираженням його нарцисизму. Тому, зрештою, автобіографічна боротьба з Тінню є провідною причиною появи суїцидальних мотивів у прозі В. Підмогильного.

Література:

1. Доленго М. Критичні етюди / М. Доленго. – К. : ДВУ, 1925. – 73 с.
2. Луцій С. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного / В. Підмогильний. – К. : Стилос, 2008. – 152 с.
3. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний. – К. : Наук. думка, 1991. – 800 с.
4. Підмогильний В. Остап Шаптала // Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікти інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К. : Факт, 2003. – С. 245–313.
5. Тарнавський М. Останній твір В. Підмогильного / М. Тарнавський // Всесвіт. – 1991. – № 12. – С. 174–177.
6. Фрейд З. Экономическая проблема мазохизма / З. Фрейд // Венера в мехах. Л. фон Захер-Мазох. Венера в мехах. Ж. Делёз. Представление Захер-Мазоха. З. Фрейд. Работы о мазохизме. Пер. с нем. и франц. – М. : РИК «Культура», 1992. – С. 349–364.
7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / Пер. з нім. К. Котюк / К. Г. Юнг. – Л. : Видавництво «Астролябія», 2012. – 588 с.

УДК 783.21(436)

К. М. Паламарчук,

Інститут філології Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ Ф. Г. КЛОПШТОКА

У статті розглядається творчість відомого німецького поета-романтика другої половини XVIII століття Фрідріха Готліба Клопштока. Аналізуються особливості громадянської лірики поета.

Ключові слова: німецький романтизм, громадянська лірика, філософський напрям, Фрідріх Готліб Клопшток.

В статье рассматривается творчество известного немецкого поэта-романтика второй половины XVIII века Фридриха Готлиба Клопштока. Анализируются особенности гражданской лирики поэта.

Ключевые слова: немецкий романтизм, гражданская лирика, философское направление, Фридрих Готлиб Клопшток.

The creativity of the famous German poet-romantic of the second half of the XVIIIth century Friedrich Gottlieb Klopstock is considered in the article. Like many romantic poets the Christian theme appeared to be close to him. F.Klopstock still in school has started working at the religious poem «Der Messias». The thought to write an epic poem on the Bible content was born in the poet's heart due to the pietist movement. Klopstock showed great curiosity for the fate of ordinary people. Some episodes of the poem vividly depicted a direct protest of the poet against the feudal oppression. The main topic of «Der Messias» corresponded to the Gospel story about the last days of the earth life of Jesus Christ (the Messiah). The poem was created in the style of classic verse of antique epoch – gekzemetre. The characteristic features of the poet's creativity were: searchings for special, different from the prose language, emotionally-shaped poetic language. Among the religious works of the poet a special place belongs to the «Spiritual songs». In 1766, F. G. Klopstock translated the medieval prayer «Stabat Mater» into German, which thanks to its artistic qualities immediately attracted the attention of the romantic poets. Peculiarities of poet's patriotic creativity are also analyzed. Among the problems which characterized and defined basic principles of poet-romantics' world outlooks, the central was the problem of personality, revealing the valuable meaning of the individual's role in the society. The sources of philosophical-ethical searches of poet-romantics were closely connected with national, philosophical and artistic traditions. Poets' interests were concentrated on the history of national medieval epoch. For romantics, poet and artist are not only freedom loving persons, but completely extraordinary and particular. Lyrical-romantic poetry of F.G.Klopstock has covered inner world of the personality. A lot of principles of romantic German aesthetics have played their positive role for the future development of romanticism not only in Germany but far beyond its boundaries.

Keywords: German romanticism, civic lyric, philosophical direction, Friedrich Gottlieb Klopstock.

The age of romanticism opens a new stage in the development of the world literature. Subjectivity, individualism, lyricism as the main characteristics of the romantic style more «fit» not created monumental compositions but are important for secular literary created works.

Shortly consider German literary life of romanticism epoch. Aesthetics of romanticism played a great role in establishment of national artistic forms. Among the problems which characterized and defined basic principles of poet-romantics' world outlooks, the central was the problem of personality, revealing the valuable meaning of the individual's role in the society. Nature, love, fantasy, famous romantic irony-working out of all these phenomena was the way of cognition and revealing the essence of human personality for romantic poets. In their points of view major possibilities for the realization of person's spiritual potential were in the artistic sphere in particular in literature and music. The poet-romantics' idea of national self-consciousness of personality found its embodiment through national history and folk songs. Poets tried to depict and reveal fundamental features of national German character. Religion as well as art served for romantics the sphere of joining the highest moral ideal through the way of cognition of infinity.

The sources of philosophical-ethical searches of poet-romantics were closely connected with national, philosophical and artistic traditions, sometimes having related to the distant periods in the development of national German culture. Namely in these spheres the German poets-romantics tried to find basic principles for some fundamental aspects of their world outlook in particular addressing to the inner human world as to the source of cognition of phenomena essence.

The essential contribution in the development of romanticism was made by the representatives of Tübingen school: theologians F. K. Baur (1792–1860), D.F. Strauss (1808–1874), philosophers I. Kant (1724–1804), F. Schleiermacher (1768–1834), I. G. Fichte (1762–1814), F. V. Schelling (1775–1854) etc.

The German romantics (I. A. Cramer, F. G. Schlegel, F. G. Klopstock, Novalis and others) stood up against standards of classical art, its canons and restrictions. So F. Schlegel defined the romantic poetry as «progressive and universal». To his mind, philosophy, word art and unlimited self-expressiveness of creative personality should be combined in it.

Poets' interests were concentrated on the history of national medieval epoch. For romantics, poet and artist are not only freedom loving persons, but completely extraordinary and particular.

One of the significant features of spiritual art of the poets- romantics who deliberately expanded limits, courageously using the cultural heritage of different Christian denominations was the fact of romantics' being out of the confession. A striking example of the Catholic-Protestant mutual interaction in poetic and musical-poetic creativity has become a figure of the romantic poet of

the XVIIIth century Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803). He was born in Saxon town Kvedlinburg in trustworthy family. The poet appeared in the German literature in the late 40s of the XVIIIth century. Like many romantic poets, the Christian theme turned out to be close to him, that's why F.Klopstock still in school has started working at the religious poem «Der Messias». In 1745 he entered the Theological Faculty of University of Jena but later decided to transfer to Leipzig University (1746–1748). In 1747 Klopstock in the circle of his friends -poets read the first songs «Der Messias». Reading has made a strong impression on the listeners. In 1748 the first three songs of «Der Messias» appeared in «Bremen materials» [4, p. 294].

In April 1757 the poet resided in Denmark as a guest of King Friedrich V and received the annual grand of Minister Bernstorff before finishing the work at «Der Messias». Friedrich Klopstock was recognized as the head of the German poetic group in Copenhagen. Parallely with the «Der Messias» he wrote dramas according to the Biblical content: «The Death of Adam» (1757), «Solomon» (1764), «David» (1773), and the famous ode «The Fest of spring» (1775) and others. In the late 50-s Klopstock collaborated with the German magazine «The Observer» («Der Nordische Abseher») (1758–1760), which was published in Copenhagen by his friend Kramer, who at that time was a priest at the Court of the Danish King Friedrich V. The magazine was religious in content and set a goal to help strengthening of morality. The most important articles of the famous poet: «Language of poetry», «Thoughts about the nature of poetry» and others firstly appeared in this magazine.

Worth consideration is the fact that at the end of the 60s of the XVIIIth century Klopstock sent the acting Emperor Joseph II the project of creation of the Institute or Academy on the general purpose. The main aim of this establishment was rallying the figures of science, literature and art, the popularization of the achievements and material support of scientists and poets. The famous poet believed that all Germans, Catholics and Protestants were subjected to the Emperor and should enjoy the same rights. F.G.Klopstock connected some great hopes with this project; however the efforts of the poet proved to be unsuccessful. The project was rejected and never embodied.

The thought to write an epic poem on the Bible content was born in the poet's heart who was close to the pietist movement under the influence of John Milton's «Lost paradise». Unlike the latter, Klopstock showed great curiosity for the fate of ordinary people. Some episodes vividly depicted a direct protest of the poet against the feudal oppression. The main topic of «Der Messias» corresponded to the Gospel story about the last days of the earth life of Jesus Christ (the Messiah), from praying at the Mount of Olives to his death at the Cross (song X). In the second part the poet tells about the events after the death of Christ about the appearance of Christ before the pupils and the people. The poem ends with the triumph of Christ – his ascension into the heaven. Following exactly the Gospel story the poet creates religious space framing around earth events. F.Klopstock has used the content of the Gospel and Old Testament. Some actions in «Der Messias» written by F. G. Klopstock often are transferred to the heaven, as well as to the hell. To Christ as to every human, the famous poet has put Seraphims and Angels who acted in the poem more actively than in the Bible. The main topic of the spiritual work of F. G. Klopstock is Christ's having taken fair solution to atone the sins of people through the emotional sufferings of Christ.

We can conclude that «Der Messias» is not so the epic but the anthem of the «saved humanity». Interesting is the artistic-literary interchange of the work: the poem was created in the style of classic verse of antique epoch – gekzametre. For the first time in the German poetry Klopstock decides to refuse from rhyme to give the poem solemn festive sounding. The characteristic features of the poet's creativity were searchings for special, different from the prose language, emotionally-shaped and musical poetic language. But the success of «Der Messias» was not long; «Der Messias» of the end of the XVIIIth century with the development of the German literature has been rejected in the past.

In 1766, F. G. Klopstock translated the medieval prayer «Stabat Mater» into German, which thanks to its artistic qualities immediately attracted the attention of the romantic poet who was not the first German translator of the Latin «Stabat Mater». In the XIV th century the German edition of the work «Cristus muter stunt in smercz» (the monastery of St. Catherine in Nuremberg) appeared [1, p. 27].

The difference between Latin sequence «Stabat Mater» and F.G.Klopstock's «Jesus Christus schwebt am Kreuze» is not only in the form of the created work but also in its plot.

Latin text includes 60 lines, German – 78, we can't but mention that German text partially follows the form of Latin poem, which consists of 20 tercets.

If we compare Latin and German variants of translation can see that in the majority of stanzas F.Klopstock tries only to imitate the form of Latin sequence and it's rather difficult to name this work the translation. The poet from the first phrase transfer emphasis from Maria's image on Jesus Christ «Stood suffering Mother»- «Jesus Christ hung at the Cross».

Then F.Klopstock attempted to interpret the original text in free manner. Hence, for instance, the second stanza of Latin poem corresponds the third stanza of translation «Crying near Christ – bent beneath»....

F. G. Klopstock has written free German speaking poetry «Stabat Mater», entitled «Feeling of the Savior at the Cross». The poem is also known according the name of her first lines – «Jesus Christus schwebt am Kreuze» («Jesus Christ hung at the Cross»). The author, «keeping to the pathos, to the greatness, to the vivid imagery of the Catholic prayer, adapts its content to the terms of the Protestant environment, and moves the emphasis from the image of the Suffering Mother to the image of Christ» [1, p. 95].

The Christian mission of the Virgin Mary in the fullness is revealed at Calvary beneath the Cross, where the fate of the crucified Son is closely intertwined with the fate of the Mother » [1, p. 24]. The episode is taken from the Gospel of John (Johann 19, 25–26): «under the cross near Jesus stood his mother, and his mother's sister, Mary of Clopas, and Mary Magdalene. Jesus saw his mother, and the disciple standing here, whom he loved, then says to his mother: «Woman, here is your son!». We understand from the Gospel text that Jesus entrusts his mother and his favorite disciple to care about each other. The fact that this namely moment is absent in the medieval Latin poem is focused in F.G. Klopstock's work.

The difference between the initial phrase of Latin sequence and of F. G. Klopstock explains the Protestant interpretation of the Catholic medieval text due to which the Christ centric nature of the work has become more brightly expressed. However, the mention of the sword, which has passed through the soul of the mother of God, is present in the both texts, because this point is depicted in Scripture (see. Lk 2, 35).

And totally contrasted with the original points of interpretation of the personal suffering is Calvary drama. The Franciscan poet-monk in his work implores God's Mother to give Jesus grace, most fully feels Christ's suffering at the Cross, while Evangelical romantic poem emphasizes the moment of Jesus relief of human suffering.

In 1816 young Austrian composer F.Schubert paid attention to the German translation of the prayer, which was made by F. G. Klopstock. The famous composer was greatly inspired by the brilliant poetry of one of the most outstanding German poets-romantics and musician decided to write music on the poet's verses not taking into account the Protestant interpretation of the famous musical piece of work. So was created the second German «Stabat Mater» which some time later has got great popularity among listeners.

Lyrical-romantic poetry of German romantics tried to cover inner world of the personality in full. A lot of principles of early romantic German aesthetics have played their positive role for the future development of romanticism not only in Germany but far beyond its boundaries.

On the contrary to the majority of the German poets and writers of the XVIIIth century, F.G.Klopstock, as G.Gegel said: «first felt in his time the particular self dignity of the singer». The main Klopstock's creativity remained and will remain always poetry, which he considered to be the highest value in life.

Literature:

1. Беркій О. В. Stabat Mater в аспекті жанрово-стильової динаміки : дис. на здобуття наук. ступ. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / О. В. Беркій. – Львів, 2006. – 254 с.
2. Габай Ю. Романтический миф о художнике и проблемы психологии музыкального романтизма / Ю. Габай // Проблемы музыкального романтизма. – Л., 1980. – С. 5–22.
3. Габитова Р. М. Философия немецкого романтизма : Ф. Шлегель, Новалис / Р. М. Габитова. – М. : Наука, 1978. – 288 с.
4. Паламарчук К. М. Творчість Ф. Г. Клопштока і духовна музика Австрії і Німеччини другої половини XVIII – початку XIX століть. / К. М. Паламарчук // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К., 2011. – Вип. 27. – С. 292–300.
5. Pfeiffer J. Dichtkunst und Kirchenlied. Über das geistliche Lied im Zeitalter / Johannes Pfeiffer. – Hamburg : Wittig, 1961. – 204 s.

УДК 82.09

Н. І. Романишин,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ПРОБЛЕМА АКТУАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Стаття висвітлює наявні в сучасному мовознавстві точки зору на проблему відображення національної ідентичності у художньому дискурсі. У роботі наведено розуміння інформаційного, концептуального та вербального простору художнього тексту як синергії суб'єктивно-авторської, індивідуальної та колективної національної картин світу

Ключові слова: художній дискурс, національна ідентичність, національна та художня картини світу

Статья отображает существующие в современной лингвистике взгляды на проблему актуализации национальной идентичности в художественном дискурсе. В работе представлено понимание информационного, концептуального и вербального пространства художественного текста как синергии субъективно-авторской, индивидуальной и коллективной картин мира.

Ключевые слова: художественный дискурс, национальная идентичность, национальная и художественная картины мира.

The article focuses on the existing in modern linguistics views concerning the problem of national identity actualization in the literary discourse. The article represents the understanding of the informational, conceptual and verbal space of the literary text as a synergy of author's subjective, individual and national picture of the world.

Key words: literary discourse, national identity, national and artistic pictures of the world.

Національна ідентичність як теоретична побудова, спроектована на світ національного буття, об'єктивує себе у найрізноманітніших проявах матеріального, культурного, духовного, психічного життя народу: від предметів побуту і способів приготування їжі до національних варіантів релігійного почуття та настанов наукового пізнання світу. Універсальний інструмент розпредмечування кодів національної ідентичності, проникнення в сутність безмежного розмаїття її форм запропонував болгарський філософ, мистецтвознавець, культуролог Георгій Гачев як ідею Космо-Психо-Логосу [7]. Космо-Психо-Логос – ключ до сприйняття національних культур як органічного явища, зумовленого трьома чинниками: Космос – навколишній матеріальний та природний світ, у який занурений народ, який він освоює й перетворює відповідно до власних потреб, Психо – склад його душі, національний характер, ментальність та Логос – його розум й мова. Ця лаконічна і ємка формула задає мережу наукових координат теоретичних і емпіричних підходів до опису й моделювання досліджуваного явища з позицій етнології, культурології, мистецтвознавства, психології, лінгвістики. Національне буття є основою існування суспільства, проявляючись у духовному та матеріальному вимірах з точки зору господарства, цінностей, культури, мови. Саме національна мова та символізм поєднують виражальні та пізнавальні виміри та пов'язані з широким колом національних прагнень та почувань [21, с. 8]. Тому серед наук, що досліджують проблеми нації та національної ідентичності лінгвістиці належить достойне місце в осягненні мовних та лінгвокультурних матриць національної ідентичності, бо мова як знаряддя комунікації та пізнання є системою, органічно пов'язаною з антропологічними чинниками, історією та соціальним контекстом. Таким чином, у визначеній трьохкомпонентній формулі «Логос» як синергетична одиниця, яка відображає особливості свідомості, мови та функціонально-стилістичні аспекти текстів національної культури [13, с. 10], як єдність мови, розуму та творчості, забезпечує входження у світ різноманітних форм проявів національної свідомості на когнітивному, мовному та дискурсивному рівнях.

Елементи етнокультурної детермінованості, національної маркованості, які експліцитно чи імпліцитно здатні виражати етнокультурну специфіку пронизують всю мовну систему. Відтворення національної мовної картини світу відбувається шляхом розкриття її концептуальних основ [23] та з перспективи дослідження тексту, зокрема художнього як втілення художньої картини світу, художнього тексту як елементу культури і породження культурної парадигми. Такий дослідницький підхід покоїться на герменевтичному трактуванні культури, в якому культура мислиться як сукупність текстів, а точніше механізм, що створює сукупність текстів, які акумулювали в собі енергію культурної свідомості нації [4; 24]

Більшість дослідників, що звертались до проблеми відображення національної ідентичності у художній картині [2; 4; 10; 11; 14; 15; 20] одностайно доводять, що будь-який художній твір не лише відображає авторське світобачення, але й «завжди співвіднесений з виробленою колективним суб'єктом системою національно зумовлених художніх конвенцій, які втілені в загальній мовній художній картині світу та слугують базою художньої комунікації» [2, с. 8].

Зв'язок між багатством культурного змісту тексту та національною ідентичністю складний і багатограний. Як мовний знак текст підпорядкований законам природної мови, яка, пов'язана з культурою народу, вибудовує відповідну ма-

трицю буття і разом з тим накидає на текст лексичні та граматичні обмеження. «Літературний твір, з яких би форм мовлення він не складався, – пише В.В.Виноградов. – поміщений в контекст «загальної» письмової чи усної мови. Система цієї мови в її різних стилях і жанрах входить в структуру літературного твору як його предметно-смысловий фон, як сфера його мовленнєвої організації» [6, с. 82]. Мова, як будівельний матеріал тексту, як ментальна субстанція, конденсат багатовікової колективної творчо-пізнавальної активності, є «особливим матеріалом, визначеним соціальною активністю ще до того, як до нього доторкнулась рука художника» [12, с. 206]. Природна мова, її дух і характер, її звукова, семантична та етнопсихологічна іпостасі визначають особливості і характер вторинних моделюючих систем, серед яких особливе місце належить мистецтву слова. Тому словесне мистецтво найбільш наочно репрезентує національний характер культури [1, с. 210]. У структурі літературного твору потенційно містяться символи всієї мовної культури епохи [6, с. 68].

Текст породжується в певному культурному середовищі і відображає його основні риси, і в цьому сенсі культурний та історичний контекст віддзеркалений у тексті різними своїми гранями [5]. Наголошуючи на ролі історичної детермінованості, Р.Барт пише про тісний зв'язок історичного контексту та особливостей «літературної форми» як про «рух певного функціонального фронту, який втягує події, ситуації та ідеї в потік історичного, визначаючи не тільки наслідки, скільки кордони зробленого вибору. Історія постає перед письменником з пропозицією вибору між кількома мовними моральми; вона спонукає його означити літературу, виходячи з наявних можливостей, над якими він не має влади» [22, с. 47].

Виконуючи функцію колективної культурної пам'яті, текст сам стає культурним мікрокосмом. Художній текст здатен сам перетворитися в контекст, продукуючи тим самим відповідні коди національної ідентичності. Розуміючи національне в культурі і літературі як надособистісну силу, бажання особистостей спільно творити текстuale тіло власної культури, С. Андрусів наголошує, що осмислення тієї чи іншої епохи – це її семіотизація, означування, творення тексту про неї. «Основне завдання такого семіотичного механізму – визначити чіткі межі осмислюваного континууму, розділити його на верх/низ, хороше/погане, його субтексти (коди), бо текст – така дискурсивна форма, що одночасно утворює «верхню» межу лінгвістичного аналізу і «нижню» межу семіотики культури» [1, с. 83].

Звертаючись до проблематики текстової актуалізації різноманітних аспектів національної ідентичності дослідники також пропонують трактувати національну саморефлексію як дискурсивну практику в самому широкому смислі – від художньої літератури до історичних та політичних творів. Розкриваючи феномен національної ідентичності та визначаючи його детермінанти, науковці звертаються до аналізу наративних практик, доводячи, таким чином, виключну ідентифікаційну роль національної метаоповіді завдяки тому, що «вона є носієм світоглядно-культурного коду» [19, с. 8]. У науковому просторі також міцно укорінилося розуміння нації як нарації або нації як поширення інформації про саму себе. Поль Рікер одним із перших серед учених-постструктуралістів запровадив у науковий обіг поняття наративної тотожності [16, с. 73]. Наративну ідентичність він розуміє як таку, що здійснюється в часі, тобто як історію, що саморозвивається. Для поєднання змісту ідентичності автор використовує термін «життєва історія». І стверджує, що опосередкованою ланкою у його розкритті є оповідний дискурс. Наратив трактується як універсальна епістемологічна форма: «світ доступний людині тільки у вигляді історій, розповідей про нього» [1, с. 42]. Відтак, і окремого індивіда, і окрему колективну спільноту можна мислити як соціально сконструйовану і лінгвістично закріплену за «певною мовою-світом у вигляді літературної розповіді про себе» [там же]. У працях прихильників теорії наративної ідентичності суть національного метанаративу усвідомлюється як літературна оповідь, наративна ідентичність сприймається як методологія дослідження націєтворчих наративів як особливої системи знаків, у яких закодований зміст у формі символів культури [9; 14]. У рамках даного підходу національна ідентичність тлумачиться як аналітичний концепт, що визначає напрямок розгортання націоналістичної нарації – «означає відтворення і реінтерпретацію набору цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, що складають духовний набуток націй, який їх відрізняє від інших, а також забезпечує процес ідентифікації індивідів із цим спадком... та з культурними елементами, що входять до його складу» [18, с. 85].

Як справедливо зазначає Е. Сміт, «немає такої фіксованої стадії – не те що миті, – коли можна було б напевне вказати на виникнення справжнього націоналізму» [21, с. 92]. У дослідженні виникнення національних уявлень, мови, міфів та символів за джерела правлять саме тексти культури у широкому розумінні та зокрема дискурси, які можна означити як націєтворчі. І таке текстотворення як промовляння про себе для світу є головною запорукою існування національної культури. Автори цих текстів пропагують ідеї національного характеру, національного генія, окреслюють зміст концепту «нація» та «національна ідентичність». Цей націєтворчий наратив постачав концепти, моделі, мову, символізм для народно культурної мобілізації етносів і «правив за дзеркало, в якому вони могли побачити свої власні прагнення... в тому дзеркалі вони могли прочитати про себе як про унікальну спільноту з особливим генієм й самобутньою культурою» [21, с. 98]. Відповідно, актуалізацію національно культурної самосвідомості, національну ідентичність можна трактувати як національну метаоповідь, національний наратив. Такий підхід до розуміння нації став популярним після виходу в світ книги «Nation and Narration», редактором якої був Г. Бгабга. Останній описує націю як «систему культурних означень», «текстуальні стратегії, метафоричні заміщення (displacements), підтексти і фігуративні стратегії» «форму соціальної і текстуальної афіліації» [25, с. 8].

Художній текст як інформаційна цілісність містить в собі інформацію різного роду: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну та змістово-підтекстову. Таким чином, полотно національної ідентичності зіткане з численних волокон інформаційного простору тексту, розміщуються на різних рівнях формування тексту: у його жанрово-стилістичних ознаках, тематиці та ідейно-художньому змісті, образах, у семантиці конкретних мовних форм, елементах культурно-естетичного універсуму, який містить всі наявні художні смисли та можливості їх інтерпретацій, в емоційно-оцінних складових, концептуальному просторі.

Аналіз великого числа теоретичних праць, виконаних у площині проблематики «національна ідентичність – художній дискурс», та які розглядають літературу певного періоду в цілості, як єдиний текст (систему), що складається з індивідуальних авторських текстів (підсистем), водночас виявляючи її парадигмальні ознаки як складової частини іншої цілості (надсистеми) – національної літератури, дозволяє впевнено констатувати що, будь-яка художня творчість завжди постає на національному ґрунті, має національний характер, а однією з найважливіших функцій художньої літератури є націєтворча. Інформаційний, концептуальний і вербальний простір художнього тексту є синергія суб'єктивно-авторської, індивідуальної та колективної, національної картин світу, що відображає «парадоксальний секрет художнього тексту: відображаючи дійсність, художник відкриває себе, і навпаки, виражаючи свої думки і почуття, він відображає світ і себе у світі» [3, с. 42], бо, як наголошував Ф. Шлегель, митці для суспільства є найвищим духовним органом, в якому зустрічаються один з одним життєві сили всього зовнішнього людства, і де внутрішнє людство проявляється насамперед [17, с. 35].

В унісон метафоричному означенню Г.Гачева – «поет – ехо народу» [7, с. 85, 155], Костомаров і Верещагин у своїй праці «Мова і культура» говорять про рецепцію художнього дискурсу як причетності і до персонального, неповторного

світу поета, і причетності до національної всезагальної культури [5, с. 217]. Таким чином, суспільна духовна вартість художнього твору стає своєрідним «магнітним полем» [7, с. 72], яке зумовлює сутнісний потік життя етнічних культур, виявляє доміанти етнічних та етичних ідеалів.

Література:

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: львівський текст 30-х років XX століття : [монографія] / Стефанія Миколаївна Андрусів. – Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Аюпова С. Б. Структурные особенности языковой художественной картины мира / С. Б. Аюпова // Гуманитарный вектор. Серия: Педагогика, психология. – № 4. – 2009. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/strukturnye-osobennosti-yazykovoy-hudozhestvennoy-kartiny-mira#ixzz3B1b92ER7>
3. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин – [2-е изд.] – М. : Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
4. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование: [монография] / Л. О. Бутакова. – Барнаул, 2001. – 365 с.
5. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров: под редакцией и с послесловием академика Ю. С. Степанова. – М. : «Индрик», 2005. – 1040 с.
6. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : Избр. тр. / В. В. Виноградов ; [послел. А. П. Чудакова ; коммент. Е. В. Душечкиной и др.]. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
7. Гачев В. Д. Жизнь художественного сознания. Очерк по истории образа / В. Д. Гачев. – М. : Искусство, 1972. – 246 с.
8. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Г. Д. Гачев. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – 480 с.
9. Дзядевич Т. М. Формування національної ідентичності в літературі слов'янського романтизму: на матеріалі творчості Адама Міцкевича, Олександра Пушкіна та Тараса Шевченка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «порівняльне літературознавство» / Т. М. Дзядевич. – Київ, 2004. – 17 с.
10. Кужільна Л. В. Національна модель світу в поезії шістдесятництва в українській літературі XX століття: [монографія] / Л. В. Кужільна – Кіровоград : Кіровоградський держ. пед у-т ім. Володимира Винниченка, 2002. – 326 с.
11. Лебединцева Н. М. Українська поетична свідомість кінця XX століття: трансформація архетипу Великої Матері: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Р. М. Лебединцева. – К., 2003. – 20 с.
12. Лотман Ю. М. Семантика культури и понятие текста / Ю. М. Лотман // Статьи по семиотике и топологии культуры: Режим доступа : <http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman-selection.htm>.
13. Мех Н. Лінгвокультурема Логос у науковій, релігійній та художній картинах світу: [монографія] / Н. О. Мех. – К. : НАН України, Інститут української мови, 2010. – 410 с.
14. Омельчук О. Р. Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «теорія літератури» / О. Р. Омельчук. – Петрова Л. О. Лінгвокогнитивные основы художественной картины мира: [монография] / Л. О. Петрова. – Симферополь : ОАО «СГТ», 2006. – 286 с.
15. Петровская Е. В. Великая наратология (размышления о книге Поля Рикера «Время и рассказ») / Е. В. Петровская // Поля Рикер – философ диалога / Российская академия наук, И-т философии; Отв. Ред. И. И. Блауберг. – М. : ИФРАН 2008. – 146 с.
16. Поліщук О. П. Художнє мислення: естетика, культура, дискурс: [монографія] / О. П. Поліщук. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2007. – 208 с.
17. Пронкевич О. В. Проблеми національної ідентичності в іспанській літературі доби модернізму : автореф. дис. ... доктора. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Пронкевич Олександр Вікторович. – К., 2009. – 36 с.
18. Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: доба романтизму: [монографія] / Михайло Антонович Скринник. – Львів : Каменяр, 2007. – 367 с.
19. Слухай Н. В. Художній образ у дзеркалі міфу етносу: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лінгвoseміотичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Н. В. Слухай. – К., 1996. – 47 с.
20. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 196 с.
21. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века: сб. статей. – М. : РГГУ, 1995. – С. 35–73.
22. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 982 с.
23. Суворова П. Е. Конструирование культурных миров и языковая картина мира / П. Е. Суворова // Известия российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – № 78. – 2008. Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/konstruirovaniye-kulturnyh-mirov-i-yazykovaya-kartina-mira#ixzz3b1g3jcke>
24. Bhabha Homi K. Introduction: Narrating the Nation / Homi K. Bhabha // Bhabha Homi K. (ed.). Nation and Narration. – London and New York : Routledge, 1990. – P. 1–8.

УДК 82.09

О. А. Росстальна,

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ В ОПОВІДАННІ Т. ГАРДІ «ГЕРЦОГИНЯ ГЕМПТОНШИРСЬКА»

У статті проаналізована проблематика оповідання Т. Гарді «Герцогиня Гемптонширська» у контексті творчості письменника та образної системи твору.

Ключові слова: оповідання, жіночі образи, збірка, символ, «повернення на батьківщину».

В статті проаналізована проблематика розповіді Т. Гарді «Герцогиня Гемптонширська» в контексті творчості письменника та образної системи твору.

Ключевые слова: рассказ, женские образы, сборник, символ, «возвращение на родину».

Hardy's short story «The Duchess of Hamptonsire» is been analyzed in the context of writer's creative works and character system of the story. Hardy's female characters are created with contrasting to male characters, the important role of symbols, literary and folk reminiscences. The main heroin supplements the gallery of Hardy's female characters from the collection «The Group of Noble Danes» with the help of theme and problem unity.

Key words: short story, female characters, collection, symbol, «the return to the native».

Однією з особливостей творчої манери Т. Гарді-письменника є створення яскравих жіночих образів та дослідження проблем жіночого характеру. Як зазначає С. Р. Матчєня, образи жінок у Т. Гарді пов'язані з глобальними питаннями буття та місця людини в світі [1, с. 56]. Проте, якщо жіночі образи, створені письменником в романах, часто ставали предметом спеціальних літературознавчих досліджень, образна система збірки «*A Group of Noble Dames*» (1891) та інших творів малого епосу вивчена фрагментарно. У фокусі уваги К. Бреді (K. Brady), авторки монографії «*The Short Stories of Thomas Hardy*», – образна система творів, використанна автором символіки, літературних алюзій та ремінісценцій, ономатологічний пласт тощо. С. Гілмартін та Р. Менгхем (S. Gilmartin, R. Mengham) у роботі «*Thomas Hardy's Shorter Fiction*» розглядають малу прозу Т. Гарді у загальному контексті творчості письменника, досліджуючи спорідненість тем та проблем різножанрових творів митця. Окремі аспекти вивчення малих епічних творів Т. Гарді представлені в роботах М. Урнова, Л. Смикалової, І. Канторовича, А. Бурцева, А. Невструєвої, Ю. Селезневої. Проте, враховуючи різноплановість репрезентованих досліджень, подальше вивчення малої прози Т. Гарді залишається актуальним.

Оповідання «Герцогиня Гемптонширська» («*The Duchess of Hamptonsire*» та «Благородна Лайра» («*The Honourable Laura*»), що вони завершують збірку «*A Group of Noble Dames*», були написані раніше, ніж інші твори, проте додані до збірки пізніше. Твір «Герцогиня Гемптонширська», написаний 1878 р., спочатку називався «*The Impulsive Lady of Croome Castle*», а 1884 р. був перевиданий під заголовком «*Emmeline; or Passion versus Principles*». Ймовірно такі зміни обґрунтовані включенням оповідання до «*A Group of Noble Dames*», адже фінальний варіант назви узгоджувався з назвами інших творів збірки. Проте, за нашим спостереженням, остаточний варіант назви виконує номінативну функцію (фіксує ім'я та титул героїні) у порівнянні з першим та другим, які, в свою чергу, відіграють роль уточнення. У назві «*The Impulsive Lady of Croome Castle*» акцентується характер вчинку героїні, а у назві «*Emmeline; or Passion versus Principles*» окреслюється конфлікт оповідання.

У сюжетно-тематичному плані твір «Герцогиня Гемптонширська» близький до перших двох оповідань «*A Group of Noble Dames*». Так саме, як і жінки з інших оповідань збірки, Еммеліна Олдборн під примусом батька бере шлюб з заможним чоловіком та відмовляється від стосунків з молодим священиком Елвіном Гіллом. Герцог Гемптонширський, спадкоємець роду Саксєлбаїв, жорстокий та егоїстичний чоловік, який провів життя у гонитві за насолодами, побачив у вродливій дівчині потенційну мати свого спадкоємця. Випадкова зустріч із Еммеліною, яка здалася герцогу промінчиком сонця, змусила його замислитися над тим, наскільки важливу роль жінки відігравали у продовженні роду Саксєлбаїв. Таке іронічно оформлене зауваження дає можливість зрозуміти справжні наміри чоловіка. Для нього, як для лорда Аппендта-уерса, героя «Барбари з дому Гребів» («*Barbara of the House of Grebe*»), та лорда Айсенвея з оповідання «Леді Айсенвей» («*Lady Isenway*») головна мета шлюбу – продовження свого роду. Жінка при цьому сприймається лише як спосіб досягнення мети та приватна власність.

Еммеліна презентується розповідачем як «*sweet and simple*», «*bred in comparative solitude*» [4, с. 98]. Сімнадцятирічна дівчина мало знала життя, а ще менше – чоловіків. Насильницький шлюб з герцогом і від'їзд до його замку – варіант реалізації казкового мотиву ув'язнення прекрасної принцеси героєм-антагоністом або чудовиськом. Опис замку герцога, куди він приводить молоду дружину, – замальовка готичного характеру, підкреслює характер шлюбу, адже Еммеліна погоджується стати герцогинею під примусом. Молодій жінці важко примиритися з новим становищем. Вона не належить до соціальної спільноти, в якій опиняється, а тому цінності, важливі для аристократії, не приваблюють її. Контраст між поведінкою молодої герцогині та представницями родини Саксєлбаїв в минулому, акцентований розповідачем, дає уявлення про те, наскільки Еммеліна відрізняється від своїх попередниць. Її не тішать нові сукні та коштовності. Перебуваючи в церкві, вона щиро виголошує молитви, замість того, щоб хизуватися вбранням.

Тиранія герцога, його безпідставні звинувачення у зраді примушують жінку порушити шлюбну обітницю та обіцянку, дану батьку, та повернутися до Елвіна. Вона чекає на молодого священика як на визволителя. Розповідач характеризує героя як, «*a handsome young deacon with curly hair, dreamy eyes – so dreamy that to look long into them was like ascending and floating among summer clouds – a complexion as fresh as a flower, and a chin absolutely beardless*» [4, с. 104]. Його молодість та недосвідченість ніби доповнюють цнотливість та сором'язливість Еммеліни. Проте така «гармонія» розбивається при виникненні перешкоди. Елвін не відгукується на прохання жінки взяти її до Америки. В суперечці, яка розгортається між героями, відкриваються душа кожного. Маючи свої власні аргументи, жоден з молодих людей не був правим, але передусім чоловік і жінка не зрозуміли один одного. Головним аргументом для Елвіна є поняття «*sin*» (гріх). Сприймаючи таємну зустріч з Еммеліною як гріх, він супроводжує свої слова побожними зауваженнями: «*Heaven forgive me! Heaven support us*». Фактично переборюючи в собі чоловіка, священик в своїх словах втілює християнську ідею покаяння та смирення. На його думку, Еммеліна повинна була терпіти всі поневіряння. Його уявлення про авторитет шлюбу як непохитної інституції та ідеалізм межує з небажанням бачити страшну правду: Еммеліна, знесилена самотністю та насильством, не може більше терпіти знущань та готова померти. Додатковим аргументом для священика стає соціальний фактор. Гілл наголошує, що Еммеліна не може поїхати з ним, оскільки вона – герцогиня. «*Emmy, you are the Duchess of Hamptonsire, the Duke of Hamptonsire's wife; you must not go with me!*» [4, с. 106], – застерігає він Еммеліну. Побожна та сором'язлива жінка розчаровується не тільки в людях, а й в релігії та вірі. «*I was doing no harm, injuring no one, helping many people, and expecting happiness; yet trouble came. Can it be that God holds me in derision? I had no supporter – I gave way; and now my life is a burden and a shame to me*» [4, с. 106], – каже героїня. Еммеліна, яка просить Елвіна взяти її з собою, зовсім не схожа на дівчину, презентовану на початку оповіді. Наважившись на відчайдушний крок, вона проявляє себе як смілива та рішуча особа, що шукає порятунку. Своєрідне «протистояння» між чоловіком та жінкою – праобраз історії стосунків між героями оповідання «Проповідник у нерішучості» («*The Distracted Preacher*») Ліззі Ньюберрі та Річардом Стокдейлом, що вперше був надрукований через рік після виходу «Герцогині Гемптонширської». Проте, якщо у «Проповіднику» має місце комедійне начало, у «Герцогині» домінує драматичне. Роль визволителя, яку відвела Гіллу Еммеліна, виявилася йому не по плечу. Саме тому жінка змушена діяти самотужки.

Спроба врятуватися виявилася марною. Таємно потрапивши на корабель слідом за Елвіном, молода герцогиня померла за п'ять днів від лихоманки. За іронією долі саме молодий священик чинив відправну службу та ховав у морі безіменну пасажирку, не здогадуючись, що це – його кохана. Символічність цієї сцени, з одного боку, підкреслює значущість вчинку героя. Відмовившись від жінки, він прирік її на смерть. З іншого боку, акцентування втрати героїнею імені перед смертю підкреслює її прагнення позбутися ненависного життя, втіленням якого можна вважати титул герцогині Гемптонширської. Проте відсутність імені символізує і самотність Еммеліни. Важливою деталлю є місце смерті героїні. Спроба втечі, яку здійснює Еммеліна, – переїзд з одного континенту на інший, природною перешкодою між якими є вода. Самотній та знесиленій жінці не вистачає сили дістатися нового континенту, нового життя, тому вона помирає у морі.

Зазначимо, що вода в оповіданнях та романах Т. Гарді має яскраво виражене негативне забарвлення. У міфопоетичній традиції вода є амбівалентним образом. Як одна з фундаментальних стихій створення світу, вода символізує першопочаток усього, що існує (еквівалент первинного хаосу), і його кінець (сюжет про потоп в есхатологічних міфах) [2, с. 240]. Натомість письменник відмовляється від подвійної інтерпретації образу-символу, залишаючи тільки другий аспект його значення. Водна стихія в усіх збірках оповідань Т. Гарді виступає символом смерті (дружина Дауна з оповідання «The Fellow-Townsmen») тоне під час морської прогулянки, а дружина Барнета перебуває між життям і смертю; леді Моттісфонт («Lady Mottisfont») вчиняє спробу самогубства, кинувшись у ставок; старий Голборо («A Tragedy of Two Ambitions») тоне у ставку; у морі зникає родина Джоанни («To Please His Wife»). Негативне семантичне забарвлення образу-символу води присутнє й у романах письменника (Юстасія Вей тоне у ставку, інсценує смерть у морі сержант Трой).

Елвін Гілл надає своєму вчинку – відмові від Емеліни – характеру страждання. Він кохає жінку та висловлює свої почуття у сонетах та елегіях, які називає «Lines to an Unfortunate Lady», тим самим оберігаючи свою таємницю протягом багатьох років. Звістка про смерть герцога, а відтак звільнення Емеліни підштовхують Гілла до повернення до Англії. Він не бачить перешкод для з'єднання з коханою. Священик не вважає себе винним у тому, що відмовив Емеліні у допомозі. Проте на нього чекає страшне розчарування. Приїхавши до Англії, він дізнається про смерть коханої та з'ясує, що сам став свідком її смерті десять років тому. Ситуація, в якій опиняється Гілл після повернення в рідне містечко, виявляється парадоксально-абсурдною. Місцеві жителі вже десять років були впевнені, що Емеліна втекла з Елвіном. Священика, який так турбувався про збереження своєї честі та непорушності обітничі Емеліни, заочно звинуватили у скоєнні гріховних вчинків, яких він намагався уникнути.

Образ Елвіна Гілла споріднений з образами інших персонажів-священиків з малої прози Т. Гарді. Переважна більшість героїв, чия професійна діяльність пов'язана з церквою, наділяється письменником вадами. Рендольф Твікотті («The Son's Veto») через власний егоїзм забороняє матері взяти другий шлюб, що міг зробити її щасливою; брати Голборо («The Tragedy of Two Ambitions») вбивають батька, який ганьбить їх своєю поведінкою; Річард Стокдейл («The Distracted Preacher») не може пробачити дружині минулого. Священики за професією, але не за переконанням, ці герої вчинками ілюструють моральні принципи, дуже віддалені від християнських.

Подальша доля Елвіна, що визначається в загальних словах як від'їзд до Америки без наміру повернутися, ніби ставить три крапки в долі героя, з одного боку, а, з іншого, дозволяє зрозуміти марність спроби Гілла повернутися в минуле. Його почуття до Емеліни існували без поправки на зміни обставин та почуттів самої жінки. Елвін Гілл «поповнює лави» героїв романів та оповідань Т. Гарді, для яких «повернення на батьківщину» перетворюється на життєву трагедію.

Спільним сюжетним, смисловим та символічним елементом багатьох оповідань та романів Т. Гарді є контрастування двох просторових систем – замкненої та розімкнутої. У ролі замкненого простору виступає топос Вессексу (рідна домівка героїв, Батьківщина), а в ролі розімкнутого – усе, що перебуває за його межею (далекі країни – Америка, Австралія, Індія, – в яких герої намагаються знайти щастя). Відтак реалізація героїв творів Т. Гарді пов'язана з обома підпросторами, перший з яких маркований позитивно, а другий – негативно. Усі спроби героїв вийти за межі рідного світу чи повернутися до нього після перебування «назовні» мають трагічний характер. На відміну від героїв неоромантичних оповідань та романів кінця XIX – початку XX ст. (Р. Л. Стівенсон, Р. Кіплінг), вихід з Вессексу не приносить героям Т. Гарді щастя, добробуту, самореалізації. Відрив від рідного краю приховує перспективу трагедії, виростає в тему неприкаяності, самотності людини, яка не знайшла свого місця в житті.

К.Бреді визначає образ Елвіна Гілла як «not an interesting portrayal», якому бракує трагічної піднесеності у порівнянні з самовідданістю Емеліни [3, с. 82]. За словами дослідниці, для твору характерне поєднання пафосу й абсурдності [3, с. 83], що зближує оповідання з іншими творами збірки «A Group of Noble Dames», написаними на початку 1890-х, проте відсутній моралістичний фінал, притаманний для малої прози, створеної пізніше.

Проблеми моральної вибору, моральності вчинків та відповідальності за свої дії, з якими стикаються герої твору, у поєднанні з атмосферою таємниці (зникнення Емеліни) та релігійними мотивами, що контрастують із емоційністю образу героїні, визначають загальне проблемно-тематичне наповнення збірки «A Group of Noble Dames».

Література:

1. Матчєня С.Р. Представление о системе женских образов у Т. Гарди в Уэссекском цикле / С.Р. Матчєня // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. – 2001. – № 1 (22). – С. 56–62.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / [гл. ред. А. Токарев]. – М. : Рос. энциклопедия, 1994. – Т. 1. А – К. – 1994. – 671 с.
3. Brady K. The Short Stories of Thomas Hardy / K Brady. – New-York : St.Martin's Press, 1982. – xii, 235 p.
4. Hardy T. A Group of Noble Dames : [short stories] / T. Hardy. – L. : Macmillan and Co., Ltd, 1907. – 270 p. – (Першотвір).

УДК 82.09:82-32

О. В. Ситник,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

НОВАТОРСЬКІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ 1920-1930-Х РОКІВ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛІСТИКИ В. ФОЛКНЕРА І М. ХВИЛЬОВОГО)

Стаття присвячена порівняльно-типологічному зіставленню поетикальних систем В. Фолкнера та М. Хвильового у межах малої прози на рівні форм та засобів психологізму. Досліджуються спільні та відмінні ознаки маніфестації психологізму на різних рівнях організації новелістичного тексту обох письменників, а також аналізується їх співвіднесення із загальними художньо-естетичними тенденціями доби модернізму.

Ключові слова: психологізм, психопоетика, типологія, психічний стан.

Стаття посвящена сравнительно-типологическому сравнению поэтикальных систем В. Фолкнера и М. Хвильового в пределах малой прозы на уровне форм и средств психологизма. Исследуются общие и отличительные признаки психологизма на разных уровнях организации новеллистического текста двух писателей, а также анализируется их соотношение из общими художественно-эстетическими тенденциями эпохи модернизма.

Ключевые слова: психологизм, психопоетика, типология, психическое состояние.

The article is dedicated to a comparative and typological analysis of short stories by W. Faulkner and M. Khvylyovyi. The fundamental factors for the comparison take root in philosophical and aesthetical views of both authors. The tragic existential outlook, the aspiration for aesthetic experimentation and modernization of artistic means, principally new ideas of human's psychology these are not the last points the writers have in common. They create a remarkably new type of psychological analysis at the beginning of the XX century, called «modern psychologism». It is symbolic, latent, impulsive psychologism, deprived of determinism, rationalistic explanations, analytical elements and causality. The very essence of this aesthetic technique is in the priority of synthetic principles of writing over analytical ones. The researcher focuses on revelation of typological concurrence as well as special features in psychopoetics of W. Faulkner's and M. Khvylyovyi's short stories.

Key words: psychologism, psychopoetics, typology, psychological state.

У момент «кризи свідомості» на авансцену науки і мистецтва початку ХХ ст., зокрема мистецтва слова, виходить особистість ірраціональна, страждenna, рефлектуюча, доведена до депресії. Складне і драматично напружене внутрішнє життя людини виявляє багатшарову структуру психіки у взаємодії свідомості, підсвідомості та самосвідомості, що перебуває у трагічній суперечності із зовнішнім світом. Перед митцями слова постало завдання переосмислити традиційні засоби та способи світозображення та відкрити нові підходи до втілення специфіки внутрішнього життя особистості. Саме «новітній» психологізм, що виник як реакція на усвідомлення ускладненого, почасти незбагненого психічного світу людини, склав посутній зміст творчих шукань багатьох письменників-модерністів. Його ознаки спостерігаються у відході від прямих форм у передачі роздумів та переживань героїв на користь непрямих; відмові від аналітичного спостереження та раціоналістично вивіреного трактування внутрішнього світу особистості. На передній план виходять приховані душевні колізії персонажів, наплив рефлексій, коливання емоцій та миттєва зміна почуттів, без властивого «класичній» психологічній прозі детального простежування найменших причинно-наслідкових зчеплень та мотиваційних чинників. Натомість домінує психологічна невизначеність, імпульсивність, дискретність та неупорядкованість внутрішнього мікрокосму персонажа. Літературознавчі розвідки психологічного та естетичного дискурсу цього історичного зрізу позначені роботами І. Денисюка, Н. Зборовської, Л. Колобаєвої, І. Лімборського, С. Павличко, В. Фашенко.

На вістрі художніх трансформацій цього періоду опинилась мала проза, оскільки вона виявилась найбільш сприйнятливою до нових підходів, що стали відповіддю на виклики доби. Яскраві зрізи психологічної новели у першій третині ХХ століття представили В. Фолкнер і М. Хвильовий. Два достеменно національних митця, твори яких засвідчили цілком нові художні підходи до людської психології, продемонстрували звернення до синтетичних способів зображення внутрішнього світу особистості. Будучи типологічно близькими за розумінням людини, її психологічного апарату та основними параметрами світобачення, ці автори проявляють також ізоморфізм новелістичної психопоетики. Відтак компаративне зіставлення малої прози Фолкнера і Хвильового в аспекті модерних форм та засобів маніфестації психологізму й становить мету даного дослідження.

Спрямованість інтересу митців до специфічного буття – психіки індивіда – позначається на особливостях сюжетобудови їхніх творів, у першу чергу, послабленні власне сюжетної інтриги. Аморфність зовнішньої дії компенсується колосальною інтенсифікацією внутрішнього життя. Письменники змальовують психічні стани людини у моменти душевного надлому чи драматичних переживань, відтак сюжет стає безпосередньою трансляцією сценарію внутрішнього «я» персонажа. Поряд з цим Хвильовий першорядне значення надає виражальним засобам, які моделюють інтимну атмосферу піднесено емоційних переживань, тобто ліризму та поетичним імпресіям, що особливо оприявнюється у новелах «Арабески», «Лілюлі», «Редактор Карк», «Дорога й ластівка», тоді як Фолкнер намагається вийти за межі традиційної оповіді шляхом уведення у сюжетну канву численних вставних сцен та епізодів, як це відбувається, зокрема, в оповіданнях «Вош», «Дельта восени», «Честь», «Чорний блазень». Крім того, у Хвильового зовнішня подія ледве проглядається за лаштунками мовної гри, тоді як американський письменник не відмовляється від сюжетного стрижня і «грає» саме з композиційними елементами сюжету, порушуючи їх хронологічний порядок. Мозаїчне компонування сюжетних сцен та картин у новелах Фолкнера споріднене із спонтанним чергуванням сенсорних та візуальних образів у творах Хвильового. Це говорить про подібність у використанні монтажу як парадигмального структуротвірного принципу модерністської оповідної поетики обох авторів, що дає змогу не лише створити ємний внутрішній світ персонажа, а й співвіднести його із категоріями часу та простору.

Вибудований Фолкнером та Хвильовим часо-просторовий континуум органічно вписується у парадигму модерністських пошуків літератури першої третини ХХ століття з її зверненням до міфопоетичного сприйняття простору і часу, постійним змішуванням та накладанням часових планів, циклічністю, асиметричністю. Зіставний аналіз часо-просторових відношень у малій прозі обох письменників виявляє, що особливо наочною точкою зближення їх хронологічних систем є високий ступінь суб'єктивізованої антропологізації часу і простору. Час не існує окремо від суб'єкта у ньому, є домінантою потоку свідомості. Його формує безперервна зміна думок, почуттів, миттєвих спогадів, асоціацій, що зливаються в одному моменті «біжучого теперішнього». У такому часовому вимірі існують герої усіх Фолкнерових оповідань. Показовою є новела «Нога», де психологічно пережита мить набуває протяжності, а життя оцінюється персонажем з позицій конкретного моменту душевних переживань. Аналогічну тенденцію спостережено й у Хвильового, у першу чергу, в оповіданнях «На глухій шляху», «Вступна новела», «Силуети», «Редактор Карк», де минуле, теперішнє та майбутнє співіснують у моменті одновимірної сприйнятності особистісного «я». З-поміж типологічно подібних прийомів втілення відносності та цілісності часу насамперед вирізняються: стискання (рідше розтягування) часу, зупинка часу стоп-кадром, накладання різних часових планів, матеріалізація часу.

Інтеграції художньої єдності навколо психоемоційної ситуації у новелістиці Фолкнера і Хвильового сприяє мотивна організація тексту. Мотивіка малої прози митців глибоко узмістовлена екзистенціальним світосприйняттям і закорінена на акцентуванні психологічних станів тривоги, безвиході, відчуження, страху, що дає письменникам можливість показати особистість у складних стосунках мікрокосмосу людини зі світом соціальним, природним, космічним. Форми втілення екзистенціальних мотивів в обох авторів однотипні й водночас досить варіативні: елементи композиції, лейтмотивні фрази, предметні символи, колористична палітра, музика, звуки тощо. Зближує двох авторів і розробка мотиву двійництва (дискретність психіки, розщеплення особистості, амбівалентність життєсприйняття), що сповнюється характерних модерністських конотацій. Водночас різніть письменників спосіб художньої актуалізації проблематики, пов'язаної з цим мотивом. Фолкнер увиразнює розбалансованість психічного стану свого героя через роздвоєння внутрішнього голосу протагоніста, оприявнюючи у такий спосіб сферу несвідомого («Вош», «Брошка», «Carcassonne»), що корелює з уявленнями З. Фрейда про триструктурну природу психіки людини. Натомість Хвильовий, моделюючи ситуацію розщеплення особистості, водночас протиставляє двох, або кількох персонажів, які втілюють приховані і стримані потяги, бажання чи страхи людини («Я (Романтика)», «Пудель»). Така модифікація мотиву двійника українським письменником певною мірою кореспондує

із поняттям Тіні, що в аналітичній психології К. Юнга трактується як «підсвідома протилежність того, що індивід наполегливо стверджує у своїй свідомості...» [2, с. 233].

У своїх шуканнях індивідуальної форми художнього втілення дискретної структури психіки людини доби соціальних зламів та катастроф обидва письменники «в один голос» звертаються до ірраціонального виміру особистості, виходячи на концепти сну, видіння та марення. Ці опосередковані психічні реакції на довкілля, як зазначає І. Лімборський, свідчать про наявність підсвідомого в персонажах і розкривають складний механізм поведінки людини, яка доведена драматичними обставинами до спонтанних спалахів «потоків свідомості», що вибудовується за законами не логіки, а внутрішніх асоціацій та зближень [1, с. 31-36]. Та попри спільний творчий інтерес до онейросфери обидва автори проявляють зацікавленість до різних видів «відсторонення» свідомості: Фолкнер надає перевагу зображенню видіння та марень, що простежуються у новелах «Німфолесія», «Carcassonne», «Нога», натомість Хвильовий вдається до таких засобів психологічної характеристики героя, як сон та сновидіння («Із Варіної біографії», «Арабески», «Мати», «Сентиментальна історія»).

Продуктивними типологічними засобами екстервентної психологізації оповіді в обох письменників виявляються пейзаж та інтер'єр, що розкривають внутрішній світ особистості через суб'єктивні враження від навколишнього середовища. Пейзажні замальовки в оповіданнях Фолкнера («Дельта восени», «Перемога», «Містраль», «Посушливий вересень») і новелах Хвильового («Редактор Карк», «Синій листопад», «Заулок», «Елегія», «Я (Романтика)») рідяться на ґрунті ліричного світовідчуття і проявляють схожість у поетикальному вимірі: картини природи позбавлені конкретно-образної реалістичності, подані деталями-мазмами у напівтонах, наділені настроєвістю та легкою імпресіоністичністю, пов'язані з передачею переживань героїв і в такий спосіб органічно вплітаються в емоційно-художню структуру творів. Показовим є також збіг домінуючих елементів пейзажу. Особлива увага приділяється індивідуально-авторській парадигмі образів дощу, пилу / диму / курави та пейзажним образами, що мають сенсорну природу. За допомогою світлових, звукових, запахових імпресій митці відтворюють примхливий перебіг психічних процесів.

Типологічно сурідні тенденції до оновлення образного інструментарію психопоетики чітко простежуються і на мовно-стильовому рівні малої прози Фолкнера і Хвильового. Особливо наочним пунктом зближення двох авторів є намагання відтворити внутрішній світ людини за допомогою невербального коду в кінетичній поведінці. Звідси постулювання прийому «жестового» психологізму та «психофізіономічного» паралелізму у поезиті портретування героїв, який дозволяє з більшою повнотою та рельєфністю виявити внутрішні психологічні процеси особистості, оскільки широко залучає багату рефлексорну та фізіологічну сферу людської поведінки.

Збіги та типологічні відповідності у психопоетиці обох письменників виявляються також на рівні організації зовнішнього мовлення персонажів. Його змістове наповнення реалізується через накладання голосу героя, в першу чергу, на діалоги. Діалогічні ситуації в оповіданнях обох письменників дають змогу простежувати динаміку станів та настроїв героїв з багатоплановим психологічним проникненням та фізичною наочністю, оскільки переживання тут цілком підкорює собі змістову та формальну сторону мовлення. Суголосною рисою в актуалізації мовленнєвої характеристики персонажів письменників є еманация психоемоційних реалій персонажа через аранжування та архітектоніку діалогів, структурними елементами яких виступають, по-перше, авторські репліки, ремарки, коментарі як художня репрезентація немовних комунікативних факторів (інтонація, міміка, жести); по-друге, лексико-синтаксична організація: манера мовлення, характер лексики, стилістичне забарвлення, еліптичність та парцелятивні синтаксичні конструкції. Безпосереднє відтворення ментального життя свідомості героїв у новелах Фолкнера і Хвильового реалізується за допомогою внутрішнього мовлення, яке тяжіє до переходу в потік свідомості. Будучи типологічно близькими за розумінням людини, складу її психіки, обидва митці презентують мислення своїх персонажів не у вигляді чітко вибудованої, логічно впорядкованої низки умовиводів, а як буденний потік переживань, вражень, асоціацій та емоцій, взятий ще до рефлексії, до раціонального осмислення. У центрі обопільного інтересу та пильної уваги письменників знаходиться людина із «розірваною» свідомістю, яка втратила цілісність та визначеність характеру, набувши при цьому плінності, мінливості, конфліктності. І Фолкнер, і Хвильовий втілюють зазначені сутнісні особливості мислення у внутрішньому мовленні героїв у низці однорідних особливостей: уривчастість, фрагментарність, діалогічність, предикативність, синтаксична ускладненість. Виявляючи пильну увагу до сфери людської свідомості, обидва митці водночас акцентують різні її особливості: український автор прагне відтворити моментальний зріз свідомості з характерними ознаками мінливості, калейдоскопічності відчуттів, асоціацій, вражень, спогадів, тоді як американський новеліст вирізняється наміром показати густину, інтенсивність, ускладненість мисленнєвого процесу. Подібні різноспрямовані художні шукання обох письменників обумовлюють використання системи лексико-граматичних та синтаксичних поетикальних прийомів та засобів, які в основі своїй мають подібні завдання – відтворити дискретну структуру психіки людини доби соціальних зламів та катастроф, показати внутрішнє життя особистості як складну, об'ємну, багатогарову психічну структуру.

Відтак порівняльно-типологічне зіставлення спадщини Фолкнера і Хвильового у форматі малої прози на рівні форм та засобів психологізму дало змогу встановити типологічно подібні риси та індивідуально-авторські прояви психопоетики авторів на рівні сюжетно-оповідних форм (редукція фабульної події, інтеріоризація сюжету, структурування тексту за рахунок асоціативних зв'язків і мотивних комплексів, актуалізація онейросфери) і мовно-стильових домінант психологізму (домінування «жестового» психокоду та «психофізіономічного» паралелізму, дифузія голосів героя і оповідача, архітектонічна поліфонія діалогів, дорефлексивність внутрішнього мовлення).

Література:

1. Лімборський І. До глибин людської душі (Становлення художнього психологізму в українській літературі) / Ігор Лімборський // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 31–36.
2. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М.: Ренесанс, 1991. – С. 233.

В. А. Спивачук,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

СВОЕОБРАЗИЕ ЗАГЛАВИЙ В РАССКАЗАХ 1920-Х ГОДОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПАНТЕЛЕЙМОНА РОМАНОВА)

Своєрідність заголовку в оповіданнях 1920-х років (на прикладі творів Пантелеймона Романова) Спивачук В. О. В статті розглядається проблема заголовків в оповіданнях 1920-х років, зокрема в творах П. Романова. Доведено, що увага письменника була зосереджена на тісному співвідношенні між назвою і темою оповідання. Автор статті зосередила увагу на характерних відзнаках заголовку в оповіданнях П. Романова та сюжетно-композиційних засобах його втілення.

Ключові слова: заголовок, оповідання, сюжет.

Своеобразие заглавий в рассказах 1920-х годов (на примере рассказов Пантелеймона Романова) Спивачук В. А. В статье рассматривается проблема заглавия в рассказах 1920-х годов, в частности в произведениях П. Романова. Доказано, что внимание писателя было сосредоточено на тесном соотношении между названием и темой рассказа. Автор статьи сконцентрировала внимание на характерных отличиях заглавий в рассказах Романова и сюжетно-композиционных средствах его воплощения.

Ключевые слова: заглавие, рассказ, сюжет.

The peculiarities of the short story's title in 1920 (for example of the Romanov's short stories) Spivachuk V. O. The article deals with the peculiarities of the using of the title in the short stories of 1920 years, for example Romanov's short stories. The author shows that Romanov's intention was to succeed a deep correlation between the title and the subject-matter of his work. The author of the article focuses on the feature peculiarities of the title in Romanov's short stories and plot-composition means of its incarnation.

Key words: title, short story, plot.

Интерес к исследованию поэтики заглавия как в теоретическом, так и историко-литературном аспектах стал в современном литературоведении России и Украине неким модным поветрием. Начиная с А. Потебни, учёные касаются проблемы статуса заглавия при выяснении природы заглавия, его структуры и функции и типологии в диссертациях (Н. Веселова, М. Корытная, О. Остапчук, Н. Литовченко), многочисленных статьях авторов-лингвистов (И. Гальперин, Е. Джанджакова, В. Юганов, Е. Антипенко, Н. Кожина-Фатеева, Т. Чекенева, Т. Евса и др.), литературоведов (С. Ватченко, С. Сысоев, В. Тюпа, Е. Яблонов, С. Козлов, Н. Литовченко, Ю. Карпенко и др.). Обоснование и интерпретация термина «заглавие» введены в справочные издания, учебные пособия, в труды по теории литературы 1990-2000 году. Возник в 1997 г. проект создания специального библиографического справочника заглавий (Н. Веселова, Ю. Орлицкий, М. Скороходова), аналог которого есть и во Франции, и в Англии. Анализ заглавия стали уделять специальное повышенное внимание исследователи поэтики произведений разных авторов и историко-литературных эпох.

Однако работ, рассматривающих роль и функции заглавия в рассказах Романова, нет. Этим как раз и обуславливается актуальность данного исследования.

Целью исследования является выявление специфических особенностей заголовочно-финального комплекса в рассказах 1920-х годов.

В ходе рассмотрения произведений можно заметить, что художественный мир каждого писателя самобытен и индивидуален, творчество – разнопланово и многомерно. Основания для выбора того или иного названия могут быть различны, но в основном они, соотносясь с текстом, призваны выявить идею, подчеркнуть тему, сконцентрировать внимание на центральной проблеме или персонаже в произведении.

Заглавие является «одним из эффективных способов обозначения или характеристики» [6, с. 54] формально-содержательного уровня. С. Кржижановский в книге «Поэтика заглавий» писал: «Заглавие – ведущее книгу словосочетание, выдаваемое автором за главные книги. Заглавием книга ... представлена в мале» [3, с. 14]. А ведь показать адекватно произведение «в мале» и есть самая трудная задача. Так как с развитием литературы назначение заглавия изменилось, его функции расширились. Многие исследователи, занимающиеся интерпретацией понятия и термина «заглавие», соглашались в главном, что оно – «смысловой ключ произведения», как выразился В. Шкловский, «ключ к интерпретации», по мысли Умберто Эко, и даже «модель текста», по мнению Н. Фатеевой, название выступает смысловым репрезентантом текста. Не смотря на то, что функции заглавия отличаются в зависимости от коммуникативных задач произведений, какие они открывают, заглавие выполняет номинативную функцию (называет текст) и коммуникативную функцию (отделять для читателя конкретный текст среди других).

Разнообразие заглавий, вероятно, не уступает разнообразию самих произведений. Воспоминания современников говорят о том, что психология озаглавливания, хотя и уникальна в каждом отдельном случае, однако имеет три основные тенденции: дотекстовые заглавия, внутритекстовые заглавия и Post Scriptum [2, с. 27–29].

Классическим примером дотекстового заглавия считаются «Мертвые души» (1842) Н. Гоголя. Неоднократно перерабатывая свою поэму, Н. Гоголь всегда оставлял название неприкосновенным. И действительно «силовое поле заглавия, с парадоксальной смелостью, сочетающего два взаимоисключающих понятия «мертвые души», символически распространяется не только на текст поэмы, но и на целую историческую эпоху в жизни России» [2, с. 27].

У П. Романова не встречаются названия рассказов, в которых несочетаемость определения и понятия есть столь очевидной. Оксюморичность или алогичность названия рассказов П. Романова становится ощутимой только после знакомства с текстом и анализом внутреннего смысла изложенных событий.

Таково название «Блестящая победа». В нем нет прямого противопоставления или несоответствия между определением и определяемым. Однако детальное рассмотрение сюжетной содержательности рассказа приводит к тому, что сочетание «блестящая победа» наполняется почти противоположным смыслом.

Особой разновидностью дотекстовых заглавий можно считать так называемые «бродячие» заглавия (Н. Лесков). Бродячие заглавиями называются несколько произведений «между которыми сюжетно нет ничего общего» [2, с. 27].

Внутритекстовые заглавия встречаются в следующих рассказах П. Романова: «Русская душа» – первоначальное название «В родном краю» (1916), «Дом №3» – «Дом №3-а» (1918), «Экономическая основа» – «Первая любовь (Элегия)»

(1926), «Московские скачки» – «Для удобства публики» (1933), «Картошка» – «Плохая организация» (1932) «Неначатая страница» – «Отец Фёдор» (1911), «Зима» – «Женщина» (1915).

К третьему типу заглавий относятся такие рассказы П. Романова: «Дым» (1917), «Звери» (1918), «Технические слова» (1925), «Значок» (1920), «Соболий воротник» (1918) и другие. В этих рассказах конечные фразы раскрывают глубинный смысл заглавия. Заглавие в союзе с начальными и конечными строками облегчает текст и смысл всего произведения, обводит его главное в рамку.

А. Ламзина предлагает группировать заглавия, выделяя типы, образующие устойчивую традицию в истории литературы. В основу её классификации «положено соотношение заглавия с традиционно вычленяемыми компонентами произведения: тематическим составом и проблематикой, сюжетом, системой персонажей, деталью, временем и местом действия» [4, с. 97–100]. В свою очередь, Е. Пономарёва предлагает классификацию заглавий рассказов 1920-х годов, опираясь на идею синтеза, «доминирующую в эти годы» [8].

По классификации А. Ламзиной (заглавия, представляющие основную тему или проблему произведения; заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения; персонажные заглавия; заглавия, обозначающие время и пространство) рассказы П. Романова можно распределить следующим образом: к первому типу относятся такие произведения, как «Звери» (1925), «Московские скачки» (1933), «Без черёмухи» (1926), «Иродово племя» (1927), «Хулиганство» (1926), «Верность» (1931) и др.

Заглавия, задающие сюжетную перспективу произведения, условно делятся на две группы: фабульные и кульминационные. Такое деление позволяет говорить о том, что многие названия рассказов П. Романова подпадают под этот тип заглавий, так как в романовских заглавиях обозначена сюжетная деталь, которая оказывается важной для завязки или развязки действия. Также у П. Романова есть и описательные заглавия, которые раскрывают сюжетный комизм ситуации, например, в рассказах «Право на жизнь, или Проблема беспартийности» (1927), «Зелёная армия или умные командиры» (1920) и др.

Персонажные заглавия представлены в творчестве П. Романова не только антропонимами («Смерть Тихона» (1923), «Алёшка» (1917), «Шерлок Холмс» (1937) и др.), но и заглавиями по эмоциональной оценке героя, которая передаётся метафорой («Блаженные» (1917), «Обетованная земля» (1918), «Три кита» (1918), «Дубовая снасть» (1922), «Козьяки» (1923) и др.), эпитетом («Вредный человек» (1919), «Беззащитная женщина» (1918), «Тяжёлые вещи» (1918), «Вредная штука» (1919), «Непонятное явление» (1926), «Скверный товар» (1920), «Нераспорядительный народ» (1920), «Бессознательное стадо» (1920), «Несмелый малый» (1923), «Народные деньги» (1926) и др.). Также герой рассказов П. Романова может быть назван по одному из его признаков: национальности, («Итальянская бухгалтерия» (1921), «Русская душа» (1916), «Шведская машина» (1926) и др.), профессии («Хороший начальник» (1926), «Художники» (1926), «Плохой председатель» (1920), «Спекулянты» (1921), «Землемеры» (1923), «Хулиганство» (1926), «Кучка разбойников» (1918), «Актриса» (1937) и др.). Вышеперечисленные рассказы относятся к группе заглавий, которые содержат прямое указание на объект (по классификации Е. Пономарёвой).

П. Романов нередко обозначает в заглавии место действия: «Комната» (1924), «Дом № 3» (1918), «У парома» (1926), «Суд над пионером» (1927), «Московские скачки» (1933), «Заколдованные деревни» (1925), или время «Один час» (1916), «Мгновение» (1934). Также в подзаглавии у П. Романова имеется точная дата описываемой эпохи: «О коровах. Эпоха 1918 г.» (1921), «Дар божий. Эпоха 1920 года» (19), «Богатство. Эпоха 1919 г.» (1919), «Крепкий народ. Эпоха 20-го года» (1920), «Закон. Эпоха 20-го года» (1920), «Хороший комитет. Эпоха 1917 года» (1918) и др.

Классификация Е. Пономарёвой во многом перекликается с классификацией заглавий С. Кржижановского и А. Ламзиной. Поэтому остановимся лишь на тех разновидностях заглавий, которые не были рассмотрены выше.

Одно из таких заглавий – заглавия, содержащие установку на объективность маркировки специфических жанров, представлены рассказами П. Романова «Русская душа. Эюд» (1916), «Буфер. Шутка» (1922), «Хорошая наука. Эюд» (1918) и др.

Заглавия, содержащие интертекстуальный знак, присущи рассказам П. Романова. Интертекстуальность в этих случаях основывается на аллюзии. У П. Романова есть рассказы, которые близки и в чём-то схожи со многими произведениями А. Чехова, А. Kupрина и др.

Заглавий, передающих повествование другому субъекту, и заглавий, включающих объект изображения, П. Романов не использовал, потому что в произведениях писателя «автор совсем невиден» [5, с. 19], здесь «говорят персонажи, и их голоса воссоздают и человеческие характеры, и эпоху» [5, с. 19], а П. Романов лишь описывал, передавал на бумаге увиденное или услышанное когда-то. Ведь «только тот писатель своей эпохи останется жить для других эпох, который не потеряет в бурном потоке событий самого себя» [10, с. 676]. Но в названии сборников произведений П. Романов использовал заглавия, включающие объект изображения (к примеру, сборник «Рассказы о любви», 1925 год, в альманахе «Прибой»).

Заглавие, содержащее указание на характер рассказа, относится к произведению П. Романова «Замечательный рассказ» (1931).

К «романтизированным» заглавиям, в которых много штампов, клише (в том числе соответствующих «духу времени») можно отнести рассказы П. Романова «Без черёмухи» (1926), «Чёрные лепёшки» (1925), «Блестящая победа» (1931), «Крепкие нервы» (1926).

Заглавия, включающие мифопоэтический компонент или сакральную образность, встречаются в названиях рассказов «Дар божий» (1925), «Святая милостыня» (19), «Смерть Тихона» (1923), «Счастье» (1913–1925), «Святая женщина» (1925), «Страх» (1926).

Заглавие, маркирующее фабулу, являющееся косвенным указанием на жанрово-стилевые особенности произведения присуще рассказу «Светлые сны» (1919), в котором персонажи рассказа жалуются друг другу, что «сны прямо замучили» [9, с. 283]. В заглавии этого рассказа присутствует знак «новеллистической ситуативности» [8] – «сны», который предполагает прогнозируемый сюжет. П. Романов сосредоточил внимание в произведении на снах стариков, не могущих заснуть при красно-жёлтом ущербном месяце, который «бледно светил над церковью» [9, с. 282]. Присутствие красно-жёлтого цвета характерно для рассказов П. Романова («У парома» (1926), «Смерть Тихона» (1923) и др.). Красный цвет выступает в произведениях писателя с отрицательной экспрессией. Это цвет – беды, которая непременно должна случиться с персонажем. Также красный цвет выступает в образе «смерти» или символе чёрта, нечистой силы. Таким образом, цвет в творчестве П. Романова играет текстообразующую и смыслообразующую роль.

Заглавие, маркирующее имитацию фольклорных жанров, присуще рассказу П. Романова «Арабская сказка» (1927), а так же, как уже отмечалось выше, рассказам писателя свойственны фольклорная организация сюжета, когда трижды персонажи выполняют поставленное задание («Пределы власти», 1918) или меняют заведующего («Непонятное явление», 1926).

Заглавия-символы присутствуют в названиях рассказов П. Романова. Отдельную группу составляют те заглавия, в которых определяется время года: «Зима» (1915), «Осень» (1914). Традиционно названия времён года отвечают четырём периодам жизни человека.

Рассказы П. Романова богаты на заглавия-символы, которые только нужно заметить и понять, потому что художественный мир произведений писателя наполнен всевозможными «специфическими, выработанными в течение многих веков средствами изобразительности и выразительности» [1, с. 177]. «Речевая характеристика героев, использование различных видов диалектизмов, применение всесторонне разработанной системы тропов, ... синтаксические средства – всё это помогает писателю создать выразительный, впечатляющий художественный образ» [1, с. 177], но «без богатого и разнообразного языка невозможно, разумеется, создать ни типические характеры, ни типические обстоятельства» [1, с. 177].

Наблюдения над поэтикой заглавия рассказов П. Романова показывают, насколько точно и справедливо замечание А. Пешковского о том, что «заглавие книги есть всегда нечто большим, чем название» [7, с. 32]. Заглавия рассказов П. Романова обычно называют, а не вопрошают и не призывают. Заданность всего сюжетного развития П. Романов часто определял уже в заглавии того или иного рассказа. Названия рассказов П. Романова, в большинстве своем, не содержат имен или фамилий персонажей. Они обрисовывают ситуацию, определяют ее сущностный смысл или подводят окончательный итог сюжетного развития. Романовские заглавия очень точно передают смысл содержания, глубоко проникая в него. Даже в тех случаях, когда заглавия рассказов иногда схематичны или нарочито алогичны, они заставляют читателя задуматься и проанализировать прочитанное.

Литература:

1. Дремов А. К. О художественном образе / А. Н. Дремов. – М. : Советский писатель, 1956. – 227 с.
2. Кожина Н. А. Нечто большее, чем название: [О смысловых и лингвистических связях между текстом и заглавием художественного произведения] / Н. А. Кожина // Русская речь. – 1984. – № 6. – С. 26–32.
3. Кржижановский С. Д. Поэтика заглавий / С. Кржижановский. – М. : Никитинские Субботники, 1931. – 32 с.
4. Ламзина А. В. Заглавие / А. В. Ламзина // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / [Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, С. Н. Бройтман и др.] : под ред. Л. В. Чернец. – М. : Высшая школа, Академия, 1999. – С. 94–107.
5. Никоненко С. С. Я не описываю смешных положений / Ст. Никоненко // Антология сатиры и юмора России XX века. Т. 34. Пантелеймон Романов. – М. : Эксмо, 2004. – С. 9–23.
6. Нямцу А. Е. Основы теории традиционных сюжетов / Анатолий Нямцу. – Черновцы : Рута, 2003. – 80 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – [изд. 7-е.] / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
8. Пономарёва Е. В. Феномен заголовочно-финального комплекса в русской новеллистике 1920-х годов [Электронный ресурс] / Пономарёва Е. В. – Режим доступа : <http://science.rggu.ru/article.html?id=51177>
9. Романов П. С. Повести и рассказы / Пантелеймон Романов. – М. : Худож. лит., 1990. – 496 с.
10. Романов П. С. Свежесть жизни : из дневников и записных книжек / Пантелеймон Романов // Антология сатиры и юмора России XX века. Т. 34. Пантелеймон Романов. – М. : Эксмо, 2004. – С. 663–676.

УДК 821.161.2–32.09 «18/19»

Т. Ткаченко,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОБРАЗ НАРАТОРА У МАЛІЙ ПРОЗІ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО

У статті досліджується образ наратора у малій прозі Осипа Турянського, з'ясовуються формальні та змістові домінанти художніх текстів письменника. Особлива увага звернена на жанрові пошуки автора, засоби характероворення, розкриття світоглядних позицій персонажів та структуротвірних складників творів.

Осип Турянський презентує різножанрові художні тексти у малій прозі, а саме: притча, замальовка, оповідання. Зображаючи звичайних людей та їхні повсякденні клопоти, він зосереджує увагу на дослідженні характерів, які мають відмінні пріоритети, по-різному сприймають буття і відповідають на його запити залежно від віку, стану, статі, однак залишаються членами єдиної громади. Наратор у творах може відігравати роль спостерігача («Де сонце»), співрозмовника автора, читача й учасника дійства («Ех, коб мене були вчили»), розповідача і коментатора («Курка»). Відповідно до змістового стрижня тексту Осип Турянський використовує образи-символи, типижі, фольклорний інтертекст, але водночас він порушує актуальні освітні, політичні, соціальні та філософські проблеми.

Ключові слова: наратор, нарація, притча, символ, інтерпретація, замальовка, інтертекст, ідіостиль.

В статье исследуется образ нарратора в малой прозе Осипа Турянського, изучаются формальные и смысловые доминанты художественных текстов писателя. Особое внимание уделяется жанровым поискам автора, способам и средствам образной характеристики, раскрытию мировоззрения персонажей и структурообразующих составляющих произведений.

Осип Турянський представляє різножанрові тексти в малій прозі, а именно: притча, зарисовка, рассказ. Изображая обычных людей, их каждодневные хлопоты, он концентрирует внимание на исследовании характеров, у которых разные приоритеты, которые по-разному воспринимают жизнь и отвечают на ее запросы в зависимости от возраста, статуса, пола, но при этом остаются членами единого сообщества. Нарратор в произведениях может играть роль наблюдателя («Где солнце»), собеседника автора, читателя и участника действия («Эх, если бы меня учили»), рассказчика и комментатора («Курица»). В соответствии со смысловым стержнем текста Осип Турянський использует образы-символы, фольклорный интертекст, но одновременно поднимает актуальные образовательные, политические, социальные и философские проблемы.

Ключевые слова: нарратор, нарратив, притча, символ, интерпретация, зарисовка, интертекст, идиостиль.

The article deals with the narrator's image in the small prose by Osyp Turianskyj. It investigates the main formal and sense components of the short stories and picks out the peculiarities of the writer's individual style. The research reveals the author's accents in the reflection of vital problems and situations.

The writer represents ordinary week-days of Ukrainians. Osyp Turianskyj raises philosophic, political, national, educational and ethical questions. He analyzes the age difference of the world outlook and disposition in the original parable «Where is the Sun». The author opens the characters in the dialogue between grandpa and grandchild. The boy helps grandfather to understand that sunshine is in the heart. The narrator is the observer only.

Osyp Turianskyi chooses polylogue as the verbal picture of the human variety in the story «Oh, if I was taught». The writer performs the feast in honour of the graduate Pavlo. That is why the education becomes text's pivot. The narrator participates in the feast as observer and commentator of the event. So he is co-author and the interlocutor of the reader.

The story «Hen» is the literary interpretation of the folk anecdote. The narrator tells about the christening of the peasant children and describes the different emotions of the characters.

The small prose by Osyp Turianskyi presented the variety of the genres, interesting characters and different functions of the narrator. The writer enriched the Ukrainian literature of the beginning of the 20th century.

Key words: narrator, narrative, parable, symbol, interpretation, sketch, intertext, individual style.

Видатного західноукраїнського письменника Осипа Турянського здебільшого знають за такими епічними творами, як повістю-поемою «Поза межами болю» та романом «Син землі». Тому спорадичні дослідження його художньої спадщини пов'язані саме з названими текстами. Водночас нечисленна мала проза Осипа Васильовича залишається поза увагою літературознавців, оповідання згадуються у прозовому дискурсі загалом або в ідеологічному трактуванні (Степан Пінчук, Роман Федорів). Проте доцільно проаналізувати формальні та змістові складники художніх текстів письменника, що допоможе у комплексному висвітленні прозової спадщини митця та виокремленні головних рис його ідіостилу.

Невеликий за обсягом прозовий твір «Де сонце» розкриває світи двох генерацій: чотирилітнього Миханя і вісімдесятирічного Гарасима. Розмова онука і дідуса виступає композиційним і смисловим осердям художнього тексту. Зав'язкою постає авторська нарація, що влітає реципієнта в історію однієї родини, зокрема стосунки між найближчими людьми. Так, читач дізнається про самотність старого, ровесники-сусіди якого вже померли, а діти дорікають марнуванням хліба. Звідси, малий Миханьо залишається єдиною людиною, яка приязно ставиться до дідуса. Онук стає найкращим другом і, можливо, сповідником старого тому, що дозволяє Гарасиму виговоритися, розділити свій біль, відчути бодай мінімальну увагу до себе.

Водночас «основні події» розгортаються у межах діалогу двох персонажів. У репліках Гарасима й Миханя письменник презентує внутрішній світ онука й дідуса, слушно наголошуючи джерело подібного порозуміння двох поколінь: «... була се приязнь двох дітей: одної дитини, що недавно відбилась від колиски, і другої, що одною ногою стояла вже в колиці вічності – в гробі» [6, с. 320]. Вони безпомічні, безпорадні за віком, непомітні й непочуті, незрозумілі оточенню. Відтак, розмова стає своєрідною сублимацією притлумлених емоцій для обох.

У діалозі відбувається чітке розмежування бажань онука і дідуса, насамперед ідеться про особливості світосприйняття представників двох поколінь. Гарасим акцентує морально-етичний аспект стосунків і духовний елемент людського буття (зневага, невдячність, пошана, смерть, надія), тобто пріоритет надано почуттєвому складнику життя. Натомість Миханьо вважає за необхідне певні матеріальні речі (кашка, люлька, табличка, книжка, батіжок), що виказує домінують дитячого світогляду – відчуття. Ця відмінність виявляється також у пліні розмови. Йдеться про детермінованість і обмірковування висловлювань дідусем та спонтанність, емоційність і різкі зміни об'єкта бесіди онуком. Крім того, міркування Гарасима пов'язані з минулим, де головною думкою стає теза про швидкоплинність життя. Розмисли Миханя зорієнтовані винятково на майбутнє, осердям якого стають неосяжні дитячі мрії та фантазії. Дідусь й онук розмовляють, але сприймають і тлумачать надану та одержану інформацію по-своєму. Власне діалог для обох стає саморефлексією.

Отже, доцільно зазначити, що в художньому творі Осипа Турянського співрозмовники, і наратор, і наратор, виступають внутрішньотекстовими реципієнтами у вибудованому автором діалозі.

Однак обидва складники чуттєвої царини визначають семантику єдиного почуття – любові, котре набуває різних значень для співрозмовників, що засвідчує кульмінація твору, а саме – твердження Миханя, що в їхній хаті Бога нема. Слова хлопчика є контрапунктом діалогу і смисловою кульмінацією твору. Власне після них з'являється авторський коментар стану Гарасима (приголомшення). Розповідач виступає лише обсерватором ситуації, оскільки реакція співрозмовників на вимовлене відмінна. Для Миханя це констатація доконаного зрозумілого факту. Для Гарасима – прозріння: «Він сидів, наче скаменілий, а його душа, поражена і здивована, блукала по тій безодні» [6, с. 322]. Знецінення любові між найріднішими зумовлює втрату і віри у Господа, і самого Бога, першопричиною чого, певно, є Гарасим, його ставлення до власних батьків та дітей, коли за виснажливої роботи бракує часу для уваги, тепла і любові, а наслідком стає суцільна байдужість одне до одного в родині.

Варто зауважити, що у мить осмислення й осягнення дідусем онукових слів відбувається зміщення матеріального і духовного світів. Розуміння Гарасимом міркувань дитини Осип Турянський порівнює з громом і блискавкою – метафоричне втілення світла. Однак тієї ж миті Миханьо починає гратися у променях сонця, котре осяяло підлогу хати – візуальне втілення світла. Та коли онук тягне діда погратися із саявом, воно чезає, даючи сірості поглинути хату. Звідси, образ сонця набуває символічного звучання, полісемантика якого виявляється на таких рівнях: релігійний (біблійне ототожнення Бога, зокрема Ісуса Христа), природний / матеріальний (зірка), духовний та душевний (чистота дитячої душі, осяяння дорослого, внутрішнє осяяння, світло в серці), морально-етичний (ставлення людей одне до одного).

За жанром твір Осипа Турянського «Де сонце» визначають (наприклад, С. Пінчук) етюдом. Однак, незважаючи на відсутність чіткої події, художній текст має завершеність як композиційну, так і змістову. Крім того, наявний дидактичний мотив, який посилюється протягом розгортання діалогу і досягає кульмінації у твердженні дитини й одкровенні дідуса. Мораллю виступає фінальний контраст із сірою буденністю та незворотнім шляхом Гарасима і шансом від сонця для Миханя. Відтак, доцільно визначити твір «Де сонце» притчею, в якій, відповідно до модерністських засад, повчання є підтекстовим, читач стає співавтором, а наратор і наратор взаємодіють протягом всього твору передусім на рівні рефлексій.

Художній текст «Ей, коб мене були вчили» автор визначає «фотографією з життя». За жанром твір є замальовкою, що відтворює окремих епізодів із сільських буднів. У творі зображено святкування родини випуску гімназиста Павла, на яке запрошено всіх односельців. Осердям художнього тексту виступає полілог, тематичною основою якого стає питання освіти, зокрема, йдеться про необхідність / марність навчання, користь здобуття знань і подальшого їх використання.

Відтак, Осип Турянський, формуючи мозаїку людських характерів у цілісну картину, знову обирає «живе» мовлення, щоб розкрити розмаїття людських долів і світоглядів. Саме у полілозі він відображає погляди різних соціальних та вікових груп, втілюючи багатий емоційний спектр (сум, радість, жалощі, веселощі).

Слід зазначити, що письменник відтворює атмосферу застілля, коли єдина громада протягом вечора розбивається на окремі гуртки за віком, вподобанням, статтю або інтересами, обговорюючи проблеми, безпосередньо чи опосередковано пов'язані з нагодою зустрічі: розмови жінок переважно зосереджені навколо родинних клопотів, дітей, а чоловіча спільнота порушує політичні та громадські питання (вплив Польщі, функціонування «Січі»).

Аналізуючи міркування персонажів, можна висувати про центральну антиномічну пару розмови-полеміки – матеріальне і духовне. Власне між цими двома поняттями обирають молоді «учені голови». Незважаючи на те, що господарів і присутніх об'єднують спільні почуття гордості, пошани, любові до знайомого змалечку хлопця, сільським трударям не зро-

зуміле прагнення Павла стати філософом (вони по-своєму трактують значення слова, ототожнюючи це поняття з лінійною та нікчемністю), якщо він може стати священиком, фінансово забезпечивши власне майбутнє. У цьому завершальному акорді розмови втілено незавершеність художнього твору. Адже нерозуміння внаслідок різних вікових, соціальних, статусних, ціннісних орієнтирів залишається нерозв'язаним, але водночас забезпечує нескінченність людського полілогу протягом життя.

Доречно зауважити, що Осип Турянський вдається до мовленнєвої характеристики персонажів. Так, реплікам гімназиста Павла притаманна правильна конструкція та нейтральна лексика, здебільшого емоційно невиразна. Натомість ви-словам простих неосвічених селян властиве використання розмовних форм, діалектів, залучення паремії для аргументації думки, окличних речень, риторичних звертань тощо.

Наратор стає свідком, безпосереднім і непомітним учасником застілля: Певно, він односельць і добре знайомий присутніх, адже не тільки описує бачене, але й долучається до комунікативного поля, залучаючи емоційні рецепції, додаючи власні коментарі. Наприклад, перераховуючи присутніх розповідач вказує на те, що в тітки Хими «добре кури ведуться», Павло – «учена голова» і тому «пан», Степан Бець – «консерватист», в коморі якого висить «торішне сало», а дружина вуйка Костя Єгомосія – «хлопська феміністка». Помітивши сентиментальне ремствування присутніх, наратор зазначає: «Коли Павло згадав за натуральний зелений стіл, то Кость у тім місці так зворушився, що вийняв хустину та став обтирати вогкість з очей. Деякі жінки почали прямо хлипати. Чистий клопіт!» [6, с. 325].

Звідси, наратор у художньому творі «Ей, коб мене були вчили» є водночас і автором, і персонажем. У такий спосіб, Осип Турянський досягає ефекту присутності, зокрема й читача, у відтвореній події.

У творі «Курка (З українського життя на Волині)» інтерпретовано анекдот. Письменник використовує різні засоби комічного, щоб найповніше розкрити характери персонажів та відобразити абсурдність історії.

Йдеться про хрещення дитини незаможних селян, за яке піп вимагає платні – курки. Вже на образному рівні помітний виразний фольклорний інтертекст, адже про зажерливих і недолугих представників духовного сану та щирих і кмітливих робітників переповідається в багатьох соціально-побутових казках й оповідках, а саме: «Піп та селянин», «Про клад», «Піп на казанні», «Дурні чорти та хитрий наймит», «Біда», «Про Кирика і жадного попа», «Піп-знахар», «Про ченця», «Попів наймит». Тож, опрацювавши як народнопоетичну спадщину, так і життєві спостереження, письменник презентує народний анекдот у жанрі оповідання.

Насамперед варто зауважити, що наратор у творі «Курка» виступає в ролі розповідача, який не лише знайомить читача з персонажами та історією, але й коментує розгортання подій, описує емоційний стан героїв і тлумачить їхню міміку та жести. Звідси, письменник залучає також екстралінгвістичні елементи у характеротворення, оцінювані наратором, що виявляють натуру персонажа й виказують невимовлені думки: «Піп побачив їх ще на дорозі крізь вікно, але велів їм умисне довше ждати себе, бо якби се виглядало, якби піп з хлопами панькався!» [6, с. 331].

Ці функції наратора засвідчують його численні влучні ремарки, які підкреслюють анекдотичність ситуації, адже в оповіданні «Курка» Осип Турянський вповні використовує засоби комічного. Так, у гумористичному аспекті відображено стосунки між селянами, їхнє сприйняття буденних клопотів та ставлення до життя: «Я вам позичу курки, але по правді сказати, мої кури ще дуже молоді і шойно десь тими днями почнуть нестися, то бачите, мені не жаль курки, але її яєць» [6, с. 330]. Письменник добродушно сміється з амбівалентного поєднання в людській натурі бажання і готовності допомогти з господарською хазяйновитістю й ощадливістю.

Натомість висміювання нахабства і нестримності попа відбувається в іронічно-сатиричному ракурсі. Описуючи представника духовенства, наратор акцентує зовнішні деталі, що вказують на зверхність попа, як-от: голос, в якому «пробивалась повага і строгість», незалежна рука, що виловлює поцілунки селян, досвідні очі. Особливо вдалою видається відображена емоційна градація стану попа протягом обряду хрещення дитини та у діалозі з Іваном, кумом батьків. Якщо спочатку священик виявляє відповідну сану врівноваженість, спокій, то згодом викazuje свою дріб'язковість: не побачивши данини – курки, він гнівається і грізно викрикує супровідні обрядові слова, насамкінець панотець скаженіє через неможливість одержати бажане й розуміння власного збитку. Письменник розкриває сутність попа, показуючи розмаїтий емоційний діапазон у його розмові з селянином. Осип Турянський використовує звичний для народних оповідок прийом, вибудовуючи абсурдну ситуацію, коли співрозмовники по-різному сприймають і трактують значення однакових висловів. У репліках Івана, оповідача, він відтворює яскраву дотепність народної нарації. Чоловік вдає дурника, щоб не віддавати попові курки, і звертає увагу на Боже провидіння, котре показало йому шлях догодити панотцю «найближчою куркою», тобто з власного двору священика. Відтак, автор використовує жанровий різновид фольклору – нісенітницю, залучаючи семантичну плутанину: «Що ж я, отче, винен тому, що Михайлиха уродила дитину, а не курку...» [6, с.332]; «Бог мені дав курку, Бог може мені її взяти [...] Панотець потребує курчиного тіла, а Богові хотіли б відступити курчину душу» [6, с. 333].

Отже, проаналізувавши зразки малої прози у творчості Осипа Васильовича Турянського, можна зробити певні висновки. Письменник презентував такі жанри, як притчу («Де сонце»), замальовку («Ех, коб мене були вчили. (Фотографія з життя)»), оповідання («Курка (З українського життя на Волині)»). Відображаючи повсякденне життя українців, порушуючи різноаспектні питання, він використав мовленнєву характеристику персонажів, залучив діалоги й полілоги задля розкриття внутрішнього світу героїв, звернувся до народних джерел – фольклорного інтертексту, – аби досягти достовірності зображення. Залежно від смислової домінанти твору, письменник презентував у художніх текстах різні образи наратора: спостерігач, коментатор, оцінювач, розповідач і оповідач, безпосередній та опосередкований учасник події. Звідси, мала проза Осипа Турянського допомагає скласти комплексне уявлення про багатогранність творчої спадщини автора і збагатити картину літературної України початку ХХ ст.

Література:

1. Дзись Т. В. Творчість Йозефа Рота в українській міжлітературній рецепції: візія Першої світової війни і типологія образів-персонажів (Богдан Лепкий, Мирослав Ірчан, Осип Турянський, Роман Купчинський) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Т. В. Дзись; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2008. – 19 с.
2. Лебедівна Л. І. Західноукраїнська проза 20-30-х років ХХ століття: проблема неоромантизму (О. Турянський, Р. Купчинський, А. Чайковський, А. Лотоцький, Б.-І. Антонич, К. Гриневичева) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Л. І. Лебедівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
3. Мовчан Р. Осип Турянський // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах : науково-методичний та літературно-мистецький журнал / МОНУ ; вид. «Педагогічна преса». – Київ, 2011. – № 6 (105). – С. 63–74
4. Нестелєєв М. Поза межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір // Дивослово : українська мова й література в навчальних закладах : щомісячний науково-методичний журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ТОВ «Ред. журн. «Дивослово». – Київ, 2012. – № 11 (668). – С. 50–56.

5. Семиліточка : Українські народні казки у записках та публ. письменників XIX – початку XX століття : Для мол. та середн. шк. віку / Упоряд., передм. і приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К. : Веселка, 1990. – 319 с.

6. Турянський О. В. Поза межами болю : Повість-поема ; Син землі : Роман ; Оповідання / О.В. Турянський / Вступ. слово Р. Федоріва ; Упоряд., передм. Та підготовка текстів С. Пінчука. – К. : Дніпро, 1989. – 335 с.

УДК 82-14=111.83.17.

С. Э. Трош,

Таврийский Национальный Университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь

ЛИРИКА ЭНДРЮ МАРВЕЛЛА (1621-1678): РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИЙ И ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТЫ

У статті представлено комплекс методів інтерпретації ліричного тексту Ендрю Марвелла. Використано гендерний, біографічний, історико-літературний, поетологічний та релігійно-філософський методи аналізу, від макроконтекстуальних до мікроконтекстових.

Ключові слова: Ендрю Марвелл, біографія, лірика, гендер, мотив, релігійно-філософський.

В данной статье представлен комплекс методов для интерпретации лирического текста Эндриу Марвелла. Используются гендерный, биографический, историко-литературный, поэтологический и религиозно-философский методы анализа, от макроконтекстуальных до микроконтекстовых.

Ключевые слова: Эндриу Марвелл, биография, лирика, гендер, мотив, религиозно-философский.

The paper shows the peculiarities of Complex of methods for the interpretation of the lyrics by Andrew Marvell, it was analyzed with consideration of the specifics of gender, biography, literary, religious and philosophical approaches.

Key words: Andrew Marvell, biography, lyrics, gender, motif, religious and philosophical.

Введение. Лирика Эндриу Марвелла (Andrew Marvell 1621-1678, далее сокр. ЭМ), одного из крупнейших английских поэтов-метафизиков XVII в., не раз уже освещалась в работах как восточноевропейских, так и западноевропейских ученых. Вместе с тем, обзор указанных работ показал, что целый ряд аспектов этой лирики еще далёк от подробного и/или системного изучения. Среди таких аспектов следует, прежде всего, назвать религиозно-философский и гендерный аспекты, особенно в их сочетании. Именно этот ракурс анализа определил *цель* нашей работы. *Задачами* её, соответственно, являются: 1) системный анализ на примере одного из наиболее ярких текстов «К стыдливой возлюбленной»/«To His Coy Mistress» (1650-1652?); 2) применение нескольких взаимно скоррелированных исследовательских методов; 3) раскрытие, таким образом, не только эксплицитных, но и глубинных смыслов лирической поэзии Э. Марвелла. Среди предложенных методов и подходов назовём биографический, историко-литературный, религиозно-философский и гендерный.

Биографический аспект. Эндриу Марвелл родился в 1621 году в городе Уайнстед, графство Йоркшир. В 1624 отец Марвелла был назначен проповедником в Церкви Св. Троицы, и семья переехала в город Халл. Здесь ЭМ окончил среднюю школу и в возрасте 12-ти лет поступил в Тринити-Колледж Кембриджского университета. В 1639 Марвелл получает степень бакалавра и продолжает обучение в магистратуре, которое так и не завершил. В 1641 г. трагические события омрачают жизнь молодого ЭМ: он узнает о том, что в Гумбере (реалия упоминается в поэме «К стыдливой возлюбленной») утонул его отец, а вскоре, через год начинается гражданская война в Англии. Возможно, череда этих неблагоприятных событий стала причиной 4-летнего странствия ЭМ по странам Европы. В 1651-52 гг., Марвелл служил наставником дочери генерала Томаса Ферфакса и проживал в йоркширской усадьбе Эпплтон-хаус. Там он создал поэмы «Империя музыки»/«Music's Empire» и «Об Эпплтон Хаус. К милорду Ферфаксу» / «Upon Appleton House» – комплекс из 400-т двустиший с идиллическим описанием местного парка (которое передавало философские идеалы периода войны и политических изменений), а также «куртуазным» воспеванием Мэри Ферфакс (Mary Fairfax) дочери лорда. Гипотетически поэма «К стыдливой возлюбленной» могла быть написана в период пребывания ЭМ в графстве Т. Ферфакса [15, с. 112–121]. Дальнейшая биография ЭМ отмечена двумя крупными событиями: в 1657 году Марвелл становится помощником Дж. Мильтона по латинскому языку, в Государственном Совете Кромвеля, а в 1659 году он был избран членом Парламента от города Халл. Однако, стихи Марвелла, кроме нескольких, (например, предисловия ко второму изданию «Потерянного рая» Дж. Мильтона), при жизни почти не публиковались, а сам он был известен как автор политических и морально-религиозных эссе, а не как стихотворец. Поэма «К стыдливой возлюбленной» была опубликована уже после его смерти. ЭМ умер от лихорадки 16 августа 1678 г., не оставив завещания. Для получения его банковского счета домоправительница Мэри Палмер в 1681 выступила на суде в качестве тайной жены Марвелла. Для доказательства своей позиции она опубликовала его стихи в сборнике под названием «Разные стихи»/«Miscellaneous Poems», со своим предисловием, подписанным «Мэри Марвелл» («Printed according to exact Copies of my late dear Husband, under his own Hand-Writing») [17, с. 121–131]. В этот сборник вошли его лирические тексты «Глаза и слезы»/«Eyes and Tears», «Определение любви»/«The Definition of Love», «К стыдливой возлюбленной»/«To His Coy Mistress» и другие произведения. На данный момент нет ни единого документа, подтверждающего тайную связь ЭМ с Мэри Палмер. Тем не менее, профессор Шеффилдского университета в области Английской литературы Сэр Вильям Эмпсон (1906-1984) считал, что ЭМ действительно был тайно женат на Мэри Палмер [19, с. 666–667]. До начала XX века Эндриу Марвелл не был известен широкому кругу исследователей. Однако, появление комментированного издания творчества Марвелла под редакцией Герберта Гриссона и статьи Т. С. Элиота «Эндриу Марвелл» (1921) открывает эпоху совершенно нового восприятия английского поэта.

Историко-литературный и поэтологический аспекты. Известные исследователи английской литературы А.Н. Горбунов, Т.С. Элиот, Г. Гриссон, Г. Круглов, В. Крекотень, справедливо указывает на неточность сходства литературного направления, к которому относят ЭМ, с «поэтами-метафизиками» [3, с. 20–32; 7, с. 225–275; 16, с. 121–127]. Чувственность поэзии ЭМ напоминает позднее творчество «малых елизаветинцев» и поэтов-«кавалеров» с одной стороны, и «поэтов-метафизиков», с другой. Несходство это касается и стороны идеологической, и стороны поэтологической [8, с. 163–167]. «Малые» елизаветинцы – поэты позднего, но Ренессанса. «Кавалеры» – поэты Реставрации. Первые творят в атмосфере Англии времен Елизаветы I Тюдор (1558 -1603), даже если они и выходят за эти хронологические рамки. Вторые создают свои произведения в совершенно специфичной атмосфере: Эпохи Карла I (1615-1649) и Карла II (1660-1685) Стюартов.

«Метафорическая роскошь» елизаветинцев досталась им в наследство от ренессансного упоения роскошью материального, земного, телесного мира. Мадригальность и гораздо более явная условность поэтов-«кавалеров» ограничена миром придворной жизни, включая «королевские войны» и «королевские» любовные «игры». Марвелл и другие маньеристы (Дж. Донн, Дж. Херберт, Р. Крэншо) сближаются с философией и эстетикой иной эпохи – Барокко [2, с. 41–42; с. 24–27; 4, с. 220–221; 11, с. 183–192]. Они наследуют метафоризм елизаветинцев, от «кавалеров» – отточенную формульность. Однако метафоры маньеристов порождены (по остроумному определению А. К. Хайетта [18, с. 126–327]) «страстью ума», а знаменитое остроумие (wit) маньеристов, как и игра понятиями и формулами (conceits), родственна бароккальному стремлению охватить разумом весь мир, но мир, уже отмеченный «метафизической тревогой» [12, с. 123–167]. Творчество ЭМ можно условно разделить на два этапа: 1) ранний, – характеризуется отсутствием иронической отрешённости его лирики; 2) поздний этап ознаменован интеллектуальной резкостью суждений и послаблением лирического тона. С одной стороны, поэт элегантно шутивым тоном говорит о серьёзном, (это сближает его с поэтами-кавалерами), с другой, поэзия ЭМ насыщена глубинными смыслами и разнообразными концептами, что более характерно для поэзии метафизиков, нежели для кавалеров. Упоение и гедонистические мотивы сближают его с елизаветинцами. Марвелл обыгрывает крайности двух традиций Ренессанса и XVII в., язычества и христианства, восхищение любовью к земной красоте и ужасом её увядания и смерти на земле. Такая эволюция показывает, что его поэзия и метафизична, и религиозна, и куртуазна. Э. Марвелл не просто замыкает литературную эпоху, а скорее органично вписывается в искусство эпохи Реставрации.

Религиозно-философский и гендерный аспекты. Современная наука гендерология трактует пол человека, его род (gender) как возникшие биологически, но затем социально обусловленные и культурно закреплённые системы поведения: женскую и мужскую [5, с. 36–38]. Когда-то в древности эти две системы непосредственно отражались в языке через грамматическую категорию рода. Ныне такой прямой связи в сознании носителей языка уже не существует. Тем не менее, в художественном (а тем более в поэтическом) тексте любые «формальные» особенности вновь начинают осознаваться и наполняться содержанием [9; с. 74–87; 6, с. 166–169]. Так происходит и с гендером грамматическим: он снова делается знаком гендера социокультурного, частью авторской картины мира [13, с. 227–287]. Рассматривая лирический текст с гендерно-мотивной точки зрения, мы раскрываем новые глубинные смыслы текста. Наглядный способ определить лейттемы в стихах – вычленив *ключевые слова*, стоящие на *силовых стиховых позициях* (начало и конец строк), а по этим словам выделить *сквозные темы*. Все эти слова-образы, слова-символы как раз и образуют смысловой каркас произведения – его а) *хронотопный*, б) *персонажный* и в) *сюжетный контексты*. Название поэмы «To His Coy Mistress» имплицитно, но все же говорит о том, что автор выступает в качестве нарратора. Однако же в самом тексте автор использует Я (для мужского персонажа) и Вы (для женского). Mistress: (с англ. хозяйка, возлюбленная, госпожа). Т.е. центральным женским персонажем, в данном лирическом тексте, выступает светская дама со статусом: «lady». Список ключевых слов выглядит в поэме ЭМ так: время/день/смерть/вечность; Вы/я, Ваше сердце/Ваша честь (её чистое сердце не знает низменных пороков), любовь/Потоп, индийский Ганг/английский Гумбер. Распределим ключевые слова Э. М. по двум рубрикам, «женской» и «мужской», мы получим две «зоны» текста: зону *маскулинную (мужскую)* и зону *феминную (женскую)*. В «мужском» пространстве окажутся – я/ любовь/ Гумбер/ Потоп/ день/ смерть/ время/ вечность. В «женском» – Вы/ Ваше сердце/ красота и честь/ любовь/ Ганг/ время/ день/ смерть/ вечность. Данный амбивалентный топос реализуется на всех трех гендерных уровнях: 1) сексе (male/female); 2) эротике (как способа взаимодействия мужского и женского персонажей в определённом топосе) и 3) любви (как финальной гендерной цели и/или мотива всего текста). Т.о., в поэме эксплицитно разделено мужское и женское пространство, (реалии Ганг и Гумбер), для реализации основного мотива любви. С религиозно-философской точки зрения р. Ганг – это река очищения, символизирующая богиню Гангу. Мотив любви в индийской философии разделяется на два вида: любовь конечного, имеющая прикладную ценность, и любовь вечного (любовь к Абсолюту), одна любовь является ступенью к постижению другой. Идеалы, конечные цели любви – это отречение от всего земного в себе и как следствие – полное растворение себя в Абсолюте и достижение нирваны [14; 10, с. 183–186]. Так место действия главного женского персонажа свидетельствует о душевной чистоте дамы. Противоположным топосом выступает английский Гумбер (англ. Humber) – эстуарий на восточном побережье Англии. Гумбер (Хамбер) также именуется Abus (от лат. глагола abdo – «покрывать мраком, унынием») [20, с. 666–669]. Эдмунд Спенсер в своем произведении «Королева Фей» также называет реку Abus, в значении чёрная/темная. Сам мужской персонаж омрачен страданием от пылающей страсти к возлюбленной «...a мне от страсти умирая/ I by the Tide of Humber would complain...». Мотив любви у мужского персонажа не однозначен и сложен, во-первых – это *любовь-страдание*, куртуазная любовь Средневековья, где чувственное наслаждение заменяется моральными коллизиями (феномен раскрывается в творчестве Данте и Петрарки); во-вторых – это *любовь-вечность* эпохи Возрождения, диалектическая система Платона, в которой любовь предстает как единство рождения и смерти. И в-третьих – это *любовь-страх*, «столкновение» общественного и частного понимания любви. Для общества – оноечно, однако для каждого человека в частности – это лишь день/миг, а затем увядание и смерть. Хотя, и для человечества существует конец, реалья Потоп «...Love you ten years before the Flood: / And you should if you please refuse...». Любовная мотивная линия порождает конфликт как внутри самого героя, так и в сюжет-ситуации всего текста. Картина мира мужского персонажа амбивалентна, она и языческая, и христианская. Язычник совершает грех, не ведая об этом, христианин – знает о запретах, и пытается жить не во грехе. В данном тексте, с одной стороны центральным выступает общий горацанский мотив «Лови день...!» [1, с. 88–112] «...И пламя страсти на твоих щеках, / Как лихорадка нежная горит / И о желаньях тайных говорит, / Давай сейчас свой голод утолим...! / ...At every pore with instant Fires, / Now let us sport us while we may; / And now, like am'rous birds of prey, / Rather at once our Time devour...», страх перед смертью, античная реалья Время (оно же – затем – солнце), крылатое и в колеснице, – это бог Аполлон или бог Гелиос и античная философия неизбежности предписания богов Олимпа; Средневековый мотив бесполого девичества, отданного червям (у Дж. Донна – комарам), с другой осознанное нарушение законов, совершение греха «...Let us roll all our Strength, and all / Our sweetness, up into one Ball: / And tear our Pleasures with rough strife, / Thorough the Iron gates of Life...». Доминантный мотив любви основан на диалоге между душой и телом персонажа, благодаря упоению красотой возлюбленной и наслаждением её любовью герой теряет страх перед смертью, прежде всего, очевидным становится абсолютное равновесие «мужского» и «женского» начал этого текста. Ни одна из сторон Бытия не является однозначно «плохой». Смерть (как и Бог) обучает человека заботе о других, памяти и прощению. Любящий рыцарь умирает в душе ради прекрасной дамы, но т.к. возлюбленная постигает его, последний возрождается вновь.

Заключение. В религиозно-философском аспекте с позиции язычества, перед нами вечный *круговорот* разных начал бытия: начал и противоположных, но и взаимодополняющих. С точки зрения христианства, перед нами вечный *путь* человеческой души (а с нею и всего сущего в мире). Путь этот проходит через смерть, но ею не оканчивается – ни физически, ни духовно. В гендерном аспекте, мы наблюдаем сочетания несочетаемого: откровенность эротического телесного

кода: «...И, уподобаясь хищникам двоим, / Сожрем в один присест все, что нам дать / С ворот любви в жестокой схватке тел...» і світскості «Lady»; Гармонії і почти фізичного ужаса перед смертю. Все це химерний образний принцип, який представлений в британській літературі від пізнього Середньовіччя до Барокко, Романтизму і Модернізму. В даному ліричному тексті автор боїться, сміється, і сміється, боячись, що робить поетичне насліддя ЕМ неразгаданим і актуальним для подальшого аналізу в якості перспективи дослідження.

Література:

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – С. 88–112.
2. Аникст А. А. Английская литература // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 24–27.
3. Английская лирика первой половины XVII века [Сост. общ. ред Горбунова А. Н]. Поэзия Джона Донна, Бена Джонсона и их младших современников. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – С. 20–32.
4. Донн Дж. [Текст] // Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 220–221.
5. Дорда С. В. Маскулинность и фемининность как культурные концепты / С. В. Дорда // Нові горизонти та перспективи філологічної науки та педагогічної практики. Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 36–38.
6. Исследовательские стратегии в анализе поликультурных художественных текстов / М. А. Новикова, О. С. Семенец, Э. Р. Тулуп, С. Э. Трош // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Изд-во ТНУ им. В. И. Вернадского, 2012. – Вып. 240. – С. 166–169.
7. Кречотень В. И. Тема науки в барочной украинской поэзии 30-х годов XVII века / В. И. Кречотень // Барокко в славянских культурах / [ред. А. В. Липатов, А. И. Рогов, Л. А. Софронова]. – М.: Наука, 1982. – С. 225–275.
8. Лирика Джона Донна (1572–1631): методики исследования / М. А. Новикова, С. Э. Трош // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Изд-во ТНУ им. В. И. Вернадского, 2014. – №270. – С. 163–167.
9. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Д. С. Лихачев // Вопр. литературы. – 1968. – № 8. – С. 74–87.
10. Отряднова О. А. Генезис философии любви // Вестн. Волгогр. гос.ун-та / Сер. 7, Филос. – Волгогр., 2009. – №1 (9). – С. 183–186.
11. Суковатая В. А. Феминистская теология и гендерные исследования в религии: перспективы новой духовности // Общественные науки и современность. – 2002. – Вып. 10. – № 4. – С. 183–192.
12. Тананаева Л. И. Некоторые концепции маньеризма и изучение искусства Восточной Европы конца XVI и XVII века // Советское искусствознание. – 1987. – Вып. 22. – С. 123–167.
13. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура / В. Н. Топоров. – М.: [б. и.], 1983. – С. 227–284.
14. Шестаков, В. П. Эрос и культура: философия любви и европейское искусство / В. П. Шестаков. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. lit.lib.ru/]. – 5.02.15 – Загл. с экрана.
15. Birrell A. Andrew Marvell / A. Birrell [Text.]. – Folcroft, Pa.: Folcroft Library Editions, 1978. – P. 112–121.
16. Eliot T. S. The Metaphysical Poets, Selected Essays / T. S. Eliot. – L.: Faber, 1991. – P. 121–127.
17. Hammond P. Figuring sex between men from Shakespeare to Rochester. P. Hammond. [Text.]. – Oxford, OUP. – P.121–131.
18. Heatt, Kent A. The Sixteenth and Seventeenth Centuries // Poetry in English / An anthology. – New York, Oxford, 1987. – P. 126–327.
19. Seven Types of Ambiguity A Study of Its Effect in English Verse. W. Empson. [Text.]. – UK: Chatto and Windus, 1956 – P. 666–667.
20. The Encyclopedia of English Renaissance Literature. [Garrett A. Sullivan, Jr., Alan Stewart]. – West Sussex, UK: Wiley-Blackwell, 2012. – 1360 p. – P. 666–669.

УДК 82-1(477):316.61

Л. Чередник,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, м. Полтава

СВІТ ЖІНОЧОЇ ДУШІ У ПОЕЗІЇ ВІСЛАВИ ШИМБОРСЬКОЇ ТА ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглянуто поетичний дискурс польської поетеси Віслави Шимборської та відомої української письменниці Ліни Костенко, аналізуються загальні теми і мотиви творчості.

Ключові слова: поетика, ліричний герой, автор, проблематика.

В статье рассматривается поэтический дискурс польской поэтессы Вишлав Шимборской и известной украинской писательницы Лины Костенко, анализируются общие темы и мотивы творчества.

Ключевые слова: поэтика, лирический герой, автор, проблематика.

The article deals with poetical discourse of Polish poetess Wislava Shimborskaya and famous Ukrainian writer Lina Kostenko and with analysis of common themes and motifs of their works.

Key words: poetics, lyric character, author, discourse, subject matter.

Жіноча література є одним із феноменів сучасності. І це не дивно. Адже саме жінки зі своєю природною чутливістю, мудрістю, витонченістю і прагненням до краси здатні внести гармонію у наш складний технізований і заполітизований світ. Особливе місце в літературі належить поезії, яка найбільше звернена до внутрішнього світу особистості й здатна викликати глибокі душевні переживання в читача. У наш швидкісний час, обтяжений безліччю складних буденних і глобальних проблем, необхідне звернення до душі, щоб нагадати про звичайні людські емоції та переживання, розбудити їх, не дати згаснути в суєтності життя. **Метою нашого дослідження** стане проблематика творчого добутку двох незвичних жінок, наших сучасниць: польської поетеси, лауреата Нобелівської премії (1996) Віслави Шимборської та української майстрині поетичного слова Ліни Костенко.

Своє творче кредо Віслава Шимборська висловила в лекції з нагоди вручення Нобелівської премії: «Натхнення, чим би воно не було, народжується з невтомного «не знаю»... Тому так високо ціную [ці] два малих слова... Вони розширюють наше життя до просторів, які містяться в нас самих, і просторів пізнання нашої прекрасної Землі» [6, с. 44]. Феномен Шимборської полягає в тому, що вона зуміла виразити максимум найважливіших сутностей, які проймають духовне життя сучасного світу, у мінімальній кількості поетичних текстів, до того ж невеликих за розміром. За своє творче життя вона опублікувала у книжках понад 220 віршів. Вимогливість і самокритичність змусили її відмовитися від майже 25 текстів з перших двох збірок, а також кільканадцять віршів із пізніших книжок. Найбільш відомі такі поетичні збірки В.Шимборської: «Для того живемо» (1952), «Питання до себе» (1954), «Воля до Єті» (1957), «Сіль» (1962), «Сто потіх» (1967), «Всяк випадок» (1972, 1975), «Велике число» (1976), «Люди на мості» (1986, 1988), «Кінець і початок» (1992), «Мить» (2002), «Забавлянки для великих дітей» (2003). Як бачимо, навіть назви збірок уже свідчать про розмаїття і гли-

бокiсть тем i проблем бiльшостi її вiршiв, налаштовують читача на роздуми про сенс буття. Але, як влучно зауважує польська дослідниця М.Барановська, питання про сенс людського існування у творах Шимборської не є «чимось окремим» [5, с. 145]. Вона визначає поезію своєї неординарної сучасниці як «інтегральну»: «одночасно філософічну, буденну, антропологічну і ліричну» [5, с. 145]. На думку іншого польського літературознавця Т. Вуйціка, лірика Шимборської є «спробою всебічного опису становища людини в різних перспективах – екзистенціальній (пошук сенсу життя, проблеми часу, змін і смерті), історіософічній (особистість у зв'язку з розвитком роду людського, історії, цивілізації), пізнавальної (розуміння суті природи, можливість і межі пізнання світу), онтологічній (структура буття, співвідношення суб'єкта й об'єкта, залежність випадку й необхідності), морально-етичній (риса людської вдачі, міжособистісні стосунки, в тому числі любовні)» [6, с. 44].

У віршах поетеси багато уваги приділяється і темі мистецтва та ролі митця в суспільстві. «Не май мені, мово, за зле, що позичаю патетичних слів, А потім докладаю зусиль, щоб вони видавалися легкими» [4, с. 7] (переклад С.Йовенко), – ділиться В.Шимборська у вірші «Під однією зіркою» головним секретом свого поетичного стилю. Це одкровення допомагає зрозуміти характер бiльшостi її вiршiв – на перший погляд, вони прості, звичайні, а при уважнішому прочитанні виявляють свою багатогранну художньо-умовну ігрову суть, глибину узагальнення життєвих проблем.

У своїх віршах поетеса вибудовує вражаючий своєю різноманітністю образ світу: від каменів, рослин, через історію людської цивілізації і культури аж до планет, зірок, галактик і навіть гіпотетичного позаземного буття, підходячи з певним скептицизмом і мудрою іронією до межі майже фантастичного. Так, у вірші «Монолог Кассандри» читаємо:

Подивіться на себе з зірок – кричала я –

подивіться на себе з зірок.

Чули і опускали очі [4, с. 8]. (Переклад С.Йовенко)

Поетеса говорить про те, що найважливіше для кожної особистості. Рядки її віршів містять у собі запитання і змушують шукати відповіді, котрі народжують чергові запитання. У поезії В.Шимборської піднімаються важливі питання буття, роздуми про минуле і сучасне, про моральні орієнтири людства. Цій темі присвячено вірш «Тортури», в якому поетеса висловлює свої роздуми про життя, місце людини в цьому світі:

... Нічого не змінилося.

Крім течії рік,

лінії лісів, узбереж, пустель і льодовиків.

Поміж тими пейзажами душечка блукає,

зникає, повертається, наближається,

віддаляється,

сама для себе чужа, невловима,

раз певна, раз непевна свого існування,

тоді коли тіло є і є і є

і немає куди подітися [4, с. 7–8]. (Переклад Л. Череватенка)

В. Шимборська від самого початку зосереджує свої мистецькі пошуки в колі конкретних реалій – повсякденних, цивілізаційних, побутових, природничих, політичних, а також відомих фактів та історичних, культурних і науково-популярних гіпотез. Вона піднімає проблеми людських стосунків, існування людини як роду й індивідуальності. Так, у вірші «Кінець століття» постає риторичне запитання, на яке читач має сам дати відповідь:

Як жити – запитав мене хтось у листі,

коли я мала намір

тоспитати його про це саме [4, с. 9]. (Переклад С. Йовенко)

Творчу манеру В. Шимборської визначає, за словами польського дослідника Є. Квятковського, «уміння зобразити світ крізь призму метафізичного здивування – того, що лежить в основі філософічного роздуму над існуванням» [5, с. 146]. А це значною мірою визначає особливість світосприймання поетеси – у звичайному, буденному вбачати чудесне. Підтвердженням цього є рядки з вірша «Ярмарок див»: «Диво, тільки розглянутися: довколишній світ» [4, с. 11] (Переклад Л. Череватенка).

Поетеса не оминає проблеми неоднозначності внутрішнього світу людини, роздвоєння особистості, задумується над органічністю і неорганічністю ролей, які їй випадають у житті, над невтішним становищем «я» відчуженого:

Моя тінь, як блазень за королевою.

Коли королева з крісла встане,

блазень настовбурчиться на стіні

і стукне в стелю дурною головою.

Королева вихилиться з вікна,

а блазень з вікна скочить додолу.

Так поділили кожну діяльність,

Але то не є пів на пів.

Той простак узяв на себе жести,

пафос і всю його безсоромність

все те, на що не маю сил, –

корону, жезл, плащ королівський [4, с. 14–15]. (Переклад С. Йовенко)

Поезія Шимборської – це насамперед інтелектуальна лірика проблем і запитань, котрі як були, так і залишаються без відповіді, продовжуючи магнетизувати читача своєю нерозкритістю, спонукаючи знов і знов повертатися до них.

У верлібрах В. Шимборської відчувається повсякчасне глибоке зацікавлення душевним світом людей, небайдужість до їх земної долі. «Послухай, // Як мені швидко б'ється твоє серце» [4, с. 18] (переклад С. Йовенко), – пропонує поетеса у вірші «Усякий випадок» свій оригінальний варіант опрацювання традиційного образу серця. Перед читачем постає трішки драматизоване, трішки інтимізоване, уявне душевне злиття героїні з іншою людиною.

Описуючи звичайний візит до лікаря у вірші «Одяг», В. Шимборська за допомогою гри слів, використовуючи одразу три особових форми дієслова, констатує тотожність усіх людей (і себе в тому числі), яким призначено нести один спільний, повний нелегких випробувань, тягар земного буття: «Знімаєш, знімаємо, знімаєте // плащі, жакети, піджаки, блузки...» [4, с. 21] (переклад С. Йовенко).

Для поезії В.Шимборської характерними є екзистенціалістичні медитації, предметом яких стає людське життя у всій його повноті: земне й небесне, індивідуальне й загальне, бажане і реальне. Головний герой лірики польської поетеси –

узагальнена людина у проявах своєї індивідуальності, тобто один із, за словами самої авторки, «великої лічби» землян. Шимборська неповторно концентрує ціле в одиничному, загальне в окремому, об'єктивне в суб'єктивному. Для авторки вірша «У ріці Геракліта» людина вплин часу – це тільки одна з постатей буття, «риба поодинок», проте й «риба особлива», оскільки мислить, кохає, виявляє зацікавлення. Часто поетеса з болем констатує складність людського існування. Зокрема, такі мотиви лунають у поезії «Кінець століття»: «Хто хотів тішитися світом, // стає перед завданням // не до виконання» [4, с. 15] (переклад С. Йовенко).

Та разом з тим вірші В. Шимборської позбавлені відчуття фатальності життя. Для себе вона знайшла вихід у творчості, оскільки вірить у велику магію Слова, його вплив на душі людей: «Радість писання. Змога утвердження. Помста руки смертної» [4, с. 19] (переклад С. Йовенко). Саме завдяки «радості писання» й народжуються дивовижні верлібри польської поетеси, що знаходять відгомін у серцях мільйонів читачів як у Польщі, так і в Україні. Українська дослідниця О. Сачок назвала В. Шимборську «класиком не лише польської, а й європейської літератури» [5, с. 150]. І ці слова є найкращим свідченням її внеску в розвиток світової літератури.

В українській рецепції В. Шимборська відома з 90-х років XX століття завдяки чудовим перекладам Г. Кочура, Д. Павличка, В. Грабовського, Л. Череватенка, С. Йовенко. Зазначимо, що зацікавлення творчістю польської поетеси в Україні зростає.

Українська поетеса Ліна Костенко ще за життя стала легендою. Представниця славної когорти «шестидесятників», вона відома своєю безкомпромісною громадянською позицією, життєвою мудрістю, тонким сприйняттям світу. Творчість поетеси – це завжди звертання до не байдужого душою сучасника, якого хвилюють проблеми сьогодення. «Чоловічий розум, жіноче серце, а до того ще й нестримний темперамент – це поезія Ліни Костенко» [1, с. 5], – так характеризує творчий стиль письменниці літературознавець Г. Гордасевич.

Одна з головних тем віршів Л. Костенко – це роздуми про час і вічність, про невмируще в людській душі, невмирущі цінності життя. Людина як найвища цінність перебуває в епіцентрі художніх роздумів, про щоб не писала авторка.

Роздуми над здобутками сучасної науки і втратами духовних орієнтирів сучасної людини вилилися в такі рядки: «Цінує розум вигук прогресу, душа скарби прадавні береже» [2, с. 26].

Поетеса вабить значущість усіх проявів людського життя, і до цього вона й закликає своїх читачів:

Любів травинку, і тваринку,
І сонце завтрашнього дня,
Вечірню в попелі жаринку,
Шляхетну інохідь коня [2, с. 37].

У своїх віршах Л. Костенко прагне охопити духовним зором усю велич людського буття:

Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні.

І кров, і барикада, і музика Бізе! [2, с. 44]

Люди для неї постають як «...великі ріки, // спокійні, глибокі, холодні, – // в собі затаїли навіки // і вир, і каміння підводне» [2, с. 128]. І душа людська текуча і незглибима, як повноводна ріка, але завжди треба мати своє русло, і тоді, незважаючи ні на яке каміння, вона нестиме добро, лише «... зумій вмістити в береги // всю глибину її зворушень, // всю простоту її душі» [2, с. 238].

Поетеса ніколи не відокремлює себе від звичайних людей, від свого народу. «Я лише інструмент, в якому плачуть сні мого народу» [2, с. 56], – пише вона в одному із своїх віршів. Саме тому тема поета і поезії органічно увійшла в її творчість. На її думку, поет має «боліти своїм і власним горем», «поет не може бути власністю», «поетів ніколи не було мільйон», адже «поезія – це завжди неповторність, // якийсь безсмертний дотик до душі» [2, с. 374]. Для Ліни Костенко характерним є культ Слова як Логосу, як тієї «генеруючої сили, що зв'язує в суцільну смислову єдність розірвані фрагменти Буття» [1, с. 41]. Саме тому поет у неї – «алкоголік страченої суті, // її Сізіф, алхімік і мура» («Марну день на пошуки незримої») [2, с. 68], тому «душа моя обпалена, // і як ти ще жива? // Шукаєш, мов копальни, – // слова, слова, слова!» («Душа моя, знайдібіда!») [2, с. 369], тому, нарешті, «душа тисячоліть шукає себе в Слові» («Скіфська одиссея») [2, с. 382]. Усе сказане допомагає зрозуміти мовний феномен Ліни Костенко: слово – це та гранична матерія, яка втілює в собі краплини авторської душі. Слово – це і є та метафізична площа, яка впливає на наше енергетичне поле, утворюючи читацько-авторський континуум. Тобто, поезія для авторки стає світом високої душі, даниною вічності, адже поезія теж вічна.

Значне місце у творчому доробку Ліни Костенко посідає лірична поезія. Американський славіст Майкл Найдан у статті «Анамнез у поезії Ліни Костенко» поділяє ліричну поезію української поетеси «на дві окремі категорії» [3, с. 87]. До першої належить поезія, пов'язана з її дитинством, яке він називає «райським часом», до другої – лірика, що досліджує «дорослий досвід з темою втраченої любові, або, інакше кажучи, втрати цього райського стану блаженства» [3, с. 88–89].

У поезіях першої категорії («Я виростала у садах», «Були у мене за дитячих літ», «Виходжу в сад, він чорний і худий» тощо) виривають теплі спогади про дитинство, яке хоча й було обпалене війною, все ж таки передає психологічний твір гармонії в душі авторки та її ліричної героїні. Звертання до дитячих літ допомагає переосмислити минуле, «дійти до творчого й особистого відродження» [2, с. 90]. Вірші другої категорії відображають зрілі почуття ліричної героїні, яка постає гордою, ніжною і відданою жінкою, здатною згоріти в полум'ї справжнього кохання:

Моя любове! Я перед тобою.

Бери мене в свої блаженні сні.

Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни! [2, с. 265].

Кохання для Ліни Костенко – це п'янке почуття сильне і світле, пристрасне «до оніміння, до стогону, до сліз»:

Напитись голосу твого,
того закоханого струму,
тієї радості і суму,
чаклунства дивного того [2, с. 271].

У ліричних творах поетеси іноді лунають нотки ностальгії за втраченим коханням, світла й тиха печаль, прихований біль знеболеного серця, але ніколи немає жалю за тим, що було в житті:

Ця казка днів – вона була недовгою.

Цей світлий сон – пішов без вороття.

Це тихе саяво над моєю долею! –

воно лишилось на усе життя [2, с. 278].

Для поезії Ліни Костенко характерними рисами є глибокий ліризм, емоційність, елементи роздуму, постійність мотивів (життя, битва добра і зла, поета і поезії, кохання тощо), афоризмів, алегорії, прийому контрасту. Її поезія хвилює читача, проникає до найпотаємніших глибин душі, змушує замислитися над вічними проблемами буття.

Жіноча поезія, як бачимо, є невід'ємним компонентом сучасної літератури. У творчості польської поетеси Віслави Шимборської та її літературної української посестри Ліни Костенко багато спільних тем і мотивів. У творчості обох піднімаються глибокі філософські проблеми про людське життя, сенс буття, боротьбу добра і зла, місце особистості в суспільстві, кохання тощо. Поезія кожної авторки має свої художні особливості, які й роблять їхню творчість неповторною.

Література:

1. Брюховецький В. С. Ліна Костенко: Нарис творчості / В. С. Брюховецький – К. : Дніпро, 1990. – 261 с.
2. Костенко Л. Вибране [Текст] / Л. Костенко – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
3. Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності: Пер. з англ. / Г. Кошарська – К. : Вид. дім «КМ Academia», 1994. – 165 с.
4. 50 польських поетів. Антологія польської поезії [Текст] / Уклад Д. Павличко. – К. : Дніпро, 2000. – С. 7–27.
5. Сачок О. Українська Віслава Шимборська: ретроспектива та перспективи рецепції творчості / О. Сачок // Проблеми слов'янознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 145–152.
6. Сидяченко Н. «Світ, долю якому я вершу сама (В. Шимборська)» / Н. Сидяченко // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 44–50.

УДК 82'0:821.161.2(71)

Т. В. Шадріна,

Запорізький державний медичний університет, м. Запоріжжя

УКРАЇНСЬКА КАНАДСЬКА ЛІТЕРАТУРА: СИНДРОМ РОЗЩЕПЛЕНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття торкається проблеми формування національної ідентичності в сучасному багатонаціональному суспільстві. Аналізується «діаспорна ідентичність», яка виникає на перехресті двох культур: рідної на набутої. Шляхи, якими прямують етнічні письменники у напрямку до своєї національної самоідентифікації, дуже різні і залежать від ступеня інтеграції в культуру країни еміграції.

Ключові слова: країна еміграції, ідентичність, роздвоєна ідентичність, україно-канадська література, етнічні автори, мультикультуралізм, маргіналізація, інтеграція.

Статья затрагивает проблему формирования национальной идентичности в современном многонациональном обществе. Анализируется «диаспорная идентичность», которая возникает на соединении двух культур: родной и приобретенной. Пути, которыми идут этнические писатели по направлению к своей национальной самоидентификации, различны и зависят от степени интеграции в культуру страны эмиграции.

Ключевые слова: страна эмиграции, идентичность, раздвоенная идентичность, украинско-канадская литература, этнические авторы, мультикультурализм, маргинализация, интеграция.

The article deals with the problem of the formation of national identity in a modern multi-ethnic society. We analyze the «diasporic identity», which occurs at the junction of two cultures: native or acquired. The ways which ethnic writers choose towards their own national identity, vary depending on the degree of integration into the culture of the country of emigration. In fact we move towards cross-cultural or multi-ethnic societies. Perhaps an era of post-ethnic culture is coming. Under such circumstances there is a crisis of a national identity. Is it useless after all? So modern social processes demonstrate the tendency to destroy national identities. In this context we observe the situation where the Ukrainian-Canadian authors have the ambivalent identity. It causes appearance of transcultural texts often based on real historical facts and events. Difficult conditions of life in the country of emigration mainly provoke the national identity's crisis which has keenly revealed in the texts of the writers-emigrants. More or less they ask themselves: who are they: still Ukrainians or already Canadians?

Keywords: country of emigration, identity, split identity, the Ukrainian-Canadian literature, the authors of ethnicity, multiculturalism, marginalization, integration.

У зв'язку з тенденціями, які останнім часом диктує світова глобалізація, актуальним стає питання про транскультурність, а відтак неоднозначності набуває проблема формування новітнього діаспорного дискурсу. Як зазначає М. Сорока, «сучасні міграційні процеси, ... економічна, фінансова, технологічна, екологічна та культурна незалежність країн, розвиток технологій та інтернет, політика відкритих суспільств та прав людини, так само, як і «централізація» маргінальних контекстів у складі постколоніальних та постмодерних, роблять свій внесок у становлення діаспорної критики та обумовлюють зміни в різних дисциплінах, які охоплюють соціальну та гуманітарну сфери» (тут і далі переклад мій – Т. Ш.) [7, с. 47].

Відтак, ми рухаємось у напрямку до крос-культурних та мультиетнічних суспільств. А можливо надходить постетнічна ера? Так чи інакше, відбувається зміщення маргіналізованих культурних контекстів етнічних меншин до центру, тобто поєднання з домінантною культурою. За визначенням М. Сороки це тепер означає не асиміляцію, а радше гібридизацію культури [7, с. 48]. Безперечно, для етнічних меншин це позитивний сигнал, адже дає надію, що їхні «окремі голоси» в «загальному хорі національної культури» нарешті можуть бути почутими.

Проблема національного самовизначення україно-канадців за різних часів досліджувалась М. Мандрикою, М. Марунчаком, О. Гай-Головком, Яром Славутичем, Яром Баланом, Дж. Кулик Кіфер, М. Косташ, М. Тарнавським, Н. Тучинською, М. Кирчановим, Л. Грекул та іншими.

Як відомо, політика мультикультуралізму, офіційно оголошена в Канаді у сімдесятих роках минулого століття, відчутно зменшила градус напруги між домінуючими англомовною та франкомовною етнічними групами, сприяла значній диверсифікації суспільства, втім її потенціал не був використаний повною мірою. Отже, етнічним групам, які стоять окремо від англомовної та франкомовної спільноти, все ж не вдалося уникнути маргіналізації. Офіційна риторика «відкритості» і доброзичливого ставлення до новоприбулих, а також формально оголошена політика співдружності культур часто закінчувалась на рівні декларацій.

Насправді ж емігрантам із Східної Європи доводилось долати значні труднощі не тільки у працевлаштуванні, оскільки до них ставились як до найнижчого класу, але і миритись із відвертим ігноруванням і зневагою до них з боку канадського суспільства. Значних зусиль і часу коштувало переселенням віднайдення свого «місця під сонцем» у чужій негостинній

країні. У даному контексті цікавим видається дослідження творчості письменників, які, перебуваючи на перехресті двох культур, буквально «вписують» свою національну ідентичність у художніх творах, що цілком виправдано можна назвати «транскультурними».

Декларативність і декоративність, якими часто обмежуються функції політики «мультикультуралізму», що слугує своєрідною ширмою для прикриття негативних соціально-політичних процесів у мультиетнічному суспільстві, підтверджують слова сучасної канадської письменниці Дженіс Кулик Кіфер, яка належить до другого покоління канадських українців: «він [мультикультуралізм] не торкнувся громадської свідомості, і, безперечно, не сприймався мною як щось позитивне. Думаю, коли я вперше почула про нього, я не могла стримати сміх, так само, як і більшість людей, оскільки він усвідомлювався як дещо спрощене або тривіальне» [2].

На разі передбачити подальший поступ зазначених процесів надзвичайно важко, оскільки етнічні субкультури можуть як кристалізуватись на тлі загальнонаціональної культури, так і «розчинитись», зникнути у загальному казані («melting pot») («глобалізації») та «інтернаціоналізації».

Останнім часом все частіше говорять про зростаючу роль так званої «діаспорної ідентичності». Взагалі проблема національної самоідентифікації для представників діаспори є досить болючою. У цілому поняття «розщепленої ідентичності» (або «роздвоєної ідентичності») вживалось стосовно емігрантів другого покоління. Для переміщених осіб першого покоління актуальною залишалась можливість повернення на свою історичну батьківщину, що певною мірою дистанціювало їх від нової реальності, а отже зумовлювало відстороненість від соціальних процесів у країні еміграції. Ностальгічно звучать слова одного з авторів-іммігрантів І. Кир'яка у романі «Сини землі» (1939 р.): «Як ідеш десь далеко у світ і коли береш діти з собою, то мусиш брати з собою і церкву й коляду й Великдень, бо що ж вони робитимуть без них? Здичіють» [9, с. 232]. Твори перших авторів українського походження просякнуті сумом за старою землею. Сподівання на повернення стимулює збереження доволі сильного духовного зв'язку вимушених переселенців з покинутою батьківщиною.

Друге покоління (народжене або виховане в Канаді) знаходилося поміж двох культур: рідної та набутої. Ідентичність цієї генерації якнайбільше відповідає англійському терміну «in-between status». «Національне самоусвідомлення емігрантів, яке формується під впливом історичних та культурних дискурсів як країни походження, так і країни еміграції, часто-густо виявляється розділеним навпіл поміж двох дискурсів і двох країн. Саме це «роздвоєння особистості» є спільним для трьох поколінь канадців українського походження», – вважає сучасна українська дослідниця Н. Тучинська [8, с. 127]. Для письменників, які належали до другої генерації, в цілому характерним є «перебування на культурному роздоріжжі», прагнення віднайти духовну гармонію поміж прив'язаністю до країни походження і намаганням «вписатися» в культурний контекст країни еміграції. Про такий стан свідомості, коли ти перебуваєш і тут і там одночасно і не можеш визначити, де ти «залишаєшся» остаточно, Дж. Кулик Кіфер після повернення з історичної батьківщини, сказала: «Дім» перемістився, він розташований не там і не тут, у новій чи старій країні, а десь божевільно посередині» [8, с. 129].

Діаспорна ідентичність як правило знаходиться на перетині двох культур.

Як стверджує П. Вайт: «Діаспорна ідентичність передбачає намагання відтворити елементи колишнього життя..., прагнення інтегруватися або повністю асимілюватися (яке може блокуватися тими чи іншими механізмами в новому суспільстві); або створення нової ідентичності, яка характеризується почуттям незалежності як від країни походження, так і від соціальних умовностей країни еміграції» [цит. за: 7, с. 49]. Власне, потреба гармонізації своїх відносин із новою батьківщиною стимулює авторів до написання творів англійською мовою. Уже в 30-х роках ХХ ст. були здійснені такі спроби. Першим автором, етнічним українцем, хто почав писати англійською, як вважають історики літератури, був В. Барабаш. Якщо брати до уваги той факт, що перші емігранти з України потрапили до Канади наприкінці ХІХ ст., можна вважати, що інтеграція українців у канадське суспільство відбувалась доволі швидко, хоча, безперечно, вона не була безболісною. Поезії В. Барабаша, значною мірою пов'язані з українською тематикою («Ода Україні: пророцтво», «Нашим українським піонерам» тощо), були тим не менш поза увагою його співвітчизників. Його творчість не цікава для канадців, оскільки належить до літератури етнічних меншин, проблеми яких мало зачіпають корінне населення. Втім, для українців, які перш за все переймаються тим, як уціліти як нація, не розчинитись в англomовному канадському середовищі, поетичний спадок В. Барабаша, представлений чужою мовою, теж залишається не зрозумілим. Твори В. Барабаша, які друкували в періодиці м. Калгарі, по суті, були першою і невдалою спробою вирватися із замкнутого кола літератури етнічних меншин і водночас вписатися в загальнонаціональну канадську літературу. Замість того, щоб повноцінно інтегруватися в останню, творчий спадок українського автора ще більше підкреслював маргінальний статус етнічної літератури.

Попри те, що вже серед митців слова першої генерації з'явилися англomовні, їхня ідентичність визначається домінуючим історичним та культурним дискурсом країни походження. Оскільки вирішальним фактором формування національної самоідентифікації є, безумовно, ментальність. Їхні батьки, які сподівались повернутись в Україну, часто свідомо виховували їх у дусі національної традиції. Відомо, що перші українці в Канаді жили компактними групами, створюючи певну модель покинутої батьківщини (організовували українські школи, хати-читальні, будинки культури) і формуючи таким чином замкнену громаду, яка майже на підтримувала зв'язків із канадським культурним середовищем.

Напевно, така відстороненість була своєрідною захисною реакцією переселенців через вороже ставлення з боку канадців. Впертим прагненням зберегти своє коріння і демонстративно відмовою заглиблюватись у культурно-соціальні реалії нової країни вони декларували свою самість, підкреслювали свою інакшість.

Момент появи англomовних творів україно-канадських авторів, безперечно, можна вважати ключовим у повороті від української ідентичності до канадської. Відтак канадський компонент поступово починає домінувати над українським, з часом все більше витісняючи останній. Не можна не погодитись із думкою М. Кирчанова, що «перші англomовні твори українських авторів відзначені подвійною ідентичністю: вони сприймали себе як українців, але вже починали усвідомлювати себе як канадських українців, інтегруючись у канадське суспільство» [3, с. 13].

Першою англomовною українською авторкою, твори якої не тільки друкувались у Канаді, але і потрапили в поле уваги літературних критиків, стала В. Лисенко (справжнє прізвище – Лесик). Її творчість припадає на 40–50-ті роки минулого століття. Відомі три її романи: «Чоловіки в смужкових плащах» (1947), «Жовті черевики» (1954), «У дикому західному напрямку» (1956). З одного боку романи В. Лисенко – це своєрідна рефлексія на тему кризи ідентичності для канадського українця, поступової втрати зв'язків із покинутою батьківщиною, забування рідної мови, а з іншого – це маніфестація подвійної ідентичності: на грані двох світів, двох культур.

«Мовне питання» у процесі формування національної ідентичності для представників діаспори є одним з найбільш дискусійних. Цілком слушною в цьому контексті є думка М. Сороки, що «мова це не лише система мовних знаків, але також і семантичні поля, які генерують специфічну систему понять і спосіб мислення» [7, с. 52]. Тобто мова є невід'ємною

складовою менталітету нації. Коли нація втрачає мову, вона перестає бути повноцінною. Для емігрантів саме мова виступає одним із консолідуючих факторів. На думку Н. Тучинської, громада втрачає свою згуртованість, коли втрачає мову [8, с.133]. Відповідно третє покоління канадських українців, не вивчаючи рідної мови, позбувається відчуття приналежності до своєї нації і асимілюючись із чужою культурою, повністю відщеплюється від української громади.

Іще однією проблемою для авторів українського походження стала відсутність цільової читачької аудиторії. Їхній літературний продукт міг призначатися лише для таких же українських переселенців, як вони самі, оскільки коло тем, що вони охоплювали, стосувалося в основному покинутої батьківщини і ностальгійних почуттів, пов'язаних з цим досвідом.

Апелюючи до української тематики і створюючи власний міф про батьківщину дідів та батьків, українці другого покоління виявляються не готовими повноцінно ввійти в канадський культурний, а відтак і літературний континуум. Як зазначає І. Подольський у своїй праці «Література канадських етнічних меншин англійською мовою» (1994) літературна творчість представників етнічних меншин не справляє великого впливу на канадську літературу в цілому. Це письменство не виходить за межі свого етнічного контексту маючи обмежене коло потенційних читачів, спираючись на невелику кількість видавництва, готових друкувати твори етнічних авторів, та розраховуючи в основному на увагу критиків етнічного походження. А отже попри всі декларації політики мультикультуралізму спостерігаємо не інтеграцію етнічних літератур в загальнонаціональну канадську, а навпаки – їх маргіналізацію.

Поступова інтеграція українців у канадське суспільство переорієнтовувала інтереси інтелектуалів, усе більше фокусує увагу на нових реаліях життя. Так, українська мова стала засобом зображення не тільки українських образів, а й інструментом для вербального відтворення канадської дійсності. Отже через тривале використання рідної мови українцями в чужорідному соціально-культурному оточенні, вона з часом дистанціюється від території походження і все частіше використовується для опису інших, не притаманних українській спільноті, явищ. Звісно, це змінює і саму мову, вносить в неї чужий національний компонент. Такий стан панівної мови за словами Дж. Півато свідчить про її «детериторизацію» [цит. за: 3, с. 12]. У цілому ставлення емігрантів до країни походження яскраво ілюструє вислів Волтера С. Куланіча: «Якщо емігранти старшого покоління... готові до реального повернення в Україну», то «для другого покоління канадських українців повернення на історичну батьківщину неможливе. Для третього – повернення може мати тільки символічний характер» [4, с. 27].

Для представників другої генерації канадських українців пошук власної ідентичності, прагнення зберегти національні корені і водночас «вписатись» належним чином у новий соціально-культурний контекст стало справжнім викликом. З одного боку сильними були зв'язки зі своїм національним минулим (діти переселенців, як уже зазначалось, часто виховувались в українських традиціях, перебуваючи в замкненому територіально-культурному просторі української громади на канадських теренах), з іншого боку вони змушені були опановувати новий спосіб життя, приймати канадські правила, адже мали реальну потребу фізичного та духовного виживання в умовах нехтування, ворожого ставлення і часто – приниження, якого зазнавали від місцевого населення.

Свідчення Дж. Кулик Кіфер, (яка народилась у Канаді і номінально належить до другого покоління української діаспори), про непрості відносини з корінним населенням, не є поодинокими. «Я пам'ятаю, як почувалася приниженою, тому що деякі люди не могли вимовити прізвище Кулик, їм воно видавалось кумедним» [2]. Те, що вона належала до етнічних меншин, Дженіс відчувала протягом усього її дитинства. Для цієї генерації досягти певних вершин у житті (бути першим у навчанні або успішним на шляху до кар'єри) означало перебороти зверхнє ставлення до себе з боку канадців, витримати глузування однолітків через помітний мовний акцент або важковимовлюване на погляд останніх прізвище.

Спроба позбутись синдрому «розщепленої ідентичності» для письменників другого і третього покоління часто виливається у прагнення опанувати мову пращурів, зануритись у вивчення національної історії, здійснити подорож в Україну. Українська тематика повсякчас фігурує в їхніх творах. Усе вищезазначене можна назвати своєрідним «символічним поверненням на батьківщину». Доволі часто інтелектуали з діаспори стають професійними дослідниками української історії, культури, фольклору, історії літератури та інших гуманітарних сфер. Автори прози та поезії (рідше драми) вивчають історію або теорію літератури. Причому об'єктом уваги нерідко стає саме українська діаспорна література. Вивчаючи твори письменників-емігрантів, історію поселення українців в Канаді або здійснюючи соціологічні дослідження, які стосуються переміщених осіб, україно-канадські інтелектуали буквально «створять» («виписують») за словами Дж. Кулик Кіфер) свою ідентичність, яка по суті є амбівалентною. Прикладів цьому чимало: Ярс Балан, Дж. Рига, Дж. Кулик Кіфер, М. Косташ, Л. Грекул та інші.

Прагнення національного самовизначення нерідко породжує художні твори та есеїстику, які мають на меті покласти край духовним ваганням та внутрішнім протиріччям авторів. Прикладами таких книг є: «Жовті черевики» (1954) В. Лисенко, «Усі діти баби» (1977), «Кровні лінії» (1993) та «Приречений жених» (1998) М. Косташ, «Зелена бібліотека» (1996) та «Мед і попіл» (1998) Дж. Кулик Кіфер та інші.

Для подолання кризи власної ідентичності україно-канадці часто вдаються і до протилежних заходів: свідомо відмовляються від своїх коренів, викреслюють із свого життя все українське і позиціонують себе суто як канадців. Можливо, до певної міри це є виправданим кроком, особливо в ситуації, коли етнічність майже співвідноситься з расизмом. Успішна канадська письменниця і літературознавець українського походження Дженіс Кулик Кіфер, яка дуже болісно переживала свою «інакшість», визнає: «Єдине, що міцно закарбувалось у дитинстві – це, якщо ти був *«етносом»*, якщо ти був іммігрантом і в цьому сенсі «інакшим», це було клеймо, отже знаходились люди, які брали тебе на кпини і навіть зневажали» [2]. У своєму інтерв'ю письменниця зізнається, що переїзд з Канади до Англії, де вона прожила цілих 5 років, насправді був підсвідомо мотивованою спробою втекти від цього етнічного клейма. Так само, як її героїня з роману «Зелена бібліотека» Оксана Мороз (теж представниця другого покоління українців в Канаді), яка «обрізала пам'ять як косу», авторка намагалась відректись від свого походження, викреслити із пам'яті історії та спогади її матері про Україну.

Її «шлях» до України був непростим. За словами письменниці відносини з українською мовою, які тривають уже понад 20 років, довго не склалися. Мова її народу так і не стала рідною для неї. Подорож до України, як вона згадує, наділила її «відчуттям пекучого сорому» за своє походження, якого довго не могла позбутись. А романи «Зелена бібліотека» та «Мед і попіл» фактично є втіленням її прагнення «виписати» власну ідентичність [8, с. 127].

Інша відома україно-канадська письменниця Мирна Косташ, автор твору «Всі діти баби», який критики називають «журналістським дослідженням життя української громади в Канаді», зізнається, що рішення написати цю книгу було для неї несподіваним: «Із усього, про що можна було написати, чому я вибрала україно-канадців? Я не почувалася причетною до їхньої громади. Я не говорила українською, уроки з української історії та літератури не справили враження» [1, с. 145]. Книга присвячена вивченню перспектив щодо національної ідентичності у контексті мультикультуралізму та аналізу канадського досвіду існування української громади.

Важливим для письменників діаспори є осягнення істинного образу України, оскільки творений у Канаді він скоріше наближається до міфологізованого, ніж до реконструйованого. Уявлення про «стару батьківщину» в основному формуються завдяки письмовим свідченням перших переселенців. Утім, чим більше хронологічно ці свідчення віддаляються від сучасних реципієнтів, тим більше міфологізованою для них постає Україна. Спогади пізніших емігрантів час від часу вносять певні корективи в створений міф, (який таким чином постійно оновлюється), хоча зовсім не гарантують його наближення до реальної України.

Отже, для більшості українських канадців третьої генерації питання подвійної ідентичності майже не постає. Виховані в канадському суспільстві, мало обізнані з національною історією своїх батьків та дідів, практично не володіючи рідною мовою, вони не часто переймаються своїм національним минулим. Інколи молоді канадці українського походження свідомо відмовляються від своїх коренів. Не маючи травматичного досвіду переселення своїх батьків і дідів, і водночас залишаючись відкритими для нового життєвого досвіду, який пропонує новонабута батьківщина, вони вже не є заручниками українських громад, що раніше з різних причин більше нагадували гетто. І лише невеличке коло інтелектуалів рефлексує на тему національної самоідентифікації. Хоча частіше вони все ж декларують свою непричетність до батьківщини прадідів, воліють залишатись сторонніми спостерігачами. Так, сучасна канадська дослідниця з українським корінням, автор дослідження про англomовну літературу канадських українців «Leaving Shadows: Literature in English by Canada's Ukrainians» (2005) Л. Грекул констатує: «Історія України – не моя історія. Україна – не моя країна.»

Особливість формування україно-канадської ідентичності полягає в тому, що з огляду на історичні події, які зумовили потужний міграційний рух українців до Канади (жахливі умови існування за Російської та Австро-Угорської імперій, тоталітаризм радянського режиму), етнічним письменником українського походження не вдалося зберегти міцних зв'язків із своєю країною, як це було з представниками інших національних меншин. Тому цей «місток» між ними та колишньою батьківщиною був здебільшого витворений штучно (придуманий, уявний). І це обумовлює постійне коливання «маятника»: від усвідомлення себе українцями до переосмислення себе як канадців.

Література:

1. Grekul L. Inspiring and Uninspired // Canadian Literature. Visual / Textual Intersections. – 2007, p. 145–147.
2. Interview with Janice Kulyk Keefer. In: Janice Kulyk Keefer. Mrs. Mucharski and The Princess, Other Solitudes: Canadian Multicultural Fictions. Oxford University Press, 1990, pp. 278–290.
3. Кирчанов М. В. Ukraine vs Украина: дискурсы Родины в интеллектуальной традиции украинской диаспоры / М. В. Кирчанов. – Воронеж, 2008. – 40 с. – (Аналитические обзоры Центра изучения Центральной и Восточной Европы; вып. 10).
4. Куланіч В. С. Канадська література у пошуках коріння (проблеми творчості Дженіс Кулик Кифер) // Kalyna Journal. – 2007. – № 3. – С. 26–37.
5. Мандрика М. І. Характер і зміст українського письменства / О. Баран, О. В. Герус, Я. Розумний. – Вінніпег, Манітоба : УВАН, 1976. – 657 с. – (Ювілейний збірник Української вільної академії наук в Канаді).
6. Marunchak M. H. The Ukrainian Canadians / Marunchak M. H. – Winnipeg : Ottawa, 1982. – 970 p.
7. Soroka M. Between Homeland and Hostland: Contemporary Ukrainian Diasporic Literature in North America / Borderlines: Studies in Literature and Film / edited by Waclaw M. Osadnik and Andrzej Pitrus. Rabid, Krakow. – P. 47–65.
8. Тучинська Н. Мова і національна свідомість: канадсько-український варіант // Культурологічний часопис «І». – 2004. – № 2. – С. 126–133.
9. Славутич Я. Українська література в Канаді / Яр Славутич. – Едмонтон : Славута, 1992. – 336 с.

УДК 821.161.2-31.09 «19»

Т. М. Шарова, Ю. В. Саєнко,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ МАЙСТЕРНІ В'ЯЧЕСЛАВА РОМАНОВСЬКОГО

Наукова розвідка присвячена дослідженню поетичної творчості талановитого харківського письменника В'ячеслава Євгеновича Романовського, який належить до середнього покоління українських поетів, і плідно працює сьогодні. Художнім творам В'ячеслава Романовського притаманні емоційність, психологізм, історіософські, філософські та автобіографічні мотиви. У статті висвітлено провідні теми творчості митця, а саме – любов до рідної землі, єдність людини з природою, велична сила кохання, гострі морально етичні проблеми життя; подано біографічні відомості про письменника, початок його творчого шляху.

Ключові слова: поетична майстерня, особистісна лірика, поетичний твір.

Научная статья посвящена исследованию поэтического творчества талантливого харьковского писателя Вячеслава Евгеньевича Романовского, который принадлежит к среднему поколению украинских поэтов, и успешно работает сегодня. Художественным произведениям Вячеслава Романовского присущи эмоциональность, психологизм, историсофские, философские и автобиографические мотивы.

В статье освещены ведущие темы творчества художника, а именно – любовь к родной земле, единство человека с природой, величественная сила любви, острые морально этические проблемы жизни; подано биографические сведения о писателе, начало его творческого пути.

Ключевые слова: поэтическая мастерская, личностная лирика, поэтическое произведение.

Scientific exploration is devoted to the study of poetry Kharkov talented writer Vyacheslav E. Romanovsky, which belongs to the middle generation of Ukrainian poets, and successfully operates today. Art works of Vyacheslav Romanovsky inherent emotion, psychology, historico-philosophical and autobiographical motifs.

The article highlights the major themes of the artist – namely, the love of his native land, the unity of man and nature, the majestic power of love, acute moral and ethical problems of life; posted biographical information about the writer, the beginning of his career.

Keywords: poetry workshop, personal lyrics, poetry.

Серед харківських письменників, які зверталися до поетизування образу міста у своїх текстах (Іван Вирган, В'ячеслав Романовський, Ігор Муратов, Сергій Мушник, Юрій Шовкопляс та ін.), особливо виділяється В'ячеслав Романовський, у

чиєму творчому доробку образ рідного міста Харкова набув своєрідних характеристик: у його змалюванні присутні емоційність, психологізм, історіософські, філософські та автобіографічні мотиви тощо.

В'ячеслав Романовський належить до середнього покоління українських поетів, які сьогодні плідно працюють. У віршах В. Романовського є й індивідуальних ситуацій і положень; виражальний і зображальний ряд його творів тяжіє до загальності, типовості, усередненості [1, с. 116]. Гострі суспільні питання, що висвітлені в літературному доробку В'ячеслава Романовського, зазвичай розмежовуються автором. Кожен окремий твір поетичного характеру завжди ґрунтується на одній гострій проблемі. Митець не прагне одразу синтезувати декілька питань, його завдання – розглянути весь спектр проблем нашого життя, проте поступово, планомірно в кожному наступному творі.

Упродовж багатьох років творчість В'ячеслава Романовського привертала увагу колег по перу, критиків та літературознавців. Серед літературознавчих розвідок радянського періоду, що досліджують творчість автора, можна назвати праці харківських письменників: Юрій Герасименко в передмові «Щирість» до збірки віршів «Одна така земля» та «Батьківщина – ми» в журналі «Прапор», Іван Мірошніченко, Володимир Верховень, Юрій Стадніченко, Вадим Долганов, Іван Мироненко, Василь Колісник, Олександра Марченко, Анатолій Мироненко, Петро Василенко, Людмила, Римма Катаєва, Василь Боровий, Тамара, Анатолій Мірошніченко, Аркадій Філатов, Володимир Родіонов, Анатолій Макогонов, Микола Артамонов, Леонід Талалай, Ігор Михайлин, Віктор Кулик, Рита Логачова, Юрій Хомайко, Анатолій Перерва, Леонід Тома, Валерій Замесов, Людмила Линдюк, Каріна Дорошенко та ін.

Метою наукової статті є висвітлення поетичної творчості В'ячеслава Романовського, його внеску в скарбницю історії української літератури на тлі сучасного літературного процесу ХХІ ст.

Варто зазначити, що В'ячеслав Євгенович Романовський є членом Національної спілки журналістів України (з 1980 р.), Творчої асоціації літераторів «Слобожанщина» (з 1990 р.) та Національної спілки письменників України (з 1997 р. – рекомендували знані майстри слова Василь Боровий, Роберт Третяков і Юрій Стадніченко). Це дає підстави говорити про зазначену персоналію як про відомого майстра слова, який увібрив в себе найкращі риси сучасної доби в розвитку української літератури.

В'ячеслав Романовський почав писати вірші у ранньому шкільному віці, а першу публікацію побачив десятикласником в ізмоській міськрайонній газеті 19 травня 1964 року, коли став відвідувати місцеве районне літоб'єднання «Крем'янець». З читанням поезій виступав на республіканському радіо, один із віршів був надрукований і в журналі «Прапор» у 1966 році. Відтоді поетичні твори нерідко з'являлися в періодиці: газетах «Соціалістична Харківщина», «Ленінська зміна», «Красное знамя», «Вечірній Харків», «Радянська Україна», «Студентський гарт», «Молодь України», «Журналіст», «Событие», «Время», «Слобідський край», журналах: «Березіль», «Дніпро», «Радуга», «Слобожанщина», «Райский уголок», «Славянин», «Новая книга России», альманахах: «Сонячний засів» (1965 р.), «Вітрила» (1977 р.), «Слобожанський луг» (2000 р.), «У зелених борах ...» (2004 р.), «Рідний край» (2012 р.), «Слобожанський круг» (2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013 рр.), «Блабаз» (2013 р.), «Квартили» (2013 р.), колективних збірках та книгах: «Солдати миру» (1978 р.), «Дзвони пам'яті» (1988 р.), «Хрестоматія з літератури рідного краю» (2001 р.), «Харків, місто моє» (2005 р.), «Пролісок» (2006 р.), «Нам треба голосу Тараса» (2013 р.), антологіях: «Слобожанська муза» (2000 р.), «Слобожанська яса» (2006 р.), «Книга про батька» (2013 р.).

На сьогодні В'ячеслав Романовський є автором низки поетичних збірок «Одна така земля» (1984 р.), «Благовіст» (1993 р.), «У дива на виду» (1996 р.), «Князівство любові» (2000 р.), «До квіту хризантем» (2002 р.), «Цвіт озимини» (2005 р.), «А я повім тобі...» (2006 р.), «Да святиться имя твое» (2006 р.), «Заоскільська сторона» (2007 р.), «...А розстані серце не хоче!» (2010 р.), «Ваба забав» (2011 р.), «Іще літаю уві сні...» (2012 р.), «Ласкавка» (2013 р.), «Волошечка» (2014 р.) та книжки есеїв і бесід «Осяяла натхненням Слобожань» (2013 р.).

В'ячеслав Романовський – лауреат муніципальної премії імені Олександра Олеся 2002 року за збірки поезій «Князівство любові» та «До квіту хризантем» і літературної премії імені Василя Мисика Національної спілки письменників України 2008 року за книгу віршів «Цвіт озимини» (2005 р.).

Варто зазначити, що у доробку поета є і пісенний альбом «Матіолові вечори», створений у співавторстві з композитором Борисом Михайловським та співачкою Людмилою Рубан-Михайловською. Також на вірші поета написані пісні Володимиром Гайдамакою, Олександром Щербаком, Володимиром Михайловичем, Анатолієм Коньковим, Валентиною Шаровською, Миколою Воловиком, Олександром Ауловим, Ольгою Цехмістро та ін.

В'ячеслав Романовський упродовж літературної діяльності змінював власні погляди на реальність сучасного світу, комбінував, розмежовував їх, але гострота проблем залишилась незмінною. Єдиним джерелом руху в висвітленні проблем сучасних поетичних творів митця є постійна зміна умов життя, поява нових світоглядів, канонів сучасного існування, що вимагають осмислення, конкретизації, а не автоматичного вжитку. Останнім часом з під пера В'ячеслава Романовського одна за одною з'явилися глибокі за поетичним наповненням книги «Іще літаю уві сні» 2012, «Ласкавка» 2013, і «Волошечка» 2014. Дослідник Бінкевич О.С. зазначає, що «усі ці видання не тільки перегукуються між собою тематично, а наче стрімкі гірські потічки зливаються в повноводну і неповторну ліричну сповідь поета, закоханого у рідну землю, неньку, мову, Україну, любов...» [1, с. 118].

Провідні теми творчості – любов до рідної землі, єдність людини з природою, велична сила кохання, гострі морально етичні проблеми життя. Тема особистих відчуттів для творчості поета, не нова. Вона гідно стартувала у першій його збірці «Одна така земля», потім значно розвинулась у «Благовісті», а потім забуяла усіма барвами райдуги у «Князівстві любові», «До квіту хризантем», відчутно поглибилась у «Цвіті озимини», набула нового звучання у його новаціях «А я повім тобі...» і «...А розстані серце не хоче...» Варто підтвердити думку поетичними рядками:

*Вона в мене – одна
вже тому, що корінням одвіку
між ланів молодих,
між веселого плескоту рік.
Вона в мене така,
як матуся – і строга, і ніжна* [2, с. 101].

Особистісна лірика В'ячеслава Романовського сама по собі – це складний і особливий предмет письменницького дослідження, якого ми перед собою не ставимо, але зазначимо, що не кожен поета знаходить у собі сміливість винести на розтин загалу своє особисте життя – той потаємний скарб власної душі, адже лірична гілка будь-якої творчості – сама по собі занадто вразлива перш за все тим, що вона, як би презентує в очах читача оголену душу автора, а на подібне одкровення здатен не кожний. Митець доволі часто згадує на сторінках поетичних творів інтимну тишу та земне кохання:

*В інтимній тиші вечоровій,
Де очі в очі – вир жаги,
Де груди стогнуть мармурові,
Де ми удвох – земні боги
У зачарованій діброві [7].*

Знецінення любові у сучасному суспільстві для письменника постає гострим питанням, оскільки митець бачить тут корінь проблеми жорстокості до оточуючого світу. В'ячеслав Романовський стурбований сучасним тлумаченням цього поняття, тому створює екскурс у минуле у формі спогад, де поетичною мовою характеризує цінності любові.

Ласкавка – авторство цього неологізму належить саме В. Романовському. Тепле, зворушливо-проникливе слово. Він його вигадав, випестував і, наче запорізький козак вірного коня, веде за собою із книги в книгу. В його яскравих поезіях, повних бурхливого світла людських почуттів, не люди, а душі торкаються одне одного, і ця любов, ця симфонія закоханості – повсюди:

*І в ударі бузок і півонія,
Світ у барвах, у запахах світ.
Простягаю ласкавці долоні я
(Що не рух поміж нас – церемонія,
Що не погляд – одвертя привіт) [8].*

В'ячеслав Романовський доволі часто звертається до українського народу. Письменник мимоволі хоче закликати людей до миру справедливості, урівноваження та спокою. Прикладом цього можуть бути поетичні рядки:

*Ненависне й гіркотне полиша,
Між добрі люди йде моя душа...
Дорогою любові треба йти,
Бо ми віддавна – сестри і брати! [8].*

Отже, В'ячеслав Романовський своїми поетичними творами досягає найвищих вершин духовності. Для нього жінка – подруга, кохана, дружина, і, передовсім – богиня! І саме про неї і для неї складає він «величний гімн жіночності і вроди». Для ліричного героя самобутньої творчості поета любов – це свято, «зоряний політ» у феєричну ніч нестямного кохання. Він є ліриком, який у своїх помислах не припиняє блукати улюбій його серцю в пошуках давно вже знайденої любовної і протягом десятиліть не припиняє освідчуватись перед нею у своїх захмарних почуттях.

Письменник у поетичних творах не використовує екзотичних картин життя, пейзажів, оскільки прагне писати твори мистецтва слова, спираючись на ті факти, що виступають реаліями для кожного з нас, знайомить з дійсністю, що знайома реципієнту. У художніх творах В'ячеслав Романовський акцентує увагу на цінності поетичного слова, що виступає відображенням динаміки життя, оскільки покликане досліджувати й аналізувати. Письменник наголошує на необхідності поезії не для мистецтва, а для мети порушувати та вирішувати нагальні проблеми, оскільки виступає засобом спілкування з читачем.

Література:

1. Бінкевич О. С. Поет і перекладач: [бесіда з письм. Олексієм Бінкевичем] / О. С. Бінкевич // Осіяла натхненням Слобожань : есеї та бесіди. – 2013. – С. 116–124.
2. Романовський В. Є. А я повім тобі... : лірика та експериментальні твори / В. Є. Романовський. – Харків : ТАЛ «Слобожанщина», 2006. – 126 с.
3. Романовський В. Є. Квіткова симфонія / В. Є. Романовський // Слобідський край. – 2009. – 30 вересня – С. 7.
4. Романовський В. Є. Князівство любові : лірика / В. Є. Романовський. – Харків : Майдан, 2000. – 87 с.
5. Романовський В. Є. Ласкавка : інтимна лірика різних років / В. Є. Романовський / М. Ю. Федорко, М. Таможников. – Харків : Федорко, 2013. – 317 с.
6. Романовський В. Є. Цвіт озимини : поезії / В. Є. Романовський; [передмова Анатолія Перерви]. – Харків : Майдан, 2005. – 295 с.
7. Романовський В. Є. Поезія // Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php?id=77746>.
8. Романовський В. Є. Поезія // Режим доступу : <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=241023>.

УДК 82.09:82-94«18»/«19»

Г. М. Шевців, Р. Б. Шевців,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич

ГРАМАТИЧНА ПАРТИТУРА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ АВТОБІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ Й.-В. ГЕТЕ

Статтю присвячено розгляду граматичної партитури як важливої складової автобіографічного дискурсу. Сформульовано визначення автобіографічного дискурсу як літературознавчого поняття. Проаналізовано особливості авторської самопрезентації Й.-В. Гете на лексичному та граматичному рівнях. Представлено широкий граматико-контекстуальний комплекс засобів і дискурсивний час Й.-В. Гете.

Ключові слова: автобіографічний дискурс, автор, грамати́ка, граматична партитура.

Статья посвящена рассмотрению грамматической партитуры как важной составной части автобиографического дискурса. Сформулировано определение автобиографического дискурса как литературоведческого понятия. Проанализированы особенности авторской самопрезентации Гете на лексическом и грамматическом уровнях. В статье представлен широкий грамматико-контекстуальный комплекс авторских средств и дискурсивное время Й.-В. Гете.

Ключевые слова: автобиографический дискурс, автор, грамматика, грамматическая партитура.

The study of memoirs literature is one of the most perspective branches of the modern Ukrainian literature. The term 'discourse' needs new approaches for examining autobiography. The article is devoted to grammatical score as an essential part of the autobiographical discourse. The definition of the autobiographical discourse as a literary notion is formulated. The analysis of the discourse is not full without counting its lexical and cultural peculiarities. The peculiarities of the author's self-representation are analyzed on lexico and grammatical levels. A wide grammatical and contextual complex of means and discourse time of Goethe are presented.

Key words: autobiographical discourse, author, grammar, grammatical score.

Автобіографія як літературний жанр формує сьогодні одну з провідних тем активних літературознавчих дискусій, а саме німецьких (Т. Клайбер, Г. Глагау, М. Шютц, М. Вагнер-Егелъгаф), французьких (Ж. Гюсдорф, Ф. Лежен, Ж. Старобін-ські), російських (Н. Ніколіна, Л. Мішина, О. Созіна) дослідників. Вивчення спогадової літератури є одним із перспективних напрямків сучасної української літературознавчої науки (О. Галич, Л. Мироненко, Г. Попова, А. Цяпа, Т. Черкашина).

Нових підходів до розгляду заявленої проблематики потребує активне впровадження у сучасне літературознавство поняття «дискурсу», що в контексті вивчення автобіографії сьогодні представлене лише окремими розвідками. В образі дискурсу література повертається до дослідників складною динамічною стороною, що вимагає пошуку відмінних від традиційних методів і підходів до її вивчення. Розробка теорії автобіографічного дискурсу виділяє його універсальні риси та індивідуально-специфічні особливості в кожному випадку, а також специфіку його функціонування у соціокультурному просторі доби. Це дає підставу вести мову про дослідження автобіографічного дискурсу як актуальне завдання сучасного українського літературознавства.

Мета статті – простежити інтенційне спрямування дискурсивних стратегій Гете, проаналізувати особливості авторської самопрезентації на лексичному та граматичному рівнях. **Об'єктом** дослідження є основні характеристики автобіографічного дискурсу Гете. **Предметом** дослідження є лексико-граматичні особливості тексту «Поезії і правди» Гете.

Кожен період розвитку суспільства відзначений автобіографічними творами, які, будучи тісно пов'язані з ідеологією відповідної епохи, представляють певний рівень авторського самоусвідомлення. Канонічною автобіографією європейського літературного простору, в якій людина зображена в її стосунках із навколишнім світом, є «Поезія і правда» Гете (1749-1832). Композиційні та жанрово-стильові особливості цього твору зумовлені прагненням автора простежити залежність людини від свого часу та поєднання долі окремого індивіда із загальним ходом історії. Змальовання індивідуального в життєписі Гете пов'язане з його проекцією на загальноісторичний розвиток суспільства. Цей факт забезпечує розгортання в «Поезії і правді» Гете катарсичного начала до об'ємного культурно-історичного полотна та представляє специфічний автобіографічний дискурс.

Як стверджують дослідники, «Поле (авто)біографічних досліджень конструється як принципово мультидисциплінарне, що поєднує лінгвістику, антропологію, історію, психологію, соціологію та ін.» [1, с. 148]. Вивчення особливостей автобіографічного дискурсу ускладнюється мультидисциплінарністю цього поняття, що зумовлює його аналіз у широкому контексті гуманітарних наук, пріоритетними серед яких є історія, філософія, психологія. Проте жодна, окремо взята галузь знань, не може претендувати на монополію стосовно «літератури факту». Ми розглядаємо автобіографічний дискурс як сукупність автобіографічних текстів конкретного автора та як комплексний комунікативно-мовленнєвий процес взаємотворчості автобіографа й реального читача у зв'язку з культурно-історичними, ідеологічними, соціальними, психологічними факторами та системою комунікативно-прагматичних установок автобіографа. Мінімальною одиницею автобіографічного дискурсу є висловлювання, що характеризується завершеністю, жанровим оформленням і зв'язком з іншими висловлюваннями. Для творення автобіографічного дискурсу необхідний акт розповідання, який охоплюється поняттям «нарація». Як джерело мовлення, вона оформляє життєві події в автобіографічному дискурсі, розгорнутий зміст тексту автобіографічного твору в свідомості реципієнта в конкретний період його сприйняття.

Підкреслимо тезу В. Гурєєва про існування дискурсу в текстах, за якими постають особливі граматики, лексика, правила слововживання і синтаксису, семантика та особливий світ. Оскільки граматика з лексикою оформляють своїми засобами весь спектр проблем когнітивного характеру, які впливають у дискурсі [2, с. 90]. Виходячи з цього, вважаємо необхідним звернутися до поняття граматичної партитури автобіографічного дискурсу. Активно вживаний В. Кашкіним термін «граматична партитура» [4, с. 337-353] добре відображає необхідність суголосся усіх граматичних елементів та їхню відповідність загальній тональності автобіографічного дискурсу.

Грамматична партитура включає у себе граматичні елементи мікроструктури дискурсу, які створюють хронотоп. Грамматична партитура автобіографічного дискурсу – це спрямований на виконання єдиної дискурсивної функції широкий граматико-контекстуальний комплекс засобів: особові займенники «я», «ми», використання третьої особи як прагнення до блокування дійсності життя, переведення її у фіктивний літературний план; дієслова із значенням пригадування; темпоральні прислівники як дискурсивні маркери переривчатості; числівники; підрядні темпоральні речення, часові форми дієслова як засіб забезпечення зв'язності тексту. Дискурсивний час характеризується переривчатістю, у ньому можна виділити певні фази, епізоди, події. Ми розглядаємо його як позначення часового співвідношення реальних подій, які сприймаються через емоційний стан. Вважаємо, що без врахування особливостей його лексичного та культурологічного полів аналіз автобіографічного дискурсу є неповним.

Текст «Поезії і правди» написаний від першої особи однини, але в ньому наявні численні переходи на розповідь від третьої особи (так званий суб'єктний синкретизм). Це ставить автора в позицію стороннього розповідача та надає інформації відтінку неупередженості та об'єктивності. Аналіз таких переходів приводить до висновку, що вони, здебільшого, стосуються не дуже приємних життєвих епізодів, хоч інколи така зміна спостерігається і в нейтральних розповідях. Змальовуючи дитинство, Гете вживає слово «хлопчик», коли йдеться про нього та сестру – «діти», в розповіді про юнацькі роки – «юнак», про себе дорослого Гете скаже «мандрівник», «автор цієї книги», «автор», «молодий автор» і т.д. (*тут і надалі переклад з нім. мови мій, Г. Ш.*) [6, 542, 582, 637, 638, 639, 643, 640, 648].

Перехід на третю особу пов'язаний з тим, що бути лише персонажем Гете легше. Доречною у цьому контексті є згадка про включений до вступу фіктивний лист друга, в якому також наявний такий перехід: ми-Ваші друзі-вони (*wir-Ihre Freunde, sie*) [6, с. 9]. Часто розповідач повідомляє не про себе, а про групу, до якої він належить. При цьому процес ідентифікації переміщується з рівня суб'єктивного переживання на рівень соціальної приналежності. В одному моменті Гете чітко відділяє себе від протагоніста, називаючи його «нашим другом» [6, с. 728]. Очевидно, що співучасником подій у цій ситуації є сам читач. Специфічним є початок розповіді Гете про сестру Корнелію, в якій вжито форму множини: «... ми постараємося розповісти...» [6, с. 779]. Елементами, що підкреслюють спільність середовища та досвіду з адресатом, здійснюється зображення образу читача, якого Гете наділяє конкретними рисами. Вказівка на присутність читача є в тексті «Поезії і правди» постійною. На увагу заслуговує поєднання часових форм. Вперше зміну (*Präteritum-Präsens*) зроблено при описі Лісабонського землетрусу: «Земля хитається і тремтить, море закипає, зіштовхуються кораблі, падають будинки, на них церкви та вежі, море поглинає частину королівського палацу» [6, с. 34]. Цей опис базується на уяві Гете, яка знищує часову та географічну дистанції. Повідомлення підриває фундамент християнської релігії, природі приписується руйнівна демонічна сила. Зміну часових форм при описі Суду Дударів [6, с. 29] пояснюємо констатуючим характером повторюваного явища. Змальований у третій книзі бурхливий інцидент, що спалахнув у Великодну п'ятницю 1759 року між батьком Гете та графом Тораном, який квартирував у їхньому домі, презентує багату уяву письменника, оскільки все описано чітко та впевнено. Але Гете не був свідком суперечки, та й мало ймовірно, що вона відбувалася за участю ще когось.

У канву розгорнутої у п'ятій книзі розповіді про події 3 квітня 1764 року вплетено написаний у теперішньому часі уривок [6, с. 215–216], який стосується минулого та має прив'язаність до його опису. У ньому передано фантазування на площі Гете та його друзів стосовно подій, що відбувалися в цей час у міській ратуші. Але в теперішньому часі Гете говорить про минулі події, які не є кульмінаційними: «посли їдуть», «спадковий маршал граф фон Паппенгейм сідає на коня», «він рушає» [6, с. 215–216]. Форма теперішнього часу працює на підсилення образу протагоніста «Поезії і правди», який в даний момент переживає описувані події. Хронологія розповіді про історичні події переривається вставкою про Гретхен, це підсилює характеристики «Поезії і правди» як художнього твору: «Але відірвемося на мить від курфюрста Еммеріха-Йосифа ... ми знову повернемося до Гретхен» [6, с. 201]. Подібна ситуація виникає у сьомій книзі, де в розповідь про навчання у Лейпцигу включено опис релігійних обрядів протестантської церкви та спогади про першу сповідь Гете [6, с. 313–317]. Наведені ситуації дають змогу говорити про особливий авторський час як відтворення бачення Гете подієвої послідовності. Суверенність автора «Поезії і правди» слабшає у третій її частині, а з передмовою до четвертої частини автор, за висловлюванням Б. Йєслінга, перетворюється на комбінатора життєвих фактів [7, с. 327]. Структура четвертої частини «Поезії і правди» дещо нагадує «Роки мандрів Вільгельма Майстера». Візьмімо до уваги непов'язані між собою історію про пожежу на єврейській вулиці та історію на ковзанці [6, с. 727–729].

Спогади про німецького сатирика Готліба Вільгельма Рабенера цікаві в плані інформації та вибору мовних засобів для її передання. Наявна в цьому епізоді зміна часових форм демонструє злагодженість граматичної партитури автобіографічного дискурсу. Як про живого, говорить Гете про Рабенера через багато років, використовуючи майбутній час: «Така особистість як Рабенер з'явиться нескоро» [6, с. 283]. Вибір часової форми вказує на велич постаті Рабенера, оскільки автор вживає її через багато років після смерті цієї людини. Цей епізод вказує на наявність елементу футуральної перспективи в автобіографічному дискурсі Гете. Звертаємо увагу на наступне узагальнення: сформульоване в минулому часі висловлювання, що в Рабенера не було наступників, оскільки ніхто не посмів із ним зрівнятися. Три часові форми ілюструють хід думок Гете. Форма минулого часу виглядає як беззаперечна констатація реальних фактів, теперішній час є унісоном «я» теперішнього та «я» тодішнього, майбутній час доносить голос «я» теперішнього.

За встановлення і забезпечення художньої комунікації в автобіографічному дискурсі відповідальна читацька імпліцитність. Вона існує у формі імпліцитних читацьких проєктувань до майже повної деавтоматизації, коли читач приходить до певного смислового судження. Автобіографічна проза багата на ситуації, які мають певні типові характеристики, щоб залучити читача до співтворчості, чим власне і є автобіографічний дискурс Гете. Митець постулює імпліцитність через структуру автобіографії, її лексико-граматичні особливості та вимоги, які текст пропонує для умови його успішної реценції.

Результатом проведеного нами дослідження є тлумачення терміна «граматична партитура» для позначення важливого елементу функціонування автобіографічного дискурсу. Як бачимо, дискурсивні стратегії автобіографічної розповіді Гете зреалізовані в рамках певного лексико-граматичного комплексу. Граматична партитура автобіографічного дискурсу Гете сприяє розгортанню трьох комунікативних планів автобіографічного дискурсу: актуального, минулого та майбутнього. Кожен граматичний засіб відіграє конкретну роль при створенні макроструктури автобіографічного дискурсу в інтердискурсивних зв'язках. Викладені в статті результати проведеного нами дослідження не вичерпують усіх аспектів автобіографічного дискурсу як об'єкта дослідження. Вбачаємо перспективним дослідження автобіографічного дискурсу Гете не лише на лінгвістичному, а й на екстралінгвістичному рівнях, що включає вивчення культурних, психологічних та прагматичних установок оповідача.

Література:

1. Арлаускайте Н. Поэтика частного пространства Марины Цветаевой : пространство повседневности / Наталия Арлаускайте // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 4. – С. 148–153.
2. Гуреев В. А. Введение дискурсивных данных в современные грамматики / В. А. Гуреев // Текст и дискурс : традиционный и когнитивно-функциональный аспекты исследования : Сб. научн. тр. / Под ред. Л. А. Манерко ; Ряз. гос. пед. ун-т им. С. А. Есенина. – Рязань, 2002. – С. 89–93.
3. Женетт Ж. Фигуры : Работы по поэтике. В 2 т. [пер. с фр. под общей ред. С. Зенкина ; вступит. статья С. Зенкина]. / Жерар Женетт. Т. 1. : «Фигуры I», «Фигуры II» – М. : Издательство им. Сабашниковых, 1998. – 472 с.
4. Кашкин В. Б. Сопоставительные исследования дискурса / В. Б. Кашкин // Концептуальное пространство языка : Сборник научных трудов. Посвящается юбилею профессора Н. Н. Болдырева / Под ред. Е. С. Кубряковой. – Тамбов : Изд-во ТГУ им Г. Р. Державина, 2005. – С. 337–353.
5. Компаньон А. Демон теории. Литература и здравый смысл / Антуан Компаньон ; [пер. с фр. С. Зенкина]. – М. : Издательство им. Сабашниковых, 2001. – 336 с.
6. Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Anmerkungen und Erläuterungen : Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel. / Goethe Johann Wolfgang. Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1967.
7. Jeßling Benedikt. Autobiographische Schriften // Goethe Handbuch. In vier Bänden. [Herausgegeben von Bernd Witte und Peter Schmidt]. Band 3. – Stuttgart Weimar : Verlag J. B. Metzler, 2003. – S. 318–320.

УДК 82.09

Ф. М. Штейнбук,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

КОНВЕРГЕНЦІЯ ТОПОСУ СПОКУСЛИВОСТІ У ТВОРАХ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ*

У статті на прикладі текстів сучасної світової літератури та в оперті на тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів в поєднанні з топологічною рефлексією розглянуто проблематику конвергенції топосу спокусливості у відмінних культурних сферах і зроблено висновок про те, що корелят спокуси надається на інтерпретацію у категоріях реторсії. Внаслідок цього, по-перше, такі класичні чинники спокуси, як «жіноче» та «фетиши», набувають модернізованого чи, точніше, трансгресивного штибу і, по-друге, ця своєрідна «трансгресія спокуси» становить очевидну основу не тільки для міжстатевої, а й для міжкультурної комунікації.

Ключові слова: конвергенція, тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів, топологічна рефлексія, топос спокусливості, реторсія.

* Стаття репрезентує частину монографії автора «Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі» (див.: Штейнбук Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі : [монографія] / Штейнбук Ф. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2014. – 248 с.).

В статье на примере текстов современной мировой литературы и с использованием синтеза телесно-миметического метода анализа художественных произведений и топологической рефлексии рассмотрена проблематика конвергенции топоса искушения в разнообразных культурных сферах, а также сделан вывод о том, что интерпретация коррелята искушения вполне возможна в категориях реторсии. Вследствие этого, во-первых, такие классические факторы искушения, как «женское» и «фетиши», приобретают модернизированный или, точнее, трансгрессивный характер и, во-вторых, эта своеобразная «трансгрессия искушения» представляет собой очевидную основу не только для межполовой, но и для межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: конвергенция, телесно-миметический метод анализа художественных произведений, топологическая рефлексия, топос соблазна, реторсия.

The problematics of temptation hasn't been investigated by the scientists until recently. That's why the aim of the article is to suggest one of the possible variants of exegesis of temptation correlate in the so-called anthropological turn context, using corporal-mimetic method for belles-letters analysis and combining the basis of this method with topological reflection. This variant will be suggested on the examples of the following books: F. Beigbeder «The Romantic Egoist», J. Wiśniewski «Lover», Y. Izdrik «Such», W. Kuczok «Muck», H. Murakami «1Q84», M. Pavić «Second Body», O. Pamuk «The Museum of Innocence», V. Pelevin «T», S. Povalyayeva «Instead of Blood», S. Rushdie «The Enchantress of Florence», N. Sniadanko «Collection of Passion, or Adventures of the Young Ukrainian Girl» and M. Houellebecq «The Possibility of an Island».

It turned out that peculiar to temptation correlate aleatory, combined with retortion strategy, not only causes the re-comprehension of the correlation character between the reality and discourse, but also gives the opportunity to re-interpret the content of the temptation topos in a paradoxical way.

According to this the chosen for analysis works of art are divided into several types. In the first type (novels by W. Kuczok and M. Pavić) the strategy of temptation is motivated by anatomy, in the second (novels by S. Povalyayeva, Y. Izdrik, M. Houellebecq, V. Pelevin and H. Murakami) it's the opposition to biological determination, in the third type (books by F. Beigbeder, S. Rushdie, J. Wiśniewski, N. Sniadanko i O. Pamuk) it is a try to combine the previous two types into the symbiosis.

Besides, the interpretation of the temptation correlate in the categories of retortion brought to the conclusion, firstly, that such classical temptation factors as «female» and «fetish» get modernized or even transgressive character. Secondly, the «temptation transgression» is the basis not only for intersexual, but for intercultural communication.

Key words: convergence, corporal-mimetic method for belles-letters analysis, topological reflection, topos of temptation, retortion.

Передусім необхідно ствердити, що до останнього часу проблематика спокусливості залишалася переважно за межами наукового зацікавлення. А отже, **мета** статті полягає у тому, аби, ґрунтуючись на тілесно-миметичному методі аналізу художніх творів [див. про це: 16; 17] і поєднавши засади цього методу із топологічною рефлексією [див. про це, наприклад: 13], запропонувати на прикладі розгляду творів, які певним чином репрезентують сучасну світову літературу, один з можливих варіантів екзегези кореляту спокусливості у контексті так званого антропологічного повороту [див. про це, наприклад: 11].

Ж.-Л. Нансі, міркуючи про тіло і, зокрема, про здатність останнього насолоджуватися, писав про те, що «сенса немає місця поза-місцем», а «якщо сенс є «відсутнім», то тільки у модусі «бути тут» – hoc est enim, – а не у модусі бути де-небудь ще або не бути ніде», бо ж «немає жодного місця до народження, як немає і жодного місця після смерті. Немає жодного до/після: час є втіленням у простір» [7, с. 157].

Тож доволі прикметно, що творчість турецького письменника О. Памука, з одного боку, ґрунтується якраз місцем, зосібна, містом, а ще точніше – Стамбулом. Натомість, з іншого боку, – принаймні, якщо йдеться про його роман «Музей невинності», – основу тексту становить корелят, модус якого можна визначити, власне, як «модус «бути тут», тобто як корелят спокуси, звісно, за умови, що цей корелят мислиться передусім у категоріях, запропонованих Ж. Бодріаром у його однійменній розвідці «Спокуса» [див. про це: 2].

Так, французький мислитель переконаний і переконує у тому, що, мовляв, «ніщо не в змозі перевершити спокусу – навіть той устрій, який його знищує» [2, с. 27]. І суспільно-історичне та культурно-етнічне тло, на якому розгортається наратив роману О. Памука, виразно засвідчує, що наведене вище твердження має неабияку рацію. Більш того, саме консервативний устрій Туреччини, актуальний для романних подій, зумовлює гостроту переживань Кемалю Басмаджи, що, повсякчас «...почуваючись <...> хлопчаком <...> намагається піддатися забороненим спокусам» [19, с. 401].

Причому йдеться, вочевидь, аж ніяк не про пубертатний період його життя, що передує дорослому, так би мовити, статусу героя, – зваба набуває у цій історії перманентного і сталого виміру та визначає один з основних змістів аналізованого твору. Зокрема, попри своєрідний і повсюдний суспільно-культурний, сказати б, екзорцизм різноманітних, та у першу чергу сексуальних знад, розповідач водночас як перебуває у серйозних стосунках з аристократкою Сібелю, з якою, будучи лише зарученим, Кемаль має «дошлюбні статеві стосунки» [9, с. 212], так не може встояти і перед повабом незаїманої молоденької Фюсун.

Не менш виразно ситуація характеризується спокусливим штибом й тоді, коли головний герой роману розриває заручини з красунею Сібелю і паралельно втрачає на вісім років вродливицю Фюсун. Згадані вісім років становлять основний масив романного тексту, бо заміст екзистенції Кемалю Басмаджи у цей час визначається бодай маніакальним звабним потягом до заміжньої жінки, на яку перетворилася Фюсун, що через розпач вийшла заміж за Ферідуна.

Проте найбільш відчайдушно проблематика повабу дається взнаки після трагічної загибелі Фюсун, адже відтак невітінний герой-розповідач засновує цілий музей – «Музей невинності», назву якого, зважаючи на попередні міркування, можна дещо уточнити і позначити як «Музей спокуси», тому що його присвячено жінці і тому що у ньому зібрано численні речі, які вже тільки через свій експозиційний кшталт перетворилися на фетиші.

За таких обставин топос спокуси закономірно подвоюється, бо, по-перше, на думку Ж. Бодріара, «фетишизм – це спокуса мертвого...» [2, с. 225], а по-друге, «подібно до того, як про річ мовиться, що вона триває, оскільки її існування не є адекватним її сутності, так само і про жіноче належить сказати, що воно зваблює, позаяк ніколи не перебуває там, де мислиться» [2, с. 33].

У романі О. Памука ці два складники, себто фетиш і жіноче, взаємодіють, далєбі, протягом усієї оповіді, але характер їхньої кореляції постійно трансформується, через що вони змінюють своє значення у відповідності до того, який з них у той чи інший момент домінує у дискурсі твору.

Отож шал спокуси цілковито захопив обох коханців у їхньому «голому раю» [9, с. 40], і ця згадка про рай не видається випадковою остільки, оскільки, на переконання О. Аронсона, «прямувати шляхом спокуси означає вибирати не зло, а відкривати гріх як ще одну можливість самого життя». Простіше кажучи, як вважає цей автор, «лише піддавшись спокусі, Адам і Єва знаходять те, що ми сьогодні називаємо «свідомістю» і що є ефектом усвідомлення власної кінечності, ефектом смерті. [Бо] зваба <...> – є частиною життя, а не технологією, яка приховує смерть» [1].

Такий сенс спокуси є не випадковим хоча б через те, що «чарівність зваблення, безумовно, є сильнішою і вищою за подачки насолоди» [2, с. 58] і «набагато більш винятковою та піднесеною, ніж секс, а тому понад усе ми цінуємо саме спокусу» [2, с. 43]. Та у будь-якому випадку зміст роману О. Памука якнайпереконливіше доводить, що загрозовий характер повабу є дійсно цілком позірним, бо, з одного боку, анафема, які спадають на цей корелят, зумовлені острахом перед «іманентною силою спокуси», що полягає у тому, аби «все і вся відкинути від власної істини і повернути її у гру, у чисту гру видимості», але тільки для того, щоб у цій грі «миттєво переграли і зруйнувати усі системи смислу та влади...» [2, с. 36–37]. Натомість, з іншого боку, про суперечливий та на загал конструктивний зміст спокуси свідчить фінал «Музею невинності», у якому головний герой особисто підтверджує те, що й так було очевидним з усього попереднього тексту роману, тобто те, що Кемаль Басмаджи «...прожив напрочуд щасливе життя» [9, с. 666].

Та якщо звернутися, наприклад, до кореляту повабу у романі В. Кучока «Гівнюк», то у цьому випадку на нас чекатиме несподіванка, пов'язана з тим, що один з персонажів твору – дядько наратора на ім'я Гуцьо, тобто Густав, яке, до речі, у перекладі з латини означає «божественний», – у пародійний, чи то пак в інверсійний, спосіб повторює долю легендарного Орфея. Хоча, на відміну від останнього, Гуцьо озирається не на царство мертвих, а, навпаки, він ніби перебуває у безтілесній країні, що її уособлює бібліотечний архів, на посаду наглядача якого вуйка Гуцьо було призначено і який (архів) до того ж знаходився «...у підвальному приміщенні...». Через ці бодай сприятливі обставини у Гуцьо «...з'явилася можливість закріпити жаб'ячу перспективу, з якої йому випало спостерігати світ», а крім того, він починає активно «...користати зі свого підземного спостережного пункту...» [5, с. 28]. І внаслідок багатогодинних та «...скрупульозн[их] огляд[ин] жіноч[их] земн[их] благ[и]» вуйко оповідача нарешті спокусився однією з пар цього нескінченного та своєрідного потоку, «...вибрався зі свого підземелля, став на дорозі у вибраних ним ніг <...> закохався без пам'яті» і взявся до «...зваблювання обраниці...» [5, с. 29].

Підземні, а надто, сказати б, – пекельні і так само оздоблені іронічним присмаком конотації наявні й у романі Ю. Іздрика «Таке». Щоправда, цього разу наративна свідомість автора актуалізує відповідне спрямування у зв'язку зі станом пацієнтів наркологічної лікарні, який визначався ним як «...кумар, бодун, біляк, психоз, шиза, імена тощо...» і через який «...клієнтів викидало в місця настільки подібні, що спокусливо видавалася версія про інший світ, потрапити в який можна було лише володіючи навиками смертельної інтоксикації» [4, с. 34–35].

У результаті такої зміни звабливого ракурсу один із заручників пекельного повабу – алюзивний персонаж, либонь, монархічного походження на ім'я «...Ургант (як і кожен з нас) спочатку відчув себе темним магом зі світлим минулим, а згодом – узагалі пекельним месією» [4, с. 40]. Але трішки пізніше містичний флер наведеної художньої зарозумілості спадає і усе стає на свої місця, бо з'ясовується, що це «...саме він, Ургант Джамбон Тулку VII, відповідальний за створення пекла <...> Як кожен з нас. Як ви і я» [4, с. 41–42].

Своєю ж чергою, це засвідчує певну рацію, яку мав А. Бад'ю, стверджуючи, «що гріх – це *життя* (тут і далі курс. авт. – А. Б.) смерті, а тотожний собі самому суб'єкт («я») є *смертю* життя» [цит. за: 1]. Принаймні, сюжетні колізії і характер більшості дійових осіб у романі С. Поваляєвої «Замість крові» доводять, що якщо інтерпретувати «тотожного самому собі суб'єкта» як суб'єкта наркотично залежного, то, наприклад, з морально-літературознавчими рефлексіями Р. Харчук, яка вважає, що «...романтична екзальтованість С. Поваляєвої не переконує», бо там, де починаються наркотики, закінчуються дружба, любов, саме життя» [15, с. 227] – отже, з рефлексіями такого штибу, попри їхню зовнішню нібито суголосність з тезою А. Бід'ю, напевно чи можна погодитися.

Адже у романі української мисткині йдеться про те, що «*смерть* життя» аж ніяк не дорівнює «закінченню життя» – радше, що ситуацію можна було б визначити як реторсію остільки, оскільки зміст тексту С. Поваляєвої і справді суперечить формальним описам, з яких він складається. Інакше кажучи, самовбивчі експерименти персонажів аналізованого тексту з власними тілами відбуваються не у реальності, а у дискурсі, і тому сенс зображення у романі, скажімо, «...автопортрета Джанніс...» з її «...божевільними застиглими зніцями обковбашеного лемура» [10, с. 105] або чогось подібного стосується все ж таки не пропаганди асоціального і небезпечного для здоров'я способу життя, а ризикованих поведінь особистості на маргінесі буття, у тому числі й через забезпечення потенціалу спокуси.

Таким чином, притаманна кореляту спокуси алеаторика, поєднана, до того ж, зі стратегією реторсії, не тільки зумовлює переосмислення характеру кореляції між реальністю та дискурсом, а й дозволяє у парадоксальний спосіб реінтерпретувати зміст топосу спокуси, яка за таких умов «радикально опирається анатомії як долі» [2, с. 38].

У цьому плані обрані для аналізу твори поділяються на декілька типів, у першому з яких стратегія зваблення вмотивовується анатомією, у другому – власне, протистоянням з біологічною детермінованістю, а у третьому – робиться спроба поєднати попередні два типи, далекі, у карколомний симбіоз.

Так, до першого типу, вочевидь, належить роман В. Кучока «Гівнюк», про що, крім наведених вище рацій, додатково і особливо вагомо свідчить фінал книги, у якому «старий К.» поглинається чи не всесвітнім потоком... лайна.

До цього ж типу текстів належить і роман М. Павича «Друге тіло», який (роман) вже з засади передбачає у своєму складі наявність топосу спокуси хоча б тому, що зміст цього твору відверто визначається тілесною проблематикою. І дійсно, шуканий корелят періодично та надзвичайно виразно визнає саме на рівні цілком відвертої плотьскої завіди, починаючи з анонсованої однією з героїнь роману – дружиною письменника-наратора Лізю, так званої теорії поцілунку і закінчуючи стилізованою під драматичний уривок пристрасною розмовою архангела Гавриїла з Богом. А свого апогею перманентна стратегія спокуси досягає під час Венеційського карнавалу, який завершується тим, що Захарія публічно позбавляє Анну цноти [8, с. 133].

Своєю чергою, так само, як романи С. Поваляєвої «Замість крові» і Ю. Іздрика «Таке», книги М. Уельбека «Можливість острова», В. Пелевіна «Т» й Х. Мураками «1Q84» необхідно зарахувати до другого типу реалізації в них стратегій зваблення, бо в усіх цих текстах йдеться про різноманітні спроби заперечити біологічну вмотивованість людської істоти. Зокрема, якщо у романах С. Поваляєвої та Ю. Іздрика персонажі вдаються до, сказати б, психотропних знарядь щодо особистого армагедона з власною тілесною вгніждженістю, через яку, як вважає, наприклад, Дред, «...Джанніс – це хаос...» [10, с. 117], і «...її очі схожі на дві ооскажені зірки...» [10, с. 183], а Ургант взагалі «...почав бачити світ як пекло, а себе як демона у ньому» [4, с. 40], то М. Уельбек у своєму творі пропонує, безперечно, ще більш радикальний варіант звільнення людини від її тілесної рокованості, у тому числі, й на роль жертви повабу.

Не менш радикально, а разом з тим доволі оригінально й відверто іронічно намагається подолати «анатомію як долю» і В. Пелевін, при цьому ніби керуючись настановами Ж. Бодрія, відповідно до яких «спокуса ніколи не вписується у природний або енергетичний лад – вона завжди належить до порядку штучності, до порядку знака та ритуалу» [2, с. 26].

Принаймні, у своєму романі «Т» зусилля російського письменника сконцентровано навколо деміфіологізації іншого російського письменника, силуетка і творчість якого вже давно перетворились на іконоподібне, далекі, сказання. Натомість головний герой цього твору – граф Т., себто Лев Миколайович Толстой, переймається пошуками загадкової «Оптимістичної Пустини» і теж, як і герой М. Уельбека, не дуже розуміє, де її шукати, а що це взагалі таке, знає ще менше.

Отже, варто, певно, зробити висновок, відповідно до якого у контексті топосу спокуси книга В. Пелєвіна становить спробу заперечити нескасованість повабу за посередництвом літературної творчості, яка виявляє характерні ознаки класичного зваблення.

Необхідно також ствердити, що героям роману Х. Мураками «1Q84» ніщо не заважає жити у світі з двома Місяцями і брати до уваги можливість існування таких чудасій, як, наприклад, «повітряна личинка». Проблема, натомість, полягає у тому, що світ, який змальовано у цьому тексті, відтворює світ, що його репрезентовано в оповіданні, яке написала Фукаері і яке довів до видавничої, так би мовити, кондиції Тенго.

Інакше кажучи, усе, що відбувається з героями книги, діється у космосі, який створено художньою уявою цієї дивної дівчинки. Але при цьому не тільки інші персонажі, а й сама Фукаері теж живе у світі, який вона нібито не вигадала, а лише відобразила у своєму оповіданні. Внаслідок цього своєрідного подвоєння чи навіть потроєння дискурсу, а, точніше, дискурсивної реторсії, і справді бодай цілком нівелюються такі чинники спокуси, як, скажімо, жіночі принади і Фукаері, і Аомаме.

За окреслених обставин можна дійти висновку, за яким до усіх цих, сказати б, реторсивних експериментів справа доходить через те, що «...навколишній світ збочив» [6, с. 359], а отже, чи не єдиним, за Х. Мураками, засобом якось зарадити цій проблемі залишається стратегія, спрямована на елімінацію фізіологічної приреченості на поваб шляхом продукування дискурсивного варіанту спокуси.

Зрозуміло, що подібна стратегія є абсолютна неприйнятною ані для «Романтичного егоїста» Ф. Бегбеде, ані для «Флорентійської чарівниці» С. Рушді, ані для «Коханки» Я. Вишневецького, зрештою, у цю стратегію не вписується також і «Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки» Н. Сняданко. А тому цілком закономірно, що у контексті топосу спокуси названі твори ґрунтуються на симбіозі двох попередньо визначених підходів.

Так, у випадку з «...Пригодами молоді українки» світ повабу хоч і корелює з тілесними прагненнями та забаганками і хоч пов'язаний з буцімто суспільною та національною реальністю, але при цьому жадану звабу все ж таки винесено за певну межу, внаслідок чого ці нібито реальності набувають характер марення.

Своєю чергою, персонажі з роману С. Рушді є не менш запопадливими щодо земних спокус, яким важко, а то й неможливо пручатися, оскільки «...ці чорні очі [принцеси Кара Кьоз, себто Флорентійської чарівниці] затягують вас, і ви бачите велику силу, що зачепилася у їхній глибині» [12, с. 98]. Але і у цьому випадку виявляється, що «створення реального життя з мрії – не до снаги людям, це право богів» [12, с. 40], – йдеться ж бо про те, що «кожен чоловік хоче, аби його історія була почута» [12, с. 72], адже неможливо змиритися з жажіттям, за яким «і після смерті, як і за життя, [нас] переповнюватимуть невимовлені слова, [що] стануть [нашим] пеклом і терзатимуть цілу вічність» [12, с. 73].

Дещо інший спосіб на реалізацію відповідної, себто синтетичної, стратегії обирає автор «Романтичного егоїста», тому що він прямує шляхом, сказати б, від протилежного. Інакше кажучи, за версією Ф. Бегбеде, через те, що за сучасних умов у щоденну практику статейних зосин повернувся доісторичний проміскуїтет, зваблівість відтепер визначається моногамністю. І справа, звісно, не у тому, що розбещений герой раптом перетворився на ригористичного святенника, тим більше що повернутися у минуле (у яке?!) навряд чи взагалі можливо. Так, наприклад, не тільки персонажі-коханки, а й персонажі-жінки Я. Вишневецького прагнуть бути спокусливими і, зокрема, нехтуючи настанням менопаузи, пам'ятають, та й не хочуть забувати, «...як може дивитися на жінку чоловік, який хотів би роздягнути її поглядом» [3, с. 126]. Проте ані ті ж самі жінки, ані коханки «...не погоджуються бути для чоловіка тільки дзеркалом» [3, с. 126]. А отже, справа, радше, у тому, що «зваблюючи, [кожен з нас] має намір виступити у якості повноти буття і змусити визнати себе саме таким» [14, с. 218].

Таким чином, за окресленої, тобто буттєвої, перспективи можливість інтерпретувати корелят спокуси у категоріях реторсії вже не викликає жодних сумнівів, бо кожний репрезентований вище «спокусливий» аспект більш ніж вагомо свідчить на користь того, що прозоро і ясно висловлене заперечується прихованими умовами акту висловлювання. Внаслідок цього, по-перше, такі класичні чинники спокуси, як «жіноче» та «фетиш», набувають модернізованого чи, точніше, трансгресивного стибу. І по-друге, своєрідна «трансгресія спокуси» вмотивовує не лише окреслені вище сенси, а й становить очевидну основу не тільки для міжстатевої, а й для міжкультурної комунікації.

Література:

1. Аронсон О. Телевизионный образ, или Подражание Адаму [Електронний ресурс] / О. Аронсон // Неприкосновенный запас. – 2003. – № 6 (32). – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/art14.html>.
2. Бодрийяр Ж. Соблазн / Бодрийяр Ж. / [пер. с фр. А. Гараджи]. – М. : Ad Marginem, 2000. – 317 с. – («Философия по краям»).
3. Вишневецький Я. Коханка / Я. Вишневецький / [пер. з пол. Н. В. Сняданко ; худож.-оформлювач О. Г. Жуков]. – Харків : Фоліо, 2009. – 186 с. – (Література).
4. Іздрік Ю. Р. Take / Ю. Р. Іздрік. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
5. Кучок В. Гівнюк (Антибіографія) / В. Кучок / [з польськ. пер. Н. Чорпіта]. – Львів : Кальварія, 2007. – 144 с. – (Бібліотека журналу «Четвер»).
6. Мураками Х. 1Q84 : [роман] : [у 3 кн.] / Х. Мураками / [пер. з япон. І. П. Дзюба ; худож.-оформлювач О. М. Артеменко]. – Харків : Фоліо, 2009–2011. – Кн. 3. – 2011. – 543 с.
7. Нансі Ж.-Л. Corpus / Ж.-Л. Нансі. – М. : Ad Marginem, 1999. – 255 с.
8. Павич М. Другое тело : [роман] / Павич М. / [пер. с серб. Л. Савельевой]. – СПб. : Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 336 с.
9. Памук О. Музей невинности : [роман] / О. Памук / [пер. з тур. О. Б. Тульчинського та Г. В. Рог ; худож.-оформлювач О. Г. Жуков]. – Харків : Фоліо, 2009. – 671 с.
10. Поваляєва С. В. Замість крові : Роман із циклу «Колишні коханці» / С. В. Поваляєва / худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2007. – 255 с. – (Графіті).
11. Поселягин Н. Антропологический поворот в российских гуманитарных науках / Н. Поселягин // Новое литературное обозрение. – 2012. – № 113. – С. 27–36.
12. Рушді С. Флорентійська чарівниця : [роман] / С. Рушді / [з англ. пер. Т. Бойко]. – К. : Вид-во Жуванського, 2010. – 288 с.
13. Савчук В. В. Топологическая рефлексия / В. В. Савчук. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 416 с.
14. Сартр Ж.-П. Первичное отношение к другому : любовь, язык, мазохизм / Ж.-П. Сартр // Проблема человека в западной философии : Переводы / [сост. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 207–228.
15. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : [навчальний посібник] / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с. – (Альма-матер).
16. Штейнбук Ф. М. Засади тілесного міметизму у текстових стратегіях постмодерністської літератури кінця XX – початку XXI століття : [монографія] / Ф. М. Штейнбук. – К. : Педагогічна преса, 2007. – 292 с.
17. Штейнбук Ф. М. Тілесність – мімезис – аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів) : [монографія] / Ф. М. Штейнбук. – К. : Знання України, 2009. – 215 с.

О. О. Юрчук,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЛІТЕРАТУРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

В останній час в сучасному літературознавстві спостерігається антропологічний поворот. Література поступово вивільнюється від формалістичних методів дослідження. Йдеться про перенесення акцентів на вивчення оповіді відповідно нових моделей інтерпретації. Вони дозволяють досліджувати у тексті людське в сучасних антропологічних і соціокультурних вимірах.

Ключові слова: антропологія, література, текст, транскультурний код.

В последнее время в современном литературоведении наблюдается антропологический поворот. Литература постепенно освобождается от формалистических методов исследования. Речь идет о перенесении акцентов на изучение повествования относительно новых моделей интерпретации. Они позволяют исследовать в тексте человеческое в современных антропологических и социокультурных измерениях.

Ключевые слова: антропологія, література, текст, транскультурний код.

Contemporary literary studies has recently undergone an anthropological turn. Formalistic research methods are being gradually left behind in literary research. Instead, emphasis is transferred to the study of narrative according to new models of interpretation. These models allow to examine 'human' content in texts from the viewpoint of contemporary anthropological and socio-cultural aspects.

Keywords: anthropology, literature, text, transcultural code.

Новий формат мегаорганізації світу – глобалізація – призводить до охоплення всіх його сфер єдиною господарчою практикою. Змінюється сітка міжнародних систем правління, семантика міжнародних відносин. Нова світобудова окреслюється сегментами великих просторів, позначається загальними соціально-культурними кодами, стилем господарчої діяльності, соціально-економічними факторами. Триває період нової реальності, ери соціального постмодерну. Філологічна наука визнає обмеженість своїх можливостей й необхідність міждисциплінарної інтеграції в рішенні соціокультурних і антропологічних проблем сучасності. Літературознавство на межі тисячоліть відчуває легку втому від довготривалого захоплення формалістичними методами і починає переносити акцент на дослідження оповіді як організуючого і смислорозкриваючого наративу. Оскільки саме в наративах відбувається моделювання дійсності, здійснюється відбір ситуацій. Вони стають основою для моделей інтерпретації, залишаються в культурній пам'яті спільноти, викликають питання культурної гібридності, діалогу культур.

В наш час набуває обертів значущість суспільної історії. Спостерігається інтерес до нової світової економічної системи, до потреби у виробництві нових товарів з більш потужним зворотом капіталу. Економіка активно використовує естетичні нововведення й експерименти. Відбувається злиття товарного виробництва з естетичним. Художній твір перетворюється на літературний продукт. Література знову набуває статусу соціокультурного явища. Діалог літератури з соціологією відбувається в форматі усвідомлення змісту, сутності і функції літератури в сучасних умовах. Особлива увага приділяється пошуку змін в духовному виробництві. Вивчаються умови підміни літературної творчості літературним конвеєром, спрямованим на задоволення примітивних потреб людини. Сучасна література входить в сферу «виробництва її духовного світу», іноді стає продуктом і розповсюджувачем низки деструктивних ідей (насилства, жорстокості, травми, болю).

Література як творчий процес взаємодіє з іншими соціальними процесами. В ній спостерігаються закономірні зміни внаслідок умов соціальної діяльності. В центрі уваги залишається художній образ. Але тепер він частіше функціонує як фрагмент соціальної пам'яті, бере участь в формуванні художньої традиції і суспільної свідомості. Духовні продукти формуються в свідомості людей, відображаються на рівні почуттів, волі та інтелекту як матеріальні й духовні процеси. Соціокультурна й антропологічна функції літератури визначають її місце в духовній сфері життя суспільства, її роль в процесі соціалізації особистості. Література виступає в ролі носія соціальної пам'яті, має зв'язок з міфом, запозичає у нього художню інтерпретацію явищ оточуючої дійсності. Література існує як фрагмент масової свідомості, активно впливає на формування суспільної думки, виступає соціокультурним феноменом і необхідним елементом духовної сфери життя соціуму. Критеріями рівня соціалізації сучасного письменника стають індивідуальна й суспільна свідомість. Індивідуальна свідомість письменника формується під впливом його життєвого досвіду і фікціональності світосприйняття. Іншим фактором формування його свідомості стає поетапне засвоєння суспільної свідомості, результати якого дозволяють оцінити рівень його індивідуальної соціалізації.

Текст перетворюється на засіб антропологічної репрезентації, стає вираженням узагальненого досвіду минулого. В умовах подальшої глобалізації письмо соціуму свідчить про трансформаційні зміни в сучасній культурі. Література опиняється в оточенні транскультурних кодів. Оповідь соціуму про себе привертає увагу суб'єкта. Його особистісний досвід відбиває зміни у суспільних стосунках, зосереджується на зображенні їх чуттєвості. Вестиментарний, гастрономічний, музичний, кінематографічний коди дозволяють розрізняти і поєднувати в подіях локальне і глобальне. Проживання на локальній території стає основою для формування людської чуттєвості. Її дискурс має багатовекторний характер і залежить від вибору антропологічних чинників (політика, освіта, мистецтво, культура, мова). В мовленнєвому контексті чуттєвість постає в інтерпретативному, наративному, дескриптивному або експлікативному вираженні. В репрезентативних і символічних образах оприявлюється людська соціальність. Історія антропології позначається трьома метафорами соціальності. Періодизацію соціуму представлено в трьох етапах: суспільство як гра, суспільство як сцена, суспільство як текстуальна метафора. Метафорам соціальності відповідають метафори літературної творчості як гри, як сцени й як текстуальної метафори [3, с. 11].

В сучасному суспільстві вирішальне значення мають мас-медіа, кібернетичні моделі, комп'ютери, індустрія розваг. Ці системи «вибухають знаками», внаслідок чого відбувається заміна виробничого суспільства на суспільство під контролем виробничого коду. Відмінність між знаками і реальністю зникає. Удаваність постмодерного світу позначається симулякрами. Людина опиняється в їх полоні. Світ замінюється на надреальність, мас-медіа більш не віддзеркалюють дійсність, а замінюють її собою.

«Театр жорстокості» [2, с. 86] стає прикладом репрезентаційної логіки мислення. Відбувається деконструкція традиційного «теологічного театру», його вивільнення від диктатури автора. Те ж саме відбувається в суспільстві. Просувається ідея його вивільнення від панування інтелектуального авторитету. Ідея театралізації суспільства припускає ставлення до нього як до видовища. За формою воно нагадує сектор, в якому кожна частина може розглядатися як окрема театральна сцена. Театральне видовище не виражає лише викривлення видимого світу і не є лише продуктом технології масового впровадження образів. В усіх формах прояву (інформація, пропаганда, реклама, споживання розваг) воно залишається моделлю пануючої суспільної форми. Воно заповнює значну частину часу, який проживається поза виробництва. Театралізація суспільства позначає великий спектр явищ, які констатують негатию життя [4, с. 132].

В наш час метафора досліджується не стільки з боку поезії або практичного мовлення, скільки з боку мислення, пізнання і свідомості. Вона розглядається в контексті концептуальних систем і моделювання штучного інтелекту. Метафора стає поштовхом для розуміння основ мислення і процесів створення національно-специфічного світобачення. Метафора має міцні зв'язки з логікою і міфологією. Інтерес до метафори обумовлений її появою в різних видах тексту (художня мова, публіцистика, наукова мова). Активне проникнення метафори відмічено в термінологічних системах, дидактичних текстах, в мас-медіа, в мові реклами, у товарному виробництві (бренд, продукт). Розповсюдження метафори в чисельних жанрах художньої літератури, повсякденній і науковій мовах стверджує її естетичну цінність й утилітарні переваги. Метафора виключно практична. Вона може бути прикладена як засіб опису і пояснення в будь-якій сфері: в психотерапевтичних бесідах і в розмовах між пілотами авіаліній, в ритуальних танцях і в мові програмування, в художньому вихованні й в квантовій механіці. Метафора, де б вона нам не зустрілась, завжди збагачує розуміння людських дій, знань і мови [1, с. 35]. В теорії фреймів (сценарії, в контексті яких вивчаються предметні і подійні об'єкти) метафора вводиться в систему аналогій. Метафора сприяє створенню непередбачених фреймових зв'язків. Такі аналогії надають можливості побачити який-небудь предмет в світлі іншого предмету для вирішення проблеми з іншої галузі.

Ілюзорність і штучність стають досвідом існування людини в відчуженому світі. Пошук компромісу зі світом призводить до «шизофренічного» ефекту роздвоєння особистості, або стану «аутизму», проявляється у ментальній втечі в спогад минулого, у фікціональний простір. Нездатність митця прямо дивитися на світ живить перманентний процес метафоризації дійсності. Людина допускається лише до образу світу і здатна вловлювати його миготіння. Засоби мас-медіа (преса, реклама, телебачення, інтернет) відтворюють стереотипи сучасного життя. У сучасному мистецтві панує опосередкований погляд на дійсність. «Все, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми дізнаємося через мас-медіа. Це відноситься не тільки до знання суспільства та історії, а й до знання природи. Ми дізнаємося про стратосферу так само, як Платон дізнавався про Атлантиду: «люди говорять те-то і те-то». <> З іншого боку, про самі мас-медіа ми чули таке, що не можемо довіряти цьому джерелу. Ми опираємося їх впливу, підозрюючи, що нами маніпулюють, але по суті це нічого не змінює, тому що знання, отримані нами з мас-медіа, немов самі собою складаються в замкнутий каркас, елементи якого зміцнюються один одного» [5, с. 9]. Мас-медіа створюють іншу реальність. Вона осягається як незалежно існуюча, але насправді є лише її конструкцією. У цій сфері мас-медіа поширюють «незнання» у вигляді новин про події, які повинні постійно оновлюватися, щоб підміна була непомітною. Інформація, що передається як новина, свідомо вважається дійсною. Від її достовірності залежить репутація журналіста, помилкові повідомлення спростовуються, підтасовування викликають протест. Але сама по собі істина цікавить мас-медіа лише з дуже великими застереженнями, які значно відрізняються від обмежувальних умов наукового дослідження. В масовій культурі відсутня спонтанність, безпосередність почуттів, міркування над життям, узагальненість життєвого досвіду.

Масова культура використовує нові технічні засоби, кіно, телебачення, створює широку палітру естетики. Нові уявлення, форми поведінки завдяки новій технології виробництва продуктів втручаються в суспільну свідомість більш ефективно, ніж образи легітимної, традиційної в засобах не технізованої культури. В мистецьких витворах масової культури факти життя є не більш ніж ігровий матеріал. З великого набору образів, фактів й ідей формується ефективний і рухомий калейдоскоп. Його логіка – це логіка гри, а призначення – відволікти від спроб створити власну логіку, власний індивідуальний погляд на світ.

Окремі жанри (детективи, фантастика, «рожеві» романи, фентезі і комікси) підтримуються медійністю і стають масовою літературою. Стереотипність художніх образів, подієва насиченість, сюжетна схематичність і мовна невибагливість витворюються на основі трансмедійної уяви. Пріоритетом зображення залишається вчинки персонажів, а не їх переживання, думки і життєвий досвід. Справжні витвори мистецтва є одиничним товаром. Вони є глибоко індивідуальними. А конвеєр індустрії культури випускає стандартизоване розмаїття. Всі ці практики масової культури вписуються в логіку серіалів, що проступає на багатьох рівнях, серед яких і письмо, і читання, і видавнича практика, і логіка зв'язку з формою подачі продукту (диски СД, аудіо касети тощо). Медійна культура проникає в літературу і змушує вписувати прочитування твору в більш широку мережу логічних кругових медійних зв'язків [3, с. 16]. Витворення образів під час письма, або у процесі читання відбувається за допомогою задіявання потужних медійних практик поетичної уяви. Письмо створюється на основі характерних для суспільства стереотипів. Форми його прояву різноманітні: від паперової чи аудіо касети до коміксів, ілюстрованих видань, окремих колекцій або серій.

Атака мас-медійних практик припадає на період поширення культури телебачення. Телевізор дає змогу спостерігати за подіями в світі. Поступово втрачається здатність людини безпосередньо описувати світ, мати власне враження про нього, оцінювати його як об'єктивну реальність. Завдяки телебаченню превалює опосередковане уявлення про реальність. Людина все частіше користується мовними штампами, повторює досвід попередників. Сурогат впливає на сприйняття духовної культури, спрощує її. Вона легко накладається на вже відоме, самопродукується і репрезентується в стрічках, які легко впізнаються й ідентифікуються.

В наш час відбувається подальше подолання меж між гуманітарними дисциплінами. Синергетична наукова парадигма дає змогу усвідомити роль літератури, інших мистецтв й мас-медіа в передачі інформації щодо антропологічних параметрів визначення місця людини в історії, в тому числі дослідження можливостей її уяви в процесі створення і сприйняття літератури та інших мистецтв. Література стає простором, де стираються стереотипи і демонтуються ментальні рамки і системи аксіоматичних уявлень, що ідеологічно нав'язувалися індивіду соціумом.

Нові глобальні реалії впливають на людську діяльність і соціальну поведінку, розхитують консервативні стійкі структури свідомості. Глобалізація сучасного соціуму позначається появою нових культурних феноменів і гібридних форм культури (шоу-бізнес, мас-медіа, реклама і соціально-культурна театралізація). Внаслідок трансформацій остаточно руйнується попередня концепція раціональності. Постмодерністський хаос прагне примітивної впорядкованості. В результаті виникає нова культурна карта з рядом інноваційних еталонів. Вона дозволяє вивчати окремі соціокультурні зміни в просторово-географічних параметрах, спостерігати за траєкторією їх взаємодій. Доведена до абсурду попередня раціональна система культури вибухає появою чисельних ірраціональних соціокультурних матриць з установками на комерціалізацію і віртуалізацію культурних образів. Віртуальна реальність постає новим середовищем, де починають продуктивно функціонувати культурні феномени.

Література:

1. Гофман М. Культура потребительского общества, зрелища как форма современной массовой культуры // Аналитика культуры. – 2008. – №12. – С. 27–38.
2. Деррида Ж. Письмо и различие / Жак Деррида; [пер. с франц. А. Гараджи, В. Лапицкого, С. Фокина]. – СПб. : Академический проект, 2000. – 432 с.
3. Фесенко В. Новітня французька література: навч. посібник [для студентів IV курсу]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – 261 с.
4. Debord G. La société du spectacles / Guy Debord. – Paris : Gallimard, 1969. – 224 p.
5. Luhmann N. Die Realität der Massenmedien / Niklas Luhmann. – B. : Westdeutscher Verlag, 1996. – 219 s.

L. V. Bordyuk,
Lviv Polytechnic National University

CULTURAL IMPLICATIONS IN TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

У статті акцентується увага на культурно зумовленому підході до перекладу. Розглядається мовна картина світу носіїв англійської та української мов як один із визначальних факторів адекватного перекладу.

Ключові слова: переклад, культурні імплікації, мовна картина світу, американська/британська/українська лінгвокультура.

В статье акцентируется внимание на культурно обусловленном подходе к переводу. Рассматривается роль языковой картины мира носителей английского и украинского языков как одного из определяющих факторов полноценного перевода.

Ключевые слова: перевод, культурные импликации, языковая картина мира, американская/британская/украинская лингвокультура.

In this paper, we have attempted to give an outline of cultural implications in providing a faithful translation, in general, and English/Ukrainian contexts, in particular. Current challenges of translation as a process and a quality product have been addressed. The shaping of intercultural competence as part of effective translation practice has been emphasized. The world views of American/British and Ukrainian speakers have been considered as a critical factor of a faithful translation. Some practical suggestions for acquiring language via culture in the process of translation have been made. The implementation of the principles of cross-cultural sensitivity in translation students education has been demonstrated.

Cultural implications in translation have been considered through the prism of language and culture interdependence and interaction.

Key words: translation, cultural implications, world view, American/British/Ukrainian language and culture studies.

The university course in Translation Theory and Practice (English-Ukrainian intercultural aspect) is concerned with both theory and practice. The theory identifies the mental and cognitive processes involved in both oral and written translation: understanding the text, deverbalizing its language, re-expressing sense. For the purposes of translation, languages are a means of transmitting sense. The importance of theoretical knowledge lies in the fact that it helps translators acquire the understanding of how discourse and linguistic choices are made in the process of translation.

Translation is considered to be a process of conveying messages (ideas, thoughts, concepts etc) across linguistic and cultural barriers. Translators/interpreters are regarded mediators between two (or more) languages and cultures. Such an approach resulted in an intensive theoretical and empirical research by scholars in the field and professional translators/interpreters [3; 4; 5; 9; 10]. Frederick Fuller argues that the fact that we are able to produce an equivalent in English for every word does not mean that we can give an adequate translation of the text. It is critical that translation implies that we have the capacity to enter into the mind, the world, and the culture of the speakers or writers and we can express their thought in a manner that is not only parallel to the original, but also acceptable to the target language [3]. The question of what happens when a text is imported from one cultural context to another is essential to the theory and practice of translation and reflects the balance between the wish to be faithful to the original text and the wish to fit into the new cultural context of the target language.

From a sound research perspective translation studies are to be integrated with cultural studies of both source and target languages. One of the major factors influencing our effectiveness in communicating with people from other cultures is our ability to understand their culture. Hall E. maintained that «culture is communication» and «communication is culture» [5]. Culture, in a broad sense, is viewed as a process, a way of perceiving, interpreting, feeling, and being in the world. It is central for intercultural education that cultural issues of values, beliefs and attitudes are the most difficult to teach. Likewise, they are the most problematic and challenging to translate/interpret. Experts in intercultural communication argue that many aspects of western culture, especially western patterns of discourse, are carried within English [11].

Wierzbicka A. claims that we are different people not only because we speak different languages, but we think differently, feel differently and relate to other people differently [12].

More specifically concerned with language and translation, Newmark P. defines culture as *the way of life and its manifestations* [8]. Discussing the problems of correspondence in translation, Nida E. confers equal importance to both linguistic and cultural differences between the source and the target languages and concludes that differences between cultures may cause more severe complications for a translator that do differences in language structure [9]. Translation, involving the transposition of thoughts expressed in one language by one social group into the appropriate expression of another group, entails a process of cultural decoding, re-coding and en-coding. The integrated approach considering both source and target cultures seems to be the most appropriate. Thus, the transcoding (decoding, recoding and encoding) process should be focused not merely on language transfer but also – and most importantly – on cultural transposition.

The idiom of a language, along with the concepts of equivalence and culture is central to theory and practice of translation. One of the sections of his book Translation Duff A. titles «Idiom: from one culture to another» thus emphasizing the interrelation between these concepts claiming that translation focuses on both the transfer from one language to another and from one culture to another [2]. The translation process as communication with strangers, i.e. people from other culture, presents the challenge of having to understand their cultural backgrounds and their communicative patterns.

A renowned expert in the field of language and culture studies Claire Kramsch emphasized in her paper *Proficiency Plus: Next Step* the essential role and place of cultural expertise in effective intercultural communication. She provides an example of an American female student improving her German on the Au-Pair Program in Germany. After a year of living in the country she was frustrated to learn that there is just one polite formula to be used where Americans have three – *Excuse me / I'm sorry / Pardon? (I beg your pardon?)* [7].

One of the challenges that a translator faces is how to manifest the cultural nuances of the source language. It is essential to focus on the usage and cultural context in the translation process. Although an equivalent of the word may exist in another lan-

guage, many times it lacks the cultural connotations associated with it, e.g.: *car pool*, *red curb*, *brown paper lunch*, *to take a red eye*, *garbage/trash/litter* etc. Faithful translation pertains the idiom of both SL and TL as a specific character, a form of expression peculiar to these languages. A word is more than what is found in a dictionary, and it contains a series of semantic levels dictated by the cultural context (e.g. a). Let's analyze some of the above examples closely [1]:

Car pool – a group of people who travel together to work, school etc in one car and share the costs – домовленість між групою людей (сусідами, колегами, друзями) користуватися одним автомобілем для того, щоб дістатися до роботи, школи тощо, і при цьому спільно покривати видатки.

Carpool lane – a special lane on a US freeway which can only be used by cars containing two or more people at times when the roads are very busy – особлива смуга руху на американських автострадах, використовувати котру дозволено лише автомобілям, у яких перебуває не менше двох осіб; при цьому для них скасовано встановлену для інших автомобілів оплату за проїзд даною автострадою.

Brown-bag lunch (AE) – to bring your lunch to work, usually in a small brown paper bag (I'm brownbagging it this week) – принести з собою на роботу їжу у простому паперовому коричневому пакеті, замість обіду у кафетерії університету, офісу тощо.

To take a red-eye (AE) – an airplane with passengers on it that flies at night. *I took the red-eye from Chicago to LA.* – здійснити нічний переліт, як правило із східного на західне (чи навпаки) узбережжя США.

Cultural nuances may be confusing even when using British English or American English. Thus, a *public school* is 1) a private fee-paying British and especially English secondary school where children usually live as well as study. Public schools are known for their high academic standards and are considered prestigious. They are expensive and attended usually by people of high social status or with a lot of money. The most famous schools include Eton, Harrow and Winchester. 2) (especially in the US and Scotland) a free local school, controlled and paid by the state, for children who study there but live at home. Thus, the Ukrainian equivalent for American English *public school* is *державна, загальнодоступна школа* and for British English – *приватна дорога престижна привілейована школа для вищих верств суспільства*.

The word *faculty* may be ambiguous when translated out of the cultural context. Thus, In BE it means a group of similar subjects department in a university: *The department of physics is in the Faculty of Science* and corresponds to Ukrainian *факультет* (університету), meanwhile in AE it is used to denote all the teachers and other professional workers of a school, university, or college and corresponds to Ukrainian *професорсько-викладацький склад*. The expression *faculty and staff* (*професорсько-викладацький склад та допоміжний персонал*) is part and parcel of university life of US colleges and universities.

Ukrainian people at home, work, school, a public place etc dispose of both the remnants of food or wasted paper in *смітник, відро для сміття* (though the situation is becoming to change). In intercultural studies little things like the attitude of different nationalities with respect to disposing of *trash/garbage/litter* are regarded noticeable. When translating these words into English people from Ukrainian culture are to be aware of different cultural patterns and lexical ways of rendering the meaning into the target language [1]. Thus, in the US where the recycling system is employed they have different containers for *trash* (*харчові відходи*) and *litter* (*паперові/офісні відходи*).

While the Yellow Pages are useful, people rely most heavily on staff, friends, and other people. – *Yellow Pages* – телефонний довідник, а не жовта преса.

He was a male Caucasian. A large man. About six foot two – це був білий чоловік, Кремезний. *Приблизно 188см* на зріст. The elements of the Imperial System of Measuring typical of British and American cultures (*inch, foot, yard, mile, pound (lb), gallon* etc) should be rendered into Ukrainian via the Metric System typical of Ukrainian culture, namely: *сантиметр, метр, кілометр, кілограм, літр* тощо.

The office was an enormous corner suite overlooking the city – a corner office is a sign of success in American business world – Це був величезний кутовий офіс із виглядом на місто (кутовий офіс – як ознака статусу у корпоративній культурі в США)

3 Br/2Ba, nu cpts, Indry, prkg, utils pd – типово американське оголошення про оренду квартири, у якому зазначено, що у помешканні 3 спальні, 2 ванні кімнати, нове килимове покриття на підлозі, паркінг та усі комунальні послуги включено.

He was an Ivy League student – Він був студентом одного з найпрестижніших університетів на східному узбережжі США. (*Cultural note*: the Ivy League is a group of old and very respected universities in the eastern part of the US, consisting of Brown University, Columbia University, Yale, Harvard, Princeton, Cornell, the University of Pennsylvania, and Dartmouth).

Thus, it is crucial for performing translation to develop the skill to look beyond words into the realm of meaning. Cultural boundaries may never be overcome but they can be lessened to the point that effective interaction may occur. Gudykunst and Kim claim that «people who are effective in communicating with strangers do not use the perspective of their own culture when interpreting the behavior of people from other cultures. Rather, effective communicators use a third-culture perspective which serves as a psychological link between their cultural perspective and that of the stranger» [4, p.196]

Kramsch C. strongly criticized a conventional, tourist's, approach to learning culture in a foreign classroom: «Culture is commonly seen as making the study of a foreign language more attractive and as providing a welcome relief from grammar and vocabulary exercises. Learning about a foreign culture is not expected to require any intellectual effort since it is generally conceived only as the tourist's view of the foreign ways of life» [6, p.122].

Translation is an integral algorithm of equivalence, idiomaticity and culture which is maintained by the sound balance of the deep and surface structure. When ignored, it can lead to misunderstanding and failure of communication [1, p.28]. In a dubbed Ukrainian version of the American movie *Sex and the City* one of the main characters, whose name was Miranda, asked her friend who had been interrogated at the police station whether they *had read Miranda rights* to her. Word-for-word Ukrainian translation (*прочитати слова Міранди*) distorted the sense and thus resulted in miscommunication. The idiomatic American expression *to inform/read/tell Miranda rights* is a technical legal term and is to be translated into Ukrainian as *зачитати затриманому його/її права*. The interpreter was not aware of the cultural implication of this expression. Culture note will make up for this gap: *In the US the legal rights that a person being arrested by the police must be told about. These include the right to remain silent and the right to get advice from a lawyer. These rights were established by the Miranda decision in the US Supreme Court in 1966, in the case of Miranda vs Arizona.*

These are just some examples from the realm of English/Ukrainian cultural parallels to prove that the course in Translation and Interpreting is regarded as a meeting between Languages and Cultures. Translating interculturally is a great intellectual effort.

References:

1. Bordyuk L. Translation Theory & Practice :English-Ukrainian Intercultural Aspect / L. Bordyuk. – Lviv : Lviv Polytechnic Press, 2012. – 100 p.

2. Duff A. Translation / A. Duff. – Oxford : Oxford University Press, 1989. – 160 p.
3. Fuller F. The Translator's Handbook. With Special Reference to Conference Translation from French and Spanish / F. Fuller. – The Pennsylvania State University Press, 1984. – 159 p.
4. Gudykunst W. and Y. Kim. Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication / W. Gudykunst and Y. Kim. – New York : Random House, 1984. – 273 p.
5. Hall E. T. (1976). Beyond culture / E. Hall. – Garden City, NJ : Anchor Books / Doubleday. – 256 p.
6. Kramsch C. Context and culture in the language teaching / C. Kramsch. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 303 p.
7. Kramsch C. Proficiency Plus: The next step / C. Kramsch. – PENN Language News 7:1993, University of Pennsylvania. Reprinted in Center for Applied Linguistics ERIC Digest December 1996. – P. 11–29.
8. Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 213 p.
9. Nida E. Towards a Science of Translation / E. Nida. – Brill, Leiden, 1964. – 331 p.
10. Pym A. Exploring Translation Theories / A. Pym. – London : Routledge, 2014. – 175 p.
11. Scollon R., S. Scollon and R. H. Jones. Intercultural Communication: A Discourse Approach / R. Scollon, S. Scollon and R. H. Jones. – John Wiley & Sons, 2012. – 282 p.
12. Wierzbicka A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals / A. Wierzbicka. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 349 p.

УДК 811.111.06.053

Т. Р. Ананко,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЛІНГВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена аналізу лінгво-стилістичних особливостей україномовного політичного дискурсу на основі промов Президента України. Увага приділяється також засобам відтворення стилістично-маркованих одиниць англійською мовою.

Ключові слова: політичний дискурс, переклад, метафора, ідіома.

Статья посвящена анализу лингво-стилистических особенностей украиноязычного политического дискурса на основе выступлений Президента Украины. Внимание уделяется также способам передачи стилистически-маркированных единиц на английский язык.

Ключевые слова: политический дискурс, перевод, метафора, идиома.

The article is dedicated to the analysis of linguistic and stylistic peculiarities of Ukrainian political discourse based on the speeches of the President of Ukraine. The attention is also paid to the ways of translation of stylistically-marked units into English.

Key words: political discourse, translation, metaphor, idiom.

Політичні події, які динамічно розвиваються і змінюють наше суспільство, безперечно сьогодні домінують у нашому соціальному житті. Політична комунікація набуває значного поширення і викликає неабиякий інтерес різних прошарків населення. Крім того, на міжнародній арені стрімко зростає зацікавленість у політичних подіях в нашій країні, що зумовлює актуальність аналізу україномовного політичного дискурсу та особливості його перекладу англійською мовою.

Вслід за Т. Дейком ми вважаємо політичний дискурс дискурсом політиків [8, с. 20], що репрезентує складне комунікативне явище, яке реалізується в політичній сфері та має пряму або непряму орієнтованість на питання розподілу й використання політичної влади [5, с. 33], а також має за мету вплинути на прийняття політичних рішень. Важливо зазначити, що політичний дискурс є інституційним, оскільки комунікант, як правило, виступає не як приватна особа, а як представник політичної партії, країни, або владної структури [1, с. 281]. Дослідники відносять політичний дискурс до особливого типу спілкування, який характеризується великим ступенем маніпулювання. У цьому зв'язку інтерес до вивчення політичної комунікації зумовлений, по-перше, пошуком оптимальних засобів впливу політиків на цільову аудиторію, а по-друге, необхідністю розпізнавання аудиторією істинних інтенцій мовця і прихованих механізмів маніпулювання [6, с. 6].

Стаття присвячена аналізу лінгво-стилістичних особливостей україномовного політичного дискурсу, репрезентованого виступом президента України Петра Порошенка перед Парламентом Канади, а також позачерговим посланням до Верховної Ради та їхнім відтворенням англійською мовою.

Відповідно до когнітивного фактору, який репрезентує результати сприйняття комунікантом оточуючого світу й предметно-пізнавальної діяльності людей, а також враховуючи адресантно-адресатну конфігурацію ілюстративного матеріалу, ми можемо виокремити спрямованість політичного дискурсу президента України до двох основних адресатів: внутрішню аудиторію – громадян країни, і зовнішню аудиторію – представників політичної еліти Канади.

Т. Дейк зазначає, що політичний дискурс продукується в більшості випадків окремими промовцями, тому засоби, які вживаються для персоналізації групових переконань, підкреслюють особливі характеристики дискурсу [8, с. 15]. Так, у виступі Президента України перед парламентом Канади враховуються, перш за все, прагматичні чинники, а саме адресування промови до зовнішньої аудиторії. Основна комунікативна мета промови полягає у тому, щоб показати наскільки тісні зв'язки встановлені між двома націями, підкреслити, який значний вклад зробили канадці у розвиток політичних відносин з Україною та продемонструвати вдячність українців. Важливим є створення емоційного впливу на політичну картину адресата для того, щоб переконати його у правильності висловлюваних ідей задля залучення на свій бік якомога більшої кількості прихильників [4, с. 58]. З цієї метою широко вживаються:

- форми суперлативів: *one of the soundest supporters of Ukraine* – один із найгучніших прихильників України; *Ukraine is probably the most Canadian nation after Canada itself*. – Українці, ймовірно, найбільш канадська нація після самої Канади. *You are always with us at the most critical junctures*. – За важких часів ви завжди з нами. *The biggest mission during our elections* – найбільша команда спостерігачів.

- порядковий числівник *first*: *Canada was the first to recognize Ukraine's independence* [13]. – Канада стала першою, хто визнав незалежність України [11].

- емфатичні конструкції з негативними частками і займенниками: *No other leader or nation, no one, (...) was so straightforward and earnest* [13]. – Жоден інший лідер або нація, ніхто не був таким щирим та прямим [11].

Промова була виконана англійською мовою, але, враховуючи культурний і соціальний контекст, на початку свого виступу президент підкреслює наскільки близькі відносини існують між Україною і Канадою, звернувшись до аудиторії українською мовою: *Let me also just once use the third «official language» of Canada – Ukrainian: Дякую вам за цю честь, дорогі друзі!*

У своєму зверненні до Верховної Ради України Президент зосереджує увагу на проблемах внутрішнього та зовнішнього становища країни. Важливо пам'ятати, що влада як психологічне явище містить іраціональний і емоційний рівні, тому політична комунікація ніколи не буває нейтральною або об'єктивною, їй завжди притаманне оціночне акцентування, афективність, а також упередженість [6, с. 64]. Для створення повної картини щодо інтенцій країни агресора й серйозних труднощів у економічному і політичному становищі України вживаються:

- стилістично-марковані лексеми різних частин мови зі значенням руйнування: *демонтаж – dismantling, підірвати – destroy, знесилення – exhaustion, дестабілізувати – destabilize, некегельний комп'ютер – hellish computer, диявольська програма – diabolic program;*

- емфатичні конструкції: *була лише окаяниством – nothing but trickery, чим більше розголошу, тим швидше люди відчують – the bigger the resonant – the sooner the people will see.*

- оціночні прикметники: *хитка ідеологічна рівновага – shaky ideological balance, важкі дні – dark days, потужна зброя – powerful weapon;*

- прислівники – інтенсифікатори дії: *зухвало – blatantly, обов'язково – definitely, грубо – grossly.*

Необхідно зазначити, що промови П. А. Порошенка є досить емоційними, про що свідчить вживання ідіоматичних виразів, прислів'їв, метафоричних виразів. Функція таких емоційно-забарвлених лексичних одиниць полягає у тому, щоб при аргументації думки впливати не стільки на раціональне, логічне, скільки на емоційно-образне мислення адресата з метою викликати його довіру [4, с. 58]. Вважають, що ідіоми є мовними одиницями з конвенційними значеннями, однак для їхнього адекватного використання й сприйняття необхідний певний дискурсивний досвід [7, с. 177]. На думку О.О.Юрковської ідіома завдяки метафоричному переносу задає той горизонт сприйняття референта, який необхідний для успішної реалізації перлюкутивного ефекту політичного дискурсу, а також який завжди узгоджується з інтенцією мовця репрезентувати даний референт у певному ракурсі [7, с. 179]. Так, для підсилення ефекту боротьби за незалежність в промовах вживаються інтернаціональні фразеологізми, які мають спільне джерело походження, тому перекладаються абсолютними еквівалентами:

It was the last Rubicon that we had to cross [13]. – Це був останній рубікон, який ми мали подолати [11]. Ukraine gained its independence without shedding a single drop of blood[13]. – (...) Україна отримала незалежність не проливши жодної краплі крові [11].

Інтерес викликає вживання і подвійна актуалізація прислів'я *A friend in need is a friend indeed – Друзі пізнаються в біді*. У промові вживаються наступний приклад: *It is time we see our friends in our need. And there is no other way to put it – Canada is a friend indeed [13]. – В цей час ми бачимо, хто наш справжній друг. Безсумнівно, Канада є нашим справжнім другом [11].* Як зазначає Я.І. Рецкер, під час подвійної актуалізації фразеологізму, тобто відновлення значень кожного його компонента, які сприймаються одночасно з існуючим глобальним переосмисленням значенням фразеологічної одиниці [2, с. 159], необхідно використовувати калькування.

Ще одним прикладом подвійної актуалізації є обігрування лексеми «сміття»: *Мені тут дехто радить не виносити з хати сміття. (...) Та й у смітті, до печі, можна задихнутися [12]. – Some people advise me not to wash dirty linen in public. Moreover, one can suffocate in that dirt [14].*

У перекладі вживається аналогія, яка має в основі інший образ *to wash dirty linen*, але у другому реченні перекладач пропонує еквівалент *dirt*, що не є прямим еквівалентом і зазвичай перекладається як *бруд*, але, який досить вдало узгоджується з попередньою ідеєю.

Аналогії також вживаються у перекладі прислів'їв: *Не було б щастя, та нещастя допомогло – Blessing in disguise; Притча во язицех – the talk of the town*. Ідіоматичні вирази також перекладаються за допомогою дескриптивного перекладу без збереження метафоричності, наприклад,

З нього виростатимуть нові і нові корупціонери, як ті гриби після дощу [12]. – ...more and more corrupt officials will emerge [14].

Не менший інтерес викликає вживання і переклад метафоричних утворень у політичних виступах. У політичному дискурсі за допомогою метафор створюється певний емоційний вплив на адресата. Так, широко вживається метафора, яка в основі має концепт «blood»:

Сьогодні Україна проливає кров за свою незалежність і територіальну цілісність [12]. – Today Ukraine is bleeding for its independence and territorial integrity [14]. Тому що ви і є саме тією свіжою кров'ю, яку потребує українська політика! [12] – For you are the fresh blood the Ukrainian policy required! [14] В цільовій мові цей концепт також існує, тому в перекладі образ збережено.

Можна спостерігати заміну образів у перекладі: *Сіяти ж на цьому ґрунті зневіру, депресію, розбрат, хаос у головах (...) [12] – And wreaking mistrust, depression, discord and chaos in minds (...) [14].* Так, *сіяти* передається за допомогою близького образу *wreak*, який означає *to cause a lot of damage or problems; to do something unpleasant to someone to punish them for something they have done to you [9]* і має еквіваленти *давати вихід, волю, мститися*.

Ще одним прикладом заміни метафоричних образів є переклад *послідовники Геббельса – disciples of Goebbels*. У цьому випадку у перекладі додаються релігійні конотації, оскільки образ *disciple* означає *someone who believes in the ideas of a great teacher or leader, especially a religious one [9]*.

Необхідно зазначити, що мова політика повинна вміти впливати на масову підсвідомість, його висловлювання мають відповідати думкам і оцінкам його адресатів. Тому вмілий політик оперує символами, архетипами, які співзвучні масовій підсвідомості. Для українського суспільства надзвичайно потужним символом є незалежність країни, її здобуття і відстоювання, тому в промовах президента вживаються посилення на В'ячеслава Чорновола, якого мовець називає *батьком-засновником незалежної України*. У перекладі вживається нейтральний еквівалент *founder* можливо тому, що збереження образності за допомогою прямого еквівалента *founding father* в англомовному середовищі призведе до руйнування змісту і зовсім інших конотацій, оскільки цей концепт асоціюється в адресата із зовсім іншими історичними особами.

Лінгвісти визнають той факт, що політичний дискурс має дотики перетину з релігійним дискурсом, які полягають у міфологізації свідомості, віру в магію слів, у ролі лідера, який асоціюється з божеством, а також у використанні засобів маніпулятивного впливу [6, с. 41]. У промовах президента спостерігаємо посилення на сакральні тексти, зокрема Біблію:

Євангеліє вчить, що царства, поділені всередині, впадуть[12]. – *Gospel teaches us that the kingdoms divided from inside will fall* [14].

Ще однією характерною рисою комунікативної поведінки політика є поширене вживання лексики зниженого регістру: колоквіалізмів і сленгу, що є своєрідним вербальним сигналом «члена команди», «своїї людини» і тому сприяє встановленню дружніх і довірчих взаємин з аудиторією. Психологічним підґрунтям виникнення сленгу є прагнення певних соціальних груп до самоідентифікації, що реалізується в бажанні вразити співрозмовника неординарністю й експресивністю мовлення [3, с. 152]. Очевидно, що вживання експресивно забарвленої лексики *ксива*, яка зазвичай є ознакою кримінального середовища, створює асоціативні зв'язки з правовими порушеннями посадовців. Стилістичний ефект посилюється лексею розмовного регістру *побори*: *А яка різниця підприємцю, з якою «ксивою» до нього прийшли за поборами?*[12] – *And does entrepreneur care what officials have come for extortion?*[14]

Як правило, для відтворення сленгу вживаються транскрипція, транслітерація, експлікація і калькування [10, с. 95]. У нашому прикладі, на жаль, специфічне стилістичне забарвлення обох лексем не збережене, у перекладі спостерігаємо у першому випадку узагальнення поняття *what officials*, в другому – вживання нейтрального еквівалента *extortion* – *вимагання*.

Схожу стратегію спостерігаємо у перекладі наступного приклада:

І це, до речі, палкий привіт тим, хто (...) радить нам «федералізуватися» [12]. – *It is a message to those people (...) who advise us to «federalize»* [14]. Також колоквіалізм зниженого регістру замінюється на нейтральний відповідник. Ще один приклад ілюструє вживання калькування в цільовій мові: *Це було останнє «до побачення» від України Радянському Союзу* [12]. – *It was the last «goodbye» from Ukraine to the Soviet Union* [14].

Враховуючи вищезазначене, ми можемо дійти висновку, що промови президента України характеризуються вживанням різноманітного арсеналу стилістично-маркованих засобів, прагматичний ефект яких зберігається у перекладі.

Література:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
2. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : Междунар. Отношения, 1974. – 216 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Чердніченко О. І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чердніченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
5. Чудинов А. П. Политическая лингвистика. Учебное пособие / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 256 с.
6. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: дис. ...доктора филол. наук: 10.02.01/ Шейгал Елена Иосифовна. – Волгоград, 2000. – 440 с.
7. Юрковская Е. А. Манипулятивный потенциал образной идиомы в дискурсе редакционной статьи / Елена Александровна Юрковская // Вестник Иркутского гос. лингв. ун-та. – 2014. – № 1(26). – С. 176–182.
8. Dijk T.A. van. Political discourse and ideology [Електронний ресурс] / Teun A. van Dijk. – 33 p. – Режим доступу : <http://www.discourses.org/OldArticles/Political%20Discourse%20and%20Ideology.pdf>
9. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doceonline.com>
10. Newmark P. Approaches to Translation / Peter Newmark. – NY, London : Prentice Hall, 1988. – 200 p.

Список ілюстративного матеріалу:

11. Порошенко П. Виступ Президента України Петра Порошенко перед повним складом Сенату та Палати громад Парламенту Канади [Електронний ресурс]. – 17.09.2014. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/31244.html>
12. Порошенко П. Позачергове послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – 27.11.2014. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/31656.html>
13. Poroshenko P. Speech of the President at the joint session of the Canadian Parliament [Електронний ресурс]. – 17.09.2014. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/en/news/31244.html>
14. Poroshenko P. President's extraordinary message to Verkhovna Rada [Електронний ресурс]. – 27.11.2014. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/en/news/31656.html>

УДК 81'255.4:821.111

Т. П. Андрієнко,

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м Київ

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ О.ГЕНРІ «THE LAST LEAF»/«ОСТАННІЙ ЛИСТОК»)

Переклад як єдність процесу й результату дискурсотворчої діяльності досліджується через зіставлення складових концептів вихідного й цільового текстів, виявляються когнітивні механізми перекладацької діяльності, зокрема, стратегії й тактики перекладу.

Ключові слова: когнітивне моделювання, художній переклад, концепт тексту, стратегія перекладу, тактика перекладу.

Перевод как единство процесса и результата дискурсотворческой деятельности исследуется через сопоставление составляющих концептов исходного и целевого текстов, выявляются когнитивные механизмы переводческой деятельности, в частности, стратегии и тактики перевода.

Ключевые слова: когнитивное моделирование, художественный перевод, концепт текста, стратегия перевода, тактика перевода.

Translation as a unity of process and result viewed as discourse creation activity is investigated through the comparison of the components of the source and target texts concepts. The methodological basis of this research has been laid down by the achievements of cognitive linguistics and text linguistics which have developed the understanding of text as a concept – multidimensional cultural and meaningful dynamic socio-psychic formation in the collective consciousness, objectified by the language signs. Developing the notion of translation as a three-stage process, the cognitive content of each stage of translation is presented in the following way: (1) the interpretation phase – transformation of the original text language semantics into a cognitive structure – an integrative conceptual image of the original – the concept of the text; (2) conceptual transfer – the projection of the source text concept onto the worldview of the target language, detection of zones of identity, compatibility or lacunas and

search for the ways to fill them in. This is aimed at forming a global strategy of translation and creation of conceptual structure of the target text; (3) the implementation stage involves the correlation of integral text concept with discrete linguistic reality of the source text, detection of the fragments that require translator's strategic decisions, definition of local strategies, tactics and techniques of translation, resulting in the selection and use of translation counterparts and transformations.

Comparative cognitive analysis of the original and Ukrainian translation of «The Last Leaf» by O. Henry has discovered the most complete retention of the denotative conceptual core and the value stratum, with the depletion of imagery and associative array – the result of implementation of the strategy of content rather than artistic form.

Keywords: *cognitive modeling, literary artistic translation, text concept, translation strategy, translation tactics.*

Із затвердженням антропоцентричної парадигми у сучасній гуманітарній науці переклад осмислюється як діяльність мислячого пристрасного суб'єкта. Не заперечуючи твердження про дуальність об'єкту перекладознавчих досліджень – «переклад як процес» і «переклад як результат» [1, с. 5; 10, с. 13], і розуміючи переклад як особливий вид дискурсу, вважаємо за доцільне визначити його як процес і результат дискурсотворчої діяльності, спрямований на відтворення когнітивно-комунікативних характеристик тексту оригіналу в іншій (мовній) культурі. Усвідомлення перекладу як єдності процесу й результату відкриває можливість реконструювати сутнісні властивості процесу перекладу за даними аналізу його результату.

У перекладознавстві сформувалося уявлення про переклад як процес, що складається з трьох основних етапів: аналізу (декодування, інтерпретації), транспозиції (транскодування, перетворення) і синтезу (реконструкції) [5, с. 241; 6, с. 46]. Наголошується, що окрім операцій аналізу й синтезу, перекладач виконує також операцію перекодування [6, с. 157]. **Метою цієї статті** є когнітивне моделювання перекладу на матеріалі тексту класичного прозового твору. Методологічною основою цієї розробки стали здобутки концептології та лінгвістики тексту, завдяки яким створено польову модель концепту [3; 4; 8] і лінгвістики тексту, де сформувалося уявлення про текст як концепт [2; 9], що відповідає розумінню концепту як багатомірного культурно-значущого динамічного соціопсихічного утворення у колективній свідомості, яке об'єктивається мовними знаками [7, с. 16].

Розвиваючи концепцію перекладу як трьохфазного процесу, когнітивний зміст кожного з етапів перекладу уявляємо таким: (1) етап інтерпретації полягає у трансформованні мовної семантики вихідного тексту в когнітивну структуру – інтегративний концептуальний образ оригіналу – концепт тексту; (2) на другому етапі здійснюється проектування концептуального образу вихідного тексту (ВТ) на картину світу мови перекладу (КС МП), виявлення зон ідентичності, сумісності та лакуарності, пошук способів заповнення лакун, інтеграції до КС МП. Цей етап спрямований на формування глобальної стратегії перекладу і створення концептуальної структури цільового тексту (ЦТ); (3) третій етап – етап імплементації – передбачає співвіднесення цілісної ідеальної концептуальної структури ЦТ із дискретною мовною реальністю ВТ, визначення фрагментів тексту, які вимагають стратегічного рішення перекладача, визначення локальних стратегій, тактик та прийомів перекладу, результатом чого стає підбір відповідників та здійснення міжмовних трансформацій.

Проілюструємо запропоновану шляхом аналізу новели О. Генрі «The Last Leaf» та її перекладу на українську мову «Останній листок», виконаного М. Дмитренком.

Результатом інтерпретації тексту є формування концепту тексту, який являє собою інтегративно-комплексний мега-концепт [2]. Структуру такого концепту, керуючись методикою польового моделювання концепту, уявляємо як ментальне утворення з ієрархічною структурою, ядром якого є понятійна складова, а периферію складають асоціативно (перцептивно-) образний та ціннісний (валоративний, значущісний) [8, с. 49].

Понятійне ядро концепту художнього тексту складає денотативна (змістовно-фактуальна) інформація: сюжетно-композиційні характеристики, кількість персонажів, їхні основні демографічні (вік, стать) та соціальні характеристики. Ця інформація об'єктивається мовними знаками, вона експліцитно представлена в тексті оригіналу є загальною для всіх інтерпретаторів тексту, принаймні у своїх прототипових характеристиках. Асоціативно-образний адстрат концепту формують сенсорні образи персонажів (уявлення їх зовнішності, голосу, рухів тощо), стосунків між ними, а також образи природи, інтер'єру тощо. Ці асоціації є здебільшого індивідуальними, вони зумовлені текстом лише частково і формуються на основі досвіду інтерпретатора, його картини світу. Ціннісний складник концепту художнього тексту складає ідейний зміст твору, його суспільно-політична й художня цінність, а також індивідуальне усвідомлення значущості тексту або його ситуацій, персонажів і т.п. для певного читача чи групи. Оцінна інтерпретація є водночас індивідуальною і соціально зумовленою, заснованою на суспільних цінностях, ідеології, ідейних настановах, естетичних смаках.

Завдання перекладача полягає у виявленні найповнішого спектру ознак цього мегаконцепту, можливих інтерпретацій, які відповідають авторському задуму і не лише (Умберто Еко пише: «у своєму досвіді автора, якого перекладають на інші мови, я постійно відчував конфлікт між необхідністю в тому, щоб переклад був «вірний» написаному мною, і хвилюючим відкриттям того, як мій текст міг (а часом і повинен був) перетворитися, втілюючись в словах іншої мови» [11, с. 14]).

Денотативний складник концепту тексту «The Last Leaf» досить простий, як і властиво малим та середнім жанрам літератури: чотири дійові особи – дві молодих художниці-подруги, старий художник і лікар, місце дії Грінвіч Вільдс, нехронологічна композиція, ледь відчутний зав'язок (згадка про намір Бермана створити шедевр), неочікувана розв'язка, – створюють ефект легкості сприйняття. Асоціативно-образний складник ґрунтується частково на описах і характеристиках, представлених у тексті, але частина асоціацій пов'язані з американською реальністю (географічні реалії, архітектура, соціальні реалії), що може становити проблему перекладу. Ціннісно-оцінний складник спирається на низку загальних цінностей: уявлень про цінність людського життя, любов до ближнього, ціль мистецтва, духовну красу на протигагу тілесній.

На першому етапі перекладу концепт тексту являє собою недискретне ідеальне утворення. Далі перекладач співвідносить його з мовною картиною світу цільової аудиторії, намагаючись «побачити його очима читача». Це порівняння виявляє можливі несумісності, лакуарність, розбіжність ціннісних інтерпретацій, які можуть по-різному вплинути на результат перекладу. Внаслідок транспонування концепту ВТ на КС МП виникає орієнтовний образ ЦТ, на основі чого перекладач формує глобальну стратегію перекладу. Глобальна стратегія, на нашу думку, поєднує в собі когнітивну і телеологічну складову – концептуальний образ ЦТ і програму його реалізації.

На етапі «розгортання» концепту ЦТ у мовну реальність, перекладач постійно зіставляє його з ВТ, виявляючи зони з підвищеною інформаційною ентропією – реалії, стилістичні прийоми тощо, – і обирає локальні стратегії їх перекладу. Локальна стратегія зумовлює вибір тактики, якою визначаються елементи змісту і мовної форми конкретного мовного знаку, що підлягають відтворенню в перекладі. Як наслідок, перекладач обирає міжмовні відповідники, прийоми перекладу, трансформації, які дозволяють реалізувати задум перекладача.

Сприймаючи переклад як єдність процесу і результату, за текстом перекладу можемо виявити сутнісні риси його процесу, такі як визначені проблеми, обрані стратегії і прийняті перекладацькі рішення.

Порівнюючи оригінал тексту «The Last Leaf» і його україномовний переклад, можна констатувати, що денотативний компонент концепту не зазнав істотних змін: фабула, композиція, кількість персонажів, їхні соціально-демографічні, фізичні й професійні характеристики залишилися без змін. Щоправда, дещо змінилися образні характеристики, і це зумовлено іншою вибором стратегії (змісту на противагу художній формі), а іноді розбіжностями в мовних КС, які не були компенсовані.

Так, майже буквальний переклад опису архітектури району, який вподобали художники, не передає його зубожілої, побутової занедбаності, а відповідно, й іронії автора, який твердить, нібито художників вабили архітектурні принади району, а потім вже – низькі ціни: *So, to quaint old Greenwich Village the art people soon came prowling, hunting for north windows and eighteenth-century gables and Dutch attics and low rents.* – *Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінч-Вілідж у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні.* В перекладі цього фрагменту можна простежити дію локальної стратегії модернізації: відповідники, найближчі до слів оригіналу за денотативним значенням, викликають інші асоціації, що радше нагадує сучасний історичний та комфортний район міста, ніж «колонію» митців, що ледве перебиваються дріб'язковими заробітками. Тож менш контрастною виступає одна з основних ціннісних опозицій «матеріальна бідність :: духовне багатство».

Так само дещо змінюються образні характеристики персонажів і метафорика тексту. Відмовившись від відтворення іншомовного акценту Бермана (локальна стратегія відтворення змісту), перекладач збіднює асоціативний звуковий фон твору і рельєфність образу персонажа: *«Some day I will baint a masterpiece, and ye shall all go away. Gott! yes.»* – *«Колись я намалую шедевр, і ми всі виберемося звідси. їй-бо, виберемося!»*. Іронія, яка «оживляє» епізодичний образ лікаря, так само зникає через «смысловий» переклад: *«I will do all that science, so far as it may filter through my efforts, can accomplish.»* – *«Я зроблю все, що тільки може наука, зняряддя якої я є.»* Деяка неконгруентність асоціативно-образного шару концепту ЦТ виявляється і в тому, що *Mr. Pneumonia*, персоніфікація хвороби як істоти чоловічого роду, в українській мові представлена іменником жіночого роду – *Містер Пневмонія*. Ці та деякі інші перекладацькі рішення призвели до певної зміни і збіднення перцептивно-асоціативного адстрату концепту ВТ при його проектуванні на когнітивні структури МП, що може бути зумовлене розбіжностями в КС вихідної та цільової мов, трансформаціями КС з часом, ігноруванням смислової двоплановості образних виразів. Водночас змінився і стиль перекладу, який не повною мірою передає багатство стилю оригіналу.

Щодо оцінно-ціннісного складника концепту оригіналу й перекладу, порівняння виявляє ізоморфність основних ціннісних настанов; це пов'язано з тим, що більшість ціннісних шкал і орієнтирів, за якими оцінюються персонажі, дії й події новели, є загальнолюдськими, або, принаймні, спільними для культур, що мають християнське коріння: найвища цінність, на якій ґрунтується ідейний зміст твору – любов і жертвність заради ближнього, протиставлення зовнішньої некрасивості і внутрішньої краси, матеріальної бідності й духовного багатства, розуміння ролі мистецтва у суспільстві. Це свідчить про адекватне, в цілому, відображення оцінно-ціннісного змісту оригіналу в перекладі, за винятком певних втрат, про які йшлося вище (іронії, інтенсивності/експресивності оцінки).

Тож порівняльний аналіз когнітивного плану оригіналу й перекладу новели «The Last Leaf» на українську мову виявив найповніший збіг денотативного й ціннісного планів, при збідненні асоціативного спектру, звуженні інтерпретаційного потенціалу і неповному відтворенні стилевих характеристик. Дослідження також виявило певну «резистентність» когнітивної структури тексту, оскільки зміни асоціативно-образного плану не перешкодили адекватній передачі ціннісного (ідейного) змісту твору.

Запропонований підхід до перекладу як єдності процесу й результату дискурсотворчої діяльності дозволяє аналізувати когнітивні механізми перекладацької діяльності, а також моделювати співвідношення оригіналу й перекладу за когнітивними ознаками. Перспективою дослідження вважаємо поширення запропонованої методики на інші типи текстів.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов М., «Международные отношения», 1975. – 240 с.
2. Буянова Л.Ю. Текст как концепт [Электронный ресурс] / Л.Ю. Буянова // Текст как единица филологической интерпретации – Режим доступа: <http://www.univer5.ru/yazyikoznanie/tekst-kak-edinita-filologicheskoy-interpretatsii/Page-32.html>
3. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2003 – Вып. 24 – С. 5–12.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград, 2002. – 477 с.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учебное пособие / Вилан Наумович Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2004. – 424 с.
6. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода (на материале испанского языка) : Моногр. / Зинаида Давидовна Львовская. – М.: Высш. шк., 1985. – 232 с.
7. Ляпин, С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин. // Концепты: Научные труды Центроконцепта. – Архангельск, 1997. – Вып.1. – С.11– 35.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Премьер, 2008. – 332с.
9. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Геннадий Геннадиевич Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 141 с.
10. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Учеб. пособие. – 5-е изд./Андрей Венедиктович Федоров. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
11. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / Умберто Эко. – СПб.: Symposium, 2006. – 574 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

О. Henry The Last Leave // <http://www.classicshorts.com/stories/lastleaf.html> О. Генрі. Останній листок. [пер. з англ. Ю. Іванов] // О. Генрі. Останній листок: Оповідання. – К. : Молодь, 1983. – 224 с.

О. В. Васильченко,
Національний авіаційний університет, м. Київ

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ДОГОВОРИ В АНГЛОМОВНОМУ ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ: ПОНЯТТЯ, ТИПИ ТА ПЕРЕКЛАД

Стаття присвячена дослідженню зовнішньоекономічних договорів, що функціонують в англomовному діловому дискурсі та виявленню їх мовних особливостей.

Ключові слова: зовнішньоекономічні договори, діловий дискурс, переклад.

Статья посвящена исследованию внешнеэкономических договоров, которые функционируют в англоязычном деловом дискурсе и выявлению их языковых особенностей.

Ключевые слова: внешнеэкономические договора, деловой дискурс, перевод.

The article deals with foreign economic agreements, operating in the English business discourse and identification of their linguistic features. The interest to the problem of typology and translation of the English foreign economic agreements is not occasional because translatology lacks its precise description. The aim of the research is to investigate main types of the English foreign economic agreements and to describe their language features that are manifested in the target language.

Keywords: foreign economic agreements, business discourse, translation.

Постановка проблеми та основні завдання дослідження. Стрімке зростання та розвиток міжнародної співпраці сприяє посиленню ділової комунікації та своєчасному й швидкому обміну інформацією між представниками різних країн. На сьогоднішній день проблема типології та перекладу зовнішньоекономічних договорів (контрактів) є досить актуальною, адже запорукою успіху при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності є правильно складений та правильно перекладений договір. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців та перекладачів проблема дослідження мови бізнесу і ділової комунікації є тісно пов'язаною з термінами «бізнес» та ділова англійська мова, і це не дивно, адже саме англійська мова стала найпоширенішим засобом спілкування у світі, у тому числі і в сфері бізнесу. Наразі, можна припустити, що саме бізнес та суміжні сфери відіграли важливу роль у розвитку та становленні ділової англійської мови. В даній статті ми спробуємо дати визначення поняттю «діловий дискурс» та проаналізувати різноманітні підходи, що застосовуються до його вивчення, проаналізуємо основні типи договорів, що функціонують у зовнішньоекономічній діяльності та опишемо їх мовні особливості, а також спробуємо розглянути основні лінгвістичні характеристики текстів договорів, які присутні в мові оригіналу та мові перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд основних наукових джерел, як вітчизняних, так і зарубіжних, пов'язаних з даною проблематикою дає нам можливість стверджувати, що в сучасній лінгвістиці проблема визначення ділового дискурсу є недостатньо розробленою та потребує нових наукових розвідок. Серед зарубіжних дослідників значний вклад у становлення ділового дискурсу зробили: F. Bargiela-Chiappini, L. Louhiala-Salminen, M.L. Charles, G. Poncini, A. Johns та інші.

Матеріал і результати дослідження. На сьогоднішній день діловий дискурс є досить складним та суперечливим феноменом, адже сучасна лінгвістика та інші суміжні науки не можуть чітко окреслити межі даного поняття. Той факт, що дослідження ділового дискурсу з кожним днем набирає обертів пояснюється тим, що даний феномен проявляється в усіх сферах існування сучасного соціуму, особливо у сфері ділових відносин. Беручи до уваги європейську дослідницьку традицію ділового дискурсу, слід наголосити на тому, що даний феномен вивчався в руслі прикладної лінгвістики і це значно вплинуло на процес формування певних дослідницьких підходів до ділового дискурсу. Крім того, при вивченні ділового дискурсу, дослідники посилалися на численні напрямки та дисципліни, такі як: жанрова теорія, дискурс-аналіз, прагматика, а з часом в дослідженні даного феномену були залучені фахівці в галузі соціології, теорії комунікації, міжнародного менеджменту, теорії організації та ін. Сучасні європейські дослідники визначають діловий дискурс, як процес усного чи письмового спілкування людей в комерційних організаціях [10]. Крім того, при вивченні даного феномену, європейські дослідники, як правило, фокусують свою увагу на вивченні певних жанрів ділового дискурсу. Так, наприклад, дослідження L. Louhiala-Salminen були зорієнтованими на вивчення факсимільних та електронних повідомлень (fax communication and email communication); F. Bargiela-Chiappini займалась дослідженням мови ділових зустрічей, мови журналів відділу кадрів та корпоративних веб-сайтів, а M. L. Charles фокусувала свою увагу на дослідженні переговорів. Однак, всі ці наукові розвідки зводились до встановлення основних принципів використання мови для досягнення певних професіональних цілей в комерційних організаціях.

У вітчизняних і зарубіжних дослідженнях діловий дискурс вивчався у різних площинах, однак єдиного визначення даний термін так і не отримав. У вітчизняній дослідницькій традиції застосовуються різноманітні підходи до визначення структури дискурсу, вивченні природи ділового дискурсу та ділової комунікації, що простежується у наукових працях А. Д. Белової, В. І. Карасика, В. В. Калюжної, С. Є. Максимова, М. Л. Макарова, Н. Г. Наумової та інших. На думку Г. Г. Буркітбаєвой, діловий дискурс є підвидом професійного дискурсу, що застосовується в сфері бізнесу, а поняття «бізнес» покриває комунікативну сферу, у якій функціонує діловий дискурс [4, с. 7].

З. І. Гурьева в своєму дослідженні розглядає бізнес-дискурс, як визначену ситуацію комунікативної взаємодії учасників бізнес-комунікації, за якими криється особливий світ – світ бізнесу. Мовна комунікація в предметній області «бізнес» являє собою текстову діяльність, основною метою якої є отримання, обробка, передача, зберігання та використання інформації на різних етапах проведення бізнес-операції [5, с. 15].

Т. А. Ширяєва розглядає діловий дискурс в межах інституційного дискурсу та визначає його як цілеспрямовану статусно-рольову мовленнєво-мисленнєву діяльність людей, загальною характерною рисою яких є ділові відносини, які засновані на загальноприйнятих у діловому співтоваристві нормах і правилах спілкування [9, с.119].

А. О. Стеблецова вважає, що основними особливостями ділового дискурсу є нормативність, типовість та стандартність [7].

Серед українських дослідників, які займалися вивченням ділового (бізнес) дискурсу особливої уваги заслуговує дослідження Л.П. Науменко в якому бізнес-дискурс визначається як мовленнєва практика професійного співтовариства в особі бізнесменів-практиків та теоретиків бізнесу, що розглядається у сукупності її мовних та позамовних – прагматичних, соціокультурних, когнітивних, психологічних, ситуативно-пресупозиційних та інших вимірів; особливу форму соціальної комунікації, спрямовану на отримання економічної вигоди (прибутку) та забезпечення нормального співробітництва зацікавлених

у цьому сторін [6, с. 117]. Л. П. Науменко наголошує на тому, що бізнес дискурс обмежується сферою економіки підприємництва та актуалізується у таких сферах: торгівля, обслуговування, виробництво, фінансова та банківська справа [6, с. 117]. Дослідження ділового дискурсу крізь призму розвитку економічних відносин мотивоване перш за все, переходом до ринкового ведення господарської діяльності, що значно поживляє інтерес до іноземних мов, серед яких лідируючі позиції займає англійська мова, адже вона є робочою мовою ділового світу. Враховуючи різноманітні підходи, які застосовуються до опису ділового дискурсу, слід зазначити, що майже всі дослідники однастайні в тому, що діловий дискурс є досить складним явищем, де чільне місце посідає письмова комунікація, яскравим прикладом якої є зовнішньоекономічний договір (контракт).

Зовнішньоекономічний договір (контракт) – матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [1]. Відповідно до Положення «Про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)», затвердженого наказом Міністерства економіки України від 06.09.2001 № 201 зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій формі, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом [2]. Отже, зовнішньоекономічний контракт а англomовному діловому дискурсі фіксує момент настання між сторонами певних прав та обов'язків та визначає їх обсяг. Наразі, мова зовнішньоекономічних договорів є дуже важливим показником, який визначає якість будь-якого правового документу. Текст будь-якого зовнішньоекономічного договору, зазвичай, є перевантаженим термінами та термінологічними словосполученнями, які є певним «стрижнем», що поєднує різні галузі в одне ціле.

На сьогоднішній день в міжнародній практиці функціонують різні види зовнішньоекономічних контрактів, які за змістом та структурою залежать від виду зовнішньоекономічної операції. Наприклад, договори купівлі-продажу, лізингові, ліцензійні, страхування, перевезення та ін. Серед яких основними є такі: з періодичним постачанням; разового постачання; на постачання комплектного устаткування; з оплатою у грошовій формі, з оплатою в товарній або змішаній формі; «під ключ»; на управління; колективні [8, с. 88]. Так як одним із завдань нашого дослідження є розгляд мовних особливостей зовнішньоекономічних договорів, то ми розглянемо це питання більш детально.

Мова зовнішньоекономічних контрактів є основним інструментом, що фіксує волевиявлення сторін. Відповідно до законодавства України зовнішньоекономічний договір суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності України з іноземною стороною має укладатися українською мовою та мовою іншої сторони, тобто – іноземною мовою [3]. З огляду на те, що зовнішньоекономічні договори укладаються мовою офіційно-ділового стилю, вони мають відповідати основним його характеристикам, а саме точності, стислості, ясності та лаконічності. Зазвичай, процесу підписання зовнішньоекономічного контракту передують переддоговірний період під час якого ведуться попередні переговори. Так як зовнішньоекономічні договори можуть укладатися різними іноземними мовами, то і спілкування між сторонами відбувається переважно різними мовами, внаслідок чого між представниками сторін може виникнути проблема подолання мовного бар'єру. Цю проблему, як стверджує В. Бігун можна вирішити завдяки мовному посередництву, тобто залученні фахівця який володіє мовами сторін [3]. Розглянувши основні форми мовного посередництва, ми встановили, що чільне місце тут посідає переклад, який здійснюється на різних етапах укладання договору. Усний переклад, який здійснюється під час ведення переговорів, та письмовий, який відбувається на передостанньому етапі роботи з контрактом. При здійсненні письмового перекладу зовнішньоекономічних контрактів у перекладача можуть виникнути певні труднощі з перекладом окремих його положень, і це не дивно, адже такий вид перекладу має свою специфіку. При перекладі зовнішньоекономічних договорів (контрактів) особливу увагу слід звертати на:

1) наявність хибних друзів перекладача в тексті контракту, що може призвести до виникнення різного роду неточностей та помилок. Наприклад: *«The percentage ownership interests of the Parties are set forth below. – Розмір процентних часток участі Сторін зазначається нижче», а не «розмір власницького інтересу сторін».*

2) застосування скорочень та аббревіатур. В текстах зовнішньоекономічних договорів можуть застосовуватися такі види скорочень: текстові (авторські), які функціонують в межах певного тексту та мають пояснення; загальноприйняті, що фіксуються в офіційних довідниках і являються частиною лексичної системи мови. Наприклад: *B/L – bill of lading – транспортна накладна, коносамент; C/O – certificate of origin – свідоцтво про походження (товару, вантажу); L/C – Letter of Credit – акредитив та ін.*

3) наявність в текстах контрактів слів та словосполучень з імпліцитним правовим значенням. При перекладі імпліцитних термінів необхідно відновити приховані семи й відобразити їх за допомогою додавання відповідних слів. Наприклад: *defective delivery – поставка дефектного товару, а не недійсна ліцензія; orders and instruments – розпорядження та інші правові акти, а не накази та інструменти.*

4) наявність мовних штамів та кліше. Формулювання, що використовуються в англomовних текстах зовнішньоекономічних договорів, традиційно відносяться до консервативного способу творення юридичних документів, про що свідчить наявність в текстах контрактів застарілих фраз та кліше типу: *hereby (отже, таким чином); henceforth (надалі, віднині); with effect from the date hereof (починаючи із зазначеної дати); in witness whereof (свідчення чого); under and pursuant to this agreement (за даним договором) та ін., які мають відповідні еквіваленти українською мовою. Наведемо деякі приклади перекладу мовних штамів та кліше в текстах зовнішньоекономічних контрактів: » *Continental Equipment Plc, Brighton, England, hereinafter referred to as «the Seller», on the one part, and TST Systems Ltd., Kyiv, Ukraine, hereinafter referred to as «the Buyer», on the other part...*» – «Компанія Continental Equipment Plc, Брайтон, Англія, яка надалі іменується «Продавець», з однієї сторони, і компанія ТСТ Системз Лтд. Київ, Україна, яка надалі іменується «Покупець», з іншої сторони».*

Підсумовуючи зазначимо, що при перекладі зовнішньоекономічних договорів необхідно, перш за все, встановити їх приналежність до певної правової системи та визначити сферу діяльності в якій вони функціонують. Особливу увагу слід звертати на правничу та іншу термінологію, що функціонує в текстах контрактів, і якщо в українській мові відсутні відповідники, то бажано застосовувати такі способи як: запозичення, роз'яснення чи термінотворення. Також слід пам'ятати, що переклад зовнішньоекономічного договору не має такої ж юридичної сили, як його автентичний текст.

Висновки. Зовнішньоекономічні договори, як письмовий прояв ділової комунікації, займають ключову позицію в бізнесі. Їхня мова є досить неоднорідною та характеризується значною кількістю термінологічних утворень. Для текстів зовнішньоекономічних договорів характерними є логічність, стислість викладу інформації, неемоційність та стереотипність. Основною особливістю при перекладі текстів зовнішньоекономічних договорів є те що вони зорієнтовані на адресність, форму та зміст. Їх переклад не дозволяє жодної можливості альтернативного тлумачення чи невизначеності. При роботі з подібними документами перекладач повинен бути добре підготовленим до декодування тексту мови оригіналу в мову перекладу.

Література:

1. Закон України про зовнішньоекономічну діяльність. – 959-ХІІ від 16 квітня 1991 р.
2. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів): Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 201 від 06.09.2001 р.
3. Бігун В. Мовно-правничі аспекти зовнішньоекономічних договорів (контрактів) / В. Бігун // Юридичний журнал Юстиніан. – 2004. – № 2.
4. Буркитбаева Г. Г. Деловой дискурс: онтология и жанры. – Алматы : Гылым, 2005. – 230 с.
5. Гурьева З. И. Речевая коммуникация в сфере бизнеса: к созданию интегративной теории (На материале текстов на русском и английском языках): дис. д-ра филол. наук / З. И. Гурьева. – Краснодар, 2003. – 446 с.
6. Науменко Л. П. Конституенти сучасного англомовного бізнес-дискурсу // Мовні і концептуальні картини світу: наукове видання: [збірник] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Київський університет, 2013. – Вип. 43, ч. 3. – С. 115–124.
7. Стеблецова, А. О. Национально-культурная специфика делового текста (на материале английского и русского языков): дис. канд. филол. наук / А. О. Стеблецова. – Воронеж : ВГУ, 2001. – 193 с.
8. Шкурупій О. В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : Навч. посіб. / О. В. Шкурупій, В. В. Гончаренко, І. А. Артеменко та ін. / За ред. О. В. Шкурупій. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
9. Ширяева Т. А. Деловой дискурс: сущность, признаки, структура // Вестник ПГЛУ 2, 2010. – С. 118–123.
10. Bargiela-Chiappini F. The handbook of business discourse / F. Bargiela-Chiappini. – Edinburgh : University Press, 2009. – 520 p.

УДК 811.111:81'25

О. М. Волченко, В. В. Нікішина,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті визначається зміст поняття граматичної трансформації як особливого виду міжмовного перефразування та невід'ємної частини процесу перекладу, розглядаються різні підходи науковців до визначення граматичних трансформацій. Зроблений аналіз використання граматичних трансформацій при перекладі художніх текстів.

Ключові слова: трансформація, граматична трансформація, адекватність перекладу, мова оригіналу, мова перекладу.

В статье раскрывается понятие грамматической трансформации как особого вида межкультурного перефразирования и неотъемлемой части процесса перевода, рассматриваются различные подходы учёных к определению грамматических трансформаций. Представлен анализ использования грамматических трансформаций в процессе перевода художественных текстов.

Ключевые слова: трансформация, грамматическая трансформация, адекватность перевода, язык оригинала, язык перевода.

The article deals with the notion of a grammatical transformation as a special kind of interlingual paraphrasing and essential part of the translation process, different approaches of scientists to establishing grammatical transformations. The analysis of grammatical transformation usage during the translation process of belles-lettres texts is presented.

Key words: transformation, grammatical transformation, translation adequacy, source language, target language.

Останнім часом вивченню перекладацького процесу приділяється велика увага теоретиками та практиками перекладу. Проблема перекладацьких трансформацій як проблема теорії та практики перекладу викликає великий інтерес з боку як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, та набуває все більшої важливості. Серед них такі відомі лінгвісти, як І. В. Арнольд, Л. С. Бархударов, В. І. Карабан, В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, С. Є. Максимов, А. В. Мамрак, А. Л. Семенов, О. Д. Швейцер та інші.

Трансформації є невід'ємною частиною перекладацької діяльності. Актуальним також є питання використання перекладацьких трансформацій в текстах різних функціональних стилів мови. При перекладі текстів різних функціональних стилів перевага надається різним типам трансформацій, а тому доречним є проведення дослідження, метою якого є виявлення тих трансформацій, що є найбільш часто вживаними та характерними для текстів певного функціонального стилю мови.

Мета даної статті полягає у вивченні використання перекладацьких трансформацій, зокрема граматичних, під час перекладу художніх текстів для досягнення адекватності перекладу.

Як відомо, головною метою перекладу є досягнення адекватності. Тому основне завдання перекладача полягає в тому, щоб вміло вжити необхідні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу якнайточніше передавав всю інформацію, що міститься в тексті оригіналу, дотримуючись відповідних норм мови перекладу. Перетворення, за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць мови оригіналу до одиниць мови перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями. Перекладацькі трансформації становлять собою особливий вид міжмовного перефразування, яке суттєво відрізняється від трансформаций у рамках однієї мови.

Проблема перекладацьких трансформацій розглядалася багатьма вченими-лінгвістами, які пропонували своє визначення цього поняття, але всі вони збігалися у думці, що перекладацькі трансформації є невід'ємною частиною процесу перекладу та без їх використання неможливо надати адекватний переклад будь-якого тексту. Так, В. Н. Комісаров вважає, що «відношення між відрізком оригіналу та відповідним відрізком перекладу можна представити як перетворення (трансформацію) першого у другий за певними правилами» [3, с. 164]. За С. Є. Максимовим, переклад полягає в тому, що перекладач має відтворити надану інформацію так повно, наскільки можливо. Але цього можна досягнути, лише застосовувати певні структурні або семантичні зміни. Ці зміни, які є наслідком лексичних та граматичних розбіжностей в мовах, називаються трансформаціями в перекладі [4]. А. Л. Семенов визначає трансформацію як «міжмовні перетворення з метою досягнення еквівалентності текстів оригіналу та перекладу (з метою збереження функціонального впливу повідомлення)» [7, с. 68–69].

Проведене дослідження уможливило виявити підходи науковців до визначення типів трансформацій.

Так, А. Л. Семенов виділяє лексичні (диференціація, конкретизація та генералізація значення, змістове розгалуження, антонімічний переклад, описовий переклад), граматичні (заміни, зміна порядку слів, словосполучень, речень тощо), семантичні (генералізація, конкретизація, додавання, пропуски) та стилістичні (компенсація та адаптація перекладу) типи трансформацій [7].

На думку В. Н. Комісарова, перекладацькі трансформації в залежності від характеру перетворень поділяються на лексичні (перекладацька транскрипція, транслітерація та перекладацьке калькування), граматичні (дослівний переклад,

розчленування речень, об'єднання речень та граматичні заміни) та лексико-граматичні (прийом антонімічного перекладу, прийом описового перекладу та прийом компенсації) [3].

Л. С. Бархударов виокремлює наступні перекладацькі трансформації: граматичні, серед яких перестановки, заміни, опущення та додавання; лексичні заміни (конкретизація та генералізація) та комплексні лексико-граматичні заміни (антонімічний переклад) [1].

С. Є. Максимов до перекладацьких трансформацій відносить лексичні та семантичні (генералізація, диференціація, конкретизація, смисловий розвиток, антонімічний переклад, компенсація та повна перестановка сегментів тексту), а також граматичні трансформації (переміщення, тобто зміна порядку слів та словосполучень, граматичні заміни, додавання та пропуски) [4].

Предметом нашого дослідження стали граматичні трансформації, що використовуються при перекладі текстів художнього стилю мови. Аналіз літературних джерел щодо визначення суті граматичних трансформацій та їх класифікацій дозволив нам усвідомити той факт, що, розглядаючи інформаційну потужність тієї чи іншої мовної одиниці, яка підлягає перекладу, необхідно враховувати не лише лексико-семантичне значення слів та словосполучень, але й їх граматичні властивості, які можуть суттєво вплинути на міру впорядкованості повідомлення, що перекладається. Під граматичними трансформаціями розуміють «вид перекладацьких перетворень, що полягають у заміні в процесі перекладу граматичних форм і структур одиниць вихідної мови формально нееквівалентними формами та структурами мови перекладу при збереженні змістовної відповідності між ними» [7, с. 72].

В наш час існує багато підходів щодо класифікації граматичних трансформацій. Так, А. Л. Семенов серед граматичних перекладацьких трансформацій називає заміни, зміну порядку слів, словосполучень, речень та деякі інші. Він вважає, що в процесі перекладу перекладач стикається з двома ситуаціями: повний чи значний збіг граматичних конструкцій речень оригіналу та перекладу та розбіжність між граматичними конструкціями. При повному чи значному збігу граматичних конструкцій доволі рідкий, але все ж таки можливий дослівний переклад. Переклад зводиться до підстановки одиниць однієї мови на місце одиниць іншої. Однак, навіть в таких випадках наявні елементарні трансформації у вигляді опущення чи додавання яких-небудь службових елементів, наприклад артиклів, прийменників тощо.

В. Н. Комісаров до вищезазначених граматичних трансформацій додає прийом розчленування речень та прийом об'єднання речень. Прийом розчленування речень полягає в тому, що одне речення оригіналу поділяється на два-три речення в тексті перекладу. Використання цього прийому може бути викликано семантичними та стилістичними причинами. Прийом об'єднання речень прямо протилежний прийому розчленування, тобто двом чи трьом реченням оригіналу відповідає одне речення в тексті перекладу. Використання цього прийому може бути вимушеним через недооформленість одного з речень, що перекладаються.

Український перекладознавець В. І. Карабан розрізняє п'ять основних видів граматичних трансформацій: пермутація (перестановка), субституція (заміна), додавання, вилучення та комплексна трансформація [2].

А. В. Мамрак, спираючись на досягнення української та російської шкіл перекладознавства, відходить від рівневого підходу до перекладацьких трансформацій та поділяє їх на чотири типи: 1) перестановка; 2) заміна; 3) додавання; 4) опущення [5].

Перестановкою вона вважає «вид перекладацької трансформації, що полягає в зміні порядку прямокування мовних елементів у тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу» [5, с. 107]. До елементів перестановки науковець відносить слова, словосполучення, частини складного речення, речення в тексті (складному синтаксичному цілому).

До синтаксичних перестановок належать: 1) інверсійний порядок речення, викликаний перестановкою підмета; 2) прямий порядок речення з фінальною постпозитивною обставиною (вживання англійських прислівників *here, only, enough*, зумовлене синтаксичною структурою англійської мови); 3) вживання означення перед/після присудка; 4) перестановка самостійних речень, яка обумовлена термінальним планом вихідної мови.

Заміна – це «метод спостереження за мовними фактами, що полягає в підстановці різних мовних одиниць в однаковому оточенні для з'ясування їхнього співвідношення» [5, с. 108], тобто ця трансформація передбачає вживання однієї мовної одиниці замість іншої.

До граматичних заміни А. В. Мамрак відносить: а) форму слова; б) частину мови; в) члени речення; г) речення (просте – складне; складне – просте; головна частина – підрядна частина; сурядність – підрядність / сполучникове речення – безсполучникове речення).

Додаванням науковець називає «лексичні збільшення, обумовлені формальною невиразністю семантичних компонентів словосполучення у вихідній мові» [5, с. 112], а опущення – це відсутність якого-небудь із членів речення, що сприймається як нульове його вираження; а також пропуск, втрата. Опущення в перекладі – це еліipsis семантично-надлишкових слів, воно здійснюється з метою: а) усунення надмірності; б) прагнення уникнути явищ, не властивих мові перекладу; в) наміру уникнути стилістичного навантаження; г) можливості здійснювати компресію тексту для усунення його надмірності «роздування»; г) прагнення до максимальної конкретності [5].

Аналіз наукових джерел щодо типів і видів перекладацьких трансформацій дозволив нам визначити чотири елементарні типи граматичних трансформацій, а саме: 1) *перестановки* (зміна розташування мовних елементів в тексті перекладу порівняно з текстом оригіналу, тобто слів, словосполучень, частин складного речення); 2) *заміни* (заміна форми слова, частин мови, членів речення, синтаксичні заміни в складному реченні, простого речення на складне, складного речення на просте, підрядного речення головним, головного речення підрядним, сурядності на підрядність, підрядності на сурядність, сполучникового типу зв'язку на безсполучниковий, безсполучникового типу зв'язку на сполучниковий); 3) *додавання* (відновлення при перекладі випущених в мові оригіналу «доречних слів»); 4) *опущення* (випущення тих чи інших «зайвих слів» під час перекладу).

Матеріалом для практичного дослідження слугували оповідання відомого американського письменника Е. А. По [8] та їх переклади, що були зроблені українськими фахівцями [6]. У результаті аналізу оригіналу та перекладу було виокремлено більше 900 граматичних трансформацій, визначено їх тип та зроблено кількісно-порівняльний аналіз використання.

Під час дослідження ми з'ясували, що всі чотири типи елементарних граматичних трансформацій широко використовуються в англо-українському художньому перекладі.

Найбільш численною групою стали граматичні заміни, які склали більше 38% усіх використаних при перекладі граматичних трансформацій. Причому заміни, що здійснюються на синтаксичному рівні, превалюють над морфологічними замінами. Наприклад:

1) *Men have called me mad.* – Мене називали божжевільним (синтаксична заміна активної конструкції на пасивну);

2) *Like the ephemeron, she had been made perfect in loveliness only to die.* – Наче метелика-одноденку, природа наділила її досконалою красою лише для того, щоб відібрати життя (синтаксична заміна пасивної конструкції на активну);

3) *The loveliness of Eleonora was that of the Seraphim; but she was a maiden artless and innocent as the brief life she had led among the flowers.* – Елеонора була гарна, як серафим, проте нелукава й невинна, як і її недове життя серед квітів (синтаксична заміна складносурядного речення на просте);

4) *The frame was oval, richly gilded and filigreed in Moresque.* – Овальна золочена рама розкішно оздоблена філігранню на мауританський лад (заміна частин мови).

Використання інших типів трансформацій показало, що у художніх текстах перекладачі застосовують перестановки у майже 25% випадків, опущення «зайвих» слів (словосполучень) у 20%, а додавання необхідної інформації у більше, ніж 16% випадків.

Треба зазначити, що, як правило, різного роду трансформації здійснюються одночасно, тобто, наприклад, перестановка супроводжується заміною, граматична трансформація зазвичай може супроводжуватися лексичною тощо. Переклад є складною справою саме через цей комплексний характер перекладацьких трансформацій, в тому числі й граматичних, вміле застосування яких роблять його адекватним.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 324 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : Учебное пособие / В. Н. Комиссаров. – М. : Изд-во «ЭТС», 2001. – 424 с.
4. Максимов С. С. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови) : Навчальний посібник / С. С. Максимов. – К. : Ленвіт, 2006. – 157 с.
5. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу / А. В. Мамрак. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.
6. По Е. А. Чорний кіт: Оповідання / Е. А. По. – К. : Дніпро, 2001. – 368 с.
7. Семёнов А. Л. Основные положения общей теории перевода / А. Л. Семёнов. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2005. – 99 с.
8. <http://www.readbookonline.net/stories/Poe/109>

УДК 811.161.1'42

В. А. Вуколова,

Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ, г. Винница

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ИМПЛИЦИТНЫХ СМЫСЛОВ В АВТОПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА В. НАБОКОВА «ВЕСНА В ФИАЛЬТЕ»)

Статья посвящена изучению особенностей автоперевода с позиций сохранения и передачи имплицитных смыслов, заключенных в тексте оригинала, средствами языка перевода. Охарактеризована специфика автоперевода как особого вида творчества писателя-полилингва; рассмотрены требования, предъявляемые В. Набоковым к переводчику художественной литературы. Проанализированы языковые единицы, несущие дополнительную смысловую или эмотивную нагрузку в тексте оригинала, и варианты их перевода на английский язык.

Ключевые слова: перевод, автоперевод, полилингвизм, имплицитный смысл, экспрессивность.

Статтю присвячено дослідженню особливостей автоперекладу з позицій збереження і передавання імпліцитних смислів оригіналу засобами мови перекладу. Охарактеризовано специфіку автоперекладу як особливого виду творчості письменника-полілінгва; розглянуто вимоги, які В. Набоков висував до професійних перекладачів художньої літератури. Проаналізовано мовні одиниці, які містять додаткове смислове або емотивне навантаження в тексті оригіналу, та варіанти їх перекладу англійською мовою.

Ключові слова: переклад, автопереклад, полілінгвізм, імпліцитний смисл, експресивність.

The article studies peculiarities of autotranslation from the position of keeping and representing implicit meanings of an original text by foreign language's means. The specific features of autotranslation as a unique type of writers' creativity are characterized; V. Nabokov's requisites for professional translators are discussed. The article analyzes language units bearing additional meaningful or emotive information in the original text and ways of their translation into English.

Key words: translation, autotranslation, polylinguism, implicit meaning, expressivity.

Постановка проблеми. Вопросы перевода, в частности художественного, несмотря на достаточно большое количество научных работ в этой сфере, окончательно не изучены. Сейчас круг филологов – как лингвистов разных специальностей, так и литературоведов, которые изучают проблемы перевода художественной литературы, – расширилось чрезвычайно. Это свидетельствует о том, насколько актуальной является теперь в общенаучном плане теория перевода и насколько разнообразны ее отношения с другими смежными науками. Отметим, что исследователи чаще анализируют особенности перевода иноязычных произведений на русский язык, оставляя в тени проблемы перевода произведений русскоязычных писателей на языки других стран. К числу недостаточно освещенных вопросов перевода относится и авторский перевод. Под автопереводом (авторским переводом) понимается такой тип перевода, при котором транслятором передачи смыслов с одного языка на другой является сам писатель. Автоперевод считается одним из наиболее сложных видов перевода, и в мировой литературе таких авторов немного: Дж. Джойс, С. Беккет, И. Бродский, В. Набоков и др. Перед автором стоит сложнейшая задача – найти самый близкий к оригинальному способ выражения на иностранном языке, чтобы произвести на разноязычных читателей примерно одинаковый эффект. Такие разноязычные тексты, принадлежащие перу одного автора, представляют чрезвычайный интерес для изучения языковой личности автора-билингва (или полилингва), исследования лингвистических особенностей текста оригинала и перевода, особенностей восприятия этих текстов читателями.

Анализ последних исследований и публикаций. В связи с неоднозначностью трактовок автоперевода отношение исследователей к нему различно. С одной стороны, отрицается возможность существования автопереводов, так как в этом случае писатель пишет заново, создает новый текст, который нельзя рассматривать как эквивалент исходного произведения (Т. У. Бесаев). С другой стороны, высказывается положительная оценка изменений, вносимых автором в текст

перевода, поскольку такие изменения решают проблему донесения смыслов и эмоциональных посылов, заложенных в текстах-оригиналах (Е. Б. Дзапарова). Ценность такого вида перевода сложно переоценить: сам автор стремится донести идею однажды созданного произведения на другом языке со всеми авторскими нюансами.

К числу известных практиков автоперевода относится русско-американский писатель В.В.Набоков, творчеству которого посвящены многие исследования (Н. А. Анастасьев, В. Л. Галинская, Н. И. Голубева-Монаткина, А. В. Злочевская, Н. А. Кожевникова, Б. Носик, З. Я. Шаховская, М. Ю. Шульман, J. Blot, B. Boyd, S. Parker и др.). В последнее время появилось много работ, анализирующих дискурс В. В. Набокова, лингвистические особенности его произведений и автопереводов (Т. Ю. Айкина, У. М. Бахтикиреева, К. Г. Коровина, М. Р. Напцок, О. В. Праченко, З. М. Тимофеева, Е. С. Хованская и др.).

Современная теория перевода оперирует многочисленными приемами адекватной передачи единиц одного языка способами другого. Более того, разработана методика перевода идиоматических выражений, каламбуров, безэквивалентной лексики путем компенсации утрат в процессе перевода. Однако лучший, самый адекватный перевод не обеспечивает исчерпывающей передачи всех мельчайших элементов содержания оригинала. Каждый раз автор «переключается» на код культуры, на язык которой переводит, что часто приводит к изменению идейно-смыслового наполнения какой-либо большей или меньшей части произведения. Такое кодовое переключение особо значимо в плане соотношения эксплицитного и имплицитного содержания высказывания. Нам представляется актуальным обращение к изучению текста-оригинала и текста-перевода с позиций исследования возможности сохранения и передачи средствами языка перевода всего многообразия лингвокультурных особенностей оригинала и интенций автора при изменении смысловой или эмоциональной нагрузки художественного произведения.

Цель статьи проанализировать произведение, созданное на русском языке, и его авторский перевод на английский язык с позиций возможности / невозможности сохранения имплицитных смыслов и способов их экспликации в условиях межкультурного диалога.

Поставленная цель предполагает решение следующих задач:

- выявить языковые единицы, несущие дополнительную смысловую или эмотивную нагрузку в тексте оригинала;
- проанализировать способ передачи таких единиц в тексте перевода;
- охарактеризовать произведенные замены с точки зрения возможности / невозможности сохранения имплицитного смысла.

Материалом исследования послужил рассказ В. В. Набокова «Весна в Фиальте» и его авторский перевод на английский язык «Spring in Fialta».

Изложение основного материала исследования. Владимир Набоков – это уникальный пример литературной личности, оказавшейся в условиях поликультурного пространства. Его творчество представляет собой уникальный мультиязыковой художественный мир и не имеет аналогов в истории мировой литературы. Он в одинаковой степени хорошо владел русским, английским и французским языками, окружавшими его с детства. «Моя голова говорит по-английски, сердце – по-русски, а ухо предпочитает французский», – любил говорить о себе писатель. Владение тремя языками стесняло Набокова-писателя с проблемами перевода, прежде всего художественного. Его лучшие стихи первых лет эмиграции – это, по большей части, переводы английской и французской поэзии XIX и начала XX вв., среди которых есть подлинные шедевры. С переводов начинался путь писателя к прозе. После переезда в Америку В.Набоков был вынужден заниматься переводами профессионально. При подготовке курса лекций по русской литературе выяснилось, что многое из русских классиков вообще не переведено, а остальное переведено «до такой степени отвратительно», что было не пригодно к использованию. В.Набоков прекрасно писал на каждом из известных ему языков, но ведущими в его творчестве стали русский и английский языки. По словам З.А.Шаховской, «история литературы не знает другого примера писателя, достигшего мастерства, создавшего персональный стиль и своеобразный ритм на двух разных языках» [7, с. 99].

Начиная с 1940-х годов, В.Набоков пишет по-английски. Лингвистически, по его собственному признанию, переход на новый язык был не очень тяжелым, но эмоционально он оказался мучительным для писателя. Координативный полилингвизм, свойственный Набокову, – это многоязычие, при котором нет доминирующего языка, однако каждому из знакомых языков писатель отводит определенную роль в своей творческой жизни [5]. Проблеме перевода была посвящена большая часть литературно-критических работ В.Набокова. В статье «The Art of Translation» («Искусство перевода», 1941) он впервые излагает свои взгляды на проблему перевода. Набоков предъявляет к переводчику следующие требования: «Прежде всего он должен быть столь же талантлив, что и выбранный им автор, либо таланты их должны быть одной природы. <...> Во-вторых, переводчик должен прекрасно знать оба народа, оба языка, все детали авторского стиля и метода, происхождение слов и словообразование, исторические аллюзии. <...> наряду с одаренностью и образованностью он должен обладать способностью к мимикрии, действовать так, словно он и есть истинный автор, воспроизводя его манеру речи и поведения, нравы и мышление с максимальным правдоподобием» [2, с. 395].

Причины обращения к автопереводу весьма разнообразны. Как правило, наиболее распространенными из них являются неудовлетворенность имеющимися переводами произведений писателя и стремление проконтролировать адекватность перевода, желание автора выразить себя с помощью нового кода, потребность переосмыслить произведение, стремление расширить границы читательской аудитории. В.Набоков пользовался славой уникального стилиста и требовательного переводчика, поэтому неудивительно его обращение к авторскому переводу. По справедливому замечанию С. Г. Николаева, перевод, традиционно именуемый автопереводом, будет отличаться от обычного профессионально выполненного художественного перевода тем, что в нем могут возникнуть совершенно новые стилистические приемы и средства – тропы, фигуры речи, идиоматически используемые лексические единицы, а также образы, оттенки значений и даже значения, которых не обнаруживал оригинал [6]. Набоков считал не только возможным, но и желательным «сокращать, расширять или иным способом изменять, с целью запоздалого совершенствования, свои собственные произведения при переводе» [3, с. 406].

Обратимся к рассказу «Весна в Фиальте» (Париж, 1938), события которого происходят в небольшом приморском городке. Название места, где происходит действие, представляет собой художественную обработку имени цветка-фиалки и намек на Ялту – реальный город на морском побережье. В самом тексте рассказа автор дает точную расшифровку: *Я этот городок люблю; потому ли, что во впадине его названия мне слышится сахаристо-сырой запах мелкого, темного, самого мятого из цветов, и не в тон, хотя внятно, звучание Ялты* [8, с. 390]. Хотя в тексте отсутствует упоминание точного названия цветка, но для носителя русского языка, обладающего достаточными фоновыми знаниями, оно очевидно. Для подтверждения намека в финале произведения во время неловкой сцены объяснения в любви в руках главной героини

откуда-то появился <...> плотный букет темных, мелких, бескорыстно пахучих фиалок <...> [8, с. 407]. В английском варианте название города сохранено и передается при помощи традиционной в таких случаях транслитерации – *Fialta*. Но осознавая, что внутренняя форма названия, намекающего на цветок, в английском переводе будет непременно утрачена, Набоков прибегает к мастерскому приему насыщения фрагмента однокоренными словами английскому *viola* (фиалка), а также к неповторимой игре слов, эксплицируя необычность названия и при помощи омонима *viola* и его варианта *alto* (альт, музыкальный инструмент): <...> *I feel in the hollow of those violaceous syllables the sweet dark dampness of the most rumpled of small flowers, and because the altolike name of a lovely Crimean town is echoed by its viola* <...> [9, p. 317]. Стоит отметить, что прямое указание на Ялту в переведенном тексте отсутствует, есть только общий намек на «милый городок в Крыму». Хотя на графическом уровне «узнаваемость» транслитерированного названия *Yalta* четко прослеживается.

Интересна трансформация собственных имен в тексте перевода. Мужа героини рассказа Нины зовут *Фердинанд* (английская версия – *Ferdinand*). Кроме полной, традиционной формы антропонима, в тексте встречается экспрессивный вариант *Фердинандушка* [8, с. 392], употребляемый героиней. Такое нелепое совмещение иностранного имени с исконно русским суффиксом мы рассматриваем как маркированную экспрессивную номинацию, призванную охарактеризовать Нину как легкомысленную, любвеобильную особу и выразить негативное отношение повествователя к «хозяину» имени, что позже находит свое подтверждение и в тексте рассказа. Склонность Нины к уменьшительно-ласкательным формам антропонимов прослеживается и в ее обращении к главному герою – *Васенька* [8, с. 392], что еще раз подтверждает ее характеристику и усиливается авторской ремаркой о ее манере разговора: <...> *вежливенько и весело осведомилась о моей жене* [8, с. 392]. Передать такую коннотацию средствами английского языка чрезвычайно сложно в виду отсутствия в языке такого разнообразия суффиксов качественной оценки применительно к именам собственным. В. Набоков ограничивается употреблением формы *Ferdie*, а главного героя переименовывает в *Victor dear*. Такая замена была бы недопустимой, если бы перевод выполнялся «обычным» переводчиком. Но в данном случае, по справедливому замечанию С.Г. Николаева, переводчик одновременно является и автором произведения, поэтому он нисколько не скован проблемой «нарушения авторских прав» на тот ход мыслей и те эмоциональные схемы, которые заключены в оригинале [6]. Имя *Victor* является не таким «национально» окрашенным, как *Васенька*, более нейтральным и в эмоционально-оценочном смысле. Ориентируясь на англоязычного читателя, В. Набоков посчитал такую замену оправданной и необходимой.

Некоторые трансформации претерпевают и номинации жены главного героя, который в русском варианте рассказа в своей речи использует либо полный официальный антропоним, состоящий из имени и отчества *Елена Константиновна*, либо нарицательное *жена*. Такое словоупотребление призвано подчеркнуть формальность отношений между супругами, особенно в сравнении с обращением главного героя к своей любовнице исключительно по имени – *Нина*. Входя в художественный текст, имя собственное выступает в качестве сигнала, возбуждающего обширный комплекс определенных ассоциативных значений, понятных носителям русского языка и русской культуры. В английском тексте используется нейтральная номинация *Elena*, ничего дополнительно не сообщающая об отношениях между героями.

Выводы исследования и перспективы дальнейших научных поисков. По нашим наблюдениям, проанализированные единицы в русском тексте насыщены дополнительными имплицитными значениями, более экспрессивны и эмоциональны, чем в созданном автором переводе. Такой вывод подтверждается и словами самого Набокова, замечавшего, что «русский более богат средствами выражения определенных нюансов движения, человеческих жестов и эмоций» [4, с. 146]. Результатом автопереводческого труда В. Набокова явилось новое произведение, которое, по сравнению с оригиналом, обладает целым рядом особенностей, обусловленных как грамматической спецификой английского языка, так и новым культурно-историческим фоном, без учета которого создание произведения на иностранном языке утрачивает свою эстетическую значимость.

Изучение феномена полилингвизма В. В. Набокова и его воплощения в авторских переводах, на наш взгляд, интересно и перспективно как с точки зрения лингвистики текста, так и теории перевода. Перевод как средство межкультурной коммуникации всегда был актуален для писателя, стремившегося к подлинной достоверности при передаче на чужой язык как собственных произведений, так и творений русских классиков. Нельзя не согласиться с исследователем творчества писателя Ж. Бло, который писал о таланте В. Набокова: «Набоков выиграл пари: его вселенная, его стиль чувствовать и мыслить смеются над языками и географией, вознося личность на уровень не только транснациональный и транскультурный, но и транслингвистический, трансцендентный» [1, с. 168].

Литература:

1. Бло Ж. Набоков / Жан Бло. – СПб. : Блиц, 2000. – 240 с.
2. Набоков В. В. Лекции по зарубежной литературе / В. В. Набоков. – М. : Независимая Газета, 1998. – 440 с.
3. Набоков В. В. Предисловие к английскому переводу романа «Приглашение на казнь» / В. В. Набоков // Художественный перевод : Проблемы и суждения. – М. : Известия, 1986. – С. 406–407.
4. Набоков о Набокове и прочем : Интервью, рецензии, эссе [Сост., коммент. Н. Г. Мельникова]. – М. : Независимая Газета, 2002. – 704 с.
5. Напцок М. Р. Русская литературная личность в условиях эмиграции: языковой феномен В. Набокова / М. Р. Напцок // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-literaturnaya-lichnost-v-usloviyah-emigratsii-yazykovoy-fenomen-v-nabokova>
6. Николаев С. Г. Об одном стихотворении Бродского и его переводе, выполненном автором / С. Г. Николаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.stihi.ru/diary/qwesty/2009-11-02>
7. Шаховская З. А. В поисках Набокова. Отражения / З. А. Шаховская. – М. : Книга, 1991. – 319 с.

Список источников иллюстративного материала:

8. Набоков В. В. Весна в Фиальте / В. В. Набоков // Набоков В. В. Круг : Поэтические произведения ; Рассказы [Сост., примеч. Н. И. Толстой; Вступ. ст. А. Г. Битова]. – Л. : Худож. лит., 1990. – 544 с., ил.
9. Nabokov V. Spring in Fialta / Vladimir Nabokov // The Stories of Vladimir Nabokov [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.torrentino.net/torrent/396502/Набоков_по-английски/The_Collected_Stories/THE_STORIES_OF_VLADIMIR_NABOKOV.pdf – Р. 316–329.

О. Б. Галич,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

КОРЕЛЯЦІЯ ТИПІВ ГОТИЧНОЇ ПАРОДІЇ З ТРАНСФОРМАЦІЙНИМИ ПРИЙОМАМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто основні перекладацькі трансформації, необхідні для здійснення адекватного перекладу творів жанру готичної пародії, розкрито зміст пародії як особливого метажанру літератури.

Ключові слова: готична пародія, метажанр, трансформація, транспозиція, лексико-граматичні заміни.

В статье рассмотрены основные переводческие трансформации, необходимые для адекватного перевода произведений жанра готической пародии, раскрыт смысл пародии как особого метажанра литературы.

Ключевые слова: готическая пародия, метажанр, трансформация, транспозиция, лексико-грамматические замены.

The article highlights the main translation transformation techniques needed to create an adequate translation of literary works belonging to the genre of Gothic parody, discloses the sense of parody as a specific meta-genre of literature.

Key words: Gothic parody, meta-genre, transformation, transposition, lexical and grammatical substitutions.

Сучасна теорія пародії має неабияке значення для перекладознавства, адже для виявлення усіх навмисно введених авторських симуляцій слід навчитися розпізнавати її багатогранну природу, ідею її подвійності, своєрідний третій план. Під час перекладу текстів-пародій чудово тренується відчуття перекладацької упізнавальної майстерності: буквальный план пародії та план об'єкта, що власне і створюють ефект пародійності, експлікують особливості художнього мислення автора пародійованого твору. У літературній царині жанр пародії варіюється за якісними відношеннями змістовно-формальних компонентів від гумористичної до сатиричної.

Пародія висміює поетику певного твору, жанру, або ж цілого літературного напрямку, зосереджуючись як на своєрідному стилі, так і на тематиці. Проте, передовсім, об'єктами пародії стають певні стереотипні та заштамповані поняття, відсталі від життя літературні прийоми. Пародію вважають метажанром літератури через її полісемантичну природу і подвійний шифр, після множинної інтерпретації якого відбувається зсув коду, що вважається об'єктом пародії [2; 3; 4; 5]. Кожна людина декодує подвійний шифр пародії, долаючи так званий «семантичний шум», що заважає розумінню інформації, спотворює сприймання цього коду людським «передавачем».

Готичну пародію в англійській романістиці ми розглядаємо як певну інтерпретацію пародії як метажанру літератури, що здатний відтворювати культурно-історичні особливості певного літературного напрямку. Зокрема, готичність англійської романістики XVII – XIX ст., що виступає матеріалом нашого дослідження, полягає у своєрідній «кельтській свідомості», яка сформувала окремий пласт літератури на фоні історико-культурного розвитку Великої Британії.

При цьому наявним є жанровий контраст – поєднання в межах одного твору апеляцій або несумісностей різних рівнів жанрової ієрархії, що не можуть співіснувати в одному тексті.

Для здійснення адекватного перекладу, необхідно вміти знаходити та співставляти системно-мовні відповідності. Таку інтерлінгвальну синонімію номінативних одиниць двох мов із рівноправними та рівноцінними значеннями, що не залежать від контексту, слід вважати еквівалентністю. У перекладознавстві еквівалентність позначається як постійна, повна, абсолютна, тотальна, системно-мовна, словникова формальна відповідність [1, с. 10–11]. Її реалізація неможлива без перекладацьких трансформацій.

Розглянемо ці трансформації у перекладах готичної пародії.

Транспозиція – передбачає зміну розташування мовних елементів у тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу. Почасти трапляється у перекладах з англійської мови на українську, адже в цих мовах можуть підлягати перестановці слова, словосполучення, частини складного речення й навіть пропозиції тексту, тема і рема повідомлення. Наприклад:

Оригінал	Переклад
<...> <u>suddenly there leaped out on him from a dark corner two figures, who waved their arms wildly above their heads, and shrieked out 'BOO!' in his ear.</u>	<...> <u>з темного кутка раптом вискочили дві малі постаті, шалено замахали руками над головою і закричали йому про-сто у вухо: «Гу-у-у!»</u> (I, с. 33).
<u>He removed his boots, trod as lightly as possible on the old worm-eaten boards, wore a large black velvet cloak, and was careful to use the Rising Sun Lubricator for oiling his chains.</u>	Він ходив без черевиків, легенько ступав по поїдених шашелем дошках підлоги, вдягав широкий чорний оксамитовий плащ і <u>старанно змащував свої кайдани мастилом «Зоря незалежної демократичної партії»</u> (I, с. 29).

У наведених вище прикладах транспозиція використана для перекладу несумісностей ремо-тематичних організацій у перекладах обох мов. Пояснити це можна фіксованим порядком слів в англійській мові, в той час як в українському перекладі може використовуватися різний акцент на повідомленні нової інформації, тобто реми речення.

Загалом, транспозиція є досить розповсюдженою перекладацькою трансформацією, що трапляється у перекладах готичної пародії.

Окрім того, заміна частин мови є найпоширенішим виявом граматичних перекладацьких трансформацій. Лексичні ж заміни, представлені конкретизацією та генералізацією, розширюють значення слова, словосполучення чи речення, або декількох речень, звужуючи його, заміщуючи одиниці мови оригіналу одиницями мови перекладу ширшого вжитку.

Існують також комплексні лексико-граматичні заміни. Для прикладу, антонімічний переклад, який полягає у трансформації твердження в негативну конструкцію, чи, навпаки, перетворення негативної конструкції у стверджувальне, або питальне речення. Також заміна одного зі слів пропозиції мови оригіналу на його антонім у мові перекладу виявляється можливою, якщо цього потребує контекст. Наприклад:

Оригінал	Переклад
<...> <u>a dreadful peal of thunder shook the house.</u>	<u>Будинок здригнувся від громового удару</u> (1, с. 49).
«Far away beyond the pinewoods,» he answered, <u>in a low dreamy voice</u> «there is a little garden.	«Далеко-далеко звідси, за сосновим лісом, – відповів він <u>тихо і замріяно</u> , – є маленький сад» (1, с. 41).
« <u>To lie</u> in the soft brown earth, with the grasses waving above one's head, and <u>listen</u> to silence. <u>To have no</u> yesterday, and no tomorrow..	« <u>Лежиш</u> у м'якій темній землі, трави коливаються над головою, і <u>слухаєш</u> тишу... <u>Немає</u> ні завтра, ні вчора» (1, с. 41).

Основними граматичними замінами при перекладі текстів готичної пародії з англійської на українську мову є такі:

- відіменникове дієслово перетворюється на власне дієслово;
- дієслово активного стану переходить у пасив;
- прикметник трансформується в іменник з прийменником (також цю трансформацію можна віднести до лексичної заміни, тобто конкретизації);
- іменник трансформується у прикметник з дієсловом-зв'язкою, яка виражена в реченні імпліцитно, тобто її можна контекстуально відтворити та вставити у речення без будь-яких змін;
- іменник з прислівником при перекладі маніфестує іменник у множині;
- прикметник з іменником відтворюються за допомогою прислівника;
- інфінітив перетворюється в особове дієслово 2-ї особи однини;
- переклад українською здійснюється за допомогою безособового речення.

Слід зауважити, що при перекладі саме граматичні заміни є найбільш численними для мов, різних за своєю природою. Англійська, зокрема, тяжіє до аналітичних мов, а українська належить до синтетичних, тому використання передовсім цієї трансформації є ключовим у процесі перекладу.

Наявними є також лексичні заміни:

Оригінал	Переклад
There the grass grows long and deep, <u>there are the great white stars of the hemlock flower</u> , there the nightingale sings all night long.	Трава там висока, густа, <u>і в ній світаються білі зорі квіток цикути</u> , і соловей співає там усю ніч (1, с. 41).
To forget time, to forgive life, <u>to be at peace</u> .	Забути час, пробачити життя, <u>спочити з миром...</u> (1, с. 41).
<...> <u>a bolt flew</u> , and she believed herself successful; but how strangely mysterious!	<...> <u>Замок клацнув</u> , і вона вже уявила, що досягла свого. Але що за диво! (2, с. 160).

Після виявлення вищезгаданих репрезентацій конкретизації, можна стверджувати, що при перекладі готичної пародії домінує протилежна цьому виду лексична заміна, а саме – генералізація. Наприклад:

Оригінал	Переклад
Horrible animals with lizard tails, and goggle eyes, <u>blinked at her</u> from the carven chimney-piece <...>	Страшні потвори з хвостами ящірок і банькатими очима <u>дивилися на неї</u> з різьбленої камінної дошки (1, с. 45).
<...> <u>and out on the landing, looking very pale and white</u> , with a little casket <u>in her hand</u> , stepped Virginia.	<...> <u>і назовні, дуже бліда</u> , з маленькою скринькою <u>в руках</u> , вийшла Вірджинія (1, с. 49).
And a <u>little child gives away its tears</u> . Then shall all the house be still <u>And peace come to Canterville</u> .	<u>І широко заплаче дитина свята</u> . Закляття покине навіки цей дім, <u>І спокій та мир запанують над ним</u> (1, с. 42–43).

У процесі перекладу генералізація є необхідною для вираження не тільки внутрішньосистемних особливостей мови, але й для більш доцільного стилістичного оформлення, зокрема й готичної пародії.

Лексико-граматичні заміни при перекладі готичних пародійних текстів посилюють необхідний ефект комічності почасти завдяки антонімічному перекладу та додаванню, або експлікації. Це перекладацька трансформація, метою якої є відновлення в тексті перекладу семантичних компонентів, що не можуть бути формально вираженими. Наприклад:

Оригінал	Переклад
<...> in connection with one of <u>the greatest mysteries of the supernatural</u> , or, to employ a more scientific term, <u>the higher-natural world</u> <...>.	<...> щодо однієї з <u>найвеличніших тасмниць потойбічного світу</u> , або, якщо вдасться до наукової термінології, « <u>світу надприродних явищ</u> ». <...> (1, с. 30–31).
<u>Ye Otis Ghosts</u> , ye Onlie True and Originate Spook.	<u>ПРИВИД ФІРМИ «ОТІС»</u> , єдиний справжній і оригінальний привид (1, с. 27).
<...> <u>a strain of unearthly music</u> floated through the air:	<...> у повітрі полилася <u>дивна неземна музика</u> (1, с. 49).

Загалом, додавання як перекладацька трансформація виявилася досить поширеним явищем при перекладі з англійської на українську готичних текстів-пародій, оскільки лексична наповненість двох мов потребує різних засобів вираження, яких в мові оригіналу часом може не вистачати.

Слід звернути увагу на ще один вид лексико-семантичної трансформації, а саме вилучення, або опущення слова. Його використовують за наявності в мові оригіналу певної семантичної надмірності, вилучаючи з тексту слова, фрази чи навіть речення, контекстуальні значення яких при перекладі можна опустити без жодної втрати загальної інтенції повідомлення. Наприклад:

Оригінал	Переклад
«You can open for me the <u>portals of Death's house</u> , for Love is always with you, and Love is stronger than Death is».	«Ти зможеш відкрити для мене <u>ворота Смерті</u> , бо з тобою завжди Любов, а Любов сильніша, ніж Смерть» (1, с. 41).
A <u>bitter</u> cold wind swept round them, and she felt something pulling at her dress.	<u>Холодний</u> вихор закружляв навколо них, і вона почула, як щось тягне її за руку (1, с. 45).

Таким чином, виявлені перекладацькі трансформації не можуть досліджуватися окремо через їхній інтегрований характер, адже у реченнях або надфразових єдностях такі перекладацькі перетворення набувають ознак складних, комплексних прийомів перекладацького процесу. Виразність і упізнаваність готичної пародії досягається завдяки набору максимально експресивних лінгвистичних одиниць, що виражають авторську інтенцію, створюючи характерну іронічну та комічну атмосферу. Дослідження лінгвистичних засобів відтворення готичної пародії є надзвичайно перспективним для розуміння жанрової специфіки аналізованих творів, а також для естетичного налаштування як перекладача, так і читача на сюжет, що допомагає уповні відчути усі тонкощі англійської літератури.

Література:

1. Дзенс, Н. И. Теория и практика перевода / Н. И. Дзенс, И. Р. Перевышина, В. А. Кошкарров. – СПб., 2007.
2. Кравчук І. В. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації / Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, Філологічні науки. Мовознавство. – № 2, 2010. – С. 60–63.
3. Косів Г. Віра Річ. Творчий портрет перекладача. – Львів: «Піраміда», 2011. – 264 с.
4. Botting F., Townshend D. Gothic: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies / F. Botting, D. Townshend. – L., New York: Taylor & Francis, 2004. – 335 p.
5. Punter D., Byron G. The Gothic / D. Punter // Blackwell Guide to Literature. – N. Y.: Wiley-Blackwell, 2004. – 315 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

6. Вайлд О. Кентервільський привид / The Canterville Ghost / О. Wilde. – Харків: Фоліо, 2009. – 256 с.
7. Остен Дж. Нортенгерське абатство / Дж. Остен. – Харків: Фоліо, 2009. – 255 с.

УДК 130.2:81'22

О. В. Государська,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ БАЗИ ПЕРЕКЛАДУ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Автор статті детально аналізує інструментарій перекладача (стратегія, тактика, тип, спосіб, прийом, засіб), що використовується ним під час виконання професійних завдань, та інструментарій дослідника (підхід, напрям, принцип, метод, прийом, аналіз, процедура, операція), який вивчає процес і продукт перекладацької діяльності.

Ключові слова: методологія перекладознавства, перекладацька діяльність, інструментарій перекладача, інструментарій дослідника.

Автор статьи детально анализирует инструментарий переводчика (стратегия, тактика, тип, способ, прием, средство), используемый им при выполнении профессиональных заданий, и инструментарий исследователя (подход, направление, принцип, метод, прием, анализ, процедура, операция), который изучает процесс и продукт переводческой деятельности.

Ключевые слова: методология переводоведения, переводческая деятельность, инструментарий переводчика, инструментарий исследователя.

In this article the author analyzes the main toolset of an interpreter (strategy, tactics, type, method, procedure, mode) used by him in carrying out his professional tasks and toolset of a researcher (approach, direction, principle, method, technique, analysis, procedure, operation) who studies the process and the product of translation. The subdivision of the traductology into research and activity parts will create a solid foundation for the young science.

Keywords: methodology of translation, translation activity, toolset of translator, toolset of researcher.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Об'єктом спеціальної уваги науковців переклад став лише з середини минулого століття, виділившись із кола інтересів мовознавців як такий, що потребував залучення особливих інструментів дослідження. З 70-х рр. XX ст. новоутворена наука взяла курс на вихід до міждисциплінарного простору [4, с. 204], що разом із розширенням спектра досліджень і можливостей в плані їхньої реалізації додало неузгодженості перекладознавчій термінології.

Окрім того, суттєво ускладнює ситуацію внутрішньо-дисциплінарний методологічний конфлікт. Будучи двобічною сутністю (під перекладом зазвичай розуміють як саму перекладацьку діяльність, так і її продукт), переклад передбачає застосування двох комплектів інструментів: одним з них користується перекладач, намагаючись удосконалити і водночас спростити свою роботу, іншим – науковець, що вивчає роботу перекладача. Звідси випливає необхідність здійснити відмежування ресурсів перекладача від складових науково-дослідного методологічного апарату.

Спроби зміцнення теоретичного підґрунтя перекладознавства за рахунок впливів із наукових джерел далекого зарубіжжя, до яких останнім часом нерідко вдаються вітчизняні дослідники, не тільки не сприяють систематизації інструментарію, а й навпаки підтримують хаотичність у використанні спеціальної лексики, що мала б задавати певну систему координат для здійснення перекладознавчих розвідок. Справа в тому, що зарубіжні розробки, з яких черпаються методологічні засади в готовому вигляді, базуються на інших наукових принципах, що вступають у дисонанс із вітчизняною загальнонауковою традицією.

Мета статті – проаналізувати та класифікувати основні компоненти теоретичної бази перекладу і перекладознавчої методології.

Завдання: 1) розподілити базові поняття у перекладознавстві на інструментарій перекладача та інструментарій дослідника перекладу; 2) окреслити поле використання кожного з виявлених компонентів обох груп.

Наукові результати. Практична діяльність перекладача найчастіше ґрунтується на наступних категоріях: *засіб, спосіб, прийом, тип, стратегія, тактика перекладу*.

Під *засобами* в сучасному перекладознавстві розуміють «лексику та типові конструкції, що служать для оптимального відображення змісту, стильових характеристик і загального фону при відтворенні оригіналу» [7, с. 483]. Виділяють *лексикографічні засоби* (формальні відповідники), що базуються на словникових тлумаченнях, включаючи до свого складу *еквіваленти* (одиничні відповідники) і *варіанти* (множинні регулярні відповідники), та *авторські засоби* (функціональні відповідники), які відсутні в словниках певної мови [7, с. 483].

У науковій літературі нерідко трапляються випадки помилкового застосування терміна спосіб перекладу замість засобів (наприклад, Л. М. Комар [8, с. 311]). Якщо засобами виступають конкретні мовні одиниці, то *способи перекладу* – це «особливі прийоми, за допомогою яких здійснюється визначення мовних засобів, необхідних для здійснення перекладу» [7, с. 495]. Традиційними способами перекладу вважаються: транслітерація, транскрипція, калькування, конкретизація, узагальнення, логічний розвиток понять, компенсація, антонімічний переклад, запровадження нових слів чи опускання старих понять, цілісно-ситуативне перетворення (заміна) тощо [7, с. 495]. Більшість з них спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних із відсутністю відповідника реалії однієї картини світу в іншій, тобто за одиницю при такому перекладі береться конкретне слово без урахування впливу на нього інших складових тексту.

У ряді джерел замість терміна *спосіб* вживають *метод перекладу*, використовуючи його фактично в тому ж самому значенні – «вироблена перекладачем цілеспрямована система взаємопов'язаних прийомів, що враховують вид і способи перекладу» [2, с. 16] (наприклад, Н. Н. Нелюбін називає методом трансформаційний спосіб перекладу [13]). На нашу думку, така підміна вносить плутанину в перекладознавчу термінологію, оскільки провокує конфлікт вищезазначеного терміна із традиційно існуючим в усіх науках – *метод дослідження*.

Інколи термін *спосіб перекладу* застосовують до цілісного тексту, а не до окремого засобу, пояснюючи його як «міру інформаційної впорядкованості для перекладного тексту» [2, с. 15]. Найпоширенішими способами повного перекладу вважають *буквальний*, *семантичний* (передбачає максимально повну передачу контекстуального значення елементів тексту оригіналу (ТО)) і *комунікативний* (спрямований на отримання від перекладу такого ж впливу на адресата, що й від оригіналу) [6, с. 11–13]. По суті, термін *спосіб перекладу*, застосований до тексту, відповідає іншому загальноживаному терміну – *тип перекладу*, в основу якого також покладено співвідношення змісту та форми тексту перекладу (ТП) і ТО [13, с. 10]. Тому таку підміну також слід визнати недоцільною.

Виходячи із визначення терміна *спосіб перекладу*, орієнтованого на відбиття у мові перекладу (МП) окремого засобу мови оригіналу (МО) [7, с. 495], розуміємо під *прийомами перекладу* структурні складові *способів*, що визначають кроки застосування останніх до конкретного мовного матеріалу, що підлягає відтворенню у МП. Використання цього терміна в перекладознавчій літературі також не характеризується стабільністю. Наприклад, Т. А. Казакова вживає його замість способів перекладу в традиційній інтерпретації, називаючи лексичними прийомами транскрипцію і калькування [6, с. 63–103]).

Визначення типу, способів та засобів перекладу залежить від обраної перекладачем *стратегії*, під якою розуміємо «загальний план діяльності, що послідовно реалізується в ході здійснення самої діяльності» [1, с. 1277] для досягнення мети, поставленої перед перекладачем. Формування стратегії відбувається під впливом зовнішньолінгвістичних (завдання і умови, поставлені замовником перед перекладачем; особливості світосприйняття адресата та ін.) і внутрішньолінгвістичних факторів (характер ТО, можливості МО і МП та ін.). «Певна дія, що сприяє реалізації стратегії» [5, с. 110], у перекладознавстві, так само як і в інших науках, називається *тактикою*, що вступає із стратегією у видо-родові відношення. Отже, тактика є складовою стратегії, здатною впливати на останню і видозмінювати її в залежності від ситуації.

Науково-дослідний методологічний апарат перекладознавства базується на наступних поняттях: *підхід*, *напрямок*, *принцип*, *метод*, *прийом*, *аналіз*, *процедура*, *операція*. Найширшими з них є *підхід*, що визначає загальний базис наукової праці, «шляхи вирішення поставлених дослідницьких завдань» [3, с. 62] та *напрямок*, який вказує на орієнтацію дослідження, висвітлює той спектр, що підлягатиме ретельному вивченню. Оскільки перекладознавство є комплексною дисципліною, підхід фактично конкретизуватиме, які саме наукові галузі будуть залучені до розв'язання порушених проблем. *Напрями* перекладознавства є чітко визначеними G. Saldanha і Sh. O'Brien: *орієнтація на продукт* перекладу, тобто безпосередньо тексти чи повідомлення; *орієнтація на контекст*, в якому здійснюється і отримується певний переклад; *орієнтація на перекладацький процес* – рухи, здійснювані перекладачем під час роботи; *орієнтація на учасників*, залучених до процесу [20, с. 5].

Метод як специфічний спосіб пізнання є центральним поняттям для будь-якого наукового дослідження. Сучасний етап розвитку науки характеризується своєрідним методологічним бумом: будь-яка процедура, прийом чи техніка возводяться в ранг методу. Для розрізнення цих понять потрібно визначитися з критеріями, яким повинен відповідати науковий метод. Здебільшого вони є ідентичними тим, що висуваються до науковості взагалі: метод дослідження повинен надавати *достовірні й об'єктивні результати*, мати *практичну спрямованість*, *комплексний і системний характер* (визначати спосіб побудови і обґрунтування наукового знання, а не тільки характеризувати окрему його грань), бути *універсальним* (застосовуватися для різних об'єктів дослідження) і *продуктивним* способом пізнання, що «пройшов перевірку часом і є достатньо проаналізованим вченими» [15, с. 41].

Вузьким за обсягом поняттям, ніж *метод*, є *процедура*, яку, базуючись на визначенні Д. М. Ушакова, тлумачимо як «ряд послідовних дій» [18, с. 557], необхідних для виконання певного методологічного аспекту. У свою чергу, процедура складається з *операцій* – «окремих дій в ряді інших подібних» [14, с. 478], об'єднаних спільним ланцюгом. Прийом не є окремою складовою процедури. Функціонально його можна вважати еквівалентом останньої, оскільки він, входячи до структури методу, визначає кроки його застосування до матеріалу, що підлягає дослідженню.

Різниця між прийомом і процедурою полягає в їхньому складі: прийом є однокомпонентним і включає лише одну дію, а процедура – багатокомпонентна, адже її структуру складають кілька операцій, кожна з яких формує певна сукупність дій. Ґрунтуючись на вищезазначених критеріях науковості та виходячи з тлумачень понять процедура і прийом, під терміном *метод* ми розуміємо сукупність прийомів і процедур наукового дослідження, «які орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання в певній сфері діяльності» [16, с. 69].

З цієї точки зору, скоріше *процедурами* збору даних, ніж *методами* дослідження варто вважати *think-aloud protocols* («протоколи роздумів вголос»), *keystroke logging* («запис натиснень клавіатури»), *eye tracking* («відстеження зором»), *direct observation with a video camera* («безпосереднє спостереження за допомогою відеокамери»), *computer observation with Translog and Camtasia* («комп'ютерне спостереження за допомогою програм Translog і Camtasia»), *retrospective interview* («ретроспективне інтерв'ю»), що позиціонуються S. Laufer [19, с. 59–74] як методи, адже вони не характеризуються комплексністю і системністю. Окрім того, викликає значні сумніви відповідність результатів цих процедур критерію достовірності, адже навряд чи на базі спостереження за діяльністю перекладача і отримання від нього інформації про те, яким чином він здійснює переклад, можна отримати об'єктивну інформацію про хід розумових процесів, недоступних для безпосереднього аналізу.

У лінгвістиці і перекладознавстві не достатньо чітко розмежовуються також поняття *метод* і *аналіз*. Так, наприклад, В. Н. Комісаров [10] підносить компонентний і трансформаційний аналізи до рангу методів. На інших позиціях стоїть М. П. Кочерган, зараховуючи зазначені аналізи до складу структурного методу [11, с. 373–389]. Дотримуючись думки М. П. Кочергана, вважаємо необґрунтованим синонімічне використання термінів *аналіз* і *метод*: перший, на нашу думку,

є особливим видом процедури, що передбачає розклад, розчленування явищ, об'єктів тощо на складові елементи, а другий – більш глобальним і комплексним поняттям, що включає в себе процедури і прийоми. Отже, метод є ширшим поняттям за аналіз і не повинен розумітися як його синонім. Аналіз може входити до складу методу як окремий вид процедури, забезпечуючи його застосування до матеріалу, структура якого підлягає дослідженню. Саме тому в традиційній лінгвістиці аналізи відносяться до процедур структурного методу.

Принцип є глибокою філософською базою методу [17, с. 12], «основоположним концептом, нормативним загальним висловлюванням, що утримує певні вимоги до здійснення пізнавальної, практичної і духовної діяльності» [12, с. 509]. Характер і результати дисертаційного дослідження безпосередньо залежать від обраних принципів, що спрямовуватимуть його в певне русло.

Так, вимога дослідження будь-якого предмета пізнання як системи лежить в основі *принципу системності*; зведення складного до простого, випадкового до закономірного є сутністю *принципу редукціонізму*; вибір з-поміж наукових гіпотез змістовно простішої при однаковій роз'яснювальній здатності закладено у *принципі простоти*; пред'явлення емпіричної інформації про будь-який реальний об'єкт як про реально існуючий отримав назву *принципу спостережуваності*; урахування еволюції об'єкта дослідження покладено в основу *принципу історизму*; пошук причини походження певного явища є сутністю *принципу детермінізму*; інтерпретація нової теорії на базі старої вимагається *принципом актуальності* та ін. [9, с. 38–39].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що для формування міцного підґрунтя перекладознавства і розкриття нових напрямів його подальшого розвитку надзвичайно важливо упорядкувати термінологію. Для цього потрібно чітко розділити всі перекладознавчі категорії на ті, що становитимуть опору перекладача під час виконання його професійної діяльності, та ті, що формуватимуть методологічну базу дослідження процесу перекладу.

Компоненти кожного з виділених підрозділів перекладознавства – практичного і дослідницького – не повинні отримувати синонімів (адже вони розхитують науковий базис) та мають однозначно трактуватися (науковцям не варто розпорошувати свої сили на пояснення ними ж сформованих термінів). Здійснений у межах цієї статті аналіз дозволив відмежувати компоненти теоретичної бази перекладу (*стратегія, тактика, тип, спосіб, прийом, засіб*) від компонентів перекладознавчої методології (*підхід, напрям, принцип, метод, прийом, аналіз, процедура, операція*), виділити зону використання кожного з них, продемонструвати шляхи усунення термінологічних дублетів і варіантів.

Література:

1. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Волкова Т. А. Дискурсивно-коммуникативная модель перевода : монография / Т. А. Волкова. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 128 с.
3. Гринев-Гриневич С. В. К вопросу о методах лингвистических исследований / С. В. Гринев-Гриневич, Э. А. Сорокина // Вестник Московского государственного областного университета [электронный журнал] / глав. ред. А. В. Абрамов. – 2011. – № 3. – С. 57–67.
4. Грицькова Н. В. Становлення українського перекладознавства впродовж XX століття / Н. В. Грицькова // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю студентів та молодих учених [«Виховання, освіта, менеджмент, філософія, право : історичний аспект»], (Євпаторія, 17–20 вересня 2013 р.) – Євпаторія : Вид-во «ЄІСН», 2013. – С. 203–205.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики прусской речи / О. С. Иссерс. – М. : Едиториал, УРСС, 2002. – 284 с.
6. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English <=> Russian / Т. А. Казакова. – Серия : Изучаем иностранные языки. – СПб. : «Издательство Союз», 2001. – 320 с.
7. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям) : [підручник] / Т. Р. Кияк та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 543 с.
8. Комар Л. М. Особливості перекладу англійських національних фразеологічних одиниць (реалій) українською мовою / Л. М. Комар // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – С. 308–312.
9. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике : учеб. пособ. / З. И. Комарова. – Екатеринбург : Изд-во Ур-ФУ, 2012. – 818 с.
10. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособ. / Вилем Наумович Комиссаров. – М. : ЭТС, 2011. – 424 с.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган ; [2-ге вид. випр. і доп.]. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 464 с.
12. Лебедев С. А. Философия науки : краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории) / С. А. Лебедев. – М. : Академический проект, 2008. – 692 с.
13. Нелюбин Л. Л. Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект) : учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 217 с.
14. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – [4-е изд.]. – М. : Азбуковник, 1997. – 943 с.
15. Пищальникова В. А. Общее языкознание : [учебник для студ. высш. учеб. зав.] / В. А. Пищальникова, А. Г. Сонин. – М. : Академия, 2009. – 447 с.
16. Сергієнко В. В. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посібник / В. В. Сергієнко – Кременчук : Кременчуцький нац. ун-т ім. Михайла Остроградського, 2011. – 103 с.
17. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики [монография] / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 313 с.
18. Толковый словарь современного русского языка [справочное издание] / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Аделант, 2013. – 800 с.
19. Lauffer S. The translation process : an analysis of observational methodology / S. Lauffer // Cadernos de tradução / ed. Andréia Guerini. – Santa Catarina : Universidade Federal de Santa Catarina, 2002. – № 10. – P. 59–74.
20. Saldanha G. Research methodologies in translation studies / G. Saldanha, Sh. O'Brien. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2013. – 280 p.

М. В. Заботнова,

Національна Академія Національної Гвардії України, м. Харків

SPECIFICITY OF RELIGION BIASED PHRASES' USAGE IN POLITICAL SPEECHES AND THEIR TRANSLATION

Стаття присвячена дослідженню особливостей вживання релігійних реалій в промовах політичних діячів. У статті розглянуто основні аспекти вживання релігійно маркованої лексики, особливості її використання та перекладу. Автор підкреслює можливість релігійно маркованих фраз впливати на результати політичних промов.

Ключові слова: комунікація, релігійна реалія, політична промова, переклад.

Статья посвящается исследованию особенностей употребления религиозных реалий в речах политических деятелей. В статье рассмотрены основные аспекты употребления религиозно маркированной лексики и ее перевода. Автор подчеркнул возможность религиозно маркированных выражений влиять на результаты политических речей.

Ключевые слова: коммуникация, религиозная реалія, политическая речь, перевод.

Article is devoted to the analysis of the religion biased phrases in speeches of politicians. It highlights the main aspects of religiously marked lexicon. The article examines numerous phrases of different political speeches of the politicians from various parties of Ukraine, the United Kingdom and the United States of America (mainly by the valid Presidents Barack Obama, Petro Poroshenko and Ex-presidents George Bush, Viktor Yushchenko and others). The author analyses the specificity of rendering the religion biased phrases as the key lexicon aimed at the realization of politicians' intentions. The article also describes in details the way of implementation of religion biased phrases. It proposes a comparison of political speeches in two languages Ukrainian and English. The author shows the relevant ration of the politicians' usage of the religion biased lexicon in different languages which are mostly presented in the work by the British, American and the Ukrainian speakers. The article presents not only the phrases themselves but also the specificity of the words and word-combinations which follow the phrases and which are the aim of the politicians' highlighting. It analyzes the role of a translator in the process of rendering the political speeches. The article puts a stress on the need of the translator to pay attention to the situation and the atmosphere which forms the basis for the implementation of the politicians' speeches. It highlights that religion biased phrases can be a hand of help as well as the false friend of the politician.

Key words: communication, religion biased phrases, political speech, translation.

Communication of the modern information society becomes the key way of people interaction. Using the notion «communication» as one of the most influential political feature there is a need to highlight that such interaction is simply impossible without any appeal to the certain person of the surrounding society. Especially the addressing to the religion biased phrases is often met. Religion as the possibility to become closer with people or so called future voters helps the politicians to show him/herself as a part of one and the same society. The great number of scientists has paid their attention to the analysis of the intentions of the politicians' speeches though the level of the mentioned topic has not been highlighted yet. That forms the topic's urgency.

The modern life is closely connected with politics. It obtains an important place in lives of almost everyone in the society. But what is hidden behind the politicians' speeches? Every speaker has features which form the basis for phrases and come into the mind of every separate person. Such phrases can provoke person to remember one certain politician «Ці руки нічого не крали» (Ex-president of Ukraine Yushchenko V.F.), «My fellow citizens» (the valid President of the United States of America Barack Obama), «Ladies and gentlemen» (the 16th President of the United States of America Abraham Lincoln) and others. All these phrases, which are from the first sight very simple, have become something like calling card of their owners. But sometimes one phrase is not enough to be well-remembered by their voters. In such cases politicians try to apply to more bright means. One of such ways of self-presentation can be called «appeal to religion». Religion is the thing which can unite not several persons but nations.

It is possible to see numerous examples of such religion biased phrases in the speeches of the valid President of the United States of America Barack Obama:

- «As the Holy Koran tells us, «Be conscious of God and speak always the truth» [5].
- «The Holy Koran teaches that whoever kills an innocent is as – it is as if he has killed all mankind. And the Holy Koran also says whoever saves a person, it is as if he has saved all mankind» [5].
- «The Talmud tells us: «The whole of the Torah is for the purpose of promoting peace» [5].
- «The Holy Bible tells us: «Blessed are the peacemakers, for they shall be called sons of God» [5].

Mentioned above examples brightly show an appeal to Holy Scripture: «The Holy Koran», «The Talmud», «The Torah» and of course «The Holy Bible». It seems that any phrase which follows the appeal itself is true: «Blessed are the peacemakers, for they shall be called sons of God» [5]. This statement lays the stress on «blessed», «peacemakers» and «sons of God». A closer look at these words can show that they seem almost conflicting. A peacekeeper is a conservator of the peace. But it is needed to remember how such peace can be introduced, namely by weapon. So, can peacekeepers be called «sons of God» or even «blessed»? It can be seen during a closer look but while listening to such a person people usually do not pay any attention to the play of the words like that because phrases which are based on Holy Scripture should be correct a priori. Such religion biased phrases are something like a *shadow* of a speaker himself and they introduce wishes and intentions of a politician as those which have been proposed by the heavens.

Also it is important not only to pay attention to the phrases which contain religion biased lexicon but also to the verbs which can follow the phrases themselves: *tell*, *teach*, *say* and others. Their correct using and further translation will make the speech alive and can highlight the intentions of a politician.

Nowadays it is spreaded especially for the politicians in the United States of America to address to God while finishing his/her speech. This way of appealing to the religion biased phrases may help the official representative to show to the nation the way they receive their strength and support.

- «And that prayer is very simple: God bless America» [3].
- «Good night and may God bless our wonderful United States of America» [6].
- «Thank you, and God bless you» [4].

All these three proposed examples are of the Unites States' property. They brightly demonstrate the intention of the speakers to make their country prosperous with the help of the heavens.

Not all the passages can include such a direct appeal to religion, sometimes they are less noticeable but influential as well: «For God's sake», «For God's mercy's», «For goodness' sake», «For heaven's», «For pity's sake» and many others. But even having

such a bright variety of the English phrases it is not so easy to collect the same number of the Ukrainian ones: «*Заради Бога*», «*Заради усього святого*» or «*Заради усіх святих*». In such cases a translator should clearly understand and strictly follow the situation, time, emotional state of a speaker and the audience as well.

But these are only some of possible examples. Let's have a look at the phrases from the speeches of the Ukrainian politician namely of the valid President Petro Poroshenko. The proposed below examples brightly show that such appeals can be not only direct but indirect. Direct usage of the religion biased phrases can be easily understood or at least can show the way to understanding as well as indirect ones can have the hidden intentions.

- «С уважительным отношением к специфике регионов. К праву местных громад на свои нюансы в вопросах исторической памяти, пантеона героев, религиозных традиций» [1].
- «Щойно я присягнув «усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України», і завжди буду вірний цій святій обітниці» [1].
- «Нехай нас благословить Господь!» [1].

As it is possible to see that only one example includes the direct usage of the religion biased lexicon «благословить Господь». But other phrases have indirect appeal which is realized in the way of using separate words which are full of religious intentions but do not include any address to the holy sayings: «религиозный» and «вірний святій обітниці». The word «религиозный» which means «sacred» is clear and has nothing hidden at the background in this context. Although the second phrase «вірний святій обітниці», which can be rendered as «to be faithful to the sacred vow», has something behind. From the first side we have a clear and at the same time understandable phrase which can be interpreted in the way that the words of the politician are as true as the phrases from the holy saying but from another side this phrase may have a manipulation effect in the way of meaning that *sacred* are not only the words but also the actions. And this intention has definitely another sight.

It is important to mention that not every appeal to religion is so-called «hair for Lord Munchhausen»; sometimes such phrases can ruin the months or even the years of long and careful work. Muslims, for instance, sharply react to the passages including even small mentioning of the sex equality or Christian confessions which do not like any phrases about same-sex marriage. So, a speaker should understand his/her audience. But the most widespread usage of religion biased phrases is met in speeches concerning the war when the appeal to the heavens can be simply ridiculous because any war even that which has a peace as the aim means hundreds of thousands deaths.

- «*God bless America, and may God protect our troops*» [8]. This statement on the one hand is clear but on the other one it is behind any logic. Can God bless the troop since their aim is to take the lives?

• «*We come to Iraq with respect for its citizens, for their great civilization and for the religious faiths they practice. We have no ambition in Iraq, except to remove a threat and restore control of that country to its own people*» [7]. The forty-third President of the United States of America highlights the purity of his intentions in Iraq stressing on the religious faiths of its nation. But within less than three years, according to the survey published in London magazine «The Lancet» [10], the war in Iraq has taken up to 128 000 civilians till September, 2006. In such way the words of the politician based on religion are incorrect and ridiculous.

• «*This goal of a free and peaceful Iraq unites our coalition <...>. The liberty we prize is not American's gift to the world, it is God's gift to humanity*» [2]. It is another variant of a direct appeal to God. Paying attention to the survey brought out by «The Lancet» this statement cannot be considered to be loyal and logical. On the one hand this phrase emphasizes the positive intentions of the speaker in Iraq which are highlighted by the words «free and peaceful Iraq», «liberty» and «God's gift to humanity». This aspect creates the affirmative perception for the American nation. But on the other hand the phrase cannot be positively estimated by the Iraq nation.

• «*In particular I have long argued that the need to revitalize the Middle East peace process is the single most pressing political challenge in our world today. Therefore we must be relentless in our war against terrorism, and in resolving the conditions and causes on which the terrorists prey*» [9]. The seventy-third Prime-Minister of the United Kingdom Tony Blair highlights that the aim of the troops in the Middle East is «to revitalize peace» that means «to improve the situation». But the second sentence of this statement contradicts the first one. So the aim is to revitalize peace in a relentless way (even though it considers the terrorists the civilian deaths can also be caused). Also it is useful to pay attention to the phrase «conditions and causes on which the terrorists prey». The religion of Iraqi nation is Islam (we do not take into account non-residents), so it means that the terrorists are not the only people who denominate Islam but also it concerns the nation itself.

In the process of such phrases' rendering it is useful to pay attention not only to the phrase itself but also to the background of the nation where a politician announces his/her speech. A key task for an interpreter is to make translation as neutral as it is possible. Especially it considers the above mentioned situations (war, political and religious national disagreements etc.). In such cases a translator is represented as a so-called go-between and is to be aware about the possible negative consequences which can follow the representation of a speech as well as the religion biased phrases may damage or fully ruin the cooperation between two nations or religious communities. But, as it can be seen from other examples, the religion biased lexicon can also serve as the hand of help for a speaker. Mostly such phrases are emotionally marked and may have a positive impact on the audience.

So, to summarize one should say that in the process of translation it is needed to pay attention to both: the main idea of a speech itself and also to the speakers' intentions because a simple phrase may hide something more between its lines. Also it is very important to analyze the atmosphere and situation, which are a bases of the speech, correctly and in proper time because religion biased phrases can not only help the speaker but also can ruin his/her plans and betray any hopes set on the successful speech.

Література:

1. Інаугураційна промова президента Петра Порошенка. Режим доступу: <http://vesti-ukr.com/strana/55543-polnyj-tekst-inauguracijnnoj-rechi-prezidenta-petra-poroshenko>.
2. Політичне звернення 43 президента США Джорджа Буша до американських військ. – Режим доступу : <http://www.theguardian.com/world/2003/mar/26/iraq.usa1>.
3. Політична промова кандидата на пост президента США Джона Керрі. – Режим доступу : <http://www.americanrhetoric.com/speeches/convention2004/johnkerry2004concession.htm>.
4. Політична промова кандидата на пост президента США Джона Мак Кейна. – Режим доступу : <http://www.propublica.org/special/senator-john-mccains-presidential-nomination-speech-a-visual-annotation-102>.
5. Політична промова 44 президента США Барака Обами в Каїрі. – Режим доступу : <http://www.bydewey.com/obamacairospeech09.html>.
6. Політична промова 42 президента США Білла Клінтона. – Режим доступу : <http://australianpolitics.com/1999/06/10/clinton-announces-end-of-war-in-kosovo.html>.
7. Політична промова 43 президента США Джорджа Буша від 19 березня. – Режим доступу : <http://blogs.wsj.com/dispatch/2013/03/18/full-text-of-president-george-w-bushs-speech-march-19-2003/>.

8. Політична промова сенатора США Джо Байдена від демократичної партії. Режим доступу: <http://www.propublica.org/special/senator-joe-bidens-vp-nomination-speech-a-visual-annotation-1002>.

9. Політична промова 73 прем'єр-міністра Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Тоні Блера. Режим доступу: <http://www.biogs.com/blair/blairspeech.html>.

10. Gilbert Burnham, Riyadh Lafta, Shannon Doocy, Les Roberts. Mortality after the 2003 invasion of Iraq: a cross-sectional cluster sample survey [Electronic recourse] / Burnham Gilbert, Lafta Riyadh, Doocy Shannon, Roberts Les. – London. : Volume 368, No. 9545, 2006. – P. 1421–1428. – Access mode : [http://www.the.lancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(06\)69491-9/fulltext](http://www.the.lancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(06)69491-9/fulltext).

УДК 81'255.4+811.111

А. Р. Зубрик,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC ELEMENTS

У статті проаналізовано особливості перекладу англійських фразеологізмів з соматичним компонентом, розглядаються лексико-семантичні групи, їх універсальність та унікальність. Наведено основні рекомендації щодо особливостей перекладу англійських фразеологізмів з соматичним компонентом.

Ключові слова: англійські фразеологізми, особливості перекладу, семантика, соматичний компонент, лексико-семантична група.

В статье проанализированы особенности перевода английских фразеологизмов с соматическим компонентом, рассматриваются лексико-семантические группы, их универсальность и уникальность. Приведены основные рекомендации относительно особенностей перевода английских фразеологизмов с соматическим компонентом.

Ключевые слова: английские фразеологизмы, особенности перевода, семантика, соматический компонент, лексико-семантическая группа.

In the article the peculiarities of translation of English phraseological units with somatic elements are analysed; lexico-semantic groups, their universality are examined. Basic recommendations due to the features of translation of English phraseological units with somatic elements are proposed.

Key words: English phraseological units, peculiarities of translation, semantics, somatic element, lexico-semantic group.

Idioms represent a significant part of language and influence its potential and contribute to the cultural heritage. Their frequent use shows that idioms play an important role in terms of core vocabulary and thus in language acquisition in general. Thanks to their metaphorical nature idioms make the language colourful and rich, reflecting human experience and the way people comprehend the world around them. This is even truer for human body idioms, as human body is very close to any human being, idiomatic expressions are tightly connected with the sensual aspects of human existence. The somatic idioms, especially those connected with body parts or internal organs, provide a framework of metaphorical universals. Moreover, the perception of reality, when reflected in human body idioms, is often more comprehensible and vivid for speakers.

The aim of our article is to reveal the universal and unique features in the semantics of somatic lexicon and review the peculiarities of translation of phraseological units with somatic elements.

Somatic code of the culture is one of the oldest. It relates to the archetypal ideas of man, which, according to Alexander Se-livanov, is «a way of mastering the human world – the hermeneutic circle from himself to himself and extrapolation of the circle on the environment» [8, p. 83].

As noted by Yuri Karaulov, «You cannot learn a language in itself, without going beyond it, without resorting to its creator – to the person and particular linguistic identity» [3, p. 78]. However, the reference to the creator of the language cannot be full without a holistic analysis and understanding of the vocabulary, especially without an analysis of somatic vocabulary which displays the elements of the structure of the person, that is, without the names of the parts of her body which is undoubtedly is one of the ways of the representation of somatic code of culture in language pattern of the world.

By using these «tools» of cognition people began to orient themselves in space and time, expressing his attitude to the world. The standard spatial orientation is a human anatomical orientation of body: front part is where located organs of sight and senses, rear side – back side, reflecting structural asymmetry of human body. The topic of human factors in speech has recently acquired a great relevance, indicating the important methodological advances which are outlined in modern linguistics.

The names of human parts of the body are the oldest stratum of lexicon that is directly related to functional and sensual aspects of human life and reflects the cultural and anthropological features of individuals belonging to one or other language communities. This lexicon is called somatic as it indicates the parts of the body and is considered to be one of the most interesting lexico-semantic groups. The characteristic feature of somatic expressions is the stableness, high frequency of use and, consequently, an extensive semantic structure. Deep connection of somatic phrases with the realities of the world based on the principle of anthropomorphism creates the conditions for symbolization of functions of different parts of the body to form a complex system of figurative meanings [7, p. 140]. In idiomatic system of any language conceptualized the knowledge of linguistic picture of the world and all the types of subject relationship with its fragments.

The term «somatic» is used in biology and medicine in the sense of «associated with the human body, flesh» and is opposed to the notion of «mental» [4, p. 9]. In linguistics, it begins to be applied since the second half of the twentieth century in the studies which are reflecting in their semantics everything that relates to the field of physicality. The term «somatic» has different interpretations. According to broad one, «somatic» (from Greek soma (somatos) – body) means the designation of phenomena that falls within physicality. In a narrow sense, somatic is any significant sign, position or movement of a person and body. It is a term that covers all forms of one of the non-verbal languages – somatic language, including gestures, facial expressions, poses, expressions of individuals and various symptoms of mental movements and states [3, p. 5].

According to R. Mugu, somatic expressions are the only semantic field with general generic feature «parts of the human body and displays of it». Depending on the nature of the object, its features, they are divided into somonimizmy (serve to indicate the parts of the human body), osteonimizmy (category of bones of the human body and their connections) splanhnonimizmy (name of the internal organs), anhionimizmy (serve to indicate blood system) sensorimizmy (names of the senses), and lexicon describing diseases and manifestations of the human body. A special place is kvazisomatyzm alma (soul) [6, p. 129].

Due to A. Blum somatic phraseological units in modern English represent a huge group. The most common in the usage are somatic expressions with the word «hand». The next in frequency of usage are «head», «eye», «face», «arse» (ass, butt), «foot», «nose», «finger», «heart». Other somatic units (leg, arm, back, bone, brain, ear, tooth, skin, shoulder, neck, tongue) less used, but their activity is large enough for word forming [1, p. 11].

Thus, somatic lexicon is an integrated system that has a fixed number of objects of nominations and is intended to refer to the actual composition of lexical items. If the first parameter is an independent of their linguistic identity and can be completely the same in different languages, the second is directly dependent on the individual characteristics of a particular language and varies both in quantitative and qualitative terms. Many classifications of somatic expressions divide them into groups and categories which play an important role of classification of the body, depending on which lexemes they are classified and what do they mean. Lexicon of the language that defines the component structure of phraseological units closely linked to the outside world. Therefore, the most active in the formation of phraseological units are lexemes with somatic element causing associations with intelligence, physical labor, life, feelings, and associations related to the perception of the world, its cognition and change.

Analysis of somatic phraseology in English and translation into Ukrainian allow us to understand the leading role of idioms in the system of linguistic means of artistic expression, functioning of somatic expressions.

Stephen King's prose is measured not only by the multiplicity of idiomatic material, but also by how skillfully and cleverly he uses the common heritage of humanity. Reading the novel «Joyland» we can notice that in the lexicon of the work is a large number of phraseology, in particular, phraseology with somatic components. This is due to the factor that phraseological expressions are one of inexhaustible sources to enhance expressiveness. It should be recalled that functional and stylistic coloring in phraseological units often coexists with emotionally expressiveness and evaluation. The presence of somatic expressions in the language makes it more expressive, lively, giving it a national identity. Somatic phrases help to make characters brighter and to depict their portrait, to reveal the inner world of the characters, their psychophysical condition, give emotional evaluation deeds, actions and more. For example:

«She threw back her head and laughed.» [9, p. 31] – Вона відкинула голову назад і засміялася.

«But Tom shook his head.» [9, p. 12] – Він захитав головою.

«I had to duck my head when I passed beneath the Screaming Skull.» [9, p. 145] – Мені потрібно було ухилитися, коли проходив повз пронизливий крик черепа.

Analyzing these sentences we may observe both the simplicity of the usage of somatic element «head» and on the other hand the complexity by showing an expressive coloring of his speech.

Parts of human body and their names in different languages appear not only in the literal sense they are also symbolic. It is known that in the process of communication information is transmitted not only through language. Traditionally communications is differentiated in verbal and nonverbal. With somatic elements we can describe the process of non-verbal communication, body language, gestures, facial expressions, posture, which can also serve as a means of sharing information.

Non-verbal means perceived by people are capable to display the finest nuances of attitude, emotion, evaluation, and expression of feelings, mood state. They help to transfer information that is difficult or uncomfortable for some reason to express verbally. Very often non-verbal communication is defined as an auxiliary source of information transfer. Thus, nonverbal behavior is often a major factor in the successful course of oral communication and is no less important than the spoken words.

From pragmatic point of view somatic expressions describe facial expressions or body movements, but at the same time they reflect the external manifestations of emotions or mental states and processes. For example:

«He grimaced without opening his eyes.» [9, p. 182] – Вона скривилася, не відкриваючи своїх очей.

«Her eyes widened with surprise, then grew distant.» [9, p. 183] – Її очі округлилися від здивування, проте через деякий час стали далекими.

«She put her hands over her face and sat down on the passenger seat of the van.» [9, p. 186] – Вона охопила голову руками і сіла на пасажирське сидіння вантажівки.

Using somatic phraseology we can profoundly convey our thoughts or make a greater impression of what was said. Native speakers resort to the usage of words denoting the parts of the body and to describe the different spheres of reality, including emotions. For example:

«I put my forehead against the wall and closed my eyes. What I really wanted to close was the ear with the phone pressed to it.» [9, p. 282] – Я схилився лбом до стіни і закрив очі. Та насправді я хотів закрити вухо, щоб не чути голосу зі слухавки.

Thus, somatic expressions are important in fiction, including the novel «Joyland» by Stephen King. With their help, the author describes the character in all forms: mood, thoughts, actions and emotions, peculiarities of character. This is due to the affiliation of somatic phraseological units to the oldest stratum of lexicon. Analysis of somatic units allows us to distinguish the stylistic features of the usage of phraseological items related primarily to achieving the effect of direct contact between the characters in the novel.

In terms of semantics we can distinguish two main types of semantic gestures, communication and symptomatic [3, p. 183]. The first section includes gestures that convey information that is intentionally sender sends the recipient. For example:

«Please give a hand to Mr. Bradley Easterbrook.» [9, p. 59] – Будь ласка, допоможи містеру Бредлі Істербрук.

«His eyes met mine, dead-on.» [9, p. 161] – Наші погляди зустрілися одночасно.

The second type include gestures that suggest emotional state. For example:

«My arms and legs all prickled with gooseflesh, and the hair at the nape of my neck stiffened.» [9, p. 146] – Мої руки і ноги вкрилися гусячою шкірою, а волосся на потилиці настовбурчилося.

«Her hands were clasped demurely at her waist, but her eyes were full of merriment.» [9, p. 230] – Вона поклала свої руки на талію з серйозністю, але її очі були наповнені радістю.

«His face was too pale and tired, the face of a boy who was very sick, but his eyes were alive and healthy.» [9, p. 242] – Його обличчя було надто блідим і втомленим, це було обличчя дуже хворого хлопчика, але його очі були живими і здоровими.

Often somatic phrases are used to convey facial expressions of heroes. Mimicry holds a significant place in the communication process as an additional means of expression and perception of the emotional state of people, because it is inseparable from the whole structure of thoughts, actions and feelings of man and is a natural expression of inner life [2, p. 115]. Mimic movements are made, of course, spontaneously.

The symbolic importance has only those parts of the body which are in traditional sense of the language can be defined as the external organs of the body, except for the word «heart».

The organ of the human body like head (as well as brain) controls thinking and understanding. In this regard, the main stem of connotative meaning somatic phrase is wisdom and understanding, or lack thereof. The novel is reflected in further somatic phraseological units:

«*Luckily for her, just enough of Rozzie Gold's Fortuna bullshit had stuck in my head.*» [9, p. 104] – На щастя для неї, дурня про Розі Голдс Фортуна застрягла в моїй голові.

«*That woke up brain cells that have been asleep since I was three.*» [9, p. 117] – Його поява розбудила нашу сіру речовину, яка до того часу була застигла.

The word «hair» usually being the part of idioms takes the meaning of some emotions, such as fear:

«*Tom rejoined us, grinning and flushed to the roots of his hair.*» [9, p. 117] – Том знову до нас приєднався, скалячись, почервонівши до коренів волосся.

Such part of human body as «eye» symbolizes the perception of information and its accuracy. Eyes are important for expressing emotions and feelings. Therefore, the number of phraseological units with this component is quite large. With eyes, you can see whether a person is telling the truth or not. Here is an example display of disapproval:

«*He barked at me once, then trotted back to Mom, who was standing ankle-deep in the sand, breathing hard and eyeing me with mistrust.*» [9, p. 151] – Він гаркнув на мене і поспішив до мами, яка стояла по щиколотку в піску, важко дихаючи і дивлячись на мене з недовірою.

The novel is full of somatic phraseological units with the element «eye», it is considered to be the most numerous. This can be explained by the fact that during the deployment of the events in the novel, the characters are always in visual contact with each other, follow each other, sometimes one look solves for them everything:

«*Will you keep an eye on him, Mr. Jones? I won't be long.*» [9, p. 158] – Ви доглянете за ним, містер Джонс? Я ненадовго.

«*Mike was dry-eyed, though, and he looked every bit as furious as I felt.*» [9, p. 184] – Хоч і Майк не плакав, але він ставав все розлюченішим і розлюченішим.

The author uses somatic phraseological units with the word «heart» in order to convey emotions and internal connection of the characters of the novel:

«*If I wait for an apology, I'll be waiting a long time... because in his heart, Dad still believes that's true.*» [9, p. 244] – Якщо я чекатиму на вибачення, то я чекатиму... тому що десь в глибині його серця, тато вірить, що це правда.

Words leg/foot in somatic phraseology symbolize speed and movement:

«*I took my foot off the gas and sat there in the dark.*» [9, p. 258] – Я забрав ногу з педалі газу і сидів у темряві.

Thus, in English and Ukrainian languages there is a considerable amount of phraseological somatic components. With the help of somatic phraseological units the author expresses emotions and mental state of characters. At the level of semantics of phraseological units the evaluative component helps the author to increase the informative potential of the text by creating an underlying idea, form the general tone of the text because of its connotative and stylistic possibilities.

When translating passages from the novel we took into consideration that the literary text is a carrier of particular aesthetic information. Because somatic phraseological units are important in emotional tone of the work, special attention was paid heed to the transfer of emotional and stylistic component of meaning. Analyzing somatic phrases selected from the novel «Joyland» by Stephen King, we can make a conclusion that with their help, the author describes the moods, thoughts, actions and emotions of the characters, especially their character. Through them, the writer conveys the attitude to the depicted events emphasizes the semantic and stylistic position linguistic resources.

Literature:

1. Блюм А. В. Семантические особенности соматической фразеологии / А. В. Блюм. – М. : АСТ-пресс, 2000. – 20 с.
2. Андрейчук Н. І. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці / Н. І. Андрейчук // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 113–117.
3. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – Москва : Международные отношения, 1972. – 288 с.
4. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека (на материале русского и французского языков): автореф. дис.... канд. филол. наук / Н. В. Луговая. – Краснодар, 2007. – 17 с.
5. Мордкович Е. М. К вопросу о семантических полях соматических фразеологизмов / Е. М. Мордкович. – Новгород : НГПУ, 1972. – 39 с.
6. Мугу Р. Ю. Полисемантизм соматической лексики (на материале русского и немецкого языков): дис.... канд. филол. наук: 10.02.01 / Р. Ю. Мугу. – Майкоп, 2003. – 166 с.
7. Семушина Е. Ю. Сопоставительный анализ фразеологических единиц и сложных слов, семантически ориентированных на характер человека, в английском и русском языках: дис.... канд. филол. наук / Е. Ю. Семушина. – Казань, 2004. – 232 с.
8. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська. – К. : Вид. центр «Проміс», 2001. – 204 с.
9. King S. Joyland / S. King. – A Hard Case Crime, 2013. – 290 p.

УДК 811.111'373=030

О. В. Касаткіна-Кубишкіна, Ю. В. Курята,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ПЕРЕКЛАД ПАРЕМІЙ ЯК ДЕКОДУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті досліджуються паремії як одиниці мовної картини світу та їх особливості, висвітлюються основні способи їх перекладу.

Ключові слова: мовна картина світу, паремія, спосіб перекладу, декодування.

В статье проводится исследование паремий как единиц языковой картины мира и их особенностей, освещаются основные способы их перевода.

Ключевые слова: языковая картина мира, паремия, способ перевода, декодирование.

The article deals with proverbs / paroemias as units of linguistic picture of the world and their peculiarities. The authors underscore that paroemias reflect lingvo-cultural, ethnic and mental peculiarities of the native speakers and bear the associative imagery information of the native speaker. The main strategies of their translation are studied.

Key words: linguistic picture of the world, proverb / paroemia, translation strategy, decoding.

Національна культура завжди асоціюється з нацією й ототожнюється насамперед з якостями, рисами характеру, які притаманні даному етносу. Людина має національну належність лише тоді, коли вбирає у себе зміст тієї чи іншої культури, мислить та діє в її рамках, так чи інакше пов'язана з її цінностями, поділяє її турботи і помилки, тощо. Усе це разом складає національну ідентичність людини.

Одним з елементів культури, який допомагає нам усвідомити національну культуру є фольклор. Яскравим прикладом усної народної творчості є паремії, які трактуються як видове позначення фольклорних малих жанрів афористичного спрямування.

Паремії як влучні лаконічні висловлення фольклорного походження давно потрапили в коло наукової уваги фольклористів, літературознавців, істориків, етнографів, лінгвістів та інших дослідників. Зокрема, вивчалось їхнє історико-культурне підґрунтя (В. Перетц, М. Сумцов); походження, еволюція форми і змісту (М. Пазяк); тематичне розмаїття (В. Даль, Г. Пермяков); особливості структури і семантики (В. Архангельський, Н. Барлі, А. Дандіс, А. Крікманн, Ю. Левін); типологія з огляду на національний та загальнолюдський ґрунт (К. Гріґас, Е. Кокаре) тощо.

Вивчення особливостей перекладу паремій як одиниць мовної картини світу сьогодні – ключова наукова проблема з огляду на потребу активізації міжкультурного діалогу націй шляхом перекладу їх літератур. Оскільки українська та англійська художні літератури мають значний національно маркований компонент, вивчення способів відтворення етнічного колориту в перекладі та декодування рис етнічної ментальності стає особливо необхідним.

Сьогодні набувають значної актуальності такі мовознавчі галузі, як етнолінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, теорія міжмовної комунікації, етнопсихолінгвістика, які також розглядають положення теорії перекладу та пропонують нові практичні зразки відтворення паремій як одиниць мовної картини світу.

Етнолінгвістичні аспекти перекладознавства досліджувались багатьма науковцями (Арутюнова Н. Д., Белова А. Д., Верещагін Е. М., Виноградов В. С., Зарицький М. С., Зорівчак Р. П., Карабан В. І., Караулов Ю. Н., Комісаров В., Костомаров В. Г., Латишев Л. К., Любчук Н. В., Марковіна І. Ю., Маслова В. А., Рецкер Я. І., Телія В. Н., Фесенко Т. А., Флорін С., Чередниченко О. І., Швейцер О. Д., Basil H., Catford J. C., Crick M., Larson M., Neubert A., Snell-Hornby M., Werlen E. та інші). Проте питання ефективного перекладу паремій зі збереженням конкретних рис етнічної ментальності залишається відкритим та актуальним і сьогодні.

Мовна картина світу постійно збагачується новими явищами. Пареміологія входить до національно-мовної картини світу. М. В. Маравіна пише, що «паремії не тільки відбивають світогляд народу, цінності, які він звеличує, принципи, які наслідують, але й ілюструють дурість, зло, заздрість, неправду, тобто показують життя у всіх його проявах. Саме паремії заслуговують самого уважного ставлення лінгвістів» [8, с. 4].

Д. Ю. Полініченко стверджує, що «у пареміологічному фонді мови зберігаються специфічні риси повсякденної свідомості етносу. Пареміологічно відбите знання, представлене в окремих мовних системах, спирається на повсякденний досвід людей як членів конкретних етнокультурних спільностей, на традиції, звичаї й вірування народів» [10].

«Створені у віках, переходячи від поколінь до поколінь, прислів'я та приказки підтримували основи народного життя, зміцнювали моральне й духовне обличчя народу. Це ніби духовний «кодекс» народу, який регламентував життя кожної простої людини. Ці прислів'я виражають ті думки, до яких народ прийшов у процесі своєї суспільної практики» [10, с. 11].

Найефективнішим способом дослідження своєрідності концептуалізації світу є міжмове зіставлення, адже кожна мова не тільки і не стільки відображає об'єктивний світ, скільки по-своєму інтерпретує його. Це один із постулатів сучасної когнітивної лінгвістики, хоч про це ще в 1950 р. заявив німецький мовознавець Лео Вайсгербер у своїй праці «Про сили німецької мови». Так, зокрема, він стверджував, що сферу значення слів не можна сплутувати зі сферою речей. Наприклад, слово *unkraut* (*бур'ян*) є наслідком людського судження з практичного погляду (непридатності для вживання, шкідливості для культурних рослин тощо). Бур'ян не існує в природі, а тільки у свідомості (міркуваннях, оцінці) людей. У природі існує осот, пирій, повійка тощо. Завдання лінгвіста, вказав Вайсгербер, – дослідити, як мова класифікує (тепер ми б сказали концептуалізує, категоризує) предмети і явища зовнішнього світу, як їх оцінює, іншими словами, розкрити своєрідність картини світу кожної мови та її динаміку в часі [3].

Отже, прислів'я, приказки, ідіоматичні вирази у творах словесного мистецтва постають важливими засобами відтворення національного колориту. Умовно виділяємо дві групи: нейтральні та національні забарвлені словосполучення. Нейтральні прислів'я, а також приказки та ідіоматичні вирази, що мають загальний характер, утворилися внаслідок взаємодії матеріального та духовного розвитку народів, шляхів становлення мислення. Таким чином, нейтральні фразеологізми – результат спільності законів мислення. Вони існують в усіх мовах світу. Разом з тим національний характер не міг не знайти своє відображення у сфері мови. Найяскравіше він проявляється в утворенні паремій, в яких граматично та семантично синтезується життєвий досвід народу.

Переклад таких національно забарвлених фразеологізмів як прислів'я та приказки створює значні труднощі. Тут важливо не лише зберегти зміст висловлювань, які підлягають інтерпретації, але й не порушити характер національної основи тексту.

Пристаючи до перекладу того чи іншого художнього твору, реципієнт повинен вникнути в авторський стиль, його атмосферу, відчуті усі найтонші особливості першотвору. Адже одним із елементів стильової парадигми автора постає вживання паремій. Проблема відтворення їхніх семантико-стилістичних функцій тісно пов'язана з розумінням адекватності відтворення, «яке базується на вимозі не формальної, а функціональної точності» [5].

Суть адекватності, за словами Р. Зорівчак, полягає в тому, що оригінал доцільно розглядати як систему, а не як суму елементів, як органічну цілість, а не як механічне сполучення складників. Завдання перекладу – це не копіювання усіх елементів тексту, структур оригіналу, а схоплення їхніх функцій і відтворення їх засобами мови мети.

Прислів'я – це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту (буквального чи алегоричного плану), характерною рисою якого є його синтаксична завершеність. Прислів'я – обов'язково граматично та інтонаційно оформлене судження і, як таке, співвідноситься не зі словом, в основі якого лежить певне поняття, а з реченням [1].

Адекватне відтворення прислів'їв і приказок складає особливу перекладацьку проблему. На відміну від лексичних одиниць, фразеологізмів, еквівалентних слову, у прислів'їв і приказок образний зміст, тобто їх внутрішня форма зберігає свою значущість. Носії мови не лише знають сенс прислів'я і ситуації, в яких її слід вживати, але і сприймають образ, метафору чи порівняння, що формує прислів'я. Звичайно, початкові реалії, пов'язані з виникненням прислів'я, забуваються. Але двоплановість прислів'їв зберігається. Їх прямий сенс і сенс переносного значення співіснують. Сенс вільного поєднання, що лежить в основі прислів'я, і зміст образного значення актуалізуються в мові. Тому перекладачу важливо передати ці обидва компоненти: і сенс прислів'я, і метафоричний зміст [6; 11].

Нагадаємо, що прислів'я визначаються як закріплені у мові стійкі образні судження, які мають повчальний зміст, виражають певну мораль та часто мають звуко-ритмічну організацію. З огляду на ці ознаки прислів'їв, В. В. Виноградов [2, с. 185] зазначає, що зазвичай використовується п'ять можливих способів перекладу паремій:

1) повним відповідником (еквівалентом), коли в мові перекладу є прислів'я, яке рівнозначне за змістом, функцією та стилістичними характеристиками прислів'ю в мові оригіналу. Метафора, закріплена в прислів'ї, повинна спиратися на ідентичні образи. Повні еквіваленти часто зустрічаються у так званих інтернаціональних прислів'ях та крилатих висловах, які беруть свій початок від міфічних або біблійних джерел: *Custom is the second nature* – Звичка – друга натура. *Two heads are better than one* – Одна голова добре, а дві краще.

2) частковим відповідником, коли прислів'я мови перекладу еквівалентне прислів'ю мови оригіналу за змістом, функцією та стилістичним забарвленням, але відрізняється своїм образним значенням. Наприклад, вислів *red herring*, який перекладається як відволікаючий маневр, має такі аналоги в українській мові як *замилити очі, задурити голову; paint the town red* – в англійській мові використовується на позначення гарного проведення часу, веселої прогулянки. В українській мові зустрічається такий його аналог: *відірватися на повну*;

3) при передачі прислів'їв нерідко використовується прийом калькування. Прислів'я відтворюється майже дослівно, але контекст підказує реципієнту, що він має справу зі стійким зворотом, наприклад, *red rag to a bull* – червоний колір для бика, тобто той, що дратує;

4) так званим «псевдодослівним» відповідником, коли перекладач вважає за потрібне вжити прислів'я мови оригіналу, або при відсутності в мові перекладу повного або часткового еквіваленту. В цьому випадку перекладач «винаходить» прислів'я та відтворює без модифікацій або з незначними змінами образний зміст прислів'я оригіналу, таким чином зберігаючи його зміст [2, с. 190];

5) описовим перекладом, тобто шляхом переказу фразеологізму, який зумовлений відсутністю в мові перекладу необхідних відповідників та неможливістю калькування: *Beware of reds under the beds* – *Пильнуйте! Комуністи всюди* [2, с. 190].

Загалом панує думка, що, оскільки у пареміологічних одиницях часто міститься метафоричний елемент, то їх не можна перекладати дослівно. У багатьох випадках вони мають явно виражене національне забарвлення, що призводить до того, що паремії часто не мають абсолютних відповідників в іншій мові. Складність перекладу прислів'їв та приказок полягає у тому, що перекладач повинен уміти їх розпізнати і підшукати відповідний український варіант.

З точки зору перекладу приказок та прислів'їв, Кочерган М. [7] розділяє їх на 3 групи.

До першої групи відносяться такі прислів'я й приказки, які повністю співпадають в англійській та українській мовах – і за змістом, і за формою, тобто за описуванням образом або складовими компонентами, наприклад: *All that glitters is not gold* – *Не все те золото, що блищить*; *As a man sows, so shall he reap* – *Як посієш, так і пожнеш*; *New brooms sweep clean* – *Нова мітла по-новому мете* [7].

Такі приказки та прислів'я, які повністю співпадають в різних мовах, мають своїм джерелом спільний прототип і часто є калькою з грецької або латинської, рідше інших мов.

До другої групи належать прислів'я і приказки, які співпадають за змістом, але не співпадають за образом, який лежить в їх основі, наприклад:

Too many cooks will spoil the broth – *У семи няньок дитя без носа*; *As well be hanged for a sheep, as for a lamb* – *Сім смертям не бути, а одній не минути*; *To buy a pig in a poke* – *Купити kota в мішку* [4, с. 313].

При перекладі таких паремій рекомендується користуватися саме такими відповідниками, які закріпилися в мові, оскільки перекладач повинен притримуватися принципу перекладу чогось звичного таким же звичним. У протилежному випадку приказка або прислів'я викличе у читача враження чогось несподіваного та оригінального. Тому англійську приказку *At a snail's pace* – *Як на волах*, не можна перекладати *Із швидкістю равлика*.

До третьої групи відносяться приказки та прислів'я, які не мають відповідників в українській мові – ні за змістом, ні за образом. Вони перекладаються або описово, або за допомогою приказки, створеної перекладачем, наприклад: *Little pitchers have long/ wide ears* – *Діти люблять слухати розмови дорослих*; *В малих дітей великі вуха*.

Багатовіковий досвід спілкування народів, що говорять і пишуть на різних мовах, свідчить про те, що хороший перекладач повинен не тільки розуміти сенс перекладного тексту, а й враховувати структурно-семантичні особливості паремій, які багатства мови, на яку здійснюється переклад.

Труднощі перекладу англійських прислів'їв і приказок виникали завжди. А, враховуючи всі особливості тієї чи іншої мови, перекладати те, що вважається частиною культури одного народу на іншу мову дуже складно.

Наприклад, англійське прислів'я *«The pot calls the kettle black»*, у дослівному перекладі звучало б як: *«Горщик обзиває цей чайник чорним»*. Якщо для англійців сенс прислів'я зрозумілий, то для українця це прислів'я здається чимось новим, тому зміст не завжди розкривається повністю. Для того, щоб і нам зрозуміло було те, що хотіли сказати прислів'ям англійці, треба шукати відповідний еквівалент у своїй мові: *«Чия б корова мукала, а твоя мовчала»*.

Такий варіант більш зрозумілий і ближче українцеві. Але якщо перевести її знову на англійську мову, то вийде наступне: *«Anyone's cow may moo, but yours should keep quite»*. Як бачимо, початковий варіант далекий від кінцевого.

Отже, базуючись на аналізі всіх перерахованих вище труднощів перекладу і особливостей паремій, можна сформулювати основні правила їх перекладу.

Оптимальним перекладацьким рішенням, безсумнівно, є пошук ідентичної паремії, адже число подібних відповідників в англійській і українській мовах досить велике: *There is no smoke without fire* – *Немає диму без вогню*; *A good beginning makes a good ending* – *Добрий початок забезпечує хороши кінцею*; *Better late than never* – *Краще пізно, ніж ніколи*; *He laughs best who laugh last* – *Краще всіх сміється той, хто сміється останнім*; *Добре сміється той, хто сміється останнім* тощо.

При відсутності безпосередніх відповідників фразеологізм, спожитий у мові оригіналу, можна перевести за допомогою аналогічної фразеологічної одиниці, хоча він і буде побудований на іншій словесно-образній основі. Слід також враховувати, що стилістичне або емоційне забарвлення не завжди збігаються. У цьому випадку взаємозаміна неможлива: *After dinner comes the reckoning* – *Любиш їздити – люби й саночки возити*; *Любиш поганяти – люби й коня годувати*; *East or West, home is best* – *У гостях добре, а вдома краще*; *Схід чи Захід, а вдома найкраще*; *Fortune favours the brave* – *Сміливість міста бере*; *Every dog has his day* – *І на нашій вулиці теж буде свято* тощо.

Калькування, або послівний переклад, іноді допустимі, хоча цей метод не завжди є ефективним. Цікаво, що часом перекладачам вдається впровадити у мову перекладу і навіть культуру нові прислів'я і приказки. Найчастіше цей шлях застосовуємо до паремій, які мають біблійні, античні або міфологічні джерела: *Brevity is the soul of wit* – *Стислість – сестра таланту*.

При перекладі текстів культурно-історичної тематики застосовують калькування поряд з поясненням в можливо більш короткому вигляді. Такий вид перекладу називається подвійним, або паралельним: *The devil is not so black as he is painted – He так чорний диявол, як його малюють (дослівний переклад), Не такий страшний чорт, як його малюють; All asses wag their ears – Дурням властиво набирати глибокодумного вигляду (пояснення) тощо.*

Якщо в мові перекладу немає паремій, у більшому чи меншому обсязі еквівалентних вихідній пареміологічній одиниці, потрібно шукати відповідні за значенням і забарвлення слова, так звані однослівні часткові еквіваленти фразеологізмів: *It is the last straw that breaks the camel's back – Остання крапля переполює чашу; Better cut the shoe than pinch the foot – З двох лих вибери менше тощо.*

В окремих випадках, коли не можна підібрати ані еквіваленту, ані аналогу формується група паремій антонімічної заміни. В англійській мові вони не є багаточисельними: *A house divided against itself cannot stand (букв.: Будинок, поділений сварками, встояти не в силах) – Хто батьків поважає, той вовк не пропадає; The more haste, the less speed (букв.: Чим більше поспіш, тим менше швидкість.) – Тихше їдеши, далі будеш.*

Переклад як декодування ментальної ідентичності нації-носія мови відбувається також у випадку створення оказіонального неологізму.

Загалом, можна виокремити три основні напрями досліджень проблеми перекладу паремій як процесу декодування етнічної ідентичності, що їх розробляють сучасні вчені: 1. Етнічна ментальність як об'єкт теорії перекладу та етнопсихолінгвістики (Т. Р. Кияк, О. В. Бурда-Лассен, О. О. Нагорна). 2. Переклад лакун як одного з основних специфікаторів етномовної спільноти (Т. Боса, О. А. Крижко, О. І. Тетерятникова). 3. Переклад як засіб захисту та розвитку рідномовної ідентичності (І. Ю. Сковронська, О. І. Чердніченко, В.В. Шляхова) [9].

Прислів'я та приказки, будучи частиною культури даного народу, завжди залишалися і залишаться актуальними, незважаючи на розвиток економіки і техніки, на прогрес і т. д. У будь-який час прислів'я та приказки будуть характерною рисою даного народу, об'єктом уваги і дослідження.

З усього вищесказаного випливає, що будь-який перекладач повинен володіти навичками перекладу одиниць усної народної творчості, вміти не просто їх дослівно перекладати, а доладно і грамотно передавати їх основний зміст. Повна або часткова втрата національно-історичного колориту паремій можлива у випадку неусвідомлення перекладачем ментальної ідентичності нації-носія мови оригіналу та/або нації-носія мови перекладу, що не забезпечує декодування ментальної ідентичності нації. Навіть за умов координативного білінгвізму перекладача ментальна ідентичність націй, мови яких задіяні в процесі перекладу, буде декодована різною мірою в залежності від того, яка мова та культура є більш рідною у порівнянні з іншою.

Література:

1. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : В 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 2001. – 544 с.
3. Даниленко В. П. Языковая картина мира в концепции Л. Вайсгербера [Електронний ресурс] / В. П. Даниленко. – Режим доступу : old.islu.ru/danilenko/articles/vaiskart.htm
4. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки / О. Ю. Дубенко. – К. : Нова книга, 2004. – 416 с.
5. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча проблема / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 175 с.
6. Корень О. В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О. В. Корень. – Харків, 2000. – 20 с.
7. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
8. Маравина М. В. Методологические аспекты исследования речевой выраженности актуализационного и манипулятивного начал в паремииологии [Електронний ресурс] / М. В. Маравина. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/>
9. Мінакова І. В. Проблема перекладу як процесу декодування етнічної ідентичності : огляд сучасних українських досліджень / І. В. Мінакова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 25. – С. 92–93.
10. Полініченко Д. Ю. Естественный язык как лингвокультурный семиотический концепт : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д. Ю. Полініченко. – Волгоград, 2004. – 22 с.
11. Раєвська Н. М. English lexicology / Н. М. Раєвська. – Київ, 1991. – 236 с.

УДК 811.112:651.926

Л. В. Каушанська,

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДІЛОВИХ ЛИСТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

У статті розглядаються граматичні особливості перекладу ще мало вивченої галузі німецькомовного ділового спілкування – сучасного міжнародного листування банківських установ.

Ключові слова: комунікація, епістолярний стиль, семантика, функціональні дієслівні конструкції, мовна економія, спрощення.

В статье рассматриваются грамматические особенности перевода ещё мало изученной области немецкого делового общения в международную переписку банковских предприятий.

Ключевые слова: коммуникация, эпистолярный стиль, функциональные глагольные конструкции, языковая экономия, упрощение.

The article discusses the grammatical peculiarities of the translation in the known field of German-speaking business communication – modern international correspondence banking institutions.

In modern social and political conditions, business letter plays an important social role as a means of international communication and increasingly affect economic progress. Today, it is impossible to imagine the work of small businesses and big companies without business correspondence. Official telegrams, faxes, telex, official letters are important communication

channels. Business letter belongs to the epistolary (official collective and interpersonal relationships, informal personal communication) genre business prose with complex functional nature.

The relevance of this study is due to the need for the development of important types of business communication, which regulates the organization and social behavior of the masses. Business letters are amenable to the influence of a number of clichés. They are business in nature and primarily serve for the pragmatic purposes. In this article there were investigated communicative-functional peculiarities of the text of a business letter and were identified the most significant typological characteristics of German business correspondence of banking organizations.

To achieve these objectives, the analysis of the relationship between extra-linguistic and linguistic text features of a business letter (which help to make the translation more accurate and adequate) was used in this article. The modern business letter is characterized by the use of common literary vocabulary, special official, stationery and other cliché words, as well as specific financial and banking terminology. Semantic-syntactic distribution of this vocabulary is defined by the field of business communication, in which correspondence is held, and by personal factors of communicants

Key words: communication, the epistolary style, semantics, functional verb constructions, speech savings, simplification.

Людина живе у світі текстів, що протягом останніх кількох років перетворилися із матеріалів у об'єкт та предмет лінгвістичного дослідження. Важливим феноменом текстового спілкування є діловий лист. Актуальність вивчення цього виду текстів обумовлена необхідністю узагальнення та закріплення тих громадських змін, що акумулюють тексти.

В комунікативному ракурсі в тексті втілюється єдність семантичного та прагматичного аспектів. Діловий лист розглядається нами як система лінгвістичних та екстралінгвістичних прикмет, властивостей та якостей в процесі ділового спілкування. Ця система реально функціонує в мовній діяльності та виступає як органічний взаємозв'язок, компоненти якого активно взаємодіють один з одним. Комерційна кореспонденція останніх років ведеться згідно з зовсім іншими правилами та соціокультурними нормами, що відрізняються значно більшим ступенем якості та експресивності. Всі ці зміни стали наслідком посиленої інтеграції світової економіки, необхідності швидкої та позитивної взаємодії в міжнародній «текстовій діяльності».

Як вид громадської комунікації, діловий лист виступає дзеркалом відповідних правових відносин. Тим не менш, не дивлячись на важливу роль ділового листа, в лінгвістиці немає одноставного визначення цьому явищу. Це пов'язано з невизначеністю при виділенні цього виду листів в самостійний жанр «епістолярій». Крім того, сам «епістолярний стиль» недостатньо досліджений як в українській, так і в зарубіжній лінгвістиці. Досить часто діловий лист в лінгвістиці кваліфікується як вид епістолярного жанру ділової прози. Термін жанр використовується як правило, як «явище стилістичне» [3, с. 150] та виражає функціональний вид певного стилю і притаманні йому стилістичні фактори. Про те, що ділову кореспонденцію «обслуговує діловий стиль» [2, с. 15] пише А.Н.Гвоздьов. Акішина вказує на те, що епістолярний текст – це тип тексту з кордонами замкнутого характеру. Нижній кордон тексту, тобто його заключна фраза, «більше не дає виходу для розвитку заданої семантики» [1, с. 17]. Наприклад, в офіційних відповідях, повідомленнях та проханнях клішований характер ділового листа підкреслює наступні початкові та заключні фрази:

<u>Початок</u>	<u>Кінець</u>
Sehr geehrter Herr;	In Erwartung einer...;
Als Antwort auf...;	baldigen;
Ihrem Wünsche gemäß;	Rückäußerung;
Antwort Lassen Sie uns gefälligst;	Bitte, lassen Sie uns;
Wissen, ob....	zugehen.

Хоча ділові листи ведуться, як провило, умовними комунікантами, тобто представниками різних фірм та організацій, вони можуть торкатися питань особистих взаємовідносин. Текст ділових листів, як правило, містить складні синтаксичні конструкції з великою кількістю підрядних речень, сполучників, експліціруючими логічні зв'язки між пропозиціями. Мова ділового листа відрізняється логічною організацією, що займає важливе місце в його текстовій структурі. В тексті ділового листа активно проявляються експліцитно-логічна, суб'єктивно-предикатна побудова комунікативних висловлювань. В сучасних громадських умовах ділові листи характеризуються логічною структурою тексту, спрощеною побудовою синтаксичних конструкцій, чіткою та раціональною мовою, що сприяє створенню позитивного іміджу у адресата, а також дуже раціональним використанням термінів, скорочень та слів іншомовного походження.

Соціальні, економічні та культурні зміни мали вплив на граматичну природу ділового листа. Вайденфельд стверджує: «Мова ділового листа не повинна бути математично точна та намагатися коротко проінформувати адресата, її мета значно ширша: зацікавити, вплинути на певну ситуацію» [6, с. 67]. Ведення ділового листування є одною з важливих форм сучасного спілкування. На розвиток ділової кореспонденції впливають не тільки політичні чи економічні зміни, але й моральні цінності комунікантів. Зміни форм громадського життя, пов'язаний з ними розвиток нових типів ділового листа, а також надання самому офіційно-діловому стилю якісно нових характеристик, визначає необхідність вивчення природи ділового листа у всіх його мовних та екстралінгвістичних проявах.

Приблизно чверть всієї німецької лексики складають дієслова. В мові ділового листа вони виступають ключем до розуміння. Як слова, що вказують на певну дію, дієслова виступають ключовими елементами для реалізації комунікативного наміру адресата. На широке використання дієслів в діловому листі, які володіють чітко прагматичною направленістю, вказується в роботах Демидової та Смирнова; Шевченко та Светлової-Полячкової. Роботи цих вчених присвячені дослідженню комунікативного вираження дієслів *bitten, danken, berichten, mitteilen, betätigen, begläubigen*. Треба також вказати на часте вживання в ділових листах функціональних дієслівних конструкцій. Вони утворюють присудкове поле, в рамках якого максимально проявляється намір адресата конкретизувати певну дію. Основними елементами функціональних дієслівних конструкцій є додатки, прийменникова група та дієслово. Ці конструкції можуть надавати висловлюванню пасивний характер та поліпшувати його спеціалізацію. Їх використання в діловій мові пояснюється тенденцією до прагматичного, конкретного та всеоб'ємлюючого викладення [5, с. 50]. В ділових листах банківської справи виробництва, переважно на рівні встановлення контактів, функціональні дієслівні конструкції часто використовуються з дієсловами *kommen, stellen, stehen*. Наприклад: *zum Ausdruck kommen; in Frage kommen; Bedeutung (haben) zukommen; zur Verfügung stellen / stehen ...*

В ділових листах для передачі повідомлення про фінансові події та процеси найчастіше використовується 3 ос.мн. та 3 ос.од. В дієслівній системі часу сучасної німецької мови ділового листа домінує теперішній час. Широке використання цієї форми дієслова пояснюється поширеною комунікативною задачею: заключити адресанта та адресата в одне часове поле певної ділової ситуації. Ця ситуація далеко на завжди має лінійний характер. Вона також може проявлятися в циклічній формі, наприклад, тієї чи іншої банківської угоди, що фіксується від початку до кінця діловим листуванням. Теперішній час вико-

ристовується в діловому листі головним чином для вираження теперішніх подій, висловлювань та звернень. Користуючись класифікацією форм Хельбіга [4, с. 65–80], в першу чергу, ми виділяємо актуальну форму теперішнього часу, тобто ту, що не має модального фактору, та може бути виражена словами та словосполученнями: *zu dieser Zeit, in diesem Augenblick u.s.w.*

Недоконаний минулий час (претеритум) в діловому листуванні у порівнянні з використанням форм теперішнього часу не є настільки розповсюдженим, хоча в деяких листах, особливо аналітичного характеру, претеритум має вельми стійкий характер: *Wir fanden es bedauerlich, wenn unsere langjährige Zusammenarbeit wegen dieser Angelegenheit enden musste.*

Адресант часто замість претеритуму використовує минулий час (перфект). Він, як правило, використовується на початку листа, де мова йде про те, що вже (доконане) було зроблено. Часто це проявляється в посиланнях на: *Wir haben Ihr Schreiben vom 31. März 1996 bekommen; Leider haben Sie übersehen, dass ...;* Ця форма перфекта, що вказує на закінчення в минулому подій, активно використовується адресантом на початку практично всіх логічно побудованих текстів.

Форма Futur I, що виражає можливу подію в теперішньому часі, в ділових листах практично не використовується. В ділових листах, які обслуговують, наприклад, сферу грошових ринків і ринків капіталів, тобто фінансові угоди, що орієнтовані на конкретне майбутнє, використовуються активно. Адресант намагається виділити подію, яка обов'язково повинна статися. Наприклад, при настанні терміну платежу, часу купівлі або продажу фінансових засобів, або прав на них (опціони). Слушність використання форм майбутнього часу визначається ступінню орієнтації адресанта на майбутнє, тобто специфіку комунікативної задачі. Дієслово *werden*, його форми відмінювання посилюють значення інфінітиву основного дієслова та підкреслюють часто необхідну для адресанта часову дистанцію. Наприклад: *Wir werden Ihre Optionscheine ankaufen; Wir werden die Teillieferung am Anfang Juni abschicken.*

Для мови сучасного німецького ділового листа характерне часте використання іменників. Воно пояснюється перед усім наступними тенденціями:

- 1) намагання виділення дієслівного предикату в дієслівно-номінальній конструкції;
- 2) утворення складних слів з ціллю мовної економії.

Прагнучи до найбільш точного висловлювання та передачі інформації, адресант часто використовує похідні від дієслів іменники, що здатні нейтралізувати необхідність використання підрядних речень: *Es sind diese Zusammenschlüsse zur Vertretung der Interessen in allen Bereichen unseres Banksystems. Freie Wahl und Einsatz der zur Erreichung für angemessen erkannten Mittel.*

При позначенні комунікантів велику роль в ділових листах виконують також займенники, що позначають учасників тої чи іншої міжнародної угоди: партнерські організації або конкретні діючі особи. В даному випадку займенники проявляються як засіб текстової зв'язності (когеренції) з ціллю вказівки на діючу особу.

Прикметник як частина мови посідає важливе значення. Вони служать для визначення властивостей, ознак та обставин. Ці слова підкреслюють кількісно-якісний вид дії, події чи об'єкта. В ділових листах прикметники використовуються переважно в атрибутивному значенні. Атрибутивні прикметники дозволяють блокувати необхідність використання підрядного речення. Вони впливають на мовне та змістове ядро висловлювань і тим самим проявляють тенденцію до професіоналізації об'єкта та мовної економії. Таким чином атрибутивні прикметники виконують роль посилювача інформаційного впливу на адресата.

З метою виділення головного об'єкта адресант може намагатися підкреслити не стільки позначені дії, які зв'язані з об'єктом, що розглядається, скільки сам об'єкт, інформативно не завантажуючи його іншими визначеннями: *Die gelieferten EDV – Anlagen kommen am 23. April 1996.* В даному випадку адресант не намагається підкреслити, що трапиться з комп'ютерним обладнанням, а саме: *Die Lieferung von EDV – Anlagen.*

Головне призначення прислівників, що використовуються в ділових листах, – найближче визначення обставин. Вони більш чітко виражають вказівки на місце, час, причину чи вид дії, події або стану. Поряд з широким використанням в платіжних вимогах, вони також доволі часто використовуються для підкреслення результативних обставин події: *Wir werden den fälligen Betrag genau per Postnachnahme einziehen.*

Отже, сучасний діловий лист характеризується широким використанням загальнолітературної лексики, спеціальних офіційних, канцелярських слів та кліше, а також специфічною фінансово-банківською термінологією. Семантико-синтаксичний розподіл цієї лексики, в першу чергу, визначається тією сферою ділової комунікації, в якій ведеться листування, а також особистими факторами у комунікантів.

Діловий лист – це завершена архітектонічна побудова зв'язного тексту з властивими тільки йому обов'язковими та факультативними реквізитами. Якісна своєрідність літератури ділового спрямування виражається у тому, що у різних мовах для передачі даних одних і тих же відносин або характеристик вживаються неідентичні засоби мовного вираження, іноді лексичні засоби передаються граматичними і навпаки, а кількісна оригінальність втілюється у різній частотності. Нерідко труднощі німецько-українського перекладу ділової тематики зумовлені порушеннями граматичної норми німецької мови: дієслово-присудок може стояти не в кінці підрядного речення; означальне підрядне речення – не одразу після означального слова; порушена «рамкова» конструкція (відокремлюваний префікс стоїть не в кінці речення, а після дієслова, незмінювана дієслівна форма займає не останнє місце в реченні тощо). Під час перекладу необхідно правильно встановити глибинну структуру речення і перекладати його так, ніби цих відхилень у тексті оригіналу не існує.

За умови повного збереження смислу повідомлення під час перекладу німецьких речень із займенниками, що замінюють іменники, у перекладі українською мовою ці вказівні займенники у 64% випадків можна вилучати з речення перекладу, якщо це не порушує адекватності перекладу. Якщо Partizip II перекладається українською мовою іменником з прийменником, то останні переносяться на початок речення, тоді як у німецькому реченні Partizip II стоїть завжди в кінці, тобто після усіх залежних слів дієприкметникового звороту.

Важливим фактором, що впливає на організацію тексту, є соціальне середовище або соціальні образи ситуації спілкування, що визначають комунікативну діяльність між комунікантами, тобто складна система соціальних відносин. У компетентному діловому листуванні треба брати до уваги також соціокультурні норми, правила етики листування та емоціональні фактори, що дуже часто мають вирішальний вплив на рішення адресата.

Література:

1. Акишина А. А. Структура целого текста / А. А. Акишина – М., 1979. – 80 с.
2. Гвоздьов А. А. Избранные работы по орфографии и фонетике // К 70-летию со дня рождения (1892-1952) / А. А. Гвоздьов – М., 1963. – 45 с.
3. Кожина М. Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики / М. Н. Кожина – Пермь, 1968. – 150 с.

4. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig Leipzig. – 1968. – 146 S.
5. Sommerfeld R. E. Zur Aufstellung von Satztypen substantivischer Sätze des Deutschen unter Einbeziehung der Valenz / R. E. Sommerfeld. – 1988. – 150 S.
6. Weidenfeld K. S. Besser reden, schreiben, rechnen. – Grundlagen für Erfolg in Schule und Beruf. / K. S. Weidenfeld. Falken – Niederhausen / Ts. Verlag. 1995. – 184 S.

УДК 811.134.2'25

А. Ю. Марховська,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ВІДТВОРЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ НЕЦЕНЗУРНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Відтворення іспанської нецензурної лексики українською мовою, Марховська А.Ю. У даній статті розглядаються шляхи відтворення іспанської обценної лексики українською мовою. Для цього було здійснено аналіз функціонування відповідного прошарку лексики у системах іспанської та української мов. Матеріалом цієї наукової розвідки слугує роман К. Ріко-Годой «Бути жінкою і не померти, намагаючись залишитись нею» і його переклад українською мовою.

Ключові слова: обценізм, лайка, художній переклад, адекватність.

Воспроизведение испанской нецензурной лексики в переводе на украинский язык, Марховская А.Ю. В данной статье были рассмотрены способы воспроизведения испанской обценной лексики в украинском языке. Для этого был произведён анализ функционирования соответствующей лексической прослойки в испанском и украинском языках. Материалом этого исследования стал роман К. Рико-Годой «Cómo ser mujer y no morir en el intento» и его перевод на украинский язык.

Ключевые слова: обценнизм, бранные слова, художественный перевод, адекватность.

The ways of translating Spanish obscene words into Ukrainian, Markhovska A.Y. The following article is aimed to outline the most common and appropriate ways of translating Spanish obscene words and expressions into Ukrainian language. For this purpose there has been conducted an analysis focusing on the main functions of obscene words and expressions in Spanish and in Ukrainian. There have been given various definitions and classification paradigms of obscene words and phrases, according to Ukrainian, Spanish and Russian researchers. The article «The ways of translating Spanish obscene words into Ukrainian» is aimed to represent the general trends of use of obscene words and expressions in daily life, as well as the peculiarities of certain obscene words and phrases, that are normally being used in spoken Spanish. This investigation is based upon C. Rico Godoy's novel «Cómo ser mujer y no morir en el intento» (1990) and its translation into Ukrainian (2011). This analysis shows that the Spaniards are traditionally more prone to swearing, comparing with the Ukrainians, which is, however, generally not considered socially unacceptable behavior of any kind. Ukrainians, in their turn, tend to use less emotionally intense, if not neutral, words and set phrases. It is quite true that the above exposed situation may represent a problem when translating Spanish contemporary literary pieces into Ukrainian, since the trends of using strong language in Spanish and in Ukrainian slightly differ. It is, in its turn, an extremely interesting, creative and challenging task.

Key words: obscene words, swearwords, literary translation, adequacy.

Відомо, що прошарок обценної лексики присутній практично у кожній мові, наявний він також в іспанській та українській мовах. Вважається, що лайливі вислови мають давнє походження, яке пов'язують із вербалізацією непристойних жестів, покликаних висловлювати ставлення одного мовця до іншого або до комунікативної ситуації (напр., жест «дуля»).

На думку Л. О. Ставицької, обценною лексикою прийнято називати табуйовані непристойні слова та вислови [4, с. 17]. Це ті слова та вислови, які використовуються на позначення статевих органів та актів, інтимних частин тіла, фізіологічних відправлень та невербальних жестів [2].

Згідно з класифікацією, запропонованою Л.О. Ставицькою, характерні для української мови обценні слова та вислови можна поділити на наступні групи:

1. «Матірні» слова, пов'язані з сексуальною діяльністю;
2. Обценізми сексуальної та несексуальної сфери.

Для іспанського ж мовного простору, на думку Антоніо Лукаса, найбільш характерними є наступні різновиди обценної лексики [5]:

1. Бласфемізми (богохульні слова та вислови);
2. Обценізми сексуальної сфери;
3. Скатологічна лексика (слова та вислови, пов'язані з фізіологічними відправленнями).

Відповідно, типи обценних слів та висловів, характерних для іспанської та української мов, багато у чому збігаються.

Проаналізувавши низку досліджень, присвячених функціонуванню обценної лексики у системах різних мов, ми з'ясували, що деякі науковці намагаються знайти відповіді на питання про те, чому і задля чого люди лаються. В. І. Жельвіс, зокрема, вважає, що порушення існуючих мовних табу шляхом вжитку нецензурної лексики можна порівняти з участю у карнавалі, коли мовець нібито вдає з себе іншу людину, «одягає маску» [1, с. 36–37]. Втім, таке «карнавальне» сприйняття нецензурних слів зникає, коли їх вжиток стає нормою, а не грою у порушення правил. Л.О. Ставицька, у свою чергу, переконана у тому, що роль нецензурних слів та висловів необхідно розглядати залежно від віку та статі мовця, а також соціальної страти, до якої він належить [4, с. 35]. Приміром, у середовищі підлітків лайка є тим, що свідчить про приналежність кожного з них до однієї й тієї ж групи, тобто, способом самоідентифікації. Так, вважається, що чоловіки лаються частіше, ніж жінки, проте з вуст жінки лайливе слово або вислів звучить більш потужно. Крім того, традиційно в Україні чоловіки утримуються від лайки у присутності жінок та дітей. З іншого боку, серед певних прошарків суспільства лайливі слова використовуються «замість розділових знаків». Як бачимо, у кожному з перерахованих вище випадків функція лайки є відмінною, різним є і ступінь експресивності, притаманний непристойному слову, вжитому у кожній комунікативній ситуації. Відтак, «сила» лайки проявляється у тому ступені, яким її наділяє безпосередньо мовець. Про експресивність лайки пише й іспанський дослідник Рауль дель Посо: «Немає іншої такої мови, як наша, якою можна було б так само гарно когось принизити. Це мова заздрощів та злості. Втім, це приносить і певне полегшення» [5]. Думку про те, що вжиток непристойних слів у певних ситуаціях можна порівняти з катарсисом, поділяє і Л. О. Ставицька. Вона вважає, що порушення табу, вербалізованим проявом якого є лайка, можна вважати не тільки локутивним, а й іллокутивним актом [4, с. 26]. Ін-

шими словами, вжиток лайки допомагає зняти напругу і навіть уникнути фізичної агресії. Тобто, як для іспанців, так і для українців вжиток непристойних слів можна вважати характерним і таким, що не обмежується поодинокими випадками.

Втім, попри те, що природа української та іспанської лайки є подібною, функціонування обценізмів у цих двох мовах викликає чимало питань. Якщо в іспанській мові вжиток лайки у розмовному мовленні та у художній літературі є достатньо співвідносним (про що свідчить добраний нами матеріал), то в українській мові можна спостерігати значні розбіжності вжитку обценізмів у площинах розмовного мовлення, художньої літератури та перекладу. Так, протягом тривалого часу літературні твори, що видавалися, зокрема, українською мовою, підлягали прискіпливому редагуванню; з огляду на це, напевне, за радянських часів лайка могла з'явитися лише у літературі «самвидаву». Українська ж художня література останніх років зазнала у цьому сенсі суттєвих змін. На погляд Л. О. Ставицької, вжиток обценізмів у сучасній українській літературі є навіть надмірним: «Той, хто епатує, ставить за мету <...> привернути увагу <...>. Складається враження, що нове покоління українських письменників змагається між собою, як далеко можна зайти у порушенні загальноприйнятих заборон» [4, с. 55–56]. Попри такий «бум» лайки в українській літературі, на художній переклад ця тенденція, здається, досі не поширилася – перекладачі, зокрема, іспанськомовної прози не поспішають відтворювати усі слова та вислови «з перцем», якими часто рясніє оригінал. Про причини цього явища складно говорити однозначно, а шляхи відтворення таких висловів ми спробуємо проаналізувати на основі нашого матеріалу.

Зауважимо, що результати нашої наукової розвідки не слід вважати універсальними, оскільки ми опрацювали матеріал лише одного роману, але даний аналіз, на наш погляд, може слугувати ілюстрацією вжитку нецензурної лексики носіями іспанської мови. Отже, проаналізувавши роман Кармен Ріко-Годой «Бути жінкою і не померти, намагаючись залишитись нею», ми з'ясували, що більшість наявних у тексті обценених висловів зводиться лише до трьох понять: «*cojones*» (позначає орган чоловічої статеві системи), «*coño*» (позначає жіночий статевий орган) та «*joder*» (позначає статевий акт). Кожне з цих понять належить до категорії обценізмів сексуальної сфери.

У системі іспанської мови обценене слово «*cojones*» є досить продуктивним джерелом утворення експресивних висловів, які мають різні значення. Так, наприклад, «*estar tocándose los cojones*» означає «не займатися нічим важливим», «*tocarle los cojones a alguien*» – «робити комусь неприємно», «*acojonar*» – «лякати», «*estar acojonado*» – «бути наляканим», «*tener cojones*» – «мати мужність». Кожен з цих висловів має грубі українськомовні відповідники, проте, як бачимо, перекладачки роману, Г. Верба та Н. Хижняк, відтворюють їх описово і пом'якшено.

Так, вислів «*Me estoy tocando los cojones*» було відтворено за допомогою парафрази «байдики б'ю»:

¡Me estoy tocando los cojones! [7, с. 108] – Та я тут просто байдики б'ю [3, с. 64].

Аналогічно, вислів «*tocar los cojones*» було описово відтворено через усталену фразу «діставати за живе»:

... ¿por qué me tienes que tocar siempre los cojones de esta manera? [7, с. 18] – ... чому ти завжди маєш діставати мене за живе? [3, с. 10]

Вислови «*acojonarme*», «*estoy acojonada*», які апелюють до відчуття страху, було відтворено шляхом генералізації – «[мене] залякати», «[мене] охоплює страх»:

¿Una conspiración de mujeres para acojonarme? [7, с. 117] – Змова жінок, аби мене залякати? [3, с. 70] та

Lo que en realidad quiero decir es que estoy acojonada... [7, с. 101] – Насправді я хочу сказати, що мене охоплює страх... [3, с. 60].

До генералізації вдалися перекладачки цього роману і під час відтворення безпосередньо номінації відповідної частини тіла чоловіка – «*un rodillazo en los cojones*» у перекладі стало ударом «коліном поміж ніг».

Debería darle dos hostias y un rodillazo en los cojones [7, с. 165]. – Мені слід було б дати йому кілька ляпасів та ще коліном поміж ніг [3, с. 99].

Цікаво, що «*cojones*» може апелювати і до позитивних людських властивостей; так, вислів «*tener cojones*» означає «мати мужність», а вислів «*no tengo cojones*» з наступного уривку було, відповідно, відтворено описово – «в мене не вистачить мужності»:

No tengo cojones; me pondría a decir impertinencias [7, с. 31]. – Для цього в мене не вистачить мужності [3, с. 45].

Якщо вислови зі словом «*cojones*» нерідко можуть мати позитивне значення, то слово «*joder*» переважно має негативний підтекст, виражає роздратування та негативні емоції, або ж є синонімічним до слова «зінсувати».

Для відтворення висловів зі словом «*joder*» перекладачки, як і у наведених вище випадках, вдаються до парафрази з більш або менш високим ступенем експресивності. Так, вислів «*joder el baño*» було відтворено за допомогою цілковито нейтрального відповідника «зінсувати насолоду від ванної»:

... ya me has jodido el baño... [7, с. 108] – ... ти вже зінсував мені насолоду від ванної... [3, с. 64]

У свою чергу, вислів «*la cena se va a joder*» Г. Верба та Н. Хижняк відтворили за допомогою більш емоційно забарвленої фрази «ніти під три чорти», яка відповідає оригіналу не лише за змістом, а й за настроєм:

... pero la cena se va a joder... [7, с. 118] – Але вся вечеря ніде під три чорти [3, с. 71].

Втім, переклад наступного фрагменту знову було здійснено шляхом застосування прийому нейтралізації, результатом якого став вислів «зовсім не хочеться», який передає зміст оригіналу, але не його емоційне забарвлення:

Me jodería mucho llegar tarde a casa de mi madre... [71, с. 110] – Мені зовсім не хочеться запізнитись на вечерю до матері... [3, с. 66]

У той же спосіб відтворюється у наступному фрагменті слово «*joder*» у значенні «робити комусь неприємно»: «*No jodas*» було перекладено, як «не жартуй»:

No jodas, Antonio [7, с. 41]. – Не жартуй, Антоніо [3, с. 49].

Втім, в іншому фрагменті, де слово «*joder*» було використано в оригіналі роману в аналогічному контексті, його було відтворено через розмовну форму «діставати»:

... vienes a joderme... [7, с. 108] – ... тобі треба діставати мене... [3, с. 64]

Досить часто слово «*joder*» грає у мовленні роль вигуку, що виражає роздратування або невдоволеність. Українська мова багата на вислови, які передають цей настрій і не є при цьому обценізмами. Для відтворення такого вигуку перекладачки роману обрали стилістично забарвлений сталий вислів «чорт забирай»:

... no te cabrees otra vez, joder [7, с. 23]. – ... чорт забирай, не заводься знову [3, с. 40].

Так само, як і слово «*joder*», слово «*coño*», а також його похідні та вислови, до яких воно входить, передає переважно негативні емоції. В іспанській мові є чимало висловів з обценізмом «*coño*», які, до того ж, досить різноманітні за змістом. Наприклад, «*en el quinto coño*» означає «дуже далеко»; «*importarle a alguien un coño*» – «не мати для когось значення»; «*salir a alguien del coño*» – «мати сильне бажання щось зробити» тощо. Крім того, це слово часто грає у мовленні роль вигуку, який, залежно від ситуації, виражає позитивне або негативне ставлення мовця до неї.

Аналізуючи переклад роману «Бути жінкою і не померти, намагаючись залишитися нею», ми зробили висновок про те, що прямий відповідник цього слова, напевне, здався перекладачкам занадто грубим, оскільки вислів «*qué coño te importa*», який означає «не мати для когось значення», було відтворено шляхом заміни сталим висловом «яке [тобі] в біса діло», еквівалентним за значенням, але більш нейтральним за тональністю:

... a tí *qué coño te importa* donde voy o no voy en Navidad [7, с. 100]. – ... а тобі *яке в біса діло*, як я проведу ці дні? [3, с. 60]

Разом з тим, така перекладацька трансформація здається нам доцільною, оскільки для вдалого відтворення емоції, висловленої у цій репліці, буквальный переклад кожного слова зовсім не є обов'язковим.

У наступному ж фрагменті оригіналу слово «*coño*» грає роль вигук, який виражає роздратування. Втім, неважко переконатися, що у перекладі вигук відтворено не було; емоцію ж, яку виражає ця фраза, було передано за допомогою підсилювально-видільних часток «та» і «вже»:

¡Qué te bañes, *coño*! [7, с. 24] – *Та йди вже купатися!* [3, с. 40]

Відтак, здійснений аналіз дає нам змогу сформулювати певні висновки. На наш погляд, опрацьований нами матеріал свідчить про те, що наразі в українському художньому перекладі існує помітна тенденція до пом'якшення, а нерідко навіть і нейтралізації обценізмів. Такий перекладацький підхід, напевне, можна пояснити тим, що наявність у тексті перекладу прямих українських відповідників іспанськомовних обценізмів, вжитих в оригіналі, зумовила би його значну вульгаризацію. Нам здається, що самий факт уникнення таких прямих відповідників не становить загрози для збереження адекватності перекладу, оскільки ступінь експресивності цих обценізмів у мові оригіналу, тобто, в іспанській мові, є значно нижчим, ніж ступінь експресивності аналогічних обценізмів в українській мові. Разом із тим, відтворення обценізму, який належить до пласту емоційно забарвленої лексики, за допомогою емоційно нейтрального відповідника є, на нашу думку, перешкодою для адекватного сприйняття тексту перекладу. Українська мова багата на стилістично забарвлені слова та вислови, які при цьому не є грубими, а відтак, на наше переконання, емоцію, виражену в оригіналі обценізмом, доцільніше було б відтворювати у перекладі через стилістично забарвлені слова або усталені вислови, аніж шляхом повної нейтралізації перекладу.

Література:

1. Жельвис В. И. Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира: научное издание. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 2001. – 352 с.
2. Оржеховський С. Політика лайки: чи можливий мат у солов'їній мові? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.prostory.net.ua/ua/articles/481-2012-01-23-12-58-29>
3. Ріко-Годой К. Бути жінкою і не померти, намагаючись залишитися нею: Роман. – Перекл. з ісп. Г. Верба та Н. Хижняк // «Всесвіт», 2011. – № 1–2. – С. 33–118.
4. Ставицька Л. О. Українська мова без табу / Л. О. Ставицька. – К.: Критика, 2008. – 454 с.
5. Lucas, A.: ¡Qué bien sienta soltar un taco! [Recurso electrónico]. – Modo de acceso: URL: <http://www.elmundo.es/magazine/2003/203/1060873003.html>
6. Pamies, A., Manjón, F. J., Luque Durán, J.: Diccionarios del insulto. – Península, 2000.
7. Rico-Godoy, C.: Cómo ser una mujer y no morir en el intento. – Madrid: Ediciones Tema de Hoy, S.A. – 196 pp.

УДК 378:37.032

Л. В. Мельник,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

У статті подано стислий огляд підходів до визначення поняття «інтертекстуальність». Інтертекстуальність визначається як вкраплення в текст інших текстів у вигляді цитат, аллюзій та ремінісценцій.

Ключові поняття: інтертекстуальність, переклад, стилізація, цитата.

В статті представлений короткий теоретичний огляд визначення поняття «інтертекстуальність». Інтертекстуальність визначається як включення в текст інших текстів у вигляді цитат, аллюзій та ремінісценцій.

Ключевые слова: интертекстуальность, перевод, стилизация, цитата.

This article represents a brief theoretical overview on the definition of «intertextuality». The article deals with the terms *intertext* and *intertextuality* as it is treated in modern communicative linguistics. Special attention has been paid to the formation of intertextual ties of «text in text» and «text within texts» types. The approaches to the definition of the category of intertextuality are suggested. Intertextuality is defined as interspersing a text with other texts in the form of quotations, allusions and reminiscences. The original essence of the term «intertextuality», introduced into linguistic usage by poststructuralist Julia Kristeva as the synthesis of structural semiotics and plurality of meanings in every belles-lettres text, is considered. An emphasis is laid on the elucidation of the conventionally used in linguistics terms, for the nomination of which the term «intertextuality» is applied for the modish purpose.

The relevance of the given research is caused by the general tendency of combined researches in linguistics which foresee analysis of the whole body of external and internal connections of a text of fiction and means of their realization in the explicitly intertextual process of functioning of the text. The aim of the paper is an attempt to define basic regulation for the linguistic theory of intertextuality, which preconditions scientific novelty the paper.

Key words: definition «intertextuality», intertext, translation, stylistics, allusion, reminiscence, quotation.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту інтертекстуальність визнається умовою існування будь-якого тексту. Інтертекстуальні зв'язки в тексті мають свою специфіку, виконують особливі функції в кожному конкретному тексті. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не отримала повного та несуперечного висвітлення у роботах лінгвістів. Вивчення інтертекстуальних зв'язків можна здійснювати в різних текстах. Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлена великою зацікавленістю до вивчення інтертекстуальності. Під інтертекстуальністю ми розуміємо наявність у новому тексті стереотипних елементів, образів, ситуацій, що взяті з творів інших авторів [6]. Незважаючи

на те, що за останні роки в Україні та за її межами з'явилося чимало праць присвячених питанням інтертекстуальності й інтертексту, в яких ці явища розглядаються в різних своїх проявах, у дослідженні міжтекстових взаємодій не досягнуто повної узгодженості. Комплексне вивчення інтертекстуальності й інтертексту в сучасній комунікативній лінгвістиці продовжується, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є узагальнення основних підходів до розуміння терміну «інтертекстуальності», виявлення й обґрунтування інтертекстуальних зв'язків під час перекладу художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи лінгвістичних досліджень інтертекстуальності були закладені працями представників постструктуралістської школи Ю. Кристєвою і Р. Бартом і семіотичної школи М. Ріффатером і Дж. Калером. Підґрунтям для перекладознавчого аналізу інтертекстуальних одиниць, які мають характер реалій є концепція перекладу національних слів-реалій Р. Зорівчак, С. Влахова, С. Флоріна. Аналіз способів перекладу цитатних імен базується на дослідженнях В. Виноградова, А. Гудманяна, О. Смирнова, С. Влахова, С. Флоріна та ін. До проблеми множинних зв'язків тексту з іншими текстами зверталися І. Арнольд, М. Бахтін, А. Беннет, І. Бітенська, Р. Богранд, В. Виноградов, Ж. Дерріда, У. Еко, І. Ільїн, Н. Купіна, К. Леві-Стросс, М. Ріффатер, О. Розеншток-Хюсі, С. Фіш, М. Фуко, Р. Якобсон та інші.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтертекстуальність» запровадила 1967 року Ю. Кристєва, і в найзагальнішому сенсі (як підказує внутрішня форма цього терміна) він означає зв'язок тексту з іншими текстами. Ю. Кристєва сформулювала свою концепцію на ґрунті переосмислення відомої праці М. Бахтіна «Проблема змісту, матеріалу і форми в словесній художній творчості», де автор говорить про поліфонічність літератури і про «діалог» тексту з іншими текстами та жанрами. Ю. Кристєва окреслила інтертекстуальність як «текстуальну інтеракцію, що відбувається всередині окремого тексту» [7]. Ідею діалогічності тексту розвинув російській філолог Ю. Лотман, автор теорії про семіосферу культури. Ю. Лотман трактує діалогічність ширше, ніж М. Бахтін: до семіосфери культури належать усі тексти, у тому числі й невербальні. Текст, за Ю. Лотманом, «постає перед нами не як реалізація повідомлення якоюсь однією мовою, а як складна структура, що містить різноманітні коди, здатні трансформувати отримувані повідомлення й породжувати нові... У зв'язку з цим змінюється уявлення про стосунок споживача і тексту. Замість формули «споживач декодує текст» можлива точніша – «споживач спілкується з текстом» [8].

Поняття «інтертекстуальність» доволі багатоаспектне, і конкретне його трактування істотно різниться залежно від теоретичних і філософських установок, якими керується у своїх дослідженнях той чи інший науковець. Спільним для всіх є лише постулат, що кожний текст – це «реакція» на попередні тексти. Найбільш поширене визначення понять «інтертекстуальність» та «інтертекст» дав Р. Барт: «Кожний текст – це інтертекст; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти довоколишньої культури. Кожний текст – це нове полотно зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціолектів тощо – усе це поглинуто текстом і перемішано в ньому, оскільки завжди до тексту й навколо нього існує мова. Як доконечна передумова для будь-якого тексту,

інтертекстуальність не може зводитися до проблеми джерел і впливів; це загальне поле анонімних формул, чиє походження рідко можна виявити, несвідомих чи автоматичних цитат, що наводяться без лапок» [1, с. 78]. Для Р. Барта кожен твір має свій «текст», залежить від нього й без тексту існувати не може, як не може «існувати кометний шлейф без комети», при цьому відношення твору до тексту завжди носить активний характер [1]. Бартівський текст можна охарактеризувати як різновид інтертексту Ю. Кристєвої. Текст постає нерозрізною сукупністю культурних смислів, якими пронизаний твір. Для того, щоб впорядкувати текстову множинність, зробити її досяжною для аналітичної об'єктивації, дослідник вводить поняття коду. Бартівський «код» – асоціативне поле коннотацій до яких відсилають фрази твору, «трамплін інтертекстуальності», діапазон, в якому розгортаються численні культурні «голоси», що сплітаються в текст. » Код – це перспектива цитат, зіткана зі структур, це осколки того, що вже було читане, здійснене, пережите; код – це слід цього вже, який відсилає до написаного раніше». [3, 45]. Така множинність культурних, історичних кодів, смислів впорядковується та фокусується, на думку Р. Барта, у визначеній точці, якою виявляється не автор, а читач. Саме читач постає творцем тексту. Отже, текст набуває єдності не у своєму походженні, а лише за своїм призначенням. Народження читача обумовлюється «смертю автора».

Окрему цінність для дослідження інтертекстуальності в семіотичній школі мають ідеї Ріффатера. Він розглядає категорію інтертекстуальності на основі семіотичного трикутника Г. Фреге. Вершини цього трикутника відповідають тексту, інтертексту, інтерпретанті. Інтертекстуальність не функціонує, а значить не отримує текстуальності, якщо читання від тексту до інтертексту не проходить через інтерпретанту. Саме завдяки цій інтерпретанті текст та інтертекст перетинаються. На думку М. Ріффатера, це дозволяє говорити, що текст та інтертекст не пов'язані між собою як «донор» і «реципієнт», а їх відношення не зводяться до примітивних уявлень «запозичень» і «впливів». Завдяки інтерпретанті відбувається перетин і взаємна трансформація смислів обох текстів і з'являється те, що М. Бахтін називає «смысловими гибридами» [2, с. 135].

Повертаючись до досліджень Р. Барта, слід зазначити, що дослідник визначає інтертекстуальність не лише як міжтекстовий зв'язок «текст у тексті», але і «текст між текстами». На його думку, текст не можна розглядати як завершений продукт, а лише як безперервну взаємодію між текстами, висловлюваннями, символами, іменами, цитатами тощо. Узятий окремо текст є між текстом по відношенню до якогось іншого тексту. Пошуки «джерел» і «впливів» відповідають міфу про «філіацію творів», текст же утворюється із анонімних, невловимих і разом з тим вже відомих цитат [1].

В ході інтертекстуального аналізу простежені та класифіковані основні джерела цитувань (цитатні імена, цитати інтернаціонального походження), що слугували основою типологізації інтертекстуальних одиниць. Головна функція власних цитатних імен в текстах – сприяти створенню ситуації гри та іронії, для реалізації яких застосовуються такі прийоми: розташування поруч імен реально-історичних осіб різних епох в одній часово-просторовій площині; викривлене написання імен реально-історичних осіб; перелік імен реально-історичних осіб за принципом звукової подібності. Порівняльний аналіз показує, що власні цитатні імена поділяються на такі підгрупи: топоніми, імена відомих людей та історичних осіб, назви газет, журналів, літературних та інших творів мистецтва, культурні явища, речі, котрі пов'язані з відомими брендами або назви цих брендів [5].

Дані підгрупи перекладаються у такі способи:

– **транскодування:**

... discussing the half-million Fulham flat she's about to buy... –... обговорюючи квартиру у Фулемі вартістю півмільйона, яку вона збиралася купити...

Автор підкреслює винятковість цієї квартири, бо вона знаходиться в престижному районі Лондона Фулемі. Ця назва тут фігурує, щоб ще раз наголосити на сучасних примхах суспільства. Тож можна спостерігати поетичну функцію інтертексту.

... when he went to Ibiza... —... коли він поїхав на Ібіцу...

Поетична функція. Назва острова, пов'язана з модними вечірками, що мають місце на даному острові, підкреслює фінансову спроможність героя їздити туди.

... The phone rang in Tyler's rented house Paper Street... —... Телефон дзвенить у домі на Пейпер-стріт, орендованому Тайлером...

— транскодування з поясненням цитатного потенціалу в коментарі:

Air Harbor International — Гарбор (міжнародний аеропорт Мінеаполіса)

O'Hare — О'Гара (Коментар: аеропорт Чикаго)

— компенсація:

... *Morecambe and Wise* or *John Noakes and Valerie Singleton in the Blue Peter House*... —... Лорел і Харді на канікулах...

В даному прикладі спостерігається протиставлення двох культур, а саме британської та американської, це чітко показують назви міст двох країн. В перекладі спостерігається зміщення цього протиставлення на особисті імена *Лорел та Харді*, бо Олівер Харді американського походження, а Стен Лорел — британського, а разом вони утворили комічний дует [11].

З точки зору перекладацьких підходів цитати з національних літератур доцільно згрупувати таким чином: 1) цитати з творчості «сильних» або «хрестоматійних», авторів; 2) цитати з творчості менш знахих авторів.

Цитати з творчості «сильних» авторів розраховані на масового читача і спрацьовують як «готові блоки», що миттєво впізнаються. Цитати з творчості менш знахих авторів спрямовані на «втаємниченого» читача, читача-поціновувача, потребують більших зусиль в їх розшифруванні, але й дарують більшу «радість відкриття». Перекладацькі підходи мають враховувати це розрізнення. Проте на практиці чіткої перекладацької позиції стосовно передачі цитат із національних літератур не спостерігається. Цитати в основному передаються способом точного відтворення лексичного матеріалу, що може супроводжуватися поясненням у коментарі джерела цитати та інколи — її художнього навантаження, зокрема: «*Від брудної, каламутної води пливе між ногами, спалахують блискавки, благодатна пора настає, зривить*» — «*The ground beneath their feet flows with muddy water, lightning flashes, blessed times are coming, there's thunder*» («*The last two phrases are a quote from Ivan Franko's well-known poem «Hrymyt»: «Thunder! A blessed time is approaching.» The poet speaks metaphorically about a revolution*»).

Супровід цитати коментарем заохочує читача до інтерпретаційних зусиль та до співтворчості, але в світлі постмодерністської поетики коментар виглядає як штучний спосіб активізації читачів, що руйнує «радість впізнавання», або «відкриття», даровану читачам тексту оригіналу, — одну з головних приваб постмодерністського тексту.

З огляду на такі застереження в набагато вигіднішому світлі постає теорія пошуку функціональних відповідників цитат у культурі-реципієнті. Одним зі шляхів пошуку таких відповідників може бути застосування теорії архетипів та національного позасвідомого, в основі якої лежить віднайдення спільних точок у двох художніх системах, які можуть підняти переклад до рівня світового позасвідомого [4].

В українському постмодернізмі тоталітарна мова радянського періоду є об'єктом іронічного обігрування та деконструкції. Вирішальним фактором при перекладі цитат з тоталітарної мови радянського періоду є передача ідеологічної семи. В аналізованих прикладах це досягається такими способами:

— шляхом збереження слів з ідеологічним навантаженням, які набули поширення за часів існування СРСР (так званих інтернаціональних радянців) і є для читача перекладу маркерами радянської ідеології, зокрема: «*Бо здавалося, що вірним шляхом кульгаш, товаришу, а виявилось — ні*» — «*For it seemed to you that you were limping in the right direction, comrade, but it turns out you weren't*»;

— шляхом експлікації змісту усічених літературних штампів, мовних кліше та аббревіатур, наприклад: «*Я все завжди робив згідно з лінією!*» — «*I've always followed the party line*», «*Існують ще й інші канали. Від по-ве-де й не-ен-де до ре-бе і дурдому*» — «*And then there are other channels. From the District Police RVD to the Psychiatric PND, all the way to the good old KGB and the insane asylum*».

Втім, як показує порівняльний аналіз, при перекладі цитат з тоталітарної мови часто є неможливо відтворити їх емотивно-асоціативний компонент, оскільки радянські ідеологи вже за своєю суттю є замкненою структурою, частиною тоталітарного світу, що здатен існувати лише за умови своєї ізоляваності й герметичності. Тому при перекладі таких цитат найпоширенішим способом є збереження контрасту між їх високим статусом поза контекстом твору та зниженим контекстом, у якому вони живаються автором [4].

Складність перекладу фольклорних цитат полягає в їх глибокому зануренні в національну культуру, здатності викликати широке коло асоціацій, пов'язаних зі складеним у даній культурі уявленням про національний фольклор з усією його образністю та символікою. Народнопісенні цитати в перекладі передаються такими способами: способом дослівного відтворення лексичного матеріалу: «*Бо наші предки — славні козаченки — горілкою будь-яку хворість виганяли*» — «*For our ancestors, the glorious Cossacks, used vodka to chase away any sickness*»; способом використання поетичних кліше (постійних епітетів тощо) / готових поетизмів з додаванням коментаря: «*Наші славні пращури інтенсивно зривали з себе й своїх нащадків чорні брови, карі очі, ніженькі білі, вустонька медовії й тому подібне націоналістичне причадалля*» — «*Our glorious ancestors intensively tore off themselves the black eyebrows, brown eyes, lily-white feet, honey-sweet lips and other nationalist paraphernalia*» («*An allusion to the traditional signifiers of beauty in Ukrainian folk songs*»); способом відтворення деминутивності фольклорних форм лексичними засобами: «*плив'їть лебедуки — плив'їть*» — «*float little swans — float*», «*ось так ми її голубоньку — лебідоньку*» — «*here this way we pull out our little pigeon — our little swan*». Л.В. Грек зазначає, що найбільш придатний спосіб відтворення фольклорних цитат є передача їх за допомогою поетичних кліше. Такий спосіб сприяє виникненню асоціацій у цільового читача, а також свідчить про високий статус цитати, що часто контрастує зі зниженим контекстом [3].

Отже, інтертекстуальність є однією з характерних ознак мови художньої літератури. І хоча існує кілька підходів до вивчення інтертекстуальності, а також багато визначень даного поняття, проте спільним є той факт, що інтертекстуальність є важливим культурним явищем, яке стало ознакою сучасності та вимагає ґрунтовних досліджень у галузі перекладознавства.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; [пер. сфр. Г. Косикова и др.; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. Косикова]. — М. : Прогресс, 1989. — 615 с.
2. Бахтин М. М. Слово в романе / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. — М. : Худож. лит., — 1975. — С. 72–133.
3. Грек Л.В. Интертекстуальність роману Дж. Джойса «Улісс» як перекладознавча проблема // Мандрівець: Видання Національного університету «Києво-Могилянська академія». — 2002. — № 6 (41). — С. 29–32.

4. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози): Автореф. дис... канд. філол. наук: 11.02.16 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 18 с.
5. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 182–187
6. Літературознавчий словник – довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія». – 1997. – 752 с.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман / Ю. Кристева ; [пер. с фр. Г.К. Косикова] // Весник Моск. ун-та. – Сер. 9: Филология. – 1995. – № 1. – С. 97–124.
8. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу : діахронічний аспект : [монографія] / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
9. Daniela Caselli. Intertextuality in the Fiction and Criticism. – MUP2005. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Intertextuality>.
10. Kristeva Julia. Desire in Language: a Semiotic Approach to Literature and Art. – N.Y. : Columbia University Press, 1980. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Intertextuality>.
11. <http://en.wikipedia.org/wiki/Intertextuality>

УДК УДК 811.11:81'25

Н. А. Мельник, Л. С. Козуб,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті аналізуються основні випадки і способи перекладу англійської ветеринарної лексики. Особлива увага звертається на переклад науково-технічних термінів, які використовуються у сфері ветеринарної медицини.

Ключові слова: термін, ветеринарна медицина, багатокomпонентні терміни, складні терміни, модель.

В статье анализируются основные случаи и способы перевода английской ветеринарной лексики. Особое внимание обращается на перевод научно-технических терминов, используемых в сфере ветеринарной медицины.

Ключевые слова: термин, ветеринарная медицина, многокомпонентные термины, сложные термины, модель.

The article deals with the main cases and ways of translating of English veterinary terms, in particular scientific and technical terms used in the field of veterinary medicine. Studies of scientific and technical translation are very important, especially the translation of terminology, which is related to medicine, as this area is rapidly developing, new terms appear that require adequate translation into Ukrainian. For submitting an adequate translation, a translator must be familiar with the relevant area of science or technology and be aware of special terminology. The analysis revealed that most terms used in the field of veterinary medicine are multicomponent. Analytical phase (i.e. the translation of components of the analyzed terms) plays an important role in rendering the above-mentioned terms from one language into another. It is necessary to correctly identify the components of a complex term, because they can be not only words, but also phrases that make up the complex term. Special attention in the article is paid to suffixes and prefixes of Greek and Latin origin, which often constitute veterinary medicine terms. Most of the analyzed terms consist of the following models: Noun plus Noun, Noun plus Participle II, Adjective plus Participle II plus Noun, Numeral plus Participle II plus Noun. The words which do not have match terms in the language of translation are rendered into another language descriptively. The main task for specialists who try to convey a message of a technical nature is most accurately convey all the properties and parameters that the term characterizes.

Keywords: term, veterinary medicine, multicomponent terms, complex terms, model.

У словниковому складі мови велике місце належить термінологічній лексиці, кількість якої постійно зростає. На сьогодні існує багато дослідницьких робіт, які стосуються перекладу технічної та наукової термінології українською мовою, проте недостатньо розкрито проблему перекладу специфічної термінології, зокрема ветеринарної медицини. Існує необхідність розробити систему правил, які могли б допомогти при перекладі зазначеної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню різних аспектів окремих терміносистем присвячено праці багатьох науковців, зокрема: Л. Ю. Зубової, Т. Р. Кияка, В. Н. Комісарова, Я. І. Рецкера, І. В. Арнольд, Д. В. Самойлова та інших. Питання медичної термінології, серед яких визначення способів її творення, аналізували А. В. Боцман, Г. А. Краковецька, Я. Ю. Вакалюк, Л. В. Дубровін, О. Б. Петрова. Становленню специфіки функціонування іншомовних медичних термінів приділяв увагу У. Лабов.

Виклад основного матеріалу. Термін – це слово або усталене словосполучення, що чітко й однозначно позначає наукове чи спеціальне поняття. Термін не називає поняття, як звичайне слово, а, навпаки, поняття приписується терміну, додається до нього. У цій різниці вбачається відома конвенційність терміна, яка полягає в тому, що вчені або фахівці тієї чи іншої галузі домовляються, що розуміти, яке поняття вкладати в той чи інший термін.

Галузеві термінології (тобто сукупність термінів конкретних галузей) називають терміносистемами, або термінологічними системами. Системність термінології зумовлена двома типами зв'язків, які надають множинам термінів системного характеру:

1) логічними зв'язками (якщо між поняттями певної науки існують системні логічні зв'язки – а вони є в кожній науці, – то терміни, які називають ці поняття, мають теж бути системно пов'язаними);

2) мовними зв'язками (хоча терміни позначають наукові поняття, вони залишаються одиницями природної людської мови, а відповідно їм властиві всі ті зв'язки, які характерні для загальноновживаних слів – синонімічні, антонімічні, словотвірні, підсемінічні, граматичні, родо-видові та інші) [6, с. 204].

Таким чином, термінологія – це не хаотична множина слів, а організована на логічному й мовному рівні система спеціальних назв. Термінологія виконує такі основні функції: позначає наукові поняття і задовільняє потреби спілкування фахівців, за умови, якщо вона є загальноприйнята, унормована, відповідає основним вимогам, що висуваються до термінів.

Термін, за визначенням Б. Н. Головіна, – це слово чи словосполучення, які мають спеціальне значення, формують і виражають професійні поняття про наукові та професійно-технічні об'єкти та відносини між ними [2]. Оволодіння науковими знаннями неможливе без вивчення термінів та їх понять. Термін фіксує знання про спеціальний предмет, явище чи процес наукової сфери або професійної діяльності, розкриваючи його зміст за допомогою дефініцій шляхом виділення необхідних та достатніх ознак поняття.

Усі терміни мають низку характерних ознак, до яких належать: а) системність терміна (зв'язок з іншими термінами даної предметної сфери); б) наявність дефініції (визначення) в більшості термінів; в) моносемічність (однозначність)

терміна в межах однієї предметної галузі, однієї наукової дисципліни або сфери професійної діяльності; г) стилістична нейтральність; д) відсутність експресії, образності, суб'єктивно-оцінних відтінків [3, с. 104].

На сьогодні налічують понад двадцять тисяч термінологічних стандартів. Особливі стандарти з організації терміно-систем розробляються не лише на державному рівні, яких існує понад шістьсот, але й міжнародному (наприклад, міжнародні дослідження в галузі термінології координує Віденський міжнародний центр інформації з термінології – Інфотерм; міжнародні організації з уніфікації термінологічних неологізмів у Варшаві, міжнародні організації зі стандартизації).

Багато термінів утворюється за допомогою суфіксів та префіксів. Найбільш продуктивними в галузі науково-технічної термінології є:

а) суфікси:

-ium – латинський суфікс, широко використовується в хімічній термінології: *deuterium* – дейтерій, важкий водень; *curium* – кюрій (хім.);

-osis – суфікс, запозичений із грецької мови і вживається для утворення іменників, які позначають різні хвороби: *acidosis* – ацидоз (хвороба надмірної кількості кислоти в організмі чи тканині); *silicosis* – сілікоз, хвороба легенів;

-ize: *andize* – анодувати; *syntinize* – настроювати;

-ism: *synchronism* – синхронізм; *ferromagnetism* – ферромагнетизм;

-ant – латинський суфікс: *injurant* – речовина, яка завдає шкоду; *coolant* – охолоджуюча рідина;

б) префікси:

re- – значення «знову»: *reactivation* – регенерація;

de- – надає слову протилежне значення: *derange* – доводити до безладдя; *decolour* – знебарвлювати.

Не можна не погодитися з думкою про те, що головною умовою правильного перекладу галузевих термінів є чітке розуміння того, про що йдеться в тексті, знання явищ дійсності та їх назв. Перекладач повинен бути обізнаний з відповідною сферою науки чи техніки та володіти спеціальною термінологією.

Освоєння труднощі перекладу термінів полягають у наявності термінів-синонімів, полісемантичних термінів та термінів-неологізмів, що не мають перекладацьких відповідників, омонімічних термінів. Переклад складних термінів складається, за твердженням В. В. Коптілова, з двох основних процедур – аналітичної та синтетичної. Велику роль при перекладі словосполучень відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. А для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміну, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміну. Важливо також встановити, в яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин й визначає порядок та сам зміст перекладу складного терміну. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів залежно від зазначених семантичних відносин і отримання остаточного варіанту перекладу складного терміну [4].

Беручи за основу науковий підхід Т. Р. Кияка [3, с. 104] до перекладу багатокomпонентних термінів у фахових текстах ми спробували простежити особливості перекладу англійських ветеринарних термінів, а також науково-технічних термінів, які використовуються у сфері ветеринарної медицини українською мовою.

Складні терміни, побудовані за моделлю N1+N2 (сполучення іменника з іменником), перекладаються переважно наступними способами:

1) складним терміном, де український відповідник N2 виступає у формі родового відмінку постпозитивним означенням до відповідника N1 *accuracy analysis* – аналіз точності, *saddle bearing* – опора балансиру.

2) складним терміном, де відповідником N1 виступає прикметник: *band separator* – стрічковий сепаратор, *cable duct* – кабельний канал.

3) складним терміном, де український відповідник іменника N1, трансформується в прийменниково-іменникове словосполучення: *labor cost* – витрати на робочу силу, *achievement motivation* – зацікавленість в досягненні (мети), *table concentration* – збагачення на концентраційному столі;

4) складним терміном, де N1 трансформується в підрядне означувальне речення: *animal maintenance conditions* – умови, в яких утримуються тварини; *safety standard* – стандарт, який встановлює правила техніки безпеки; *fan draft* – потік, що створюється вентилятором;

5) складним терміном, де N1, трансформується в словосполучення, що містить безпосередній відповідник іменника N2: *table control* – управління рухом столу (верстата), *application study* – дослідження галузі застосування.

Терміни моделі (N+Part. II)+N

Другий компонент (N) означених термінів перекладається українською мовою іменником, а перший компонент (N+Part II) зазвичай перекладається такими способами:

1) підрядним означувальним реченням, де дієприкметник II трансформовано у присудок, а іменник – у додаток: *engine-powered* – такий, що приводиться в рух двигуном.

2) означувальним словосполученням, де англійському дієприкметнику II відповідає український прикметник або дієприкметник: *air-cooled* – охолоджуваний повітрям; *sex-linked* – пов'язаний із статтю;

3) означувальним прийменниково-іменниковим словосполученням: *rod-shaped* – у формі пальця, *torpedo-shaped* – у формі торпеди;

Терміни моделі (Adj.+Part. II)+N

Другий компонент означених термінів перекладається українською мовою іменником, а перший компонент – переважно наступними способами:

1) простим прикметником: *tooth-edged* – зубчатий;

2) складним прикметником: *warm-blooded* – теплокровний, *single-celled* – одноклітинний;

3) означувальним словосполученням, де відповідником англійського дієприкметника II є прикметник або дієприкметник, а англійського прикметника – іменник чи прислівник: *loose-jointed* – слабо пов'язаний, *fine grained* – тонко помелений, *gas-shielded* – захищений від газу;

4) означувальним прийменниково-іменниковим словосполученням: *open-fronted* – з відкритим передом, *yellow-tipped* – з жовтим наконечником;

5) підрядним реченням, де англійський дієприкметник II трансформовано в присудок: *longest-used* – такий, що використовується найдовше.

Терміни моделі (Num.+Part. II)+N

Другий компонент (іменник) таких термінів перекладається українським іменником, а перший – зазвичай наступними способами:

1) складним прикметником, що складається з основи числівника та прикметника: *one-celled* – одноклітинний, *four-sided* – чотиристоронній;

2) означувальним прийменниково-іменниковим словосполученням: *legged locomotion* – ходіння на двох ногах.

При перекладі текстів ветеринарної медицини найчастіше простежуються такі лексичні трансформації, як: конкретизація, генералізація та прийом лексичних додавань. Серед граматичних трансформацій слід виділити: перестановку та заміну пасивного стану активним, членування речення та заміну частин мови тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз англійських термінів ветеринарної медицини свідчить про те, що багато з них утворюються додаванням латинських і грецьких суфіксів і префіксів. Більшість термінів є складними і складаються з кількох основ чи навіть слів. Під час перекладу таких термінів їх структурний аналіз є важливим, оскільки це допомагає зробити їх точний, адекватний переклад чи максимально близько передати значення дефініцій.

Отримані результати можуть сприяти подальшому поглибленому вивченню особливостей перекладу термінів ветеринарної медицини та галузевих термінів в цілому, оскільки на сьогодні медицина і ветеринарія є тими напрямками, які активно розвиваються.

Література:

1. Вакулик І. І. Латинсько-українсько-російсько-англійський словник ветеринарно-медичних термінів / І. І. Вакулик, О. Ю. Балалєва, С. П. Гриценко. – К. : Фітосоціоцентр, 2011. – 680 с.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы и учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987.
3. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах / Т. Р. Кияк // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – С. 104–108.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: навч. посіб. / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
5. Смирнов И. П. Методические рекомендации для переводчиков и редакторов научно-технической литературы ВЦП. – М. : Всесоюзный центр переводов, 1988. – 86 с.
6. Скороходько Е. Ф. Термін як репрезентант комунікативної стратегії побудови наукового тексту / Е. Ф. Скороходько // Мовні і концептуальні картини світу : 36. наук. праць. – 2002. – С. 204–210.
7. Стоянова І. Ф. Лексико-семантична система англійської травматологічної термінології : автореф. дис. ... к-та філол. наук : 10.02.04 / І. Ф. Стоянова. – Одеса, 2007. – 17 с.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М., 1983. – 320 с.
9. Хацер Г. О. Особливості перекладу термінологічної лексики на прикладі текстів медичного спрямування / Г. О. Хацер // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки 3. – 2013. – С. 151–154.
10. Melnychuk D. Biochemical dictionary / D. Melnychuk, S. Melnychuk, I. Kalinin. – The educational edition. – Kyiv, 2008. – 58 p.

УДК 811.11-112:81'25

Н. О. Моїсєєва,

Національний Технічний Університет України «КПІ», м. Київ

ОСОБЛИВОСТИ ПЕРЕКЛАДУ КОНТАМІНОВАНИХ ЛЕКСЕМ В НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ НОВИНАХ

Статтю присвячено перекладу контамінованих лексем як продукту одного з найпоширеніших способів сучасного німецького словотвору. У дослідженні наводяться та аналізуються прийоми адекватного перекладу контамінантів українською мовою, що зустрічаються у німецьких політичних новинах, із врахуванням їх експресивного та оцінного значень, а також комунікативно-прагматичного завдання.

Ключові слова: контамінант, контамінована лексема, переклад.

Статья посвящена переводу контаминированных лексем как продукта одного из самых распространенных способов современного немецкого словообразования. В исследовании приводятся и анализируются приемы адекватного перевода на украинский язык контаминантов, которые встречаются в немецких политических новостях, с учетом их экспрессивного и оценочного значения, а также коммуникативно-прагматической задачи.

Ключевые слова: контаминант, контаминированная лексема, перевод.

The article is devoted to the translation of contaminated units as a product of the one of the most common ways of modern German word-building. The study presents and analyzes adequate translation techniques of contaminants into Ukrainian, that were found in the German political news with taking into consideration their expressive and evaluative meaning, as well as communicative and pragmatic intention.

Keywords: contaminant, contaminated unit, translation.

Мова постійно перебуває у стані трансформації. При цьому мовні явища, як правило, обумовлені не лише внутрішніми, але й зовнішніми причинами, а саме соціальними та ідеологічними перетвореннями або, інакше кажучи, змінами в житті суспільства. Зміни в мові, їх соціальні причина та наслідки – одна з найцікавіших тем сучасної лінгвістики.

Неперервне зростання інформаційного потоку, що є ознакою сучасності, спонукає людство виробляти спеціальні механізми переробки і компресії інформації. Одним із популярних, але недостатньо досліджених прийомів редукції плану вираження із збереженням плану змісту є контамінація. Контаміновані лексеми, які виникають в мовленні, вживаються перш за все в розмовному та публіцистичному стилях. Такі слова, як правило, мають специфічні оцінні відтінки, котрі надають образності тексту, в якому використовуються.

Існує широке поле діяльності, пов'язаної із пошуком нових способів покращення прийомів перекладу контамінованих лексем, а вивчення процесу відтворення німецьких контамінованих лексем українською мовою на даний момент є одним з важливих питань в сфері перекладу.

Цим питанням займалися такі видатні науковці та дослідники, як Г. Пауль, Г. Веллман, В. Тойберт, І. Барц, В. Фляйшер, Г. Шмід, М. Шульц, М. Баумгарт, Е. Доналіс та ін.

Однак проблема пошуку послідовної методології стосовно перекладу німецьких контамінованих лексем українською мовою з огляду на їх структуру та семантику є недостатньо розробленою і актуальною.

Таким чином **метою** дослідження є аналіз особливостей перекладу німецьких okazіональних контамінацій українською мовою, а головним **завданням** – визначення прийомів перекладу німецьких okazіональних контамінованих лексем враховуючи їх функції.

Матеріалом дослідження слугували 90 німецьких okazіональних контамінованих лексем, відібрані з сучасних німецькомовних публіцистичних текстів політичної тематики онлайн-видання «Der Tagesspiegel».

В останні роки кількість контамінованих лексем в німецьких політичних новинах є досить значною, але ще й досі не розроблено універсальних прийомів перекладу лексики такого типу українською мовою із збереженням оцінності, як правило, негативної.

Контаміновані слова, що активно з'являються сьогодні в німецькій мові, заповнюють як номінативно-референційні, так і стилістичні лакуни [4, с. 235]. При цьому в процесі перекладу нерідко виявляється відсутність відповідних лексем в українській мові, що частково обумовлено тим, що виникнення реалій, які репрезентуються в німецькій мові контамінантами, здійснюється в рамках німецької культури. Деякі з контамінантів або транслітеруються, або перекладаються українською за допомогою лексико-семантичних трансформацій. Багато контамінантів, однак, не вдається перекласти контамінованою лексемою української мови, тому доводиться використовувати дескриптивні звороти або словосполучення.

У політичному контексті контамінації часто мають емоційний та оцінний характер, виражаючи позитивне або негативне ставлення автора до об'єктів навколишньої дійсності, а також здійснюючи бажаний маніпулятивний вплив. Оцінне значення як «інформація, що містить у собі відомості про ціннісне ставлення суб'єкта мови до певних якостей того, що позначається, виокремлених з урахуванням того чи іншого аспекту якогось об'єкта» притаманне майже всім контамінованим лексемам, які використовуються в політичних новинах, тому його відтворення мовою перекладу є важливим завданням [5, с. 45].

Слід підкреслити, що адекватність перекладу має бути оцінена в кожному конкретному випадку, зважаючи на структурні особливості контамінантів, семантику їх складових, контекст та сферу вживання, які безпосередньо пов'язані з покладеним на них комунікативним завданням [4, с. 238].

Коли постає завдання передати іноземне слово, що не має еквівалента у мові перекладу, можливо спробувати відтворити у перекладі форму іноземного слова запозичивши його звукову або буквену структуру, вдавшись до прийомів *транслітерації* або *транскрипції* які іноді об'єднують терміном *транскодування* [2, с. 448].

Особливо часто транскодування термінів відбувається в тих випадках, коли термін у мові перекладу складається з інтернаціоналізмів. Інтернаціональні елементи є однаковими як в німецькій, так і в українській мовах, тому викликають однакові асоціації, що забезпечує ідентичність сприйняття інформації. Оцінка при цьому відтворюється українською мовою еквівалентно німецькій. Значною перевагою перекладу за допомогою транскодування є можливість передати закріплене ставлення носіїв мови до явища, предмета тощо, не викрививши при цьому форму лексеми.

Dass die Globalisierung zu einer *Glokalisierung* führt, zu einem gleichzeitigen Verstärken von globalen und lokalen Prozessen, ist bekannt. – Відомим є той факт, що глобалізація веде до *глокалізації*, до одночасного посилення глобальних та локальних процесів [6].

Контамінант *Glokalisierung* має в своїй основі компоненти лексем *Globalisierung* (*глобалізація*) та *Lokalisierung* (*локалізація*), і вживається для позначення збереження і розвитку регіональних відмінностей на фоні загальної глобалізації. Цікавим є той факт, що оцінка, яку несе в собі дана лексема, не є однозначною: у ній знаходять відображення як позитивні, так і негативні моменти, що притаманні процесам як глобалізації, так і локалізації. Тобто кінцеве значення у значній мірі буде залежати від контексту вживання. Окрім експресивної та емотивно-оцінної функції також виконується функція скорочення звукового ланцюга, а також десигнації логічного поняття, яке виникло через необхідність позначення специфічного явища, характерного для цивілізації XXI століття.

Доречним є використання транскодування при перекладі контамінантів, що мають в собі елементи власних назв.

Kritiker sagen: so nah, dass wir uns gleichgültig werden, und von gemeinsamer Politik könne keine Rede mehr sein, *Merkozy* gibt es nicht mehr und *Merkollande* wird es vielleicht nie geben. – Критики кажуть: так близько, що ми станемо один одному байдужими, а про спільну політику не буде вже й мови, *Меркозі* вже немає, а *Мерколланда*, мабуть, вже ніколи не буде [6].

У наведеному прикладі використані контамінації, створені з прізвища канцлера Німеччини Ангели *Меркель* (*Angela Merkel*) та прізвищ екс-президента Ніколя *Саркозі* (*Nicolas Sarkozy*) та діючого президента Франції Франсуа *Олланда* (*François Hollande*).

Вперше лексема *Меркозі* з'явилась в 2011 році, коли дуже активно розвивалася співпраця між Німеччиною та Францією. Але слід наголосити, що ця лексема має скептичний характер значення. Коли на зміну Саркозі прийшов Франсуа *Олланд*, у 2012 році виникло поняття *Мерколланд*, що також позначає відносини між вищезгаданими країнами, але в особі нового президента з боку Франції.

Топографічну складову містять лексеми *Mainhattan* та *Bankfurt*.

Schon damit Frankfurt nicht wieder absinkt in den negativen Ruhm *Mainhattan* und *Bankfurt*. – Таким чином Франкфурт не буде знов мати негативної слави *Майнґеттену* та *Банкфурту* [6].

Франкфурт-на-Майні відомий як фінансовий центр. Це зумовило створення жартівливої назви *Bankfurt* (*Банкфурт*) з елементів *Bank* (*банк*) та *Frankfurt* (*Франкфурт*). Другий варіант – *Mainhattan* (*Майнґеттен*) – має іншу вмотивованість: так місто було назване через велику кількість хмарочосів, а тому проводилася паралель з Мангеттеном (*Frankfurt-am-Main* + *Manhattan* = *Mainhattan*/Франкфурт-на-Майні + *Мангеттен* = *Майнґеттен*). Спершу таке позначення мало негативний відтінок, але згодом він трансформувався у позитивний. *Майнґеттен* став синонімом розвиненого, сучасного міста. Проаналізовані контамінанти виконують як експресивно-емотивну, так і моделюючу функцію, відображаючи характерні риси міста за допомогою семантичного злиття частин контамінантів.

За допомогою транскодування також перекладаються контамінанти, які мають в своєму складі назву валюти та слова, що є інтернаціоналізмами.

Es spricht viel dafür, dass sich die Länder in Europa zusammenraufen und ein robusteres Finanzmarktsystem entwickeln; dann kann es sogar zu einer Art *Europhorie* kommen. – Багато факторів говорить на користь того, що країни в Європі зближуються і розвивають надійну систему фінансового ринку; згодом це може призвести навіть до певного роду *єврофорії* [6].

Europhorie (*Euro*+*Euphorie*) – поняття, що має позитивну конотацію і описує великі сподівання з приводу певних тенденцій щодо розвитку євро.

Варто відмітити, що вмотивованість контамінацій в українській мові за допомогою транскодування не відрізняється від німецького варіанту. Слова, що перекладаються таким прийомом, здебільшого є власними назвами або складаються

з елементів, що є інтернаціональними, тобто їх легко відтворити в мові перекладу за допомогою їх «пристосованих» варіацій. Переклад з використанням зазначеного прийому є досить поширеним, оскільки одразу виконуються декілька важливих умов: підтримується мовна економія, зберігається компактність тексту, не відбувається викривлення змісту та зберігається образність, яку забезпечують контаміновані лексеми.

Хоча у багатьох випадках перекладачеві вдається перекласти контамінації за допомогою транскодування, існують випадки, коли необхідно вдаватися до *лексико-семантичних трансформацій* через невмотивованість створення єдиної лексеми з огляду на норми мови перекладу.

Використання лексико-семантичних трансформацій при перекладі контамінантів є також досить частотним, оскільки значення останніх не завжди можливо впізнати з форми, відтворення якої у мові перекладу може бути досить складним завданням.

Необхідно зазначити, що при використанні лексико-семантичних трансформацій оцінка, яку містить контамінант, може втрачатися. Для її відтворення мовою перекладу слід орієнтуватися на зміст контексту: часто з нього стає зрозумілим ставлення мовця до об'єкту обговорення, тому втрата експресивної та емотивно-оцінної функції одним словом не позначиться негативно на змісті та конотації контексту в цілому.

Серед таких перетворень при перекладі контамінованих лексем досить найпоширенішими є описовий переклад, коментар, звуження та розширення значення, функціональна заміна.

Описовий переклад – це лексико-граматична трансформація, за якої лексична одиниця вихідної мови замінюється словосполученням, що еквівалентне її значенню, тобто таким, яке надає більш або менш повне пояснення або визначення мовою перекладу [3, с. 224].

Необхідність використання такого прийому зумовлена тим, що переклад за допомогою транскодування не буде відповідати мовним та мовленнєвим нормам мови перекладу, а також не буде розкривати значення лексем, що перекладаються. І хоча існує ймовірність, що при описовому перекладі може бути втрачена художня образність та яскравість тексту, передача семантики все ж таки виходить на перший план.

Wer solch ein Buch herausgibt, das diese Erscheinungen untersucht, wird schnell verdächtigt, selbst ein *Jammerossi* zu sein. – Того, хто видасть книгу, яка приділяє увагу цим явищам, швидко запідозрять в тому, що він сам є *вічно всім невдоволеним жителем колишньої НДР* [6].

Слово *Jammerossi* утворилося від лексем *jammern* (жалітися) та *Ossi* (зневажлива назва для жителів земель колишньої НДР) з огляду на часті випадки скарг та невдоволення східних німців рівнем їх життя. Конотація слова *Jammerossi* є різко негативною, що зумовлено упередженням ставленням вихідців із західних земель Німеччини до їх східних сусідів. Вона відтворюється в українській мові завдяки контексту.

Перевагою описового перекладу є розкриття значення слова при перекладі безпосередньо у тексті. Обсяг такого пояснення є, як правило, компактним, що дозволяє тексту перекладу отримати як адекватну форму, так і змістовну наповненість.

Прийом *звуження значення* доречно використовувати при перекладі лексичних одиниць, які мають високий ступінь інформативної невизначеності і в значній мірі залежить від контексту. При цьому практично перекладається не саме слово, а конкретний варіант його значення в даному контексті [1, с. 112].

In den letzten Jahren hat sich ein Trend zum *Politainment* entwickelt. – В останні роки набувають популярності *розважальні політичні програми* [6].

Лексема *Politainment*, складовими частинами якої є *Politik* (політика) та *entertainment* (з англійської мови – *розвага*), означає своєрідну комбінацію політики, журналістики та поп-культури. Але слід звернути увагу на те, що при перекладі оптимальним варіантом є передача узагальненого змісту цих компонентів, оскільки це дозволяє не обтяжувати синтаксичну і семантичну структуру речення і сприяє чіткому розумінню змісту речення.

Прийом *розширення значення* є доречним, якщо лексема, що перекладається, має високий ступінь інформаційної невизначеності, яка в достатній мірі впорядковується даним контекстом [1, с. 112].

Das pathologische Klammern an einen *Abenteuro* führt direkt in den Ruin. – Патологічна гонитва за *євро* веде прямо в руїни [6].

У даному випадку слово *Abenteuro* (*Abenteuer* + *Euro*/нпгода + *євро*) доречно перекласти як *євро*, оскільки контекст, в якому вжито лексему дозволяє не втратити емоційність. Автор наголошує на негативних перспективах валюти, порівнюючи її з пригодами. З контексту зрозумілі думки автора, тому немає нагальної потреби у перекладі обох частин контамінанта. Недоліком такого варіанту перекладу є втрата контамінованої структури, а оцінка, яку він передає, зрозуміла лише завдяки мовленнєвому оточенню речення.

Звуження і розширення значення при перекладі доречно використовувати, якщо контекст дозволяє зрозуміти, про що йдеться, розкрити зміст та відновити стилістичну маркованість повідомлення.

Коментар доцільно використовувати у випадках, коли зміст лексеми, перекладеної за допомогою іншого прийому (як правило, транскодування) повністю або частково не розкритий в контексті чи є неологізмом, який потребує детального пояснення. Коментар як перекладацький прийом полягає в більш детальному, ніж опис, поясненні того, що означає зазначена лексема в широкому контексті мови-джерела [1, с. 110].

Hatte Uwe Barschel sich wegen der «*Waterkantgate*»-Affäre das Leben genommen? – Уве Баршель покінчив із собою саме через «*Вотеркантгейтський*» скандал? [6]

Лексема *Waterkantgate*, утворена з компонентів *Waterkant* і *Watergate*, перекладається у реченні за допомогою транскодування. На нижньонімецькому діалекті *Waterkant* (*Вотеркант*) є назвою північного узбережжя Німеччини. *Watergate* (*Вотергейт*) або *Watergate-Affäre* (*Вотергейтський скандал*) означає політичний скандал через чисельні випадки перевищення повноважень у США у 1972–1974 рр., що закінчився відставкою президента країни Річарда Ніксона, єдиною в історії США відставкою президента.

В якості коментаря або зноски слід зазначити наступне: «*Вотеркантгейтський*» скандал – політичний скандал, який спалахнув у 1987 році в Шлезвіг-Гольштейні через маніпуляторські заходи тогочасного прем'єр-міністра Уве Баршеля проти його політичного супротивника».

Емотивно-оцінна функція контамінантом не виконується, однак негативну оцінність лексеми *Affäre* в німецькому варіанті відтворено в українському за допомогою лексеми *скандал*.

Функціональна заміна є найбільш складною процедурою в процесі компенсації лексико-семантичних невідповідностей між двома мовами. Потреба в цьому прийомі виникає в тому випадку, якщо жодний варіант, який подається в словнику, не відповідає контексту його вживання [1, с. 107]. При перекладі німецьких okazіональних контамінованих лексем

українською мовою функціональна заміна є досить розповсюдженим прийомом, адже ці слова належать до так званої безеквівалентної лексики. Винятком є лише слова, утворені з інтернаціональних елементів, адже їх значення зрозуміло представникам більшості культур.

При перекладі контамінованих лексем з використанням функціональної заміни можливо зберегти оцінність, однак при цьому зазвичай втрачається форма контамінанта. Важливішим за його збереження є тим не менш відтворення емоційної забарвленості, адже метою будь-якого перекладу є ідентичний вплив на одержувача інформації як мовою оригіналу, так і мовою перекладу.

Mich wundert nur, dass die Politiker nicht zu verstehen scheinen oder wollen, wieso hier solche Politikmündigkeit herrscht; wie Sie selbst nachlesen können, hat sich das Land zu einem *Faustrechtsstaat* entwickelt. – Мене особисто дивує лише те, що політики не розуміють або не хочуть розуміти, яким чином тут настав час панування політичного свавілля; і як ви самі можете в цьому переконатися, країна перетворилася на *феодалну державу* [6].

Контамінант *Faustrechtsstaat* складається з компонентів *Faustrecht* (самоуправство) та *Rechtsstaat* (правова держава). Ця лексема позначає стан країни, при якому чиновники користуються владою задля задоволення власних потреб, нехтуючи потребами населення.

Цей контамінант логічно перекласти, використовуючи функціональну заміну, оскільки в українській мові для позначення подібного явища існує поняття *феодална держава*. Воно в повній мірі передає значення контамінанта *Faustrechtsstaat* і є зрозумілим українському читачеві. Важливим є також той факт, що при такій заміні зберігається негативна оцінка лексеми. Контамінант виконує окрім експресивної і емотивно-оцінної функції також кумулятивну функцію, яка полягає в збільшенні смислової ємності контамінанта за рахунок його ідіоматичності.

В українському варіанті всі вищезгадані функції виконує альтернативне словосполучення *феодална держава*, яке в умовах сучасних реалій позначає свавілля керуючих органів.

Необхідно також зазначити, що у варіанті перекладу негативна оцінка посилюється за рахунок різниці у прагматичі слова та прагматичі контексту. *Феодална держава* є історичним поняттям, але його використання у контексті сучасності слугує для вираження нехвалької тенденції розвитку держави.

Отже, при перекладі контамінованих лексем можливе використання цілої низки різних прийомів перекладу. Але, не зважаючи на те, який прийом перекладу застосовується, необхідно прагнути зберегти конотацію лексеми у мові оригіналу. Правильна передача відтінків змісту відіграє важливу роль при трактовці тексту. Досягти адекватності перекладу дозволяє використання різних прийомів, які роблять можливою передачу необхідної інформації реципієнту повідомлення.

Література:

1. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English – Russian / Т. А. Казакова. – СПб. : Издательство Союз, 2001. – 320 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
3. Комиссаров В. Н. Теория перевода: Лингвистические аспекты / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Лаврова Н. А. К вопросу о референциальном потенциале контаминированных слов / Н. А. Лаврова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2010. – № 9. – С. 234–238.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
6. Der Tagesspiegel. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tagesspiegel.de>

УДК 81'255.4

І. В. Онушканич, М. В. Штогрин, С. М. Пристай,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕВФЕМІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті висвітлено основні проблеми перекладу евфемізмів. Проаналізовано та узагальнено перекладацькі трансформації як засіб відтворення англійських евфемізмів українською мовою. Подано класифікацію лексико-семантичних розрядів евфемізмів.

Ключові слова: евфемізм, перекладацька трансформація, евфемія, лексико-семантичний розряд.

В статье отражены основные проблемы перевода эвфемизма. Проанализированы и обобщены переводческие трансформации как средство воспроизведения английского эвфемизма украинским языком. Подана классификация лексико-семантических разрядов эвфемизма.

Ключевые слова: эвфемизм, переводческая трансформация, эвфемия, лексико-семантический разряд.

In the article the main problems of translation of euphemisms are considered. Translation transformations as a means of reproduction of English euphemisms in Ukrainian and generalized. The classification of lexical and semantic categories of euphemisms are provided.

Key words: euphemism, translation transformation, euphemy, lexical and semantic category.

Останні роки характеризуються значними успіхами у вивченні явищ мови у широкому соціальному контексті. Однак у перекладі, який представляє собою вельми широку галузь для дослідження, окремі проблеми висвітлені лише у незначній мірі. Такою є проблема евфемії й такий напрямок лінгвістичного розвитку як евфемізація сучасної мови та проблема перекладу евфемічних одиниць. Евфемія сучасної англійської мови поширюється на багато сфер життя, та найпродуктивніше вона розвинута в таких темах-табу як політика, найменування хвороб, статеве життя, анатомія людини, релігія тощо. Евфемізми сучасної англійської мови та способи їхнього перекладу, які завуальовують прямі найменування слів підлягають детальнішому вивченню.

Наукові праці таких лінгвістів як А. Кацев, Н. Бочасєва, І. Алексєєва, В. Кравченко, Б. Ларін, Дж. Лоуренс, Р. Будагов, Л. Булаховський, В. Великорода, А. Доніні, Л. Крисін, А. Кудрявцев, В. Москвін, М. Мостовий, Є. Павлова та інших засвідчують той факт, що таке багате за своєю природою явище як евфемія можна трактувати по-різному. Існують розбіжності щодо способів перекладу евфемізмів, класифікації евфемізмів, мотивів їх вживання мовцями і семантичних особливостей евфемізмів.

Мета статті полягає у дослідженні способів перекладу евфемізмів теми-табу релігії, аналізі перекладацьких трансформацій як засобу відтворення англійських евфемізмів українською мовою.

Мета статті проектує розв'язання наступних **завдань**:

– розглянути класифікацію лексико-семантичних розрядів евфемізмів англійської та української мов, які визначаються за найменуваннями певних тем-табу;

– проаналізувати перекладацькі трансформації як засіб відтворення англійських евфемізмів українською мовою.

Евфемія розглядається як складне багатогранне мовленнєве явище, яке має три взаємопов'язані аспекти: соціальний, психологічний і власне лінгвістичний [4, с. 4].

Слово «евфемізм» має дуже давнє походження. Воно походить від грецького *eu* – «добре» і *phemi* – «казати».

Евфемізми вживаються для «зм'якшення» мови чи мовлення і для уникнення неприємних і небажаних слів, а також допомагають носіям мови бути ввічливішими і тактовнішими. Мовна евфемія походить від протилежного їй явища, табу. Поняття «табу» трактується широко, воно рівноцінне і є синонімом до поняття «заборона». Зрозуміло, що наявність заборонених слів веде за собою появу в мові цілого ряду дозволених замін, які називаються евфемізмами [1, с. 30].

Евфемізми пов'язані з різними сферами життя, такими як політика, статеве життя людей, різні види професій тощо. Та, як зазначалось вище, найважливішою і основною функцією евфемізмів є мета їхнього вживання, тобто подання неприємної дійсності у приємнішому світлі.

Семантичні процеси евфемічної одиниці досліджувалися багатьма лінгвістами А. Кацевим, К. Хем, Б. Варреном та В. Москвіним та іншими. На основі їхніх класифікацій нижче подано одну класифікацію лексико-семантичних розрядів (ЛСР) евфемізмів англійської та української мов, які визначаються за найменуваннями певних тем-табу.

1-ий ЛСР – найпродуктивніший для евфемії. Сюди входять слова, що виражають такі теми-табу як проституція і секс. [4, с. 69-72]. Наприклад, *affair* в значенні *sexual relationship*; *girlie magazine*, *glamour mag* – *sexuality titillating magazine*.

2-ий ЛСР. Сюди відносяться слова, що виражають тему смерті та медицини. Евфемізми цієї групи стерті і вживаються для емоційного підсилення [4, с. 67]. Наприклад, *by Gum*, *by George*, *beyond the veil*, *Elysium* та інші є евфемізмами до слова *death* (*after life*).

3-ий ЛСР. Сюди відносяться слова-табу релігії. Цей ЛСР є найстарішим і мотив вживання евфемізмів замість прямих номінацій також найдревніший – страх, люди завжди бояться Божої кари. Наприклад: «*disaster*» в релігійних колах називається *act of God*, «*hell*» – *Hades*, *hot place*, *Jesse* тощо.

4-ий ЛСР. Сюди відносяться евфемічні одиниці, що стосуються тем-табу наркоманії і алкоголізму. Цей ЛСР є досить продуктивним [6, р. 65]. Наприклад, *confused*, *elevated*, *far gone*, *feeling no pain* (*drunk*), *chemical health services* (*a program to help people end their addiction to drugs*).

5-ий ЛСР. Евфемізми цього розряду стосуються теми моралі, бідності і соціальної нерівності. Моральні принципи сприяють збереженню багатьох евфемізмів цього розряду. Сюди входять і ситуативні евфемізми [5, с. 73].

Наприклад, *hooky* в значенні *mad*, *flexible* (*loose*), *fool*, *fudge* (*a very mild replacement for «fuck»*), *gadzoos* («*My God*»).

6-ий ЛСР. Це слова, пов'язані з політикою, шахрайством і вбивствами. Сюди входять і політична лексика, і фразеологія. Евфемістичний словник англійської мови поповнився такими термінами в 60-ті роки під час війни США з В'єтнамом через пресу [6, р. 57]. Наприклад, *pacification* в значенні *killing*, *atomic device* – *atomic bomb*, *deterrent capability* – *nuclear weapons*, *delinquent* (*young criminal*), *to detain someone* (*to arrest*), *detainee* (*prisoner*).

Щоб здійснити переклад, перекладач повинен спочатку проаналізувати вихідний текст, оцінити його зміст, а також те, що автор хотів сказати цими словами. Лише тоді перекладач може починати переклад.

Завданням перекладача вважається точна передача тексту оригіналу засобами іншої мови зі збереженням його експресивних та стилістичних особливостей.

Лексичні трансформації під час перекладу вживаються тоді, коли не можна підібрати повний еквівалент або лексичні одиниці під час перекладу змінюють не тільки зовнішню форму, але й набувають нового значення, відмінного від вихідних одиниць [3, с. 39-40].

Перекладацькі лексичні трансформації – це різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу.

Єдиної типології перекладацьких трансформацій на сьогодні не існує, тому на основі класифікацій Л. Бархударова, В. Карабана, В. Комісарова, Я. Рецкера та інших дослідників, здійснено спробу створення власної класифікації. Якщо під трансформаціями розуміти перетворення одиниць вихідної мови на одиниці мови перекладу, які не мають словникових відповідників і які при перекладі набувають нового значення, то можна запропонувати таку класифікацію перекладацьких трансформацій:

1. Лексичні: транскрипція; транслітерація; калькування [2, с. 96-108].

2. Граматичні: синтаксичне уподібнення; розбивка речень; граматична заміна форми слова, частини мови, члена речення, тощо [3, с. 194-227].

3. Лексико-граматичні: антонімічний переклад; аналог; експлікація (шляхом опису); дескриптивна перифраза; компенсація [3, с. 326-342].

4. Лексико-семантичні: конкретизація; генералізація; модуляція.

ЛСР, який стосується евфемізмів на релігійну тематику, є досить давнім. Історія цього ЛСР сягає найдавніших часів, коли люди боялися говорити вголос про богів, боячись їхньої кари. Нижче наведено 11 прямих номінацій та евфемічні одиниці, які застосовуються для уникнення антирелігійного контексту. Майже всі англійські евфемізми цього ЛСР мають семантичні відповідники в українській мові. Та все таки кількість евфемічних замін прямих номінацій в англійській мові більша.

Пряма номінація «*disaster*» в релігійних колах називається *act of God* і перекладається на українську мову як «*кара Божья*», що означає покарання Боже за гріховні вчинки людей.

Ім'я Бога також має багато евфемічних відповідників в англійській мові: *Adonai*, *Supreme Being*, *the Lord*, *Gosh*, *the Wealthy One*, *Dad*, *George*, *Godfrey*. Ім'я «*Adonai*» є єврейським ім'ям Бога і транскрибується на українську мову як «*Адонай*». Евфемізм «*Supreme Being*» перекладається аналогом «*Владика*», що підкреслює могутність Бога. Евфемізм «*the Lord*» також перекладається аналогом «*Господь Бог*». Такі евфемічні одиниці як *Gosh*, *the Wealthy One*, *George*, *Godfrey* не підлягають трансформації на українську мову через відсутність аналогів, та можуть передаватися іншими іменами Бога: «*Єгова*», «*Христос*». Евфемізм «*Dad*» перекладається способом калькування «*Отець Небесний*».

Пряма номінація «*Jewish*» завуальовується наступними евфемізмами *Semitic, Hebrew, Arab*, щоб уникнути негативних асоціацій пов'язаних з єврейським народом. Евфемізм «*Semitic*» трансформується в українську мову способом калькування як «*семітичний, семітський*». Евфемічна одиниця «*Hebrew*» перекладається на українську мову аналогом «*іудейський*». Евфемізм «*Arab*» також перекладається на українську мову аналогом як «*арабський*».

Страшне і негативне слово «*hell*» пом'якшує своє негативне значення за допомогою евфемізмів: *Hades, hot place, Jesse*. Перекладаються вони на українську мову наступним чином: *Hades – Гадеc, підземне царство* (транслітерація), *Jesse – Ісеей* (аналог). Евфемізм «*hot place*» не має евфемічного аналога в українській мові і може перекладатися описово як «*місце, де дуже гаряче*».

Пряму номінацію «*damn*» можна уникнути за допомогою евфемізмів: *confound, blessing, dang, God damn/Goddam/gosh*. Евфемізм «*confound*» перекладається українським висловом «*лихий nonlутав!*». Евфемізм «*blessing*» перекладається прямим аналогом української мови «*благословення/благословляти*», який вживається мовцями у пориві гніву і свідчить про прокляття, а не справжнє благословення. Евфемічні одиниці «*dang*» та «*God damn/Goddam/gosh*» перекладаються єдиним аналогом української мови «*чорт забирай!*».

Народження дитини в релігії є подарунком від Бога і великою подією. В англійській мові – це «*blessed event*», а в українській – «*благословення подія*».

Релігійні будівлі мають евфемічні номінації, які підкреслюють силу, могутність і простоту Божу. Це: *cathedral – кафедральний собор, parlor – монастирська приймальня, Palace – резиденція*. Переклад цих евфемічних одиниць здійснюється способом аналога.

Вислів «Не вживай ім'я Боже на дармо!» пояснює чому в англійській і українській мові застосовується евфемія до вислову «*Christ's sake (заради Бога!)*». Евфемізм «*scripes*» завуальовує пряму номінацію і перекладається висловом «*От тобі й маєш! Отакої!*».

Пряма номінація «*devil*» викликає страх у мовців, тому часто можна почути такі евфемічні заміни: *deuce, departed, Scottish play, Grand father*. Евфемізм «*deuce*» перекладається як «*чорт*» аналогом, але є дисфемізмом. Евфемізм «*departed*» також перекладається одним із аналогів як «*небіжчик*» і поширеною евфемічною одиницею в обох мовах. До евфемічних одиниць «*Scottish play, Grand father*» не мають семантичних відповідників в українській мові. Їх можна перекласти евфемізмами української мови за допомогою адаптації як «*танок диявола, повелитель темряви*».

У Біблії, коли мова йде про тілесні стосунки, зазначено евфемічну заміну *to know (пізнати)*, яка завуальовує гріховне і непристойне слово. Переклад здійснюється прямим аналогом в українській мові. До прямої номінації «*ghost*» застосовується евфемізм «*spirit*», який перекладається також аналогом в українській мові.

Лексика цього ЛСР є універсальною в певному розумінні для релігійних народів, оскільки тут рушійною силою є страх, а не негативні емоції. Люди бояться кари Божої та злих духів.

Отже, евфемія – поширене і багатогранне явище мови, яке служить для пом'якшення і вуальовання прямих номінацій лексем, що підлягають мовленнєвому табу. Труднощі перекладу спричиняє відмінність у культурі, способі життя, традиціях. Аналіз перекладу англійських евфемізмів доводить, що переважно більшість лексем можна відтворити засобами української мови, використовуючи перекладацькі трансформації: уподібнення, експлікація, аналоги, модуляція тощо. У випадку відсутності українських еквівалентів евфемізмів, перекладачу слід вдаватися до пошуку національних (суто українських) вторинних номінацій, якими позначені слова-табу у вітчизняній культурі. Завдячуючи широкому пласту евфемічної лексики в українській мові, ці перекладацькі труднощі є легко здоланими.

Література:

1. Александров Н. Б. Иностранная филология / Н. Б. Александров. – М., 1966. – № 8. – 248 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М., 1975. – 224 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської науково-технічної літератури / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
4. Кацев А. Н. Языковые табу и эвфемия / А. Н. Кацев. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988. – 98 с.
5. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови / М. І. Мостовий. – Харків : Вид-во «Основа» при Харківському державному університеті, 1993. – 130 с.
6. Howard P. Euphemisms / P. Howard. – London, 1997. – 268 p.

УДК 81'25: 811.111

Ю. М. Плетенецька,

Національний авіаційний університет, м. Київ

СИНТАКСИЧНЕ УПОДІБНЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ АНГЛОМОВНОГО ВІДЕОРЕЯДУ ТА ЙОГО ДУБЛЬОВАНИХ ПЕРЕКЛАДІВ

У статті запропоновано структурно-зіставний аналіз малого синтаксису сучасного англomовного відеореяду на прикладі п'яти американських художніх фільмів («*Alice in Wonderland*», «*Pirates of the Caribbean: on stranger tides*», «*Meet the parents: little Fockers*», «*Fast Five*», «*Sex and the city 2*») за будовою, а також проаналізовано синтаксичне уподібнення конструкцій малого синтаксису англomовного відеореяду у перекладі.

Ключові слова: малий синтаксис, словосполучення, художній фільм, синтаксичне уподібнення, продуктивність, атрибутивне словосполучення.

В статье описан структурно-сопоставительный анализ малого синтаксиса современного англоязычного видеоряда на примере пяти американских художественных фильмов («*Alice in Wonderland*», «*Pirates of the Caribbean: on stranger tides*», «*Meet the parents: little Fockers*», «*Fast Five*», «*Sex and the city 2*») за строением, а также проанализировано синтаксическое уподобление конструкций малого синтаксиса англоязычного видеоряда в переводе.

Ключевые слова: малый синтаксис, словосочетание, художественный фильм, синтаксическое уподобление, продуктивность, атрибутивное словосочетание.

The article introduces structural-comparative analysis of the small syntax of modern English-language film line, based on the examples of five American feature films («*Alice in Wonderland*», «*Pirates of the Caribbean: on stranger tides*», «*Meet the parents: little Fockers*», «*Fast Five*», «*Sex and the city 2*») in accordance with the structure. It analyzes syntactic adaptation of the small syntax constructions of modern English-language films in translation.

Keywords: small syntax, word combination, feature film, syntactic adaptation, efficiency, attributive word combination.

Відібравши для дослідження п'ять фільмів різних жанрів, ми намагалися показати відмінності у виборі перекладацьких рішень, трансформацій, проблеми, пов'язані з дубльованим перекладом на прикладі різних жанрів. Вибір саме цих фільмів з інших фільмів подібних жанрів, спричинений доступом до них широкого загалу на ринку ліцензованої відеопродукції. Проте, дослідження кожного фільму окремо показало, що стратегія вибору перекладацьких еквівалентів та проблеми, пов'язані з відтворенням одиниць малого синтаксису, збігаються для всіх фільмів незалежно від жанрової належності. Рубрикатор жанру виявився визначальним лише для структурної організації словосполучення.

Так, мова художнього фільму «Pirates of the Caribbean: on stranger tides» яскрава, стилістично збагачена передусім завдяки використанню метафор, метонімії, іронії, алюзивних фраз, проте його жанр – пригодницький екшен значною мірою визначає доволі просту структурну організацію словосполучень. У такому фільмі наголос робиться на швидку зміну місця дії, декорацій, велику кількість спецефектів на межі з реальністю, мета яких – створити в глядача відчуття напруженого переживання, хвилювання, чому аж ніяк не сприятиме намагання зрозуміти довгі речення, ускладнені громіздкими словосполученнями.

Художній фільм «Alice in Wonderland» (за жанром – сімейна казка, пригод, фентезі) характеризується цікавою, барвистою, неоднорідною мовою частково завдяки тексту однойменної казки. Стилістично – це здебільшого книжний пласт і загальноживана та розмовна лексика. У кінотексті часто використовується поетична і зрідка застаріла лексика, що надає йому урочистості та піднесеного тону. Така стилістична забарвленість мови зумовлює почасти її структурну модель. Так, наприклад, у художньому фільмі «Pirates...» кількість простих словосполучень значно переважає кількість складних і сягає 66 %, тоді як у художньому фільмі «Alice...», навпаки, кількість складних словосполучень є більшою і становить 56 % усього обсягу словосполучень фільму.

Діаграма 1

Художній фільм «Meet the parents: little Fockers» (за жанром – комедія) є третьою частиною, продовженням фільмів «Meet the parents» та «Little Fockers».

Фільми комедійного характеру, як відомо, переповнені алюзіями, метафорами, гіперболами, каламбуром, іронією, евфемізмами, сленгом, жаргонізмами, реаліями, специфічним гумором, притаманним певній культурі та національності, пряме транскодування яких почасти залишається незрозумілим і перекладачам, а звідси – цільовому рецептору.

Усі ці засоби комічного ефекту можуть спричиняти перекладацькі втрати, якщо фахівець не може зрозуміти зміст повідомлення і знайти відповідні еквіваленти. Проте далеко не завжди треба їх шукати, оскільки еквівалентність перекладу не завжди синонімічна адекватній передачі змістового наповнення фільму, що, на наш погляд, є основним завданням у перекладі кінотексту.

Відомо, що успішність перекладу американських комедій, орієнтованих, переважно на молодих глядачів, часто полягає в наявності розмовної лексики, сленгу, жаргонізмів, відповідного рівня вульгарності та гумору.

Судити про успішність американської комедії «Meet the parents:...» – справа кінокритиків та кіноманів. Переклад же цієї картини, мабуть, таки успішний, якщо вважати вслід за О. Міхальовим (відомим російським синхроністом та кіноперекладачем), що переклад хороший тоді, коли глядач його не помічає. Ознайомившись з безліччю рецензій на переклад та відгуків про нього, ми натрапили лише на одне зауваження, і те стосувалося назви (в оригіналі – «Little Fockers»).

Структурно малий синтаксис художнього фільму «Meet the parents:...» майже рівнозначний обома мовами, тому що кількість простих словосполучень у ньому приблизно дорівнює кількості складних, а саме: 51 % і 49 % відповідно.

Художній фільм «Fast Five» є п'ятою частиною однойменного фільму. Особливість жанру фільму (бойовик, трилер, екшен) визначає наявність спецефектів. Протягом усього дійства щось відбувається, вибухає, щось підстрибує, щось мчить, розбивається, перекидається, стріляє чи горить. Усі ці автомобільні перипетії, перегони, стрілянина, які вчиняють герої фільму, супроводжуються відмінним саундтреком, що стирає межі між глядачем і героями фільму, змушуючи кожного прожитися його неймовірно захопливою атмосферою.

Сюжет змістовний, цікавий з гумором, анітрохи не вульгарний, проте мова не вирізняється перевантаженістю складними словосполученнями, їх у фільмі приблизно 40 %, що й зрозуміло, адже у фільмах такого жанру визначальною є видовищність. А кількість словосполучень, відібраних з фільму для дослідження, утричі менша за кількість словосполучень з інших досліджуваних нами фільмів і дорівнює 204 одиницям.

І, хоч гумор і є вишуканим, мова такою вишуканістю не вирізняється: мовлення дійових осіб насичене специфічними жаргонізмами, діалектною та інвективною лексикою. Автомобілі, гонки, сейфи останнього зразка, а також інше надсучасне обладнання зумовлює використання великої кількості термінологічних елементів.

Художній фільм «Sex and the city 2» (2010 р.), за жанром мелодрама й комедія, є продовженням фільму «Sex and the city» (2008 р.), знятому на основі телесеріалу Даррена Стара і створеному за мотивами книги Кендес Бушнелл. Простий, невігладливий сюжет, легкий, неметикуватий фільм зумовлює структурну характеристику мови малого синтаксису: 58 % (357) простих словосполучень. Стилістично – це здебільшого загальноживана і розмовна лексика.

Як бачимо з даних таблиці та діаграми, лише у фільмі «Alice in Wonderland» (англійського режисера Тіма Бертон) кількість складних словосполучень переважає кількість простих. Здебільшого проста організація мови інших кінофільмів визначається, по-перше, специфікою жанру: кримінальний трилер, мелодрама, комедія не передбачають складної будови мови кінодіалогу; по-друге, розбіжністю американського й українського світосприйняття – вагомі культурологічні чинники впливають на відносно спрощений характер американського висловлювання в кіно.

Подальший аналіз перекладацьких проблем буде враховувати всю сукупність прикладів, обраних нами для дослідження з п'яти американських фільмів. Синтаксичне уподібнення або повний переклад – це тип «нульової» трансформації, що зустрічається тільки в тих випадках, коли в мовах оригіналу і перекладу є паралельні синтаксичні структури. Досліджуючи переклад конструкцій малого синтаксису американських художніх фільмів, ми з'ясували, що в 33 % випадків застосовувався повний переклад; перекладачеві вдалося зберегти вихідний вид словосполучення. В таблиці 1 наводяться дані про ступінь продуктивності структурних моделей малого синтаксису в художніх фільмах США. Відмітимо, що під продуктивністю на рівні моделі мається на увазі її кількісна характеристика, тобто продуктивними вважаються такі моделі, за зразком яких створюються довгі «словосполучні» ряди.

Таблиця 1

Продуктивність структурних моделей малого синтаксису в художніх фільмах США

Структурні моделі словосполучень	Абсолютне число словосп.	Число словосп., % від загального числа	Приклади
A+N	177	6,5	vicious rumor – злісні чутки, a bouncy castle – надувний замок
N+N	82	3,2	dress department – відділ одягу
comp.A+N	6	0,2	man-made light – рукотворне світло
N+prep+N	61	2,2	a rabbit in a waistcoat – кролик у камзолі, the life of the party – душа компанії
V+N	64	2,3	to churn butter – бити масло, get a blockage – статися запор
N+V	10	0,4	chance to improvise – шанс поімпровізувати
V+A	10	0,4	swim naked – купається голі
Num.+N	6	0,2	two Chalices – два келихи, seven arches – сім арок
Num.+A	10	0,4	once a year – раз на рік
Pron.+N	43	1,6	my condolences – мої співчуття, your misfortunes – ваше горе
Pron.+A	10	0,4	nothing personal – нічого особистого
Adv.+A	15	0,6	extremely dangerous – вкрай небезпечні, real funny – дуже смішно
V+prep.+N	14	0,5	to dry in the sun – висихати на сонці
	29	1,1	to look at that – глянеш на це
V+prep.+Pron.	10	0,4	around her finger – на її пальчику
Prep.+Pron.+N	22	0,8	these infernal chains – ці проклятуці кайдани, this lovely creature – це чарівне створіння
Pron.+A+N	47	1,7	melancholy Spanish monarch – меланхолійний іспанський монарх, biometric palm scanner – біометричний ручний годинник
A+A+N	56	2,1	two adorable twins – двоє су перових діток, four new Maybachs – Чотири нові Майбахи
Numer.+A+N			extremely delicate digestion – надзвичайн
Adv.+A+N	25	0,9	о ніжний шлунок, a regrettably large head – непристойно велика голова
V+A+N	21	0,8	to be a medical superstar – стати медичною суперзіркою, to manage an entire unit – керую цілим відділенням
V+Pron.+A	30	1,1	ruin her marriage – руйнуватимеш її шлюб
V+Num.+N	14	0,5	to apprehend two men – впіймати двох людей
A+conj.+A+N	15	0,6	the notorious and infamous pirate – осоружний і сумнозвісний пірат
N+prep.+Num.+N	10	0,4	meeting in 20 minutes – зустріч за 20 хвилин
V+prep.+Pron.+N	25	0,9	to escape to the other apartment – утікати в іншу квартиру
V+Pron.+A+N	15	0,6	to represent our new drug – представити наші нові ліки
Prep.+N+Pron.+N	10	0,4	on account of your condition – з огляду на твоє каліцтво
A+A+A+N	13	0,5	ruthless, soulless, cross-grained cur – безжальне, бездушне, безсердечне стерво
N+prep.+N+conj.+N	14	0,5	talk of blood and slaying – балачки про кров та вбивство
V+Pron.+N+prep.+Pron.	7	0,3	to keep your visions to yourself – тримай свої фантазії при собі
V+Adv.+Adv.+prep.+N	2	0,07	to come a little more down to earth – спуститись трохи ближче до землі
Загальна кількість	903	33	

Найбільш продуктивною моделлю повного перекладу в усіх досліджуваних нами фільмах виявилась модель A+N, модель атрибутивного словосполучення. A+N є найбільш продуктивною моделлю найрізноманітніших підмов, наприклад, лінгвістики, медицини, економіки, математики тощо. Таким чином, за умов синтаксичної подібності, атрибутивні словосполучення відрізняються найбільшою стійкістю і в межах підмови кіно. Означення виступають в якості компонентів словосполучення, що уточнюють зміст, виділяючи поняття, виражене ядерним іменником, за додатковою ознакою. Результати статистичного дослідження структурних варіантів перекладів одиниць малого синтаксису, утворених за моделлю A+N, наводяться в таблиці 2.

Таблиця 2
Переклад словосполучень, утворених за моделлю A+N

Структурна модель словосполучення оригіналу	Структурна модель українського відповідника	Кі-сть перекладів за даною схемою у %	Приклади	Засіб перекладу
A+N	A'+ N'	90,68	different dreams – <i>різні сни</i>	Повний переклад
A+N	N'	8,02	little impostor – <i>самозванка</i> the great lug – <i>лайно</i>	Звуження
A+N	Adv. '+Adv. '	0,70	good gig – <i>реально легко</i>	Звуження Функц. заміна
A+N	N+prep.+N(a)+N(a)	0,40	formal salon – <i>кімната для прийому гостей</i>	Розширення
A+N	N'+prep.+ A'	0,20	progesterone cream – <i>крем з прогестероном</i>	Перестановка+функц. заміна

В 90, 68 % випадків словосполучення мови джерела і відповідні їм словосполучення в мові-перекладі мають однакове граматичне вираження, тобто структура малого синтаксису зазначеної моделі не змінюється в перекладі. Лексичний зміст вихідних словосполучень відтворюється, як правило, лінійно:

fabulous *reviews*, чи A+N → A+N
↓ ↓
чудові *статті*

В окремих випадках в перекладі спостерігається нелінійне відтворення вихідних словосполучень:

progesterone cream – *крем з прогестероном*

В 9,32 % випадків були використані такі трансформації як звуження, розширення, функціональна заміна та перестановка (див. табл. 2, с. 5). Зважаючи на тенденцію до імплікації англійської мови, внаслідок її аналітичності, в англо-українських кіноперекладах правомірно було б частіше зустрітись з розширенням словосполучень і додаванням семантичних компонентів: *an uneventful second* – *одна, не варта уваги, мить*. Проте, необхідність дотримання тайм-коду реплік і правил дубльованого перекладу спричинила частіше застосування звуження як прийому синтаксичного перетворення на рівні словосполучення. При компресії опускається, як правило, семантично менш значущий елемент словосполучення: *spice market* – *базар*. Іноді звуження було викликане відмінностями у найменуванні предметів чи об'єктів у двох мовах: *homeless man* – *жебрак*, *changing room* – *примірочна*, *straight man* – *натурал*.

Література:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Част. 1 / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПІМ, 2004. – 228 с.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / А. П. Загнітко. – Вид. 3-тє, виправл. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.
4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English – Russian / Т. А. Казакова. – СПб. : «Издательство Союз», 2001. – 320 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

5. «PIRATES OF THE CARIBBEAN: ON STRANGER TIDES» / Jerry Bruckheimer Films, Walt Disney Pictures, the USA, 2011.
6. «Пірати Карибського моря: На Дивних Берегах». Переклад професійний, дубльований, 2011 р., версія у форматі DVD video, що є в торговельному обігу.
7. «ALICE IN WONDERLAND» / Roth Films / Zanuck Company / Team Todd production, Walt Disney Pictures, the USA, 2010.
8. «Аліса в Країні Чудес». Переклад: український дубльований, 2010 р., версія у форматі DVD video, що є в торговельному обігу.
9. «MEET THE PARENTS: LITTLE FOCKERS» / Paramount Pictures and Universal Pictures in association with Relativity Media and Tribeca / Everyman Pictures production, the USA, 2010.
10. «Знайомство з Факерами 2». Переклад: український дубльований, 2010 р., версія у форматі DVD video, що є в торговельному обігу.
11. «FAST FIVE» / Universal Pictures / Original Film, the USA, 2011.
12. «Форсаж 5». Переклад професійний, дубльований, 2011 р., версія у форматі DVD video, що є в торговельному обігу.
13. «SEX AND THE CITY» / New Line Cinema, Home Box Office, Village Roadshow, the USA, 2010.
14. «Секс у великому місті 2». Переклад український дубльований, 2010 р., версія у форматі DVD video, що є в торговельному обігу.

УДК 821.112.2-144(045)

Ю. А. Потінак,

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь

«ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ» Й. ГЕТЕ В ПЕРЕКЛАДІ НОВОГРЕЦЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються особливості перекладу балади Й. Гете «Der Erlkönig» («Вільшаний король») грецькими поетами і перекладачами. Звертається увага на адекватність перекладу та лексичні засоби, які використовують перекладачі.

Ключові слова: балада, переклад, лексичні засоби, композиційні прийоми, адекватність.

В статье рассматриваются особенности перевода баллады И. Гете «Der Erlkönig» («Ольховый король») греческими поэтами и переводчиками. Обращается внимание на адекватность перевода и использованные переводчиком лексические средства.

Ключевые слова: баллада, перевод, лексические средства, композиционные приемы, адекватность.

Goethe's oeuvre has always been attracting attention of poets and translators and each translator's version is different. It primarily depends on the outlook of the translator, their source and target language competence, the epoch when they lived and worked.

This article analyzes features of translations of Goethe's ballad «Der Erlkönig» by Greek poets and translators Arsenis Herondykos and Pavlos A. Dimas. Attention is drawn to the appropriateness of the translations and lexical means used by the translators.

The story of «Der Erlkönig», written in 1792, derives from the traditional Danish ballad. A father and his young son are riding home through a dark forest. The sick child is being courted by Erlkönig, who three times offers him all sorts of gifts, but his father three times manages to calm the boy. The end of this story is terrible: the boy dies and his soul is seized by the creepy forest king.

The Modern Greek translations by A. Herondykos and P. A. Dimas were contiguously published in anthologies of foreign poetry (1976 and 1977 respectively). However the differences between the two translations are essential. In addition to changing the size of the work, the Greek poets translated the title of the poem in different ways, thus narrowing the meaning of the supernatural king character.

There are also differences in conveying the symbolic images found in the poem (fog, wind, willow, alder, etc.) by the means of Modern Greek language.

Thereby, Greek poets A. Herondykos and P.A. Dimas succeeded in translating the ballad «Der Erlkönig» by Johann Wolfgang von Goethe. They managed to keep and skillfully convey the plot and the integrity of the lyrical images in all their literary elements.

Keywords: ballad, translation, lexical means, compositional methods, appropriateness.

Феномен творчості Й. Гете приваблював і приваблює поетів і перекладачів, і кожний переклад має свої особливості. Це насамперед залежить від світогляду власне перекладача, від його знання рідної і німецької мови, від доби, в якій він жив і творив.

Балада Й. Гете «Erlkönig» («Вільшаний король») та адекватність її перекладу українськими поетами вже не одне століття привертає увагу дослідників, зокрема І. Лімборського, В. Коптілова, О. Ніколаєнко, Л. Водяної. Остання порівнює переклади Ю. Федьковича, Б. Грінченка, П. Куліша, Д. Загула, М. Рильського, Б. Шалагінова, зазначаючи, що найкраще поетичний переклад цього твору здійснив М. Рильський [1, с. 168]. Втім, у грецькому перекладознавстві переклади, здійснені Арсенісом Герондикосом та Петросом А. Дімасом, залишилися поза увагою дослідників.

З огляду на вищезазначене, метою статті є простежити особливості перекладу балади Гете цими письменниками.

Переклад поезії істотно відрізняється від перекладу прози, оскільки сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового: «значно більша вага окремого слова, широкое використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність» [4, с. 10].

Основною рисою поетичного перекладу в порівнянні з перекладом прози є його відносно вільний характер, оскільки суворі композиція і умовність поетичної мови не дають можливості знайти пряму відповідність оригіналу.

За своєю природою віршування тісно зв'язане з природою мови – з довготою слів та формами їх зміни, з характером наголосу, з виробленими століттями ритмами, що надає віршуванню кожного народу яскраво національного характеру. Перекладач лірики повинен зберегти всі головні естетичні компоненти твору, враховуючи, що різні за побудовою мови мають різні засоби виразу певних емоційних реакцій. Отже, щодо рівнів перекладу, лірика частіше обирає вільний шлях перекладу. Завдання перекладача при цьому – зберегти цілісність ліричного образу в усіх його художніх складових.

В. Коптілов зазначає, що основною проблемою при перекладі поетичних творів є «вибір способу, який дав змогу відтворити якнайближче віршовану форму оригіналу, водночас якнайменше втрачати в образній та смисловій структурі» [4, с. 100].

М. Зеров на першому місці ставить питання про певні лексичні добори, наголошуючи на тому, що «перекладачі повинні якнайкраще орієнтуватися в лексичних запасах рідної мови, розрізняючи слова високого та низького стилю і не допускаючи їх до безладної, антихудожньої мішанини» [3, с. 134]. Окрім того, перекладач повинен надавати особливої уваги тропам та фігурам першотвору, римуванню та звуковому оформленню.

Балада «Вільшаний король» написана Гете у період першого веймарського десятиліття (1782 р.). І хоч балада була для нього улюбленим жанром і раніше, в цей час міняється тематика балад. Якщо в період «Бурі й натиску» переважали мотиви кохання, то в новому циклі Гете оспівує таємниче, неосяжне розумом. Поет розмірковує про таємниці природи, втілюючи роздуми в конкретні образи, споріднені з народними легендами.

Саме до таких балад належить і «Вільшаний король». Ця балада поліфонічна, оскільки в ній поряд із розважливим голосом автора звучить стривожений, а потім і відчайдушний голос дитини; заспокійливий голос батька і глибокий, урочистий і трагічний голос лісового короля. На створення балади Гете надихнула данська народна пісня «Дочка короля ельфів» [2, с. 167], але разом із тим поет створив власний твір.

У поета містичність не має фатального й однозначного тлумачення, бо пояснюється реалістичними нічними страхами дитини. Сюжет максимально виразний, без описових елементів – у формі діалогу, що походить від фольклорних балад. Алегорія, казковість образів також простежується з усної народної творчості. Виразності баладі надає ритм, що нагадує стрімкий біг коня, – він підкреслює напружену динаміку сюжету.

Дійові особи «Вільшаного короля» – дорослий чоловік (батько хлопчика), Вільшаний король і, власне, дитина – хлопчик. За сюжетом батько і його маленький син їдуть через темний ліс додому. Хвору дитину зваблює Вільшаний король. Хлопчику ввижаються дорогоцінні камінці, золото та перли, прекрасні дочки Вільшаного короля, що він їх пропонує хлопчикові. Тричі зваблює дитину Вільшаний король, тричі батькові вдається заспокоїти хлопчика. Кінець цієї історії жахливий: хлопчик вмирає, а душу його забирає страшний лісовий король.

Л. Водяна зазначає, що подію у баладі «Вільшаний король» Гете зображує одночасно в трьох планах: реальний план – повернення батька і сина додому, нічні страхи дитини, смерть сина; фантастично-міфологічний план – діють міфологічні образи і символи, казкові персонажі, персоналізується природа; морально-філософський план – зіткнення різних початків – природних і духовних. Саме цей план, на думку дослідниці, найбільше вдалося зобразити німецькому поетові. Й. Гете дає відповідь на питання, яке цікавило філософів-просвітителів щодо того, як співвідносяться між собою розум і почуття: світ розуму виявляється безсилем перед світом почуттів і уявою – причиною загибелі дитини в баладі є її страх перед таємничим [1, с. 164].

«Душа людини, – пише Л. Водяна, – складна і таємнича, живе своїм власним життям, і не завжди підкорюється докорам розуму, – ніби хоче сказати Й. В. Гете. По-філософськи відстоює німецький письменник ідею вічного руху вперед через смерть, страждання, помилки до оновлення життя. Тупіт коня – втілення руху природи й людства вперед. У Й. В.

Гете Вільшаний король – символ природи, потрапивши в полон до нього, людство зможе доторкнутися до таємничості та мудрості природи й направити біг коня в інший бік – до світла, яке здолає ніч» [1, с. 164].

Переклади новогрецькою мовою А. Герондикоса та П. А. Дімаса були опубліковані майже одночасно (1976 та 1977 рр. відповідно) в хрестоматіях зарубіжної поезії. Проте відмінності у двох перекладачів є суттєвими.

Назва поеми Гете «Der Erlkönig» перекладається як «Лісовий цар», «Король Ельфів», «Король Вільхи», «Вільшаний король». Невипадковим є ймення Вільшаного короля. Прикметник «лісовий» дещо звукує значення узагальнюючого образу володаря природи. А іменник «король» (а не «цар») ближче до фольклору, підкреслює національну своєрідність балади. Відомо, що вільха росте біля води, на вологому ґрунті. Тобто це образ, в якому поєднуються в єдине ціле земля й вода. Отже, образ Вільшаного короля є втіленням самої Природи, володарем усього, що існує: води, землі, рослин, тварин, людей, що підкреслює прагнення поета вийти за межі казкового, міфологічного змісту й утвердити філософські ідеї. Грецькі перекладачі використовують назви «Ο Ρήγας του δάσους» («Лісовий король», А. Герондикос) та «Τὸν στοιχειὼν ο Ρήγας» («Король духів», П. А. Дімас), тим самим звуковуючи значення одного з центральних образів поеми.

Розбіжності простежуються й у розмірі, яким написана поема. Дольник оригіналу нагнітає атмосферу, підсилює почуття страху, а амфібрахій у перекладі Дімаса та анапест у Герондикоса дещо уповільнюють темп оповіді. Крім того, тривожні слова Гете, з яких починається балада, «Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?» (Хто мчить так пізно крізь ніч і вітер?), майстерно передані Герондикосом («Ποιος καβάλα περνά τόσο αργά στ'αγροβόρι;» Хто мчить верхи так пізно крізь північний вітер?), Дімас перекладає досить нейтрально: «Στη νύχτα, στον άνεμο, άρρωτα, ποιος με τ'άλογο τρέχει;» (Вночі, крізь вітер, невчасно, хто скаче на коні?).

Реалістичний план накладається на фантастично-міфологічний, у якому діє жажливий і таємничий Лісовий король, якого хлопчик впізнає за короною:

Το Ρήγα του δάσους, πατέρα, δε βλέπεις;
Το Ρήγα που στέμμα φορεί λαμπρό; (Дімас)
(Батьку, хіба ти не бачиш Лісового короля?
Короля, що носить блискучий вінець?)

В оригіналі Лісовий цар ще страшніший: «mit Kron' und Schweif» – з короною і хвостом (це вдало відтворює Герондикос – «Εχει ουρά, και κορώνα βαστά η κεφαλή» – В нього хвіст та корона на голові). Батько не вірить синові, заспокоює його, говорячи, що то туман. Щоб передати любов батька до сина, прагнення заспокоїти його, П. А. Дімас використовує зменшено-пестливий суфікс -άκι: «παιδάκι μου» (дитинко), «αγοράκι» (хлопчику, синку).

Вільшаний король кличе до себе дитину:

Ποητό μου παιδί, έλα τώρα σε μένα... (Герондикос)

(Жадано моя дитино, йди ж до мене...),

вабить її грою, квітами, гарним одягом:

Τα πιο ωραία μου παιχνίδια θα παίξω για σένα.

Στο ακρολίμνι λουλούδια θα βρης παρδαλά.

χρυσοκέντητα η μάννα μου ρούχα φυλά... (Герондикос)

(У найкращі ігри буду грати з тобою,

На берегах озер знайдеш квіти яскраві;

моя мама береже одяг, вишитий золотом).

Лісовий цар обіцяє хлопчику показати своїх молодих доньок:

Θα σε ναουρίζουν, θα σε αποκοιμίζουν

Χορεύοντας και τραγουδώντας για σένα! (Дімас)

(Вони тебе заколишуть та присплять,

Танцюючи й співаючи для тебе).

І знову хлопчик говорить батькові, що йому ввижаються дочки Вільшаного короля:

«Αχ! Πατέρα μου, αλήθεια, δεν βλέπεις κειτέρα

τις κοπέλες του Ρήγα στον σκοτεινό αγέρα;» (Герондикос)

(«Ах! Батьку, невже ти правда не бачиш там

дочок Короля на темному вітрі?»)

І знову батько відмовляється вірити синові, заспокоює його:

«Εγώ βλέπω παιδί μου μονάχα μακρὰ

του γέρικου λόγγου τα γκρίζα κλαριά» (Герондикос)

(«Я лише бачу, дитино, у далині

сірі гілки старого лісу»)

Схвильованість хлопчика перекладачі часто передають вигуками «αχ», «ω»: «αχ, παιδί μου» (ах, дитино), «ω πατέρα» (о, батьку), «ω, κοίτα».

Вільшаного короля приваблює врода хлопчика, і він будь-що намагається отримати владу над ним:

«Μου αρέσει η θεωρία σου γλυκιά, σ'αγαπώ,

Κι αν δε θέλεις νά 'ρθεις μαζί μου – σ'αρπώ!» (Дімас)

(Мені подобається твій вигляд солодкий, я тебе люблю,

І як не хочеш поїхати зі мною – я тебе вкраду!»)

По-іншому перекладачі передають кульмінацію твору – сцену загибелі дитини. У Гете хлопчик звертається до батька зі словами:

Mein Vater, Mein Vater, jetzt fasst er mich an!

Erlkönig hat mir ein Leid getan!

(Мій тато, мій тато, він тримає мене,

Вільшаний король завдав мені болю).

На початку репліки використовується теперішній час, наприкінці – минулий, і у читача не залишається сумніву, що дитина загинула, лісовий король вбив її.

І Герондикос, і Дімас вживають теперішній час, але теж майстерно відтворюють останні хвилини життя хлопчика, передають його непереборний жах, страшенний біль, завданий Вільшаним королем:

«Τώρα ο Ρήγας με αδράζει, πατέρα, με ορμώ

Κάποιος πόνοσ μου λιώνει κακός το κορμί» (Герондикос)
 (Зараз, батьку, Король мене хапає з силою.
 Якийсь жажливий біль розплавляє моє тіло).
 Напруження зростає. Тепер наляканий і батько:
 Ανατρίχιασε αυτός. Σαν τον άνεμο ορμάει,
 Μεσ' στα χέρια το γιο, που αργοσβήνει κρατάει (Герондикос)
 Здрігнувся він. Як вітер несеться,
 В руках тримає сина, що вгасає.
 Розв'язка – страшна й незворотна – смерть сина – міститься в останніх рядках:
 Στην αυλή ξεπεξεύει με αγώνα πικρό.
 Στην αγκάλη του μέσα το παιδί είναι νεκρό (Герондикос).
 У дворі спішився в гіркій тривозі.
 В обіймах у нього дитина була мертва.

Мова перекладу обох авторів подібна до розмовної мови: «καλό μου αγорάκι» (синку мій любий), «ω, κοίτα!» (глянь-но!), «λοιπόν» (отже). Перекладачі часто використовують епітети, серед них багато усталених: «κατάχνη θολή» (тьмянний туман), «λουλούδια παρδαλά» (квіти яскраві), «χρυσοκέντητα ρούχα» (одяг, вишитий золотом), «φύλλα ξερά» (листя сухе), «πόνοσ κακός» (жажливий біль), «στέμμα λαμπρό» (вінець яскравий) тощо. Здебільшого прикметник вживається після іменника, що характерно для народних пісень.

Переклад Герондикоса та Дімаса досить точний і зрозумілий. Проте, кількість метафор є обмеженою: «ο νοτιάς μεσ στα φύλλα στενάζει», «βόγγει το αγέρι σε φύλλα ξερά» ([південний] вітер стогне у [сухому] листі) тощо.

Деякі образи балади можна трактувати як символи: ніч – стихія непізнаного, нерозвинених можливостей; вітер – символ руйнації й оновлення; дух (подих) Всесвіту; туман – символ блукання і невизначеності шляху; верба – символ печалі, туги, долі; вільха (низинне дерево) – символ поєднання в одне ціле води і землі [2, с. 167]. Втім, у перекладах грецьких авторів не всі ці символи присутні або передаються по-різному. Так, вітер у Герондикоса – це «αγέρας» (слабкий вітер), а в Дімаса – «άνεμος» (сильний вітер), хоча він також вустами батька вживає слово «νοτιάς» (південний вітер), щоб заспокоїти дитину. Туман передається словом «κατάχνη» у Герондикоса (тобто туман, здебільшого прозорий, хоча в цьому перекладі він «θολή» – мутний) та «αντάρα» у Дімаса (імла, туман, який буває перед бурею). Верби («ιτιάς») присутні лише в перекладі Дімаса; у Герондикоса вони замінені на «λόγγος» – підлісок, куші або дрібні молоді дерева в лісі, а вільха, як уже зазначалося, відсутня в обох перекладах.

Таким чином, можна зазначити, що загалом переклади балади Й. Гете «Вільшаний король» грецьким поетам А. Герондикосу та П.А. Дімасу вдалися. Хоча перекладачі змінили віршований розмір твору, їм вдалося зберегти й майстерно передати сюжет та цілісність ліричних образів в усіх їх художніх складових. Щодо точності перекладу поетичного твору, то на відміну від перекладу ділового чи наукового тексту, або навіть прозового художнього твору, у ході перекладу лірики не йдеться про збереження лексичних елементів.

Література:

1. Водяна Л. Особливості відтворення елементів духовності балади «Вільшаний король» Й. Гете в українських перекладах / Л. Водяна // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 33. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2009. – С. 163–168.
2. Давиденко Г. Й. Історія зарубіжної літератури XVII – XVIII ст. : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г. Й. Давиденко, М.О. Величко. – 2-ге видання. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 292 с.
3. Зеров М. У справі віршованого перекладу / М. Зеров // Всесвіт. – 1988. – № 8. – С. 128–135.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 2003. – 210 с.

Список джерел ілюстративного характеру:

1. Ανθολόγιο ξένης ποίησης / Απόδοση Αρσένη Γερωντικού. – Ιωάννινα, 1976. – 96 σ.
2. Παγκόσμια ποιητική ανθολογία. Τόμος Α'. – Επμέλεια: Δημ. Γιάκου, Μαν. Γιαλουράκη. – Αθήνα: ΑΥΛΟΣ, 1977. – 343 σ.

УДК 811.112.2'255.4:792

Л. О. Свищ,

Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ДРАМИ – ТВОРУ НА МЕЖІ ЛІТЕРАТУРИ ТА ТЕАТРУ

Стаття присвячена питанню перекладу драми. У статті перелічуються основні тенденції у перекладознавстві, описуються особливості та прийоми при перекладі драматичного тексту.

Також автором здійснюється перелік основних причин, чому переклад драми до цього часу так і не отримав комплексної теоретичної основи, проводиться аналіз сучасної літератури, присвяченої даній проблемі, що переконливо свідчить про недостатню вивченість драматургічного перекладу.

Ключові слова: перекладознавство, драма, художній переклад, інтерпретація.

Статья посвящена вопросу перевода драмы. В статье перечисляются основные тенденции в переводоведении, описываются особенности и приемы при переводе драматического текста.

Также автором осуществляется перечень основных причин, почему перевод драмы до сих пор так и не получил комплексной теоретической основы, проводится анализ современной литературы, посвященной данной проблеме, что убедительно свидетельствует о недостаточной изученности драматургического перевода.

Ключевые слова: переводоведение, драма, художественный перевод, интерпретация.

The article deals with the translation of drama. The article lists the major trends in translation studies, describes the features and techniques in the translation of dramatic text.

Also, the author carries out a list of the main reasons why the translation of drama so far has not received a comprehensive theoretical framework, the analysis of current literature on this issue, which clearly demonstrates a lack of knowledge of drama translation.

The article says that the translator should always pay great attention to the transmission in the target text cultural component of the original drama. In translation studies there are observed two trends: the first one appears in an attempt

to recreate the original text as closely as possible, preserving all the features of its formal organization; the second one is to keep the spirit of the original, general emotional and aesthetic impact on the reader. New translations of works that were translated many times before, appear primarily due to the subjective perception of the original work by the translator. Viewing the dramatic text, the important role is played by the director as well. The translator, seeing the original, is also serving as an interpreter source. Every another interpretation of the text opens to the reader / viewer new sides of the work, otherwise it would be easier to retype existing translations from year to year if they meet the needs of modern readers.

Drama translator should never forget that before the translation of dramatic work it is important to become familiar with the works of the author and the context of drama writing; study the characters of the drama actors, their scenic images and stylized language; analyze the style and semantics of the original text, as well as its cultural and historical flavor; and finally, focus on adequate playing in the translated text of the original component of the national drama.

Keywords: translation studies, drama, fiction translation, interpretation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність теми полягає у тому, що драма має особливий статус: вона знаходиться на межі літератури та театру. Переклад драми як жанру був і до сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства. Аналіз сучасної літератури, присвяченої даній проблемі, переконливо свідчить про недостатню вивченість драматургічного перекладу. Німецька дослідниця Б. Шульц зауважує, що література, присвячена теоретичному обґрунтуванню і практичним аспектам перекладу поезії і прози, зайняла би, напевно, декілька полиць, тоді як усі напрацювання відносно перекладу драми і перекладацьких стратегій, які базуються на цій теорії, помістились би в невелику книгу [9, с. 78].

Британський теоретик перекладу С. Баснет, відома своїми дослідженнями в області перекладу драматургічних текстів, називає ту ж думку, коли пише про те, що серед аспектів художнього перекладу багато уваги завжди приділялось перекладу поезії, тоді як переклад драми до цього часу знаходиться в «плачевному стані»: «... theatre is one the most neglected areas» [7, с. 119].

Мета дослідження: проаналізувати тенденції, розглянути різні типи перекладу, пропоновані різними дослідниками та здійснити узагальнення щодо нових та існуючих підходів у перекладі драми. **Предметом** дослідження є переклад драми, як жанру, що на сьогодні залишається одним із найменш вивчених аспектів перекладознавства.

Аналіз джерел дослідження. Крім згаданих дослідників проблеми перекладу драми в своїх роботах аналізують: О. Чередниченко, В. Коптілов, Т. Казакова, Н. Бідненко, П. Паві, Е. Карі, Б. Хатім, Р.-Ж. Пупар, Ю. Найда, Д. Жиль, С. Аалтонен, С.Тоцева і деякі інші. Серед основних причин, чому переклад драми до цього часу так і не отримав комплексної теоретичної основи, дослідники називають подвійну природу драми, складність визначення характеристик драматургічного тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З метою забезпечити успіх майбутній постановці, перекладач повинен завжди приділяти велику увагу питанню передачі в цільовому тексті культурного компонента оригінальної драми. Створення національно-історичної своєрідності оригіналу набуває в драматургічному перекладі великого значення.

Перефразовуючи загальновідому фразу про те, що існує стільки мов, скільки індивідів, можна стверджувати, що існує стільки інтерпретацій художнього тексту, скільки в нього читачів [1, с. 71]. Нові переклади творів, які багато разів перекладалися, з'являються насамперед через суб'єктивне сприйняття оригіналу перекладачем. Щодо драматичного тексту, то не останню роль відіграє і режисер-постановник. Перекладач, сприймаючи оригінал, водночас виступає інтерпретатором вихідного тексту. Кожна чергова інтерпретація тексту відкриває перед читачем/глядачем нові грані твору, інакше простіше було б передруковувати вже існуючі переклади з року в рік, якби вони задовольняли потреби сучасних читачів.

Питання множинності перекладів, тобто «можливості існування в даній національній літературі кількох перекладів одного іншомовного літературного твору, який в оригіналі має, як правило, одне текстове втілення», є відносно новою проблемою в сучасному перекладознавстві [5, с. 213].

Загалом у перекладознавстві простежуються дві основні тенденції перекладів: схильність до близького з оригіналом або вільного перекладу. Базуються ці тенденції на цільовому призначенні тексту.

Ще Дж. Драйзен розрізняв три типи перекладу:

- 1) метафраза (дослівний),
- 2) парафраза (слова автора можуть перефразовуватись, але не слід підмінити їх значення),
- 3) імітація (у перекладі відтворюють лише загальні риси першотвору).

Пізніше Р. Елтер розширює цю градацію терміном «креативний переклад» та ставить його між парафразою та імітацією [3, с. 85–86].

Свого часу В. Гете намагався окреслити домінантні світові тенденції створення перекладів. За твердженням Гете, існує три методи перекладу:

- 1) одомашнення,
- 2) форенізація (з притаманним цій епосі дуалізмом),
- 3) синтез одомашнення та форенізації в діалектичному русі до месіанської досконалості [3, с. 67–68].

У контексті української традиції перекладу Максим Стріха виділяє дві основні течії перекладів:

– класичну, тобто орієнтацію на певні літературні норми (діалектизми, архаїзми можуть застосовуватись, але вони не можуть домунівати, бере свій початок від М. Старицького),

– барокову (від П. Куліша), яка полягає у великих зрушеннях у лексичній тканині, часопросторових зміщеннях, іноді орієнтації на свідому архаїзацію, запровадженні українізмів [2, с. 53].

В. Коптілов виділяє чотири періоди перекладу в українському перекладознавстві:

– *Перший період:* відхід від бурлескної традиції, введеної ще І. Котляревським. Перекладам у цей період притаманна стилізація в дусі мови творів української народної поезії.

– *Другий період:* перекладацька діяльність М. Старицького і Т. Шевченка. М. Старицький перший проник у ритміко-інтонаційну будову оригіналу. Шевченкові переклади з «Біблії» та «Слова о полку Ігоревім» свідчать про боротьбу між тяжінням до вільного перекладу (Давидові псалми) та призначенням відобразити суттєві особливості оригіналу.

– *Третій період:* 60–70-ті рр. XIX ст. У цей час надто розширюється коло авторів, які перекладають, добір творів перестає бути випадковим (напр., переклад М. Старицького сербського фольклору). Потреби художнього перекладу викликають збагачення української літературної мови абстрактною лексикою. Систематична праця над перекладами змушує їх авторів до спроб теоретичного осмислення своїх методів.

– *Четвертий період:* епоха І. Франка [4, с. 318–319].

Стосовно принципів перекладу поезії Корній Чуковський та його однодумці (сучасні перекладачі, мовознавці, літературознавці) основними вважають: принцип еквілінеарності та еквіліритмії, принцип мовної відповідності та принцип збереження авторського стилю.

Еквілінеарність виявляється в дотриманні однакової кількості рядків в оригіналі та перекладі. Можливість дотримання вимог цього принципу залежить і від рівня спорідненості мов, які беруть участь у трансляторному акті.

Застосовуючи нові підходи до вивчення художнього перекладу і науки про нього, порівняльне літературознавство, мовознавство ставлять у центрі студій перекладу і породжену ним перекладознавчу думку не лише з метою розв'язання проблем методологічного плану, а й вироблення нових перекладознавчих концепцій.

Художній переклад – явище поліфункціональне, проте найважливішими були дві його функції: функція впливу на почуття, на переконання, що сприяло б самоідентифікації українських читачів, та функція розвитку цільової мови за рахунок її внутрішніх можливостей та безпосередніх запозичень.

Стосовно відтворення національно маркованих елементів при перекладі художньої літератури, дослідники відзначають здебільшого «національний колорит» вихідного тексту. У художньому тексті реалії розглядаються як стильові засоби, бо вони сприяють створенню національно-культурного колориту, який завжди є складником стилю. Іноді зустрічається термін «історичний колорит», коли мова йде про переклад історичних реалій у творах стародавніх авторів або в сюжетах з далекого минулого у сучасних письменників. А от специфічне і майже зовсім не вивчене питання про відтворення «міфологічного колориту», як засобу передачі своєрідних національно-культурних компонентів при перекладі художнього тексту, ще потребує дослідження.

Проблема передачі іншомовних реалій у перекладі привертала в різні часи увагу багатьох дослідників, зокрема перекладознавців. Лінгвістична природа мовних реалій постійно залишається в центрі дослідницької уваги, оскільки вони презентують особливий вид референтів, що у своїй сукупності віддзеркалюють специфіку певної культури, яка вимірюється особливою структурою характерних матеріальних та духовних елементів, сформованих еволюцією конкретної культурно-генетичної спільності. Це – одна з найбільш захоплюючих ланок науки про переклад, тому що вона стикається майже з усіма сферами людського знання й культури у найширшому значенні цього терміну; вимагає від перекладача володіння значною фоновією, тобто не лінгвальною, інформацією, оперування багатим енциклопедичним потенціалом. Ці знання лінгвістичного й екстралінгвістичного порядку, які зберігаються в активному та пасивному стані у пам'яті перекладача, утворюють те, що Мар'ян Ледерер окреслила терміном «когнітивного багажу».

Українська дослідниця Р. Зорівчак пише, що переклад реалій – це справа не тільки перекладацької техніки, а й перекладацького мистецтва. На основі зіставлення англійських перекладів української художньої літератури з їхніми оригіналами вона подає такі способи трансляційного перейменування реалій:

- транскрипція (транслітерація),
- гіперонімічне перейменування,
- дескриптивна перифраза,
- комбінована реномінація,
- калькування, повне й часткове,
- міжмовна транспозиція на конотативному рівні,
- метод уподібнення (субституція),
- віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад),
- контекстуальне розтлумачення (інтерпретація реалій).

Можна навести й інші правила передачі іноземних реалій, але, як бачимо з наведеного вище матеріалу, всі ці схеми мають більш чи менш детальну, але приблизно однакову структуру.

Що стосується перекладу в напрямі до вільної інтерпретації тексту. Перекладачі цієї категорії працюють над досягненням «динамічної еквівалентності», максимальної природності під час читання тексту в контексті цільової культури. На думку Ю. Найди, у здійсненому професійно перекладі динамічна еквівалентність повинна переважати над формальною відповідністю – при цьому контекстуальній зв'язності тексту варто надавати значно більшого значення, ніж буквальному перекладу [8, с. 14]. «Переклад повинен збігатися зі стилістичними очікуваннями читачів, якщо, звичайно, перекладач не ставить собі за мету ознайомити читача з особливостями культури-джерела» [6, с. 17].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, нині у теорії і практиці художнього перекладу співіснують дві тенденції: перша виявляється у намаганні якомога точніше відтворити оригінал, зберігаючи всі особливості його формальної організації; друга полягає у збереженні духу оригіналу, його загального емоційного та естетичного впливу на читача.

Перекладач драми ніколи не повинен забувати про те, що перед перекладом драматичного твору потрібно ознайомитись з творчістю автора і контекстом написання драми; вивчити характери дійових осіб драми, їх сценічні образи і стилізовану мову; проаналізувати стиль і семантику вихідного тексту, а також його культурно-історичний колорит; і, на кінець, зосередитись на адекватному відтворенні в тексті перекладу національного компонента оригінальної драми. Відносно перекладу в драматургічних текстах титулів і власних назв, неможливо передбачити готові рецепти для створення в цільовому тексті даного виду національно забарвленої лексики. Вважаємо, що основним принципом, яким може керуватись перекладач в даному випадку, є гнучкість в виборі засобів з творчого арсеналу і здатність йти на компроміс з ціллю компенсувати можливі втрати змісту за допомогою сміливих винаходів і успішних субституцій.

Література:

1. Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение / В. П. Белянин. – München, Verlag Otto Sager, 1996. – 71 S.
2. Записки Перекладацької майстерні 2000-2001. Т.2: Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (XII – XX ст.) / Львів. Нац. ун-т ім. І. Франка; Центр гуманітарних досліджень; [упоряд. М. Габлевич]. – Л.: Простір – М., 2002. – 208 с.
3. Коломієць Л. В. Концептуально-методичні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської та американської поезії): монографія. – К.: Вид. – полігр. Центр «Київ. ун-т», 2004. – 522 с.
4. Коптілов В. Нариси з історії українського поетичного перекладу: дис ... канд. філол. наук / В. Коптілов; Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1963. – С. 318–319.
5. Левин Ю. Проблема переводной множественности / Ю. Левин // Литература и перевод: проблемы теории. – М.: Прогресс, 1992. – С. 213–223.
6. Baker M. In Other Words: A Coursebook of Translation. – London; New York Routledge, 1992. – 304 p.
7. Bassnett S. Translation studies, London, revised ed. – London and New York, 1991. – 192 p.
8. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: E.J. Brill, 1969. – P. 14.

9. Schultze B. Highways, byways, and blind alleys in translating drama: historical and systematic aspects of a cultural technique // Translating literatures, translating cultures. New vistas and approaches in Literary studies. Ed. by K. Mueller-Vollmer and Michael Irmscher. – Berlin, 1998. – S. 177–196.

УДК 81'373:811.111

Т. В. Смірнова,

Національний авіаційний університет, м. Київ

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ ФАХОВОЇ МОВИ ТРАНСПОРТУ

Термінологічні проблеми перекладу на прикладі фахової мови транспорту. Смірнова. У статті розглянуто способи перекладу термінів фахової мови транспорту та виокремлено проблемні ділянки. Проаналізовано транспортні термінологічні утворення англійської мови та їх еквіваленти українською. Окреслено найбільш застосовувані лексико-семантичні та лексико-граматичні трансформаційні способи передачі значень термінологічних одиниць українською мовою.

Ключові слова: термін, фахова мова транспорту, лексико-семантичні та лексико-граматичні прийоми перекладу.

Терминологические проблемы перевода на примере профессионального языка транспорта. Смирнова. В статье рассматриваются способы перевода терминов профессионального языка транспорта и выделяются проблемные участки. Проанализировано транспортные терминологические образования английского языка та их эквиваленты в украинском языке. Описано наиболее употребляемые лексико-семантические и лексико-грамматические трансформационные способы передачи значений терминологических единиц на украинский язык.

Ключевые слова: термин, профессиональный язык транспорта, лексико-семантические и лексико-грамматические приемы перевода.

Terminological problems of rendering professional transport language. Smirnova. The article deals with ways of rendering professional transport language terms and problematic areas were defined. English transport terminological units and their Ukrainian equivalents have been analyzed. The most common lexical-semantic and lexical-grammatical ways of rendering transport terminology into Ukrainian have been described.

Key words: term, professional transport language, lexical-semantic and lexical-grammatical ways of translation.

Оптимізація перекладу термінологічних одиниць фахових мов становить значний інтерес для перекладознавців. Протягом останніх років вітчизняними й зарубіжними лінгвістами активно розробляються питання стандартизації національної термінології, створення термінологічних словників, побудови нових термінів з метою взаєморозуміння між фахівцями відповідних галузей науки. Так, А. С. Д'яков [2], І. В. Корунець [7], І. С. Квітко [4] розглядають теоретичні й практичні аспекти перекладу науково-технічних текстів, Т. Р. Кияк досліджує явище термінотворення у національних терміносистемах [5], Л. К. Латишев [8], В. Н. Комісаров [6] висвітлюють поняття еквівалентності фахового перекладу і способи її досягнення.

Значний інтерес до проблеми адекватного перекладу фахових текстів зумовлюється як інтра-, так і екстралінгвістичними чинниками. З одного боку, процеси глобалізації суспільства, інтенсивний розвиток науки, поява нових напрямків наукових досліджень викликали так званий «термінологічний вибух», який реалізується у значній кількості фахових мов та підмов. З іншого боку, фахова лексика порівняно із загальноживаною має наразі більш високу питому вагу у словниковому складі національних мов.

Звідси, **актуальність** статті обумовлюється необхідністю вивчення проблем перекладу фахової термінології. Проблема визначення особливостей перекладу на прикладі англомовних транспортних текстів залишається частково вирішеною, оскільки мова є динамічною, а тому транспортна терміносистема постійно поповнюється новими термінами, що можуть викликати труднощі для розуміння та перекладу навіть для фахівців цієї галузі.

Стаття присвячена аналізу фахової мови транспорту, з'ясуванню значень термінів, притаманних цій галузі та особливостям їх перекладу.

Ми ставимо за мету з'ясувати значення понять «фахова мова транспорту» та проаналізувати транспортні термінологічні утворення англійської мови та їх еквіваленти в українській з метою з'ясування проблем відтворення значень термінів фахової мови транспорту.

Результати статті можна застосовувати для розв'язання практичних проблем, пов'язаних з англо-українським перекладом, зокрема з перекладом галузевої термінології. Також вони можуть послужити матеріалом для вивчення на заняттях з практики перекладу англійської транспортної термінології та галузевої літератури.

Фахова мова – це спеціальна мова, яка характерна для певної галузі знань чи сфери діяльності. У зв'язку з розвитком суспільства, науки і техніки та процесами глобалізації виникає потреба у створенні спеціальної лексики та нових термінологічних утворень, які можна покласти в основу нових фахових мов.

Крім терміну «фахова мова» у лінгвістиці широко використовуються такі позначення як «мова для спеціальних цілей», «підмова», «субмова» та ін. У англомовній лінгвістичній традиції для позначення фахово-маркованої лексики часто вживається термін *language for special purposes*, тобто «мова для спеціальних цілей» або «спеціальна мова». В українському перекладознавстві на даному етапі розвитку все частіше застосовується термін «фахова мова», однак «мова для спеціальних цілей» теж використовується.

Німецький лінгвіст Лотар Хоффман визначає фахову мову як «сукупність всіх мовних засобів, які використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між всіма фахівцями певної галузі» [1]. Але, як слушно зазначає Т. Р. Кияк: «До цієї дефініції варто додати ще й той факт, що функціонування певної мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією» [5, с. 203]. Фахова мова – це засіб обміну інформацією, знаннями та досвідом між фахівцями у певній професійній сфері.

Функціонування будь-якої фахової мови забезпечується чітко визначеною термінологією. Однак, крім термінів словниковий склад транспортних текстів включає вузькогалузеві лексеми, міжгалузеві наукові терміни, професіоналізми, номенклатурні назви, професійний жаргон і загальноживані лексеми.

Фахова мова транспорту як спеціальна мова, що обслуговує транспортну галузь, відрізняється від загальноживаної, насамперед, наявністю власної термінологічної системи. Фахова мова будується на основі загальноживаної й знахо-

диться з нею в постійному взаємозв'язку. Для фахової мови характерним є наявність фахової лексики та іноземних слів (фахового вокабуляру), які є маловживаними за межами сфери обслуговування або вживаються з іншим чи спеціальним значенням. Також на граматичному, синтаксичному та прагматичному рівнях фахова та загальнонавчана мови можуть мати певні відмінності.

Говорячи про історію дослідження фахових мов, можна зазначити, що до початку XIX ст. більшість спроб наукового аналізу фахових мов зводились до дослідження професійної лексики, якою оперувала та чи інша мова. Згодом у центрі наукового інтересу опинилися, насамперед, термінологія фахової мови. На сьогодні саме дослідження термінологічних систем, на основі яких створюються спеціальні словники та різноманітні термінологічні довідники, складають основу наукових досліджень у цій сфері.

Фахова мова транспорту характеризується численними термінологічними одиницями. Це зумовлено тим, що ця галузь знаходиться у постійному русі та розвитку. У час розширення зв'язків між країнами, в тому числі і транспортних, виникають нові лексичні сполуки на позначення сучасних видів транспорту, засобів та систем транспортування, врегулювання процесів оформлення вантажу, тощо. З погляду перекладознавства новоутвори та запозичення з інших мов транспортної термінології складають проблемне поле.

Для вирішення термінологічних проблем перекладу у фаховій мові транспорту, розглянемо поняття «науково-технічний термін» у цілому. Науково-технічний термін визначається як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної або професійної галузі науки чи техніки [3, с. 315]. Терміни є суттєвою складовою науково-технічної інформації і становлять одну з головних труднощів науково-технічного перекладу через неоднозначність використання та відсутність точних лексичних відповідників при перекладі. Крім того, треба зважати на варіативність використання термінів у різних варіантах англійської мови, коли один і той же термін може позначати різні явища, процеси, об'єкти тощо.

Переклад термінології здійснюється різними прийомами, а саме за допомогою таких міжмовних трансформацій як: лексичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні. Задача перекладача полягає у вірному виборі того чи іншого прийому в ході процесу перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна.

У нашій статті ми зосередимося на лексико-семантичних та лексико-граматичних способах перекладу термінології фахової мови транспорту.

До лексико-семантичних трансформаційних прийомів, що застосовуються при перекладі термінів можна віднести: **конкретизацію** та **генералізацію**.

Конкретизація – це процес, при якому одиниця більш широкого змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно з контекстом або стилістичними вимогами.

People Involved in the Logistic Chain of Delivery – учасники транспортно-логістичного ланцюга **доставки товару**; *Uniform Rules Concerning the Contract of International Carriage of Goods by Rail (CEVI)* – Єдині Правила до договору про міжнародні перевезення вантажів залізничним транспортом; *Short sea shipping* – морське перевезення на **коротку відстань**; *stuffing* – навантажування / розвантаження; *freight* – вільна митна зона, вільний склад; *loading track* – завантажувально-розвантажувальний шлях; *cost, insurance, freight and commission* – вартість, страхування, фрахт, включаючи комісію посередника [9].

При перекладі термінів також можливим є застосування прийому **генералізації**. Генералізація вихідного значення має місце в тих випадках, коли міра інформаційної упорядкованості вихідної одиниці вища за міру упорядкованості одиниці, що відповідає їй за змістом в мові перекладу. Наприклад: *high cube container* – контейнер підвищеної ємності; *straddle carrier* – стрілковий автовантажувач; *Act of God* – стихійне лихо; *customs law* – митне законодавство; *charter party bill of lading* – чартерний коносамент [9].

Лексико-граматичні трансформації включають експлікацію, додавання, компресію. Перекладацький прийом **експлікація** – це процес, під час якого лексична одиниця мови оригіналу замінюється словом (словосполученням), яке передає його значення. Наприклад термін *logistic provider company*, який в даному контексті – контексті транспортних перевезень перекласти як «логістична провайдерська компанія» неможливо через правила сполучуваності слів в українській мові. Цей термін довелося б перекласти як «дорожня фірма транспортного обслуговування».

Наведемо ще деякі приклади, які б демонстрували цей прийом перекладу: *place of delivery by oncarrier* – місце доставки вантажу подальшим перевізником; *consolidated cargo (container) service* – організація збірних відправок вантажів у контейнерах; *cash on shipment* – оплата готівкою при відправці; «Basket» wagon – вагон кошикового типу (задіяний ще й спосіб **додавання**) [9].

Розглянемо ще деякі прийоми відтворення термінів фахової мови транспорту.

Компресія – це більш компактне викладення думок завдяки випускненню зайвих елементів та позамовного контексту. Наприклад: *port's transshipment handling complex* – портовий перевалочний комплекс; *specific cargo container* – спеціалізований контейнер [9].

Компресія при перекладі з англійської мови українською застосовується рідко в зв'язку з тим, що аналітичною мовою є англійська і саме вона більше тяжіє до стислості.

Інверсія – це зворотній порядок слів, для привернення уваги до конкретних елементів. Наприклад: *currency adjustment charge* – поправочний валютний коефіцієнт; *Cargo Accounts Settlement System* – система регулювання розрахунків за повітряні вантажні перевезення; «Spine» wagon – вагон типу «спайн» [9].

Отже, переклад термінів – дуже відповідальне завдання для перекладача. Перекладач повинен брати до уваги історичні та культурні традиції мови обох народів. Часто доводиться зустрічатися з новими лексичними одиницями, особливо термінами, які ще не мають еквівалентів на момент перекладу іншими мовами. Іноді доводиться перекладати матеріали, що містять такі термінологічні особливості, з якими він не знайомий. Успіх перекладача в таких випадках залежить від його умінь застосовувати перекладацькі трансформації, основними з яких, як було з'ясовано нами в процесі дослідження способів перекладу транспортної термінології є генералізація, конкретизація, експлікація, додавання, компресія та інверсія.

Перекладач, який працює з текстами транспортної галузі, повинен орієнтуватися в цій тематиці та володіти термінами і поняттями цієї сфери; не варто шукати іншомовне слово, якщо в рідній мові вже функціонує лексична одиниця з тим самим значенням; у перекладі повинні використовуватися терміни, що встановлені відповідними державними стандартами; якщо в тексті зустрічається термін-неологізм, перекладач повинен сам підібрати еквівалент, використовуючи довідкову літературу, або проконсультуватися з фахівцем, в окремих випадках термін можна перекласти описово, методом калькування, транскрипції тощо. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо вивчення синтаксичних проблем перекладу фахової мови транспорту.

Література:

1. Вискушенко С. А. Загальні особливості фахових мов (на матеріалі англійської фахової мови тваринництва) / С. А. Вискушенко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua/1721/1/44.pdf>
2. Д'яков А. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько – Київ: Academia, 2000. – 218 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
4. Квитко И. С. Терминоведческие проблемы редактирования / И. С. Квитко, В. М. Лейчик, Г. Г. Кабанцев. – Львов : Вища школа, 1986. – 150 с.
5. Кияк Т. Р. Фахові мови та проблеми термінознавства. / Т. Р. Кияк // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 203–208.
6. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 278 с.
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. / І. В. Корунець. – Вінниця : «Нова Книга», 2003 – 448 с.
8. Латышев Л. К. Курс перевода: эквивалентность перевода и способы ее достижения / Л. К. Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.
9. Глумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів [Text]: морський, річковий, інтермодальний, автодорожний, залізничний, трубопровідний транспорт / Одеськ. нац. мор. ун-т. – Одеса : Одеськ. нац. мор. ун-т, 2007. – 286 с.

УДК 81'25: 81'373: 32

Г. С. Соловей,*Херсонська державна морська академія, м. Херсон***ВІДТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИМВОЛІВ У ПЕРЕКЛАДІ:
КРОС-КУЛЬТУРНИЙ І ЖАНРОВИЙ АСПЕКТИ**

Стаття присвячена крос-культурним труднощам відтворення політичних символів у перекладі з урахуванням жанрової (текст-типологічної) специфіки політичних заяв й політичних звернень в американській (США) та українській лінгвокультурних традиціях. Проведений аналіз дозволяє встановити, які способи та прийоми перекладу максимально зберігають символічність політичних символів, а які, навпаки, призводять до послаблення або повної втрати символічності досліджуваних одиниць при перекладі політичних заяв й політичних звернень.

Ключові слова: переклад, лінгвокультура, політичний символ, реалія, жанр.

Статья посвящена кросс-культурным трудностям воссоздания политических символов в переводе с учетом жанровой (текст-типологической) специфики политических заявлений и обращений в американской (США) и украинской лингвокультурных традициях. Проведённый анализ позволяет установить какие способы и приемы перевода максимально сохраняют символичность политических символов, а какие, напротив, приводят к ослаблению или полной потере символичности исследуемых единиц при переводе политических заявлений и политических обращений.

Ключевые слова: перевод, лингвокультура, политический символ, реалия, жанр.

The article focuses on cross-cultural difficulties of reproduction of political symbols in translation with regard to genre (text type) peculiarities of political statements and political addresses in American (the USA) and Ukrainian linguocultural traditions. The analysis enables to outline some translation methods which save symbolical meaning of political symbols as much as possible and other methods which, on the contrary, lead to the weakening or complete loss of their symbolical meaning while translating of political statements and addresses. The majority of political symbols which function in nuclear political genres (political statements and political addresses) are constant in a linguoculture of a source text. In nuclear political genres (text types) the function of political symbols is performed by allusions or quotes from the precedential texts that is speeches of political leaders (mainly the leaders of the country) of the past time, generally known historical documents, religious texts, literary works, etc. Reproduction of political symbols and symbol-allusions, which gained contextual political meaning, demands the application of constant equivalents in the target language and taking into account the available translations of these symbols in the precedential texts of source linguoculture. The general trend of reproduction of political symbols in political statements and political addresses is the weakening of symbolical meaning, caused by application of substitutions (substitution of symbol by realia) or loan translations. This often results in literal translation.

Key words: translation, linguoculture, political symbol, realia, genre.

Політичні тексти будь-яких часів неможливо уявити без використання вербальних і невербальних символів. З позицій перекладознавства найвлучнішою є дефініція символу, запропонована С.С. Аверинцевим: символ – «це образ, узятий в аспект своєї знаковості, і знак, наділений усією органічною і невичерпною багатозначністю образу» [1, с.607].

Політичні символи наділені такими ознаками, як лаконічність, зрозумілість, що не вимагає додаткових роз'яснень (для всіх обізнаних із цією системою символів), поліаксіологічність, розрахунок на масове сприйняття. Багатозначність, контекстуальна та культурна зумовленість символів потребують від перекладача пошуку щоразу нових перекладацьких рішень, навіть при перекладі того самого символу.

Метою цього дослідження є визначення особливостей перекладу політичних символів в ядерних типах (жанрах) політичних текстів (далі – ПолітТТ), а саме: політичній заяві й політичному зверненні.

Розподіл політичних символів у різних ядерних ПолітТТ є нерівномірним. У політичній заяві вони посідають факультативну (маргінальну) позицію, у політичному зверненні їх частотність та значення певною мірою посилюються, що зумовлено домінуванням апелятивної функції у зазначеному типі тексту. Але переклад політичних символів у ядерних ПолітТТ ґрунтується на спільних для цих типів текстів принципах, що не передбачають суттєвих відмінностей у способах перекладу.

Більшість політичних символів, що функціонують у ядерних ПолітТТ, є усталеними в лінгвокультурі вихідного тексту. Прикладом таких одиниць політичної лексики виступають символи *Founding Fathers* (*оміи-засновники*), *We the People* («*Ми, народ*») тощо. Однією з проблем перекладу таких символів є наявність кількох символічних варіантів в одному тексті. Так, в інавгураційній промові Президента США Б. Обама [10] символ *Founding Fathers* реалізується двома варіантами: *Our Founding Fathers* та *the father of our nation*, що відповідно перекладаються як «*Наші оміи-засновники*» та «*батько нашої нації*». На нашу думку, такий переклад порушує зв'язок між двома символічними варіантами. Більш

вдалим є переклад наведеного тексту російською, де обидва варіанти символу лексично співвідносяться між собою: *Наши отцы-основатели – основатель нашего государства*.

За аналогією до російського перекладу можна запропонувати кілька можливих варіантів українського: 1) збереження перекладу «*батько нашої нації*» за умов заміни контекстуального відповідника «*Наши отцы-засновники*» словниковим відповідником «*батьки (творці) Конституції (США)*» [3]; 2) використання одного з двох варіантів «*отець нашої нації / засновник нашої нації*», що однаковою мірою співвідносяться із символом «*отці-засновники*».

Переклад з лексемою «батько» видається менш адекватним через те, що в множині це слово не є однозначним і може позначати як предків, так і батька й матір своїх дітей [2]. Натомість слово «отець» є, по-перше, урочистим синонімом до слова «батько», по-друге, релігійним титулом священнослужителів. Відтак, варіант перекладу «*отці-засновники*» характеризується стилістичною піднесеністю, має сакральний відтінок значення, що дозволяє певною мірою зберегти символічність у тесті перекладу (далі – ПТ). При перекладі політичних символів типу *Founding Fathers* (отці-засновники), *We the People* («Ми, народ»), слід використовувати ті словникові або регулярні контекстуальні відповідники, що постійно вживаються в текстах політичного дискурсу, створюючи для аудиторії ПТ стійкі асоціації з вихідною лінгвокультурою. У разі повторення в тексті політичного символу, перекладачеві варто дотримуватися тотожності обраних способів перекладу.

В ядерних ПолітТТ функції політичних символів виконують алюзії або цитати з прецедентних текстів, а саме: промови політичних лідерів (переважно керівників держави) минулих часів, загальновідомі історичні документи, релігійні тексти, літературні твори тощо. Прикладом такого символу-алюзії може слугувати лексема *Фата Моргана*, вжита Р. Богатирьовою в першому абзаці своєї заяви: <...> *Держава українців перестала бути Фата Морганою* [5]. Символічність цієї одиниці має дві складових в українській лінгвокультурі. По-перше, лексема *фата-моргана* утворена від одного з варіантів імені феї Моргани (*Fata Morgana*) – персонажа англійських легенд артурівського циклу, яка володіла даром зцілення і властивостями перевертня. *Фата-моргана* має два словникових значення – пряме та переносне: 1) вид міражу, при якому зображення наземних предметів, що лежать за горизонтом, спотворюються та швидко змінюються; 2) що-небудь примарне, нереальне, оманливе. По-друге, ця лексема є алюзією на повість Михайла Коцюбинського «*Fata Morgana*», присвячена темі змін в українському селі на початку ХХ століття та революції 1905-1907. Назва повісті є символом примарності сподівань селянства на землю та волю. Зв'язок лексеми *Фата Моргана* з повістю «*Fata Morgana*» підкреслюється її різнооформленим написанням з використанням великих літер.

У перекладі англійською використано прямий словниковий відповідник: <...> *The country of Ukrainians stoped to be fata morgana* [11]. Але, напевно, англословний адресат не відчує всієї глибини цього символу для українців. Натомість намагання підкреслити символічність цієї лексеми написанням обох слів з великих літер (*Fata Morgana*), в англословній аудиторії може виникнути хибна асоціація з ім'ям легендарної чарівниці. Унаслідок чого символічність досліджуваної одиниці в ПТ частково втрачається.

Символи-цитати також створюють чимало труднощів для перекладача і тому вимагають особливої стратегії перекладу. Так, у зверненні Президента США Барака Обами міститься алюзія на Перше Послання апостола Павла до Коринтян, а саме на 13 главу, що становить «гімн про любов» і є одним з найцитованіших фрагментів Нового Заповіту:

<...> *We remain a young nation, but in the words of Scripture, the time has come to set aside childish things* [10].

У перекладі українською та російською мовами перекладач вдається до буквального відтворення цього речення, що призводить до появи в ПТ лексика, яка не відповідає ані високому стилю Священного Писання, ані урочистості інавгураційної промови:

<...> *Ми залишаємося молодою нацією, але, словами Священного Писання, прийшов час відкласти вбік дитячі забавки* [7].

<...> *Мы остаемся молодым государством, однако пришло время, как сказано в Священном писании, отказаться от ребячества* [6].

Крім цього такий переклад не створює відповідних алюзій у адресата ПТ, тому що він не спирається на знайомі для нього національні версії Біблії. Так, в аналізованому зверненні політик посилається на цитату з Послання апостола Павла:

<...> *When I was a child, I spake as a child, I understood as a child, I thought as a child: but when I became a man, I put away childish things* (1 Corinthians 13:11, The King James Bible – Oxford Standard Text) [9].

<...> *Коли я дитиною був, то я говорив, як дитина, як дитина я думав, розумів, як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче. (1-е послання до коринтян 13:11, Біблія (переклад І. Огієнка) [4].*

<...> *Когда я был младенцем, то по-младенчески говорил, по-младенчески мыслил, по-младенчески рассуждал; а как стал мужем, то оставил младенческое. (Первое послание к Коринфянам 13:11, Синодальный перевод Библии) [8].*

В україномовному та російськомовному варіантах цього фрагменту вживаються субстантивовані прикметники середнього роду *дитяче* та *младенческое*, що позначають абстрактні поняття. Відтворюючи в ПТ алюзії на біблійний текст, більш вдалим було б використання саме цих субстантивованих прикметників у сполученні з дієсловом: *прийшов час відкинути дитяче; однак пришло время оставить младенческое*. Отже, при перекладі символів-алюзій у ядерних ПолітТТ перекладачеві слід враховувати наявні переклади прецедентних текстів у власній лінгвокультурі.

Певні труднощі при перекладі політичних символів у ядерних ПолітТТ створюють і одиниці, що варіативно мають проміжний статус між символом і реалією. Насамперед ідеться про символи-топоніми, наприклад:

<...> *For us, they fought and died, in places like Concord and Gettysburg, Normandy and Khe Sanh* [10]. <...> *They have something to tell us, just as the fallen heroes who lie in Arlington whisper through the ages* [10].

Символічність цих одиниць позначається відсутністю конкретизаторів у тексті, оскільки вони є загальновідомими для всіх американців і уособлюють честь, мужність, звिताгу американських воїнів.

Переклад для іншомовної аудиторії, яка не володіє інформацією про значущість цих місць для американського народу, вимагає введення додаткових роз'яснень. З огляду на те, що ядерні ПолітТТ мають жорстко детерміновану загальну композицію тексту, застосування в тексті (або й після нього) розлогіх перекладацьких коментарів і комбінованої реномінації є недоречним, оскільки такі способи перекладу призводять до збільшення обсягу тексту. Проте в окремих випадках допускається залучення реномінації, заснованої на гіперонімії, і значно рідше – на дескриптивній перифразі, наприклад:

<...> *Заради нас вони билися і гинули у битвах при Конкорді і Геттисберзі, під час висадки в Нормандії і облоги Кхесані* [7]. <...> *Їм є, що сказати нам сьогодні, так само, як і героям, похованим на Арлінгтонському кладовищі, які шепочуть нам крізь століття* [7].

Слід зазначити, що в наведених прикладах комбінована реномінація призводить до втрати символами ВТ своєї символічності в ПТ, та переводить їх у статус реалії.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Відтворення політичних символів та символів-алюзій, що набули контекстуальної політичної семантики, вимагає впровадження стійких відповідників у мові перекладу, з урахуванням наявних перекладів цих символів у прецедентних текстах.

2. Загальною тенденцією відтворення політичних символів при перекладі політичних заяв і політичних звернень є послаблення символічності в тексті перекладу, спричинене використанням адекватних заміни (заміни символу реалією) та надмірним калькуванням, результатом якого стає буквальный переклад.

Література:

1. Аверинцев С.С. Символ / С.С. Аверинцев // Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – С. 607–608.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / [уклад. та голов.ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Перун : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Карабан В. І. Англійсько-український юридичний словник : понад 75 тис. слів та словосполучень юрид. підмови та близько 160 тис. укр. перекладних відповідників / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 1088 с.
4. 1-е до коринтян // Біблія (Огієнко). – Вікіджерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)/1-е_до_коринтян](http://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко)/1-е_до_коринтян)
5. Заява координатора парламентської більшості Верховної Ради України V-го скликання Раїси Богатирьової [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bogatyrova.org.ua/press/news/46cd52b78d714/>
6. Инаугурационная речь президента Обамы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.america.gov/st/elections08-russian/2009/January/20090121085901abretnuh0.7421228.html?CP.rss=true>
7. Инавгураційна промова Президента Обами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://web.usembassy.kiev.ua/files/090120_obama_address_ukr.html
8. Первое послание к Коринфянам. Библия (Синодальный перевод) // Викитека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikisource.org/wiki/Первое_послание_к_Коринфянам_3
9. Corinthians. Bible (King James) // Wikisource [Electronic resource]. – Available at : [http://en.wikisource.org/wiki/Bible_\(King_James\)/1_Corinthians](http://en.wikisource.org/wiki/Bible_(King_James)/1_Corinthians)
10. President Obama's Inaugural Address [Electronic resource]. – Available at : <http://www.america.gov/st/usgenglish/2009/January/20090120130302abretnuh0.2991602.html?CP.rss=true>
11. Statement of Honoured president of Tender Chamber of Ukraine Raisa Bogatyrova [Electronic resource]. – Available at : <http://www.bogatyrova.org.ua/eng/press/news/469710097b72a/>

УДК 81'25 (081)

Ю. Г. Стежко,

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті виказуються міркування щодо постмодерністського повороту у лінгвістиці, який відбився на художньому перекладі зреченням імперативів неперекладності твору, недоторканності авторських інтенцій на користь інтерпретації, лібералізації вибору мовних засобів, формування нової реальності.

За нової методології знімається низка вимог щодо фіксованої значущості тексту, визнається, що актом творення смислу є переклад, а бачення співмірної ролі перекладача та автора елімінує неперекладність у неперекладний залишок, обумовлений мовно-культурними відмінностями.

Ключові слова: постмодернізм, переклад, інтерпретація, деконструкція, інтертекстуальність.

В статье выражаются соображения относительно постмодернистского поворота в лингвистике, который отразился на художественном переводе отречением императивов непереводимости произведения, неприкосновенности авторских интенций в пользу интерпретации, либерализации выбора языковых средств, формирования новой реальности.

По новой методологии снимается ряд требований относительно фиксированной значимости текста, признается, что актом творения смысла есть перевод, а видение соразмерной роли переводчика и автора элиминирует непереводимость в непереводимый остаток, обусловленный языково-культурными различиями.

Ключевые слова: постмодернизм, перевод, интерпретация, деконструкция, интертекстуальность.

The article demonstrates the ideas about the Postmodernism transformations in the linguistics and the theory of the translation inter alia.

The epoch of the Modernism, with its methodology, has been reflected in the theory of a translation as a phenomenon of untranslatability. It's about that the idea about the impossibility of translation, using different methods of another linguistic culture, of full semantic and emotive filling of an original literary work and the understanding of the reality by author has frozen the theory of translation for a long period. The author's uniqueness is the main by the justification of the idea about the impossibility of translation. Hereof there is the untouchability of author's texts for any translation interpretations. In reality, the Modernism reflected the dissonance of current needs of international communication and requirements of linguistic thinking in categories of intertextualism.

Postmodernism revolution in linguistics had become the imperative of the transition of the translation theory from the stereotypes about the impossibility of translations, the inviolability of author's texts to relativism, interpretation, creativity. In the new methodology, a literary text is seen as an open system to communicate with other language culture. A number of requirements of the fixed importance of the text is removed and it is recognized that the act of creating meaning is a translation.

Productive step to realization of Postmodernism strategy of deconstructionism in the field of translation theory is the statement about the equal state for an author and a interpreter.

The Interpreter as a subject of interpretation is free to choose the way of adaptation an author's vision of the reality to national and cultural peculiarities of the reader. A focus has shifted from the original text to a culture of selected language.

A translator and author proportionality eliminates so-called the non-transferability into an untranslatable residue, in accordance with national-cultural peculiarities of the language, differences in opportunities to create a world view in the language of the translation thru the author's reality.

Keywords: postmodernism, translation, interpretation, deconstructionism, intertextuality.

Проблема художнього перекладу за усіх часів була на вістрі лінгвістичних досліджень, проте особливої гостроти вона набула в контексті глобалізаційних процесів, позначених актуалізацією перекладу як форми міжкультурної комунікації. Цивілізаційні перетворення, домінування англомовної культури в інформаційному просторі з усією гостротою постали проблемою опанування здобутками світової літератури. Утім, наскільки теорія перекладу, що утвердилася за часів модерну, відповідає сучасним потребам художнього перекладу, запитам на мовне мислення в категоріях інтертекстуальності – питання дискусійне. Наразі висвітлення прагматичних підходів, що склалися у сучасному лінгвістичному дискурсі до забезпечення постмодерністських трансформацій у царині перекладознавства, набуло неабиякої актуальності.

Широке коло проблем з осучаснення теорії перекладу набуло свого розв'язання у фундаментальних працях провідних мовознавців, теоретиків перекладу М. Альошиної, О. Васильченко, А. Вежицької, О. Горошко, Ю. Зацного, В. Карабана, В. Комісарова, Е. Косеріу, М. Кочергана, В. Манакіна, О. Мельничука, О. Огуя, О. Суперанської, В. Телії та інших вчених. Однак, як на нас, все ж проблема перекладності художніх текстів та творча роль перекладача як суб'єкта-інтерпретатора у методології постмодернізму залишається відкритою для досліджень. Тому **метою** нашого статійного дослідження є аналіз експансії постмодерністської стратегії деконструкціонізму в теорію перекладу, визначення методологічних засад адекватного відтворення мовою перекладу лінгвістичних та культурних особливостей оригінального тексту, які, на нашу думку, недостатньо висвітлені у сучасній науковій літературі з перекладознавства.

Досягнення поставленої мети лежить у площині розв'язання наступних **завдань**: по-перше, висвітлити методологічні новації у перекладознавстві; по-друге, розкрити роль перекладача в інтерпретації авторського бачення дійсності; по-третє, окреслити чинники, які обумовлюють неперекладний залишок.

За **предмет** статійного розгляду маємо переклад художнього тексту.

Методологічною основою нашої розвідки ми бачимо фундаментальні здобутки у галузі філософії, мовознавства В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Ф. де Соссюра, Ф. Шлейєрмахера та ідеологів постмодернізму Р. Барта, Ф. Гваттарі, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко.

Тривалий час лінгвістична наука знаходилася у полоні модерністських уявлень про можливість художнього перекладу, здобутків величезній культурі світу. Перекладознавство знаходилося в жорстких рамках раціональності, методологічно-мозізму, об'єктивної детермінації. Тож у колі провідних лінгвістів утвердилася ідея неперекладності художніх текстів, неможливості відтворити у перекладі усе смислове та емотивне наповнення авторського тексту. В уявленні модерністів «все без исключения художественные произведения невоспроизводимы, какими бы ни были формы их воспроизведения; неповторность любого творческого акта заложена в индивидуальности автора» [2, с.165]. Як бачимо, в обґрунтуванні неперекладності увага концентрується на авторській неповторності. Звідси і недоторканність авторського тексту для будь-яких перекладацьких інтерпретацій.

Звісно, означена методологічна установка не могла не відбитися на якості перекладів, адаптації авторського уявлення про дійсність до культурних запитів читача. «Продолжающееся снижение общего уровня переводческой культуры – причем не только в «массовой» прозаической продукции, но, в известном смысле, и в поэзии, несмотря на усилия многих талантливых и даже выдающихся писателей, – было связано с широким распространением идеи «непереводимости», о которой в разной форме и в разной степени говорили и писали многие» [9, с. 11]. Стан перекладознавства, за якого перекладачу відводилася роль пасивного транслятора авторського бачення дійсності, без врахування мовних та національно-культурних особливостей читача, не міг задовольнити запити на культуровідповідність передачі усього спектру змістовного та емотивного навантаження авторського тексту мовою перекладу. Тож почасти з 80-тих, а, головню, в 90-тих роках минулого століття у колі західних теоретиків перекладу, а згодом і на теренах України заговорили про постмодерністський поворот у лінгвістиці, окреслився і новий методологічний підхід до проблеми художнього перекладу.

Ключовий імператив стратегії постмодернізму – деконструкція – використовується для «переосмислення ролі текстів і культури мови оригіналу і переклада, а також відношення між автором і перекладачем» [7, с. 228]. У новій методології, якою є синергетика, художній текст бачиться відкритою системою для взаємодії з іншою мовною культурою, знімається низка вимог щодо жорсткого дотримання авторського бачення дійсності, фіксованої значущості тексту, визнається, що актом створення смислу є переклад. «Если мы хотим создать представление о его (оригинала – авт.) художественных качествах, мы должны отказаться почти от всей материи текста, чтобы передать его формальное изящество» [8, с. 349], – пише Ортега-і-Гассет. Проблема неперекладності художнього тексту трансформувалася в проблему адекватності/неадекватності передачі, закладеного автором смислу.

Настала доба інтерпретації тексту-оригіналу, перекодування його засобами іншої мовної культури, піднесення ролі перекладача на один щабель із автором. Небезпідставно в лінгвістиці утвердилася ідея звільнення теорії перекладу від стереотипів, тотального об'єктивізму, догматизму мислення на користь релятивізму, непрогнозованості, суб'єктивізму.

Мова втратила автономність, стала розглядатися як складова культури, а «текст – не як статичний та ізольований лінгвістичний фрагмент, а як те, що насамперед залежить від рецепції читача» [3, с. 17]. В теорії перекладу відбулася переорієнтація з тексту-оригіналу на культуру мови перекладу, на контекст, а отже постулат про неперекладність як принципову неможливість перекладу втратив будь-який сенс. Неперекладність трансформувалася у відносну перекладність, у неперекладний залишок авторського тексту в проекції на іншу національну культуру. Конотативне поле будь-якої мови інколи становить нездоланні труднощі для засвоєння його представниками іншомовних культур. Концептуальний аналіз свідчить, що лексико-семантичний склад мови є не лише лінгвістичним, а й ментальним чинником. Відтак неперекладний залишок є виправданим.

Продуктивним кроком у напрямку зреалізації постмодерністської стратегії деконструкціонізму в царині перекладознавства є утвердження співмірності ролі перекладача із авторською, бачення перекладу як творчої самореалізації перекладача в інтерпретації тексту-оригіналу мовою перекладу. «Одним из основных достижений постструктуралистских подходов (понятия «постмодернистский» та «постструктуралистский» в певних відношеннях вживаються як синоніми – авт.) является сбрасывание с пьедестала и автора, и его авторских интенций, а также подчеркивание роли переводчика как независимого читателя текста ИЯ» [7, с. 230]. Перекладач бачиться у діалогічних стосунках із автором, він передає світобачення, світ переживань автора у зламі через власний внутрішній світ, а зміст тексту інтерпретує так, як він бачиться в культурі реципієнта. Погодьмося з позицією І.Алексєєвої, що «перевод есть перевыражение или перекодирование. Однако это перекодирование не является объективным природным процессом, его осуществляет человек. Человек обладает индивидуальностью и способностью к творчеству. Именно эти два фактора позволяют ему при перекодировании выбрать из нескольких или многих возможных вариантов перевода свой» [1, с. 5]. Йдеться про те, що перекодуванню тексту як перекладу передують його глибоке розуміння. Художній твір сам по собі є інтерпретацією дійсності автором, а переклад

становить уже інтерпретацію авторського бачення перекладачем, мотивованою життєвим досвідом, дискурсивною практикою, а то й ідеологічною заангажованістю.

Почасти непорозуміння у спілкуванні різними мовами та перекладі текстів пов'язано з тим, що одні й ті ж слова розкривають різні смисли, мають різні значення. Скажімо, в українському фольклорі «лис» символізує хитрощі, а в англійській культурі зосередженням хитрощів є «кіт» – «cat». Так само американське слово «coyote» має вторинну номінацію, викликає інші асоціації у американського читача, несе в собі більше смислове навантаження, ніж його український переклад – «вовк». В американській культурі койотом позначають людину з негативними характеристиками.

Різні смислові вживання слів породжують різні асоціації, емоції, які супроводжують семантичний рух слова в контекстуальному обігу. Особливим чином це стосується прислів'їв, приказок, сленгізмів, слоганів, у перекладі яких першорядного значення має вірне розкриття їх смислового наповнення у мовах перекладу та оригіналу.

Окремим рядком варто відзначити каламбури, переклад яких потребує поєднання досвіду та неабиякої креативності перекладача. Показовий матеріал щодо перекодування каламбурів знаходимо у О.Васильченко [4]. Так, каламбур «заграти за ґрати» (йдеться про судовий позов за надокучливість гри на музичному інструменті) пропонується перекласти як «Excessive/Annoying Buzzing on Your Guitars May End Up Behind Bars або Music Torture – a Good Reason to Imprison». Або ж переклад фрази «ламати через коліно» спершу бачиться як «to force someone to do something», а згодом набуває уточнення уже як «to break like a stick». Відтак переклад бачиться як інтерпретація у широкому її розумінні і становить свого роду рефлексію над усім попереднім досвідом перекладача.

У постмодерністській концептуалізації перекладач як суб'єкт інтерпретації бачиться вільним у виборі способів відтворення національних культурних особливостей мови оригіналу мовою перекладу, тож і його роль як суб'єкта інтерпретації бачиться паритетною із авторською. Зникає прірва між авторським баченням дійсності та її баченням суб'єктом інтерпретації – перекладачем. «Постмодернистская концепция утверждает, что реальность на самом деле – это своеобразный «лингвистический трюк» нашего сознания: то, что индивид воспринимает как реальность, на самом деле социально и лингвистически сконструировано... что текст не отображает существующую реальность, а творит новую, и эти реальности не зависят друг от друга, а отношение человека к действительности опосредуется дискурсивной практикой» [5]. Наразі послабляється раціональна складова перекладацької діяльності на користь позалогічних форм досягнення дійсності, а жорстка об'єктивність детермінації – плюралізму, суб'єктивності.

Художній твір як ніщо інше має право бути адаптованим до культури іншомовної аудиторії, однак міра наслідування авторському задуму є прерогативою методологічних орієнтацій перекладача. Тож можна погодитися з позицією, що «художественная литература не является простым описанием действительности, но создает на ее основе новую реальность. Именно интерпретация, альтернативный подход к происходящему, производит столь завораживающий эффект на читателя» [6, с. 138]. Щоб вплинути на свідомість читача, донести власне бачення дійсності, перекладач спершу має звільнити позначення дійсності від мови-оригіналу, а потім надати їй, можливо, нового не лише значення, а й позначення в мові перекладу, створюючи нову реальність. Здатність перекладача до переосмислення семантики слова, фразеологізму відповідно до художніх, культурних, ідеологічних запитів читача, лінгвокультурних особливостей націй, а при потребі і стилізації, осучаснення авторського тексту в мові іншої нації і створює той «завораживающий эффект на читателя», про який говорить Н.Каменникова. В цьому сенсі показовим прикладом є наведена нею історія перекладу заголовку творів Ремарка. Так, алюзивність заголовка роману *Liebe deinen Nächsten* в англійському перекладі набула метафоричного символу *Flotsam*, що створює у свідомості реципієнта уже нову реальність. Так само переклад заголовку *Im Westen nichts Neues* Артур Уелслі Уін змінював тричі, керуючись кожен раз різними міркуваннями. Спочатку твір набув назви *No News in the West*, потім *All Quiet in the West* і, зрештою, перекладач зупинився на варіанті назви *All Quiet on the Western Front*. Змінюючи заголовок, перекладач добивався відображення емотивного наповнення твору в заломленні на ціннісні орієнтації та соціокультурні запити англійського читача. При цьому остаточний варіант *All Quiet on the Western Front* мотивований ще й прагненням уникнути небажаних асоціацій у англійських читачів – географічного позначення «захід» із культурологічним позначенням «американського Заходу», задля чого він доповнює заголовок словом «фронт». Вочевидь перекладач тримав в полі зору той факт, що значення слова апелює до розсудку, почуттів читача, а смисл фіксується ним на позасвідомому рівні.

Утім в наукових колах немає однастайності щодо допустимості вияву суб'єктивності перекладачем в інтерпретації авторського тексту з метою якнайповніше задовольнити культурні, художні, ідеологічні запити читача. Однак, як на нас, то методологічно в оцінках припустимості/неприпустимості відхилень перекладу від авторського тексту маємо виходити з того, що деконструкціонізм постмодерну розглядає текстуальність не як систему жорстко зафіксованих значень, а як систему, відкриту для культурновідповідної інтерпретації. Іntenції автора не мають імперативного значення для перекладача.

Мова є відбитком національних мовних, культурних, ментальних особливостей, кожна нація вибудовує мовну картину світу, котра є не завжди зрозумілою представникам інших націй. Задля повноти забезпечення емотивного впливу на читача перекладач звертається до творчого переосмислення значення слова, надає йому потрібну емотивну спрямованість, культурне та навіть ідеологічне забарвлення, за якого переклад уже не можна назвати еквівалентним, позаяк він викликає інше сприйняття дійсності.

Таким чином, можна дійти висновків: ідея неперекладності, що панувала в теорії перекладу за часів модерну, у постмодерністському дискурсі втратила свою імперативність. Наразі йдеться не про неперекладність, а лише про міру передачі мовою перекладу усього змістовного багатства та смислового навантаження тексту, про той залишок, котрий має місце у художньому перекладі навіть за рівних за величиною мовних культур.

Однак ідея неперекладності не полишає царину лінгвістичного дискурсу, тож запропонована нами розвідка позиціюється лише як можлива точка зору і є відкритою для полеміки. Назагал проблемність перекладності художнього тексту є більш масштабною та глибокою, ніж те коло питань, котрих ми торкнулися в нашому статейному дослідженні, отже, як на нас, має великі перспективи досліджень лінгвістами та філософами. Скажімо, на сьогодні залишається малодослідженою проблематика художнього перекладу, пов'язана із варіативністю англійської мови та неологізацією української, яка є відлунням мовно-культурного різнобарв'я різних субетносів українського народу.

Література:

1. Алексеева И. Введение в переводоведение: учеб. пособ. / И. Алексеева – М. : Издательский центр «Академия», 2004 – 352с.
2. Алексеева М. Осмысление феномена непереводаемости философами XX столетия / М. Алексеева // Вопросы философии. – № 2. – 2014. – С. 164–171.

3. Альошина М. Методологія «культурного повороту» в сучасному перекладознавстві і проблеми адекватності в перекладі / М. Альошина // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць. – К. : Аграр Медіа Груп, 2014. – С. 17–21.
4. Васильченко О. Переводи во сне и наяву / О. Васильченко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць. – К. : Аграр Медіа Груп, 2014. – С. 69–74.
5. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании / Е. Горошко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>>
6. Камовникова Н. Художественный перевод и субъективность: эмоциональный аспект перевода заглавий романов Эриха Марии Ремарка / Н. Камовникова // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць. – К. : Аграр Медіа Груп, 2012 – С. 137–143.
7. Корнаухова Н. Теория перевода после «постмодернистского переворота» / Н. Корнаухова // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: збірник наукових праць. – К. : Аграр Медіа Груп, 2013 – С. 227–231.
8. Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода. Ортега-и-Гассет Х. Нищета и блеск перевода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.pseudology.org/Psychology/Gasset/NischetaBleskPerevoda.htm>>
9. Топер П. Перевод в системе сравнительного литературоведения / П. Топер. – М. : Наследие, 2000. – 254 с.

УДК 811.161.2: 811.112.2

М. Р. Ткачівська,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПОЕТИЧНІ ВКРАПЛЕННЯ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

У статті розглядається проблема перекладу поетичних вкраплень у прозі, здійснюється аналіз використання інструментарію їх відтворення. На основі прикладів подається різниця перекладу поезії та поетичних вкраплень і зазначаються критерії їх якісного перекладу. Автор вводить у науковий обіг термін «поетичний метисаж», подає поняття «поетична аксесуарність» і пропонує дефініцію «поетичне вкраплення». Дослідження здійснюється на матеріалі німецькомовних перекладів.

Ключові слова: переклад, поетичне вкраплення, поетичний метисаж, функція, поетична аксесуарність.

В статье рассматривается проблема перевода поэтических вкраплений в прозе, осуществляется анализ использования инструментария их воспроизведения. На основе примеров подается разница перевода поэзии и поэтических вкраплений и отмечаются критерии их качественного перевода. Автор вводит в научный оборот термин «поэтический метисаж», подает понятие «поэтическая аксесуарность» и предлагает дефиницию «поэтическое вкрапление».

Ключевые слова: перевод, поэтическое вкрапление, поэтический метисаж, функция, поэтическая аксесуарность.

The article deals with the problem of the poetical instillations' translation in prose, it conveys the analysis of the instrumentality usage in their reproduction. The difference in the translation of the poetry and poetical instillations is presented as well as the criteria of their quality translation. The author introduces a scientific term «poetical crossbreeding» and presents the terms «poetical accessories» and «poetical instillation». The attention is focused on the preservation of the poetic recognition, form-sticking and rhythm-melodic of the poetical instillations, as well as on the preservation of the lexical and meaning correspondence. The study is conducted on the material of the German translations.

Key words: translation, poetical instillation, poetical crossbreeding, function, poetical accessories.

Кожна мова має свій внутрішній малюнок, своє полотнище мовних образів, свій образок автентичності. Вона є мініатюрою самобутності на фоні інших мов. Чим більше людей розмовляють тою чи іншою мовою, тим глибший корінь історії нації, яка породила цю мову.

Знання мови, історії і культури належать до важливих потреб перекладача, без яких він не може до кінця збагнути літературу, з мови якої перекладає. Перманентне вправляння, читання, спілкування допомагає подужати ті мовні уловини, які потребують часу для їх осягнення. Мова йде також і про фонові знання. До таких знань належить поезія. Безумовно, перекладач не може опанувати всю поетичну культурну спадщину народу, з мови якого він перекладає. Це, зазвичай, не під силу навіть носіям мови.

Поезія може існувати не тільки як окремий твір, а бути вкрапленням у тканину прозового твору. Саме вміння побачити в суцільному прозовому тексті поетичне вкраплення, яке не взяте в лапки і не має коментаря, є непростою завданням для перекладача.

Проблему перекладу в цілому і дослідженням перекладу поезії зокрема займалися такі зарубіжні і вітчизняні вчені як В. Виноградов, О. Потебня, М. Гаспаров, В. Жирмунський, Б. Томашевський, Б. Успенський, Р. Якобсон, Г. Кондратьєва, Т. Яковлева, Л. Коломієць, П. Осипов та ін. Проте питання перекладу поетичних вкраплень досі залишається поза увагою науковців і потребує наукових досліджень, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Метою статті є дослідження перекладу поетичних вкраплень у прозі та аналіз інструментарію їх відтворення, а також введення в науковий обіг терміна «поетичний метисаж» та представлення поняття «поетична аксесуарність». До основних завдань дослідження належить – дефініція понять «поетичне вкраплення», «поетичний метисаж», «поетична аксесуарність», узагальнене порівняння перекладу поетичних вкраплень та поезії, фіксація результатів аналізу на прикладах німецькомовних перекладів поетичних вкраплень.

Поетичне вкраплення – це завуальоване, часто перекожене, в окремих випадках незмінне всотування в текст окремих поетичних рядків чи їх фрагментів, які слугують для підсилення образності тексту. На нашу думку, маємо справу із поетичною аксесуарністю. Поетична аксесуарність – це орнаментування тексту за допомогою поетичних фрагментів, які легко влітають в текст і виконують функцію його оздобы.

Поетичні вкраплення є одним із елементів текстового метисажу (М. Т.), який сприяє легкості та образності викладу твору, його емоційності, проступанню в уяві відомих поетичних малюнків й контурування на їх підмурівку нових паралелей. Це – моделювання нового глечика зі старої глини, творення невідомого із відомого, що результує чергове задоволення читача від впізнання знайомих «текстів у тексті». Автор вступає у гру з відомими поетичними фрагментами, втягуючи в неї читача.

Впізнаваність поетичних вкраплень належить до важливих культурних елементів відкупорювання авторського задуму, спроектованого на матрицю відомих поетичних творів як українських так і світових надбань.

Переклад поетичних вкраплень – делікатна річ, що потребує витонченого відчуття авторського пера, як і поезії в цілому. Існує багато критеріїв, на які зважає перекладач при перенесенні поезії з однієї мови на іншу. Результатом цього стає точний/неточний, змістовний і, відповідно, якісний/неякісний переклад. Що власне є якісним перекладом поезії? Перш за все – дотримання змісту і форми, ритми, ритмомелодики й образної адекватності, зменшення ментальної дистанції між носіями мови. Оскільки поезія – це особливо чутливе кодування малюнків та образів, то при її перекодуванні на іншу мову йдеться про переклад з культури на культуру, із «душі на душу». Отже, мова йде також про обмін між надбаннями культур, зближення світів, можливість їх осягнення і, відповідно, «транспортування» духу одного народу до іншого. З одного боку – це часткове стирання меж націоналізації духу, локальне чи розгорнуте «припасовування» світоглядів, а з іншого – збереження національної ідентифікації, запобігання культурної підміни й ототожнення.

Процес перекладу поетичних вкраплень вимагає не тільки знання техніки перекладу, а й індивідуального підходу до кожного поетичного фрагмента. Поділяємо думку Л. Коломієць, яка вирізняє два концепти процесу перекладу. Дослідниця визначає переклад як «... вторинну діяльність письма, в основі якої лежать концепт гри і концепт самосвідомості у використанні мови. Ці два концепти й формують характер перекладацького процесу як діяльності письма» [1, с. 162–168].

П. Осипов зауважує, що «... вибір кодових елементів літературного тексту лежить у площині індивідуальних та інтенційних рішень автора, незалежно від того, дотримується він літературних «конвенцій», чи свідомо їх порушує» [3, с. 88]. На індивідуальності процесу перекладу та перепусканні його кризь призму особистості наголошує й Т. Ряпіна. Вона зазначає, що «при всьому прагненні перекладача максимально дотримуватися принципу адекватності, яка включає в ідеальній моделі перекладацької діяльності, в тому числі й адекватність, на рівні культурно-лінгвістичних категорій. Будь-який переклад, безумовно, – це текст, осмислений і перероблений іншою особистістю ніж автор» [4].

Поезія – це об'єднуючий елемент між світом духовним і світом реальним. Її переклад – це розкладання поетичного тексту на сегменти, добирання до глибин кожного слова, його відкорковування, промацування, дошукування до його таємниці. Включення фрагментів поезії у текст сприяє його промовистості та своєрідності. Специфічне для постмодернізму нашарування у тексті цитат, зокрема смілива і нешаблонна гра із поезією, прозою, піснями, текстами, їх вплетення у єдине полотно є творенням текстового метисажу (М. Т.), що сприяє поглибленню смислотвірної функції (для порівняння: метисаж в музиці – суміш музичних напрямків, в архітектурі – суміш стилів; походить від фр. *métis*, від лат. *misticus* – «змішаний» – змішання різної крові, а також культурної спадщини). У нашому дослідженні мова йде про структурний рівень поетичного вкраплення.

Поетичний метисаж – це результат нашарування фрагментів поезій одного чи різних авторів, часто поєднаних між собою через кому або змішаних з іншими лексичними центрами. Загорнутий у сувій нової текстової мініатюри, поетичний метисаж породжує новий, часто несподіваний малюнок уяви для творення нових образів.

Поетичний метисаж має свій корпус образного представлення, матрицею якого є національна та світова поезія. Він може функціонувати самостійно, або як смислотвірний елемент бути частиною текстового метисажу. Наприклад, поетичний метисаж у вигляді вірша-покруча, побудований на матриці поезії А. Малишка: *«І нехай на тій картці оживе все знайоме до болю: і валюта і нафта, і кров, і як рима – любов?»* (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів»).

Поетичний метисаж може об'єднувати в собі поезії одного або кількох авторів. Наприклад, метисаж, побудований із поезій Т. Шевченка: *«... якась напівбожесвільна молитва до іншого Бога, щось там про ліси, меди, гаї, поля, сади, гори, луки, трави, брами...»* (Ю. Андрухович «Перверзія»).

Поезія – це тонка порцеляна. Не кожен перекладач у змозі впоратися з нею. Наприклад, відповідно до результатів дослідження Т. Яковлевої, «оригінал і переклад твору можуть вміщувати різну кількість строф, які також складаються із різної кількості лінійок, в яких різна кількість складів» [5]. Звідси результуюча думка, що переклад поезії – чи не один із найважчих видів перекладу, оскільки «вірші витончені за формою, глибокі за змістом, але компактні (короткі і стиснені)... Через силу специфіки жанру необхідно у перекладі відтворити не тільки зміст, але й ритміко-мелодійний і композиційно-структурний бік оригіналу» [5].

На думку Г. Кондратьєвої, «процес перекладу – це інтелектуальна творчість, зв'язана з епічними і поетичними творами» [2]. Переклад поезії зазвичай обмежений рамками поетичної мініатюри і вимагає більшої скрупульозності у процесі відтворення. Це не означає, що поетичне вкраплення дозволяє менш ґрунтовний підхід до перекладу. Все ж таке твердження частково виправдане. Професійний перекладач завжди прагне до максимального відтворення як поезії, так і поетичного вкраплення. Проте деякий відхід від обов'язкових правил відтворення поезії при відтворенні поетичних вкраплень не є перекладацьким недоглядом, а допустимою похибкою. Тут перекладач зважає не тільки на поетичність, риму, ритмомелодику тощо, а й на відтворення впізнаваності поезії у загальному полотні прозового тексту. Часто поетичне вкраплення настільки просочене в текст, що реципієнт без коментаря не зможе впізнати у тексті його елементи. Звичайно, використання коментаря не є прерогативою для перекладу поезії, проте цілком бажаним при передачі поетичного вкраплення. Переклад вільним словосполученням або введення нових лексичних центрів та нестандартної валентності, а також втрата ритми чи ритмомелодики не є фіаско для перекладача при відтворенні поетичного вкраплення, і цілком небажаним при перекладі окремої поетичної мініатюри поза текстом. Найобачнішим перекладач мусить бути із відтвореннями основних функцій, у тому числі емоційності, експресивності, а також іронії, що є ледь не найважливішими підмурівками введення у текст поетичного вкраплення, особливо у постмодерністській літературі.

Усе сказане дає право стверджувати, що переклад поетичного вкраплення має свої особливості, які дещо відрізняються від перекладу поезії в цілому. Для перекладу поетичного вкраплення важливий правильний підбір трансляторного інструментарію та механізму перекодування. Все ж варто окреслити основні завдання, які ставляться перед перекладачем, зважаючи на допустимі похибки: 1) збереження значеннєвої основи (теми) поетичного вкраплення, умовності, дотримання лаконізму, можливість лінійного розширення та згортання, а також заміни денотатів; 2) збереження поетичної впізнаваності; 3) дотримання форми, ритмомелодики і поставлених акцентів, проте можлива їх заміна; 4) збереження лексичної відповідності (залежно від трансляторної стратегії – переклад з епохи або осучаснення поетичного тексту, збереження/втрата просторіччя, діалектизмів, сленгу тощо); 5) обов'язкове збереження функції використання поетичного вкраплення; 6) можливе введення коментаря. Збереження синтаксичних форм при перекодуванні поетичного вкраплення не належить до пріоритетних, оскільки в лінійно вузьких межах поетичних вкраплень вони не є вагомим елементом. Це означає, що при відтворенні поетичних вкраплень більша увага звертається на семантичний та фонетичний (ритмомелодика тощо) рівні, і менше на синтаксичний.

Використання трансляторного інструментарію результує повне і часткове відтворення поетичного вкраплення, або його елімінацію як фрагменту поезії. Небажання ототожнення перекладу поезії і поетичних вкраплень опирається на те, що поетичні вкраплення часто виконують функції, віддалені від поетичних. Немає єдиного рецепту правильності перекладу поетичних вкраплень, який би міг бути застосований для кожного тексту. Але є «золота середина», вибір якої завжди в руках конкретного перекладача. Збереження поетичного вкраплення на значеннєвому рівні та дотримання форми (використання певного ритмо-інтонаційного інструментарію: підбір лексем із відповідною кількістю складів, дотримання рими), збереження їх функцій (наприклад, емоційно-естетичної функції (дотримання образності), комунікативної тощо). Якщо для відтворення поезії домінують дотримання поетичної функції, то в поетичних вкрапленнях – комунікативної, смислотвірної функції тощо. Поетичне вкраплення як елемент текстового метисажу слугує ключем для творення нових важливих образів, іронії, гумору, сарказму тощо. Їх відтворення відбувається за допомогою дослівного перекладу або ж за рахунок певних лексичних втрат.

При передачі поетичних вкраплень перекладач не завжди дотримується кількості структурних елементів (кількість складів у словах), їх послідовності, рими, ритмомелодики, що є бажаним (зазвичай необхідним) при перекладі поезії. Якщо при перекладі поезії вчені дискутують про питання неперекладності, то при відтворенні поетичних вкраплень краще говорити про важкоперекладні місця, до яких легше підібрати відповідник у формі нових лексичних центрів, який навіть за певних семантичних втрат зберіг би функцію поетичного вкраплення.

Отже, підбір трансляторного інструментарію залежить від функції поетичного вкраплення. Оскільки поезія – це впорядкованість у певну почерговість образних часто емоційних, логічних і лаконічних значеннєвих елементів, які не можуть бути довільно переставлені реципієнтом, від перекладача вимагається структурний підхід до їх перекодування. Націлювання трансляторного інструментарію на русло семантичної спрямованості із динамічною значеннєвою наповненістю лексем чи надання переваги збереженню форми там, де неможливо дотриматися і того й іншого, залежить від кожного конкретного випадку.

Не всі поетичні вкраплення, перенесені на полотно твору зазнають змін у тексті оригіналу. Вони належать до відомих поезій, легко впізнавані. Наприклад, поетичні вкраплення із національних літератур: Леся Українка (укр.: *«Я в серці маю те, що не вмирає!»*) (Ю. Андрухович «Московіада») – нім.: *«Ich trage im Herzen was unsterblich ist»*). У літературному перекладі простежується відтворення ритмомелодики, збереження лексичних центрів у мові-реципієнті, а також національно-культурної та образно-емоційної функції і, відповідно, збереження поетичної впізнаваності.

Під час інтерв'ю з Егоном Альтом, журналіст запитав ліричного героя «Тасмниці» Ю. Андруховича про поезію. *«Поезія – це завжди неповторність»* – відповідає ліричний герой словами Ліни Костенко і далі розповідає про перші бажання поетично записувати свій внутрішній стан. Це приклад поетичної аксесуарності, яка легко вплітається в текст і виконує функцію його оздобы. Переклад відомого для українського читача поетичного вкраплення забезпечує повне відтворення ритмомелодики, що зосереджує увагу реципієнта на поетичності вислову. Перекладач дотримується розміру, проте лінійно скорочує переклад на два склади. Це могло б бути важливим для перекладу поезії і носить тільки другорядний характер при відтворенні поетичного вкраплення. Заміну лексичного центру неповторність – *neu* (нім.: *«Gedicht ist immer das, was neu ist»*) дещо збіднює поетичне вкраплення. Альтернативна заміна лексеми *neu* на *unvergleichbar* (*Gedicht ist immer das, was unvergleichbar ist*) збільшує кількість складів та конотативно наближує переклад до оригіналу.

Під час розповіді про Академію Бу-Ба-Бу і згодом про день її розпуску журналіст Егон Альт розпитує, чим би мала займатися Академія. У відповідь він отримує: *«Хрін його знає. Як парость виноградної лози, плакала б мову»* (Ю. Андрухович «Тасмниці»). Автор вдається до чергової текстової аксесуарності у вигляді алюзії на поезію «Рідна мова» М. Рильського. У перекладі зберігається авторська іронія, поетичність, повна лексична та конотативна відповідність, естетична, образно-емоційна та національно-культурна функція, отже, і впізнавання сенсу використання поетичного вкраплення (нім.: *«Keine Ahnung. Die Sprache pflegen wie der Rebe Trieb, vielleicht»*).

Важкою для впізнавання є модифікована поезія. Так, у романі «Дванадцять обручів» автор вигадує для реклами бальзаму «Варцабич» велику кількість речівок, за якими проглядаються рядки українських поетів. Специфічно представленою в романі є візитна картка того ж героя бізнесу – Варцабича (порівняй: укр. *«І нехай на тій картці оживе все знайоме до болю: і валюта і нафта, і кров, і як рима – любов?»*) – нім.: *«Muß i denn, muß i denn, muß i denn verstehen, was nicht alles sehen, was nicht alles sehn, Blut und Haß, Öl und Geld auf der Weh»*). Перекладач намагається відтворити ритмомелодику вірша-поклича і зберегти мовно-асоціативні комплекси і лексичну густину (*Haß, Öl, Geld, Welt*). При цьому відтворення віршованого фрагменту *«оживе все знайоме до болю»*, конвертована на *«was nicht alles sehen»*, які ніяк не асоціюються для цільового читача із «Піснею про рушник» А. Малишка, що є цілком логічне. Перекладач розуміє, що цільовий читач не знає «Пісні про рушник» та її автора і прилаштовує поетичне вкраплення до мови цільового читача, надаючи перевагу обіграванню звукової форми за рахунок перестрибування від одного семантичного поля до іншого (любов – *Welt*): відбуваються експресивно-сміслові зміни, проте фокусування уваги на творенні рими за допомогою конотативно віддалених від оригіналу лексем *Geld – Welt*, зберігають поетичну форму. Заміна рими – любов на *Geld – Welt* не є вирішальною у неточності перекладу. Проте зберігається внутрішня динаміка висловлювання. Все це ще раз стверджує думку, що антонімічне протиставлення часто неспівзвучних понять, поєднання непоєднуваних елементів і творення іронії належить до важливих проявів постмодернізму, що створює труднощі для перекладача.

Невпізнаваність поетичних вкраплень характерна і для відомої Шевченкової поезії «Рева та стогне Дніпр широкий», а саме, початку другої строфи, в якій ідеться про місяць «І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав». Це призводить до втрати як алгоричності, так і поетичного вкраплення в цілому, хоча зберігається конотація та образність цитати (укр.: *«... себто залитий вилізлим з-за хмари де-де місяцем»*) (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») – нім.: *«...beleuchtet vom hier und da hinter einer Wolke hervorscheinenden Mond»*. Подібну ситуацію прослідковуємо і в наступному прикладі текстового метисажу із віршів Т. Шевченка (пор.: *«... якась напівбожевілля молитва до іншого бога, щось там про ліси, меди, гаї, поля, сади, гори, луки, трави, брами...»*) (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») – нім.: *«...ein halbirres Gebet an einen anderen Gott, es ging um Wälder, Honig, Nektar, Haine, Felder, Gärten, Berge, Wiesen, Gräser, Tore und Hallen...»*). При відтворенні поезії Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» перекладач послуговується коментарем (Schewtschenko-Persiflage) і відповідником перекладу із мови-реципієнта – (укр. *«Сидять, курять, п'ють пиво... Сім'я обіда коло хати»*) (Ю. Андрухович «Московіада») – нім.: *«Sie sitzen, rauchen, trinken Bier...Ein häusliches Idyll»*.

Потреба у коментарі простежується також при перекладі поетичного вкраплення із російської поезії («Пісня о вешем Олеге» О. Пушкіна). Мова йде про легенду про князя Новгородського (з 882 р. великого князя Київського) Олега, якому волхви пророчили смерть від власного коня. Олег наказує відвести його геть. І тільки через чотири роки, наступивши на

череп свого улюбленого коня, князь гине від укусу гадюки. Можемо передбачити, що цю легенду знає далеко не кожен реципієнт. Перекладач вдається до гіпо-гіперонімічного способу перекладу, замінюючи денотат «гадюка» на «отруйна гадюка», що одночасно містить у собі пояснювальний елемент. Сема «отруйна» реалізує розкриття натяку автора щодо можливої небезпеки (укр.: «... ніби досі не бачила дороги й боялася снітнутись об череп з гадюками» (Ю. Андрухович «Перверзія») – нім.: «... als sähe sie den Weg immer noch nicht und fürchte, auf einen Schädel mit Giftschlangen zu treten»). Додатковий коментар про князя Олега міг би бути цікавим для реципієнта.

Введення атрибуції «як сказав поет» полегшує реципієнтові розпізнання цитати, інші ж нерідко потребують пояснення. Незважаючи на те, що ряд поетичних вкраплень супроводжуються коментарем (*Schewtschenko-Persiflage*, «*Herbsthunde der Karpaten*», *agrammatisches Fragezeichen*), у переважній більшості він відсутній (наприклад, «*У всякого своя доля*» – «*Jeder muß sein Schicksal tragen*»).

Донесення закодованої автором інформації як текстового елемента містить комунікативну функцію і є носієм загальної авторської концепції, що повинна бути доведена до реципієнта. Важливим елементом подачі інформації є комунікативність та манера викладу, яка не повинна бути втрачена у перекладі. Втрата манери викладу та задуманої автором впорядкованості тексту, накладеного на поетичну матрицю, може призвести до невпізнаності поетичного вкраплення.

Усічене поетичне вкраплення із відомої для українського читача поезії В. Сосюри «Так ніхто не кохав. Через тисячі літ...», присвяченої Бірі Берзінній, було, мабуть, не впізнане перекладачем. Воно калькується без жодного натяку на поетичне вкраплення. Перевага надається образно-емоційній функції та семантичному відтворенню тексту зі збереженням основних лексичних центрів та лінійним розширенням тексту (введення лексичної одиниці *letzten*). Однак між українським та німецьким текстом з'являється можливо чи не випадкова рима літ – *geliebt*. Подібне в перекладі зустрічається вкрай рідко і призводить до обігрування звукової форми. Проте втрата поетичного вкраплення дещо ослаблює текст (пор.: укр.: «... адже ніхто й ніколи не кохав з такою завзятою і мужньою безнадійністю, як він, Перфецький, так ніхто не кохав, через тисячу літ» (Ю. Андрухович «Перверзія») – нім.: «... den niemals hatte jemand mit solcher Leidenschaft und mutiger Hoffnungslosigkeit geliebt wie er, Perfezki, noch nie hatte in den letzten tausend Jahren jemand so geliebt»).

Шедєври світової класики не складають для перекладача особливих труднощів. Наприклад, при відтворенні відомої цитати з «Гамлета» (переклад з англійської Ю. Андруховича) «*Ophelia, za mene pomolitsya!*» (Ю. Андрухович «Дванадцять обручів») – «*Ophelia -Nympe, schliess in dein Gebet all meine Sünden ein!*», перекладач вдається до відомого німецькомовного перекладу «Гамлета», здійсненого А. В. фон Шлегелем. Наявність перекладу у мові-реципієнті полегшує роботу перекладача.

Збереження поетичної аксесуарності в ієрархії послідовностей авторського задуму – один із основних елементів, характерних для поетичних вкраплень, який не мав би загубитися при перекладі. Поетична аксесуарність – це ніщо інше, як оздоба тексту поетичними вкрапленнями. Поетичний метисаж як результат змішування поетичних фрагментів між собою або з іншими непоетичними лексичними одиницями (структурний рівень) та поетична аксесуарність як орнаментування тексту (якісний рівень) є важливими характеристиками поетичних вкраплень.

Отже, дотримання форми, ритмомелодики і поставлених акцентів, лексичної та значеннєвої відповідності, введення коментаря, застосування значеннєвих трансформацій тощо належать до основних завдань перекладача при відтворенні поетичного вкраплення. Який спосіб для відтворення вибере перекладач – це вже його прерогатива. Найважливіше і найважче це – зберегти поетичну впізнаваність.

Література:

1. Коломієць Л. Тенденції розвитку поетичного перекладу / Л. Коломієць // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. Том 1. – Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2006. – С. 162–168.
2. Кондратьєва Г. Особенности перевода и семантики поэтических произведений // Г. Кондратьева. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/ issues/2008/fil200812/ 2008-26-06/016.Pdf>.
3. Осипов П. Переклад: ремесло чи мистецтво? (Літературний текст у міжкультурній комунікації) / П. Осипов // Наукові записки. – Вип. 116. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 85–88.
4. Ряпина Т. В. Лингво-семиотический анализ поэтического текста при переводе: на материале немецких и польских переводов И. Бродского. Диссертация. Москва, 2008. Научная библиотека диссертаций и авторефератов/ Т.Ряпина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissertat.com/content/lingvo-semioticheskii-analiz-poeticheskogo-teksta-pri-perevode-na-materiale-nemetskikh-i-pol>.
5. Яковлева Т. Н. Немецкий и чувашский поэтические дискурсы: лингвосемантические и стилистические особенности перевода. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Чебоксары, 2010 / Т. Н. Яковлева – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knu.znate.ru/docs/index-460319.html>.

УДК 81'25:808.2 В.Митрофанов

А. М. Тригуб,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ВОЛОДИМИР МИТРОФАНОВ: ДО КРИТИКИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті висвітлено головні принципи літературно-критичної діяльності В. Митрофанова, що спрямовані на метод критики взагалі та аргументацію в критичному виступі зокрема. Охарактеризовані методологічні проблеми та шкідливі формалістичні тенденції критичних зауважень щодо об'єктивної оцінки перекладних творів художньої літератури.

Ключові слова: В. Митрофанов, художній переклад, критика перекладу, вимоги до оцінки художнього перекладу, загальні принципи перекладацької критики, об'єктивність критики, ідеологічні схильності.

В статье изложены основные принципы литературно-критической деятельности В. Митрофанова, направленные на метод критики в общем и на аргументацию в критическом выступлении в частности. Охарактеризованы методологические проблемы и вредные формалистические тенденции критических замечаний относительно объективной оценки художественных переводов.

Ключевые слова: В. Митрофанов, художественный перевод, критика перевода, требования к оценке художественного перевода, общие принципы переводческой критики, объективность критики, идеологические склонности.

The article deals with the main principles of literary criticism by Volodymyr Mytrofanov that are directed at the method of criticism in general, and critical reasoning in particular. Methodological problems and harmful formalistic tendencies of critical remarks on objective assessment of literary translation are characterized.

Keywords: Volodymyr Mytrofanov, literary translation, translation criticism, qualifications for literary translation assessment, general principles of translation criticism, objectivity in criticism, ideological inclinations.

«Система декретування, заборон і обмежень, система адміністрування ніяк не може бути корисна для розвитку мовної культури»

Максим Рильський

Рівень критики явно відстав від того рівня розвитку українського художнього перекладу, що протягом 70-х років, за загальним визнанням, сягнув далеко вперед. Звісно, такі журнали як «Мовознавство», «Всесвіт», «Вітчизна», «Прапор», «Жовтень», «Радянське літературознавство», газети «Літературна Україна», «Друг читача» та інші, хоча й рідко, все ж публікували матеріали з критики перекладу, але про їх ефективність говорити не дуже випадало, оскільки навіть переклади, що отримували чимало аргументованих зауважень, спокійно собі перевидавали із тими ж вадами центральні видавництва. Звичайно, важливим позитивним заходом було створення при видавництві «Дніпро» громадського дорадчого органу – Ради художнього перекладу, до якої входили провідні мовознавці та письменники-перекладачі, а на засіданнях обговорювалася не лише готова продукція, але й головним чином окремі складні рукописи, що готувалися до видання.

Відзначаючи деяке поліпшення якості художніх перекладів, **метою даної статті** ми визначили аналіз неправильних, художньо невинуватених та ідейно шкідливих тенденцій, що розвинулися в критиці художнього перекладу протягом 70-х років, а також про деякі моменти взаємин між перекладачами й редакторами, з одного боку, та критикою – з іншого.

Рецензії та публікації деяких перекладачів приваблювали розважливостю міркувань, ґрунтовністю, намаганням щонайглибше проникнути у значення слова, виявити усі відтінки його семантики. Саме до такого перекладацького цеху майстрів слова належав і перекладач та літературознавець Володимир Іванович Митрофанов (1929-1998), якій свій хист і невтомне натхнення віддав благородній справі культурного обміну між народами, ознайомленню читачів із класичною спадщиною світової літератури й кращими творами сучасних прогресивних письменників зарубіжних країн.

У редакторських висновках, рецензіях, друкованих виступах та критичних зауваженнях, підказаних багаторічним редакторсько-перекладацьким досвідом, Володимир Митрофанов зазначав, що роль критика у перекладацькому житті надзвичайно важлива, бо він стає першим посередником між перекладачем і читачем, а тому головною його рисою має бути високий професіоналізм. Володимир Іванович наголошував, що виступаючи на сторінках преси, а надто з таких важливих питань, як питання літературної творчості, до якої давно вже зараховано й художній переклад, потрібно особливо ретельно зважувати кожне слово й кожне твердження. Так, у газеті «Вечірній Київ» вийшла стаття під сенсаційною назвою «Не на того воза сів» [2], присвячена художньому перекладу. В. Митрофанов наводить кілька взірцевих прикладів стилю цього друкованого слова: «переклад тесано тупою сокирою»; «перекладач втратив смак до рідного слова»; «у нього звітрилося почуття мови»; «атрофувався мовний слух»; «підмочене кривляння»; «профанація української мови»; «непролазний літературний брак»; «перекладач натхненно святкує бога формалізму» [5, с. 4] тощо. Більше того, В. Митрофанов зазначає, що усі ці, м'яко кажучи, закиди були зроблені на адресу не якогось там графомана, а члена СПУ, на той час автора добрих двох десятків перекладних книжок Леоніда Солонько (на переклад книги південноафриканського письменника Джеральда Гордона «Хай згине день...»). Володимир Іванович вважає, що критичний виступ такого роду – явище абсолютно позалітературне, і про нього, може, не варто б і згадувати, якби з ним часом віддалено не перегукувалися й інші виступи в пресі. Він додає, що мова йде, певна річ, не про подібність стилю, а про загальну тенденцію, оскільки деякі автори, хоч у меншій мірі й у тактовній формі, також схилилі до надто категоричних суджень, коли суб'єктивна думка видається за єдину можливу, за такий собі абсолют [5, с. 4].

Певна річ, з'являлися виступи (зокрема, на сторінках «Літературної України»), автори яких намагалися по-справжньому критично осмислити доробок перекладачів і порушували важливі проблеми перекладу на конкретному матеріалі. Водночас деякі з таких виступів мимоволі наводили на роздуми та викликали бажання посперечатися. Саме до зразків такої критики Володимир Митрофанов відносить статті мовознавців А. Коваль та С. Єрмоленко. З одного боку, він зазначає, що в обох авторок є чимало слухних зауважень, із якими важко, а часом просто неможливо не погодитися. Наприклад, С. Єрмоленко у статті «Хоч гірше – аби інше» [1] порушує питання стилістичної оцінки лексичних шарів, синтаксичних конструкцій, функціонально-стильових різновидів української мови та їх використання в перекладах. Авторка цілком справедливо вважає, що відчуття сучасності української мови, правдивості її звучання в художній літературі є головним принципом, яким має користуватися перекладач для того, щоб уникнути небажаної стилізації перекладу, як наприклад: «Якусь мить він дивився на мене **здуміло**»; «Серед піднятої куряви я **постеріг** її чорне блискуче волосся»; «Ось пара закоханих, що **недавно спізналися**» [1, с. 3]. С.Єрмоленко наголошує, що у мові деяких рецензованих перекладів помітне зусилля перекладачів якомога далі відійти від найчастіше вживаних літературних форм, використовуючи при цьому справді невдалі або й цілком хибні слововживання.

З іншого боку, в статті С. Єрмоленко розглядає одинадцять перекладів, що належать різним перекладачам, причому різним не тільки за прізвищами, а за рівнем майстерності, принциповими засадами та творчою манерою. Це, наприклад, прозові твори Івена Хантера «Шкільні джунглі» у перекладі з англійської В. Максимчука і Р. Доценка; Марчелло Вентурі «Додому» – з англійської А. Перепаді; Еліо Вітторіні «Гарібальдійка» – з італійської І.Дзюби; Макса Фріша «Штіллер» – з німецької Е. Поповича; Ернеста Хемінгуей «За ким сумує дзвін» – з англійської М. Пінчевського та інші. В.Митрофанов зауважує, що авторка включила до реєстру критикованих ті книжки, на яких сумнозвісна тенденція до вживання штучності мовних засобів не позначилася суттєво, а лише ледь торкнулася їх, не зачепивши здорової реалістичної основи. Звичайно, це не означає, що ці книжки не потрібно було критикувати, але, на думку Володимира Івановича, характер критики мав бути не таким категоричним [5, с. 4]. Митрофанов-критик переконаний, що сумлінний перекладач повинен намагатися передати твори в усьому багатстві, в усій поліфонічності, і коли він у своєму творчому пошуку часом збивається, то це має стати предметом серйозної ділової розмови, а не побіжним окресленням його роботи серед інших праць. Але вердикт авторки суровий – «коли читаєш подібні фрази із вкрапленими діалектизмами або застарілими словами замість загально-вживаних назв звичних речей і дій, то виникає враження, ніби ті слова використовуються тільки задля протиставлення літературним, нормативним» [1, с. 3]. Звісно, брак професійних навичок чи прикра легковажність у підході критика до перекладу спричиняють такі випадки невідповідності об'єкту й критичної оцінки, як надмірна, несправедлива суворість

до твору. В.Митрофанов вважає, що навряд чи можна говорити про якийсь серйозний аналіз, оскільки у тому випадку, коли мова йде про метод критики взагалі, аргументація в критичному виступі має бути бездоганною.

Невдовзі в газеті «Літературна Україна» з'являється стаття мовознавця Алли Коваль «Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд? (Перекладач-редактор-читач)» [4], в якій авторка порушує одну з найактуальніших проблем, із приводу якої точилися гострі суперечки серед перекладачів, видавців, а нерідко й читачів, – проблему добору лексики перекладного твору або «проблему адекватності мовних засобів перекладу засобам оригіналу» [4, с. 2]. Володимир Іванович зазначає, що розглядаючи конкретні випадки вживання так званих застарілих слів на матеріалі кількох виданих останнім часом перекладних книжок, А. Коваль наводить чимало слушних зауважень і справедливих міркувань. Так, навряд чи хтось стане заперечувати, що в наведених прикладах («Білого пальта з хутряним коміром і **закарвашиами** на рукавах навіть п'їтьма не може поглинути» [4, с. 2]; «вузькими **суточками** між автомобілем і парканом» [4, с. 2]; «**шикіра** на **борлаку** розтяглася, як у смаженої птиці» [4, с. 2]; «**Перевіши** стрілку дзвінка майже на п'ятку годину, **накручую будики** до відпору й ставлю їх **віддалік на підвіконня**» [4, с. 2]) із українського видання роману Кобо Абе «Спалена карта» молодий перекладач І. Дзюб «такі справді перебирає міри й збивається на манівці» [5, с. 4]. Певна річ, В. Митрофанов зауважує, що у тому випадку, коли перекладач не завжди свідомо зважував на ефект, який справить увесь текст на читача, то редактор мав перед очима український текст і не повинен був допустити, щоб «читач сприйняв його як таку собі травестію з Кобо Абе» [5, с. 4] (книжка «Спалена карта», перекладена І.Дзюбом, вийшла у «Молоді» 1969 р.).

Аналізуючи переклад роману Е. Колдуелла «Лампа горить цілу ніч» (цей твір Е. Колдуелла в перекладі В. Митрофанова видало видавництво «Радянський письменник») Володимир Іванович категорично не погоджується з аргументацією авторки стосовно оцінки функціональної відповідності мовних одиниць перекладу, тобто «оцінки того, наскільки точно, з погляду сучасного українського слововживання, добираються мовні засоби для відтворення характерів людей у типових для них функціональних проявах» [4, с. 2]. Так, «фальшивістю звучання перекладу» [4, с. 2] А. Коваль називає вживання у перекладі виразу «*дівка, що злигалася з французом*» [4, с. 2]. В. Митрофанов зазначає, що вираз і справді не вельми гарний з погляду естетики, якщо не брати до уваги конкретну мовну ситуацію (розлучена мати – брутальна, гранично обмежена жінка, в якій не лишилося нічого людського, – лає свою дочку). У тому випадку, якщо вираз перекласти на зразок «*дівчина, що водиться з французом*» [5, с. 4], то саме це якраз і був би той прикрий випадок, коли форма вступила б у суперечність із змістом. Більш того, слово «*парубок*» також викликає у А. Коваль асоціації, що зміщують план розповіді «років на 20-30 назад і переносять її (розповідь) з міста в село, орієнтуючись на українське слововживання» [4, с. 2]. Деякі редактори, керуючись цим же принципом, послідовно вилучали з перекладних творів слово «*поліцей*», бо воно, начебто, наштосувало на думку про зрадників, що служили фашистським окупантам. У кожному такому випадку на перший план неминує виступає смаковий принцип, що його аж ніяк не назвеш науковим чи більш-менш надійним практично. В.Митрофанов цілком справедливо зауважує, що навряд чи варто отак довільно звукувати значення слів, а, отже, й сферу їх вживання, покладаючись на особисті вподобання та суто слухові асоціації [5, с. 4]. Звісно, такий метод критики А.Коваль не можна визнати плідним ані для оригінальної, ані для перекладної літератури, оскільки проklamований у статті принцип огляду на асоціації, що їх може викликати те чи інше слово, надто хиткий та непевний уже через свою суб'єктивність. Володимир Іванович наголошує на тому, що А. Коваль чи не вперше на сторінках преси зробила поважну спробу узагальнити й розв'язати деякі гострі питання перекладацької та редакторської практики, але, на жаль, подекуди припустилася суб'єктивних та недосить обґрунтованих висновків, збиваючись часом із дискусійного тону на такий собі «директивно-циркулярний» [5, с. 4], що безумовно протипоказаний живій, творчій справі, якою є художній переклад.

Більше того, В. Митрофанов акцентує увагу на тому, як трактує А.Коваль роль редактора перекладного твору. Коли в першій статті «Автор-редактор-читач» [3], відзначаючи взаємини письменника і редактора, вона ще визнає право автора на власні уподобання, то перекладач у світлі вимог другої статті «Перекладач-редактор-читач» [4] опиняється в куди не вигіднішому становищі, бо редактор має зібрати над ним майже необмежену владу, стати таким собі бар'єром між перекладачем і читачем. Безперечно, редакторська робота над оригінальними й перекладними творами багато чим різниться, і навряд чи потрібно це доводити. Але, на думку В. Митрофанова, узагальнювати, абсолютизувати функції редактора перекладної літератури саме у плані, що «редактор повинен точно знати» [4, с. 2], «редактор повинен пам'ятати» [4, с. 2], «редактор повинен подбати» [4, с. 2] аж ніяк не можна. Володимир Іванович переконаний, що в таких випадках потрібно зважати насамперед на кваліфікацію перекладача й на якість перекладу. Редакторів перекладного твору завжди слід по-бачити оригіналом очима перекладача, відчутти в кожному конкретному випадку його думки і лише тоді, якщо виникають ті чи інші об'єктивні сумніви або заперечення, погодити їх з перекладачем, полишивши метод грубого «оперативного» [5, с. 4] втручання у текст лише для перекладів некваліфікованих, автори яких просто неспроможні на щось більше. В.Митрофанов як критик перекладів наголошує, що поширювати такий спосіб на роботу з усіма перекладачами, як одно-значно рекомендує А. Коваль, означає припуститися серйозної методологічної помилки.

Певна річ, всі, хто причетний до виходу у світ перекладної книжки, – перекладачі, рецензенти, редактори, коректори, – з особливим інтересом зустрічають кожний друкований виступ з питань художнього перекладу. Перекладознавча дискусія на сторінках «Літературної України» закликала до боротьби за чистоту мови, але дуже часто саме «об'єктивність» критики спричиняла конфлікт із перекладацькою мовною практикою. На думку Володимира Івановича, найістотнішою вадою, що є спільною для зазначених статей, є те, що розмова про художній переклад в них ведеться не у плані творчому, літературному, а у плані вузько мовознавчому (підкреслення наше – А.Т.), нормативному [5, с. 4]. Звідси виникають не-виправдані звинувачення перекладачів та редакторів у «незнанні мови свого сучасника, невмінні побачити слово очима людини сьогоденного дня» [5, с. 4], а також у «безсмаку, а іноді й вульгарності (!) у доборі й поєднанні лексичних одиниць» [5, с. 4].

В. Митрофанов переконаний, що у свою чергу перекладач повинен керуватися принципом ретельного відбору мовних засобів, ні на мить не втрачаючи чуття міри й художнього смаку. У тому випадку, коли деяким перекладачам, а особливо молодим, такого чуття часом бракує, то їх потрібно критикувати, але критикувати конкретно, об'єктивно, без непотрібних узагальнень та постійних звинувачень. У своїх літературно-критичних зацікавленнях Митрофанов-критик фахово вда-вався до аналізу важливих тенденцій перекладацького процесу, але робив це тактовно та обґрунтовано, оскільки вважав, що проблеми художнього перекладу потребують спокійної, ділової, кваліфікованої розмови, і радив деяким мовознавцям уникати надмірної безапеляційності у своїх рекомендаціях. Багатьом рецензіям та друкованим виступам такої поміркова-ності й делікатності, на жаль, і зараз часом бракує. Подальші перспективи дослідження літературно-критичної діяльності В. Митрофанова вбачаємо у докладному аналізі рецензійної критики для системного аналізу критичних принципів, що тісно пов'язані з принципами перекладацькими.

Література:

1. Єрмоленко С. Хоч гірше – аби інше: художній переклад і мовна норма / С. Єрмоленко // Літературна Україна. – 1970. – 17 бер. – С. 3.
2. Карий В. Не на того воза сів. / В. Карий // Вечірній Київ. – 1969. – 28 серп. – С. 4.
3. Коваль А. Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд?: 1. Автор – редактор – читач / А. Коваль // Літературна Україна. – 1969. – 5 груд. – С. 3.
4. Коваль А. Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд?: 2. Перекладач – редактор – читач / А. Коваль // Літературна Україна. – 1969. – 23 груд. – С. 2.
5. Митрофанов В. За творчий пошук: Кілька слів до критики художнього перекладу / В. Митрофанов // Друг читача. – 1970. – 14 лип. – С. 4.
6. Рильський М. Давно назріле питання / М. Рильський // Літературна газета. – 1939. – 16 лип. – С. 3.

УДК 8.811.112.12

З. В. Чепурна, Г. Л. Лисенко,

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються стилістичні особливості військово-технічного тексту, вплив структурних особливостей мови на процес та спосіб перекладу. Автори визначають роль та місце мовних трансформацій та буквального перекладу як проміжної ланки перекладацького процесу з метою досягнення найбільш коректної передачі інформації. Особливе місце в дослідженні відводиться багатокомпонентним термінам в німецькій мові та особливостям їхнього перекладу.

Ключові слова: стилістичні особливості, військово-технічний текст, структурні особливості, процес та спосіб перекладу, мовні трансформації, буквальний переклад, описовий переклад, багатокомпонентні терміни, контекст, еквівалент, перетворення, словоскладання, словосполучення, синтез.

В статье рассматриваются стилистические особенности военно-технического текста, влияние структурных особенностей языка на процесс и способ перевода. Авторы определяют роль и место языковых трансформаций и буквального перевода как промежуточного звена переводческого процесса с целью достижения наиболее корректной передачи информации. Особое место в исследовании отводится многокомпонентным терминам в немецком языке и особенностям их перевода.

Ключевые слова: стилистические особенности, военно-технический текст, структурные особенности, процесс и способ перевода, языковые трансформации, буквальный перевод, описательный перевод, многокомпонентные термины, контекст, эквивалент, словообразование, словосочетание, превращение, синтез.

The article considers the stylistic features of military-technical text and the impact of structural features of language on the process and method of translation. The authors describe the role and place of linguistic transformations and literal translation as medium of translation process in order to achieve more correct information transfer. A special place in the study is given to multi-component terms in German language and its translation features.

Key words: stylistic features, military-technical text, structural features, process and method of translation, linguistic transformations, literal translation, descriptive translation, multi-component terms, context, equivalent, transformation, word formation, word combination, synthesis.

Перекладач в процесі своєї діяльності стикається не лише з загальноживаною літературною мовою, а й з «підмовою», які вживає лише незначна частина конкретного мовленнєвого колективу. Взаємодія між загальною мовою і мовою спеціальною (науковою) постійно зростає; крім того, поширюються міжнародні зв'язки і, відповідно, виникає необхідність перекладу великого обсягу науково-технічної літератури, чим і пояснюється **актуальність** дослідження терміносистеми як каркасного словника мови спеціальностей, з'ясування питань загальної теорії термінології, особливостей утворення таких мовних одиниць як терміни та, що найголовніше для перекладача, особливостей їх перекладу. Крім того, тема перекладу військової техніки є досить недослідженою, та недостатньо опрацьованою.

Над цією проблемою **працювали** Г. М. Стелковський, Н. П. Ветлов, А. М. Филимонов, Е. Ф. Скороходько, Ю. В. Ванников, А. А. Васильченко та інші. Так, наприклад, Е. Ф. Скороходько визначає основні якості терміна, а саме: систематичність, точність, можливість подальшого само утворення та стислість.

У різних мовах системи понять не є ідентичними. Це у повній мірі стосується і системи військових понять. Наприклад, німецькому терміну *Überlagerungsempfänger* відповідає український термін *супергетеродинний приймач*. Проаналізувавши склад цих термінів, можна побачити, що в основі німецького терміну лежить поняття *Überlagerung* – *накладення*, в основі українського терміну – поняття *супергетеродину*. Як бачимо, незбіг понять створює певні труднощі при перекладі. При розбіжності понять двомовні словники не завжди можуть допомогти вибрати потрібний еквівалент перекладу. У таких випадках слід звертатися до одномовних словників типу тлумачних або ж енциклопедичних лексиконів, оскільки вони мають не варіанти значень слова, а розкривають всю повноту внутрішнього складу слова. Однак і в цьому випадку необхідно пам'ятати що значення слова завжди визначається мікроконтекстом, тобто ми приходимо до поняття «первинного смислу». Важливо при цьому відмітити, що вибір потрібного еквівалента (лексичного і граматичного) визначається не лише контекстом, але і певною сполучуваністю слів, яка в свою чергу залежить від мовної традиції. Саме тому перекладач часом обирає в якості еквівалента зовсім не ті значення, які містяться у двомовному словнику [2, с. 71].

Шлях до еквівалентного перекладу лежить через певні мовні трансформації, тобто, перетворення, яких у процесі перекладу знає як вихідний текст, так і його буквальный переклад. Буквальний переклад часто виступає як проміжний стан перекладу, як ступінь аналізу вихідного смислу, але вже на рівні мови перекладу. Наприклад: словосполучення *moderne Kriegsführung* буквально перекладається *сучасне ведення війни*. Стилістично цей буквальный переклад є незадовільним. Аналізуючи його, ми помічаємо, що *сучасне* цілком рівнозначне сполученню *в сучасних умовах*, тобто, здійснивши трансформацію еквівалентної заміни на рівні мови перекладу, ми маємо еквівалентний переклад всього словосполучення *ведення війни в сучасних умовах*. При цьому важливо відмітити, що від цього вихідний смисл перетворення не змінився. У ряді

випадків розуміння вихідного смислу здійснюється шляхом виділення у варіантах значень терміну певної загальної ідеї, що внутрішньо пов'язує усі ці значення [1, с. 14]. Наприклад, слово *Einsatz* – дуже багатозначне і викликає при перекладі досить часто труднощі, оскільки жоден словник не може передбачити всі можливі варіанти його перекладу. Лише метод виділення загальної ідеї з відтінком початку цієї дії може забезпечити успіх перекладу такого терміну як *Fernmeldeinsatz* – *організація зв'язку* [3, с. 33].

В інших випадках до трансформацій вдаються на рівні вихідного смислу, оскільки буквальний переклад або суперечить вихідному смислу, або неприйнятний з міркувань сполучуваності слів. Наприклад, речення *Der taktische Schwerpunkt muss mit dem Schwerpunkt der Fernmeldeverbindungen zusammenfallen* складно перекласти, оскільки термін *Fernmeldeverbindungen* буквально відповідає терміну *лінії зв'язку*. Але зосереджуються все ж таки не лінії, а самі засоби зв'язку, тобто *Fernmeldemittel*. Замінивши *Fernmeldeverbindungen* на *Fernmeldemittel*, ми помічаємо, що вихідний смисл не змінився, а переклад тепер може бути зроблений без проблем [3, с. 35].

На наш погляд, варто розглянути національні властивості німецьких військових термінів у порівняльному плані. Насамперед зупинимось на структурі німецьких військових термінів. Близько 80% усіх військових термінів є складними словами [4, с. 50]. Як правило, німецькі терміни складні слова перекладаються українською мовою термінологічними словосполученнями, які часто мають описову функцію. Наприклад: *Generalstabsoffizier*, *m* – офіцер служби генерального штабу, *Verteidigungsausgaben* – витрати на оборону, військові витрати, *Wegebahnabteilung* – загін забезпечення руху. Компонентами складних слів можуть бути не лише іменники, а й інші частини мови. Наприклад: *Nachtrupp*, *m* – тильний загін, *Vortrupp* – головний загін (прийменники); *Nahschuss* – постріл з близької дистанції, *Langsamfahrt* – повільний рух, *malig* *xid* (прислівники); *langdienend* – надстроковий, *Kurzlage* – летючка (прикметники); *Sichbemerkmachen* – самопозначення, *Machart* – особливість конструкції (дієслова). Як видно з наведених вище прикладів, в українській мові словоскладання використовується значно рідше, частіше зустрічаються термінологічні словосполучення. Досить часто у німецькій термінології зустрічаємо усічені терміни-словосполучення. Такі терміни використовуються для позначення багатофункціональних понять, складаються з кількох складних слів, що мають один спільний для всіх компонент, який зберігається найчастіше в останньому слові словосполучення. Обов'язковим компонентом усічених термінів-словосполучень є сполучник *und* наприклад: *Stabs- und Versorgungskompanie* – *пота штаба та пота постачання*, *Land- und Küstenverteidigung* – *наземна і берегова оборона*, *Raketen und Lenkwaffenabwehr* – *протиракетна оборона*.

Нарешті у всіх жанрах військової літератури часто зустрічаються скорочені військові терміни, тобто скорочені позначення термінів, які настільки ввійшли в повсякденне життя, що самі стали термінами. Наведемо деякі з них: *ABC* – *атомар*, *biologisch und chemisch* – *проти ядерний*, *proti biologisch* і *proti ximichnii*; *Az.o.V.* – *Aufschlagzünder ohne Verzögerung* – *ударний демонатор миттєвої дії*; *Btl.* – *Bataillon* – *батальйон*. Для німецької мови в цілому і військової термінології зокрема характерна наявність великої кількості термінів – складних слів, які складаються з двох, трьох і більше компонентів. Для складних слів, незалежно від числа компонентів, характерна двочленна структура, наприклад: *Bundeswehr*, *Waffengattung*, *Luftwaffe*, *Dienstgradabzeichen*, *Wehrbereichskommando*. Найбільш поширеним способом перекладу термінів – складних слів є конструкції «прикметник + іменник», «іменник + іменник у родовому відмінку як означення». Можливі також переклад складним словом, простим словом (однокомпонентним) тощо.

Оскільки перша частина складного іменника є означенням до другої його частини (основного слова), при її перекладі слід враховувати поєднання слів в українській мові: *Einsatzverband* – з'єднання (яке?) бойове, *Ärmelabzeichen* – знак (який?) наруканий. Але в кожному окремому випадку при перекладі терміну-складного іменника слід враховувати, яке усталене словосполучення або окремий іменник відповідає йому в українській мові, наприклад: *Teilstreitkraft* – *вид збройних сил*, *Zeltbahn* – *плац-намет*.

Часто один і той самий перший компонент складного слова, виступаючи в якості означення до різних іменників, перекладається по-різному: *Dienstlaufbahn* – *проходження військової служби*, *Dienstgrad* – *військове звання*, *Dienstanzug* – *повсякденна форма одягу*, *Dienstausweis* – *посвідчення особи*, *Dienstbezüge* – *грошове утримання*, *Dienstgeheimnis* – *службова таємниця*, *Dienstgipfelhöhe* – *практична стеля (літака)*. Ряд іменників при вживанні першого компонента термінів-складних іменників має постійний еквівалент в українській мові у якості прикметника: *Haupt* – *головний*, *основний*; *Angriffs* – *атакуючий*, *наступальний*, *ударний*, *Panzer* – *броньовий*, *броньований*, *танковий*; *Flugabwehr* – *протиповітряний*, *зенітний*. Багато термінів-складних іменників в якості першого компонента мають основу дієслова. Як правило, українською вони перекладаються прикметником: *Streitkräfte* – *збройні сили*, *Lehrbataillon* – *навчальний батальйон*, *Start- und Landebahn* – *злітно-посадкова смуга*. Слова, які означають специфічні поняття, можуть бути перекладені українською мовою по-різному: 1. Способом транслітерації: (повної), коли всі літери іноземного слова передаються літерами українського алфавіту: *Luftwaffe* – *луфтваффе*, *Bundeswehr* – *бундесвер*; (часткової), коли транслітерується не іншомовне слово, а лише його основа і до неї приєднується відповідний український словотворчий суфікс: *Infrastruktur* – *інфраструктура*. 2. Іноді для перекладу без еквівалентних термінів використовується дослівний переклад, при якому складні слова та словосполучення перекладаються покомпонентно: *Truppengattung* – *категорія військ*. 3. Значно рідше зустрічаємо описовий переклад, коли без еквівалентний термін перекладається з врахуванням його функціонального значення: *Logistik* – *органи і частини тилу*. Одним з джерел поповнення німецької військової термінології можна назвати запозичення. Суто іншомовні слова типу *Sonar*, *triphobisch* зустрічаються не так вже й часто, до того ж вони малопродуктивні. Натомість інтернаціональні військові терміни *Bataillon*, *Batterie*, *Artillerie*, *Infanterie*, *Regiment*, *Brigade*, *Offensive*, *Kommandeur*, *Armee*, *Front*, *Stab*, *Bord* і т. і. не сприймаються в німецькій мові в даний час як чужорідні, тому що вони створені згідно правил німецької граматики, мають відповідну німецьку вимову та написання. Ці терміни мають велику словотворчу здатність. В цілому це слова французького походження, які були запозичені німецькою, а також українською мовами. Їхній переклад не викликає істотних труднощів.

Іноді український термін не може висловити всього змісту складного німецького терміну, оскільки останній, як правило, обмежений певними елементами складного слова. У таких випадках вдаємося до роз'яснення в перекладі, намагаючись перш за все уточнити призначення терміну. Наприклад: *Die Ultrakurzwellsprechfunktion ist für den Anschluss an die Vermittlung vorgesehen, über die die Verbindung der Funkstation mit allen Fernsprechteilnehmern der Vermittlung erfolgt*. Вияснюємо загальний зміст висловлювання та встановлюємо, що йдеться про якусь радіостанцію, з'єднану з вузлом зв'язку, що дозволяє всім учасникам телефонних переговорів користуватися і цією радіостанцією. Труднощі виникають при перекладі складних термінів *Ultrakurzwellsprechfunktion* і *Fernsprechteilnehmer*. Розглянемо елементи першого терміну: *Ultrakurzwellen* – *ультракороткохвильовий*, *2.Funkstation* – *радіостанція*. Між цими термінами вклинився елемент – *sprech-*, який, очевидно, свідчить про те, що дана радіостанція призначена лише для роботи в телефонному

режимі, тобто для передачі звукової мови. Синтезуючи елементи та узгоджуючи їх з українською термінологією, знаходимо відповідник *ультракороткохвильова телефонна радіостанція*. Далі аналізуємо термін *Fernsprechteilnehmer*. Елемент *Fernsprech-* визначає і звукує значення елемента *–teilnehmer*. *Teilnehmer* – учасник, *Fernsprech* – телефонний. Синтезуючи отримане, маємо: *учасник телефонних розмов*, знаходимо український термін *абонент* і маємо переклад речення в цілому: *Ультракороткохвильова телефонна станція призначена для підключення до вузла зв'язку, через який здійснюється з'єднання радіостанції з усіма абонентами вузла*. Отже, основою правильного еквівалентного перекладу є завжди глибоке проникнення в зміст вихідної інформації, тобто відновлення вихідної ситуації. Після визначення всього поняття перекладач усвідомлює ті зв'язки, які відображені у фразі, тобто зв'язки даного поняття з поняттями, які оточують його. Необхідність такого підходу до перекладу технічної термінології змушує перекладача дуже критично підходити до використання спеціальних словників, оскільки вони не мають характеристики терміну і не показують його сполучуваності з іншими словами та термінами.

Не менш цікавим видається нам переклад фразеологічних словосполучень, зокрема сталих дієслівних словосполучень, оскільки вони є найбільш чисельними. Дієслівні поєднання утворюються за допомогою дієслів, які мають переважно абстрактне значення (*stehen, stellen, bringen, setzen, kommen* та інші). Такі дієслова у поєднанні з іменниками, частіше похідними від дієслова, утворюють нерозривну лексичну єдність, яка перекладається або іменником і дієсловом, або лише дієсловом. Наприклад: *in Bewegung setzen* – *приводити в рух, пускати в хід*; *zur Anwendung kommen* – *знаходити застосування*; *zur Verfügung stehen* – *бути в розпорядженні*; *Dienst leisten* – *нести службу, служити*. З прикладів видно, що в поєднанні з іменниками дієслова втрачають своє основне значення, а суть фразеологічного звороту визначається головним чином значенням іменника. Наприклад: *Minensperren sollen die Bewegungen des Feindes behindern, verlangsamen oder zum Stillstand bringen*. *Мінні загородження призначені для того, щоб ускладнити, сповільнити або зупинити пересування ворога*. Слід звернути увагу на те, що дієслівні словосполучення у самостійному реченні часто бувають розчленованими, утворюючи рамку з дієслова та іменника; дієслово стоїть на початку речення, а іменник – у кінці. При перекладі ці розрізнені елементи рамкової конструкції варто об'єднати. Наприклад: *Das neue Flugzeug findet in erster Linie im taktischen Bereich Verwendung*. *Новий літак використовується в першу чергу для вирішення тактичних завдань*. Отже, для правильного перекладу сталих дієслівних словосполучень необхідно: визначити суть словосполучення, враховуючи іменник; знати дієслова, які найчастіше входять до фразеологічних сполучень та враховувати рамкову конструкцію.

Література:

1. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу / І. В. Корунець. – К., 2000. – 443 с.
2. Огуй О. Д. Актуальні проблеми німецько-українського перекладу / О. Д. Огуй. – Чернівці : Рута 2004. – 256 с.
3. Филатов В. П. Учебная разработка по военному переводу (немецкий язык) / В. П. Филатов. – Тема № 8. – М. : Военная кафедра МГИМО (У), 1989. – 64 с.
4. Стрелковский Г. М. Теория и практика военного перевода : Немецкий язык / Г. М. Стрелковский. – М. : Воениздат, 1979. – 272 с.

УДК 81'25 = 112.2

О. В. Шум,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченка, м. Київ

СПІВВІДНЕСЕННЯ ІДІОСТИЛЮ АВТОРА І СТИЛЮ ПЕРЕКЛАДАЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ Ю. АНДРУХОВИЧА «РЕКРЕАЦІЇ» НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ)

Стаття розглядає особливості індивідуального стилю перекладача на прикладі перекладу роману Ю. Андруховича «Рекреації». Дослідження присвячене аналізу мовної особистості перекладача стосовно автора. Ключові слова: ідіостиль, мовна особистість, переклад, проза, роман, стиль перекладача.

Статья рассматривает особенности индивидуального стиля переводчика на примере перевода романа Ю. Андруховича «Рекреации». Данная работа посвящена анализу языковой личности переводчика по отношению к автору. Ключевые слова: идиостиль, языковая личность, перевод, проза, роман, стиль переводчика.

The article describes components of an individual style of translator on the base of novel «Recreations» by Yu. Andrukhovych. The present paper is devoted to the analysis of the linguistic identity of the translator regarding to the interpreter.

Keywords: idiosstyle, linguistic identity, translation, novel, style of translator.

У контексті дослідження проблематики художнього перекладу все більшого значення останніми роками набувають розвідки з питання особистості перекладача. Проблемою індивідуальності перекладача займаються П. Антокольський, М. Іваницька, В. Левік, Ю. Левін, Л. Мкртчян, А. Науменко, М. Новікова, А. Опульський, В. Россельс, О. Сапожнікова, С. Сухарьов, О. Фінкель, Ю. Яхніна та ін.

На думку О. Матвішин, сучасне перекладознавство виходить із того, що художній переклад є результатом пізнання невичерпного художнього світу першотвору, що і визначає загальну стратегію інтерпретації перекладацьких явищ [8, с. 14]. Дослідниця зазначає, що кожен перекладач підходить до відтворення чужомовного тексту своєрідно, індивідуально, неповторно, зі своїм особливим умінням інтерпретувати текст оригіналу [8, с. 18].

На думку О. Мазур, творча особистість перекладача досі не досліджена достатнім чином, враховуючи контекст національної культури, перекладацької традиції, життя та творчості перекладача, його вподобань у виборі матеріалу та роботі над перекладами, значення для української та світової культури [7, с. 66].

М. Новікова однією з перших комплексно підійшла до розгляду питання особистості перекладача у контексті теорії художнього перекладу [9, с. 4]. Спираючись на праці попередниці М. Іваницька зазначає, що досліджуючи мовну особистість перекладача варто враховувати широке коло чинників, які на неї впливають. Це психолінгвістичні проблеми: тип характеру перекладача і його перекладацької поведінки, соціотип перекладача з домінантними перекладацькими рішеннями, національно-культурна приналежність перекладача та стратегії перекладу, яких той чи інший перекладач дотримується у різних комунікативних ситуаціях [2, с. 99]. На думку М. Іваницької, з огляду на «креативну» (пізнавальну

та творчу) діяльність мовної особистості та чинники, які впливають на формування та самореалізацію мовної особистості перекладача, настав час виокремити поняття «творчої особистості перекладача» [2, с. 100].

Дж. Голмс писав, що усі переклади є картами, а оригінали – теоріями. Так само як і жодна карта не є досконало точною, так і не існує «визначеного» перекладу. Слід мати різноманітні версії, кожна із яких стане картою до кращого розуміння території [11, с. 58]. Перекладознавець Л. Коломієць зауважує, що для того, щоб переклад мав комунікативну цінність для свого читача, перекладачеві важливо знайти правильний «стилістичний ключ» [5, с. 79].

Стилістика перекладача допомагає краще зрозуміти співвідношення об'єктивних і суб'єктивних, універсальних і національно-специфічних факторів у реальному функціонуванні та взаємодії мов і стилів. Вона показує наскільки глибоко пронизана будь-яка мова конвенціями своєї епохи та свого народу, наскільки важливим є соціокультурний контекст кожного з мовних елементів, наскільки є неможливим випрацювати такий собі абстрактний, «позакультурний» інвентар міжмовних стилістичних співвідношень [9, с. 2].

Без розуміння природи стилю перекладача неможливим є проведення межі між співвідношеннями функціонально мотивованими та немотивованими. А відтак – стилістика перекладача озброює теоретика гнучкішими та одночасно надійнішими критеріями оцінки перекладу, допомагає встановити об'єктивні міжмовні закономірності [9, с. 2].

Так, С. Сухарьов зазначав, що домінанта творчої особистості перекладача зливається із стилістичною домінантою відхилення від оригіналу, бо в кожного обдарованого перекладача будь-які відхилення від істини першотвору не є випадковими, а базуються на його світоглядній і творчій системі [10].

Т. Кияк, А. Науменко та Д. Огуй у своїй праці з теорії та практики перекладу наголошують на двох значеннях категорії ідіолекту в галузі перекладу: індивідуальний стиль перекладача як митця та індивідуальний стиль перекладача як перекладача – дві іпостасі в одній особі [3, с. 378]. Р. Довганчина дає наступне трактування поняттю, ідіостиль – це система змістових і формальних характеристик творів автора, які роблять унікальною авторську картину світу, втілену в цих творах і виражену через усю сукупність індивідуальних мовних засобів – мовний спектр автора (у нашому випадку також і перекладача стосовно автора оригіналу). [1, с. 6] Р. Колесник визначає індивідуальний стиль як загальні принципи відбору засобів висловлювання, властивих певному суб'єкту, що характеризують його ідіолект загалом або його мову в рамках певних мовних жанрів [4, с. 33]. Перекладознавець стверджує, що перекладачеві, як першому реципієнтові тексту оригіналу, необхідно максимально наблизитись до «ідеального» реципієнта, стати читачем, який належним чином розуміє певний текст. А це означає багаторазові акти мислення на рівні картини світу [4, с. 49].

Таким чином, на нашу думку, до стилю перекладача можна віднести методи, способи та стратегії, яким він надає перевагу при відтворенні ідіостилу певного автора у перекладі певного твору.

У своєму дослідженні ми пропонуємо розглянути питання співвіднесення проблеми ідіостилу автора та стилю перекладача на прикладі німецькомовного перекладу роману Ю. Андруховича «Рекреації», здійсненого А.-Г. Горбач, яка по праву вважається однією з найвідоміших і найактивніших особистостей в українському культурно-інтелектуальному світі діаспори, літературознавицею, перекладачкою української літератури німецькою мовою, видавцем, громадською і політичною діячкою.

За твердженнями О. Кратохвіля, у своїй діяльності перекладачки та видавчині української літератури А.-Г. Горбач завжди прагнула автентичності і намагалася встановити безпосередній контакт із сучасними авторами, літературними критиками та перекладачами. При цьому вона цікавилася актуальними літературними і літературознавчими дискусіями, які відтак впливали на програму видавництва [6].

За неофіційними підрахунками Аня-Галя здійснила понад 50 перекладів відомих українських творів німецькою мовою. У своїй антології вибраних повістей та оповідань «Ein Rosenbrunnen» (Junge Erzähler aus der Ukraine. Eine Antologie, 1998) А.-Г. Горбач познайомила німецькомовні читацькі кола з цілою когортою сучасних молодих україномовних письменників, серед яких і частковий переклад «Рекреацій» Ю. Андруховича [6].

За словами численних критиків, обраний для перекладу роман Ю. Андруховича, у якому заперечується українська літературна традиція як передрадянська, так і радянська, став одним із найцікавіших і найвизначніших явищ сучасної української літератури. Стосовно прози письменника прийнято вживати жанрову дефініцію «новий український роман». Визначальною є мова твору. Письменник широко послуговується у своєму романі яскравими фразеологізмами та реаліями, вживає просторіччя та сленгізми, а також для надання колоритності образам своїх героїв нерідко використовує російську мову.

Такі стилістичні засоби при перекладі часто створюють проблеми для перекладачів. Так, наприклад, А.-Г. Горбач не вдалося зберегти оригінальне мовлення героя Білінкевича, російське мовлення якого сам автор передавав мовою оригіналу або транскодуванням засобами української мови:

(1) – *Разрешите вам представить моих хороших друзей-наетов*, – казав йому Білінкевич. – *Это очень славные наети, известны* [12, с. 1].

«Erlauben Sie mir, Ihnen diese Dichter vorzustellen, meine guten Freunde», sagte Bilynkewytsch *auf russisch* zu ihm. «Ws sind sehr berühmte, bekannte Dichter» [13, с. 174].

(2) – *Приехали отдохнуть?* – врешті запитав Петя [12, с. 1].

«Seid ihr zur Erholung hergekommen?» fragte Petja *auf russisch* [13, с. 174].

(3) – *С удовольствием послушаю*, – заохотив Петя. Але всі мовчали [12, с. 1].

«Ich werde mit Vergnügen zuhören», sagte Petja. Doch alle schwiegen [13, с. 175].

(4) – *Это правильно, это нормально*, – промуркотів король. Голос його можна було б назвати контрабасом. – *А чего ты за них отвечаешь, они что, не разговаривают?* – глянув на Білінкевича [12, с. 1].

«Ganz richtig. Ganz normal», brummte der König. Seine Stimme hätte man als Kontrabaß bezeichnen können. «Weshalb antwortest du für alle, können die etwa nicht selber reden?» meinte er, an Bilynkewytsch gewandt [13, с. 17].

Як бачимо, у перших двох прикладах перекладачка передає російськомовні висловлювання героя німецькою мовою із зазначенням, що в оригіналі це було сказано російською (*auf russisch sagen*). Надалі за текстом А.-Г. Горбач про це вже не вказує. Таким чином, на нашу думку, цілком втрачається колоритність мови героя, вона нейтралізується у перекладі.

Розглянемо кілька прикладів із відтворення фразеологізмів:

(5) Тим часом Білінкевич, котрий зажурено думав, як би йому *реабілітувати себе в очах товариства*, нарешті *знайшов вихід* [12, с. 1].

Bilynkewytsch, der inzwischen bekümmert darüber nachgedacht hatte, wie er *sich in den Augen der Gesellschaft rehabilitieren* könnte, glaubte *einen Ausweg gefunden* zu haben [13, с. 173].

(6) – Розумієте, – *набрався духу* Хомський, – ми його любимо [12, с. 2].

«Natürlich», sagte Chomskyj *gutmütig*, «wir lieben ihn sogar» [13, с. 175].

Як бачимо перекладачка передає україномовні фразеологізми дослівним перекладом.

(7) – Хто він такий, цей *паршивий мудак* з рожевими щічками? – відізався нарешті Гриць, який мовчав десь так близько сорока хвилин [12, с. 3].

«Wer ist dieser *Lackaffe* mit den rosigen Backen?» meinte schließlich Hrytz Stundera, der ungefähr vierzig Minuten lang geschwiegen hatte [13, с. 177].

(8) – Можу порекомендувати *плячки* [12, с. 1].

«Ich kann *Kartoffelpuffer* empfehlen!» [13, с. 173].

(9) – Я мушу йти, – все одно сказав Гриць. – *Лажса*, але мушу [12, с. 4].

«Ich muß gehen», wiederholte Hryz, «*es ist gemein*, aber ich muß gehen» [13, с. 181].

З даних прикладів бачимо, що при перекладі реалій, просторіч та сленгу перекладачка схиляється до уточнення (*плячки* – *die Kartoffelpuffer*), пошуку відповідника (*паршивий мудак* – *der Lackaffe*), нейтралізації (*лажса* – *gemein sein*).

Щодо перекладу власних назв, то тут А.-Г. Горбач здебільшого послуговується засобами транскодування: *Мартофляк* [12, с. 1] – *Martoffjak* [173]; *Бодьо* [12, с. 1] – *Bodjo* [13, с. 173]; *Єсенін (Есенин)* [12, с. 2] – *Jessenin* [13, с. 175]; перекладом назви: *готель «Синьогора»* [12, с. 4] – *«Blauen Berg»* [13, с. 180]; усталеною формою: *вулиця Сакраменток* [12, с. 5-6] – *die Straße der Nonnen des Sakraments* [13, с. 184]; *Книга рекордів Гіннеса* [12, с. 4] – *das Guinnessbuch der Rekorde* [13, с. 180]; *Союз* [12, с. 2] – *Sowjetunion* [13, с. 175].

З проведеного дослідження ми доходимо висновку, що до індивідуального стилю перекладача відносяться характерні для нього трансформації, які переважають за чисельністю у тесті перекладу. Таким чином мова індивідуальності кожного конкретного перекладача визначається стилістичною домінантою відхилень від оригіналу.

Література:

1. Довганчина Р. Відтворення ідіостилу Ернста Гемінгвея в українських та російських перекладах: автореф. дис. канд. філол. наук / Р. Г. Довганчина. – Київ : Б.в., 2011. – 20 с.
2. Іваницька М. Мовна особистість перекладача як об'єкт лінгвістичних досліджень / М. Іваницька // Українське мовознавство. КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 41/1. – С. 97–101.
3. Кияк Т. Теорія і практика перекладу / Т. Кияк, А. Наumenко, О. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
4. Колесник Р. Відтворення комічного у художньому перекладі (на матеріалі перекладів творів німецькомовних авторів ХХ століття) [Текст] : дис.... канд. філол. наук : 10.02.16 / Колесник Руслана Сергіївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філол. – К., 2011. – 259 с.
5. Коломієць Л. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця 19 – початку 20 ст. : Дис... доктора філол. наук. Спец. 10.02.16 – перекладознавство / Лада Володимирівна Коломієць; КНУТШ. – К., 2006. – 504 с.
6. Кратохвіль А. Надзвичайний і повноважний перекладач / Критика, ч. 7/8. – 2011. – Режим доступу : http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1119
7. Мазур О. Дослідження творчої особистості перекладача у світлі теорії контекстів / О. В. Мазур // Теорія та практика перекладу. – 2011. – №6 (ч. 2). – С. 65–71.
8. Матвійшин О. Українська проза початку ХХ століття в перекладах німецькою мовою: лінгвокультурний вимір : дис.... канд. філолог. наук : 10.02.16 / О. М. Матвійшин. – Дрогобич : Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, 2011. – 227.
9. Новикова М. Проблемы индивидуальности стиля в теории художественного перевода: Автореф. Дис... д-ра філол. наук: 10.02.19. – Ленинград : ЛГУ им. А. Жданова, 1980. – 26 с.
10. Сухарев С. Два «Тигра» // Мастерство перевода. – М. : Сов. писатель, 1977. – Сб. 11. – С. 306–317.
11. Holmes J. Translated. Papers on Literary Translation and Translation Studies. – Amsterdam: Rodopi, 1988. – 117 p.
12. Андрухович Ю. Рекреції [роман] / Ю. Андрухович. – К. : Час, 1997. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела : <http://chtyvo.org.ua>
13. Andruchowytch Ju. Das Dichterfest [Roman] / Ein Rosenbrunnen (Junge Erzähler aus der Ukraine. Eine Antologie) von Anna-Halja Horbatsch. – Brodina Verlag, 1998. – S. 173–191.

ЗМІСТ

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Я. В. Андрейко МЕТОДИ НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	3
О. М. Барно ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	5
Л. П. Бойко ІННОВАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ	9
О. А. Брона, Р. І. Комар, Л. В. Сологуб НАВЧАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ	11
І. А. Бронетко ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ	14
А. М. Габовда, Т. М. Кравченко ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	16
І. Ю. Голуб НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	19
Н. М. Гудкова СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ФАХОВОГО СПРЯМУВАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	21
О. П. Дацків ДРАМАТИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ	23
Н. А. Джава DEUTSCH LEHREN LERNEN: BESONDERHEITEN DES HANDLUNGSORIENTIERTEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS	27
Н. Б. Дзюбишина РАННЄ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЯК ОДНЕ З АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ	29
Н. Є. Дмитренко ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	32
О. П. Іванцова ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ МОВИ В УМОВАХ ВИСОКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ	34
В. О. Калінін ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ КОЛАБОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ	36
Г. Б. Козловська РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ І ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ	38
О. Є. Кравець ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З ВИКОРИСТАННЯМ АВТОРСЬКОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (КОМУНІКАТИВНА ФАЗА)	41
Г. Т. Кузь ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НАВЧАЛЬНІ СЛОВНИКИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	43
О. В. Лось КОМПЕТЕНЦІЇ ТЮТОРА В СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ	47
Л. Л. Макарук МУЛЬТИМОДАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ У ЦИФРОВОМУ СТОЛІТТІ	49
Л. Ф. Могельницька АНГЛОМОВНІ ТЕКСТИ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ТЕМАТИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ	52
И. Б. Петриченко О РОЛИ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ КОМУНІКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ	55
Т. О. Пивоварчук MODERNE METHODEN DES FRÜHEN FREMDSPRACHENUNTERRICHTS	57
Г. С. Поваляєва КАРНАВАЛЬНА СКЛАДОВА ІСПАНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ ЧАТІВ	59
І. М. Свириденко, С. С. Кухарьонук ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	62

Н. Ю. Сердюк РЕФЛЕКСІЯ ПІД ЧАС ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	64
О. М. Серняк КОМУНІКАТИВНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ. БАР'ЄРИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПЕРЕШКОД	67
М. О. Сторчак МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ЗА ГРАМАТИКО-ПЕРЕКЛАДНИМ МЕТОДОМ	70
І. П. Тригуб ЗАСТОСУВАННЯ ІТ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ	72
В. Ю. Тютюнник, Ю. Є. Давиденко, О. В. Кондрашева НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ІНОЗЕМНА МОВА В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ»	75
В. Я. Чорний ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО АСПЕКТУ У ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОМУ ВИКЛАДАННІ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ	78
О. В. Шевченко РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ТА МОВОНАВСТВА	80
Л. М. Штохман КРЕАТИВНІСТЬ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	83
О. В. Ябурова НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	85

КОРПУСНІ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПИСУ МОВНОЇ СИСТЕМИ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА

S. Druzhbyak, O. Savitska ZWEIGLIEDRIGE METAPHORISCHE WORTVERBINDUNGEN IM WIRTSCHAFTSDEUTSCHEN	89
О. Є. Басалкевич ДІАХРОННА МОДЕЛЬ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ У ДАВНЬОШОТЛАНДСЬКІЙ МОВІ	91
О. А. Дакі ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ	97
О. М. Демська СЛОВО І ТЕРМІН 'ОМОНІМ' В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКАРСТВІ	100
О. І. Дуда ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ПРИКМЕТНИКА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРИ З ФІНАНСОВОЇ СПРАВИ)	102
В. В. Жуковська, В. В. Шилюк СТАТИСТИЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОВЦЯ В УСНОМУ АМЕРИКАНСЬКОМУ АКАДЕМІЧНОМУ ДИСКУРСІ	105
Н. Д. Засанська ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДИНИЦЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ МІКРОПОЛІВ ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА / ECOLOGICAL CRISIS В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)	108
О. О. Каліберда ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ НОВОГО ЧАСУ ТА ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА	111
М. А. Кізінь ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА ДИСТИНКТИВНІ ОЗНАКИ ТЕРМІНОСИСТЕМИ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	114
О. П. Коваль ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНА ТЕНІСУ ЯК ОДИНИЦІ СПОРТИВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	117
В. Г. Костенко БАЗОВІ КОНЦЕПТИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ОРТОДОНТІЇ	120
Л. М. Коцюк ВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНОМОВНИМИ ТА РОСІЙСЬКОМОВНИМИ НАУКОВЦЯМИ ПОНЯТТЯ «КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА» (НА МАТЕРІАЛІ WEB-КОРПУСУ)	122
З. Б. Куделько ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИНОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ДИПЛОМАТІЇ	125
Є. В. Михайлова ТРАНСПОЗИЦІЯ – ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	127
Л. В. Мовчун ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ РИМОВИХ ГНІЗД: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ	129
А. В. Мороз ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФАХОВОЇ МОВИ ТОРГІВЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	132

С. К. Романюк

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 134

Б. І. Шуневич, І. М. ДробітКОМП'ЮТЕРНІ СЛОВНИКИ ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ: ЛЕКСИЧНІ МАТЕРІАЛИ, ПРОГРАМНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 137**ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ****О. Khirotychynska**

LES PARTICULARITÉS DU FONCTIONNEMENT DE L'ELLIPSE DANS L'ŒUVRE D'ARTHUR RIMBAUD 140

Л. М. Айзенбарт

ПОЕТИКА: ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ТЕРМІНА 142

Н. П. Анісімова«МИНУЛОГО НЕ ВИСТАЧАЄ...»: ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МОТИВІВ У ЦИКЛІ «СУХА РІЗЬБА»
ВАСИЛІЯ ГЕРАСИМ'ЮКА 145**О. Белявцева**

ІМАГОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ ІНШОГО В УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ ПРО ЛЬВІВ 148

Е. Н. Братель

ОТРАЖЕНИЕ ЯВЛЕНИЯ ИММИГРАЦИИ В АРГЕНТИНСКОЙ ПОЭЗИИ 150

Ю. А. Ващенко«КОМПЛЕКС ИОНЫ» В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СТРУКТУРЕ РОМАНА АННЕЛИЗ ВЕРБЕКЕ «НЕСПЯЩИЕ»
(«SLAAP!») 152**С. М. Винар**

КОМУНІКАТИВНА РОЛЬ РЕМАРКИ В «ДРАМІ ДЛЯ ЧИТАННЯ» 155

О. Б. Галицька

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ЛАУДАТИВНОГО ДИСКУРСУ 157

О. В. Гальчук(РЕ)КОНСТРУКЦІЯ БАРОКОВОГО МІФУ ПРО АНТИЧНІСТЬ У СВІТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ЗРІЛОГО
СИМВОЛІЗМУ 159**Д. Д. Гнілицька**

«МІСТО / СЕЛО» ЯК ОДНА З ФОРМ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «СВЯТО» 162

Р. А. ГончарукОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ» НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ Г. ГЕЙНЕ
В ПЕРЕКЛАДІ Л. УКРАЇНКИ) 164**Г. С. Деркач**ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ФЕНОМЕНА ОСКАРА ВАЙЛДА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 166**О. І. Довбуш**

ЧИТАЧ ЯК НОСІЙ І ТВОРЕЦЬ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ: СЕМІОТИЧНИЙ ПОГЛЯД 170

О. Р. Заболотна

МОТИВ АВТОБІОГРАФІЗМУ У ТВОРЧОСТІ СІЛЬВІ ПЛАТ 172

М. В. Іконнікова

ПОЕТИКА ІМЕНІ В РОМАНІ ГРЕМА СВІФТА «ЗЕМНОВОДНИЙ КРАЙ»: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ВИМІР 174

М. М. Калініченко

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ У ДИСКУРСІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ 177

О. Б. КозійДЕМІУРГІЙНИЙ АСПЕКТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПЕРСОНАЖА У ФАНТАСТИЧНІЙ ЕПОПЕІ
РЖЕЛЯЗНИ «ХРОНІКИ АМБЕРА» 180**О. П. Колінько**

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ 182

Е. А. Колмыкова

МИХАИЛ КУЗМИН – ПЕРЕВОДЧИК 185

Т. Б. КондратьєваМИСТЕЦТВО У ДИСКУРСІ ТРАНСКУЛЬТУРАЛІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАННЯ ХАРУКІ МУРАКАМІ «ДРУГЕ
ПОГРАБУВАННЯ БУЛОЧНОЇ») 187**І. Б. Кушнір**

СВІТ ДИТИНСТВА У РОМАНІ Н. АММАНІТІ «Я НЕ БОЮСЬ» 190

А. В. ЛевченкоРОЗУМІННЯ, ЩО РОЗПРЕДМЕЧУЄ, ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНА ТЕХНІКА СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ ГРИГІРА ТЮТЮННИКА) 192**О. Л. Лотоцька, Л. В. Собчук**

КОНЦЕПТ «ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ» У НАРАТИВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НОВЕЛ О. ГЕНРІ ТА АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА 194

Л. В. Мацевко-Бекерська

РЕЦЕПТИВНИЙ ГОРИЗОНТ ПРОЗОВОГО НАРАТИВУ В РОМАНІ ЮСТЕЙНА ҐОРДЕРА «ЗАМОК В ПІРЕНЕЯХ» 197

І. П. Мезела

«ГРА В БІСЕР» ГЕРМАНА ГЕССЕ ЯК ФІЛОСОФСЬКА УТОПІЯ 200

І. В. Мельничук«ЛЯМЕНТ ДОМУ КНЯЖАТ ОСТРОЗЬКИХ» В КОНТЕКСТІ ТАНАТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ
БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ 205

М. А. Нестелєсєв	
АРХЕТИП ТІНІ В «ПОВІСТІ БЕЗ НАЗВИ» В. ПІДМОГИЛЬНОГО	208
К. М. Паламарчук	
ГРОМАДЯНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ Ф. Г. КЛОПШТОКА	211
Н. І. Романишин	
ПРОБЛЕМА АКТУАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ	213
О. А. Росстальна	
ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ В ОПОВІДАННІ Т. ГАРДІ «ГЕРЦОГІНЯ ГЕМПТОНШИРСЬКА»	215
О. В. Ситник	
НОВАТОРСЬКІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ 1920-1930-Х РОКІВ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛІСТИКИ В. ФОЛКНЕРА І М. ХВИЛЬОВОГО)	217
В. А. Спивачук	
СВОЕОБРАЗІЕ ЗАГЛАВИЙ В РАССКАЗАХ 1920-Х ГОДОВ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПАНТЕЛЕЙМОНА РОМАНОВА)	220
Т. Каченко	
ОБРАЗ НАРАТОРА У МАЛІЙ ПРОЗІ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО	222
С. Э. Трош	
ЛИРИКА ЭНДРЮ МАРВЕЛЛА (1621-1678): РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИЙ И ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТЫ	225
Л. Чередник	
СВІТ ЖІНОЧОЇ ДУШІ У ПОЕЗІЇ ВІСЛАВИ ШИМБОРСЬКОЇ ТА ЛІНИ КОСТЕНКО	227
Т. В. Шадріна	
УКРАЇНСЬКА КАНАДСЬКА ЛІТЕРАТУРА: СИНДРОМ РОЗЦЕПЛЕНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	230
Т. М. Шарова, Ю. В. Сасенко	
ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ МАЙСТЕРНІ В 'ЯЧЕСЛАВА РОМАНОВСЬКОГО	233
Г. М. Шевців, Р. Б. Шевців	
ГРАМАТИЧНА ПАРТИТУРА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ АВТОБІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ Й.-В. ГЕТЕ	235
Ф. М. Штейнбук	
КОНВЕРГЕНЦІЯ ТОПОСУ СПОКУСЛИВОСТІ У ТВОРАХ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	237
О. О. Юрчук	
ЛІТЕРАТУРА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ	241

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

L. V. Bordyuk	
CULTURAL IMPLICATIONS IN TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN	243
Т. Р. Ананко	
ЛІНГВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	245
Т. П. Андрієнко	
КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ О.ГЕНРІ «THE LAST LEAF»/«ОСТАННІЙ ЛИСТОК»)	247
О. В. Васильченко	
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ДОГОВОРИ В АНГЛОМОВНОМУ ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ: ПОНЯТТЯ, ТИПИ ТА ПЕРЕКЛАД	250
О. М. Волченко, В. В. Нікішина	
ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ	252
В. А. Вуколова	
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ИМПЛИЦИТНЫХ СМЫСЛОВ В АВТОПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА В.НАБЕКОВА «ВЕСНА В ФИАЛЬТЕ»)	254
О. Б. Галич	
КОРЕЛЯЦІЯ ТИПІВ ГОТИЧНОЇ ПАРОДІЇ З ТРАНСФОРМАЦІЙНИМИ ПРИЙОМАМИ ПЕРЕКЛАДУ	257
О. В. Государська	
ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ БАЗИ ПЕРЕКЛАДУ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ МЕТОДОЛОГІЇ	259
М. В. Заботнова	
SPECIFICITY OF RELIGION BIASED PHRASES' USAGE IN POLITICAL SPEECHES AND THEIR TRANSLATION	262
А. Р. Зубрик	
THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF ENGLISH PRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC ELEMENTS	264
О. В. Касаткіна-Кубишкіна, Ю. В. Курята	
ПЕРЕКЛАД ПАРЕМІЙ ЯК ДЕКОДУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ	266
Л. В. Каушанська	
ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДІЛОВИХ ЛИСТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ	269
А. Ю. Марховська	
ВІДТВОРЕННЯ ІСПАНСЬКОЇ НЕЦЕНЗУРНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	272
Л. В. Мельник	
ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ	274
Н. А. Мельник, Л. С. Козуб	
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	277
Н. О. Моїсєєва	
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОНТАМІНОВАНИХ ЛЕКСЕМ В НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ НОВИНАХ	279

І. В. Онушканич, М. В. Штогрин, С. М. Пристай ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ЕВФЕМІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	282
Ю. М. Плетенецька СИНТАКСИЧНЕ УПОДІБНЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ АНГЛОМОВНОГО ВІДЕОРЕДА ТА ЙОГО ДУБЛЬОВАНИХ ПЕРЕКЛАДІВ	284
Ю. А. Потіпак «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ» Й. ГЕТЕ В ПЕРЕКЛАДІ НОВОГРЕЦЬКОЮ МОВОЮ	287
Л. О. Свищ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ДРАМИ – ТВОРУ НА МЕЖІ ЛІТЕРАТУРИ ТА ТЕАТРУ	290
Т. В. Смірнова ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НА ПРИКЛАДІ ФАХОВОЇ МОВИ ТРАНСПОРТУ	293
Г. С. Соловей ВІДТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИМВОЛІВ У ПЕРЕКЛАДІ: КРОС-КУЛЬТУРНИЙ І ЖАНРОВИЙ АСПЕКТИ	295
Ю. Г. Стежко ХУДОЖНИЙ ПЕРЕКЛАД У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ	297
М. Р. Ткачівська ПОЕТИЧНІ ВКРАПЛЕННЯ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)	300
А. М. Тригуб ВОЛОДИМИР МИТРОФАНОВ: ДО КРИТИКИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ	303
З. В. Чепурна, Г. Л. Лисенко ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	306
О. В. Шум СПІВВІДНЕСЕННЯ ІДІОСТИЛЮ АВТОРА І СТИЛЮ ПЕРЕКЛАДАЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ Ю. АНДРУХОВИЧА «РЕКРЕАЦІЇ» НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ)	308

Наукове видання

**Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»
Серія «Філологічна»**

Збірник наукових праць

Випуск 54

Головний редактор *І. Д. Пасічник*

Відповідальний за випуск *І. В. Ковальчук*

Укладачі: *І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька*

Технічний редактор *Р. В. Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 36,73. Наклад 100 прим. Зам. № 21–15
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr. netPV №1 від 8 серпня 2000 року.